

प्रकरण	अध्याय	श्लोक	प्रकरण	अं.	श्लोक	प्रकरण	अं.	श्लोक
प्रकरण	अध्याय	श्लोक	प्रकरण	अं.	श्लोक	प्रकरण	अं.	श्लोक
एतच्छास्त्राध्ययनफलं १	१०४	१	श्रुतिहेतुपेक्षांतमाह २	१५	१५	स्वाध्यायादेः मोक्षहेतु २	२८	२८
आनातोर्धर्मप्रधानः १	१०८	१	दशकर्मोपेतस्त्रा २	१६	१६	वसाह २	२९	२९
यंयार्थानुक्रमणिका १	१११	१	धिकारः २	१७	१७	जातकर्माह २	३०	३०
इतिमयमोऽध्यायः १	१	१	धर्मानुष्ठानयोग्यदे २	१८	१८	नामकरणमाह २	३१	३१
धर्मसामान्यलक्षणं २	२	२	ज्ञानाह २	१९	१९	स्त्रीणांनामकरणमाह २	३२	३२
कामात्मतानिषेध २	३	३	ब्रह्मवर्तदेशीय सद्व्यवहार २	२०	२०	निष्क्रमणान्नशरीरे २	३३	३३
व्रतादयः संकल्पजाः २	४	४	कुरुक्षेत्रादिब्रह्मर्षि २	२१	२१	अथचूडाकरणं २	३४	३४
अन्तर्मनस्यनकाधिकार २	५	५	देवानाह २	२२	२२	अयोपनयनम् २	३५	३५
धर्मप्रमाणान्याह २	६	६	तद्देशीयब्राह्मणादा २	२३	२३	अयोपनयनकालावधि २	३६	३६
धर्मस्यवेदमूलतामाह २	७	७	चरंशिखेत् २	२४	२४	अथवात्सा २	३७	३७
श्रुतिस्मृत्यादितत्तर्मा २	८	८	मध्यदेशमाह २	२५	२५	कृष्णानिनादिधारणं २	३८	३८
ऋषेयः २	९	९	आर्यावर्तमाह २	२६	२६	मौन्यादिधारणं २	३९	३९
श्रुतिस्मृत्योः परिचयः २	१०	१०	यज्ञियदेशमाह २	२७	२७	मौन्यालामेकुशादिमे २	४०	४०
नास्तिकनिन्द २	११	११	वर्णधर्मादिकमाह २	२८	२८	स्वस्वकार्याः २	४१	४१
चतुर्धर्मप्रमाणमाह २	१२	१२	हिजानांवेदकर्मत्रैर्ग २	२९	२९	उपवीतमाह २	४२	४२
श्रुतिस्मृत्योर्विरोधेभ्यु २	१३	१३	मार्धानादिकंकार्यं २	३०	३०	अथदंडाः २	४३	४३
निर्वसवनीः २	१४	१४	गर्भाधानादेः पापस्य २	३१	३१	अथभिक्षा २	४४	४४
श्रुतिहेतुपेक्षमप्यंमाणं २	१५	१५	यहेतुत्वमाह २	३२	३२	नाड्युखादिकाम्यमोजनफलं २	४५	४५

प्रकरण	अध्याय	अः	श्लोः	प्रकरण	अः	श्लोः	प्रकरण	अः	श्लोः		
गुरुवंदनविधिः	३	७२	}	कामासक्तस्ययागाद	२	९७	असमृद्धिष्व्यायविद्या	२	११२		
गुरोराश्याध्ययनविशेषः	३	७३		योनफलदाः			नवक्तव्या				
अध्यपनादावंतेचप्रणवः	३	७४	जितेन्द्रियस्वरूपमाह	२	९८	सन्धिष्यापवक्तव्या	३	११५	मातृषस्त्रादयोशुरूत्वा	३	१३१
अथप्राणायामः	३	७५	एकेंद्रियासंयमोभिनित्यर्कः	३	९९	अध्ययनेविनावेद्य	३	११६	वत्पूज्याः		
प्रणवाद्युत्तिः	३	७६	इन्द्रियसंयमस्सफुरया	३	१००	हणनिषेधः			भ्रातृभार्याद्यभिवादाने	३	१३३
सावित्र्युत्तिः	३	७७	यहेतुत्वे			अध्यापकानामान्यत्वमाह	३	११७	ज्येष्ठभगिन्याद्यभिवादाने	३	१३३
सावित्रीजपफलं	३	७८	अयसंन्यायवंदनं	३	१०१	अविहिताचरणनिंदा	३	११८	पौरसरल्यादौ	३	१३४
सावित्रीजपाकरणेपापः	३	८०	संन्याहीनः शुद्धवत्	३	१०३	गुरोराभिवादानादौ	३	११९	दशवर्षोपिब्राह्मणः क्ष	३	१३५
प्रणवव्याहृतिमावि	३	८१	वेदपाठाशक्तीमावित्रा	३	१०४	सुद्धाभिवादाने	३	१२०	त्रियादिभिः पितेवंग		
जीमशांसाः			मात्रजपः			अभिवादनफलं	३	१२१	विन्नादीनिमान्यत्वकारत्तानि	३	१३६
प्रणवप्रशांसा	३	८४	मित्यकर्मदौनानाध्यायः	३	१०५	अभिवादनविधिः	३	१२२	रथास्तदादेः पंथादेयः	३	१३८
मानसजपस्याधिक्यं	३	८५	अपयज्ञफलं	३	१०७	प्रसाभिवादाने	३	१२५	स्नातकस्यपंथाराज्ञा	३	१३९
इन्द्रियसंयमः	३	८८	समावर्त्तनीतंहोमादि	३	१०८	प्रत्यभिवादानाशनेदोषः	३	१२५	पिदेयः		
अथैकादशेंद्रियाणि	३	८९	कर्त्तव्यं			कुशलप्रश्नादौ	३	१२७	अथाचार्यः	३	१४०
इन्द्रियसंयमेनसिद्धि	३	९३	कीदृशः शिष्योऽध्याप्य	३	१०९	दोक्षितादेर्निमग्रहण	३	१२८	अथोपाध्यायः	३	१४१
नर्तुमोर्गैः			इत्याह			निषेधः			अययुरुः	३	१४२
विषयोपेक्षकः श्रेष्ठः	३	९४	अष्टयोवेदंननुयात्	३	११०	परस्व्यादेर्निमग्रहणनि	३	१२९	अयत्रलिक	३	१४३
इन्द्रियसंयमोपायमाह	३	९६	निषेधातिक्रमोदोषः	३	१११	वैधः			अध्यापकमशंसा	३	१४४

मन्त्र	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो
मात्रादीनामुक्तर्षः	२	१६५	वेदमनधीत्यवेदांगान्य	१	१६८	होमाद्यकरणे	२	१८०	यानादौगुरुणासहोपवेशने	२	२०४
आचार्यग्यत्रेयुत्वं	२	१६६	विद्याध्ययननियेधः	१	१६८	एकगृहभिक्षानियेधः	२	१८८	परमगुरोर्गुरुवद्वृत्तिः	२	२०५
शालोप्याचार्यः पितृव्यान्तः	२	१६७	द्विजत्वनिरूपणार्थमाह	२	१६९	निमित्तवित्तस्यैकान्तमौलने	२	१८९	विद्यागुरुविषये	२	२०६
अत्र दृष्टान्तमाह	२	१६८	अनुपनीतस्यानधिकारः	२	१७१	क्षत्रियवैशेष्यार्थैकान्त	१	१९०	गुरुपुत्रविषये	३	२०७
वर्णक्रमेण स्नानादिना	२	१६९	दुर्तोपनयनस्य वेदाध्ययने	२	१७३	मोजनम्	१	१९०	गुरुस्त्रीविषये	२	२१०
ज्येष्ठम्	२	१७०	गोदानादौ नव्यदंडादयः	२	१७६	अध्ययने गुरुहिते च	१	१९१	स्त्रीसम्भावकच्यनं	२	२१३
मूर्धनंदा	२	१७१	एते नियमा अनुष्ठेयाः	२	१७५	यत्नं कुर्यात्	१	१९१	मात्रादिभिरैकान्तवा	२	२१५
शिष्याय मधुगवाणा	२	१७२	नित्यस्थानतर्पणहोमादौ	२	१७६	गुरोर्ज्ञाकारिलमाह	२	१९२	सन्निषेधः	१	२१५
मयोक्तव्या	२	१७३	ब्रह्मचारिणो नियमाः	२	१७७	गुरोर्कर्मेशयनादि	२	१९४	सुवर्तीगुरुस्त्रीविंदने	२	२१६
भरस्वाङ्गनः संयममाह	२	१७४	कामादेनः पार्तनियेधः	२	१७८	गुरोर्ज्ञाकारणप्रकारः	२	१९५	गुरुसुश्रूषाफलम्	२	२१८
पददोहादिनियेधः	२	१७५	स्वमेतेनः पार्ते	२	१७९	गुरुसमीपे चांचल्यनियेधः	२	१९८	ब्रह्मचारिणः प्रकार	२	२१९
परेणागमाने कृते पिक्ष	२	१७६	अन्वार्थिजिज्जुषा	१	१८२	गुरोर्नमिमाहणादिकं	२	१९९	अयमाह	१	२१९
मानार्थी	२	१७७	द्याहरणः	१	१८२	कार्यम्	१	१९९	सूर्योदयास्तकालस्वापे	२	२२०
अवमंतुर्दोषः	२	१७८	वेदपत्रोपेतगृहादि	१	१८३	गुरुनिदाग्रवर्णनियेधः	२	२००	संध्योपासनमव्यंकार्यं	२	२२१
अनेन विधिनावेदो	२	१७९	शाकन्तव्या	१	१८४	गुरुप्रतिवादकरणफलं	२	२०१	स्त्र्यादेः श्रेयः करणे	२	२२३
धेतव्यः	२	१८०	गुरुकुलादिभिक्षायां	२	१८५	समीपगतां गुरुं पूजयेत्	२	२०२	त्रिवर्गमाह	२	२२४
वेदाभ्यासस्य मेष्ठत्वं	२	१८१	अभिरास्त्राभिक्षानियेधः	२	१८६	गुरुचोदिपरोक्षेन किं	१	२०३	पित्राचार्यादयो नाव	२	२२५
वेदाभ्यासस्ततिः	२	१८२	सापंगानर्हमिसमिधः	२	१८६	वित्तयेत्	१	२०३	मंतव्याः	१	२२५

प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अं	श्लो
तं पां सुश्रूयाकरणादौ	२	२२८	अथ ब्रह्मचर्यविधिः	३	१	वर्णनिर्धर्म्यविवाहाह ३	३३	असवर्णाविवाहविधिः ३
तेषामनादरनिंदा	३	२३४	गृहस्थाग्रमवासमाह ३	३	२	पैशाचास्मरविवाहनिंदा ३	२५	दारोपगमने ३
मात्रादिसुश्रूयाया जा	३	२३५	गृहीतवेदस्य पिनाद ३	३	३	अथ द्वाहविवाहलक्षणं ३	२७	ऋतुकावाविधिः ३
धान्यं			भिः पूजनं			देवविवाहलक्षणं ३	२८	दारोपगमनिर्दिष्टकाला ३
नवादेरपि विद्यादिग्रहणं	३	२३८	कृतसमावर्त्तनो विवा	३	४	आर्षविवाहलक्षणं ३	२९	सुगमतिथौ पुत्रोत्पत्तिः ३
आपदिस्त्रियादेरप्य	३	२४१	हं कुर्यात्			मात्रापत्यविवाहलक्षणं ३	३०	स्त्रीपुत्रपुंसकोत्प
ध्येतव्यं तेषां पादप्रक्ष			असपिंदाया विवादा	३	५	आसुरविवाहलक्षणं ३	३१	नीहेतुमाह
लनादिनकार्यम्			विवाहे निर्दिष्टकुलानि	३	६	गांधर्वविवाहलक्षणं ३	३३	वानमस्य स्थापिक
क्षत्रियादिगुरवति	३	२४२	अथ कन्यादोषाः	३	८	राक्षसविवाहलक्षणं ३	३३	तुगमनमाह
वासनिषेधः			कन्यालक्षणम्	३	१०	पैशाचविवाहलक्षणं ३	३४	कन्या विक्रये दोषः ३
यावज्जीवगुरुमुश्रूयणे	२	२४३	पुत्रिका विवाहनिंदा	३	११	उदकदानाद्ब्रह्मणस्य	३५	स्त्रीयन्यग्रहणे दोषः ३
गुरुदक्षिणादौ	३	२४५	सवर्णास्त्रीमश्ला	३	१२	विवाहः	३७	वरादल्यमपिनग्रहीतव्यं ३
अन्वयैर्मृतैस्तुत्रा	३	२४७	चातुर्वर्णस्य भार्यापरिणमे	३	१३	ब्राह्मादि विवाहफलं ३	३७	कन्यायै धनदानमाह ३
दिसेवनम्			ब्राह्मणसत्रयोः श्रद्धा	३	१४	ब्राह्मादि विवाहे सप्त	३९	वस्त्रालंकारादिना
यावज्जीवगुरुकुलसे	३	२४९	स्त्रानिषेधः			औत्सत्तिः	४१	कन्यासूययितव्या
वाफलम्			हीनजातिविवाहनिषेधः	३	१५	निर्दिष्टविवाहे निर्दिष्ट	४१	कन्यादिपूजनापूजनफलं ३
दतिहितीयोऽध्यायः			श्रद्धाविवाहविषये	३	१६	प्रजोत्पत्तिः	४९	उत्सवेषु विशेषतः पूज्याः ३
			अष्टौ विवाहप्रकाराः	३	२०	सर्वर्णविवाहविधिः	४३	दंपत्योः संतोषफलं ३

प्रकरण	अ.	श्लो.	प्रकरण	अ.	श्लो.
स्त्रियोऽलंकरणादि	३	६१	बलिदिव्येदेवफलमाह	३	९३
दानादाने			क्षिक्षादानम्	३	९४
कुलापकर्षकर्माणि	३	६३	भिक्षादानफलं	३	९५
कुलोत्कर्षकर्माह	३	६६	सक्त्यभिक्षादिदानं	३	९६
पंचमहायज्ञानुष्ठानमाह	३	६७	अपात्रदानफलं	३	९७
पंचसूना	३	६८	सप्तात्रेदानफलं	३	९८
पंचयज्ञानुष्ठानंनितर्कतयं	३	६९	अतिथिसत्कारे	३	९९
पंचयज्ञानाह	३	७०	अतिथ्यन्वनिंद	३	१००
पंचयज्ञाकरणेनिदा	३	७२	प्रियक्चनजलासनदानादौ	३	१०१
पंचयज्ञानामांतगण्थाह	३	७३	अतिथिलक्षणमाह	३	१०२
अशक्तौब्रह्मयज्ञ			परपाकरचित्तनिषेधः	३	१०४
होमीकर्त्तव्यौ			भातिथिः अत्याख्यातव्यः	३	१०५
होमाहुस्त्यामुक्ति.	३	७६	अतिथिमोज्ञयिता	३	१०६
गृहस्थाग्रममशासा	३	७७	सायनभोक्तव्यम्		
मथार्धावर्चनमवश्यंकर्त्तव्यं	३	८०	बहुवर्तिथिषुयथा	३	१०७
नित्यआन्दमाह	३	८२	योग्यंपरिचर्या		
पित्रर्थवाह्मणभोजने-	३	८३	अतिथ्यर्थपुनःपा	३	१०८
बलिदिव्येदेवकर्माह	३	८४	केनबलिकर्म		

प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.
वेदपारादिस्थेनमोजयेत् ३	१४५	१७९	श्रद्धाजकमतिग्रहनिषेधः ३	१७९	१७९	गंधपुष्पादिनातेषामर्चनं ३	२०९	२०९	व्यंजनादिदाने ३	२१६	२१६	मकराणां	अ	श्लो.
मातामहादीनपिया ३	१४८	१८०	सोमपिक्रयादिभोज ३	१८०	१८०	तैरनुज्ञातोहोमंकुपार्त्त ३	२१०	२१०	सौदनक्रोधादिक्रमकार्यं ३	२१९	२१९	विमेषितव्यंजना ३	अ	श्लो.
द्रोणजयेत् ३	१४९	१८३	नदानेनिरुफळ ३	१८३	१८३	अन्यभावेविषमस्य ३	२१२	२१२	विमेषितव्यंजना ३	२२१	२२१	दिदानं ३	अ	श्लो.
ब्राह्मणपरीक्षणो ३	१४९	१८३	पंक्तिपावनानाह ३	१८३	१८३	पाणोहोमः ३	२१२	२१२	वेदादेव्याह्मणायन्नायवेत् ३	२३२	२३२	वेदादेव्याह्मणायन्नायवेत् ३	अ	श्लो.
स्तेनप्रतितादयोनिषिद्धाः ३	१५०	१८३	ब्राह्मणनिमज्जणे ३	१८३	१८३	अपसव्येनअनौकरणादि ३	२१४	२१४	ब्राह्मणान्तरिनीषयेत् ३	२३३	२३३	ब्राह्मणान्तरिनीषयेत् ३	अ	श्लो.
अग्र्यत्राद्वेनिषिद्धाह्मणा ३	१५१	१८८	निमंत्रितस्याभिपमाः ३	१८८	१८८	पिंडदानादिविधिः ३	२१५	२१५	सौहित्रंवाह्यंलतो ३	२३४	२३४	सौहित्रंवाह्यंलतो ३	अ	श्लो.
अध्ययनश्रुत्याह्मणनिदा ३	१६८	१९०	निमंत्रणंस्तिष्ठत्या ३	१९०	१९०	कुशमूलकशवपर्वणं ३	२१६	२१६	मोजयेत् ३	२३५	२३५	मोजयेत् ३	अ	श्लो.
अपत्तयेदानेनिषिद्धः ३	१६९	१९१	मोजनेदोषः ३	१९१	१९१	अनुमनस्करादि ३	२१७	२१७	दोहित्रतिलकुतपा ३	२३५	२३५	दोहित्रतिलकुतपा ३	अ	श्लो.
परिवेनादिलक्षणमाह ३	१७१	१९३	निमंत्रितस्वस्वागमने ३	१९३	१९३	प्रसवनेजनादि ३	२१८	२१८	दयःप्रशस्ताः ३	२३६	२३६	दयःप्रशस्ताः ३	अ	श्लो.
परिवेदनसंवधिनाफलमाः ३	१७२	१९३	जीर्णपदिकसोक्ताकर्त्रा ३	१९३	१९३	पित्रादिब्राह्मणान्ता ३	२१९	२१९	उद्यान्मोजनंह ३	२३६	२३६	उद्यान्मोजनंह ३	अ	श्लो.
दिधिपूषतिलक्षणमाह ३	१७३	१९३	चनकार्यम् ३	१९३	१९३	जयेत् ३	२१९	२१९	विगुणाद्यकथनं ३	२३८	२३८	विगुणाद्यकथनं ३	अ	श्लो.
कुंडगोलकावाह ३	१७४	१९३	पितृगणोत्पत्तिः ३	१९३	१९३	जीवतिपितरिपिताम ३	२२०	२२०	मोजनेरुषीषा ३	२३८	२३८	मोजनेरुषीषा ३	अ	श्लो.
तपोर्दाननिषेधः ३	१७५	२०२	पितृणाराजतशत्रुशस्त्रं ३	२०२	२०२	ह्यदिपार्वणम् ३	२२०	२२०	दिनिषेधः ३	२३९	२३९	दिनिषेधः ३	अ	श्लो.
स्तेनारियथानपन्यति ३	१७६	२०३	देवकार्यस्तिष्ठकार्यविशिष्टं ३	२०३	२०३	मृतेपितरिजीवति ३	२२१	२२१	मोजनकालेब्राह्मणा ३	२३९	२३९	मोजनकालेब्राह्मणा ३	अ	श्लो.
तथाब्राह्मणमोजनंकार्यं ३	१७७	२०४	देवकार्यस्यापितृकार्यगलं ३	२०४	२०४	पितामहेपार्वणं ३	२२१	२२१	नृचांडालादयोनप ३	२३९	२३९	नृचांडालादयोनप ३	अ	श्लो.
अंधाद्यसंनिहितेवा ३	१७७	२०५	देवाद्यंनंपितृकार्यं ३	२०५	२०५	पित्रादिब्राह्मण ३	२२२	२२२	अप्येसुः ३	२३९	२३९	अप्येसुः ३	अ	श्लो.
ह्मणमोजनम् ३	१७८	२०६	अथश्राद्धदेशः ३	२०६	२०६	मोजनविधिः ३	२२२	२२२	भ्रष्टस्यादिनिषेधः ३	२४१	२४१	भ्रष्टस्यादिनिषेधः ३	अ	श्लो.
श्रद्धाजकनिषेधः ३	१७८	२०८	निमंत्रितानामासनादिदानं ३	२०८	२०८	परिवेषणविधिः ३	२२३	२२३						

प्रकरण	अ.	श्लो.	प्रकरण	अ.	श्लो.	प्रकरण	अ.	श्लो.	प्रकरण	अ.	श्लो.
तद्देशान्तरंजादयोपनेयः	३	२४२	अद्विहितान्नादयः	३	२५७	कृष्णपक्षापरापद्म्याषास्त्रं	३	२७८	शिलोच्छ्वाद्याजीवने	४	१०
भिदक्तकादिभोजने	३	२४३	आह्वयान्निसृज्यव	३	२५८	अपसच्यसुशादयः	३	२७९	असज्जीविकोऽनकुर्यान्	४	११
अनाग्निदग्धान्दले	३	२४४	रत्रार्थेनम्	३	२५९	सन्निध्याद्विनिषेधः	३	२८०	संतोषस्यप्रशंसा	५	१२
उच्छेषणंभूमिगतं	३	२४५	पिंडान्गवादिस्थोदधातु	३	२६०	प्रतिमासंआदृक्काशक्तौ	३	२८१	अतस्करणे	५	१३
दासस्मंशः	३	२४६	पितामहपिंडंस्त्रिया	३	२६१	सारनेरनौकरणे	३	२८२	वेदोदितंकर्मकर्त्तव्यं	५	१४
संपिंडनपर्यंतंविश्वे	३	२४७	मक्षणीयम्	३	२६२	तर्पणफलं	३	२८३	गोतादिनाधनार्जननिषेधः	५	१५
देवादिरहितंआहं	३	२४८	ततोऽज्ञात्वादीन्भोजयेत्	३	२६३	पितृणांमंशंसा	३	२८४	शेंद्रियाश्चसिद्धिनिषेधः	५	१६
संपिंडीकरणार्हंरूपवर्णं	३	२४९	अवाशिष्टान्नेनगृह	३	२६४	सियसासृगभोजने	३	२८५	वेदार्थविवेकोधिकर्मत्यागः	५	१७
आदेउच्छिष्टंशुदायनदेयं	३	२५०	वडिकार्यं	३	२६५	इतितृतीयोपध्यायः	३	२८६	वयःकुलानुरूपेणान्वयेत्	५	१८
आह्रमोजिनःश्लोगाम	३	२५१	मित्रादयःपितृणां	३	२६६				निलंशास्त्राद्यवेक्षणं	५	१९
नभिषेधः	३	२५२	मासंतृमित्राः	३	२६७	महानर्यगार्हस्थ्यकालमाह	१	२८७	पंचयज्ञानुरथाशा	५	२०
हन्मभोजनान्द्विजा	३	२५३	मांसादिविशेषण	३	२६८	शिलोच्छ्वादिनाजीवेत्	५	२८८	स्निग्धजन्तु	५	२१
गोचामयेत्	३	२५४	तृप्तिफालाः	३	२६९	उपनिनार्यसंग्रहंकुर्यात्	५	२८९	कैनिदिन्द्रियसंप्रभंजुर्वेति	५	२२
सर्पास्तितितेद्रुतुः	३	२५५	मधुदानेमवादिआह	३	२७०	अन्नापदिजीवनकर्मह	५	२९०	कैचित्पूवाचायजंति	५	२३
शेषान्नतदनुज्ञातो	३	२५६	गजच्छापादौ	३	२७१	ऋताद्यर्थकथनम्	५	२९१	कैचित्ज्ञानेनयजंति	५	२४
विनियुजान्	३	२५७	अद्वयादानं	३	२७२	क्रियन्मनजयेत्तत्राह	५	२९२	संध्याह्वयोमदर्श	५	२५
एकोद्दिष्टादिभिर्माह	३	२५८	पितृपक्षेप्रशस्तास्त्रिषयः	३	२७३	अन्यस्तानिक्रमशीसा	५	२९३	पौर्णमासाः	५	२६
अपराधदयः	३	२५९	शुभमतिश्चिन्मस्तत्रादिप्रशस्तं	३	२७४	याजनाध्यापनादिजीवने	५	२९४	सोमयागादयः	५	२७

प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो
नवान्नयाद्वाकरणे	४	२७	मार्गदोषिष्मन्नादिनिषेधः	४	४६	अतिभोजनादिनिषेधः	४	६२	आर्द्रपादवपुःफलित	४	७७
शान्तिनोतिथिपूजयेत्	४	२८	सूत्रादौसूर्यादिदर्शनिषेधः	४	४८	अंजलिनागलपनादिनिषेधः	४	६३	केशभस्मादौनानिषेत्	४	७८
पाण्ड्याद्यर्चननिषेधः	४	३०	विष्णुचोत्सर्गविधिः	४	४९	नृत्यादिनिषेधः	४	६४	पतितादिभिरनसंवेत्	४	७९
श्रोत्रियादीन्युजयेत्	४	३१	दिवादावुदसुरवादि	४	५०	कांस्येषादमसालजभि	४	६५	शूद्रायव्रतकथनादिनिषेधः	४	८०
ब्रह्मचार्यादिभ्योऽन्नदानं	४	३२	अंधकारादौस्वेच्छासुस्तः	४	५१	न्नादिषांडेभोजननिषेधः	४	६५	शिरःकंदयनस्नानादौ	४	८३
स्त्रियादेर्धनग्रहणे	४	३२	युधादौअग्न्यादिसं	४	५२	यज्ञोपवीतादिपरधृतं	४	६५	क्रोपेनशिरःप्रहारके	४	८३
सातिविभवेऋधानसादेत्	४	३४	युस्वनिषेधः	४	५३	नधारयेत्	४	६५	शय्यहणे	४	८३
सुविःस्त्राध्यायादियुक्तस्यात्	४	३५	अग्नौषादग्रतपनादिनिषेधः	४	५३	अभिनीतयानवष्टादिनिषेधः	४	६७	नैलेनस्नानस्यसुन	४	८३
दंडकमंडल्यादिधारणं	४	३६	अग्नेर्लेपनादिनिषेधः	४	५४	धुर्यलक्षणमाह	४	६८	सौलस्यशने	४	८३
सूर्यदर्शननिषेधः	४	३७	संध्याभोजनाभूमिलिस्नानादौ	४	५५	प्रेतधूमनस्वादिदहननिषेधः	४	६९	अक्षत्रियराजादिप्रतिग्रहे	४	८४
वत्सरज्जुलंपनेजलेभ	४	३८	जलेसूत्रादिप्रक्षेपनिषेधः	४	५६	तृणच्छेदनादिनिषेधः	४	७०	तैलिकादिप्रतिग्रहे	४	८५
मित्रिंबानिषाक्षणेदोषः	४	३८	मूल्यगृहसाधुमुत्थापनादौ	४	५७	लोहमर्दनादौमंदफलं	४	७१	शास्त्रोल्लपकराजप्रतिग्रहे	४	८७
मार्गेगवादीन्क्षिण	४	३९	भोजनादौक्षिणहस्तः	४	५८	मालाधारणगोयानादौ	४	७२	तामिस्त्याद्येकांशेति	४	८८
तःकुर्यात्	४	३९	जलाधिर्निगान्नचारये	४	५९	अद्वारेणगृहगमनादौ	४	७३	नरकानाह	४	८८
रजसलागमनादिनिषेधः	४	४०	तंद्रंधसुर्नदशयित्	४	६०	अक्षयनस्थादिभ्यो	४	७४	ब्राह्मसुहृत्संतिषेद्व	४	९२
मार्ययसहभोजनादिनिषेधः	४	४३	अथार्मिकग्रामवास	४	६०	जननिषेधः	४	७५	प्रातःकृत्यादि	४	९३
कालविशेषेस्त्रादर्शननिषेधः	४	४४	एकाकीगमने	४	६१	रात्रौतिलभोजनेनप्रशयने	४	७५	अस्यायुःकीर्त्सादि	४	९४
नगरस्नानादिनिषेधः	४	४५	शुद्धराज्यवासादिनिषेधः	४	६१	दुर्गममनवदर्शनवदीतरणे	४	७६	वर्द्धकले	४	९४

प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.
आवर्ण्यपाकर्मकार्ये	४	९५	शयानादयोनाथीयस्त्रि	४	११२	क्षत्रियसाधिविधानावगंतव्याः	४	१३५
पुण्यवत्सर्जनास्वर्गकर्म	४	९६	अमावस्यादयोध्यय	४	११४	आत्मावमाननिषेधः	४	१३६
हस्तउत्सर्जनैयक्षिणी	४	९७	नैनिषिद्धाः	४	११५	प्रियसत्यकथनम्	४	१३८
आधेयव्ययम्	४	९८	सामर्थ्यनैसर्गिकविदांत	४	११६	वृथावादनं कुर्यात्	४	१३९
ततोर्विदुः कुर्यान्नि	४	९९	रंनधीयत	४	११७	उषःकालादावज्ञातेन	४	१४०
हृष्योपवेत्	४	१००	वेदत्रयदेवताकथनं	४	११८	सहनभोगंतव्यं	४	१४१
अस्पृष्टपादनिशांते	४	१०१	ग्रायत्रीजपानंतरं वेदप्रारम्भः	४	११९	हीनांगाद्यासोपनिषेधः	४	१४२
स्वापनिषेधः	४	१०२	गवाद्यंतसगमने	४	१२०	उच्छिष्टस्पर्शस्पर्शादिदोषनिषेधः	४	१४३
नित्यंगायाश्चादिपदेत्	४	१०३	शुचिदेशे शुचिनाथ्येयं	४	१२१	स्वकीये द्विसंस्पर्शादौ	४	१४४
अथानध्यायानाह	४	१०४	भूतानध्यायानाह	४	१२२	मंगलान्चारयुक्तः स्यात्	४	१४५
वर्षक्रांतिकानध्यायमाह	४	१०५	दौनस्वीगमनं	४	१२३	वेदाध्ययनस्य प्राधान्यं	४	१४६
अक्रांतिकानध्यायमाह	४	१०६	रागास्मानाशक्तानभिषेधः	४	१२४	अष्टकाश्चाद्विषयकार्यं	४	१४७
सर्वकालिकानध्यायमाह	४	१०७	सुगीदिच्छायां लयनिषेधः	४	१२५	अग्निगृहदूतौ मूत्रपुस्तकः	४	१४८
संध्यागर्जनौ	४	१०८	आलस्यप्रतिनिधेयः चतुःषष्टिः	४	१२६	पूर्वपण्डितान् पूज्यादि	४	१४९
नगरादौ नित्यानध्यायः	४	१०९	प्रगमने	४	१२७	पूर्वसूक्तवादिदर्शनम्	४	१५०
आरक्षजो जगद्गृहाणा	४	११०	रक्तस्तेष्ठादौ नितिषेत्	४	१२८	आगतवृद्धादि सत्कारं	४	१५१
दौत्रिगमनम्	४	१११	शत्रुचौरपरस्त्रीसेवानिषेधः	४	१२९	श्रुतिस्मृत्यादिना चारुः कर्मः	४	१५२
मंगलपुत्रपुत्रोत्तनाधीयत	४	११२	परदारभित्वा	४	१३०	आचारफलं	४	१५३

प्रकरण	श्लो.	अ.	प्रकरण	श्लो.	अ.	प्रकरण	श्लो.	अ.	प्रकरण	श्लो.	अ.
अलिगादिभिर्विहन्ति	१७९	४	नद्यादिपुरुषानं कर्तव्यं	२०२	४	अनृतादिफलं	२१७	४	अद्वैताभिवेदनं कार्यं	२५४	४
कुर्यात्			यमनिपमौ	२०४	४	जलमूभिर्दानोदिफलं	२१८	४	असत्सकथनोद्भिदा	२५५	४
एतेर्विषादोपेक्षायां	१८१	४	अश्रोत्रियपक्षादि	२०५	४	वेददानप्रशंसा	२३३	४	योगयुञ्जयकुटुंबं	२५७	४
फलमाह			भोजननिषेधः			काव्यदाने	२३४	४	भारदानम्		
प्रतिग्रहनिदा	१८६	४	कुन्दाद्यन्तर्केणादि	२०७	४	विधिवद्दानग्रहणयोः	२३५	४	अस्मिन्निता	२५८	४
विधिवद्दालाप्रति	१८७	४	संस्तुष्टं च शुजीव	२०८	४	हिंसा निदादानं कर्त	२३६	४	उक्तस्य फलकथनम्	२६०	४
ग्रहन् कार्यम्			अजसत्सासृष्टाद्यन्तर्निषेधः	२०९	४	नादिनिषेधः			इति चतुर्थोऽध्यायः		
मूर्तस्य स्पर्णादिप्रतिग्रहः	१८८	४	गवाग्रतयाणिकाद्य	२१०	४	अनृतादिफलं	२३७	४			
वेडालव्रतिकादौ	१९२	४	नंचनिषिद्धम्			शर्नेर्दुर्मनुनिषेत्	२३८	४	मनुष्याणां कथं गृह्य	२	२
दाननिषेधः			अभोज्यानिमेनाद्यन्तर्निषेधः	२१०	४	धर्मप्रशंसा	२३९	४	प्रतिप्रश्नः		
वेडालव्रतिकलक्षणं	१९५	४	गजाद्यन्तर्भोजने	२११	४	उक्तैः संबन्धं कर्तुं निर्दिष्टं	२४४	४	मूलत्रापकानाहं	५	५
वक्रमनिकलक्षणं	१९६	४	मंदफलं			फलमूलादिग्रहणे	२४७	४	लघुनाद्यभसाप्याह	५	५
तयोर्निदा	१९७	४	तेषामन्तर्भोजनमायश्चित्तं	२१२	४	दुःखतर्कमणेभिः साग्रहणं	२४८	४	सुखमांसादिनिषेधः	५	५
प्रायश्चित्तेवंचनकार्या	१९८	४	मृदूपक्वान्निषेधः	२१३	४	भिक्षाया अग्रहणे	२४९	४	अभक्ष्यसोराणि	५	५
छलेन व्रतानरणे	१९९	४	कटुखण्डोत्रिषवस्तुषिकान्ते	२१४	४	अयाचितं भिक्षायाम्	२५०	४	सुक्तेषु दद्यादयोमस्याः	५	५
छलेन कमंडल्वदिपरणे	२००	४	अद्वादतवदान्य	२१५	४	कुटुंबार्थं भिक्षा	२५१	४	अथाभक्ष्यपक्षिणः	५	५
परकमण्डुलदिप्यादिस्ताने	२०१	४	वाडुषिकान्ते			स्वार्थसाधुभिक्षा	२५२	४	सीनसुक्तमांसादयः	५	५
अदत्तयानादिभोगनिषेधः	२०२	४	अद्वादयागादिं कुर्व्यात्	२१६	४	भोज्यान्मृदाः	२५३	४	ग्राम्यं स्तूकरमत्स्यादयः	५	५

प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो
मत्स्यभक्षणनिर्देश	५	१५	अथयातकाः	५	५१	आचार्यन्त्युच्चादिमरणे	५	८०	रत्नादीनामशौचाभावे	५	१३
भक्ष्यमत्स्यानाह	५	१६	मांसवर्जनफलं	५	५३	श्रीत्रियमातुल्यादिमरणे	५	८१	यज्ञःसद्यः शौचं	५	१४
सर्पवानरादिनिषेधः	५	१७	सर्पिडानां दशाहदशौचं	५	५८	रत्नाध्यापकादिमरणे	५	८२	वज्रादिहृतानां सद्यः शौचं	५	१५
मत्स्यपंचरसानाह	५	१८	अथसर्पिडता	५	६०	संपूर्णाशौचमाह	५	८३	राशौशौचाभावस्तुतिः	५	१६
लक्षणादिभक्षणप्रार्थयित्तं	५	१९	जननेमातुरस्तृप्त्यलं	५	६३	अग्निहोत्रार्थस्तानाच्छुद्धिः	५	८४	क्षात्रपर्यहृतस्यस	५	१८
यागार्थयज्ञहिंसाविधिः	५	२२	सुक्रपातेपरपूर्योपलभ्यमरणे	५	६३	स्पर्शभिक्षाशौचं	५	८५	द्यः शौचम्	५	१८
पशुधिनान्यपिभक्ष्याणि	५	२४	शवस्पर्शसिमानोदक्रमणे	५	६४	अशौचनिर्देशने	५	८६	अशौचांतकृत्यं	५	१९
मांसभक्षणं	५	२७	गुरोर्मरणाशौचम्	५	६५	यमुप्यास्थिस्पर्शो	५	८७	असर्पिडाशौचमाह	५	१००
भोक्षितमांसभक्षणनियमाः	५	३१	गर्भस्त्रावेरजस्तस्मादुद्धौ	५	६६	ब्रह्मचारीआव्रतसमा	५	८८	असर्पिडाशौचमाह	५	१००
एथासांसभक्षणनिषेधः	५	३३	वाल्याशौचम्	५	६७	यनान्नयेतोदकदाना	५	८८	असर्पिडाशौचमाह	५	१०१
आदेःसांसभोजनेनिंदा	५	३५	ऊजद्विवाधिकस्यसू	५	६८	दिनकुर्वन्	५	८९	अशौच्यन्नभक्षणं	५	१०३
अभोक्षितमांसंभक्षणयेत्	५	३६	भिरननं	५	६८	नपनिनादीनासुर	५	८९	निर्हारकानुगमने	५	१०३
यशार्थवधप्रशंसा	५	३९	नास्थानिसंस्तारादि	५	६९	कदानादि	५	९०	ब्राह्मणशूद्रैर्ननिर्हास्येत्	५	१०४
पशुहननकालनियमः	५	४१	बालस्योदकदाने	५	७०	व्याभिक्षादिपण्यादीनां	५	९०	ज्ञानादीभिसुदिसापनानि	५	१०५
वेदाविहितहिंसाविषेधः	५	४३	सहाध्यायिमरणे	५	७१	नोदकदानं	५	९०	अर्थशौचप्रशंसा	५	१०६
आत्मसमवेच्छयाहनने	५	४५	शमदानस्य शौचम्	५	७२	ब्रह्मचारिणः पित्रादि	५	९१	क्षमादानजनपतयां	५	१०७
वधबंधननं कर्तव्यं	५	४६	हविष्यभक्षणादि	५	७३	निर्हरणे	५	९१	भिक्षाशौचक्रानि	५	१०७
मांसवर्जनं	५	४८	अथविदेशस्याशौचं	५	७५	शूद्रादीन्दिक्षणादितोर्निर्ह	५	९२	समस्तनदीस्तोहिजमुद्धौ	५	१०८
						रुत्			गात्रमनसात्मबुद्धिमुद्धौ	५	१०९

प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो
महामस्यानं	६	३१	एककालेभिस्सत्वरणं	६	५५	विषयानभिलाषः	६	८०	राजप्रशंसा	७	६१
परिव्रजकत्वात्माह	६	३३	विश्वकालः	६	५६	आत्मोद्धानं	६	८२	राजदोषनिंदा	७	१३
ब्रह्मन्पर्यादिक्रमेण	६	३४	आत्मात्मात्मेहर्षविषा	६	५७	परिब्रज्याफलं	६	८५	राजस्यापितर्धर्मेन	७	१३
परिव्रजेत्	६		दीनकार्ये	६		वेदसंन्यासिकर्माह	६	८६	चालयेत्	७	
कृष्णमशौच्यमपवित्रजेत्	६	३५	पूजापूर्वकृष्णनिषेधः	६	५८	चलत्तथायमाः	६	८७	दंडोत्पत्तिः	७	५४
पुनर्मनुष्याधनपरिव्रजेत्	६	३६	इन्द्रियान्वहः	६	५९	सर्वाश्रमफलं	६	८८	दंडप्रणयनं	७	१६
मनापत्तौपिंकुला	६	३८	संसारगतिकथनं	६	६१	गृहस्थस्यश्रेष्ठत्वं	६	८९	दंडमवांसा	७	१७
परिव्रजेत्	६		सुखदुःखयोर्दधीधर्मोहेतू	६	६४	दशविधधर्मः सौविनव्याः	६	९१	अयथादंडनिषेधः	७	१९
आत्मपदानफलं	६	३९	भस्मिगमात्रधर्मकरणं	६	६६	दशविधधर्मात्माह	६	९३	दंडोपेदंडकरणेभिन्ना	७	२०
निस्तुहःपरिव्रजेत्	६	४१	भूमिनिर्गच्छपर्यटने	६	६८	दशविधधर्मस्वरणफलं	६	९३	पुनर्दंडमवांसा	७	३२
एकाकीमोक्षाधर्मेनैव	६	४२	कद्रुगंहिस्साध्याश्रितं	६	६९	वेदसेवाभ्यसेत्	६	९५	दंडप्रणेताकीदृशदुःखनाह	७	२६
परिव्रजकनियमः	६	४३	प्राणायामप्रशंसा	६	७०	वेदसंन्यासफलं	६	९६	अधर्मदंडेनजादोनांदोषः	७	२८
सुक्तलक्षणं	६	४४	ध्यानयोगेनात्मानं परयेत्	६	७३	इतिषष्टोऽध्यायः	६		मूर्त्तवादीनांनदंडप्रणयनं	७	३०
जीवनादिकामनागदित्यं	६	४५	ग्रहसाक्षात्कृत्युक्तिः	६	७४				सत्यसंधादिनादंड	७	३१
परिव्रजकाचारः	६	४६	सौक्ष्माधककर्मणि	६	७५	राजधर्मात्माह	७	१	प्रणयनं	७	
भिक्षाग्रहणं	६	४७	देहस्वरूपमाह	६	७६	कृतसंस्कारस्यमगारक्षणं	७	२	शत्रुभित्रविभ्रादिभु	७	३२
दंडकर्मउल्लास्यः	६	४८	देहत्यागेदृष्टान्ताह	६	७८	रक्षार्थेभिन्नाद्यंशा	७	३	दंडविधिः	७	
भिक्षायात्राणि	६	४९	भिक्षाभियेषुपुण्यपापत्यागः	६	७९	द्राजोत्पत्तिः	७		न्यायवर्तिनोपाज्ञः प्रशंसा	७	३३

प्रकरण	श्लो.	अ.	प्रकरण	श्लो.	अ.	प्रकरण	श्लो.	अ.	प्रकरण	श्लो.	अ.
प्रकरण	३५	७	अभ्यासप्रमाण	६०	७	अभ्यासप्रमाण	६०	७	अभ्यासप्रमाण	६०	७
हृत्तसोनिदा	३५	७	अभ्यासप्रमाण	६०	७	अभ्यासप्रमाण	६०	७	अभ्यासप्रमाण	६०	७
गजकुलसुहृत्सेना	३७	७	अभ्यासप्रमाण	६१	७	अभ्यासप्रमाण	६१	७	अभ्यासप्रमाण	६१	७
विनयग्रहणं	३९	७	अभ्यासप्रमाण	६२	७	अभ्यासप्रमाण	६२	७	अभ्यासप्रमाण	६२	७
अविनयनिदा	४०	७	अभ्यासप्रमाण	६३	७	अभ्यासप्रमाण	६३	७	अभ्यासप्रमाण	६३	७
अभ्यासप्रमाण	४१	७	अभ्यासप्रमाण	६४	७	अभ्यासप्रमाण	६४	७	अभ्यासप्रमाण	६४	७
विनयादभ्यासप्रमाण	४२	७	अभ्यासप्रमाण	६५	७	अभ्यासप्रमाण	६५	७	अभ्यासप्रमाण	६५	७
विद्याग्रहणं	४३	७	अभ्यासप्रमाण	६६	७	अभ्यासप्रमाण	६६	७	अभ्यासप्रमाण	६६	७
द्विपञ्चयः	४४	७	अभ्यासप्रमाण	६७	७	अभ्यासप्रमाण	६७	७	अभ्यासप्रमाण	६७	७
कर्मकोधजस्यसत्यागाः	४५	७	अभ्यासप्रमाण	६८	७	अभ्यासप्रमाण	६८	७	अभ्यासप्रमाण	६८	७
कामजदराज्यसत्यागाः	४७	७	अभ्यासप्रमाण	६९	७	अभ्यासप्रमाण	६९	७	अभ्यासप्रमाण	६९	७
क्रोधजदराज्यसत्यागाः	४८	७	अभ्यासप्रमाण	७०	७	अभ्यासप्रमाण	७०	७	अभ्यासप्रमाण	७०	७
सर्वमूलोपसत्यागाः	४९	७	अभ्यासप्रमाण	७१	७	अभ्यासप्रमाण	७१	७	अभ्यासप्रमाण	७१	७
अतिदुःखद्वयसत्यागाः	५०	७	अभ्यासप्रमाण	७२	७	अभ्यासप्रमाण	७२	७	अभ्यासप्रमाण	७२	७
व्यसननिदा	५३	७	अभ्यासप्रमाण	७३	७	अभ्यासप्रमाण	७३	७	अभ्यासप्रमाण	७३	७
अयसचिवाः	५४	७	अभ्यासप्रमाण	७४	७	अभ्यासप्रमाण	७४	७	अभ्यासप्रमाण	७४	७
संधिविग्रहादिनिदा	५५	७	अभ्यासप्रमाण	७५	७	अभ्यासप्रमाण	७५	७	अभ्यासप्रमाण	७५	७
मंथिचिचिपीदृशकर्म	५७	७	अभ्यासप्रमाण	७६	७	अभ्यासप्रमाण	७६	७	अभ्यासप्रमाण	७६	७
आश्रयमंत्रिणः	५८	७	अभ्यासप्रमाण	७७	७	अभ्यासप्रमाण	७७	७	अभ्यासप्रमाण	७७	७

प्रकरण	श्लोः	अ	प्रकरण	श्लोः	अ	प्रकरण	श्लोः	अ	प्रकरण	श्लोः	अ	प्रकरण	श्लोः	अ	प्रकरण	श्लोः	अ	प्रकरण	श्लोः	अ
अन्यात्समग्रहणे	१२९	७	धर्मकामादिचिंतनं	१२९	७	परशष्टपण्डने	१२९	७	ततोरात्रिभोजनादयः	१२९	७	ततोरात्रिभोजनादयः	१२९	७	ततोरात्रिभोजनादयः	१२९	७	ततोरात्रिभोजनादयः	१२९	७
धान्यादीनां करग्रहणे	१३०	७	दूतसंभेषणादर्थैः	१३०	७	परश्रुतिभेदादि	१३०	७	अस्वस्थः श्रेष्ठमा	१३०	७	अस्वस्थः श्रेष्ठमा	१३०	७	अस्वस्थः श्रेष्ठमा	१३०	७	अस्वस्थः श्रेष्ठमा	१३०	७
श्रीत्रियान्तरं	१३१	७	अयमकृतिमकारः	१३१	७	उपायाभावयुद्धेत्	१३१	७	तैषुभिः क्षिपेत्	१३१	७	तैषुभिः क्षिपेत्	१३१	७	तैषुभिः क्षिपेत्	१३१	७	तैषुभिः क्षिपेत्	१३१	७
गुणद्वयान्	१३२	७	अभिपकृतयः	१३२	७	जित्वाद्वाहणादिपू	१३२	७	इति सप्तमोऽध्यायः	१३२	७	इति सप्तमोऽध्यायः	१३२	७	इति सप्तमोऽध्यायः	१३२	७	इति सप्तमोऽध्यायः	१३२	७
श्रीत्रियरुमिकल्पने	१३३	७	अयमहुणाः	१३३	७	जनं यजानामभयदा	१३३	७		१३३	७		१३३	७		१३३	७		१३३	७
शास्त्रादिव्यवहारिणः	१३४	७	संश्यादिसकारः	१३४	७	नंच	१३४	७		१३४	७		१३४	७		१३४	७		१३४	७
सत्यकारः	१३५	७	संधिवियद्दिकालः	१३५	७	तद्दशयतद्वाज्यदाने	१३५	७		१३५	७		१३५	७		१३५	७		१३५	७
शिल्प्यादिकर्मकामयेत्	१३६	७	बलिचुपसंभयणे	१३६	७	करग्रहणादि	१३६	७		१३६	७		१३६	७		१३६	७		१३६	७
स्वस्मानिमचुकर	१३७	७	आत्मानं अधिकं कुर्यात्	१३७	७	मित्रप्रशंसा	१३७	७		१३७	७		१३७	७		१३७	७		१३७	७
ग्रहणनिषेधः	१३८	७	आगाभिगुणदोषविना	१३८	७	संभुगुणाः	१३८	७		१३८	७		१३८	७		१३८	७		१३८	७
नीक्षणमुदुतावरणं	१३९	७	रजनरसा	१३९	७	उदासीनगुणाः	१३९	७		१३९	७		१३९	७		१३९	७		१३९	७
अमात्येन सह कार्यचिंतनं	१४०	७	अभिराज्यपानविधिः	१४०	७	आत्मार्यसूत्यादित्यागः	१४०	७		१४०	७		१४०	७		१४०	७		१४०	७
दत्तुमिदं गुणम्	१४१	७	शत्रुसंविभिन्नादौ	१४१	७	आपिशुपयचिंतनं	१४१	७		१४१	७		१४१	७		१४१	७		१४१	७
मजापालनस्य येषुलं	१४२	७	सावधानम्	१४२	७	अथराज्ञोभोजने	१४२	७		१४२	७		१४२	७		१४२	७		१४२	७
समाकाशः	१४३	७	यूहकरणे	१४३	७	अन्मादिप्रशंसा	१४३	७		१४३	७		१४३	७		१४३	७		१४३	७
एकान्तगोप्यमंत्रणम्	१४४	७	जलादौ युद्धकारः	१४४	७	विहारादौ	१४४	७		१४४	७		१४४	७		१४४	७		१४४	७
मंत्रपाकालेऽप्यथ	१४५	७	अगानीकयोग्यानाह	१४५	७	आयुधादिदर्शनं	१४५	७		१४५	७		१४५	७		१४५	७		१४५	७
पसारणम्	१४६	७	सैन्यपरीक्षणम्	१४६	७	संभ्यासुपस्थप्रणिधिचेष्टा	१४६	७		१४६	७		१४६	७		१४६	७		१४६	७

प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.
सदसितसमेवक्तव्यं	८	१३	अनुवाचनहारकासनं	८	२९	सत्यादिनाय्यवहर्गपरयेत्	८	४५	प्रकरण	अ	श्लो.
अथर्मवादिशासनं	८	१४	अस्ताभिकथनरक्षणकालः	८	३०	सदाचारमानरणीयं	८	४६	एकीपिपमिविस्ताक्षी	८	७७
धर्मोत्तिक्रमणोदोषः	८	१५	द्रव्यरूपसंस्थादिकथनं	८	३१	अशादाने	८	४७	स्वभाववचनंसा	८	७८
दुर्यवहारे राजादौ	८	१८	अकथनेदंडः	८	३१	अयदीनाः	८	४३	क्षिणोपगृहोद्युः	८	७८
नामधर्मः	८	१८	प्रणष्टद्रव्याद्यव	८	३१	अभिपोक्तुर्दंडादिः	८	४८	साक्षिप्रभे	८	७९
अधिपत्यधिपापे	८	१९	झगडाद्वहण	८	३४	धनपरिमाणमित्याकथने	८	४९	साक्षिभिःसत्यवक्तव्यं	८	८१
कार्यदर्शनेनद्रुद्रनिषेधः	८	२०	चौरपातनम्	८	३४	साक्षिभिःभावने	८	६०	रहःकृतकर्मजा	८	८४
राष्ट्रेनास्तिफटुर्भि	८	२१	निध्यादौयज्ञागग्रहणं	८	३५	अयसाक्षिणः	८	६१	त्यादिर्जानाति	८	८७
स्त्रादिनिषेधः	८	२१	परमिथौअनृतकथने	८	३६	साक्ष्येभिःविद्वाः	८	६४	माह्मणादिसाक्षिप्रभे	८	८७
लोकपालान्यगम्य	८	२३	बाह्मणनिधिविषये	८	३७	रुद्रादीनांरुद्रादयः	८	६८	असत्यकथनेदोषः	८	८९
कार्यदर्शनम्	८	२४	यजानिधिग्राह्यार्हं	८	३८	साक्षिणः	८	६८	सत्यमशंसा	८	९३
बाह्मणादिक्रमेण	८	२४	विप्रायदेयं	८	४०	वादिताक्षिणः	८	६९	असत्यकथनफलं	८	९३
कार्यपरयेत्	८	२५	चौरहतधनंराज्ञादनव्यं	८	४०	बालादिसाक्ष्यादौ	८	७०	पुनःसत्यकथनमशंसा	८	९६
स्वरवर्णादिनाज	८	२५	जातिदेशधर्मावि	८	४१	माह्मणादौनसाक्षिप्रभे	८	७२	विषयभेदेनासत्यफलं	८	९७
धर्मोदिसीक्षेत्	८	२५	सोधेनकरणीयं	८	४१	साक्षिदेहे	८	७३	निंदितब्राह्मणान्	८	१०२
बालधनंराज्ञारक्षणीयं	८	२७	राज्ञाविवादोत्थाप	८	४३	साक्षिणःसत्यकथनं	८	७४	शूद्रवस्तुच्छेत्	८	१०३
प्रोक्षितपतिकादि	८	२८	नादिनकार्यं	८	४३	मित्यासाक्ष्येदोषः	८	७५	कथनेदोषः	८	१०३
धनरक्षणम्	८	२८	अनुमानेनतत्त्वनिश्चिनु	८	४४	श्रुतसाक्षिणः	८	७६	अनृतकथनप्रयश्चित्तं	८	१०५

[illegible]

प्रकरण	अ.	श्लो.	प्रकरण	अ.	श्लो.	प्रकरण	अ.	श्लो.	प्रकरण	अ.	श्लो.
अन्यांकन्यां दर्शयि	८	२०४	चौरदूते	८	२३३	अथ वाक्यारुष्यदंडः	८	२६६	वनस्पतिच्छेदने	८	२८०
तान्याविवाहे	८	२०५	शृंगादिदर्शिनं	८	२३४	आह्वणाद्याक्रोशे	८	२६७	मनुष्याणां दुःखात्	८	२८६
उन्नतादिकन्याविवाहे	८	२०६	शुक्रादिहृतस्यले	८	२३५	समवर्णक्रोशे	८	२६९	सारेणदंडः	८	२८६
पुरोहितदक्षिणादाने	८	२०७	शस्यधानकंदंडे	८	२३७	शूद्रस्पर्शजाक्रोशे	८	२७०	समुत्थानव्ययदाने	८	२८७
अथर्व्यविदक्षिणा	८	२०९	सीमागिवादास्यले	८	२४५	धर्मोपदेशकर्तुः	८	२७२	द्रव्यहिंसायां	८	२८८
संप्रयसंस्तुत्यां	८	२११	सीमाएस्सादय	८	२४६	शूद्रस्यदंडः	८	२७३	चार्भिकमांडादौ	८	२८९
दत्तानपक्रिया	८	२१२	उपच्छेदनिर्मासालिंगादि	८	२४९	श्रुतदेशजात्याक्षेपे	८	२७३	यानादेशगतिवर्त्तनानि	८	२९०
श्रुतिस्थले	८	२१५	मौरीनसोमानयेत्	८	२५३	क्राणाद्याक्रोशे	८	२७४	रयस्वाभ्यादिदंडने	८	२९३
सर्वविद्वानिर्क्रमे	८	२१८	सीमासाक्षिणः	८	२५३	मात्राद्याक्रोशे	८	२७५	भार्यादिताडने	८	२९९
क्रीतालुशयः	८	२१९	सास्त्युक्तंसीमां वधीयात्	८	२५५	परस्परपतनीयाक्रोशे	८	२७६	अन्यथाताडनेदंडः	८	३००
अनामव्यापदोषव	८	२१४	सास्त्यदानविधिः	८	२५६	अथदंडपाकृष्यं	८	२७८	अथस्तेननियग्रहणे	८	३०१
नीकन्यादाने	८	२१४	अन्यथाकथनेदंडः	८	२५७	शूद्रस्य ब्राह्मणादि	८	२७९	चौरादितोऽप्यदानफलं	८	३०३
मित्र्याकन्यादूषणकथने	८	२१५	सास्त्यभावे ग्राम	८	२५८	ताडने	८	२८०	राजाधर्मार्थमेष	८	३०४
दूधिनकन्यानिदा	८	२१६	सामंतादयः	८	२५८	पादादिग्रहारे	८	२८०	श्रांशभागी	८	३०४
अथसंपत्तदौ	८	२१७	सामंतानांमृषाकथ	८	२६३	ग्रहतासहोपवेशने	८	२८१	अरक्षयांकरग्रहणनिर्दि	८	३०७
अथस्वामिपालविवादा	८	२१९	नेदंडः	८	२६३	निधीवनादौ	८	२८३	पापनिग्रहमायुसमग्रहणे	८	३१०
क्षीरश्रुतिस्थले	८	२१९	शुहादिहरणेदंडः	८	२६४	केशग्रहणादौ	८	२८३	बालसूक्ष्मादिषु सुभा	८	३१३
पालदोषेणनष्टस्यले	८	२२३	मानास्वयंसीमानिर्णयंकुर्यात्	८	२६५	लग्नास्थिभेदादौ	८	२८४	ब्राह्मणस्त्ववर्णस्तेने	८	३१४

प्रकरण	श्लो	अ	प्रकरण	श्लो	अ	प्रकरण	श्लो	अ	प्रकरण	श्लो	अ	प्रकरण	श्लो	अ	प्रकरण	श्लो	अ
अशासनरतोदोषः	३१६	८	विज्ञानशूद्रादेरष्टशु	३१७	८	कन्यादूषणे	३१८	८	सासाजिकाद्यभोजने	३१९	८	अयुजकरा	३२०	८	रजकस्यवस्त्रप्रक्षालने	३२१	८
परपापसंस्लेषणे	३१७	८	णादिदंड	३१८	८	अंगुलिप्रसेपादौ	३१९	८	अयुजकरा	३२०	८	अयुजकरा	३२१	८	तंतुवायस्यस्त्रहरणे	३२२	८
राजदंडेनपापनाशे	३१८	८	अस्तेयान्याह	३१९	८	व्यभिचरितस्त्रा	३२०	८	अयुजकरा	३२१	८	अयुजकरा	३२२	८	पण्यमूल्यकरणे	३२३	८
कूपघटादिहरण	३१९	८	चौरपाजनादौ	३२०	८	जारयोर्दंडे	३२१	८	अयुजकरा	३२२	८	अयुजकरा	३२३	८	राज्ञामतिपिदानां	३२४	८
प्रपापेदने	३२०	८	पथिस्थितेस्फुटयहणे	३२१	८	सवस्त्राभिशास्तादौ	३२२	८	अयुजकरा	३२३	८	अयुजकरा	३२४	८	निर्हरणे	३२५	८
धान्यादिहरणे	३२१	८	दासान्वादिहरणादौ	३२२	८	शूद्रादेरक्षितोक्त्या	३२३	८	अयुजकरा	३२४	८	अयुजकरा	३२५	८	अकालाविक्रयादौ	३२६	८
सूयर्णादिहरणे	३२२	८	अथसाहसमाह	३२३	८	दिगमने	३२४	८	अयुजकरा	३२५	८	अयुजकरा	३२६	८	विदेशविक्रये	३२७	८
स्त्रीयुक्तादिहरणे	३२३	८	साहसस्त्यामिदं	३२४	८	ब्राह्मणस्यगुसावि	३२५	८	अयुजकरा	३२६	८	अयुजकरा	३२७	८	अर्थस्यापने	३२८	८
महापद्मादिहरणादौ	३२४	८	द्विजातेः शस्त्रग्रहणकाल	३२५	८	पागमने	३२६	८	अयुजकरा	३२७	८	अयुजकरा	३२८	८	सुखादिपरीक्षा	३२९	८
सूत्रकार्पासादिहरणे	३२५	८	आततायिहर्तने	३२६	८	ब्राह्मणस्यनवधंद	३२७	८	अयुजकरा	३२८	८	अयुजकरा	३२९	८	अयुजकरा	३३०	८
हरितधान्यादौ	३२६	८	परदाराभिमर्षणेदंड	३२७	८	गुप्तवैषेपक्षत्रिय	३२८	८	अयुजकरा	३२९	८	अयुजकरा	३३०	८	गर्भिण्यादीनांनतरिसुक्ते	३३१	८
निरन्ययसान्वयथा	३२७	८	परस्व्याहसमाषणे	३२८	८	योगमने	३२९	८	अयुजकरा	३३०	८	अयुजकरा	३३१	८	नाविकदोषेणवस्तुनाशे	३३२	८
न्यादौ	३२८	८	स्त्रीसंग्रहणे	३२९	८	अयुजकरा	३३०	८	अयुजकरा	३३१	८	अयुजकरा	३३२	८	वैश्यादेर्वणिज्याकरणे	३३३	८
सौपसाहसंखक्षणा	३२९	८	भिक्षुकादीनांपर	३३०	८	अयुजकरा	३३१	८	अयुजकरा	३३२	८	अयुजकरा	३३३	८	स्मृतिवैशेष्येन	३३४	८
भेताभिस्तेषु	३३०	८	स्त्रीसंग्रहणे	३३१	८	अयुजकरा	३३२	८	अयुजकरा	३३३	८	अयुजकरा	३३४	८	दासकर्मदौ	३३५	८
चौरहस्तच्छेदादि	३३१	८	परस्व्याभिधहंसंभाषणे	३३२	८	अयुजकरा	३३३	८	अयुजकरा	३३४	८	अयुजकरा	३३५	८	शूद्रदत्तसकर्मकारयेत्	३३६	८
पित्रादिदंडे	३३२	८	नटादिस्त्रीषुसंभा	३३३	८	अयुजकरा	३३४	८	अयुजकरा	३३५	८	अयुजकरा	३३६	८			
गशोदंडे	३३३	८	षणेनवोषः	३३४	८	अयुजकरा	३३५	८	अयुजकरा	३३६	८	अयुजकरा	३३७	८			

प्रकरण	अ-	श्लो-	प्रकरण	अ-	श्लो-	प्रकरण	अ-	श्लो-
प्रदोदासान्मुच्यते	८	४१४	स्त्रीप्रशंसा	१	३६	सप्तपदीपूर्वस्तीत्यागे	१	७२
अयसप्तदशदासप्रकाराः	८	४१५	अव्यभिचारफलं	१	३९	दोषवतीकन्यादाने	१	७३
सार्वादासादयोऽधनाः	८	४१६	व्यभिचारफलं	१	३०	स्त्रीद्विनिप्रकृत्यप्रवसेत्	१	७४
वैष्यमूद्रौसकर्म	८	४१८	वीजसंबन्धोर्बलाबले	१	३२	प्रोषिनभर्तृकानियमाः	१	७५
कामयितव्यौ	८	४१९	परस्त्रीबुधोजवपननिषेधः	१	४१	संवत्सरंस्त्रियंयतीक्षेत्	१	७७
दिनेदिनेआयव्य	८	४२१	स्त्रीपुंसयोरैकत्वं	१	४५	योगार्तस्त्वाम्यभिक्रमो	१	७८
भविष्यत्	८	४२२	सकृदशभागादयः	१	४७	भुविवादेनस्तीत्यागः	१	७९
समरव्यवहारदर्शनफलं	८	४२०	क्षेत्रप्राधान्यं	१	४८	अधिपदेने	१	८०
॥ इत्यष्टमोऽध्यायः ॥			अथस्त्रीधर्मः	१	५६	स्त्रियायद्यपाने	१	८४
			प्रातुःस्त्रीगमनेपातित्वं	१	५७	सजात्यास्त्रियाधर्म	१	८५
अथस्त्रीपुंशुधर्मः	१	१	अयानियोगः	१	५९	कार्यनान्यया	१	८६
अथस्त्रीरक्षा	१	२	नमियोगोद्वितीयपु	१	६०	गुणितेकन्यादानेननिगुणाय	१	८८
जापाशब्दार्थकथनं	१	८	ओत्सादनं	१	६३	स्वयंवरकालः	१	९०
स्त्रीरक्षणोपायाः	१	११	कामतोगमननिषेधः	१	६३	स्वयंवरपितृदत्तालं	१	९२
स्त्रीस्वभावः	१	१४	नियोगाभिदा	१	६४	कारत्यागः	१	९३
स्त्रीणांमंत्रैर्नक्रिया	१	१८	वर्णसंस्कारकालः	१	६६	अनुमतीविवाहेन	१	९३
व्यभिचारप्रायाश्चित्ते	१	१९	वाग्दत्ताधिकारे	१	६९	शुल्कदानम्	१	९३
स्त्रीस्ताभिगुणाभवति	१	२३	कन्यायाःपुनर्दाननिषेधः	१	७१	कन्यावरयोर्विपोनियमः	१	९४
प्रकरण	अ-	श्लो-	प्रकरण	अ-	श्लो-	प्रकरण	अ-	श्लो-
विवाहस्सावधकत्वं	१	९५	विवाहस्सावधकत्वं	१	९५	विवाहस्सावधकत्वं	१	९५
दत्तशुल्कायावरमरणे	१	९७	दत्तशुल्कायावरमरणे	१	९७	दत्तशुल्कायावरमरणे	१	९७
शुल्कग्रहणनिषेधः	१	९८	शुल्कग्रहणनिषेधः	१	९८	शुल्कग्रहणनिषेधः	१	९८
वात्वाकन्यादत्तान्य	१	९९	वात्वाकन्यादत्तान्य	१	९९	वात्वाकन्यादत्तान्य	१	९९
समीनदानं	१	१०१	समीनदानं	१	१०१	समीनदानं	१	१०१
स्त्रीपुंसयोरव्यभिचारः	१	१०३	स्त्रीपुंसयोरव्यभिचारः	१	१०३	स्त्रीपुंसयोरव्यभिचारः	१	१०३
अथदायभागाः	१	१०४	अथदायभागाः	१	१०४	अथदायभागाः	१	१०४
विभागाकालः	१	१०५	विभागाकालः	१	१०५	विभागाकालः	१	१०५
सहायस्थानेन्येषु	१	१०६	सहायस्थानेन्येषु	१	१०६	सहायस्थानेन्येषु	१	१०६
स्वप्राधान्यं	१	१११	स्वप्राधान्यं	१	१११	स्वप्राधान्यं	१	१११
ज्येष्ठप्रशंसा	१	११२	ज्येष्ठप्रशंसा	१	११२	ज्येष्ठप्रशंसा	१	११२
अज्येष्ठद्वितीयोद्ये	१	११३	अज्येष्ठद्वितीयोद्ये	१	११३	अज्येष्ठद्वितीयोद्ये	१	११३
विभागेहेतुमाह	१	११४	विभागेहेतुमाह	१	११४	विभागेहेतुमाह	१	११४
ज्येष्ठादेर्विशोद्धारे	१	११५	ज्येष्ठादेर्विशोद्धारे	१	११५	ज्येष्ठादेर्विशोद्धारे	१	११५
एकमपित्र्येष्टंज्येष्ठस्य	१	११६	एकमपित्र्येष्टंज्येष्ठस्य	१	११६	एकमपित्र्येष्टंज्येष्ठस्य	१	११६
दशवस्तुसममानोद्धारः	१	११७	दशवस्तुसममानोद्धारः	१	११७	दशवस्तुसममानोद्धारः	१	११७
सप्तभागाविषमभागी	१	११८	सप्तभागाविषमभागी	१	११८	सप्तभागाविषमभागी	१	११८
सत्वांशोभ्योभागिन्येष्टं	१	११९	सत्वांशोभ्योभागिन्येष्टं	१	११९	सत्वांशोभ्योभागिन्येष्टं	१	११९

प्रकरण	अं.	श्लो.	प्रकरण	अं.	श्लो.	प्रकरण	अं.	श्लो.	प्रकरण	अं.	श्लो.
विषममजाधिक्यं यैः सुखैर्व	११९	११९	अनेकमातृकविभागः	१	१४९	अथशुचिस्त्रिनिदेशः	१	१८२	अथअनंशः	१	२०१
क्षेत्रजनविभागो	१२०	१२०	अमृतधृद्भुवस्व	१	१५५	हादशपुत्राणां पूर्व	१	१८४	क्षुवादिसेवजां	१	२०३
अनेकमातृकानां लैः स्त्र्यै	१२३	१२३	प्रागभिषेधः	१	१५५	पूर्वः श्रेष्ठः	१	१८४	शभागिनः	१	२०३
जन्मतोऽप्येवम	१२५	१२५	सजानीयानेक	१	१५६	क्षेत्रजादयोः रिक्थद्वयः	१	१८५	अविभक्ताभिर्नितधने	१	२०४
पुत्रिकाकरणे	१२७	१२७	मातृकविभागो	१	१५६	क्षेत्रजादीनां पिता	१	१८६	विद्यादिधने	१	२०६
पुत्रिकायाधनयाहिलं	१२७	१२७	भृद्भुवस्वमगवभागाः	१	१५७	महधने	१	१८७	शक्तस्यांशोपेक्षणे	१	२०७
मातुः स्त्रीधनं दहितुः	१२९	१२९	दायादादायादयां धवलं	१	१५८	सपिंडादयोः धनद्वयः	१	१८७	अविभाज्यधने	१	२०८
पुत्रिकापुत्रस्य धन	१३२	१३२	कुपुत्रनिंदा	१	१६१	आस्थायाधिकारः	१	१८८	नखोद्धारः	१	२०९
याहिलम्	१३४	१३४	औरसक्षेत्रजनविभागो	१	१६२	रजाधिकारः	१	१८९	संस्तुधनविभागो	१	२१०
पुत्रिकौरसयोः विभागो	१३५	१३५	क्षेत्रजनानं रमौरसोऽस्तौ	१	१६३	मृतपतिकानियु	१	१९०	विदेशादिगतस्यन	१	२११
अपुत्रपुत्रिकाधने	१३५	१३५	दत्तकादयोगोत्र	१	१६५	त्तापुत्राधिकारः	१	१९०	प्रागलोपः	१	२११
पुत्रिकायाहिलं विध्यं	१३६	१३६	रिक्थप्रागिनः	१	१६५	औरसयोनं रमविभागो	१	१९१	ज्येष्ठपुत्रभृत्याः स	१	२१३
पौत्रमौत्रयोर्धनभागिलं	१३७	१३७	औरसादिद्वादश	१	१६६	मातृधनविभागो	१	१९२	मभागाः	१	२१४
पुत्रशब्दार्थः	१३८	१३८	पुत्रलक्षणम्	१	१६६	स्त्रीधनान्याह	१	१९४	विकर्मस्थाधनं माहति	१	२१४
पुत्रिकापुत्रकर्तृकशब्दे	१४०	१४०	दामीपुत्रस्य समभागिले	१	१७९	सपुत्र स्त्रीधनाधिकारिणः	१	१९५	ज्येष्ठस्यासाधारणकरणे	१	२१४
दत्तकस्य धनमाह कले	१४१	१४१	क्षेत्रजदयः पुत्रम	१	१८०	अपुत्र स्त्रीधनाधिकारिणः	१	१९६	जीवसित्तु कविभागे	१	२१५
कामजादेर्न धनयाह कले	१४३	१४३	तिनिधयः	१	१८०	साधारणात् स्त्रीधनं न सूर्यात्	१	१९६	विभागानंतरोत्	१	२१५
क्षेत्रजस्य धनयाह कले	१४५	१४५	सौत्तोरसैः दत्तकाद	१	१८१	स्त्रीणामलंकरणमविभाज्यं	१	१९९	न्यस्यते.	१	२१६
			पौनर्कन्याः	१	१८१			२००			

प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.
प्रकरण १००	१	१२१	क्रियालोपावृत्तल	१०	६३	आपद्धर्ममाह	१०	८१
अहसिचयोः प्र	१	१२२	लंगच्छति	१०	६४	विक्रयेवर्ज्योनि	१०	८२
स्वरासाहिसं	१	१२३	दस्यव	१०	६५	स्त्रीयादिविचयफलं	१०	८३
पुत्रोऽन्यदत्ताः	१	१२४	वर्णसंवलणोक्त्याह	१०	६६	ज्यायसीदृष्टिनिषेधः	१०	८४
प्रेमाणत्यागः	१	१२५	चंडालकर्माह	१०	६७	परधर्मजीवननिंदा	१०	८५
वैश्यधर्माह	१	१२६	कर्मणापुरुषज्ञानं	१०	६८	वैष्ण्वद्रोशपदसं	१०	८६
ब्रह्मधर्माह	१	१२७	वर्णसंकरनिंदा	१०	६९	आपादिविपस्यहान	१०	८७
इतिनवमोऽध्यायः	१	१२८	एषांविवाद्यर्थेना	१०	७०	याननादि	१०	८८
	१	१२९	पात्यागः श्रेष्ठः	१०	७१	प्रतिग्रहनिंदा	१०	८९
अध्यापनं ब्राह्मणस्यैव	१	१३०	साधारणधर्माः	१०	७२	याजनाध्यापनोद्दिज्ञानां	१०	९०
वर्णानां ब्राह्मणः प्रक.	१	१३१	सप्तमेजन्मनि ब्राह्म	१०	७३	प्रतिग्रहदियापनारो	१०	९१
अथ हिंजवर्णकथनं	१	१३२	पण्यद्रुतलं	१०	७४	शिलोच्छ्वाजो वने	१०	९२
अथ सज्जानां या	१	१३३	वर्णसंकरेऽप्यस्य	१०	७५	धनयाचने	१०	९३
पितृजातिसह्याः	१	१३४	वीजक्षेत्रयोर्वत्सवले	१०	७६	सप्तवितागमाः	१०	९४
अथ वर्णसंकराः	१	१३५	पदकर्मपयाह	१०	७७	दशजीवनहेतवः	१०	९५
अथ ब्राह्म्याः	१	१३६	ब्राह्मणजीविका	१०	७८	दृष्टिजीवननिषेधः	१०	९६
ब्राह्मोत्पन्नादि संकीर्णाः	१	१३७	स्त्रियवैश्यकर्माह	१०	७९	याज्ञमापद्धर्ममाह	१०	९७
अथोपनेयाः	१	१३८	हिंजानां श्रेष्ठकर्माह	१०	८०	ब्रह्मस्य आपद्धर्मः	१०	९८
ते सुकर्माणस्तत्पेच्छति	१	१३९						

प्रकरण	अ	श्लो.	प्रकरण	अ	श्लो.
ब्रह्मस्य ब्राह्मणारा	१०	११२	इति दशमोऽध्यायः		
धनयोधे	१०	११३	स्नातकस्य नवप्रकाराः	११	१
ब्रह्मदृष्टिकल्पन	१०	११४	नवस्नातकेऽप्योऽन्यदने	११	२
ब्रह्मस्य नवस्नातदयः	१०	११५	वैदिकिद्रोदानम्	११	३
ब्रह्मस्य नवस्नातकधर्मकार्ये	१०	११६	भिक्षयादितोय	११	४
ब्रह्मस्य नवस्नातकधर्मकार्ये	१०	११७	विवाहनिषेधः	११	५
ब्रह्मस्य नवस्नातकधर्मकार्ये	१०	११८	कुटुंबिब्राह्मणायदानं	११	६
ब्रह्मस्य नवस्नातकधर्मकार्ये	१०	११९	सोमयागाधिकारिणः	११	७
वैधः	१०	१२०	कुटुंबाः प्ररणे	११	८
इति दशमोऽध्यायः			दोषः		

प्रकरण	अं	श्लो	प्रकरण	अं	श्लो	प्रकरण	अं	श्लो	प्रकरण	अं	श्लो
यज्ञोपाध्यायिका	११	११	द्विजस्यस्वशक्त्यावैश्वज्य	११	३१	द्विजस्यस्वशक्त्यावैश्वज्य	११	३१	ब्रह्महत्यादिसमान्याह	११	५४
देवैर्नम्रहणम्			क्षत्रियादिवर्णहो	११	३४	क्षत्रियादिवर्णहो	११	३४	उपपातकान्याह	११	५९
षडुपवासोऽहारग्रहणे	११	१६	र्थणारिजय			र्थणारिजय			जातिभ्रंशकराण्याह	११	६७
ब्रह्मस्त्रादिहरणनिषेध	११	१८	ब्राह्मणस्यानिष्टं न दूयात्	११	३५	ब्राह्मणस्यानिष्टं न दूयात्	११	३५	संस्त्रीकरणान्याह	११	६८
असाधुधनहन्ता	११	१९	अल्पविद्युरव्यादे	११	३६	अल्पविद्युरव्यादे	११	३६	अपात्रीकरणान्याह	११	६९
साधुभ्योऽदने			होतृनिषेध			होतृनिषेध			मत्सिनीकरणान्याह	११	७०
यज्ञशीलादिधनप्रसा	११	२०	अन्वदक्षिणादाने	११	३८	अन्वदक्षिणादाने	११	३८	अथ ब्रह्मवधप्रायश्चित्तं	११	७३
यज्ञार्थविप्रस्य	११	२१	अल्पदक्षिणयज्ञनिदा	११	३९	अल्पदक्षिणयज्ञनिदा	११	३९	गर्मात्रेयोऽस्त्रवैश्वज्यवधे	११	८७
सोनादौ न दड			अग्निहोत्रिणस्त	११	४१	अग्निहोत्रिणस्त	११	४१	स्त्रीस्तदहर्धनि	११	८८
क्षुधावसन्नस्य वृ	११	२२	दकरणे			दकरणे			क्षेपहरणादौ		
निकल्पने			मूद्रासधनेनाग्निहोत्रनिदा	११	४३	मूद्रासधनेनाग्निहोत्रनिदा	११	४३	अथ स्मरणपानप्रायश्चित्तं	११	९०
यज्ञार्थमूद्राभिक्षानिषे	११	२४	विहितकरणदौ	११	४५	विहितकरणदौ	११	४५	स्मरणपानप्रायश्चित्तं	११	९१
यज्ञार्थं धनं भिक्षि	११	२५	प्रायश्चित्तो			प्रायश्चित्तो			अथ स्मरणपानप्रायश्चित्तं	११	९२
त्वनरक्षणीयम्			कामाकामकृतपापे	११	४५	कामाकामकृतपापे	११	४५	अथ स्मरणपानप्रायश्चित्तं	११	९३
देवब्रह्मस्वहरणे	११	२६	प्रायश्चित्तिसमर्गनिषेध	११	४७	प्रायश्चित्तिसमर्गनिषेध	११	४७	यथौषध्यादिछेदने	११	९४
सोमयागाशक्तौ	११	२७	पूर्वपापेन कुशांधादय	११	४८	पूर्वपापेन कुशांधादय	११	४८	अमुरव्यस्मरणपान	११	९५
वैश्वानरयागः			प्रायश्चित्तमवश्यं कर्तव्यं	११	५३	प्रायश्चित्तमवश्यं कर्तव्यं	११	५३	प्रायश्चित्तं		
समर्थस्यानुकल्पनिषेध	११	२८	पंचमहापातकान्याह	११	५४	पंचमहापातकान्याह	११	५४	स्मरणपानप्रायश्चित्तं	११	९६

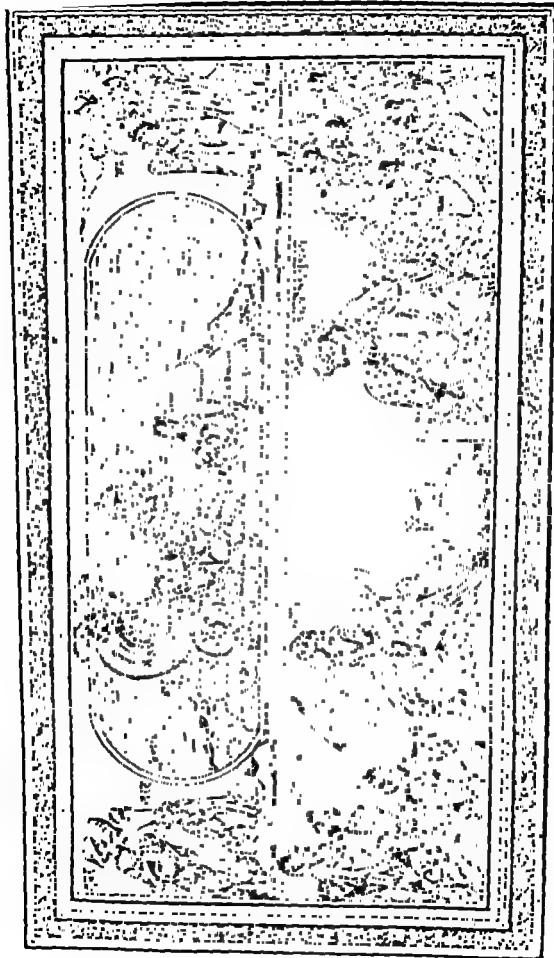
प्रकरण	अ. श्लो.	प्रकरण	अ. श्लो.	प्रकरण	अ. श्लो.
युनः संस्कारे दंडा-	१११	संज्ञातीषध्यादिस्तेये	११-१६२	पतितस्यांशादिनिवृत्तिः	११ १८५
दिनिवृत्तिः	१११	मनुष्यादिहरणमा	१११ १६३	कृतप्रायश्चित्तसंसर्गः	११ १८६
अभोज्यान्स्त्रीमुद्रो	११३	यश्चित्तं	११३	पतितस्त्रोणामन्नादिदेये	१८८
च्छिद्यमस्यमांस	११३	त्रयुसीसकादिहरणे	११ १६४	पतितसंसर्गनिवेधादि	११ १८९
मदसणे	११३	मस्ययानशय्यादिहरणे	११ १६५	बालम्रादित्यागः	११ १९०
मुक्तादिमदसणे	११३	सुफान्मगुडादिहरणे	११ १६६	ब्राह्मणवधूरणे	११ २०५
सूत्रादिविषमूत्रमदसणे	११४	मणिसुकरजन्तादिहरणे	११ १६७	अनुक्तप्रायश्चित्तस्यले	११ २०९
शक्रकस्तूनास्थाना	११५	कार्पासमुकादिहरणे	११ १६८	अथमाजापत्यादि	११ २११
तमांसमदसणे	११५	अगम्यागमनप्रायश्चित्तं	११ १७०	अतनिर्णयः	११ २११
कुक्कुटरसूकरा	११५	वडवारजस्तलादिगमने	११ १७३	अथव्रतांगानि	११ २१२
दिमदसणे	११५	दिवाभैयुनादौ	११ १७४	पापेनगोपनीयम्	११ २१७
मासिकान्ममदसणे	११५	चंडाल्यादिगमने	११ १७५	पापानुतापे	११ २२०
मायश्चित्तं	११५	व्यभिचारिस्थानां	११ १७६	पापवृत्तिनिवृत्ता	११ २२३
ब्रह्मचारिणोमपु	११५	प्रायश्चित्तम्	११ १७८	मनस्तुष्टिपर्यंतं	११ २३३
मांसादिमदसणे	११५	चंडालीगमने	११ १७८	तपःकुर्यात्	११ २३४
विडालाचुन्दिषा	११५	अथपतितसंसर्गप्राप्यश्चि	११ १७९	तपःप्रशंसा	११ २३५
दिमदसणे	११५	पतितस्वजीवतप	१११-१८२	वेदाभ्यासप्रशंसा	११ २४५
अभोज्यान्मुत्तार्य	११५	द्यमेतन्क्रिया	१११-१८२	अथरहस्यप्रायश्चित्तं	११-२५७
				इत्येकादशोऽध्यायः	१

प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो	प्रकरण	अ	श्लो
अथशुभास्तुभक्तिकफलं	१२	३	आत्मज्ञानस्वभा	१२	८५	मत्तस्मानुमानंश	१२	१०५
कर्मीभानःप्रवर्तकं	१२	४०	धान्यम्	१२	८६	व्याःप्रमाणानि	१२	१०६
अविधमानभक्तमीणि	१२	५	वेदोदितकर्मणः	१२	८८	धर्मशलक्षणं	१२	१०८
ननुविधवाभक्तिकमीणि	१२	६	श्रेष्ठलम्	१२	८९	अकथितधर्मस्यले	१२	१०९
अविधपराशरकर्ममीणि	१२	७	वैदिककर्मद्विविधं	१२	९०	अयशिशः	१२	११०
मनोवाक्कायकर्ममीणि	१२	८	प्रवृत्तिनिवृत्तकर्म	१२	९१	अयपरिवत्	१२	१११
अविदंडिपरिचया	१२	९	फलम्	१२	९२	सूखीणानपरिपलं	१२	११२
स्वेज्ञप्तपरिचयः	१२	१०	समदर्शनम्	१२	९३	आत्मज्ञानंयुथकृत्याह	१२	११८
जीवाक्षपरिचयः	१२	११	वेदाभ्यासादौ	१२	९४	वाय्याकाशादीनां	१२	१२०
जीवानामानंशः	१२	१२	वेदबाह्यस्थितिनिंदा	१२	९५	उद्यमाह	१२	१२२
परलोकेपंचमी	१२	१३	वेदमशंसा	१२	९६	आत्मस्वरूपमाह	१२	१२५
तिकशरीरं	१२	१४	वेदशस्येनापत्यादि	१२	९७	आत्मदर्शनमवश्यं	१२	१२६
भोगानंतरमात्मा	१२	१५	वेदशमशंसा	१२	९८	मनुष्यम्	१२	१२७
निजीयते	१२	१६	वेदशस्येनापत्यादि	१२	९९	एतत्साहित्यापाठफलं	१२	१२८
धर्मधर्मबाहुल्याद्भोगः	१२	१७	वेदशमशंसा	१२	१००	इतिबादशोऽध्यायः	१२	१२९
अविधयुगकथनं	१२	१८	वेदशमशंसा	१२	१०१			
			वेदव्यवसायिनःश्रेष्ठलं	१२	१०२			
			तपोविद्याभ्यां	१२	१०३			
			मोक्षः	१२	१०४			

॥ इतिमनुसंहितायास्तुत्रोपक्रमसमाप्तम् ॥

अथसटीकमनुस्मृतिप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः औनमो भगवते वासुदेवाय

गोडेनंदनवासिनाश्चिस्मजनेर्वेद्यैर्वेद्यांकुले श्रीमद्भट्टदिवाकरस्यननयः कुच्छूकभट्टोऽभ
वत् काश्यामुत्तरवाहिज्जुतनयानोरेसमंपंडितैस्तेनैयंक्रियते हितायविदुषामन्वर्थमुक्तावली १ सर्वज्ञस्यमनोरसर्वविदपिव्याख्यापि
यहाद्वयमुत्तरवाहिज्जुतनयानोरेसमंपंडितैस्तेनैयंक्रियते हितायविदुषामन्वर्थमुक्तावली १ सर्वज्ञस्यमनोरसर्वविदपिव्याख्यापि
भित्ते मूयादशोपेक्षरः २ गोमांसवदुसेवित्तासिक्तहृदस्तर्कः समस्ताः स्थमेवेदांताः परमात्मबोधधुरवोयूपंमयोपासिताः आताव्याकर
णानिबालसखितायुधाभिरभ्यर्थयेमातोयंसमयोमनूक्तविरुतौसाहाय्यमालंब्यनाम् ३ देषादिदोषराहितस्यसतोहितायमन्वर्थतस्य
कथनायममोदतस्य देवादादिकृतिरिहस्वबलनंथापिभिस्तारकोभवतुयेजगदंतथा ४ मानववृत्तावस्थांज्ञेयाव्याख्यानचामयोद्दिना
प्राचीना अपिरुचिराव्याख्यातृणामशेषाणाम् ५ मनुयेकाग्रभासीनमित्यादि अत्रमद्विषांशमिविषयममेमनोः श्रूयतामित्यु-
त्तरदानपर्यंत श्लोकचतुष्टयेनैतस्यशास्त्रस्यमेखावत्स्वरूपपुस्तकानिविषयसंबंधप्रयोजनान्युक्तानि तत्रधर्मएवविषयस्तेनसहवचनसंदर्भरू-

श्रीकृष्णायनमः मनुमेकाग्रभासीनमभिगम्यमहर्षयः प्रतिपूज्ययथान्यायमिदं वचनमभुवन् १

पस्यमानवशास्त्रस्यप्रतिपाद्यप्रतिपादकलक्षणः संबंधः प्रमाणांतरासन्निहृष्टस्यस्वर्गापवर्गादिसाधनस्यधर्मस्यशास्त्रैकगम्यत्वात् प्रयो
जनंतुस्वर्गापवर्गादितस्यधर्माधीनत्वात् यद्यपिपुस्त्युपगमनादिरूपः क्रामोप्यत्राभिहितस्तथापिक्वत्तुक्ताभिगामीस्यात् स्वदारिनरतः स
देतिक्वत्तु कालादिनियमेनसोपिधर्मएव एवंचार्जिनमपिक्वत्तुभ्राज्याजीवेनेत्यादिनियमेनधर्मएवेत्यवगतव्यम् मोक्षोपायत्वेनाभिहित
स्यात्ज्ञानस्यापिधर्मत्वाद्धर्मविषयत्वमोक्षोपदेशकत्वेचास्यशास्त्रस्योपपन्नम् धर्मैक्येलेपिमुखास्थानामधिगीतमहाजनपरिग्रहात्तुल्य
पद्माक्षवेदमूलकतयाप्रमाणयंतथाचछांदोग्यब्राह्मणेभ्यूयते मनुर्वैयक्तिकिद्वदत्तदेपजंभेषजतायादति शुद्धस्यतिरप्याह वैदार्योपनि
बेपत्वाद्याथान्यंहिमनोः स्मृतम् मन्वर्थविपरीतायुष्मृतिः सानशास्यते तानच्छास्त्राणिशोभंतेतर्कव्याकरणात्रिधर्मार्थमोक्षोपदेशा
मुनयविवन्हरयते महाभारतेपुस्तकम् पुराणमानवोर्धर्मः सांगोवेदश्चिकित्सिनम् आज्ञासिद्धाभिचलारिनहंतव्यामिहेतुभिः विरोधि
नोद्गादितर्कैर्नहंतव्यानि अलुकूलस्तभीमांसादितर्कः प्रवर्तनीयएव अतएववस्थति आर्षधर्मोपदेशंचवेदशास्त्राविरोधिना यस्तर्कैणा
नुसंधनेसधर्मवेदनेतरइति सकलवेदार्थोदिमन्नामनुमहर्षयरदंदितीयश्लोकवाक्यरूपंउच्यते अनेनेतिवचनमभुवन् श्लोकस्यादो-

मनुनिर्देशो मांगलार्थः परमात्मन एव संसारस्थितये सार्वज्ञैश्वर्यादिसंपन्त्यमनुरूपेण प्रादुर्भूतत्वात् तदभिधानस्य भंगत्वातिशयत्वात्
 वक्ष्यमिति हि एनमेकैव दत्तत्वं न्युमन्ये प्रजापतिमिति एकाग्रविषयांतरा व्याक्षिप्तचित्तं आसीनं सखोपविष्टं ईदृशस्यैव महर्षिप्रभ्योत्तर
 दानयोग्यं गतान् अभिगम्य अभिमुखं गत्वा महर्षयो महान्तं श्रुतेऽनुष्यन्ते नृपयश्चेति तथा प्रतिपूज्य पूजयित्वा यद्दामनुना पूर्वस्वागतासनं दत्त्वा
 दिनामुजितास्तस्य पूजाकृते निप्रतिशब्दादुन्मीयते यथान्यायेन न्यायेन विधानेन प्रभः कर्तुं सुल्यते प्रणति भक्तिश्रद्धातिशयादिना वक्ष्य-
 मितं नापृष्टः कस्याचिद्रूपान्वायेन पृच्छत इति अभिगम्य प्रतिपूज्य अनुवन्ति क्रियात्रये निमित्तमित्येव कर्म अमुवन्ति सत्राकथितक
 र्मता मुविधातोर्दिकर्मकत्वात् १ किममुवन्तित्यपेक्षायामाह भगवन्तित्यादि ऐश्वर्यादीनां भगवद्बोवाचकः तदुक्तं विष्णुपुराणे ऐश्वर्य
 स्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियाः शान्तैराग्ययोश्चैव षण्णां भगवद्दीरणा मनुवंते न संशोधनं भगवन्मिति वर्णाद्वाद्वा सात्रियवैश्यभूद्राः
 सर्वे च ते वर्णाश्चेति सर्ववर्णैः तेषामंतरप्रभवानां च संकीर्णजानां चापि अनुलोभमति लोभजानां अवष्टस्य कर्णप्रभृतीनां ते विविजाने

भगवन्सर्ववर्णानां यावदनुपूर्वशः अंतरप्रभवानां च धर्मान् लोवक्तुमर्हसि २ स्वमेको ह्यस्य सर्वस्य वि
 धानस्य स्वयं भुवः अचिंत्यस्याप्रमेयस्य कार्यतत्सार्थवित्प्रभो ३

रवज्जातान्तरलादृणशब्देनाग्रहणात्स्थिररूपप्रभः एतेनास्य शास्त्रस्य सर्वोपकारकत्वं दर्शितम् यथावत् यो धर्मो यस्य वर्णस्य येन प्रकारेणार्ह
 तीत्यनेनाश्रमधर्मादीनामपि प्रभः अनुपूर्वशः क्रमेण जातकर्म तदनुनामधेयमित्यादिना धर्मानोऽस्य भवन्तु महर्षिसर्वधर्माभिधानयोगो
 भवसितस्माद्ब्रह्मोत्पत्त्येवमथाहार्यम् यत्तु ब्रह्म हत्यादिरूपा धर्मकीर्तनमप्यत्र तस्यायश्चित्तविधिरूपधर्मविषयत्वेन न स्वतंत्रतया ३
 सकृदधर्माभिधानयोग्यत्वे हेतुमाह त्रयमेकरत्नादि हि शब्दे हेतौ यस्यास्त्वमेकोऽद्वितीयः अस्य सर्वस्य प्रत्यक्षश्रुतस्य स्पृत्वाद्यनुमेयस्यैव वि
 धानस्याविधीयते नैनं कर्माण्याग्निहोत्रादीनि इति विधानं वेदस्तस्य स्वयं भुवोः पौरुषेयस्यानित्यस्य बहुशारवाविभिन्नत्वादित्यतया परिछे-
 तुमयोग्यस्य अप्रमेयस्य भीमांसादिन्यायनिरपेक्षतया नवगम्यमानप्रमेयस्य कार्यमनुष्येयमग्निष्टोमादि तत्त्वं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्र
 ह्मेत्यादिवैदांतवेद्यम् तदेवार्थः प्रतिपाद्यभागस्त्वेत्तीति कार्यतत्सार्थवित् प्रमेधातिथिस्तु कर्मभागांसावाप्तनयावेदस्य कार्यमेव तत्स्वरूपोऽर्थः

संवेत्तानि कार्यतत्त्वार्थविदिति व्याचष्टे तन्म वेदानां ब्रह्मण्यपि ग्रामाण्यास्तु पगमान् स्वार्यमेव तत्स्वरूपोऽर्थः धर्माधर्मव्यवस्थापनस-
मर्थत्वात्समोदितिसंवेद्यधनम् ३ सतैः पृष्टस्तथासम्यगित्यादि समनुस्मैर्महर्षिभिरुक्तानेन प्रकारेण पूर्वोक्तेन न्यायेन प्रणतिभक्तिश्च द्रा-
विशयादिना पृष्टस्तान् सम्यक्कृत्यथा तत्त्वं प्रत्यक्वाचभूयतामित्युपक्रम्य अभितमपरिच्छेद्यमोजः सामर्थ्यं ज्ञानतत्त्वाभिधानादौ यस्य स तत्त्वा
अतएव सर्वज्ञसर्वशक्तितया महर्षिणा भविष्यविषयः महात्माभिर्महासुभावेः आर्च्यपूजायित्वा आहुः पूर्वस्थाचर्चने ल्यवतस्य स्वरूपमिदम्
धर्मस्याभिधानमपि पूजनपुरःसरमेव कर्तव्यमित्यनेन फलितम् ननु मनुप्रणीतत्वे अस्य शास्त्रस्य स पृष्टः प्रत्युवाच दत्तिनस्तुक्तम् अह-
पृष्टो ब्रवीसीति पुज्यते अन्यप्रणीतत्वे च कथं मानवीयसंहितेति उच्यते ग्रायेणाचार्योणाभिर्यं शैलोयत्स्वाभिप्रायमपि परोपदेशमिव व-
र्णयति अतएव कर्कण्यपि जैमिनिः पूतार्थत्वादिति जैमिनेरेव सूत्रं अतएव ननु पर्यपि बादरायणः संभवादिनिबादरायणस्यैव शरीर-
कस्तुत्रम् अथवा मनुपदिष्टाधर्मास्मिन् विधेयैः पशुणातदाज्ञयोपनिबद्धाः अतएव वक्ष्यति एतद्वयं पशुः शास्त्रं थावयित्व्यत्यशेषत इत्य-

सतैः पृष्टस्तथासम्यगभितौजामहात्मभिः प्रत्यक्वाचार्यनान्सर्वान् महर्षींश्च्युयतामिति ४
आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम्

तौ युज्यत एव स पृष्टः प्रत्यक्वाच इति मनुपदिष्टधर्मोपनिबद्धत्वाच्च मान-
वीयसंहितेति व्यपदेशः ४ श्रूयतामिति उपसृष्टिसमर्थमाह आसीदिदमिति ननु सुनिर्नाधर्मविषयप्रमेतथैवोत्तरं दातुमुचितं
तत्तौ यममस्तुतः प्रत्यपदशायां काणलीनस्य जगतः स्मृतिमकरणावतारः अत्रमेधातिथिः समादधे शास्त्रस्य महामयोजनत्व-
मनेन सर्वेण प्रणिपाद्यते ब्रह्माद्याः स्थावरपर्यन्ता संसारगतयोधर्माधर्मभिः अत्र प्रणिपाद्यते तमसाच हुरुत्पेण वेदिताः कर्महेतुने-
ति च वक्ष्यति च एनादृष्टास्य जीवस्य गतीः स्वेनैव चेतसा धर्मतोऽधर्मतश्चैव धर्मेदद्यात्सदामन इति ततश्च निरतिशयेभ्यर्थं हेतुधर्म-
स्मृतिपरीत आधर्मः तदूपपरिज्ञानार्थमिदं शास्त्रमहाप्रयोजनमर्थेन व्यमित्वा द्याध्यायतात्यर्थमित्यंतेन गोविंदराजस्यापीदमेव समा-
धानम् नैतन्मनोहरम् धर्मस्वरूपप्रभेदपदमस्य फलकीर्तनं तदप्याप्रस्तुतम् धर्मोक्तिमात्रादिशास्त्रमर्थवत् किंच कर्मणां फलनिर्दे-
शं शांसेत्कृते महर्षिभिः हादशो वक्ष्यमाणा सा वस्तुमादौ न युज्यते इदं तु वदामः सुनिर्नाधर्मविषये प्रमेजगत्कारणतया ब्रह्मप्रतिपा-

म्येदमग्र आसीदंजगत्सदेवासीद्ब्रह्मात्मना आसीदित्यर्थः सच्छब्दो ब्रह्मवाचकः अतएव प्रकृतमिव सर्वतः प्रथमार्येतसिः स्वकार्या
 क्षममित्यर्थः ५ अथ किमप्युदित्वाह ततः स्वयंभूर्भूगवाजित्वादि ततः प्रलयवासानन्तरं स्वयंभूः परमात्मा स्वयंभवति स्वेच्छया शरीरा
 रपरिग्रहं करोति न लितरजोवत् कर्मायत्तदेहः तथा च श्रुतिः स एकधा प्रवति द्विधा प्रवती ति भगवानैश्वर्यादिसंपन्नः अव्यक्तो बाल्यक
 रणागोचरः योगाभ्यासावसेय इति यावत् इदमहाभूतादि आकाशादीनि महाभूतानि आदिग्रहणात् महदादौ निचब्यंजयन् अव्यक्ता
 वस्यं प्रथमं सूक्ष्मरूपेण ततः स्थूलरूपेण प्रकाशयन् दृत्तोज्ञाः दृत्तमप्रतिहतमुच्यते अतएव दृत्तिसर्गतापनेषु क्रम इत्यत्र दृत्तिरप्रतिघात
 इति व्याख्यातं जादित्येन दृत्तमप्रतिहतमोज्ञः सृष्टिसामर्थ्यस्य सत्ता तमोनुदः प्रकृतिप्रेरकः तदुक्तं भगवद्गीतायाम् मयाध्यक्षे-
 ण प्रकृतिः स्रूपने संचराचरमिति ग्राहुरासीत्युक्ता शितो बभूव नमोनुदः प्रलयवावस्था संसृजतिमुमेधातिथिगोविंदराजो ६ यो सावित्रि

ततः स्वयंभूर्भूगवानव्यक्तो व्यंजयन्निदम् महाभूतादि दृत्तोज्ञाः ग्राहुरासीत्तमोनुदः ६ यो सावर्तों द्वि-
 यग्राहुराः सूक्ष्मो व्यक्तः सनातनः सर्वभूतमयोचितः स एव स्वयंभुदमो ७ सो भिध्याय शरीरात्स्वात्सिम्भु-
 क्तविधिधाः प्रजाः अपएव ससर्जार्दोना सुबीजमवा सृजत् ८ यो साविति सर्वनामद्वयेन सकललोकवेदपुराणेति हा-

सादिप्रसिद्धं परमात्मानं निर्दिशति अर्तोदियग्राह्यः ईदियमतीत्यवर्तत इत्यर्तोदियं मनस्तद्ग्राह्य इत्यर्थः यदा ह व्यासः नैयासौ च सूक्त-
 ग्राह्यो न च शिष्टैरर्पोदयैः मनसा तु मसन्नेन गृह्यते सूक्ष्मदर्शिभिः सूक्ष्मो बहिर्दिशगोचरः अव्यक्तो व्यक्तिरवयवः तद्गहितः सनातनो
 भित्यः सर्वभूतमयः सर्वभूतात्मा अतएवाभित्यः इत्यनया परिच्छेत्तुमशक्यः स एव स्वयंभुदमो ह द्वादि कार्यरूपतया ग्राहुरेभूय उत्पत्तौ
 भ्रातिः ग्राहुरभिर्वर्त्तने धातूनामनेकार्थत्वात् ७ सो भिध्यायेति सपरमात्मानानां रिधाः प्रजाः सिम्भुस्तरभिध्यायो जायंतामित्यभि-
 ध्यानभावेणापएव ससर्ज अभिधानपूर्विकां सृष्टिं वदतो यनोः प्रकृतिरेवाचेतनाः स्वतंत्रा परिणमत इत्यप्यपक्षो न संमतः किंतु ब्रह्मैवा
 व्याकृतं शक्त्यात्मना जगत्कारणमिति त्रिदोषे दांतमिदं न एवाभिमतः प्रतिभाति तथा च छांदोग्योपनिषत् तदेकसत् बहुस्य प्रजायेये-
 ति अतएव शरीरकसूत्रे कृता व्यासेन सिद्धांतिरभासतेर्नाशब्दमिति ईदित्येवीक्षणश्रवणात् न प्रधानं जगत्कारणं अशब्दं न विद्वा
 ने शब्दः सुतिर्यस्य तदशब्दमिति सूत्रार्थः स्वाच्छरीरात् अव्याकृतं रूपेण त् अव्याकृतमेव भगवद्वाक्स्वरूपीयवेदांतदर्शनिप्रकृतिसदेव

तस्य च शरीरं अद्या कृतं न पंचभूतलुब्धोऽद्वियकर्मैर्द्वियप्राणमनः कर्माविद्यावासनाएव सूक्ष्मरूपतया शक्त्यात्मनो स्थिता अभिधीयं
ने अद्या कृतं तस्य च ब्रह्मणा स ह भेदो भेदस्वीकारात् ब्रह्मा हैतं शक्त्यात्मना च ब्रह्मजगद्द्रूपतया परिणमत इत्कभयमप्युपपद्यते आदौ
स्वकार्यभूमि ब्रह्मांडसृष्टेः प्राक् अपां सृष्टिश्चैवं यम ह देहकारतन्मात्रक्रमेण बोद्धव्यम होषूतादिव्यं जयन्ति पूर्वाभिधानात् अनंतर
मपि म ह दादि सृष्टेर्वक्ष्यमाणत्वात् तास्य प्लुबीजं शक्तिरूपं आरोपितवान् ८ तदंडमभवद्भूमिति तद्दीजं परमेश्वरेच्छया हेमंडम
भवत्तु हेमिच हेमं शुद्धिगुणयोगात् ननु हेममेव तदीयैकशकलेन भूमिनिर्गोणस्य स्वस्याणत्वात् भूमेऽर्था हेमत्वस्य प्रत्यक्षत्वादुपचा
राश्रयणम् सहस्रांशुशालित्वस्तुल्यप्रभं तस्मिन् ङे हि रण्यगर्भो जातवान् येन पूर्वजन्मनि हि रण्यगर्भो ह मस्मीति भेदाभेदभावनायाप
रमेव्यरोपसना कृतानदीयं ङिगशरीरावच्छिन्नजीवमनुग्रहव्यस्य परमात्मेव हि रण्यगर्भरूपतया प्रादुर्भूतः सर्वलोकानां पितामहो-
जनकः सर्वलोकपितामह इति वा तस्य नाम ९ इदानीमागमप्रसिद्धनारायणशब्दार्थनिर्वचनेन उक्तमेवार्थं द्रवयति आयोनासा इत्यादि

तदंडमभवद्भूमिं सहस्रांशुसमप्रभम् तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ९ आयोनासा इति प्रो-
क्ता आयो वै नरसूनुवः तावदस्यान्नं पूर्वे तेन नारायणः स्मृतः १० यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्म-
कम् तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्तते ११

आयोनासा शब्देनोच्यते अष्कनाराशब्दस्याप्रसिद्धेस्तदर्थमाह यतस्ता-
नरास्त्यस्य परमात्मनः सूनुवोऽपत्यानि तस्येदमित्यण्प्रत्ययः यद्यपि अणि कृते ङीप्प्रत्ययः प्रासस्तथापि ङादिसलक्षणैरपि स्मृतिषु व्यु-
हारात्सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यं तदतिपाक्षिकोऽप्यप्रत्ययस्तस्याभावपक्षे सामान्यलक्षणप्रतिपादितेनासादितिरूपमिद्धिः आयोऽ-
स्य परमात्मनो ब्रह्मरूपेणावस्थितस्य पूर्वमयनाश्रय इत्यसौ नारायण इत्यागमेक्षा स्मात् गोविंदराजेन तु आयोनासादिति पठितं व्याख्यातं
च नारायण इति प्राप्ते अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घत्वेन नारायण इति रूपम् अन्ये लायोनासा इति पठन्ति १० यत्तत्कारणमव्यक्तमित्यादि
यत्तदिति सर्वनामभ्यां लोके वेदादिसर्वप्रसिद्धं परमात्मानं निर्दिशति कारणं सर्वोत्पत्तिमातां अव्यक्तं चोद्दिशति गोचरं नित्यं उत्पत्तिविनाशर-
हितं वेदांतिमित्त्वान् सत्त्वभावम् प्रत्यक्षाद्यगोचरत्वात् असत्त्वभावमिव अथवासिद्धाकजातमसदभावः तयोरात्मभूतम् तथाच श्रुति

येतदात्म्यमिदं सर्वमिति तदिह सृष्टस्तेनोत्पादितः स पुरुषः सर्वत्र ब्रह्मो विधीर्यते ११ तस्मिन् नडे स भगवानित्यादि तस्मिन् पूर्वोक्तेऽसम्-
 ह्यावक्ष्यमाणं ब्रह्मानेन संगत्सरसु धिता स्थिता आत्माने वा ऽं हि ध्या भवति मि आत्मगतं ध्यानमात्रेण तदं डं हित्व उं कृतवान् १२ ताभ्यां
 सशकलाभ्यां चेत्यादि शकलं रवंडं ताभ्यामंडशकलाभ्यां उत्तरेण दिवं स्वर्लोकां अधरेण भूत्वं उभयोर्मध्ये आकाशादिशब्दानां सलदि-
 ग्भिः सह सौ ससु द्राख्यं अपां स्थानं स्थिरं निर्मितवान् १३ इदानीमहं दिक्रमेणैव जगन्निर्माणमिति दर्शयितुं तत्सृष्टिमाह उद्भव
 हं त्वान्मन्त्रेणेत्यादि ब्रह्मा आत्मानः परमात्मनः सकाशात्तेन रूपेण मन उद्भूतवान्परमात्मान एव ब्रह्म स्वरूपेणोत्पन्नत्वात्परमात्मान एव च म
 नः सृष्टिर्वेदांत दर्शनेन यथानात् न तथा च श्रुतिः एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च खं वापुर्ज्यैर्निरापन्नं पृथ्वी विश्वस्य धारिणी
 मनश्च श्रुतिमिदं ब्रह्मात् न् युगपज्ज्ञानानुसृतिं लिङ्गाच्च सत् अमत्यक्षत्वादसदिति मनसः पूर्वमहंकारतत्वं अहमित्यभिमानात्पर्ययु

तस्मिन् नडे स भगवानु धित्वा परिवत्सरम् स्वयमेवात्मानो ध्यानात्तदंडमकरोद्दिधा १२ ताभ्यां सशकला
 भ्यां च दिवं भूमिं च निमसै मध्ये व्योमदिशश्चाष्टावपां स्थानं च शांभ्यतम् १३ उद्भवहं त्वान्मन्त्रेण मनः स
 दमदात्मकम् मनसश्चाप्यहंकारमभिमतारमीश्वरम् १४ महोतमे वच्चात्मानं सर्वाणि त्रियुगानि च

क्तं ईश्वरं स्वकार्यकरणक्षमम् १४ महोतमे वच्चात्मानमित्यादि महोतमिति महोदाख्यं तत्वं अहंकारात्पूर्वपरमात्मन एवाव्याकृतं शक्ति
 रूपमकृतिमहिता दुद्भूतवान् आत्मानं उत्पन्नत्वात् आत्मानं भक्तोपकारकत्वाद्वायान्यभिहितानि अत्रिधा स्यंते च तान्युसृजति मंति स
 र्वेणिसत्त्वरजस्तमोगुणयुक्तानि विषयाणां शब्दस्पर्शरूपरसगंधानां आहंकाराणि शनैः क्रमेण वेदांतमिदं न ओत्रादीनि हितीयाध्या-
 ययत्तत्त्वानि पंच बुद्धौन्द्रियाणि च शब्दात्संनपाध्यादीनि केन्द्रियाणि शब्दतन्मात्रादीनि च पंचोत्पादितवान् नन्वाभ्यानपूर्वकं सृ-
 ह्यमभिधानाद्देवां तमिदं न एव मनोरमिमत इति प्राणुक्तं तत्र संगच्छते इदानीमहं दिक्रमेण सृष्ट्या भिधानाद्देवां तदर्शनेन च परमात्मा
 न एवाकाशादिक्रमेण सृष्टिरुक्ता तथा च तैत्तिरीयोपनिषत् तस्मादा एतस्मादात्मानं आकाशः संभूतः आकाशाहासुः वायोरग्निः अग्ने
 रापः अद्भ्यः प्रथिवीति उच्यते प्रकृति तोमहं दिक्रमेण सृष्टिरिति भगवद्वाक्स्फुरीय दर्शनेनैव्युपपद्यत इति तदिदो व्याचक्षते अव्याकृ-

तमेव प्रकृतिरिष्यते तस्य च सृष्ट्युत्पत्तयस्वत्वं सृष्ट्याद्यकालयोगरूपं तदैवं हनत्वं ततो बहुस्यामिति अभिमानात्प्रदे सृण कालयोगित्वं
मय्याकृतस्याहंकारतत्त्वम् तत आकाशादिपञ्चभूतसूक्ष्माणिक्रमोत्पत्त्या निपञ्चनन्मात्राणित तत्सोम्य एव स्थूलान्युत्पत्त्या निपञ्चम
हाभूतानि सूक्ष्मस्थूलक्रमेणैव कार्योदयदर्शनादिति निषेधः अव्याकृतगुणलेपिसत्त्वजस्तमसां सर्वाणि त्रिगुणानीत्युपपद्यते प्र
यतु वा सत्त्वजस्तमोः समानारूपैव सूक्ष्मप्रकृतिः भवंतु च तत्तां तत्राप्येवमाह दहंकार तन्मात्राणित तथापि प्रकृतिर्ब्रह्मणोऽनन्येति मनोः स्व
रसः यतो वस्यति सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानोति तथा एवंयः सर्वभूतेषु पश्यत्यात्मानं भात्मानं स सर्वसमाभोत्सवः स्या-
भ्येति परंपदमिति १५ तेषां लवघवान् सूक्ष्मानित्यादि तेषां षण्णां पूर्वोक्ताहंकारस्य तन्मात्राणां च ये सूक्ष्मा अवयवास्तान् आत्मा
सुषण्णां स्वविकारेषु योजयित्वा मनुष्यतिर्यक् स्यात्परादीनि सर्वभूतानि परमात्मानि र्मितवान् तत्र तन्मात्राणां विकारः पञ्चमहाभूतानि
अहंकारस्यैन्द्रियाणि पृथिव्यादिभूतेषु शरीररूपतया परिणतेषु तन्मात्राहंकारयोजनां कृत्वा सकलस्य कार्यजनस्य निर्माणं अतएवाग्नि-

विषयाणां च हीनृणिशनैः पञ्चेन्द्रियाणि च १५ तेषां लवघवान् सूक्ष्मान् षण्णां मय्यमितौजसाम् सन्नि
वेश्यात्समात्रासु सर्वभूतानि निर्ममे १६ यन्मूर्त्यवयवाः सूक्ष्मास्तस्यैमान्याश्च यतिषट् तस्मान्च्छरीरमि
त्याहुस्तस्य भूतिमनीषिणः १७

तौजसां अनंतकार्यनिर्माणेनातिवीर्यशालिनाम् १६ यन्मूर्त्यवयवाः सूक्ष्मा इत्यादि य
स्यान्भूतिः शरीरं तत्संपादका अवयवाः सूक्ष्मास्तन्मात्राहंकाररूपाः षट् तस्य ब्रह्मणः सप्रकृतिरकस्य इमानि वस्यमाणानि भूतानि त्रिंश
शित्त्वं पूर्वोक्तानि कार्यत्वेनाश्च यं तितन्मात्रेभ्यो भूतोत्पत्तेः अहंकाराच्चैन्द्रियोत्पत्तेः तथा च पठति प्रकृतेर्भहांस्ततो हंकारस्तस्याङ्गणश्च-
षोडशकः तस्मादपि षोडशकात्संक्षयः पञ्चभूतानि तस्मान्नस्य ब्रह्मणो यामूर्तिः स्वभावस्तं तथा परिणतमिन्द्रियादिशालिनीत्योक्ताः
शरीरमिति वदंति षडाश्रयणाच्छरीरमिति शरीरनिर्वचनेनानेन पूर्वोक्तोत्पत्तिक्रम एव हटीकृतः १७ तदा विंशतिभूतानीत्यादि
पूर्वोक्तोक्तेन स्पेति प्रकृतं ब्रह्मात्रतदिति परामुष्यते न इत्यशब्दादिपञ्चतन्मात्रात्मानावस्थितं महाभूतान्याकाशादीनि आविशंति ते स्फुट
साधने स हर्मभिः स्वकार्यैस्तत्राकाशस्यावकाशदानं कर्मचार्योर्बृहन्नं विन्यासरूपं तेजसः पांकोऽप्यं संग्रहणं विंडीकरणरूपं पृथिव्या

धारणं अहंकारात्मना वस्थितं ह्यमन आविशत्यहंकारादुत्पद्यत इत्यर्थः अवयवैः स्वकार्यैः शुभाशुभसंकल्पस्वरुदुःखादिरूपैः सूक्ष्मैर्बहिर्गन्धिरागोचरैः सर्वभूतकृत्स्नैर्वैत्तिभिर्भिनमनोजन्यक्रमाशुभकर्माप्रभवत्वाज्जगतः अव्ययमविनाशि १८ तेषामिदं तु समाप्तामित्यादि तेषां पूर्वप्रकृतानां महदहंकारतन्मात्राणां ससंख्यानां पुरुषादत्यन्त उल्लसत्वात् तद्वृत्तिग्राह्यत्वाच्च पुरुषाणां महोजसंस्वकार्यसंपादनेन वीर्यवतां सूक्ष्मायामूर्तिमात्राशीरसं पादकभागास्ताभ्यदंजगत्तन्धरसंभवत्यनन्धरायन्त्यर्थेति हि नाशिस्वकारणे लीयते कारणं तु कार्यापेक्षया स्थिरं परमकारणं तु अहमित्यशुभासनीयमित्येतद्दर्शयितुमयमनुवादः १९ आद्याद्यस्य गुणं तेषां भित्तिः एषा भित्ति पूर्वतरन्तो केन दाविशंति भूतानीत्यत्र भूतानां परामर्शः तेषां चाकाशादिक्रमेणोत्पत्तिक्रमः शब्दादिगुणवत्तान् च वक्ष्यते तच्चाद्याद्यस्याकाशादेर्गुणं शब्दादिकं व्यादिः परः परः प्राप्नोति एतदेव स्पष्टयति योयदिति एषां मध्ये यो यो यावत्तं पूरणो यावति यः वनोरियुक्तसहितोयादिः द्वितीयोदिरगुणः तृतीयस्त्रिगुण इत्येव भादिर्मन्वादिभिः स्मृतः एतेनैतदुक्तं भव

तदाविशंति भूतानि महान्तिसहकर्मभिः मनश्चावयवैः सूक्ष्मैः सर्वभूतकृदव्ययम् १८ तेषामिदं तु समाप्तां पुरुषाणामहोजसाम् सूक्ष्माभ्यो मूर्तिमात्राभ्यः संभवत्यव्ययाद्युत्पत्तिम् १९ आद्याद्यस्य गुणं तेषां मन्वाप्नोति परः परः यो यो यावति यथैषा ससत्तावहुणः स्मृतः २० सर्वेषां तु समाप्तानि कर्मणि च पृथक् पृथक् वेदशब्देभ्य एवादी पृथक् संस्थाश्च निर्ममे २१

ति आकाशास्य शब्दो गुणः वायोः शब्दस्पर्शो तेजसः शब्दस्पर्शश्चैः प्राणि अपां शब्दस्पर्शश्चैः सः भूमेः शब्दस्पर्शश्चैः परसंगंथाः अत्रयद्यपि नित्यवीप्सयोगिनिर्वचनेनाद्याद्यास्येति प्राप्तं तथापि स्मृतौ नाच्छंदः समानविषयत्वात् संसृष्टां शुभित्तिप्रथमाद्यस्य संसृष्टकृतेनाद्याद्यास्येति स्वरूपसिद्धिः २० सर्वेषां तु समाप्तानां स्थादि सपरमात्म्यादिरूप्यगर्भरूपेणावस्थितः सर्वेषां नामानि गोजातेर्गौरिति अन्वजान्तेरन्वइति कर्मणि ब्राह्मणस्याध्ययनादीनि क्षत्रियस्य प्रजारस्यादीनि पृथक् पृथक् यस्य पूर्वकल्पेयान्यसूत्रं आदौ सूच्यादौ वेदशब्देभ्य एवावगम्य निर्मितवान् भगवता व्यासेनापि वेदमार्गसंख्यां वेदपूर्विकै वज्रगन्तस्यैवित्युत्पादिता तथा च शाशीरकसूत्रं शब्द इति चेन्नातः प्रभवान् प्रत्यक्षा तु मानाभ्यां अस्वार्थः देवतानां विग्रहत्वे वैदिकेव आदिशब्दे देवतावानि निविरोधः स्यात् वेदस्यादिमत्त्वसंगादिति चेन्नास्ति विरोधः कस्यादतः शब्दादेव जगतः प्रभवत्वात्सत्तेः प्रत्ययकालेपि सूक्ष्मरूपे

णपरमात्मनिवेदराशिः स्थितः स इह कल्पादौ हिरण्यगर्भस्य परमात्मान एव प्रथमदेहि मूर्तेर्निस्सन्नस्थानं तरेभेनापन्नः सः शुभप्रबुद्धस्यैव प्रा-
दुर्भवति तेन प्रदोषस्थानीयेन स्फुरन्तरि र्यागादिप्रविभक्तं जगत् अभिधेयं मूर्तेर्निर्भिभीते कथं भिदं गम्यते प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रुतिस्मृत्यभ्या-
मित्यर्थः प्रत्यक्षं श्रुतिरनुपेक्षत्वात् अनुमानं स्मृतिरनुमीयमानश्रुतिसापेक्षत्वात् तथाच श्रुतिः एतदिति वै प्रजापतिर्देवान् सृजता सृजद-
ग्र इति मनुष्याभिरिव इति निवृत्तुर्निरः पवित्रमिविद्यहानावसवदतिस्तोत्रो विव्यानीति शस्त्रमिति सौभगेत्यन्याः प्रजाः स्मृतिस्तु सर्वेषां तु स-
नामानित्यादि क्तान्मादिप्रणीता एव पृथक् संस्थाभ्यो नित्यौ क्लिष्टाभ्यव्यवस्थाः कुलालस्य घटनिर्माणं कुविंदस्य घटनिर्माणमित्यादिकां विभा-
गेन निर्भितवान् २१ कर्मात्सर्वांश्च देवानां भित्त्यादि सज्जह्यां देवानां गणमसृजत् प्राणिनां भिन्नादीनां कर्मणि आत्मा स्वप्नावोषांतेषां मप्रा-
णिनां च वादीनां देवानां साध्यानां च देवविशेषाणां समूहं यज्ञं च ज्योतिषो मादिकं कल्याणतरे यत्तु मीयमानलान्भित्यं साध्यानां च गणस्य पृ-

कर्मात्सर्वांश्च देवानां सौः सृजत्प्राणिनां प्रभुः साध्यानां च गणं सूक्ष्मं यज्ञं चैव समनातनम् २२ अग्निवासुरविष्य
रक्तत्रयं ब्रह्म समनातनम् दुदोहयज्ञसिद्धयर्थं मृगयन्तुः सामलक्षणम् २३ कालकालविभक्तीभ्यनक्षत्राणि
ग्रहास्तथा सरितः सागरान् शैलान् समानि विषमाणि च २४ तपोवाचं रतिचैव कामं च क्रोधमेव च सृष्टिं स
मज्जचैव मांसं पृथुमिच्छन्निमाः प्रजाः २५

यमवचनं सूक्ष्मत्वान् २२ अग्निवासुरविष्यस्तित्यादि ब्रह्माक्षरयज्ञः सामसंज्ञवेदत्रयं
अग्निवासुरविष्य आकृष्टवान् समनातनं नित्यं वेदापौरुषेयत्वापस एव यनो रभिमतः पूर्वकल्पे ये वेदास्त एव परमात्म मूर्तेर्ब्रह्मणः स-
त्त्वास्ताः तानेव कल्पादौ अग्निवासुरविष्य आचर्षयन् औत्तत्रायमर्थेन शंक्नीयः तथाच श्रुतिः अग्नेर्ऋग्वेदो वायो यजुर्वेद आदित्यात्स
द इति आचर्षणार्थत्वाद्दुहिधातोर्नाग्निवासुरीणां मन्त्राश्चित्कर्मात् किल पादानेनैव यज्ञसिद्धयर्थं यदी संपाद्यतान् यज्ञानां आपीनस्य क्षीरय-
त् विद्यमानानामेव वेदानामभिव्यक्तिप्रदर्शनार्थं आचर्षणं वाचकोर्गौणो दुहिः प्रयुक्तः २३ कालं कालविभक्तीभ्येत्यादि अत्र सप्तर्जस्तत्त-
श्चोक्तवर्तिनीक्रियासं च ध्यते आदित्यादिक्रियाग्रन्थरूपं कालकालविभक्तीमांसत्वेन याद्याः नक्षत्राणि कृत्तिकादीनि ग्रहान् सूर्यादीन् सरि-
तौ नदीः सागरान् समुद्रान् शैलान् पर्वतान् समानि समस्थानानि विषमाणि उच्चनीचरूपाणि २४ तपोवाचमित्यादि तपः प्रजापत्यादिवान्

आणीरन्तिनेतः परितोषं कामभिच्छांक्रोधांचेतोविकारं दमां एतच्छ्रुतीकोत्ता पूर्वस्त्रोकोक्तान् सृष्टिचकार सृज्यत इति स्मृतिः कर्मणि क्तिन् इ
 माः प्रजावश्यमाणादैवादिकाः कर्तुमिच्छन् २५ कर्मणांचेति धर्मोयज्ञादिः सचकर्तव्यः अधर्मो ब्रह्मवधादिः सनकर्तव्यः इतिकर्मणा
 विभागाय धर्माधर्मौ व्यवचयत् पृथक्तेनाप्यथात् धर्मस्य फलं सुखं अधर्मस्य फलं दुःखं संधर्मो धर्मफलभूतं दुःखं परस्परविरुद्धैः सुखदुः
 स्वादिभिरिमाः प्रजाः योजितवान् आदिग्रहणात् कामक्रोधरागद्वेषस्त्रासिपासाशोकमोहादिभिः २६ अपण्योमात्रेति दशाब्दानांपञ्चा
 नामहाभूतानां याः सूत्राः पंचनन्मात्ररूपा विनाशिन्यः पंचमहाभूतरूपतया विपरिणामिन्यः ताभिः सह उक्तं वक्ष्यमाणं चेदं सर्वमुत्पद्यते
 अनुपूर्वशः क्रमेण सूक्ष्मात् स्थूलं स्थूलात् सूक्ष्मं सर्वशक्तेः ह्यणो मानससृष्टिः कदाचित्तत्वनिरपेक्षा स्यादितो मोशं कामपनि
 नीयन्त हारेणैवेयं सृष्टिरिति मध्ये पुनः पूर्वोक्तं स्मारितवान् २७ यंतु कर्मणां नि सप्रजापतिर्यज्ञातिविशेषं व्याप्रादिकं यस्यां क्रियायां ह

कर्मणांच विवेकार्थं धर्माधर्मौ व्यवचयत् दंष्ट्रं योजयच्चेमाः फलदुःखादिभिः प्रजाः २६ अपण्योमात्रा
 विनाशिन्यो दशाब्दानां तु याः सूत्राः ताभिः सार्द्धं भिदसर्वसंभवस्यानुपूर्वशः २७ यंतु कर्मणि यस्मिन् सन्य
 युक्तप्रथमप्रभुः स न देवस्वयं भजे सृज्यमानः पुनः पुनः २८ हिंसा हिंसे मृदु क्रूरधर्माधर्मादितान्ते य
 द्यस्य सोऽदधात्सर्गे तत्तस्य स्वयमाविशेत् २९

रिण भारणारिकायां सृष्ट्यादौ निर्युक्तवान् सजातिविशेषः पुनः पुन
 रपि सृज्यमानः स्वकर्मवशेन तदेवाचरितयान् एतेन प्राणिकर्मसाक्षेपं प्रजायते कृतमाधमजातिनिर्माणं नरागद्वेषाधीनमिति
 दर्शितम् अतएव वक्ष्यति यथा कर्मनपो योगात् सृष्ट्या वरजंगममिति २८ एतदेव प्रपंचयति हिंसा हिंसेत्यादि हिंस्वकर्म-
 सिंहादेः करिमारणादिकं अहिंस्वहरिणादेः मृदुदयाप्रधानं विधादेः क्रूरक्षत्रियादेः धर्मो यथा ब्रह्मचार्यादेः गुरुशुश्रूषादिः अध-
 र्मो यथा तस्यैव भासमैश्वर्यसेवादिः कृतं सत्यं तच्च भ्रायेण देवानां अनृतं सत्यं तदपि प्रायेण मनुष्याणां तथाच श्रुतिः सत्यवाचोदे
 वा अनृतवाचो भवत्या इति तेषां मध्ये यत्कर्म सप्रजापतिः सर्गादौ यस्याधारयत् सृष्ट्युत्तरकालमपि सतदेव कर्म प्रकृता हृष्टवशा
 त् तस्य मेव भजे २९

अत्र दद्यात्तमाह यथ

यथावसंतादिभूतवक्तुर्विन्नामिचूतमंमर्यादीनि क्तुपयये स्वकायाविसरं संयमेवमाप्नुयंति तथादेहि-
नोपि हि स्वादीनिकर्माणि ३० लोकानां त्विति मूलोक्तानां बाहुल्यार्थं मुखं बाहू कृपादेभ्यो ब्राह्मणस्त्रिवैश्वर्यं ब्राह्मणं चाक्रमं निमित्तं
वान् ब्राह्मणादिभिः सायं मातरमनावाहुनिः प्रक्षिप्ता सूर्यमुपतिष्ठते सूर्यादृष्टिः दृष्टेरन्नमन्नात् प्रजा बाहुल्यवस्थति च अग्नौ मास्ता
हुनिः सम्यगादित्यभित्स्यादिदेव्यान् शन्त्या अथादित्यो ब्राह्मणादिनिर्माणं ब्राह्मणो न विरक्तनीयः शुनिसिद्धत्वात् तया च श्रुतिः ब्राह्मणोऽ
स्य पुरुषमाभीदित्यादि ३१ दिधाकृतेति सत्रस्याग्निजदेहं द्विसंस्कृत्वा अर्द्धेन पुरुषोजातः अर्द्धेन स्त्रीतस्या मैथुनधर्मेण विराट् संज्ञं
पुरुषं निर्मितवान् शुनिश्चततो विराट् उजायतेति ३२ तपस्तप्तेति सवित्रा दूतनपो विधाय यं निर्मितवान् तं मां भुञ्जानीत अस्य सर्वस्य जगतः

ययत्तु लिङ्गान्मृतयः स्वयमेव वस्तु पर्यये स्वाभिस्वान्यभिपद्यंते त आकर्मणि देहि नः ३० लोकानां तु विद्वद्भ्यर्थं
मुखं बाहू रुपादतः ब्राह्मणं सत्रियं वैश्वं भूदं च निरवर्त्तयत् ३१ दिधाकृत्वा त्वनो देहमर्द्धेन पुरुषो भवत्
अर्द्धेन नारी तस्यां स विराजमस्तु भूक्तः ३२ तपस्तप्त्वा सृजद्यत्तु स स्वयं पुरुषो विराट् तं मा विस्त्वा स्य सर्व-
स्य स्वधारं द्विजसत्तमाः ३३ अहमजाः सिस्तुस्तु तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् पतीच्य जानामस्तुजमहर्षिनिदि-
तो दश ३४ मरीचिभ्यश्च गिरसोऽपुलस्त्यपुलहं क्रतुम् प्रचेतसं वासिष्ठं च धृगुन्धारदमेव च ३५ एते मनु-
स्तु सप्तान्यान् सृजन् भूरितेजसः देवान् देवनि कायाश्च महर्षीश्चामितेजसः ३६

स्वधारं भो द्विजसत्तमाः एतेन स्तजन्मौलर्षसामर्थ्यातिशयावभित्तवान् लोकानां प्रत्यथित प्रत्यथार्थम् ३३ अहमिति अहमजाः स्व
पुभिच्छनूक्तं दुश्चरं तपस्तप्त्वा दशमजापतीन् प्रथमं सृष्टवान् तैरपि प्रजानां सृज्यमानत्वात् ३४ मरीचिभित्यादि त एते दशप्रजापनयो
नाम नो निर्दिष्टाः ३५ एते मनुस्तिति एते मरीच्यो दशो दश भूरितेज सो बहु तेजसो अन्यान् सत्तापशिभितेजस्तान् मनुजदेवान् ब्रह्म
सं एतस्मिन्मन्त्रे स्वायम्भुवस्वर्गोचिमादिनामभिर्मनुशितिव्यगदिसृपते ३६

यत्सरस्वति एतेऽसृजन्निपूर्वस्पर्शानुषंगः उत्तरत्रयश्लोकद्वयेनयस्योवैश्ववर्णस्तदनुचराश्चरक्षांसिरावणादीनिपिशान्वास्तेभ्यो
 ऽपकृष्टा अश्रुन्मरुदेशानिवासिनः गंधर्वोद्धितरथादयः अप्सरसउर्वरणादयः अस्तराविरोचनादयः नागावासुव्यादयः सर्पस्तनोप
 कृष्टाः अलग्नार्द्धादयः स्रपणीगरुडादयः पितृणाग्रज्यापादीनांगणः समूहः एषांचभैरवनिहासादिप्रसिद्धोनाध्यक्षादिगोचरः ३७ विष्णु
 तदति मेघेषुदृश्यं दीर्घाकारंज्योतिर्विद्युत् मेघादेवयज्ज्योतिर्वृक्षादिविनाशकृतदशभिः मेघाः प्रसिद्धाः रोहितं दंडाकारंनानावर्णीदिविद
 रयनेयज्ज्योतिस्तदेववज्रमिंद्रधनुः उत्कारेत्वाकारमंतरिक्षात्पतनज्योतिर्निर्घातौभूयंतस्त्वग्निराग्नौध्वनिः केतवः शिरसावैज्यो
 तींविउत्पातरूपाणि अन्यानिज्योतींविभुवागस्त्यादीनिजानामकाराणि ३८ किन्नराभिनि किन्नराअश्वसुखादेवयोनयोनरविग्रहाः वा
 नराः प्रसिद्धाः मत्स्यारोहितादयः विहंगमाः पक्षिणः पशवो गवाधामृगाहरिणाद्याव्यालाः सिंहधायाः उभयनोदतः दूदंतपंक्तीयेवाउन्न

यक्षरक्षः पिशाचांश्चगंधर्वाप्सरसोऽस्तरान् नागानूसर्पान्स्रपणींश्चपितृणांचपृथग्गणान् ३७ वि
 द्युतोऽशनिमेघांश्चरोहितेन्द्रधनूषिच उत्कानिघानिफेदूश्चज्योतींष्युच्चावचानिच ३८ किन्नरात्वा
 नरान्मत्स्यान्विविधाश्चविहंगमान् पयून्मृगान्नुष्याश्चव्यालांश्चोभयनोदतः ३९ कृमिक्रीटपतंगा
 श्वयूक्रामक्षिकमत्सुकणम् सर्वचंद्रशमशकृत्स्नावरचपृथग्विधम् ४० एवमेतैरिदं सर्वमभिनियोगांश्चहा
 त्मभिः यथाकर्मतपोयोगान्सृष्टस्थावरजगमम् ४१ यथातुयादृशंकर्मभूतानामिहकान्तिनम् तन्तथा
 वोऽसिधास्यामिक्रमयोगंचजन्यनि ४२

राधरेभवतः ३९ कृमिक्रीटइति कीटाः कृमिभ्यः किंचित्स्यूलाः पतंगाः शलभाः यू
 कादयः प्रसिद्धाः स्फुटजंतवदत्तनेनएकवद्भावः स्थावरंरुक्षलतादिभेदेनविविधपकारम् ४० एवमेतैभिनि एवमित्युक्तप्रकारेण एतैर्मरी
 च्यादिभिरिदं सर्वंस्थावरजगमंसृष्टम् यथाकर्मयस्यजंतोर्यादृशंकर्मतदनुकूलं तस्यदेवमनुष्यनिर्यगादियोनिपूत्यादनमभिनियोगान्मदा
 स्तयातपोयोगान्महनपः कृत्वा सर्वमैश्वर्यतपोऽधीनमितिदर्शितम् ४१ येषामित्यादि येषांपुनर्यादृशंकर्मदहंसंसारपूर्वाचार्यैः कथितं
 ययीपथः फलप्राप्तानांचद्रुपुथफलोपगाः ग्राहणादीनांचाप्यपनादिकर्मतत्तथैवबोयुष्याक्तंवस्थाभिजन्मादिक्रमयोगंच ४२ ७

जरायुर्गर्भावरणचर्मगतत्रयमनुव्यादयः प्रादुर्भवन्ति पश्चात्पुनश्चक्रमाः प्रागुक्तो विदुतः दंतशब्दसमा-
नार्यो दच्छन्दः प्रकृतं तन्मसितस्येदं प्रथमा बहुवचने रूपं उभयतो दत्त इति ४३ अंज्जाः पक्षिण इति अंज्जादौ संभवंति ततो-
जायन्त इति एषां जन्मक्रमः नक्रः कुंभीरः स्थलजानि कृकलासादीनि औदका निशंखादीनि ४४ स्वेदजमिति स्वेदः पार्थिवद्रव्याणां
तापेन क्लृप्तः ततो दंशमशकादि जायन्ते ऊष्मणश्च स्वेदहेतुतापादपि अन्यत् दंशादि संहशं पुनिकापि पालिकाटि जायते ४५ उ-
ज्जा इति उद्देदनं सुद्भिन्न् भावे क्षिपत्तोजायते ऊर्ध्वजी मूषि च भिल्लेषु दिज्जा वृक्षाः तेषां हिधाः केचिद्दीजा देवजायन्ते केचित्कांडान्
शाखा एव रोपिता वृक्षतां यांति इदानीं येषां यादृशं कर्म न द्रुच्यते औषध्य इति औषधो जीह्रियादयः फलपाकेनैव नश्यन्ति बहुपुष्प-

पद्मावश्च मुग्गाश्चैव व्यालाश्चौभयतो दनः रक्षांसि च पिशाचाश्च मनुष्याश्च जरायुजाः ४३ अंज्जाः प-
क्षिणः सर्पान् क्रामत्स्याश्च कच्छपाः यानि चैव प्रकाशयन्ति स्थलजान्यादौ दकानि च ४४ स्वेदजं दंशमश-
कं दूकामक्षिकमल्लुणाम् ऊष्मणश्चौपजायन्ते यच्चान्यत्किंचिद्दीदृशम् ४५ उद्दिज्जाः स्थावराः सर्ववा-
जकाडप्ररोहिणः औषधयः फलपाकाता बहुपुष्पा फलोपगाः ४६ अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः
स्मृताः पुष्पिणः फलिनश्च वृक्षास्तृप्तयतः स्मृताः ४७ शुच्छगुल्मस्तु विविधतथैव तृणजातयः बी-
जकांडरुहाण्येव प्रतानाव ह्यएव च ४८

फलपुष्पाश्च भवन्ति औषधि शब्दादेव कृदिकारादक्रिन इति णिपादार्थत्वे औष-
ध्य इति रूपम् ४६ अपुष्पा इति नास्य स्त्रोकोक्त्या भिधानकोषवत् संज्ञासंज्ञि संबंधि परलभप्रकृतत्वात् किंतु क्रमयोगं च जन्मनीति
प्रकृततदर्थमिदमुच्यते ये वनस्पतयस्तेषां पुष्पमंतरेणैव फलजन्मदन्तरे स्पस्तु पुष्पाणि जायन्ते तेभ्यः फलानि नि एव वृक्षा उभय-
रूपाः प्रथमां तान्ति ४७ शुच्छगुल्मं लिखति मूलत एव यत्र लतामसूत्रो भवति न च प्रकांडानि ते शुच्छामसृक्कादयः गुल्मा एकसू-
लाः संघातजाताः शरे स्फुप्रभृतयः तृणजातयः उलपाद्याः प्रतानास्तं तु सुक्तास्त्वपुषालावूपभृतयः वल्ली गुडुच्चादयः याभूमेर्वृक्षमा-
रोहं नि एतान्यपि बीजकांडरुहाणि न सुसंक्रमनपुंसकेनैकवच्चास्थान्यतरस्यापि निनपुंसकत्वम् ४८

नमस्येति एतेवृक्षारयस्तमोगुणेनाविन्त्रदुःस्वफलेनार्थकर्महेतुकेनव्याप्ताः अंतश्चैनन्याप्रवंति यद्यपि सर्वे चान्तरेव चेतयंते तथापि बाहि-
 र्यापारादि कार्याविरहान्ताव्यपादित्यंते त्रिगुणान्द्व्यलोकित्वे पांशमोगुणचाहुल्यात्तथाव्यपदेशः अतएवस्त्वदुःस्वसमन्विताः सत्यस्यापिभा-
 शान् कदाचिन्स्वरवलेशोपिजलधरजनिजलसंपर्कादेशजायते ४९ एतदंतादिति स्थावरपर्यन्ताब्जहोपक्रमागतपल्लवचयः कथिताः भूता-
 नां क्षेत्रज्ञानां जन्मरणप्रबंधेदुःस्वबहुलतयाभीषणे सदाविनश्यते ५० इत्थं सर्गमभिधाय प्रलयदशमाह एवं सर्वमिति एवं उक्तप्रकारेण
 इदं सर्वं स्थावरजंगमं जगत्सृष्ट्या समजापतिरचित्य शक्तिरात्मानि शरीरत्वाग्रूपं अंतर्धानं कृतवान् सृष्टिकालं मलयकालेन नाशयन् प्राणिनां
 कर्मवरोननुन पुनः सर्गमलयान्करोतीत्यर्थः ५१ अत्र हेतुमाह एदेति यदा समजापतिर्जागर्ति सृष्टिस्थितौ दृच्छति तदंजगत् श्वासप्रश्वा

नमसावहुरूपेण वेदितः कर्महेतुना अंतसंज्ञाप्रवंत्येतेस्सर्वेदुःस्वसमन्विताः ४९ एतदंतास्तु गतयोब्ज-
 ह्लाद्याः समुदाहृताः योरेस्मिन् भूतसंभारे नित्यं सततयायिनि ५० एवं सर्वे ससृष्ट्येदं माचाचित्य पराक्रमः
 आत्मन्यंतर्दधे भूयः कालं कालेन पीडयन् ५१ यदा सदेवो जागर्ति तदं देवते जगत् यदा स्वपिति शान्ताया
 नदा सर्वं निमीलति ५२ तस्मिन् स्वपितु सुस्थे कर्मात्मानः शरीरिणः स्वकर्मभ्यो निवर्त्तन्ते मनश्च ग्लानिमु-
 च्छति ५३ युगपत्तु मलीयंते यदा तस्मिन् महात्मनि तदा यं सर्वभूतात्मा स्वरं स्वपिति निवृत्तः ५४ तमोयं तु
 समाश्रित्य चिरतिष्ठति सौंदर्यः न च स्वंकुरुते कर्मत दोक्तामिति मूर्तिनः ५५

यतिशान्तात्मा उपसंहारमना तदेजगत्सलीने ५२ पूर्वोक्तमेव स्पष्टयति तस्मिन् स्वपतीति तस्मिन् भूजापतौ निवृत्ते स्वेकस्थे उपसंहृतरे इमं
 नो व्यापारे कर्मलब्धेहाः क्षेत्रज्ञाः स्वकर्मभ्यो देहग्रहणादिभ्यो निवर्त्तन्ते मनः सौंदर्यदियासाहितं दृष्टिरहितं भवति ५३ इदानीं महाप्रलयमा-
 ह युगपन्ति एकास्मिन्नेव काले यदा तस्मिन् परमात्मनि सर्वभूतानि प्रलयं यांति तदा यं सर्वभूतानां मात्मानि निवृत्तः निवृत्तजाग्रत्स्वप्नव्यापारः
 सत्संस्वपिति स्फुटमुपदृश्यति यद्यपि नित्यज्ञानानंदस्वरूपे परमात्मानि स्फुटप तथापि जीवधर्मो यस्य उपचर्यते ५४ इदानीं प्रलयप्रसंगे
 न जीवस्योत्क्रमणमपि श्लोकोद्देशेनाह तमोयमिति अयं जीवस्त्वमोक्षानि वृत्तिं प्राप्य बहुकालाभिदियादिसहितस्तिष्ठति न च त्वीयं कर्म

भ्वासमस्यासादिकं करोति तदा मूर्तिनः पूर्वदेहादुल्लासमिति अन्यत्र गच्छति लिङ्गशरीरावच्छिन्नस्य जीवस्य उद्गमान्द्रमनमप्युपपद्यते तं
 शान्तोक्तं नृहदारण्यके तत्सुल्लामतं प्राणोऽनूल्लामतिप्राणमनूल्लामतं सर्वप्राणा अनूल्लामिति प्राणा इन्द्रियाणि ५५ कदादेहांतरं गृ
 णहीत्यत आह यदापुमात्रिक इति अणवो मात्राः पुर्यष्टक रूपा यस्य सोऽणुमानिकः पुर्यष्टक शब्देन भूतादीन्यष्टाबुध्यन्ते तदुक्तं सन्दे
 न भूतैर्द्रियमनोबुद्धिवासर्नाकर्मचायवः अविद्याच्चारकं योक्तं पुर्यष्टमृषिसत्तमैः ब्रह्मपुराणं प्युक्तम् पुर्यष्टकेन लिङ्गेन प्राणाद्येन सयुज्य
 ते तेन बद्धस्य वै वैधोमोसोऽयुक्तस्य तेन तु यदापुमान्त्रिको भूत्वा संपद्यस्थारस्तु दक्षादिहेतुभूतं च रिणुमानुषादिकारणं बीजं प्रविशत्यधि
 निष्ठमिति दासं स्पष्टः पुर्यष्टकयुक्तो मूर्तिस्थूलदेहांतरं कर्मातृरूपं विमुचति गृह्णाति ५६ प्रासांगिकं जीवस्योल्कममभिधाय प्रकृतमुप
 संहरति एवं सजाग्रत्त्वमाभ्यामिति स ब्रह्मा अनेन प्रकारेण स्थीय ग्रायत्सवमाभ्यामिदं स्थावरजंगमं संजीवयति भारयति चास्त्रसं सततं अ

यदापुमान्त्रिको भूत्वा बीजं स्यात्सुचरिण्युच समाविशति संस्पृष्टस्तदा मूर्तिं विमुचति ५६ एवं सजाग्रत्त्व
 प्राभ्यामिदं सर्वं चराचरम् संजीवयति चाजस्रप्रमापयति चाव्ययः ५७ इदं शास्त्रं तु कृत्वा सोऽभावे वस्य यमा
 दितः विधिवद्वाहयामास मरीच्यादीस्त्वहमुनीन् ५८ एतद्दोयं भृगुः शास्त्रं व्यावयिष्यत्यशेषतः एतद्भिस्म
 त्तोऽधिजगो सर्वमेषोऽखिलं मुनिः ५९

विनाशोऽव्ययः ५७ इदं शास्त्रमिति असौ ब्रह्मा इदं शास्त्रं कृत्वा स्यादौभावे विधिव
 च्छास्त्रोक्तं गजातातुष्टानेनाध्यापितवान् अहं तु मरीच्यादीनाध्यापितवान् ननु ब्रह्म कृतत्वेऽस्य शास्त्रस्य कथं मानवव्यपदेशः अत्र मेधा
 निथिः शास्त्रशब्देन शास्त्रार्थो विधिभिरोधसमूह उच्यते तत्र ब्रह्मा भृगुं ग्राहयामास भृगुस्तु तत्प्राप्त्या दकं यथं कृतवानिति न विरोधः अ
 न्भेतु न ह्यंकृतत्वेऽप्यस्य भृगुना प्रथमं मरीच्यादिभ्यः स्वरूपतोऽर्थतश्च प्रकाशितत्वा न्नानवव्यपदेशः वेदापौरुषेयत्वेऽपि काठकादिव्य
 पदेशवत् इदं दत्तं च न ब्रह्मणा शतसाहस्रमिदं धर्मं शास्त्रं कृत्वा मनुः अध्यापित आसीत् ततस्तेन च स्वचनेन संक्षिप्य शिष्येभ्यः प्र
 तिपादितमित्यविरोधः तथा च नारदः शतसाहस्रं यथार्थ इति स्मरति स्म ५८ एतद्दोयमित्यादि एतच्छास्त्रमयं भृगुः शुष्पाक
 मखिलं कथयिष्यति यस्मादेवोऽशेषमेतन्मत्तोधीतवान् ५९ अ

ततस्तथेति सम्प्रत्युत्तमानात्तथोक्तोऽयं आवधिष्यतीति यस्मादेवोऽधिजादल्लक्तः ततोऽनन्तरमनेकमुनिसन्निधौ गुरुसंभावनया मीत-
मनास्त्वनृणीन् प्रत्यगाच श्रूयतामिति ६० स्वायं भवत्येति ब्रह्मसुत्रस्यास्य मनोः षड्गुणभवा अन्ये मनवः एवं कार्यकारिणः स्वस्वका-
लेऽस्मृष्टिपालनादवधिरुक्ताः स्वाः स्वाः प्रजाउत्पादितवन्तः ६१ स्वरोचिषश्चेति एते प्रदेन मनवः षट्पदानां भो निर्दिष्टाः ६२ स्वायं भवेति
स्वायं सुवसुः स्वायं सोमः स्वायं अग्निः स्वायं वायुः स्वायं अक्षरः स्वायं अमरः ६३ इदानीमुक्तमनन्तरस्मृष्टिप्रलयादि-
कालपरिमाणपरिज्ञानायाह निमेषादशान्नाष्टाविनि अक्षिपक्ष्मणोः स्वाभाकिक्ष्णोऽन्मेषस्य सहकारी निमेषः तेषां दशकाधानामका-
लः निराचक्ष्णः कलासंज्ञकः त्रिंशत्कलाः सुहृत्तरित्यः कालः तावत्त्रिंशत्सुहृत्तन् अहोरात्रं कालं विधानं तावत्तदिति द्वितीयानिर्देशान्

ततस्तथा समनेनोक्तो महर्षिर्मनुनाभृगुः तान ब्रवीदृषीन्सर्गान् नृणीतात्मा श्रूयतामिति ६० स्वायं भवत्यस्य स्वम-
नोः षड्गुणभवनोपरे स्मृष्टवन्तः प्रजाः स्वाः स्वाः हात्मानां महर्षिः ६१ स्वरोचिषश्चोत्तमश्च तां सारैर्युत-
स्तथा चास्तु वक्ष्यमहोर्तेजाविवस्वत्कृत एव च ६२ स्वायं भुवाद्याः समैर्नैर्मनवो भूरितेजसूः स्वस्वेतरेरसुर्वमि-
दमुत्पाद्या सुश्रवणम् ६३ निमेषादशान्नाष्टाविनि कला त्रिंशत्कला सुहृत्तन् स्यादहोरात्रनुता-
वन्तः ६४ अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषदेविके रात्रिः स्वभाय भूतानां चैध्वयकर्मणामहः ६५ पित्र्ये रा-
त्र्यहनीमासः प्रविभागास्तु पक्षयोः कर्म चैध्वसहः कृष्णः शक्रः स्वभाय शर्वरा ६६ देवरात्र्यहनी वर्षप्रवि-
भागस्तयोः पुनः अहस्तत्रोदगयनरात्रिः स्यादक्षिणायनम् ६७

विद्यादित्यप्याहारः ६४ अहोरात्रे इति मानुषदेवसंवाधिनौ दिनरात्रिकालावादित्यः पृथक् करोति तयोर्मध्ये भूतानां स्वभायं रात्रि-
र्भवति कर्मानुष्ठानार्थं च दिनम् ६५ पित्र्ये इति मानुषाणां भासः पितृणामहोरात्रे भवतः तत्र पक्षद्वयेन विभागः कर्मानुष्ठानाय-
पूर्वपक्षोऽहः स्वायं शक्रपक्षो रात्रिः ६६ देवरात्र्यहनी वर्षमिति मानुषाणां वर्षं देवानां रात्रिदिने भवतः तयोरेव्ययं विभागः नरा-
णामुदगयनं देवानामहः तत्र प्रायेण देवकर्मणामनुष्ठानं दक्षिणायनं नृरात्रिः ६७

ब्राह्मस्येति ब्रह्मणोः होरात्रयस्यत्वरिमाणं प्रत्येकं युगानां च कृतादीनां तन्त्रक्रमेण समासतः संक्षेपतः शृणुत प्रकृतेनैककालविभागो य-
 णोः होरात्रयस्य पृथक्प्रतिज्ञानं तत्तदीयज्ञानस्य पुण्यफलज्ञानार्थं वक्ष्यति च ब्राह्मण्ययमहर्दिद्विशिनितं देवनात्युण्यं भवतीत्यर्थः ६८
 चत्वार्यह्वरिति चत्वारिवर्षसहस्राणि कृतयुगकालं मन्यादयो वदन्ति तस्य तावद्वर्षशतानि संध्यासंध्यांश्च भवति युगस्य पूर्वसंध्या उक्त
 रश्च संध्याशः तदुक्तं विष्णुपुराणे तस्यामार्गैः शतैः संध्या पूर्वतत्राभिधीयते संध्याशकश्च तत्तुल्यो युगस्थानंतरो हि यः संध्यासंध्यांशयो
 रंतयः कालो मुनिसत्तम युगास्थः स तु निज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञकः वर्षसंख्याचं यदित्यमानेन तस्यैवानंतरप्रकृतत्वात् दिव्ये वर्षसहस्रे
 स्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् चतुर्युगं द्वादशभिस्त्राह्मिस्त्राह्मिर्भागो निबोधमे इति विष्णुपुराणवचनाच्च ६९ इतरो धिति अन्येषु त्रेताद्वापरकलियुगे
 संध्यासंध्यांशसंहितेषु एकहान्या सहस्राणि शतानि च भवन्ति तन्नेयं संपद्यते त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगं तस्य त्रीणि वर्षशतानि सं

ब्राह्मस्य तु संध्याहस्ययत्नमाणां समासतः एकैकशो युगानां तु क्रमशस्तन्निबोधत ६८ चत्वार्यह्वः सह-
 स्राणि वर्षाणां तु कृतयुगम् तस्य तावच्छती संध्यासंध्यांश्च तत्राविधिः ६९ इतरेषु ससंध्येषु ससंध्या-
 शेषेषु च त्रिषु एकापायेन वर्तते सहस्राणि शतानि च ७० यदेतत्परिसंख्यातमादावेव चतुर्युगम् एतद्वा
 दशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ७१ देविकानां युगानां तु सहस्रपरिसंख्याया ब्राह्ममेकमहसंयतावती
 रात्रिमेव च ७२ तद्द्वयुगसहस्रात ब्राह्मपुण्यमहर्दिदुः रात्रिचतावती मेव ते होरात्रिविदोजनानाः ७३

ध्यांश्च एवं देवर्षसहस्रे द्वापरः तस्य देवर्षशते संध्यासंध्यांश्च एवं वर्षसहस्रं कलिः तस्यैकवर्षशतं संध्यासंध्यांश्च ७० यदेतदि-
 ति एतस्य श्लोकस्यादौ पदेन न्यानुषं चतुर्युगपरिगणितं एतद्देवानां युगमुच्यते चतुर्युगशब्देन संध्यासंध्यांश्च योरप्राप्तिशंकाया माह
 एतद्वादशसाहस्रमिति स्वार्थः गृह्यतु युगे रेव द्वादशसंख्यौ दिव्यं युगमिति तु मेधातिथेर्भूमौ नादर्नव्यः मनुनानंतरं दिव्ययुगस
 ब्रह्माहस्याप्यभिधानात् विष्णुपुराणे च मानुषचतुर्युगसहस्रेण ब्रह्माहर्कानि नान्मालुष चतुर्युगे नैव दिव्ययुगानुगमनात् तथा च वि-
 ष्णुपुराणम् कृतत्रेताद्वापरं च कलियुगे त्वत्तु युगम् अच्यते तत्सहस्रं तु ब्रह्मणो दिवसो मुने ७१ देविकानां भिति देवयुगानां सहस्रं ब्राह्म
 दिनं ज्ञातव्यं सहस्रमेव रात्रिः परिसंख्येयेति श्लोकपूरणोऽर्थो नुवादेः ७२ तद्द्वयुगेति युगसहस्रेणांतः समाप्तिर्यस्य तद्ब्राह्ममहस्तत्परिमा

णानरात्रियेगानंतिने ३ होरात्रयादिति स्मृतिरियं स्तत्त्वान्त्रासमहोरात्रं ज्ञानव्यभिचिधिः परिकल्प्यते अतएतत्पुण्यहेतुत्वात्पुण्यमिति वि-
 शेषणं कृतम् ७३ तस्येति समस्यानस्य पूर्वोक्तस्य स्त्रीयाहोरात्रस्य समासौ प्रतिबुद्धोऽप्रवृत्तिप्रतिबुद्धश्च स्त्रीयं मनःसृजति मूर्खोऽक्रादित्रयस्य
 दृष्टेर्भित्तुं केन तु जनयति तस्य महाप्रलयानंनंनं ज्ञातत्वात् अनष्टत्वाच्च अवांतरप्रलयोऽक्रादित्रयमात्राशात् सृष्ट्यर्थे मनोनिधुस्तिरेवम-
 नःसृष्टिः तथाच सुराणेन्द्रपूते मनःमिदं सृष्टस्य पुक्तसर्गाधिनिदधेऽनुविरिति अयवामनःशब्दोऽयं महत्तलपरपर्ययद्यापिनन्महाप्रलयानंतर-
 मुत्सन्नं हानमेव चेत्त्यादिना सृष्टिरपि तस्योक्तान्ताप्यनुक्तं धूतानासृत्पत्ति क्रमंतदुणां च कथयितुं महाप्रलयानंतरितस्मृत्त्यादौ परमात्सृष्ट्येण महदादित-
 तसृष्टिं च हिरण्यगर्भस्यापि परमार्थत्वात् न तत्कर्तृताय नुवदति एतेनेदमुक्तं भवति ब्रह्मा महाप्रलयानंतरितस्मृत्त्यादौ परमात्सृष्ट्येण महदादित-
 त्वाभिजगत्सृष्ट्यर्थं सृजति अतएव यो वैवस्थिति रत्नेषां सृष्टिरादित इति अवांतरप्रलयानंतरं सुमनःप्रसृति सृष्ट्या वल्लिभानक्रमेणैव माथा

तस्य सोहर्निरास्याने प्रसृतः प्रतिबुद्धाते प्रतिबुद्धश्च सृजति मनःसदसदात्मकम् ७४ मनःसृष्टिं विबुल्लतेनो-
 द्यमानं मिदं सृष्ट्या आकाशाजायते तस्मात्तस्य राब्दगुणविदुः ७५ आकाशानुविकुर्वीणात्सर्वगंधवहः सु-
 विः बलवान्जायते चासुः सर्वस्पर्शगुणोमंतः ७६ वायोरपि विकुर्वीणादिरौचिष्णुतमोऽनुदस् ज्योतिरुत्पद्य-
 तेऽस्मात्पतद्गुणमुच्यते ७७ ज्योतिषश्च विकुर्वीणादापोरसगुणाः स्मृताः अज्योगंधगुणाभूमिरित्येवा-
 सृष्टिरादितः ७८ यत्वाक् द्वादशसाहस्रमुदिनैर्देविकं युगम् तदेकसप्तमिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते ७९

स्यमाभिरित्येषा सृष्टिरादित इति भ्रमयोगेनोक्तुं नादः स्यात् ७४ मनःसृष्टमिति मनोमहान् सृष्टिक्रमेति परमात्मनःस्वप्नुमिच्छया मेयमाणं त-
 स्मादाकाशमुत्पाद्यते न च पूर्वोक्तानुसारदहेतरतया चक्रमेणाकाशस्य राब्दगुणविदुर्गन्नादयः ७५ आकाशादिति आकाशात्तु विकारज-
 नकाल्मरस्यस्पर्शमिगंधवहः पवित्रो बलवंश्च वायुस्त्यद्यते स च स्पर्शस्त्वगुणवान्मन्वादीनां संमनः ७६ वायोरपीति वायोरपि तेज उत्पद्यते नि-
 रौचिष्णुपरमकाराकृतं मनो नारात्मस्वकाशकृतं च गुणकृतं च गुणमिधावते ७७ ज्योतिषश्चेति तेजसापठस्य दानं ताद्व्यरसगुणसुक्ताः अज्योगंध-
 गुणसुक्ताभूमिरित्येवामहामन्थानंतरं सृष्ट्यादौ मृतसृष्टिः तैरेव मृतैरवांतरप्रलयानंतरमपि सृष्टिरालोकत्रयमिति ७८ यत्स्यामिति यस्मै

वैदशवर्षसहस्रपरिमाणं संध्यासंध्यांशसहितं यत्सु व्याणां चतुर्गुणं देवानां मेकं युगमुक्तं देवसंज्ञमित्युगितं गन्तं रास्यः काल इह शा-
स्त्रेऽभिधीयते तत्रैकस्य मनोः सर्गाद्यधिकारः ७९ मन्वन्तराणीति यद्यपि चतुर्दशमन्वन्तराणि युगेषु परिगण्येते तथापि सर्गप्रलया-
नामान्त्यात् असंख्यानि आहृत्या सर्गः सहस्रव्यासं स्यात् एतत्सर्वं क्रोडान्वितं प्रजापतिः पुनः पुनः कुरुते सत्त्वाद्यो हि मृत्तिः क्रोडात्तस्य चा-
प्रकृतत्वात् न स्रज्वायेति वशब्दः प्रयुक्तः परमं स्थानेऽनाद्यनलक्षणो निष्ठतीति परमेषी प्रयोजनं विना परमात्मनः सृष्ट्यादौ कथं प्रवृत्तिरि-
ति सत्सुगो संकलौ धर्मश्चतुर्धात्सर्वोऽसंपूर्ण आसीत् धर्मोऽस्य स्वादासं भवात् एषो हि भगवान् धर्म इत्याद्यागमेव वलनं कीर्त्तनात् तस्य पाद-
वृत्त्येन संपूर्णत्वात् सत्सुगोऽपि धर्माणां सर्वैरगैः समग्रत्वात् संपूर्णत्वं परमं चतुष्पाच्छब्दः अथवा तपः परमित्यत्र मनुनेव न प्रोक्तानय संज्ञानां-

मन्वन्तराण्यसंख्यानि सर्गः संहार एव च क्रोडान्वितैव तत्कुरुते परमेषी पुनः पुनः ८० चतुष्पात्संकलौ धर्मः सत्सं-
नैव कुरुते युगे नार्धमेणागमः कश्चिच्चतुष्पात्संख्यातिवर्त्तते ८१ इतरेषां गमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोपितः चौरिका-
प्रवृत्तमायाभिर्धर्मैश्चाप्येति पादशः ८२ अगोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः कृते च तत्रादिषु ह्यवामासु हंसति-
पादशः ८३

चतुर्णां कीर्त्तनात् तस्य पादचतुष्टयेन संपूर्णत्वात् सादत्वेन भिरूपिताः सत्सुगो समग्रा इत्यर्थः तथा सत्संस्कृतयुगमासीत्स-
कलौ धर्मश्च सत्सुगोऽस्य पृथक् पृथक् गुणं तत्रानशास्त्रानि क्रमेण धनविद्यादेरागमउत्पत्तिर्मुव्याच्यति संपद्यते ८१ इतरेष्विति सत्सुगो दान्येषु
यथाक्रमं प्रति युगं पादपादमवरोपितो हीनः कृतः तथा धनविद्यार्जिजोऽपि यो धर्मः प्रचरन्ति सोऽपि चौर्यसत्यच्छद्राक्षिः प्रति युगं पादशोऽन्तासा-
ताम्यफलः प्रतिबंधकाधर्माभावाच्चतुर्वर्षशतायुश्च सत्साभाविकमाधिकायुः प्रापकधर्मवशादधिकायुषोऽपि भवन्ति तेन दशवर्षसहस्राणि वा
राज्यमकारयद्विद्यादिवरोधः शतासु वै पुरुष इत्यादिषु तौ तु यान्ताब्दो बहुलपरः कल्पिरोच्चारं रूपाभावाच्चतुष्पा-
कृते संप्रवृत्तिचेतादिषु पुनः पा-

दंपादमायुरत्वं भवतीति ८३ वेदोक्तमायुरिति शनयुर्वेदुक्थ इत्यादि वेदोक्तमायुः कर्मणां च कर्मणां फलविषयाः प्रार्थना ब्राह्मणादीनां च शा-
 पानुग्रहं क्षमतादिप्रभावासुगानुरूपेण फलं ८४ अन्य इति कृतयुगोऽन्ये धर्मा भवेति चेत्तादिषापि युगापचयानुरूपेणाधर्मविलक्षणम्
 ८५ तपः परमिति यद्यपि तपः प्रवृत्तौ निसर्वाणि सर्वसुखेषु नृपयानितयापि सत्ययुगे तपः प्रधानमहाफलमिति ज्ञाप्यते एवमात्मज्ञानं चेत्तासु
 गे ह्यपरे पक्षे दानकलौ ८६ सर्वस्यास्योति सत्रह्यमाहाते जाअस्य सर्गस्य समग्रस्याग्नौ प्रस्ताहुति शितिन्यायेन रक्षार्थं मुखादिजातानां ब्राह्मणा-
 दीनां विप्रागेन कर्माणि दद्याद्दृष्टार्थानि भित्तवान् ८७ अध्यापनमिति अध्यापनादीनां महसृष्टिप्रकरणे सृष्टि विशेष तथा भिधानं विधित्ते
 यामुत्तरनभविष्यति अध्यापनादो निषट् कर्माणि ब्राह्मणानां कल्पितवान् ८८ प्रजानामिति प्रजारक्षणदीपनि क्षत्रियस्य कर्माणि कल्पितवा-
 न् ८९

वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामाशिषश्चैव कर्मणाम् फलं सतु युगं लोके यथावच्च शरीरिणाम् ८४ अन्ये कृतयुगे य-
 मस्त्वेतायाहापरे परे अन्ये कलियुगे नृणां युगन्हासानुरूपतः ८५ तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते हा-
 परे युजमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे ८६ सर्वस्यास्य तु सर्गस्य युग्यर्थं समहाहुनिः सुखवाहू रुरुपज्जानां पृथक्
 कर्माण्यकल्पयन् ८७ अध्यापनमध्ययनयजनयाजनतया दानं प्रतिग्रहं चैव ब्राह्मणानामकल्पयन् ८८
 प्रजानां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च विषयेषु प्रसक्तियः क्षत्रियस्य समासतः ८९ पशूनां रक्षणां दान-
 मिज्याध्ययनमेव च वणिक्पथं कुसीदं च वैश्यस्य कृषिमेव च ९० एकमेव तु द्रुद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत्
 एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनस्तथा ९१

नृविषयेषु गीतनृत्यवनि तोषो गादिषु प्रसक्तितोषो नृनो सेवनं समास-
 तः संक्षेपेण ८९ पशूनामिति पशूनां पालनादीनि वैशस्य कल्पितवान् वणिक्पथं स्थलजलादिना वणिज्यं कुसीदं दृष्ट्या धनप्रयोग-
 ९० एकमेवत्विति प्रभुर्ब्रह्मा द्रुद्रस्य ब्राह्मणादि वर्णत्रयपरिचर्यात् कर्म भित्तवान् एकमेवेति आधान्यप्रदर्शनाद्ये दानादेरपि तस्य
 विहितत्वात् अनस्तूयपापूणानि दद्या ९१ इदानीं प्राधान्येन सर्गे रक्षार्थलाङ्का हाणस्य तदुपक्रमधर्माभिधानत्वाच्च सास्त्रस्य
 ब्राह्मणस्य स्तुतिमाह ऊर्ध्वमिति सर्वतएव पुरुषो मेध्यः नाभे रूर्ध्वमातिशयेन मेध्यः ततोपि सुखमस्य मेध्यतमं ब्राह्मणोक्तम् ९२

ततः किमतआह उक्तमांगोद्वबादिति उक्तमांगं सुखं तद्द्ववत्तात् क्षत्रियादिभ्यः पूर्वोत्पिन्नत्वाद्दध्यापनव्याख्यानादिनामुक्तस्यातिशये न वेदधारणान् सर्वसास्यजगतो धर्मानुशासनं ब्राह्मणः प्रभुः संस्कारस्य विशेषानुवर्णानां ब्राह्मणः प्रभुः १३ कस्योक्तमांगोदयमुद्ध तदत्यन्तआह तं हि स्वयं भूरिति तं ब्राह्मणं ब्रह्मा आत्मीयमुखात् देवपित्र्ये हविः कव्ये वहनाय तपः कृत्वा सर्वस्य जगतो रक्षायै च क्षत्रिया दिभ्यः प्रथमं स्पष्टवान् १४ पूर्वोक्तं हव्यकव्यवहनं स्पष्टयति यस्यास्येनेति यस्याविप्रस्य सुखेन आन्दोदौ सर्वदोदेवा हव्या निपितरन्व के- व्यानि भ्रंजनेन तोन्यत्प्रकृष्टतमं भूतं किं भवेत् १५ भूतानामिति भूतारब्धानां स्थावरजंगमानां मध्ये माणिनः कीटादयः श्रेष्ठाः क दाविस्मरन्वेदं शान्तं धाम पिबुद्धिजीविनः सार्यो निरर्थदेशोपसर्पणापसर्पणकारिणः यन्मादयः ते भ्योपि भुज्याः प्रकृष्टज्ञानसंबंधान्

ऊर्द्धनाभौर्मेध्यतरः पुरुषः परिकीर्तितः तस्मान्नोर्ध्वतमं त्वस्य सुखं त्वस्य प्रभुत्वं त्वस्य प्रभुत्वा १२ उक्तमांगोद्वबाज्ये-
ष्ठ्या ब्रह्मणश्चैव धारणान् सर्वस्यैवात्यस्य सर्गस्थधर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः १३ तं हि त्वयं भूः स्वादास्यान्तपल्ल
स्वादितोऽभूजन् हव्यकव्याभिवाद्याय सर्वस्यास्य च गुप्तये १४ यस्यास्य न सदा भूति हव्यानि त्रिदिवो-
कसः कव्यानि चैव पितरः किं भूतं मधिकततः १५ भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः बुद्धिमत्सू-
नराः श्रेष्ठानरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः १६ ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सूक्तबुद्धयः कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु
ब्रह्मवैदिनः १७ उत्पत्तिरेव विप्रस्य भूतिर्धर्मस्य शाश्वती सहिधर्मा यमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते १८ ब्रा-
ह्मणा जायमानो हि पृथिव्या मधि जायते इत्यरः सर्वभूतानां धर्मकोशास्य गुप्तये १९

अपवर्गाधिकारयोग्यत्वाच्च १६ ब्राह्मणेषु चेति ब्राह्मणेषु तु मध्ये विद्वांसो महाफलज्योतिषो मादिकर्मधिकारित्वात् ते भ्योपि कृतबुद्धयः
अनागतेऽपि कृतमयेति बुद्धिर्येषां शास्त्रोक्तानुधाने पूतन्व कर्तव्यता बुद्धय इत्यर्थः वेत्स्योपि अनुष्ठानारः हिताहितमासि परिहारभागिला-
न्ते भ्योपि ब्रह्मविदः मोक्षलाभान् १७ उत्पत्तिरेवेति ब्राह्मणदेहजन्मा भ्रमेव धर्मस्य शरीरमविना शिष्यस्मादसौ धर्मो र्विज्ञानः धर्मानुगृह-
तात्मा ज्ञानेन मोक्षापसंपद्यते १८ ब्राह्मण इति यस्मा ब्राह्मण जायमानः पृथिव्या मधि लपि भवति भेषु इत्यर्थः सर्वभूतानां धर्मसमूह रक्षायै

प्रभः ब्राह्मणोपदिष्टत्वात् सर्वधर्माणाम् ९९ सर्वस्वमिति यत्किञ्चिन्नागदमिधिनं न द्वाह्यणस्यस्वमिति स्तुत्योच्यते स्वमिव स्वन्न तु स्वमेव ब्राह्मणस्यापि मनुनास्ते यस्य वक्ष्यमाणत्वात् तस्माद्ब्रह्मसुखोद्भवत्वेनाभिजनेन येष्ठतया सर्वब्राह्मणोद्भूतिसर्वग्रहणयोगोभवत्येव वै अवधारणे १०० स्वमेवेति यत्स्वस्यान्यन्न ब्राह्मणोक्तं परस्वत्ववस्थापि स्थिते परस्वग्रहणान्यसौ दत्तानि तदपि ब्राह्मणस्य स्वमिव पूर्ववत्स्त्विति एवं सति ब्राह्मणस्य कर्तृत्वात् पर्यादये भोजनादिकुर्वेति १०१ इदानीं कृष्ट ब्राह्मणकर्मभिधायकतया शास्त्रप्रशंसा प्रक्रमते तस्य कर्मविवेकार्थमिति ब्राह्मणस्य कर्मज्ञानार्थं शेषाणां स्वत्रियादीनां स्वायं भवो ब्रह्मसुखोद्भूतानां स्वमिव पूर्ववत्स्त्विति १०२ विदुषेति एतच्छास्त्राध्यापनफलज्ञेन ब्राह्मणेन एतस्य व्याख्यानाध्यापनोन्नितप्रयत्नतोऽध्ययनं कर्तव्यं शिष्येभ्यश्चेदव्याख्यातव्यन्नान्येन क्षत्रियादि

सर्वस्व ब्राह्मणस्येदं यत्किञ्चिन्नागदमिधिनं न दत्तं सर्ववै ब्राह्मणोद्भूति १०० स्वमेव ब्राह्मणोऽस्तु ते स्ववस्ते स्वदत्तानि च आनुशंस्याद्वाह्यणस्य भजते हीतरेजनाः १०१ तस्य कर्मविवेकार्थं शेषाणामस्तु ह्यवशाः स्वायं भवो मनुद्गीमानिदं शास्त्रमकल्पयन् १०२ विदुषा ब्राह्मणेनेदमर्च्ये तव्यं प्रयत्नतः शिष्येभ्यश्च वक्तव्यं सम्यक् कृत्यान् येन केन चित् १०३ इदं शास्त्रमधीयानो ब्राह्मणः संशितव्रतः मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते १०४ पुनानि पंक्तिवश्याश्च सप्त सप्तपरावरान् पृथिवीमपि चैवेमा कृत्स्ना मेकापि सोहति १०५ इदं स्वस्त्ययनं येष्ठमिदं बुद्धिबिबर्द्धनम् इदं यशस्यमायुष्यमिदं निःश्रेयसपरम् १०६

नाअध्ययनमात्रं तु व्याख्यानाध्यापनरहितं क्षत्रियवैश्ययो रपि निवेकादिः शमशानातैरित्यादिना विभास्यते अनुवादमात्रमेतद्भिति धिमतन्मनो हंरं हि जैरध्ययनं ब्राह्मणेनैवाध्यापनव्याख्याने इत्यस्यात्वाभात् यस्तु अधीथारं स्वयो वर्णा इत्यादि तद्देद विषयमिति च क्षत्रितिविषयेष्वध्यापनमिति विधानेन संप्रत्यक्षि अनुवादलभस्येति त्रयाधो धामिथेयैः हः १०३ इदं शास्त्रमिति इदं शास्त्रपठन्नेन दीयमर्थं ज्ञात्वा शंसितव्रतोऽनुष्ठितव्रतः मनोवाक्कायसंप्रवैः पापैर्न संबध्यते १०४ पुनतीति इदं शास्त्रमधीयान इत्यनुवर्तते अपांस्त्योपहृतां पंक्तिं नुपूर्वाभि विष्टजनसमूहं पवित्राकरोति वंशप्रवांश्च सप्तपराग्नित्रादीन् अचरांश्च पुत्रादीन् पृथिवीमपि सर्वसकलधर्मज्ञतया पात्रत्वेन गृहीतुं योग्यो भवति १०५ इदमिति अभिप्रेतार्थस्याविनाशः सास्मितस्यापनं प्रापक एतच्छास्त्रस्याध्ययनं स्वस्त्ययनं जप होमादिबोधकत्वाच्च येष्ठे

स्यस्यार्णानं गत्या रुष्टं बुद्धिर्विद्वन् गौतमो न च्छास्त्राभ्यासेनाशौभ्यविधिविषयपरिज्ञानात् यशसेहितं यशस्यं विद्वन् यशस्यतिलात्पात्रं प्र
कृतं निःश्रेयसं निःश्रेयसस्य मोक्षस्योपायो यदेवाकृतात् १०६ अस्मिन्मर्षमिति अस्मिन्कात्स्न्येन धर्मो धर्मिहित इति शास्त्रप्रशंसाक
र्मणोन्वविहितनिष्पिद्विनामिष्टानिष्टफलवर्णनचतुष्टयस्यैव पुरुषधर्मरूपआचारः शास्त्रतः पारंपर्यगतः धर्मलेप्याचारस्य प्राधान्यपरव्याप
नापपृथक्निर्देशः १०७ प्राधान्यमेव स्पष्टयति आचार इति युक्तीयत्ववान् आह्वहितेच्छुः सर्वस्यात्मास्तोति आत्मा शब्देन अत्यहितेच्छा
लक्षणे १०८ आचारोदिति आचाराद्विच्युतो विप्रो न वैदिकं फलं लभेत् आचारयुक्तः पुनः समग्रफलभागमवति १०९ एवमिति उक्तप्र-
कारेणाचार-दर्शयामि मृषयो बुद्ध्यात्पसंश्चांदायणादेः समग्रस्य स्कारणमाचारप्रलुप्तेयनयागृहीतवन्तः उत्तरत्रवस्यमाणस्याचारस्य इह
स्तुतिः शास्त्रस्तुत्यर्थी ११० इदानीं विषयस्य स्वरूपप्रतिपत्तयेव स्य भागार्थानुक्रमणिका माह जगतश्च ससुसुतिमिति पावंडयणधर्मोन्वये

अस्मिन् धर्मो भिलेनोक्तो गुणदोषौ च कर्मणाम् चतुर्णामपि वर्णानामाचारश्चैव शास्त्रतः १०७ आचारः
परमो धर्मः शुल्लक्तः स्मात् एव च तस्मादस्मिन्सदायुक्तो नित्यस्यादात्मचान्द्रिजः १०८ आचाराद्विच्युतो वि-
प्रो न वैदिकं फलमश्नुते आचारेण तु संयुक्तः संपूर्णं फलभागमेव १०९ एवमाचारतोदृष्टा धर्मस्य सुनयनयोगिनि
नस्य च परं विधिम् १११ दाराधियमनं चैव विवाहानां च लक्षणम् महायज्ञं विधानं च आहूतं च स्व्यापचारं च स्त्रा
११२ वृत्तीनां लक्षणं चैव स्नानकस्य प्रवृत्तानि च भक्ष्याभक्ष्यं च शौचं च द्रव्याणां शुद्धिमेव च ११३ संतम् अग्रहस्तुतिर्य-

योक्ता ब्राह्मणस्तुतिश्च मार्गस्कार्यत्वेन ब्राह्मणस्य शास्त्रास्तुत्यादिकं स्वस्य वेदान्तमवति एतत्स्य भाषाया यमेयम् संस्काराणां जातकर्मादीनां
विधिमनुष्ठानं ब्रह्मचारिणो विना चरणं उपचारं च युर्वीदीनामाभिवादनोपासनादिसर्गोद्देशो विभाषैकचद्वयतिद्वेकचद्वयः एतद्दीनयाध्याय
यमेयम् स्नानं शुक्लाग्निवर्त्तमानस्य संस्कारविशेषस्तस्य च दृष्टविधानम् १११ दाराधियमनमिति दामाधियमनं विवाहः तद्दीनयाध्याय
सोदीनां च लक्षणमहायज्ञाः पंचवेद्यदेवादयः आहस्त्यविधिः शास्त्रतः प्रति सर्गमनादि यवाहपद्यत्यानित्यः एष नृदीनयाध्यायार्थः ११२ वृत्तीना
मिति वृत्तीनां जीवोपायानां कृतादीनां लक्षणम् स्नानकस्य च इह स्वस्य प्रवृत्तानि नियमाः एतच्चतुर्थीया यमेयम् भक्ष्यं दद्यादि अभक्ष्यं ल

शुक्लादि शौचं सरणादौ ब्राह्मणादेर्देशाद्वादिनादव्याणां मुदिमुदकादिना ११३ स्त्रीधर्मयोगमिति स्त्रीणां धर्मयोगं धर्मोपायं एतस्यां च अधिकम्
नापस्यंतपसेवानप्रस्थापहितं तस्य धर्ममोक्षहेतुत्वान्नोक्षं यतिधर्मम् यतिधर्मलेपिसंन्यासस्य पृथगुपदेशः प्राधान्यज्ञापनार्थः एवमष्टाध्या
यार्थः राज्ञोभिविक्तस्य सर्वेष्टश्राद्धष्टार्थो धर्मः एष सप्तमाध्यायार्थः कार्याणामृणादीनामर्थित्यर्थिसमर्पितानां विनियोगो विचार्यतत्त्वनि
र्णयः ११४ मास्तीति साक्षिणां च प्रत्येयद्विधानं व्यवहारंगलेपिसाक्षिप्रत्यस्मविधाननिर्णयोपायत्वात् पृथक् निर्देशः एतदाष्टमिकम् स्त्री
पुंसयोर्भार्योपत्योः सन्निधौ च धर्मोक्षदानं क्रत्युपपन्नस्य भ्रागस्त्वधर्मपद्यपि क्रत्युभ्रागोपि कार्यमिच्छन् विनिर्णयमित्यनेनैव प्राप्तस्तथाप्य
ध्यायसेदान् पृथक् कुनिर्देशः धनविषयो विधिर्द्युतशब्देनोच्यते कंटकानां चौरादीनां शोधनं निरसनम् ११५ वैश्यश्च द्रौपद्वारं चेति वैश्यभू-

[illegible]

द्रोपचारं स्वधर्मानुष्ठानं एतन्मवमे एवं संकार्णानां अनुलोभयति लोभजानासुत्यन्ति आपदि क्वाविकोपदेशं आपद्वर्ग्येण तद्देशमे प्रायश्चित्तविधि
मेकादशो ११६ संसारगमनमिति संसारगमनं देहांतरप्राप्तिरूपं उत्तममध्यमाधमभेदेन त्रिभिधं प्रमाश्रमकर्म हेतुकम् मिः श्रेयसमाप्तज्ञानसंर्बो
त्कष्टमोक्षलक्षणस्य येयो हेतुत्वात् कर्मण्यं विहितनिषिद्धानां गुणदोषपरीक्षणम् ११७ देशधर्माभिति प्रतिनियतदेशोऽनुष्ठीयमानादेशधर्माः
ब्रह्मणादिज्ञानिन्यतज्ज्ञानिधर्माः कुलविशेषाश्रयाः कुलधर्मोऽवेदवाल्यागमसमाश्रयायतिषिद्धव्रतचर्यापापं डंत योगात्सुरूपोपापापंडः नन्निभि
त्तायेधर्माः पापं डिनोपिकर्मस्थानित्यादयः तेषां पृथक् पृथक् धर्मानभिधानात् गणः समूहो वणिगादीनाम् ११८ यथेदमिति पूर्वमया पृथो मनुर्ययेदेशा

स्त्रमभिहितवान् तथैवान्यनानतिरिक्तं मत्सकाशाच्छृणुते निःश्रीणां श्रद्धा निशार्थं युनरभिधानम् ११९ इति श्रीकुल्लूकभट्ट-

कृतानामन्यर्थसुक्तावल्यामनुवृत्तौ प्रथमोऽध्यायः १ ७ ७ प्रकृष्टपरमात्मज्ञानरूपधर्मज्ञानायजगत्कारणं

ब्रह्ममतिपाद्याधुना ब्रह्मज्ञानागमूतं संस्कारादिरूपं प्रमतिपिपादयिषु धर्मसामान्यलक्षणं प्रथममाह विद्वद्भिः विद्वद्भिः स-
द्भिर्धर्मिकैरागद्वेषद्वयैरनुष्ठितो हृदयेनाभिसुख्येन ज्ञात इत्यनेन श्रेयः साधनमभिमतम् तत्र हि स्तरसान्नोभिसुखो भवति वेदविद्विज्ञो
न इति विशेषणोपादानसामर्थ्यात् ज्ञातस्य वेदस्यैव श्रेयः साधनज्ञाने कारणत्वं विवक्षितं स्फुटधारिणा हत इत्युक्ते धृतं स्वद्रूपस्यैव हननेन प्राधान्यं
अनौ वेदप्रमाणकः श्रेयः साधनं धर्म इत्युक्तं एवं विधौ धर्मस्तन्निबोधत उक्तार्थसंग्रहश्लोकाः वेदविद्विज्ञान इति प्रयुजानो विशेषणम्
वेदादेव परिज्ञातो धर्म इत्युक्तवान् अनुः हृदयेनाभिसुख्येन ज्ञात इत्यादिभिर्दिशन् श्रेयः साधनमित्याह तदुक्तानि सुखं मनः वेदप्रमाणकश्रे-

श्रीकृष्णाय नमः विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत १
कामात्मज्ञानप्रशस्तानचैव हास्यकामता काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वेदिकः २

यः साधनं धर्म इत्यतः म
नूक्तमेव सुनयः प्रणिन्युर्धर्मलक्षणम् अत एव हरितः अथातो धर्मव्याख्यामः श्रुतिप्रमाणको धर्मः श्रुतिश्च द्विविधा वैदिकी तां ब्रह्म-
प्रविष्य पुराणे धर्मः श्रेयः रासुद्विष्टश्रेयोभ्युदयलक्षणम् सतु पंचविधयोगोक्तो वेदमूलः सनातनः अस्य सम्यगनुष्ठानात्सर्गो मोक्षश्च जाय-
ते इह लोके कर्तव्यं धर्ममनुलं चरणाधिप श्रेयः साधनमित्यर्थः जैमिनिरपि इदमपि धर्मलक्षणमसूचयत्तत्रोदनालक्षणोऽर्थो धर्म इति उभ-
यचोदनया लक्ष्यते श्रेयः साधनं ज्योतिरोमादिः अनर्थः प्रत्यवायसाधनं श्रेयान्दिनत्र वेदप्रमाणकं श्रेयः साधनं ज्योतिरोमादि धर्म इति सू-
त्रार्थः स्पृत्यादयोपि वेदमूलत्वेनैव धर्मप्रमाणमिति दर्शयिष्यामः गोविंदराजस्तु हृदयेनाभ्यनुज्ञात इत्यतः करणमिचि किं त्याग्य इति व्या-
ख्यातवान् तन्माने वेदविद्विज्ञिरित्यनुष्ठितः संशयरहितश्च धर्म इति धर्मलक्षणस्यात् एतच्च दृष्टार्थग्रामगमनादि साधारणं धर्मलक्षणं विचक्षण-
नश्च हृदये मेधानिश्चित्य हृदयेनाभ्यनुज्ञात इति च चिन्तनं प्रवर्तयतीति व्याख्याय अथ बाह्यं वेदः स ह्यधीनो भावनादिरूपेण हतं हृदयस्थिति
हृदयमित्यनेन इत्युक्तवान् १ कामात्मनेति फलाभिलाषशीलत्वं पुरुषस्य कामात्मज्ञानप्रशस्तानचैव हेतुत्वात्सर्गादिफलाभिलाषेण का-

म्यानिकर्मोपयनुष्ठीयमानानि पुनर्जनने कारणं भवं निमित्त्यनेभिनि कानितु आत्मा ज्ञान स ह कारितया मोक्षाय कल्पते न पुनरिच्छा मात्रमनेन
निविध्यते तदा ह न च वै हास्य कामतेति यतो वेदस्वीकरणं वैदिक सकल धर्म संबंध्ये च्छानिषय एव २ अत्रोपपत्तिमाह संकल्पमूल इति
अनेन कर्मणा ददमिदं फलमाभ्यनदति एवं विषया लुब्धः संकल्पः तदनंतरं मिष्टसाधनतया वयते तस्मिन्निच्छा जायते तदर्थं प्रयत्नं कुरुते च इ
त्येवं यज्ञाः संकल्पमप्राप्त्वा न तानियमरूपाश्च धर्माश्चतुर्थीत्याये च स्थमाणाः सर्व इत्यनेन परेन अन्ये पिशास्त्रार्थाः संकल्पादेव जायंते इच्छाभं त
रेण तान्यपि न संभवन्तीत्यर्थः गोविंदराजस्तु अनान्यनुष्ठेयस्त्यागि यमधर्माः प्रतिषेधार्थं का इत्याह ३ अत्रैव लौकिकं नियमं दर्शयति अ-
कामस्येति लोके या काचिदोजनगमनादि क्रिया साप्या निच्छतो न कदाचिदृश्यते ततश्च सर्वकर्म लौकिकं वैदिकं च यद्यत्सुरुषः कुरुते तत्तदिच्छा
कार्यम् ४ संप्रति पूर्वोक्तं फलाभिलाषनिषेधं न्ययमयति तेषु सम्यगवर्तमान इति नात्रेच्छा निविध्यते किं तु शास्त्रोक्त कर्म सम्यगवृत्तिर्निर्धि-

संकल्पमूलः कामो वै यज्ञाः संकल्पसंभवाः अतानियमधर्माश्च सर्वे संकल्पजाः स्मृताः ३ अकामस्य क्रिया का
विदृश्यते न ह कृहि चित् यद्यदि कुरुते किंचित्तत्कामस्य चेदितम् ४ तेषु सम्यगवर्तमानो गच्छत्यमरलो
कताम् यथा सकलितोऽप्येह सर्वान्कामान्समंश्रुते ५ वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीलं च तदिदम् आ-
चारश्चैव साधूनामात्मनस्तु हिरेव च ६

धायते बंधं हेतुं फलाभिलाषं विना शास्त्राय कर्मणा मनुष्यानेषु सम्यग्वृत्तिः सम्य-
गवर्तमानोऽमरलोकतां अमरधर्मकं ब्रह्म प्रावं गच्छति मोक्षं प्राप्नोतीत्यर्थः तथा मृत्युसर्वस्वस्तादि हापिलोके सर्वान् भिलाषितान् प्राप्नोति
तथा च छांदोग्ये स यदा पितृलोकं कामो भवति संकल्पादेवा स्य पितरः समुत्तिष्ठंतीत्यादि ५ इदानीं धर्ममभाषणव्याह वेदोऽखिलो धर्ममूल
मिति वेदभरण्यनुः सांमर्थर्वलक्षणः समर्थो विध्यार्थवा दं ब्रह्मा धर्ममूलं प्रमाणं अर्थवा दानामपि विध्यैकवाक्यतया स्ताव कलेन धर्मप्राप्ता-
पयान् यदा ह जैभिः विधिनां लेक रास्य तान् स्तुत्यर्थेन विधिनां सुमं चार्थवा दानामपि विधिवान्पैकवाक्यतया प्रमाणं प्रयोगकाले
चानुष्ठेयस्मारकत्वं येदस्य च धर्मप्रामाण्यं यथानुभवकरणलक्षणं न्यायसिद्धम् स्मृतादीनामपि नमूलत्वेनैव प्राप्याप्यमिति पाटनार्थं मनुद्यते
भन्वादीनां च वेदविदां स्मृतिर्धर्मप्रमाणम् वेदविदामिति विशेषणोपादानादेरमूलत्वेनैव स्मृतादीनामप्याप्यमभिमतं शीलं ब्रह्मण्यतादिरू-

पम् तदाह हाशितः अक्षय्यतादेवपितृभक्ततासौम्यताअपरोपतापिताअनस्यूतामृदुताअपारुध्यंतुभैत्रनाप्रियवाहित्वं कृतं दत्ताशरण्य
ताकारुण्यं प्रशान्तिश्चोतित्रयोदशविधं शीलम् गोविंदराजस्तृतीयोऽंशगद्देवपरित्यागइत्याह आचारः कंबलवल्लभायाचरणरूपः साधूनां
धार्मिकाणां आत्यलुपिश्चैवैकल्पिकपदार्थविषयाधर्मप्रमाणम् तदाह गार्गः वैकल्पिके आत्मतुष्टिः प्रमाणम् ६ वेदादन्येषां वेदमूलत्वेन
प्रमाण्येऽभिहितेऽपि मनुस्मृतैः सर्वोत्कर्षज्ञापनापविशेषेषां वेदमूलतामाह यः कश्चिदिति यः कश्चित्कस्यचिद्वाहोणादेर्मनुनाधर्मोत्कर्ष
सर्वो वेदप्रतिपादितः यस्मात्सर्वज्ञोसौ मनुः सर्वज्ञतया चोत्सन्नविप्रकीर्णपक्षमानवेदायं स्य रत्नालोकोहितायोपनिबद्धवान् गोविंदरा
जस्तु सर्वज्ञानमप्येत्यस्य सर्वज्ञानारब्धादवेद इति वेदविशेषणतामाह ७ सर्वोलिति सर्वशास्त्रज्ञानं वेदार्थावगमोचितं ज्ञानं मायांसा
व्याकरणादिकं ज्ञानमेव च कृत्स्नेन निश्चितं न द्विशेषेण पार्थलोच्यवेदप्रमाण्येनानुष्ठेयमवगम्य स्वधर्मं च निष्ठेन ८ श्रुतिस्मृत्युक्तदितमिति

यः कश्चित्कस्यचिदसौ मनुनापरिकर्तितः ससर्वोऽभिहितो वेदे सर्वज्ञानमयो हि सः ७ सर्वतु स मवेत्येद-
न्निश्चितं ज्ञानचक्षुषा श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान् स्वधर्मं निविशे तवे ८ श्रुतिस्मृत्युक्तदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि-
मानवः इह कर्त्तुमशक्नोति त्रेत्येवानुनमं सरवम् ९ श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रानुवैस्मृतिः तैस्सर्वार्थ-
ष्वमीमांसेभ्योऽप्याधर्मो हि निर्वर्तौ १० योऽवमन्येत ते मूलं हेतुशास्त्राभ्यां हि ज्ञः समाधुभिर्वै हि कार्यो नास्ति
को वेदनिर्दकः ११

श्रुतिस्मृत्युक्तदितं धर्ममनुतिष्ठन् मानव इह लोके धार्मिकत्वेनानुधर्मिणीं चोत्तिपरलोके च धर्मफलमुत्कृष्टं स्वर्गोपयगादि
सरवरूपं प्राप्नोति अनेन वास्तवगुणकथनेन श्रुतिस्मृत्युक्तदितं धर्ममनुतिष्ठोदतिविधिः कल्प्यते ९ श्रुतिस्त्विति लोकप्राप्तिद्वयसंज्ञासंज्ञिसंब-
धानुवादोयं श्रुतिस्मृत्युक्तोऽपि निश्चितं फलं प्राप्नोति त्रेत्येवानुनमं सरवम् १० योऽवमन्येत ते मूलं हेतुशास्त्राभ्यां हि ज्ञः समाधुभिर्वै हि कार्यो नास्ति
को वेदनिर्दकः ११

विमलं प्रकाशवदित्यादिप्रतिकूलतर्कावष्टम्भेन चार्वाकादिनासिक्दवनास्ति क्रोयतो वै न दिन्दकः ११ इदानीं शीलस्याचार एवांत भोज्यं
संभवात् वेदमूलता एव तं ज्ञेयं स्मृतिशीलादियत्कारनिग्रह इति दर्शयितुं च तुल्यार्थमभाषणमाह वेद इति वेदो धर्मप्रमाणं सकवित्यस्य दक्षः
कृत्स्नस्मृत्यानुभितः इत्येवं तात्पर्येन तु प्रमाणपरिगणने अतएव श्रुतिस्मृत्युक्तदितं धर्ममित्यत्र द्वयमेवाभिहितवान् सदाचारः शिक्षानारः
स्वस्य चान्नः प्रियमात्मानुष्टिः १२ अर्थकामेधिति अर्थकामेधमस्तक्तानां अर्थकामलिप्सा शून्यानां धर्मोपदेशोपमं यत्तर्थाकामसमीह-
यात्कोकप्रतिपत्त्यर्थे धर्ममनुतिष्ठंति न ते पांक्रमणलित्यर्थः धर्मचिज्ञातुमिच्छतां गुरुदृग्प्रमाणं श्रुतिः न कर्षबोधनेन च श्रुतिस्मृतिविरोधे स्पृ-
त्यर्थो नादरणीय इति भावः अतएव जालः श्रुतिस्मृतिविरोधे तु श्रुतिरेव गरीयसी अविविरोधे सदाकार्यस्मात्तै वै दिक्कलना प्रविष्यतु-
राणेयुक्तम् श्रुत्या सह विरोधे तु बाध्यते विषयं विना औभिरप्याह विरोधे लनपेक्षं स्यादसति ह्यनुमानकमश्रुतिविरोधे स्मृतिवाक्यमनपे

वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्दर्शमस्य लक्षणम् १२ अर्थकामेष्वस-
क्तानां धर्मज्ञानं विधीयते धर्मजिज्ञासमानानां न साणपरमश्रुतिः १३ श्रुतिर्द्वैधं तु यत्र स्यात्तत्र धर्मावुभौ
स्मृतौ उभावपि हि तौ धर्मौ सम्यगुक्तौ भवतां विभिः १४ उदितैः नुदितैश्चैव समयाभ्युषितं तथा सर्वथा वर्तते
यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः १५

इयं अभ्रमाणं अनादरणीयम् असति विरोधे मूलवेदां अनुमानमित्यर्थः १३ श्रुतिर्द्वैधं लि-
ति यत्र पुनः सुलोरेव द्वैधं परस्परविरुद्धार्थप्रतिपादनं तत्र द्वयविधमीं मनुना स्मृतौ तुल्यबलतया विकल्पानुष्ठानगिधानेन च विरोधा-
भावः यस्मान्नान्वादिभ्यः पूर्ववत् रैरपि विद्वद्भिः सम्यक् समीचीनौ ह्यवपितौ परमावुक्तौ समानान्यायनया स्मृत्योरपि विरोधे विकल्प इति प्र-
कृतोपयोगः तुल्यबलताविशेषात् तदाह गौतमः तुल्यबलविशेषे विकल्पाः १४ अनादृत्यं तमाह उदितैः नुदितैश्चैव स्मृत्यनसन्नव-
र्जितः कालः समयाभ्युषितशब्देन उच्यते उदयात्पूर्वमरुणकिरणव्यान् प्रविरलतारकोः नुदितकालः परस्परविरुद्धकालश्च गणयितुं सर्व-
था विकल्पेनाग्निहोत्रहोमः प्रवर्तते देवतो देशेन द्रव्यत्यागगुणयोगात् यज्ञशब्देन गौणः उदिते होतव्य इत्यादि कावैदिकी श्रुतिः १५
निषेकादीति गर्भाधानादिरत्येष्टिपर्वतोयस्ववर्णस्य मंत्रैरनुष्ठानकलापउक्तो हि ज्ञाने रित्यर्थः तस्यास्मिन्मानवधर्मशास्त्रेऽध्ययने

अवर्णेऽधिकारः नित्यस्य कस्यचिच्छूद्रादेः एतच्छास्त्रानुष्ठानं च यथाधिकारं सर्वैरेव कर्तव्यं प्रवचनं तस्य आध्यापनं चान्यत्राप्यत्राह
णकर्तृकमेवैति विदुषा ब्राह्मणेन इत्यत्र व्याख्यातम् १६ सरस्वतीति धर्मस्य स्वरूपं प्रमाणं परिभाषाचोक्ता इदानीं धर्मास्तु ध्यानयोग्यदे
शानाह सरस्वती इष हत्योर्नद्योर्भयोर्यथा देवतावर्तदेशमाहुः देवतादेवनिर्गमिन् शब्दोऽप्राशस्त्यार्थो १७ तस्मिन्देशे इति तस्मिन्देशे
शोभायेण शिथानां संभवात् तेषां ब्राह्मणादिवर्णानां संकोर्णजातिपर्यन्तानां यथाचारः पारंपर्यक्रमगतो नित्यदानां नितनः सप्तदाचारोऽभिधी
१८ कुरुक्षेत्रमिति मत्स्यादिशाब्दाबहुवचनानां एव देशविशेषवाचकाः पंचालाः कान्यकुब्जदेशाः शूरसेनकामथुरादेशाः एष ब्रह्म
१९ कुरुक्षेत्रमिति कुरुक्षेत्रादिदेशाज्जातस्य ब्राह्मणस्य सकाशात्सर्वमनुष्या आसीयमाचारशिरोरन् २०
२१ देशो ब्रह्मावर्त्ती किंचिद्भूतः १९ एतद्देश इति कुरुक्षेत्रादिदेशाज्जातस्य ब्राह्मणस्य सकाशात्सर्वमनुष्या आसीयमाचारशिरोरन् २०

निषेकादिशमशानांतो मंत्रैर्यस्योदितो विधिः तस्य शास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन् ज्ञेयोनान्यस्य कस्यचित् १६ सूर
स्वती इष हत्योर्देवून् द्योयं दत्तम् तं देवनिर्गमिन् देशं ब्रह्मावर्त्तं पंचसते १७ तस्मिन्देशे यथाचारः पार
पर्यक्रमगतः वर्णानां सातसालानां सप्तदाचार उच्यते १८ कुरुक्षेत्रं च मत्स्यान् च पंचालाः शूरसेनकाः एष
ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनंतरः १९ एतद्देशं प्रसूतस्य सकाशादयजन्मनः स्वंस्त्वं चित्रशिरोरन् प्रथि
व्यासवर्मानवाः २० हिमवद्दिग्ध्ययोर्मध्यस्याग्निनशनादपि मत्स्यगेषु प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः २१
आसमुद्रात्तु वै पूर्वोदासमुद्रात्तु पश्चिमात् तयोरेवांतरगिर्थ्यो गिर्यावर्त्तं विदुर्बुधाः २२ कृष्णासारस्तु चर
ति मृगायत्र स्वभावतः सप्तोपायि जियो देशो म्लेच्छदेशस्ततः परः २३

हिमवदिति उत्तरदक्षिणादिगवस्थितौ
हिमवद्दिग्ध्योर्पर्वतौ तयोर्मध्यं विनशनां तस्वत्यंतर्धाने देशात् पूर्वप्रयागाच्च यत्पश्चिमं सममध्यदेशनामादेशः कथितः २१ आ
समुद्रास्ति आपूर्वसमुद्रात् आपश्चिमसमुद्रात् हिमवद्दिग्ध्योर्मध्यं तयोर्वर्त्तं देशं पण्डिताजानंति मर्यादायामयमाहुर्नामि वि
धौ तेन समुद्रमध्यदीपानां नार्यावर्त्तनां आर्या अभ्यावर्त्तने तु नः पुनरुद्भवतो त्याग्यवर्त्तः २२ कृष्णसारस्ति कृष्णसारो मृगो यत्र स्व
तो वसति न तु वल्गादानीतः स यज्ञोर्हो देशो ज्ञातव्यः अन्यो म्लेच्छदेशो न यज्ञोर्हो इत्यर्थः २३ छ

एताभिनि अन्यदेशोद्वाअणिह्जानयोयत्तार्थत्वाद् दृष्टार्थत्वाच्च एतान् देशान् यत्वादाभयेरन्मूद्रस्तद्वृत्तिपीडितोद्यत्यर्थमन्यदे
 शमप्याश्रयेत् २४ एयाथर्मस्येति एषासुयाकंधर्मस्ययोनिः संक्षेपोक्तायोनिस्तिस्रकारणवेदोऽखिलो धर्ममूलमित्यादिनाउक्त
 मित्यर्थः गोविंदराजस्तिहर्मशाब्दोऽपूर्वाख्यात्साकधर्मवर्तनदिति विद्विः सेवित इत्यनन्तरणोऽष्टकादौ वापूर्वाख्यास्यधर्मस्ययोनि
 रिति व्याख्यातवान् संभवव्योत्पत्तिर्जात इत्युक्ता इदानीं वर्णधर्मशब्दवर्णधर्मोऽयमधर्मवर्णाश्रमधर्मगुणधर्मनै-
 भितिकधर्मार्थासुपलसकः नैवप्रविष्यसुरोक्ताः वर्णधर्मैः स्थितस्ते कृष्णभाषाणमतः परम् वर्णाश्रमस्ततोयस्तु गौणो नैभितिकस्त
 था वर्णत्वमेकमाश्रित्ययोधर्मः संप्रवर्तते वर्णधर्मैः सज्जस्तु योपपन्नं नृप यस्ताश्रमसंसाधित्य अधिकारः प्रवर्तते सखल्यश्रमय
 मेस्ताभिश्चादंदादिकोपथा वर्णत्वमाश्रयत्वचयोपि ह्यप्रवर्तते सवर्णाश्रमधर्मस्तमौजोपायमेखलायथा योयुणेनमवर्ततशुणधर्मः

एतान् हि ज्ञातयोदेशान् संश्रयेरन्प्रयत्नतः मूद्रस्तयस्मिन् कस्मिन्वा निवसे ह्नितिकर्षितः २५ एषा
 धर्मस्यवयोनिः समासेन प्रकीर्तिता सभवाश्रमसर्वस्यवर्णधर्मोऽभिबोधत २५ वैदिकैः कर्मभिः पुण्ये
 निषेकादि हि जन्मनाम् कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः मेलचैह च २६ गार्भैर्होमैर्जातकर्मचाडमौजनिबं-
 धनैः वैजिकगार्भिकचैर्नो हि ज्ञानामपमृज्यते २७

मउच्यते यथामूर्द्धाभिविक्तस्य मजानां परिपालनम् निमित्तमे
 कमाश्रित्ययोधर्मः संप्रवर्तते नैमित्तिकः सावज्ञेयः प्रायश्चित्तमिधियथा २५ वैदिकैर्भिति वैदमूलत्वादौदिकैः पुण्यैः शुभैर्मन्त्र-
 योगादिकर्मभिः हि ज्ञातीनां गार्भाधानादि शरीरसंस्कारः कर्तव्यः पावनः पापक्षयहेतुः प्रेत्यपरलोके संस्कृतस्य यागादि फलसंबंधात्
 इह लोके च वेदाध्ययनाद्यधिकाशत् २६ कुतः पापसंभवोयैर्नोपापक्षयहेतुत्वमथाह गार्भैरिति योगार्भिसुदये क्रियन्ते ते गार्भाः
 होमग्रहणमुपलक्षणं गार्भाधानादेर होमरूपत्वात् न ज्ञानस्य च कर्ममंत्रवत्सर्गिः प्राशनादिरूपं तज्जातकर्मचोडचूडाकरणकर्ममौजी
 निबंधनसुपनपनं नैर्भैजिकमनिषिद्धमैः पुनसंकल्पादिनीचयैर्तु करेनो दोषात् यद्यत्पापं गार्भिकं चासुचिमात्तु गर्भवासंजं तत्-
 हि ज्ञातीना अपमृज्यते २७

अत ऊर्ध्वमिति एते ब्राह्मणादयो यथा कालं यो यस्यानुकल्पिको व्युपनयन काल उक्तः षोडश वर्षादियर्थे तत्रासंस्कृतास्तदुर्ध्वसावि-
त्रोपतिता उपनयन हीनाः शिष्टगार्हिता ब्राह्मणसंज्ञा भवन्ति संज्ञा प्रयोजनं च आत्मानां योजनं कृत्वेत्यादिना व्यवहारमिति ३९ नैतैरिति ए-
तैरपूतैर्ब्रह्मैर्यथा विधिया पश्चिन्म कृतवद्विः सह आपत्काले पिकदाचिदध्यापन कन्यादानादीन्संबधान् ब्राह्मणेनामुनिष्ठेत् ४० कार्या-
गौरवचास्तामिति कार्यादिति विशेषानभिधाने पिसृगविशेषः कुरुसाहचर्यान् दारिण्यमेष वा कार्याद्ब्राह्मणस्येत्यापस्तंबवचनाच्च क-
ष्यामृगोयुद्धाने कष्यामृगरुच्छागचर्माणि ब्रह्मचारिणस्तृतीयाणि वसीरन् चर्माण्युत्तरीयाणां तिर्यग्वचनात् तथा शाणक्षमाभे-
षत्वोभयभौव्यधो वसना निब्राह्मणादयः क्रमेण परिरुधीरन् ४१ मौजीति सुजमयी त्रिगुणा समशुणत्रयमिति भिन्नास्तस्य श-
मेखला कर्तव्या क्षत्रियस्य सुवर्मिणी ज्याधनुर्गुणरूपा मेखला अतो ज्यालविनाशापत्तेरित्येवं तस्मात्तस्तीति मेधातिथिगोविंदराजौ वैशेष्यस्य

अत ऊर्ध्वमिति

अत ऊर्ध्वं त्रयोप्येते यथा कालमसंस्कृताः सावित्रोपतिता ब्राह्मणसंबल्यार्थविगर्हिताः ३९ नैतैरपूतैर्विधि-
वदापदापि हि कर्हिचित् ब्राह्मणान् ग्रीनां च संबधान् चरेद्ब्राह्मणः सह ४० कार्यागौरवचास्तां निचर्मा-
णि ब्रह्मचारिणः वसीरन्त्यानुपूर्वेण शाणक्षौ माविकानिच ४१ मौजी त्रिष्टुप्समाश्लक्षणा कार्या विप्रस्य
मेखला क्षौत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैशेष्यस्य शाणनांतवी ४२ मुंजालाभेतु कर्तव्याः कुशाश्मातकवल्वजैः त्रि-
वृताग्रं धिनैकेन त्रिभिः पंचभिरेव वा ४३

शाणस्तत्रमयी अत्र त्रैगुण्यं अनुवर्तत एव त्रिगुणाः यदक्षिणामेखला इति
सामान्येन प्रचेतसा त्रैगुण्याभिधानात् ४२ मुंजालाभेलिति कर्तव्या इति बहुवचननिर्देशाद्ब्रह्मचारित्रयस्य प्रकृतत्वात् सुखा-
लाभे त्रिष्वप्यपेक्षायाः समत्वात् कौशादीनां च त्रिष्टुप्संविधानात् मुंजालाभप्रदतिबोद्धव्यं कर्तव्या इति बहुवचनसुपपन्नतरभिन्न-
जाति संबंधितयेति बुवाणस्य मेधातिथेरपि बहुवचनप्रसङ्गः संगतः मुंजालाभे ब्राह्मणादीनां त्रयाणां यथा क्रमं कुशादि-
वैभैरखलाः कार्याः त्रिगुणेनैकग्रंथिना यैकास्त्रिभिर्वर्णचभिर्वा अत्र च वा शब्दनिर्देशात् ग्रंथानां च विप्रादिभिः क्रमेण संबधः
न यथा कुलाचारं विकल्प्य ग्रंथिभेदं न्यायं सुखासुखापेक्षासंभवाद्दृष्टव्यः ४३

कार्पासमभिनि पदीयानिन्नासाविरोषस्योपनीतसंज्ञां ब्रह्मतिन्दृग्भिर्ब्राह्मणस्य कार्पासं ह्यत्रियस्य शणस्त्रयमेवं शस्यमेव लोमभिनिर्भिनि
 दशभिर्भिगुणं कृत्वा उत्सृज्यं दृत्तं दक्षिणावृत्तिर्न एतच्च सर्वत्र संवध्यते यद्यपि गुणत्रयमेवोत्सृज्यं दृत्तं मनुनोक्तं थापितं भिगुणी कृत्यत्रिगुणं का
 र्यम् ननु कच्छं दोगपि शिष्टे ऊर्ध्वं त्रिदृत्तं कार्यं न तु नयमधो वृत्तम् त्रिदृत्तं चोपवीतं स्यात्तस्यैकोऽग्रं धिरिष्यते देवलोप्याह यज्ञोपवीतं कुर्वी
 नस्त्राणि न वतनवः ४४ ब्राह्मण इति यद्यपि दृढं हिर्निर्देशेन ससुच्चयावगमान् धारणमपि ससुच्चितस्यैव प्राप्तं थापिकेशांति को ब्राह्मणस्य
 दंडः कार्य इति तथापि गृह्येऽपि तं दंडमिति विधावेकत्वस्य विवक्षितत्वात् वैल्वः पालाशो चादंड इति वासिष्ठे विकल्पदर्शनात् एकस्यैव दंडस्य
 धारणां विवक्षितयोरेकैर्ब्राह्मणसंघं धातुं समुच्चयो दंडो नाचूयते ब्राह्मणादयो विकल्पेन द्वौ द्वौ दंडौ वस्यमाणं कार्यं कर्तुं मर्हति ४५ केशांति
 क इति केरालच्छाटनासिकापर्यन्तपरिमाणं क्रमेण ब्राह्मणादीनां दंडाः कर्तव्याः ४६ अजवदिति तेंदडा अत्राणाजसताः शोभनदर्शनाः स

कार्पासमुपवीतं स्याद्दिप्रस्योत्सृज्यं दृत्तं त्रिदृत्तं शणस्त्रयमयं राशौ वैश्यस्यैव विकसौत्रिकम् ४४ ब्राह्मणो वै
 श्वपालाशौ दक्षत्रियो वाटरगादिरो पैलवौ दुंबरो वैश्यो दंडानर्हति धर्मतः ४५ केशांति को ब्राह्मणस्य दं
 डः कार्यः प्रमाणतः ललाटसमिती राज्ञः स्यात्तुनासांति को विशः ४६ अजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सोम्यदूरा
 नाः अनुद्गृह्णान् गृणां सलचो नाग्निदूषिताः ४७ प्रतिगृह्यं प्सितं दंडमुपस्थाप्य च भास्करम् यदक्षिणप
 शेत्याग्निचरैर्द्वैस्तयया विधिः ४८ भवतूत्तरे चरैर्द्वैस्तमुपनीतं हि ज्ञोत्तमः भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्तु भव
 दुत्तरम् ४९ मानं वास्वसारं वा मातुर्वर्षमग्निनीजिनाम् भिक्षेत भिक्षाप्रथमं याचै नानावमानयेत् ५०

वन्तः कृत्वाः अग्निद्वहरो हताश्रवेयुः ५० न च नैः प्राणिजानतु हजनीयमिवाह प्रतिगृह्येऽपि तमिति उत्तलक्षणं मातुर्भिष्टं दंडं गृहीत्वा आ
 दित्याभिमुखं स्थित्वाग्निप्रदक्षिणां कृत्यया विधिर्भिक्षयाचेत् ५० भवादिति ब्राह्मणो भवति भिक्षां देहति भवच्छब्दपूर्वं भिक्षायाच
 न्नाक्यमुच्चारयेत् दक्षत्रियो भिक्षां भवति देहति भवन्मध्यं वैश्यो भिक्षां देहति भवतीति भवदुत्तरम् ४९ मानं वैति उपनयनांगभूतां भि
 क्षाप्रथमं मानं भिक्षां या मातुर्वर्षमग्निनीं स होदययाचेत् याचै न ब्रह्मचारिणं प्रत्यारब्धत्वा नेनानावमानयेत् पूर्वं संप्रवेत्त रापरिग्रहः ५० ४९

समाहृत्येति तदेत्यंबुष्य ओहस्यथावदन्त्यन्तमिमात्रोचितं गुरवे निवेद्य निवेदनं कृत्वा अमाययानकदन्तेन सदन्त्यन्तं प्रच्छाद्य एव मेतद्गुरु
ग्रहीष्यतीत्यादिमायाव्यतिरेकेण तदनुज्ञान आचमनं कृत्वा सुचि सन्मंजीतमाङ्गुरवः ५१ इदानीं काम्यमोजनमाह आसुष्यमिति आ
सुष्येति तन्मन्त्रमाङ्गुरवो भक्तेः आपुः काम आङ्गुरवो भक्त इत्यर्थः यशसोहितं दाक्षिणासुस्रवः श्रियमिच्छन् प्रत्यङ्गुरवः ऋतं सत्यतत्पल्लमिच्छ
न् उदङ्गुरवो भंजीत ५२ उपस्यश्वेति निवेद्य गुरवे श्रीयादाचम्येति यद्यपि भोजनाद्यागाचमनं विहितं थाप्यद्भिः स्वाभिच संस्पृशेदिति गुरु
ण विधानार्थोऽनुवादः नित्यं ब्रह्मचर्यनिर्वाणदिज आचम्यान् भंजीत समाहितोऽनन्यमनाः भक्ताच्चाचमोति समस्य याशास्त्रतेन प्रक्षा
ल्य हस्तौ पादौ च भिः पिवेदंबुषीक्षितं इत्यादिदक्षा युक्तमपि संप्रणहति जलेन स्वाभौद्रियाणि षट्छिद्राणि च स्पृशेत् तानि च शिरः स्थानि प्रा
णचक्रः श्रोत्रादीनि ग्रहीत व्यानिस्वाभिचोपस्पृशेत् शीर्षण्यानीति गौतमवचनात् उपस्पृशेन कृत्वा स्वाभिच संस्पृशेदिति पृथग्विधानात्

समाहृत्य तु तद्वैष्णवावदर्थममायया निवेद्य गुरवे श्रीयादाचम्यमाङ्गुरवः शक्तिः ५१ आसुष्यं प्राङ्गुस्रो
भक्तेयशस्य दाक्षिणासुस्रवः श्रियं प्रत्यङ्गुरवो भक्तेः ऋतं भक्तेः त्वुदङ्गुरवः ५२ उपस्यश्वयद्भिर्जा नित्यमन्न
मद्यात्समाहितः भक्ताचोपस्पृशेत्सम्यग्द्भिः स्वाभिच संस्पृशेत् ५३ पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुत्स
यन् दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्च प्रतिनंदेच्च भवशः ५४ पूजितं दृशानं नित्यं बलमूर्जं च यच्छति अपूजितं
तु तदुक्तं सुभयनाशयेदिदम् ५५

त्रिरर्काक्षणमात्रमाचमनं स्वस्य शानादिकमिति कर्तव्यनादिति दर्शितम् ५३ पूजयेदश
नमिति सर्वदा अन्नं पूजयेत् प्राणार्थत्वेन ध्यायेत् तदुक्तमादिपुराणे अन्नं विष्णुः स्वयं ग्राह इत्यनुवृत्तौ प्राणार्थं मांसदाध्यायेत्समांसपू
जयेत्सदा अनिंदश्चैतदद्यात् दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्चैति हेतुं तं रमपि खेदमन्न दर्शनेन त्यजेत् प्रतिनंदेत् नित्यमस्माकमेतदस्त्विति अभि
धाय चंदनं प्रतिनंदनम् तदुक्तमादिपुराणे अन्नं दृष्ट्वा प्राणम्यादौ मंजलिः कथयेत्ततः अस्माकं नित्यमस्तेनादिति भक्त्या स्तनन्नमेत् सर्व
शः सर्वमन्नम् ५४ पूजितमिति धस्मात्पूजितमन्नं सार्थं वीर्यं च ददाति अपूजितं पुनरेतदुभयं नाशयति तस्मात्सर्वदाऽन्नं पूजयेदिति पू
र्वणीकवाक्यनापन्नमिदम् फलश्रवणं संध्याबंदनादावुपात्तद्विरति क्षयवन्नित्यं कामना विषयत्वेनापि नित्यस्तुतिरविहना नित्यस्तुतिरपि

रोधात्फलव्यवस्थित्यर्थो भवितुमेधाभिधिगोविंदराजौ ५५ नोच्छिष्टमिति भक्तावशेषकस्य विन्नदद्यात् चतुर्थ्यासायांसंबंधमा-
 नविद्वेष्टयापद्यानेनैवसामान्यनिषेधेन भूदस्याप्युच्छिष्टदाननिषेधे सिद्धोच्छिष्टेन ह विष्कृतमिति भूदगोचरनिषेधश्चातुर्थः स्या
 तक्रव्रतत्वार्थः दिवासां भोजनयोश्च मध्येन भोजनवारद्वयेप्यभिभोजनचकुर्यन् नाति सौंदर्यमाचरेदिति चातुर्थ्यं स्नातकव्रतार्थ उच्छि
 ष्टः सन् क्वचिन्मगच्छेत् ५६ अतिभोजने दोषमाह अनारोग्यमिति अरोगरोगाभावः तस्मै हितमारोग्यं आयुर्वेहितमायुष्ययस्याद
 तिभोजनमनारोग्यमायुष्यं च भवति अजीर्णजनकत्वेन रोगमरणं हेतुत्वात् अस्वर्ग्यं च स्वर्गहेतुयागादिविरोधित्वान् असुख्यमितरसु
 ख्यमपि पक्षलात् लोकनिदिष्टं बहुभोजितया लोके निर्दिनात् तस्मान्न चकुर्यन् ५७ आहोणेति आह्लादिसंज्ञेयं शास्त्रे संख्यं हाराथो
 सुखार्थचिन्तनसुरं ब्रह्मदेवताकलं संभवति अयागरूपत्वात् तार्थशब्दोपि पावनशुणयोगान् आहोणतीर्थेन सर्वदा विमदिराचमेत्

नोच्छिष्टं कस्यचित् ह दान्नाद्याच्चैव तथानरा नचैवाद्यशनं कुर्यान्न चोच्छिष्टः क्वचिद्भजेत् ५६ अनारोग्य
 मनायुष्यमस्वर्ग्यं चानिभोजनम् असुखं पुंलोकविद्भिष्टतस्मात्तत्परिवर्जयेत् ५७ आहोणविप्रस्तोर्थेन
 नित्यकालमुपसृशेत् कायत्रैदं शिकाभ्यावानपि च्येण कदाचन ५८ अगुष्ठमूलस्य तले ब्राह्मणोऽर्थ
 प्रचक्षते कायमगुलिमूलं यदेवंपिच्यं योरधः ५९ त्रिराचामेदपः पूर्वैर्हिः प्रमृज्यात्तनासुरयम् स्वभिचै
 वसृशोदद्भिरात्मानं शिरएव च ६०

कः प्रजापतिस्तदीयस्तस्येदमित्यण इकारश्चांतादेशः त्रैदं शिक्रोदेशः ताभ्यां वापि च्ये-
 णतुतीर्थेन न कदाचिदचामेत् अयमिदं त्वान् ५८ ब्राह्मादितीर्थान्याह अगुष्ठमूलस्येति अगुष्ठमूलस्याधोभागो ब्राह्मणनिष्ठागु
 लिमूलं कापं अंगुलीनामये देवं अगुष्ठप्रदेशिन्योर्मध्ये पिच्यं तीर्थं भन्नादय आहुः यद्यपि कायमगुलिमूलं न योरध इत्यत्र चांगुलिमात्रं
 युतं तथापि स्मृत्यनुरादिशेषपरिग्रहः तथा च पात्रवल्ग्यः कनिष्ठप्रदेशिन्यंगुष्ठमूलान्यंगं करस्य च प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनु
 क्रमात् ५९ सामान्येनोपदिष्टस्याचमनस्यानुष्ठानक्रममाह त्रिराचामेदिति पूर्वैर्ब्राह्मादितीर्थेन जलगंडुष्वप्येपि चेत् अनंतरं संतृ-
 लीक्याधरो वारद्वयमगुष्ठमूलं न संमृज्यात् संतृल्यांगुष्ठमूलं न हिः प्रमृज्यात्तनासुरं ब्रह्मदेवताकलं संभवति अयागरूपत्वात् तार्थशब्दोपि पावनशुणयोगान् आहोणतीर्थेन सर्वदा विमदिराचमेत् स्वभिचैदियाणि

जलेनस्पृशेत्पुस्तकस्य सन्निधानान्तरबान्धवेव गोतमोप्याह स्वाभिचोपस्पृशेच्छीर्षण्यानिहृद्योतज्योतिःपुरुषइतिउपनिषत्सुहृ
देशलोनात्मनः श्रवणदात्मानंहृदयं शिरश्चाङ्घ्रिरेवस्पृशेत् ६० अनुष्णाभिरिति अनुष्ण्यी कृताभिः फेनवर्जिताभिर्ज्वलितैर्दित
चमिच्छन् एकांतेजनेरनाकीर्णैःसुचिदेशइत्यर्थः ग्राड्मुख उदङ्मुखोवासर्वदाचामेत् आपस्तंबेनतप्ताभिश्चकारणादित्यभिधानात् व्या
ध्यादिकारणव्यतिरेकेणनाचामेत् व्याधौतुष्ण्या कृताभिरप्यानगनेदोषाभावः तीर्थव्यतिरेकेणान्धमनेशौचाभावेदतिदर्शयितुमु
क्तस्यापितीर्थस्यपुनर्वचनम् ६१ हृद्गभिरिति आचमनजलयरिमाणमाह ब्राह्मणोहृदयगामिनीभिः क्षत्रियः कंठगामिनीभिः वै
श्येनरास्यप्रविष्टाभिः कंठमप्राप्ताभिरपिभूदोज्वेदोवातेनापिस्पृष्टाभिरङ्घ्रिः यूतोभवतिअंततइतिनृतीयार्थेतासिः ६२ उद्वृतेइति आच
मनांगतामुपवीतस्यदर्शयितुमुपवीतलक्षणततः प्रसंगेनप्राचीनावीतीत्यादिलक्षणाह दक्षिणेपाणादुद्धृतेवामस्कंधस्थितेदक्षिणस्कंधाव

अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिस्तोर्थेनधर्मवित् शौचेष्कःसर्वदाचामेदेकांतेप्रागुदङ्मुखः ६१ हृद्गभिःपूर
तेविप्रः कंठगामिस्तुभूमिपः वैश्योद्भिःप्राशिताभिस्तुभूदःस्पृष्टाभिरततः ६२ उद्वृतेदक्षिणेपाणावुप
वीरुच्यतेद्विजः सव्येप्राचीनआवीतोनिवीतीकंठसज्जने ६३ मेखलामजिनदंडमुपवीतकमंडलुम्
अप्सप्रास्यविनष्टानिगृह्णीतान्यानिमंत्रवत् ६४ केशानःषोडशोवर्षेब्राह्मणस्यविधीयते राजन्यवर्धोदो
विशेषैर्वैश्यस्यद्वाधिकततः ६५

‘लंबेयज्ञसूत्रेवस्त्रेवाउपवीतीद्विजः कथ्यतेवामपाणावुद्धृतेदक्षिणस्कंधस्थितेवामस्कंधाव
वेप्राचीनावीतीप्रणयतेसव्येप्राचीनआवीतोतिछंदसुरोधोदुक्तम् तथाचगोभिलः दक्षिणचाहुमृद्वत्यशिरोवधायसव्येसेप्रतिष्ठापयति
दक्षिणस्कंधमवलंबनंभवतिएवयज्ञोपवीतीभवतिसव्यंचाहुसुहृद्वत्यशिरोवधायदक्षिणेसेप्रतिष्ठापयतिसव्यं कक्षमवलंबंभवत्येवग्रन्थो
नाचीतोभवति निवीतीकंठसज्जनइतिशिरोवधायदक्षिणपाण्यादावप्यनुद्धृतेकंबदेवसज्जनेअनुमालंबेयज्ञस्त्रेयस्त्रेचनिवीतीप्र
यति ६३ मेखलामिति मेखलादीनिविनष्टानिछिन्नानिचल्लेप्रक्षिप्यान्यानिस्त्वस्यगृह्योक्तमंत्रैर्गृह्णीयान् ६४ केशान्इति के-
शांतास्योगृह्योक्तसंस्कारोगर्भादिसंख्यावर्षाणाभितिवौषाधवनचनात्प्रषोडशोवर्षेब्राह्मणस्याक्षत्रियस्यागर्भद्वाविंशेर्वैश्यस्ततोद्वाधिमेग

र्मन्त्रविशेकर्तव्यः ६५ अमंत्रिकेतिरप्यमावृदयंजातकर्गादिक्त्रिया कलापः समग्रउक्तकालक्रमेण शरीरसंस्कारार्थंस्त्रीणाममंत्रकः कुर्यात्
 ६६ अनेनोपनयनेऽपिप्राप्तेविशेषमाह वैवाहिकइति विवाहविधिवेवस्त्रीणां वैदिकः संस्कारः उपनयनार्थोमन्त्रादिभिः स्मृतः पतिसंबे
 वगुरुकुलेनासोवेदाध्यपनक्तः गृहकृत्यमेवसाययातः समिद्धोमरूयैग्निपरिचर्यातस्मादिवाहादेरुपनयनस्थानेविधानादुपनयनादेर्निर्ग
 निरिति ६७ एषइति औपनायनिकइति अनुश्रुतिर्नादित्वादुपययददृदिः अयं हिलातीनामुपनयनसंबंधी कर्मकलापउक्तः उत्पत्तेर्हिती
 यजन्यनोव्यंजक ६८ इदानीमुपनीतस्येनकर्मणायोगस्तत्पुनतद्व्याह उपनीयगुरुरिति गुरुः शिष्यमुपनीयप्रथममेकालिंगेगुदे-
 नित्स्त्रइत्यादिवक्ष्यमाणैरौचंस्नानान्नमनाद्याचारमग्नौसाययातः समिद्धोमातुष्ठानंसमंत्रकसंधोषासनविधिंचिशस्येत् ६९ अध्येष्य-

अमंत्रिकातुकार्यंस्त्रीणामावृदशेषतः संस्कारार्थंशरीरस्ययथाकालंयथाक्रमम् ६६ वैवाहिकोवि-
 धिःस्त्रीणांसंस्कारोवैदिकः स्मृतः पतिसेवागुरोवांसो गृहायैऽग्निपरिक्त्रिया ६७ एषप्रोक्तो हिलाती-
 नामौपनायनिकोविधिः उत्पत्तिव्यंजकः पुण्यः कर्मयोगनिबोधत ६८ उपनीयगुरुः शिष्यं शिष्येच्छौ-
 चमादितः आचारमग्निकार्यंचसंश्लोपासनमेवच ६९ अध्येष्यमाणस्त्वाचातोययाशास्त्रमुदङ्मुखः ब्र-
 ह्मांजलिं कृतोऽभ्यास्योत्पत्तिव्यंजकः सदा सहस्रहस्ता
 वध्यैयंसहि ब्रह्मांजलिः स्मृतः ७१ व्यसंस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणगुरोः सच्येनसव्यः स्मृष्टव्याद
 क्षिणेनचदक्षिणः ७२

भाणइति अध्ययनं करिष्यमाणः शिष्योपयाशास्त्रं कृतान्नमनउचनरामिसुखः कृतोऽंजलिः पवित्रवस्त्रः
 कृतोद्विरसंयमोयुक्ता अध्याप्यः प्राङ्मुखोदक्षिणतः शिष्यत्तदङ्मुखोवेतिगोतमवचनान् प्राङ्मुखस्यापि अध्ययनं ब्रह्मांजलिंकृतइति
 वाहिताग्न्यादिदिलनेन कृतशब्दस्यपरनिपातः ७० ब्रह्मरंभेवसानेचेति वेदाध्ययनस्थारंभेकर्तव्येसमापनेच कृतेगुरोः पादोपसंग्र-
 हणं कर्तव्यं हस्तोसंहसंश्चिरी कृत्वा ७१ व्यसंस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणगुरोः सच्येनसव्यः स्मृष्टव्याद
 क्षिणेनचदक्षिणः ७२

पादोदक्षिणोपपाणिनादक्षिणः पादः गुरोः स्पष्टव्यः उत्तानहस्ताभ्यान्वेदपादयोः स्पर्शनं कार्यम् यदाहर्षेदीनसिः उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यां दक्षिणेन दक्षिणं स्यात्सद्यो न पादावभावादेत् दक्षिणोपरिभावेन व्यत्यासो वायं शिष्टसमाचारात् ७२ अध्येष्यमाणमिति अध्ययनं करिष्यमाणं शिष्यं सर्वदा अनलसो गुरुरुत्तरीं च भो इति यथा भवेत् शोधे विरामोऽस्त्वित्यभिधाय विरमेत् निवर्तेत ७३ ब्रह्मणः प्रणवमिति ब्रह्मणो वेदस्याध्ययनार्थे अध्ययनसमाप्तौ चोक्तं यस्मात्सर्वेभ्यो कारं कुर्यात् यस्मात्सर्वेभ्यो कारो न कृतस्तत्सवति शनैः शनैर्नश्यति यस्य पुरस्तात् न कृतस्तद्विशीर्यति अवस्थितिमेव न लभते ७४ प्राकूल्यानि प्राकूल्यान्वागग्रान् दर्शयामासीनः पवित्रैः कुशैः करहयस्थैः पवित्रैः कृतः प्राणायामास्त्रयः पंचदशमात्रा इति गीतमस्मरणात् पंचदशमात्रैस्त्रिभिः प्राणायामैः प्रयतः अकारादिलब्धक्षरकालाद्व्यमात्रा ततोऽध्वयनार्थमोक्तं कारमर्हति ७५ अकारं चेति एतदक्षरमेतच्चैति वक्ष्यति तस्याप्यंशोः अकारस्युकारं मकारं च प्रणवावयवभूतं ब्रह्म वेदत्रयात् यनार्थमोक्तं कारमर्हति ७५ अकारं चेति एतदक्षरमेतच्चैति वक्ष्यति तस्याप्यंशोः अकारस्युकारं मकारं च प्रणवावयवभूतं ब्रह्म वेदत्रयात्

अध्येष्यमाणं तु गुरुरनित्यकालमर्तं द्रितः अधीक्ष्य भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति चारमेत् ७३ ब्रह्मणः प्रणवकुर्वादादावर्तचसर्वदा स्मृत्युत्तरीं कृतं पूर्वपरस्ताच्च विशीर्यति ७४ प्राकूलान् पश्य पासीनः पवित्रैश्चैव पावितः प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत आकारमर्हति ७५ अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः वेदत्रयान् विरदुहर्दुर्भुवः स्वर्गिनीति च ७६ त्रिभ्य एव तु वेदभ्यः पादं पादमदुहर्तुं तदित्युचोऽस्याः सा विभ्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ७७ एतदक्षरमेतच्चैति पूर्वकाम् स अध्ययैर्वेदविद्भिर्भो वेदपुण्येन युज्यते ७८

ऋग्यजुः सामलक्षणान् भूर्भुवः स्वरिति व्याहृतित्रयं चक्रमेण निरदुहर्तुतद्वान् ७६ त्रिभ्य एवेति तथा त्रिभ्य एव वेदभ्यः ऋग्यजुः सामभ्यः तदित्युच इति प्रतीकेनानूदितायाः सा विभ्याः पादं पादमिति त्रीन्यादान् ब्रह्माचक्रं परमेस्थाने निधुंतीति परमेष्ठी ७७ यत एवमतः एतदक्षरमिति एतदक्षरमोक्तं च प्रणवोऽस्त्विति च पादं सा विधौ व्याहृतित्रयपूर्विकां संध्याकाले जपन्वेदसो विप्रादिर्वेदत्रयाध्ययनपुण्येन युक्तो भवति अतः संध्याकाले प्रणवव्याहृतित्रयोपेनां सा विज्ञो जपोऽस्त्विति विधिः कल्प्यते ७८ स हस्वकृत् स इति संध्यायामन्यत्र काले एतत्सकृत् प्रणवव्याहृतित्रयं सा विध्यात्वा कं त्रिकं ग्रामाद्बर्हिर्नदीतीसारण्यादौ सह स्वाहृतिं जपित्वा मह

तोपिपापात्सर्पदवक्तु कान्मुच्यते तस्मात्पापस्यार्थमिदं जपनीयमिति अत्र करणोपिलापवार्थमुक्तम् अन्यत्रैतन्नयोच्चारणमपि पु
नः कर्त्तव्यं स्यात् ७९ एतयैवेति संख्यायामन्यत्र समये ऋचैतया सावित्र्या विमुक्तस्तुक्तसावित्रीजपः स्वकीयया क्रियया सायंप्रातर्होमा
दिस्तृपयास्तकाले त्यक्तो ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्योपि सज्जनेषु निंदागच्छति तस्मात्स्वकाले सावित्रीजपं स्वक्रियांचनत्यजेत् ८० ओंकारपू
र्विकेति ओंकारपूर्विकास्ति स्त्रोव्याहृतयः प्रभूक्वः स्वर्षितेना अक्षरत्रह्मावाप्तिफलत्वेनाव्यायाः त्रिपदाच सावित्री ब्रह्मणो वेदस्य सुव
भाद्यंतत्पूर्वकवेदाध्ययनार्थान् अथवा ब्रह्मणः परमात्मनः प्राप्ते हरिमेतदध्ययनयादिना निष्पापस्य ब्रह्मज्ञानप्रकर्षणमोक्षावाप्तेः
८१ अतएवाह योऽधीत इति यः त्रयसहस्रमन्त्रसः सन्धाकिं प्रणवव्याहृतियुक्तां वर्षत्रयमधीतस परं ब्रह्माभिमुखेन गच्छति स वा सुभू
तो वायु रिव कामचारी जायते एवं ब्रह्म तदेवास्वभूतिरितिरवभूतिमान् भवति शरीरस्थायिनाशात् ब्रह्मेव संपद्यते ८२ एकाक्षरमिति एका

सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य वहरितत्रिकं हिजः महतो व्येनमो मासात्स्वचेवाऽहिर्विमुच्यते ७९ एतयर्चाविसंस्तु
क्तः काले च क्रियया स्वया ब्रह्मस्रत्रियविल्यानिर्गहणायाति साधुषु ८० ओंकारपूर्विकास्ति स्त्रोमहाव्या
हृतयोऽव्यायाः त्रिपदाचैव सावित्रीविशेषं ब्रह्मणो मुखम् ८१ योऽधीतेऽहन्यहन्येतान् त्रीणि वर्षाण्यत
द्वितः स ब्रह्म परमभ्येति वासुभूतः खमूर्तिमान् ८२ एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामाः परंतपः सावित्र्यास्तु
परनास्ति मोनात्सत्यां विशिष्यते ८३ क्षरं निसर्वावेदिक्यो जहोति यजति क्रियाः अक्षरं दुष्करं श्रेयं ब्रह्म च
व प्रजापतिः ८४

क्षरमोंकारः परं ब्रह्म परं ब्रह्मावाप्तिहेतुत्वात् ओंकारस्य जपेन तदर्थस्य च परं ब्रह्मणो भावनया तदवाप्तेः प्राणायामा
मः समणवमत्यादति सा शिरस्कगायत्रीभिः त्रिवारुभिभिः कृताभ्यां द्राघणादिभ्योपि परंतपः प्राणायामादनिबहुवचननिर्देशान्न यो वश्यं क
र्त्तव्यास्तुक्तम् सावित्र्याः प्रकृष्टमन्यन्मंत्रजानं नास्ति मोनादपि सत्यां वा विशिष्यते एषांचतुर्णां स्तुत्याचत्वार्येतान्युपासनीयानीति विधिः
कृत्यते धरणीधरेण तु एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामं परंतप इति पठितं व्याख्यातं च एकाक्षरं परं यस्य तदेकाक्षरं परं एव प्राणायामपरमिति
मेधा निधिप्रभृतिभिर्दंडैरलिखितं यतः लिखनान्पाठानंतरं तस्मिन् त्रोधरणीधरः ८३ क्षरंतीति सर्वावेदशिहिना होमयागादिरूपाः क्रि
याः सन्त्युपतः फलजन्यविनश्यति अक्षरं तु प्रणववत्प्रभसंयं ब्रह्मावाप्तिहेतुत्वात् फलद्वारेणाक्षरं ब्रह्मो भावस्याविनाशात् कथमस्य ब्रह्म

यमेनांगानाभिनिग्राण्यंगदहलादेकवद्वावः ९० बुद्धोद्दिश्याणीति एषां दर्शानां मध्ये श्रोत्रादीनि पंचक्रमोक्ता निबुद्धेः करणत्वात् बुद्धोद्दिश्या
णि पाद्यादीनि नोत्सर्गादि क्रमं करणत्वात् क्रमोद्दिश्याणि तदिदं वदन्ति ९१ एकादशमिति एकादशसंख्यापूरकं च मनोरूपं मन्तरि द्विचंशो
तयम् स्वगुणेन संकल्परूपेण उभयपक्षे द्विपगणप्रवर्तकस्वरूपम् अतएव यस्मिन् मनसि जिते उभा विपचको बुद्धोद्दिश्या गणो-
जिती भवनः पंचक्राविनितदस्य परिमाणमित्यनुवृत्तौ संख्यायाः संज्ञासंघस्य आध्यायेने धिति पंचसंख्या परिमितिसंघार्थेकः ९२ मनोपमं सं-
कल्पमूलाद्वाद्दिश्याणां ग्रायेण प्रवृत्तेः किमर्थं योद्दिश्या निग्रहः कर्तव्य इत्यत आह श्रोत्रयाणां मिति यस्माद्दिश्याणां विषयेषु मसत्त्वा दृष्टा
दृष्टं च दोषैः संदेहमात्रो नितान्येषु न शिद्दिश्याणि सम्यक् निग्रह्य सिद्धिं मोक्षादिषु चार्थयोग्यता रूपां लभते तस्माद्दिश्यासंघमं कुर्वतीति

बुद्धोद्दिश्याणि पंचैषां श्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः क्रमोद्दिश्याणि पंचैषां पाद्यादीनि प्रचक्षते ९१ एकादशं मनो ज्ञे-
यं स्वरूपेण नोभयात्मकम् यस्मिन् जिते जिता वेतौ भवतः पंचकौ गणौ ९२ इदियाणां प्रसंगेन दोषमुच्छ-
त्य सशयम् सन्नियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ९३ न जातु कामः कामानां सुपसंगेन शाम्यन्ति ह-
विषा कृष्यावर्त्सेषु मूय एवा भिवर्द्धते ९४ यथैतान् आश्रुयात्सर्वान् यथैतान् केवलास्त्यजेत् प्रापयात्सर्व-
कामानां परित्यागे विशिष्यते ९५ न तथैतानि शक्यं ते संनियतु मसवया विषयेषु मज्जुहा नि यथाज्ञानेन
नित्यशः ९६

शेषः ९३ किमिदं द्रव्यसंयमेन विषयोपसंगो गादेरलब्धकामो निवर्त्त्यतीत्याशं स्याह न जातिरिति न कदाचित् कामो भिला-
पः काम्यतदनि कामा विषयाः तेषां सुपसंगेन निवर्त्तते किंतु एतेनाग्निश्चिवाधिकाधिकतममेव वर्द्धते प्राप्त भोगस्यापि प्रतिदिनं न दधिक्रमो
गोच्छादर्शनात् अतएव विष्णुपुराणे यानि वाक्यम् यत्पृथिव्यां जीर्हियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः एकस्यापि न पर्याप्तं तदित्यति तृषण्यजे-
त् तथा पूर्णवर्षसहस्रं मे विषयासक्तचेतसः तथाप्यनुदिनं तृष्णा यत्ते चेव हि जायते ९४ यथैतानि नित्य एतान् सर्वान् विषयान् आश्रुया-
न् यथैतान् कामान् पश्येन तयोर्विषयोपेक्षकः श्रेयान् तस्मात्सर्वकामांशे स्तदुपेक्षा प्रशस्यतया हि विषयलोभं प्रसृतत्वा धनाश्रुत्यादनक-
प्रसंगं नो विपची च कुशानि शानेन तु विषयविदसस्य ९५ इदानीं भिदं द्रव्यसंयमोपायमाह न तथेति एतानोद्दिश्याणि विषयेषु मसत्तानि त-

थानासेवयाविषयसन्निधिवर्जनरूपधामिपुंनश्रयंतेदुर्निवारत्वात् यथासर्वदोषविषयाणां क्षयित्वादिदोषज्ञानेनशरीरस्यचास्थिस्यू-
 लामिलादिवस्यमाणदोषविननेनेनस्मादिदमदोषज्ञानादिर्निर्दिष्टादिपिभनन्वनिच्यच्छेत् ९६ यस्मादनियमितं मनोविकारस्यहे-
 तुः स्यादत आह वेदादिति वेदाध्ययनदानयज्ञनियमतपसिभोगादिविषयसेवासंक्रत्यशक्तिनो न कदाचित्फलसिद्धयेप्रभवति ९७ जि-
 तेन्द्रियस्वस्वरूपमाह श्रुतेति स्मृतिवाक्यनिदावाक्यनश्रुतास्वरूपसंशुद्धकूल्यादिहुः स्वस्पर्शमेघकंबलादिस्पृक्षास्वरूपकुक्षरूपचट्टस्वास्ता
 दुःखस्मादुच्यते फलत्वात् सुखं प्रियं सुखं भिन्नं आत्मा यस्य न ह विषयादौ सन्नितेन्द्रियो ज्ञातव्यः ९८ एकोन्द्रियासंयमोपनिवार्यत इत्याह इन्द्रियाणां लि-
 ति सर्वपापिन्द्रियाणामध्ये कर्मपापिन्द्रियविषयप्रवणं भवति ततो स्याद्विषयपरस्य इन्द्रियांतरैरपि तत्त्वज्ञानं क्षरति न व्यवतिष्ठते चर्मनिर्भि-
 तोदकपात्रादिवैक्रेणाप्रिच्छिदेन सर्वस्थानस्थमेवोदकमव्यवातिष्ठते ९९ इन्द्रियसंयमस्यासर्वसुरूपार्थहेतुतां दर्शयति यशो कृत्वेति बहि

वेदास्त्यागश्च ज्ञानाश्च नियमाश्च तपांसि च न विप्रदुष्टभावास्त्यसिद्धिगच्छंति कर्हि चित् ९७ श्रुत्यास्पृक्षा
 च दृष्ट्या च भक्ता आत्मा च योनिः न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञे योजितेन्द्रियः ९८ इन्द्रियाणां तु सर्वेषां यद्ये-
 कं क्षरतीन्द्रियम् तेनास्य क्षरति प्रज्ञा हतः पादादिबोदकम् ९९ वशो कृत्वेन्द्रियधामसंयम्य च मनस्तथा
 सर्वान्संसाधयेदर्थानां क्षिपन् योगतस्तनुम् १०० पूर्वसंभ्याजपस्तिष्ठेत्सावित्रीभार्कदर्शनात् पश्चि-
 मांतुसमासीनः संम्यगृह्यविभावनात् १०१

इन्द्रियगणमायतंकृत्वा मनश्च संयम्य सर्वांस्त्युपाधान् सम्यक्साधयेत् योगत
 उपायेन स्वदेहमपीडयन्तः सहजसुरवी संस्कृता न्नादिकं फलं सन्नेपेण तं लजेत् १०० पूर्वसंभ्यामिति पूर्वसंभ्यां पश्चिमाभित्तिचका
 लाध्वनोरत्यंतं संयोगोद्दितीयाप्रथमसंभ्यां सूयदर्शनपर्यंतं सावित्रीं जपन् न तिष्ठेत् आसनादुत्थायानिष्टं न गतिरेकत्र देशे कुर्यात् पश्चिमा
 तु संभ्यां सावित्रीं जपन् सम्यङ्क्षेत्रदर्शनपर्यंतं तु पविष्टः स्यात् अत्र च फलवलाज्जपः प्रधानस्थानासनं लंगे फलवत्सन्निधावफलतदंग
 भित्तिन्यायात् संध्योर्वेदविद्भो वेदसुष्पे न श्रुजते सहस्रकलस्त्वस्य इति च पूर्वजपान् फलमुक्तम् मेधातिथिस्तस्थानासनयोरेव
 प्राधान्यमाह संध्याकालश्च सुहूर्तमात्रं तदाह योगीयाश्च वल्क्यः ह्यसह्यी तु सततं दिवसानां यथाक्रमम् संध्यासु हर्तमानं तु हासे ह्येव सा
 स्मृता १०१

पूर्वांसंध्याभिषि पूर्वसंध्यायांतिष्ठन्जपंकुर्वीणो निशासंनिनापांनाशयति पश्चिमसंध्यायांतु उपषिष्टो जपंकुर्वन् दिवा जितं पापं निहतं तत्रा
पिजपात् फलमुक्तम् एतच्चाज्ञानादिरुतपापरिषयम् अतएव यच्च वल्ग्यः दिवा वा पादिवा रात्रौ यदज्ञान कृतं भवेत् त्रिकालसंध्याकरणा
नत्सर्वविप्रणश्यति १०२ नतिष्ठतीति यः पुनः पूर्वसंध्यां न सुतिष्ठति पश्चिमांतु नोपास्तेन तत्कालविहितं जपादिन करोतीत्यर्थः स्यूद्धव
सर्वस्माद्दिनातिकर्मणोऽत्रिंशत्सत्कासादेरपि चालः कार्यः अनेनैव प्रत्यवायेन संध्यापोषणस्य नित्यतोक्तानित्यलोपि सर्वदोषक्षितपापक्षय-
स्य फलत्वमिव रुद्धम् १०३ अपांसीमपश्यति ब्रह्मयज्ञरूपमिदं ब्रह्म वेदाध्ययनाशक्तो सावित्रो मात्राध्ययनमपि विधीयते अरण्यादि निर्जन
देशां गत्वा नद्यादिजलसमीपे नियतैर्द्वयः समाहितो ब्रह्मयज्ञरूपमास्थितोऽनुनिश्वासः सावित्रो मयि प्रणवव्याहृतित्र
ययुतां यथोक्तामधीयते १०४ वेदोपकरणद्वितीये दोषकरणे वेदांगशिक्षादौ नैत्यकं नित्यानुष्ठेयेन स्वाध्यायेन ब्रह्मयज्ञरूपे होममंत्रेषु चान्या

पूर्वां संख्यां पंक्तिष्वन्नेशमेनोव्यपोहति पश्चिमां तु समासीनो मलहंति दिवा कृतम् १०३ न निष्ठति तु यः
पूर्वां नोपास्तेन च पश्चिमां स मूद्रवद्द्वि कार्यः सर्वस्माद्भिज्जकर्मणः १०३ अयां समीपे नियतो नैत्यं क-
विधिमास्थितः सा वित्री मय्यधीयाति गत्वा रण्यं समाहितः १०४ वेदोपकरणैश्च स्वाध्याये च नैत्यं के नानु-
रोधोऽस्त्यनध्याये होममंत्रेषु चैव हि १०५ नैत्यं केनाऽस्त्यनध्यायो ब्रह्मसन्निहितस्तृप्तम् ब्रह्माहुति हुतपुण्य-
मनध्यायवपदं कृतम् १०६ यः स्वाध्यायमधीते ब्रह्मविधिना नियतः शुचिः तस्य नित्यं सूरत्येष पयो दधि
घृतमश्नु १०७

यादरोनास्ति १०५ नैत्याकइनि पूर्वोक्तैर्नैत्यवत्त्वाध्यापस्यायमनुवादः नैत्यकेजपयज्ञेऽनन्याध्यायानास्ति यतः साततं भ
वत्यान् ब्रह्मसन्तन्मन्वादिभिः स्मृतं ब्रह्मैवाहुनिर्वाहानिर्हन्ति सास्थाहुत अनध्यायाध्ययनमध्ययनरूपमनध्यायवद्वृत्तमपि पुण्य
मेव भवति १०६ यः स्वाध्यायमिति अब्दमिति जल्पनसंयोगो द्वितीयो वर्षम्येकं स्वाध्यायमहूरहर्विहितांगयुक्तः नियतैर्द्वयः प्रयत्नो जप
तितस्यैव स्वाध्यायो जपपञ्चः क्षीरादेशि क्षरमिक्षीरादिभिर्देवान्पि च्छायाणातिनेत्रभीनाः सर्वकर्मैर्जपयज्ञकारिणस्तर्पयंतोत्यर्थः अत
एव याज्ञवल्क्यः यधुनापयसा नैव सा देवांसर्पयोद्भिजः पितृन्मधुपुष्टनाम्ना च क्रतुलोधीनो हियोन्वह इत्यपक्रम्य चतुर्णामेव देवानां पुराणां नां च

अपस्यदेवपितृवृत्तिमुक्ताशेषे तेनृसास्तर्पण्येनं सर्वकामप्रलौः शुभैरित्युक्तवान् १०७ अग्नीधनमिति सायं मातः समिद्धो मे भिक्षास
मूहाहरणमवदृशयनरूपाग्रधः शय्यां ननु स्वर्गं डिच्छया पिलमेव गुरुदं कुं भाद्याहरणरूपं हितं कृतोपनयनो ब्रह्मचारी समावर्तनप
र्यंतं कुर्यात् १०८ क्रीदृशः शिष्योऽध्याप्य इत्याह आचार्यपुत्रः परिचारकज्ञानांतरदाना धर्मवितृद्द्वार्यादिसुसुचिः बांधवः ग्रहणधा
रणसमर्थः धनदाता हितेच्छुः ज्ञातिः दशैते धर्मेणाध्याप्याः १०९ नापृष्टइति यद्यन्येनात्याक्षरं विस्तरं चाधीतं तस्मै तत्त्वं न वेदत् शि
ष्यस्य त्वपृच्छनोपि वक्तव्यं भक्तिश्च द्वादशप्रथमोऽस्त्रं धनमन्यायः तेन पृच्छतो न ब्रूयात् जानन्नपि हि मां शोलोके मूक इव व्यवहरेत् ११०
उक्तमतिषेधद्वयानि क्रमे दोषमाह अधर्मेणेति अधर्मेण पृष्टोपि योग्यस्य वदति यश्चाभ्यायेन यं पृच्छति तयो रन्यतरो व्यतिक्रमकारी भि
यते विद्वेषं चातेन सह गच्छति १११ धर्मार्थो विविदि यस्मिन् शिष्येऽध्यापिते धर्मार्थो न भवतः परित्यर्थावाऽध्ययनासु रूपातत्र विद्यानार्प

अग्नीधनं भैक्षुचर्यामधः शय्यां गुरोर्हितम् आसमावर्तनां कुर्यात् कृतोपनयनो हि जः १०८ आचार्य
पुत्रः सुश्रुत्वा न दोषार्थिकः सुचिः आसः शक्तोऽर्थदः साधुः स्त्रीध्याप्यादशधर्मतः १०९ नापृष्टः क
स्य विद्वयान् चान्यायेन पृच्छतः जानन्नपि हि मे धावी जडवच्छोक आचरेत् ११० अधर्मेण चर्यः ग्राह्य
आधर्मेण पृच्छति तयो रन्यतरः भैति विद्वेषं चाधिगच्छति १११ धर्मार्थो यत्र न स्यात्तां सुश्रूषा वापित-
द्विधा तत्र विद्यानवसव्या सुभवीजमिवोषरे ११२ विद्ययैव समं कामं भर्त्तव्यं ब्रह्मवादिना आपद्य-
पि हि घोरायानुलेनागिरिणे वपेत् ११३ विद्या ब्राह्मणमेत्याह शो वधिस्ते स्मिरक्षमाम् असूयकायमा
मादास्तथास्थो विर्यवत्तमा ११४

णीयास्तु त्रीत्यादिबीजमिवोषरे यत्र बीजमुत्तमप्ररोहति स उपरः न चार्थग्रहणे भूतकार
पकलमांशं कृनीयं यद्येतावन्मत्स्यदीयते तदैतावदध्यापयामीति नियमाभावात् ११२ विद्ययेति विद्ययैव सह वेदाध्यापकेन वरमर्त्तव्यं
ननु सर्वथाध्यापनयोग्यं शिष्याभावे चापत्रायैव तां प्रतिपादयेत् तथा छांदोग्य ब्राह्मणम् विद्यया सादृक्षियेन न विद्यामूषरे वपेत् ११३
अस्यानुवादमाह विद्या ब्राह्मणमिति विद्याधिष्ठात्री देवताकं निदध्यापकं ब्राह्मणमागत्य एव भवदत् तत्राहो निधिरस्मिभारस्तु असूय-

क्वादिदोषवनेनमांवेदः तथासत्यमिदंशयेनवीर्यवतीधूयासम् तथाचछांदोग्यब्राह्मणम् विद्याहवैब्राह्मणभाजगामतचाहमस्मितंमांपाल
यअनर्हतेमानिनेनैवमादागोपायमांश्वेयसीतथाहमस्मीति ११८ यमिति यमेवपुनःशिव्यंशुचिन्वियतेद्वियं ब्रह्मचारिणंजानासितस्मैवि
द्यारूपमिधिरक्षकायप्रभाररहितायमांवेद ११५ अदोति यः पुनरभ्यासार्थमधीयानादन्यंवाकंनिरध्यापयतस्तदनुमतिरहितंवेदं गृणहीति
सवेदस्तेययुक्तो नरकं गच्छतिनस्मादेतन्नेकृत्यम् ११६ लौकिकमिति लौकिकमर्थशास्त्रादिज्ञानंवेदिकंवेदार्थज्ञानं आध्यात्मिकं ब्रह्म
ज्ञानं परमाप्तुं गृणहीति बहुमान्यमर्थस्थितं प्रथममभिवादयेत् लौकिकादिज्ञानदातृणांमेवत्रयाणां समवायेययोत्तरमान्यत्वम् ११७ सा
वित्रीति सावित्रीमात्रवेत्तापिचरंस्वयंत्रिकः शास्त्रनिर्णयकः विचारिर्मान्यः नागंत्रितोवेदत्रयवेत्तापिनिषिद्धभोजनादिशीलः प्रतिषिद्धविके

यमेवतुशुचिंविद्यान्वितब्रह्मचारिणम् तस्मैमांशूहिविषायमिधिपायाप्रमादिने ११५ अह्ययस्त्वानु
ज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् स ब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ११६ लौकिकं वेदिकं वापितथाध्यात्मिक
मेवच आददीतयतोज्ञानतंपूतमभिवादयेत् ११७ सावित्रीमात्रसारोपिवरविप्रः स्वयंत्रितः नायंत्रित
स्त्रिवेदोपिसर्वशीसर्वविक्रयी ११८ शय्यासनेऽध्याचरितेऽप्येयमानसमाविशेत् शय्यासनस्थश्चैवेनप्र
सुत्यायाभिवादयेत् ११९ ऊर्त्यर्चमाणास्तुक्लामतिपुनः स्थविरआयति प्रसुत्यानाभिवादायापुनस्तान्य
तिपद्यते १२० अभिवादनशीलस्यनित्यवृद्धोपमेवेनेनः चत्वारितस्यवृद्धते आयुर्विद्यायशोबलम् १२१

ताचरणचमर्दर्शनमात्रम् स्वयंत्रितशब्देनविधिवेधनिष्ठत्वस्यविधिसितत्वात् ११८ शय्येति शय्याचआसनंचशय्यासनंजानितरप्राणिना
मितिद्वैदेकवद्भावः तस्मिन्नेयसाविद्यायधिकेनगुरुणाध्याचरितेसाधारण्येनस्वीकृतेचतत्कालमपिनासीत् स्वयंचशय्यासनस्थो
गुरवावागतेवत्यायाभिवादं कुर्यात् ११९ अस्मार्थवाद्भाह ऊर्त्यर्चमिति यस्मान्पूतः ल्यवयसोचयोविद्यादिनास्थविरआयतिआगच्छ
तिसमिप्राणाश्चेत्स्लामंतिदेहाद्विनिर्गतुमिच्छंतिनान्दृढस्यप्रकृत्यानाभिवादाभ्यापुनः सुस्थानकरोति तस्माद्दृढस्यप्रकृत्यायाभिवा
दनंकुर्यात् १२० इतश्चफलमाह अभिवादनशीलस्येति उत्थायसर्वदादृढमिवादनशीलस्यवृद्धमेवेनश्च आयुः प्रज्ञायशोबलमिच

त्यादिपदैरेभिष्माघणम् १३९ मातुलांश्चेति मातुलादीनागतान् कनिष्ठानासनादुत्थाय असावह भित्तिवदेत् न भिवादेत् असाविति
स्नानमभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः स्नानाभिर्देशः
योग्यगुरुवाच्यः १३० मातृश्वमेति मातृश्वसादयोग्यगुरुपत्नीवत्सल्यानाभिवादानासनदानादिभिः संपूज्याः अभिवादनप्रकरणादिभिना
दनमेव संपूजनविज्ञापयत इति सभास्त्रादित्येव च गुरुभार्यासमानत्वात्सल्यानादिकमापिकार्यमित्यर्थः १३१ भ्रातृभिर्येति भ्रातृभ्यः
जातीयभार्याज्येष्ठापूजाप्रकरणात्पुत्रसंग्राह्याणादयोग्यभिवाद्या अहम्यहनिष्ठत्वे हगेव अपिरेवार्थे ज्ञातयः पितृपक्षाः पितृव्यादयः
संवर्धिनो मातृपक्षाः श्वसुरादयश्च नैवाप्यत्यः पुनर्विधो यत्र वासात्प्रत्यागतैरेव भिवाद्याः ननु मत्सहानियमः १३२ पितुर्भगिन्याभिति
पितुर्मातृश्वभगिन्यां ज्येष्ठायां त्वत्त्वो भगिन्यां मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेत् मातापुनस्ताभ्योग्यगुरुतमा ननु मातृश्वसा मातुलाभित्वनेनैव युरूप-

मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वसुरानृत्तिजो गुरुत असावह भित्तिवद्यात्प्रतृत्थाय वीयसः १३० मातृश्वसा-
मातुलानीश्च श्वसुरा पितृश्वसा संपूज्या गुरुपत्नीवत्सभास्त्रागुरुभार्याया १३१ भ्रातृभार्योपसंग्राह्या
सवणाहन्यहम्यपि विप्रोध्यतृपसंग्राह्याज्ञानिसंबधियोधितः १३२ पितृभगिन्यां मातृश्वज्यायस्याच-
स्वसरीपि मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेत् मातानाभ्योग्यगरीयसी १३३ दशाब्दास्वपौरसरत्वं पंचाब्दास्वकलाभृता
म् अथ पूर्वश्रौत्रियाणां स्वत्येनापि स्वयोनितु १३४

पत्नीवत्पूज्यत्वमुक्तं किमधिकमनेन बोध्यते इदमेव मातानाभ्योग्यगरीयसीतितेन पितृश्वसात्तु ज्ञायां दत्तायां मात्राच विरोधे मातुराज्ञा अ-
वृद्धयेति अथवा पूर्वपितृश्वसादेर्मातृवत्पूज्यत्वमुक्तं अनेन तु स्वेहादिदृष्टिपत्तिरित्युक्तं १३३ दशाब्दास्वमिति दशा-
अब्दा आख्यायस्यत दशाब्दास्वपौरसरत्वं अयमर्थः एकपुत्रासिना वक्ष्यमाणविद्यादिगुणरहितानां कस्य दशाभिरब्दे ज्येष्ठत्वे स-
त्यपि सरत्वं माख्यायते पुत्रग्रहणं दर्शनार्थे नैकेयामादिनिवासिनामपि स्थान् गीतादि कलाभिज्ञानां पंचवर्षपर्यंतं सरत्वं श्रौत्रिया-
णां च पंचपर्यंतं सापिंडेषु अत्यन्ताल्पे नैव कालेन स हसरत्वं अपिरेवार्थे सर्वत्रोक्तकालादूर्ज्ज्वल्येष्ठव्यवहारः १३४ ७

ब्राह्मणमिति दशवर्षब्राह्मणशतवर्षपुनः क्षत्रियपितापुत्रौजनीयात् तयोर्मध्येदशवर्षोपिब्राह्मणएवक्षत्रियस्यशतवर्षस्यापिपितातस्या
 स्तिनृनदसौतस्यमान्यः १३५, विन्ममिति विन्तन्त्यायाजिनंधनं बधुः पितृव्यादिः ययोऽधिकवयस्कृताकर्मश्रौतस्मान्नविधावेदार्थतत्त्वज्ञो
 नृताभिपन्नमान्यत्वकारणानि एषांमथैयधधुनरतत्तत्सर्वस्मान्श्रेष्ठमिति बहुमान्यमेलकेनवल्लुसुक्तम् १३६ पंचानामिति त्रिषु
 वर्णेषुब्राह्मणादिषुपंचानांविन्नादीनामथैयचपुरुषेपूर्वमप्यनेकंभवतिसाबोत्तरस्मादपिमान्यः तेनविन्मबधुल्लुक्तोषयोधिकान्यान्यः ए
 वंविन्नादिचयसुक्तः कर्मचनो मान्यः विन्नादित्तनुष्टयसुक्तोविदुषोमान्यः गुणवन्तिचेतिप्रकर्षवन्तिनेनद्वयोरवविद्यादिसत्त्वमकर्मोमाननहेतुः
 भूद्रोपिदशमीभवस्थानवत्यधिकांगनोद्भिजन्मानामपिमानाहः शतवर्षाणांदशधाविभागोदशस्यवस्थानवत्यधिकांगमवति १३७ अयमपि

ब्राह्मणंदशवर्षंतु शतवर्षंतु धूमिपम् पिनापुत्रौविजानीयाद्ब्राह्मणस्ततयोः पिता १३५ वित्तं बंधुवयः क
 र्मविद्याभ्रवतिपंचमी एतांनिमान्यस्थानानिगरीयायद्यदुत्तरम् १३६ पंचानांत्रिषुवर्णेषु भूयांसिगुणव
 तित्च यत्रस्युः सौत्रमानाहः भूद्रोपिदशमीगंतः १३७ चक्रिणोदशमीस्थस्यरागिणोभारिणः स्त्रियाः स्मा
 तकस्यचराज्ञश्चपथादेयोवरस्यच १३८ तेषांनुसमवेतानांमान्योस्मातकपाथिवो राजस्मातकयोश्चवस्मात
 कानृपमानभाक् १३९ उपनीयतुयः शिष्यवेदमध्यापयेद्भिजः सकल्पसरहस्यचतमान्चायमचक्षते १४०

पूजामकारः यमंगादुच्यते चक्रिणइति चक्रसुक्तरथादियानारूढस्यनवत्यधिकवयसोरोगार्तस्यभारपीडितस्यस्त्रियाः अचिरनिवृ
 त्तसमावर्तनस्यदेशाधिपस्यविवाहायप्रस्थितस्यपयास्त्यक्त्यः लागार्थलाञ्छदत्तेर्नन्वितुर्था १३८ तेषामिति तेषामेकत्रमिलि
 तानांदेशाधिपस्मातकौ मान्योराजस्मातकयोरपिस्मातकएवरजापेक्षयामान्यः अतौराजशब्देनपूर्वश्लोकेनकेवलजातिवचनः क्षत्रि
 यजात्यपेक्षयाब्राह्मणंदशवर्षतित्वात्नेनब्राह्मणमात्रस्यमान्यत्वाभिधानात् स्मातकग्रहणवैयर्थ्योत् १३९ उपनीयेति आचार्योदि
 शब्दायमाह तैः शब्देभिर्हशास्त्रेप्रायोच्यवहासत् योब्राह्मणः शिष्यमुपनीयकल्यारहस्यसंहितांवेदास्व्यांसर्वोअध्यापयतिनमान्ना
 र्गपूर्वमुपगोवदेति कस्तोपज्ञविद्यारहस्यमुपनिषत् वेदलेखुपनिषदांप्राधान्यविवक्षयापृथङ्किदंशः १४० ७

विप्राणांमिति ब्राह्मणानांविद्यास्त्रियाणांपुनर्वीर्षणवैश्यानांधान्यवस्त्रादिधनेनैशूद्राणामेवपूर्वजन्मनाश्रेष्ठत्वंसर्वत्रतृतीया-
यैतसिः १५५ ननेनेति ननेनवृद्धोभवति येनास्यशुक्लेशेशिरःकिंतुयुवापिसन्विद्वान्तदेवाःस्थविरंजानेति १५६ यथाकाष्ठमाय
इति यथाकाष्ठघटिनोहस्तीयथाचर्मभिन्नोशृगःयश्चविमोनाधीतेत्रयएतेनाममात्रंयदधतिनहुस्स्यादिकायंशत्रुवधादिकंकरुंक्षम
ते १५७ यथापटइति ययानपुंसकस्त्रियुनिष्कलंयथाचस्त्रीगवीगव्यामेवनिष्फलायथाचाज्ञदानमफलंथाब्राह्मणोऽप्यनर्ध
नेनिष्कलःश्रीनस्मार्तकर्मनर्हत्यानर्फलराहितः १५८ अहिसयैवेति भूतानांशिष्याणांमृकुराणात्त्रयोर्थमनुशासनमनितिहंस
याकर्त्तव्यंरज्यवेणुदलेन वेत्तिहंसायाअभ्यनुज्ञानात् वाणीमधुशामीतिजननीम्लक्ष्णयानोच्चैरुच्यतेसाक्षिष्यशिक्षायैधर्मबुद्धिभिम्बु

विप्राणांज्ञानतोऽप्यैष्टसत्रियाणांतुवीर्यतः वैश्यानांधान्यधनतःशूद्राणामेवंजन्मतः १५५ ननेनवृद्धो
भवति येनास्यपालितंशिरः द्यौर्वैयुवाप्यधीयानस्तदेवाःस्थविरंविदुः १५६ यथाकाष्ठमायहस्तीयथाच
र्ममयोशृगः यश्चविमोनाधीयानस्त्रयस्तेनामविप्नन्ति १५७ यथाघटोफलस्त्रीसुयथागोविचाफला
यथाचाज्ञफलदानतथाविमोऽनृचोफलः १५८ अहिसयैवभूतानांकार्प्येयोरनुशासनम् यश्चैवम
धुराभ्लक्ष्णाप्रयोज्यार्थमिच्छता १५९ यस्यवाङ्मनसीमुद्दहस्यगुप्तेचसर्वदा सर्वसर्वमवाप्नोतिवेदा
तापगतंफलम् १६० नाकतुदस्यादातोपिनपरद्रोहकर्मधीः ययास्यादिजतेवाचानालोक्यातासुदारयत्

१६१

नाप्रयोक्तव्या १५९ यस्मेति इदानींपुरुषमात्रस्यफलधर्मवाङ्मनःसंयमाह न अथापयितुरेव यस्यवाङ्मनसोक्तभयं
शुद्धंभवति वागन्तूनादिभिरदुष्टमनश्चरागद्वेषादिभिरदूषितंभवति एते वाङ्मनसीनिषिद्धविषयमकरणे सर्वदायस्यपुंसः सप्तसि
ते भवतः सवेदांतेः वगांतं सर्वफलसर्वज्ञत्वं सर्वशानादिरूपं मोक्षत्वाभादवामोति १६० नाकतुदइति अयमपिपुरुषमात्रस्यैवधर्मोना
ध्यापकस्य अर्त्तः योदितोपिनाकतुदः स्यात् नमर्मणीडाकृतं तत्तद्रूपणसुदाहरेत् तथापरस्यद्रोहोपकारस्तदर्थकर्मबुद्धिश्चनकर्तव्या
तथाययावाचास्यापरोच्यतेतांमर्मस्मृशमथालोक्यास्वर्गादिप्राप्तिविशेषिनीनबदेत् १६१ ७ ७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

संगानादिति ब्राह्मणः संगमानात् विपादिवसर्वदोहिजते संगमाने प्रीतिं न कुर्यात् अमृतस्येव सर्वस्माद्धोकादवमानस्याकांक्षेत् अवमाने परेण कृते पिप्तमावांस्तत्र वेदं न कुर्यात् मानावमानं हंसहिष्णुत्वमनेन विधीयते १६२ स्मृतं ह्यवभतः शेते इति अवमानसंहिष्णुत्वे हेतुमाह यस्मादवमाने परेण कृते तत्र वेदं न कुर्यात् स्मृतं निद्राति अन्यथावमानदुर्बलेन दद्यामानः कथं निद्रालभते कथं च स्मृतं प्रपति नुर्यते मतिबुद्धस्य कथं स्मृतं कार्यं पुचरति अवमानकर्त्ता तेन प्रापेन विनश्यति १६३ अनेनेति अनेन क्रमकथितोपायेन जानकमार्गं दिनाउपनयनपथेन संस्कृतो हि जोगुरुकुले वसन् शनैरत्तरयावेदग्रहणार्थं तपोऽभिहिताभिधास्यमाननियमकलापरूपमनुतिष्ठेत् विधायनरसिद्धस्यापि अयमर्थो दोष्यपनांगत्वबोधनाय १६४ अध्ययनांगत्वमेव स्पष्टयति तपोविशेषैर्नियमकलापैर्बोधयेत् बहुप्रकारैश्च अध्यय्यमाणस्तत्त्वां तदुत्पादिनोक्तैः सेवेन शांस्तु नियमानित्यादिभिर्वस्यमाणैरपि वर्तन्त्योपनिषन्नाहानां भिकादिभिर्विधि

संमानाद्वाह्मणोऽनित्यमुद्दिजेतविषादिवः अभृतस्यैवचाकांक्षेदवमानस्यसर्वदा १६२ स्रग्वंहावमतः शे
तस्रवचुमतिबुद्ध्यते स्रग्वचरतिलोकस्मिन्नवमताविनश्यति १६३ अनेनक्रमयोगेनसंस्कृतात्मा-
हिजःशर्नः गुरोवमन्मचिलुयाद्ब्रह्माधिगमिकंतपः १६४ तपोविशेषैर्विविधैर्भक्तैश्चविधिव्यादितः
वेदःकुल्लभाधिगतव्यःस्रग्वस्याहिजन्यना १६५ वेदमेवसदाभ्यस्येत्तपस्तप्यन्निजोत्तमः वेदाभ्या
साहिविमस्यतपःपरमिहाच्यते १६६ आहवसनरात्रेभ्यःपरमतप्यतेतपः यःस्वग्यपिहिजाधीत
स्वाध्यायशक्तितोऽन्यहम् १६७

दोषिनैः स्वगृह्यविहितैः समग्रवेदोमंत्राह्मणात्वकः सोपनिषत्कोष्यथेत्यः रहस्य
मुपनिषदः प्राधान्यस्यापनायपृथङ्निर्देशः १६५ वेदमेवेति यन्ननियमानांगत्वमुक्तं न कृत्स्नस्वाध्यायनमनेन विधत्तप
स्तपस्यन्त्वरिष्यन्द्भिजो वेदमेव ग्रहणार्थमावर्तयेत् न स्माद्देहाभ्यास एव विप्रोदेरिह लोके प्रकृतपोमुनिभिरभिधीयते १६६
आहैवेति स्वाध्यायाध्ययनस्तनिरियह शब्दः परमशब्दविहितस्यापि प्रकर्षस्य सूचकः साहिज आनसाद्येभ्य एव चरणनरपर्यंतस
र्वदेहव्यापकमेव प्रकृतमतपस्तप्यनेयः स्वग्यापिकुसुममालाधार्यपि प्रत्यहं यथाशक्ति स्वाध्यायमधीते स्वग्विअपीत्यनेन वेदाध्ययना

यत्र हस्त्राभिनिपमत्सगामपिस्तत्पर्यदेशयितव्यतइतिपस्तपः कर्मकस्यबोधियणालनेपदेभवतः १६७ योनःधीत्येति योहिजोवे
दमनधीत्यान्यत्रार्यशास्त्रादोऽग्रमंयत्त्वानिशायंकरोतिसजीवन्नेवसुत्रपौत्रादिसौहेतः शीघ्रंशूद्रलंगच्छति वैदमनधीत्यापिस्तृतिवेदां
गाध्ययनेविरोधाभावः अतएवराखडिस्ततो नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामर्थात्तान्यत्रवेदांगस्तृतिभ्यः १६८ हिजानोतत्रतत्राधिकार
श्रुतेर्हिजत्वभिरूपणार्यमाह मातुरग्रेइमि मातुःसकाशादौपुरुषस्यजन्मोद्वितीयंमौजोबंधनेउपनयनेऽप्यपोः संज्ञाछंदसोर्बहुल
भिभिन्हस्वः तृतीयज्योतिषोमादियज्ञदोक्षायांवेदग्रवणात् तथाचश्रुतिः सुमेर्यैहृलजोयज्ञियंकुर्वेति यद्दीक्षयतीतिप्रथमाहिनीयतृत्तं
यजन्माकयनंवेद्वितीयजन्मस्तत्पर्येहिजस्यैवयज्ञदोक्षायागप्यधिकांरात् १६९ तत्रेति तेषुत्रिषुजन्मरूपमध्येयदेतद्ब्रह्मग्रहणार्थं
जन्मउपनयनसंस्काररूपंमेरवलाबंधनोपलक्षितं तत्रास्यमाणवकस्यसावित्रीमाता आचार्यश्चपितामातृपितृसपाद्यल्लज्जन्मनः १७०

योऽनधीत्यहिजोवेदमन्यत्रकुरुतेऽग्रमम् सजीवन्नेवशूद्रत्वमासुगच्छतिसान्वयः १६८ मातुरग्रेऽधिजननं
द्वितीयमौजोबंधनं तृतीययज्ञदोक्षायाहिजस्यश्रुतिचादनात् १६९ तत्रयूद्रहृलजन्मास्यमौजोबंधनवि-
न्यतम् तत्रास्यमातासावित्रीपितालाचार्यरुच्यत १७० वेदग्रदानादाचार्यपितरपरिचक्षते नह्यस्मिन्
युज्यतेकर्मकिंचिदामौजोबंधनान् १७१ नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मस्वधानिनयनादूते शूद्रेणहिंसमस्तावद्या
वद्देनजायते १७२ कृतोपनयनस्यास्यव्रतादेशनमिष्यत ब्रह्मणोग्रहणचक्रमणिविधिपूर्वकम् १७३

वेदग्रदानादिति वेदाध्ययनादाचार्यपितरंमन्वादयोवदंतिपितृवन्महोपकारफलान्गौणंपितृत्वमहोपकारमेवदर्शयति नह्यस्मिन्नि
ति यस्मादस्मिन्माणवकेऽग्रापनयनात्किंचित्कर्मश्रीतंस्मार्त्तचनसंबध्यतेनत्राधिक्रियतइत्यर्थः १७१ नाभिव्याहारयेदिति आ
मौजोबंधनादित्यनुवर्ततेऽग्रापनयनाद्देदनेच्चारयेत् स्वधाशब्देनश्राद्धश्रुत्येतेनिनीयतेनिषाद्यातेयेनमंत्रजातेनतद्ब्रह्मधिलामृतपि
तृकोनव्यासादौमंत्रोच्चारयेत् तद्वतिरिक्तंवेदज्योदाहरेत् यस्माद्यावद्देनजायतेतवदसौशूद्रेणतुल्यः १७२ कृतोपनयनस्येति
यस्मादस्यमाणवकस्यसाविधमाधेहिदिवामास्ताप्सोरित्यादि व्रतादेशनंवेदस्याध्ययनंमंत्रब्राह्मणक्रमेणाध्ययमाणस्ताचांतइत्यादि-

विधिपूर्वकमुपनीतस्योपदिश्यते तस्मादुरुपनयनात्पूर्वनेदमुदाहरत् १७३ यद्यस्येति यस्य ब्रह्मचारिणो या निचर्मस्त्रमेखलादंड
वरुणाणिरुपनयनकाले गृह्येण विहितानि गोदानादि व्रतेष्वपि ता न्येव नानि कर्तव्यानि १७४ सेवेनेति ब्रह्मचारी गुरुसमीपे वसन् इन्द्रिय
संयमं कृत्वा नुगता हृष्टहृत्स्थयर्थमिमान्निपमानस्तुतिषेत् १७५ नित्यमिति प्रत्यहं स्नात्वा देवार्थिपितृभ्य उदकदानं मतिमादिषु हरिहरादि
देवपूजनं साध्यामातृभ्यः शिरोमंजुर्यात् यस्तु गौतमीये स्नाननिषेधो ब्रह्मचारिणः सस्नतस्नानविषयः अतएव बौधायनः नास्मत्स्नायमा
नः स्नायान् विध्युना च कालद्वयमभिषेकाग्नि कार्यकारणमप्यहं उव न्यज्जनं भित्तिबुवाणेन वारहयस्नानमुपदिष्टम् १७६ वर्ज्येति
सौद्रं मांसं च नखादन्तर्गंधं च कर्पूरचंदनं कस्तूरिकादिकर्जयेत् एधा च गंधानां यथा संप्रबं प्रक्षाल्य लुलेपनं च निषिद्धं माल्यं च न धारयेत्
उदित्तरसांश्च यथुडादीन् रसादेरुत्थि यश्चोपेयात् याभिस्वभावतो मधुरादिरसानि कालवशेन उदकवासादिना चास्त्रयं ति ताभिस्तु क्लृप्तिना

यद्यस्य विहितं चर्म यत्सूत्रं याचमेखला योऽदं डो यच्च वसन्तं तदस्य व्रतेष्वपि १७४ सेवेनेति मांस्तनूयमान्
ब्रह्मचारी पुरीवसन् सन्नियम्य इन्द्रियग्रामं तपो हृत्स्थयमात्मनः १७५ नित्यस्नात्वा सुचिः कुर्याद्देवार्थि-
पितृतर्पणम् देवताभ्यर्चनं चैव स मिताधानमेव च १७६ वर्ज्येन्यधुमांसं च गंधं माल्यं रसान् स्थिर्यः
स्तुक्लानियानि सर्वाणि ग्राणि नाचैव हिंसनम् १७७ अप्रयंगमं जननं चास्त्रोरुपा न च्छत्रधारयाम् कामक्रो-
धं च लोभं च नर्तनं गीतं वादनम् १७८ द्यूतं च नृनृवादं च परिवादं तथा मृतं स्त्रीणां च प्रेक्षणं लभमु-
पधातपरस्य च १७९ एकः शयीत सर्वत्र नरेतः स्फुरयेत्कचिन् कामादि स्फुरयन् नरतो हिनस्ति व्रतमात्म-
नः १८०

स्वादोत् प्राणिनां हिंसां न कुर्यात् १७७ अप्रयंगमिति तैत्तिरीयाशिरः संहिते देहमर्हं लक्षणं कृज्जलादिभिश्च स्फुरो-
रनंपादुकायाश्च तस्मिन् च धारणं कार्यं मधुना निष्क्रियया भिलाषातिशयं मधुनस्य स्थिर्यत्ननेनैव निषिद्धत्वात् कोपलोभमृत्युगति
वीणापणवादि रजयेत् १७८ द्यूतं चेति अस्त्रादीनां जनैः सह न रयया कलहं परस्य दोषवादं मृषाभिधानं स्त्रीणां च भैरुनेच्छया साजुरा
गेणे मेक्षणां लिंगं परस्वचापकारं वर्जयेत् १७९ एकदति सर्वत्र नीचशय्यादावेकाकी शयनं कुर्यात् इच्छयानस्वशुक्रं पातयेत् यस्यादि-

च्छयासमेहनात्सुक्रपातयन्स्त्रीयव्रतनाशयतिव्रतलोपेचावकीर्णप्रायाश्चिन्तयुयात् १८० स्वप्नमिति ब्रह्मचारीस्वप्नादावनिच्छ-
यायेतः सिक्ता रुतस्नानान्दनाद्यनुलेपनपुष्पाध्यादिभिः सूर्यमभ्यर्च्यपुनर्मीमेलिदियं इत्येतां क्रतुं च वारत्रयं पठेत् इदमत्र प्रायश्चित्तं
१८१ उदकुंभमिति जलकुलशपुष्पगोमयसृक्तिकाकुशान् यावदर्थानि यावद्भिः प्रयोजनानि आचार्यस्य तावदाचार्यार्थमाहरेत् अ-
नपुंसकदकुंभमित्यत्र कत्वमप्यविवक्षितं प्रदर्शनं येन च अन्यदप्याचार्योपयुक्तमुपहरेत् भैक्षं च मत्स्यं हर्मजयेत् १८२ वेदयज्ञैरिति
वेदयज्ञैश्चाल्लक्ष्मणां स्पर्शकर्मसूदक्षाणां गृहेभ्यः प्रत्यहं ब्रह्मचारीसिद्धान्ताभिध्यामाहरेत् १८३ गुरोः कुल इति आचार्यस्य स पिंडेषु बंधु-
षु च मातृलादिषु न भिक्षेत तद्दृह्यतिरिक्तमिस्त्रायोग्यगृहाभावे चोक्तेभ्यः पूर्वपूर्ववर्जयेत् ततश्च प्रथमं बंधुं भिक्षेत् तत्रालाभे ज्ञातान्
पुनर्मातृलादिषु न भिक्षेत तद्दृह्यतिरिक्तमिस्त्रायोग्यगृहाभावे चोक्तेभ्यः पूर्वपूर्ववर्जयेत् ततश्च प्रथमं बंधुं भिक्षेत् तत्रालाभे ज्ञातान्

स्वप्ने भिक्ता ब्रह्मचारी हि जः सुक्रमकामतः स्मृत्वा कर्मचरि यत्वा त्रिः पुनर्मांमित्युच्यते १८१ उदकुंभं सुक्रम-
सां गौशकृन्मृत्तिकाकुशान् आहरेद्यावदर्थानि भैक्षं च आहरेत् १८२ वेदयज्ञैरहोनामांशस्तानां-
स्वकर्मसु ब्रह्मचार्याहरेद्दृष्टा गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् १८३ गुरोः कुलेन भिक्षेत न ज्ञाति कुल बंधुषु अल्लभे-
त्वन्यगृहानां पूर्वपूर्ववर्जयेत् १८४ सर्ववापि चरद्रामपूर्वाक्तानामसंभवे नियम्य प्रयतो वाचमभिशस्तास्तु
वर्जयेत् १८५ दूरादाहृत्य समिधः संनिदध्यादिहायसि साय प्रातश्चक्षुःपुष्ट्या ताभिरग्निमतद्रितुः १८६ अ-
कृत्वा भैक्षं चरणमसमिधं च पावकम् अनातुरः सप्तरात्र भवकीर्णिव्रतचरत् १८७ भैक्षेण व्रतयेन्नित्येनेका-
न्वादीष्वेव द्रुता भैक्षेण व्रतिनो दृत्तिरुपवाससमाप्स्यता १८८

तत्रालाभे गुरोरपि ज्ञातान् भिक्षेत १८४ सर्ववेति पूर्ववेदयज्ञै-
रहोनामाभित्यनेनोक्तं संभवे सर्वे वाग्रामसुक्तगुणरहितमपि श्रुतिमौनी भिक्षेत च महापातकाद्यभिशस्तास्य जेतुं १८५ दूरादिति दूरादिगृह्यः
परियुद्धान् दृष्टेभ्यः समिधं आनीय आकाशे धारणाशक्तः पटलादौ स्थापयेत् तामिधं समिधं इति साय प्रातः नले होमं कुर्यात् १८६ अकृत्वे-
ति भिक्षाद्वारसायं प्रातः समिधो मम रोगो नैरंतयेण समसग्नमकृत्वा लुप्तव्रतो भवति ततश्चावकीर्णप्रायश्चित्तं कुर्यात् १८७ भैक्षेणेति ब्रह्म-
चारी न एकान्त्रमद्यात्किंतु बहुगृहाहृत्य भिक्षासमूहेन प्रत्यहं जीवेत् यस्मादिध्यासमूहेन ब्रह्मचारिणो दृत्तिरुपवासस्तुल्यामुनिभिः स्युता १८८

व्रतवदिति पूर्वनिषिद्धस्यैकान्तभोजनस्यायं प्रतिप्रसवः देवदैवत्यैकर्मणि देवतोद्देशेनाभ्यर्थितो ब्रह्मचारी व्रतवदिति व्रतविरुद्धमभ्युपसा-
 दिवर्तिनमेकस्याप्यन्ययेष्मिन् प्रंजीत अथापि नुद्देशेनाभ्यर्थितो भवति तदा अभ्यर्थीतिः साम्यदर्शनस्य पञ्चत्वात् सदवमभ्युपसावर्जित-
 मेकस्याप्यन्ययेष्मिन् प्रंजीत इति साधारण्यो वैदग्ध्यनोक्तः तथापि भौक्षरुतिनियमरूपं व्रतमस्य लुप्तं न भवति याज्ञवल्क्योपि आह देव्याधि-
 तस्यैकान्तभोजनमाह ब्रह्मचर्ये स्थितो नैकमन्त्रमाद्यादनापदि ब्राह्मणः काममग्नीयाच्छूदे व्रतमपीडयन्मिति विश्वरूपेण तु व्रतमस्य न
 नुयत इति परयता ब्रह्मचारिणो मांसभक्षणभनेन मनुक्चनेन विधीयत इति व्याख्यातम् १८९ ब्राह्मणस्यैवेति ब्राह्मणस्य त्रिव्यविशा-
 न्रयाणामेव ब्रह्मचारिणो भौक्षरुतिविधानाद् व्रतवदित्यनेन तदपवादरूपमेकान्तभोजनं उपादिष्टं सन्निवैश्ययोरपि पुनरुक्तेन पर्युदस्य
 तेनैकैकान्तभोजनरूपं कर्म तद्ब्राह्मणस्यैव वैदग्ध्यविद्भिर्विहितं सन्निवैश्ययोः पुनर्न चैतत्कर्मैति श्रूते १९० चोदित इति आचार्येण प्रशितो

व्रतयुद्देवदैवत्ये पित्र्ये कर्मण्यथार्थिवत् काममभ्यर्थितोऽग्नीयाद् व्रतमस्य न लुप्यते १८९ ब्राह्मणस्यैव
 कर्म न दुपदिष्टमनीपिभिः राजन्यवैश्ययोस्त्वेनैतत्कर्मविधीयते १९० चोदितो गुरुणा नित्यममचोदित ए
 व वा कुर्याद्ध्ययन्यत्तमाचार्यस्य हितेषु च १९१ शरीरं वैववाचं च बुद्धौ द्रियमनांसि च नियम्य मांजलिस्ति
 ष्ठे ह्रीक्षमाणो गुरोः सुखम् १९२ नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात्साध्याचारुः ससयतः आस्यतामिति चोक्तः सन्ना
 सीताभिमुखगुरोः १९३ हीनान्त्वस्त्ववपः स्यात्सर्वदा गुरुसन्निधौ उत्तिष्ठेत्सयमन्वास्त्वचरमचैव संविशेत्
 १९४ प्रतिश्रवणसमापशयानो न समाचरेत् नासीनान् च भजानो न तिष्ठन् पराङ्मुखः १९५

नम्रो रितो वास्यमेव प्रत्यहमभ्ययने गुरुहितेषु च योंगं कुर्यात् १९१ शरीरं चेति देहवाग्बुद्धौ द्रियमनांसि नित्यम्य कृतांजलिगुरुमुखे
 परयं स्मिष्ठं नोपविशेत् १९२ नित्यमिति सततमुत्तरीयाद्वहिकृतदक्षिणबाहुः शोभनाचारो वस्त्राद्यनदेह आस्यतामिति गुरुणा-
 क्रुः सन् गुरोरभिमुखं पथामवतितया आसीत् १९३ हीनान्त्वस्त्वेति सर्वदा गुरुसमीपे गुरुपेक्षया त्वक्कथान्वस्त्रप्रसाधनो भवेत्
 गुरोश्च प्रयमं रात्रौ वै शयनादुत्तिष्ठेत्सदो वै च गुरौ कृते पश्चाच्छयीत १९४ प्रतिश्रवणेति प्रतिश्रवणमाज्ञां गीकरणं संभाषणं च गुरोः
 शय्यायां कृतः आसनोपविद्योऽनुजानस्तिष्ठन्निमुखस्त्वचनकुर्यात् १९५ कथं तां हि कुर्यात्तदाह आसीनस्येति आसनोपविष्टस्य गुरोरा

संददतः स्वभासनादुत्थितः निष्ठतोऽगुरोरादिशतः तदभिसुखं कतिचित्पदानि गत्वा यथागुरुरागच्छति तथाप्यभिसुखं गत्वा यदा-
तु गुरुद्वन्द्वान्नादिशति तदानस्य पद्माद्वावन्त्यतिश्रवणसंभाषे कुर्यात् १९६ तथा पराङ्मुखस्वेति पराङ्मुखस्ववादिशतः संसुखस्यो-
दूरस्थस्य गुरोः समीपमागत्य शयानस्य गुरोः प्रणम्य मद्गोभूला निदेशो निकटे अवतिष्ठतो गुरोरादिशतः मद्गोभूयेवमतिश्रवणसंभाषे-
कुर्यात् १९७ नीचमिति यत्र च देशो समासीनं गुरुः पश्यति तत्र यथेष्टे यत्र प्रणमसाशदिका कुर्यात् १९८ नोदाहरेदिति अस्य शु-
नोः प्रोक्षमापि उपधाया न्यार्पादिपूजावनोपपदयन्त्यनामनोच्चारयेत् न तु गुरोर्गमनभाषितचेष्टि नान्यलु कुर्वीत गुरुगमनादि सहशा-
न्यात्मनो गमनादीनि उपहस्य लुप्त्यन कुर्यात् १९९ गुरोरेवेति विद्यमानदोषस्याभिधानपरीवादः अविद्यमानदोषाभिधाने निंदाय

आसीनस्य स्थितः कुर्यादभिगच्छंस्तु निष्ठतः प्रत्यङ्मुखत्वाव्रजतः पश्चान्हावस्तु धावतः १९६ पराङ्मुख-
स्याभिसुखोदूरस्थस्यैतत्तत्त्वचान्तिकम् प्रणम्य तु शयानस्य निदेशे चैव निष्ठतः १९७ नीचशब्दासनचास्य
सर्वदा गुरुसन्निधौ गुरोस्तु च स्तुर्विषयेन यथेष्टासनो भवेत् १९८ नोदाहरेदस्य नाम पराङ्मुखपिकेवलम्
न चैवास्यालु कुर्वीत गतिभाषितचेष्टितम् १९९ गुरोरेव परीवादिना विभावयति कर्णोत्तत्र पिधान-
व्योगनव्यवातनोन्यतः २०० परीवादात्सरो भवति श्चावै भवति निन्दकः परिभोक्ता क्लमिर्भवति कीदो भ-
वति मत्सरी २०१ दूरस्थो नार्चयेदनेन कुदो नार्तिके स्थियाः यानासनस्थश्चैवेन भव रुद्धा भिवादयेत् २०२

त्रदेशो गुरोः परीवादिभिंदावर्त्तते तत्र स्थितेन शिष्येण कर्णौ हस्तादिना तिर्यो धातव्यौ तस्माद्देशाद्देशांतरं गंतव्यम् २०० परीवादिति
इदानीं शिष्यकर्तृकपरीवादकतफलमाह गुरोः परीवादाच्छिष्यो मृतः स्वरो भवति गुरोर्निन्दकः कुक्कुरो भवति परिभोक्ता अतु चितेन गुरु-
धनेनोपजीवकः क्लमिर्भवति मत्सरी गुरोस्तु र्कपिसहजः कीदो भवति कीदः क्लमिभ्यः स्थूलो भवति २०१ दूरस्थ इति दूरस्थः शिष्योऽन्य-
मियुज्यमानो वस्त्रादिना गुरुं नार्चयेत् स्वयं गमनाशक्तौ लदोषः कुदूः कामिनी समीपे च स्थितं स्वयमपि नार्चयेत् यानासनस्थश्च शि-
ष्यो यानासनादवतीर्य गुरुमाभिवादयेत् यानासनस्थश्चैवेन प्रत्यङ्मुखत्वायेत्यनेन यानासनादुत्थानं विहितमनेन तु यानासनं त्यागदत्तपुनरुत्ति

प्रतिवात इति प्रतिगतोऽभिसुखीभूतः शिष्यस्तदाशुरुदेशाच्छिष्यदेशमागच्छति सोऽनुवातः तत्रगुरुणासंवासीत तथागविद्यमानः संथवोयत्रतस्मिन्संथवेयुक्तस्मिन्संथवेयुक्तमन्यगतं वानं किंचित्कथयेत् २०३ गोइति यान शब्दः प्रत्येकमभिसंयत्ये बलीवर्हयानेयोदकप्रयुक्तयानेउड्युक्तयानेरेथकाष्टादोप्रासादोपरिस्त्रस्तरेकदेचनृणादिभिर्निशिलायांफलकेचदारुघटितदोर्घासनेनौकायांचरुणासह आसीत् २०४ गुरोर्गुगिति आचार्यस्याचार्येस्यभिहिते आचार्य इव तस्मिन्पि अभिवादि कांश्चिन्मनुतिष्ठेत् तथागुरुगृहवसन् शिष्य आचार्येणानियुक्तो नस्तानुरुन्मतं पितृव्यादी नभिवादयेत् २०५ विद्येति आचार्यव्यतिरिक्तउपाध्यायाविद्याशुर्वः तेष्वेतदेवेति सामान्योपक्रमः किंतदाचार्य इव नित्यासार्वकालि काद्यनिर्विधेया तथास्वयोनिर्यपिपितृव्यादिषुतद्वृत्तिः अधर्मानिषेधत्कथमनंतं चोपदिशत्सुगुरुवद्वर्तितव्यम् २०६ श्रेयस्युविद्या

प्रतिवातेऽनुवातेचनासीतगुरुणासह असंभवेचैवगुरोर्नकिंचिदपि कीर्तयेत् २०३ गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासादस्यस्तरेषुकटेषुच आसीतगुरुणासाद्विशिलाफलकनौषुच २०४ गुरोर्गुरोर्मन्निहितगुरुवद्वर्तितमाचरेत् नचानिस्सृष्टो गुरुणास्वानुरुक्तं भिवादयेत् २०५ विद्यागुरुष्वेतदवनित्याहृतिः स्वया निषु प्रतिषेधत्सत्त्वाधर्मान्निहितचोपदिशत्स्वपि २०६ श्रेयस्सुगुरुवद्वर्तितनित्यमेव समाचरेत् गुरुषु त्रेषुचाध्येषुगुरोश्चैवस्वबंधुषु २०७ बालः समानजन्मावाशिष्यावायज्ञकर्मणि अरुधापयन्गुरुकृतो गुरुवन्मानमर्हति २०८ उत्सादनं च गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने न कुप्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोश्चाचने

जनम् २०९ तपः समृद्धेषु आर्यैश्चित्तिगुरुषु त्रिविधं समानजातिगुरुषु त्रेषु गुरोश्च ज्ञानिष्वपि पितृव्यादिषु सर्वदागुरुवद्वर्तितमनुतिष्ठेत् गुरुषु त्रश्चात्र शिष्याधिकनयाश्चबोधव्याः शिष्यबालसमानवयसां अनंतरा शिष्यस्य वक्ष्यमाणत्वात् २०७ वा ल इति कमिष्ठः सवयावाज्येषोपि वाशिष्योऽध्यापयन् अध्यापनसमर्थो गृहीतवेद इत्यर्थः सयज्ञकर्मणि च्छलिगन्तुं लिग्वायज्ञदर्शना धर्मागतो गुरुवत्पूजामर्हति २०८ उत्सादनमिति आचार्यवदित्यविशेषेण पूजायां प्रासादाविशेषमाह गात्राणां सुत्सादनमुत्तेजनं उच्छिष्टस्य भक्षणपादयोश्च मक्षालनं गुरुषु त्रस्य न कुर्यात् २०९ छ

गुरुवदिति सवर्णागुरुपत्यः गुरुवदज्ञाकरणादिना पूज्याभवेयुः असवर्णापुनः केवलमत्कृत्यानाभिवादनैः २१० अप्यंजनमि
तच्छादिना देहाप्यं स्नापनगात्राणां चोद्गर्जनं केशानां च भालादिना प्रसाधनमेतानि गुरुपत्न्या न कर्तव्यानि केशानां भित्तिप्रदर्शनमात्रा
यंदेहस्यापि च द्वादिना प्रसाधनं न कुर्यात् २११ गुरुपत्नीति युवती गुरुपत्नीपादयोरुपसंगृह्य अभिवादनदोषगुणज्ञेन यूना
नाभिवाद्या पूर्णां विंशतिवर्षं लयौवनप्रदर्शनार्थं बालस्य पादयोरभिवादनमनिविद्धम् युनस्तत्प्रभूमावभिवादनं वक्ष्यति २१२ स्वभावं
ति स्त्रीणामप्यस्मावः यदि हृष्ट्यंगारं चेषया व्यामोहपुरुषाणां दूषणम् अनोऽर्थदस्मान्हेतोः पंडिताः स्त्रीषु न प्रमत्ता भवंति २१३ अ
विद्वांसमिति विद्वानहंजितैर्द्विपदतिबुद्ध्यनस्त्रीसन्निधिर्विधेयः यस्मादविद्वांसविद्वांसमपि कापुनः पुरुषदेहधर्मात्काभक्रोधवशात्

गुरुवत्सनिपूज्याःस्युःसवर्णागुरुयोधितः अमवर्णास्तिःसंपूज्याःप्रत्यक्षानाभिवादनेः २१० अप्यंजनंस्मा
पनवगात्रोत्सादनमेवच गुरुपत्न्यानकौयोगिकशान्तिप्रसाधनम् २११ गुरुपत्नीतुसुवतिन्नाभिवा
द्देहपादयोः पूर्णविशानिवर्णगुणदोषोविज्ञानता २१२ स्वस्मावएषनारीणानराणाभिहृद्वर्णम् अ
तोऽथान्प्रमाद्येतिप्रमदास्त्वपिपञ्चितः २१३ अविद्वांसमल्लोकेविद्वांसमपिवायुनः प्रमदोऽस्त्यथनेतुं
कामक्रीधवशालुगम् २१४ मात्रास्वस्वादुहित्रावानविमिक्षासमोभवेत् बलवानिद्रियग्रामोविद्वांसम-
पिकर्षति २१५ कामसुगुरुपत्नीनायुवतीनामुपास्मवि विधिवद्गूढनकुथादस्मावहमितिब्रुवन् २१६
विप्रोष्यपादग्रहणमन्त्रहन्वाभिवादनम् गुरुदारपुत्रकुर्वीतसत्तान्धममनुस्मरन् २१७

शायिनं स्त्रियस्तथनेतुं

समर्थाः २१४ अत आह मात्रेति मात्राप्रगिन्यादुहित्रानिर्जनपृहादौनासीत्यतोऽतिबलइंद्रियगणः शास्त्रनियमितत्मानमपि
सुरूपपरवशं करोति २१५ कामन्ति किं तदुत्तररूपलीलां वतीनां स्वयमाप्नुवायथोक्तविधिना भिवादयेऽमुकशर्मिहं श्रौरि
नूपादग्रहणं विना यथैष्टमभिवाद न कुर्यात् २१६ विप्रोष्येति प्रवासादाग्नसम्बन्धेन सव्यंदस्मिणेन च दक्षिणाभिल्लक्तविधिना पाद
ग्रहणं प्रत्यहं च मूमावभिवाद न च गुरुपुलोषु सुवाकुर्यात् शिशुनाभयमाचार इति जानंतु २१७ छ ३ छ

ययेति उक्तस्य सुश्रुत्याविधेः फलमाह यथाकश्चिन्मनुष्यः तन्नित्रेण भूमिस्वनजलं प्राप्नोति एवं स्थितां विद्यां गुरुसेवापरः शिष्यः प्राप्नोति २१८ सुलोवेति ब्रह्मचारिणः प्रकारत्रयमाह सुदितमस्तकः शिरः केशो वाजटावान्वाशिरेव वाजटाजाता यस्य वापरे शिरः केशा सुदितान् यथावा भवेत् एनं ब्रह्मचारिणं क्वचिद्ग्राभे निद्राणां जननत्रयशयनमिति दर्शनात्सूर्यो भिमिलो चेत् नानास्तमियात् २१९ अत्र प्रायश्चित्तमाह तन्वेदिति तं न्वेत्तामनो निद्राणां निद्रोपवशत्वेन सूर्यो भ्युदियात् अस्माभिराजन्तदासा विभोजनं उपभूय च परिजनं उपवसन् रात्रौ भोजनं अभिमिमुक्तस्याजन्तरे ह निद्रां पचामज पौअभिरभागादतिकर्मप्रवचनीयसंज्ञातः कर्मप्रवचनीयमुक्ते हिलीया सा विभोजनं तु गौतमवचनात् तदाह गौतमः सूर्यास्तु दितो ब्रह्मचारिणियेत् अहरं भोजनोऽभ्यस्तमितश्च रात्रिं पन्नसां निव्रीम् ननु गौतमवचनात् सूर्योऽस्तु दितस्यैव दिनाभोजनपत्रौ अभ्यस्तमितस्य तु रात्र्यभोजनपत्रौ नैतदपेक्षायां व्याख्यासं देहवा सुव्यनरविहृतमन्ययमाह न तु सुकुटं मन्ययेत्सृष्टे

यथाखननं खनित्रेण रोवाधिगच्छति तथाशुक्रगतां विद्यां सुश्रुषुरधिगच्छति २१८ सुलोवाजटि लोवारस्यादधवास्याच्छिरवाजटः नैनं ग्रामोऽभिमिलो चेत्सूर्यो नानाभ्युदियात् क्वचिन् २१९ तत्तु च दभ्युदियात्सूर्यः शयानकामचारतः निम्नोत्प्रेक्षाया विज्ञानाज्जपन्नुपवसं दिनम् २२० सूर्येण ह्यभिमिमुक्तः शयानोऽस्तु दितश्च यः प्रायश्चित्तमकुवाणोऽस्तुक्तः स्यान्महतेन सा २२१ आन्वम्यप्रयतोनित्यमुपेसंध्यसमाहितः शुचौ देशे जपन्नुप्यासुपासीत यथाविधि २२२ यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयः किंचित्समाचरेत् तत्सर्वमाचरेद्युक्तो यत्र वा स्थरमन्मनः २२३

तरदर्शनादन्याकुर्मः अनएव जपापेक्षायां गोमतवचनात् सा विभोजनपत्रमस्युपेया एव न तूभयत्र स्फुटं भूतं किं दिनोपवासजपावपाकुर्मः तस्मादभ्यस्तमितस्य मानवगौतमीयायाश्चित्तविकल्पः अस्य तु प्रायश्चित्तविधेः प्रायश्चित्तमाह २२० सूर्येणेति यस्मात्सूर्येणाभिमिमुक्तोऽस्तु दितश्च निद्राणः प्रायश्चित्तमकुर्वन्महतापापेन शुक्तेन रंकं गच्छति तस्माद्यथोक्तप्रायश्चित्तं कुर्यात् यस्मात्तुक्तं न करेण संस्थाति क्रमेण हत्यापमतः २२१ आन्वम्येति आन्वम्यपवित्रो नित्यमनन्यमनाः सुविदेशा विभोजनपत्रोपेसंध्यै विधिबहुपासीन २२२ यदीति यदि स्त्री भूद्रोवाभिंचिन् श्रेयोऽनुतिष्ठेत् यत्र च शास्त्रा निविद्धे मनोऽस्य तु यथ

नितदपिकुर्यान् श्रेयएवहिधर्माद्यैर्निरुपयति २३३ धर्मार्थाविति धर्मार्थैश्चैयोऽभिधीयतेकामहेतुत्वादिनिक्षेपिदाचार्याभिन्यतेअन्ये
 त्वर्थकामौसरव हेतुत्वान् श्रेयोऽभिधीयतेधर्मएवत्यपरेअर्थकामयोरभ्युपायत्वान् अर्थएवेहलोकेश्रेयइत्यन्येधर्मकामयोरपिसाध
 नत्वान् संप्रतिस्मनमाह धर्मार्थकामादाकः परस्परानिरुद्धः त्रिवर्गएवपुरुषार्थतयाश्रेयइतिविनिश्चयःएवंचकुक्षुब्धत्वात्कपदेशोनमुमु
 क्षुर्लुप्तुमुक्षूणालुमोक्षएवश्रेयइतिषष्ठेवक्ष्यते २३४ आचार्यइति आचार्योदांतोदितस्य ब्रह्मणः परमात्मनोभूतिः शारिरं
 गभ्रस्यभानात्वधारणादर्थीभूतिः भ्रानान्त्वस्वः सगर्भः क्षोत्रक्ष्मत्यतस्माद्देवतारूपाएतानावमतव्याः २३५ आचार्यश्चेति अत्रा नन-
 कोजननीचक्रानात्वसगर्भेज्येष्ठः पीडितेनापिअमीनावमाननीयाः विशेषतोब्राह्मणेनयस्मान् २३६ यमिति नृणामपत्नानांसंभवेगर्भा

धर्मार्थावुच्यतेश्रेयःकामार्थैर्धर्मएवच अर्थएवेहवाश्रेयस्त्रिवर्गइतितुस्थितिः २३४ आचार्योब्रह्मणो
 भूतिःपिताभूतिःप्रजापतेः मातापृथिव्याभूतिरूक्त्रानासोभूतिरात्मनः २३५ आचार्यश्चपिताचेवमाता
 क्रानात्वपूर्वजः नात्तनाप्यवमतव्याब्राह्मणनविशेषतः २३६ यमातापितरोकुशसहस्रसंभवनृणाम् न-
 तस्यमिहूतिःशक्याकुर्ववषातैरपि २३७ तथोनित्यप्रियकुश्यादाचार्यस्यचसर्वदा तेष्वेवत्रिषुतुष्टेषुतपः
 सर्वसमाप्यते २३८ तेषात्रयाणांस्तुश्रूपापरमनपउच्यते नतैरभ्यननुज्ञातोधर्ममन्यसमाचरेत् २३९

धानेसति अनंतरंपंक्तेशमातापितरौसहेततस्यवर्षातैरप्यनेकैरपिजन्माभिरानृणंपंक्तुमशक्यम् मातुस्तावत्कुक्षौधारणदुःखंप्रसव
 वेदनातिशयोक्तस्यरक्षणवर्द्धनकष्टंचपितुरधिकान्येवरक्षासंबर्द्धनदुःखंप्रयत्ननास्तृप्तिवेदतदग्रापनादिहेतुशान्तिशयइतिसर्व
 भिद्धंतस्मान् २३७ तथोनित्यमिति तयोर्मातापित्रोः प्रत्यहमाचार्यस्यचसर्वदाप्रीतिमुत्पादयेत् यस्मात्तेष्वेवत्रिषुप्रीतेषुसर्वतपश्चाद्रा
 यणादिकंफलद्वारेणसम्यक्प्राप्यतेमात्रादित्रयतुष्ट्यैवसर्वस्यतपसःफलंआयत्तइत्यादि २३८ तेषामिति तेषामातापित्राचार्याणां
 परिचर्यसर्वतपोभयंइतएवसर्वतपःफलप्राप्तेर्यद्यन्यमपिधर्मकथंचित्करोतितदप्येतत्त्रयानुमतव्यतिरेकेणनकुर्यात् २३९ तएवे-
 ति यस्मान्नाएवमातापित्राचार्यास्त्रयोलोकाः लोकात्रयप्राप्तिहेतुत्वान् कारणेकार्येपिनारः तएवब्रह्मचर्यादिभात्रयआश्रमाःगाहस्थ्या

यात्रमत्रयप्रदयकलात् तएवत्रयोवेदाः वेदत्रयजपफलोपायलात् तएवहित्रयोऽग्नयोऽग्निहिताः वेतासंयाद्यज्ञादिफलदातृत्वात्
 २२० पितेति वैशद्योऽवधारणोपितैवगार्हपत्योऽग्निः सानादक्षिणाग्निः आचार्यआहवनीयः सेयमग्नित्रेतायेष्टतपस्तुत्यर्थलाञ्छास्यनव
 स्तुविशेषोत्रावनीयः २२१ अश्विति एनेषुत्रिषुभमादमकुर्वन्ब्रह्मचारिताकज्जपत्येव गृहस्थोपिचीनूलोकात्किजयते संज्ञापूर्वकस्यास्त
 नेपदविधेरभित्यलान्यपिपराभ्यांजोरित्यात्मनेपदं चीनूलोकात्किजयेदिति त्रिषाधिपत्यं ग्रामो नितथास्त्वषष्ठकाशमानः सूर्यादिदेववत्
 दिविहृद्योभवति २२२ इमाभिति इमंमूलोकिं मातृभक्त्यापितृभक्त्यामध्यममंतरीसम् आचार्यभक्त्यातृहिरण्यगर्भलोकेमेवमाभेति २२३
 सर्वतस्येति यस्यैतेत्रयोमातृपित्राचार्योऽहताः सकृन्ताः तस्य सर्वधर्माः फलदाप्रवर्तितस्यैतेत्रयोऽनाहतास्तस्यसर्वीणिश्रौतस्मार्त्तकर्मणि

तएवहित्रयोलीकास्तएवत्रयआश्रमाः तएवहित्रयोवेदास्ताएवोत्तरस्त्रयोऽनयः २२० पितावैगार्हपत्यो
 ऽग्निमाताग्निर्दक्षिणः स्मृतः गुरुगृहवनीयस्तुसाग्नित्रेतागरीयसा २२१ त्रिष्वप्रमाद्यन्नेतेषुचीनूलोका
 न्किजयद्गृहीदोप्यमानः स्ववपुषादववहिर्विभोदते २२२ इमंलोकं मातृभक्त्यापितृभक्त्यातृमध्यमम् गुरु
 रुद्रुद्रपुषात्वेवं ब्रह्मलोकसमश्नुते २२३ सर्वतस्याहतीधर्मायस्यैतेत्रयआहताः अनाहतास्तुयस्यैतेसर्वा
 स्तस्याऽफलाऽक्रियाः २२४ यावन्नयस्तजीवन्नुक्तावन्मान्यसमाचरेत् तेष्वेवनिदासुश्रूषाकुर्याद्विग्रहितैरतः
 २२५ तेषामनुपरोधेनपारत्र्ययद्यदाचरेत् तत्तन्निवेदयेत्भ्यामनवचनकर्मभिः २२६ त्रिवेनेष्विति कृत्यंहि
 गुरुष्वस्यसमाप्यते एषधर्मः परः साक्षादुपधर्मेऽन्यउच्यते २२७

निष्फलाभिभवन्ति २२४ यावदिति तैत्रयोपाकञ्जीवं
 नितान्वदन्धर्म्मस्मान्न्येगनानुतिष्ठेत् नदत्तुञ्जयातुधर्मानुष्ठानं प्राविहितमेव किंतु तेष्वप्रत्यहं प्रियहितपरः शुश्रूषांतदर्थे प्रीतिसाधनं
 प्रियं प्रेजपानादिवत् आपत्यामिदसाधनं हितम् २२५ तेषांभिनि तेषांशुश्रूषाया अवितरोधेन तदनुज्ञातोयद्यन्यनोवचनकर्मभिः परलो
 कफलं कर्मानुष्ठितं तन्मयैतदनुष्ठितमिति पश्चात्तन्मोनिवेदयेत् २२६ त्रिविधेति इतिशब्दः काल्हेर्येहि शब्दो हेतौयस्मादेतेषु त्रिषुश्रूषिते
 शुसर्वचीतस्मान्नैर्कर्त्तव्यं संपूर्णमनुष्ठितं प्रवर्तितकलावासेरुस्मादेवस्योपधर्मः साक्षात्सर्वशुश्रूषायासाधनः अस्याग्निहोत्रादिप्रतिनियत

स्वर्गादिहेतु रूपधर्मो जयन्यधर्म इति युष्मत्पास्तमिति २३० अदधान इति अद्वायुक्तः श्रुभांष्टुष्टशक्तिं गुरुदादि विद्यां अवराच्छ्रुत्वा दपि
गृणहीयान् अत्यध्याजालः तस्मादपि जातिस्मारादेर्विहितयोगप्रकर्षन् दुष्कृतशोषोपयोगार्थमासंचालजन्मतः परंधर्ममोक्षोपायमाद-
दीत तथा अज्ञानमेवोपक्रम्य मोक्षधर्मप्राप्य ज्ञानं ब्राह्मणास्त्वित्यान्वेषयान् दूरादपि नीचादभीष्टं श्रद्धातव्यं अद्धानेन नित्यं न्यश्चिद्वि-
नं प्रजिज्ञन्मृत्कविगोपता मोषातिथिस्तः सुतिस्मृत्यपेक्षया परोधर्मोलोकि कः धर्मशब्दो व्यवस्थापामपि युज्यते यदि चांजालो व्यञ्जयदेशमा-
भिरंस्था मावाप्सिन् न प्रसिस्ताया इति वदन्ति तमपि धर्ममनुतिष्ठेत् प्रागल्भ्या लोलोकि कं वस्तु परधर्ममिति नुवन् चित्रं तथा पिसर्वचन्द्राव्योमे
धातिथिः सताम् स्मरत्संज्ञात्मापेक्षया निकृष्टकुलादपि परिणेतुं स्वीकुर्यात् २३८ विधा इति विषयद्यमृतसंयुक्तं भवति तदा विषमपसमा-
यतिस्मादमृतं ग्राह्यं वाजादपि हितवचनं ग्राह्यं शत्रुतोपि सज्जनवृत्तं अग्रे आदपि सज्जर्णीदिकं यहीतव्यम् २३९ स्थिय इति अतस्त्वादीना

अदधानः श्रुभां विद्यामाददोताः श्वरादपि अंत्यादपि परंधर्मस्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि २३८ विषादव्यमृतं ग्रा-
ह्यं वाजादपि सभाषितम् अभिजादपि सहृत्तममेध्यादपि कान्चनम् २३९ स्त्रियोरत्नान्ययो विद्याधर्मः
शाच सभाषितम् विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः २४० अब्राह्मणादभ्यस्यनमापत्काले विधी-
यते अनुब्रज्यान्वसुश्रूषायावदध्ययनगुरोः २४१ नाम्ना ह्मणोगुरोः शिष्यो वा समास्यति कवसेत् ब्राह्मणेचा-
ननु चाने काक्षन् गतिमनुत्तमाम् २४२ यदि तालयं निकं वा सरोचयेत गुरोः कुले युक्तः परिचरे देनमाचारिण-
मोक्षणात् २४३

युक्तानामपि दृष्टान्तलेनोपादनं यथास्यादयो निकृष्टकुलादिभ्यो गृह्यते तथा अन्यान्यपि हिता निचिद्विखनार्द-
सर्वतः प्रतिग्रहीतव्यानि २४० अब्राह्मणा इति ब्राह्मणादन्यो यो द्विजः क्षत्रियस्तदभावे श्रयो वा तस्मादध्ययनमापत्काले ब्राह्मणाध्यापकासं-
प्रवेष्टुं चारिणो विधीयते अनुब्रज्यादिरूपगुरोः सुश्रूषया वा वदध्ययनं तावत्कार्यं गुरुरादयं सालन उच्छिष्टमाशनादिरूपाश्चुश्रूषाप्रशस्ता-
सानकार्या तदर्थमनुब्रज्याच्चेति विशेषितं गुरुस्तमपि यावदध्ययनमेव क्षत्रियस्याहव्यासः यंत्रदः क्षत्रियो विप्रैः सुश्रूषासु गमादिना भासविद्यो ब्र-
ह्मपुत्रस्तस्य गुरुः स्मृतः ब्रह्मचारिणैर्नैधिकस्यापि अब्राह्मणादध्ययनं परमं तत्र विधेयमिति २४१ नाम्ना ह्मण इति आत्यंतिकं वासं यावज्जीवि-
चर्यं क्षत्रियादिके गुरो ब्राह्मणे सांगवेदान्धेतरि अनुत्तमां गतिं योऽसल सणा विच्छन् शिष्यो नावतिष्ठेत् २४२ यदीति यदि तुरगोः तुलेनैधिकं ब्रह्म

नार्यकमात्यं किं वासमिच्छेत्तदायावज्जीवनमुद्यत्कोरुं शुभयेत् २४२ अस्य फलमाह आसमातेरिति समाप्तिः शरीरस्थजीव
नत्यागः तत्पर्यंतयोशुरुपरिचरति सत्स्वतो ब्रह्मणः सम्यक् रूपमविनाशिमाप्नोति ब्रह्मणि लीयत इत्यर्थः २४३ न पूर्वमिति उपकुर्वणस्यायं
विधिः नैष्ठिकस्य स्नानासंभवात् गुरुदक्षिणादानं धर्मज्ञो ब्रह्मचारि स्नानात्पूर्वमिति गोवस्त्रादिधनं गुरवेनावश्यं दद्यात् यदि तु यदृच्छा
नोत्समनेन दातुं वेदद्यादेव अनएव स्नानात्पूर्वगुरवेदानमाह पस्तंबः यदस्यानिद्रव्याणियथा लाभमपहरति दक्षिणाएव ताः स एव ब्रह्मचा
रिणो यत्सोभित्यमृतमिति स्नास्यन्तु न गुरुणा दत्त्वा ज्ञो यथाशक्ति धनिन्या वित्तापि प्रतिग्रहादिनापि गुरवे धर्ममाहृत्वा वश्यं दद्यात् २४५ किं
न न ददाद् धेत्रमिति शक्त्या गुरवे धर्ममाहरेदित्युक्तत्वात् क्षेत्रादिरण्यादिकं यथास्माभ्यर्थं विकल्पितं संसृष्टं तं वा गुरवे दत्त्वा तत्प्रीतिमर्जयेत् वि
कल्पपक्षे चान्तर्गोत्र्यासं भवेच्छत्रोपानहमपि दद्यात् ब्रह्मिर्देशात् समुदितदानं प्रदर्शनार्थं वैतत्समवेत्यदपि दद्यात् अतएव लसुहारी

आसमातेः शरीरस्थयस्तु शुभयेते गुरुम् सगच्छत्यंजसा विप्रो ब्रह्मणः सम्यक् शान्त्वतम् २४६ न पूर्वगुरवे किं
विदुपकुर्वीत धर्ममिति स्नास्यस्तु गुरुणा ज्ञतः शक्त्या गुरवे धर्ममाहरेत् २४५ क्षेत्रादिरण्यागामभ्यच्छत्रोपानहमा
सनम् धान्यशाकचवासामि गुरवे प्रतिमावहेत् २४६ आचार्ये तु स्वच्छमेते गुरुभ्युत्तरेणान्विते गुरुद्वारसापि
देवा गुरुव हतिमाचरेत् २४७ एतेषु विद्यमानेषु स्नानासनविहासवान् प्रयुजानोऽग्निस्तु शूषासाधयेद्दहमात्म
नः २४८ एवंचरति यो विप्रो ब्रह्मन् परमविष्णुतः स गच्छत्यन्तमस्थानं न चेहाजायते पुनः २४९ इति मानवधर्म
शास्त्रे ऋगुगोक्तायां साहितायां द्वितीयोऽध्यायः २ ७ ७

तः एकमात्र्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्यो निवेदयेत् पृथिव्यानां स्ति
तद्रव्यं यदत्तात्तानृणी भवेत् असंभवे शाकमपि दद्यात् २४६ आचार्य इति नैष्ठिकस्यायमुपदेशः आचार्ये भूते तत्कर्मो विद्यादिगुणसुक्तेन द-
त्तात् गुरुपत्न्यां तदभावे गुरोः सपिंडे पितृव्यादौ गुरुवत्तु शूषा मनुषिष्ठेत् २४७ एतेषु विप्रो विद्यमानेषु सनतमानाचार्यस्यैवाग्नेः स-
माप्ये स्नानासनविहारैः सायं प्रातरादौ सभिद्योमादिनाचार्यैः शुभ्यां कुर्वन् आत्मनो देहमात्मदेहावच्छिन्नं जीवं ब्रह्मप्राप्तियोग्यं साधयेत् २४८
एवंचरतीति आसमातेः शरीरस्थेत्यनेन यावज्जीवमाचार्यं शुभ्यामासौ लक्षणं फलम् इदानीमाचार्ये भूतेऽपि एवमित्यनेनानंतरोक्तविधि

नाआचार्यपुत्रादीनामप्यग्निपर्येतानां शुभकोशो नैष्ठिको ब्रह्मचर्यमखण्डितव्रतोऽनुनिष्ठतिसप्तमं स्थानं ब्रह्मण्यांतकमलक्षणं प्राप्नोति
नचेहसं सारे कर्मवशादुत्तानिलभते २४९ इति मन्त्रार्थमुक्तावल्यां भुवृत्तौ द्वितीयोऽध्यायः २ ७॥ ७॥ ७॥
पूर्वत्रासमाप्तेः शरीरस्येत्यनेनैष्ठिकब्रह्मचर्यमुक्तम् नतत्रावध्यपेक्षा आसमावर्तनादित्यनेन चोपकुर्वाणकस्य साविधिब्रह्मचर्यमुक्तम्
अतस्तस्यैवगार्हस्थ्यधिकारः तत्रावध्यपेक्षा नतत्रावध्यपेक्षा आसमावर्तनादित्यनेन चोपकुर्वाणकस्य साविधिब्रह्मचर्यमुक्तम्
मास्त्याः निवेदनाद्विषयं तं स्वगृहोक्तनियममसमूहं रूपं षट्त्रिंशद्द्विषयान्वयुरुक्तुल्लेचरितव्यं षट्त्रिंशदादिकं भित्तिषट्त्रिंशदब्दशब्दात्का
लादुत्पन्नं अस्मिंश्च पक्षे संसृष्टादित्यन्यायेन प्रतिवेदशास्त्रादशवर्षाणि व्रतचरणम् तदद्विकं मष्टादशवर्षाणि व्रतप्रतिवेदशास्त्रेष्वदृ
पादिकं नववर्षाणि व्रतप्रतिवेदशास्त्रेणाणि यावता कालेनोक्तावधेरुत्तरमथोवावेदान्यपृहतिना वलात्पात्रनचरणं विषमशिष्टेष्वेव विषयाणां
मेकादेयान्तिरोदेयाय हेयादिति वत्तनियमफलं न्यूनापेक्षो विकल्पः तथाच श्रुतिः नियमेनाधीतं र्विचरं भवतीति ग्रहणांतिकपक्षसं दर्शनात्

षट्त्रिंशदाद्विकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् तदद्विकं पादिकं वा ग्रहणांतिकमेव वा १ वेदानधीत्यवेदोवा
वेदवापि यथाक्रमम् अविपुतब्रह्मचर्यं गृहस्थाश्रममावसेत् २

मवगम्यते अथर्ववेदस्य ऋग्वेदांशले पित्र्यग्वेदयजुर्वेदं सामवेदमथर्वणंचतुर्थमिति छांदोग्येण निषिद्धं तत्तु र्ववेदलेन कीर्तनात् अंगाभिरे
दाम्बलारदिति विष्णुपुराणादिवाक्येषु च पृथग्देवशास्त्रतु र्ववेदले पित्र्येणाभिन्नागद्यर्थत्वात् यज्ञविद्यायामनुपयोगाच्चाभिर्देवैः तथा हि ऋग्वे
देनैव होत्रं कुर्वन् यजुर्वेदनाथ्यं वसामवेदो होत्रं च देवत्रयैर्विद्यायैस्मृक्तेन ब्रह्मत्वमिति श्रुते स्मृती संपाद्यत्वं यज्ञानां ज्ञायते अयं च मानवः त्रैवे
दिकव्रतचर्याविधिनिर्वाच्यं वेदव्रतचर्याविधेयतिसरत्वे वाक्यभेदप्रसंगान् श्रुत्यंतरे वेदमात्रे व्रतवर्णाच्च यदाह योगियाज्ञवल्क्यः

ब्रह्मचर्यं ह्यदशाब्दानि पचवा १ वेदानधीत्येति वेदशब्दोऽयं भिन्नवेदशास्त्रपरः स्वशास्त्राध्ययनपूर्वकवेदशास्त्रात्रयं ह्ययमेकांशाशास्त्रमंत्र
ब्राह्मणं क्रमेणाधीत्य गृहस्थाश्रमं गृहस्थविहितकर्मकलापरूपमनुविष्टेन हनदारपरिग्रहो गृहस्थः गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् अविपुत-
ब्रह्मचर्यं इति पूर्वविहितस्वाभ्यासयोगमभ्यासप्रसङ्गवर्जनरूपं ब्रह्मचर्यानुवाद्योपमकृशाध्ययनागलरव्यापनार्थः पुरुषशक्त्यपेक्षश्चायमेकहि
त्रिंशात्वाध्ययनविकल्पः यद्यपि व्रतानि वेदाध्ययनं नित्यवदुपदिशतामनुनोभयस्नातकएवमेव श्रुतादभिहितस्तथापि स्मृतं तत्रादन्यस्नात-

क्रोपिचोद्भूयः तदाहहरीतः नयन्स्नातकाप्रवर्तिविद्यास्नातकोन्नतस्नातकोभिद्यान्नतस्नातकश्चेति यःसमाप्यवेदमसमाप्यन्नतानिसमावर्त
 तेसविद्यास्नातकः यःसमाप्यन्नतानिसमावर्ततेसन्नतस्नातकःउभयंसमाप्यसमावर्ततेयःसविद्यामन्नतस्नातकः यास्तवल्पोष्या
 ह वेदंन्नतानिनापारन्थित्वास्तुप्रथमेवेति ३ तमिति तंजहृचादिभामिनुधानेनस्यातंदायतदतिदायःअहोवदोयोब्रह्मदायः तंहरतीतिब्रह्म
 दापहरंपितुःपितृतोयुहीतचेदमित्यर्थः पितृतोःध्ययनंस्तुयुक्तंयितुरभावेआचार्यदेरप्यधीतवेदंमालयाल्लुक्तंउल्लुचयनोपविष्टंमोसा
 धनमधुपकेणपिताआचार्योयाविवाहात्सयमंपूजयेन् ३ गुरुणेति गुरुणादत्तानुज्ञःस्वगृहोक्तविधिनाकृतस्नानसमावर्तनःसमानवर्णी-
 मुमलक्षणंन्याविषहेन् ४ अमपिडावेति मातुर्यासपिडानभवतिसमयुरूपयंतंस्त्रिपिडांतवस्थिति सपिडतातुसुरवेसममेविनिवर्तत
 इति तेनमातामहादिपञ्चापानभवनोत्पत्त्यैः नृशब्दान्मातृसगोत्रापिमातृपञ्चाजन्मपरंपरान्भ्योःप्रत्यभिज्ञानेसतिनविवाद्यातदितरातुमातृसगो

पंचमीतंस्वधर्मैणान्नसादायहरंपितुः स्वाभिणंतल्पआसीनमहयैत्यथमंगवा ३ गुरुणानुमतःस्नात्वा
समावृत्तोपयाविधि उद्देहतद्विजोसायासवणालसृणान्विताम् ४ असंपिडावयामातुरसर्गात्रान्यपि-
तुः सामशस्ताद्विजालीनादारकमणिमैथुने ५ महात्यापिसमुद्गानिगोजाविधनभान्यतः स्त्रीसंबंधेदशैला
निकुलानिपरिवर्जयेत् ६

उद्देहदेषिञ्चक्रितः युक्तुमेधाभिधानावाक्षिष्टनाम्नाभातुसर्गोत्राभिषेधवचनोल्लिखितम् परिणीयसर्गोत्रातुसमानमवरंतथा तस्यां कुला-
पितृरिति पितृयोसर्गोत्रानप्रवत्तिचकारात्पितृसापिंडापि पितृव्यादिसंततिप्रवाधानप्रवतीत्यर्थः साहिजातीनां दारस्तसंपादके विवाहे प्र-
शस्त्रार्थे युनसाध्ये अग्न्याधानकर्म्मपुत्रोत्पादनायांचेति ५ महात्सपणित उक्तथान्यपि रवादिभिः समृद्धान्यपि दमानि दशकुलाभि विवाहे
सजनेत् ६ तानिकानीत्याह ह्रीनक्रियमिति जातकर्मादिक्रियाराहितं स्थानचवेदाध्यापनमन्यम् बहुदुर्धरोमान्वितं अशौनसिभ्यो विवाहे
युक्तम् क्षयोपेक्षयस्त्रामं दानलापस्मारप्विचक्रुष्टपुक्तानां च कुलाभिर्वर्जयेदिति पूर्वविक्रियासंबंधः दृष्टमूलत्वाच्चास्यप्रतिषेधस्य मातुल-

वदत्सुन्ना अनुवहन्ते तेन हीनक्रियादिकुलात्परिणीतायां संततिरपि तादृशी स्यात् व्याधयः संचारिण इति वैद्यकाः पठन्ति सर्वे संक्रामि
णो रागावर्जित्वा प्रवाहिकां दन्ति अवेदमूला कथमिषं प्रमाणमिति चेन्न दुष्टार्थतयैव प्रामाण्यसंभवात् तदुक्तं भविष्यपुराणे सचो एत
वेदमूलादृष्टार्थाः परितुल्यान्ती भोमांसाभ्याम्यकारेणापि स्थूलाधिकरणे दितम् ७ येदृष्टार्थाः तेन तत्प्रमाणं येन दृष्टार्थास्ते वैदिकाः शब्दालु
मानमिति कुलाद्ययमिति यमभिधाय कन्यास्वरूपा अयमिति विषयमाह नोदहति कपिलके शान्तिस्य अधितां भविष्यमानलोभां प्रचुर-
लोभां बहु पुरुषाणि पिङ्गलाक्षीं कन्यां नोपपच्छेत् ८ नेति भस्मं स्रजं तन्नामिकां आर्द्रयेतीत्यादिका एव तस्मिन् वेदोच्छेत्तु पर्वतप
क्षिर्पिदा समयान कनामिकां कन्यां नोदहेत् ९ अयं गंगीमिति अधिकलां गंगीमधुरस्मलोयनाम्नीं हंसगजसुखिरगमनं अनतिस्थूलो म

हीनभ्रियं निष्पुरुषं निश्छंदो रोमशार्शसम् सव्यामयाव्यपस्मारिच्यिभ्रिकुक्षिकुलानि च ७ नोदहेत्
पिलां कन्यानां धिकां गीनरीं गीणीम् बालोमिकां नातिलां मानवाचादानपिङ्गलाम् ८ नक्षत्रक्षेत्रदोना
स्मीनां त्यपर्वतनामिकाम् नपस्याहिभ्येव्यनाम्नीं च भाषणनामिकाम् ९ अव्यगागीं सौम्यनाम्नीं हंसवा
रणगाभिनीम् तनुलाम् केशदृशनां मृदंगीसु दहस्त्रियम् १० यस्यास्तन भवेद्भ्रातानविज्ञायतवापिता
नोपपच्छततामाज्ञः पुत्रिकाधर्मशक्या ११

केयशनां कोमलां गींकन्यासु दहेत् १० अत्र विधिनिर्धेयोरभिधानम्
निषिद्धविहितकन्यापरिणयनमस्तु दयार्थमिति दर्शयितुमाह यस्या इति यस्याः पुनर्भ्रातानां स्तितां पुत्रिकां शंकयानो दहेत् यदपत्य
भवेदस्यास्तनमस्यात्स्रधाकरमित्यामिसंधानमात्रादपि पुत्रिका भवति अभिसंधिमात्राद्युत्रिकेले कदति गीतमस्मरणात् यस्यावाविशो
पेणपितानज्ञापने जनेनेयमुत्पन्नमिति नामपिनोदहेत् अत्र च पुत्रिकाधर्मशक्येति न योजनीयमिति केचित् गोविंदराजस्ताह भिन्नपितृ
कयोरप्येकमातृकयोर्भ्रातृत्वप्रसिद्धेः सद्भ्रातृकलेपि यस्याविशोपेणपितानज्ञायते तापि पुत्रिका शंकयेवनोदहेति मेधातिथिस्तर्कमे
व इमपक्षमाह यस्यास्तभ्रातानां स्तितां पुत्रिका शंकयानोपपच्छेत् पितान्चेन्न ज्ञायते जोषितो मृतो वा वाशब्दश्चोदर्थे पितरितुविद्यमानेन
दीयवाक्यादेव पुत्रिकालाभावमवगम्याः फ्रातृकापिवोद्वेति अस्माकं तु विकल्पस्तरसादिदं प्रतिभाति यस्याविशोपेणपितानज्ञायते ता
मपितावत्तेनाधर्मशंकयानोदहेत् अत्र च पक्षे पुत्रिकाधर्मशक्येति पुत्रिकानाधर्मश्चतयोः शंकापुत्रिकाधर्मशक्येति यथासंख्येयोजनी

यं अत्र प्रकरणे सगोत्रांचे देमत्योपयच्छेत्तुमात्रं वदेनां विष्ण्यादिति परित्यागश्च वणात् परिणीयसगोत्रांचे निभायश्चित्तश्च यणाच्च
तत्र तासमभिध्यादनेच मानुसपिंडापरिणयनादौ प्रार्थालमेवनभवति प्रार्थया शब्दस्याहवनीयादिवत्संस्कारवचनत्वात् येषां पु-
नर्दृष्टगुणदोषभूलके विधिविधेयाभिधानेयथाहीनक्रियमिति नतदतिक्रमे प्रार्थालाभावाः अतएव भलुनामहांत्यपिसमृद्धा नोत्थादि
पुण्यक्षरणां रुतंतन्मध्यपतितश्चनसंघटनदीनान्नीभित्यादिप्रतिषेधोपिन प्रार्थालाभावाफलकः किलत्रशास्त्रातिक्रमात्प्रायश्चित्तमा-
त्रम् ११ सवर्णाग्रदिति ब्राह्मणस्य त्रिययैव स्थानाग्रयमे विवाहे कर्तव्ये सवर्णाग्रेष्टाभवति कामतः पुनर्विवाहे प्रवृत्तानाग्रे तावत्स्यमाणा आहु-
तोम्येन त्रैधा मवेयुः १२ श्रुद्रैवेति श्रुद्रस्य श्रुद्रैव प्रार्थया भवति न तूत्कृष्टा वैश्यादयस्तिस्त्रः वैश्यस्य च श्रुद्रा वैश्या च प्रार्थयामन्वादिभिः स्मृता
स्तत्रियस्य वैश्या श्रुद्रैस्तत्रियान्च ब्राह्मणस्य स्त्रिययैवैश्या श्रुद्रा ब्राह्मणीन्च वसिष्ठोपि श्रुद्रास्येकं सत्रं कर्जमिति हिजातीनां सत्रं वर्जितं श्रुद्रा
पिवाहमाह १३ न ब्राह्मणेति ब्राह्मणस्तत्रिययोगीर्हस्यमिच्छतोः सर्वथा सवर्णां लाभे कस्मिंश्चिदपि वृत्तांते इति हासार्थानेपि श्रुद्रमाया

सवर्णाग्रैर्हिजातीनां मशस्तादारकर्मणि कामतस्तत्प्रवृत्तानाभिमाः स्क्रः क्रमशो वराः १२ श्रुद्रैव प्रार्थया
श्रुद्रस्य सा च स्वाच विशुः स्मृते ते च स्वाचैव राज्ञोऽश्रुताश्च स्वाचाग्रजननः १३ न ब्राह्मणस्य त्रिययथाराप
द्यपि हि त्रितोः कस्मिंश्चिदपि वृत्तांते श्रुद्रा प्रार्थय पश्यत १४ हीनजातिस्त्रियमोहादुद्धृता हि जात
यः कुलान्येवनयत्ता सुसंमतानानि श्रुद्रताम् १५ श्रुद्रा वैदीपतत्यत्र रुतश्च्यतनयस्य च शौनकस्य स्क्र
तोस्तस्यातदपत्यतापृगोः १६ नाभिधायते पूर्वसवर्णानुक्रमेणालुलोम्येन विवाहाद्यनुज्ञानात् अयं निषेधः प्रातिलोम्येन
विवाहत्रिययो बोद्धव्यः ब्राह्मणस्तत्रियग्रहणंचेदौषधस्य स्वार्थं जननं रं हिजातय इति बहुवचनात् वैश्यगोचरनिषेधस्यापि वस्यमाण
त्वात् १४ हीनजातिस्त्रियमिति सवर्णमपि परिणीय हीनजातिं श्रुद्रा शास्त्रा निवेकात्परिणयतो ब्रह्मस्त्रिययैवैश्यास्तत्रोत्पन्नपुत्रो ब्रा-
ह्मणकुलान्येव संतति कानि श्रुद्रतां गमयति अत्र हिजातय इति बहुवचनं निर्देशात् निर्देशावैश्यस्यापि निषेधः कल्प्यते ब्राह्मणास्त-
त्रिययोस्तु पूर्वत्रैव निषेधकत्वनान्निदामात्रार्थेनैव १५ श्रुद्रा वैदीति श्रुद्रा वैदी सपतति पतित इव भवति इ-
दमत्रैर्मते उत न्यतनयस्य गौतमस्य च अन्यादिग्रहणं सादरार्थ एतद्ब्राह्मणविययं श्रुद्रायां स्क्रतोस्तस्यापततीति शौनकस्य मतमेतत् क्षत्रि

यविषयं शूद्रास्तुतोत्थापनीति शृगोर्मन्त एतद्देश्यविषयं एतस्य गृहविधितत्रयस्य व्यवस्थासंभवेनिसहशपतनविकल्पायोगात्
मेधातिथिगोविंदरजयोस्तुतमन्त शूद्रावेदोपनतीति पूर्वोक्तशूद्राविवाहनिषेधविशेषः सुतोत्थापनतीति देवाज्जातशूद्राविवाहेऽत्रतो
नोपेयादिनिविधानार्थं ऋतुकालगमनेऽस्तोत्यन्तेः तदपत्यतयैतितुतान्येव शूद्रोत्थान्यपत्याभियस्य सतदपत्यस्तस्य भावस्तदपत्यता
तयापतति एतेनेदं तुक्तं ऋतुपयन्ति रस्मज्जाता पत्यवयेयात् १६ शूद्राभिति सवर्णमपि णीयदेवान्स्नेहाश्च शूद्रापरिणेतुञ्जीह्य
णस्य शयननिषेधोयं विंदया निषेधस्तुत्यनुमानात् शूद्रांगलाबाह्यगोनरकं गच्छति जनयित्वा सुतं तस्यां ऋतु कालगमननिषेधपरं बा
ह्यणपादेव होयत इति दोषस्तुत्यर्थः १७ देवैति यदिकथं चित्सवर्णनुक्रमेण वा शूद्रापरिणयते तदा भार्यात्वेन प्रसक्तानि तत्कर्तु
कामिदैवत्येनैव निषिध्यते देवहोमादिष्विध्यं शूद्रादिभ्यामित्येयं अतिथिभोजनादि एतानि यस्य शूद्रासंपाद्यानि तद्व्यंक्यं पितृदेवा

शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् अनायित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्या देवहोयते १७ देवापि च्यानि
यथा निवस्य नानियस्यतु नाभ्यति पितृदेवास्तन्त्रस्वर्गसंगच्छति १८ दृषलीफेनपीतस्य निःश्वासो
पहतस्य च तस्या चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते १९ चतुर्णामपि वर्णानां प्रेत्य चैह हिताहितान् अ
ष्टाविमान् समारसेन स्त्रीविवाहान् विबोधन २० ब्राह्मणो देवस्तथैव वर्षः प्रजापत्यस्तथासुरः गाधवोरससश्च
वर्षे शाचश्चाष्टमोधमः २१

नाभ्यंति न च तेनातिथ्येन सगृहीत्स्वर्गं याति यस्तु संस्कारयेत्योहात्सजात्या स्थितयान्ययेति सवर्णा
यां सन्निहितायां निषेधं वक्ष्यति अयं लसन्निहिताया मपीत्यनु रक्तिः १८ दृषलीति दृषलीफेनोऽधरसः सपीतो येन स दृषलीफेनप
तः बाहिनाग्न्यादिदित्येनैव समासः अनेन शूद्राया अधरसपानं निषिध्यते निःश्वासोपहतस्य चैतितया स ह्येकशय्यादौ शयननिषेधः
तस्या जाता पत्यस्य स हि नोपदिश्यत इति ऋतुकालगमननिषेधा अनुवादः १९ चतुर्णामिति चतुर्णामपि वर्णानां ब्राह्मणादीनां परस्त्रो
के दहलोके च कांश्चित् हितान् कांश्चिदहितान् इमान् सिधास्यमानान् घौंसंक्षेपेण भाष्यं प्राप्तिहेतून् विवाहान् शृणुत २० ब्राह्मण इति
न एतेनामनो निर्दश्यते ब्राह्मणस्तसादिसंज्ञाचैव शास्त्रसंख्यव हारा र्थास्तानि निदामदर्शनार्थं च ब्राह्मण इवायं ब्राह्मणस्तस्य इवायं

सः नतु ब्रह्मादिदेवतान्वं विवाहानां संभवति यैश्चात्तस्याधर्मस्याभिधानं मिदंति शयार्थम् २१ यदिति धर्मादनपे तो धर्म्यः यो विवाहो धर्म्यो यस्य विवाहस्य यो गुण दोषो दद्यानिष्ट फले तत्तद्विवाहो तस्य नापत्येषु ये गुणा गुणास्तत्सर्वेषु व्याकं प्रवेणाभिधास्यामि वस्य माणानुकीर्त्तनमिदं शिष्याणां सत्त्वग्रहणार्थम् २२ षडिति ब्राह्मणस्य ब्राह्मादिक्रमेण षट् क्षत्रियस्यावराहपुत्रितनानां सारादौ अतुरः विद्यूद्रयोस्तु तानेवराक्षसवर्जितानां सारगोधर्चयैश्चान्धर्मादनपे तान् जननीयान् २३ चतुरदिति ब्राह्मणस्य प्रथमपठितान् ब्राह्मादौ अतुरः क्षत्रियस्य राक्षसमेकमेवैष्यभ्यूद्रयोराक्षरमेतान् अष्टान् ज्ञाता रोजनानि अतएव ब्राह्मणादिषां सारादीनां पूर्वविहितनामप्यत्राप्युपादानं जनयन्त्यत्तदोपनार्थे तेन मशस्त विवाहासंभवे जयन्यस्यापि परिग्रह इति दर्शितम् एवमुत्तरत्रापि विगर्हितं परित्यागो बोद्धव्यः २४ पंचानामिति इह पैंश्चात्तमनिषेधादुपरितनानां पंचानां ग्राजापत्यादीनां ग्रहणम् तेषु मध्ये ग्राजापत्यगोधर्वरा

यो यस्य यस्यो वर्णस्य गुण दोषौ च यस्य यौ तदहः सर्वप्रवक्ष्यामि प्रसवे च गुणा गुणान् २२ षडानुपूर्व्या विप्रस्य दक्षत्रस्य चतुरो वरान् विद्यूद्रयोस्तु तानेव विद्याद्भ्यान् नराक्षसान् २३ चतुरो ब्राह्मणस्य धान् नृप्रशस्तान् कवयो विदुः राक्षसं क्षत्रियस्यैकमासुरं वैश्यमुद्रयाः २४ पंचानां तु त्रयोदश्याद्वा वधम्योऽस्मृता विह पैंशा च आक्षरं अयं न कर्त्तव्यो कदाचन २५ पृथक् पृथग्यामि यौ वा विवाहो पूर्वचादिता गाधर्वोराक्षसश्चैव धर्म्योऽक्षत्रस्य तौ स्मृतौ २६

क्षसात्तु यो धर्मादनपे तास्तत्र ग्राजापत्यः क्षत्रियादीनाममातो विधीयते ब्राह्मणस्य विहितत्वाद नूयते गांधर्वस्य चतुर्णामेव प्राप्तत्वा दनुवादः राक्षसोऽपि वैश्यभ्यूद्रयोर्विधीयते ब्राह्मणस्य सक्षत्रियत्तस्य वा स्थितस्यापि आक्षरपैंशात् नौ न कर्त्तव्यो कदाचनैत्यविशेषाच्चतुर्णामेव निधिध्येन अत्रयं वर्णप्रतियस्य विवाहस्य विधिनिषेधौ न स्य तं प्रति विकल्पः स च विहितसंभवे गोद्रयाः २५ पृथगिति पृथक् पृथगिति प्राप्तत्वा दनूयते मित्राविधिविधीयते पृथक् पृथगपि मित्रौ वा पूर्वविहितो गांधर्वराक्षसौ क्षत्रस्य धर्मो भिन्नादिभिः स्मृतौ यदा स्त्री संभारन्योन्यानुरागपूर्वकं संवादेन परिणेतानुद्वादिना विजित्यता मुद्रहे च दगांधर्वराक्षसौ पित्रौ भवतः २६ अच्छायेति अच्छादनमात्रस्यैव औचित्यमासत्वात्सविशेषवात्समाकन्यावरावाछाद्यालंकारादिना

नपूजयित्वा विधानारचनं प्रार्थय कवरमानीय तस्मै कन्यादानं ब्राह्मो विवाहो मन्वादिभिर्भुक्तः २७ यज्ञ इति ज्योति होमादियज्ञो मार-
भेयथा विधिऋत्विजैर्मन्त्रैश्च अलंकृत्य कन्यादानं देवं विवाहं सुनयो ब्रुवते २८ एकमिति स्त्रीगवोपुंगौ श्रवणं भिक्षुनंतदेकं देवा वरा-
त्पुमन्तः प्रमार्थयागादि सद्भ्यो कन्यायैवादातुं न तु शुल्कबुल्या गृहीत्या यद्यथा शास्त्रं कन्यादानं स आर्षो विवाहो विधीयते २९ सहे-
ति सहस्रवांधर्मं कुरुत भित्तिसूताप्रदानं काले वचसा पूर्वं नियम्यार्थं यित्वा यत्कन्यादानं संप्राजपत्यो विवाहः स्मृतः ३० ज्ञातिभ्य इति
कन्यायाज्ञातिभ्यः पित्रादिभ्यः कन्यायैयं तयथा शक्तिधनं दत्त्वा कन्याया आप्रदानमादानं स्वीकारः स्नाच्छं द्यात्स्वेच्छयानत्वा पविशास्त्रीय
पनं ज्ञातिपरिमाणं नियमेन स आस्मरो विवाह उच्यते ३१ इच्छयेति कन्यापावरस्य चान्योन्या नुरागेण यः परस्परसंयोग आलिङ्गनादि

आच्छाद्य चार्चयित्वा च श्रुतिशीलवर्तस्वयम् आहूय दानं कन्यायां ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तितः २७ यज्ञे तु
वितने सुभ्य गृत्विजैर्मन्त्रैश्च अलंकृत्य कन्यादानं देवधर्मं प्रब्रुवते २८ एकगो भिक्षुनं देवा वरादा-
दायधर्मतः कन्याप्रदानं विधिवदार्षधर्मः स उच्यते २९ सहनोचरतां धर्ममिति वाचानुभाष्य च क-
न्याप्रदानं संप्रच्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ३० ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कन्यायै चैव शक्तिः कन्याप्रदा-
नं स्नाच्छं द्यादास्मराधर्म उच्यते ३१ इच्छयान्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च परस्परस्य गांधर्वः स तु विज्ञेयो
मैथुन्यः कामसंभवः ३२ हत्वा छित्वा च भित्त्वा च कोशतीरुदती गृहान् प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसा-
विधिरुच्यते ३३

रूपः सगांधर्वो ज्ञातव्यः संभवत्यस्मादिति संभवः यस्मात्कन्यावरयो रभिलाषादसौ संभवति अतः
एव मैथुन्यो मैथुनापाहनः सर्वविवाहानामेव मैथुनत्वेन यदस्य मैथुनत्वाभिधानं तत्तत्पि मैथुनेन विरोध इति प्रदर्शनार्थम् ३२ ह-
तेति प्रसदा बलात्कारेण कन्याया हरणं राक्षसो विवाह इत्येव लक्षणम् यदा तु हर्षुः शक्त्या निशयं ज्ञात्वा पित्रादिभिरुपेक्षते तदनाव-
श्यकं हननादि यदि कन्यापदाः प्रतिपक्षानां यानि दाहनादिकमपि कर्तव्यमित्यर्थः प्राप्तमनूद्यते कन्यापसां निनाशयते धामगच्छेदं, क्लृ-
त्वा प्राक्कारादो भित्त्वा हापितं भ्रान्तरनाथाहं द्विये रतिवदंती अश्रुणि सुचंती यत्कन्या गृहादपहरति अनेन कन्याया अभिच्छोक्ता गांधर्व इति
वेकार्थम् ३३

सुप्रभाभिनि निद्राभिप्रस्तामं धामदिवं क्लृप्तां शीलसंरक्षणैर्नरहितो किञ्चन देशो यत्र विवाहो भैशुन धर्मेण प्रवर्तते संपापहेतुर्विवाहानामभ्युद-
 मः पेशान्नः स्यात् ३६ अद्रिभिनि उदकदानपूर्वकमेव ब्राह्मणानां कन्यादानं प्रशस्तं क्षत्रियादीनां पुत्रविनायुदकं परस्परैरेच्छया वाङ्मन्त्रेणा-
 पि कन्यादानं भवति उदकपूर्वकमप्यस्य नियमः ३७ यदिति यं यपि पुण दोषैश्च यस्या विनियुगाभिधानमपि प्रतिज्ञातमेव तथापि बहूनामर्थ-
 नान्नवक्तव्यतया प्रतिज्ञातत्वात् विशेषज्ञापनार्थः पुनरुपन्यासः एषां विवाहानां भित्तिर्निरूपयती एषां मध्ये यस्या विवाहस्य योगो भवतु-
 भावयितः तत्सर्वदे विभाः समकथयतः शृणुत ३६ दशोति दशपूर्वान् पित्रादीन् वंशान् परान् पुत्रादीन् दशा आत्मानं चैकं विंशकं ब्राह्मवि-
 नाहो दासु औयादि सुहृन् कृद्बन्धुमित्रदायापान् नोचयति पित्रादीन् परकाहुदरानि पुत्रादयश्च तस्य कुले निव्यापया जायंत इति मोचनार्थः तेषां मनु-

सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वारहो यत्रोपगच्छति सयापि द्योविवाहानां पेशान्नः ३४ अद्रिरेव हि जात्या-
 णां कन्यादानं विशिष्यते इतरेषां तु पुर्णानां भितरेतरकां मया ३५ यो यस्यैवा विवाहानां मनुनां कीर्तितो गु-
 णः सर्वशृणुतं विभाः सर्वकीर्तयतां म- ३६ दशपूर्वान् परान् वंशानां त्मानं चैकं विंशकम् ब्राह्मोपुत्रः स-
 कृतं कृन्वा च येन सः पितृन् ३७ देवो दाजः सुतश्चैव सप्तमसं परावरान् आर्षो दाजः सुतश्चोत्थानं वद्
 पद्मापदजः सुतः ३८ ब्राह्मादिपुत्रविवाहं पुत्रपुत्रैश्चैव आहो वच्चास्त्रिनः पुत्रा जायन्ते शिशुसमन्ताः ३९

तैः पापजं सस्याशक्यत्वात् ३७ देवो देति देवविवाहो दायाः पुत्रः सप्तमसं पित्रादीन् सप्तमसं परावरान् पुत्रादींश्च आर्षविवाहो दायाः
 पुत्रः शीन् पित्रादीन् औत्थानं पुत्रादीन् ब्राह्मापत्यपुत्रादीन् पुत्रः पदं पित्रादीन् षट्पुत्रादीन् आत्मानं चैनसो भोचयतीति पूर्वस्यैव सर्व-
 भ्रातृपंगः भ्रातृपदं न इति व्यापारः संज्ञाच्छेदसोर्बहुलमिति कस्त्वल्भम् ब्राह्माद्यष्टविवाहो देशकमानुसारेण भोजं फलस्यार्पित्ये द्रबहुफल-
 राजापत्यात्पूर्वभिधानं ब्राह्मादि विवाहो देशशब्दो कएवकथमयं क्रम इति चेन्न पंचानंतं त्रयोधर्म्यो इत्यत्र मजापत्यग्रहणार्थम् अन्यथा
 त्वार्पस्यैव ग्रहणं स्यात् ३८ ब्राह्मोति प्रसवे च शृणुणां भित्तिपदुक्तं न दृश्यते ब्राह्मादिपुत्रपुत्रविवाहेषु श्रुताध्ययनसंपत्तिकेनोपु-
 न्नाः पुत्राः शिशुभिजापते विचार्यत्वाच्च संमतशब्दस्य तेन च पूजायां भित्तिपदसमासप्रतिषेधः संपंधसामान्यविषयाषष्ठीयंसमस्य ते

रूपेति रूपं मनोहरशक्तिः सत्परादशाध्यायेव ह्यगणायुणोदयः तैर्युक्ताधमिनः ख्यातिमंतोपथे स्थितवस्त्रस्वगंधलेपनादिभोगशा-
 न्तिनो धार्मिकाभ्यामुत्राजायनं इति पूर्वमनुवर्तते शतं च वर्षाणि जीवंति ४० इतरेष्विति ब्राह्मादिभ्यश्चतुष्वर्थो अन्ये चास्तरादिषु चतुर्ष्वे-
 वाहेषु क्रूरकर्माणो मृषाबादो वेदद्वेषिणो यागादिधर्मद्वेषिणः पुत्रा जायन्ते ४१ अनिर्दिते शिति संक्षेपेण विवाहानां फलकथनमिदम्
 अगर्हिते भार्याभिहिते तु भविष्यति हेतुभिराहितं रम्यार्तिनामनुष्याणां संसर्गमिगीहेतुस्तर्गाहिना तस्माद्गर्हितविवाहान्भुज्यन्तु ४२ पाणीति समानजा-
 तीयास्मृत्वा माणासु रुक्मग्रहणलक्षणः संस्कारा गृह्यादिशस्त्रेण विधीयते विजातीयासु पुनरुक्त्यमानास्फविवाहकर्मणि पाणिग्रहणस्था-
 ने अभयमननरस्त्वोक्तैरेव मरणो निधिर्नयः ४३ शर इति क्षत्रियया पाणिग्रहणस्थाने ब्राह्मणविवाहे ब्राह्मणहस्तपरिगृहीतकांडे कंदे शोभा-
 दाः वैश्यया ब्राह्मणश्चात्रिया वधृतप्रनोदैकदेशो ग्राह्यः शूद्रया पुनर्हि जानित्रयविवाहे भावतव वसनदशा ग्राह्या ४४ अस्त्विति अस्तु नमि शोणि

रूपसत्त्वगुणोपेता धनवंतो यशस्विनः पर्याप्तभोगा धर्मिष्वजीवंति च शतं समाः ४० इतरेषु तु शिष्टेषु नृश-
 सानुत्वादिनः जायन्ते दुविवाहेषु ब्रह्मधर्मिद्विषः सृजाः ४१ अनिर्दिते स्त्रीविवाहे रनिद्या भवति प्रजा नि-
 र्दिते निर्दिता नृणां तस्मान्निद्या न्विवर्ज्यतु ४२ पाणिग्रहण संस्कारः सवणां स्तूपदिश्यते असवणस्त्व-
 यं शोयो विधिरूढाहकर्मणि ४३ शरः क्षत्रियया ग्राह्यः प्रतोदो वैश्यकन्यया वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोक्तु-
 छेवेदने ४४ अस्तु कालाभिगामी स्यात्सत्पदारनिरतः सदा पर्ववर्जं व्रजे चैनात इतीर निका म्यया ४५

तदर्शनीपलाक्षितो गर्भधारणयोग्यः स्त्रीणामवस्था विशेषः तत्कालाभिगामी स्यादित्यवन्मियमविधिः न तु परिसंख्या स्वार्थहानिपरा-
 धं कलनाग्रामयाथात्मकदोषत्रयदुष्टत्वात् अस्तु काले पिरगतः पक्षे गमनात्तोयस्मिन् पक्षे प्राप्तिस्तत्र विधिः समेयजेतेति वत् अत्रा-
 वभ्रतावगमने दोषमाह पराशरः ऋतुस्नातो तु यो भार्यां सन्निधौ नोपगच्छति घोरयात्रा हत्यायां पतते नाभ संशयः अनुत्सन्नपुत्र-
 स्य चाप्यनियमः ब्राह्मणो ह वै जायमानस्त्रिभिर्ऋणैर्ऋणवानं जायते यजेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्यः स्वाध्यायेन ऋषिभ्य इत्येतत्सत्यसं-
 तिमूलतेऽस्य संभवति मूलान्तरकल्पनस्यायुक्तत्वात् तस्माद्युगमासु भ्राथी संविशेदार्त्तवैस्त्रिपभित्तिवक्ष्यति ततो व्येतच्छ्रुतिमूलत्वं

मवगम्यते पुत्रोत्पादनशास्त्रस्यचैकपुत्रोत्पादनेनैवचरितार्थत्वात् कामजाभितरांविदुःशितिदर्शनादज्ञानपुत्रस्यैवभियमः दशास्या
पुत्रानार्थेहीतिमंत्रस्तुयदुपुत्रप्रशासपरः जातपुत्रस्यापिअतुकालगमनभियमोऽनदशास्त्रेवावतिष्ठते स्वदारभिरतःसदेतिमित्यस्वदार
संतुष्टः स्यान्नान्यभार्यासुपगच्छेदिति विधानात्परिसंख्येववाक्यान्वयस्यात् स्वदारगमनस्यप्रशस्तत्वात् अतावगमनेदोषाश्चवणाच्चननि
यमविधिः पर्ववर्जमेवैवाभिहितं पर्वण्यमानास्यादोभिनयस्यते तानिवर्जयित्वाभार्याप्रीतिव्रतंतयस्यसतद्रतोऽनुतावप्युपेयात् अतएव
रतिकाम्ययानतुसुत्रोत्पादनशास्त्रबुद्धानंस्माद्विधित्रयमिदम् अतावुपेयादेव अन्यभार्यानिपगच्छेत् अनृतावपिभार्याप्रीतयेगच्छेदि
ति अत्रचर्गौतमः अतावुपेयादनृतीचपर्ववर्जम् याज्ञवल्क्योप्याह यथाकामीभवेदापिस्थीणावरमनुस्मरन् पर्ववर्जमितिअताव
नृतीचोभयमसंबध्यते-४५-अतुमिति अत्ररात्र्यहःशब्दावहोरात्रपरौ शौणितदर्शनात्प्रभृतिस्त्रीसंपर्कगमनादौशिष्टमिदितैश्चतुर्भि

ननुः स्वाभाविकरूपोणात्रयः षोडशस्मृताः चतुर्भिरितरैः सार्द्धमहोभिः सहिगहितैः ४६ तासामाद्याश्चतस्रस्तन्निर्दिता दशचिन्त्या त्रयोदशचिन्तषोषास्तुप्रशस्ता दशत्रयः ४७ युग्मास्तुपुत्राजायतेस्त्रियोगो युग्मासम्प्राप्तिषु तस्मादुगमास्तुत्राद्योसविशेदन्तवैस्त्रियम् ४८ पुमान्पुमाधिकमुक्तेरुच्चाभवत्यधिकेस्त्रियाः समपुमान्पुस्त्रियौवास्मिणेल्येचविपर्ययः ४९

रन्ध्रैरहोरात्रैः सह षोडशाहोरात्राणिमासिमासिस्त्रीणां
मृतः स्त्रमागेभवः स्त्राभाविकः व्याध्यादिना तु न्यूनाधिककालोपिभवति ४६ तस्माभिति तासां पुनः षोडशानां रात्राणां शोणितदर्श
नात्प्रमृति आद्या अतस्त्रोत्रत्रयः एकदशीत्रयोदशीचरात्रिर्गमने निर्दिता अवशिष्टादशरात्रयः प्रशस्ता भवेयुः ४७ सुगमेति पूर्वोक्ता
स्त्रपिदशस्रपञ्चम्याद्यां स्रगत्रियुगमेनेषु त्रयस्येते असुग्मास्त्रपंचमीसंभ्यादिषु दुहितरः अतः पुत्रार्थं युग्मास्त्रभूतु कालेभा
योगाच्छेत् ४८ सुमानिति पुंसो बीजे अधिकैः युग्मास्त्रपुत्रो जायते स्त्री बीजे अधिकैः युग्मास्त्रपि दुहिता एव अतो नृव्याहारादिना नि
जबीजाधिन्यं भार्याया आहारलापवादिना बीजात्यलमवगम्य युग्मास्त्रपि पुत्रार्थिना गत व्यभिति दर्शितम् स्त्रीपुंसयोस्तु बीजसाम्ये
पुमान्पुंसं जायते पुंस्त्रिया विनियमौ च निःसारत्येवोभयोरवबीजे गर्भस्यासंभवः ४९ ७ ७

निर्णेति निंदास्तपूर्वोक्तास्तद्वत्सरात्रिषु अन्यासकत्वं निंदासमपि यास्तकस्तु चिदशस्तुस्त्रियोर्जनयन् देरात्री अवशिष्टेष्वर्पवर्जितेऽन्यत्र
 डितञ्च ह्यनार्येष्वपि यत्र तत्राथमेव सन्निवित्तान्प्रस्थापेत्स्या तस्याहिभार्यया सह गमनपक्षेऽत्र गुप्तमनं प्रसक्तम् न च वनस्थभार्यया क्र-
 त्तुर्न भवतीति वाच्यम् वृत्तपंचाशतोऽनेति विधेरेकगुणां भार्यासु दहेन्निगुणः पुमानित्यादिशास्त्रपयल्लोचनयान्तं भवात् मेधाति-
 थिस्तु यतनाथमेव सन्निति अनुवादमात्रं गृहस्थेतराश्च मन्त्रयेज्जेतेन्द्रियलविधानात् रात्रिद्वयाभ्यनुज्ञानासंभवादित्याह गोविंदराजस्तु
 उत्पन्नाविनष्टपुत्रस्याभ्यांतरस्थस्यापीच्छया सुत्रार्थरात्रिद्वयगमने दोषाभावप्रतिपादनार्थमेतन् यत्र तत्राश्रमे वसन्निविवचनास्तु आर्थसिं-
 विशोऽदिति च प्रकृतत्वात् प्रसक्तमदोषकारकत्वादित्याह हतगोविंदराजेन विशेष भविष्यता व्यक्तमंगोक्तममृतौ स्वदरस्करतं यतेः ५०
 नेति कन्यायाः पीताधनग्रहणदोषसः अल्पमपि धनकन्यादाननिमित्तकं न गृह्णीयात् यस्याहोर्भेन तद्गृहणहृद् अपत्यविक्रयी भवति ५१
 स्त्रीपतेति कन्यादाननिमित्तकं शुल्कग्रहणनिषेधान् नवमाश्रयाभिधेयस्त्रीधनग्रहणनिषेधोयम् ये चांधवाः पतिपित्रादयः कलत्रदु-

निंदास्वः शास्तृचात्यासु स्त्रियोरान्त्रिषु वर्ज्यं यन् ब्रह्मचार्यैर्वैभवंति यत्र तत्राश्रमे वसन् ५० न कन्यायाः पिता
 विद्वान् गृह्णीयाच्छुल्कमणवपि गृह्णहच्छुल्कं हिलोभेन स्यान्नरोपत्य विक्रया ५१ स्त्रीधनानि तु ये माहादुप-
 जीवति बाधवाः नारीयानां निवर्त्तयान्ते पापायास्तथोगतिम् ५२ आर्षे गौमिथुनसुल्ककेचिदाहुर्मृषैव तत्
 अल्पोप्येवं महान्वापि विक्रयस्तावदेव सः ५३

हि आदिर्धर्माभिर्गृह्णहं विनारी स्त्रीयानां निश्वादां निवर्त्तयेति प्रदर्शनार्थं
 सर्वमेव धनं ग्राह्यं ते गृह्णाना पापकारिणो नरकं गच्छन्ति ५२ आर्षे इति आर्षे विवाहे गोमिथुनसुल्कं वराद्वा भवतु सतावहिक्रयो भवत्येव यत्पुनरेकं गोमिथुनमिति
 मितत्पुनरसत्यस्यादल्परूपसाध्यत्वात् लोपाभावतु बहुमूल्यसाध्यत्वात् साहान्वाभावतु सतावहिक्रयो भवत्येव यत्पुनरेकं गोमिथुनमिति
 पूर्वसुक्तं तत्परममिति गोविंदराज तदसुक्तम् मनुमते लक्षणमार्षस्य स्यादेवं वराद्वा गोमिथुनपूर्वकन्यादानस्यैवार्षविवाहलक्षणत्वात्
 मन्वभिमनमन्यदेवार्षलक्षणमेकं गोमिथुनमिति परमतमिति चेत् न मनुमते लक्षणमार्षस्य स्यादेवं वराद्वा गोमिथुनपूर्वकन्यादानस्यैवार्षविवाहलक्षणत्वात्
 म् अप्येव विवाहान्कथयन् नार्षो दासतं ते गुणान् मनु किं स्वपतेनार्षलक्षणं वक्तुमशक्यमः मेधातिथिस्तपूर्वपरिविरोधोपन्यास निरासमेव न क-
 तवान् तस्मादस्माभिरित्यव्याख्यायते आर्षे विवाहे गोमिथुनसुल्कमुक्तोचस्तु भित्ति केचिदाचार्यार्थदंति मनोस्तमतं न देशास्तु नियमितजा-

तिसंख्याकं ग्रहणं शक्लरूपं सुक्लते मूल्यात्पलमहत्त्वे ॥ नुपयोगिनिविश्रयवतदास्थात् किं त्वार्धविवाहसंपत्तौ अवश्यकर्तव्ययागादि
 सिद्धये कन्यायैवादातं शास्त्रापंधार्थमेव गृह्यते अतएवापलसूत्राण्य्लोके वरादाय धर्मत इति धर्मतो धर्मार्थमिति तस्यार्थः श्लोको भोजन-
 तु धनग्रहणं सुक्लरूपं यथा शास्त्रादि अतएव गृह्यते नु सुक्लं हिलो मेनेति निर्दिशामुक्तवान् तस्मात्सर्वोपपत्तिर्यालोचनदार्ढ्यमर्थगोभिर्यनं ग्राह्यं न-
 तु भोगार्थमिति मनुनास्त्वमतनुवर्णितम् ५३ आर्षे गोभिर्युनं सुक्लमिदं दानीं कन्यार्थमपि धनस्य दानं न सुक्लमित्याह यासां भिति या-
 सां कन्यानां भित्तावरेण दीयमानं धनं पित्रा दयो न गृहं तिकितु कन्यार्थे समर्पयंति सोऽपि निविश्रयः यस्मात्कुमारीणां पूजनं तदनुशस्य महिसक-
 तं केचन तदनुकंपारूपम् ५४ पितृभिरिति न केवलं विवाहकाले वरेण दत्तं धनं समर्पणीयं किंतु नहुनरकालमपि पित्रादिभिरप्येता भोजना-
 दिना पूनयितव्याः वस्त्रालंकारादिना भूषयितव्याश्च बहुधनादिसंपदं प्राप्नुयामैः ५५ यत्रेति यत्र कुले पित्रादिभिः स्त्रियः पूज्यते न तत्रैवं-

यासां नानाददते सुक्लं ज्ञातयोनसंविश्रयः अर्हणं तत्कुमारीणां मानृशंस्यंच केवलम् ५४ पितृभिर्भ्रातृभि-
 र्भ्रैताः पतिभिर्देवरैस्तथा पूज्या भूषयितव्याश्च बहुकल्याणभीष्मुभिः ५५ यत्र नार्यस्तपूज्यते रमते तत्र दे-
 वताः यत्रैतास्तनपूज्यं तसर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ५६ शोचंति जामयो यत्र विनश्यत्या सुतकुलम् न शोचंति
 सुयत्रैता वद्धंते तद्भिस्सर्वदा ५७ जामयो यानि गृहानि शयत्यपति पूजिताः तानि कृत्या हतानीं विविनश्यंति-
 समंततः ५८ तस्मादताः सर्वदा पूज्या भूषणान्धादनाशनैः स्मृतिकामैर्नरैर्नित्यं सत्कारे पूज्यंते वधुच ५९

ताः प्रसीदंति यत्र पुनरेतानपूज्यंते तत्र देवता प्रसादाभावात् यागादिक्रियाः सर्वानि फलाभवंतीति निर्दिशयति ५६ शोचंतीति जामिः स्वस्त
 कुलस्थिरयो रित्याभिधानिका यस्मिन्कुले भ्राणिना गृहपती संवर्द्धनीयसन्निहितसंपिंडस्त्रियश्च पत्नी दुहितृस्तु वाद्याः परितोपादिना दुःखि-
 न्यो भवन्ति तत्कुलं शीघ्रं भिद्नीयं भवति देवराक्षादिना च गृह्यते यत्रैतान शोचंति तदनादिना नित्यं चिद्भिर्मेति मेधातिथिगोविंदराजौ तु नवोदा-
 दुहितृस्तु वा यजामपदस्याह तुः ५७ जामय इति यामिगे हानिभ्राणिनी पत्नी दुहितृस्तु वाद्या अपूजिताः सत्कारे अपि शयंति इदमभिष्टमेयाम-
 स्ति तितान्यभिचारहता निधनपन्थादिसाहिता निनश्यंति ५८ तस्मादिति यस्यादेवं तस्मात्कारणा देना भूषणाच्छादनाशनैर्नित्यं सत्कारे युक्ते

सुद्यादिपुत्रलवेषु उपनयनादिपुत्रसमृद्धिर्मातैः शुभिः यदा पूजनीयाः ५९ संतुष्ट इति भार्याभर्त्रादिहेतौ तृतीया यंत्रकुले भार्याभर्ता
प्रीतो भर्त्रादिभिर्यत्राभिलाषादिकं न करोति भार्यान्विस्वाभिनामीता भवति न सिन् कुले चिरं श्रेयो भवति कुलग्रहणान्न केवलं भार्यापती एवं
पुत्रयोश्चादिसंततिः श्रेयो भर्ता गिनी भवति ६० यदिति दोष्यर्थोन्नरुचिः यदि स्त्रीवस्थाभरणदिनाशो भाजनकेन दीप्तिमती न स्यान् तदा स्त्र्यादि
नपुनर्न हर्षयेदेव हिंशब्दो वधारणे अग्रहर्षात्पुनः स्वाभिः प्रजननं गंधधारणं संपद्यते ६१ स्त्रियामिति स्त्रियां मंडनादिनाकांतिभत्यां
भर्तृस्ते हि विषयतया परपुरुषसंपर्कविरहात् तत्कुलंदोषं भवति तस्यां पुनरोचमानायां भर्तृविद्विदृतयानरांतरसंपर्कात्सकलमेव कुलं मलि
नं भवति ६२ कुविवाहो रिति आसक्त्यादि विवाहे यथा वर्णनिषिद्धे ज्ञाति कर्मादिक्रिया लोप्येव दापाठेन ब्राह्मणा पूजनेन प्रख्यातकुलान्यपकर्षं

संतुष्टो भार्याभर्ता भर्त्राभ्यां तथैव च यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै भ्रवम् ६० यदि हि स्त्री नरो चे
नपुमासनं प्रमोदयेत् अप्रमोदात्पुनः पुंसः प्रजननं प्रवर्तते ६१ स्त्रियात्तुरोचमानायां सर्वतद्वाचनं कुलम् त
स्यात्त्वरोचमानायां सर्वमेव नरोचते ६२ कुविवाहः क्रिया लोप्येव दानं धनं न च कुलान्धकुलतायाति ब्राह्म
णानि क्रमेण च ६३ शिल्पेन व्यवहारं श्रद्धा पत्यैश्च केवलैः गोभिरन्वेयवाजैश्च कृष्याराजोपसेवया ६४
अयाज्ययाजनेभ्येव नास्ति क्येन चक्रमणाम् कुलान्याश्रुविनश्यंति यानि हीनानि भवतः ६५ मंत्रतस्तस्म
द्भानि कुलान्यल्पधनान्यपि कुलसंख्या च गच्छति कर्षंति च महदाशः ६६

ल्येन कलयाधनप्रयोगात्सकल्यवहारेण केवलं श्रद्धापत्येन गवांश्चरथक्रयाविक्रयादिना कृषिप्राजसेवाभ्यां कुलानि निनश्यंतीत्युक्तं रेणसंबं
पः ६४ अयाज्येति अयाज्यब्राह्मणादियोजनेः कर्मणां श्रौतस्मार्त्तादीनां नास्ति क्येन शास्त्रोपप्लवकर्म सफलं भावबुद्धिर्नास्ति क्यम् वे
दाध्ययनसूत्यानि कुलानि क्षिप्रमपकर्षं गच्छति अत्र च विवाहप्रकरणे विवाहनिंदाप्रसंगेन क्रिया लोपादयो निंदाः निंदया चैतन्वर्त
यमिति सर्वनिषेधः कल्प्यते ६५ इदानीं क्रिया लोपादि रात्रं प्रासंगिकं कुलनिंदात्पुनस्तस्यां कुलोत्कर्षमाह मंत्रेति यदा विधनेन कुलमि
तिलोके प्रमिश्रतथाप्यल्पधनान्यपि कुलानि वेदाध्ययनतदर्थं ज्ञानां शुभानं प्रसक्तानि उच्छेदकुलगणनायागण्यं ते महती तु रव्यातिमर्जयंति

निवाहप्रकरणमन्त्रिज्ञानं ददानीं वैवाहिकान्नौ सं पाद्यं हायज्ञा विधानं चेति वक्तव्यतया प्रतिज्ञातं महायज्ञाद्यनुष्ठानमाह वैवाहिक इति वि-
वाहे भवो वैवाहिकः आध्यात्मिकादित्यादृञ् तस्मिन् नौ गृह्योक्तं कर्मसाधनात् हायाष्टकादियथाशास्त्रमग्निं स पाद्यं च पंचमहायज्ञां
नर्तयेत्तदेवाद्यनुष्ठानं प्रतिदिनं स पाद्यं च पाकगृहस्थः कुर्यात् ६७ पंचेति पञ्चवधस्थानं स्नूना स्नूना इव स्नूना हिंसास्थानशुणयोगात्
चुल्लादयः पंचगृहस्थस्यादि साबीजानि हिंसास्थानानि नुल्लेख्य दाहनीपेषणीदृष्टपुलास्तिका उपस्करः गृहोपकरणकुंडं संमान्यादि-
कुंडनी उल्लेख्य मुसले उदकुमोजलाधारकलशः याः स्वकार्ययोजनपापेन संबध्यते ६८ तासांमिति तासां तुल्ला आदिस्थानानां य-
थाक्रमैः कृत्य यजित्यन्वापना शार्थगृहस्थानां पंचमहायज्ञाः प्रतिदिनं मन्वादिभिरनुष्ठेयतया स्मृताः एवं च निष्कृत्य धर्मित्यभिधानात्
हिंसास्थानत्वेन च कीर्तनात् स्नूनादौ येन लिप्यत इति वक्ष्यमाणत्वात् च स्नूनां पापहेतुकत्वं पंचयज्ञानां च तस्यापनाशकलमवगम्यते प्रत्ये-

वैवाहिकेनौ कुर्वत गृह्यं कर्म यथाविधि पंचयज्ञविधानं च पञ्चान्वाहिकं गृहा ६७ पंचस्नूना गृहस्थस्य
चुल्लादिपेषण्युपस्करः कुंडनी चोदकुम्भश्च बध्यतया स्तुवा हयन् ६८ तासां क्रमणसंवासां निष्कृत्य धर्ममहर्षि-
भिः पंचकुम्भा महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमधिनाम् ६९ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतपणम् होमो देवल-
मौतो नृयज्ञो तिथिपूजनम् ७० पंचतान्यो महायज्ञान् हापयति शक्तिः स गृहपि वसन् नित्यस्नूनादौ धेन-
सिष्यते ७१ देवता तिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः न निर्वपति पितृचानामुच्छसन्नसजीवति ७२

नात्वातिदिनं तस्यापक्षग्रस्यापेक्षितत्वात् सांध्यं वदनादिवन्तिलक्ष्मणि निरुध्यते ६९ अध्यापनमिति अध्यापनशब्देनाध्ययनमपि गृह्यतेज
पोऽहुतमिति वक्ष्यमाणत्वात् तौ अध्यापनमध्ययनं च ब्रह्मयज्ञाः अन्नाद्येनोदकेन वा इति तर्पणं वक्ष्यति सपितृयज्ञः अग्नौ होमो वक्ष्यमाणो दे-
वयज्ञः भूतबलिर्हृतयज्ञः अतिथिपूजनं गुरुपूजः अध्यापनादिषु यज्ञशब्दोऽहं हृच्छब्दश्च स्तुत्यर्थे गौणः ७० पंचेति शक्तिरित्येति ह-
धानार्थोपमानुवादः अनुकल्पेनापि यथासंभवमनेकतयाः हापयतीति प्रकृत्यर्थवच्छादसत्त्वाच्च णिच्ञज्ञहातीत्यर्थः ७१ देवतेति देवता
ग्रन्थेन स्मृतानामपि ग्रहणम् तेषामपि बलिहरणे देवतारूपत्वात् श्रुत्या तु इमानां पित्रादयोऽवश्यं संवद्नीयाः सर्वतएवाद्यानं गोपापे इति

अन्तर्गतं च नान्यद्वयं च कर्तव्यम् देवतारिन्नां च नान्योन्नं न ददाति सस्य सस्य पिजीगितकार्यं करणान्तराजीवतीति निरुधाय य
 रुतं च तदोच्यते ७२ अङ्गुत्तं नैति नाम भेदे पिबाल्य भेद इति दशी पितुं पंचम हायज्ञानां सुनंतर रुतान्य हुतापीनि संरांता रापय शिष्ये
 आभितानि त्वं पच्यते ७३ जप इति अहृत शब्देन ब्रह्मयज्ञाख्यो जप उच्यते हुत शब्देन देवयज्ञाख्यो होमः प्रहृत शब्देन शूरायसा
 र्वदा स्मृतवन्ति आस्य हुत शब्देन मनुष्ययज्ञाख्यो ब्राह्मण श्रेष्ठस्यार्चा आशित शब्देन पितृयज्ञाख्यं गित्य श्राद्धम् ७४ साध्या गरीय
 दिदाभिरव्यादिदोषे जाति शिभो न नारिकुरुं न च मतेत द ब्रह्मयज्ञे नित्ययुक्तो भवेत् देवे कर्मण्येनो होमे च होमस्य सक्त गिमाह यतो होमक
 ने पच ददं स्त्वा पच रं गमं पारयति ७५ कुन एतदित्याह अन्नाभिति यजमाने नान्ना नाहुतिः सम्यक् कृति सा रसा हरण भा रित्वा यो गिरा स प

अङ्गुत्तं च हुतं चैव तथा प्रहुतं मेव च आस्यं हुतं प्राशितं च पंचयज्ञान् च क्षते ७३ जपो हुतो हुतो होमाश्च
 हुतां मानि कौचिः आस्यं हुतं हि जात्याश्च प्राशितं पितृ तर्पणम् ७४ स्नात्राये नित्यसक्त इत्यर्थः
 हुकर्मणि देवकर्मणि युक्ता हि विभर्त्ता इंचराचरम् ७५ अग्नीमास्ताहुतिः साम्यमादित्यस्य पतिष्ठते आग्नि
 त्याग्नाय ते वृष्टि वृष्टेरन्नततः प्रजाः ७६ यथा चासुसमाभित्यवर्तते रायं जतुं तं आग्निं अग्नाभित्यवर्तते
 तं स च आग्निमाः ७७ यस्माच्च यो व्याश्रमिणो ज्ञाना न्येन चान हम् गृहस्थेनैव भूयते तस्मान्न गंधाभ्यामा
 गृही ७८ सप्त धार्यः त्रयलेन स्वर्ग गिक्षय गिच्छता सुखं चेद्देच्छता नित्ययोः धार्थ्यात् नृनं प्रिये ७९

इदं यमाभिमनानाहुतिरयमादिताहुतिरूपेण जायते तन्नोन्नं न दुपयोगेन गार्थे भगाः ७६ यथेति गणाभाणां स्वयं व्याश्रमेण पार्थभा
 न्नोन्नं विनितया गृहस्थाभ्येण स्वर्गयामिणो निर्बहंति ७७ गृहस्थाः प्राणातन्त्राः स्वर्गयामिणा गिच्छतं तदेवैव गार्थं गणि गत्वा भिति गत्वा
 गृहस्थानि रक्तास्त्रयो व्याश्रमिणो वेदार्थं व्याख्याना न्यदनाभ्यां नित्यं गृहस्थैरेवोपभोगं तन्मात्रे यथाचारो गृहस्थाः यथाचारो गृह
 पेति न गृहीतिः ७८ सरति यतनयमतः स गृहस्थाभ्याः स्वर्गयामिणो गिच्छता अनेन गिच्छति स्वर्गयामिणात् इदं योऽर्थः च स्वाभोगो ग
 स्वाद्व्यादिभोजनस्वरं संतत गिच्छता यत्वेनानुप्रेयः योऽभ्युपेतं द्विपदं रसि पितृन् प्राम्ने ७९ ७९

कुर्यादिति एते गृहस्थेभ्यः सप्ताशास्त्रार्थयन्ते अतः शास्त्रज्ञेन तेभ्यः कर्तव्यम् ८० क्तिन्तदाह स्वाध्यायेनेति गानामकारत्वादचन
 म्यस्ताध्यायादेरन्यार्थव्युचितम् महायज्ञानर्गते स्वाध्यायादिभिः ऋषिदेवपित्रिभिः भूतानि यथाशास्त्रं पूजयेत् ८१ तत्र पितृय
 ज्ञानावदाह कुर्यादिति मत्स्यहं यथासमं च आदं कुर्यात् आदश्चन्द्रो यकर्मविधिवत्क्यवर्त्तकौडपायिनामथनीयाग्निहोत्रं शब्दवत्त्वस्य
 भागपर्वण्यद्वाधर्मानिदेशार्थः अन्नाद्येनेति तैत्र्यादिभिर्नैवेदिरित्यादौ पादानं ययः क्षीरम् ८२ एकमिति पितृप्रयोजनेन पंचयज्ञा
 नर्गने एकमपि ब्राह्मणं भोजयेत् अपि शब्दात्संभवे बहूनि पावर्णधर्मग्रहणाच्च वैश्वदेवब्राह्मणभोजनमाप्तावाह न किंचिद्वैश्वदे
 वार्थं ब्राह्मणमत्र भोजयेत् ८३ वैश्वदेवस्येति विश्वदेवार्थः सर्वदेवार्थो वैश्वदेवस्तस्य पक्षस्थान्मन्वावसथ्याग्नौ स्वगृहविहितपशु

न्नपयः पितरो देवा भूतान्यति यस्तथा आशासन्ते कुटुंबविष्यस्तेभ्यः कार्यं विजानता ८० स्वाध्यायेनार्च
 येद्गृहीन् होमैर्देवान्यथाविधि पितॄन् आर्द्धं च नूतनं भूतानि च लिकर्मणा ८१ कुर्यादहरहः आदम
 न्नाद्येनोदकनवा पयामूलफलैर्वापि पितॄभ्यः प्रतिभावहन् ८२ एकमध्याशये द्विप्रपित्रथे पाचयति
 के न चैवात्राशये त्किंचिद्वैश्वदेवप्रतिद्विजम् ८३ वैश्वदेवस्य मिदस्य गृह्येनो विधिपूर्वकम् आप्त्यः कुर्या
 देवताभ्यां ब्राह्मणा होममन्यहम् ८४ अग्नेः सोमस्य चैवा दोतयाश्चैव समस्तयोः विश्वेभ्यश्चैव देवभ्यो ध
 न्वनरय एव च ८५ कुटुंबै चैवानुमलैश्च प्रजापतय एव च महाद्यावापृथिव्योश्च तथास्विष्टकृतेततः ८६

क्षणादीनि कर्त्तव्यतापूर्वकमाभ्योवक्ष्यमाणे देवताभ्यो ब्राह्मणः प्रत्यहं होमं कुर्यात् ब्राह्मणं ग्रहणं हि जतिप्रदर्शनाय त्रयाणां प्रकृ
 तत्वात् ८४ अनेनेति क्वचन इयं स्नाहाकारप्रदान होम इति कालापन स्मरणादादावभये स्वाहा सोमाय स्वाहेति निरपेक्षदेवताक
 होम इयं श्रुत्या अग्नीषोमाभ्यां स्नाहेति समस्तदेवताक होमं कुर्यात्ततो विश्वेभ्यो देवेभ्यो धनं तस्ये ८५ कुटुंबेति कुटुंबे अनुमलैश्च प्रजा
 पतयेद्यावापृथिवीभ्यामनये स्विष्टकृत इत्येव स्नाहाकारान् होमान् कुर्यात् शुभतरेष्वग्निविशेषणत्वेन स्विष्टकृतो विधानात्केव
 नं स्विष्टकृतिर्देवोपि अग्निविशेषणत्वेनैव प्रयोगः पागादेवांतुं सिद्धे स्विष्टकृतो तत इत्यभिधानं स्मृत्यन्तरीय होमसमुच्चये व्यतज्ञाप
 नार्थम् ८६

एवमिति एवमुक्तप्रकरणसम्यगनन्यचित्तोदेवताध्यानपरएवहोमान्कृत्वासर्वांसुभ्राच्यादिषुदिक्रप्रदक्षिणमिन्द्रादिभ्यःसपुरुषेभ्योबलिहरेत् तथाभ्राच्यामिन्द्राद्यनमः इन्द्रपुरुषेभ्योनमः दक्षिणस्यांयमायनमः यमपुरुषेभ्योनमः पश्चिमायांवरुणायनमः वरुणपुरुषेभ्योनमः उत्तरस्यांसोमायनमः सोमपुरुषेभ्योनमः यद्यपिशब्दावगम्यत्वाद्देवतात्वस्यांत काप्यतीदु १२

बहुच्चातुश्चानसंवादाद्बहुचगृह्येचपमाययमपुरुषेभ्योवरुणाववरुणपुरुषेभ्यः सोमायसोमपुरुषेभ्य इतिप्रतिदिशभिनिपाठात् य ई-क्तएवमयोगः ८७ मरुद्भ्य इति इतिशब्दः स्वरूपविवक्षार्थः मरुद्भ्योनम इतिहरेर्बलिहरेत्यात्तलेद्भ्य इति सुशलोल्बल इतिहरेर्निहरेर्निहरेत्यात्सहपुक्तयो रन्यतरत्रवनस्यतिभ्य इतिबलिहरेत्यात् गुणासुरोधेनप्रधानबलिकर्मावृत्तेरन्याय्यत्वात् ८८ उच्छोर्वेति वास्तपु-रुषस्यशिरःप्रदेशेउत्तरपूर्वस्यादिशिधियैर्बलिहरेत्यात् तस्यैवपाददेशोदक्षिणपश्चिमायांदिशिमद्रकाल्यै अन्यैस्तुउच्छ

एवंसम्यगधविर्हुत्वासर्वादिक्रप्रदक्षिणम् इन्द्रांतकाप्यतीदुभ्यःसानुगेभ्योबलिहरेत् ८७ मरुद्भ्य इति सुहारादिपदप्सद्भ्य इत्यपि वनस्यतिभ्य इत्येवमुसलोल्बलहरेत् ८८ उच्छोर्विक्रथियैर्कुर्याद्भद्रकाल्येच पादतः ब्रह्मवास्ताःपतिभ्यामुवास्तमध्यबलिहरेत् ८९ विष्ण्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योबलिमाकाशचक्षिपेत् वि-वाचरेभ्योभूतभ्योनक्तचारिभ्यएवच ९० पृष्ठवास्तानिकुर्वीत बलिसर्वात्मभूतये पितृभ्योबलिषोषतुसर्वदक्षिणतोहरेत् ९१

यनस्यशिरःस्थानभूभागंपादत इतिनस्यैवचरणभूमदेशमाहुः ब्रह्मणेवास्तोःपतय इतिगृहमर्थे इ-दमिर्देशोपिब्रह्मवास्तोःपत्योः पृथगेवदेवतात्वम् यत्रहरेर्भिलितस्यदेवतात्वमापेक्षिततत्रमहादिशब्दकरोति यथासहद्यावापृथिव्योभ्येति ८९ विष्ण्वेभ्य इति विष्ण्वेभ्यश्चैवदेवेभ्य इतिशब्दादेर्केयमाहुतिः विष्ण्वेभ्योदेवेभ्योनम इतिगृहक्राशोर्बलिहरेत्यात् दिवाचरेभ्योभूतेभ्य इतिदिवानक्तचारिभ्य इतिनक्तम् बल्लचगृहदार्शनादियव्यवस्था ९० पृष्ठेति गृहस्योपरिगृहंतत्पृष्ठवास्तबलिहरेत्यात् पृष्ठदेशोभूभागेवाननमर्वात्मभूतयेनम इत्येवबलिहरेत्यात् उक्तबलिदानावशिष्टं सर्वमन्य दक्षिणस्यादिशिदक्षिणासुखः इतिबलिहरेत् प्राचीनावीतिनाचायंबलिहरेत् स्वधापितृभ्य इतिप्राचीनावीतीशोषदक्षिणासुसोनिनयेतिबहुचगृह्यवचनात् ९१ श्रनान्वेति अन्यदन्तेपात्रेसमुद्भृत्यभ्यपतितादिभ्यः शनर्केर्यथारजसानसंगृह्यतेतथा भविहरेत्यात् पापरोगीकुक्षीक्षये

नोगाया १२२ एवमिति एवमुक्तप्रकारेणः सर्वसुखान्यन्यदानादित्यानितां पूजयति स परं स्थानं ब्रह्मात्मिकं तेजोमूर्तिमयकाशं अवक्रेण
वर्तमानं चिरादिसार्गेण प्राप्नोति ब्रह्माण्डोपनिषत् इत्यर्थः ज्ञानकर्मभ्यामोक्षप्राप्तेः तेजोमूर्तिरिति सविस्मयार्थः प्रकृतद्रव्यस्य चोपस्थभावो भू-
तेति व्याख्या १२३ कृतेति एवमुक्तप्रकारेण एतद्वलिकर्म कृत्वा गृहभोक्तृभ्यः पूर्वमतिथिभोजयेत् भिक्षुवेपथिज्ज्ञानं ब्रह्मचारिणे प्रथमा
श्रमिणे च विधिवत्सस्त्रिवाच्यभिक्षादानमभ्युद्योगमिति गौतमास्तुक्तविधिनो भिक्षादद्यात् आसप्रमाणान्च भिक्षाभवति यासमात्रा भवे
दिच्छेति शान्तपक्वनात् संप्रवेत्तधिकर्मणि देयम् १४ यदिति शुरवेगादत्ताविधिवत्स्वर्णभृगिकादि विधानेन यत्फलं प्राप्नोति तद्गृह
स्थविधिना भिक्षादानाभ्यामिति १५ भिक्षाभिति प्रचुराभ्याभावे यासप्रमाणा भिक्षामपि व्यजनादिना सत्कृत्य तदभावे जलपूर्णपात्रम्

सुनांच पतितानांच थपचांपापरोशिणाम् वायसानां कृमीणांच शनकैर्निर्वपेद्भुवि १२ एवंयः सर्वभूतानि
ब्राह्मणो नित्यमर्चति सगच्छति परं स्थानं तेजोमूर्तिपथर्जुना १३ कृतेतद्वलिकर्मैवमतिथिपूर्वमाशये-
त् भिक्षाच भिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे १४ यत्पुण्यफलमाप्नोति गादत्ताविधिवद्गुरोः तत्पुण्यफ-
लमाप्नोति भिक्षादत्ताद्विजोगृहा १५ भिक्षामप्युदपात्रवासत्कृत्यविधिपूर्वकम् वेदतत्स्वार्थविदुषे ब्रा-
ह्मणायोपपादयेत् १६ नम्यति हव्यकव्यानि नरायामविजानताम् भस्मीभूतेषु विप्रेषु माहादृत्तानि
दातृभिः १७ विद्यातपः समृद्धेषु हुतविप्रसुखाग्निषु निस्तारयति दुर्गाच्च महत्तमैव कल्पिषात् १८
संप्रासायत्यतिथये प्रदद्यादात्मना देके अन्यत्रैव यथाशक्ति सत्कृत्यविधिपूर्वकम् १९

विफलपुण्यादिना सत्कृत्यत
ततो वेदतदर्थज्ञानवते ब्राह्मणाय सस्त्रिवाच्येत्यादि विधिपूर्वकं दद्यात् १६ नम्यतीति गोहाद्यस्यात्रानभिज्ञतया देविपुत्रुद्देशेनान्मानि
वेदाध्ययनतदर्थज्ञानानुष्ठानतेजः शून्यभयाभस्मरूपे खिवपात्रेषु दत्तानि दातृभिर्निष्कलाभिभवति १७ विद्यातपः समृद्धेति विद्यात
पस्तेजः संपन्नविद्याणां सुखानि होमाधिक्येन लेनान्निगतानि हव्यकव्यादिप्रक्षिप्तमिह लोके दुस्तान् व्याधिषु त्रुजपाडादिप्र
यान्महतश्चपापादमुन्ननरकाल्वायते १८ संप्रासायेति सयभागात् यत्तथये आसनपादप्रक्षालनाद्युदके यथासंभवव्यजनादिभिः

सत्कृतं बान्नासमानावसथावित्सादिवस्यमाणविधिपूर्वकं दद्यात् ९९ शिलानिति लूनकेदारशेषधान्याभिशिलस्तानापिउ।
 निसंयमान्वितस्यत्रेतावसथः सप्रथम्येतिपंचानयः सप्रयोजनाग्निः शीतापनोदाद्यर्थयस्तत्रप्रणीयतेपंचस्थाः १००
 निसंकोनोपंचाग्निहोमाज्जितपुण्यमनर्वितोऽतिथिर्वसन्गृह्णाति अनयाचनिदायातिथ्यनर्वनस्यानिदावगम्यते १०१ तृणानीति
 अन्नासप्रवेसुनस्तृणविश्रामभूमिपादप्रक्षालनाद्यर्थजलपियवचनान्यपिधार्मिकगृहेष्वनिथ्यर्धनकदानिदुच्छिद्यन्ते अवश्यदेया-
 नानि विधीयन्ते तृणग्रहणशयनीयोपलक्षणार्थम् १०२ अग्निसिद्धत्वादातथिलक्षणमाह एकोति एकरात्रमेवपरगृहेनिवसन्त्रा-
 ह्माणोतिथिर्भवति अनित्यावस्थानान्नविद्यतेरतीत्यातिथिरस्येतिअतिथिरुच्यते १०३ नैकोति एकयामनिवासिनलोकेषुवि-
 त्परिहासकथादिभिः सगत्या नृत्यादिनिर्मायाम्भित्तोर्गृहेवैश्वदेवकालोपस्थितमपिनातिथिविद्यान् एतेनभार्याग्निराहितस्यप्रवा-

शिल्पानप्यु छतोनित्यपंचागनीनपिज्झुतः सर्वरुक्कृतमादुत्तेव्राह्मणोनचित्तोवसन् १०० तृणानिमू
भिरुदकवाक्कतुथीचसूत्रा एतान्यपिसतागहनोच्छिद्यतेकदाचन १०१ एकरात्रतुनिवसन्मतिथि
ब्राह्मणःस्मृतः अनित्यहिस्थितोयस्मानस्मादतिथिरुच्यते १०२ नैकग्रामीणमतिथिविप्रसंगतिकं
तथा उपस्थितगृहेविद्याध्यायत्राग्नयोपिवा १०३ उपासतेयेगृहस्थाःपरपाकमबुद्धयः तेनतेप्रत्य
पुशुताव्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् १०४ अप्रणोद्योऽतिथिःसायंसूर्यादोगृहमेधिना कालेप्राप्तास्तका
लवानास्यानभन्गृहवसन् १०५ सिनोनातिथिबभित्बोधितम् १०६ उपासतइति अतिथिप्रकरणादानित्यल

लवानास्यानभनृहवसन् १०५ सिनोनातिथित्वमितिबोधितम् १०३ उपासतइति अतिथिप्रकरणादातिथ्यलो-
भेनयेगृहस्थाः ग्रामांतराणिगत्वा परान्नसेवंतेते निषिद्धपरान्नदोषानभिज्ञाः तेनपरान्नभोजनेनजन्मांतरेअन्नादिदायिनांपशु-
तांब्रजंनितस्मादिदंनकुर्वादिनिनिषेधःकल्प्यते १०४ अग्रणोद्वाइति सूर्योऽस्तमितेगृहस्थेनातिथिनप्रत्याख्येयः सूर्योऽणोदःप्रा-
पितःरात्रौस्वगृहगमनाशक्तेः द्वितीयवैश्वदेवकालेप्राप्तः अकालेवासायभोजनेनिवृत्तेपिनास्यगृहेअतिथिरनभनृवसेदवश्यम्
सौभोजनंदेयंप्रत्याख्यानेप्रायश्चित्तगौरवार्यभारंभ अतएवविष्णुपुराणे दिवातिथौतुविमुखेगतेयस्यातंकनृप तदेवाष्टगुणं
प्रोक्तंसूर्योदेविमुखेगतौ गोविंदराजस्तुप्रतिनिषिद्धातिथिप्रतिप्रसवार्थत्वमस्याह १०५ ॥ ७३ ॥ ७३

नवेदति यद्वनदध्यादिउक्त एवमिति धिनप्रत्ययव्येत्तन्तस्यै अदत्तानस्यै भोक्तव्यम् धनायाहितं धनस्य निमित्तं वा धन्यं पव्यं शस्यदयोपि शब्दाः
 अतिथिं भोजनं फलकथनमिदम् नवानावश्यकतापत्तिः सर्वैरुक्तमादत्ते इत्यादिदोषव्यवणात् १०६ आसनेति आसनं पीठं च सर्वे वा आव
 सयो विद्यामस्यानम् शय्यावद्वादि अनुज्यागच्छतोऽनुगमनम् उपासनां पस्विर्ग्याम् एतत्सर्वं बहुषतिथिषु सुगुपहूपस्थितेषु इतरैत
 रायेदायं उक्त एवमर्थसंक्रुर्पात् नपुनः सर्वेषामसम् १०७ वैष्वेति अन्यशब्दनिर्देशादतिथिभोजनपर्यन्तं वैष्वदेवे कृते यद्यपरोतिथि
 रागच्छेत्तदा तदर्थं धनः शकं कृत्वा तस्यान्तं दद्यात् बलिहरणं ततो नाक्रुर्पात् बलिनिषेधादन्यसंस्काराभावो वैष्वदेवस्यावगम्यते अन्नस्य
 तस्मात्पक्षे कथमसंस्कृतान् भोजनमनुजानीयात् १०८ नेति भोजनलाभार्थं ब्राह्मणः स्वकुलगोत्रेन निवेदयेत् यस्माद्भोजनार्थं ते कथयन्
 उद्गोत्रं शीतिपंडितैः कथ्यते १०९ नेति ब्राह्मणस्यैव त्रियादयः अतिथयोनमवैति क्षत्रियादीनां ब्राह्मणास्यास्तुष्टुनामितात् मित्रज्ञा-

नवैस्वयंतददत्तयादतिथिं यन्नभोजयेत् धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गं वातिथिपूजनम् १०६ आसनावस
 यो शय्यामनुज्यासुपासनाम् यत्तमे पूतमंक्रुर्पादोने होनं समेसमम् १०७ वैष्वदेवेतु निर्हृत्ते यद्यन्येति
 थिराव्रजेत् तस्याप्यन्यथाशक्तिप्रदशान् बलिहरत् १०८ नभोजनार्थं स्वविप्रः कुलगोत्रे निवेदयेत्
 भोजनार्थाहने शसन्वाताशीत्स्वयंतसुभः १०९ न ब्राह्मणस्य त्वतिथिगृहं राजन्य उच्यते वैश्यस्य दूदोसखा
 वैवज्ञातयो गुरुरेव ११० यदित्वतिथिर्मणे क्षत्रिया गृहमाव्रजेत् भक्तवत्सृक्तविप्रेषु कामतमपि भोज
 येत् १११ वैष्यस्य द्रावपि भ्रातृकुटुंबेति थिधमिणौ भोजयेत्वाह मृत्येस्तावानृशस्य प्रयोजयन् ११२

तानामात्मसंघादुरोऽग्रफलान् अर्जनैर्यग्यायेन क्षत्रियस्य उक्तो ब्राह्मणः सजानीयम्यसत्रियोऽतिथिः स्यान्नापकुर्यौ वैश्यस्य दूदो ए
 व वैश्यस्यापि हजातयोतिथयोनस्य दूदः ११० यदिति यदि द्वाभ्यां तरगतत्वादतिथि कालोपस्थितत्वादतिथिर्मणे क्षत्रियो विप्रगृहमाग
 च्छेत्तदा विप्रगृहोपस्थितविप्रेषु कृतभोजनेषु स्थितेषु इच्छातस्तमपि भोजयेत् १११ वैष्येति यदि वैष्यस्य द्रावपि ब्राह्मणस्य कुटुंबे
 गृहे मातृगामातराद्यगतत्वाद्यतिथिर्मणेशालिनैतदावापि क्षत्रियभोजनकालात्परतोऽपती भोजनात् पूर्वदासभोजनकाले अत्रु
 कं पासायन्यभोजयेत् ११२ इतरानिति उक्तभोजनकाले क्षत्रियादिव्यतिरिक्तान् स्विंसहाध्यायिप्रभृतीन् श्रीत्या गृहमागतान् न त्वति

थिमावेनतस्यमतिपेधान् यथाशक्तिप्रकृष्टमन्त्रैरुत्तापार्थमोजनकालेभोजयेत् गृहस्थस्यापि स एव भोजनकाल अवशिष्टं दुर्गती
निवस्यमाणत्वात् आत्मना सहैतिवक्तव्ये वचनवैविध्यायमान्यार्यस्य गुरोस्तभोजनकालानां भिधानं प्रकृतेन स्वाधीनकालत्वात् ११३
सुवासिभोगिनि सुवासिन्योनयोदाः स्त्रियस्तु पादुहितरश्चताः कुमारिगीर्षिणी आतिथिस्थो मे पूर्वमेवातिथिभ्यो भोजयेत् कथमतिथिषु
अभोजितेषु भोजनमेवातिथिचरमकुर्वन् मेवातिथिस्त्वमेवेति पठितानुगतानेयैनाभोजयेत् अतिथिसमकालं भित्तिव्यवस्थापय-
न्तु अग्रदनिपठनीत्युक्तवान् ११४ अदत्तेति एतेभ्योतिथ्यादिप्रत्ययपर्वनेभ्यो अन्यमदत्ताव्यतिक्रमभोजनदोषमज्ञानद्वयः पूर्वेषु चैतसम
रणानरम्भगृहैरश्वानोभासणान्भजानाभिव्यक्तिप्रत्ययेदं फलभित्तिवचनवैद्वयनेत्युक्तम् ११५ क्रमेति विमेषु चानिथिषु स्वेष्टज्ञानिषु घृ-
दनरात्रिसरस्यरादीन्संप्रीत्या गृहमागतान् सकृत्त्यान्वययाशक्तिभोजयेत्सहस्यार्यया ११६ सुवासिनां कु-
म्भकृत्तविचक्षणः संसृजानो न जानाति म्यगृध्रेजं धिमात्मानः ११५ मुक्तवत्स्यविमेषु स्वेष्टेषु त्येषु चैव हि सु-
जीवानां नतः पञ्चादवशिष्टतुदपत्ता ११६ देवान् धीन्यनुव्यापितुं गृहस्थाश्च देवताः पूजयित्वा नतः पञ्चा-
गृहस्थः शेषभोगवान् ११७ अघसकैवल्यकृत्तयः पंचस्यात्मकारणान् यज्ञादिश्राधानं ह्यनस्ततामन्नविधा-
यन् ११८ राजर्षिं कृत्स्नातकं गुरुभ्यः पञ्चसुरमाहुत्वान् अहं येन्यधुपकं णपरिसवत्सरायुनः ११९

कृतभोजनेषु नोन्नादवशिष्टं श्रागर्पणी पञ्चादन्धीयाताम् ११६ देवा इति गृहस्थाश्च देवता इत्यनेन भूतयज्ञउक्तः पंचयज्ञां श्रावण-
अवशिष्टतुदपत्ता इत्यनेन शेषभोजनस्य च विहितत्वात् यस्यमाणदोषकथनार्थोपमनुवादः अथवा देवानि त्यनेनैव भूतयज्ञस्य सग्रहः
गृहं भवागृहादेवताः पूजयित्वेति वाक्कादेवादिमतिरुनिपूजाविधानार्थत्वस्य ११७ अपभिति यस्तात्सार्थमिवान्नं पक्ताकृत्तदेवादि
स्थानदत्तानि सायणहैतुलास्यापमेव केवल्यकृत्तान्नाम् यथाचक्षुतिः केवला योमवति केवला दीपस्माद्यदेवपाकयज्ञावशिष्टमशनमन्न
मयतर्पितेन देवसाधूनामन्नमुपादशपते इति ११८ अतिथिपूजाप्रसंगेन राजादीनामपि गृहागतानां पूजाविशेषमाह राजेति राज्याभिवि-
लेषु दासादिषु

क्रतुः क्षत्रियो राजाः कृत्स्नं कृतं स्मृतं कोविद्याः त्रताः प्रयां प्रियोजामाता राजादीनेताः गृहागताः स्तस गृहोक्तेन मधुपकोऽख्येन
 कर्मणा पूजयेत् परि संवत्सरादिनि संवत्सरं वर्जयित्वा तद्गृहं गृहागताः न्युनमधुपकं पूजयेत् पंचम्यपादुपरिभिरिति सूत्रेण वर्जनाय
 परियोगेन इयं पंचमी अतएवैतत्सूत्रं व्याख्याने जयादित्येनोक्तं अपेन साहचर्यात्परे वर्जनाय स्याद्गृहाभिति मेधातिथिस्तु परि संवत्सराणि
 ति पिडिता परिगतो निष्क्रान्तः संवत्सरो येषां तान् पूजयेदिति व्याख्यातवान् उभयत्रापि पाठे संवत्सरमभ्यागमनेन मधुपकर्हिता ११९ राजस्मा
 त कयोः पूजासंकोचार्थमाह राजेति राजस्मात को संवत्सरादूर्ध्वमपि पञ्चकर्मण्येव शतौ मधुपकं पूजनीयौ न तु यज्ञव्यतिरेकेण जामात्रा
 दयस्त्वं संवत्सरादूर्ध्वं पञ्चविनापि मधुपकर्हाः संवत्सरमाधेतु सर्वेषां यज्ञविवाहयोरेव मधुपकः तदाह गौतमः अलिगान्चार्यश्च सुपरितुष्य
 मातुषानामुपस्थाने मधुपकः संवत्सरं पुनर्यज्ञविवाहयोर्वा कुराज्ञः शोत्रियस्य च १२० सायमिति दिनानेति सिद्धस्यान्त्यपत्नी अमंत्रबलि

राजान् शोत्रियश्चैव यज्ञकर्मण्युपस्थितौ मधुपकं पूजयितुं न लयज्ञ इति स्थितिः १२० सायं खन्धस्य सिद्ध
 स्यपत्यमंत्रबलिहरेत् वैश्वदेव हिनामैतत्साययातं विधीयते १२१ पितृयज्ञस्तु निर्वर्त्य विप्रश्चैद्रुक्षयणि
 मान् पिंडान्वाहायकं आहूतुं यान्मासानुमासिकम् १२२ पितृणां मासिकं आहूतं मन्वाहार्यं विदुर्बुधाः तच्चा
 भिवर्षेण कर्त्तव्यं मशस्तेन समततः १२३ तत्र ये भोजनीयाः स्युर्ध्वं च वर्ज्या हिजोत्तमाः यावत्तन्मैव ये अन्मैस्तान्य

वक्ष्याम्यशेषतः १२४ हरणं कुर्यात् इन्द्राय नमः इति मंत्रपाठवर्जमानसक्तदेवतोद्देशो न निषिध्यते यत एतत्तु वैश्वदेवं नामा
 न्माथं होमबलिदानातिथिभोजनात्संकृतत्वाय मानर्गहस्यस्योपदिश्यते १२१ आहूतं कल्पं च शाश्वतमित्यनुक्रममणि कायां प्रतिज्ञातं
 आहूतं तस्युपक्रमते पितृयज्ञमिति साग्निरमावास्यायां पिंडपितृयज्ञाख्यं कर्म कृत्वा आहूतं कुर्यात् पितृयज्ञपिंडानामनुपम्यादाद्विद्यत
 इति पिंडान्वाहायकं आहूतं मासानुमासिकं मासश्चातुर्मासश्चतयोर्ध्वं प्रतिमासं कर्त्तव्यमित्यर्थः अनेनास्यमित्यल्लुक्तं विप्रग्रहणां हिजानि
 परं त्रयाणां प्रकृतत्वात् १२२ इदानीनाम निर्वचनेनोक्तमेव पितृयज्ञानं तर्पयति पितृणां भिति इदं मासिकं प्रतिमासं भवं आहूतं यस्या
 सितृपज्ञपिंडानामनुपम्यादाद्विद्यते तेन पिंडान्वाहार्यकमिदं पिंडितानां निति ततोऽप्युक्तं पितृयज्ञानं तर्पयत्यस्य तच्चाभिवर्षेण वक्ष्यमाणमासे
 नमश्चस्तेन मनोहरं णपूतिगंधादिराहितेन मयत्नतः कर्त्तव्यं पिंडानां मासिकं आहूतमिति पाठः पिंडानां पितृयज्ञपिंडानां शेषं तु ल्यम् १२३ तत्र

ति तस्मिन् आदेये भोजनीयाः येन त्याज्याय संख्याकाः यैश्चान्तेस्तत्सर्वं प्रवक्ष्यामि १२४ अत्र यद्यप्युद्देशक्रमेण ये भोजनीया इति वस्तु-
मुच्यते तथाप्यल्पवक्तव्यत्वाद्ब्राह्मणसंख्यामाह हाविषि देव आदेहो ब्राह्मणोऽपि नृपितामहः प्रपितामहानां त्रीन् ब्राह्मणान् अथ वा-
वैष्णवं पित्रादिभिरिकैवैकं ब्राह्मणं भोजयेत् उक्तानि रिक्तभोजनं समर्थं पिनाधिकभोजनेषु यवर्त्तेन सौधातिथिस्त्वाह पितृकृत्ये त्रीणां
पितृस्त्रीन् ब्राह्मणान् पितृमहस्य त्रीन् ब्राह्मणान् प्रपितामहस्य त्रीन् ब्राह्मणान् भोजयेत् एकैकमुभयत्र वेति देव एकं पित्रादित्रयस्य वै-
कैकम् नलैवैकं पित्रादित्रयस्य नलैवैकं सर्वेषां पिंडे व्यारव्यातमि त्याज्यलायनं गृह्यविरोधात् यथैकः पिंडः पित्रादित्रयस्य न भिरुच्यते त-
थैको ब्राह्मणो न भोजयितव्य इत्यर्थः तस्मान्न पित्रादित्रयस्यैकं ब्राह्मणं भोजनम् न दत्तम् गृह्यकारेणैव नलैवैकं सर्वेषां पिंडे व्यारव्यात-
मिति पठित्वा काममना घे इत्यभिहितम् अस्त्यर्थः बहु पित्रादिदेवताकांक्षानामाद्यं संपिंडीकरणमभिमतं तद्यतिरिक्त आदेहकाममेकः
पित्रादीनां ब्राह्मण इत्यर्थः अथवा अनाद्यैः अदनीयद्रव्याभावे एकोऽपि भोजयितव्यः उभयत्रापि व्याख्याने पार्वणादौ पित्रादित्रयस्यैकं ब्रा-

ह्मो देवे पितृकार्ये त्रीनैकैकमुभयत्र वा भोजयेत्कसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे १२५ सत्क्रियां देशकालौ च
शाचं ब्राह्मणसंपदः पंचैतान् विस्तरोहानि तस्मान्नेहेन विस्तारम् १२६ प्रथिताभेन कृत्येषां पित्र्यनामविशुद्ध-
ये तस्मिन् युक्तस्यैति नित्यं प्रतकृत्यैव लौकिकी १२७

सृणु भोजनं गृह्यकृतैश्चोक्तम् वशिष्ठोऽपि यद्येकं भोजयेच्छादेव तं
त्रयं भवेत् अन्नं पात्रे समुह्य सर्वस्य प्रकृतस्य च देवतायतने कृत्वा यथाविधि प्रवर्त्तयेत् आस्येदन्नेन दग्धो वा दद्याद्वा ब्रह्मचारिण इति स-
र्वभ्यं एकं ब्राह्मणं भोजनमाह तस्माद्यथोक्तैव व्याख्याप्रथमे वा शब्द इत्यनेन विस्तार इति आसे छंदः समानत्वात् स्मृतौ नासर्वविधयः छंदसि वि-
कल्पते इति विस्तार इति स्तम्भम् १२५ सोऽपि सत्क्रियां ब्राह्मणस्य पूजां देशं दक्षिणं प्रवणत्वादिवस्य भाणं कालं संपराणं ह्यौ च आहूतं
ब्राह्मणं व्यगंतं गुणवद्ब्राह्मणालाभं च ब्राह्मणविस्तारो नाशयति तस्माद्ब्राह्मणविस्तारं न कुर्वीदिति सत्क्रियादि विरोधतो ब्राह्मणा-
वेधात् सत्क्रियादिसंभवे पित्रादेरेकैकस्यापि ब्राह्मणत्रयाभ्यनुष्ठानम् अतएव गौतमः न च वरान् भोजयेदयुजो वा यथोक्ताहम् बद्धं च गृह्य-
कारोऽपि अथानः पार्वण आदेहकाम्ये आप्सु दधिक एकोऽपि देव ब्राह्मणानि तत्काम्य एनैकमेकैकस्य होहो त्रीन् त्रीन् वा ह्यौ फलभूयस्त्वमि त्याह
हो हाविषि आप्सु दधिक आदेहविषयं स्मृत्यंतरेषु तथाविधानात् अत्राप्याप्सु दधिक इत्युपक्रमश्च १२६ प्रथिति नित्यं देवतसि च्यं कर्म आहूतं रूपं प्र-

यमपिप्रख्यातामेतद्व्यापिपुपकारार्थक्रिया प्रकर्षेणइतः प्रेतःपितृलोकस्थएवोच्यते विशुष्येअभावस्यायांनस्मिन्पित्र्येक
 मपिपुक्तस्येतत्परस्यलौकिकतास्मान्निकोमेतद्व्यापिपुपकारार्थक्रियागुणवत्पुत्रपौत्रधनादिफलप्रबन्धरूपेणकर्त्तारमुपपत्तिश्चेत
 स्मादिदत्तजन्यम् गोविंदराजेनतुविधिः क्षयइतिपरित्यास्यातंचयोपनामविधिः पितृकर्ममितिधिक्षेपेचदक्षयप्रहेया तदसाप्रदा
 धिकम् मेधानिधिमृत्तिभिर्गोविंदराजादपितृदत्तैरेनपुपेतत्वाक्षयइतिसंबंधकुशाच्च १२७ योत्रियेति छंदोभावाध्यायो
 नियस्तस्मैदेवपितृवन्नानियत्वनोदेयानि अर्हन्तमायश्रुताचारभिनानादिभिः पूज्यतमायतनस्मैदत्तंमहाफलप्रवति १२८ एकैकमि-
 नि देवपितृयोरेकैकमपिवेदतत्त्वाविदं ब्राह्मणभोजयेत् तदापिबिधिष्टंआहफलभामोतिनलविदुषोबहूनिपिएवंचफलेअवणाद्राह
 णभोजनमेवमथानपिंदानादिकंस्वराभिनगोविंदराजः वयंपुपितृदेशेनद्वयत्यागं ब्राह्मणस्वीकारपर्यंतंआहशब्दवाच्यंप्रधानब्रूमः
 तदेवमनुनापिंडान्वाहार्यकंआहकुप्यादितिविहितं आपस्तंबेनतुमन्वर्थस्यैवव्याख्यातत्वात् तदाहआपस्तंबः तथैतन्मनुः आहशब्दं

ओत्रियायैवुदेयानिहव्यफव्यानिदानृभिः अर्हन्तमायविप्रायतस्मैदत्तंमहाफलम् १२८ एकैकम्
 पितृवृद्वांसं देवपित्र्येचभोजयेत् पुकलफलभामोतिनामत्रज्ञानवहूनपि १२९ दूरादेवपरिक्षित्वा
 ह्मणवेदपारगम् तीर्थतद्व्यकृत्यानामदानसोनिधिः स्मृतः १३० सहस्त्रहिसहस्राणामनृचाचत्रभु
 जते एकस्तान्मत्रविस्तीर्तः सर्वानहतिधर्मतः १३१

नोपार्थेभासिमास्यपरपक्षस्यापराणहः श्रेयानिति आहशब्दंआहमितिशब्दोवाचकोयस्यतत्तथा ब्राह्मणस्ताहवनीयार्थेआहव-
 नीयवत्तत्तद्व्यप्रतिपत्तिस्थानलान् पितरोदेवनाइतिनियतपितृदेवताकलाच्चआहस्य देवताआहारीआहशब्दस्तत्तदर्ममास्य
 धर्मोपायः कौंडपायिनामयनइयाभिहोत्रशब्दः पुकलंफलभामोतिइतिपुष्टतरफलार्थिनोगुणफलविधिः समोजनस्यांगलेपित
 दात्रयोनिरुद्धः आपस्तंबोऽप्यथान्आहकर्मैतसितदेवतम् मन्वर्थकयपस्तस्मान्नेदं ब्राह्मणभोजनम् १२९ दूरादिनि दूरादेवपि
 तृपितामहाद्यभिजनसुदिनिरूपणेनकृत्स्नशास्त्राध्यायिनंब्राह्मणपरीक्षेनयस्मान्ताविधो ब्राह्मणोहव्यादीनातीर्थपात्रंमदानेसो
 निधिरिवमहाफलभामैर्हेतुलान् १३० भवेति यत्रआदेब्राह्मणानामवेदविदोदशलक्षाणिभुजतेतत्रकोवेदविदोजनेनपरितुष्टो-

धर्मनोपभोगादनेन तान्स्वर्वा न ह तिस्वीकर्तुं योगो भवति तद्भोजनं फलजनयतीत्यर्थः छादं सत्त्वादेकवचनम् अथ बाबहुवचनानां स्थाने स ह स्वाभितानोरभिमतम् गोविंदराजस्तदाह स ह स्वंगच्छतु भूतानि निति वेदे १३१ ज्ञानेति विद्यया उत्कृष्टेभ्यो ह व्यानि कृत्या भिन्नदेयानि नमूर्त्तैः अर्थान्तरन्यासो नाभा लंकारः न हिरक्ताक्तौ ह स्तो रत्ने भव विशदो भवतः किंतु विमलजलेन एव मूलं भोजनेन जनि तं दोषं नमूर्त्त एव भोजितोपहंति किंतु विद्वान् १३२ अविद्वन्दिश विद्वान्भोजनं च नोत्पत्त्या स्तोति यावत् इति यावत् स रसं रस्य फान् ग्रामान् ह व्यकथ्यैर्वै (विद्वै) कृतं तत्संख्या कानेव म क्तव आदृक्त्तज्वलितं मूलं रस्यस्या सुखो ह पिंडान् ग्रसते आदृक्त्तुरेवेदमविद्वान्फलकथनम् तथा च व्यासः ग्रसते यावतः पिंडान् ग्रस्य वै ह विधो नृचः ग्रसते तावतः भूत्यान् गत्वा वै वस्वनक्षत्रम् १३३ ज्ञानेति केचिदात्मज्ञानपरा ब्राह्मणा भवन्ति अन्ये माजापत्यादितपःप्रधानाः अपरे तपोध्ययनभिरताः इतरे यागादिपराः

ज्ञानोत्कृष्टायदेयानिकृष्यानिचहर्षोषिच नहिहस्तावस्रुग्दिधौरुधिरेणैवसुन्द्यतः १३२ यावतोद्युसते
यासानहव्यकव्येषमञ्चवित् तावतोद्युसतेप्रत्यदोसमूलक्षययोगुडान् १३३ ज्ञाननिष्ठाहिजाःकचित्त
पोनिष्ठास्तथापरे तपःस्वाध्यायनिष्ठाश्चकर्मनिष्ठास्तथापर १३४ ज्ञाननिष्ठेषुकव्यानिमतिष्ठाव्यानि
यन्ततः हव्यानितुयथान्यायसर्वेष्ववचतुष्वपि १३५ अत्र्यात्रियःपितायस्यपुत्रःस्याद्ददपारगः अ
त्रोत्रियोवापुत्रःस्यासिताभूद्दपारगः १३६ ज्यायासमनयोविद्यातृयस्यस्याच्छात्रियःपिता मन्त्रस
यूननाथतुसत्कारमिनरोहति १३७

देवाम्ना निपुनः न्यायावधुतार्थशास्त्रानुसारेण चतुर्व्यापि १३५ अत्रोत्रिय इति योऽत्रोत्रिय पितृकः स्वयंच अत्रियः यः अत्रिय-
पितृकः स्वयंच अत्रियः १३६ तयोः कः श्रेष्ठ इत्युक्तपन्यस्य विशेषमाह न्यायासमिति अनयोः पूर्वस्योक्तनिर्दिष्टयोर्मध्ये अत्रियपु-
त्रं स्वयमत्रोत्रियमपि ज्येष्ठजानीयान् पितृविद्यादरपरमिदम् यः पुनरत्रोत्रियस्य पुत्रः स्वयंच अत्रियः सतदधीतवेदपूजनार्थं पूजा-
मर्हति चेद एवत द्वारेण पूज्यन इति पुत्रविद्यादरपरमिदम् तस्माद्वचनभंग्या अत्रियपुत्रः स्वयंच अत्रियः आहुः फोजयितव्य इत्यु-
क्तं १३४ तल्लिखत आह ज्ञानेति ज्ञानप्रधानेभ्योऽपि त्र्यर्थान्नानियत्ना हातव्यानि

कम् ननु श्रोत्रियस्य स्वयमश्रोत्रियस्यैवाप्यनुज्ञानं श्रोत्रियायै वेदयानीति विरोधादेवं च दूरादेव परीक्षेतोति विद्याव्यतिरिक्ता
 चारादिपशस्वार्थत्वेनावधिष्ठते १३७ नेति आर्द्धेन भिन्नभोजयेत्तन्धानांतरैरस्य मैत्रीसंपादनीया न शत्रुन्वच भिन्नं यजानीयात्तन्त्रा
 स्मरणं आर्द्धभोजयेत् १३८ यस्येति भिन्नशब्दोयं भावप्रधानः यस्य मैत्रीप्रधानानि हव्यवल्यानि तस्य पारलौकिकफलं न भवतीति
 फलाभावकथनं परमिदम् प्रेत्येति परलोके इत्यर्थं शब्दान्तरमव्यभिचिननुत्कान्तं तेनासमानकचुकलेक्यं त्कादिति नाशं कनोपम्
 १३९ सर्गफलं आर्द्धस्यादशपितुं पूर्वोक्तफलाभावमेव विशेषणकथयति यदिति यो भवत्याः संगतानि भिन्नभावशास्त्रानि भिन्नतया
 आर्द्धेन कुरुते आर्द्धमेव भिन्नलाभं हेतुत्वाभिन्नयस्य स आर्द्धभिन्नो हि जापसदः ससर्गलोकाध्यवर्तेत न भामोतीत्यर्थः आर्द्धस्यापि स्व

न आर्द्धभोजयेन्मित्रं धनैः कार्योऽस्य संग्रहः नारिं भिन्नं विद्यान्तं आर्द्धभोजयेद्भुजम् १३८ यस्य मि
 त्रप्रधानानि आर्द्धानि च हवीक्षितं तस्य प्रत्यफलं नास्ति आर्द्धेषु च हविःषु च १३९ यः संगतानि कुरुते
 मोहाच्छाद्धेनमानवः सस्वर्गाध्ययते लोकाच्छाद्धभिन्नो हि जायमः १४० स भोजनीसाभिहितापैशा
 चीदक्षिणां हजैः इहैवास्ते तु सालोके गौरधैवैकैश्चमनि १४१ यथे रणे बीजसु त्वानवसालभते फ-
 लम् तथानृचैह विदुस्तानदातालभते फलम् १४२ दातृन्यतिग्रहीतृश्च कुरुते फलभागिनः विदुषेद-
 क्षिणां दत्त्वा विधिवत्कृत्येह च १४३

न फलत्वमाह याज्ञवल्क्यः आसुः प्रजाधनं विद्यां स्वर्गमोक्षं सुखानि च प्रयच्छं-
 तिनं यास्यं ग्रीतान् नृणां पितामहाः १४० संभोजनीति सादक्षिणादानं क्रियासंभोजनीसाह फल्यते यथा सासंभोजनी गोघीबहुषु
 रूपभोजनानि कापि याचधर्मलात्पैशाचीमन्यादिभिरुक्ता साचमैत्रीप्रयोजनकृत्वा न परलोकफलादहलोकैवास्ते यथाऽन्या-
 गोरे कस्मिन्नेव गृहेतिष्ठति न गृहांतरगमनसमा १४१ यथेति दीरणमध्वरदेशो यत्र बीजसु तनमरो हीनतत्र यथा बीजसु स्वाक
 र्थकोन फलं भामोति एवमविदुषु आर्द्धदानफलदानभामोतीति १४२ दातृमिति वेदतत्त्वविदे यथा शास्त्रं नृत्तं ऐहिकसु धि
 क फलभागिनो दातृन्करोति ऐहिकं फलं यथा शास्त्रानुधानेन लोके रत्नानिरूपमानुषगिकमिति मेधातिथिगोविंदराजो वयं ला

सुरादिभूमे वैदिक फलंश्रुमः आसुः प्रजोधनविद्याभित्याद्यौहिकसुषुप्तिकादिफललेनोपि आहंरस्ययाज्ञवल्क्यादिभिरुक्तत्वात् प्र
 तिग्रहीतुं अयाहलव्यधनानुष्ठितयागादिफलेन परलोके सफलं कुरुते अन्यायान्तिधनानुष्ठितयागादेरफलप्रदत्वात् इह
 लोकेत्यायार्जिनधनारब्धकृष्यादिफलानि शयत्याभासफलान् कुरुते १४३ काममिति करविहङ्गाह्यणाभावे गुणवन्निभं भोजये
 त् ननु गिहसंभमपि शय्यतः शत्रुणा आहं भक्तं परलोके निष्फलं भवति यथोक्तपात्रासंभवे भिन्नप्रतिप्रसवाद्ये मिदम् १४४ अत्रि
 यायैव दयानीत्यनेन छंदोमात्राध्यायिभ्यो विषयशब्दप्रयोगात्तदाश्रयणभावश्च कुरुते इदानीं लालाधिकफलार्थं मंत्रब्राह्मणात्मकसं
 त्सशाखाध्यायिभ्यो विषयेदानमाह यत्नेनेति अन्वेदिनं मंत्रब्राह्मणात्मकशाखाध्यायिनयत्नतो भोजयेत् तथा विधयेव यजुर्वेदि
 नं वेदस्य पारंगच्छतीति वेदपारगः शाखाया अंतंगच्छतीति शाखांतंगः समाप्तिरस्यास्तीति समाप्तिकः सर्वे एव शब्देन मंत्रब्राह्मणा

कामं आहंर्येन्निभं नाभिरूपमपि त्वं रिम् दिषता हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्कलम् १४४ यत्ने
 न भोजयेच्छाहंर्यं वहुचं वेदपारगम् शाखांतंगमयाध्वसु छंदोगंतु समाप्तिकम् १४५ एषामन्यतमा
 यस्याभ्रजीति आहंर्यमर्चितः पितृणां तस्य तृप्तिः स्याच्छाश्वती सा तपो रुषा १४६ एष वै प्रथमः कल्पः
 प्रदानं हव्यकव्ययोः अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः स दासुर्द्विरसुष्ठितः १४७ मातामहमातुलचस्वरूपी यन्व-
 भुरगुरुम् दौहित्रविट्पतिवंशु मृत्विग्याज्या च भोजयेत् १४८

तमकंकलमशाखाद्येताभिहितः १४५ त
 श्रौजने अधिकं फलमाह एषामिति एषां संपूर्णशाखाध्यायिनां बहुचादीनां मध्यादन्यतमो यस्य सम्यक् पूजितः सन् आहं-
 र्यं भुक्तेन स्य शुभ्रादिसप्तसुराणां शाश्वती अविच्छिन्ना पितृणां तृप्तिः स्यात् सा तपो रुषाति अनुशान्तिकादिलाहुभयपददृष्टिः तस्य
 चोक्तिगणत्वात् १४६ एष इति हव्यकव्ययोरुभयोरैवं प्रदानेयदसंबंधिभ्यो विद्यादित्यो दोषतदति अयं सुख्यः कल्प उक्तः अयं तु
 मुख्याभावे वक्ष्यमाणोऽनुकल्पो ज्ञानव्यः सर्वदा साधुभिरनुष्ठितः १४७ मातामहमिति स्वस्तीयो भागिनेयः गुरुविद्या गुरुत्वार्यो
 विट्दुहितानस्याः पतिः पिट्पतिर्जीमाना बंधुर्मातृषष्टशुभादि एताच्चातामहादीन् दशमुख्यो भिषाद्यसंभवे भोजयेत् १४८

नेति धर्मज्ञोदैवग्रामे भोजनार्थं न ब्राह्मणं यत्नतः परीक्षेत् लोकं गमिद्वाग्नेयाच्चेणसीमाधुतया भोजयितव्यः पित्र्ये पुनः कर्मण्युपस्थिते
 पितृपितामहाद्याभिजनपरीक्षाकर्तव्येति प्रयत्नतः शब्दस्यार्थः १४९ यदिति स्तेनश्चौरः सचक्रवर्णः चौरादन्त्याः तस्य पतितशब्देनैवम
 हणान् पतितो महापातकी कुबोजनपुंसकः नास्ति कवृत्तिर्नास्ति परलोकदत्तयेवं वृत्तिः प्रवर्तनं यस्यात्मानं देवपितृकृत्ययोरुभयोरैवा
 योरयान्मनुष्यव्रीहिति मनुग्रहणं निषेधादस्य सर्वधर्माणां ये वमनुोक्तान् १५० जटिलमिति जटिलो ब्रह्मचारी मुंडो वा जटिलो वा
 स्यादित्युक्तं ब्रह्मचारिणो वेदाध्ययनस्य मुंडोऽपि निषिध्यते अनधीयानं वेदाध्ययनरहितं यस्योपनयनमात्रं कृतं न वेदादेशः ते
 नास्तीकृतं वेदस्यापि ब्रह्मचारिणो वेदाध्ययनकर्तुरप्यनुज्ञानार्थेयं निषेधः अतः श्रौत्रिया र्यैवेद्यानीति ब्रह्मचारीतरविषयम् दुर्व-
 लोदुष्यर्गा मेषानिथिस्त दुर्वलमिति प्रविश्यावलमिति हिनकेशो वा दुष्यर्मा वा इत्यर्थत्रयमुक्तवान् कितवो धूतकृत् पूगयानकाव

न ब्राह्मणं परीक्षेत् दैवे कर्मणि धर्ममिवित् पित्र्ये कर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत् प्रयत्नतः १४९ ये स्तेनपतितकु
 वार्ये च नास्ति कुट्टयः तान् हव्यकव्ययोर्विज्ञानं हान्मनुष्यव्रीहान् १५० जटिलवानथो यानं दुर्वलं कित
 वंतथा याजयति च ये पूगानां श्रद्धया देनं भोजयेत् १५१ चिकित्साका देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा वि
 पणनचजीवितो वर्ज्याः स्युर्हव्यकव्ययोः १५२ श्रेष्ठ्या ग्रामस्य राज्ञश्च कुनखो रथावदंतकः प्रतिरोद्धा गुरोश्च
 वत्सक्तग्निर्वर्द्धिषिस्तथा १५३

हुयाजकाः पूगाः ऋमुकटुंदयोरित्याभिधानिकाः अतएव वसिष्ठः यश्चापि बहुयाज्यः
 स्यात्पशुपनपते बहुनिति तान् आर्द्धेन भोजयेदिति न देवे निषेधो मनोरभिमतः तत्र हव्यकव्यग्रहणमुभयत्रेति वाक्येति १५१
 चिकित्सेति चिकित्सकोऽपि देवलः प्रणिमाप रिचारकः वर्तनार्थे स्तेनैतलमकुर्वतोऽयं निषेधः ननु धर्मार्थम् देवकोशोपभोजनना
 म्ना देवलको भवेदिति देवलवननात् मांसविक्रयिणः सकृदपि सद्यः पतति मांसेनेति तल्लिङ्गात् विपणनेनेति विपणोवणिज्यातयाजी
 वंतः हव्यकव्ययोरित्यभिधानात् देवोऽपि चैवेत्याज्याः १५२ श्रेष्ठ्य इति श्रुतिग्रहणपूर्वकं ग्रामाणां राज्ञश्चाज्ञाकारीकुस्तिनस्य ह
 षादंतगुरुमनिक्कुलान्तरणशीलस्य ऋशौ तस्मात्तग्निनिकलोपजीविनश्च हव्यकव्ययोर्वर्ज्या इति पूर्वस्यैवात्रानुषंगः उत्तरएव च १५३

यक्ष्मीति यक्ष्मीक्षयरोगी पशुपालोदत्यर्थतयाच्छागमेधादिपोषकः परितेत्परिविन्नीबक्ष्यमाणलक्षणी निराकृतिः पंचमहाय
नानुदानरहितः तथान्वच्छदोगपरिशिष्टं निराकृतिमरादीनां सविज्ञेयो निराकृतिः ब्रह्महिटब्राह्मणादीनां देहा गणाभ्यन्तरे गणा
पसृष्टसंबंधिपना सुपजीवी १५४ कुशीलचरति कुशीलवोर्ननरुतिः अवकीर्णीस्त्रीसपकोत्विषुतब्रह्मचर्यः प्रथमाश्रमीयति
अश्वत्थलीपतिः सवर्णमिप्रपरिणीयकृतमश्वत्थाविवाहः यौनर्षवः पुनश्च पुनोवक्ष्यमाणः उपपतियस्यजायाजोरोगृहेस्ति १५५ भूतेति
मृतिर्यत्नतद्वाहीभृतकः सन्त्योऽध्यापकः सतथाएवभृतकाध्यापितः शूद्रशिष्योव्याकरणादौ गुरुभ्यतस्यैव वाग्दुष्टः परुषभाष
अभिरास्तदत्यन्ते कुंडगोलकोवक्ष्यमाणो १५६ अकारणेति मातुः पितुर्गुरुणांचपरित्यागकारणं विनात्यक्तासुश्रूषादेरकर्त्ता
तिनेत्याध्ययनकन्यादानादिभिः संबंधैः संपर्कगतः पतितत्वादेवास्यानिषेधमिति चेत् न संवत्सराद्याभिदं भविष्यति संवत्सरेण पतनी

यक्ष्मीचपशुपालश्चपरिवेत्तानिराकृतिः ब्रह्महिटपरिवित्तिश्च गणाभ्यन्तरएवच १५४ कुशीलवोव
कीर्णोच्चिवृषलीपतिरेवच यौनसुवश्चकाणश्चपस्यचोपपतिर्गृहे १५५ भृतकाध्यापकोयश्चभृतका
ध्यापितस्तथा शूद्रशिष्यो गुरुभ्येव वाग्दुष्टः कुंडगोलको १५६ अकारणपरित्यक्तामातापित्रोर्गुरो-
स्तथा ब्राह्मणैर्नैश्चसंबंधैः संयोगपतितैर्गतः १५७ अगारदाहो गरदः कुडाशीसोमविक्रयी ससु
द्रयायीवंदीचतैलिकः कूटकारकः १५८ पित्राविवदमानश्चकितवोमद्यपस्तथा पापरोग्यभिशस्त
अद्यादंभिकोरसविक्रयी १५९ निवक्ष्यमाणत्वान् १५७ अगारेति गृहदाहकः मरण

माणस्ययोन्यभ्यांति प्रदर्शनार्थत्वांकुंडस्यगोलकस्यापिशृणम् अतएवदेवलः अमृतेजारजः कुं रि रुकः यं-
स्तयोरन्मभ्यामितिकुंडाशातिरुथ्यते सोमलताविक्रेता ससुद्रयोवहित्रादिनादोपांतरगच्छति वंदीस्तुतिपाठकः तैलार्थेति-
लादिबीजानांपेष्टा साक्षिवादेकूटस्यमृषावादकस्यकर्त्ता १५८ पित्रेति पित्रासहशस्त्रार्थेल्लोकेकेवावस्तुनिनिर्णयोवि
वदते कितवोयः स्वयंदेवितुमर्भिकः स्वार्थपरान्देवयतिनस्वयंदेवितानत्योक्तत्वात् नचसभिकः तस्य द्युतदृष्टि
समानत्वान् केकरइतिपाठेतिर्यगृष्टिः सन्नव्यतिरिक्तमद्यपाना कुष्टो अनिर्णयितेपितस्मिन्महापातकादौजाताभिशापः छ

ग्रनाधर्मकाग्री रसधिकेता १५९ धलुरिति धनृषिशागंश्चयः करोति ज्येष्ठायां सोदर भगिन्यामनूदायां याकनिष्ठाविवाहेन दीयते
 साग्रेदिधिपूस्तस्याः प्रतिः तथाचलोकाक्षिः ज्येष्ठायां यदनुदायां कन्याया सुदयतेनुजा सात्वाग्रेदिधिपूज्ञेया पूर्वतु दिधिपूः स्मृता
 गोविंदराजस्तु भ्रातुर्मृतस्य भार्याय भित्त्यनेनाग्रेदिधिपू पतिरववृत्तिवशादग्रेपदलोपेन दिधिपू पतिरिति मनुना वस्यते स इह यत्न
 तदस्याह मित्रक्रयौ मित्रस्यापकारे वर्त्तते द्यूतवृत्तिः सभिकः पुत्रेणाध्यापितः पिता पुत्राचार्यत्वा संभवात् १६० भ्रामर इति अप
 स्मारी गंडमालास्य व्याच्युयेतः श्वेतकुष्ठयुक्तः दुर्जनः उन्मादवान् अचक्षुर्वेदानिंदाकरः १६१ हस्तीति हस्तिगवाभ्यो द्वाणां वि
 नेता नक्षत्रशब्देन ज्योतिः शास्त्रमुपलक्ष्यते तेन यो वर्त्तते पक्षिणां मंजरः संजानां त्रिंशद्व्यंशो विना सुखार्थमायुधविद्योपदे-

धनुः शरागां कर्त्तुं च यस्याग्रे दिधिपू पतिः मित्रक्रयं द्यूतवृत्तिश्च पुत्राचार्यस्तथैव च १६० भ्रामरी गंड-
 मालां च यिञ्च यो पितृजनस्तथा उन्मत्तोऽधश्च वज्राभिः स्फुर्वेदनिंदक एव च १६१ हस्तिगोभ्यो द्वादसक्रो
 नक्षत्रैर्यश्च जीवति पक्षिणां पीषको यश्च युन्माचापस्तथैव च १६२ स्नानसाभेदको यश्च ते वाचावरु-
 णेरतः गृहसंवेशाकुलुता वृक्षारोपक एव च १६३ श्वक्रोडायेन जीवी च कन्यादूषक एव च हिंसा
 वृषलवृत्तिश्च गणानां च वयजकः १६४ आचारहीनः क्लेशश्च नित्यं चाचनकस्तथा क्लेशि जीवी म्बोप
 दीन्व सद्भिर्निंदित एव च १६५

शकः १६२ स्नानसामिति प्रवहज्जलानां संतुभेदादिना देशांतरनेता तेषामेवावरणकर्त्ता
 निजगतिप्रतिबंधकः गृहसन्निवेशोपदेशको वास्तुविद्योपजीवी दूतोरजग्रासप्रथम्यतिरिक्तोपि वृत्तरोपयिता वेतनग्रहणेन ननुपय
 धीपंचाभरोपी नरकज्जयातीति विधानात् १६३ श्वक्रोडाति क्रोडार्थं मुनः प्रोषयति श्वेनैर्जीवितिक्रयिक्रयादिना कन्याभिगता हिं
 सारतः श्वदोषः क्रुमर इतिः वृषलपुत्र इति पातांतरम् वृषला एव केवलाः सुत्रायसेत्यर्थः विनायकादिगणयाराकृत् १६४ आचरेति गुरु
 मिथिप्रकृत्स्थानां आचारवर्जितः क्लेशो धर्मकृत्लादीनि कृत्वाहः नष्टुसकस्योक्तत्वात् नित्यं चाचनेन परोदेजकः स्वयं कृतया कृष्या योजीव
 तिरस्येतेरेपि चासंभन्यत्संप्रकृतयापि म्बोपदी व्याधिना स्थूलचरणः केनापि निमित्तेन साधूनां निंदा विषयः १६५

औरन्ध्रिकेति मेघमहिषजीवनः परपूर्वापुनर्भूतस्याः पतिः प्रेतनिर्हारकोधनग्रहणेननतुधर्मार्थे एतद्दे परमतपोयत्सेतमरप्यंहरतं
ति अवश्यश्रुत्याविहितत्वात् १६६ एतानिति एतावत्सेनादीन्निदिताचारान्काणादोश्च पूर्वजन्मानिति निदितकर्मशेषलब्धकाणादि
भावान्साधुभिः सहैकत्रभोजनायनर्हन्ब्राह्मणापसदान्ब्राह्मणश्रेष्ठः शास्त्रज्ञोदैवेपित्र्येयजेत् १६७ ब्राह्मणइति दृष्टान्निर्यथा
विदहन्समर्थोहविषिप्रक्षिप्तेशाम्यतिनिष्कलस्तत्र होमः एवंवेदाग्निन्यूनाब्राह्मणस्तृणाग्निमसस्तस्मैदेवोद्देशेनत्यक्तहविर्नदातव्यं
नैतद्व्युत्पद्यतेऽत्रियायैवदेयानीत्यनेनैवानधायानस्यापिप्रतिषेधमिदोस्तेनादिवत्संक्षिप्तदूषकलतापनार्थपुनर्वचनम् अन्येतुदे
वेअनधायानएववर्जनीयः अधायानस्तृकाणादिरपिशारीरदोषपुनोऽग्राह्यइति एतदर्थपुनर्वचनम् अतएववसिष्ठः अथचेन्मंत्रविह
क्तः शारीरैः पक्षिदूषणैः अद्व्युत्पत्तयमः ग्राहपंक्तिपावनएवसः शारीरैः काणलादिभिर्नतुस्वयमुत्पाद्यैस्तेनलादिभिः १६८ अपांक्तदानं

औरिन्ध्रिकोसाहधिकः परपूर्वापतिस्तथा मेतनिर्यातकश्चैववर्जनीयाः प्रयत्नतः १६६ एतान्विगर्हि
ताचारानपांक्तयान्द्विजाधमान् द्विजातिप्रवरोविहानुभयत्रविवर्जयेत् १६७ ब्राह्मणस्तनूधीयान्
स्तृणाग्निरिवशास्यति तस्मैहव्यंनदातव्यंनहिभस्मानिहूयते १६८ अपांक्तदानेयोदातुभवत्सूत्र्य-
फलोदयः देवैहविषिपित्र्येयातत्पवस्याम्यशेषतः १६९ अत्रतैर्यद्विजेभक्तपरिवेत्तादिभिस्तथा अ-
पांक्तैर्यदद्व्यैश्वतर्ह्रस्वाभिर्भुजते १७० दारान्निहोत्रसंयोगकुरुते योऽग्रे परिवेत्तासविज्ञेयः परि-
वित्तिस्तपूर्वजः १७१ परिवितिः परिवेत्ताययाचपरिविद्यते सर्वतेनरकुर्यातिदातृयाजकपंचमाः १७२

इति पंक्तिभोजनानर्हब्राह्मणायदेवहविषिपित्र्येवादत्तेदातुर्योदानादूर्ध्वफलोदयस्तमशेषमभिधास्यामि १६९ अत्रतैरिति चेद-
हणार्थव्रतरहितैस्तथापरिवेत्त्रादिभिर्न्येयैश्च अपांक्तैः सेनादिप्रियन्तृहव्यभक्तंतत्तस्वाभिर्भुजते निष्कलंतच्छ्रद्धांभवतीत्यर्थः
१७० अमसिद्धत्वात्परिवेत्त्रादिलक्षणमाह दारेति अग्निहोत्रशब्दोयमग्निहोत्राद्याधानपरः यः सहोदरोज्येष्वेभ्रातरिअनूदेअग्नि-
केचदारपरिग्रहंश्रीतस्मात्तन्निर्हरणंचकुरुतेसपरिवेत्ताज्येष्वपपरिवित्तिर्भवति १७१ प्रसंगात्परिवेदनसंबन्धिनामप्यनिष्टफलमा-
ह परीति परिवितिः परिवेत्ताचययाचकन्ययापरिवेदनंक्रियतेकन्यामदातायाजकश्चतर्ह्रिवाहोमकर्त्तासंपंचमोयेषां सर्वेनरकंजंति

भ्रामुरिति मृतस्य भ्रातृत्वस्यमाणनियोगधर्मेणापि निमुक्तायां भार्यायां सहस्रकृत्तावृत्तावृत्त्यादि विधिं हित्वा क्रामेनासुरागं भावयेदप्ये-
 पत्तुं च नादिकुर्यात् असकृद्वा प्रवर्त्तनसादिधिपूपातिर्ज्ञानव्याः अतः शब्दनिषिद्धात्रमध्यपठ्यादस्यापि हव्यकव्यपात्रयोर्निषेधः कल्पनीयः
 १७३ परेति परदारेशुकुण्डगोलकार्यौ द्वौ भ्रान्तत्वस्य धेनेतत्र जीवत्सति काया सुखः कुण्डो भूतपतिकायां यंगोलकः १७४ ताविति ते पर-
 भार्यायां जाना कुण्डाद्याह दायसु पथोगात्प्राणिन इति व्यपदिष्टाः प्राणिनो ब्राह्मणत्वे पितृकार्याभावात् मेल्य फलाभावात्परलोके चालु-
 पंगिककान्त्यादि फलाभावाद्दानि हव्यकव्याभिप्रेत्य फलाभावादिह कर्त्तरि भावानुनाशयेनेनाशयतः प्रदायिभिर्दिता नि हव्यकव्यानि-
 निष्कान्नानिकुर्येति १७५ अपामिति साङ्गः सहैकपंक्त्यां भोजनार्हः स्तेनादिर्यत्संख्यान्भोजनार्हान् पश्यति तावत्संख्यानां भोजन-

भ्रातृमुतस्य भार्यायां यो नु रस्येत कामतः धर्मेणापि निमुक्तायां सजेयोदिधिषूपतिः १७३ परदार-
 युजायुत द्वौ भ्रान्तौ कुण्डगोलकौ पत्नीजीवति कुण्डः स्यान्मृतं भर्त्तरि गोलकः १७४ तौ तु जानौ परस्मै च
 प्राणिनो भ्रमस्य च हव्यकव्यानिनाशयेते प्रदायिनाम् १७५ अपांक्त्यो यावतः पान्त्यान् भुंज-
 नाननुपश्यन्ति तावतान फलमेत्सदानाभाभोति वालिशः १७६ वीस्यान्मृतं नवतः काणः षष्ठः श्वित्रोश्च
 तस्य तु प्रापरो गीसहस्रस्य दशतुनाशयते फलम् १७७ यावतः संस्पृशद्देगं ब्राह्मणान्मूद्रयाजकः ता-
 वतान भवेद्दालुः फलदानस्य पौर्त्तिकम् १७८

स्य फलं तत्र आह दानानां भाभोति वालिशोः श्वः अतः स्तेनादिर्यथानप-
 श्यति तया कर्त्तव्यम् १७६ शस्येति अंधस्य वीक्षणासंभवात् वीक्षणयोग्यदेशसन्निहितोऽसौ पांक्त्यानां नवते भोजनफलं नाशय-
 ति एव काणः षष्ठः चैतत्कुण्डाशतस्य पापरो गीराजो पहनः सहस्रस्य दशं पादिसन्निधिभिरासायं वचनम् गुरुलघुसंख्याभिधाने
 चेदं संख्योपनये दोषगौरवंतत्र प्रापश्चिन्नगौरवमिति दर्शयितुम् १७७ यावत इति मूद्रस्य दशदौ अस्ति कृपावत्संख्यान् ब्राह्म-
 नस्पृशति आसनेषु पकृतेष्विति आसनभेदस्य वस्यमाणत्वात् मुख्यस्पर्शसंभवे यावतो ब्राह्मणो जिनापत्ताशुपश्चित्तावतां संबन्धि-
 तौर्त्तिकं फलं प्रादीय दातुर्न भवति नावतां पौर्त्तिकं फलं च हि वीददानाच्च यत् फलं तन्ममवति इति मेधातिथिगोविंदराजौ अतस्तथैव

मिन्दया निषिद्धाणा पठितोपि श्रुद्दयाजक भोजननिषेधः कल्प्यते १७८ प्रसंगाच्च श्रुद्दयाजक प्रतिग्रह निषेधेयं तिलाघवार्यमन्यत्र निषेधवरणे श्रुद्दयाजकशब्दोच्चारणकर्तव्यं स्यात् वेदेति वेदज्ञोपि ब्राह्मणः श्रुद्दयाजकस्य लोभात्स्य प्रतिग्रहं कृत्वा शीघ्रं शरीरादिना विनोशं गच्छति सुतसामवेदविन् अप कर्मव्यापशसयादिकविषादके १७९ सोमाधिक्रयिणा इति सोमाधिक्रयिणे यद्दत्तं तद्दातुं भोजनार्थं विद्यासंपद्यते जन्मान्तरे विद्याभोजनान्नौजायत इत्यर्थः इतरे एवं पृथगोणितेपि व्याख्येयम् नहं नाशमागितया निष्फलविवक्षितम् अप्रतिष्ठमनाद्ययतयानिष्फलमेव १८० यलिति वाणिजकायेयद्दत्तं तद्दातुं त्रेहासुषंगिक कीर्त्यादि फलायनापि पारलौकिक फलाय भवति पुनर्भूतुत्रापयद्दत्तं तद्भूतस्मादुत हविः समन्विष्फलमित्यर्थः १८१ इतरेष्वेति इतरेष्वौविशेषेणानुक्तफलेभ्यः पंक्तिभोजनार्हं स्याः स्तेनादिभ्यो यथाकीर्तिनिष्प्रोय हस्तमन्त्रहातुभोजनार्थं मेदोरुधिरमांसमज्जास्थिभ्रवतीति पंडितावदंति अत्रापि जन्मान्तरे मेद

वेदविच्चापिविप्रोऽस्य लोभात्कृत्वा प्रतिग्रहम् विनाशं न जनति क्षिप्रमामपूत्रमिवांभसि १७९ सोमाधिक्रयिणे विद्याभिव्रजे पूयशाणितम् नष्टदेवलकंदूतं अमतिष्ठतु वाङ्मयो १८० यस्तु वाणिजके दत्तं न हनामुत्र तद्देत भस्मनीकृतं हव्यं तथापि न भवेद्दिने १८१ इतरेषु त्वपात्तयेषु यथा हिष्टेषु साक्षुषु मेदास्तु उभासमज्जास्थिवदन्यन्मनीषिणः १८२ अपांस्तस्योपहृता पंक्तिः पाव्यते ये हि ज्ञो तर्मेः तान्निबोधत कार्त्स्न्येन हि जाग्रान्यंक्तिपावनान् १८३ अग्न्याः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च श्रोत्रिआन्वयजाश्चैव विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः १८४ शोणितादिभ्रजां जानिषु जायंत इत्यर्थः १८२ अपांस्त्य इति एकपं

स्युपविष्टस्तेनादिदूषितापंक्तिर्ये ब्राह्मणैः पवित्राक्रियते तान् पवित्रोक्तारकान् ब्राह्मणानशेषिणश्च्युत निषेधादेकपंक्तिभोजनासंभवे पस्तेनादीनारहस्यकृता ज्ञानदोषविषयत्वेन साधकताभ्यवचनस्य १८३ अग्न्या इति सर्वेषु वेदेषु चतुर्ष्वपि अग्न्याः श्रेष्ठाः सम्यग्गृहीतवेदाः ब्राह्मणाः पंक्तिपावनाः अतएव यमः पंक्तिपावनगणनायां चतुर्वेदविदे चैवेति पठितवान् तथा प्रकर्षेणैव उच्यते वेदार्थेण भिदिति प्रवचनान्यंगानितं ध्येयग्न्याः षडंगविदस्ते च तुर्यैर्दिनोपि पंक्तिपावनाः न्यायविच्चषडंगविदिति पंक्तिपावनमभ्येयमेन पृथक् पठितत्वात् तथा छंदसां शुद्धशुक्ल इत्युक्त्वा नोवचनाद्दशगुरुष इत्युक्त्वा नोवचनाद्दशगुरुष इत्युक्त्वा नोवचनाद्दशगुरुष इत्युक्त्वा नोवचनाः पंक्तिपावनाः १८४ ७, ७

त्रिणैति त्रिणाचिकेतः अथसुवेदप्रागः तद्गतं च तद्योगालुख्योपनिषाचिकेतः पंचाभिरग्निहोत्री तथाचहारीतः पवनः पावनस्ते
तापस्पृचानयोगृहे स्नायनातः प्रदोष्यतेसविमः पंक्तिपावनः पवञ्ज आवस्रथ्याग्निः पावेनः सप्सोभिः शीतापनोदाद्यर्थेचहुषुदेशेषु
पिबिधायते त्रिस्तपणोबहुचवेदप्रागः तद्गतं च तद्योगालुख्योपनिषाचिकेतः षडंगानिशिक्षादभियोग्याचषेसंषडंगविन् सर्वमवचनेन
यडंगार्थेनोक्तः ब्रह्मदेयाब्राह्मणविवाहोदानस्या आत्मनानः पुत्रः ज्येष्ठसामाभिआरण्यकेगीयंतेतेषां गाताएतेषट् वितेपाः पंक्तिपाव
नाइत्तरन्लोकैकैकसंप्रपः १८५ वेदेति अनर्थात्तापिवेदांगानिभिरुक्तप्रदेशाधिगतवेदार्थः प्रवक्तृवेदार्थस्यैव ब्रह्मचारीप्रथमाश्रमासा
हस्रदइतिदेयविरोधालुपादानेपिगावोवैयत्तस्ययातरइत्यादिविशेषप्रवृत्तश्रुतिदर्शनात् गोसहस्रदाताबहुप्रदोवा शताशुः शतवयाः
ओभियायैवेदेयानीतिप्रमात्वमिथोत्रियत्वेउक्तगुणयोगात्पंक्तिपावनलम् १८६ पूर्वैद्युरिति आहकर्मणिपाते आह्राहात्पूर्वदिनेत

त्रिणाचिकेतः पंचाग्निस्त्रिस्तपणोः षडंगवित् ब्रह्मदेयात्संस्तानो ज्येष्ठसामराण्वत् १८५ वेदार्थवि
स्तुक्तत्वे ब्रह्मचारीसहस्रदः शताशुश्चैव विज्ञेया ब्राह्मणाः पंक्तिपावनाः १८६ पूर्वैद्युरपरैद्यवा आह
कर्मणसुपस्थिते निमंत्रयेत च्यवरान् सभ्यविभ्रान् पथोदितान् १८७ निमंत्रितो हजः पितृभ्ये नियतात्मा भ
वेत्सदा न च छेदास्पधीयत यस्य आहूत इवेत् १८८ निमंत्रितान् रहिपितर उपतिष्ठति तान् हजान्
वायुवच्चातुगच्छति तथ्यासीनानुपासते १८९

दसंभवे आहूदिन एवोक्तस्तुष्टान् ब्राह्मणान् सभ्यगितिसल्लभ्य निमंत्र
येत् त्रयोवारानुनयेयांते च्यवराः न तु तानेव एकैकशोजनस्या युक्तत्वात् १८७ निमंत्रित इति आहूदिनिमंत्रितो ब्राह्मणो निमंत्रणादा
रस्य आहूदोरात्रयावत् नमै सुनभिरुत्तिसंयममियमावाचस्यात् अवश्यकर्तव्यजादिरुन्निवेदाध्ययनं न कुर्वीत आहूकर्तो पितर्येव
स्यात् १८८ निमंत्रिताभित पूर्वमियमविधेरयमनुवादः यस्मान् ब्राह्मणान् निमंत्रितान् इत्यरूपेण पितरो धितेति प्राणवायुव
नुरगच्छतोऽनुरगच्छंति तयोपविष्टेषु ते पुंसोऽपि पठपविशंति तस्मान् पितृणां भवेयुः १८९ केतित इति हव्यकव्येषु शास्त्रान्निमंत्रितो
ब्राह्मणः स्त्रीकृत्यकेनापि प्रकारेण सोजनसं कुर्वीतः तेषां पायेन न्यातरेत्सु कुरो भवति १९० भियतात्मा भवेत्स तस्य नेन मैथुनमिषेधे

कृतेनैवलोपमस्यधिकदोषापनायाहआमंत्रितस्त्विति ॥ १५७ ॥
 मणस्सुतोदिर्भारमेतसदाहुर्यस्यापंतस्याभोतिपायोत्पन्निमात्रंविचक्षितम् अन्यथादातरि अपापेपापंनजायते नचेदंदातुः प्रायश्चित्त
 तथाविहितंयैनासोपापाच्युच्यते मेधातिथिगोविंदराजौतुसामान्येनब्रह्मचर्यस्याविधानात् दृषस्यंतीचपल्यतिभक्तारिभित्तियोगा
 अरण्येनआदभोक्तुंरुद्राब्राह्मण्यपिदृषत्यभिमतत्रेत्याहनुः १५९ अक्रोधनादिति क्रोधरहितानिहः शौचंमृद्धारिष्यामंतः
 गदेपादित्सांगस्तद्युक्ताः सर्वदास्त्रासंयोगादिभ्यःस्तुक्त्याःस्तुक्त्युद्धाः दयाद्यदृगुणयोगोहाभागतातदंतः अनादिदेवतारूपाः पितरस्त
 स्मात्क्रोधादिरहितनमोलाकत्रचिभिविनयम् १६२ यस्यादिति एषांसर्वेषांपितृणांयस्मादुत्पत्तिर्येचपितरोयैर्ब्राह्मणादिभिर्देवै
 र्भिर्यमैः शास्त्रोक्तकर्मभिरुपचरणीयाप्तवैयुः तान्माकल्येनमृणुत १६३ मनोभिति हिरण्यगर्भापल्यस्यमनोर्येमरीच्यादयःपुत्राः

केतितस्तुयथान्यायंहव्यकच्येद्विजोत्तमः कथंचिदुच्यतिक्लामन्पापःसूकरतांव्रजेत् १६० आमंत्रि
 तस्तुयःश्रद्धेदृषत्यासहमादते दातुयत्तुदुष्कृतंकिञ्चित्तत्सर्वप्रतिपद्यते १६१ अक्रोधनाःशौचपराः
 सततब्रह्मचारिणः न्यस्तशस्त्रासहाभ्रागाःपितरःपूर्वदेवताः १६२ यस्मादुत्पत्तिरतेषांसर्वेषामव्यशेष-
 तः यैर्ब्रह्मचर्यपचर्याःस्युर्नियमैस्तान्निबोधत १६३ मनोहरण्यगर्भस्ययमरीच्यादयःसूताः तेषामृषी
 णांसर्वेषांपुत्राःपितृगणाःस्यूताः १६४ विराट्सूताःसोमसदःसाध्यानांपितरःस्मृता अग्निधात्ताश्च
 देवानामारीच्यालोकविभ्रताः १६५ देत्यदानवयक्षाणांगंधर्वीरगरक्षसाम् सृपणी
 हिषदोत्रिजाः १६६ सोमपानामविभ्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः वैश्यानामज्यपानामशूद्राणांतुसू-
 नः १६७

पूर्वसूक्ताःमरीचिरच्यंगिरसावित्यादिद्वानेषामृषीणांसर्वेषांसोमपादयःपितृगणाःपुत्रासामन्वादिभिःस्मृताः १६४ विशादिति
 विराट्सूताः सोमसदोनामसाध्यानांपितरः अग्निधात्तामरीचैःपुत्रालोकवित्यातादेवानोपितरः १६५ देत्येति देत्यादीनांप्रथमाध्यायो
 दितमेदानींअत्रिपुत्रावर्हिषदोनामपितरःस्मृताः १६६ सोमेति ब्राह्मणप्रभृतोनांचतुर्णांचतुर्णांसोमपाप्रभृतयश्चत्वारःपितरःस्मृताः
 १६७

सोमोति कवेर्धृगोः सोमपाः पुत्राः हविर्भुजएव हविषांत अंगिरसः पुत्राः आन्यपाः पुलस्त्यसक्ताः सक्तालिनोवसिष्ठसक्ताः १९८ अग्नीति
अग्निदग्धानग्निदग्धकाव्यवर्हिषदग्निदग्धान्नसौम्यास्थान्यसाम्निवृत्तिप्राणाभेजानीयात् १९९ यइति यएतेप्रधानभूताः पितृगणारु-
क्तास्तेषामपीहजगतिपितरएवपुत्रपौत्राअनंताविज्ञेयाः पुत्रपौत्राभितिगवाश्चग्रधृतीनिर्लेखकवद्भाव एतच्छ्लोकस्मृतिताएववरोवरेण्य
इत्यादयोः न्येयिपितृगणामार्कडेयादिपुत्राणादिपुत्रभूयते २०० ऋषिभ्यइति ऋषिभ्योमरिच्य्यादिभ्यस्तुक्क्रमेणपितरोजाताः पितृभ्योदे-
वमानवाजाताः देवेभ्यश्मजगमस्यावरजगल्क्रमेणजातंतस्मात्सोमपादिप्रभवत्वात्स्वपितृपितामहप्रपितामहानामेवांश्चाहदेपूजनीयइती
मपादयोपिपूजिताः संतः आहफलदानायकत्वंतदितिप्रकृतमपिचादिआहस्तस्यथैयंसोमपादिपितृगणोपन्यासः अथवाआवाहनका

सोमपास्तुकवेः पुत्राहविषांतो गिरः सक्ताः पुलस्त्यस्याज्यपाः पुत्रावसिष्ठस्यसक्तकालिनः १९८ अग्नि
दग्धानग्निदग्धान्काव्यान्वर्हिषदुस्तथा अग्निवाक्ताश्चसाम्याश्चविभ्राणामेवनिर्दिशेत् १९९ यएते
दुगणामुरव्याः पितृणापरिकृन्तिताः तूषामपीहविज्ञेयपुत्रपौत्रमनंतकम् २०० ऋषिभ्यः पितरोजाताः
पितृभ्यो देवमानवाः देवेभ्यस्तजगत्सवरस्थाणवतुपूर्वाः २०१ राजते भर्जिनेरवामथो वाराजतान्वि-
तेः वार्षपित्र्यद्रुयादत्तमक्षयाथोपकल्पते २०२ देवकार्या हि ज्ञातीनां पितृकार्या विशिष्यते देवहि पितृ-
कार्यस्य पूर्वमाव्यायनस्तुतम् २०३ तेषां भारक्षभूततु पूर्व देवभिर्याजयत् रक्षासिंहिविष्णुपतिश्चाह
भारक्षवजितम् २०४

लोमजापित्रादयो ब्राह्मणादिभिः सोमपादिरूपेण ध्येया एव व्यवस्थाज्ञानमनुष्ठानपरतावस्थात्
२०१ राजनैरिति एपापितृणां रूप्यमपयत्रैरूप्यसु त्रैर्वीताश्चादिपात्रैर्जलमपि आह्वयादत्तमक्षयस्वरहृतुः संपद्यते किंपुनः प्र-
शस्तपायसादीति २०२ देवैति देवानुद्दिश्य स्त्रियतेतद्देवकार्यम् ततः पितृकार्यो हि ज्ञातीनां विशेषणकर्तव्यमुपादिश्यते अनेन पितृ-
श्राद्धस्याधान्ये देवं तत्रागमिताह एतदेवमप्ययति यतो देवकर्मो पितृकृतस्य पूर्वसदाव्यायनं परित्पूरकं स्मृतम् २०३ तेषामिति आ-
रक्षोरक्षानेषां पितृणां रक्षाभूतं देवं विश्वे देवब्राह्मणं पूर्वनिमजयेत् यस्मात् रक्षावर्जितं आहं रक्षासा आच्छिंदति २०४ छ छ

देवेति यतएवमतः तच्छाद् देवाद्यन्तर्देवैकमीणि आद्यानां वाग्भावावसानेयस्यततथा एतेनेदसुक्तनिमग्नत्रणादिसर्वदेवपूर्वविसर्जनंतुदे
वानां शेषं अतएव देवलः यत्तत्र क्रियते नैमित्तिके ब्राह्मणान्नाति तत्सर्वत्र कर्तव्यं वैश्वदेविकपूर्वकम् न तु तच्छाद् पितृपुत्रकमावसानम्
त्राद्यन्तर्दनुमिष्ठन्मसतानः शीघ्रं निनश्यति २०५ अन्विमिति अस्थंगाराद्यनुपहतदेशान्निर्जनं च गोमवेनोपलपयेत् दक्षिणादिगव
नन्तं प्रपलनः सपादयेत् २०६ अवेति चोदगाः स्वभावावशक्तयोऽरण्यादिप्रदेशास्तेषु नद्यादितीरेषु तथान्निर्जनं प्रदेशेषु दत्तेन आह्लादिना
सर्वदा पितरस्त्यंति २०७ आसनेति तत्र च देशे आसनेषु पृथक् पृथक् विन्यस्तेषु सकृदुपवेश्येत् आसनाभिन्नित्वा ह्यणान्सम्यक्कृतस्नानाचम
नानुपवेशयेत् अत्र देवब्राह्मणासनैकुराहयं पित्रासनेषु च प्रत्येकं दक्षिणाग्र एकः कुशादेशः तदाह देवलः येचात्र विभवे देवानां विभाः पू

देवाद्यन्तर्दाहुतं पित्राद्यन्तर्दयेत् पित्राद्यन्तर्त्वाहमानः क्षिप्रनश्यति सान्वयः २०५ अन्विदेशं वि
विक्ष्वगोमयेनोपलपयेत् दक्षिणाप्रवणचैव प्रयत्नेनोपपादयेत् २०६ अयकाशेषेषु चोक्षेषु नदीनां
रेषु च गहि विविक्तेषु च त्रुष्याति दत्तेन पितरः सदा २०७ आसनेषूपकृतेषु बहिर्धत्सु पृथक् पृथक् उ
पस्पृशेदकान् सम्यग्विप्रस्तासु पवेशयेत् २०८ उपवेश्य तु तान् विप्रानासनं च स्रुयुप्सितान् गन्धमात्यैः
स्मरन्भिभिरच्च ये देवपूर्वकम् २०९ तेषामुदकमानीय सपवित्रास्तिलानपि अन्नौक्यादनुज्ञातां ब्रा
ह्मणो ब्राह्मणैः सह २१० अग्नेः सोमयमाभ्याचकृत्वा ध्यायनमादितः हविर्दानेन विधिवत्पश्यात्सत
पयेसितुन् २११

वीमं चित्राः प्राज्युस्त्वान्यासमान्येषादिदोषोपहर्तारिभिर दक्षिणासुखसुक्ताभिपितृणां भासना
च दक्षिणार्थैकदमीणि प्रोक्षितानि ति लोदकैः दक्षिणासुखसुक्ताभिर्दक्षिणाग्राणि अयं कांडमूलापेक्षया २०८ उपेति तोत्विप्रानामं वि
तानासनेषूपवेश्य कुक्कुमादिगन्धमात्यधूपादिभिः स्पृहणीयगन्धैर्देवपूर्वकमचयेत् २०९ तेषां भिति तेषां ब्राह्मणानामर्थे दकपवित्रति
लान् सोमिआनकृत्वा तैर्ब्राह्मणैः सहानुज्ञातोऽग्नीवक्ष्यमाणं होमकुर्यात् अनुज्ञासामर्थ्याच्च प्रार्थनापि पूर्वकर्तव्या सन्नस्वगृह्यानुसारे
ण करवाणि करिष्यत्त्यादिका अनुज्ञापि ओमित्येवं रूपाकुरुष्वेति वा २१० अग्नेरिति अग्नेः सोमयमयोश्च विधिवत्पश्यादितुर्वहनि

दर्शनेन प्रीणनमादौ कृत्वा पश्चादन्नादिना पितृं स्तपयेत् सोमयमयोः इह निर्देशोऽपि पृथगेव देवतात्वं सहादिशब्दप्रयोगाभावात् यत्र
 साहित्यं विवक्षितं तत्र सहादिशब्दं करोतीत्युक्तं २११ अन्यभावेति अन्यभावेति पुनर्ब्राह्मणहस्ता एव उक्ता हुतित्रयेदद्यात् य
 स्माद्येवाग्निः स एव ब्राह्मणदनिवेदविद्भिर्ब्राह्मणैरुक्तः अन्यभावावस्थानुपनीतस्य संभवानुपनीतस्य समावृत्तस्य च पाणिग्रह-
 णात्सुष्ठुतभार्यम्यवा २१२ अक्रोधेति क्रोधश्च न्यान्मप्रसादान् प्रसन्नसुखान् प्रवाहनादितया पुरातनान् अग्नौ प्रास्ता हुतिरिति न्या
 येन लोकद्वयेऽप्युक्तान् आहुपात्रभूतान्यन्नादयो वदन्ति तस्माद्देवतुल्यत्वाच्छ्रद्धाह्मणस्य तद्भस्मे दातव्यमिति पूर्वविध्यनुवादः २१३
 अपेति अग्नौ पयसाणां घृगमुक्तं अग्नौ करणहोमात् घृगानक्रममपसव्यं दक्षिणसंस्थं कृत्वा ततो यस्येन दक्षिणहस्तेन पिंडाधारमृताया
 शुभ्युदकं क्षिपेत् २१४ श्रूयति तस्मादन्यादि होमादुहतादन्नादुहतावशिष्टान् श्रूयन् पिंडां कृत्वा औदकेनैव विधिना दक्षिणहस्तेन

अन्यभावेऽपि प्रस्य पाणावेवोपपादयेत् योऽस्यग्निः सहजो विर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते २१२ अक्रोध
 नान्मप्रसादान्वदत्येतान् पुरातनान् लोकस्याप्यायने युक्तान् आहुदेवान् हजोत्तमान् २१३ अपसव्य
 मग्नौ कृत्वा सर्वमावृत्य विक्रमम् अपसव्येन हस्तेन निर्वपेद्दुकर्मावि २१४ श्रूयति तस्माद्ब्रह्मविशेषा
 सिङ्गान्कृत्वा समाहितः औदकेनैव विधिना निर्वपेद्दक्षिणासुखः २१५ न्युप्यपिंडास्तनस्तास्तु प्रयत्नो
 विधिपूर्वकम् तेषु दर्भेषु तहस्तनिर्मृज्या ह्युपमागिनाम् २१६ आचम्यादक्मरावृत्य त्रिराधम्यशनै
 रस्मन् षड्भूतश्च नमस्तु यीसित्वेनैव च मन्त्रविच् २१७

समाहितोऽनन्यमना दक्षिणासुखस्तेषु दर्भेषु निवक्ष्यमा
 णलाद्दर्भेषु दद्यात् २१५ न्युप्येति विधिपूर्वकं स्वगृह्योक्तविधिना दर्भेषु तान्निदिान्त्वाददर्भसूत्रेषु करावर्षणमिति विध्युवचना
 च तेषु दर्भेषु मूलदेशे हस्तनिर्लेपं कुर्यात् क्षापिनामह पित्रादीनां त्रयाणालेपं भज्यान्तु सये २१६ आचम्येति अनंतरमुपस्थश्रयोद-
 क्षुस्वो मूलापयाशक्तिना पायामत्रयं कृत्वा वसनापनमस्तभ्यमित्यादिना षड्भूतं नमस्तु यीसित्वं श्रनमोवः पितर इत्यादि मन्त्रसुक्त
 मन्त्रैः पर्याहृत्सेति गृह्यदर्शनात् दक्षिणासुखो नमस्तु यान् २१७ उदकमिति पिंडदानात् पूर्वपिंडाधारदेशदत्तोदकशेषमुदकपात्र-

स्यंप्रतिपिंडसमीपेक्रमेण पुनरुत्सृजेत् तत्तांश्च पिंडान् यथा न्युत्तान् येनैव क्रमेण दत्ता तेनैव क्रमेणावजिघ्रोत्समाहितो नन्यमनाः २१८
पिंडेभ्य इति अल्यिकेति अन्याल्यभावावयवभागाः पिंडेषु उत्सन्नान्यप्रगाग्न्यिडक्रमेणैव गृहोत्वातेनैव पित्रादिब्राह्मणान् भोज
नकाले भोजनात्पूर्वभोजयेत् विधिवसिंडानुष्ठानवसिनरमुद्दिश्य यः पिंडो दत्तस्तदवयवपितृब्राह्मणं भोजयेत् एवं पितामहमपि ता
महपिंडयोरपि २१९ ध्रियमाणेस्त्विति ध्रियमाणेजोवतिपितरिभृतानां पितामहादित्रयाणां श्राद्धं कर्तव्यम् अथवा पितृविमस्थानेन तु
मेव स्वपितरं भोजयेत् पितामहमपि तामहयोश्च ब्राह्मणौ भोजयेत् सिंडह्वयं च दद्यात् २२० पितेति नाम कीर्तनमंत्रश्चाद्धोपलक्षणार्थ
पितृजीवनापेक्षायं वा शब्दः यस्य पुनः पिता मृतः स्यात्सिंतामहेजीवति सपितृमपि तामहयोः श्राद्धं कुर्यात् गोविंदराजस्तस्य स्यपितृम-

उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिंडांतिके पुनः अवजिघ्रोच्च तान् पिंडान् यथा न्युत्तान् समामाहितः २१८ पिंडेभ्य
स्त्वल्पिकामात्रासमादायानुपूर्वशः तानेव विप्रानासीनान् विधिवत्सूवमाशयेत् २१९ ध्रियमाणे तु पित
रिपूर्वधामेयनिवपेत् विप्रवद्वापितं श्राद्धं स्वकपितरमाशयेत् २२० पिता यस्य निवृत्तः स्याज्जीवेच्चापि
पितामहः पितुः सनामसंकीर्त्यं कर्तयेत् पितामहम् २२१ पितामहोवातच्छ्राद्धं भोजीतेत्यब्रवीन्मनुः
कामवासमनुज्ञातः स्वयमेव समाचरेत् २२२ तेषां दत्ता तु हस्तेषु संपूजितानि लोदकम् तसिंदायप्रयच्छे
तस्वधैषामस्तिस्त्वुवन् २२३ पाणिभ्यान्तूपसंगृह्य स्वयमन्नस्य वर्द्धितम् विप्रान्तिकपितृन् च ध्यायन् शन
कैरुपनिक्षिपेत् २२४

पितामहोमेतीत्यार्तासपित्रे पिंडान् निधाय पितामहात्परं श्रद्धां दद्यात् इति विष्णुवचनात्सपितामहत
सिन्तृभ्यां दद्यादिति व्याख्यातवान् २२१ पितामहेति यथाजोवसिताभोज्यस्तथा पितामहोपपितामहब्राह्मणस्थानेभोज्यः पितृप्रपि
तामहयोश्च ब्राह्मणभोजनं पिंडदानं च कुर्यान् यथावाजीवतापितामहेन तलमेव यथारुचि कुर्वीते दत्तानुज्ञाः स्वरुच्यापितामहं वा भोजये
त् पितृमपि तामहयोश्च श्राद्धं यंकुर्यादिति विष्णुकचना सिद्धमपि तांमहं ददमपि तांमहानां श्राद्धं च कुर्यात् २२२ तेषां भिति पिंडेभ्यस्त्वल्पि
कामात्राभित्यनुक्तं तस्यायं कालविधिः प्रदेयविधिश्च तेन ब्राह्मणानां हस्तेषु सदर्मति लोदकं दत्वा तदिति पूर्वनिर्दिष्टं पिंडायं पित्रे स्वधस्ति
सेनमार्दिस्त्वुवन् पित्रादिब्राह्मणेष्वास्तिष्म क्रमेण दद्यान् २२३ पाणिभ्यामिति अन्नस्येति तृतीयाथेयं श्राद्धं नैवेद्यं पितृनादिपात्रं

स्मयं पाणिभ्यां गृहीत्वा पितृभ्यश्चिन्तयन् रसवत्या गोसादानी यद्वाह्यज्ञानां समीपे परिषेवणार्थमलरयास्थापयेत् २२५ उभयोरिति
अधिकरणसमभायम् उभयोः कुर्येति मुक्तमस्थितं यदन्त्राह्यज्ञानातिशयानीयते न दसरादुष्टबुद्धय आछिंदति तस्मान्नैकहस्तेना
नीयपरिवेष्टव्यम् २२५ गुणानिति गुणानुव्यंजनानि अन्त्रापेक्षया प्राधान्यात् गुणसंज्ञानुवात्स्यशाकाद्यान्वयतः श्रुतिः समाहि
तः अनन्यमना सम्यक्पथानविशीर्यति तथा भूमावेव स्वपात्रस्थाने स्थापयेन्मदारुफलकादौ २२६ भक्ष्यमिति भक्ष्यं स्वरविशदम-
प्यवहरणीयं मोदकादि मौज्यं पायुसादि नाना प्रकारफलमूलाभिद्धदयस्य प्रियाणि भासा निपानानि सत्तंगंधानि भूमावेव विन्यसेदिति
पूर्वेण संबोधः २२७ उपेति एतत्सर्वमन्त्रादिकं ब्राह्मणसमीपमानेयमयतः श्रुतिः अनन्यमनाः क्रमेण परिषेवयेत् इदमधुरमिदमम्ल

उभयोर्हस्तयोर्मुक्तं यदन्त्रमुपनीयते तद्विप्रलुपं त्यक्तुः सहसा दुष्टचेतसः २२५ गुणांश्च स्तूपशा
काद्यान्पथोदधिघृतमधु विन्यसेत्ययतः पूर्वभूमावेव समाहितः २२६ भक्ष्यं भोज्यं च विविधमूला
भिच फलानि च हृद्यानि चैव भासानिपानानि सत्तंगंधानि च २२७ उपनीयतु तत्सर्वं शनैः क्रमं समाहितः
परिषेवयेत् प्रयत्नो गुणान्सवाभ्यचोदयन् २२८ नास्वमापातयेज्जातु न कुप्यन्मानुतवदत् न पादेन स्तू
शोदन् न चेतदवधूयते २२९ अस्त्रगमयति मेतान् कोप्येति ननु तं युनः पादस्पर्शस्तर्सासिद्धिं कृत्वा
नवधूयनम् २३० यद्यदोचेत विभ्रंभस्तत्तद् दद्यादमलसरः ब्रह्माद्याश्च कथाः कुर्यात्पितृणामेतदी-
प्सितम् २३१

मित्येवं भाष्यार्थादिगुणान्कथयन् २२८ नास्त्वमिति शोदनं क्रोधमृषाभाषणानि न कुर्यात् पादेन चान्नं न-
स्येत् न चोक्षिष्योऽस्ति प्यान्नं पात्रे क्षिपेत् धुरुकार्यतया प्रतिषिद्धयोरपि क्रोधानुनयोः आहारात्वाज्ञानार्थोऽप्यभियेधः २२९
अस्त्वमिति अमुं क्रियमाणं मेतान् भूतं वेयान् आहन्त्या निप्रापयति न पितृणां मुपकारकं भवति श्रोतः शत्रून् मृषा वा दः कुक्कुरान् पाद-
स्पर्शोऽन्यस्य राक्षसान् अवधूय न पापकारिणः तस्मान्नरो दद्यादिकुर्यात् २३० यदिति यद्यदि प्राणामाप्सितं अन्वयजनादित्य-
दमत्सरो दद्यात् परमात्मनिरूपणपराः कथाश्च कुर्यात् यतः पितृणां भेन दर्पोक्षितम् २३१ ७ ७

स्वाध्यायमिति स्वाध्यायं वेदं मानवादी निधर्मशास्त्राणि आख्याना नि सौपण्यं भोजं चरुणा दी नि इति हासां न्महाभारता दी न्पुराणा
नि ब्रह्मपुराणा दी नि खिलानि श्रीमद्भक्तशिवसंकल्यादी नि आर्दे ब्राह्मणान् आचयेत् २३२ हर्षयेदिति स्वयं हृष्टो भूत्वा प्रियवचना-
दिभिर्ब्राह्मणान् परितो घयेत् अन्नं चत्वं रथा भोजयेत् मिथ्यन्नेन यायसादिभिः पायसमिदं स्वादु
दियुणा भिधानैः पुनर्ब्राह्मणान् मे सयेत् २३३ अनेति ब्रह्मचारिणमपि दौहित्रं आर्दे प्रयत्नतो भोजयेत् अपि षड्वाद ब्रह्मच
रिणमपि आनुकल्पिकमध्यपठितस्यापि ब्रह्मचारिणो यत्नवचनाच्छ्रेष्ठत्वं कथयति नेपालकं वलं चासने दद्यात् दौहित्रभर्तरे
गपि तिलोश्च आर्द्धभूमौ विकिरेत् २३४ श्रीणिनि पूर्वोक्तान्येव श्रीणि दौहित्रा दी नि आर्दे पवित्राणीति शौच्यं ते श्रीणि

स्वाध्यायं आचर्यै स्थिच्ये धर्मशास्त्राणि चैव हि आख्याना नीति हासां न्महापुराणा नि खिलानि च २३३
हर्षयेद्ब्राह्मणां स्तुतौ भोजयेच्च शनैः शनैः अन्नाद्येनासकृच्चैतान् गौश्वपरिचोदयेत् २३३ व्रतस्य
मपि दौहित्रश्च आर्दे यत्नेन भोजयेत् कुतपत्तोऽसने दद्यात्तिलैश्च विकिरेन्महीम् २३४ श्रीणि आर्द्धपवित्रा
णि दौहित्रः कुतपस्तिलाः श्रीणि चात्र मशंसति शौचमश्रूधमत्वराम् २३५ अत्कृष्णसर्वमन्नस्यार्द्ध
जीरस्ते च वाग्यताः न च हि जातयोद्भूतान् पृथाह विगुणान् २३६ यावदुष्णमवत्सन्नं यावदभ्यति
वाग्यताः पितरस्तावदभ्यति यावन्नात्काह विगुणाः २३७ यद्वै क्षितशिरा भक्तैर्यजुक्ते दक्षिणासुरवः
सोपानत्कथ्य यजुक्तेन हरेरक्षासि भजते २३८

दीनि प्रशंसंति २३५ अत्कृष्णमिति उष्णमेवात्कृष्णं यस्योष्णस्यान्नं
भोजनमुचितं तदुष्णं दद्यात् न तु फलाद्यपि अतएव शंसः पुष्णमन्नं हि जातिभ्यः अहस्यादिभिर्न देयेत् अन्यत्र फलमूलैः भ्यः पा के
भ्यश्च पठितः सयतवाचश्च ब्राह्मणा अभ्यासुः किमिदं स्वाहस्तादुयेति दात्रा अन्नादियुगान् पृथागल्काद्यभिनयेनापि न द्रुषुः वा
कुर्यात्स्यात्रैव विधानात् २३६ यावदिति यावदग्ने उष्णता भवति यावच्च भूमौ निो भजते यावच्च हविर्गुणानोच्यं ते तावत्सितरोः
भ्यंतीति पूर्वोक्तस्यैवार्थस्य प्रशंसा २३७ यदिति वस्त्रादिवै क्षितशिराय दन्नं भक्तेन था दक्षिणासुरवः स पादुक्रुञ्चत त्वरा ससाभं

तेनपितरस्तस्मादेवंरूपंनकर्तव्यम् २३८ चांडालइति चांडालयाभ्यसूक्तकुक्कुटकुक्कुरोदक्याननुसंकायथाब्राह्मणाभोजनं
 कालेनपश्येयुस्तयाकार्यम् २३९ होमइति यस्मानहोमोऽग्निहोत्रादौप्रदानेगाहिरण्यादौभोज्येस्वाश्वुदयायिआह्मणभोजनेदे
 वेदविधितर्शयोर्णमासादौपित्र्येआन्दादौयदेभिर्विस्थितेक्रियमाणंकर्मतत्पदर्थीक्रियतेतन्मसाधयति २४० घ्राणेनेति सूक्ष्मरस्त
 दन्नादेर्धंघ्राणाकर्मनिःफलंकरोति तस्मादन्नघ्राणयोग्यदेशात्निरसनीयः कुक्कुटः पक्ष्मातेनसोपिपक्ष्मपवनयोग्यदेशादप
 गमनीयः आदर्शनेन शूनोन्नादिदर्यंनिषिद्धममिदोषमूयस्त्वज्ञापनार्थंपुनरभिहितम् अथवाहृदिनिघातेनेतिआन्दकन्त्य
 मीक्तृणांहृदिनिपातविषयत्वेन अवरवर्णः शूद्रस्तस्यान्नातोऽवरवर्णजः शूद्रएव असावन्नादित्यर्थोनिहृजातिआर्द्धनिष्कल्य
 ति २४१ खंजोवेति यदिगमिषिकलः काणोवादातुर्दासस्यैवमेव्यलविधानात् अपिशब्दादन्योपिशूद्रोन्मूनाधिकागुल्यादि

चांडालश्च वराहश्चकुक्कुटःस्वातृथैवच रजस्वलान्वयंदश्वनेक्षेरन्मन्मनोहिजान् २३९ होमेप्रदा
 नेभोज्येन्वयदेभिरभिवीक्ष्यते देवैकर्मणिपित्र्येवातद्दृच्छत्यपथातथम् २४० घ्राणेनसूक्तरोहृति
 पक्ष्मातेनकुक्कुटः स्वातृहृदिनिपातेनस्पशेन्नावरवर्णजः २४१ खंजोवायदिवाकाणोदातुःपुष्या
 पिवाभ्रमवन् हीनानिरिक्तगात्रावातमप्यपनयेत्पुनः २४२ ब्राह्मणंभिक्षुकवापिभोजनार्थमु
 पस्थितम् ब्राह्मणेरभ्यनुज्ञातःशक्तितःप्रतिपूजयेत् २४३ साववर्णिकमन्नाद्वासन्भियाप्लव्य
 वारिणा समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतोविकिरन्भ्रमि २४४ असंस्कृतप्रमीतानात्यागिनांकुलयावि
 ताम् उच्छिष्टभागं धेयस्याहर्भेषुविकिरन्मयः २४५

ति ब्राह्मणमतिथिरूपंअन्यंवाप्यक्ष्णशीलंभोजनार्थेतकालोपस्थितंआहपात्रब्राह्मणेरनुज्ञातोयथाशक्त्यन्नभोजनेनभि
 क्षादानेनचार्हयेत् २४३ सार्वेति वर्णशब्दःप्रकारवाची सर्वप्रकारकमन्नादिकव्यंजनादिभिरेभिक्षुत्यवदकेनाप्लावयित्वाक
 तभोजनानांब्राह्मणानांपुरतोभूसौदर्भेषुविकिरन्मयइतिवक्ष्यमाणालाहर्भेषुपिनिक्षिपेत्त्यजेत् २४४ असंस्कृतंति नास्यका
 र्योनिंसंस्कारइतिनियेथात्संस्कारानहंबालानांतथाकुलरन्भीणांअहृदोषाणांयेत्यकारस्तेषांपात्रस्थसुच्छिष्टंदर्भेषुवयो

विकिरः सभागाः स्यात् अन्ये तु त्यागिनां भित्तुर्वादि त्यागिनां कुलयोः पिता भित्तिस्तर्तव्येण तु कुलयोः पिता मन्तुं कन्यानां भित्ति
 व्याचक्षते गोविंदराजस्तत्यागिनां कुलयोः पिता भित्ति सामान्योपक्रमोपक्रमादिदं विशेषाभिधानं संस्कृतं प्रक्षादिति वक्तव्यं

गतानां कुलस्थीणां भित्तिः २४५. उच्छेषणमिति उच्छिष्टं यद्भूमिगन्तं तद्दसमसमूहस्यावक्रस्यानलसस्याकुटिलस्य च पित्र्ये आ
 द्भूमिणि प्रागधेयं मन्वाद्यो वदति २४६. आसपिंडेति मर्यादा यो मादुना भिविधोऽसपिंडीकरण आह्वयं तस्मिन्मृत्तस्या हिजाने
 अथैव देव आह्वानमोजनरहितं आह्वयमन्त्राह्वानमोजयेत् एकं च पिंडं दद्यात् अस्य च आह्वानमुधानम् एको हिष्टं देव हीन
 मेकार्थैकपवित्रकम् आवाहनाग्नौ करणरहितं त्वपसव्यचदिति याज्ञवल्क्यादिस्मृतिष्ववगतं व्यम् २४७. सहेति अस्म्येति य
 म्येदमेको हिष्टं विहितं तस्य धर्मतः स्वगृह्यादि विधिना सपिंडीकरण आह्वये कृते अन्यैवावृता उक्ता भावास्मा आह्वेति कर्तव्यतयापि

उच्छेषणं भूमिगन्तं मजिह्मस्याशठस्य च दसवर्गस्य तत्पित्र्ये प्रागधेयं प्रचक्षते २४६. आसपिंड-
 क्रिया कर्म हिजानेः संस्थितस्य तु अदेवं भोजयेच्छूद्रपिंडमेकं तु निवपेत् २४७. सहपिंडीक्रियाया
 तु कृतायामस्य धर्मतः अन्यैवावृता कार्यपिंडनिवपनसूतेः २४८. आह्वानस्य उच्छिष्टं च वृषला
 यप्रयच्छति समूहो नरकयाति कालसूत्रमवाकुशिराः २४९. आह्वानस्य वृषला तस्य तदहयोधिग-
 च्छति तस्याः पुरीषे तन्मासापितरस्तस्य शरीरे २५०

इति निवपनं पार्ष्णी विधिना आह्वानं पुत्रैः सर्वत्र मृता हादी कर्त्त-
 व्यम् नन्वनयैवावृता इत्यनेन प्रकृतमेको हिष्टं मेवाहि किमिति न परामृष्यते उच्यते तर्हि सपिंडीकरणात् पूर्वमेको हिष्टं सपिंडीक-
 रणे कृते पुनः अन्यैवावृता इति भेदे निर्देशो न स्यात् ततो भावा स्येति कर्त्तव्यतैव प्रतीयते २४८. आह्वमिति आश्रितं मृदाय उच्छिष्ट
 दानमसक्ता वयं विशेषः आह्वानमोजनोच्छिष्टयः मृदाय ददानीममूर्तः कालसूत्रं नाम नरकमधोमुखं गच्छति २४९. आह्वेति वृषला श
 ब्दोत्रस्थोपर इत्याहुः निरुक्तं च कुर्वेति वृषस्यं तोच पलयति भर्त्तारमिति वृषला ब्राह्मणस्य परिणीता ब्राह्मण्यं पिह्यतीति आह्वानं
 कृता तदहोरात्रेयः रुन्नीसंयोगं करोति तस्यापितरस्तस्याः पुरीषे भासं शरीरे इति निवृत्त्यर्थो निंदा २५० - छ छ छ

पृष्ठेति तस्मान्ब्राह्मणान् बुद्ध्यास्वदितमिति पृष्ठातेषामाचमनं कारयेत् कृताचमनांश्च भो इति संबोध्या अभिरम्यतामिति ब्रूयात् अभितदतिगठे अभितउभयत इह वास्वगृहे वा स्थतामित्यर्थः २५१ स्वधेति अनुमानेनंतरं ब्राह्मणा आहूक्तानं स्वधारक इति ब्रूयुः यस्मात्सर्वेषु आहूतपण्णादिपितृकर्मस्वस्थाद्योच्चारणं प्रकृष्टा आशीः २५२ तत इति स्वधाशब्दोच्चारणानंतरं कृतमो जनानां ब्राह्मणानां शोपमन्मयस्य स्तौत्यवशिष्टमन्नं निवेदयेत् तैर्ब्राह्मणैरिदमनेनान्नेन क्रियतामित्यनुज्ञातो यथाते ब्रूयुः तथा न्यशोषाभिभयोर्गुर्णीत् २५३ इदानीमसंगाच्छ्राद्धांतरेषु विशेषादिमाह पित्र्ये इति पित्र्ये निरपेक्षपितृमानंदेवताकएको हिष्ट आदेत् इति प्रभार्यं स्वदितमिति वाच्यम् तथाच गोभिलसंख्यायनो स्वदितमिति तृप्तिप्रश्नः मेधातिथिगोविंदराजौ तु आहूकालाग

पृथ्वास्वदितृमित्येवंतृसानाचमयेत्ततः आचांतांश्चातुजानीयादभितोरम्यतामिति २५१ स्वास्थि
 सवतत्रयुद्वाद्गुणास्तदनतरम् स्वाकारः पराह्याशीः सर्वेषु पितृकर्मसु २५२ ततोऽभक्तवतांतेषाम
 नशेषाभिवदयन् यथाङ्गुयुस्तथाकुयादनुज्ञातस्ततोऽङ्गैः २५३ पित्र्यस्वदितृमित्येववाच्यगोष्ठितु
 श्रुतम् संपन्नमित्यप्सुदयदर्वैरुन्नितमित्यपि २५४ अपराणहस्तथादभवास्तसंपादनं तिलाः सृ
 ष्ठीर्मृद्भिर्हिजाभ्याः आङ्कर्मसंपदः २५५ दर्भाः पवित्रपूर्वाणहविष्याणि च सवशः पवित्रयच्च
 पूर्वोक्तविनीयाहव्यसंपदः २५६

नैनान्येनापि स्वादितमित्येव कर्तव्यमिति व्याचक्षतुः आह स्वादितमित्येतद्वाच्यमन्येन केन-
 चित् नानुरुद्धमिदं विद्वद्द्वैतं श्रद्धासाहि गोष्ठे गोष्ठि आह स्फुटमिति वाच्यं गोष्ठ्यां शब्दार्थमष्टममिति हादशविध आह गणना-
 यां गोष्ठ्याह भित्तिविश्वामित्रेण पठितम् अप्सु दये दृष्टि आह सपत्न्यमिति वाच्यम् देवे च तो हो शेन आह रुचितमिति वचनीयम् दे-
 व आह तृषण्यधुराणोक्तम् देवावुद्दिष्य यच्छाह ननु देविकमुच्यते हविष्येण विशिष्टेन समसम्यादिषु यत्नतः २५४ अपराणहदति
 अमावास्या आह स्यमकृतत्वात्तद्विषयो यमपराणह आलः शतर्थादिनिमित्तकमित्यादिना दृष्टि आह दोस्मृत्यंतरे प्रातः कालादिविधा-
 नात् विष्टरायार्थदर्भाः गोमयादिना आह देशसंशोधनम् तिलाभ्यविकिरणाद्यर्थः स्फुटिकारपणेनान्नादिविसर्गः स्फुटिरन्नादेभ्य-

संस्कारविशेषः पंक्तिपावनादयश्च ब्राह्मणाः एताः श्राद्धे संपत्तय इत्यभिधानादंगांतरापेक्षप्रकटलमेवावबोधितम् २५५
दम्भादिति पवित्रमंत्राः पूषाणहः कालः हविष्याणि सुन्यन्नादीनि सर्वाणि च यच्च पवित्रपावनं वास्तसं पादनादिपूर्वसुक्तम् एता
श्च देवार्थस्य कर्मणः समुद्भूतः हव्यशब्दो देवकर्मोपलक्षणार्थः २५६ मुन्यन्नानीति मुनेर्वनिप्रस्थस्यान्नानि नीवारादीनि पयः
दीरं सोमलनारसः अलुपस्कृतमधिकृतं पूतिगधादिरहितं मांसम् अक्षारलवणमकृत्रिमलवणं सैधवादि एतत्समावर्ते
र्मन्वादिभिरभिधीयते २५७ विस्तृज्येति तान् ब्राह्मणां निस्तृज्यानन्यमनाः मौनीपवित्रोदा गणादिशवीक्ष्यमाण एता
णान् अपभिलषितानर्थान् पितृन्धारयेत् २५८ दातारइति अस्मालुले दातारः सु.

धनदर्थयागाचलुधानैर्विद्मामुबहुं पुत्रपौत्रादिकंच कर्तव्यम् वेदाथमद्वास्मालुलेन व्यपैतु दातव्यंच धनादिकं बहुभवतु

मुन्यन्नानि पयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् अक्षारलवणंच यप्रकृत्या ह विरुज्यते २५७ विस्तृज्य
ब्राह्मणास्तस्मात्स्मृत्तनियतो वायतः शतचिः दक्षिणादिशमाकांक्षान्धाचते मान्वरान्यितुन् २५८ दाता
रौणाभिवद्धता वेदाः सततिरेव च अद्वाचनो भाव्यगम हूहुदयचनोस्त्विति २५९ एवं निर्वपनं कृत्वा
पिंडांस्तास्तदनंतरम् गां विप्रमजमग्निवाप्राशयेदप्सवाक्षिपेत् २६० पिंडनिर्वपनं केचित्पुरस्ताद
वकुर्वते यत्रोभिः रवादयं तस्येग्रक्षिपं त्यनले प्सवा २६१ पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्सरा मध्य
मेतु ततः पिंडमद्वात्सम्यकृत्कृताथिनी २६२

नंतरं तान् पिंडान् गंगां ब्राह्मणं छागं वा भोजयेत् अग्नौ जले वा क्षिपेत् २६० पिंडेति पिंडप्रदानं केचिदाचार्याः
नानतरं कुर्वते अन्ये पक्षिभिः पिंडान् सुखादयंति इयंच पक्षिभोजनरूपामतिपतिरग्न्युदकप्रक्षेपयोर्वैकल्पिकीति दश
मुक्तयोरप्यभिधानम् २६१ पतिव्रतेति धर्मार्थकामेषु मनोवाक्क्षयकर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतं यस्याः सा-
पतिव्रताधर्मपत्नी सवर्णाप्रथमो दाश्चाह क्रियाणां च द्वायालिनी पुत्रार्थिभातेषां पिंडानां मध्यमं पितामहपिंडं सक्षयेत् सम्य
गाधनपितयोगर्ममित्यादि गृह्योक्तमंत्रेण २६२ आयुष्यंतमिति तैनपिंडमक्षणेन दीर्घायुषं कीर्तिधारणात्सकबुद्धियु

कं धनपुत्रादिसंततिधर्मानुष्ठानसत्त्वाख्यगुणान्वितं पुंजनयति ३६३ प्रक्षाल्येति तदनुहस्तौ प्रक्षाल्यज्ञातिप्रायमनेकुयात्
 शतीन्प्रेतिगच्छतीतिज्ञातिप्रायम् कर्मण्यम् ज्ञातीभोजनयोदित्यर्थः तैम्यः पूजापूर्वकमनेदलामातृपक्षानपि सार्हेण भोजयेत् २६४
 उच्छेषणमिति तद्वा ह्यणोच्छिद्यतां वत्तालांतिष्ठेत् यावत् आह्वणानां विसर्जनं आह्वणेषु तु निर्गतेषु माह्व्यमित्यर्थः ततः संपन्ने आह्वक
 र्मणिष्वेव देयवलिहोमकर्मनित्यं आह्वयिष्येति श्रौतानामिक्तव्याभि बलिशब्दस्य प्रदर्शनार्थत्वात् अतएव भस्मसुराणो निवृत्त्यप्रतिप
 न्यर्थपर्युक्षाग्निचमत्रावित वैश्वदेवं प्रकुर्वन्ति तैत्तिलं कां विधिमेष्वेति २६५ यैश्चान्नैरिति पूर्वसुक्तमपि व्यवधानादबुद्धित्वां शिष्यसूत्र
 ग्रन्थिपत्तये पुनर्वक्तव्यतया प्रविजानीते हविर्भिति निररात्राय पदमव्ययं निरकालवानि अतएव चिराय विरगत्राय चिरस्याद्याश्चिरा-

आसुभ्यंतं सुतं सूतेयशो मेधासमन्वितम् धनवृत्तं प्रजावृत्तं सात्विकं धार्मिकं तथा २६३ प्रक्षाल्य ह
 स्तावाचम्य ज्ञातिप्रायमकल्पयेत् ज्ञातिभ्यः सकृत्तदत्त्वावाधवानपि भोजयेत् २६४ उच्छेषणतु तति
 ष्टेद्यावद्विप्राविसर्जिताः ततो गृहवलि कुयादिति धर्माव्यवस्थितः २६५ हविर्पुच्छिररात्राय यच्चानं
 स्याथ कल्पयेत् पितृभ्यो विधिवद्भूतं तत्प्रवक्ष्याम्य शेषतः २६६ तिलं त्रीहि दधव भाषि रद्भिर्मूलफलं न वा
 दत्तेन रासत्तयंति विधिवत्सितुरा नृणाम् २६७ होमासौ मत्स्यमांसेन श्रीन्यासान् हारिणं न तु औरभ्य
 णाथ चतुरः शाकुनेनायपंचव २६८ षण्मासां छागमांसेन पाषतेन च सप्तव अष्टावपास्यमांसेन शेर
 वेषणं न वेव तु २६९

र्थका इत्याभिधानिकाः यद्यत्तह विः पितृभ्यो यथाविधि दत्तं विरकालत्तये अनंतत्तये च संययते त
 निः शो गेणाभिधास्याभि २६६ तिलैरिति तिलधान्ययवमाषजलमूलफलानामन्यतमेन यथाशक्त्रद्द्यादत्तेन मनुष्याणां मांसं
 पितरस्तृप्यंति ह्यणामापासित्वाश्चैव श्रेयाः स्युर्ववशात् यदतिवा सुगुणकननात्मा वैरिति कृष्णमाषाबोद्धव्याः २६७ द्वाविनि पा
 रीनादिभस्मत्पानां मांसेन होमासौ पितरः प्रीयंत इति पूर्वेषणसंबंधः श्रीन्यासान् हारिणं मांसेन चतुरो मेघमांसेन पंचद्विजातिभस्मप
 क्षिमांसेन २६८ षण्मासां निवि षण्मासान् छागमांसेन प्रीयंते पृषतश्चित्रशृगस्तन्मांसेन सप्त एणमांसेनाष्टौ कुरुमांसेन नव ए

णरुक्तेरिणजातिविशयो २६९ दशोति दशमासानारण्यसूकरमहिषमौसैस्तुर्य्यति एकादशशशकच्छपमांसेन २७० संवत्सरमिति त्र्ययुनर्गोपवशीरेणतस्ताधितोदनेनतु व्यंतितत्रैपपायशब्दमसिद्धेः वाद्दीणसस्यमांसेनद्वादशवर्षपर्यंतं पितृ तृमिर्भवति वाद्दीणसस्यमभिगमेव्याख्यातः त्रिपिबालिद्रियक्षीणंश्वेतच्छदमजापतिम् वाद्दीणसंतुनेत्राहुर्द्विजिज्ञाः पितृकर्मणि नयादौपयः पिबतोयस्यत्रिणिजलंस्पृशंतिकर्णौजिह्वाचक्षिभिः पिबतीतित्रिपिबः २७१ कालेति कालशाकस्यशाकंमहाशल्माः सशल्माइतिभेषातिथिः मत्स्याविशेषाइतिमुज्यंतेमहाशल्मालिनोमत्स्याइतिवचनात् खड्गोगंडकः लोहोलोहितवर्णः छागएव सर्वलोहेनानृत्यमितिपैशनसिवचनात्तयोराभिपमथुमाक्षिकंमुन्यन्नामिनीवासादोनिआरण्यानिसर्वाणि एतान्यनंतत्सयेसंपद्यंते २७२ यदिति ऋतुनक्षत्रतिथिनामयंसमुच्चयः यत्किंचिदित्यमसिद्धम् मधुसंयुक्तवर्षकालेमघान्नयोदृश्यादीयतेतदव्य

दशमासांस्तत्तु व्यंतिवराहमहिषामिधैः शशकूर्मयोस्तमांसेनमासानेकादशैवतु २७० संवत्सरंतुगव्येनपयसापायसेनच वाद्दीणसस्यमांसेनत्तु सिद्वादशवाषिकी २७१ कालशाकमहाशल्माः खड्गलोहामिषमथु आन त्यापवकल्प्यतेमुन्यन्नानिचसर्वशः २७२ यत्किंचिन्मथुनाभिश्चमदद्यात्तुत्रयोदशीम् तदव्यक्षयमेवस्याद्दशसत्त्वमघासच २७३ अपिनः सकुलेजाया दानोदद्यान्नयादशोपायसमथुसपिप्प्याप्राक्छायेकुजरस्यच २७४

क्षयमेवभवति त्रयोदश्याअधिकरणत्वेपाप्सितत्वविक्षयाप्राप्येत्यध्याहाराद्वहनीया २७३ अणीति वर्षासमथामथुक्तत्रयोदशीपूर्वोक्ताविवक्षिता तत्रापिषोष्ठपद्यामतीतायामघासुक्तात्रयोदशीम् प्राप्यआर्द्धहिकर्तव्यमथुनापायसेनचेतिशस्ववचनात् भास्वरुणात्रयोदशीपूर्वचेहचगृह्यते पितरः किलेवमाशाभेअपिनामतथाविधः कश्चिदस्मांककुलेभूयात् योअस्माभ्यंमरुतायांत्रयोदश्यांतथातिअंतरेपिहस्तिनः पूर्वादिशंगतायांछायायांमथुघृतसंयुक्तपायसंदद्यात् नतुत्रयोदशीहस्तिच्छाययोः समुच्चयः यथाहविष्णुः अपिजायेतसोऽस्मांककुलेकश्चिन्मौसमः प्रावृट्कालेसितेपक्षेत्रयोदश्यासमाहितः मथुघृतेनयः आर्द्धपापसेनसमान्वरेत् कार्तिकसकलंवापिप्राक्छायेकुजरस्यच २७४ ७४

यदिनि यद्यदिनिवाप्सायां सर्वमन्ममप्रतिविद्ययाशास्त्रसम्यग्रूपश्रद्धायुक्तः पितृभ्यो ददामितदनंतं सर्वकालमक्षयमनपन्नितं
परलोके पितृत्वमुपैष्यति अनस्तत्फलार्थिनाश्रद्धादेयमिति विधीयते २७५ कृष्णोति कृष्णपक्षे दशमीमासस्य चतुर्दशीन्य-
स्ताश्रद्धेययातिथयः श्रेष्ठमाहाफलानतथैतदन्याः प्रतिपदादयः २७६ युस्मिति दिनशब्दो अत्र निधिपरः युस्तु गमास्मिति धिषु हि
तीयान्तु य्यादिषु युगमनस्तत्रैष भरणोरोहिण्यादिषु आर्द्धं कुर्वन् सर्वाभिलषितान्नाप्नोति अयुगमास्मिति धिषु प्रतिपत्तनीयाप्रभृतिषु
अयुगमेषु चनस्तत्रैषु अश्विनीकृतिकादिषु आर्द्धेन पितृन्यूजयन्तु आदिसंततिलभनेषु कलांधनविद्यापरिपुष्टाम् २७७ यथेति चै-
त्रसिताद्यामासा इति ज्योतिः शास्त्रविधानात् शुकूपक्षोपक्रमत्वात्मासानां अपरः पक्षः कृष्णपक्षः स यथाशक्तुपक्षात् आर्द्धस्य संबधीवि

यद्यद्ददामि विधिवत् सम्यक् अदासमन्वितः तत्तस्मिन्तृणां भवति परत्रानंतमक्षयम् २७५ कृष्णपक्षे
दशम्यादौ वर्जयित्वा चतुर्दशीम् आर्द्धप्रशस्त्वा स्तिथयो वयं तानतथैतराः २७६ युस्तु कुर्वन् दिनसं-
युसर्वाङ्कामाप्समप्नुते अयुस्तु पितृन् सर्वाङ्गान्नाप्नोतिषु कलाम् २७७ यथा चैवापरः पक्षः पूव-
पक्षादि शिष्यते तथा आर्द्धस्य पूर्वापहादपराणहो विशिष्यते २७८ प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमनोद्दि-
णा पित्र्यमानिधानात्कायविधिवद्भेषाणिना २७९ रात्रौ आर्द्धनकुर्वीत राक्षसी कर्तिता हि सा सभ्यया
रुमयोश्चैव सूर्ये चैवाचिरोदिते २८० शिरफलदो भवति एवं पूर्वार्द्धे दिवसादुत्तरार्द्धे दिवसः प्रकृष्टफलो विशिष्यत इति वच-

नात्पूर्वोपेहि आर्द्धकर्तव्यतां बोधयति ननु शुकूपक्षादनुक्तोत्कर्षस्यापरपक्षस्य कथं दधानतामसिद्धो हि दृष्टतो भवति उच्यते कृष्णप-
क्षे दशम्यादाविसत्रैव विशिष्टविधावुक्तमभिधानात् २७८ प्राचीनि दक्षिणसंस्थितयसोपवीतेनानलसेनदर्भहस्तेन अपसव्यं पितृ-
नीयेन यथाशास्त्रं सर्वपितृसंबधिकमभिधानादासमाप्तेः कर्तव्यम् आनिधनायावज्जीवमिति मेधातिथिगोविंदराजौ २७९ रात्रावि-
ति रात्रौ आर्द्धनकर्तव्यम् यस्मान्छाद्दविनाशनगुणयोगात् राक्षसीमन्वादिभिरसौकाथिता संध्योश्च न कुर्व्यात् आदित्ये चानिरोदि-
ते अचिरोदिनादित्यकालात्पेक्षायां त्रिमुहूर्तः प्रातःकालो ग्राह्यः यथोक्तं विष्णुपुराणे रेखाप्रभृत्यथादित्यत्रिमुहूर्तगतेरवौ प्रातः
स्तनः स्थुतः कालो भागः सोऽर्द्धस्तपंचमः अपराणहस्य आर्द्धागतया विधानात् कथमयमप्रसक्तप्रतिषेध इति चेत् नायं प्रतिषेधः साहिरागप्रा

सस्यवास्यान्विधिनामस्यावा नाद्यः नात्रागतो नित्यस्य दुःश आदस्य प्राप्तत्वात् विधिप्राप्तस्य निषेधे षोडशिश्रहणाग्रहणवन्तविकल्पः
न तस्मात्पुनरुदासोयम् साध्यादिपुनरुदस्तेतरकाले आलोक्युयात् अलुयाजेवर्जनिषु ये यजामहं निमंत्रवन् अपराणहं विधिष्वग्राशस्य
र्थः अतएवोक्तम् यथा आदस्य पूर्वाणहदपराणहो विधिष्वथ तदिति २८० अनेनेति कुर्यान्मासानुभासिकमिति प्रतिभास आहं विहितं न
दसंभवे विधिरयचतुर्भिर्मसीर्भुतुरेकः एकस्तुः संवत्सर इतीमं पक्षमाश्रित्योच्यते अनेनोक्तविधानेन संवत्सरमध्ये त्रीन्वायान् हे
मन्तग्रीष्मवर्षास्तु आहं कर्तव्यम् तच्च समयात्परास्तु भद्रपक्षस्यास्यैके पंचमाहायज्ञानर्गतं च एकमप्याशये हि प्रभित्यनेन विहितं प्रत्यहं तु
कुर्यादिति पूर्वोक्तद्वयार्थम् २८१ नयेति अनेः सोमयमाभ्या चेत्यनेन विहितपितृयज्ञांगभूतो होमो न लौकिकेऽप्येतस्मान्नैव्यतिरि
क्ताग्नौ शास्त्रेण विधीयते तस्मान्न लौकिकान्नामनौकरणहोमः कर्तव्यः निरग्निना तु अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावित्यभिधानात् विप्र

अनेन विधिना आहं चिरद्धस्येह निर्वपेत् हेमन्तग्रीष्मवर्षास्तु पांचयज्ञिकमन्वहम् २८१ नयेत्युच्यते
यो होमो लौकिकेनो विधीयते न दर्शने विना आहमाहिताग्नेर्हि जन्मनः २८२ यदेव तपयत्यग्निः पितृन्त्वा
त्वा हि जन्मनः तैर्नैव कृत्स्नमाप्नोति पितृयज्ञक्रियाफलम् २८३ वसून्वदंति तु पितृन् नूकद्राक्ष्येव पितामहा
न् प्रापितामहांस्तथा दिल्यान् श्रुतिरेषा सनातनी २८४ विधिसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वा भृतभोजनः वि
धसो भुक्तशेषं तु यज्ञशेषं न श्यामृतम् २८५

पाण्यादीं करणीयाः अहिताग्नेर्हि जस्य नामावास्याव्यतिरेकेण कृष्या
यश्चेदशस्यादीं आलं विधीयते मृताह आहं तु नियतत्वात् कृष्यापक्षे पितृयज्ञेन निषिध्यते २८२ यदिति पांचयज्ञिक आ
यम् यत्र स्नानानंतरं सुदकतर्पणं हिजः कर्येति तेनैव सर्वमित्य आह फलप्राप्नोति हिजोत्तमपदं हिजपरम् २८३ वसूनि नित्यं यस्यासि त्राद
यो वस्वादपदं इति एषामनादिभूता अतिरास्ति अतः पितृन् वस्वास्त्येव देवाऽप्युपितामहानां कृद्राक्ष्यपितामहानां दिल्यान्मन्वाद्यो बंदंति ततश्च सि
द्धबोधनवैयर्थ्यात् आदोपित्रादयो वस्वादिरूपेण ध्येया इति विधिः कल्प्यते अतएव पैथी नसिः यएवं विद्वान् पितृन् यजने वसवो रुद्रा आ
दित्याम्वास्यामीनामचरति मेधातिथिगोविंदराजौ तु पितृदेवान्नास्ति कथा ह्ययः पितृकर्मणि नम्रवर्तते तं प्रत्येतत्सर्ववर्तनार्थं देवतात्वाध्या
येपेण पितृणां स्तुतिवचनम् २८४ विधिसाशीति सर्वेषां विधिसंभोजनः स्वात्सर्वदेवाभ्युत्तभोजनो भवेत् विधिसाभुतपदयो रप्रा

प्रापदिभृत्यपंचयज्ञाप्रानयुक्तो ब्राह्मणो न तु क्षत्रियादिरनापदि जीवेत् आपादिदशभे विधिर्भविष्यति अयंचसामान्योपदे-
शो याजनाध्यापनविमुद्धमतिग्रहादिसंयद्दार्थः वस्यमाणभ्रतादिविशेषमात्रनिष्ठत्वे संकुचितस्वरसत्त्वहानिरनधिकाराय त्वं याज
नादेवै निमग्नकर्णानिवेशश्च स्यात्तथा पि जीवन् २ यात्रेति यात्रा प्राणास्थितिः शास्त्राया कुटुंबसंवर्द्धनमित्यकर्मांशुधानपूर्वकप्राण-
स्थितिमात्रार्थन्मोगार्थस्त्वसंबंधितया शास्त्रविहितार्जनरूपैः कर्माभिः भ्रतादिवस्यमाणैः कायकुशविनाऽर्थसमग्रं हं कुर्यात् ३
कैः कर्माभिरित्यत्राह भ्रतामृताभ्यामिति अनापदीत्यनुवर्तते भ्रतादिभिरनापदि जीवेत् संवयात्तनापदि कदाचिन्मवर्त्तते अग्र-
सिद्धत्वाद्भ्रतादीनिव्याचरे ४ भ्रतमुच्छिशिलमिति अबाधितस्थानेषु पाथिवाक्षेत्रेषु बाधनिहतावकाशेषु यत्र यत्रौषधो विद्यंते
तत्र तत्रां गुडीभ्यां एकैकं कृणु संसुच्छपिलेति बौधायनदर्शनात् एकैकथान्यादिगुडकोच्चयनसंस्तुः मंजरीत्सिकानेकधान्योच्चयनं शि

यात्रा मात्रमसिद्धार्थस्यैः कर्माभिरगार्हितैः अकुशेन शरीरस्य कुर्वति धनसंचयम् ३ भ्रतामृताभ्यां
जीवेत्सुमृतेन प्रमृतेन वा सत्यानृताभ्यामपि वानम्वष्टया कदाचन ४ भ्रतमुच्छिशिलं नैयममृतस्यादया
चितम् मृतं तु याचितं सैक्षप्रमृतं कर्षणं स्मृतम् ५ सत्यानृतं तु वाणिज्यं तनचैवापि जीव्यते संयाम्ब
दृतिराख्याता तस्मान्नापि विजयेत् ६

छः उच्छिद्य शिलम्वेत्येकवद्भावः तत्सत्यसमानफलत्वाद्दतमिच्छ्यते अया
चितोपस्थितममृतमिव कस्य हेतुत्वादमृतम् प्रार्थितं पुनर्भैक्षं भिक्षासमूहं रूपं भरणशरणपीडाजनान्मृतम् एतच्च सामेग
स्य भैक्षमपकर्तुं लादिरूपं न तु सिद्धान् पश्याग्निपक्वेन स्वाग्नीहोभाभावात् कर्षणं च भूमिगतप्रचुरप्राणिभरणमिति तत्तात् बहुहुः
सफलकं कर्षणं मृतमिव प्रमृतम् ५ सत्यानृतं त्विति प्रायेण सत्यानृतं व्यवहारसाध्यात्सत्यानृतं वाणिज्यम् कुसीदे अनापदी
त्यनुदत्तेरस्वयं कृतान्येतानि बौद्धव्यानि यथाह गौभतः कृषिवाणिज्ये स्वयंचाकृते कुसीदं च ननु वाणिज्ये शास्त्रेण सत्यानृताद्यनुज्ञा
तेन चैवापि जीव्यत इति च शब्देन वाणिज्यकृषिसमवशिष्टत्वात् कुसीदमपि गृह्यते पूर्वभ्यो कोक्ता कृषिरेतत्स्थो केचवाणिज्यम् मे
वातुदीनदृष्टिं संदर्शनस्यामितर्जननीचक्रियादिधर्मयोगात् सुनद्वदतिरतः श्वदृतिरुक्तान्स्थानां भ्रतो ब्राह्मणस्त्वजेत् ६ ७

कुशूलधान्यकदिति कुशूलोत्रीत्यागारस्यादित्याभिधानिकाः दृष्टकानिर्मितागारधान्यसंचयो भवेत् अत्र कालविशेषापेक्षायाम् प
 स्पत्रैर्वार्षिकं भक्तं पर्याप्तं मृत्युदण्डने अधिकं चापि विद्येत ससौभाग्यमुगृहीति इति मनूक्त एव कालो ग्राह्यः तेन नित्येनैकमिति कथं कृत्यपो
 व्यवर्गसहितस्य गृहिणो यावता धान्यादि धनेन वर्षव्ययं समधिकं वा निर्वहो भवति तावद्दणः कुशूलधान्यकण्यते वर्षे निर्वहो नित्यथा
 न्यादिधनः कुंभीधान्यः माकसौमिकाः क्रियाः कुर्यान् यस्यान्ववार्षिकं प्रवेदितयाज्ञावल्क्येन गृहस्थस्य वार्षिकं संचयाभ्यनुज्ञानात् मसुर
 पियदावानमस्यस्यैव समाभिचय एव इत्यनेन समाभिचयं वक्ष्यति तदपेक्षया बहुषो व्यवर्गस्य गृहिणः ससुचिंतः संवत्सरसंचयः मेधा-
 निधिस्तथावता धान्यादि धनेन बहुमृत्तारादिमतः त्रिसंवत्सरस्यतिर्भवति तावत्सवर्णादि धनवानपि कुशूलधान्य इत्यभिधाय कु
 भ्राष्ट्रिकापाण्मासिकधान्यादि निचयः कुंभीधान्यक इति व्याख्यातवान् गोविंदराजस्तकुशूलधान्यक इत्येतद्व्याचक्षते कोष्ठममाण

कुशूलधान्यकं वा स्यात् कुंभीधान्यक एव वा अथैहिको वापि भवेदस्वस्तनिक एव वा ७ चतुर्णामपि चै
 तेषां हि ज्ञाना गृहमेधिनाम् ज्यायान्तरः पयो ज्ञेयो धर्मतो लोकजित्तमः ८ षट्कर्मैको भवत्येवात्रिभिर-
 न्यः प्रवर्तते द्वाभ्यामेकश्चतुर्यस्तत्र ह्यसत्रेण जीवति ९

धान्यसंचयो वा स्यात् द्वादशाहमात्रपर्याप्तधनः कुंभीधा-
 न्यक इत्येतद्व्याचरे ऽष्टकाममाणधान्यादि संचयो वा पण्डहमात्रपर्याप्तधनः द्वादशाहं कुशूलेन दृष्टिः कुश्यादिना निषट् इति सामनूना-
 गोविंदराजोक्तं नानुक्रमहे ईहान्वेषतस्यां भवेदधिकं त्र्यहपर्याप्तमैहिकं धनं यस्य स त्र्यहैहिकः तथा वा स्यात् दिनत्रयनिर्वाहोचितध
 नमित्यर्थः श्वो भवं स्वस्तनं भक्ततदस्यास्तीति मत्वर्थमिहिकं कृतान्त्रसमासः तथा वा भवेत् ७ चतुर्णामपीति एषां चतुर्णामपि कुशू
 लधान्यकादीनां ब्राह्मणानां गृहस्थानां मध्ये योयः शेषे पठितः स त्र्यहो ज्ञानव्यः यतोऽसौ दृष्टिं संकोचधर्मेण स्वर्गादिलोकजित्तमो भव
 ति ८ षट्कर्मैति एषां गृहस्थानां मध्ये कथ्य गृहस्थो यो बहुषो व्यवर्गः स प्रकृतेर्भलापाचितमैहिकं विवाणिज्यैः पंचभिस्तैर्न चैवेत्य
 नेनैव च षट्समुच्चितेन कुसीदेनेत्येवं षड्भिः षट्कर्मभिः षट्कर्मभिः षट्कर्मभिः षट्कर्मभिः षट्कर्मभिः षट्कर्मभिः षट्कर्मभिः षट्कर्मभिः
 म् अन्यपुनस्ततोऽल्पपरिहरः त्रिभिर्धान्यनाभ्यापनमतिग्रहैरदोहेणेत्येतत्स्वोक्तसंगृहीतैः प्रवर्तने प्रशब्दोऽनर्थको वर्तत इत्यर्थः

अपदः पुनः प्रतिग्रहः प्रत्यवरइति वक्ष्यमाणत्वात्परित्यागेन ह्यभ्यां याजना आगनाभ्यां प्रवर्तते उक्तत्रयापेक्षया चतुर्थः पुनर्ब्रह्मस-
त्रेणाध्यापनेन जीवति सैयानि शिस्त एषां कुशूलधाम्यकादीनामध्यादेकः कुशूलधाम्यकः प्रकृतेरसं छशिलायाचितरुविवागिल्यैः य-
द्वर्कमप्यवति षड्भूजिविति अन्योदितोयः कुंभीधाम्यकः हविवागिल्ययोर्निदितत्वात् तस्यागेरुं छशिलयाचितायाचितानामध्यादिच्छा-
तस्मिन्निवर्तते एकस्त्वहोदिकोपायान्ति त्वाभं विहाय उं छशिलायाचितानामध्यादिच्छया ह्यभ्यां वर्तते चतुर्थः पुनर्यस्तनिकी ब्रह्म-
सत्रेण जीवति ब्रह्मसत्रं शिलोच्छयोरन्यतरावृत्तिः ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य सततभवत्वात् सत्रमित्याह ९ वर्तयंत्येति शिलोच्छाभ्यां
जीवन्धनसाध्यकमार्तिराधुना नासामर्थ्यान् अभिहोत्रनिष्ठ एव स्यात् पार्वयान्तीयाश्च इष्टाः केवला अनुतिष्ठेत् पर्वचअयनं च
पर्वयानेन योरतस्तत्र प्रवादशयौर्णमासाग्रयणासिकाः १० नलोकवृत्तमिति लोकवृत्तमसहियारव्यानं विवित्रपरिहासकयादिकं

वर्तयंस्वशिलोच्छाभ्यामग्निहोत्रपरायणाः इष्टाः पार्वयान्तीयाः केवलानिर्वपेत्सदा १० नलोकवृ-
त्तवर्ततवृत्तिहेतोः कथंचन अजिह्वाभशठांस्तु-द्वज्जीवद्ब्राह्मणजीविकाम् ११ सतोर्वपरमास्थाय
सरवाथीसंयती भवेत् सतोषमूलहिसरवदुःखमूलविपश्ययः १२ अतोऽन्यतमयावृत्त्या जीवन्तु
स्नातकोद्दिजः स्वर्गापुष्यशस्यानिव्रतानीमानिधारयेत् १३

जीविकार्थेन कुर्यात् अजिह्वांस्तु पाशुशुणार्थी
प्रधानादिपापरहिताम् अशादं भ्रादिव्याजभूत्यां शृङ्खलं वंश्यादिदृष्टेन संकीर्णां ब्राह्मणजीविकामनुतिष्ठेत् अनेकार्थत्वाद्वातूनां
अनुष्ठानार्थं जीवति रितिसंक्रमता ११ संतोषमिति यथासंभवभृत्यात्वापाणधारणावश्यकपंचयज्ञाद्यनुष्ठानमात्रोचितधनान-
धिकास्तु हासंतोषः तमतिशयितमालंब्य प्रचुरधनार्जने संयमंकुर्यात् यतः संतोषहेतु कमिति सरवपरत्राव्यग्रस्य विहितानुष्ठानात्
स्वर्गादि सरवं विपर्यस्तसंतोषोदुःखमूलं बहुधनार्जनप्रयासेन प्रचुरदुःखादसंपन्नौ च कुशात् १२ अतोऽन्यतमेति अबहुभृत्यैक
वृत्त्या निर्वहसंभवे सत्यन्यतमयेति विधीयते बहुभृत्यान्नासंभवे षट्कर्मको प्रवर्त्येवामिति विहितत्वात् अथवा एकवाक्यता-
वगमात् तत्र विधायकतया वृत्त्येत्युवादेकत्वादकलमविवक्षितम् उक्तवृत्तीनामन्यतमयावृत्त्या जीवन्तु स्नातको ब्राह्मण इमानिव

साणानियथासंप्रवृत्तगर्ग्युपशसांहिताभिव्रतानिकुर्यात् इदमयाकर्तव्यमिदं न कर्तव्यमित्येवंविधिसंकल्पविशेषाद्वतम् १३ वे-
 दोदितमिति वेदोक्तस्मार्त्तमपि वेदमूलत्वाद्देवोक्तमेव स्वकस्वाश्रमोक्तं यावज्जीवमर्तद्विदो न लसः कुर्यात् हि हेतोयस्मान्नुवन्वित्या-
 सामर्थ्यं परमांगिमोक्षलक्षणप्राप्नोति नित्यकर्मनुष्ठानात्पापक्षये सति निष्पापांतः करणेन ब्रह्मसाक्षात्कारात्सोक्षावाप्तिः तदुक्तं-
 मोक्षधर्मे ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात्पापस्य कर्मणः तत्रादर्शतत्त्वप्रत्यक्षत्वात्मानमात्मनि आत्मनि अंतःकरणे १४ नैहेताथानि-
 ति प्रसज्यते च त्रपुरुषः समसंगो गीतवादित्रादिः तेनार्थान्नास्त्रियेत् नापिशस्त्रनिषिद्धेन कर्मणा अयाज्ययाजनादिना च न च विद्य-
 मानेषु धनेषु न चाप्यविद्यमानेष्वपि प्रकाशं तसंभवे यतस्ततः पतितादिभ्योपि १५ इन्द्रियाद्यैश्चित् इन्द्रियाणामर्थरूपपरसंगं ध-
 र्मशादयः तेषु निषिद्धेन पिस्वदारस्करतादिषु न प्रसज्येत नानि प्रसक्तिमत्यंतसेवनाशिका कुर्यात् कामतउपभोगार्थं अतिप्रसक्तिनि-

वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतं द्रितः तन्निर्कुर्वन् यथाशक्ति प्राप्नोति परमांगतिम् १४ नैहेतार्थान्वसं-
 गेन न विरुद्धेन कर्मणा न विद्यमानेष्वर्थेषु नास्त्यसि पियतस्ततः १५ इन्द्रियाद्येषु संप्रवृत्तमप्रसज्येत कामतः
 अतिप्रसक्तिवैतान्मानसासन्नवर्त्तयेत् १६ सर्वान्परित्यजेदर्थान् स्वाध्यायस्य विरोधिनः यथा तथा ध्या-
 पयस्तु साक्षात्स्य कृतकृत्यता १७ वयसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च वेषवाग्बुद्धिसारूढ्यामाचरन्
 विचरेदिह १८ बुद्धिदृष्टिकराण्याश्रुधन्यानि च हितानि च नित्यं शास्त्राण्यवेषेत निगमांश्च वैवेदिकान्

१९ वृत्तपापमाह अतिप्रसक्तिवैतैषाभिति विषयाणामस्थिरत्वसर्गापवर्गार्थक्येयो विरोधित्वादिभावनयामनसासम्पद-
 निवर्त्तयेत् १६ सर्वानिति वेदार्थविरोधिनः अर्थानत्यंतं प्रवृत्तौ पसर्पणकृषिलोकयात्रादयः तान्सर्वान्परित्यजेत् कथं तद्द्विष्ट्याल-
 पोपणमित्याशंक्याह यथा तथा केनाप्युपायेन स्वाध्यायाविरोधिना भूत्वात्मानो जीवयन् यस्मात्ताऽस्य स्थात कस्य कृतकृत्यतायानि
 संस्थाप्यापरता १७ वयमइति वयसः क्रियायाधनस्य श्रुतस्य कुलस्यानुस्मरणवेषवाग्बुद्धिराचरन् लोके प्रवर्त्तेत यथा यौवनेन
 गंधपलेपनादिधारणं त्रिवर्णानुसारी चाग्बुद्धिश्चाप्येवंकमीदिषप्युन्नेयम् १८ बुद्धेति वेदाविरुद्धाभिशीघ्रं बुद्धिद्विजनकानि व्याक-

रणमीमांसास्मृतिपुराणन्यायादीनिशास्त्राणि तथ्याधन्यानिधानायाहितानि अर्थशास्त्राणि बार्हस्पत्यौ शानसादीनि तथाहि नानिदृ
शोपकारकाणि वैद्यकज्योतिषादीनि तथापयार्थक्यनेन वेदाय विधौ कान्निगमारूपांश्च ग्रंथानित्यं पर्यालोचयेत् १९ यथाय-
येति यस्माद्यथायथापुरुषः शास्त्रं सम्यगभ्यस्यति तं यातया विशेषेण जानाति शास्त्रांतरं विषयमपि चास्य विज्ञानं रोचते तद्दृ-
श्यति दीप्त्यर्थत्वाद्भूते रभिलापार्थत्वाभावाद्बुध्यर्थान्नां ग्रीयमाण इति न संप्रदान संज्ञा २० अविद्यज्ञमिति स्वाध्यायादीन्यंच यज्ञा
नूयथाशक्तिनत्यजेत् तृतीयाध्यायविहितानामपि पंचयज्ञानाभिहितं देशउत्तरत्रविशेषविधानार्थः स्नातकं तत्त्वबोधनार्थं च
२१ एतानेवेति एकेगृहस्थावाद्यान्तरयज्ञांस्तु ध्यानशास्त्रज्ञा एतान् पंचमहायज्ञान् ब्रह्मज्ञानमकर्षात् बहिरचेष्टमानाः पंचसु बुद्धी
द्वियेषु एवं पंचरूपज्ञानादिसंयमं कुर्वन्तः संपादयन्ति यज्ञानां होमत्वाजुपपत्तेः संपादनार्थस्तु होतिः २२ वाचीति एकेगृहस्था ब्रह्म

यथायथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति तथा तथा विजानाति विज्ञानं चास्मरोचते २० अविद्यज्ञं
देवयज्ञं भूतयज्ञं च सर्वदा नृयज्ञं पितृयज्ञं च यथाशक्ति न हापयेत् २१ एतान् कर्महायज्ञान् यज्ञशास्त्र
विदो जनाः अनीहमानाः सततं मिद्विषये वज्रकृति २२ वाच्ये के सुकृतिप्राणं प्राणे वाचं च सर्वदा वाचि
प्राणं च पश्यन्तो यज्ञनिर्मुक्तिमक्षयाम् २३ ज्ञानेनैवापरे विप्रायजत्यतर्भस्वेः सदा ज्ञानमूला क्रियामेषां
पश्यन्तो ज्ञानचक्षवा २४

विदो वाचि प्राणवायौ च यज्ञनिर्मुक्तिमक्षयफलं जानन्तः सततं वाचि प्राणं वज्रकृति वाचं च प्रा-
णे भाषमाणेन च वाचि प्राणं जहोतीति अभिषमाणेनोच्छ्वसता प्राणे वाचं जहोतीति व्याख्यातव्यमित्यनेन विधीयते यथा को धात
करहस्य ब्राह्मणम् यावद्देवपुरुषो भाषते न तावत्प्राणिस्तु शक्नोति प्राणं तदा वाचि जुहोति यावद्द्विपुरुषः प्राणितिन तावद्वाचिस्तु श-
क्नोति वाचं तदा प्राणं जहोति एतेऽनन्तेऽयते मृतेऽहोती जाग्रच्च सततं जुहोति अथवा अन्या आहुतयः अनन्तरन्यस्ताः कर्म
हि भवंत्येवं हितस्यैतत्सर्वं विद्वांसोऽग्निहोत्रं जुह्वान् कुर्वन्ति २३ ज्ञानेनैवेति अपरे विप्रान् ब्रह्मनिष्ठाः सर्वथा ब्रह्म ज्ञानेनैव एते
मरिरेर्यजन्ति एतांश्च यज्ञान्नुतिष्ठन्ति कथमेतदित्याह ज्ञानं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तेत्यादि श्रुतिषु प्रसिद्धं ज्ञानमूला मेषां ज्ञानानां

क्रियाभ्युत्पत्तिर्ज्ञानतः ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं च क्षुरिक् चक्रः ज्ञानं च क्षुरापरिग्रहस्य त्विदं ब्रह्म तज्जनकानित्यादिकं पंच यज्ञानपित्रा
होत्सवनिर्वाले ब्रह्मात्मकान्ध्यायतः संपादयति पंच यज्ञफलं अभ्युवत इत्यर्थः श्लोकत्रययोग्यब्रह्मनिष्ठानां वेदसंन्यासिनां गृहस्थानाम
विधियः २४ अग्निहोत्रमिति उदितहोमपक्षे दिनस्यादौ निशायाश्चादौ अनुदितहोमपक्षे दिनस्योत्ते निशायाश्चांते यद्वा उदित
होमपक्षे दिनस्यादौ दिनांते च अनुदितहोमपक्षे निशादौ निशांते च अग्निहोत्रं कुर्यात् कृष्णपक्षार्द्धमासांते दशसित्येन कर्मणा शुक्ल
पक्षार्द्धे च पूर्णिमासत्वेन यजेत् २५ सस्यांत इति पूर्वार्जितधान्यादिसस्ये समासे शरिरनवानां भित्तिस्तूत्रकारवचनात् असमाप्त-
पिपूर्वसस्येन वसस्योत्तमौ आग्रयणेन यजेत् सस्यक्षयस्यानियतत्वात् धनिनां बहुहायनजीवनोचितधान्यसंभवाच्च सस्यांतग्रह
णाच्च न वसस्योत्तरेणाभिप्रेतानियतलात्तस्याः प्रत्यब्दसमिपित्तोत्पत्तेः ऋतुसंवत्सरइत्येतन्मताश्रयेण न च त्वारम्भत्वारोमासां क्र-
तवस्तदन्तेऽधरेऽप्यनुमासात्वेर्योग्ये यजेत् अयनयोरनयोरुत्तरदक्षिणयोगदोषमुनायजेत् पशुवैधात्यं यागमस्तुतिष्ठेत् ज्योतिः

अग्निहोत्रं चक्रुहुयादाद्युतेद्युनिशोऽसदां दर्शने चार्द्धमासांते पूर्णिमासेन च वै हि २५ सस्यांते न वस-
स्येत्समातथत्येतां हि ज्योऽध्वरः पशुनां त्वयनस्यादौ समाते सोमिके मरुवेः २६ नानिस्त्वानवसस्य स्यापशु
नाचाग्निमान् हि जः नवान्नमद्यान्मासवादौ घमायुर्जिजीविषुः २७ नवनानि च्चिन्तात्स्यपशुहव्येन चान्न
घः प्राणानेवात्सु मिच्छन्ति न वाग्माभिषर्गाद्दिनः २८ आसनाशनशय्याभिरद्भिर्सूलफलनवा नास्य कश्चि
द्वसेद्देहशक्तितोऽनर्चितोऽतिथिः २९ शास्त्रे चैत्रशक्रुभतिपदादिवर्षगणनात् शिशिरेण समासे वर्षे वसेत्सोमस

साधैरग्निघोमादियागैर्यजेत् २६ नानिस्त्विति आहिताग्निर्दिनोदौ घमायुर्जिवितुमिच्छन् आग्रयणम कृत्वा नवाग्निप्रक्षयेनूत्र
चपशुपागमकृत्वा मांसमश्रीयान् २७ नवेनेति दोषकथयन् अनित्यतामनयोराहयस्मान्नवहव्येन पशवदामेनानिर्विता अकृत-
यागाग्रनयोनवान्नमांसाभिलाषिणोऽस्याहिताग्नेः प्राणानेव अग्निहोत्रिणः स्वादितुमिच्छन्ति गर्दोऽभिजाधातिशयः ग्रथैर्यंते
स्वरूपं सोऽस्यास्तीति गर्दभिलषार्थयिदग्निः २८ आसनाशनेति यथाशक्त्यासनमोजनादिभिस्मनर्चितोऽतिथिरस्य गृहस्थस्य गृहे
न वसेत् अनेन शक्तितोऽतिथिपूजयेदित्युक्तमपि उक्तार्थमनूयते २९

पापंडिनोवेदचात्पन्नलिंगधारिणः शाक्यभिक्षुत्वागणकादयः विकर्मस्थाः प्रतिषिद्धजीविनः वैडालव्रतिकबक
 रुत्नीचक्षुमाणलक्षणी शरावेदेष्वद्धानाः हेतुकावेदविरोधितर्कव्यवहारिणः एतानतिथिकालोपस्थितान्वाङ्मात्रेणापि
 नपूजयेत् पूजारहितेऽन्नदानमात्रं तु शक्तौऽपचरानेष्वदत्यलुज्ञानमेव ३० वेदविद्येति वेदविद्याव्रतस्मातान्निविद्या
 स्मातकव्रतस्मातकोभयस्मातकारुष्योपिगृह्यते यथाहहारीतः यः सभाष्यवेदानसभाष्यव्रतानिसमावर्ततेसविद्यास्मातकः
 यः सभाष्यव्रतानिअसभाष्यवेदानसभाष्यव्रतैस्सव्रतस्मातकः उभयसभाष्ययः समावर्ततेसविद्याव्रतस्मातकः यद्यपिस्मातकध-
 र्मलेनेवस्मातकमात्रशान्तिस्मथापिओत्रिषलंविद्यस्तिन्म तान्स्मातकान्ओत्रियान् हव्यकव्येनपूजयेत् विपरीतान्युनव-
 येत् ३१ शक्तिनदिति अपचमानाब्रह्मचारिपरिव्राजकाः पापंडादयः ब्रह्मचारिपरिव्राजकानासुक्तमपिअन्नदानपचमानापे

पापंडिनोविकर्मस्थान्यैडालव्रतिकान्शरान् हेतुकान्वकुरुत्नीश्वंवाङ्मात्रेणापिनाचयेत् ३०.
 वेदविद्याव्रतस्मातान्ओत्रियान्गृहमेधिनः पूजयेद्व्यकव्येनविपरीताश्ववर्जयेत् ३१ शक्ति-
 नोऽपचरानेष्वोदातव्यगृहमेधिना सुविभागाश्वभृतेभ्यः कर्तव्योऽनुपरोधतः ३२ राजतोषेनम
 निच्छेत्संसीदन्स्मातकः क्षुधा यान्यतेवासिनोवापिनत्यन्यतदितिस्थितिः ३३

क्षयातिशयार्थं स्मातकव्रतत्वाथंत्पुनरुच्यते मेधातिथिगोविंदराजोतु भिक्षांचभिक्षवेदद्याद्विधिवत्ब्रह्मचारिणादितिब्र
 ह्मचारीपरिव्राजकयोरुक्तत्वात् पाषण्ड्यादिविषयत्वमेवास्यवचनस्यइत्युच्यते स्वकुटुंबानुरोधेनदृक्षादिपयंतप्राणिभ्योपि
 जलादिनापिविभागः कर्तव्यः ३२ राजतदिति नराज्ञः प्रतिगृह्णीयादराजन्यप्रसूतितदितिनिषेधान्तराजशब्दोऽब्रह्मत्रि
 तिपसः स्मातकः क्षुधाअवसीदन्हिनातिप्रतिगृहस्थसंप्रवेपियथाशास्त्रवर्त्तिनः क्षत्रियाद्राज्ञोयान्यशिव्याभ्यांवाप्रथम
 मभिलषेत् राजोमहाधनलेनपीडाविरहान् यान्यशिव्ययोश्चकृतोपकारतयाप्रत्युपकारप्रवणत्वात्तदसंभवेत्वन्यस्मादपि
 हिजा-रुनमाददीततदभावेतुसर्वतः प्रतिगृह्णीयादिति यथाधर्मवस्थति एवंचानापदिप्रथमंक्षत्रियन्पयाज्यशिव्येभ्यः प्रति

ग्रहनिर्णयार्थवचनम् अतएवाहनलन्यतइतिस्थितिः शास्त्रमर्यादाननसंसीदन्वित्यभिधानादापद्धर्मविषयलभस्यवाच्यंअव्य-
भिचारान्अनापन्नकरणान् संसीदन्वित्यस्यचोपात्तधनाभावापत्त्यात् नचधनाभावआपत्त् किंतुतस्मिन्सतिविहितोपा-
यासंभवान् अन्यथासद्यःप्रक्षालकोव्यापहृतिःस्यात् यदित्वापदिषयलभस्यभवेत् तदानलन्यतइत्यनेनसर्वतःप्रतिगृह्य-
यादिनिश्चित्येत यच्चापत्त्यकरणान् सीदद्विःकृष्यभिच्छाद्भूतंवापृथिवीपतिः याच्यःस्यादित्यक्तंतच्छूद्रमृषयिषयम् एवं
सजादिप्रतिग्रहासंभवे ३३ नसीददिति विद्यादियोगात्प्रतिग्रहशक्तोपिस्नानकोब्राह्मणउत्तरजप्रतिग्रहादिलाभेसतिनस्तु
भावसंभोभवेत् नचधनेसंभवतिज्योतिषालिनेचाससीविष्टयान् ३४ क्लृप्तकेशोनि कल्पनंछेदनंतूनकेशानवशमस्तपःकुं-
शसहोदंतः सुकुवासावाद्याभ्यंतरशौचसंपन्नोवेदाभ्यासपुक्तौषधोपयोगादिनाचात्माहितपरःस्यात् ३५ वैष्णवोभिति वै

नसीदत्स्नान्तोविप्रः स्रुधाशक्तः कथंचन् नजीर्णमलवहासाभवेच्चविभवेसति ३४ क्लृप्तकेश-
नरसंभानुदातः शक्रह्वावरः युविः स्वाध्यायवैययुक्तः स्यान्नित्यमात्महितेषुत् ३५ वैष्णवीधारयेद्य-
ष्टिसौदकचक्रमंडलुम् यज्ञोपवीतयेदत्तशर्मरौक्मैचकुंडले ३६ नक्षत्रोद्यतमादित्यनास्तया
तंकदाचन नोपसृष्टनवारिस्थंनमध्यनभसोगतम् ३७ नलपयंदूत्सतंत्रीनप्रभावेच्चवर्षति न-
चौदकैर्निरीक्षेतस्वरूपमितिधारणा ३८ मृदगान्देवतंविषयतमभ्युचतुष्यथम् प्रदक्षिणानिकुर्वति
प्रज्ञानाश्रयनस्सतीन् ३९

शुद्धदंडमुदकसाहितचक्रमंडलुम् यतोपवीतंकुशमुष्टिशोभनेसौवर्णकुंडलेधारयेत् ३६
नेक्षेतेति उद्यंतमस्तमयंतंचसूर्यविंबसंपूर्णेनेक्षेत उपसृष्टग्रहोपरक्तम् ब्रह्माधुपसर्गयुक्तंचवारिस्थंजलप्रतिविंबितम् न-
भोभयगतमभ्यंदिनसमये ३७ नलपयोदिति वल्लवंधनरज्जुनलयेत् वर्षतिभयेनधावेत् नचस्वदेहप्रतिनिबंजलेनिरी-
क्षेतइतिशास्त्रेनिश्चयः ३८ मृदमिति प्रस्थितः सन्नंसुस्वावस्थितान्जुद्धृतमृत्तिकांगांपाषाणादिदेवताब्राह्मणघृतसौद्रच-
तुष्यथप्रमाणज्ञातवृक्षान्दक्षिणहस्तमार्गेणकुर्वान् प्रदक्षिणानीति नपुंसकमनपुंसकेनैकचत्वास्यान्यतरस्यामिति नपुंसकत्वं

नोपगच्छेदिति प्रसन्नः कामार्तोपि रजोदर्शने निषिद्धस्यार्थादिनत्रयेण स्थिर्यनोपगच्छेत् स्पर्शनिषेधेनैव तासां माद्याभ्यनक्तु
इति निषेधसिद्धौ प्रायश्चित्तगौरवार्थं स्थातकवतत्वार्यं चिह्नपुरारंभः न चागच्छन्नपिनयासहेकशब्दाभ्यां स्फुट्यात् ४० रजसाभि
स्तुतामिति यस्माद्रजस्वला स्थिर्यं पुरुषस्योपगच्छतः प्रज्ञावीर्यबलचक्षूषिणश्चरन्ति तस्मात्तानोपगच्छेत् ४१ तामिति तां तु रूपा
स्वल्पाभगच्छतस्तस्य प्रज्ञादयोर्वदन्ति तस्मात्तानोपेयात् ४२ नाभ्यायादिति भार्यया सह एकपात्रेनाभ्यायात् एनोच भुञ्जानोऽसौ
तं जृम्भां कुर्वती यथा सखं विन्यज्य प्रदेशावस्थितां च नेक्षेत् ४३ गोजयंतीमिति तथा स्वनेत्रयोरंजनं कुर्वती तैलाद्यभ्यक्तां
अनाहृतां स्नानावरणरहितानां तु नग्नाम् नग्नां नेक्षेत् च स्थिर्यमिव स्थयमाणत्वात् अपत्यं च प्रसवंती ब्राह्मणो न निरीक्षेत् ४

नोपगच्छेत्समन्तोपि स्थिर्यमार्त्तवृद्धं समानशयने चैव न शयीत तया सह ४० रजसाभिस्तुतां ना
शनरस्य हृत्प्रगच्छतः प्रज्ञातेजोबलचक्षुराद्युश्चैव प्रहीयते ४१ ताविवर्जयतस्तत्स्य रजसासमं भि
वती जृम्भाणां वानचासीनां यथा स्फुरम् ४२ नाभ्यायाद्भार्यया सह चैव नाभीक्षेत् चान्मतीम् हस्त
त्प्रसवती च तेजस्का गोहिजोत्तमाः ४३ गोजयतीं स्वकेनेत्रेन चाभ्यक्ता मना हृताम् न पश्ये
वीति न भस्मनि न गोमये ४४ न फालकुरु जलेन चित्यान च पर्वते न जीर्णं दद्यात् पतनेन वल्मीके क
दाचन ४५ न समसत्वे शुगर्ते धुन गच्छन्नापि च स्थितः न नदीतीरमासाधन च पर्वतमस्तके ४७

नान्ममद्यादिति एकपत्न्यो नानां सुजीत उपस्थाच्छादनवासोरहितो न स्थायात् सूत्रग्रहणमर्थः कायमलधिसर्गोपलक्ष्यार्थं
तै नमूत्रपुर्गवैवर्त्तनिभस्मानि गोष्ठे च न कुर्यात् ४५ न फालकुरुदिति तथा फालकुरुषेक्षेत्रादावुदके अन्यार्थकृतेष्टकाचये पर्व
ते निरंतन देवतागारे क्लृप्तिकृतमृत्तिकाचये च विष्णुमूर्त्तौ त्सां नि कदाचन कुर्यात् ४६ न समसत्वे दिति तथा सप्ताणि धुनिले पुनत्र
जल्पचोत्थितो न दीनदमात्रित्यनापि पर्वतं न्युगे मूत्रपुर्गवै कुर्यात् पर्वतनिषेधादेव तच्छुगनिषेधोऽसिद्धेऽपुनः पर्वतभृगनिषेध

स्तीरतरपर्वते विकल्पार्थः तत्रेच्छाविकल्पस्यान्यथापि प्राप्तौ सामान्यनिषेधवैयर्थ्यात् अवस्थितोऽत्र विकल्पः अत्यन्तार्त्तस्य पर्वतेन
 दोषः ४७ वाय्वग्निविग्रमिति वायुमग्निब्राह्मणसूर्येनलगांच पश्यन्त कदापि मूत्रपुरीषोत्सर्गकुर्यात् वायोरस्तूपत्वेनासंभवे बाल्य
 मेरितनूतणकादादिनिषेधोयम् ४८ तिरस्कृत्योच्चैरेदिति अन्तर्द्वयकाष्ठादग्निभूमावगाहोच्छिष्टः प्रच्छादितो गोऽवगुदित शिखा
 मूत्रपुरीषोत्सर्गकुर्यात् सुकैस्तणैर्वर्काष्ठैर्वपणीर्विण्णुदलेन वा मूत्रयैर्भज्जनेर्वापि अन्तर्द्वयस्कंधाभिनिवायुपुराणवचनात् शु
 कानिकापुत्रतृणानि ज्ञेयानि ४९ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गमिति मूत्रपुरीषोत्सर्गमहसिंध्यार्थोत्तराभिसुखोरात्रौ चेद्दक्षिणामुरः
 कुर्यात् धरणीधरस्तु स्वस्थोऽनाशापचेतस इति चतुर्पदं पठित्वा चेतसो बुद्धेः अनाशायेति व्याख्यातवान् परंपरीयमान्नायहि
 त्वाविद्वांसराहतम् पाठानंतरं व्यरचयन्नुपेधे धरणीधरः ५० छायापामिति रात्रौ छायायां संधकारे वा अहनिच्छायायान्निहारांधं

वाय्वग्निविग्रमादित्यमपःपयंस्तथैव गाः न कदाचन कुर्वन्ति विष्मन्त्रस्य विसर्जनम् ४८ तिरस्कृत्यो
 च्चैरेत्काष्ठलोष्ठपत्रतृणादिना नियम्य प्रयतो वाचं सवीता गोऽवगुदितः ४९ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गदिवा
 कुर्यादुदङ्मुखः दक्षिणाभिसुखोरात्रौ संध्योश्च यथादिवा ५० छायायां संधकारे वारात्रावहनिवा-
 हिजः यथासुखमुखः कुर्यात्क्षणाबाधप्रयेषु च ५१ प्रत्यग्निप्रतिसूर्यचप्रतिसोमोदकहिजान् प्र
 तिगाप्रतिवातच प्रज्ञानम्यति मेहतः ५२ नाग्निमुखेनोपधमेन्मग्नानेक्षेत च स्थियम् नामेध्यमक्षि
 पेदरनीनच पादौ प्रतापयेत् ५३

कारे वादिभ्यो याज्ञाने सति चौरव्याघ्रादिकृतप्राणविनाशप्रयेषु च यथेष्टमित्सुखो
 मूत्रपुरीषे कुर्यात् ५१ प्रत्यग्निमिति वाय्वग्निविग्रमित्यनेन मेहतोऽन्यादीनां दर्शनं निषिद्धं अनेन त्वपश्यतोऽपि स सुखी न त्वनि
 क्षिप्यते अग्निस्सूर्यचंद्रजलब्राह्मणगोचाताभिमुखं मूत्रपुरीषे कुर्यात् प्रज्ञानम्यति तस्मादेतन्मकर्त्तव्यं प्रतिवातमित्यस्य स्थाने प्र
 तिसंधमित्यन्येपठन्ति ५२ नाग्निमिति नाग्निमुखेन ध्यातव्यः किं न हि व्यजनादिना नमनं स्त्रियमीक्षेत मैथुनादन्यत्रेति सारव्या
 यनदर्शनान् मैथुनव्यातिरेकेण नग्नां स्त्रियं न पश्येत् अमेध्यं मूत्रपुरीषादिकं नाग्नीक्षेपेत् न च पादौ प्रतापयेत् प्रशब्दादग्नी

पादांबुलिष्यसास्त्रान्नप्रापयेत् वरूदादिनापस्वेदेऽविरोधः ५३ अधस्तादिति खट्वादिभ्योऽधस्तादंगारशकट्यादिकनकु-
यीत् नचाग्निसुप्तुल्यगच्छेत् नचसप्तः पाददेशोऽग्निस्थापयेत् नचप्राणपीडाकरं कर्मकुर्यात् ५४ नाग्नीयादिति संध्याका-
लेभोजनं ग्रामांतरगमनं निद्रांचनकुर्यात् नचरेखादिनाभूमिमुल्लिखेत् नचमालां धृतां स्वयमेवापनयेत् अर्थादन्येनापनये-
दित्युक्तम् ५५ नाप्समूत्रमिति मूत्रपुराष्वेष्टेष्वाणं मूत्राद्यमेध्यलिप्तवस्त्रं अन्यद्वाभक्तोच्छिद्यमेध्यरुधिरं विषाणि च कृ-
त्रिमाकृत्रिममेदं भिन्नानि न जले प्रक्षिपेत् ५६ नैक इति उत्सन्नजनवासगेहे नैकः शयीत वित्तविद्यादिभि-
येन् रजस्तप्तयासंभाषणं न कुर्यात् यज्ञं चारुतावरणोऽभृतिलिङ्गनगच्छेत् दर्शनायेच्छयागच्छेत् दर्श-

अधस्तान्नोपदभ्याच्च न चैनमभिलंघयेत् नचैनं पादतः कुर्यान्नप्राणाबाधमाचरेत् ५४ नाग्नी-
यात्साधिवेलायानगच्छेन्नापिसंविशेत् नचैवप्रलिवेद्भूमिनात्सनीपहरेत्स्रजम् ५५ नाप्समूत्रपु-
राषवाधीवनं वासुस्तृजेत् अमेध्यलिप्तमन्यद्दालोहितं वा विषाणि वा ५६ नैकः स्वपेच्छन्यगेह-
शयानं न प्रबोधयेत् नोदक्ययाभिभाषेत यज्ञगच्छेन्नचावृतः ५७ अग्न्यागारे गवां गोष्ठे ब्राह्म-
णानां च सन्निधौ स्वाध्यायभोजने चैव दक्षिणपाणिमुद्धरेत् ५८ नवारयेद्गोधयती नचाचक्षीत
कस्यचित् नदिवीद्रासुधदृक्षाकस्य विदूशयेद्बुधः ५९ नाधार्मिके वसेद्भामनव्याधिबहुलेभृश
म् नैकः प्रपद्येताध्याननविरपर्वते वसेत् ६०

गवांसमोपेसाध्यायभोजनकालयोश्च दक्षिणपाणिं सबाटं वा उद्धरेदिति बहिः कुर्यात् ५८ नवारयेदिति गंजलं क्षीरं वा पिवती न
निवारयेत् दोहनार्थं वा रादन्यत्र निषेधः नापि परकीयक्षीरादिपि वतीतस्य कथयेत् नचैन्द्रधनुराकाशो हस्तानिषिद्धदर्शन-
दोषस्तः कस्य विदूशयेत् ५९ नाधार्मिक इति अधार्मिक इत्यनेन याधार्मिका वसेति न तत्र वासो युक्तः यत्र वानिहितं दुष्प्रकि-
ल्लितव्याधिपीडिता व हवो जनास्तत्र भृशमलार्थं वा सो न युक्तः पंथान एकः कदापि न गच्छेत् ६०

नमूद्राज्यदति यत्रदेशोऽद्रोराजातत्रनवसेत् अधार्मिकजनैश्च बाह्यतः परिहृते ग्रामादीनवसोदित्यपुनरुक्तिः पाषांडिभिश्चवे
 दवाह्यलिंगाधारीभिर्वशीकृते चांडाद्यादिभिश्चात्यजैरुपद्रुतेनवसेत् ६१ नभंजीतेति उद्धतस्तेहंपिण्याकादिनभंजीत अ
 नित्वमिवाप ह्येपिनकुर्यात् जडरूपुरयेदर्द्धमन्त्रे भांगजलेनच वायोः संवर्णाथं तु चतुर्थमवशेषयेदित्यादिविष्णुपुराणवचना
 त् सूर्योदयकाले सूर्यास्तमये भोजनं न कुर्यात् प्रातराशितोऽनित्वसः सायन् नभंजीत ६२ नकुर्वीतेति दृष्टादृष्टार्थं शून्यं व्यापा
 रन् न कुर्यात् अंजलिनाचजलं न पिबेत् ऊर्वोरुपरिविन्ध्यस्यमोदकादीन् भक्षयेत् अस्मिन् प्रयोजने किमेतदिति जिज्ञासा कुतर्ह
 लेन कुर्यात् ६३ ननु त्येदिति अशास्त्रीयाणि नृत्यगीतवाद्यानि नाचरेत् पाणिना बाहौ ध्वनिरूपमास्फोटनं न कुर्यात् अव्य-
 क्तदंतशब्दात्मकं स्वेडनं न कुर्यात् न च साधुरागोरासमादिराचकुर्व्यात् ६४ नपादाविति कांस्यपात्रेकदाचित्पादौ न प्रक्षालयेत्

नमूद्राज्ये निवसेन्नाधार्मिकजनावृते नपाषांडिगणाक्रांतेनोपसृष्टेऽत्यजैर्नृभिः ६१ नभंजीतोऽहु
 तस्नेहनामिसौहित्यमाचरेत् नातिप्रगेनातिसाचनसायप्रातराशितः ६२ नकुर्वीत दृष्टाचैष्टानवा
 र्यंजलिनापिबेत् नोत्सर्गभक्षयेद्रस्यान्भजातुस्यास्तुहली ६३ ननु त्येदं दशवागाद्येन्यवादित्रा
 णिवादयेत् नास्फोटयेन्न च स्वेडेन्मचरक्ते विरावयेत् ६४ नपादोधावयेत्कांस्येकदाचिदपि भा
 जने न भिन्नमांडे भंजीत न भावप्रतिदूषिते ६५ उपानहोचवासश्च धृतमन्येन धारयेत् उपवी
 तमलंकारस्वजं करकमेवच ६६ नाविनीते मज्जेदुर्ध्वेन चक्षुष्याधिपीडितैः न भिन्नशृंगाक्षि
 सुरेन बालाधिविरूपितैः ६७

ताम्रजतनस्रवर्णानां भिन्नमभिन्नं वेति न दोष इति पौनःपुन्येन निवचनादेतद्व्यतिरिक्तं भि
 न्नभां देन भोजनं कुर्यात् यत्र मनोविचित्रास्ति तत्राहुर्द्रुतत्रभंजीत ६५ उपानह्यादिति उपानहवस्त्रयज्ञोपवीतालंकारसु
 प्यमालाकमंडलस्योपप्लुतान्नधारयेत् ६६ नाविनीतेति क्षयाव्याधिनाचपीडितैर्भिन्नशृंगाक्षिसुरैश्चिह्नबालाधिभि
 र्भ्रनयायात् ६७ पिनीतेति स्तिरिति दमितैः शीघ्रगामिभिः शुभ्रसूत्रकलक्षणोपेतैः शोभनवर्णैर्मिनोना कृतिभिः प्रतो देनात्य-

र्थमप्राप्यन्नाच्छेत् ६८ बालातपमिति प्रथमोदितत्वात्तापो बालातपः सचमूर्तत्रयं यावदिति मेधातिथिः कन्याकर्मपर-
त्यन्ते प्रेतभूमौ दत्तमानशयधूमः भग्नान्नच एताविकर्जनीयानि नखाभिनरो माणित्त्वप्रवृद्धानि न छिद्यात्तदन्ते अन्वस्वान्नोत्था-
दयेत् ६९ नमृच्छोष्टमिति नाकारणं मृच्छोष्टं मृद्वीयात् तृणानि च न छिद्यादिति आपस्तम्बवचनात् निष्प्रयोजनं नमृच्छोष्टमर्दनं
नरवे अथ नृणच्छेदनं न कुर्यात् न कुर्वीत इत्याचेषाभित्सनेनैवास्यापि प्रातिषेधसिद्धो दोषस्तत्प्रथायश्चित्तगौरवं च दर्शयितुं वि-
षेणानिवेधः अतएवात्रानंतरं लोष्टमर्दोति निर्दिष्यति इष्टादृष्टफलभूत्यं च कर्मन कुर्यात् ननु न कुर्वीत इत्याचेषाभित्सनेन पुनरु-
प्यन्ते देह्यापारश्चेष्टा सद्यथा चेष्टा शब्देन निषिद्धः अनेन तु निष्फलं मनोऽग्राह्यादिसं कल्यात्मकं यच्च आयत्ताभागाभिकाले कर्मास्त-
स्वावहम् यथा अजीर्णे भोजनादितदपि न कुर्यात् ७० लोष्टमर्दोति लोष्टमर्दयिता नृणच्छेत्तान्नस्वरादितत्त्वयमनुष्यः

विनीतैस्तृज्जैर्नित्यमासुगैर्हृत्सृणान्वितैः वर्णरूपोपसंपन्नैः प्रेतोदेना तु दम्भशम् ६८ बालात-
पः प्रेतभूमौ वर्ज्यं भिन्नतयासनम् नच्छिद्यान्नस्वलोमानि दंतैर्नोत्थाप्यन्नखात् ६९ नमृच्छोष्टं च
मृद्वीयान्नच्छिद्यात्स्वर्जैस्तृणम् न कर्मनिष्फलं कुर्यान्नयत्नामस्तस्वादयम् ७० लोष्टमर्दयिता नृणच्छेदो-
नस्वरादीन् च योनरः सविनाशमज्ञत्यासुस्तृकोऽभुचिरेव च ७१ नविगर्ह्य कथाकुप्याद्दहिर्माल्यं न-
धारयेत् गवांचयानपृष्ठेन सर्वेधेव विगर्हितम् ७२ अहारेण त्वनातीयाद्भामवावश्मवाचतम् रात्रौ
च घृक्षमूलानि दूरतः परिवर्जयेत् ७३

सूत्रकः स्वलोयः परस्य दोषानसतः संतो वास्यापयति चाह्वाभ्यंतरशौचर-
हितः शीघ्रमेते देहधनादिनाविनश्यति ७१ नविगर्ह्य कथाभिति नसाभिनवेशेन कथां शास्त्रीयेष्वर्थेषु लोकिषु वा कुर्यात् के-
शकलापाद्दहिर्माल्यं नधारयेत् गवांचपृष्ठेयानं सर्वेधेति पाण्यादिव्यवधानेनाप्यधर्मावहं पृष्ठेनेत्यभिधानादाकृष्टशकटादिनानंदो-
षः ७२ अहारेण त्वेति प्राचीराद्यादृतं गृहचद्वारव्यतिरिक्तप्रदेशेन प्राकारादिलंघनं कृत्वा न विधेत् रात्रौ च घृक्षमूलावस्थानं दूरत-
स्तजेत् ७३ नाक्षौभिति कदाचिदपि परिहासेनापि नाक्षादिभिः क्रोडयेत् स्वयमित्यभिधानात् आत्मोपानहोपादव्यतिरिक्तै-

नहस्तादिनादेशान्तरंनयेत् शय्याद्यवस्थितम्यनंक्रंजीतहस्तेचप्रभृतमनंकलाक्रमेणनस्वादयेत् आसनेभोजनपात्रंनिधा-
यनमंजीन ७४ सर्वमिति यत्किंचित्तिलसंभिर्यंकुसरसोदकादितदस्तमितेऽर्कनाद्यात् उपस्थाच्छादनवासोपरहितोनेहसूय-
त् उच्छिष्टस्तनान्तोगच्छेत् ७५ आर्द्रपादइति जलाद्र्द्रपादोभोजनमाचरेत् नाद्र्द्रपादःसूय्यात् यस्मादाद्र्द्रपादोभुजानभिश-
तायुर्भवति ७६ अचक्षुर्विषयमिति तरुशुल्मलतागहनत्वेनाचक्षुर्गोचरमरणयादिदेशदुर्गनाक्रमेत् सर्पचौरादरेतर्हितस्य-
संभवात् पुरीषंमूत्रंनभिराक्षेत् बाहुस्थानदीननरेत् ७७ अधिनिष्ठेदिति दीर्घमायुर्जीवितुमिच्छुःकेशादीन्नाधिरो-
हेत् मनमृन्मयभाजनसकलानिकपालिकाः ७८ नमवसेदिति पतितादिभिर्ग्राभातरवासिभिरपिसहनसंवसेत् एकतरु

नाक्षौःक्रोडेल्कदचित्तुस्वयंनोपानहौहरेत् शयनस्थोपिभुंजीतनपाणिस्थंनचासने ७४ सर्वंच-
तिलसंयद्भूनाद्यादस्तमितेरयो नूचनमःशयीतेहनचोच्छिष्टः क्वचिद्भजेत् ७५ आर्द्रपादस्तु फ-
जीतनाद्र्द्रपादस्तुसंविशेत् आर्द्रपादस्तुभजानोदीर्घमायुरवाप्तुयात् ७६ अचक्षुर्विषयदुर्गनिप्र-
पद्येतकहिंचित् नविष्मूत्रमुदाक्षेतनबाहुस्थानदीनरेत् ७७ अधितिष्ठेन्नकेशास्तनमस्मास्थि-
कपालिकाः नकापसास्थिननुवादीर्घमायुर्जिजीविषुः ७८ नमवसेच्चपतितेनचाडालेनपुंक्षुः
नमूर्वेर्नवलितैश्चनार्येनात्यावसायिभिः ७९ नमूद्रायमतिदद्यान्मोच्छिष्टंनहविष्कृतम् नचास्या-
पदिशोऽद्र्द्रमेनचास्यघृतमादिशेत् ८०

आयादौनंसमायेवसेत् अतोनाथार्भिकेवसेद्रामइत्यतीभेदः निषादाच्छू-
द्रायांजातः पुंक्षुःवक्ष्यतिच जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवतिपुंक्षुश्चादति अवलिसाधनादिमदगर्विताः अत्याअत्यजारज-
कादयः अत्यावसायिनोनिषादस्त्रियांचाडालाज्जाताः वक्ष्यतिच निषादस्त्रीतुंचाडालातुत्रमत्यावसायिनम् ७९ नमूद्रा-
येति मूद्रायमतिदद्यात् धर्मोपदेशस्यपृथग्निर्देशात् अदासमूद्रायउच्छिष्टंनदद्यात् दासगोचरतयाउच्छि-
ष्टमन्त्रंदातव्यमितिचक्ष्यमाणत्वाददोषः हिलोच्छिष्टंभोजनमितिभोक्तुर्विधिः दातुरुच्छिष्टंदातननिषेधेपियथासंभवलब्धा

विषयः हविष्मन्मिति-यस्यैकदेशो हुतः सहविः शोषेन दातव्यः धर्मोऽपदेशेन शूद्रस्य कर्मव्यः व्रतं चास्य ग्रायश्चित्तरूपं साक्षा
न्मोपदिशेत् किंतु ब्राह्मणमध्ये कृत्वा तदुपदेशव्यवधानात् यथाहोगिराः तथा शूद्रं समासाद्य स दधर्मपुरुः सरम् अंतरा ब्रा-
ह्मणं कृत्वा ग्रायश्चित्तं समादिशेत् ग्रायश्चित्तमिति सकलधर्मोपदेशस्योपलक्षणाद्यम् ८० यो ह्यस्येति यस्मात् योऽस्य शूद्र-
स्य धर्मव्रते यश्च ग्रायश्चित्तमुपदिशति स तेन शूद्रेणैव सह असंवृताख्यं तमोगहनं नरकं प्रविशति पंचरूपपूर्वोक्तेषु द्वयोर्दोषकथ-
नं ग्रायश्चित्तगौरवार्थम् ८१ न संहताभ्यामिति संस्थिताभ्यां पाणिभ्यां कंडुये दातव्यः शिरः उच्छिष्टः स्वशिरोनस्पृशेत् शिरसा
विना उन्मज्जनव्यतिरेकेण नित्यनैमित्तिकस्नानेन कुर्यात् हृद्यर्थे शिरोव्यतिरेकेणात्र प्रक्षालनेन दोषः स्नानशक्तस्य चाप्यनिषे-
अशक्तस्य तु अशिरस्कं भवेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मणा भितिजा बालिना विहितमेव ८२ केशग्रहानिति कोटं

यो ह्यस्य धर्ममाचष्टे यश्चैवादिशति व्रतम् सोऽसंवृतं नाम तमः सह तेनैव मज्जति ८१ न संहताभ्यां
पाणिभ्यां कंडुये दातव्यः शिरः न स्पृशेच्चैतदुच्छिष्टेन च स्नायाद्दिना ततः ८२ केशग्रहान्यहाराश्च
शिरस्येतान् विवर्जयेत् शिरः स्नातश्च तैलेन नागं किंचिदपि स्पृशेत् ८३ नराज्ञः प्रतिगृण्हीया
दराजन्यमस्मृतिः शूनाच्च क्रध्वजवतां वेशेनैव च जीवताम् ८४

परस्य च प्रतिषेधः अतएव स्मृतसमये कामिनी केशग्रहस्थानिषेधः स्वशिरस्कस्नातस्य तैलेन न किंचिदप्यंगं स्पृशेत् अथवा
तैलेनैति काकाक्षिवदुभयत्र संबध्यते तैलेन शिरः स्नातः तैलेन पुनः किंचिदप्यंगं न स्पृशेत् अतो राज्ञो शिष्टानामतैलशिरः
स्नातानां तैलेन पादाभ्यगसमाचरणमविरुद्धम् ८३ नराज्ञ इति राजन्यशब्दः क्षत्रियवचनः अस्त्रत्रियग्रसूतस्य राज्ञो
तिगृण्हीयात् राजतो धनमन्विच्छेत्तस्यायं विशेष उक्तः शूनाच्च क्रध्वजवतामिति शूनावतां चक्रवतां ध्वजवतां च शूनाग्रणिष्व-
धस्थानतद्यस्यास्तोतिस शूनावान् पशुभारणपूर्वकं मांसं विक्रयजीवी चक्रवान् वीजवधविक्रयजीवी च तैलिकः ध्वजवान् म-
द्यविक्रयजीवी शौरिकः वेशः पण्यस्थिशास्त्रमृतिः तया योजीवति स्त्रीपुमान् च नासवे शवान् एते पांचनमिति गृण्हीयात् ८४ ४

दशभूनेति गोविंदराजस्तु दशवैश्यासो नृप इति पठति भोधातिथिप्रसृतयः प्रांचोदशवैश्यासो नृप इति पठति भूनादिशब्देस्त
 द्वास्तुपलक्ष्यते दशभूनावत्सु यावान्दोषस्तावानेकस्मिन् चक्रवर्तितौलके यावान्दशस्तौलकेषु दोषः नोवानेकध्वजवर्तिशोडिके
 यावान्दशस्तु भूजवत्तदोषस्तावानेकत्रवेशचि यावान्दशस्तु वैशवत्सदोषस्तावानेकत्रयानि उत्तरोत्तरं निदानेयं पूर्वदातृसंभवे
 लुत्तरवर्जनाय मेक्षया योज्यते ८५ दशभूनासहस्राणीति भूनायत्तरतीति शोडिकः एवं संकलनया यच्छोडिको दशसहस्राणि
 स्वार्थे व्यापदपतितेन तु ल्यो राजाग्रन्यादिभिः स्मृतः तस्मान्नुल्यप्रतिग्रहो नरकहेतुत्वाद्दयानकः क्षत्रियस्यापि च ८६ यो राज इति
 योराज्ञः कृपणस्य शस्त्रोत्सृजनेन प्रवर्तमानस्य प्रतिग्रहं कुतो नि संक्रमेणैतान् वैश्यमाणैकं विंशतिनरकान्वाच्छति ८७ पूर्वलोके
 सामान्यतो नरकानि मानैकं विंशतिपिरुक्ता भिद्यन्तो नैव नामतो निर्दिशति तामिस्त्रभित्तिभिः एतेषां नरकाणां स्वरूपमांकित्वेय

दशभूनासमं चक्रं दशचक्रसमो ध्वजः दशार्धजसमो वैशोदशवैश्यासो नृपः ८५ दशभूनासहस्रा-
 णि योवाहयति शोडिकः तेन तुल्यः स्मृतो राजाघोरस्तस्य प्रतिग्रहः ८६ यो राजः प्रतिग्रहो तिलुब्धस्यो
 च्छास्त्रवर्तिनः स पर्यायेण यातो मान्नरकानेकं विंशतिम् ८७ तामिस्त्रमधनामिस्त्रमहारारवरारो
 नरकफालस्सृज्यमहानरकमेव च ८८ संजीवनमहावीचं तपुनसप्रतापनम् सहानुचसकां कुरु
 उन्नलप्रतिस्मृतिं कम् ८९ लोहशकुमुनीयं च पयानं शाल्मलीनदीम् असिपत्रवनं च वल्लोहदारक
 मेव च ९० एतद्दिदौ विद्वांसो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः नराज्ञः प्रतिग्रहं ति प्रेत्यथ योभिर्काक्षिणः ९१

पुराणादिषु विस्तरैर्णोक्तं त्रैवावगंतव्यम् ८८ ८९ ९० एतद्दिदंत इति प्रतिग्रहो विविधनरकहेतुरिति जानतो ब्राह्मणाः
 परमं शास्त्रपुराणादि विदो वेदाध्यायिनो जन्मान्तरे श्रेयः कामवंतो नराज्ञः प्रतिग्रहो ह्ययुः विदुषो हि प्रतिग्रहे नानीव दोषः यतो वैश्यति
 तस्मादनिदानं विधिषादिति तेषामपि निधिः राजप्रतिग्रहः प्रचुरपत्यवायफलक इति दशोपेतुं विदुः हणं ब्रह्मवादिग्रहणं च
 ९१ ब्राह्मरति ब्राह्मो सुहृत्तो शत्रूः पञ्चियोयामः ब्राह्मीभारतोत्पद्यो धहेतुत्वात् सुहृत्तशब्दो न कालमात्रवचनः तत्र बुद्धेन
 दक्षेणापि भदोपपञ्चिमोयामो वेदाभ्यासेन तौ नयेत् प्रह र हणं शयानो हि ब्रह्मप्रापयकल्पते इति भुवता तत्र प्रबोधोऽभ्यनुज्ञा

तः गोविंदराजस्तु राज्ञेः पश्चिमे सुहृत्ते बुल्येत इत्याह धर्मार्थौ च परस्परशक्तिविधेनातुष्टानाथस्य धारयेत् तत्राधाम
नून् कायकेशान् स्तुयेत् यदि महां कायकेशोऽल्यौ च धर्मार्थौ चानदातं परिहरेत् वेदस्य तत्सार्थं ब्रह्मकर्मत्विकं भा
तस्मिन्समये बुद्धिप्रकाशान् ९२ उत्थायेति ततः उषः काले शय्याया उत्थाय सति वेगे भूत्रपुरा षोत्सर्गं कृत्वा कृतवक्ष्यमाण
ऽनन्यमनाः पूर्वसंध्यां चिरं गच्छन्ति ततः उषः काले शय्याया उत्थाय सति वेगे भूत्रपुरा षोत्सर्गं कृत्वा कृतवक्ष्यमाण
इति विधानार्थोपमार्गः अपरा मयि संस्थां स्वकाले प्रारभ्य तारकोदयादूर्ध्वमपि जपन्नासीत् ९३
निदर्शयन्त्याह ऋषय इति संस्था शब्दोत्र संस्थानुष्ठेयजपादि परः यस्मादृषयो दीर्घसंध्यानुष्ठानान्दं त्र्युः प्रज्ञां १ यशो
ऽमृतां च कीर्तिमभ्ययनादि संपन्नं यशस्व्यं प्राप्नुयुः तस्मादापुरादिकामश्चिरं संस्थामुपासीत् ९४ आवण्यामिति आवणस्पयो-

ब्राह्मो सुहृत्ते बुल्येत धर्मार्थौ चानुचिंतयेत् कायकेशांश्च तन्मूलान् वेदतत्त्वार्थमेव च ९२ उत्थाया
वश्यं ककुत्साकृतशान्तः समाहितः पूर्वसंध्यां जपस्तिष्ठेत्स्वकाले चापरां निरम् ९३ ऋषयो दीर्घसं
ध्यत्वा दीर्घमापुरवामुषुः प्रज्ञायशश्च कीर्तिं च ब्रह्मवचं समेव च ९४ आवण्यां प्राप्नुयुः प्राप्नुयुः प्राप्नुयुः
कल्पयथाविधि सुकृच्छदास्यधीयत मासान् विप्रान् दूषेत् च मान् ९५ पुष्ये तुच्छदसां कुर्वाद्बहिरु
त्सर्जनं द्विजः माघशुक्लस्य चाभाते पूर्वाणहे प्रथमे हनि ९६ यथाशास्त्रं तु कर्त्तव्यं सुत्सर्गं छिदसा बहिः
गिरमेत्यक्षिणीं रात्रिं तद्वैकमहर्निशम् ९७

र्णमास्यां प्रादुपदस्य च स्वगृह्यानुसारेण उपप्राकर्मिकं कुर

अतुरीमासान् द्वादशेण उदकं तोवे दानधीयत ९५ पुष्ये स्ति ततः पक्षाधिकेषु च तृषु यः पुष्यस्तत्र ग्रामाद्बहिरुत्सां स्वगृह्य
रेणोत्सर्गं रव्यं कर्त्तुं याति अथवा माघशुक्लस्य प्रथमे हनि पूर्वाणहे कुर्वात् माघशुक्लं च विधिः प्रोषपदां येनोपाकर्मन कृतं तद्वि
षयः ९६ यथाशास्त्रं स्ति एवमुक्तं शास्त्रानुसारेण ग्रामाद्बहिः छिदसा सुत्सर्गं रव्यं कर्म कृत्वा पक्षिणीं रात्रिं विरमेत् नाधीयत
द्वेदिने पूर्वापरे पक्षाविवयस्यामध्यवर्तिन्या रात्रेः सापक्षिणी रात्रिः अस्मिन् सते तत्सर्गं होरात्रे द्वितीयादिने चान्दिनाभ्येतव्यं

द्वितीयरात्रौ तथेत्यम् अथवा तदेवैकमुत्तराहोरात्रमन्यायं कुर्यात् विधानेन पुण्यकामं प्रत्यय महोरात्रानन्यायविधिः ९७
अत ऊर्ध्वमिति उत्तरार्गान्धपनादूर्ध्वमंत्रब्राह्मणात्ताकवेदं सुकृपस्येष्टु संयतः पठेत्सर्वाणि तु वेदांगादीनि शिक्षाव्याकरणादीनि
कृष्णपक्षेषु पठेत् ९८ नाविस्पष्टमिति स्ववर्णादिभिर्यत्किञ्चिदसन्निर्योच्यनाधीन तथा रात्रेः पश्चिमेयामेकमुत्थितो
वेदमधीत्यन्तोनपुनः स्रव्यात् ९९ यथोदितेनेति यथोक्तविधानाभिर्यत्किञ्चिदसन्निर्योच्यनाधीन तथा रात्रेः पश्चिमेयामेकमुत्थितो
गामेव कर्मंतरंगत्वात् अनापदि सम्यक्करणदोषमिति ब्राह्मणं मंत्रजातं च यथोक्तविधानां युक्तः सन्दर्हिजः पठेत् १०० इमा
भिति इमानस्यमाणानन्यायान्सर्वथा यथोक्तविधिना अधीयानः शिव्याध्ययनं च कुर्वणी गुरुवर्जयेत् १०१ कर्णश्च दत्ति रा

अत ऊर्ध्वं तु चंदांसि शक्रेषु नियतः पठेत् वेदांगानि च सर्वाणि कृष्णपक्षेषु संपठेत् ९८ नाविस्प-
ष्टमधीयीत नमूद्भजनमन्त्रिभ्यो नमिशांते परिश्रानेन ब्रह्माधीत्युनः स्वपेत् ९९ यथोदितेन विधिना-
निर्यच्छुदस्कृतं पठेत् ब्रह्मच्छुदस्कृतं चैवाहिजायुक्तो ह्यनापदि १०० इमानित्यमन्यायान्धीयानो
विवर्जयेत् अभ्यापनं च कुर्वाणः शिव्याणां विधिपूर्वकम् १०१ कर्णश्चैव निलेरात्रौ दिवा पार्श्वसू-
हने एतौ वर्षस्वनध्यायावध्यायज्ञाः प्रचक्षते १०२ विद्युत्सनिन तव वर्षेषु महोत्कानां च स्रष्टुव आका-
लिकमनध्यायमेतेषु मत्तु रद्वयीत् १०३ एतां स्त्वप्युदितानि ध्यात्वा यदा भादु कृताग्निषु तदा विद्या
दनध्यायममृतौ चाश्वदर्शने १०४

और्ध्वमध्ववर्णयोग्यशब्दजनकेवायौ वाति गोविंदराजस्तु कर्णाभ्यामेव अथ गो-
पपत्तेरतिशयविवक्षा कर्णयव इलक्तम् तेनातिशब्दवतिवायौ वातीत्यभिहितवान् दिवा च धूलिपटलोत्सारणसमर्थे वायौ व
हति एतौ वर्षाकाले अनध्यायौ तात्कालिकावध्यापनविधिसु नयः कथयंति १०२ विद्युदिति विद्युद्भज्जितवर्षेषु ब्रह्मनिर्देशा
सुगपदुपस्थितेषु महतीनां नोत्कानां स्रष्टु इतस्ततः पाते सति आकाशिकमिति तु भिन्नकालादारभ्या परे धुयवित् एव काल
स्त्वावत्ययं तमनध्यायमेतेषु मनुरवोचत् १०३ एतामिति एतां विद्युदादीन् यदा होमार्थं यकटी कृताग्नि कालेषु संश्रयास्तेषु

युगपदुत्पन्नान्जानीयान् तदान्ध्यायं वर्षास्रक्तुर्गन्धसर्वदानयाऽनृतौ प्रादुस्फुल्लान्गिकालेषु मेघदर्शनमात्रे सति अनध्या-
योनवर्षास्र १०४ निर्घातेति अन्तरिक्षभगोत्पातध्वनौ प्रकूपे सूर्यचन्द्रतारागणानां चोपसर्गसत्यनध्याय इमान्नाकालिकान्-
जानीयात् आकालिकशब्दार्थो व्याकृत एव ऋतावपि वर्षास्रक्तुर्गन्धसर्वदानयोऽनृतौ प्रादुस्फुल्लान्गिकालेषु मेघदर्शनमात्रे सति अनध्या-
योनवर्षास्र १०५ प्रादुस्फुल्लेति होमार्थे प्रकाशितेष्वग्निषु संध्यायां यदा विद्युद्गृह्णीत इति तत्र
ज्योतिरनध्यायः स्यात् नाकालिकः तत्र यदि प्रातः संध्यायां तौ स्यातां रात्रौ स्तनित विद्युद्गृह्णीत इति तत्र त्रयाणां पू-
त्रितये जाते यथा दिवान्ध्यायस्तथा रात्रावपि अहोरात्र एवेत्यर्थः १०६ नित्यानध्याय इति नैऋत्यविषयो धर्मातिशया
नगरयोः सर्वदानायाः स्यात् कुत्सितगंधे च सर्वस्मिन्नपि गन्धमाने धर्मे नैऋत्यकामं सत्यं विद्यानध्यायोपदेशो विद्या

निर्घाते प्रहूभिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृततावपि १०५ प्रादु-
स्फुल्लेष्वग्निषु तु विद्युत्स्तनितनिस्वने सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवा १०६ नित्यानध्या-
य एव स्याद्ग्राभिषु नगरेषु च धर्मे नैऋत्यकामानां पूतिगंधे च सर्वदा १०७ अंतर्गतशवे ग्रामे च वल-
स्य च सन्निधौ अनध्यायोरुद्यमानं समवाये जनस्य च १०८ उदके मध्यरात्रे च विष्णून् च स्मयिष्यन्ति
ने उच्छिष्टः श्राद्धसुकैव मनसापि न चिंतयेत् १०९

अस्य कदाचिदध्ययनमनुजानाति येशिष्याः केचिद्गृहीतवेद-
ति अंतर्गतः शवो यस्मिन् ग्रामे ज्ञापते तत्र वधलोऽधार्मिकस्तस्य सन्निधौ न तु भूद्रः तस्य न भूद्रजनसन्निधा यिति निषेधान् रु-
यमाने रोदनं ध्वनौ भावे लकारः कार्यतिरार्थं च हुजनमेलके सत्यनध्यायः १०८ उदक इति उदक मध्ये मध्यरात्रे च सुहृत्तत्तुष्ट-
ये च निशायां च तु सुहृत्भिर्गोतमस्मरणान् गोविंदराजस्तरात्रिमध्यग्रहरहस्य इत्युक्तं शब्दं तथा मूत्रपुरीषोत्सर्गकाळेऽन-
सौजन्यादिना चोच्छिष्टेषां निमंत्रणसमयादाय भ्यग्राहप्रोजनग्राहोरात्रं यावन्मनसापि वेदनं चिंतयेत् १०९

मनिगृत्येति एकएवोद्दिश्यतेयत्रआत्यन्तदेकोद्दिष्टुन्वचआहङ्गतत्केतननिर्मन्त्रणंगृहीत्वा निमन्त्रणादारभ्यक्षत्रियस्यजनपदेश्व
रस्यापुत्रजननादिस्मृतके गृहीष्यस्मृतकचन्द्रसूर्योपरागः तत्रत्रिग्रन्थवेदन्नाधीयीत ११० यावदिति यावदेकस्यालुदिष्टस्य
उन्निष्ठस्यसङ्कुपुमादेर्गंधोलपय्यब्राह्मणस्यशास्त्रविदोदेहेतिष्ठतितावत्सहोरात्राणिऊर्ध्वमपिवेदन्नाधीयीत १११ शयान
इति शय्यायापतितांगआसनारूढयादः कृतावसथिक्कोवामांसम् जननमरणशौचिनांचान्नंभक्तानाधीयीत ११२ नीहा
रदिति नीहारेधूलिकायाम् बाणशब्देशरध्वनौ बाणोवीणाविशेषइत्यन्ये ऋतःसायंसंधयोरमावास्याचतुर्दशीयौर्णमा-
सोऽपुनाधीयीत अष्टकास्मृतत्रनिषेधात्सौर्णमास्यादिसाहचर्यादष्टकाशब्दोऽष्टमीतिथिपरः ११३ विशेषदोषमाह जमावा-

प्रतिगृह्यद्भिर्जोषिद्वानेकोद्दिष्टस्य केतनम् अहंनकर्त्तयेद्ब्रह्मराजोराहोश्च सूतके ११० यावदेका
नुद्दिष्टस्य गधोलेपश्च तिष्ठति विप्रस्य विदुषो देहतावद्ब्रह्मन कीर्त्तयेत् १११ शायानः प्रौढपादश्च क
स्वाचूचावसक्थिकाम् नाधीयीतामिषजृग्धा सूतकान्नाद्यमेव च ११२ नोहारैर्वाणशब्दचसम्यया
रेव चोभयोः अमावास्या च तु दशयोः पूर्णमास्यैकासु च ११३ अमावास्या गुरुहति शिष्यहंति च
तु दशी ब्रह्माष्टका पूर्णमास्यो तस्मात्ताः परिवर्जयेत् ११४ पांशुर्वर्षे दिशादाह गोमासु विक्रुते तथा
श्वरवरोष्ट्रे च रुक्मिणौ च न पठेद्भिजः ११५ नाधीयीत शमशानां ते ग्रामांते गामजे पिव वा वसित्वामे शु
नं वासः आदि कुम्भानि गृह्य च ११६ प्राणिना यदिव प्राणि यत्किंचिच्छ्राद्धिकं भवेत् तदालभ्याप्य न द्या
यः पापया स्याद्दिहिजः स्मृतः ११७

यः पाण्डयास्योहिहिजः स्मृतः ११७
 स्पेति यस्मादमावास्यागुरुहंति शिष्यं हंति चतुर्दशी वेदं चाष्टमी पौर्णमास्यौ विस्मर-
 यतः तस्मान्नाज्जध्यना आपनयोः परित्यजेत् ११४ पांशुवर्षदति धूलिवर्षे दिशादाहे शृगालकुक्षुरगर्दभोद्रेषु च रुक्वत्सपंक्तौ
 चोपविश्य न हनत्वा त्शृगालश्च स्वरादीनामेव ब्राह्मणो न पठेत् ११५ नाधीयीतेति आशानसमीपे ग्रामसमीपे गोष्ठे च भेद्यनसमय
 धृतवासः परिपायश्चाद्गोप्यं च सिद्धान्तादियति गृह्यनाधीयत ११६ प्राणिचेति आदिकर्मन्नादिकृत्कृतातावदनध्यायोपवर्तीत्युक्

कं प्राणिवागवास्यादिअप्राणिवाक्स्त्रमात्पादिप्रतिग्रहकालेहस्तेनगृहीत्वानध्यायोभवतियस्मात्प्राणिरवास्त्रमस्येतिपाण्या
स्योहिआक्षणाः स्मृतः ११७ चौरैरिति चौरैरुपप्लुतेग्रामेगृहादिदाहादिकृतेभयेदित्यांतरिक्षेभीमेवुच्चाद्रुतेषुउत्पाद्यभयेषुआ
कालिकमनध्यायजानीयान् ११८ उपाकर्षणीति उपाकर्षणचोत्सर्गोत्रिगत्रमध्ययनक्षेपणम् उत्सर्गपक्षिण्यहोरात्राचनध्याय
शुक्तौ तत्रायंभर्मेनैपुण्यकामप्रतिचित्रात्रोपदेशः तथाग्रहायणयाऊर्त्स्वकृण्णायसाष्टमीषुतिस्मृषुचतस्मृषुचाहोरात्रमनध्यायःदि
वाकालमात्रसंज्ञाविप्योर्णमास्यष्टकासत्त्वेत्यनेनयावदष्टम्येवानध्यायइतराष्टमीषूक्तइत्युपनरुक्तिः ऋतुताहोरात्रेषुचानध्याय
११९ नधीयीतेति तुरगतकरुनौकास्वरोद्धारूढः तयोपरदेशस्थः शकटादियानेनगच्छन्नाधीयीत १२० नविवादइति

चौरैरुपप्लुतेग्रामेसंज्ञमैचारिणिकारिते आकालिकमनध्यायंविद्यात्सर्वान्द्रुतेषुच ११८ उपाकर्म
णिचोत्सर्गं त्रिगत्रक्षेपणंस्मृतम् अष्टकासत्त्वहोरात्रमृत्तासत्त्वरात्रिषु ११९ नाधीयीताम्बुमारू
ढोनवृक्षनचहस्तिनम् ननावनस्वरनोद्गुरेणस्थानयानगः १२० नविवादेनकलहेनसनायानस
गरे नृक्तमात्रेनाजोर्णेनवमित्थानसूतके १२१ अतिश्चिचाननुज्ञाप्यमारुतवातिवाप्तृशम् रुधि
रचस्तुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिदत्ते १२२ सामध्यानादृग्यजुधीनाधीयीतकदाचन वेदस्याधीत्येवाव्य
तमारण्यकमधीत्यच १२३

देवाकलहेकलहेदंदादंढ्यादौसेनायां अमरुतसुद्धायांसंगरेसुद्धे मौजनानंतरंचयाव
द्रहस्तौ यावदार्द्रपाणिशितिवसिष्ठस्मरणान् तथाअजोर्गेऽन्वेवमनंच कृत्वाअन्तोद्गारचनपठेत् १२१ अतिश्चिभिति ७
नंकोभीति यावदतिथिरनुज्ञापितोनभवतिमारुतेचात्यर्थेचातिरुधिरचगात्रात्कृतेरुधिरस्वविनायिशस्त्रेणक्षतमात्रेपिनाथ
यीत १२२ सामध्यानाविति सामध्यानौचश्चूयमाणेऋग्यजुषोः कदाचिदध्ययनन्तुर्पन्त् वेदंचसामाव्यचारण्यकारव्यंचवेदं
मधीत्यतदहोरात्रेवेदान्तनाधीयीत १२३ ऋग्वेदेति सामगानश्रुतौऋग्यजुषोरनध्यायचक्तः तस्यायमनुवादः ऋग्वेदोत्तर
वेदवताअस्येतिदेवस्यः यजुर्वेदोमानुषोमानुषदेवताकलान् प्रायेणमानुषकर्मापदेशाद्ग्रामानुषः सामवेदः पितृदेवताक-

लासिच्यः पितृकर्मकृत्वाजलोपस्पर्शनं स्मरंति तस्मान्नस्यासुचिरिवर्धनिः नलसुचिरेव अतस्तस्मिन् श्रूयमाणेऽन्यसुधीना
 धीयान् १२४ एतद्द्विदंतइति एतद्देवत्रयस्य देवमनुष्यपितृदेवताकृत्तजानंतः शास्त्रज्ञास्त्रयीनिष्कर्षसारोद्धृतव्याहृति सावि-
 त्त्र्यात्मकं प्रणवव्याहृति सावित्रीः क्रमेण पूर्वमधीत्यपश्चाद्देवाध्ययनं कुर्यात् द्वितीयाध्यायोक्तोप्ययमर्थः पुनरनध्यायप्रकरणेऽभि-
 द्धितः यथेते यथोक्तानध्यायाएवं प्रणवव्याहृति सावित्रीकृत्पठितास्तु अनध्याय इति दर्शयितुं शिष्यस्याध्यापनमेवं कर्तव्यमिति स्म-
 त्तकत्रतलावगमार्थे च १२५ पशुमंडकेति पशुमंडकेति मंडूकुविडालकुक्कुरसर्पनकुलमूर्धिकैः शिष्योपाध्याययोर्मध्यगमनेन
 नध्यायमहोरात्रं जानीयात् १२६ संप्रति विधानैः पुण्यकामं प्रतिपूर्वोक्तानध्यायविकल्पायमाह हावेवेति स्वाध्यायपशूभिर्भो-
 च्छिद्याद्यमेवोपहताम् आत्मानं च यथोक्तशौचरहितमिति हावेवानध्यायो नित्यं प्रयत्नं कर्तव्यं न तु पूर्वोक्तान्तेषामपि य

ऋग्वेदो देवदेवस्यो यजुर्वेदस्तस्मानुषः सामवेदः स्मृतः पितृस्तस्मान्नस्यासुचिर्वर्धनिः १२४ एत
 द्विदंतो विद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्त्रहम् ऋमतः पूर्वमभ्यस्य पश्चाद्देवमधीयते १२५ पशुमंडकमा
 नोरस्य सर्पनकुलासुभिः अंतरागमने विद्यादनध्यायमहर्निशम् १२६ हावेव वर्जयेन्नित्यमन
 ध्यायो प्रयत्नतः स्वाध्यायमभ्यासादुद्दामात्मानं चासुचिर्द्विजः १२७ अभावास्यामधुमीचंपौर्णमा
 सीचतुर्दशीम् ब्रह्मचारी भवन्नित्यमप्युत्तौ स्नातकौ द्विजः १२८ नस्तानमाचरेद्भुक्तानां तुराणम-
 हानि शि नवासोभिः महाजस्रनाचिज्ञाते जलाशये १२९

अ नित्यग्रहणं अनुवादो वा नित्यत्वापेक्षकोऽवास्ति-
 तानपि नित्यं वर्जयेत् अन्यत्र निवर्तकः १२७ अभावास्यामिति अभावास्यादिसुक्तावपि स्नातकोद्दिजो न स्त्रियसु गच्छेत् पर्व
 वर्जं मजे चैनामित्यनेनैव निषेधमिदं स्नातकव्रतलोपत्रायश्चित्तार्थमिह वर्जनम् १२८ नस्तानमिति नित्यस्तानस्य भोजना
 नंतरं भगवत्केश्याङ्गानां दिस्पृशी भित्तकस्य सुहूर्तमपि शक्तिविषयेनाग्रयतः स्यादित्यापस्तंबस्मरणान् निषेधुमयोग्यत्वात् नृद-
 च्छास्तानमिदं भोजनानंतरं निषिध्यते तयो रोगी नैमित्तिकमपि स्नानं न कुर्यात् किंतु यथा सामर्थ्यम् अशिरस्कं भवेत्स्ना

नंस्नानाशक्तौतु कर्मिणाम् ओर्द्रेणवाससावास्यान्मार्जनं दौहिकंविदुः इत्यादिजाबालाद्यक्तमनुसंधेयम् तथा महानि
त्रितोयामभ्यस्यंमहरदयम् तस्मिन्स्नानन्मकुर्वीतकास्यनैमित्तिकादहतइतिदेवलवचनात्तत्रनस्नायात् बहुवासाभ्यनि
त्यनस्नायात्तनैमित्तिकाच्चाडालादिस्पर्शोसतितु स्नानंबहुवाससोप्यनिषिद्धम् आहाद्याक्रान्तागाधरूपतयाविशेषेणाज्ञाते
नलाशयेच १२९ देवतानामिति देवतानां पाषाणादिमयीनां गुरोः पित्रादेः नृपतेः स्नातकस्याचार्यस्यच गुरुलेप्याचार्यस्यग्रा
धान्यविक्षयापृथग्निर्देशः वस्तुणः कणिलस्ययज्ञेदोक्षितस्यचेच्छया छायां नानाक्रमेत्तृचशब्दाच्चाडालादीनामपि कामतदस्य
भिधानात्अबुद्धिपूर्वकेन दोषः १३० मध्यंदिनइति दिवा रात्रेच संपूर्णे ग्रहरहये समासंच आर्द्धभस्काप्रातः सायं संध्यौ
चिरंचतुष्यथेनाधितिष्ठेत् १३१ उदूर्तनामिति उदूर्तनमभ्यंगमलापकवर्षणपिष्टकादिअपस्नानं स्नानोदकं भूभुरीषैरुधि

देवतानां गुरोराज्ञाः स्नातकान्चार्ययोस्तथा नाक्रामेत्क्रामतश्छायां वस्तुणो दोक्षितस्यच १३० म
ध्यंदिनेः हररात्रेच आर्द्धभस्काचसाभिषमम् संध्ययोरुपमयोभ्येवनसेवेतचतुष्यथम् १३१ उदूर्तने
मपस्नानं विष्णुमंत्रैरक्तमेवच स्लेष्मनिष्कृतं वातानिनाधितिष्ठेत्तु कामतः १३२ वैरिणो नोपसेवेत
सहायं चैव वैरिणः अधार्मिकं तस्करं च परस्यैव च यो धितम् १३३ नहीदृशमनाद्युष्यलोकैकै किंचन
विद्यते यादृशपुरुषस्य ह परदारोपसेवनम् १३४ क्षत्रियं चैव संपंच आह्मणं च बहुश्रुतम् नाव
मन्यत वै भूषुः कृशानपिकदाचन १३५

रं च छेपाणं निष्कृतमन्त्रेष्वा रूपमपि चर्वितपरित्यक्तरूपतां बुलादि
तं भस्का उद्गीर्णमक्तादिरतानि कामतो नाधितिष्ठेत् अधिष्ठानं तत्र पर्यवस्थानम् १३२ वैरिणमिति शत्रुं तन्मंत्रिणमधर्म-
शीलं चौरं परदारान्मसेवेत् चौरस्याधार्मिकत्वेप्यत्यन्तगर्हितत्वात्पृथग्निर्देशः १३३ नहीदृशमिति यस्मादीदृशमनायुष्यमि
दल्लोकैरुपुरुषस्यन किंचिदस्ति यादृशां परदारगमनम् तस्मादेतन्न कर्तव्यम् १३४ क्षत्रियमिति इत्यर्थे भूधातुः भूषुः
वर्द्धिषुः धनगवादिनावर्द्धनशीलः क्षत्रियसंपंबहुश्रुतंच आह्मणन्नावजानीयान् कृशानपिकाले प्रतीकाराक्षमान् १३५

एतच्चयमिति एतच्चयमवमानिनंसदवमनारंविनाशयतिश्चात्रियस्यैदृष्टशक्त्याब्राह्मणश्चाभिचायादिनाहयेनतस्मात्कल्याणबु
 १३६ गेत्मानमिति प्रथमधनार्थमुद्यमेकृततत्रधनानामसंपत्तिभिर्मदभ्रायोहमितिनात्मान
 मवजानीयात्किंतुसरणपर्यंतंआसिद्ध्यर्थमुद्यमंकुर्यात् नतुइमान्दुल्लभांलुल्येत् १३७ सत्यंब्रूयादिति यथादृष्टश्रुतंतत्संब्रू
 यात् नयानीतिसाधनंब्रूयात्तुत्रस्तेजादिति यथादृष्टश्रुतमप्यप्रियतुत्रस्तेमृतइत्यादिनवदेत् एषवेदमूलतयानिलोध्यर्मः १३८
 भद्रमिति प्रथमंभद्रपदमभद्रपदपरंदितीयंभद्रशब्दपर्यायपरंअभद्रपदंभद्रशब्दपर्यायपरंभद्रशब्दपदंभद्रशब्देनप्रब्रूयान् न
 शान्तापसंवः नाभद्रमभद्रंब्रूयात्सुष्यप्रशस्तिमितिब्रूयात् भद्रमित्येवेतिभद्रभद्रपदमेवधातत्रयोज्यंशुकन्भिःप्रयोजनंवेरंविवा

एतच्चयंहिसुरुषंनिर्द्देहदवमानितम् तस्मादेतच्चयंनित्यंनावमन्येतद्वुद्धिमान् १३६ नात्मानमव
 मन्येतपूर्वाभिरसमृद्धिभिः आसृष्ट्योःश्रियमन्विच्छेन्नैनामन्येतदुल्लभाम् १३७ सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूया
 न्ब्रूयात्सत्यमप्रियम् प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्मःसनातनः १३८ भद्रंभद्रमितिब्रूयाद्भद्रमित्येववा
 नवदेत् शुक्लवर्षविवादचनकुयात्केनचित्सह १३९ नातिकल्पनातिसाधनातिसाध्यादिनस्थिते नाज्ञा
 तेनसमगच्छेत्तेनकोनस्यलःसह १४० होनागानतिरिक्तागान्विद्याहोनान्ययोधिकान् रूपद्रव्यवि
 होनांश्वजातिहोनांश्वनाक्षिपेत् १४१ नस्पृशेत्पाणिनोच्छिद्येविभोगाब्राह्मणानलान् नचापिपथ्येद
 मुचिःसुस्थोऽन्योतिगणादिवि १४२

दनंकेनचित्सहकुर्यात् १३९ नातिकल्पमिति उचःसमयेप्रदोषेचदिव्यासं
 र्णमहरदयेच अज्ञातशीलेनपुरुषेणयुद्धेऽश्वसहनगच्छेत् नैकःप्रपद्येताध्वानमित्कत्केप्रतिवेधेपितुनैकंदतिप्रतिषेधःस्ना
 तकत्रतलोपयायश्चिनगौरवार्थः १४० होनांगानिति होनांगाधिकंगभूर्वृद्धकुलपहोनाजानीन्काणशब्दाद्यानादिनान
 भिंदेत् १४१ नस्पृशेदिति कृतभोजनःकृतभूजगुरीयादिआकृतशौनाचमनोब्राह्मणोहस्तादिनागोब्राह्मणानीनस्पृशेत्
 नचासुचिःसन्अनातुरोदिविस्थान्स्पर्शंचद्रहादित्योतिगणान्पश्येत् १४२ स्पृक्षेत्तमिति एतानावादानमुचिःसन्

स्पृष्टाकृताचमनः पाणिनागृहीताभिरङ्घ्रिः प्राणांश्चक्षुरादीर्नाद्रियाणि शिरःस्कंधजानुपादान्नाभिंचस्पृशेत् अमकरणेचेदं
प्रायश्चित्ताभिधानंलाघवार्थतत्रकरणेगचादिग्रहणमपिकर्तव्यस्यात् १४३ अनातुरइति अनातुरःसन्स्वानिस्वानिद्रिद्य-
णिछिद्राणिरोमाणिचगोव्यानिउपस्थकक्षगतानिनिर्मितंनस्पृशेत् १४४ मंगलाचारसुक्तःस्यादिति अभिप्रेतार्थमिदं
गलम् तद्धेतुत्वेनगोरोचनादिधारणमपिमंगलंगुरुसेवादिक्रमाचारस्तत्रोद्युक्तःस्यात्वाह्याभ्यतरशीचोपेतो जितेन्द्रियोभवेत्
गायत्र्यादिजपविहितहोमंचकुर्यात् अतंदितः अनलसः अत्रावागदियुक्तानामपिनिपातनिवृत्त्यर्थलात्पुनरभियानम् १४५
अतआह मंगलाचारसुक्तानामिति मंगलाचाराभ्यामुक्तानानित्यसुचीर्नाजपहोमरतानांदेवभालुषोपद्रवोनजायते १४६

स्पृष्टैतानसुचिर्नित्यमङ्घ्रिःप्राणानुपस्पृशेत् गात्राणिचैवसर्वाणिनाभिंपाणितलेनतु १४३ अना-
तुरःस्वानिस्वानिस्पृशेदनिमित्ततः रोमाणिचरहस्यानिसर्वाण्येवविवर्जयेत् १४४ मंगलाचारसु-
क्तःस्यात्प्रयतात्माजितेन्द्रियः जपेच्चसुहृदाच्चैवनित्यमग्निमतंदितः १४५ मंगलाचारसुक्तानानित्य-
चप्रयतात्मानाम् अपतांजुहतांचैवविनिपातोनविद्यते १४६ वेदमुवाच्यसेनित्यंयथाकृलमतंदितः
तद्वास्याहुःपरधर्मसुपधर्मोऽन्यउच्यते १४७ वेदाभ्यासेनमृततशोचनेतपसेवच अद्रोहेणचभूता-
नज्ञानिस्मरतिपौर्विकाम् १४८ पौर्विकीसंस्मरन्जानिब्रह्मेवाभ्यसतेपुनः ब्रह्माभ्यासेनचाजस्र-
मनंतंसरवमभ्यसुते १४९

वेदमेवेति नित्यकृत्यावसरेथेयोहेतुतयाप्रणवगायत्र्यादिकेवमेवानलसोजपेत् यस्मा-
त्तत्रास्त्रणस्यत्र्येधर्ममन्वादयोवदन्ति अन्यःपुनस्ततोऽप्युद्धोधर्मोमुनिभिरुच्यते उक्तस्यैववेदाभ्यासादेः पूर्वज्ञानिस्मरणद्वारा
रेणमोक्षहेतुलंवादितुपुनरभियानम् १४७ वेदाभ्यासेनेति सततवेदाभ्यासशौचतपोऽहिंसाभिः पूर्वभवस्यजातिस्मरति
१४८ ततः किमत आह पौर्विकीमिति पूर्वज्ञानिस्मरन्जानिमित्येकस्मिन्नाकांक्षितत्वादविवक्षितम् बहूनिजन्यानिस्मरंस्ते
युच्यगर्भजन्यजरासरणदुःखान्यपिस्मरन्ससारैरिदंरज्यन्महौवाजस्त्रमभ्यसतिअवणमननार्थानैः साक्षात्करोति तेनचानंतम

विनाशिपरमानंदाधिर्मावलक्षणं मोक्षसत्त्वं श्रमोति सावित्रानिति सावित्रीदेवताकान् होमान् अभिष्टनिष्टस्यर्थं शोति होमां
मोर्णमास्यमावास्पयोः सर्वदाकुर्यात् तथा आग्रहायण्याऊर्ध्वं कृष्णाष्टमीषु तिस्त्वुच्चाष्टकारख्येन कर्मणा आख्येन च तदंतरित
कृष्णानवमीषु चान्वष्टकारख्येन परलोकगतान् पितृन् यजेत् १५० दूरादावसथादिति नैर्मत्यामिषु विक्षेपमतीत्याभ्यधिकं
भूवदतिविष्णुपुत्राणवचनादेवंविधादग्निगृह दूरान्मूत्रपुरीषपादप्रक्षालनसकलोच्छिष्टान्नातिनिविच्य तदिति निषेकं रेन-
श्र्योत्सृजेत् १५१ मैत्रमिति मित्रदेवताकत्वान्नम्रः पायुः तद्वत्त्वान्मैत्रपुरीषोत्सर्गम् तथा देहप्रसाधनमातः स्नानं दत्तधा
वर्जाननदेवार्चनादिपूर्वाग्रह एव कुर्यात् पूर्वाण्डशब्देन रात्रि शेषादिन पूर्वभागाविह विवक्षितोपदार्थमात्रविधिपरत्वाच्चास्पयाद
क्रमोपि नादरणीयः न हि स्नानानंतरं दंतधावनम् १५२ देवतानीति पाषाणादिभयाभिधर्मप्रधानांश्च द्वाह्यगान् रक्षार्थं सजा

सावित्रान् शोति होमांश्च कुर्यात्पर्वस्मृतित्यशः पितृन् श्रैवाष्टकास्त्वर्चनित्यमन्वष्टकास्तु १५० दूरा
दावसथान्मूत्रदूरात्सादावसेचनम् उच्छिष्टान्निषेकंच दूरादेव समाचरेत् १५१ मैत्रप्रसाधनं स्नानं
दंतधावनं भजनम् पूर्वाण्डह एव कुर्यात् देवतानां च पूजनम् १५२ देवतान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकाश्च हि
जानमान् ईश्वरं चैव रक्षार्थं गुरुनेव च पर्वसु १५३ अभिवादयेद्दृष्ट्वाश्च दद्याच्चैवाभूगस्वकम् कृ-
ताजलिरुपासीत गच्छतः पृष्ठतान्वियात् १५४ श्रुतिस्मृत्यदि तं सम्यङ्निवद्धं स्वेषु कर्मसु धर्ममूलानि
येवेतसदाचारमते दितः १५५

दिक्तं गुरुंश्च पित्रादीनमावास्थादिपर्वसु द्रष्टुमभिसुरवोगच्छेत् १५३ अभिवाद-
येदिति गृहागतान् गुरुन् अभिवादयेत्तैषांच स्वीयभासनं उपवेशेत्तदद्यात् बद्धं जलिश्च गुरुसमीप आसीत् गच्छतश्च पृष्ठ
देशे गनुगच्छेत् उक्तोप्ययमभिवादनाद्याचारः फलाभिधानाय पुनरुच्यते १५४ श्रुतिस्मृत्यदिति मिति वेदस्मृतिभ्यां सम्य
गुक्तं त्वेषु कर्मसु अध्ययनादिष्वंगत्वेन संबंधधर्मस्य हेतुं साधूनामाचारमनलसः सन्नितांतसेवेतेति सामान्येनाचारानुष्ठानो
पदेशः फलकथनाय १५५ आचारादिति आचाराद्देदोक्तमायुर्लभते अभिमताश्च प्रजाः शुत्रपीत्रदुहित्रात्मिकाः प्रभूतंच-

धनंअमुमफलसूत्रकंचदेहस्थमलक्षणमाचारोभिकलयति आचारस्यधर्मैणालक्षणसूत्रितारिष्टनाशात् १५६ दुराचारा
रोहीति यस्मादुराचारः पुरुषोऽलोके गर्हितः स्यात् सर्वदा दुःस्वान्वितो रोगवान् अल्पायुश्च भवति तस्मात्सदाचारसुक्तः स्यात्
१५७ सर्वलक्षणहीनोपीति यः सदाचारवान् अद्भान्वितः परदोषानभिधाता स मुमसूत्रकलक्षणभूत्योपि शतायुर्मवति
१५८ यद्यत्परेति यद्यत्कर्मपराधीनं परमार्थनादि साध्यं तत्तद्यत्ततो वर्जयेत् यद्यत्स्वाधीनदेहव्यापारसाध्यं परमात्मग्रहा
दितत्तद्यत्ततोऽनुमिषेत् १५९ अत्रहेतुमाह सर्वपरवशमिति सर्वपरमार्थनादि साध्यं दुःखहेतुः सर्वमात्माधीनं सखहेतुः
एतत्सखदुःखयोः कारणजानीयात् १६० यत्कर्मकुर्वति यत्कर्मकुर्वतोऽस्यानुष्ठातुः पुरुषस्यात रात्मनः तुष्टिः स्यात्तत्स्यत्स

आचारास्तु भतेत्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः आचाराद्भूतमस्त्यमाचारोऽहं लक्षणम् १५६ दुः
राचारो हि पुरुषोऽलोके भवति निदितः दुःखभागी च भवतं व्याधितो त्यासुरवच १५७ सर्वलक्षणही
नोपियः सदाचारवान्भरः श्रद्धानो नसूयश्च शतवर्षाणि जीवति १५८ यद्यत्परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सखम् एत
वर्जयेत् यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्सर्वे तयत्तः १५९ सर्वपरवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सखम् एत
हि द्वात्समासेन लक्षणं सखदुःखयोः १६० यत्कर्मकुर्वतोऽस्य स्यात्परितोषोऽत्रात्मनः तत्स्यत्स
कुर्वीत विपरीतं तु वर्जयेत् १६१ आचार्यं च मवृत्तारं पितरं मातरं गुरुम् न हिंस्याद्वा ह्यणान् गुरुं
सर्वं श्रेयवतपस्विनः १६२ नास्ति क्यं वेदनिदा च देवतानां च कुत्सनम् देवं दंभं च मानं च क्रोधं तीक्ष्णं
वर्जयेत् १६३

नोऽनुष्ठेयं अतुष्टिकरं वर्जयेत् एतच्चाविहितानि षड्गोचरं वैकल्पिकविषयं च १६१ आचार्ये चेति आ
चार्यमुपनयनपूर्वकवेदाध्यापकं प्रवृत्तारं वेदाभ्यायव्याख्यातारं गुरुमल्पं वा बहु वा यस्येत्कृतं आचार्यादींस्तन् हिंसेत् प्रतिहू
ताचरणेऽत्र हिंसाशब्दः गोविंदराजस्तु सामान्येन हिंसा निषेधात् आततायिनोप्येतान् हिंस्यादिति व्याख्यातवान् तदुक्तं
गुरुं वाचात्तदुद्धो वा दत्यनेन विरोधात् १६२ नास्ति क्यमिति नास्ति परलोक इति बुद्धिं वेदस्य देवतानां च निंदां मात्सर्यं धर्मान्
७३

हाभिमानकोपक्रौर्याणित्यजेत् १६३ परस्यदंडमिति परस्यहननार्थमुद्धः सन्दंढादिनोल्लिपेत् नचपरगात्रे निपातयेत्पुत्रशि
 व्यभार्यादासादेरन्यत्र कृतापराधानेताननुशासनार्थं रज्ज्वावेणुदलेन वा इत्यादिव क्षयभाणप्रकारेण ताडयेत् १६४ ब्राह्मणायेति हि
 जातिरपि ब्राह्मणस्य हननार्थं दंडादिकमुद्यम्येवनतु निपात्य वर्षशतं तामिच्छादिनरकेपरिभ्रमति १६५ ताडयित्वा तृणेनापीति तृणे
 नापिक्रोपादुद्दिपूर्वकं ब्राह्मणताडयित्वा एकविंशतिजन्मानि पापयोनियुक्तु कृपादियोनियुजायते १६६ असुध्यमानस्येति असुध्य
 मानस्य ब्राह्मणस्यो गे शास्त्रानभिज्ञानथा शोणितमुत्पाद्य परलोके च महदुःखमाप्नोति १६७ शोणितमिति खड्गादिदहत ब्राह्मणा
 गनिर्गतरुधिरं भूभिपातितं यावतो धूलि द्यपुनः कान्पिडां करोति तावत्संस्थानि वर्षाणि परलोकैकेशोणितोत्पादकः ग्रहर्तु अन्यैः भ्यः

परस्य दंडुं नोद्यच्छेत्कुदोनैव निपातयेत् अन्यत्र पुत्राच्छिष्या हाशिस्यर्थं ताडयेत्तु तो १६४ ब्राह्मणा
 यावसुध्यं बहिजातिबंधकाभ्यया शतवर्षाणि तामिच्छनरकेपरिचर्तते १६५ ताडयित्वा तृणेनापिसं
 भ्रान्मति पूर्वकम् एकविंशतिमाजानीः पापयोनियुजायते १६६ असुध्यमानस्योत्पाद्य ब्राह्मणस्या
 सुगगतः दुःखसम्बन्धमहदामोति भस्मापस्तथानरः १६७ शोणितयावतः पासून्सगुणहानिमहोतला
 त् तावतो ब्रह्मनसुत्रान्यैः शोणितोत्पातक्रोद्यते १६८ न कदाचिद्ब्रह्मनवगुरुरपि न ताड
 येत्तृणेनापि न गान्त्रावयेदस्त्रक १६९ अधार्मिको नरो यो हि यस्य चाप्यनृतधनम् हिंसा रतश्च यो
 नित्यन्ने हासौ स्मरमेधते १७०

गालादिभिर्भक्ष्यते १६८ न कदाचिदिति तस्मादवगोरणादिदोषाभिज्ञो ब्राह्मणेदं
 दाद्युद्यमन निपातरुधिरस्वणानिनापद्यपि कुर्यादिनिपूर्वोक्तक्रियात्रयस्योपसंहारः १६९ अधार्मिक इति अधर्मेण व्यवेहर्तौ
 तिति अधार्मिकः शास्त्रप्रतिपिद्वागम्यागमनाद्यनुष्ठाता यो मानुषो यस्य च सास्ये व्यवनहारनिर्णयादौ च मिथ्याभिधानमेव धनोपाय
 असत्यमभिधापोक्तोच धनं गृण्हाति यश्च परहिंसाभिरतः नासाविहलोकैस्सरगुप्तोवर्तते तस्मादेतन्वक्तव्यमिति निदानि वे
 धः कल्पयते १७० न सीदन्मपीति शास्त्रादिहितमनुतिष्ठन् धनाद्यभावेन अवसीदन्नागिकदाचिन्नाधर्मे बुद्धिकुर्यात् यस्मा

परित्यजेदिति यावर्थकामौधर्मविशेषेणोपनिषत्तान्तोपरिहरेत् यथाचौर्षादिनार्योपपादनम् दीक्षादिनेयजनानस्यपत्सुपगमः उदकंउत्तर-
कालः तत्रासत्सर्वत्रधर्मैतद्धर्ममपिपरित्यजेत् यथापुत्रादिवर्गोप्युक्तस्यसर्वसर्वादौ लोकाविक्रुष्टपञ्चलोकानांविशेषः यथाकलौमध्य-
माष्टकादिषुगोवधादिः १७६ नपाणिपादचापलदति पाण्यादिचापलंत्यजेत् अन्तुपयुक्तवस्तूपादानादिपाणिचापलंनिष्ययोजनंअ-
मणादिपादचापलंपरस्त्रीमेक्षाणादिरसोनेत्रचापलंबहुगर्ह्यवादितावाकृचापलंअनृजुः कुटिलोनस्यान्त् परद्रोहोहिंसातदर्थंचैष्टाधिपं
चनकुर्यात् १७७ येनेति बहुविधशास्त्रार्थसंभवेपितृपितामहाद्यनुष्ठितएवशास्त्रार्थोऽनुष्ठातव्यः तेनगच्छन्नाभिव्यतेनाधर्मेणहिंसा
त् १७८ ऋत्विगितिचनद्वयम् ऋत्विगादिभिर्वाक्कलहंनकुर्यात् शांत्यादिकर्त्तासुलोहितः संश्रिताअनुलोविनः क्षातयः पितृपक्षाः सं-
बंधिनः श्यालकादयः शोधयामातृपक्षाः यामयोमगिनोस्तुवाद्याः १७९ १८० एतैरिति एतैः ऋत्विगादिभिः सहविवादान्परित्यज्य

परित्यजेदर्थकामौघौस्यातान्धर्मवर्जितौ धर्मचाप्यसत्सर्वोदकलोकविक्रुष्टमेवच १७६ नपाणिपादच-
पलोननेत्रचपलोऽनृजुः नस्यादाकपलश्चैव न परद्रोहकर्मधीः १७७ येनास्यपितरोयानायेनयातःपि
तामहाः तेनयायात्सनामर्गतेनगच्छन्परित्यजेत् १७८ ऋत्विक्पुंसोहिताचार्येमातुलानिधिसंश्रितैः वा
लदृष्टातुरैर्वैद्यैस्तिसंबंधिवाध्वैः १७९ मातापितृभ्यायामभिभ्रात्रापुत्रेणसार्धया दुहित्रादास
वर्गोणाविवादनसमाचरेत् १८० एतैर्विवादान्संत्यज्यसर्वपापैः प्रमुच्यते एभिर्जितैश्चजयतिसर्वान्
लोकानिमान्गृही १८१ आचार्योब्रह्मलोकेशः प्राजापत्योपितामहः अतिथिस्त्रिदल्लोकेशोदेवलोक-
स्पृचर्त्विजः १८२

अज्ञातपापैः प्रमुच्यते तथैतैर्विचादेरुपेक्षितैरिमान् वक्ष्यमाणान् लोकान् गृहस्थोजयति १८१ आचा-
र्य्येदति आचार्योब्रह्मलोकस्यप्रभुः तेनसहविवादपरित्यागेनतत्सद्युष्वातुब्रह्मलोकमातिगौर्णब्रह्मलोकेशलम् एवंप्राजापत्यलो-
केशः प्राजापत्योपितामहः अतिथिरिद्लोके देवलोकस्यचऋत्विजः एवमुत्तरत्रापित्तल्लोकेशलंबोद्ध्यम् १८२ यामयइति
अप्सरसालोकेयामयः प्रभवति वैश्वदेवलोकेशोबांधवाः वरुणलोकेशोबंधिनः भूर्लोकेशमातृमातृलौ १८३ आकाशोशास्त्रिति रुशः

कृपाधनः संश्रितो विवाक्षितः बालवृद्धसंश्रितातुरा अंतःस्थे प्रभवति आताच ज्येष्ठः पितृतुल्यः तस्मात्सोपि प्रजापति लोकाग्रभूः भार्या
पुत्री च स्वशरीरमेव अतः कथमात्मनैव सह विवादः संभवति १८४ छायेति स्वदासवर्गश्च नित्यालुगन्त्यात् आत्मच्छाये वनविवा
होऽदुहितान् च परं रूपायां तं स्मादेतैरधि क्षिप्तः सन् असंतोषः सहेतुन तु विवदेत् १८५ प्रतिग्रहसमर्थोपीति विद्यातपो वृत्तसंपन्नत
या प्रतिग्रहेऽधिकार्यपितृपुनःपुनः प्रवृत्तित्यजेत् यस्मात्प्रतिग्रहेण वेदाध्ययनादिनिमित्तं प्रभावः शीघ्रमेव विनश्यति यात्रा मात्र प्र
सिद्ध्यर्थमित्युक्तेऽपि सामान्येनार्जनं संकोचविशेषेण प्रतिग्रहस्य ब्राह्मणप्रभावप्रशमनफलकथनार्थं विचनम् १८६ नद्रव्याणां भिति
द्रव्याणां प्रतिग्रहं धर्मयहितं विधानं ग्राह्यदेवता प्रतिग्रहं अतिक्रमज्ञात्वा रूपावसानं गच्छन् अपि प्राज्ञो न प्रतिग्रहं यात्किं पुनरनापदि

यामयोऽप्सरसां लोके वैश्वदेवस्य चांधवाः संवां धिनो ह्यपां लोकेऽपृथिव्यां मानुमा तु लौ १८३ आकाशे
शास्त्रविज्ञेया बालवृद्धकृशातुराः आताज्येष्ठः समः पित्रा भार्यापुत्रः स्वकातनुः १८४ छायास्वोदासः
वर्गश्च दुहितारूपेण परम् तस्मादेतैरधि क्षिप्तः सहेता संस्पर्शः सदा १८५ प्रतिग्रहसमर्थोपि प्रसंगतश्च
वर्जयेत् प्रतिग्रहेण स्वस्याशक्तब्राह्मतेजः प्रशस्यति १८६ नद्रव्याणामविज्ञाय विधियस्य प्रतिग्रहे प्रा
ज्ञः प्रतिग्रहं कुयादवसीदन्नपि क्षुधा १८७ हिरण्यमसूक्ष्ममिन्मृगामन्नं वासस्तिलान् घृतम् प्रतिग्रहं हन्
विद्वोक्तमस्मीभवति दाकवत् १८८ हिरण्यमायुरन्नचमूगोऽप्यव्योषतस्तनुम् अश्वश्च सुस्त्वचं वा
सौ घृतं तं जस्तिलाः प्रजाः १८९ अतपास्त्वनधीयानः प्रतिग्रहं कृषिर्हिजः अभस्वश्च मधुर्वेने वसहर्तेने वम
ज्जति १९०

१८७ हिरण्यमिति स्वर्णादीन् युतस्वाध्यायहीनः प्रतिग्रहं हन् प्रतिग्रहेण संयोगेन दाकवद्स्वीकृतो भवति पुन
रुत्पत्तिर्न्यलभाते १८८ हिरण्यमिति अविदुषः प्रतिग्रहीतुं मूर्खैर्गोश्वशरीरं चोषतो दहतः उषदाहे भौवादि कस्तस्येदं रूपं भूगवो
हि त्विवक्ष्याद्विचनम् एवं हिरण्यमन्नं चायुरेव तः अश्वश्च क्षुरित्यादिषु विभक्तिषु परिणामादोषतोत्येकवचनं तस्यास्तु वगः
१८९ अतपांस्ति त्ति यस्तपो विद्यायुज्यः प्रतिग्रहेच्छुः ब्राह्मणो भवति संप्रतिग्रहा विना प्रावात्तु बुद्धिस्थेन तेन इति पयाम् रुहेने वदन्ने
वानर्हं प्रतिग्रहादानपापमुक्तेन सह नरके भज्यति यथापापाणामर्थेनोदुपेनां भस्तरं तेनैव सहां भसिमग्नी भवति १९० छ ७

तस्मादविद्वाति यस्मादसावत्यद्रव्यप्रतिग्रहेणापि मूर्खः पङ्केगोपिवनरकेऽसमर्थो भवति तस्माद्यतः कुतश्चित्कवर्णादिव्यतिरिक्तसी
सकायसारप्रतिग्रहादपित्रसेत् १९१ नवार्थपीति प्रतिग्रहीतुर्द्विमभिधाय अधुना दातुं राह वायसादिस्थोपदीयते तदपि वैडाल
प्रतिकेभ्यो धर्मज्ञो न दद्यादित्यातिशयोक्त्या द्रव्यान्तरदानं निषिध्यते ननु वारिदानमेव पाषाण्डिनो विकर्मस्थानित्यनेन वैडालप्रतिकाय
अतिथित्वेन सत्कृतार्थदानादि निषिद्धिर्ग्रहीतुधनदानं निषिध्यते अतएव विधिनाप्यर्जितं धनमभितवस्यति नावेदविधीति वेदा
यानामिदं एतच्च निहत्संभवेनावेदविधीति निषिध्यते १९२ विषयीति एतेषु विषयि वैडालप्रतिके द्यादुन्यायाजितमपि धनं दत्तं दा
तुः प्रतिग्रहीतुं स्वपरलोके नरकहेतुत्वादनर्थमयमिति १९३ यथापहृतेति यथापाषाणमयेनोडुपादिना जलेतरनृतेनैव सहाधोग
न्व्यति एवं दानमतिग्रहश्चास्त्रानभिज्ञो दातुं ग्राहको नरकगन्धतः अतपास्त्वनधीयान इति प्रतिग्रहीतुं प्रधान्येन निन्दोक्ता इह तु

नस्मादविह्वान्निभियाद्यस्मात्तस्मात्प्रतिग्रहात् स्वल्पकेनाप्यविह्वान्निपङ्केगौरवसीदति १९१ नवार्थपि
प्रपच्छन्तुर्वैडालव्रतिकेद्विजे नयकव्रतिकविप्रेनावेदविदधर्मावित् १९२ त्रिष्वप्यतेषु दत्ताहि विधिनाप्यजि
तं धनम् दत्तुर्मवत्सनथायपरत्रादातुरेव च १९३ यथाप्लुवेनोपलेन निमज्जत्फदकृतम् तन्था निमज्ज
तो धस्तादज्ञो दातृप्रतीच्छको १९४ धर्मध्वजीसदालुब्धश्छादिको लोकदम्भकः वैडालव्रतिको ज्ञेयो हि
स्रः सर्वाभिप्रसंधकः १९५ अधो दृष्टिर्नैच्छुनिकः स्वाथसाधनतत्परः शरोमिथ्याविनीतश्च वक्रवक्रतत्परः
द्विजः १९६

दातृप्राधान्येन इत्ययुनरुक्तिः १९४ धर्मिज्यन्तीति योबाहुजनसमंक्षर्धर्मिभावरतिस्वतः परतश्च लोकेस्त्वापयमित्यस्य
 द्विजः १९५
 धर्मोध्यजं चिन्हमिवेति धर्मोद्यन्ती लुब्धः परधनाभिलाषुकः छद्मनाय्यजेन च लतीति लासिकः लोकदम्भको निःक्षेपापहारादिना जनवंच
 कः हिंस्रः परहिंसाशीलः सर्वाभिसंधकः परगुणासहनतया सर्वक्षेपकः विडालव्रतेन चरतीति विडालव्रतिकः विडालो हि प्रायेण मूषिका
 दिहिंसारुचि नितयाध्यानिष्ठ इव विनीतः सन् न वतिष्ठत इति उपचाराद् विडालव्रतशब्दः १९५ अपोदृष्टिरिति अपोदृष्टिर्निजविनयस्त्वा
 पनापसतमपएव निराकृते निष्कृतिर्निष्ठुरतातया चरतीति नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः पदार्थरुन्दनेन शरीरोक्कः मिथ्याविनीतः क

पटाविनयवान् वक्रव्रतंचरतीति वक्रव्रतंचरः बकोहि प्रायेण मीनहननरुचि तथा भिध्या विनीतः सन्वेयशीलौ भवतीति गौणो वक्रव्रतचा-
 न्दः १९६ ये वक्रव्रतिन इति ये वक्रव्रतं विहालव्रतंचरति ते ब्राह्मणास्तेन पापहेतुना कर्मणा अंधता मिश्रना भिनरकेरपतंति १९७ नंधर्म
 स्येति पापं कृत्वा प्राप्य अन्नरूपं प्राजापत्यादि व्रतं पापमपनयति तन्नेदं प्रायश्चित्तम् किंतु धर्मार्थमहमनुतिष्ठामीति स्त्रीभूदसूखीदिजनमो
 हं न कुर्वन्मिथेत् १९८ प्रेत्येह दमिस्तो क हयम् अथ मंसुबोधम् अत्र हाचापीयो ब्राह्मणो ब्रह्मचर्य्यादिलिंगं मेखलाजिनदंडादिवेषोपलु
 क्षितस्तद्वत्स्याभिष्टाप्त्रमणणादिना जीवति स ब्रह्मचार्यदिनो यस्यापतंता न्याहुरति कुक्कुगादितिर्यग्यो नीउत्सद्यते तस्मादेतन्नं कर्त्तव्यमिति
 निषेधः कल्प्यते १९९ २०० परकीयेति निषानंजलाधारः परकृतपु करिण्यादिषु न कदाचित्सायात् तत्र स्मालासु करिण्यादिकर्त्तुं यं

ये वक्रव्रतिनो विभ्रायेच माज्जीरलिं गिनः तेपतं त्यं पतामिस्वेतेन पापेन कर्मणा १९७ नधर्मस्यापदेशेन पा
 पं कृत्वा व्रतंचरेत् व्रतेन पापप्रच्छाद्य कुर्वन्स्त्रीभूदभनम् १९८ प्रेत्येह च दशाविप्रागद्यते ब्रह्मवादिभिः
 छद्मना चरितयच व्रतं रक्षांसि गच्छति १९९ अलिगलिगिवेषेण यो वृत्तिसुपजीवति सलिगिना हरत्येन
 त्तिर्यग्यो नोचजायते २०० परकीयनिषानेषु न स्थायाच्च कदाचन निषानकर्त्तुः स्मालातु दु कृतांशेन लि
 प्यते २०१ यानशय्यासनान्यस्य कूपोद्यानगृहाणि च अदत्तास्तु पक्कजान एन सः स्यात्तुरीयभाक् २०२

त्पापंतस्यांशेन वक्ष्यमाणचतुर्थभागरूपेण संवध्यते अल्लत्रिमनद्यसंभवे परकृतेषु करिण्यादौ माक्प्रदानात् पंचपिंडानुहृत्य स्त्री
 तव्यम् तदा हयाशवल्लयः पंचपिंडाननुहृत्य न स्नायात्सरवारिषु उहृत्य चतुरः पिंडान् पारक्ये स्नानमाचरेत् स्नात्वा च तर्पयेद्द्वानृषि
 त्वं त्रैव निशेषतः २०१ यानशय्येति अस्मैति प्रकृतः पुनः पशामृत्यते परस्य यानादीन्यदत्ता निरुपसृजानस्तदीयपापचतुर्थभागभागो
 भवति अदत्तानीति परस्यानुमत्यभावश्च विवक्षितः तेन सर्वर्योत्सृष्टमठकूपादौ उपयोगार्थं कृत्वा नानादौ न विरोधः २०२ नदीक्षिति न
 द्यादिषु सर्वदा स्नानमाचरेत् देवस्वातेष्विति तडागविशेषणं देवसंचंधिलेन प्रसिद्धं सारः स्र गतेषु अष्टधनुः सहस्रेभ्यो न्यूनगतिषु
 तदुक्तं छंदोगपरिशिष्टे धनुः सहस्राण्यष्टैच गतिर्यासान् विद्यते न तानदीशब्दवहागर्त्तस्त्रिः परिक्रिन्तिताः चतुर्हस्तप्रमाणधनुः प्र

स्त्रवणेषु निर्झरेषु चानेनैव परकायनियानव्यावृत्तिभिर्दीयत्पृथक्चनन्तं दात्मीयोत्पृष्टतडागादिषु स्नानाद्यनुज्ञानार्थं तदपिन द्याद्यसंभवेऽदृष्टव्यम् २०३ यमामिति नियमापेक्षयायमानुष्ठानगौरवज्ञापनार्थमिदम् ननु नियमानिवेधार्यहयोरैव शास्त्रार्थत्वात् यमनि यमविवेकश्चमुनिभिरेव कृतः तदाह याज्ञवल्क्यः ब्रह्मचर्यं दयाक्षांति ध्यानं सत्यमकल्कता अहिंसास्तेयमाधुर्येदमभ्येतियमास्तृताः स्नानं मौनोपवासं ज्ञास्वाध्यायोपस्थमिग्रहाः नियमोरुशुश्रूषाशीचाक्रोधाप्रमादता यमनियमस्वरूपज्ञः समस्तस्नानादि नियमस्यागोनाप्याहिंसादिरूपं यममनुतिष्ठेत् नियमाननुतिष्ठन्नपियमानुष्ठानरहितः पततीत्ययं यमस्तस्यार्थ इति मेधातिथि- गोविंदराजौ हिंसादिप्रतिषेधार्थकाः यमाः वेदमेव जपेत् नित्यमित्यादयोऽनुष्ठेयरूपा नियमा इति व्याचक्षते अहिंसा सत्यवचन- ब्रह्मचर्यमकल्कता अस्तेयमिति पंचैते यमावैपरिकीर्तिताः अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारलाघवम् अप्रमादश्च सततं पंचैते

नदीषु देवस्वतेषु तडागेषु सरःसूच स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्त्रवणेषु च २०३ यमान्सेवेत सततं न नित्यं नियमान्नुधः यमान्यतस्त्यकुर्वणो नियमान्केवलान् भजन् २०४ नाश्रोत्रियततेयज्ञाभया जिकृते तथा स्त्रियाकुर्वेन च हुते फंजीत ब्राह्मणः क्वचित् २०५ अश्लीकमेतत्साधुनायत्र सुकृत्य मीहविः प्रतीपमेतद्दवानातस्मान्नात्यरिर्कथेत् २०६ मत्तुङ्गद्वालुराणां च न भुजीत कदाचन केश- कीटावपन्नं च पदास्पृष्टं च कामतः २०७ भ्रूणघ्ना वै क्षितं नैव सस्पृष्टत्वात्पुदक्यया यतत्रिणावलो दन्वश्कृत्ना सस्पृष्टमवच २०८

नियमाः स्मृताः २०४ नाश्रोत्रियेति अनधीतवेदेनोपक्रान्तेयज्ञेऽग्नीषोमीयादूर्ध्वमपि भोजनयोग्यसमये ब्राह्मणो न फंजीत तथा बहूनां याज्ञकेन क्रलिजास्त्रियानुसंकेन च त्रयज्ञे हूयते तत्र कदाचिन्मंजीत २०५ अश्लीकमिति पूर्वोक्ता बहुयाजकादयो यत्र होमं कुर्वन्ति तत्कर्म शिष्टानाम् अश्लीकमश्रीकं श्रीघ्नं रफस्य स्थाने लकारः देवानां प्रति कूलंतस्मादेतत् होमन्मकारयेत् २०६ मत्तुङ्गद्वालुराणां भिति क्षुब्धकुङ्गद्व्याधितानामन्तथा केशकीटसंसर्गदुष्टपादेन च च्छातस्सस्पृष्टमन्नं फंजीत २०७ भ्रूणघ्नेति भ्रूणघ्नेत्यदिपतिता वै क्षितरजस्वलया च स्पृष्ट

पक्षिणात्वाकादिनास्वादितं कुकुरेण च स्पृष्टमन्नं भुंजीत २०८ गवेति यदन्नं गवाघ्रातं पुष्टान्नं को भोक्ता इत्थं पुष्टान्नं स-
 आदौ यद्दीयते विशेषतश्च निष्प्रापि दोषतया प्रायश्चित्तं गौरचार्यम् गणान्नं शतब्राह्मणसंघान्नं गणिकावेषया तस्या अन्नं तच्च न भंजी-
 त २०९ स्तेनेति चौरग्रायन्नं जीविनोस्तथा तस्मिन् जीविनश्च भुंजीत तथायज्ञेदोक्षितस्य प्रागगनीषोभो-
 यात् कदर्यस्य कृपणस्य निगडस्येति नृत्तौ चार्थे षष्ठी गोविंदराजस्तु बद्धराजस्तु बद्धराजस्तु बद्धराजस्तु बद्धराजस्तु
 इत्येति व्यातवान् २१० अभिशस्तस्येति महापातकित्वेन संजातलोका विप्रो शस्यन् पुंसकस्य पुंश्च ल्याव्यभिचारिण्या अगणिका-
 या अपि दंभिकस्य छद्मना परमन्वारिणो वैडालव्रतिका देरन्नं भंजीत शक्तं यत्त्वमावतो मधुरंदध्यादि संपर्कवशेन उदकादीनां च
 म्वादिभ्रावंगतम् पशुविनं रात्र्यंतं पितं द्यूद्रस्यान्नं भंजीतेति संप्रथः उच्छिष्टं च फक्ता वशिष्ठान्नमविशेषात्कस्यापि न भंजीत गुरु

गवाचान्नं पुष्टान्नं च विशेषतः गणान्नं गणिकान्नं च विदुषां वज्रगुप्तिनम् २०९ स्तेनगाय-
 नयोऽन्यन्नं दूणावात्सु धिकस्तत्त दक्षितस्य कदर्यस्य बद्धस्य निगडस्य च २१० अभिशस्तस्य षट्
 स्मपुंश्च ल्यादोभिकस्य च शक्तं पशुविनं चैव द्यूद्रस्योच्छिष्टमेव च २११ चिकित्सकस्य मृगयोः क्रूर-
 स्योच्छिष्टमोजिनः उग्रान्नं सूतिकां च पर्याचातमनिर्दशम् २१२ अनर्चितं दृथामांसमचीरायाश्च
 योषितः द्विषदन्नं न गार्हपत्यं पतितान्नमवस्तुतम् २१३

एतदुक्तावशिष्टं च स्थालीस्थमपि न भंजीत इत्याह २११ चिकित्सकस्येति चिकित्साजीविनः मृगयोर्मंसविक्रयार्थं मृगादिपशू-
 हंसुः क्रूरस्थान्तरुप्रकृतेः निषिद्धोच्छिष्टमोजिनं भंजीत उग्रोदाकृणकर्मात्स्थान्नम् गोविंदराजो मंजयसिंहराजानसुक्त
 मनुवृत्तौ च दूद्रायां सत्रियोत्पन्नमभ्यधात् भैदोक्तेर्याज्ञवल्क्येनो गौराजेति वावदत् आश्वर्यमिदमेतस्य स्वकीयहृदि प्रवृणम्
 सूतिकां सूतिकां हि सपत्न्यक्रियेत न दन्नं तल्लज्जेरपि न भोक्तव्यम् एकपंक्तिस्थानन्या न वन्ययन्नान्ने भक्ष्यमाने केन चिदाच-
 मर्नं क्रियेत न तस्य पर्याचातम् अनिर्दशं सूतिकां च स्थमागलात् न भंजीत २१३ अनर्चितमिति अर्चिहंस्यदत्तं ज्ञयादीयते दृथामांसं

संदेवतादिषु द्विष्ययन्कृतम् अवीरायाः पत्तिपुत्ररहितायाः शत्रुनगरपनिनां च उपरि कृतकृतं चान्नं भंजीत २१३ पिशकनेति पि
 शूनः परोक्षे परापवादभाषणपरः अन्तरीति अतिशयेनानृतवादीकृतसाध्यादिः क्रतुविक्रयकः मदीययागस्य फलतव भवत्विति अभि
 धायोपधनं गृह्णाति शैल्लूयो नटः तुल्यवायः सौमिकः कृतमोयः कृतोपकारस्यापकारे भवेत्तस्मान्नं भंजीत २१४ कर्मारस्येति
 कर्मारस्यलौहकारस्य निपादस्य दशमाध्यायोक्तस्य नटगायनव्यतिरिक्तस्य रगावतरणजीविनः स्रवणकारस्य वेणोर्भेदेनेन योजिव
 क्रमारस्य लौहकारस्य २१५ श्रवतामिति आखेटकाद्यर्थे सुनः पोषकानाम् मद्याविक्रयिणा
 तिवचरुदतिविचित्ररूपः शस्त्रलौहः तद्विक्रयिणश्चान्नं भंजीत २१५ श्रवतामिति आखेटकाद्यर्थे सुनः पोषकानाम् मद्याविक्रयिणा
 म् वस्त्रपायकस्य कुसुमादिना वस्त्रागकृतः निर्दयस्य यस्य चोपपतिर्गृहे जारभ्य स्यात्तान्तो गृहे स्थितस्तस्य गेहेनाद्यात् २१६ मृ-
 ष्यतीति गृहदलसुषज्यते गेहे ज्ञातं भार्याजारये सहते ते वासम्भनं भंजीत तैर्गृहावृत्तिः सारिताया जारसहने यदोषः तथा सर्वकर्मसू

पिशकानां नृतिनोश्चान्नं क्रतुविक्रयिणस्तथा शैल्लूषतुल्यवायान्नं कृतं भक्ष्यान्नमेव च २१४ कर्मारस्य
 निपादस्य रगावतारकस्य च स्रवणकर्तुर्वेणस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा २१५ श्रवतामिशौडिकानां चैव
 लमिणजकस्य च रजकस्य नृशसस्य यस्य चोपपतिर्गृहे २१६ मृष्यति यच्चोपपतिस्त्राजितानां च सर्वशः
 अनिर्देशं च मेतान्नमृष्टिकरमेव च २१७ राजान्नं तेज आदत्तं मृदाल्नमस्रवचसम् आयुः स्रवणकारा
 न्नपशश्चर्मवर्कतिनः २१८ कारुकान्नं प्रजादंति बलं मिणजकस्य च गणान्तराणि कान्नचलोकेभ्यः प

पिंकृतीति २१९

स्त्रीपरन्तत्राणाम् अनिर्गताशौचं च सूतकान्नम् अतुष्टिकरमेव च न भंजीत २१७ राजान्नमिति राजान्नं ते-
 नोनाशयति इत एव दोषदर्शनात् तदन्नभक्षणनिषेधः कल्प्यते एवमुत्तरत्रापि पूर्वमभिहितस्य दोषदर्शनादेव निषेधकल्पननाद्याच्छू-
 स्यपक्वान्मिभिति निषेधिष्यति न दति कमणफलकथनमिदम् मृदस्यपक्वान्ममध्यन्नादिभिर्भित्तं नोनाशयति स्रवणकारस्यान्नमायुः
 चर्मकारान्नस्यातिनाशयति २१८ कारुकान्नमिति कारुकस्य सूपकारादेरन्नं प्रजादेरन्नं प्रजा अपत्यं निहंति चर्मकारादेः कारुकत्वे पिगो वली
 गृह्णत्यायेन पृथक् निर्देशः मिणजकस्यान्नं बलं दंति गणराणि कयो रन्नं च कर्मान्नं राजनिष्यः स्वर्गोदिलोकेभ्य आखिनति २१९

पूयमिति चिकित्सकस्यान्नं पूयं पूयमक्षणसमदोषम् एवं पुंश्चल्या अन्नं इंद्रियं शक्रं योर्द्विषिकस्यान्नं पुरीषम् लोहविक्रियणो
 ऽन्नं विद्याव्यतिरिक्तं चोद्भाति गोविंदराजस्त चिकित्सकान्नं भक्षणं न तथा विधाय जातौ जायते यत्र पूयं भक्षणं नतीत्याह २२०
 य एतेऽन्यदिति प्रतिपदमिदं ऐश्वर्योऽन्ये क्रमेणाभोज्यान्नाभस्मिन् भकरणे पठितास्तेषां यदन्नं तत्त्वगस्थिरोभाणियस्तदोयास्त
 नः कीकशस्यरो मां च भक्तानां यो दोषः स एव तदन्नस्यापि भक्तस्य बौद्धव्यः २२१ भक्तेति एषां मध्येऽन्यतम संबंधान्नमज्ञानतो-
 भक्तत्वाच्च ह सुपवासाः शान्तस्तु कच्छुम् एवं तेनो विष्णुभूजो जनेषु एतच्चा न्यतमस्येति षष्ठीभिर्देशान्मत्तादिसंबंधिनः परिग्रहदुष्टा-
 न्नस्यैव यायश्चित्तं न संसर्गदुष्टस्य केवाफीटावपन्नादेः नापिकालदुष्टस्य पर्युषितान्नादेः नापि निमित्तदुष्टस्य घृष्टादेः एकप्रकरं
 देशाच्चैषां स्नानत्वज्ञापनार्थं प्राप्यश्चित्तं चैतेष्वेकादशेष्वस्यति यदितुसर्वेष्वेव यायश्चित्तं स्यात्तदा भक्ततातो न्यतमस्यान्नं दुष्टमित्यस्य

पूयं चिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिंद्रियम् विद्यावात्स्युर्विकस्यान्नं शस्त्रविक्रियणो मलम् २२०
 य एतेन्येव भोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्तिताः तेषां त्वगस्थिरोभाणिवदस्यन्नं मनीषिणः २२१ भक्ततातो
 न्यतमस्यान्नमसलाक्षपणत्रयहम् मत्स्यभक्तत्वाचरेत्कच्छुरेतो विष्णुभूजमेव च २२२ नाद्याच्छुद्रस्य प
 क्कान्नं विहान्नाहिनोद्भिजः आदुदोताममेवास्मादहृत्तावैकरात्रिकम् २२३ श्रोत्रियस्य कदर्थस्य वदा
 न्यस्य च वात्स्युर्वैः मीमांसित्वोभाय देवाः सभसमन्नमकल्पयन् २२४

धास्यत् नलन्यतमस्य तु भक्तेति तस्मादेकप्रकरणे धान्ये धातिधिरस्यधात् प्रापश्चित्तमिंद्रियं सुक्तादौ तदसुंदरम् अप्र-
 करणे च प्रापश्चित्तस्याभिधानं लाघवार्थं तत्र क्रियमाणे मत्तादिग्रहणमपि कर्तव्यं स्यात् २२२ नाद्यादिति अविशेषेण शूद्रान्नं प्र-
 तिषिद्धं तस्येदानीं विशिष्टविषयतोच्यते अत्रादितः आत्मादिपंचयज्ञाभूत्यस्य शूद्रस्य शास्त्रविद्वजः पक्कान्नं भोजीत कित्त्वान्नो
 तराभावे सति एकरात्रनिर्वाहो वितमाममेवान्नमस्माद्गृहीयात्तनुपक्कान्नम् २२३ श्रोत्रियस्येति एकोऽधीतवेदः क्षपणश्च प
 रोदातादृद्धिजीवी च तयोरुभयोरपि गुणदोषवत्त्वं विचार्य देवास्तत्प्यमन्नमनयो भित्तिनिस्तूपितवतः उभयोरपि गुणदोषसाम्यात्
 २२४ तानिति तान् देवानां त्वद्वाप्रोवाच विषमसमीकरणमनुचितं कः पुनरनयोर्विशेषः इत्यपे-

क्षायांसाग्रावोचन् दानशीलवाल्मीकिभिक्षयापि अद्धान्पुनरश्नद्वाहन्तं दूषितं अथमंग्रासु भयमिति
 वेधेपि अद्वाहन्तं विद्वाद्भुषिकान्बुषिकान्बुषिशब्दिबोधेनपरमिदम् २१५ अतएवाह अस्ययेति इष्टमन्तर्वेदियज्ञादिकर्मपूर्तंततोन्त्यस्तु
 फरिणीकूपप्रपाणमादि तदेवमनलसः सन्त्यकाम्यस्वर्गादिफलरहितं अस्थपाकुर्व्यात् यस्मान्ते इष्टापूर्तेन्यायार्जितधनेनअ
 द्वाहन्ते शयेमोक्षफलेभवतः २१६ दानधर्ममिति दानास्वधर्ममैथिकं यौनिकं धनं वैदिकं च सर्वदा विद्यातपोऽनुक्तं ब्रा
 ह्मणमासाद्य परितोषाख्येनांतः करणशुक्तं यथाशक्ति कुर्यात् २१७ यत्किंचिदिति प्रार्थितेन परगुणामत्सरेणान्धमपियथाश
 क्तिदानव्ययस्मात्सर्वदानशीलस्य कदापि नादृशात्रगागमिष्यति तत्सर्वस्मान्नरकहेतोर्मैत्रियिष्यति २१८ वारिदइति जल

तान्भूजापतिराहृत्यमासृत्स्वयं विषमंसमम् अद्वापूतंवदान्यस्य हृतमश्नदयेनरत् २१५ अद्भयेष्टं च
 पूतं च नित्यं कुर्यादंतं दितः अद्वाकृतेत्यक्षयेते भवतः स्वागतेर्दूनेः २१६ दानधर्मनिवेवेतनित्यमैष्टि
 कपौनिकम् परितुष्टेनसावेनपात्रमासाद्यशक्तिः २१७ यत्किंचदपि दानव्ययाचितेनानसूयया उ
 तस्यते हि न त्यात्रयत्नारयति सर्वतः २१८ वारिदस्तुतिमाभौ नित्यं स्वमक्षय्यमन्न्दः नित्यमदः प्रजा
 मिष्टां दीपदश्चक्षुरुनमम् २१९ भूमिदो भूमिमाभौति दीधमासु हिरण्यदः गृहदोऽग्राणि वेशमानिरू
 प्यदोरूपमुनमम् २२० वासोदश्चद्रसालोक्यमभिसालोक्यमभिवदः अनुदहः अथपुष्टागोदोऽभ्र
 स्यविष्टपम् २२१ यानशय्याप्रदो भार्यो भैष्यथमभयमदः धान्यदः शाश्वतसौ ख्यब्रह्मदोऽब्रह्मसाधिता
 म् २२२

दः क्षत्तिपासविगामान्त्वमिम् अन्नदोऽत्यंतस्त्वंतिलप्रदईप्सितान्यपत्स्यादौ नि दीपदो नि दीपचक्रः
 ग्रामोति २२१ भूमिदो भूमेराधिपत्यम् स्रवणदः निरजीवित् गृहदः अष्टानिवेशमानि रूयदः सकलजननयनमनो
 हरं रूपं लभते २२० वासोदइति वरुदश्चंद्रसमानलोकान् ग्रामोति चंद्रलोकं चंद्रसमविभूतिर्वसतीति एवमेवाभ्युलोकं चोदक
 दः नदीवदस्वदातामत्तुरांभियम् स्त्रीगवामदः सूर्यलोकं ग्रामोति २२१ यानशय्येति रथादियानस्यशय्यापाश्वदाताभार्याभयम्

प्रदः प्राणिनामहिंसकः प्रफलम् धान्यदोत्रीहिपवभाषसुद्गादिसस्यानां दाता विरस्यायिस्सखिलम् ब्रह्मवेदस्तत्सदोवेदस्याध्यापको
व्याख्याता च ब्रह्मणः सार्धितां सानगतितां तत्तुल्यतां प्राप्नोति २३२ सर्वेषामिति उदकान्बधेनुभूभिवस्त्रतिलस्त्वर्ण्युतादीनां सर्वे-
षामेवयानिदानाभितेषां भ्यात्वेददानं विशिष्यते प्रकृष्टफलदं प्रवर्ति २३३ येनयेनेति अयधारणेतुशब्दः येनयेनेवभावेनाभिप्रा-
येण फलाभिसंधिकः स्वर्गो मे स्यादिति सुसुक्ष्मोऽस्माभिमायेण निष्कामो यदा दानं ददाति तेनैव भावेनोपलक्षितस्तदा न फलदारेण ज-
न्मानरे पूजितः सन्त्याप्नोति २३४ योऽर्चितमिति योऽर्चापूर्वकमेवेदाता ददाति यथाप्रतिगृहीताः चापूर्वकमेव दत्तं प्रतिगृह्णाति तावु भौ-
स्वर्गगच्छतोऽनर्चितदानप्रतिग्रहणेन रक्तपुरुषार्थेतु प्रतिग्रहेऽनर्चितमेव सयाग्रहीतव्यं नान्यथेति नियमात्फललाभौ न विकृद्दः २३५

सर्वेषामेवदानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते वार्यन्मगोमहावासास्तिलकांचनसर्पिषाम् २३३ येनयेनतुष्ठा
वेनयद्यद्ब्रह्मप्रयच्छति तत्तत्तेनैवभावेन भ्रातृभ्रातृपुत्रजितः २३४ योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चित-
मेव च तावु भौगच्छतः स्वर्गान्तरकतुविपर्यये २३५ न विस्मयेत न पसावेदेदिक्षाचनानृतम् नार्तोऽप्यप-
वदेद्दिप्रान्नदत्त्वापरिकीर्तयेत् २३६ यज्ञोऽनृतेन स्सरति तपः क्षरति विस्मयात् आसुर्विप्रापवादेन
दानं च परिकीर्तनात् २३७ धर्मशानैः संचिनुयाद्दत्तोऽकमिव पुनिकाः परलोक्तुं हायार्थं सर्वभूता-
न्यपीडयन् २३८ नासु ब्रह्महायार्थं पितामाता च निष्ठतः न सुचदारन् न ज्ञातिर्द्धमस्ति श्रुतिकेवलः
२३९

न विस्मयेदिति चांदायणादितपसा कृतेन कथं भवेदं दुष्करमशुश्रूषितमिति विस्मयं न कुर्यात् यांगंच कृतानां सत्यं वेदं कृते
पितृपुरुषार्थतयाऽनृतवदननिषेधेऽनृत्यर्थं पुनर्निषेधः ब्राह्मणैः पीडितोऽपि न तान्निदयेत् गवादिकंच दत्तां भयेदं दत्तमिति परस्पर-
येत् २३६ यज्ञ इति अनृतेन हेतुना यज्ञः क्षरति सत्येनैव सफलं साधयति एवं तपसि दाने च योऽप्यप्यं विप्रनिंदयात्पातुः क्षीयते २३७
धर्ममिति सर्वप्राणिनां पीडापरिहरणं परलोकसाहाय्यं यथाशक्ति शानैः शानैर्द्धममनुतिष्ठेत् यथापुनिकाः पिपासिकाः प्रभेदाः शानैः
शानैर्भोजनं श्रुतिना कूटं संचिन्वति २३८ नासु त्रेति यस्मात्परलोके साहाय्यं कार्यं सत्यर्थं न पितृमातापुत्रलोकात् ज्ञातयस्ति श्रुतिं किंतु धर्म-
मपि

वेकोदितोयप्रायेनोपकारार्थमवतिष्ठते तस्मात्पुत्रादिभ्योपिमहोपकारकं धर्ममनुनिष्ठेत् २३९ एकइति एकएवप्राण्युत्पद्यतेन
 बांधवैः सहितः एकएवचम्रियते स्फुरत फलमपित्यर्गादिकंच हुरित फलं च नरकादिकमेकएव फलं तेन मात्रादिभिः सह तस्मान्मात्राद्य
 पेक्षयापि धर्मोन्नत्यजेत् २४० मृतमिति मृतशरीरमनःप्राणादित्यक्तलोष्टवद्वेतेन भूमौ त्यक्त्वा पराञ्जुखाबाधवायातिनमृतजीव
 मनुयौति धर्मस्तनमनुगच्छति २४१ तस्मादिति यस्माद्धर्मसहायेन दुस्तरं तमोनरकादिदुःखं तरति तस्माद्धर्मसहायभावेन सततं
 शनैरनुनिष्ठेत् २४२ धर्मप्रधानमिति धर्मपरपुरुषं वैवाद्युपजाते पापे प्राजापत्यादित पौरूपाप्रायश्चित्तेन हतपापं दोषमिमंतं प्रकृतो
 धर्मएवशीघ्रं ब्रह्मस्वर्गादिरूपपरलोकं जयति स्वयं होत्याद्युपनिषत्सन्वशब्दस्य ब्रह्मणि प्रयोगः स्वशरीरिणां ब्रह्मस्वरूपमित्यर्थः

एकः प्रजायते जंतुरेकएव प्रलीयते एकोऽनुभंक्ते स्फुरत मेकएव च दुष्कृतम् २४० मृतशरीरमुत्सृ
 ज्य काष्ठलोष्टमस्मिन्नौ विसुरया बाधवायाति धर्मस्तनमनुगच्छति २४१ तस्माद्धर्मसहायार्थं नित्यं स
 चिन्तयाच्छेनः धर्मेणाहिंसाहायेन तमस्तरति दुस्तरम् २४२ धर्मप्रधानं पुरुषं तपसा हतं किल्बिषम्
 परलोकं जयत्याशु भास्वत् स्वशरीरिणम् २४३ उत्तमैरुत्तमान् गच्छन् हो नान् हो नान् श्रवजयेत्
 सुत्तकर्म धर्मान् धर्मास्त्यजेत् २४४ उत्तमानुत्तमान् गच्छन् हो नान् श्रवजयेत् ब्राह्मणः श्रेष्ठता
 मिति मत्पवायेन शूद्रताम् २४५ दृढकारि मृदुर्दतः क्रूराचार रसयमन् अहिंसा दमदानाभ्याजयेत्
 स्वर्गं न त्याजेतः २४६

यद्यपि विंशतीरावच्छिन्नो जीव एव गच्छति तथापि ब्रह्मांशलाङ्गह्यस्वरूपसमुपपन्नं धर्म एव चैत्सरं लोकं
 नयति ततो धर्ममनुनिष्ठेत् न हि वेदाः स्वधीतास्तशास्त्राणि विविधानि च तत्र गच्छंति यत्रास्य धर्म एको नुगच्छति २४३ उत्तमैरिति कुल
 सुत्तकर्मैर्नुमिच्छन् विद्याचारजन्मादिभिरुच्छेः सह सर्वदा कन्यादानादिसंबंधानानरेत् अपच्छांस्तसंबंधांस्त्यजेत् उत्तमविधानादे-
 नापमपरिहागे सिद्धे यत्पुनर्यथांस्त्यजेदित्यभिधानं तदुत्तमासि प्रवेस्य लयाद्यनुज्ञानार्थम् २४४ उत्तमानिति उत्तमान् गच्छन्तैः शू-
 द्रसंबंधं कुर्वन् ब्राह्मणः श्रेष्ठतां गच्छति मत्पवायेन विपरीतानरेण हीनैः सह संबंधे जातेरपकर्षतया शूद्रतुल्यतामेति २४५ दृढकारि इति मा

रत्नसंपादयिता मृदुरभिरुरः दमस्यपृथगुपादानां दानं दत्तिशीतातपादिदं दत्तसहिष्णुर्ग्रहीतव्यः क्रूराचारैः पुरुषैः संसर्गपरिहरन्
परहिंसाविदुक्तः तयाव्रतएव नियमदर्शेदियसंयमास्वेन च दानेन स्वर्गमाप्नोति २४६ एधोदकमिति काष्ठजलफलमूलमधुभिः
नं चाप्सु दानमयाचितोपनीतम् अन्यत्र कुलटावटपतितैश्च स्तथा द्विषदति याज्ञवल्क्य वचनात्कुलटादिवर्जं सर्वतः शूद्रादिभ्योऽपि-
प्रतिगृह्णीयात् २४७ आहृताप्सु दानमिति आहृतोसंप्रदानदेशमानीताम् अप्सु दानमाभिसुरवेन स्थापिताम् अप्रचोदितां
प्रतिग्रहीतास्वयमन्यमुखेन वा पूर्वमयान्वितां दाता च तुभ्यग्निदद दानीति पूर्वमकाशितो हिरण्यादिभिः स्नानं तु सिद्धान्तरूपं अन्नमप्सु
द्यतं चेत्कृत्वा त्यापकारिणोऽपि पतितादिवर्जं याह्यादिति विशेषेनिरमन्यत २४८ नाभ्यंतीति तेनोपकल्पितं आह्वेषु कल्प्यं च दशवर्षा
णि पितरो न फलं ते न च यज्ञेषु तेन दत्तं पुरोडाशादिहव्यमग्निर्वहति देवान् प्रापयति यस्तोभिः स्नानं स्वीकरोति २४९ शय्याभितिगं

एधोदकं मूलफलमन्नमम्पद्व्यतंचयत् सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्याभयदक्षिणाम् २४७ आहृता
प्सु दानां भिक्षापुरस्तादप्रचोदिताम् मेने प्रजापतिर्थाह्यामपि दुष्कृतकर्मणाः २४८ नाभ्यंति पितरस्त
स्य दशवर्षाणि पंच च न च हव्यं बहुल्यग्निर्धस्तामभ्यवमन्यते २४९ शय्यागृहात्कुशानां धानपः पुष्पं
मणीन्द्रधि धानामस्त्यान्यथोमासशाकंचवननिनुदेत् २५० गुरुन्मृत्याश्च ज्ञिहोर्वृन्निर्विध्यं देवता
निधीन् सर्वतः प्रतिगृह्णीयान् त्वत्तु व्यत्सयंततः २५१ गुरुषु लभ्यतीतेषु विनाचातेर्गृहवसन् आ
त्मनोऽतिमन्विच्छन् गृह्णीयात्साधुनः सदा २५२

धानगंधवंतिकर्षूपादीनि धानाभृष्टतंडुलान्पयः क्षीरं पूर्वमा
हरणोपायनिबंधेन गवादीनामप्रत्याख्यानमुक्तं शय्यादीनि लयाभिताहृतान्यपि दात्रास्तृहस्थितानि अयाचितोपकल्पितानि
प्रत्याचक्षीत २५० गुरुन्मिति मातापित्रादीन् गुरुन्मृत्याश्च भार्यादीनि क्षुधावसानात्तृहर्तुमिच्छन् पतितादिवर्जं सर्वतः शू-
द्रादेरसाधुभ्यश्च प्रतिगृह्णीयात् न तु तेन धनेन स्वयं वर्तेत २५१ गुरुष्विति मातापित्रादिषु मृतैर्बुतेर्विजीविः द्विरपि स्वयोगावस्थि-
नैर्विना गृहांतरे गसन् आत्मनोऽतिमन्विच्छन् सर्वदा साधुभ्यो गृह्णीयादेव २५२ आर्द्धिक इति आर्द्धिकः कार्षिकः संबं धिषा
ब्दाच्चैते यो यस्य रूपिं करोति स तस्य भोज्यान्कः एव संसकुलस्य भित्रं यो यस्य गोपालो यो यस्य नापितः कर्म करोति यो यस्य न्नात्मानं

निवेदयति दुर्गतिरहं तदीयसेवां कुर्वन्मिचित्तलत्समापेयसाभीनियः श्रद्धास्तस्य भोज्यान्ना. यथात्मनि वेदनं श्रद्धेण कर्तव्यं तदाह २५३
यादृशादिति अस्मद् श्रद्धस्य कुलशीलादिभिर्यादृशा आत्मास्वरूपं यच्चास्य कर्म कुरु शिष्यतया याचनेन सेवा कर्त्तव्या तेन प्रकारेणात्मानं कथ-
येत् २५४ योन्येति यद्गति सामान्यनिर्देशात् कृतश्रद्धादन्वयोपि यः काञ्चित्कुलादिभिरन्यथा भूतमात्मानमन्यथा साधुषु कथयति स-
लोकैः तिशयेन पापकारीयस्मादात्मापहारकः अन्यः स्तेनो द्रव्यान्तरमपहरति अयं तु सर्वप्रधानमात्मानमेवापहरेत् २५५ वाच्यार्थी
इति सर्वेऽर्थीः शब्देषु नियतायाच्यत्वेन नियताः यादृज्जुलाश्च शब्दास्तेषां प्रतिपत्तौ शब्देभ्य एव प्रतीयन्ते प्रतिनिहारेण शब्दमूलत्वशब्दे
स्मरवायगम्यचालुधीयन्ते इति वात्विगता इत्युच्यते अतएव वेदशब्देभ्य एवादाविति ब्रह्मणोपि स्मृष्टिर्वेदशब्दमूलोक्तो अतोय
स्तां वाचनेन ये त्वार्थे व्यभिचारिणो वाच्यपतिसनरः सर्वार्थस्तेषां कृद्भवति २५६ महर्षीति गृहस्थस्यैव संन्यासप्रकारोपमुच्यते मह

आर्द्धिकः कुलमित्रच गोपालो दासनापितौ एते श्रद्धेषु भोज्यान्नायं व्यात्मानं निवेदयेत् २५३ यादृशो
स्य भवेदात्मा यादृशं च विकीर्णतम् यथाचोपचरेदनतयात्मानं निवेदयेत् २५४ योन्ययासनमात्मा
नमन्यथा सत्सक्तभाषते सपापकृतमोलोके स्तेन आत्मापहारकः २५५ वाच्यार्थी नियताः सर्वे वादृज्जुला
वाग्विनिःसृताः तस्तु यः स्तेनयेद्वाचं ससर्वस्तेयकृन्तरः २५६ महर्षिपितृदेवानां गत्वानृपयथाविधि
पुत्रे सर्वसमासज्यवसन्माध्यस्थमाश्रितः २५७ एकाकी चिंतयन्निस्संविक्तेरहितमात्मनः एकाकी चिंत
यानो हि परं त्रयोधिगच्छति २५८ एषोदिता गृहस्थस्य दृष्टिर्विषयस्य शाश्वती स्नातकव्रतकल्यण्यसत्त्व

वृद्धिकरः श्रुतः २५९ वर्षाणां स्थापयेन पितृणां पुत्रोत्पादनेन देवतानां यदौष्याशास्त्रमानृपंगत्वा योग्यपुत्रे सर्वकुटुंबचिंता
भारमारोप्यमाध्यस्थमाश्रितः पुत्रदासधनादौ त्यक्तमलौघं ह्यबुल्या सर्वत्र समदर्शिनो गृह एव वसेत् २५७ एकाकीति काम्यकर्मणां
धनार्जनस्य चरुत संन्यासः षष्ठाध्याये वक्ष्यमाणः पुत्रोपकल्पित दृष्टिरेकाकी निर्जनदेशो आत्माहितं जीवस्य ब्रह्मभावं देवतोक्तं सर्वदा
ध्यायेत् यस्मात्तत्प्रापन्नं ब्रह्म साक्षात्कारेण परं त्रयोभोक्षलक्षणं प्राप्नोति २५८ एषेति अयमध्यायार्थोपसंहारः एषा ऋतादिबृ-
त्तिर्गृहस्थस्य ब्राह्मणस्योक्ता शाश्वती नित्या आपदि तलनित्या वस्यते स्नातकव्रतविधिः सत्त्वगुणस्य दृष्टिकरणमशस्तउक्तः २५९ ७

णिहज्जातिग्रहणं द्रुपदं पुंदासार्थम् ५ लोहितानिति लोहितवर्णान् दृष्टमनिर्यासान् दृष्टान्निगतरसान् कठिनतां यातान् दृष्ट्य
 नञ्छेदन्तं तदाभवानलोहितानपि तथाच तैत्तिरीश्रुतिः अथोस्वसुयएवलोहितो यो च दृष्ट्यनान्निर्वेयवितस्मना ययकाममम्यस्येति
 शोचुं च हवारकफलं गोमवं पेयूयन्नवप्रसूतायागोः क्षीरमनि संयोगात्कठिनं भवति एतान् यत्नतस्सजेत् अनिर्दशायागोः क्षीरमि
 त्यनेनैव पेयूयस्यापि निषेधसिद्धावधिकदोषलात् याथश्चिन्नगीरवज्ञापनार्थं पृथग्निर्देशः अतएव यत्नत इत्कृत्तम् ६ दृष्ट्या कृत्सर
 मि देवताद्यनुदेशेन आत्मार्ययलच्यते तद् दृष्ट्या कृत्सरस्ति लेन सह सिद्धोदनः तथाच छंदोगपरिशिष्टम् तिलतंडुलसंपक्कः कृत्सरः
 सोभिधीयते संयावं दृत क्षीरगुडगोधूमचूर्णसिद्धस्तत्कारिके निप्रसिद्धः क्षीरतंडुलमिश्रः पायसः अपूपः पिटुकः एतान् दृष्ट्या पक्व
 निवर्जयेत् पक्वयागादीं भवदुलेन पशोः स्पर्शनमुपाकरणं तदहिनः पशुरनुपाकृतः तस्य मांसा निदेवान्नानि नैवेद्यार्थमन्नानि
 प्राङ्निवेदनान्नहोषिचपुगोडादीभिर्होमात्मागवर्जयेत् अनुपाकृतमांसा नीत्येतद् द्विशेषानिवेधदर्शनात् अनर्चितं दृष्ट्या मांसमिति

लोहितान् दृष्टमनिर्यासान् दृष्ट्यनप्रमवांस्तथा शोचुं गव्यं च पेयूयं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ६ दृष्ट्या कृत्सर
 संयावं पायसापूपमेव च अनुपाकृतमांसा निदेवान्ना निर्वर्षयेत् ७ अनिर्दशायागोः क्षीरमोदुम
 कशाफतया आगिकसंधिना क्षीरं विवत्सायाश्च गोपयः ८ आरण्यानां च सर्वपांमुग्गाणां माहिषवि
 ना स्त्रीक्षीरं चैव वर्ज्यानि सर्वस्युक्तानि चैव हि ९

सामान्यनिषेधो बलीवर्दत्वायेनानुपाकृतमांसेतर आत्माद्यनुदेव्य
 मांसमसृणोपयवस्यति ७ अनिर्दशाया इति प्रसूताया अनिर्दशायागोर्दुग्धगोरिति पेयक्षीरपयूपलक्षणार्थे नानामाहिष्योर
 पिदशाहमथेप्रतिषेधः तथाच यमः अनिर्दशाहगोक्षीरमाजमाहिषमेव च तथा द्रुमवं अम्याद्येकसुरसंबंधिमेव भवं संधिनी
 याश्चतुर्भातिरुपमिच्छतीतस्याः क्षीरम् तथाच हारीतः संधिनी दृष्टस्यतीतस्याः पयोर्न पिबेत् ऋतुमती भ्रुवति विवत्साया मृतव
 त्सायाः अस्मन्निहितवत्सायाश्च क्षीरवर्जयेत् धेन्वधिकरणन्यायेन वत्सग्रहणादेव गविलब्धाया पुनर्गोग्रहणगोरेव न तु अजामहि
 व्योरिति ज्ञापनार्थम् ८ आरण्यानां च सर्वपांमुग्गाणां माहिषविना स्त्रीक्षीरं चैवेति मृगशब्दोत्रमाहिषपपुंदासात्संयुक्तमात्रपरः मा

हिषं दीरं वर्जयित्वा सर्वेषामारण्यप्रभवपशूनां हस्त्यादीनां दीरं स्त्रीक्षिरं च सर्वाणि शक्ता निर्वर्जनीयानि स्वप्नावतो मधुराणि रसानि
यानि कालयचो न उदकादिना चास्वीप्रयंति तानि शक्तशब्दवाच्यानि शुक्तं पशुषित्तं चैवेति चतुर्थे कृते पिशक्तप्रतिषेधे दध्मादिमिति
प्रसवार्थं सुनरिहोच्यते ९ दधिभक्ष्यं चेति शुक्तेषु मध्ये दधिसंभवं तत्कादियानि तु पुण्यमूलफलैरुदकेन संधीयंते तानि भक्षणानि
शुभे रिति विशेषणोपादानात् मोहादिविकारकारिभिः कृतसंथानस्य प्रतिषेधः तथा च बृहस्पतिः कंदमूलफलैः पुष्पैः शस्त्रैः शुक्ता-
न्वर्जयेत् अग्निकारिभ्येऽस्य भक्ष्यं न दिकारकत्वं १० कव्यादानिति आमं मांसं ये भक्षयंति ते कव्यादास्तान् सर्वान् गृह्णादीन्
पक्षिणो वर्जयेत् तथा ग्रामनिवासिनश्च पक्षिणः पारायतादीन् तथा श्रुतौ केचिदेषां भक्ष्यत्वेन निर्दिष्टाः तथा चोष्ट्रं चालवमाल-
मेतत्तस्य च मांसमन्योप्यदिति केचिच्च निर्दिष्टा मांसादयः तेषां मांसं वर्जयेत् येषि यज्ञांगलेन विहितास्तेषां भक्ष्यं न एव मांसं भ-

दधिभक्ष्यं च शक्तेषु सर्वं च दधिसंभवम् यानि चैवाभिषूयंते पुण्यमूलफलैः शुभैः १० कव्यादान् श-
कुनीन् सर्वान् तथा ग्रामनिवासिनः अनिर्दिष्टाश्चैकशफाशिष्टमृचं विवर्जयेत् ११ कलविकप्लवहं
सचक्रागग्रामकुक्षुटम् मारसरज्जुवालचदात्यूहशक्रसारिके १२ प्रतुदान् जालपांदांश्च क्रोयाश्चिन्-
रवाविकिरान् निमज्जतश्च भस्त्वादान् शौनवच्छूरमेव च १३

क्षुण्णं सर्वदादिष्टुभारव्यं च पक्षिणं वर्जयेत्
११ कलविकमिति कलविकं चटकं न स्य ग्रामारण्योभयवासिन एव निषेधः आरण्यस्याप्यभक्ष्यत्वादेति शब्देन निषेधः कृ-
वारव्यपक्षिणं तथा हंसं चक्रवाकग्रामकुक्षुटमारसरज्जुवालदात्यूहशक्रसारिकारव्यान् पक्षिणो वर्जयेत् वस्यमाणजालपादनि-
षेधे नैव हंसं चक्रवाकयोरपि निषेधसिद्धौ पृथङ्निषेधोऽन्यथा मापदिजालपादानां विकल्पार्थः सचव्यवस्थितो विशेषः आपादिभक्ष्या-
नत्वापादिदद्व्याविकल्पस्य राग एव मांसैः ग्रामकुक्षुटेतु ग्रामग्रहणमारण्यकुक्षुटाद्यनुज्ञानार्थं न्यलेत इति रिक्तग्रामवासि विक-
ल्पार्थं आपदर्थे गतप्रयोजनं भवति वाक्यांतरगतनिषेधो वाधारणपरलस्यान्याप्यत्वात् १२ प्रतुदानिति प्रतुदाश्च चायेभक्ष्य-
मितान् दद्यादादीन् जालपादानि जालाकारपादान् शसिरिभृतीन् क्रोयाश्चाख्यं पक्षिणं न सर्वविधिरान्तरैर्विकीर्यये भक्षयं-

नितानप्यनुज्ञातरण्यकुक्कुटादिव्यातिरिक्तात्स्वेनादीनूतथा निमज्जयेत्तस्यानुस्वादं नितान्महुप्रभृतीन्श्रुतांमारणस्थानं तत्र
 स्थितं प्रत्यासप्तमपि वस्त्रं कृत्वा संज्ञानि वज्जयेत् - १३ वक्तव्येति वक्तव्याकाशोपाकारं ज्ञानान् तथा मत्स्यादान् प्रक्षि
 यतिभिक्तानपिनक्रादीनि हृत्वा हांश्च विडिति विशेषणादारण्यसूक्तं शानार्थं मत्स्यांश्च सर्वान् वज्जयेत् १४ मत्स्यमक्षयानि
 दत्त्वाह योयस्येति योयदीयं मांसं स्वादं नितसतन्मांसादएव परसुपादिश्यते यथाभार्जोरोमूषादिदां मत्स्यादः पुनः सर्वमांसमक्षक
 त्वेन व्यापदं दुयोग्यः न तस्यान्वत्स्यान्वरादेत् १५ इदानीं प्रस्थमत्स्यानाह पाठिनरोहितो मत्स्यभेदो भक्षणो
 यी हव्यकव्ययोर्निशुक्तावेति समासस्त्वस्यमाणमक्षयानि विदोपलक्षणार्थं तेन माणाल्यादावदोषः तथा राजीवारव्याप्तिं हतुं डा
 व्यसशल्कांश्च सयोन्यस्यमाणलक्षणोपेतानद्यात् मेधातिथिगोविंदराजौ तु पाठिनरोहितौ देवयैत्रादिकर्मणि नितुक्तावेवादीयो
 न तान्यदा राजीयमिह तुं डा मशाल्कमत्स्यात्कहव्यकव्याभ्यामन्यत्रापि भक्षणोपादत्याचक्षतुः न तन्मनोहरम् पाठिनरोहितौ आन्धे

वक्तव्ये वक्ताकां च काकोलं रंजरीटकम् मत्स्यादान् विडुं राहांश्च मत्स्यानेव च सर्वशः १४ योयस्य
 मांसमन्युति स तन्मांसादुच्यते मत्स्यादः सर्वमांसादस्तेभ्यो न मत्स्यान् विवज्जयेत् १५ पाठिनरो-
 हितावाद्योभिपुक्तौ हव्यकव्ययोः राजीवाप्तिं हतुं डाश्च मशाल्कांश्च सर्वशः १६ नभस्सयेदकचरा-
 नज्ञाताश्च मृगाह्वान् भस्सेष्वपि ससुदिष्टान् सवान्यचनस्वस्तथा १७

कर्नापिराजीवादयो हव्यकव्याभ्यामन्यत्रापि भक्ष्यादस्यस्यायमायत्नात् सुन्यतरैश्च रोहितपाठिनराजीवादीनान्तुल्यत्वेनाभिधा-
 नान् तथा च शंखः राजीगाः सिंहं तुं डाश्च मशाल्कांश्च तथैव च पाठिनरोहितौ चापि भक्ष्यामत्स्येषु कीर्तिताः याज्ञवल्क्यः भक्ष्याणां
 च नरत्वाभ्यापित्वाः कच्छपशाल्यकाः शशश्च मत्स्येष्वपि तु सिंहं तुं डाकरोहिताः तथा पाठिनराजीवमशाल्काश्चिदजातिभिः हारी-
 तैः मशाल्कान् मत्स्यान् न्यायोपपन्नान्मांसयेत् एवं च शोल्लेखाद्यौ न कर्त्तव्यमिदं पाठिनरोहितौ राजीवाद्यास्तथानेति व्याख्यानसु
 निरुसंभवा १६ नभस्सयेदिति मेघकाकिणः प्रायेण चरंति सर्पादपस्तानि कचरां न तथा ये अभिपुक्तैरपि नामजातिभेदेनावधार्यभिषाण

तस्य मृगपक्षिणो न जायते तान् भक्ष्येषु हि शानि निसामान्या विशेषानिवेषाभावेन भक्ष्यपक्षिनिक्षिप्तान् भक्ष्यत्वेन समुद्दिश्य निव
 तयाम्बन् पंचनखात्वा नरादीन् न भक्षयेत् १० अत्र प्रतिभस्रवमाह आविधमिति आविधं संधारव्यं प्राणिभेदं कंशल्यं कंतलं हारं
 तलोमानम् तथा गोधाण्डकच्छपशान् पंचनखेषु भक्ष्यान्मन्वा दयः प्राहुः तथा उष्ट्रवर्जितान् एकदंतं पंतसु पेतान् १८ छत्राकमि
 ति कवकं ग्रामस्मृकरलशलादीनां अन्यतमं बुद्धिपूर्वकं गुणप्रायश्चित्तोपदेशान् अभ्यासतो भक्षयित्वा हि जातिः पतति ततश्च पतितमा-
 याश्चिन्तयन् गहितानां न थाजभिः कुराया न समानि घडिति १९ अभस्येति एतां छिन्नाकादीनि यदुद्धिपूर्वकमेव भक्षयित्वा अभिये-
 यभक्षणस्य निभिनत्तेन साहित्यस्यापि वक्षितत्वात् एकादशाध्यायवक्ष्यमाणस्वरूपं सताहसाध्यं सातपत्यं चिन्तितं चान्यथा च यत्पतितमा-
 तिरिक्तेषु लोहितरुक्षनिर्वासादिषु प्रत्येकं भक्षणं दहोपत्रोपचारं संकुर्यात् छत्राकादीनां च प्रायाश्चनापकं वर्जनार्थः शेषेषूपयसे दह

आविधंशल्यं कंगोधां रवद्रुर्मशशांस्तथा भक्ष्यान्मंचनखेषु धादुरनुद्राश्चैकतो दंतः १८ छत्राकं विदुरा
 हंचलसु न ग्रामकुक्कुटम् पलांडगृजनं चैव भक्ष्याजध्यापते हिजः १९ अभस्येतां निषुडजग्ध्वा कृच्छ्रसा
 तपनंचरेत् यतिचाद्रायणांवापि शेषेषूपयसे दहः २० सुवत्सरस्यैकमापि चरेत् कृच्छ्रं हिजोत्तमः अज्ञात
 भक्तकृच्छ्रार्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः २१ यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्बध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिणः मृत्यानां चैव वृत्त्यर्थ
 मगस्त्योत्थाचरत्सु २२

भितिलायवार्थं तत्र हि क्रियमाणे लोहितनिर्वासादहणमपि कर्तव्यं स्यात् २० संवत्सरस्येति हि-
 जोत्तमपदं हिजातिपरं च याणां मरुतत्वात् एनहुक्तं हिजातीनां भिक्षुपसंहराच्च हिजातिः संवत्सरमध्ये एकमापि कृच्छ्रं प्रयमात्माना
 न्वाजापलास्यमाज्ञातभक्षणदोषोपशमनार्थमनुष्ठेत् ज्ञातस्य पुनः अभक्ष्यभक्षणदोषस्यापिशेषतो यत्र यद्दिहितं तदेव प्राया
 नंकुर्यात् पचुत्राणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् अहमृमादिर्निर्णेत्य च वाचा प्रशस्य नृनिनद्रव्यशक्तिप्रकरणया त-
 प्रायश्चित्तन्यतिरिक्तद्रव्यमुद्दिशेवैव तिष्ठते २१ यज्ञार्थमिति ददानीं भक्षणप्रसंगेन यागाद्यर्थं हिंसां मव्यनुजानाति यथा
 ब्राह्मणादिभिर्योगार्थं प्रशस्ताः शास्त्रविहिता मृगपक्षिणो बध्याः मृत्यानां चावश्यं भरणीयानां दृढमातापित्रादीनां संव

स्यादगस्त्यो मुनिः पूर्वतथाकृतयान्प्रकृतिरूपयोगमनुवादः २२ बभूवुरिति यस्मात्पुत्राननेष्वपि अधिककर्तृकयज्ञोऽव्युत्पन्नक्षणां
 मृगपक्षिणां मांसेन सुगोडाया अभवन् तस्माद्यज्ञार्थमधुना तनैरपि मृगपक्षिणो बध्याः २३ इदानीं पर्युषितप्रतिप्रसवार्थमाह
 यत्किंचिदिति यत्किंचित्त्वरविशदं अभवद्वाह्यं मोदकादिभोजनं पायसादिभोजनं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं
 तन्पुनर्नैव उद्यादिभोजनं यत्किंचित्त्वरविशदं अभवद्वाह्यं मोदकादिभोजनं पायसादिभोजनं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं
 स्यात्तद्वाह्यं भोजनं यत्किंचित्त्वरविशदं अभवद्वाह्यं मोदकादिभोजनं पायसादिभोजनं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं तत्पर्युषितं
 पाकात्वा एवाभिधारणमुपदिश्यते तथाच परमः मत्स्यमाषसंयुक्तं तथा पर्युषितं च यत् तलुमक्षालितं कृत्वा भोजनं तदाभिधारित
 म् हाविः शेषं तु चरुगोडायादिपर्युषितमपि भोजनकाळे स्नेहसंयोगभूयमेव भक्षणं यत्पृथगुपदेशात् २४ निरस्थितमिति

बभूवुरितिसुगोडाया भक्षणां मृगपक्षिणाम् पुराणेष्वपि यज्ञोऽव्युत्पन्नक्षत्रसवेषु च २३ यत्किंचित् स्नेह
 संयुक्तं मत्स्यमाषसंयुक्तं तत्पर्युषितं तदाह विः शेषं च यद्भवेत् २४ निरस्थितमपि स्वाधुम
 स्नेहात्कहिजातिभिः यवगोधूमजसवपयस्यैव विक्रिया २५ एतदुक्तं हि ज्ञानीनां भक्ष्याभक्ष्यमशेष
 तः मांसस्यातः यवस्याभिविधिं भक्षणवर्जने २६ मोक्षितं भक्ष्येन्मांसं ब्राह्मणानां च काम्यया यथा
 विधिं नियुक्तं तत्राणानां मेव चालये २७

अनेकान्त्र्यं तस्मिन् विज्ञातप्राप्यवगोधूमदुग्धविकाराः स्नेहसंयोगरहिता अपि हि
 जातिभिर्भक्षणयाः २५ एतदुक्तमिति एतद्विज्ञानीनां भक्ष्याभक्ष्यमुक्तम् अत ऊर्ध्वं मांसस्य भक्षणं वर्ज्यं च विधानं निः शेषं
 द्यामि २६ मोक्षितमिति मोक्षितं भक्ष्येदिति परिसंख्यावास्यान् नियमविधिविज्ञातं यत्परिसंख्यात्वे मोक्षितादन्यन्नभक्षणा
 यामिति वाच्यार्थस्यात् संचातुपाकृतं मांसानीत्यनेनैव निषेधात्तात् तस्मान्नात्र कृतमोक्षणार्थसंस्कारयुक्तं ज्ञातपक्षमांसं
 भक्षणमिदं यत्सांगीधीयते अतएवाभक्ष्यं कृतान्पशून्मंत्रैरित्यस्यानुवादवक्ष्यति ब्राह्मणानां च यदा कामना भवति तदा वश्यं मांसं
 भोक्तव्यमिति तदपि नियमन एकवारं भक्षयेत्साकृद्ब्राह्मणकाम्येति यमवचनात् तथा आह च मधुपर्कं च मांसो मधुपर्क इति तु

ह्यवचनान् नित्युक्तेन नियमान्मांसं भक्षणियामिति अतएव विनियुक्तस्तथा न्यायभित्तिः क्रमदोषं वक्ष्यति प्राणालये चाहारान्तराभावनिमित्तके व्याधिहेतुके वानियमतो मांसं भक्षयेत् २० प्राणालये मांसं भक्षणानुवादमाह प्राणस्यान्वमिदमिति प्राणिनो निप्राणो जीवः शरीरान्तर्गतो भोक्ता तस्यादनीयं सर्वमिदं ब्रह्माकृत्य तवान् किं तदा हजगमपञ्चादिस्थावरं जीहियवादि सर्वतस्य भोजनं तस्मात्प्राणधारणार्थं जीवो मांसं भक्षयेत् प्राणस्यार्थमिदं सर्वं भले वं प्रपंचयति २८ चराणामिति जंगमानां हरिणादीनां अजंगमास्तृणादयः दंष्ट्रिणां व्याघ्रादीनां अदंष्ट्रिणो हरिणादयः सहस्त्रानामनुव्यादीनां अहस्तास्त्यादयः शूराणां सिंहादीनां भीरवो ह्यदनीया एतादृशं विधातुरेव सृष्टौ २९ गतेति भक्षयित्वा भक्षणार्हं न्याणिनः प्रत्यहं भक्षयन् दोषं प्राप्नोति यस्मा

प्राणस्यान्वमिदं सर्वं प्राजापतिरकृत्य यत् स्यात्वं जंगमं चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् २८ चराणामन्वमन्वरा दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः अहस्ताश्च सहस्त्रानां शूराणां चैव भीरवः २९ नात्तादुष्यत्स दन्ताद्यान्प्राणिनो हन्यहन्त्यपि धात्रैव सृष्टास्त्याद्याश्च प्राणिनोऽन्तारएव च ३० यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्येष दैवो विधिः सृष्टः अतो न्यथा प्रवृत्तिस्तस्मात्समा विधिरुच्यते ३१ क्रीत्वा स्वयं वा पशुत्याद्या परोपकृतं मेव वा देवान्यितुं आर्चयित्वा वा दन्मांसं न दुष्यति ३२ नाद्यादविधिनान्मांसविधिशोऽनापदि हिजः जग्ध्याद्यविधिनान्मांसं प्रत्येतैरदत्तेऽवशाः ३३

द्विधा चैव भक्षणार्हं भक्षयितारश्च निर्भिर्भिता इति त्रिभिः श्लोकेः प्राणालये मांसं भक्षणस्तत्तिरियम् २० अथ प्रोक्षितं भक्षणं नियमार्थमाह यज्ञयेति यज्ञसंपत्त्यर्थं तदंगभूतमांसस्य भक्षणं जग्धिरेतद्देवमनुष्ठानं उक्तव्यतिरिक्तं प्रकारेण सुनरात्सार्थमेव पशून्व्यापाद्य तन्मांसं भक्षणे शुभ्रचीमाक्षसोचितं मनुष्ठानं इत्युक्तं २८ दृश्यामांसं भक्षणं निरुत्सलुवादः ३१ क्रीलेति क्रीत्वा आत्मना चोत्साद्य अन्येन वा केनाप्यानीय दत्तं मांसं देवपितृभ्यो दत्त्वा शेषं भक्षयन् न पापं प्राप्नोति अतः प्रोक्षितादि चतुष्टयं भक्षणवन्नेदं नियतं भक्षणं न दुष्यतीत्यभिधानात् वर्षे वर्षेऽभ्यर्चयेत् इत्यादि वक्ष्यमाणमांसं सर्वजना विधिरप्येत पवाविरोधात् ३२ नाद्यादिति मांसं भक्षणानुष्ठानदोषस्यो हिजातिरनापदि तत्तद्देवाद्यर्चनविधानं विना न मांसं भक्षयेत् य

दविधानेन योमांसंखादतिममृतः सन्त्यन्मांसनेन प्राक्षितं तैः प्राणिभिः परलोकैस्वरक्षाणां क्षमाः स्वीयत इति सर्वश्रुत्योक्तानुवादः ३३
 ननादृशमिति मृगवधजनिव्याधादेर्जननिमित्तं मृगाणां हंतुर्न तथा विधेयं भवति यादृशमदेव पितृशेषभूतमांसानि स्वादतः पर-
 लोके भवतीति पण्युवाद एव ३४ नियुक्तस्त्विति आदेः सधुपकेन यथा शास्त्रनिवृत्तः सन् यो भानुव्योमांसं न स्वादतिममृतः सन्नेकविं-
 शतिर्जन्मानि परशुर्भवति यथा गिधिनियुक्तस्त्वित्येति न्ययमाति क्रमफलविधानमिदम् ३५ असंस्कृतामिति वेदविहितमंत्रवत्प्रोक्ष-
 णादिसंस्कारमृत्युन्यायमृगिमादिः कदाचिन्मांभोयात् शाश्वतं प्रवाहनादितया नित्यपशुयागादिविधिमस्थितो मंत्रसंस्कृतानेवा-
 भूयादिति प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसमित्येतस्यानुवादायमेतन् ३६ कुर्यादिति संगे आसक्तौ पशुभक्षणां नुरागेण एतमर्थोपिष्टमर्थो

ननादृशं भवत्येनोन्मृगहंतुर्द्विनाथिनः यादृशं भवति त्रैत्यवृथामांसानि स्वादतः ३४ नियुक्तस्तथा न्यायं
 योमांसानि मानयः स त्रैत्यपशुतां याति स भवानेकविंशतिम् ३५ असंस्कृतान्पशून्मंत्रेनाद्यादिभ्यः कदाच-
 न मंत्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमस्थितः ३६ कुर्यादृतपशुसंगकुयासिष्टपशुतया न त्वेव तुष्टया
 हंतुं पशुमिच्छेत्कदाचन ३७ यावन्निपशुरोमाणि तावत्कलो हमारणम् वृथापशुघ्नः प्रामोति त्रैत्यजन्मनि
 जन्मनि ३८ यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयं भूवा यज्ञस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञवधोऽवधः ३९ औषध्याः
 पशवो वृक्षास्तिर्यचः पक्षिणस्तथा यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवंस्तत्सृतोऽपुनः ४०

वापशुप्रतिकृतिं कृत्वा स्वादये
 तन्मृगं देवताद्युद्देशं निर्येयपशून्कदापि हंतुमिच्छेत् ३७ यावतीति देवताद्युद्देशं मंत्रेण आत्मा र्थयः पशून् हंतिसवत्थाप-
 शुभ्रो मृतः सन् यावत्तरव्यानि पशुरोमाणि तावत्सप्या मृतं जन्म निजन्म निभारणं प्राप्नोति तस्माद्दृथापशुन् न हन्यात् तावत्कल-
 तिवत्वं तात्क्रियाभ्यामृत्तिगणने कलस्त अत्ययः इह शब्द आगमप्रसिद्धिः सूचनार्थः ३८ यज्ञार्थं तु पशुवधेन दोष इत्याह यज्ञा-
 र्थं पशव इति यज्ञसि र्गर्थं प्रजापतिना आत्मनेवादेरेण पशवः सृष्टा यज्ञभ्यान्मोमास्ताहुतिन्यायात् सर्वस्यास्य जगतो विवृत्त्यर्थः तस्या-
 यज्ञे वधोऽप्येव भजन्यदोषतावात् किं ३९ औषध्यदिति औषधोऽत्रोहिपवाद्याद्युत्सायूपाद्यार्थाः तिर्यंच कूर्मादयः पक्षिणः

कपिंजलाद्याः यज्ञार्थीविनाशंगताः पुनर्जीत्युक्तर्वेप्राप्नुवन्ति ४० मधुपर्केचेति, समांसोमधुपर्क इति विधानान्मधुपर्केचयनेचज्यो-
तिद्योसादौ पित्र्येदेवेचकर्मणि आद्वादौ पशवो हिंसनीयाः नान्यथेति मनुष्ये हिंसनीयाः ४१ एषर्थेति एषु मधुपर्कदिषु पदार्थे-
षु पशून् हिंसन् आत्मानं पशुं च उच्यते स्वर्गाद्विप्रेष्य प्रयोगयोग्यविलक्षणदेहदेशादिसंबंधप्रापयति वेदतत्त्वार्थविदिति विदधिकार-
बोधनायम् नन्वन्याधिकारित्वे कर्मणि कथमनधिकृतस्य पश्यादेरुक्तमगतिप्राप्तिः फलमुच्यते शास्त्रप्रमाणकलात् अस्यार्थस्य
धिकारिका राजानेष्टावनधिकारिणो विपुत्रस्य फलप्राप्तिवत् इहापि पश्यादिगतफलसंभवा नूयजमान एव कारुणिकतया पशुगतफल
विशिष्टमेव फलं कामयिष्यति अतएवात्मानं च पशून् चैवेत्यभिधानम् यजमानव्यापारादेव पशुगतफलमिदं फलं ४२ गृहे गुरावर-
ण्येवेति गृहे गृहाद्यमेव ग्रहार्थमेवान्नप्रस्थार्थमेव ग्रहास्तत्प्राद्विजो नित्यसन्नापद्यपि नाशास्त्रार्थो हिंसां समाचरेत् ४३ कथंतीति हिं-

मधुपर्केचयनेचपितृदेवतकर्मणि अत्रैव पशवो हिंस्यान्मान्यत्रैत्यवधीन्मनुः ४१ एषर्थेषु पशून् हिं-
सन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः आत्मानं च पशून् चैव गमयत्युक्तमंगतिम् ४२ गृहे गुरावरण्येवा निवसन्नात्मवा-
न्विजः नावेदविहिता हिंसा मापद्यपि समाचरेत् ४३ यावेदविहिता हिंसा नियतास्मिन् गुराचरे अहिंसा मे-
व तां विद्याद्देवाद्भूमौ हिनिर्वृत्तौ ४४ यो हिंसकानि मृतानि हिंसस्यात्मसूक्ष्मेच्छया मजीवंश्च मृतश्चैव न
कचित्सूक्ष्ममेधते ४५ यो बध्नन् वधकृशान् प्राणिनान् चिकीर्षति स सर्वस्याहितमेष्कः सखमत्यंतममृतं

स्यादौ दिकारैस्त्रादिपशुहिंसानाथमप्येत्यत आह यावेदविहितेति यावृत्तिविहिता कर्मविशेषदेशकालादिनियताऽस्मिन् ज-
तिस्थान्मरणमात्मानि अहिंसा मेव तां जानीयात् हिंसा न्यायार्थमविरहादेक्षपशुहृन्ननमधर्मः प्राणिहृन्नत्यात् ब्राह्मणहृन्ननवत् इत्याद्य-
नुमानं प्रजीव्य शास्त्रबाधादेवनश्यते ते दृष्टान्तीकृतब्राह्मणहृन्ननस्याप्यधर्मत्वे शास्त्रमेवोपजीव्य वेदाद्भूमौ हिनिर्वृत्तौ यस्मादनन्य-
प्रमाणकोपमो वेदो देवनिःशेषेण प्रकाशतागतः ४४ यो हिंसकानीति योऽनुपधातकान् प्राणिनः हरिणादीनां तस्मिन् सखेच्छया मारय-
तिस इह लोके परलोके च न सखेन वर्द्धते ४५ यो बध्नतेति यो बध्नन् मारणकृशान् प्राणिनां कर्तुं नेच्छति स सर्वहितमानीच्छुरन्

तस्मात्प्रामोनिञ्च ४६ यद्ध्यापतीति यच्चिन्तयति धर्मादिकमिदं स्त्विति सर्वत्रैयः साधनं कर्म करोति यत्र च परमार्थध्यानादौ धृ
तिं बभ्राति तत्सर्वमङ्कशेन लभते य उपधाति भित्ते दंशमशकाद्यागिनं व्यादयति मांसमक्षणाप्रसंगेन हिंसागुणदोषावभिधाय पुनः
प्रकृते मांसमक्षणा माह ४७ नाकृतेति प्राणिहिंसाव्यतिरेकेण न कृचिन्मांससुत्पद्यते प्राणिबधश्च न स्वर्गनिमित्तं न रकहेतुरेव याव
नस्मादगिधिनमांसं न भक्षयतीति शक्तशोणितपरिणामात्मिकां समुत्पत्तिं घृणाकरो विज्ञाप्य प्राणिनां बध-
बंधीकुरकर्मरूपैर्निरूप्य विहितमांसमक्षणादपि निवर्त्तयति किमु ताविहितमांसमक्षणादिति अविधिनामांसमक्षणा निंदालुवादः
४९ न भक्षयतीति उक्तविधिव्यतिरिक्त्येन यो न मांसं भक्षयति पिशाचवादिन यथा पिशाचो भक्षयति तथानेति व्यतिरेके दृष्टान्तः

यद्ध्यायति यत्कुरुते धृतिं बभ्राति यत्र च तद्वामोत्यथलेन यो हि न स्ति न किंचन ४७ नाकृताप्राणिनां
हिंसा मांससुत्पद्यते क्वचित् न च प्राणिबधस्वरयस्तस्मान्मांसं विकर्जयेत् ४८ समुत्पत्तिं च मांसस्य बधवं
धौ च दोहिनाम् प्रसमीक्ष्य निवर्त्तयति सर्वमांसस्य मक्षणात् ४९ न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत्
सलोकैः प्रियतायाति व्याधिभिश्च न पीडयते ५० अलुभता विशिस्तानि हनाक्रयविक्रया संस्कृतांचो
पहन्तांचरवादकञ्चेति यातकाः ५१ स्वमांसं परमांसेन यो बद्धयितुमिच्छति अनभ्यर्चयितुं देवान्
ततोऽन्योन्यास्त्युप्यकृत् ५२

सलोकस्यापि यो भवति रोगैश्च न बाध्यते तस्मादवैधमांसमक्षणाद्याधयो भवंतीति दर्शित
म् ५० अलुभतेति पददुर्भाति व्यतिरेकेण हननं कर्तुं शक्यते सोऽलुभता विशिस्ता अंगानियः कर्त्तर्यादिना पृथक् पृथक् करोति क
यविक्रयी मांसस्य क्रेता च संस्कृतापानकः स्वादको भक्षयिता गोविंदरानस्तयः कीर्त्ता विक्रीणाति सक्रयविक्रयोत्येकमेवाह
तदुक्तम् हननेन तथा हनाधनेन क्रयकृत्ता विक्रयी तु धनादानात् संस्कृतात्सवर्त्तनादिति यमवचनेन पृथङ्निर्देशात् यातकत्वं
च न च दमशास्त्रोपपन्नवधेन लुभतादयो धिन कर्त्तव्या इत्येवंपरं विधिनिषेधपरत्वाच्छास्त्रस्य स्वादकादीनां पृथक्मायश्चित्तदर्शनात्
५१ स्वमांसमिति स्वशरीरमांसं परमांसेन देवपित्राद्यर्चनं विना यो दृढिन्नेतुमिच्छति तस्मादपरोनापुण्यकृत्स्तीत्यविधिसंभक्षण

निंदानुवादः इदानीमनियतामस्मिदं मांसमक्षणास्यं निवृत्तिर्दमीयइत्येतद्दशयितुमाह ५२ वर्षवर्षश्चि शोवर्षशान्तयावन्प्रतिवर्षम-
 भ्रमेधेनयजेतयमयावज्जीवं मांसं नखादतितामोः पुण्यस्य फलं स्वर्गोदितुल्यम् ५३ फलमूलाशनैरिति पवित्रस्य फलमूलमसृणौ
 चान्नस्य भोजनानां च नीवाद्यन्तानां भोजनैर्न तत्फलमवाप्नोति पुच्छेऽन्निपामिताप्रसिद्धा मांसवर्जनाच्छुभते ५४ मांसमक्षयितेति
 इह लोके यस्य मांसमहमाभिपरलोके मांसमक्षयिष्यतीति एतन्मांसशब्दस्यानिरुक्तपठिताः प्रवदन्ति इति मांसशब्दस्य निर्वचनमवध-
 मांसमक्षणापापफलकथनार्थम् ५५ न मांसमक्षणा इति ब्राह्मणादीनां वर्णानां पथाधिकारमभिहितोऽप्रतिषिद्धमक्षणादीनकश्चि
 द्योषोयस्मात्प्राणिनां मक्षणापानमैकनादीनां वृद्धिः स्थाप्राविकोपधर्मः कर्जन्पुनर्महाफलं अविहितमप्रतिषिद्धमैकन निवृत्तेर्महाफ-

वर्षवृषेऽभ्यमेधेन योजेत्तशान्तं समाः मांसानि च नखादेद्यस्तयोः पुण्यफलं समम् ५६ फलमूलाशनैर्मे-
 ध्येऽसुन्यन्मानां च भोजनैः न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ५७ मांसमक्षयिता सुत्रयस्य मांस
 मिहास्यहम् एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनोपिणः ५८ न मांसमक्षणे दोषेन मद्येन च नैकं प्रवृ-
 त्तिरवाप्तुना न निवृत्तिस्तु महाफला ५९ प्रेतशक्तिमवस्थाभिद्रव्यसुद्धितथैव च तुणामिपिवर्णानां
 यथावदनुपूर्वशः ५७ दंतजानेऽनुजाने च कृतचूडे च संस्थिते अशब्दाबाधवाः सर्वे स्मृतकेचतथोच्य-
 ते ५८

लकथनार्थोऽयं उक्तस्यैव मांसवर्जनमहाफलकथनस्यानुवादः ५६ प्रेतशक्तिमिति ब्राह्मणादीनां च तुणामपि व-
 र्णानां प्रेतेष्वपि पित्रादीनां शक्तिर्ब्राह्मणादि क्रमेण यो यस्येति द्रव्यादीनां च तेजसादीनां शक्तिमभिधास्यन्तं च सुद्धेरशुद्धि सापेक्ष
 तान्निर्रूपणार्थमाह वक्ष्यमाणेन ५७ दंतजाने इति दंतजाने जातं दंतस्यार्थः बाहिताभ्यादिस्थित्यनेन परनिपातः अनुजाने जा-
 तं दंतानं तरेकतचूडाकरणे च चकारात् कृतोपनयने च संस्थिते भूते संति बाधवाः सपिंडाः समानोदकाभ्याशब्दाभवंतीत्युच्यते
 ययोपि भागेनोद्देशमात्रमिदं वक्ष्यमाणार्थोचिकालभेदादिसंख्यावबोधनार्थम् ५८ दशाहमिति सप्तपुरुषपर्यंतं सपिंडतां व-
 क्ष्यति सपिंडेषु शक्यमिति भागोऽन्वदशा होरात्रं ब्राह्मणस्योपादिरप्यते शब्दोद्दिष्टो दशाहेन इति वक्ष्यमाणत्वात् आर्वाकृ संचय

नादः स्त्रामिति चतुरहोपलक्षणं चतुर्योदिवसे अस्थिसंचयनं कुर्व्यादिति विष्णुवचनात् अहमेकाहोरात्रं वा अहः शब्दोऽहोरात्रपरः
अयं चाग्निवेदादिगुणापेक्षो व्यवस्थितविकल्पः यथाह दक्षाः एकाहाच्छुद्धये विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः होने होनं भवेच्चैव व्यह
श्रुतुरहस्तथा श्रौताग्निमतो मंत्रब्राह्मणात्मककृत्स्नशास्त्राध्यायिनः एकाहाशौचम् तत्र श्रौताग्निवेदाध्ययनगुणयोरैकगुण
रहितो होनः तस्य अहः उपर्यगुणवहिनस्तद्दीनतरः केवलस्मार्तभिन्मान्नस्य चतुरहः सकलगुणरहित दशाहः तदाह पराशरः नि
गुणो दशाभिर्दैनैरिति ५९ सपिंडतास्ति सपिंडलक्षणमाह यंपुरुषं प्रति यो गिनं कृत्वा निरूप्यते तस्य पितृपितामहं भृतीन् च
दुष्टुरुपानतिक्रम्य स भर्तु रूपे मासे सपिंडत्वं निवर्तते एवं पुत्रपौत्रादिष्वप्यवगंतव्यं पिंडसंबंधि बंधनाचेयं सपिंडता तथा हि
पितृपितामहं प्रतिताम हेम्यस्त्रिभ्यः पिंडदानं प्रतिताम हस्यापित्रादयस्त्रयः पिंडलेपकजन्म तत्पूर्वस्य तु सप्तमस्य पिंडसंबंधो नास्तीति

दशाहं शावमाशौचं सपिंडेषु विधायते आर्वाकृसंचयनादस्त्रात्र्यहमेकाहमेव च ५९ सपिंडता तु पुरु
षे सप्तमे विनिवर्तते समानादकमावस्तु जन्मनाम्नारूवेदने ६० यथेदं शावमाशौचं सपिंडेषु विधाय
ते जनने व्येवमेव स्यान्निपुणशकृद्भिर्मिच्छताम् ६१ सर्वेषां शावमाशौचमातापित्रोस्तस्मै कम् स्तूत
कमातुरेयस्याहुपस्पृश्यपिताशकृचिः ६२

त्यस्य पिंडता यस्य चैतरेषु पुरुषाः सपिंडाः सोऽपि ते पांसपिंडः पिंडं दातृत्वेन तु
स्तिंडं संबंधान् अतः सातपौरुषोपांसपिंडता तदुक्तं मत्स्यपुराणे लेपमानश्चतुर्योद्याः पित्राद्याः पिंडमागिनः पिंडुदः सप्तमस्तेषां
सापिंडं यं सातपौरुषम् सगोत्रत्वे च यं सपिंडता अतएव शंसिद्धिस्तनौ सपिंडता तु सर्वेषां गोत्रतः सातपौरुषी तेन मातामहादीनां
एकपिंडसंबंधेऽपि न सपिंडता समानोदकत्वं पुनरस्मत्कुले असु कनाभाभूदिति जन्मनामोभयापरितोने निवर्तते ६० यथेदमिति
यथेदं दशाह्नादिकं यमिति माशौचं कर्मानहं लक्षणं सपिंडेषु दशाहं शावमाशौचमित्यनेन विधायते प्रसवेऽपि सप्तम्यशकृदि
भिच्छता सपिंडानां तादृशमेवाशौचं भवेत् अनिर्देशेन तु ल्यतायां मासायां विशेषमाह ६१ सर्वेषामिति मरणमिति मत्स्यपुराणं
क्षणमाशौचं सर्वेषामेव सपिंडानां समानम् जननमिति भित्तं तु मातापित्रोरेव भवति तत्राध्ययं विशेषः जननमिति मत्स्यपुराणं तातुरेव

दशात्रपितुस्तानात्स्मृशोभवति अयमेव संबंधः सर्वे नैन्यकीकृतः जातेषु त्रेषितुः स्नानं सचैल्लुविधीयते आत्मा शक्ये दशा
हेनस्तानात्सुसर्षनिपितुः ६२ भिरस्पल्लिति स्नानं मे युनिनः स्मृतमिति यै कनेस्तानं विधास्यति तेन मे कनं विनापिकामतोरेतः
स्वबलेस्तत्वापुमानशक्त्योभवति अकामनस्तस्वभादोरेतः पाते भूत्रवदेतस्मत्सर्गो इत्यापस्तंबोक्तेः स्नानं विनापि गृहस्थस्य श
दिः अह्मचारिणस्तस्वकामतोऽपि स्वमे सित्वात्र ह्मचारिण्यनेन स्नानादिना शक्तिरुक्ता वैजिकेतुसंबंधे परपूर्वभार्यायामपत्योत्पत्तौ अ
हमशौचं भवति तथा च विष्णुः परपूर्वभार्यासन्निधाय त्रेतः पातिन अशौचमग्रकृतमपि जनन प्रकरणे प्रसंगात्तदनुगुणतयौक्तं यत्र रे
नः पातमात्रेण स्नानं तत्रापत्योत्पत्तौ त्रिषात्रमुचितम् ६३ अन्हाचैकेनेति एकैनान्हा एकया च रात्र्या दस्य होरात्रेण त्रिरात्रौ त्रिभि
रिति नवा होरात्रौ भिक्षितादशाहेनेति वैदग्ध्येनोक्तम् ननु दशाहेनेति वक्तव्ये किमर्थोपवाग्विस्तारः उच्यते वृंहयसीलविधावा

निरस्य तु पुमान् शक्तसु पस्पृशैव शक्यति वैजिकादभिसंबंधादनुक्तं व्यादयं अहम् ६३ अन्हाचैके
नरात्र्या च त्रिरात्रैरेव च त्रिभिः शवस्पृशो विशक्यंति अह्महादुदकदायिनः ६४ गुरोः प्रेतस्य शिष्य
स्तपितृमेधसमाचरन् प्रेतहारैः समतत्र दशरात्रेण शक्यति ६५ रात्रिभिर्मासस्तुल्याभिर्गर्भस्त्रावे
विसृज्यति रजस्तु परतेमाधीस्तानेन स्त्रीरजस्वला ६६

पश्यते वृत्तस्त्रायापगुणयोगेन ये सापिंडा एकाहादि अल्पाशौचपोगास्ते पदितस्ते हादिना शवस्पृशो भवन्ति तदा दशाहेनैव शक्यंति
उदकदायिनः पुनः समानोदकास्त्र्यहेण गोविंदराजस्तथनग्रहणपूर्वकशवि हारकासंबंधिमाह्मणा विषयमिदं दशाहाशौचं
माह ६४ गुरोर्भिति गुरोराचार्यादेरसपिंडस्य भृतस्य शिष्योऽप्येष्टि कृत्वा भेतनि हारकैरुक्तस्योदशरात्रेण शक्यं भवति
६५ रात्रिभिर्भिति अत्र रात्रि रिति विधेयगाभिर्नो बहुलस्या विवक्षितत्वात् तृतीयमासात् प्रपृति गर्भस्त्रावे गर्भमासस्तुल्या होरात्रौ वि
शेषाभिधानाच्चातुर्वर्ण्यस्थो विसृज्यति एनच्च षण्मासपर्यंतम् यथोक्तमादिपुराणे षण्मासाभ्यन्तरया वद्गर्भस्त्रावो भवेद्यदि तदमा
ससमैस्तासां दिवसैः शुद्धिर्भव्यते अतस्त्वैतुना एकमाशौचं नास्ति विद्यते मेधातिथिगोविंदराजादयस्तादिपुराणेन वचनादशौ

नावसाममासादार्वागर्भस्त्रावेमासतुल्याहोरात्रैः स्त्रीणां विशक्रद्दिशिरित्यतिदिशंति प्रथमदितीयमासीयगर्भस्त्रावे स्त्रीणां त्रिरात्रम् यथा
द्वहरीतः गर्भस्त्रावे स्त्रीणां त्रिरात्रं साधीयोरजोविशेषत्वात् पित्रादिसापिडानास्त्वत्रसद्यः शौचम् यथाह रुमंतुः गर्भमासतुल्यादि
वसागर्भसंस्वर्णसद्यः शौचं वाभवति गर्भमासतुल्यादिति स्त्रीविषयं सद्यः शौचं वेति पित्रादिसापिडविषयमिति व्यवस्थितविकल्पः
रजस्त्वत्वाच्च स्त्रीरजसिनिष्ठे सति पत्युर्मैदिने स्नानेनाह द्यार्थकल्पनयोराप्रथयति स्पर्शयोग्यातु त्रिरात्रव्यपगमे चतुर्थे हि निष्ठतस्नानेनै
व च स्त्राभवति ६६ नृणांमिति अकृतचूडानां बालानां मरणे सापिडानामहोरात्रेण शक्रद्दिशंति कृतचूडानां तु मरणे प्रागुपनयनकालादि
यत्रेण शक्रद्दिः ६७ ऊनहि वार्षिकमिति असंपूर्णहिरवर्षबालं मृतमकृतचूडं गालादिभिरलंकृत्य ग्रामादुहिः कृत्वा विशुद्धायां भूमौ काळां
तरे शीर्णदेहतयागव्यमस्थिसंचयनकर्त्राधयाः प्रक्षिपेयुः विश्वरूपरूपस्यां भूमौ अन्यस्यास्थिसंचयनन कृततत्त्वानि दध्युरिति

नृणामकृतचूडानां विशक्रद्दिर्नैशिकी स्मृत्या निर्हन्तचूडकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ६७ ऊनहि वार्षिकं येन
न्निदं क्रवीधियावहिः अलंकृत्य सुचौ भूमावस्थिसंचयनादने-६८ नास्य काव्येर्गिनि संस्कारो न च कार्यदि-
कक्रिया अरण्ये काष्ठवत्त्वात्सापेयुस्त्यहमेव च ६९ नात्रिवर्षस्य कर्तव्या बाधवैरुदकक्रिया जातदंतस्य वा
कुशुर्नान्निवापि कृते सति ७०

आंच सते ६८ नास्येति अस्यो न हि वार्षिकस्याग्नि संस्कारो न कर्तव्यः नाप्युदकक्रिया कर्तव्या
उदकदाननिषेधोयं आत्मादिसकलमेतं कृत्य निवृत्त्यर्थः किं त्वरण्ये काष्ठवत्त्वमित्यन्य काष्ठवदिति शोकासावोऽभिहितः यथा अरण्ये काष्ठं
परित्यज्य शोको न भवति एवं त्वत्साध्यहं सपेतं व्यहारां चं कुर्यात् अयं चाकृतचूडस्य व्यहारां च विधिः पूर्वोक्ते काहा शौचविकल्पपरः सच
व्यवस्थितो रतस्नाध्यायादियुक्तस्ये काहः तद्वद्विहितस्य व्यहः यद्यपि मृतानां परित्यागमात्रं विहितं तथाप्युन हि वार्षिकान्निवसने इति याज्ञव
ल्क्यपचनान्दिरक्त्या भूमौ निरायायेयत्वात्तथाः ६९ नात्रिवर्षस्येति अत्रासत्तत्त्वतीयवर्षस्य पित्रादिसापिडं रुदकक्रियानकर्तव्येति पूर्वत्रमि
पिद्राप्युत्तमार्थमनूयते जातदंतस्य बाणदकदानं कर्तव्यम् नामकरणे वारुते उदकक्रिया साहचर्योदग्नि संस्कारोप्यनुज्ञा मात्रं जेतपिंड
आभ्यादित्वं यद्यप्यकरणसंभवे वरणं ज्ञेयावहं तथापि करणाकरणयोराभ्यानां ज्ञातदंतं कृतनाम्नोः करणे येनोपकारो भवत्यकरणे

प्रत्यवायाभावादत्यगरम्यते ७० सप्तसत्त्वारिणीति सहाध्यायिनिर्मृते एकत्रमशौचं कर्तव्यं समानोदकानां पुनः पुत्रजनने सति त्रि
रात्रेण श्रद्धिर्मिति अहानुदकदायिनं इति मरणविषयमुक्तम् ७१ स्त्रीणां भिति स्त्रीणामकृतविवाहानां वाग्दत्तानां मरणे बांधवा
भर्त्रादपस्य हेनसुधंति वाग्दत्तानां विनामर्तुसंबंधाभावात् अश्रुतमपि वाग्दत्तानां पर्यंतं बोद्धव्यम् सनाभयः पितृपक्षाः वाग्दत्तानां
विवाहादूर्ध्वमरणे योक्तैर्नैव कल्पेनेत्येतच्छ्रुत्योक्तपूर्वदर्शनेन त्रिप्रात्रेणैव सुध्यतीत्यर्थः तदुक्तमादिपुराणे आजन्मनस्कृत्तानं-
यत्र कन्याविपदाने सद्यः शौचं भवेन्नत्र सर्ववर्णपुनित्यशः ततो वाग्दत्तानां पर्यंतं यावदेकाहमेव हि अतः परं मृद्वहानां त्रिप्रात्रभित्तिनि
अभयः वाग्दत्तानां कृतं तत्र त्रयोचो भयतस्त्यहम् पितुर्वरस्त्वत्ततो दत्तानां मर्तुरेव हि स्वजात्यक्तमशौचं स्यान्मृतकसूतकोपि च मेधा
तिथिगोविंदराजौ तु ययोक्तैर्नैव कल्पेनेति नृणामकृतचूडानां भित्ते तदुक्तेन विधिना शक्त्यंतीति व्याचक्षतुः अत्र च व्याख्याने पुत्रवलक

सप्तसत्त्वारिण्येकाहमतीते क्षपणं स्मृतम् जन्मन्येकोदकानां तु त्रिप्रात्राच्छुद्धिरिष्यते ७१ स्त्रीणाम
संस्कृतानां तु अहानुदकदायिनि बांधवाः यथोक्तैर्नैव कल्पेन शक्यंति तु सनाभयः ७२ अक्षारलवणा-
न्नाः स्फूर्तिमज्जयुश्च ते व्यहम् मांसाशनं च नाश्वीयुः शरीरश्च पृथक्कुक्षितौ ७३ सन्निधावेषवैक-
त्यः शावाशौचस्य कर्तितः असन्निधावयं ज्ञेयो विधिः संबन्धि बांधवैः ७४ विगततु विदेशस्थं मृ-
णुयाद्याह्यनिदेशम् यच्छेषं देशरात्रस्य तानवदवाप्तविभवेत् ७५

चं स्यात् तच्चादिपुराणाद्येनैकवचनं विरुद्धम् ७२ अक्षरेति क्षारलवणं कृष्णमलवणं तद्गृहितमन्त्रमग्नीयुः त्रिप्रात्रेण द्यौस्तानमा-
चरेयुः मांसचनमक्षयेयुः क्षौमौ चैकाकिनः शयनं कुक्षुः ७३ सन्निधाविति मृतस्य सन्निधावेकस्थानावस्थानादहःपरिज्ञाने शावाशौ-
चस्य विधिरयमुक्तश्च देशांतरावस्थानादज्ञाने सत्ययवस्य प्राणो विधिः संबन्धि बांधवैर्ज्ञातव्यः संबन्धिनः सपिंडाः समानोदका बांधवाः
७४ विगततन्ति विगतं मृतं विदेशस्थं विप्लवदेशस्थं अनिर्देशामनिर्गतं देशाद्याशौचकालं यः शृणोति स यदवशिष्टं देशरा-
त्राद्यशौचस्य तानवत्कालमविकशो भवति विगतमित्यपलक्षणजननेत्येतदवगतव्यम् तथा च शुद्धस्यतिः अन्यदेशास्मृतं ज्ञातिमुत्वा

वापुत्रजनन अनिर्गते दशाहेतुशोषाहोभिर्यशस्यति ७५ अतिक्रान्त इति नाशोचं प्रसवस्यास्तिव्यतीतेषु दिनेषु इति दे-
 वलवचनान्तराण्यवयवचनमिदम् सापिंडमरणे दशाहाशोचैव अतिक्रान्ते त्रिरात्रमशुद्धो भवति संवत्सरे पुनरतीतं स्माले व विशुध्य-
 ति एतच्चाविशेषेणाभिधानाच्चाहुर्वर्गविषयम् ७६ निर्देशमिति दशाहाशोचव्यपगमे कर्मणि हलक्षणस्य अहाशोचस्योक्त-
 यान् तदंगास्परीविषयम् निर्गतं दशाहं सपिंडमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्मच संचलं स्मालास्पृश्यो भवति ७७ बाल इति बाले अजात
 दंते मृतजानंते नृणाम कृतचूडानां भित्ति एका होरात्राभिधाना देशानरस्थे च सापिंडे मृत इत्येका हाशोचविषयम् पूर्वश्लोके दशा-
 हाशोचिनत्वाद्दहाविधानात्पृथक्पिंडे समानोदके त्रिरात्रमुक्तम् तत्र त्रिरात्रव्यपगमे सर्वेषु संचलं स्मालासद्यो विशुद्धो भवति ७८

अतिक्रान्ते दशाहेच त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ७६ निर्देश-
 नातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्मच सवासाजलमापुत्य शुद्धो भवति मानवः ७७ बाले दशांतरस्यैव पृथ-
 क्पिंडे च संस्थितं सवासाजलमापुत्य सद्य एव विशुध्यति ७८ अतः दशाहे स्याता चेत् पुनर्मरणज-
 न्मनि तावत्स्यादशुचिर्विमोयावत् स्यादतिर्दशम् ७९ त्रिरात्रमाहाराशोचमन्वाप्युसं स्थिते सति
 तस्य पुत्रे च पत्या च दिवारात्रमिति स्थितिः ८० श्रोत्रिये तु सपत्ने त्रिरात्रमशुचिर्भवत् मातुले पक्षि-
 णीरात्रिं शिष्या लिङ्गवाधेषु च ८१ ग्रैने राजनिमज्ज्या नियस्य स्याद्विषये स्थितः अश्रोत्रिये त्वहः कलम
 नूचानेन यागुरो ८२

अतर्दशाह इति दशाहादिमध्ये यदि पुनर्मरणे मरणं जनने न संयात्युनः शब्दात्सजातीयावगमा-
 नूतं दाता वत्कालमेव विधादिरशुद्ध स्यात् यावत्सूक्तानं दशाहाद्यशोचं नानापगतं स्यात्तात्काल्यशोचव्यपगमेनैव हितो योपभृतके मृत-
 के च शतदिनपर्यन्तः ७९ त्रिरात्रमिति आचार्ये मृतं सति शिष्यस्य त्रिरात्रमाशोचं वेदं तितत्युत्र पत्योश्च मृतयोरहोरात्रमित्येवाशास्त्रमयादा-
 ८० श्रोत्रिय इति वेदशास्त्राध्यायिनि उपसंपत्ने भेदादिना तत्समापवर्तिनित इह वास्मिन्त्यर्थः तस्मिन्नेत्रिरात्रेण शक्यो भवति मातुलकाले
 कृशिष्यादिपुपक्षिणीनां त्रिव्याप्याशोचं द्वे अहनी पूर्वे तरेपक्षाविवयस्याः सापक्षिणी ८१ ग्रैने राजनीति यस्य देशो ब्राह्मणादि स्थितः त-

नमिषयाणातिनकाश्चिद्विशेषः तस्माद्धोमस्वाध्यायपञ्चार्थसंयुगेअशौचत्वाध्वन्यसंयुगासनार्थमितीदन्निष्प्रमाणम् ८५ दिवेति
 नांङांतरजस्वलां ब्रह्माहादिकं प्रसूतान्दशाहाभ्यंतरे शवशवस्पृष्टिर्न च स्पृष्ट्वा स्नानेन सुद्धो भवति केचित्तु तत्स्पृष्टिर्न भित्तिचांडालोद
 क्यादिभिः सर्वैः संप्रधायति गोविदराजस्तथा सवल्स्यवचनात् शवस्पृष्टिर्न मेव तत्स्पृष्टिर्न माह नोदक्यादिस्पृष्टिर्न तत्राचमनविधा
 नान् तदाह याज्ञवल्क्यः उदक्यासुचिभिः स्नायात्संस्पृष्टस्तेरुपस्पृशेत् उदक्याशक्चिभिः स्पृष्टः स्नानं कुर्यात्तदुदक्याशौचिभिः स्पृष्टैः
 स्पृष्टमूर्णस्पृशेदत्त्वमेत् ८५ आचर्येति आस्यदेवपूजादिसंविर्कर्षुः स्नानाचमनादिना प्रयतः सम्यक्कृतचांडालाद्यशक्तविदर्शने स
 ति ओंउदुलंजाने वेदसमित्यादिस्पृष्टेन मंत्रान् यथा समर्थं पावमानीष्य शक्त्या जपेत् ८६ नारभिति मानुषास्त्रिहसंयुक्तं-
 स्पृष्ट्वा ब्राह्मणादिः स्नानेन विशक्त्यति स्नेहद्वयपुनः स्पृष्ट्वा आचम्य गोस्पर्शं कवेक्षणयोरन्यतरत्कृत्वा विशुद्धो भवति ८७ आ

दिवा कर्त्तुं सुदक्यां च पतितं सुतिकांतया शवं तत्स्पृष्टिर्न चैव स्पृष्ट्वा स्नानेन शक्यति ८५ अत्र
 सम्ययतो नित्यजपदशक्तिदर्शनं सौरान्ध्रान् यथा त्साह पावमानोऽप्यशक्तिः ८६ नारस्पृष्ट्या स्थि
 सस्नेहं स्नात्वा विप्रो विशक्त्यति आचम्यैव तु निःस्नेहं गामालु स्यात्कर्मोऽस्य वा ८७ आदिष्टेनोदकं
 कुर्यादाग्रतः स मापनात् समासितूदकं कृत्वा त्रिरात्रेण च शक्यति ८८ दृथासकरजानानां प्र
 व्रज्यास्तु च तिष्ठताम् आत्मनस्साभिना च निवर्त्ततोदकक्रिया ८९

दिष्टीति व्रतादेवानमादिष्टं तदस्यास्तीति
 ब्रह्मचारिभ्यमेतौदकमाग्रतः समापनान्न कुर्यात् उदकमिति पूरकपिंडपोडश आस्थादिसकलमेतत्कृत्योपलक्षणं समासे पुनर्ब्रह्मच
 र्यमेतौदकं कृत्वा त्रिरात्रं शौचं कृत्वा विशक्त्यति एतच्च भातापित्राचार्यव्यतिस्तिविषयम् तदाह वसिष्ठः ब्रह्मचारिणः शयकर्म
 णाग्रतान्वृत्तिरन्य नमातापित्रोर्गोविशयकर्मणेति शविभिभक्तकेन निर्हरणदह्नोदकदानपूर्वकपिंडपोडश आस्थादिक्रमेणा
 वक्ष्यति न भ्रानार्पस्वमुपाध्यायमिति ८८ दृयेति जातशब्दः नत्येकमभि संबध्यते दृथाजातानां बाहुल्येन त्यक्तस्वधर्मिणांसं क
 रजातानां हीनगर्णेनोत्कृष्टस्त्रीपूत्यन्तानां वेदवाद्यारक्तपटादिप्रव्रज्यास्त्वर्चमानानां अशस्त्रोपविषोद्धं धनादिना कामतश्चकृत

अवितत्यागिनामुदकादिक्रियानकर्तव्या ८९ पाण्डमिति वेदचात्यरक्तपटमौजोऽदिमन्त्रचर्यापाषंडतदनुतिष्ठतीनांस्वच्छंदमेका
 ३नेकपुरुषगामिनीनांगर्मपातनभर्तृवधकारिणीनांहिजातिस्त्रीणांस्मृतापीनांडक्रिया औत्सर्ग्येदहिकन्निवर्ततइतिपूर्वेणसंबं
 धः ९० अन्वार्पमिति आचार्यउपनयनपूर्वकंसंपूर्णशास्त्राध्यापयिताउपाध्यायोवेदेकदेशस्यागस्यवाअध्यापकः वेदस्यवेदा
 नोचएकदेशस्यापिप्यास्व्यातागुरुः निर्हरणकलात्वेतकृतस्यनिर्हृत्यइतिदाहृशाहृषिडपोडशाश्राद्धादिसकलमेतकृतस्यप्रद-
 र्शनार्थमान्वार्यादीन्यंचभृतानिर्हृत्यब्रह्मचारीनस्तुभजतोभवति एवंचान्यानिर्हृत्यब्रह्मलोपोभबतीतिगम्यतेआचार्यस्वमित्य-
 भिपानाहुर्गुरुसन्निहतेगुरुवहृतिमाचरेत्इतिन्यायान्वाचार्याचार्यमपिस्वामितिसर्वसंबन्धनेनोपाध्यायोपाध्यायमपिनि
 र्हृत्यब्रह्मलोपएव ९१ दक्षिणेनेति अमांगलिकत्वादत्येतापसृष्टमूद्रक्रमेणाभिधानंभूदंभृतं दक्षिणपुरद्वारेणनिर्हरेत् हिजातीन्

पाषंडमाश्रितानांचचरंतीनांचकामतः गर्भमर्तृदुहांचैवसुरापीनांचयोषिताम् ९० आचा-
 र्यंस्समुपाध्यायंपितरंमातरंगुरुम् निर्हृत्यतुभ्रतीयेतान्नमतेनविसृज्यते ९१ दक्षिणेनमृतभूद्र-
 पुरद्वारेणनिर्हरेत् पश्चिमोत्तरपूर्वस्तथायागंदिजन्मनः ९२ नराज्ञाभवदोषोस्तिमृतिनान्नचस-
 त्रिणाम् ऐंद्रस्थानमुपासीनाब्रह्मभूताहितेसदा ९३ राज्ञोमाहात्मिकेस्थानेसद्यः शौचंविधीयते प्र-
 जानापरिरक्षार्थमासनचान्नकारणम् ९४

पुनर्यथायोगंयथाशुक्त्याअपंकुष्टवैश्यक्षत्रियक्रमेणैवपश्चिमोत्तरपूर्व
 द्वारेणनिर्हरेत् ९२ नराज्ञामिति राज्ञामभिषिक्तक्षात्रियाणांसापिंडमरणादौ अशौचदोषोनास्तियेतोरजानऐंद्रस्थानंराज्याभिषे-
 काख्यंआधिपत्यकारणमाप्ताः मृतिनोब्रह्मचारिणश्चांद्रयाद्यादिमन्त्रकारिणश्च सत्रिणोयागप्रवृत्ताः यतोब्रह्मभूतास्तेब्रह्मैव-
 निष्पापाः अशौचाभावश्चायंकर्मविशेषे तदाहविष्णुः अशौचंनराज्ञांराजकर्मणिनमृतिनोब्रह्मतेनसत्रिणांसत्रे राजकर्मचव्यवहा-
 रदर्शनशान्तिहोमादिकर्मणि ९३ राज्ञइति महत्सुनइंद्रस्थानंमाहात्मिकंराज्यपदाख्यंसर्वाधिपत्यलक्षणमहात्मेवप्रवीणपुण्य
 राजन्यमासादयतितस्मिन्वर्तमानस्यसद्यः शौचमुपादिश्यतेनतुराज्यमच्युतस्यक्षत्रियजातेरप्यत्रजानिरविवक्षिताइत्यनेनश्लोकेन

दर्शितं यतो न्यायानिरूपणेन दुर्भिक्षोऽन्यदानेनोपसर्गेषु शान्तिर्होमादिना प्रजारक्षार्थं राज्यासनेष्ववस्थानमशौचाभावे च कारणतश्चाक्षत्रियाणामपितत्त्वायैकारिणादिमैत्रेयस्य दृष्टाणामविशिष्टं अतएव सोमकार्यकारिणि च मसे सोमधर्मा अतएव ब्राह्मिधर्मान्विततया सुतमप्यवधाता दिनत्कार्यकारित्वस्य विवक्षितत्वात् सकृत्तौ यवे विकृतौ च नीवाशदिषु संबन्धान् दत्तिकर्मभीमांसायां तत्तदधिकरणेषु निरणापि १५ इति वाहयदति इति वाहयोनूपरिहितसु दन्तत्रहतानां विद्युतावज्वेगपाथिवेण बधाहं पराधेतो ब्राह्मणरक्षणार्थं विनापियुद्धं जलाग्निव्याघ्रादिभिर्हृत्तानां पत्सु पुरोहितादौः सक्तकार्यागिघातार्थं नृपतिरशौचाभावाभिच्छतितस्यापि सद्यः शौचम् १५ सोमेति च द्वाग्निस्सूर्यवायुः सप्तभानां विनम्या पाचन्योः कुबेरवरुणयोरेवं अशानां लोकपालानां संबन्धि देहं राजाधारयति ततः किमत आह १६ लोके शोति यतो लोकेशां शानां नृपतिरतोनास्याशौचमुपदिश्यते यस्मान्मनुष्याणां यच्छौचमशौचवानच्छौके शोभ्यः प्रभवति विनश्यति च अथ यो-

इति वाहवहतानां च विद्युतापाथिवेन च गोब्राह्मणस्य चैवार्थे यस्य चेच्छति पार्थिवः १५ सोमाग्न्यर्का
निलं द्राणां गिघातस्योयमस्य च अशानां लोकपालानां च पुरोधते नृपः १६ लोके शोधाधिधितोरजाना-
स्याशौचं विधीयते शौनाशौचं हि मर्यानां लोकेश प्रभवत्ययम् १७ उद्यते राहवे शस्त्रैः क्षात्रधर्महतस्य
च सद्यः सति षते यज्ञस्तथाशौचमिति स्थितिः १८ विप्रः शक्यत्यपः स्पृक्षा क्षत्रियो वाहना सुधम् वै
श्यः प्रतोदं रम्भीन्वा यष्टिं दूद्रः कृतक्रियः १९

विनाशः एतेनान्यदा यशौचाशौचोत्सादनं विनाशशक्तस्य लोके च रस्तु
गम्य नृपतेः कुतः स्वकीयाशौचमिति पूर्वोक्तशौचाभावावन्तुतिः १७ उद्यते भिति उद्यतेः शस्त्रैश्च द्वादिभिर्न तुल्यगुदापापाणादिभिरपराधु-
रगतादि क्षत्रियधर्मसु क्तसंग्रामे हतस्य नृसृणादेव ज्योतिद्योमादियज्ञः संतिष्ठते समाप्तिमेवेति तत्पुण्येन युज्यते इत्यर्थः तथा शोचम
पितत्तदुणादेव समाप्तिमेति दयं शब्देमर्पादा १८ विप्र इति अशौचांते कृतश्रद्धादि कृतलो ब्राह्मणः अपः स्पृक्षेति जलस्य शमात्रं द-
क्षिणाहत्तेन कृत्वा शूद्रो मरति ननु संगम्यरे व्यतीते तु स्पृष्टैरद्भिर्विमुच्यतीति वत्स्वात्वावाहनादिस्पर्शाहवचयान् स्पृक्षेत्यस्य च सकृदु-
च्यति स्मार्थं तेदस्यान्याप्यत्वात् क्षत्रियो हस्त्यादिवाहनं न द्वाधस्त्वचर्षयो बलीवद्दीहितो दलो ह मोनाग्रयो ल्कवाद्युद्योष्टिं वंशं दंडिकाम्

एतदिति श्रोहिज्येष्ठाएतच्छौचं सपिंडेषु मेतेषु सुधाकमुक्तम् इदानीमसपिंडेषु मेतसु हिंश्रुणुत १०० असपिंडमिति असपिं
 डं ब्राह्मणं मृतं ब्राह्मणो बंधुवत्स्नेहानुबन्धेन न त्वदृष्टुद्धोस्यार्थाहुक्तं मातु आसान् सन्निकृष्टान् सहोदरान् मातृ भगिन्यादीन् बंध-
 वान्निहृत्य त्रिरात्रेण शरद्धो भवति १०१ यद्यन्नमिति निर्हारकोपदितेषां मृतस्य सपिंडानां आशौचिनामन्नमभ्यातितदा तद्दशाहेन
 वसुध्यातिन त्रिरात्रेण अथ ते धामन्नेनाभ्यातिगृहे च ते धानं वसति निर्हारं तिचतदा होरात्रेणैव शुभ्याति एवं च तद्दृष्ट्या सेसतितदन्नाभोजि-
 नो निर्हारकस्य पूर्वोक्त त्रिरात्रम् १०२ अनुगम्येति स्नानमज्ञातिं वा मृतमिच्छतोऽनुगम्य सेचेल्लस्नानं च कृत्वा ततोऽग्निं स्पृष्ट्वा प-
 प्राधानं कृत्वा अनुगमनं निभित्ता शौचादि शक्यति १०३ न विप्रमिति ब्राह्मणादि मृतसमानजानीयेषु स्थितेषु न मूदेण पुत्रादि

एतद्गोभिर्हितं शौचं सपिंडेषु द्विजोत्तमाः असपिंडेषु सर्वेषु मेतं श्रद्धां निबोधत १०० असपिंडं हि
 जमेतं विप्रो निहृत्य बंधुवत् विभुस्यति त्रिरात्रेण मातुरासाश्च बंधवान् १०१ यद्यन्नमभितेषां तु
 दशाहेन वशक्यति अनदन्नन्मम नैव न चेत्तस्मिन् गृहवसेत् १०२ अनुगम्येच्छया मेतं ज्ञातिमज्ञा-
 तिमेव च स्नात्वा सचेलः स्पृष्ट्वाग्निघृतं प्राशय विशक्यति १०३ न विप्रं स्वेषु तिष्ठत्समृतं मूदेण नाय-
 येत् अस्वर्गाद्वाहुतिः सास्याच्छुद्रं सस्यशदूषिता १०४ ज्ञानं तपोऽग्निराहारो मृन्मनो वाप्युपाज-
 नम् वासुः कर्माकं कालौ च शक्येः कर्तुं णिदं हि नाम् १०५

यस्मात्साशरीराहुतिः शुद्रस्य शदूषिता सती मृतस्य स्वर्गाय-
 हितान भवति मृतं संगति प्रापयतीत्यर्थः स्वेषु तिष्ठत्सि त्वभिधानात् ब्राह्मणाभावे क्षत्रियेण तद्भावे वैश्येन तद्भावे शूद्रेणापि निर्हार-
 योदितं कृतं यथा पूर्वश्रेष्ठत्वादस्वर्गदोषश्च ब्राह्मणादिसद्भावे शुद्धेण निर्हारणे सति बोद्धव्यः गोविंदराजस्तदोषनिर्देशात् स्वेषु तिष्ठत्सि
 त्यापि वक्षितमित्याह तदसुक्तम् संभवत्सु पदद्वयोच्चारणवैयर्थ्यप्रसंगान् उपक्रमं वागते अवेदोदितन्यायेनालुबोधयत्वा दुष्पू-
 नसुख्यर्थबाधेन मथानमृतायाजाने रूपे क्षायारुणलोपेतु सुख्यस्येति पित्यायेन बाध्येत तस्मात् स्वेषु तिष्ठत्सि तपदहितं यन् वि-
 वक्षितम् इमां गोविंदराजस्य राज्ञां ज्ञानादियामहे १०४ ज्ञानमिति ज्ञानादो निशक्येः साधनानि भवन्ति तत्र ब्रह्मज्ञानं बुद्धिरूपान्तः

करणशुद्धेः साधनं यथावद्व्यतिष्ठति बुद्धिर्ज्ञानेन शक्यते तथोपयातपसावेदविज्ज्ञाः अग्निर्यथापुनः पाकेन स्पृगप्रयम् आहारो यथाह
विद्येपायवानादिति मृद्वारिणीयथा मृदायादेयमर्थवदिति मनोयथा मनः पूतं समाचरेदिति संकल्पविकल्पात्संक्रमनो निश्चयात्मिका
बुद्धिरिति मनोबुद्धयोर्भेदः उपाजनमुपलेपनं यथाभार्जनो पांजनैर्वेश्म कर्मयथा यजेद्वा उभयेन इत्यादि अर्को यथा गामात्स्र्याकं
भीक्ष्णवा कालोपयाशुत्वमे हिमोदशाहेन शोयोस्तु शुद्धिहेतुत्वमनुनातुक्तमपि पथान् अविशुद्धयति सोमसूयोऽनुमाकृतैरिति वि-
च्छावादावुक्तं ब्राह्मिन् १०५ सर्वेषामेवेति सर्वेषामृद्वारिणि गितदेहशोचमनः शौचादीनां मध्यादर्थशौचं अन्यापेन परधनहरणपरी
हारेण यद्नेच्छया तत्परमं कुरुमन्वादिभिः स्मृतं यस्माद्यो धैर्यशुद्धः स सुद्धो भवति यः पुनर्मृद्वारिशुनिरर्थे चासुद्धः सोऽसुद्ध एव १०६
ज्ञांसेति परेणापकारे कृते न स्मिन् प्रत्यपकारबुध्यन्तुत्यतिरूपयापदिताः शुद्धयै नित्यथावद्व्यति महायज्ञक्रियाः क्षमानाशयंला-

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् योर्थेऽसुचिर्हि स सुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः १०६ क्षांत्याशु-
ध्यति विद्वांसोदानेनाकार्यकारिणः प्रच्छन् पापजघ्नं न तपसावेदवित्तमाः १०७ मृत्योर्धैः शुध्यते शौ-
ध्यं न दीयेन शक्यते रजसास्त्रोमनो दुष्टासून्यासिनश्चोत्तमः १०८ अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः स-
त्येन शक्यते विद्यातपोभ्यामभूतात्मा बुद्धिज्ञानेन शक्यते १०९

श्रुपापानीति अकार्यकारिणोदानेन यथावद्व्य-
ति सर्वस्ववावेदवेदब्राह्मणायेति अपरव्यातपापजघ्नेन यथावद्व्यति जपं स्तूपवसेदिनमिति वेदवित्तमाः वेदार्थे चां द्रायणादितपो
विदः तपसेत्येकादशाध्यायेव द्यमाणेन १०७ मृत्योर्धैरिति मत्वाद्युपहतं शौधनीयं मृज्जलैः शौध्यते न दीपवाहश्च्युते यद्वा द्युचि
द्विधितो वेगेन शक्यते स्त्रीचपपरुषमैश्च न संकल्पादिद्विषयतमानमाप्रतिभासार्त्तवेन तस्मात्पाच्छुद्धा भवति ब्राह्मणश्च संन्यासेन व
ष्टाध्यायाभिधेयेन पापाच्छुध्यति १०८ अद्भिर्गति स्वेदाद्युपहतान्यंगानि जलेन क्षालितानि शुध्यन्ति मनश्च निषिद्धं विनादिना दूषि
तं सत्त्वाभिधानेन शक्यते भूतात्मा सूक्ष्मादिलिङ्गशरीरावच्छिन्नो जीवात्मा ब्रह्मविद्यया पापस्य हेतुतया तपसा च शुद्धो भवति शक्यः
परमात्मरूपेणावतिष्ठते बुद्धिश्च विपर्ययज्ञानोपहता यथार्थविषयज्ञानेन सुच्छति १०९ ७, ७, ७

एष इति अयं शरीरसंवाधिनः शौचस्य शुष्काकं निश्चय उक्तः इदानीं नाना प्रकारद्रव्याणां येन यच्छुध्यति तस्मिन्निर्णयं शृणुत ११०
तैजसेति तैजसानां स्रवणादीनां मरकतादिमणिनां पाषाणमयस्य च सर्वस्य भस्मना जलेन मृत्नि कया च मन्वादिभिः शक्रिद्रुक्ता नि-
रूपस्य जलेनैवानंतरं शरीरे वैक्ष्यमाणत्वात् इदमुच्छिष्टं घृतादिलिप्तं विषयं तत्र मृदुस्मनो गोधस्यैकं कापित्वा द्विकल्पः आपस्त-
भयत्र समुच्चोर्वते १११ निर्लेपमिति उच्छिष्टादिलेपनं हितं सौवर्णमांडजलं भवेच्च शरीरमुक्तादिपाषाणमयं च राजतं मनुपस्कृतं र-
खादिगुणानां शानरहितं तथा विधमलासं भ्राज्जलेनैव प्रस्मादिरहितेन शक्यमिति ११२ अपाभग्नेमिति अग्निवैचरुणादीन् क-
मयत इत्यादि वेदे श्रूयते तथाग्नेः स्रवर्णमिन्द्रियं वरुणादीनां रजतमित्यादि श्रुतिश्च न्यायः संयोगाल्लवर्णं रजतं चोद्धृतं यस्मादतस्तयोः

एष शौचस्य च प्रोक्तः शरीरस्य विनिर्णयः नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणुत निर्णयम् ११० तैजसा
नाम णीनां च सर्वस्याशममयस्य च भस्मना द्विमृदा चैव सुद्विरुक्ता मनीषिभिः १११ निर्लेपकान्
भाडमद्भिरेव विमुञ्चति अजमशममयं चैव राजतं चानुपस्कृतम् ११२ अपाभग्नेभ्यः संयोगाद्भयोर्गाढमयो
प्यच निवर्तौ तस्मान्नयोः स्वयोन्येव निर्णयो गुणयन्तरः ११३ ताम्बायः कांस्यरेत्यानां त्रयुणः सीस
कस्य च शौचं यथा हर्कतं व्यक्षाराम्लोदकवारिभिः ११४ द्रवाणां चैव सर्वेषां सुद्विराकूयनं स्मृतम् यो
क्षणं सहतानां च दारवाणां च तक्षणम् ११५

स्वेन कारणेनैव जलेनात्यंतोपधातेनाग्निना निर्णयः शक्रिद्रुहस्तुः गुणच-
नरः प्रशस्ततरः ११३ ताम्बाय इति अयोर्वौहरेति पित्रलंतं द्रवपात्रं रेत्यं त्रपुरंगं पांभस्मा म्लोदकैः शोधनं कर्तव्यं यथा हयस्य
दहति अंससाहेमौ प्यायः कांस्यं शुभ्यति भस्मना अम्लेस्ताम्रं च रेत्यं च क्षुनः पाकेन मृण्मयमिति च हस्यस्यादिवचनादिशेषोऽत्र
बोद्धव्यः ११४ द्रवाणां चेति द्रवाणां घृतं तैलानां काककोदाद्युपहतानां बौधायनादिवचनांस्तस्मिन्निर्णयमात्रं प्रमाणानां प्रादेशप्रमा-
णकुशपत्रद्वयाभ्यां त्रयुनेन शक्रिः संहतानां च शय्यादीनां सुच्छिष्टाद्युपधाते यो क्षणं दारवाणां चात्यंतोपधाते तक्षणं ११५
मार्जनमिति च भस्मानाम् हाणां चान्येषां यज्ञपात्राणां पूर्वेषाणि नामार्जनं कार्यं पश्चात्स्यात्सालनेन यज्ञे कर्तव्ये शक्रिद्रुमवति ११६

वरूणाभिनि स्नेहाक्तानां च कुरुत्वादीनां उष्णजलेन शरदिः स्नेहाद्यधुक्तानां तु जलभात्रणवस्युद्धयसायम् ११७ अद्रिस्त्विति व
हृन्नाभ्यानां वरूणाणां च चांडालाद्युपधाते जलेन मोक्षणाच्छुद्धिः बहुत्वं च पुरुषभारहाराधिक्त्वमिति व्याचक्षते तदल्पानां तु
प्रक्षालनाच्छुद्धिर्मन्वादिभिरुपदिश्यते ११८ चैलवदिनि स्पृश्यपशुचर्मणां वा दिदलनिर्मितानां च वस्त्रवच्छुद्धिर्भवति शाक
मूत्रफलानां च धान्यवच्छुद्धिः ११९ कौषेयेति कुम्भकोषोद्भवस्य वस्त्रस्य मेघादिलोमप्रभवस्य कंबलादेकरथैः क्षारमृत्तिकाभिः कु
तपानां नेपालकंबलानां अरिष्टकैः अरिष्टचूर्णैः अश्रुपट्टानां पट्टशटकानां विस्त्रवलेः क्षौमाणां दुकूलानां क्षमावल्लभानां
वरूणाणां तु पिष्टभ्येत सर्षपप्रक्षालनाच्छुद्धिः १२० क्षौमवदिति शरवस्थपशुमृगाणां स्पृश्यपश्वस्थिभवस्य गजादिदंतस्य च क्षौ-

मार्जनेन यज्ञपात्राणां पाणिनायस्रकर्मणि चर्मसानां ग्रहाणां च शरदिः प्रक्षालनेन तु ११६ चरूणां स्क्र-
कुरुत्वाणां च शरदिरुद्योतवारिणा स्पर्शपूषाकटानां च सुसुलोत्सवलयस्य च ११७ अद्रिस्तृप्ताक्षणा
शौचं बहुना धान्यवच्छुद्धिरिष्यते ११९ कौषेयाविकयोरुर्वैः कुतपानाम्
वेदलानां तथैव च - शाकमूलफलानां च धान्यवच्छुद्धिरिष्यते १२० क्षौमवच्छरवभृगाणामस्थिदंतमयस्य च शु-
रिष्टकैः श्रीफलैरुसुपट्टानां क्षौमाणां गोरसर्षपैः १२० क्षौमवच्छरवभृगाणामस्थिदंतमयस्य च शु-
द्धिर्विज्ञानताकायागामूत्रेणोदकेन वा १२१ मोक्षणां मृणकाष्ठं च पलाष्ठं च वृक्षुभ्यति मार्जनेनापान-
नेनैव शम्पुनः पाकेन मृणमयम् १२२ मदौर्मूत्रैः पुरीषैर्वीघावनैः पूयशोणितैः सस्पृष्टेन वशश्च्योतपुनः पा-
केन मृणमयम् १२३

मवासिष्टभ्येत सर्षपकल्केन गोमूत्रजलयोरन्यतरसुक्तेन शास्त्रविदाशरदिः कर्तव्या १२१ मोक्षणां नृ-
पाकाष्ठं चेति तृणकाष्ठपलालचचंडालादिस्पर्शदूषितमोक्षणेन श्रध्यति तृणपलालसाहर्वर्ग्यादिदमिधनादिकाष्टविषयम् दारवाणां
च तक्षणाभिनिभिर्भित्तदारुमयगृहपात्रविषयम् गृहमुदस्याग्निनासादिदूषितम् मार्जनगोमयासुप्लेपेनेन मृन्मयभांडमुच्छिष्टादि
स्पर्शदूषितं पुनः पाकेन श्रध्यति १२२ मदौर्मूत्रैः मद्यादिभिस्तसंस्पृष्टमृणमयपत्रपुनः पाकेनापिन श्रध्यति घावनं मृष्टे व्यापूय शोणि-
तविकारः १२३

संभार्जनीपांजनेनसेकेनोद्धरेवनेनच गवांश्चपरिवासेनभूमिःशुध्यतिपंचभिः १२४ पक्षिजग्धं गवाश्चा
तमवधूतमवदकृतम् दूषितकृशकीटैश्चमृतक्षेपेणशुध्यति १२५ यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गधोलेपश्चतः
कृतः तौवन्मृद्गारिच्चादेयसवास्तुद्रव्यशुद्धिषु १२६ त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् अहृष्ट
मद्भिर्निर्णिक्तयच्चवाचाप्रशस्यते १२७ आपःशुद्धाभूमिगतावैतृष्यपास्त्रागोर्भवेत् अद्यास्ताश्चैदमे
ध्वेनगंधवणरसान्विताः १२८ नित्यशुद्धः कारुहस्तःपण्ययच्चप्रसारितम् ब्रह्मचारिगतंभैद्व्यानित्यमे
ध्वमितिस्थितिः १२९

संभार्जनीपांजनेनसेकेनोद्धरेवनेनच गवांश्चपरिवासेनभूमिःशुध्यतिपंचभिः १२४ पक्षिजग्धं गवाश्चा
तमवधूतमवदकृतम् दूषितकृशकीटैश्चमृतक्षेपेणशुध्यति १२५ यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गधोलेपश्चतः
कृतः तौवन्मृद्गारिच्चादेयसवास्तुद्रव्यशुद्धिषु १२६ त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् अहृष्ट
मद्भिर्निर्णिक्तयच्चवाचाप्रशस्यते १२७ आपःशुद्धाभूमिगतावैतृष्यपास्त्रागोर्भवेत् अद्यास्ताश्चैदमे
ध्वेनगंधवणरसान्विताः १२८ नित्यशुद्धः कारुहस्तःपण्ययच्चप्रसारितम् ब्रह्मचारिगतंभैद्व्यानित्यमे
ध्वमितिस्थितिः १२९

लितम् नदाहहारीतः यद्यन्भीमांसास्यात्तत्तदग्निःस्पर्शाच्छुद्धिर्भवतिउपधातशंकायामेवपवित्रंभव
त्वितिब्राह्मणवाचायत्प्रशस्यतेतामित्रोणिपवित्राणिदेवाः ब्राह्मणानांकल्पितवतः १२७ आपःशुद्धा इति यत्परिभाषास्वप्नगोःपि
पासाविच्छेदोभयतिताभापोगंधवणरसरशालिन्यः सत्यः यद्यमेध्याक्षिप्तानभवंतितदाविशुद्धभूमिगताविशुद्धाः स्फुः विशुद्धभूमिग
ताइतिभूमिसंबंधप्रदर्शनायनत्वंतरिक्षगतानांनिवृत्त्यर्थः १२८ नित्यशुद्धइति कारोर्मत्वाकारादेर्देवब्राह्मणाद्यर्थेविमाल्यादि
ययनेद्रव्यप्रयोजनाद्यपेक्षयाशुद्धिशेषाकरणेपिस्वभावादेवहस्तःसर्वदाशुद्धः तथाजननमरणयोरपिस्वव्यापारेशुद्धः नत्वशीतं
कारूणाकारुकर्मणीतिवचनान् तथायदिहेतव्यंपण्ययच्चैथिकायांप्रसारितनापणनीयमन्नमन्त्रीत्यादितिशंखवचनान्तिसिद्धान्त-

दूषिकाअक्षिमलः स्वेदः श्रमादिना देहनिःसृतंजलम् वसादयोद्वादनराणां देहिकामव्याभवति १३५ एकालिंगइति सूत्रपु-
 शयोत्सर्गसितशुद्धिमभीप्सतांमृदावायुदेयमर्थवदित्यक्तत्वाज्जलसहितामृदेकालिंगेदातव्यागुदेतिस्रोमृदः तथैकस्मिन्करेया
 मे शौचविदूषिणहस्तनार्धः शौचेनियोजयेत् तथैवचामहस्तेनभेरुत्सर्वेनशोधयेदितिदेवलवचनात्तस्यैवाधः शौचिसाधनत्वात्
 तत्रैवदशमृदादातव्यातत्प्रभयोः करयोः सप्तदातव्या यदातूक्तशौचेनापिगंधलेपक्षयोनमवतितदायावदयैत्यमेधाक्तादिति वच-
 नादधिकसंख्याअपिमृदातव्याएतद्विषयाण्येवसुनीनामधिकमृत्संख्यावचनानि मृत्सरिमाणमाहदक्षः लिंगेपिमृत्समाख्याताभिपू-
 र्यपूर्णतया द्वितीयाचतुतीयाचतदर्द्धादिप्रकीर्तिता इति यदातूक्तसंख्याया अत्येनापिगंधलेपक्षयोभवातितादासंख्यावाक्या
 रंमसामर्थ्यात्संख्या पूरयितव्येव १३६ एतच्छौचमिति एकालिंगइत्यादियच्छौचसुक्तंतद्गृहस्थानामेवब्रह्मचारिणां हिरुणंवाजम

एकालिंगेगुदेतिस्वस्त्यैकत्रकरेदश उभयोः सप्तदातव्यामृदः शतद्विमभीप्सता १३६ एतच्छौचंगु
 हस्थानांहिरुणंब्रह्मचारिणाम् त्रिगुणस्याहनस्थानायतोनांतुचतुर्गुणम् १३७ कृत्वा मूत्रपुरीष
 वारवान्याचातउपस्पृशेत् वेदमध्येषामाणश्चअन्नमभ्यंश्चसर्वदा १३८ त्रिराचामेदपः पूवद्दिः प्रमृ
 ज्यात्ततोमुखम् शरीरंशौचमिच्छन् हिस्त्रीमृदस्तसकृत्सकृत् १३९ शूद्राणांमासिककार्यवपनंन्या
 यवर्तिनाम् वैश्यवच्छौचकल्पश्चाहिजोच्छिष्टचभोजनम् १४०

स्थानां त्रिगुणंयतीनांपुनश्चतुर्गुणम् १३७ कृ
 त्वेति मूत्रपुरीषं कृत्वा कृतयथोक्तशौचस्त्रिराचांतं इदं द्रव्यछिद्राणि शीर्षाण्यन्यानि च स्पृशेत् वेदाध्ययनं चिकीर्षन् अन्नं वा अभ्यन् या-
 तु द्वितीयाध्याये अध्येषमाणस्त्याचांतो निवेद्य शुरवेष्मीयादाचम्येत्यप्रयसुक्तं इतो गत्वा रथम् इदं तु पुरुषार्थशौचाद्येत्यपुनरुक्तिः
 आचांत इति यदुक्तं तत्र विशेषमाह १३८ त्रिराचामेदिति देहस्य सुद्धिमिच्छन् प्रथमवारत्रयमपोभक्षयेत् ततोर्दुमुखं परिमुज्या
 त स्त्रीमृदश्चैकवारमात्रमनार्थसुदं प्रक्षयेत् १३९ शूद्राणामिति शूद्राणां कार्यमिति कृत्यानां कर्तारिवेति कर्तारिषधी यथा
 शास्त्रव्यवहारिभिर्हिनसु मृषर्कैः शूद्रैस्तीक्ष्णमासिमुंडनं कार्यवैश्यवच्चमृतसूतकादौ शौचकल्पोऽनुष्ठानव्यः हिजोच्छिष्टचभोजनं

भक्त्यतदतिभोजनं कार्यमिति १४० नोच्छिष्टमिति निष्ठाव्योक्तानृतानि धीनवतामाचमनविधानादिप्रयामपिसुखान्निःसरणान्निष्ठाव
नमेवेति प्रसक्तौ शक्त्यर्थमपवादमाह सुखप्रवागिसुबोया अगेनिपततिनाउच्छिष्टं न कुर्वति तथाश्च शुक्लोमानिसुखप्रविधानिनोच्छिष्टतां
जनयति दंतावकाशस्थितं चान्नावयवादिनोच्छिष्टं कुरुते अत्र गौनमीये विशेषः दंताच्छिष्टेषु दंतवदन्यत्र जिह्वाभिर्भर्षणात्माकृष्यते रि-
लेके च्युते स्वाहारचक्षिणाग्निगिरन्नेयतच्छुचिः १४१ स्पृशतीति अन्येषामाचमनार्थजलदंताये विंदवः पादोऽस्पृशति न जघादि वि
सुद्धमभिप्रोदकैस्तत्प्राप्तेनानाचमनाहो भवति तदा तत्र च्यवनावस्थैरकृताचमनः शुद्ध्यति द्रव्यं च शुद्ध्यति १४२ उच्छिष्टेनेति द्रव्य
हस्तपदेन शरीरसंबन्धमात्रं द्रव्यस्य विवक्षितं आसृगि वंधायाणि प्रक्षालयेति द्रव्यहस्तस्याचमनासंभवात् स्फुट्यादि स्थितद्रव्योपयुच्छि
ष्टेन संस्पृशो भवति तदा द्रव्यमनवस्थाप्यैव कृताचमनः शुद्ध्यति द्रव्यं च सुद्धं भवति १४३ वातइति कृतवचनः संजातविरक्तः स्फालाद्यु

नोच्छिष्टं कुर्वते सुरव्यागिप्रयोगेपतितयाः नश्चमृणिगता न्यास्यान् दंतांतरधिष्ठितम् १४१ स्पृशतीति वि
दवः पादोऽप्यआचमयतः परान् भौमिकैस्ते समाज्ञेयान्ते राप्रयतो भवेत् १४२ उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा द्रव्यह
स्तः कथंचन अनिधायैव तद्रव्यमाचतः शुचितमियात् १४३ यतो विरक्तः स्फालात्तु द्रुतप्राशनमाच
रेत् आचामेदेव फ्रक्त्वा न्नस्नानमैकमिनः स्मृतम् १४४ स्फुट्यात्स्फुट्या च फ्रक्त्वा च निष्ठाव्यात्स्फुट्या नृता निच
पौलापोऽध्येयमाग्न्य आचामेत्स यतोऽपि सन् १४५ एष शौचविधिः कृत्स्नो द्रव्यशुद्धिस्तथैव च उक्तो वाः स
वैवर्णानां स्त्रीणां धर्मा निबोधत १४६

तप्राशनं कुर्यात् दशविरक्तान् विरक्तइति गोविंदराजः यदि फ्रक्त्वा अनंतरमेव वम
नितदा आचमनमेव कुर्यान्न स्नान एतप्राशनेमैशुनंच कृत्वा स्फालात् इदं तु भ्रतुमती विषयम् १४४ कृत्सेति निद्रास्तद्भोजनम्लेषा
निरसनमृपावजलपानादिकृत्वा अध्ययनं विद्वेषुः श्रुतिरव्याचमेत् यत्तु फ्रक्त्वा चोपस्पृशेत्सम्यगिति तथा अध्येष्यमाणस्फालात्तद
तिहितीयाऽप्योक्तं तद्गुतां गलेन इह तु फ्रक्त्वा चमनविधानं पुरुषार्थे अध्ययनागतयान्चमनविधानं गृहस्थादीनामपीति १४५ एष शौच
विधिरिति गवयवर्णान्नजननमरणदौ दशरात्रादिरशौचविधिः समग्रो द्रव्याणां तेजसादीनां च स्वादीनां च जलादीनां च द्विविधिर्युष्माक

मुक्तः ददानीं स्त्रीणां मनुष्येयं धर्मं मृणुत १४६ बाल्यावेति बाल्ये यौवने चार्द्धके च वर्त्तमानाया किंचित्सूक्ष्ममपिकार्यं भर्त्राद्यननुभूत-
न्भस्वातंत्र्येण कर्तव्यमिति किंतु १४७ बाल्येऽपि भूतिरिति बाल्येऽपि तुर्वशेति श्वेत्यौवने भर्तुः भर्त्तरि मृते पुत्राणां तदभावे तत्संपिंडे
पुत्रां सत्कृत् पितृपक्षः प्रकः स्थियः पक्षदयावसाने तु राज्ञा भर्त्ता स्त्रिया भूत इति नारदवचनात् शान्तिराजादीनामायत्ता स्यात्कदाचिन्म
संतत्रा भवेत् १४८ पित्रा भर्त्रेति पित्रापत्यासु त्रैर्वर्जनात्तनो विरहं कुर्यात् यस्मा देवां गियोगेन स्त्री चंधकी भावंगता किंप्रतिपत्तुकुले
भिर्दिते करोति १४९ सदा महद्रेति सर्वदा भर्त्तारि विरुद्धेऽपि प्रसन्नवदयया गृहकर्मणि चतुरयास्तु शोधितकुंडकदाहादि गृहभांडया-
व्यये चात्र दुग्धदया स्त्रिया भवितव्यम् १५० यस्मै दद्यादिति यस्मैऽपि ता एना दद्यात्सितुरनुमत्या भ्राता वा तं जीवंतं परिचरेत् मृतं च

बाल्यावा सुवत्या वा दृष्ट्या वा पियोषिता न स्वातंत्र्येण कर्तव्यं किंचित्कार्यं गृहेऽपि १४७ बाल्येऽपि तु
वृशोतिष्ठत्याणि ग्राहस्यथा वनं पुत्राणां भर्त्तरि मृते न भर्तुः स्त्री स्वतंत्रताम् १४८ पित्रा भर्त्रा स्मृत-
वोऽपि न च्छहिरहमात्मनः एवां हि विरहेण स्त्री गार्ह्ये कुया दुर्भे कुले १४९ सदा महदृष्ट्या भाव्य गृहकृ-
येषु दक्षया स्मृत्कृतोऽपस्करया व्यये चा सुक्तहस्तया १५० यस्मै दद्यात्सिता खेनां भ्राता चा नुभूते
पितुः तं शुश्रूषत जीवंतं संस्थितं च न लघयेत् १५१ मंगलार्थं स्वस्थयनं यज्ञाया सा प्रजापतेः प्रयु-
ज्यते विवाहं धुमदानं स्वाभ्यकारणम् १५२ अनृतास्तु काले च भर्त्रसंस्कारं कृत्यतिः स्मरयस्य नित्यं
दातृ ह परलोकचयोषितः १५३

नातिक्रामेत् व्यभिचारेण तदीय आत्थतर्पणादिविरहितया पारलौकिक कृत्यखंड-
नेन च १५१ मंगलार्थमिति यदा सांस्वस्थयनं शांलुमंत्रं वचनादिरूपयन्त्या सां प्रजापति यागः प्रजापत्य हे शो नाज्य होमात्सको
विवाहेऽप्युक्रियते तन्मंगलार्थमप्रीष्टं संपत्त्यर्थं कर्म यत्पुनः प्रथमं प्रदानं वा दानात्सकं तदेव भर्तुः स्थाप्य जनकं ततश्च वारदानां दार-
भ्यः स्त्री भर्तुः परतंत्रातस्मात्तंत्र्येतेति पूर्वोक्तशेषः यत्पुनः वमेव स्वत्येतेषां निष्ठा तु विज्ञेया विद्भिः सप्तमेऽप्येदं ततश्चाचार्यलि संस्का-
सार्धमित्यविरोधः यतः १५२ अनृतास्तु कालेति मंत्रसंस्कारो विवाहः तत्कृत्वा भर्त्ता चरतुषु पयात्सर्वत्रा प्रमतिषिद्धवर्जमिति

गीतमवचनात् अतु काले अन्यदा च नित्यमिह लोके च स्मरवस्य दानात् दानधनेन च स्वर्गादि प्राप्तेः परलोकेऽपि स्मरवस्य दाते नित-
 स्मात् १५३ विशील इति मदाचारमून्यः स्मृतयानुरक्तो वा विद्यादिगुणहीनो वा न आपिसाध्यास्त्रियादेव वस्य तिरासाधनीयः य-
 स्माच्च १५४ नास्ति स्त्रीणां भित्ति यथा भर्तुः कस्याभित्यत्स राजो योगादिना अनुपस्थिता वपि पत्यन्तरेण यज्ञनिष्पत्तिः तन्नास्त्रीणां
 भर्त्रा विना यज्ञमिदं नितिः नापि भर्तुः तु मतिर्भन्तरेण व्रतोपवासौ किंतु भर्तुः परिचर्ययेव स्त्री स्वर्गलोके पूज्यते १५५ पाणित्राहस्येति प-
 त्यासहृदमन्त्रचरणेन योजितः स्वर्गादिलोकः तमिच्छन्तो साध्यास्त्रीजीवतो वा भृतस्य वा भर्तुर्नीकं चिदप्रियमर्जयेत् मृतस्याप्रियं च
 भिन्नारेण निहितयाद्वखंडेन दृष्टिं संभवेण १५६ कामं लिखति युध्यमूलफलेः पक्वेभ्य देहं क्षपयेत् अत्याहारेण क्षीणं कुर्यात् न च भ-

विशीलः कामरुक्तो वा गुणैर्वा परिचर्जितः उपचर्यः स्त्रियासाध्या समन्तं देववसतिः १५४ नास्ति स्त्रीणां
 पृथक् पूजान्नम्रतन्नाप्युपविनम् पतिशुश्रूषते येन तेन स्वर्गमर्हायेत १५५ पाणिग्रहस्य साध्यास्त्री
 जीवतो वा भृतस्य वा पतिलोकमभीप्सुतो नाचरे किंचिदप्रियम् १५६ कामतु क्षपयेद्देहं युध्यमूलफ-
 लेः शर्मैः ननु नामापि गृहयास्यो भन्ते परस्परम् १५७ आसीतामरणास्मान् नित्यतामहं चारिणाम् दिवंगतानि
 योधर्म एकपत्नीनां कांक्षतीतमनुत्तम् १५८ अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् दिवंगतानि
 विप्राणामकृत्वा कुलसंततिम् १५९ मृते भर्तृरि साध्यास्त्री ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता स्वर्गच्छत्सुत्रायि
 यथा ते ब्रह्मचारिणः १६०

नैरिमृते व्यभिचारधिया परपुरुषस्य नास्त्युच्चारयेत् एवं च सति १५७ आसीतेति क्षमायुक्तानि
 यमवती एकभर्तृकानां योधर्मः प्रकृतम्. वभिच्छृङ्गं मधुमांसं मेथुना कामा ब्रह्मचर्यं शालिनीमरणपर्यन्तं तिष्ठेत्. अमुत्रापि पुत्रार्थेन पर-
 पुरुषं सेवेन यस्मात् १५८ अनेकानिति बाल्यतएव ब्रह्मचारिणामकृतदाणासनकालसिख्यादीनां ब्राह्मणानां बहूनि सहस्राणि
 कुलरुद्धयं संततिमनुत्त्याद्यापि स्वर्गगताः १५९ मृते भर्तृरिति साध्याचारस्त्री मृते भर्तृरि अकृतपुरुषांतरमेकनामुत्र रहितापि
 स्वर्गगच्छति यथा ते सनकबालादिवत्यादयः पुत्रमून्याः स्वर्गगताः १६०

अपत्यलोभाद्यातुस्त्विति पुत्रोभेजायतांतेन स्वर्गप्राप्त्यामीतिलोभेनयास्त्रीभर्तारमतिक्रम्यवर्त्तते व्यभिचरतीत्यर्थः सेहलोकेगर्ही
प्राप्नोति परलोकं च स्वर्गं तेन पुत्रेण न लभते अत्रैव हेतुमाह १६१ नान्योत्पन्नेति यस्माद्वर्त्तव्यतिरिक्तेन पुरुषेण उत्पन्नासा प्रजातस्याः
शास्त्रीयानां भवति न चान्यपत्यामुत्पादिताः उत्पादकस्य प्रजाभवति एतच्चाभियोगोत्पादितविषयम् बहुभर्तृक्यमिति लोकप्रसिद्धेः हि
तीयोपि भर्तृत्वे तस्मादन्योत्पादितत्वमभिद्धमित्याशङ्क्या ह ननु लोके गर्हप्रसिद्धावपि साध्याचारान् कृन्निच्छास्त्वोद्दितीयोपभर्तृत्वं
दृश्यते एवं च सति पुनर्भूत्वमपि प्रसिद्धम् १६२ यतिमिति अपरुष्टस्त्रिविधादिकं स्वकीयं पतितस्का उत्कृष्टं ब्राह्मणादिकं या आश्रय
ति सामलोके गर्हणीयैव भवति परोन्यः पूर्वोभर्त्ता अस्या अभूदिति च लोकैरिष्यते व्यभिचारफलमाह १६३ व्यभिचारेति परपुरुषोप

अपत्यलोभाद्यातुस्त्विति भर्तारमतिवर्त्तते सेहनिंदाभवाभोति पतितलोकाञ्च होयते १६१ नान्योत्प
न्ना प्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे न हि तीयश्च साध्वीनां कचिद्वर्त्तोपादिष्यते १६२ यतिहिलापकृष्ट
स्वमुत्कृष्टयानिषेवते निर्दोषसाभवेच्छोके पुरुषपूर्वेति चोच्यते १६३ व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्रीलोकं प्रा
प्नोति निश्चिताम् शृगालयानि प्राप्नोति पापरोगेऽप्यपाड्यते १६४ यति यानां भिचरति मनोवाग्दहस
यता सा भर्तृलोकं प्राप्नोति सिद्धिः साध्वीति चोच्यते १६५ अनेन नारी वृत्तेन मनोवाग्दहसयता इ
हारायं कीर्तिं प्राप्नोति पतिलोकपरत्र च १६६ एवं वृत्तां सवर्णं स्त्रीं हि ज्ञातिः पूर्वमारिणीम् दाहयेदग्नि
होत्रेण यज्ञपात्रेऽथ धर्मं विन्द १६७

भोगेन स्त्री इह लोके गर्हणीयतां लभते मृताचमृगालि भवति कुष्ठादिरोगैश्च पीड्यते
१६५ यतिर्येति मनोवाग्दहसंयतेति विशेषणोपादानात् यामनोवाग्दहेरेव भर्त्तृत्वं व्यभिचरति सा भर्तृमात्रनिष्ठ मनोवाग्दहव्या
पारत्वात् भर्त्तामहाजितान् लोकान् प्राप्नोति इह च शिष्टैः साध्वीकच्यते वाङ्मनोभ्यामपि पतिं न व्यभिचरेदिति विधानार्थो देहिकव्यभि
चारनिवृत्तेरुक्ताया अप्यनुवादः १६५ अनेनेति अनेन स्त्रीधर्मप्रकारेण उत्कृष्टाचारेण पतिं सुभूषाभर्त्ता व्यभिचारादिना मनोवा
संयता स्त्री इह लोके च मरुदां कीर्तिं परत्र पत्यासाहर्जितं च स्वर्गादिलोकं प्राप्नोतीति प्रकरणाद्योपसंहारः १६६ एवं वृत्तामिति हि ज्ञातिः
समानवर्णाय योक्तानां स्त्री पूर्वमृतां श्रौतस्मार्त्ताभिर्मिष्येत्तत्रात्रैव दाहधर्मज्ञो दाहयेत् १६७

लफलैर्वारण्योद्भवेरेतानेवेति गृहस्थस्य पूर्वोक्तान्महायज्ञान्यथाशास्त्रं मनुनिष्ठेत् ५ वसीनदिति मृगादिचर्मवृक्षवल्कलं
या आच्छादयेत् हारीनेन तु वल्कलशालीचर्मचीरकुशसृजफलकवासादिति विधत्वा वल्कलादिकमप्यनुज्ञानम्
तृजटाभ्युलोभनरवाभित्यधारयेत् ६ यद्भक्ष्यमिति यद्भुजितततो यथाशक्ति बलिभिक्षां च दद्यात् बलिमिति तु वैश्वदेवनि-
त्यत्राद्र्योरुपलक्षण एतानेव महायज्ञाभिति विहितत्वात् आश्रमागतान्जलमूलभिक्षादानेन पूजयेत् ७ स्वाध्यायेति वेदाभ्य-
सेनित्युक्तः स्यात् शीतान्पादि दृढसहिष्णुः सर्वोपकारकः संयतमनाः सततं दाता प्रतिग्रहनिवृत्तः सर्वभूतेषु कृपावान् भवेत् ८
वैतानिका मिति गार्हपत्यकुंडस्थानाभग्नीनामाह कनीयदक्षिणाभिरुंडयोर्विहारो विधानंतत्र भवयेत्तानिकमग्निहोत्रयथाशास्त्रमनुति

मुन्यन्तेर्विधिर्मेधैः शकमूलफलेन वा एतान्येव महायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ५ वसीत चर्मची-
रवासायस्नायात्परोतया जटाश्च विप्रृथयान्नित्यं शमश्रुलोभनरवानि च ६ येन्द्रस्य स्यात्ततो दद्याद्बलिं
भिक्षां च शक्तिः अमूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतान् ७ स्वाध्यायेनित्युक्तः स्याद्दातो मेघः
समाहितः दातानित्यमना दाता सर्वभूतानुक्पकः ८ वैतानिकं च ऋहुधा दग्निहोत्रयथाविधि दर्श
मुस्कदयन् पूर्वपौर्णमासं च योगतः ९ ऋक्षेऽस्याग्रायणं चैव चातुर्मास्यानि चाहरत् उत्तरायणं च क्रम
शादाक्षस्यायनमेव च १०

हेतुदर्शपौर्णमासं च पूर्वैति श्रौतस्मार्तदर्शपौर्णमासौ योगतः काले अस्कंदयन् अपरिलजन्मा
यनिः क्षेपपक्षे च रजस्वायाभिवप्राय्यामेतेषामनुष्ठानमुचितं विशेषाश्रयणात् ९ ऋक्षेति ऋक्षेऽहिर्नक्षत्रेष्टिः आश्रायणनवम
स्रोष्टिः ऋक्षेऽस्याग्रायणं चेति समाहारद्वयः तथा चातुर्मास्योत्तरायणदाक्षायणानि श्रौतकर्षाणिक्रमेण कुर्यात् अत्र केचित्सर्वमेतत्
श्रौतं दर्शपौर्णमासादिकर्मवानप्रस्थस्य स्तत्यर्थमुच्येनेन त्वस्यानुष्ठेयं ग्राम्यमोह्यादि साध्या देवांच न च स्मृतिः श्रौतांगवाधनेश
क्ता न दसन्त्वा सतशारदैरिलक्ष्मरस्त्रोके मुन्यन्तेन्तीति श्रादिभिः वानप्रस्थविषयपनयास्पष्टस्य चरुपुरोडाशादिविधैर्वाधनस्याभित्य
त्वात् गोविंदराजस्तमीत्यादिभिरेव कथं चिद्रणयजातेरेतान्निर्वर्त्तयिष्यत इत्याह १०

वासंतैत्यादि वसंतोद्भवैः शरदुद्भवैः अर्थयोगांशूतैः सुन्यन्यैश्च विरादिभिः स्वपमानतैः पुरोडाशांश्च स्वरयथाशास्त्रतत आगादिभि
ह्वये संपादयेत् ११ देवताभ्यदस्यादि तद्गोद्भवनी वारादिकस्माधितममतिशयेन यागाहं विदेवताभ्यउपकल्प्यशेषान् सुपभंजीत
आत्सनाचकृतं लवणभूषणं लवणाद्युपभंजीत १२ स्थलजेति स्थलजलोद्भवशाकानि अरण्यदीयवृक्षोद्भवानि इशुद्यादि फलोद्भ
वांश्च स्नेहानघात् १३ वर्जयेदित्यादि माक्षिकं मांसं भौमानिति यासिद्धदर्शनार्थं भौमानिकवकानि छत्राकारान् भूस्तृणमालयदे
शो ग्रामिद्देशाकं शिमुकवाहीकोष्पुमसिद्देशाकं जलेष्पातकफलाभिवर्जयेत् गोविंदराजस्तु भौमानि क्वकानीति अन्यव्यवच्छेदकं विशेषो
षणमिच्छन् भौमानां क्वकानां निषेधः वाक्षानां तु भक्षणमाह तदयुक्तं भूतैर्वा हिजातेरेव क्वकभात्र निषेधात् वनस्थगोचरतया नि
यमानिशयस्योचितत्वात् यमस्तु भूमिजं च सज्जवापि लज्जाकं भक्षणं नित्यं ब्रह्माद्यादिषु गार्हितानि निति

चांसंतशारदेर्मध्यैर्मुन्यन्तैः स्वयमाहृतैः पुरोडाशांश्चरूंश्चैवविधिवन्निर्वपेत्पृथक् ११ देवताभ्यस्तु
तद्भुलावन्यमेभ्यतरहविः शेषमात्मनियुंजोतलवणंचस्वयंकृतम् १२ स्यलजोदकुशकानिषुष्यमु
लफलानिच मेध्यदुद्रोद्भवान्यद्यात्तेहोम्यफलसंभवान् १३ वर्जयेन्मधुमांसचभोमानिकवृकानिच
भृस्तृणशियुकैचैवग्लभातकफलानिच १४ त्यजेदाभ्ययुजेमासिसुन्यन्नपूर्यसत्तितम् जीर्णानिचैव
वासांमिशाकमूलफलानिच १५ नफालकृष्टमग्नीयादुत्पृष्टमपिकनचित् नग्रामजोतान्यात्तोपिभू
लानिचफलानिच १६

विशेषेण गुह्यजस्यापि निषेधमाह मैथानि शिस्तसौमानीति स्वतंत्रपदं ददन्तु गौजिह्नुकानाम-
कश्चित्पदार्थो वने चराणां प्रसिद्धः तद्विषयं निषेधमाह तदपि बहुलश्रितान्नकोशादिषु प्रसिद्धं न अदधीसहि कवकानां हि ज्ञानि-
विशेषे पांचमिके निषेधे सत्यपि सुनिषेधो भूस्तृणादीनां निषेधे पिचसंभ्रायश्चित्तविधानार्थः १४ त्यजेदिति सर्वमेव संन्यय-
क्षेपूर्वसंनितनीवानाद्यन्तर्जार्णानि च वासांसि शाकमूलफलानि च आश्विने मासित्यजेत् १५ न फाल इति फालरुहप्रदेशो जात-
सामिनोपेक्षितमपि त्रित्यादिना दद्यात् तथा यामजानान्यफालरुहभूभागोपलतागुह्यमूलफलानि सप्त्यादितो विनभक्षयेत् १६

अग्निपूक्रेति अग्निपूकंवन्मन्त्रं कालपंकवाफलादि यद्वा नोदूखलमुसलाभ्यां किंतु पाषाणेन नूणीकृत्यापकमेवाद्यान् दंता एवोदूखलस्थानानियस्य तथा विधौ वा भवेत् १७ सद्य इत्यादि एकाहमावजीवनोचितं मासस्य कृत्वा चितं वा पण्माससंवत्सरं निर्वाहसमर्थवानी वारादि संसिन्धुयात् यथा पूर्वनिर्णयमातिशयः मासद्वयसं च यो मास संचयः सोऽस्यास्तीति अत इ नूतना विभिरुन् प्रत्ययेन माससं च यिक इति रूपम् १८ नक्तं गित्यादि यथा सामर्थ्यमन्त्रमादृत्य प्रदोषे भङ्गीत अहन्ये ववाचतुर्थकालाशानो वा स्यात्सायं नानमनुष्याणां मास न देव निर्मित भिति विहित तत्रैकस्मिन् हवि उपोष्या परेद्युः सायं भङ्गीत अष्टमकालिको वा भवेत् त्रिंशत्सु पोष्ये चतुर्थस्यान्धे रात्रौ भङ्गीत १९ चांद्रायणेति शतकुक्ष्या यो रेकं कं हासयेत्सिद्धं सुकुक्ष्णो च वर्हयेत् इत्यादि नैका दशाभ्या येन बह्व्यभागे आंद्रायणे र्विचर्तयेत् पक्षांतौ पौर्णमास्य भावासे तत्र श्रुतां यवा गूवाप्यभियात्स कृदि नि सायं यात र्वी २० पुष्यमूले

अग्निपूकाशानो वा स्यात्कालपंक भगो यवा अशमकुड्गो भवेद्वापि दंतोत्तरवलि कोपि वा १७ सद्यः प्रक्षालका वा स्यान्माससं च यिकोपि वा षणमास निच यो वा स्यात्समा निच य एव वा १८ नक्तं चान्नसमभियाद्विवा दृत्य शक्तिः चतुर्थकालिको वा स्यात्स्याद्वाप्यष्टमकालिकः १९ चांद्रायण विधानै र्वी शतकुक्ष्या च वर्तयेत् पक्षांतयो वाप्यभियाद्ववा गूकृत्वा स कृत् २० पुष्यमूल फले र्वी पिके वले वर्तयेत्सदा कालपंकैः स्वयं शीणे र्वै र्वानसमते स्थितः २१ भूमा विपरिवर्तते ततिष्ठेद्वा प्रपद द्विनमू स्थानासनाभ्या विहरत्सवनेषूपयन्नपः २२

त्यादि पुष्यमूल फले रेव वा कालपंकैः स्वयं पतितै र्विचिन्त वै र्वानसो वा न प्रस्थः तद्वर्ममतिपादकशास्त्रदर्शने स्थितः तेनैतदुक्तं अन्यदपि वै र्वानसशास्त्रोक्तं धर्ममनु तिष्ठेत् २१ भूमा वित्यादि केवला मूर्ते र्विबुर्गता गता भिकुर्यात्स्थानासनादा बु पविशेत् उतिष्ठेत्सर्पदो रित्यर्थः आवश्यकं स्थान भोजनादि काल विहाय चाध्वनियमः एवमुत्तरत्रापि पादाग्राभ्या वादि न तिष्ठेत्कं चित्कालं स्थित एव स्यात्कं चिच्चोपविष्ट एव न त्वं त रापर्यं टेत्सवनेषु सायं यात र्वी ध्या नै र्वुस्थायात् यत्तु सायं प्रगेतये र्वक्तं तेन सहास्य नियमातिशयापेक्षो विकल्पः २२

ग्रीष्मादृणादि आत्मतपोविदुल्लभ्यं ग्रीष्मोच्चतुर्दिगवस्थितैरग्निभिरूर्ध्वं चादित्यतेजसा आत्मानं तापयेत् वर्षस्वप्नावकाशमाश्रयेत्
 यत्र देवो देवो वर्पति तत्र छत्राद्यावरणरहितस्तिष्ठेदित्यर्थः हेमन्तं चार्द्रवासाश्रयेत् अतुत्रयसंवत्सरावलंबेनायं सायत्सरिक एव नियमः
 २३ उपेत विहितमपित्रयवणस्थानं देवर्षिपितृतर्पणविधानार्थमनूद्यते ग्राममर्ध्यादिनां सायंसवनेषु त्रिचपि देवर्षिपितृतर्पणं कुर्वन्
 अन्यदपि पद्मासोपवासादिकं तोत्रव्रतं तपोऽनुमिच्छन् यथोक्तयमेनपक्षोपवासिनः केचिन्मासोपवासिनः इति स्वशरीरं शोषयेत्
 २४ अग्नीनित्यादि श्रौतानग्नौ नैवेद्यं स्नानसंश्लाघाविधानेन भस्मपानादिना आत्मनि समागच्छेत् कौकिकाग्निगृहं न्योयथावस्थितिं दृष्ट्वा
 मूलनिकेतनं दक्षिणमूर्ध्नि व्रतन् चारी फलमूलाधान एव स्यात् तनीवारयापि नाश्रीयताम् एतच्चोर्ध्वं षण्मासेभ्योऽप्युपरि अनग्निरनिके

ग्रीष्मोपंचतुःप्रास्तस्यार्द्रास्वप्नावकाशिकः आर्द्रवासास्तु हेमन्तं क्रमशो वर्द्धयंस्तपः २३ उपस्मृशंस्त्रिव
 णपितृन् देवाभ्यतर्पयेत् तपश्चरन् श्रुद्वा तपोवयं द्रुहमात्मनः २४ अग्नीनात्मनि वर्तानात्ममारोप्यथा
 विधिं अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिमूलफलाधानः २५ अग्रयत्नः सप्तवार्येषु ब्रह्मचारी धराशयः शरणेषु
 मम श्रयं वृक्षमूलनिकेतनः २६ तापसे चैव विप्रेषु यात्रिकं भैक्षमाहरेत् गृहमेधेषु चान्येषु हि जेषु वनवा
 सिषु २७ ग्रामो दाहृत्य बान्धीयादयो ग्रामान् वनं वसन् प्रतिगृह्यत्सु तनवपाणिना शकलेन वा २८ एतां
 श्रान्याश्रयं सेवत दीक्षाविप्रान् वनं वसन् विविधाश्रयोपनिषदारात्मसंनिद्धये श्रुतोः २९

तत्र इति यमिषु वचनात् तद्वत्
 सोपर्पणं निलमनिकेतनं च २५ अग्रयत्नेति सप्तवर्षयोजनेन युक्ताहुः फलभक्षणशीलातपपराहारादिषु प्रयत्नं न्यूनं अस्तीति संभोगीभू
 त् प्राण्यनिवासस्थानेषु मम त्वरिहो वृक्षमूलवासी स्यात् फलमूलासंभवे च २६ तापसेति वानप्रस्थेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्राणमात्रधार
 णाचिन्तयेत् दाहारेत् तदभावे चान्येभ्यो वनवासिभ्यो गृहस्थेभ्यो हि जेषु स्तस्याप्यसंभवे २७ ग्रामेति ग्रामादानीय ग्रामस्थान् स्यादो
 ग्रामान् पण्यरागादिवं डेन पाणिनैव वा गृहीत्वा वानप्रस्थो भंजीत २८ एतांश्वेति वानप्रस्थ एतादीक्षा एतां न्यमान् अन्यं श्रवन्
 प्रस्थं शास्त्रोक्तान् न्यसेत् औपनिषदं श्रुतोऽपनिषत्परिज्ञात्र हाप्रतिपादकवाक्यानि विविधान्यस्यात्मनो ब्रह्मसिद्धये ग्रंथतोऽ

र्थतश्चास्पसेत् ३९ अविभिभिनि यस्मादुक्तमृषिभिर्ब्रह्मदर्शिभिः परिब्राजकैर्गृहस्थैश्चवानमस्थैर्ब्रह्मादौ तद्ज्ञानधर्मयोर्विदुल्यर्थ-
उपनिषत्सु तयः सेविताः तस्मादेताः सेवेतेति पूर्वस्यानुवादः ३० अपरेति अचिकित्सितव्याध्याद्युद्धुवे अपराजितामैशानोदिशमाश्रि-
त्याकुटिलगतिरुक्तो योगनिष्ठोजलानित्वाशनः आशरीरनिषातान्छेत् महाप्रस्थानस्य शास्त्रे विहितं चेदं स्थानं मरणं तेन न पुरा-
पुनः स्वकामी न मे यादिति श्रुत्यापि निरोधः यतः स्वकामिशब्दप्रयोगात् अवैधं मरणमनयाभिधेयं तेन शास्त्रीयम् ३१ आसाभिस्ता-
दि एषां पूर्वोक्तानुष्ठानानामन्यतमेनानुष्ठानेन शरीरं तत्ता अपगमदुःखमयो ब्रह्मलोके स्तत्र पूजालभते मोक्षमाप्नोतीत्यर्थः केव-
लकर्मणो वानमस्यस्य कथं मोक्ष इति चेन्न विधिधात्रोपनिषदायास्तस्य श्रुतीरित्यनेनास्याध्यात्मज्ञानसंभवात् यस्य तु मरणं
वस्तस्मात् ३२ वनेष्वित्यादि अनियतपरिमाणत्वात् आयुषस्तृतीयभागस्य दुर्विज्ञानात् तृतीयमायुषो भागमिति रागक्षयावधिवानम-

अविभिर्ब्राह्मणैश्चैव गृहस्थैरेव सेविताः विद्यातपोविदुल्यर्थं शरीरस्य च शुद्धये ३० अपराजितां
वास्थाय ब्रजे दिशमजिह्मगः आनिपाताच्छरीरस्य सुक्तावयिनिलाशनः ३१ आसामहर्विचर्याणां त-
त्कान्यतमया तनुम् वीतशोकमथो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते ३२ वनेषु च विदुल्यैव नृत्तृतीयं भागमायु-
षः वतुथेमायुषा भागस्य त्कासु गान् परिब्रजेत् ३३ आश्रमादाश्रमं गत्वा हुतहोमो जितेन्द्रियः भिक्षा
बलिपरिभ्रातः प्रजन्तं त्यवर्द्धते ३४ ऋणानि शीण्य कृत्य मनो मोक्षं निवेशयेत् अनपाकृत्य मोक्ष
तु सेवमानो ब्रजत्यधः ३५

स्थकालोपलक्षणार्थं अनपवशं बलिभित्तौ वनवासार्द्धं शांतस्य परिगतवयसः परिब्राज्य भि-
त्याचख्यस्तुः एवं वनेषु विदुल्यैव विधिबहुश्रमरतपोनुष्ठानप्रकारेण चानप्रस्थाश्रमं विषयवागोपशमनाय कथितकालमनुष्ठ
स्यायुषो भागमिति शेषः काले सर्वथा विषयसंगतस्य त्कापरिब्राजकाश्रममनुतिष्ठेत् ३३ आश्रमादिति पूर्वपूर्वश्रमाहुत्त
श्रमं गत्वा ब्रह्मचर्याद्वाश्रमं ततो वानप्रस्थाश्रममनुष्ठानेत्यर्थः यथाशक्ति गताश्रमं हुतहोमो जितेन्द्रियो भिक्षाबलिदानचिरसेवया श्रान्तः
परिक्रम्याश्रममनुतिष्ठन्परलोके मोक्षलाभात् ब्रह्मक्षतं च तस्यतिशयं प्राप्नोति ३४ ऋणानित्यादि आश्रमसमुच्चयपक्षमाश्रितो ब्राह्मण

उत्तरखोकाप्रधेयानित्रीणिऋणानिसंशोध्यमोक्षेमोक्षांतरेणपरिद्रज्याअमेमनोनियोजयेत् तानिऋणानित्संशोध्यमोक्षं
चतुर्थीअममनुतिष्ठन्नरकंजनितात्येवऋणानिदर्शयति ३५ अधीत्येति जायमानो ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणैर्ऋणवान्जायते
यस्तेन देवभ्यः प्रजयापितृभ्यः स्ताध्यायेनऋषिभ्य इति श्रुतेः अतोयथाशास्त्रवेदानधीत्यपर्ववर्जनादिधर्मेणचतुत्रानुत्साध्यथा
सामर्थ्यज्योतिघोमादियज्ञांश्चानुष्ठायमोक्षांतरेचतुर्थीअमेमनोनियोजयेत् ३६ अनधीत्येति वेदाध्ययनमकृत्वापुत्रमनुत्सा
द्ययज्ञांश्चानुष्ठायमोक्षमिच्छन्नरकंजति ३७ प्राजापत्येति यजुर्वेदोपोपाख्यानग्रंथोक्तसर्वस्वदक्षिणांभजापतिदेवताकाद
ष्टिकृत्त्वातदुक्तविधिनैयात्सत्यग्नौन्समारोप्यगृहादित्यभिधानात् वानप्रस्थाअममनुष्ठायैवचतुर्थीअममनुतिष्ठेत् एतेनमनुना-
चानुराअमस्यसमुच्चयोपिदर्शितः श्रुतिस्मिदाश्चएकद्वित्रिचतुराश्रमाणांसमुच्चयाविकल्पिताः तथाजावालुश्रुतिः ब्रह्मचर्यसमा-

अधीत्यविधिवद्देदानुसुत्रांश्चोत्साद्यधर्मतः इच्छान्वशक्तितोयज्ञेर्मनोमोक्षेनिर्वेशयेत् ३६ अनर्थी
स्यहिजोर्वेदाननुत्साद्यतयास्तान् अनिष्ठाचैवयज्ञेश्चमोक्षमिच्छन्ब्रजत्यधः ३७ प्राजापत्यांनिस्तू
ष्येधिभर्वदसदक्षिणाम् आत्मन्यग्नीन्समाशोष्यब्राह्मणः प्रब्रजेद्देहात् ३८ योदत्ताम्वभूतेभ्यः
प्रब्रजत्यभयगृहात् तस्यतेजोमयालोकाभवतिब्रह्मवादिनः ३९ यस्मादण्वपिभूतानाहिजान्जो
त्यद्यतेभयम् तस्यदेहादिसुक्तस्यभयन्नास्तिकुतश्चन ४० आगाशदभिनिष्क्रान्तःपवित्रोपचितो
मुनिः समुपोदेषुकामेषुनिरपेक्षःपरिव्रजेत् ४१

सुनिः समुपादुषु कामसु । नरपक्षोः पारमण १८ ।
प्यगृहाभवेत्गृहाभूलावनीभवेत्वनीभूत्वा प्रमृजेत्तदतरथात्र
क्षत्रपदियप्रमृजेत्गृहाहावनाद्वा ३८ यद्व्यादि यः सर्वभ्यो मृतारब्धेभ्यः स्थावरजंगमेभ्यो अभयं दत्वा गृहाभ्यमात्यमृजति तस्य ब्र
ह्मप्रतिपादकोपनिषन्निष्ठस्य सूर्योद्यालोकरहितहिरण्यगर्भादेलोकाः तन्नेजसेव प्रकाशा भवंति तानामनोत्यर्थः ३९ यस्मादित्यादि
यस्मात्क्षिजान्स्वप्समपि भयं भूतानान् भवति तस्य देहादिमुक्तस्य देहनाशो कस्मादपि भयमन्य भवति ४० आगारादित्यादि गृहाग्नि
र्गतः पवित्रैर्देहकर्मडल्यादिसुक्तो मुनिर्मौनी स सुपो देयु कामे सुकेन चित्सम्यक् सुसमीपं यापितेषु स्वाहन्नादिषु विगतस्य हः परिमृजेत्

मेधातिथिस्तपवित्रैर्मन्त्रजपैरथवापावनैः कृच्छैर्युक्त इतिव्याचरे ४१ एक इत्यादि एकस्य सर्वसंगविरोहणो मोक्षावाप्तिर्भवतो
 तिजानन् एक एव सर्वदापिमोक्षार्थं चरेत् एक एवेत्यनेन पूर्वपरितप्तुञ्चादित्यागच्छत्यनेन असहायवान् इत्यन्तरस्यापि एकाकीयदिन
 रतिसंकिंचित्यलजनिनकस्यापित्यागेन दुःखमनुभवतिनापिकेनापिलज्यतेन कोप्यनेन त्यागदुःखमनुभाव्यतेततश्च सर्वत्र निर्मम
 लः सत्त्वदुःखे मुक्तिर्माप्नोति ४२ अनग्निरित्यादि अनग्निर्लोकिकाग्नि संयोगरहितः शास्त्रीयाग्निं समारोप्य पूर्वमुक्तत्वं - नि -
 तोष्टुहमून्यः उपेक्षकः शरीरस्य व्याध्याद्युत्पादेन त्वमतीकाररहितः अशंकुलकः स्थिरमतिः असंचयिक इति अन्येयं
 मननान्नोनिम्यपूर्वेकित्वात् भावेन ब्रह्मणिसमाहितः तदेकतानमनाः अरण्ये च दिवा रात्रौ च सन् भिक्षार्थमेव ग्रामं प्रविशेत् ४३

एक एव चरेन्नित्यं सिद्ध्यर्थमसहायवान् भिक्षुमेकस्य संपश्यन् न जहाति न हीयते ४२ अनग्निरनि
 कैतः स्याद्ग्राममन्नाथमाश्रयेत् उपेक्षकोऽशंकुलकोऽमुनिभाविसमाहितः ४३ कपालदृक्षमूलानि
 कुर्वेलमसहायता समता च वसवस्मिन्नन्तस्तुक्तस्य लक्षणम् ४४ नाभिनंदनमरणान्नाभिनंदन
 जीवितम् कालमेव प्रतीक्षेत्तन्निर्देशाभृतकोयथा ४५ दृष्टिपूतं न्यसेत्सादृशं पूतजलं पिबेत् स
 त्यपूता वदूदाचमनः पूतसमाचरेत् ४६ अतिवादोऽस्मिन्निक्षेपेन वा मन्यत कचन न चेमदहमाश्च
 त्यवरं कुर्यात्तर्केन चित् ४७

कपालमित्यादि मृण्मयकर्परादिभिः क्षापात्रं वा सार्थं दृक्षमूलानि स्थूलजीर्णवस्त्रं कोपीनकं ।
 सर्वत्र ब्रह्मदुःखाशान्नुभिर्भावः एतन्मुक्तिसाधनत्वान्मुक्तस्य लिंगम् ४४ नेत्यादि मरणजीवनचद्वयमपि न कामयेत्किं
 धीनमरणकालमेव प्रतीक्षेत्तन्निर्देशोऽस्मिन्निति निर्देशोऽस्मिन्निति तत्परिशोधनकालमिव स्मृतकः ४५ दृष्टिपूतमित्यादि केशास्थ्यादिपरि-
 हारार्थं दृष्टिशोधितपादौ स्मृमौक्षिपेत् जलेषु कृद्गजं त्वादिवारणार्थं वस्त्रशोधितजलं पिबेत् सत्यपवित्रावाचं वदेत् ततश्च-
 मोनेन सहस्यस्य विकल्पः प्रतिषिद्धसंकल्पान्मनसा सर्वदापवित्रात्मा स्यात् ४६ अतिवादोऽस्मिन्निक्षेपेन वा मन्यत कचन न चेमदहमाश्च
 त्कान् सहेतनं कंचित्परिभवेत्तन्मेदं हमास्थिरं व्याध्यायतनमाश्रित्य तदर्थं केनचित्सहचरं कुर्यात् ४७

कुर्यन्तमित्यादि संजातक्रोधापकस्मैचित्प्रतिक्रोधंनकुर्यात् निर्दितश्चान्येनवाचंभद्रांवदेत्ननुनिदेत्सप्तद्वारावकीर्णाभितिवृक्ष
रादीनिपंचयहिरुद्धोद्विद्याणिमनोबुद्धिभिर्यतः करुणहयवेदांतदर्शनेतैर्गृहानेषुस्वेषुवाचाभष्टनैरतानिसप्तहाराणीत्सृज्यन्ते एतैरेव
कीर्णोर्विद्विस्तांतहृहोतार्थविषयागन्धवदेत्किंतुब्रह्मात्रविषयांवदेत् ननुमनसैवब्रह्माउपास्यतेब्रह्मविषयवागुच्चारणमपिमनो
आपादः तत्कथंमप्तद्वारावकीर्णलविशेषोपिब्रह्मविषयांवदेदिति अन्यविषयानवदेदितिलभ्यते उच्यते अतएवानृताभितिविशेषय
तिस्मअनृतमसत्यंविनाशीतिपातद्विषयावागप्यनृतोच्यते तेनविनाशिकार्यविषयावांचनोच्चारयेत् अविनाशिव्रह्मविषयांतुप्रणवो
पनिषदादिरूपयदेत् गोविंदराजस्तुधर्मार्थः कामोधर्मार्थार्थवर्थाकामोधर्मार्थकामादिति एतानिसप्तवाग्विषयतथावाक्प्रवृत्तेद्वाराणिने
द्ववकीर्णाणिद्विस्तांसवस्यमेदस्तासस्तात् तद्विषयोअसत्यरूपोवाचंनवदेत् अन्येतुसप्तभवनान्येववाग्विषयस्तासप्तद्वाराणिनेवां

कुल्यंतंनमतिकुन्धेदाकुष्टःकुशलंयदेत् सतद्दारावकीर्णाच्चिनवाचमनृतांवेदेत् ४८ अद्यात्मरति
 रासीनोभिरपेक्षाभिरामिषः आत्मनेयमहायेनस्मरार्थीविचरेदिह ४९ नचोत्पातनिमित्ताभ्यांनन
 क्षत्रागविद्यया नानुशासनवादाभ्याभिक्षालिप्सेनकहिंचित् ५० नतापसैद्वाह्मणैर्विवशोभिरपिवा
 स्वप्तिः आकीर्णभिक्षकैर्वान्यैरागारमुपसंभजेत् ५१ कृतकेशनखशमश्रुःपात्रीदंडोक्तुस्तुभवान् वि
 चरेन्नियतोनित्यमवभूतान्यपीडयन् ५२

ययांवेत् ५८ अभ्यासोति आत्मानं ब्रह्माधिहृत्यरतिर्यस्यसोऽध्यात्मरतिः सर्वदा ब्रह्माभ्यानपर आसीन इति स्थस्ति कादियोगासन
निष्ठः निरपेक्षो देउकमंडल्लादिवपिविशेषापेक्षाभूत्यः निराभिकः आभिवंविषयाः तदभिलापरहितः आत्मनो देहेनेय सहायेन मोक्ष
सत्त्वार्थहिंससारेपिचरेत् ५९ नैत्यादि प्रकृपायुत्सानचक्रः सदादिनिमित्तफलकथनेन अद्यापि नो हस्तरेखादेरीदृशं फलभितिनक्ष
त्रांगविद्यया ईदृशोभिति मार्गद्वयं वर्तिनव्य अनुशासनेन शास्त्रार्थकथनेन च कदाचिन्न भिस्सालक्षुभिच्छेत् ५९ न तापैरेवित्यादि वा
नमस्यैरेन्येर्वात्रोक्षणशैलैः पक्षिभिः कुक्षुरैर्वाव्याप्तगृहं भित्सार्यनम्रविशोत् ५९ कुसेत्यादि कृतकेशनस्य शम्भुभिर्दिक्षान्नवान्न

दंडोक्तुं भः कमंडलुस्त दक्तः सर्वपाणिनोऽपीडयन्सर्वदापरिभ्रमेत् ५३ अनेजसेति सौवर्णीदिवर्जितानिनिष्ठिद्व्युष्णिभिस्त्वोर्भि
क्षापात्राणि प्रवेसुः तथायमः स्रवर्णरूप्यपात्रेयुताम्रकांस्थापसेयुच गुणहन्भिज्ञानधर्मोस्तिगृहीत्वानरकं व्रजेत् तेषांचयनिपा
त्राणां जलेनैव तु श्रद्धिः यज्ञे च ममाभिव तान्येव दर्शयति ५३ अलाबुभित्यादि अलाबुदारुमृत्तिकावंशादिरवंडनिर्मितानियतीनां
भिक्षापात्राणि स्वायं भवो भनुरवदत्तं वैदलं तरुत्व कृनिर्मितमिति गोविंदराजः ५४ एककालमिति एकवारं प्राणधारणार्थं भैक्षं वरेत्
तत्रापि प्रभुरभिक्षाप्रसंगं न कुर्यात् यतो च हुनरभिक्षाप्रसणप्रसक्तोयतिः प्रधानधातुद्वय्याख्यादिविषयेष्वपि प्रसज्जते ५५ विधूमइ
त्यादि विगतपाकधूमोभिरुचावहननसुसलीनिर्वाणापाकांगारे गृहस्थपर्यंत फक्तवज्जने उत्सृष्टशरावेषु त्यक्तेषु सर्वदायतिभिर्भिक्षावरेत्

अनेजसानिपात्राणितस्य स्फुर्निर्गणानि च तेषामग्निः स्मृतं शौचं च भसानाभिवाच्यरे ५३ अलाबुंदारु
पात्रचमृणमयं वैदलं तथा एतानियतिपात्राणि मनुः स्वायं भवोऽब्रवीत् ५४ एककालचरेद्भैक्षं न भस
ज्जेत विस्तरे भैक्षे प्रसक्तो हि यतिर्विवयेष्वपि सज्जति ५५ विधूमै सन्नसुसले व्यंगारे फक्तवज्जने च
तेशरावसपाते भिक्षान्नित्ययतिश्चरेत् ५६ अलाभेन विवादादित्यास्त्राभै चैव न हर्षयेत् प्रापयात्रिक
मात्रः स्यान्मात्रासंगादि निर्गतः ५७ अभिपूजितलाभास्तु गुप्ते तेषां सर्वशः अभिपूजितलाभैश्च य
तिः सुक्तोऽपि वध्यते ५८ अल्यान्मांस्यवहारेण रहः स्थानासनेन च हियमाणानि विषये रिरिदियाणि निव
तेयेत् ५९

एतच्च दिनशेषसु हूर्तत्रयस्तु सामान्योपलक्षणम् तथा हयाजवल्क्यः अग्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायान्हेनाभिसंधितः
५६ अलाभोदित्यादि भिक्षादेरलाभेन विषादेति लाभे च हर्षं न कुर्यात् प्राणास्थितिमात्रोपचितान्भोजनपरः स्यात् दंडकमंडलु
मात्रास्त्वपि रदमशोभनं सज्जामि रदं रुचिरं गुणहर्षादिभिरुत्पादितं स्रवर्णं न कुर्यात् ५७ अभीत्यादि पूजापूर्वकभिक्षालाभं सर्वकालं निंदेत न
स्वीकुर्यादित्यर्थः यस्मात्सृज्जा पूर्वकलाभस्तोकारे दान्तु गोचरस्ते ह ममत्वादिभिः आसन्नमुक्तिरपियतिर्जन्यबंधान्छमते ५८ अल्पे
स्यादि आहारलापवेन निर्जनदेशस्थानादिना च रूपादिविषये रारुष्यमाणानां दिद्याणि निवर्तयेत्तस्मात् ५९ ७९

इंद्रियाणांभित्यादि इंद्रियाणांनिग्रहेणरागद्वेषाभावेनचप्राणिहिंसाविरतेनचमोक्षयोग्योभवति इदानींइन्द्रियनियमोपायविषय-
वेरागयासंसारतत्त्वचिंतनमुपादिशति ६० अवेक्षतेत्यादि विहिताकरणनिदिताचरणरूपकर्मदोषजन्यामनुव्याणांपश्चादिदेहप्रा-
प्तिनरकेषुपतनंयमलोकेनरकस्थस्यभिशितनिस्त्रिंशच्छेदनादिप्रवास्तीव्रवेदनाश्रुतिपुराणादिपूज्याश्रितयेत् ६१ विप्रयोगभि-
त्यादि इदुपुत्रादिवियोगंअनिष्टहिंसकादियोगजराभिभवनं व्याध्यादिभिश्चपीडनकर्मदोषसमुद्भवअनुचिंतयेत् ६२ देहादित्यादि
अस्मादेहादस्यजीवात्मनः उक्तमणतथाचमर्मभिद्भिर्महारागपतितस्यच्छेद्यादिदोषनिरुद्धकस्यमहतीवेदनागर्भचोत्पत्तिदुःखव-
हुलांश्चमृगाज्वादिनिरुद्धजातियोनिकोदिसहस्रगमनानिसकर्मबंधान्यनुचिंतयेत् ६३ अधर्मेत्यादि शरीरवतंजीवात्मनाअधर्महे-

इंद्रियाणान्निरोधेनरागद्वेषक्षयेनच अहिंसायाचमृतानाममृतत्वायकल्पते ६० अवेक्षेतगतीन्
णाकर्मदोषसमुद्भाः निरयेच्चपतनंयातनाश्वयमक्षये ६१ विप्रयोगप्रियेश्चूवसंयोगचतथाप्रि-
यैः जरयाचाभिभवनंव्याधिभिश्चापपीडनम् ६२ देहादुत्क्रमणत्वास्मात्पुनर्गमिचसंभवम् यानि
कोदिसहस्रेषुसृतीव्यास्यातारत्ननः ६३ अधर्मप्रभवंचवदुःखयोगशरीरणाम् धर्मोद्यमप्रवंचेव
स्वरयसंयागमक्षयम् ६४ सूक्ष्मताचान्ववेक्षेतयोगेनपरमात्मनः देहबुचमसुत्पत्तिसुत्तमेवधर्मेषु
च ६५ दूषितोपिचरेद्धर्मयत्नेनत्राश्रयमेरतः समःसर्वेषुभूतेषुनलिगंधमकारणम् ६६

तुंफुटुःखसंपंधर्महेतुकोऽर्थोब्रह्मसाक्षात्कारस्तन्मप्रभवंमोक्षलक्षणमक्षयब्रह्मस्वरसंयोगंनितयेत् ६४ सूक्ष्मतामित्यादि
योगेनविषयांतरचिंतयन्निरोधेनपरमात्मनः स्थूलशरीराद्यपेक्षयासर्वगतयमित्वेनसूक्ष्मतांनिरवयवतांतत्यागादुक्तापकृष्टेषु
देवपश्चादिशरीरयुजीवानांशुभाशुमफलमोगार्थेसुत्यन्तिमधिष्ठानमनुचिंतयेत् ६५ दूषितेति यस्मिन्कस्मिंश्चिदाश्रमेस्थित-
स्तदाश्रमविरुद्धानादूषितोपिआश्रमंतिगरहितोपिसर्वभूतेषुब्रह्मबुद्ध्यासमदृष्टिःसन्धर्ममनुतिष्ठेन्नहिदंडादिलिंगधारणमात्र
धर्मकारणंकिंतुविहितानुष्ठानंपतच्चधर्मप्राधान्यबोधनायोक्तनतुल्लिगपरित्यागार्थमत्रदृष्टांतमाह ६६ ७ ७ ७

फलमिति यद्यपि कृतकचक्षुस्स फलं कलुषजलस्मच्छतजलनकं तथा पितृन्नामौच्चारणवशात् न प्रसीदति किंतु फलप्रक्षेपेण एवेन
लिंगधारणमात्रं धर्मकरणं किंतु विहितानुष्ठानम् ६७ संरक्षणार्थमित्यादि शरीरस्यापि पीडायां स्फुरति पालिकादिप्रणारक्षार्थं
रात्रौ भेदे वसादा मूत्रमिनि राक्ष्यपर्यटस्त्वृक्केशादिपरिहारार्थं दृष्टिपूतं न्यसेत्यादमित्युक्तं इदं तु हिंसापरिहारार्थं इत्युपनरुक्तिः अत्र
प्रायश्चित्तमाह ६८ अन्तराध्यैति यतिर्यानि ज्ञानतो दिवसे रात्रौ वा प्राणिनो हंति तद्धननजनि तपापनाशार्थं स्नात्वा षट्प्राणायामान्
कुप्यात्प्राणायामश्च सत्त्वाहंति संप्रणवांगायत्री शिरसा सह त्रिःपठेदायत प्राणः प्राणायामः स उच्यते वसिष्ठोक्त्या अत्र दृष्टव्यः ६९
प्राणायामा इति ब्राह्मणस्येति निर्देशात् ब्राह्मणजातेर्यमुपदेशो न यतरेव त्रयोपि प्राणायामाः समभिव्यक्तिरिति निर्देशाभिः प्रणवे
युक्ता विधिवदित्यनेन सा विद्या शिरसा च युक्ताः पूरककुम्भकरचक्रविधिना कृता ब्राह्मणस्य अष्टतपोज्ञातव्यं पूरकादिस्वरूपं स्मृतं तरे-

फलं कृतकचक्षुस्स यद्यप्यं तु प्रसादकम् न नाभयहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ६७ संरक्षणार्थं जं
तृन्गारात्रावहं निवासदा शरीरस्यात्यर्थं चैव समीक्ष्य वस्त्रधाचरेत् ६८ अन्तराध्याचयान् जन्तुन्नि
नस्स ज्ञानतो यतिः तेषां स्नात्वा विशूद्धयं प्राणायामान् षडाचरेत् ६९ प्राणायामा ब्राह्मणस्य त्रयो
पि विधियुक्ताः व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेय परमतयः ७० दत्तं तेषां यमानां भातुना हि यथा
मलाः तथेदियाणां दत्तं तेषां दोषाः प्राणस्य निग्रहात् ७१ प्राणायामेर्द्विहे होषान्धारणाभिश्च किल्बि
षम् मत्स्याहारणमसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान्पुणान् ७२ पुत्रेयम् तथा योगिया जवल्म्यः नासिकोत्कृष्ट उच्छ्वा

सोऽध्यातः पूरक उच्यते कुम्भको निश्चलश्चासौ मुच्यमानस्तरे चक्रः त्रयोपात्य पिशाब्देन त्रयो अवश्यं कर्तव्याः अधिक करणोत्तमि
पापक्षयः ७० दत्तं तैति धातूनां स्पर्णरजतादीनां यथा मूषायां अग्निना ध्यायमाना मालद्वयाणि दत्तं तेषां मनसो रागादय
रादेऽप्यविषयपवणत्वादयो दोषाः प्राणायामेन विषयान् अभिधानात् दत्तं तेषां पवंसति ७१ प्राणायामे रित्यादि अनंतरोक्तप्रकारेण
प्राणायामैरागादिदोषान् दहेत् अपेक्षितदेशोपरं ब्रह्मादीन् च मनसो धारणं साधारणा तया पापनाशयेत् मत्स्याहारेण विषयेभ्यः
इंद्रियाकर्षणैर्विषयसंपर्कान्नारयेन् ब्रह्मध्यानेनेति सोहमस्मीति सजातीयमत्यप्रवाहरूपेण अनीश्वरान्पुणान् ईश्वरम्

तमनोपेयुणानम्रवंति क्रोधलोभाभयादयः ७२ उच्चावचो विल्यादि अस्य जीवस्य उत्कृष्टा पृष्ठेषु देवपश्वादि बुजन्मप्राप्तिमकृतात्मभिः
 शास्त्रैरसंस्कृतांतः करणे दुर्ज्ञेयां ध्यानाभ्यासेन सम्यक् सकारण कजानीयात् ततश्चाविद्याकाम्यनिषिद्धकर्मभिर्मितेयंगतिरिति ज्ञा-
 तावत्संज्ञाननिष्ठो भवेदिति तात्पर्यार्थः ततश्च ७३ सम्यग्दर्शनेति ब्रह्मसाक्षात्कारवाङ्कर्मभिर्निबद्ध्यते कर्माणि तस्य पुनर्जन्मानि-
 नम्रवंति पूर्वाजितपापप्रणयस्य ब्रह्मज्ञानेन शांतथाचक्षुतिः तद्यथा इषीकातूलमनौ प्रोतं प्रदहे प्रहूय त एव हास्य सर्वपापमानः प्रहू-
 यंत उभौ ब्रह्मैवैष भवतीति क्रत्या तथा स्त्रीयं ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावर इति विशेषश्च्युत्या पुण्यसंबंधोऽपि बोध्यते उत्तरकाले च
 देवाहापे कर्मणि प्रकृतेऽपि न पापसंश्लेषः तथा च क्षुतिः पुनरपलाशमायो नास्ति यत एव मेवं देहे पाप कर्म न श्लिष्यत इति देहहारं प्रकपाप
 पुण्यसंबंधः परं नश्यति अयमेव चार्थो ब्रह्मभासापापान दधिगम उत्तरपूर्वार्थयो रश्लेष विनाशो तस्योपदेशादिति सूत्रेर्बादरायणेन नि-

उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः ध्यानयोगेन संपश्येद्वृत्तिमस्यांतरात्मनः ७३ सम्यग्दर्शनसंप-
 न्नः कर्मभिर्निबद्ध्यते दर्शनेन विहीनस्तससारप्रतिपद्यते ७४ अहिंसयेद्रियासंगैर्वैदिकैश्चैव
 कर्मभिः तपसश्चरणैश्चोग्रैः साधयतीह तत्पदम् ७५ अस्थिस्थूणस्नायुसुतमासशोणितलेपनम्
 चमविनन्दुर्गधिपूणं मूत्रपुरीषयोः ७६ जराशोकसमाविष्टरोगाय तनमातुरम् रजस्वलमनित्यं च
 भूतावासमभिमत्यजेत् ७७

रणायि ब्रह्मसाक्षात्कारमून्यस्तजन्ममरणप्रबंधं लभते ७४ अहिंसेति निषिद्धहिंसाव-
 र्जनेन इंद्रियाणां च विषयसंगपरिहारेण वैदिकैर्नित्यैः कर्मभिः काम्यकर्मणां बंधहेतुत्वात् उत्तमं च काम्यकर्म तानमशस्तेति तपश्च-
 ययासंभवसुपयासकृच्छ्रचांद्रायणादिभिरनुष्ठानैरिह लोके तत्पदं ब्रह्मात्यंतिकलयलक्षणमायुर्वंति पूर्वश्लोकेन ब्रह्मदर्शनस्य-
 मोक्षहेतुत्वमुक्तं अनेन तत्पदसहकारितया कर्मणोऽभिहितम् इदानीं मोक्षांतरंगोपायसंसारवेगशयापदेहस्वरूपमाह श्लोकद्वये-
 न ७५ अस्थीत्यादि जरेत्यादि च अस्थिन्येव स्थूणा इव यस्य तं अस्थिस्थूणां स्नायुरज्ज्वाभिरावद्धं मांसरुधिराद्युपलभं चम-
 च्छादितं मूत्रपुरीषाभ्यां पूर्णं अतएव दुर्गंधि ७६ जरोपतापाभ्यां आकांतं विविधव्याधीनामाश्रयं आतुरं कृत्वा पिपासाशीतोष्णादि

कातरंभयैर्णरजौगुणयुक्तंविनम्बरस्वभावंच आवासोऽगृहंशिव्यादिभूतानिनेषामावासं देहमेकजीवस्यगृहत्वेननिस्तृपितंत्यजे
त् यथापुनर्देहसंभवो न भवेत्तथाकुपतिगृहसाध्यमेवाह ७७ नदीकूलमिति ब्रह्मोपासकस्य देहत्यागसमयेमोक्षः आराध
हस्यकर्मणोभोगोनैवनाशात्तत्र देहलक्षणे विध्यमा हयः कर्माधीनं देहपातमवेक्ष्यतेसनदीकूलयथाचक्षस्त्यजतिस्वपातमजानन्ने
वनदीरयेणपाततेतथा देहं त्यजन्त्यश्च ज्ञानकर्मप्रकर्षात् भीष्मादिवत्स्वाधीनमूलकः सयथापक्षी चक्षस्वेच्छया त्यजति तथा दे
भिर्मत्यजन्संसारकषाद्राहादिवजलचरप्राणिभेदादिसुच्यते ७८ प्रियेष्वित्यादि ब्रह्मविदात्मोपेयेषु प्रियेषु हितकारिषु स्मृकृतं अ
प्रियेषा हितकारिषु दुःकृतमिः क्षिप्य ध्यानयोगेन नित्यं ब्रह्माभ्येति ब्रह्माण्डोपयते तथाच श्रुतिः तस्य पुत्रा दायमुपयंति स्मृदः साधु
कृत्यदिवतः पापकृत्यमित्यपराश्रुतिः ततस्तेषु स्मृकृतं दुःकृतं तेषु तु ते तस्य प्रिया ज्ञातयः स्मृकृतमुपपद्येरन्नाप्रिया दुःकृतमिति एवमा

नदीकूलं यथा च क्षोद्वृक्षं वा शकुनिर्यथा तथा त्यजन्निभं देहं कृच्छ्राद्वाहादिसुच्यते ७८ प्रियेषु स्वेषु
स्मृकृतं मप्रियेषु च दुःकृतम् विस्तृत्य ध्यानयोगेन ब्रह्माभ्येति सनातनम् ७९ यदाभावेन भवति स
र्वभावेषु निस्पृहः तदा स्मरवभाभोति प्रेत्य च हवशाश्वतम् ८०

त्रययणेषु पासनं प्रतिपत्तव्यं इति ब्रह्मसमीक्षायां हानौ तूपायनशब्दमोक्षार्थं कृशाच्छंदस्फपगायनमित्युक्तमित्यादिसूत्रैर्चादराय
निरगायिननुपरकीयस्मृकृतं दुःकृतयोः कथं परत्र संक्रांतिः उच्यते धर्माधर्मव्यवस्थायां शास्त्रमेव प्रमाणं संक्रामोपितयोः शास्त्रप्रमाण
कारव अतः शास्त्रात्संक्रमेण योग्यावेतौ स्मृतयतः अतः शास्त्रेण बाधात्तन्मतिपक्षानुमानोदयः श्रुतिनिराशिरः कृपालं प्राण्यं गत्वा तं शंखा
दिवदिति वत् मेधा निधिगोविंदराजीतु सेषु प्रियेषु केन नित् कृतेषु ध्यानाभ्यासेनात्मोपयमेव तत्र कर्मणत्वेनारोप्य एव मप्रियेषु अपिकेन
नित् कृतेषु आत्मीयमेव प्रागजन्मार्जितं दुःकृतं कर्मणत्वेन प्रकलयो नृत्स तत्संपादयितारौ पुरुषौ रागादेवास्त्वौ त्यक्त्वा नित्यं ब्रह्माभ्येति-
ब्रह्मस्वभावमुपगच्छतीति व्याचक्षते तन्न विस्तृत्येति क्रियायां स्मृकृतं दुःकृतमिति कर्महस्यत्यागेन तत्संपादयितारावित्यस्युत
हारात्कर्महस्यस्युत क्रियात्यागेन कारणत्वेन प्रकल्येत्याद्यस्युत क्रियायां हारात् किं व्यासव्याख्यातवेदार्थमेव मस्यामनुस्मृतेः

न्येनकल्पितंगार्वाचिर्नानिचक्षणेः ७९ यदेति यदापरमाद्यतोविषयदोषभावेनसर्वविषयेषुनिर्भित्ताषोभवतितदेहलोकेसंज्ञो
पुजन्यस्वरूपं परलोकेनमोक्षसत्त्वंअविनाशिप्रामोति ८० अनेनेति पुत्रकलत्रक्षेत्रादिषुभलरूपात्कर्मणसंगान्सर्वान्त्वत्कादं
हेर्मनापमानादिभिर्निर्मुक्तो अनेनयथोक्तेन ज्ञानकर्मनिष्ठानेनब्रह्मण्येवात्यंतिकल्यमाप्नोति ८१ ध्यानिकमिति यदेतदित्यत्यंतं
सन्निधानंपूर्वलोकोदितं परामृध्यतेयदेतदुक्तंपुत्रादिसमलत्यागोभानापमानादिहानिर्ब्रह्मण्येवावस्थानंसर्वमेवैतत्तदध्यानिकंआ
त्मनःपरमात्मलेन ध्यानेसतिभवनियदात्मानं परमात्मेतिजानातिनदासर्वसत्त्वान्निविशिष्यतेतत्स्पर्शकुत्रविभलमानापमानादिकंया
भवतिनयाविषयज्ञानं ब्रह्मात्वालंन्यापतेध्यानिकविशेषान्अध्यानेविशेषलाभेपरमात्वाध्यानाथमाह नह्यनध्यासविदितियस्मादा-
त्मानंजीवमाधिकृत्ययदुक्तंतस्यपरमात्यलंनद्योनजानातिनध्यायतिसंप्रकृतध्यानक्रियाफलंभलत्यागमानापमानादिहानिर्मोक्षंन

अनेनविधिनासर्वस्वत्कांसंगान्शूनैः सर्वदं हविर्मुक्तोब्रह्मण्येवावतिष्ठते ८१ ध्यानिकं
सर्वमेवैतत्तदुदतदभिषिद्धितम् नह्यनध्यासवित्कश्चिद्विक्त्याफलमुपास्यते ८२ अधियज्ञं
ह्मजपेदाधिदेविकमेवच अध्यात्मिकचसततवेदाताभिहितंचयत् ८३ इदंशरणमज्ञानाभिदमे
वविजानताम् इदमन्विच्छतास्वगमिदमानस्यमिच्छताम् ८४ अनेनक्रमयोगानपरिव्रजतियो-
हिज्ञः सविधूयेहपाप्मानंपरब्रह्माधिगच्छति ८५

प्रामोति ८२ अधियज्ञमिति पूर्वब्रह्मध्यानस्वरूपमुपासनं
मुक्तंइदानींतदंगतयावेदजपंविधिते तथाचक्रतिः तमेतवेदंनयचनेनविधिदितोतिविधांगनयावेदजपमुपादशति अधियज्ञमिति
यदाभधिकृत्यनयत्तंब्रह्मवेदंतादेवतामधिकृत्यप्रयत्नंतयाजीवयमधिकृत्यतथावेदांतेभूक्तंसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मइत्यादिब्रह्ममतिपाद-
कंसर्वदाजयेत् ८३ इदमिति इदंवेदारख्यंब्रह्मतदर्थानभिज्ञानाभाविशरणंगतिपाठभावेणापिपापक्षयहेतुलात्कर्मणोज्ञानांतद-
र्थाभिज्ञानात्सर्गमपवर्गचइच्छतामिदमेवशरणंतदुपायोपदेशकत्वेनप्रामिहेतुत्वात् ८४ अनेनेति अनेनयथाक्रमोक्तानुष्ठानेनयः
यवज्याश्रममाश्रयतिसइहलोकेपापंविमृज्यपरब्रह्मप्रामोतिब्रह्मासाक्षात्कारेणउपाधिशरीराशान्ब्रह्मण्यैक्यंगच्छति ८५ ७९

एषधर्मइति एषः यतीनां यतात्मनां चतुर्णामिव कुटीचरकबहूदकहंसपरमहंसानां साधारणो धर्मो वो युष्माकमुक्तइदानीं यतिवि-
शेषाणां कुटीचरव्यानां वेदविहितादिकर्मयोगिनां असाधारणवक्ष्यमाणेषु त्रैश्वर्यस्त्रयं वेदितिकर्मसंबंधं शृणुत भारतं चतुर्द्वी-
भिक्षवउक्ताः चतुर्द्वीभिक्षवस्तत्त्वः कुटीचरो बहूदकः हंसः परमहंसश्च योयः पञ्चास्तउत्तमइति कुटीचरकस्यायं पुत्रभि-
रुपासाधारणकर्मोपदेशः गोविंदराजस्तु गृहस्थविशेषमेव वेदोदितान्निहोत्रादिकर्मत्यागिनं ज्ञानभावनसंपादितवै ॥ १ ॥
संन्यासिकमाह तज्जगृहस्थस्याहिताग्नेरत्येष्टो विनियोगः चतुर्थ्याश्चाग्रयेनोत्सृज्य निस्सारोपः शास्त्रेणोच्यते तदुभयाभ्यावेसत्येव-
मेवाग्नीनां त्यागाः स्यान् गोविंदराजो गृहस्थवेदसंन्यासिकं ब्रूयन् एवमेवाहिताग्नीनां त्यागमर्थदुपेतवान् वेदसंन्यासिकं मेधाति-
थिः प्राह निराश्रमं तन्मते चातुराश्रम्य नियमोक्तिः कथं मनोः इदानीं वेदसंन्यासिकस्य प्रज्ञातकर्मत्यागानंतरं वल्लुञ्चितमपि वेदं

एषधर्मोऽनुशिष्टो वो यतीनां नियतात्मनाम् वेदसंन्यासिकानां तु कर्मयोगान्निबोधत ८६ ब्रह्मचा-
री गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा एते गृहस्थप्रभवाश्चत्वारः पृथगाश्रमाः ८७ सर्वे पि क्रमशस्त्व-
ने यथाशास्त्रनिषेविताः यथाोक्तकारिणो विप्रनयंति परमागतिम् ८८ सर्वेषामपि चैतेषां वेद-
स्मृतिविधानतः गृहस्थोच्यते श्रेष्ठः स त्रीने तान्निषर्त्तुहि ८९

न्यासिकः पंचमाश्रमी भिगश्चमीवान् चत्वार-
एवाश्रमानियता इति दर्शयितुमुक्तानां अमानुवदति ८६ ब्रह्मचरीति ब्रह्मचर्यादयोप एते पृथगाश्रमा उक्ता एते चत्वार ए-
जन्याभवंति ८७ सर्वे पीत्यादि एते सर्वे चत्वारो व्याश्रमाः शास्त्रानतिक्रमेणानुष्ठिताः अपि शब्दाश्च योद्वावेकोपिय योक्त-
विप्रसौम्यलक्षणानि प्रापयंति प्रकृतवेदसंन्यासिकस्य गृहेषु त्रैश्वर्ये वा संवक्ष्यति तदर्थं गृहस्थोत्कर्षमाह ८८ सर्वेषामि ८९
यामेतेषां ब्रह्मचारिदीनां मध्ये गृहस्थस्याश्रयमाणत्वेन मायशोऽग्निहोत्रादिविधानान् गृहस्थो भवति हिः श्रेष्ठोच्यते तथायस्मा-
द्ब्रह्मचारिवानप्रस्थयतीनसौ भिक्षादानेन पोषयति तेनाप्यसौ श्रेष्ठः योक्तम् यस्माश्च यो व्याश्रमिणो ज्ञानेनान्नेन चान्वहमि-
ति ८९ यथेत्यादि यथा सर्वे नदीनदांगणशोणाद्याः समुद्रे अवस्थिति लभन्ते एवं गृहस्थादपरे सर्वाश्रमिणः तदधीनजीवनल-

नृगृहस्थसागपे अवस्थितिलभते ९० चतुर्भिस्त्रिंशदित्येवैतद्व्याख्यादिभिराश्रयितुं शिरोविहिताभिः वक्ष्यमाणोदशविध-
स्वरूपोपमैः प्रयत्नतः सततमनुष्ठेयः तमेव स्वरूपतः संख्यादिबिम्बदशयति ९१ धृतिरित्यादि संतोषो धृतिः परेणापकारे कृते तस्य प्र-
त्युपकाराचरणक्षमाविकारहेतुविषयसन्निधाने प्यवित्रियत्वं मनसोदमनं दम इति सनंदनवचनात् शीतानपादिदं द्रवसि हृष्टान्तादम इति
गोविंदराजः अन्यायेन धनादियं हणं स्तेयं तद्भनं अस्तेयं यथा शास्त्रं मृज्जलाभ्यां देहशोधनं शौचं विषयं स्वयं क्षुरादिधारणमिदियनि-
ग्रहः शास्त्रादितत्त्वज्ञानधीः आत्मज्ञानं विद्यायथार्थभिधानं सत्यं क्रोधहेतोः सत्यपि क्रोधानुत्पत्तिरक्रोधः एतदशाविधं धर्मस्वरूपम्
९२ दशलक्षणानांति ये विद्याएतां निदशविधं कर्मरूपाणि पठन्ति पठित्वा तत्त्वज्ञानसांनिव्येनानुतिष्ठन्ते ते ब्रह्मज्ञानसमुत्कर्षात्परमाणां

प्रधानदीनदाः सर्वे सागरेयांति संस्थितिम् तथैवायमिषः सर्वे गृहस्थेयांति संस्थितिम् ९० चतुर्भि-
रपि चैवं ते भित्तमाश्रयिर्हि जैः दशलक्षणकोधर्मैः सेवितव्यः प्रयत्नतः ९१ धृतिः क्षमादमोऽस्तप-
शौचमिदियनिग्रहः धीर्बुद्ध्यात्मसमक्रोधोदशकथमलक्षणम् ९२ दशलक्षणानि धर्मस्य ये विद्याः स-
मधीयन्ते अधीत्य चानुवर्तन्ते तयाति परमागतिम् ९३ दशलक्षणकथमभ्युत्तिष्ठन् समहितः वेदानं
विधिवच्छ्रुत्वा सन्त्यसदनुष्ठादित्तिः ९४ सन्त्यस्य सर्वकर्मणि कर्मदोषान्पानुदुर् न्नियतो वदमभ्यस्य
पुनरेवैतत्सर्ववसेत् ९५ एव सन्त्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽस्मृहः सत्यासीनापहस्येनः आभ्युत्तिपर-
मागतिम् ९६

निर्मोखलक्षणं प्राप्नुवन्ति ९३ दशलक्षणकथितं उक्तं दशलक्षणकथं संयतमनाः सम्भ्रुतिश्च नृपनिष-
दायर्थं गृहस्थावस्थायां पथोक्ता ध्यानधर्मानुरूपमुखादवगम्य परिशोधितं देवादिभ्रमत्रयः सत्यासमनुतिष्ठेत् ९४ सन्त्यस्येति सर्वा-
णि गृहस्थानुष्ठेयानि होत्रादिकर्माणि परित्यज्य अज्ञानतनुत्वादि कर्मजनितपापानि च यागायासादिना शयन्वियते दियत्पनिष-
दोग्रं यतोऽर्थत आत्मस्य पुत्रैस्वयं दत्तियुत्र गृहेषु नोपकस्मिन् भोजनान्छादनत्वेन दृष्टिनिवृत्तिरहितः कृतवसेत् अयमेवासाधारणो ध-
र्मः कुटुम्बरकसोक्तः इदमेव कुर्वेद संन्यासिनांति प्रतिपूर्वमुक्तम् ९५ एवमिति एवमुक्तमकारेण वर्तमानोऽस्मिन् होत्रादिगृहस्थकर्म

तदुपार्थमपि योरक्षान् चलिमादत्त इति नरकशान्तवक्ष्यति २ अराजकोक्ति यस्मादराजके जगति बलवद्भ्यात्सर्वनिः प्रचलिते सर्वस्यास्य
चराचरस्य रक्षाये राजानं स्पृष्टवान् तस्मान्नेन रक्षणं कार्यं स्पृष्टवानित्याह ३ इन्द्राभिलयमाकांक्षाभित्यादि इन्द्रवातयमस्योगिनि
वरुणचन्द्रकुबेराणां मात्रां शान्तुमारभूतान् आकृत्य राजानमस्तेजत् ४ यस्मादिति यस्मादिन्द्रादीणां देवश्रेष्ठानां भेषो नृपतिः
स्पृष्टस्माद्देवसर्वमाणि नो वीर्येणातिशोने ५ तपनीत्यादि अयं च राजा स्वतेजसा स्सूर्यदेवपथ्यतां च क्षुधिमनां सिच संतापयति न
चैनं राजानं पृथिव्यां काश्चिदप्याभिमुखेन द्रष्टुं क्षमते ६ स इत्यादि एवं चाग्न्यादीनां पूर्वोक्तां शमवत्त्वात् न लक्ष्मकारित्वाच्च पद्ममिसुक्तं
नेजस्तीत्यादि नानवमाध्याये वक्ष्यमाणत्वात् स राजा शास्त्रपतिशयेनाग्न्यादिरूपो भवति तत्तु ७ बाल इत्यादि मनुष्य इति बुद्ध्या

इन्द्राभिलयमाकांक्षामग्नेश्च वरुणस्वच चन्द्रवित्ते शयोश्चैव मात्रा निरुद्धं त्यशाश्वतीः ४ यस्माद्
वास्तरुद्राणां मात्राभ्यो निर्मितो नृपः तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसा ५ तपत्यादित्यवच्च
पञ्चक्षुधिमनोसिच न चैनं फाविशक्रोतिकश्चिदप्यभिर्वाक्षितुम् ६ सोऽग्निर्भवति वायुश्च सो
ऽक्षः सोमः सधर्मराट् स कुबेरः स वरुणः समहद्रः प्रभावतः ७ बालो पिना वमतव्या मनुष्य इ-
ति मूमिपः महती देवता द्येषानररूपेण तिष्ठति ८ एकमेव दहत्यग्निर्नरदुरुपसपिणम् कु-
लं दहति राजाग्निः स पशुद्रव्यसचयम् ९ कार्यसो वेक्ष्य शक्तिं च देशकालोचतत्त्वतः कुरुते ध-
र्मसिद्ध्यर्थं विष्वरूपपुनः पुनः १०

बालोऽपि राजानावमतव्यः यस्मान्महतीयां काचिद्देवतामायुषरूपेणावतिष्ठते एते
न देवतावज्ञायां अधर्मादयोऽदृष्टदोषा उक्ताः संप्रति दृष्टदोषमाह ८ एकेत्यादि योऽग्नेरतिसमापन्नमभिहितः स नृपसर्प-
ति स दुरुपसर्पति मेकमेवाग्निर्दहति न तत्पुत्रादिकं कुलो राजाग्निः पुत्रदारप्रात्रादिरूपं कुलमेव गवाभ्यादि पशुशस्त्रवर्णादि यन-
संचयमाहितं सापराधन्निहंति ९ कार्यमित्यादि स राजा प्रयोजनापेक्षया स्तशक्तिं देशकालोच्चावेक्ष्य कार्यसिद्ध्यर्थं न हतो विष्व-
रूपं बहूनि रूपाणि करोति जातिविवक्षया बहुधेकवचनं अशक्तिं देशायां क्षमते शक्तिं प्राप्योन्मूलयति एवमेकस्मिन् अपि देशे काले

चप्रयोजनानुरोधेनशत्रुर्वाभित्रीवाडदासीनोचाभवति ततो राजवच्छ श्रीह भित्तु बुख्यानावज्ञेयः १० यस्येत्यादि पद्याशब्दः श्री-
पर्यायोपि राहत्त्वविषययाऽत्र प्रयुक्तः यस्यप्रसादान्महती श्रीभक्ति अतः श्रीकामनसेव्यः यस्यशत्रवः संति तानपि संतोषितो हंति
तेन च शत्रुवधकामेनाव्यापनीयः यस्मै कुप्यति तस्य मूलं करोति तस्माज्जीव नार्थि नानक्रोधनीयः यस्मात्सर्वेषां सूर्याग्नि सो-
मादीनां तेजो विभर्ति ११ तमित्यादि तं राजानमज्ञतया यो द्रोष्टे न स्यात्प्रति सुत्या दयति सा निश्चितं क्रोधान्नश्यति यस्मात्तस्य विना
शायशीघ्रं राजानमनो नियुक्ते १२ तस्मादित्यादि यतः सर्वतेजोमयो नृपतिस्तस्मादपेक्षितेषु धर्मिषु शास्त्राविरुद्धं
मिथ्विलग्न्यवस्थापयति अनपेक्षितेषु चाभिष्टंनियमं नानि क्रामेत् १३ तस्यार्थे सर्वेति तस्य राज्ञः प्रयोजनमिदं यैः सर्वपाणिनां
रक्षितारं धर्मस्वरूपं पुत्रं ब्रह्मणो यत्कैवलं तेजस्तेन निर्भितं नपांच भौतिकं देहं ब्रह्मापूर्वं सृष्टवान् १४ तस्येत्यादि तस्य दंडस्य

यस्य प्रसादे पद्मा श्रीविजयश्च पराक्रमे मूलश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हिंसः ११ तं यस्तु देहिंसं
मोहात्साविनश्यत्संशयम् तस्यत्याशु विनाशाय राजाम् कुरुते मनः १२ तस्माद्भूमयमिष्टेषु सव्यव-
स्यन्नराधिपः अनिष्टचाप्यनिष्टेषु तधर्मन विचालयैत् १३ तस्यार्थे सर्वभूतानां गोसां रधममात्मज-
म् ब्रह्मतेजोमय दंडमसृजत्पूर्वमीश्वरः १४ तस्य सर्वाणि भूतानि स्यावराणि च राणि च भयाद्भो-
गाय कल्पते स्वधर्मान्नचलति च १५ तं देशकालौ शक्तिं च विद्यां चावेक्ष्य तत्स्वतः यथा हतूः समणये
भरे धन्याय वर्तिषु १६ सराजापुरुषो दंडः सनेता शासिता च सः चतुर्णां माश्रमाणां च धर्मस्य प्रतिभूः
स्मृतः १७

मयेन चराचराः सर्वपाणिनः भोगं कर्तुं समर्थमिवेति अन्यथा बलवता दुर्बलस्य धनदारादिग्रहणे तस्यापि तदपे-
क्ष्य बलिनैतिकस्यापि भागो न सिद्ध्येत् एकादीनां स्थावरादीनां छेदने भोगा सिद्धिः तथा सतामपि नित्यनैमित्तिकस्वधर्मानुष्ठाना-
करणेयास्य यातनाभयाच्चेति १५ तमित्यादि तं दंडं देशकालौ दंडस्य च शक्तिं विद्यादिकं पश्चिन्म पराधे यो दंडो हंति इत्यादिकं शा-
स्त्रानुसारेण तत्तनो निरूप्या पराधिषु भवतं येत् १६ स इत्यादि स एव दंडो वरुणकृतो राजा तस्मिन् सति राजशक्तिर्योगात् स एव वरुण

स्ततो न्येस्त्रियद्वनद्विधेयत्वात् स एवनेता तेन कार्याणि नीयन्ते आच्यन्ते स एव शासिता उदाहृतत्वात् स एव चतुर्णामव्याभ्यमाणो यो धर्मस्तस्य संपादनेन भूमिभूतिभूमिभूमिभिः स्मृतः १७ दंडः शास्तीति यस्मादंडः सर्वाः प्रजा आज्ञां करोति तस्मात् स धूर्तः शासितेति नैयं यस्मात् स एव प्रजारक्षति ततो युक्तराजोति निद्राणे षपि रक्षिषु दंड एव जागर्ति तद्रथेनैव चौरादीनामप्रवृत्तेः दंडमेव धर्महेतुत्वात् धर्मजनं नि कारणे कार्योपचारः ऐहिकपारभिकदंडप्रयादेव धर्मानुष्ठानात् १८ समीक्ष्येत्यादि संदंडः शास्त्रतः सम्यङ्निःस्व्यापराधा नुरूपेण देहधनादिषु धृतः सर्वाः प्रजाः सानुगमाः करोति अविचार्य तु लोभादिना प्रसुक्तः सर्वाणि बाह्यार्थेषु आदीनि नाशयति सर्वत इति द्वितीयाथेतसिः १९ यदोत्यादि यदिराजा नलसो भूत्वा दंडप्रणयनं कुर्वति तदा भूले कृत्वा मत्स्यानि व बलवंतो दुर्वलान् अपक्ष्यन् लुङ्गन्तस्य पविधानो रूपमिदं बलिनोऽल्पबलानां हि सामकारिष्यन् इत्यर्थः भूले मत्स्यानि वापक्ष्यन् इत्येवमेधातिथिगोविंदरा

दंडः शास्ति प्रजाः सर्वा दंड एवाभिरक्षति दंडः समेषु जागर्ति दंडं धर्मं विदुर्बुधाः १८ समीक्ष्य संधृतः सम्यक् सर्वं रजयति प्रजाः असमीक्ष्य मणीतस्तु विनाशयति सर्वतः १९ यदि न प्रणयेद्राजा दंडं दुर्धृष्वतं दितः भूले मत्स्यानि वापक्ष्यन् दुर्वलान् बलवतराः २० अद्यात्काकः पुरोडाशं चाचलित्वा द्विविस्त्रया स्वाम्यचनस्यात्कस्मिंश्चित् मृचं ताधरत्तरम् २१ सर्वो दंडजितो लोको दुर्लभो हि भुवि नरः दंडस्य हि भयात् सर्वजगद्भोगाय कल्पते २२

जलिस्त्रितः पादः जले मत्स्यानि बाहिंस्त्यु रिति च पाठांतरं अत्र बलवंतो दुर्बलान् हिंसाश्रितिमत्स्यन्याया एव स्यादित्युक्तम् २० अद्यादित्यादि यदिराजा दंडं नाचरिष्यत् तदा यज्ञेषु सर्वथा हविरनर्हः काकः पुरोडाशमस्वादित्यन्तथा कुक्कुरः पापसादिहविरलेक्ष्य न कस्यचित् कुत्रचित् स्वाभ्यमभविष्यत् ततो बलिना तद्गृहणात् प्राक्षणादिवर्णानां च मध्ये पदपरश्चूद्रादितदेवो नरप्रधानं प्रावर्तिष्यत २१ सर्वेति सर्वोयं लोकः दंडेनैव नियमितः सन्मार्गः इति दृतेन भावविशदो हिमानुषः कष्टेन लभ्यते तथा सर्वमिदं जगत् दंडस्यैव भयादा न न्यकारि रूपेण भोगे समर्थं भवति २२ देवेति उक्तमपि दंडस्य भोगसंपादकत्वं दातृर्धर्मेषु न कच्यते इन्द्राग्निस्त्वैवाज्यादयो देवाः तथा दानवगर्धवश्चक्षुषः क्षिप्रं अपि

गदीत्यपरपरमार्थस्यपीडिताएववर्षदानाद्यपक्राशयप्रवर्तते तथाचंश्रुतिः भयादस्याभिस्तपनिभयान्नपतिस्त्रुयः भयादिदंश्रुत्वा
सुश्रुमृत्कृद्भवतिपंचमदिति २३ दुष्येयुरिति दंडस्यानाचरणान् अनुचितेनवाप्रवर्त्तनात् सर्वत्राह्मणादिवर्णादितरेतरस्त्रीगम
नेनसंकीर्षेरन् सर्वशास्त्राण्यनियमाश्रुतवर्गफलसत्तादेयुः चौर्यसाहसादिनाचपरस्यापकारान् सर्वलोकसंक्षोभश्रजयेत् २४ य-
जेति यत्रदेशोशास्त्रममाणावगन्तः श्यामवर्णः लोहितवर्णः अधिष्ठान्देयताकोदंडोविचरतित्रयज्याव्याकुलानभवोतिदंडप्रणेता
यदिविषयादुस्त्रुयसम्यक्मानाति २५ तस्येत्यादि तस्यदंडस्यप्रवर्त्तयितारं अभिवेकादिगुणानुक्तंनृपतिमवितथवादिनंसमीक्ष
कारिणंतत्त्वानत्सविचारोचितंमत्साशालिनेधर्मार्थकामानांज्ञानारमत्यादयोप्याहुः २६ तमिति तंदंडंरजासम्यक्प्रवर्त्तयन्धर्मार्थक

देवदानवगंधर्वारक्षांसिपुनगोरगाः तेषिभोगायकल्पतेदंडेनैवनिपीडिताः २३ दुष्येयुःसर्ववृष्णाश्च
भिद्येरन्सर्वसेनवः सर्वलोकप्रकोपश्चभवद्दंडस्यविष्ममात् २४ यत्रययामौलोहिताक्षोदंडश्च
रतिपापहा प्रजास्तत्रनमुत्थतिनेताचेत्साधुपरयति २५ तस्याहुःसंप्रणेतारंरुजानसस्यूवादिनम्
समीक्ष्यकारिणमज्ञाधर्मकामार्थकोविदम्-२६ तगराजमणयन्सम्यक्प्रिवेगेणाभिवृद्धत कामा
त्माविषमः क्षुद्रोदंडेनैवनिहन्यते २७ दंडोहिंसमुहतेजोदुर्दरश्चाकृतात्मभिः धर्माद्विचलितह
तिनृपमवसबाधवम् २८ ततोदुर्गचिराष्ट्रचलोकचमचराचरम् अंतरिक्षगताश्चैवमुनीन्देवाश्च
पीडयन् २९ सोऽसहायेनमूढनलुब्धेनाकृतबुद्धिना नशक्योन्यायतोनेतुसक्तनविषयेषुच ३०

तिपुनर्विषयाभिलाषीविषमः कोपनः क्षुद्रः च्छलान्वेषीनृपः सप्रकृतेनैवदंडेनामात्यादिनाकोपादधर्माह्मविनाश्रयते २७ दंडइति
यतोदंडः प्रकृततेजःस्वरूपः सशस्त्रैरसंस्कृतात्मभिः दुःखेनधियतेअतोराजधर्मरहितंनृपमेयपुत्रचंधुसहितंनाशयति २८ ततइ
ति दोषाघनपेक्षयायोदंडःक्रियतेसंबंधुनृपशासनरथधन्यादिदुर्गसाष्ट्रदेशंशुषिबीलोकंजगमस्थावरस्महितंहविःप्रदानजीवना
देवादतिकलाहविःप्रदानमावेजंतरिक्षगतान्क्रुषीन्देवांश्चपीडयति २९ सइत्यादि सवंडोभंत्रिसेनापतिपुरोहितादिसहायक-

हितेनमूर्खेण लोभवता शास्त्रासंस्कृतबुद्धिरेणानृणत्तिनाशास्त्रान्नो न प्रणेतुं शक्यते ३० शक्तिरिति अर्थीदिशौचमुक्तेन सत्य
प्रतिज्ञेन यथाशास्त्रव्यवहारिणा शोभनसहायेन तत्त्वज्ञेन कर्तुं शक्यते इति पूर्वोक्तदोषमपि दोषगुणा अनेन श्लोकेनोक्ता. ३१ एव
राष्ट्र इति आत्मदेशीयथाशास्त्रव्यवहारीत्यात् शत्रुविषयेषु तोह्मणदंडोभवेन्निर्गन्धे हविषयेषु भित्रेषुकुटिलः स्यान्नकार्यभिन्ने
षु ब्राह्मणेषु चकृताल्पापराधेषु च क्षमावान् भवेत् ३२ एवमित्यादि शिलोच्छेनेति क्षीणकोषत्वं विवक्षितं क्षीणकोषस्यापि नृपते
रुक्तान्धारवतो जलेनैव विंदुरिव कीर्तिलोके विस्तारयति ३३ अत इति उक्ताचारोऽपि रीताचारवतो नृपते रिति तैदियस्य जले घृतविंदु
रिव कीर्तिः संकोचयति ३४ स्वस्वेत्यादि ऋमेण स्वभमां च चानृणां ब्राह्मणादिवर्णानां ब्रह्मचार्याद्याभमाणां च विष्वस्तृजाराजार

शुचिनामस्य संयमेन यथाशास्त्रानुसारिणा प्रणेतुं शक्यते दंडः सुसहायेन धीमता ३१ स्वराष्ट्र
न्यायनृत्तः स्याद्भूशालदुश्च शत्रुषु संहृत्स्वजिह्वाः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ३२ एवमृत्त-
स्य नृपतेः शिलोच्छेनापि जीवतः विस्तीर्यते यशालोके तैलविंदुरिव अभिसि ३३ अतस्तत्त्वपरीत
स्य नृपते रिति तात्मनः संक्षिप्यते यशालोके घृतविंदुरिव अभिसि ३४ स्वस्वेधर्मनिविष्टानां सवधा
मनुपूर्वशः वृणानामाश्रमाणां च राजासृष्टो भिरक्षिता ३५ तेन यद्यत्स भृत्यन कर्त्तव्यं सूनताम्
जाः तत्तद्गोहं ग्रवक्ष्यामियथा वदन्तु पूर्वशः ३६ ब्राह्मणान् पशुपासीत यात रूक्षाय पाथिवः ३
विद्यद्यद्वान् विदुषस्तिष्ठेत्तेषां च शासन ३७

क्षितासृष्टः तस्मान्नेषारक्षणा मकुर्वतो राज्ञः प्रत्यवायः स्वधर्मविर-
हिणां लारक्षणेपिन प्रत्यवाय इत्यस्य नात्यर्थः ३५ तेनेत्यादि वक्ष्यमाणा वताराथोयं श्लोकः तेन राजा मजारक्षणं कुर्वतास्मा-
मान्येन यद्यत्कर्त्तव्यं न तत्समं यशुष्माकमभिधास्यामि ३६ ब्राह्मणानिति प्रत्यहं यात रूक्षाय ब्राह्मणान् नृपयजुः सामारव्यविद्या
त्रयं यथाभिज्ञान् विदुष इति नोति शास्त्राभिज्ञान्नेवेत तदाज्ञां कुर्यात् ३७ कृद्धानित्यादि तां ब्रह्मब्राह्मणान् वयस्तपस्यादि दृष्ट्या-
न् अर्थतो ग्रयत भवेदज्ञान् विरंतश्चार्थदानादिना मुचीन्नित्यं सेवेत यस्माद्दूरे सेवी सततं हिंसे राक्षसे रपि पूज्यते ते रपि तस्य

हितं क्रियते स्म न रां भुज्यते ३८ तैष्य इत्यादि सहज प्रज्ञया अर्थशास्त्रादित्ज्ञानेन च विनीतो व्यतिशयार्थं तैष्यो विनयमभ्यसेत्
यस्यादिनीतात्सराजानकदाचिन्त्यति ३९ बह्वदत्यादि करितुरगकोषादियदिच्छदसुक्ता अपिराजानः विनयपरहितानष्टाः ब
ह्वश्च वनस्यानियारिच्छदाजपिविनयेन राज्यं प्राप्तुं नृपयज्ञैर्वक्त्रोक्तदयेन दृष्टानमाह ४० वैन इत्यादि वैनो न ह्रुष्य राजा
यवनस्पचपुत्रः सदा सो नो मासु सुखो निमिष्य विनयादनं यन् ४१ पृथुरिति पृथुर्मनुश्च विनयाद्राज्यं प्रापतुः कुबेरश्च विनया
दनाधिपत्यं लभेत्तथा धिपुत्रो विनया मित्रश्च क्षत्रियः सन्तर्जने वदेहेन ब्राह्मण्यं प्राप्तवान् राज्यलाभा वसरे ब्राह्मण्यं प्राप्तो सिरप्रसूता
पिविनयोल्लेखार्थमुक्ता इह शोयं शास्त्रानुष्ठानमिदं वर्जनं रूपो विनयो यदनेन क्षत्रियोऽपि दुर्लभं ब्राह्मण्यं लभते ४२ त्रैविद्यो

रुद्राश्च नित्यं सेवेन विभ्रान्पेदविदः शन्वीन् रुद्रसेवो हि सन्तं रक्षोभिरपि पूज्यते ३८ तैष्यो ३
धिगच्छेद्द्विनयं विनीतात्मापि नित्यशः विनीतात्मा हि नृपतिर्न विनश्यति कर्हि चित् ३९ बहवो विन
यान् पृथराजानः सपरिच्छदाः वनस्था अपिराज्यानि विनयात्सतिपदिरे ४० वैनो विनष्टो विनयान्न
हुषश्चैव पार्थिवः सदा सोऽप्यन्यैव सुखो निमिरुच ४१ पृथुस्तविनयाद्राज्यं प्राप्तवान् सुखं वच
कुबेरश्च नैष्यर्ष्यं ब्राह्मण्यं चैव गाधिजः ४२ त्रैविद्यो भ्यस्त्रयो विद्याददनीति च शाश्वतीम् आ
न्योक्षि कीचात्स विद्यावात्तारिमाश्च लोकतः ४३ इन्द्रियाणां यै योगसमातिष्ठेद्द्विषां निशम् जितेन्द्रि
यो हि शक्नोति वशं स्थापयितुं प्रजाः ४४

इति त्रिवेदोक्त्या विद्याविद्भिः त्रिवेदो मर्थतोऽयं यथा त्र्यभ्यासेन ब्रह्मचर्यदशा
पर्यागतत्वेन नित्यानां द्विजोऽधिगच्छेत्तथा आन्योक्षि कीर्तकविद्याभूतप्रवृत्तिप्रयुक्तस्य योगिनीं ब्रह्मविद्यां चाभ्युदयव्यसनयो-
र्हर्षविषादप्रशमनहेतुं शिस्तेत्तृकषिवाणिज्यपरकपालनादिवार्त्तातदारं भाष्यार्थोपायार्थान्नदभिमदा कर्षकादिभ्यः शिस्तेत् ४३
इन्द्रियाणां भित्त्यादि च क्षुद्रादीनां इन्द्रियाणां विषयासक्तिवारणे सर्वकालं पलं कुर्वन् यस्याज्जितेन्द्रियः यजानियंतुं शक्नोति न

तु विषयोपभोगव्यग्रः ब्रह्मचारिर्धर्मपुसर्वपुरुषार्थपादेयतया अभिहितोपांन्द्रियजयोराजधर्मेषु मुख्यत्वज्ञानार्थमनंतरवक्ष्यमा-
णव्यसननिवृत्तिहेतुत्वाच्चपुनरुक्तः ४४ दशोत्पादि दशकामसंभवानि अष्टौ क्रोधजानिवक्ष्यमाणव्यसनानि यत्नतस्तस्य जेतुं दुरताभि-
दुःखावसानानि आदौ स्मरयति अन्ते दुःस्वानि कुर्वन्ति यद्वा दुर्लभो अंतो येषां नानि दुरंता निनि हि व्यवसनिनस्ततो निवर्त्तयितुं शक्यते च
जनप्रयोजनमाह ४५ कामजो धिति यस्मात्कामजनितेपु व्यसनेषु प्रसक्तो राजा धर्मात्प्राप्ता हीयते क्रोधजेषु प्रसक्तः प्रकृति कोपादेह
नाशं प्रामोतिता निव्यसनानि नाभतो दर्शयति ४६ मृगयेत्यादि आस्वेदकास्वो मृगवधो मृगया अक्षादिक्रीडासकलकार्यविधायिनी
दिशानि द्वापरदोषकथनं स्त्रीसंभोगो मद्यपानजनितो मदः तौ र्व्यधिकं नृत्त्यगीतवादित्राणि वृथा भ्रमण एष दशपरिणामो दशकः स्मरे

दशकामसमुत्थानितयाष्टौ क्रोधजानि च व्यसनानि दुरंता निप्रयत्नेन विवर्जयेत् ४५ कामजेषु
प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः विरुज्यते ऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजं स्वात्मन वतु ४६ मृगया क्षादिषु
स्वप्नः प्रेरियादः स्त्रियो मदः तौ र्व्यधिकं वृथा द्या च कामजो दशका गणः ४७ पैशून्यमाह सद्रो
ह ईव्यास्तूया र्थदूषणम् वारदङ्गजचपारुष्यक्रोधजोपि गणा एकः ४८ दूयोरव्यतथो मूलयसव
कवयो विदुः तयैलेन जयेच्छोभतज्जावता बुभोगणौ ४९ पानमस्त्राः स्त्रियश्चैव मृगया च य-
श्चाक्रमम् एतत्कथं तम विधा चतुर्क कामजगणे ५०

च्छाप्रमवोगणः ४७ पैशून्यमिति पैशून्यमविज्ञातदो-
षाभिष्करणं साहसं सार्धोर्वधनादिभिर्ग्रहः द्रोहश्छद्मवधः ईव्याऽन्यगुणासहिष्णुता परगुणेषु दोषाभिष्करणमसूया अर्थदूष-
णमर्थानामपहरणं देयानामदानं च वाक्पारुष्यमाक्रोशादिदं दृष्टपाठव्यं तादृशदि एषोष्टपरिमाणो व्यसनगणः क्रोधाद्भवति ४८
द्वयो रिति एतयोर्दूयोरपि कामक्रोधजव्यसनसंघयोः कारणं स्मृतिका राजानं नितं यत्नतो लोभं त्यजेत् यस्मादेतदुण्डूयलोभाज्जा
यते कश्चिद्भूलोभतः कनितलकां सन्तरलोभेन प्रवृत्तेः ४९ पानमिति मद्यपानमस्त्रैः क्रीडास्त्रीसंभोगो मृगया चैतिक्रमपठितमेत
चतुर्क कामजव्यसनमध्ये बहुदोषत्वादतिशयेन दुःखहेतुं जानीयात् ५० ४९ ४९ ४९

दंडस्येत्यादि दंडपातनं वाक् पांरुष्यं अर्थदूषणं चेति क्रोधजे पियस न गणे दोष बहुलत्वादिनिशयितुः स्वसाधनं मन्येत् ५१ स-
प्तकेति अस्य पानादेः कामक्रोधसंप्रपत्यसप्त परिमाणस्य व्यसनवर्गस्य सर्वस्मिन्नेव राजमंडले प्रायेणावस्थितस्य पूर्वपूर्वव्यसनसु
नरोत्तरानूकृष्टतरं प्रशस्तात्मानानीयान्तथा हि द्यूतात्मानं कष्टतरं मद्यपानेन मनस्य संज्ञाप्रणाशान्तर्येष्टचेष्टया देहधनादि विरोध-
त्वादयो दोषाः द्यूते तु पाक्षिकी धनावाप्तिरप्यस्ति स्त्रीव्यसनात् द्यूतं दुष्टं द्यूते हि वैरोद्धवाद्यो नीतिशास्त्रोक्ता दोषाः मूत्रपुरीषवेग-
धारणाच्च व्याश्रुत्येति स्त्रीव्यसने पुनः अपत्योत्पत्त्यादिगुणयोगो व्यस्ति मृगयास्त्रीव्यसनयोः स्त्रीव्यसनं दुष्टं तत्रादर्शनं कार्योणां काला-
तिपानेन धर्मलोपादयो दोषाः मृगयायां तु व्यायामेनारोग्यादिगुणयोगो व्यस्तीत्येवं कामजचतुष्कस्य पूर्वगुणदोषं क्रोधजे षपि अत्र
वाक्पांरुष्या इदं पांरुष्यं दुष्टं अंगच्छेदादेरशक्यसमाधानत्वात् वाक्यारुष्ये तु कोपानलोदानमानं पानीयसर्कैः नशक्यः शमयि-
अर्थदूषणा हाक्पांरुष्यं दोषवन्मर्मपीडाकरं वाक्यहारस्य दुश्चिकित्स्यत्वात् तदुक्तम् संरोहयति वाङ्मृतं अर्थदूषणं तु प्रचुरतरा-

दंडस्य पातनं चैव वाक्यारुष्यार्थदूषणे क्रोधजे पिगणे विद्यात्कृष्टमेतन्निकं सदा ५१ सप्तकस्या
स्ववर्गस्य सर्वत्रैवानुषंगिणः पूर्वपूर्वगुरुतरं विद्यादासनमात्मवान् ५२ व्यसनस्य च मृत्योश्च
व्यसनकष्टसुच्यते व्यसन्यधो धोजतिस्वयात्यव्यसनीमृतः ५३ मौलान् शास्त्रविदः मूलान्-
लब्धलसात्कुलोद्गतान् सचिचान्सप्तचाष्टौ वा प्रकुर्वीत परोक्षितान् ५४

निकस्यापि पूर्वपूर्वदुष्टतरं यत्नतस्सजेत् ५२ व्यसनेति यद्यपि मृत्यव्यसने हे अपाह्लोके संज्ञाप्रयाशादिदुःखहेतु तया शास्त्रा-
नुष्ठानविरोधिनयाचतुल्ये तथापि व्यसनं कष्टतरं पराधिनरकपातहेतुत्वात् तदाह व्यसन्यधो धोजति च हून्मरकान्गच्छति इत्य-
र्थः अव्यसनी तु मृतः शास्त्रानुष्ठानप्रतिपक्षव्यसनाभावात् सर्वगच्छति एतेनाति सक्तिर्व्यसनेषु निषिध्यते न तु तस्य सेव न मपि-
५३ मौलानिति मौलानपीह पितामहक्रमेण सेवकान्तेषामपि द्रोहादिना व्याभिचारान् दुष्टाहृष्टार्थशास्त्रज्ञान् विक्रान्तान् ल-
ब्धलसान् लसादमच्युतशरीरशाल्यादीन् आशुभविद इत्यर्थः विशकृच्छमवान् देवतास्य शीतिनियतान् अमात्यान्समा-

शौचमंत्रादौ कुर्वन्त्यस्मान् ५४ अपीत्यादि सत्त्वेनापि यत्क्रियते कर्म तदप्येकेन हुक्करं भवति विशेषतो यन्महाफलं तत्कथमसह्य
 येन क्रियते ५५ तैरित्यादि तैः सचिवैः सह सामान्यं चेषु गोपनीयं संविधिग्रहादि तान् निरूपयेत्तथा तिष्ठत्यनेनेति स्थानं दंडकोषपुर
 गच्छात्सकंचतुर्विधं विनयेत् दंडयतेनेनेति दंडौ हस्यश्चरथापादातयः तेषां पोषणं रक्षणं दितं चित्यकोशोर्थं निचयः तस्यायव्यादि
 पुरस्सरक्षणादिराष्ट्रदेशः तद्वा सिमन्तुष्यपश्चादिधारणक्षमत्वादि विनयेन थासमुदयं लक्ष्यं द्योते अस्मादर्थो दिति ससुदयो धान्यहि
 रण्यधुलपनिस्थानं तन्निरूपयेत्तथा गुप्तिरक्षा मात्मगतां राष्ट्रगतोच्चस्वपरीक्षितमन्नाद्यमद्यात्परीक्षिताः स्त्रियश्चैव भित्तादिनात्म
 रक्षणं राष्ट्रस्य संग्रहे भित्तिभित्तादिना राष्ट्ररक्षां च वक्ष्यति लब्धस्य च धनस्य प्रशमना निःसत्याभेप्रतिपादनादीनि विनयेन थाच वक्ष्य
 ति जित्वा संपूजयेद्देवान् इत्यादि ५६ तेषां भिति तेषां सचिवानां रहसि निष्प्रतिपक्षतया द्दयगतभावज्ञानसंप्रवात्सल्येकमभि

अपि यत्सकं कर्म तदप्येकेन हुक्करम् विशेषतोऽसहायेन किंतुराज्यं महोदयम् ५७ तैः सार्द्धं चित
 येन नित्यसामान्यसंविधिग्रहम् स्थानं ससुदयगुप्तिलब्धप्रशमना निच ५८ तेषां स्वस्वमभिप्रायसु
 पलभ्य पृथक् पृथक् संस्तानां च कार्येषु विदध्यादित्मात्मनः ५९ सर्वेषां तु विंशतिहूनब्राह्मणनविष
 श्रिता मन्त्रयत्परममंत्रराजाषाड्गुण्यसंयुतम् ५८ नित्यतस्मिन्समाश्रितः सर्वकार्यणिभिः क्षिपेत्
 तेन सार्द्धं विनिश्चिद्य ततः कर्मसमां रमेत् ५९ अन्यानपि प्रकुर्वीत शुचीन्याज्ञानवस्थितान् सम्यगर्थ
 समाहृतूनमात्यान् स्फुरीक्षितान् ६०

प्रायंसमस्तानामपि गुणपदभिप्रायं बुत्वा कार्ये यदात्मनो हितं तत्कुर्यात् ५९
 सर्वेषां भिति एषामेव सर्वेषां सचिवानां मया दत्तमेन धार्मिकं लोदना विंशतिहूनब्राह्मणेन सह संविधिग्रहादिवस्यमाणगु
 णपट्कोपे तं प्रकृष्टं मंत्रं निरूपयेत् ५८ नित्यमिति सर्वदा तस्मिन् ब्राह्मणे संजातविश्वासो भूलायानि कुर्यात्तानि सर्वकार्यणि स म
 पयेत् तेन सह निश्चित्य सर्वं कर्म रमेत् ५९ अनित्यादि अन्यानपि अर्थदानादिना सुचीन्यज्ञां शालिनः सम्यग्धनार्जनशीलान्धर्मा
 दिना परीक्षितान् कर्मसचिवान् कुर्यात् ६० निर्वर्तेतेति अस्मराजो यत्संख्याकैर्मनुष्यैः कर्मजातं संपद्यते तत्संख्याकान्यनुष्याना

लस्यभूत्यान्क्रियास्सोत्साहान्तत्कर्मज्ञान्मन्त्रकुर्वीत ६१ तेषामिति तेषां सन्धानां मध्ये विक्रीतां अतुरान् कुलां कुशानियमितां
मनुजीन् अर्थभिः स्पृहान्धनोत्पत्तिस्थाने नियुजीत अर्थे चोदाहरणं आकरकर्मति इति आकरेषु स्वरुणां दत्तानि स्थानेषु कर्मतिषु च
इक्षुधान्यादि संयुहस्थानेषु अंतर्निवेशने भोजनशयनगृहांतः पुरादौ भीरुं नियुजीत भूराहितत्रराजान् प्रायेणैकाकिनं स्त्री दृतं वा क
दाचित् शत्रूपजापदूयिता हनुरपि ६२ दूतमिति दूतं च दृष्टा दृष्टार्थशस्त्रज्ञं दंगितं ज्ञमभिप्रायसूचकं वचनस्वरदि आकारी देहध-
र्मादिस्वरूपसादर्वैषण्यादिरूपः प्रीत्यप्रतीतिस्वरूपः चेष्टाकरास्फालनादिक्रियाकोपादिसूचिका तदीयतत्त्वं अर्थदानस्त्री व्यसनाद्य
भागात्मकं शौचपुक्तं चतुरंकुलीनं कुप्यति यस्मात् ६३ असुरक्त इति जनेषु अनुसगवान्नेन प्रमिसाजादेरपि अद्वेषविषयः अर्थस्त्री

निर्वर्तैतास्पथावद्भिरितिकर्तव्यतान्त्रभिः तावतोतं द्रितान् दत्तान् मकुर्वीत विचक्षणान् ६१ तेषाम
र्थे नियुजीत भूरात् दत्तान् कुलोद्गतान् सुचीनाकरकर्मते भीरुनतर्निवेशने ६२ दूतं चैव प्रकुर्वीत
सर्वशस्त्रविशारदम् दंगिताकारचेष्टज्ञं शुचिं दक्षकुलोद्गतम् ६३ असुरक्तः शुचिं दत्तः स्मृतिमा-
नुदेशकालवित् वपुष्मान् वीतभीवाग्भीदुत्तराज्ञः प्रशस्यते ६४ अमाल्ये दंड आयत्तो दंडे वैनभि
कोक्रिया नृपतो कोशराष्ट्रे च दूतं सधि विपर्ययौ ६५ दूत एव हि सधत्ते भिनत्येव च सहतान् दूतस्त
तदुत्कर्तकर्मभिद्यते येन वानवा ६६

शौचपुक्तः तेन धनस्त्री दानादिनाः भेद्यः दत्त अतुरः तेन कार्यकालन्नाति काम
ति स्मृतिमान् तेन संदेशं निविस्मरति देशकालज्ञः तेन देशकाली ज्ञात्वा अन्यदपि संदिष्टं देशकालोचितमन्यथा कथयति स्वरूपः तेना
देयवचनः विगतभयः तेनाप्रियं संदेशस्यापि वक्ता वाग्भीतेन संस्कृता युक्तिः क्षमः एवं विधौ दूतो राज्ञः प्रशस्यो भवति ६४ अमाल्ये द
दंड आपत्तः नृपतावर्थं संचयस्थानं देशावायुत्तौ राजापराधीनं कर्तव्यो स्वयमेव चिंतनीयं धनं ग्रामभ्य दूते संधि विग्रहावायुत्तौ
दिच्छया तत्सदृशैः ६५ दूत एवेति यस्माद् दूत एव हि भिन्नानां संधिं संपादने क्षमः सहतानां च भेदेनेन थापरदेशे दूतः तत्कर्म करोति

येनसंहताभिद्यतेतस्माद्वृत्तेसंधिविद्यहोविपर्ययावायत्तावितियदुक्ततस्यैवायंपर्यचः दूतस्यकार्योत्तरमाह ६६ साचद्यादिति
सद्वृत्तोऽस्यप्रतिराजस्यकर्तव्येआकारेगितचेष्टाजानीयान्निगूढाअनुचराः प्रतिपसन्नृपस्यैवपरिजनाः तस्मिन्ननुक्ताः तत्सन्नि
धायपितेष्वाभिगितचेष्टितैः मृत्येषुचक्रव्यलुब्धपमानितेषुप्रतिराजस्यकर्तुमीप्सितंजानीयात् ६७ बुल्लावेति उक्तलक्षणदू
तहारेणप्रतिपक्षराजस्यकर्तुमीष्टंश्वरंनत्वतोज्ञात्तातथाप्रयत्नं कुर्यात् यथासनः पीडानभवति ६८ जागलमिति अत्योदकत्वं
णोयस्तुप्रवातः प्रचुरानपः सजेयोजांगलोदेशोबहुधान्यादिसंयुतः प्रचुरधार्मिकजनंरोगोपसर्गाद्यैरनाकुलंफलपुष्पतकलता
दिमनोहरंप्रणतसमीपचास्तव्यादविकारादिजनंफलप्रकृषिवाणिज्याद्याजीवनमाश्रित्यावासं कुर्यात् ६९ धनुर्दुर्गमिति धनुर्दु

सविद्यादस्यकृत्स्नेषुनिगूढंगितचेष्टितैः आकारमिंगितचेष्टांमृत्येषुचक्रविकीर्षितम् ६७ बुल्लाव
सर्वतत्त्वेनपरराजचक्रविकीर्षितम् तथाप्रयत्नमातिष्ठेद्यथात्मानंनपीडयेत् ६८ जागलमस्यसंपन्न
मायमायमनाविलम् रम्यमानतसामंतस्वाजीच्यदेशमावसत् ६९ धनुर्दुर्गमहोदुर्गमब्दुर्गवाक्षमे
ववा नूदुर्गगिरिदुर्गवासमाश्रित्यवसेत्युरम् ७० सर्वेणतुमभूत्वेनगिरिदुर्गसिमाश्रयेत् एवाहिवा
हगुणयेनगिरिदुर्गविशेष्यते ७१ श्रीण्याद्यान्याश्रितास्त्वेषांमृगगतांश्रयाः प्सराः श्रीण्युत्तराणि
क्रमशः प्लवगमनरामराः ७२

र्गमरुवेष्टितंचतुर्दिशंपंचयोजनमनुदंक्रमहोदुर्गपाषाणेनदृक्केनवागिस्तारादूगुणयो
च्छ्रयेणद्वादशहस्ताद्युच्छ्रितेनपुच्छार्थमुपरिश्रमणयोगेनसावरणगवाक्षादियुक्तेनमाकारेणचोष्टितंजलदुर्गंअगाधोदकेनसर्व
तःपरिदृष्टंवाक्षोदुर्गंअहिःसर्वतोयोजनमात्रंव्याप्यतिष्ठन्महादृष्टकंटाकिगुल्यत्वाद्याचितंनूदुर्गंचतुर्दिगवस्थाधिहस्त्यश्वरययुक्त
बहुपादातरक्षितगिरिदुर्गंसर्वतःपृष्ठमतिदुरारोहंसंकोत्रैकमागोपितंअंतर्नदीप्रस्ववणाद्युदकपुक्तंबहुसस्योत्पन्नक्षेत्रवृक्षाभितं
एतंपुदुर्गंयुग्मध्यादन्पतमदुर्गमाश्रित्यपुरंविचयेत् ७० सर्वेणेति यस्मादेशादुर्गणांमध्यान्तदुर्गगुणबहुत्वेनगिरिदुर्गमतिरिच्यते
तस्मात्सर्वप्रपत्नेनतदाश्रयेत् गिरिदुर्गेशुदुरारोहलंमहत्सदेशादल्पप्रयत्नेमिश्रितशिलादिनाबहुविषसैन्यव्यापादनमित्यादयो
बहचोगुणाः ७१ श्रीणीति एषादुर्गणांमध्यात्प्रथमोक्ताभिन्नोणिदुर्गोणिमृगादयआश्रिताः तत्रपलुदुर्गंमृगैराश्रितंमहीदुर्गं

गतीश्रितैर्मृषिकादिभिः अलुङ्गजलचरैर्नकादिभिः इतर्गणित्राणि च स दुर्गादीनि वानरादय आश्रिताः तत्र वृक्षदुर्गं वानरैराश्रितं नृ
 दुर्गं मानुषैः भिरिदुर्गदिवैः ७२ यथेत्यादि यथेतान्दुर्गवासिनो मृगादीन् व्याधादयः शत्रवो न हि संति एवं दुर्गाश्रितं राजानं शत्रवः
 ७३ एकैति यस्मादेको धानुः प्रकाशस्थः शत्रुणाशतं योधयति प्राकारस्थं धानुः कशतं च शत्रूणां दश सहस्राणि तस्
 सुपदिश्यते ७४ तमित्यादि तंदुर्गं स्वद्राद्यासु धूम्रवर्णादिधनधान्यकस्तिरुगादिवाहनमाह्वणभक्ष्यादिशिल्पि
 मृदूकुर्यात् ७५ तस्येत्यादि तस्य दुर्गस्य मध्ये पर्यतिष्ठेयं कृष्टकस्त्रीगृहदेवागारायुधागाराग्निशालादियुक्तं परिसर
 सर्वलुकफलपुथादियोगेन सर्वलुककथाधवलितं वाप्यादिजल युक्तं च दधान्यं तालं नो गृहं कारयेत् ७६ तदित्यादि तद्गृहमाश्रित्य

यथा दुर्गाश्रितो नेतान्नोपहिंसंति शत्रवः तथार्यो न हि संति नृपं दुर्गसमाश्रितम् ७३ एकः शतं यो
 धयति प्राकारस्यो धनुर्दूरः शतदश सहस्राणि तस्मादुर्गं विधीयते ७४ तस्यादायुधसम्पन्नं यथा
 न्येन वाहसुः आह्वणैः शिल्पिमियंत्रयैर्वसेनादकेन च ७५ तस्य मध्ये सुपयासं कारयेद्गृहमात्मनः
 गुप्तं सर्वलुकं सुफलं वृक्षसमन्वितम् ७६ तदध्यास्योदरे द्वायासवर्णालक्षणां न्विताम् कुले मह
 तिसंभूतां दृष्ट्वा स्वरुपां न्विताम् ७७ पुरोहितं च कुर्वीत दृष्टुयादेव च त्विजम् तैः स्वरुद्धाणि कर्मा
 णि कुर्वुवतानि कानि च ७८ यजेत राजा क्रतुभिर्विधैरासदक्षिणैः धर्मैश्चैव विप्रभ्यां दद्याद्भोगा
 न्दयनानि च ७९ सावत्सरिकमासे श्वराश्चादाहारयेद्दालिम् स्याच्चास्नाय परोलोकं वर्तेत पितृवन्भूषु ८०

समानवर्णां शुभसूचकलक्षणोपेतां महाकुलमस्तूतां यनोद्धारिणीं स्वरूपां गुणवतीं भार्यामुदहेत् ७७ पुरोहितमिति पुरोहितं चाप्या-
 थर्वणविधिना कुर्वीत क्रतुजं च कर्माणि कर्तुं दृष्टुयादेव चास्य राजो गृह्योक्तानि त्रैतासंपाद्यानि कर्माणि कुर्यात् ७८ यजेतेति राजानाना
 मकारान् बहुदक्षिणान् अश्वमेधादियज्ञान् कुर्यात् आह्वणं स्पृश्वस्त्रीगृहं शय्यादीन् भोगान् स्वरुणं वस्त्रादीनि धनानि दद्यात् ७९
 सावत्सरिकमिति राजा सत्केरमाख्यैर्वर्षास्तथास्यादिभोगानां पयैर्न लोके च करादिग्रहणे यास्त्रनिष्ठः स्यात् स्वदेशावासिपुनरेषु

पितृवत्स्नेहादिनावर्त्तते ८० अध्यात्ममिति तत्रतत्रहस्त्यम्बरथपदाताद्यर्थोदिस्थानेष्वध्याक्षानवेक्षित्वन्विधिविधान्पृथक्पृथक्
विपश्चितः कर्मकुशलान्कुर्यात्ततेअस्मराक्षः तेषुहस्त्यम्बादिस्थानेषुमनुष्याणांकुर्वतांसर्वीणिकार्याणिमम्यकृकार्याधिभवेक्षेरन् ८१
आवृत्तानामिति गुरुकुलान्निवृत्तानां अधीतवेदानां ब्राह्मणानां गार्हस्थ्याश्विनां नियमतो धनधान्येन पूजां कुर्यात् यस्याधोयं ब्राह्मो
ब्राह्मणेपुस्थापितधनधान्यादिनिधिरिव निधिः अक्षय्यो ब्रह्मफललान् अवितनाशीराज्ञां शास्त्रेणोपदिश्यते अतएव ८२ नतमिति
तं ब्राह्मणस्थापितनिधिनचौरौ नापिशत्रवो हंरन्ति अन्यनिधिवत् भूम्यादिस्थापितः स्थानभ्रांत्वा वा दर्शनमुपेतितस्माधोयमक्ष-
यो अनंतफलो निधिरिव निधिः धनोपः सराज्ञा ब्राह्मणे सुनिधान्यः तेभ्यो देयमित्यर्थः ८३ नेत्यादि अग्नीयत्तहविर्हूयतेतत्कदा

अध्यक्षान् विविधान् कुर्यात्तत्रतत्र विपश्चितः तेऽस्य सर्वाण्यवेक्षेरन् नृणां कार्याणि कुर्वताम् ८१
आवृत्तानां गुरुकुलादिभ्याणां पूजां भवेत् नृपाणामक्षयो ह्येष निधिर्ब्राह्मोभिधीयते ८२ नेतंस्ते
नानवाभिवाहरन्ति न च नम्यति तस्माद्ब्राह्मणानि धान्यो ब्राह्मणेष्वक्षयो निधिः ८३ नस्कृदते न व्यथ
तेन विनश्यति किं हि विन् वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यो ब्राह्मणस्य सुखं हुतम् ८४ समम ब्राह्मणदानं दिगु-
णं ब्राह्मणब्रूवे प्राधीते शतस्राहस्रमननं वेदपारग ८५ पात्रस्य हि विशेषेण ब्रह्मधानतयेव च अ-
ल्पवाचं बहुवाग्भित्यदानस्यावाप्यते फलम् ८६

नितृस्कंदते स्ववत्पथः पततिकदा विद्वाथयेतुष्यति कदाचिद्वाहिनान्
शयति ब्राह्मणस्य मुखे यत्तदुतं पाण्यास्यो हि हिजः स्मृत इति ब्राह्मणहस्तदन्तोमित्यर्थः तस्य नोक्ता दोषाः तस्मादग्निहोत्रादिभ्यः श्रेष्ठं ब्रा-
ह्मणायदानमित्यर्थः ८४ सममित्यादि ब्राह्मणेन रक्षत्रादिविषये यद्दानं तस्मा फलं भुजंततो नाधिकं न च न्यूनं भवति यो ब्राह्मणः
क्रियारहित आत्मानं ब्राह्मणं प्रवीति स ब्राह्मणशुचः तद्विषयदानं पूर्वोपेक्षया हि गुणफल एव प्राधीते प्रक्रांताध्ययने ब्राह्मणे लक्षशु-
णं फलं समस्त शाखाध्यायिन्यनंत फलं स हस्त्यगुणान्वाचार्य इति वा तृतीयपदस्थपाठः ८५ पात्रस्येति विधातपो वति युक्ततया पात्र
स्य तारतम्यमपेक्षया स्त्रे तयेति प्रत्ययरूपायाश्च न्यास्ता रतम्यपात्रमासाद्य दानस्थालं महाफलं परलोके लभ्यते ८६ ७ ७

समोत्तमाधर्मैरिति समचलेनाधिकचलेन हीनचलेन च राजा सुद्वार्थमाहूतो राजारक्षणं कुर्वन् पुद्गलान् निवर्त्ततस्त्रियेण सुद्धा
र्थमाहूतेनावयं योद्धव्यमिति स्त्रात्रधर्मस्मरन् यस्मात् ८७ संग्रामो विधिः सुद्वेषपरां मुखत्वं प्रजानां च रक्षणं ब्राह्मणपरिचर्या
तद्ब्रह्मासति श्रितं स्वर्गादिश्रेयःस्थानं अतएव ८८ आहवे विधिः राजानो भियः स्पर्द्धमाना सुद्वेष्यो न्यहंतु मिच्छंतः प्रकृष्टया
शान्त्या संसुरगीभूय सुलभानाः स्वर्गं गच्छंति यद्यपि शत्रुजयधनलाभादिरूपं दृष्टमेव फलजनस्वर्गः तथापि सुद्धाश्रिता पराङ्मुखत्वं
नियमस्य स्वर्गः फलमिति न दोषः ८९ नैत्यादि कृटान्यासुधानिवहिः काष्ठादिमयानि अंतर्गुप्तमिति शतशब्दाणि एतेः समरे सुलभमा
नः शत्रुणा हन्यान्नापिकर्ष्याकारफलकैर्वर्णैः नापि विषाक्तैः नाप्यनिदीप्तफलकैः ९० न चैति संपरयस्योरथं लक्ष्म्यलास्तदं

समोत्तमाधर्मैराजालाहृतः शालयन् प्रजाः न निवर्त्तत संग्रामात् क्षात्रधर्ममनुस्मरन् ८७ संग्रामे
ष्वनिवर्त्तितं प्रजानां चैव शालनम् सुश्रूषा ब्राह्मणानां च राज्ञां श्रेयस्करपरम् ८८ आहवेषु भियो
ऽन्यान्यजिघांसतो महीक्षितः युध्यमानाः परशान्त्या स्वर्गयात्वा पराङ्मुखः ८९ न कूटं रासुधै-
र्हन्यात् युध्यमानो रणरिपून् न कर्णभिन्नापि दिग्धैर्न गिन्यलिततेजनेः ९० न च हन्यात् स्थला
रुद्धं न कूटं वनकृतं जलिम् न सुक्तं केशान्नासीनन्नतवास्पीति वादिनम् ९१ न सुतन्त्रं न विस्मन्नाह
न्न न गन्तुं निरायुधम् नासुध्यमानं पश्यतन्त्रपरेण समागतम् ९२ नायुधव्यसनमाप्तम् नान्ना
तिपरिक्षतम् न पीतन्त्रं परावृत्तसंताधर्ममनुस्मरन् ९३

न हन्यात् तथानपुंसकं बद्धं जलिं सुक्तकेशं उपविष्टं-
न हन्यात् ९१ नैत्यादि सग्नस्वद्धायासुधं सुत्रशोकादिना आर्त्तं बहुमहाराकुलं भीतसुद्धपराङ्मुखं शिष्टस्त्रियाणां धर्मस्मरन्
न हन्यात् ९२ यस्त्विति यस्तयो पीतः पराङ्मुखस्मरन् सुद्वेष्यमिह न्यते स पोषणकर्तुः प्रमोदं कृतं तत्सर्वं प्रामोति शास्त्रप्रमाण-
कैव सुकृतं दुष्कृतं यथा शास्त्रसंक्रमयोग्ये एव सित्यतः अत एव पीज्यं शास्त्रेण बाधनात् न प्रतिपक्षानुमानोदयोपि एतच्च षष्ठेऽपि

येषु कृतमित्यादि विष्कृतमस्माभिः पराङ्मुखवहृतस्यात्पापमेतद्विवाक्षितम् नलत्रप्रफपापस्यादिति गोविंदराजकः मेधातिथिस्त
यवाद्मात्रमेतन्मिरूपयन् मन्येनैतद्दुयुक्तव्यक्तमन्वर्थवर्जनात् अन्यदीयपुण्यपापे अन्यत्रसंक्रमेते इति शास्त्राभाषणपादे दांतस्
न कृतावादापणेन निष्ठातिथिमर्थः इति यथोक्तमेवरमणीयम् ९४ यच्चैत्यादि पराङ्मुखवहतस्य यत्किंचित्कृतं परलोकार्थमर्ज
तं अनेनास्ति तत्सर्वमभ्रलभते ९५ रथाश्वमित्यादि राज्ञः स्वाभिः सर्वधनग्रहोपासितदपवादार्थमाह रथाश्वहस्ति छत्रवस्त्रा
दिधनधान्यगर्वादिस्त्रियः सर्वाणि द्रव्याणि गुडलवणादीनि कुप्यं च स्ववर्णरजतव्यतिरिक्तान्नादिधनयः पृथग्विज्ञास्यतमानयति
तस्यैव न द्रव्यमित्स्ववर्णरजतमस्मिन्नित्याद्यनपेक्षधनं तु राजा एव समर्पणीयं एतदर्थमेवात्र परिगणनोयं अतएवाह ९६ राज्ञ इत्यादि उ-
द्धारं पोद्धारो राजैर्दुःखः उद्भिद्यत इत्युद्धारः अतिथभादुक्तदृष्टधनं स्ववर्णरजतकुप्यादिराज्ञे समर्पणीयं करितुरगादिवाहनमपिराज्ञेदेय

यस्तस्मिन् परावृत्तः संश्रामेहन्यते परैः मर्त्युर्ध्वं दृष्टुं किंचित्सर्वप्रतिपद्यते ९४ यच्चास्यस्कृतं किं
चिदसुत्रार्थमुपाजितम् मत्ततस्सर्वमादत्तपरावृत्तहतस्पतु ९५ रथाश्वहस्तिनं छत्रधनधान्यपशू
न्त्रियः सर्वद्रव्याणि कुप्यं च यज्जयति तस्य नत् ९६ राजाश्वदधूरुधारमित्येवावैदिकाश्रुतिः
राज्ञा च सर्वयोधेभ्यो दातव्यमप्यजितम् ९७ एषोऽनुपस्कृतः शोकाद्यो धर्मः सनातनः अस्मान्
मान्मन्व्यवेत क्षत्रियो मन्त्रणो रिपून् ९८ अलब्धैर्चैव लिप्सतलब्धरक्षेत्सयत्नतः रक्षितं वर्द्धयेच्चैव
वृद्धपात्रेषु निःक्षिपेत् ९९

वाहनं च राजाश्वद्वारं चैति गोतमवचनात्पृथक्त्वारदानेन श्रुतिः इन्द्रो वै वृत्रहलेत्स्वपक्रम्य समहा
नृभूला देवता अभयान् वृद्धारं समुद्धरतेति राजाचापृथग्विजितं सहजितं सर्वयोधेभ्यो यथापीरुपसंविप्रजनीयम् ९७ एष इत्यादि
अविगर्हित एषोऽनादि सर्गप्रवाहसमवतयानित्यो यो धर्म उक्तः युद्धे शत्रून् हिंसन् क्षत्रिय एतं धर्मं न सजेत्सुद्धाधिकारित्वा क्षत्रिय
ग्रहणं अन्योपि न स्थानपतिनो रजनेन् ९८ अलब्धमिति अजितं मूर्खमिहिरयथादिजेतुमिच्छेन्नृजितप्रयत्नो रक्षेत् रक्षितं
च वाणिज्यादिना वर्द्धयेत् वृद्धं च पात्रेभ्यो दद्यात् ९९ एतदिति एतच्चतुःप्रकारस्य रूपायैयः स्वर्गादिस्तस्य योजनं यस्मादेवं रूपां-

जानीयान् अनोऽनलसंः सन्मर्वादा अनुष्ठानं कुर्यात् १०० अलब्धमिति अलब्धं यद्दत्तस्य श्रयपादात्तात्सर्केन देनजेतुमिच्छेत् जितं च प्रत्यवेक्षणो नरक्षेत्रक्षितं च दत्तयुगपयेन स्थलजलपथवाणिज्यादिना वर्द्धयेत् दृढं शास्त्राविधिभागेन पात्रेभ्यो दद्यात् १०१ नित्यमिति नित्यं हस्तस्य आदि युत्वादि शिक्षाभ्यासो दंडो यस्य स तया स्यात् नित्यं च प्रकाशो कृतमस्त्रविद्यादिना पीरुषं यस्य स तथा स्यात् नित्यं संहृतं स चरणीयं भ्रात्रा च स चैद्यादिकं यस्य स तया स्यात् नित्यं च शत्रोर्व्यसनादिरूपच्छिद्रानुसंधानं तत्सरः स्यात् १०२ नित्यमिति यस्मान्नित्यो दानदंडस्य जगदुद्दिजेदिति तस्मात्सर्वप्राणिनो दंडेनैवात्समाकुर्व्यात् १०३ अमाययेति माययाच्छ्रद्धात्तया अमात्यादिषु न वर्तते तथा सति सर्वेषामविश्वसनीयः स्यात् धर्मरक्षा रथयातत्सेने विव्यवहरेत् यत्नकृतात्सपक्षरसंश्रयशत्रु-

एतच्चतुर्विधं विद्यान्तु पुरुषार्थप्रयोजनम् अस्य नित्यमनुष्ठानं सम्यक् कुर्यादिति दत्तः १०० अलब्धमिति छेदं देनलब्धरसं देवक्षया रक्षितं वर्द्धयेद् दद्यात् दृढदानेन निःक्षिपेत् १०१ नित्यमुद्यतदंडः स्यान्निर्त्यगिवृत्तपीरुषः नित्यसंहृतं स चाद्यो नित्यच्छिद्रानुसाध्यरेः १०२ नित्यमुद्यतदंडस्य कृत्स्नमुद्दिजते जगत् तस्मात्सर्वप्राणिभूतानि दंडेनैव प्रमाधयेत् १०३ अमाययेव वर्त्तते न कथंचन मायया बुद्धयेता रिमयुक्ता च मायान्नित्यस्वसंहृतः १०४ नास्याच्छिद्रं परो विद्यान् विद्याच्छिद्रं परस्य तु गृहं कुर्मदवा गानिरक्षो द्विरमात्मनः १०५ बकवच्चिंतयेदथान्नसिंहवच्च पराक्रमेत् दृक्वच्चावलुपेत् शशवच्च विनिथ्यतेत् १०६

कृतां प्रकृतिभेदरूपां मायां चारहारेण जानीयान् १०४ नेत्यादि तथा यत्नं कुर्याद्यथास्य प्रकृतिभेदादि छिद्रं शत्रुर्न जानाति शत्रोस्तु प्रकृतिभेदादिकं चारेर्जनीयात् कुर्मो यथा सुखचरणादीनि आत्मदेहे गोपयत्येवं राज्यागान्यभात्या दौ निदानं समानादिना आत्मसात्कुर्यात् देवाच्च प्रकृतिभेदादिरूपच्छिद्रं ज्ञाते यत्नतः प्रतीकारं कुर्यात् १०५ बकवदिति यथा बणादीनर्थी श्चिंतयेत् पयान्नसिंहः प्रबलमतिस्थूलमपि दंतिबलं हेतुमाक्रमत्येवं अल्पबलो बलवतोपक्रान्तः संश्रयया सुपायांतरा

संभवे सर्वान्तराशुं हंतुमाक्रामेन् यथाचष्टकः पालकृतरक्षणमपि पश्र्दं देवात्पालनवधानमासाद्यव्यापादयत्येवंदुर्गाद्यवस्थिं
 तमपिरितुं कथं विद्मामादमासाद्यव्यापादयेन् यथाशशाः वधोऽदुरविधिव्याधमध्यगतोपिकुटिलगतिकृत्स्नपलायने एवं स्वयम
 बलो बलवदरिपरिचरितोपिकयंचिदरिव्यामोहमाधाय गुणवत्याधिचोतरं संश्रियितुमुपसर्पेत् १०६ एवमित्यादि एवमुक्तमका
 रेण विजयप्रवृत्तस्य नृपतेः यैविजयविरोधि नो भवेयुः तान्सर्वान्सामदानमेदं देहेरुपायैः वशमानयेत् १०७ यदीत्यादि ते च वि-
 जयविरोधि नो यथाद्यौ स्त्रिभिरुपायेर्नी निवर्त्तते न दावलादेशोपमदीना सुदेनशनकैस्त्रिधुशुकुंदलक्रमेण दंडेन वशीकुर्यात् १०८
 सामादीनि चतुर्णामपि सामादीनामुपायानां मध्यात्सामदंडावेव राष्ट्रवृत्त्यर्थं पंडिताः प्रशसन्ति सामिप्रयासधनव्ययसैन्यक्षया

एवं विजयमानस्य येः स्यस्युः परिपुंथिनः तानानयेद्दूशंसर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः १०७ यदिते तु न
 निष्ठेयुरुपायैः प्रयमैस्त्रिभिः दंडेन वप्रसह्यता लूनकैर्वशमानयेत् १०८ सामादीनामुपायानां च तु
 णामिपि पंडिताः सामदंडौ मशसन्ति नित्यराष्ट्राभितुदये १०९ यथाऽदूरतिभिर्हृता कक्षान्यचरस्सति
 तयारक्षोन्मृपोराष्ट्रहत्याच्च परिपुंथिनः ११० मोहाद्राजा स्वराष्ट्रयुः कषयत्यनवेक्षया सोत्तिराद्धस्य
 ते राज्याज्जीविताच्च संसाधवः १११ शरीरकर्षणात्पाणाः क्षीयन्ते प्राणिना यथा तथा राज्ञा मपि मणाः
 क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणान् ११२

दिदोषाभावात् दंडे तु न तस्माद्भोगेपि कार्यसिद्ध्यति शयात् १०९ यथेत्यादि यथा क्षेत्रेधा
 न्यनृणादिकयोः सहोत्पन्नयोरपि धान्याभिलवनकर्त्तार क्षीमितृणादिकंचोद्धरति एवं नृपतिः राष्ट्रे दुष्टान् हन्यात् न त्वदुष्टान् तदीय
 सहजान् त्वात् न पिभिर्हीत् दुष्टां तादवभीयते शिष्टसहितं च ष्टंरक्षेत् ११० मोहादित्यादि यो राजा अनवेक्षया दुष्टविष्टा
 शोनेन सर्वानेयस्सराष्ट्रेयजनान् शास्त्राय धनग्रहणभारणादिकटेन पीडयति स शीघ्रमेव जनपदवैराग्याम कृति कोपायै रै राजा
 राज्याज्जीविताच्च पुत्रादि संहितो भवत्यने १११ शरीरकर्षणेति यथा प्राणाभ्युत्ता माहारनिरोधादिना शरीरशोषणात् पाणाः क्षी-
 यन्ते एव राज्ञा सामपिराष्ट्रपीडनान् मरुति कोषादिना प्राणा विनश्यन्ति तस्मान् स्वशरीरवद्राज्ञा राष्ट्ररक्षणाय पितृकृत् ११२ ७३

राष्ट्रस्येत्यादि राष्ट्रस्पर्क्षणेच वक्ष्यमाणमिममुपायमनुमितिहेतुपस्मान्तराक्षितराष्ट्रोराजाअनायासेनवर्द्धते ११३ ह्योशिति
ह्योत्रामयोर्मन्त्रेयत्राणांवात्रामाणोपचानांवाशतानांशुल्भरक्षितपुरषसमूहं सत्यप्रधानपुरुषाधिक्षितराष्ट्रस्यसंग्रहंरक्षास्थानं-
कुर्यात्अस्वल्दायगौरवापेक्षश्चोक्तविकल्पः ११४ ग्रामस्येति एकग्रामदशग्रामाद्याधिपतीन्कुर्यात् ११५ ग्रामइति विंश
तीत्याइति ग्रामाधिपतिश्चोरादिदोषान्ग्रामे संजातान् आत्मनाप्रतिकर्तुमक्षमोऽनुत्कृष्टतयास्वयंदशग्रामाधिपतयेकथयेत्ए
वंदशग्रामपतयोविंशतिग्रामस्वाभ्यादिभ्यः कथयेयुः तथावसतिसम्यक्चोरादिकं दकोद्धारोभवति ११६ ग्रानीति एक
ग्रामाधिकृतस्य दृष्टिमाह ग्रान्यन्नपानेधनादीनिग्रामवासिभिः प्रत्यहराज्ञेदेग्रानि तत्त्वद्दकरधान्यानामष्टमोभागइत्यादिकंतानि

राष्ट्रस्य संग्रहे नित्यं विधानमिदमाचरेत् ससंगृहीतराष्ट्रोहिपाश्र्विः सरवमेधते ११३ ह्योस्त्रयाणां
पंचानामध्यगुल्भमधिक्षितम् तथाग्रामशतानांच कुचाद्राष्ट्रस्य संग्रहम् ११४ ग्रामस्याधिपतिः कुचा
दृशग्रामपतितया विंशतीशशतेशच स हस्त्रपतिमेवच ११५ ग्रामदोधान् समुत्सन्नान् ग्रामिकः शन
कैः स्वयम् शसद्ग्रामदशशायदशशोविंशतीशिनम् ११६ विंशतीशस्तत्त्ववशतं शायनिवेदयेत् श
मेद्ग्रामशतेशस्तु स हस्त्रपतये स्वयम् ११७ ग्रानिराजप्रदेयानि प्रत्यहग्रामवासिभिः अन्नपानधना
दोनि ग्रामिकस्तान्यवासुयात् ११८ दशोऽकुलं तु ऋजीतविंशोपकुलानि च ग्रामग्रामशताध्यक्षः स
हस्ताधिपतिः पुरम् ११९ तेषां ग्राम्याणिकार्याणि पृथक् कार्याणि च विहि राजान्यः सचिवः स्निग्धस्तानि प
श्येदतदितः १२०

ग्रामाधिपतिर्ह्यस्य गृणहीयात् ११८ दशोऽकुलमिति अद्यागवंधर्महलं षड्भुक् ऋजीवितार्थिनाम् चसुग्विगृ
हस्थानां त्रिगवंध्रह्मार्थिनामिति दशोऽनुत्समरणात् षड्भुवं मध्यमहलमिति तथाविधहलद्वयेन यावतोभूभिर्नर्ह्येतत्कुलमिति वदति त
दि तेषां ग्रामनिवासिभ्यः ऋजीतएवंविशस्यधिपतिः पंचकुलानि शताधिपतिर्मध्यमग्रामसहस्ताधिपतिर्मध्यमपुरम् ११९ तेषां भित्त्या
हस्ताधिपतिर्ह्यस्य गृणहीयात् ११८ दशोऽकुलमिति अद्यागवंधर्महलं षड्भुक् ऋजीवितार्थिनाम् चसुग्विगृ

तन्मियुक्तोऽनलसः कुर्वति १२० नगरेति प्रतिनगरमेकैकमुच्चैः स्थानं कुलादिनामहांतं प्रधानरूपं धौरूपं हस्त्यर्थादिसामग्र्या
 मयजनकन्मसत्रादिमध्यभागवादिग्रहभिवतेजस्विनकार्यद्रुष्टारन्नगराधिपतिकुर्यात् १२१ सदस्यादि सनगराधिकृतस्तान्स
 वीन्यामाधिपत्यादीन् असतिप्रयोजनेसर्वास्वयं सवलेनानुगच्छेत्तेषांचनगराधिकृतपर्यतानां सर्वेषामेव यद्राष्ट्रेस्वचेष्टितंतत्तद्विष-
 यमियुक्तैश्चैरेः सम्यक्प्रजाः परिणयेदवगच्छेत् १२२ राज्ञोहीत्यादि यस्मात्तयेराज्ञोरक्षाधिकृतास्तेबाहुल्येन परस्वग्रहणशीला
 वंचकाश्चप्रवृत्तिं तस्मात्तैश्च इमाः स्वात्मीयाः प्रजारजारक्षेत् १२३ यदस्यादि येरक्षाधिकृताः कार्याधिभ्याएव वा कुछलादिकमुद्रा
 व्यलोभादशास्त्रोपधनग्रहणपापपशुदयः कुर्वन्ति तेषां सर्वस्वराजागृहीलादेशान्निःसारणंकुर्यात् १२४ राजकर्मत्यादि राजोपपु

नगरेनगरैर्चैकंकुर्यात्सर्वार्थंचितकम् उच्चैः स्थानं धौरूपं नृसुत्राणामिवग्रहम् १२१ सताननुप
 रिक्तामैत्सर्वनिवसदास्त्वयम् ते वा एतत्परिणयैत्सम्यग्राष्ट्रेषु तच्चरः १२२ राज्ञोर्हिरक्षाधिकृताः परस्वादा
 यितुः शक्ताः मृत्याभवन्ति प्रायेण ते स्योरक्षोदिमाः प्रजाः १२३ यैकार्थिकैर्भोग्यैश्चैव गृणहीयुः पापचेतसः
 ते वा सवस्वमादाय राजा कुयात्प्रवासनम् १२४ राजा कर्मसंयुक्तानां रत्नाणां निषेधजनस्य च प्रत्यहं कल्प
 येदहनि स्थानं कर्मानुस्तरुपतः १२५ पणोदयोऽवकृष्टस्य षड्कृष्टस्य वेतनम् षाण्मासिकस्तथाच्छादा
 धान्यद्रोणस्तमासिकः १२६

तत्कर्मभियुक्तानां रत्नाणां दास्यादीनां कर्मकरजनस्य च उक्तद्वयमध्यमाप कृष्टस्थानयोग्या
 नुरुपेण प्रत्यहं कर्मानुस्तरुपेण दृष्टिंकुर्यात्तामेवं दर्शयति १२५ पण इति अवकृष्टस्य पणोदयोदिसंभार्जकोदकवाहादेः कर्मकरस्य व-
 ह्यमाणलक्षणः पणो मृतिरूपः प्रत्यहं दातव्यः षाण्मासिकश्चाच्छादो वस्त्रयुगदातव्यम् अष्टमुष्टिर्भवेत्किंचित्किंचिदथैव च पुष्क
 लम् सुकलानितु चत्वारि आदकः परिकर्तितः चतुस्रदको भवेद्द्रोण इति गणनया धान्यद्रोणश्च प्रतिमासं देयः उक्तद्वयस्तु मृति
 रूपाश्च षट्पणा देयाः अन्यैव कल्पनया षाण्मासिकानि षड्स्त्रयुगानि प्रतिमासं षाण्मास्याद्रोणा देयाः अन्यैवातिदिशामथम-
 स्य पणत्रयं मृतिरूपं दातव्यं षाण्मासिकं च वस्त्रयुगत्रयं मासिकं च धान्यं द्रोणत्रयं देयम् १२६ ७

कथं विनियमित्यादि कियतामूल्येन क्रीतमिदं वस्त्रं लवणादिद्रव्यं विक्रीयमाणं चात्र कियं ह्यप्यने किंयद्दुरादानीतं किमस्य वणिजो भक्तव्ययेन शाकस्तूपादिनापरिव्ययेन लभनं किमस्यापण्यादौ चौरादिभ्योरपेक्षा रूपेण क्षेममतिविधानेन गतं कीदृश्यदस्मिन् लाभयोग इत्येतद्वेस्यवणिजः करान्दापयेत् १२७ यथेति यथा राजा वै क्षणादिकर्मणः फलेन यथा च वार्षिकवणिगादयः कृषिवाणिज्यादिकर्मणां फलेन संबध्यते तथा निरूप्य राजा सर्वदा राष्ट्रे करान्गृह्णीयात् अत्र दृष्टान्तमाह १२८ यथेत्यादि यथा जलोको वत्स भ्रमराः स्तोक्स्तोफानिरक्तक्षीरमधूनि अदले वराज्ञा मूलधनमनुच्छिंदाः त्र्योऽल्यो राष्ट्रादब्दिकः करोयाद्दुःतमाह १२९ पंचाशद्भाग इत्यादि मूलादधिकयोः पश्चाद्विरण्ययोः पंचाशद्भागो राज्ञा यहीतव्यः एवं धान्यानां षष्ठीः छमोद्वादशो वा भागो राज्ञा याह

कथं विनियमध्वानं भक्तं च सपरिव्ययम् योगक्षेमं च संप्रेक्ष्य वणिजो दापयेत् करान् १२७ यथा फलेन युज्येत राजा कर्त्ता च कर्मणाम् तथा वद्व्यनृपो राज्ञे कल्पयेत् सतन करान् १२८ यथा ल्याल्पमुदूत्याद्यवाभ्यो को वत्स षड्पदाः तथा ल्याल्पो यहीतव्यो राष्ट्रादब्दिकः करः १२९ पंचाशद्भाग आदेय राज्ञाप-
त्रुहिरण्ययोः धान्यानां षड्भागः षष्ठीद्वादशा एव वा १३० आदूदीता य षड्भाग दुर्मासमधुस्रियिषां गंधौषधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च १३१ पत्रशाकतृणानां च मेषाणां वैदलस्य च मृन्मयानां च भाडा-
नां सर्वस्याश्मयस्य च १३२ त्रियमाणो व्यादूदीत न राजा त्र्योत्रियात्करम् न च क्षुधाः स्य संसीदं च क्षु-
त्रियो विषये वसन् १३३ यस्य राजा रक्तविषये त्र्योत्रियः सीदति क्षुधा तस्यापि तन्क्षुधाराष्ट्रमचिरं वसीदति १३४

सुस्तु कर्षिकर्षीपेक्षया कर्षणादि क्लेशालायवर्गोरवापेक्षया यं बद्धल्यग्रहणविकल्पः १३० आदूदीतेत्यादि पत्रशाकतृणानामित्यादि दुर्मासब्दो न वृक्षवाचकः वृक्षादीनां सप्तदशानां अंशमयानां षष्ठो भागो लाभा इहीतव्यः १३१ त्रियमाणेति क्षीणधनोपिराजा त्र्योत्रियश्चाक्षणात्करं न गृह्णीयात् न च नदीयदेशे वसन् त्र्योत्रियः बुभक्षया अवसा-
दं गच्छेत् १३३ यस्येत्यादि यस्य राजा त्र्योत्रियः क्षुधा वसन्नो भवति तस्य राज्ञ्मपि दुर्निष्ठादिभिः क्षुधाशीघ्रमवसादं

च्छितियन्तएवमतः १३४ श्रुतेति शास्त्राज्ञानानुष्ठानेनालाभस्यतदनुक्तं धर्मदिनपेतंजीविकामुपकल्पयेत्तृतीयादिभ्यश्चैनं-
 औपम्यपुत्रमिवपितारस्रोतयस्मात् १३५ संरक्षमाणइत्यादि सचश्रोत्रियोगाज्ञासम्यग्यक्षमाणोपधर्मप्रत्यहं करोतितेनराज्ञ-
 आयुर्हनराष्ट्राणिर्वहेते १३६ यदिति राजास्वदेशोशाकपणार्णदिसल्यवस्तत्रयविक्रयादिनाजीवंतंनिरुद्धजनस्वल्यकारास्ववर्ष-
 णदापयेत् १३७ कारुकाभिति कारुकान्स्त्रूपकारादीन्शिल्पिभ्यर्षिषुदुल्लभान्शिल्पिनश्चलोहकारादीन्भूद्राभ्यदेहकु-
 शोपजीविनोभारिकादीन्मासिमास्येकांदिनकर्मकारयेत् १३८ नोच्छिद्यादिति प्रजास्मेहात्करशल्कादेरग्रहणमात्मनो
 मूलच्छेदः अतिप्रचुरकरादिग्रहणपरिषामूलोच्छेदः एतदुभयनकुर्यात् आत्मनोमूलमुच्छिद्यकोशक्षयादात्मानपीडयेत्पूर्वार्द्धे

श्रुतवृत्तेविदित्वास्यवृत्तिधर्म्याप्रकल्पयेत् संरक्षेत्सर्वतश्चैनं पित्रापुत्रमिवौरसम् १३५ संरक्ष्यमा-
 णोराज्ञायकुरुतेधर्ममन्त्रहम् तेनायुर्वर्द्धतेराज्ञोद्रविणराष्ट्रमेवच १३६ यत्किंचिदपिवर्षस्यदापयेत्क-
 रसंज्ञितम् व्यवहारणजीवन्तराजाराष्ट्रपृथग्जनम् १३७ कारुकान्शिल्पिनश्चैवभूद्राभ्यात्मोपजीवि-
 नः एककृकारयेत्कर्ममासिमासिमहापतिः १३८ नोच्छिद्यादात्मानोमूलपरिषाचितृष्याया उच्छिद्-
 न्स्वात्मनोमूलमात्मानतांश्चपीडयेत् १३९ तीक्ष्णश्चैवमृदुश्चस्यात्कार्यविषादस्यमहापतिः तीक्ष्णश्चै-
 वमृदुश्चैवराजाभवतिसमतः १४० अमात्यमुख्यधर्मज्ञाज्ञादातकुलोद्गतम् स्थापयदात्मनेतस्मि-
 न्नूरिवन्नः कार्येक्षणैर्नृणाम् १४१ एवंसर्वविधायदभितिकर्तव्यमात्मनः युक्तश्चैवाप्रभक्तश्चपरिरक्षे-
 दिमाः प्रजाः १४२

तरेषांचेत्यपिसंचयते परेषामूलमुच्छिद्यतांश्चपीडयेत् १३९ तीक्ष्णोति विशेषमवगम्यकृत्स्नकार्ये-
 तीक्ष्णः कृत्स्नमृदुश्चभवेत् नलैकरूपमालंबेत्तयस्यादुक्तस्योराज्ञासर्वेषामभिमतोभवति १४० अमात्येति स्वयंकार्यदर्शनेस्तिन्नः
 श्रेष्ठामात्यधर्मविदनाज्ञानितेन्द्रियकुलोन्नतस्मिन्कार्यदर्शनेस्थानेनियुजोत १४१ एवमित्यादि एवमुक्तप्रकरणेणसर्वमात्मनः कार्ये
 जातंसंपादोयुक्तः प्रमादरहित आत्मीयाः प्रजारक्षेत् १४२ विक्रोशाभिति यस्यराज्ञोअगत्यादिसाहितस्यपथ्यताएवराष्ट्रादांक्रोशे

त्यः प्रजाः तत्करादिभिरणिहियन्ते समुत्तएव न तु जीवति जीवनकार्यभावात् जीवनमपितस्य मरणमेवेत्यर्थः तस्मादप्रमत्तः प्रजार-
क्षोदिति पूर्वोक्तशेषंतदेतदुच्यते १४३ क्षत्रियेति धर्मोत्तरेभ्यः श्रेष्ठक्षत्रियस्य प्रजारक्षणमेव प्रकृत्योर्धर्मः यस्माद्यथोक्तलक्षण
फलकरादिभोक्ता राजार्थमेणसंबध्यते १४४ उत्थयेति समुपःरात्रेः पश्चिमयामुत्थाय कृतमूत्रपुरीषोत्सर्गादिशौचो न न्यमनाः
कृताग्निहोत्रावसथ्यहोमो ब्राह्मणान् पूजयित्वा वारुणलक्षणाद्युपेतां सप्तामभात्यादि दर्शनगृहं प्रविशेत् १४५ तत्रैति तस्यां सप्तायां
स्थितो दर्शनार्थमागताः प्रजाः सर्वाः सप्तावणदर्शनादिभिः प्रतिनंद्य प्रस्थापयेत् तांश्च प्रस्थाप्य भस्त्रिभिः सह संधिविग्रहादि वितयेत्
१४६ गिरिपृष्ठमिति पर्वतपृष्ठमारुह्य निर्जनवनगृहस्थितो अरण्यदेशेनाविविक्ते मंत्रभेदकारिभिर्भुजपलक्षितः कर्मणा सारं भो-

विभ्रो शंखो यस्य राष्ट्राद्वियंते दस्कभिः प्रजाः संपश्यतः सप्तस्यस्य मृतः स न तु जीवति १४३ क्षत्रियस्य
परोधर्मः प्रजानामेव पालनम् निर्दिष्टफलभोक्ता हिराजाधर्भणयुज्यते १४४ उत्थाय पश्चिमं यामेक
तशौचः समाहितः हुताग्निं ब्राह्मणांश्चार्च्य प्रविशेत् शरुभासं प्राप्तुं १४५ तत्र स्थितः प्रजाः सर्वाः प्रति
नंद्य विसर्जयेत् विस्तृत्य च प्रजाः सर्वा मंत्रयेत् सह मंत्रिभिः १४६ गिरिपृष्ठं समा रुह्य प्राप्तादवारहाग
तः अरण्ये निःशलाकै वामं मंत्रयद्विभ्रावितः १४७ यस्य मंत्रजनानं तिसमागम्य पृथग्जनाः सक्त-
त्वां पृथिवीभक्ते कोशहीनोपि पार्थिवः १४८ जडमूलांधबधिरां स्तिर्यग्यो नान्वयानि गान् स्त्रीन् स्ते-
च्छ्रव्याधितव्यगान् मंत्रकालेऽपसारयेत् १४९ भिंदत्यवमतामंत्रं स्तिर्यग्यो नान्वयैव च स्त्रियश्चै
व विशेषेण तस्मात्तत्राहतो भवेत् १५०

पायः पुरुषद्रव्यसंप्रदेशकालविभागो विनिपातयतीकारः कार्यसिद्धिरित्ये
वं पंचांगमंत्रं चिंतयेत् १४७ यस्येति यस्य राज्ञो मंत्रिभ्यः पृथगन्येजनाभिलिलास्य मंत्रं न जानंति स क्षीणकोशोपि सर्वापृथि
यो भजति १४८ जडोऽंधबधिर इति बुद्धिवाक्चक्षुः श्रोत्रविकलान् नित्यं यो निभवांश्च शरुकादीन् अतिरुद्धस्त्रीं स्तेच्छ्यो
म्यंगहोनांश्च मंत्रमयेऽपसारयेन्नृपस्मात् १४९ भिंदतीत्यादि एतेजडादयोपि प्राचीनदुष्कृतवशेन यासजडादिभावाज्जप

भिक्तयैवावमानितामंत्रमेदं कुर्वन्निनयाश्रुक्तादयोऽतिच्छ्वाश्चिष्यश्चाविशेषेणास्थिरबुद्धितयामंत्राभिर्दानस्मान्नदपसारणे
यत्सवान्स्यात् १५७ मय्यदिनेति दिनमध्येरात्रिमध्येवा विगतान्तरवेदः शरीरकुशरोहितश्चर्मअग्निभिः सह एकाकी वाधर्मार्थकामा
ननु छातुं चिंतयेत् १५९ परस्परेति तेषांच धर्मार्थकामानां प्रायिकविशोधवर्ताविशोधपरिहारेणार्जनीपायचिंतयेत् दुहितृणांच दा
ने स्वकार्यसिद्ध्यर्थ निरूपयेत् कुमारणांच पुत्राणां विनयाधान नीतिशिशांतरक्षणां चिंतयेत् १५३ दूतेति दूतानां सगुप्तार्थले
खहारिल्लादिना पुराष्ट्रप्रस्थानं चिंतयेत् तथा प्रारब्धकार्यशेषं समापयितुं चिंतयेत् स्त्रीणां चातिविषमचेष्टितत्वात् तथा हि श-
स्त्रेण वेणीविनिगूहितेन विद्रुयं वै महिषीजपान विषप्रदिग्धेन चन्द्रपुरेण देवीविरक्ता किल्काशिराजमित्याद्यवगम्यात्मरक्षा र्थ
च्चातः सुररुन्नीणां नैष्ठिनं सरबीदास्यादिना निरूपयेत् वराणां च प्रतिराजादिषु नियुक्तानां च गंतरेत्येष्टितमवधारयेत् १५३ ह-

मध्यंदिनेऽद्विरात्रेवाविश्रान्तोविगतक्लमः पितयेद्भर्तृकामार्थान्साहसैरेकएवया १५१ परस्परवि
रुद्धानातेषां च ममुपाज्जनम् कन्यानामप्रदानचकुमाराणाञ्चक्षणम् १५२ दत्तसंप्रेषणंचैवका
यशोवतथैवच अतःपुरप्रचारचमणिधानाचचेष्टितम् १५३ कृत्स्नचाष्टविधकर्मपंचवर्गंचित्तत्स
तः

तः स्ममिति अष्टविधं कर्म समग्रं चिंतयेत् चोचानसोक्तम् आदाने च विसर्गे च तथाप्येव निषेधयोः पञ्चमे चार्थवचने व्य
वहारस्य च स्तुणे दंडशुल्कयोः सदायुक्तस्येनाष्टगतिको नृपः अष्टकर्मादि वं याति राजाशक्राभिपूजितः तत्रादानं करादानं विसर्गो
भृत्यादिभ्यो धनदानं प्रेषोमात्यादीना दृष्टा दृष्टानुष्ठानेन निषेधो दृष्टा दृष्टविरुद्धक्रियासक्यं न चनं कार्यं न संदेहं राजाद्रायेव तत्र नियमा
त् व्यवहार ईक्षणं प्रजानां मृगादि विप्रतिपत्तौ दंडः पराजितानां शस्त्रोक्तधनग्रहणं शूलहः यापे कर्मणि जाते तत्र प्रायश्चित्तसंपादन
म् मेधातिथिस्तु अक्रतारं भक्तानुष्ठानमनुष्ठितविशेषाणां कर्मफलसंग्रहः तथा सामदानं दंडोपेदा एतदष्टविधं कर्म अथवा विणि
कृपय उदकसेतुबंधनं दुर्गकरणं कृतस्य संस्कारनिर्णयः हस्तिबंधनं रविस्वनं नमून्त्य निवेशनं दारुवनं च्छेदनं चेत्याह तथा कापटि
कौदास्थितगृहपतिवैदिकतापस्य व्यंजनात्सकंपंचविधं चारवर्गपंचवर्गशब्दवाच्यं तत्त्वतिश्चित्तयेत् तत्र परमर्षिस्तः प्रगल्भश्चात्रः

कपटव्यवहारित्वात्कापटिकस्तं वृत्त्यर्थिनिमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहभिराजाब्रूयान् यस्य दुर्दुर्लभं पश्यसित्तदानीमेयमिदं यवक्तव्यमिति प्र-
 मज्याकुरु पतितउदास्थितः तं लोके पुनरिदं दोषं प्रज्ञाशौचमुक्तं वृत्त्यर्थिनं कृत्स्नरहभिराजापूर्ववद्ब्रूयान् बहूत्यातिक्रमेदस्थापयेत्सन्तुर-
 मस्योत्पत्तिकं प्रकृत्यन्तं च न हृत्सर्वसुपकल्पयेत् सचायेवामपि प्रमज्जनिनानां जनचारकर्मकारिणां आसाच्छादनादिकं दद्यात् कर्षकः क्षीणा-
 दृष्टिः प्रज्ञाशौचमो गृहपतिः अंजनस्तमपि पूर्ववदुत्कृत्स्नभूयो ह्यधिकमकारयेत् वाणिज्यकः क्षीणदृष्टिः वैदेहि कव्यजनस्तपूर्व-
 धनमानाभ्यामात्मीकृत्यवाणिज्यं कारयेत् सुदोलादिलोवावृत्तिकामस्तापस्यज्यकः सोपि क्वचिदाश्रमे वसन् बहु सुदोलादिलान्तरे कपट-
 शिष्यागणवृत्तौ गुप्तराजोपकल्पितवृत्तिः तापस्यं कुर्यात्तया सहिमासां नरितं प्रकाशं बरदादिमुपि प्रमोयान्तरहं सिचराजोपकल्पितं आ-
 हारं कल्पयेत् शिष्याभ्यास्मात्तोनागातज्ञानादिकं स्थापयेयुः तेन बहु लोकां वेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वसनीयत्वात् सर्वकार्यमकार्यं च पृच्छे

अनुरागापरागौ च प्रचारं मंडलस्य च १५४ मध्यमस्य प्रचारं च विजिगीषोश्चोद्धितम् उदासीनप्रचारं च
 शत्रोश्चैव प्रयत्नतः १५५ एताः प्रकृतयो मूलमंडलस्य समासतः अष्टौ चान्याः समाख्याता द्वादशैव वृत्ताः
 स्मृताः १५६

ति अन्यस्य कुत्रिद्यादिकं कथं यत्वं स्वरूपं च रंगं यथावर्चितयेत् एवं च रंगं प्रकल्पयेत् तैर्नैव पंचवर्गहरिणप्रतिराज-
 त्यादिनां चान्यादीनां च अनुरागविरागौ शालातदनुकूलं चिंतयेत् त्वस्य माणस्य राजमंडलस्य प्रचारं कः संध्यर्थिको याविग्रहार्थी
 सहतयोः समर्थः समर्थः तदनुगुणं चिंतयेत् १५४ मध्यमं चेति अशिविजिगीषोर्योः सूर्यनंतरः सहतयोरनुग्रहसमर्थो
 मध्यमानां सहतानामनुग्रहे समर्थो नियहं चासंहतानां समर्थः उदासीनः तत्र प्रचारं चिंतयेत् तत्रोच्चविधिस्थापि सहजस्य अकृत्रि-
 मस्य सूर्यनंतरस्य च पूर्वापेक्षया प्रयत्नतः प्रचारं चिंतयेत् १५५ एतादृशादि एता मध्यमाद्याश्च तत्सः प्रकृतयः संक्षेपेण मंडलसू-
 अपरासामभिधास्यमाना प्रकृतानामाद्याः प्रकृतानां मूलप्रकृत्यन्ते अन्याश्चाष्टौ समाख्याताः तद्यथा अग्रतो रश्मिभूमीनां मित्रमरि मित्र-
 मित्रमित्रं अशिवि मित्रं चेति एवं च तत्सः प्रकृतयोः प्रवृत्तिपञ्चाच्च पारिस्तिङ्गनाह आक्रंदः पार्थिवो द्वाहासारः आक्रंदसार इति तत्सः एव

मयीमकृतयोभावतिपूर्वेकताभिश्चमध्यमाशिविजिगीषूदासीनशत्रुरूप्याभिः मूलप्रकृतिभिः सहहादरीताः प्रकृतयः स्मृताः १५६
अमात्येति आसांमूलप्रकृतीनांचतस्मृणां अथानांशास्वाप्रकृतीनांउक्तानांएकैकस्याः प्रकृतेः अमात्यदेशदुर्गकोशदंडारब्धाः पंच-
द्रव्यप्रकृतयोभवन्ति एतादृशपंचद्वंद्वानां प्रत्येकं भवंत्योहादशगुणजाताः षडिरेवद्रव्यप्रकृतयो भवंति तथा मूलप्रकृतिभिश्चतस्रभिः
शास्वाप्रकृतिभिश्चाष्टभिः सहसंक्षेपेनोद्दिशसतिप्रकृतयोमुनिभिः कथिताः १५७ अनंतरमिति विजिगीषोर्नृपस्यांतरितंच
तुर्दिशमप्यारप्रकृतिविजानीयात् तथातस्तोविनमपि अरिमेवविद्यात् अरेरनंतरं विजिगीषोर्नृपस्येकांतरेभिः प्रकृतिविद्यानि
योद्व्यारिमिचयोः परं विजिगीषोरुदासीनप्रकृतिविद्यात् आसामेवप्रकृतीनामग्रपुत्राद्भावभेदेनव्यपदेशभेदः अत्राग्रवर्तिनोअरि
व्यपदेशएवपुत्राहर्तिनस्तस्मिन्लेपिपाथिग्राह्यव्यपदेशाः १५८ तामिति तान्सर्वान्प्रतीत्यासामेददानंदैरुपायैर्यथासंभवव्यस्तेः
समस्तैर्वशीकुर्यात् अद्यवापौरुषेणरंडेनैवकेवलेननेयसास्त्रेवपाकेवलेनास्त्रवशान्कुर्यात्तथाचोक्तम् सामंद्योप्रशंसतिनित्यं

अमात्यराजदुर्गाथदंडारब्धाः पंचचापराः प्रत्येककथितादोताः संक्षेपेणाद्दिशसतिः १५७

अनंतरमरिषिविद्यादरिसेविनमेवच अरेरनंतरं मित्रसुदासीनतयोः परम् १५८ तान्सर्वानिभिसंद
ध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः व्यस्तेऽथैवसमस्तैश्चपौरुषेणनयेनच १५९ संधिचविग्रहचवयानमास
नमेवच द्वैधीभावसंश्रयचषड्गुणाश्रितयेत्सदा १६० आसनचैवयानचसंधिविग्रहमेवच काथ्य
वीक्ष्यप्रयुंजीतद्वैधसंश्रयमेवच १६१ संधितुद्विविधैविद्याद्राजाविग्रहमेवच उभेयानासनेचैवद्वि
विधः संश्रयः स्मृतः १६२

राशुभिद्वत्ये- १५९ संधिमिति तत्रोभयानुग्रहाथैहस्यस्वरथहिरण्यादिनिबन्धनेनावान्ताम-
न्योन्यस्योपकर्तव्यमिति नियमबंधः संधिः वैरविग्रहान्नपणाद्याधिक्येनयानं शत्रुप्रतिगमनमुपेक्षणमासनंस्वार्थसिद्धयेवलस्यदि-
धाकरणंद्वैधीभावः शत्रुपीडितस्यप्रवलनरज्जोंतरांश्रयणसंश्रयः एतान्युणाश्रुपकारकान्सर्वदांचितयेत्तुयद्गुणाश्रयणे सत्यात्मन
उपचयः परस्यापचयः तद्गुणमाश्रयेत् १६० आसनमिति संध्यादिगुणानांनैरुपेक्ष्येणानुष्ठानमनंतरंमुक्ततदुचितानुष्ठानाथोद्य-
मारंभः आत्मसमृद्धिपरहान्यादिकंकार्यवीक्ष्यसंध्यांयानंविगृह्यवायानंद्वैधीभावसंश्रयचकेनचित्संधिंकेनचित्विग्रहंदृष्ट्यादिक
मनुतिष्ठेत् १६१ संधिलिति संध्यादीन्पठेवगुणान्द्विप्रकारान्जानीयान्दृष्ट्यविवक्षार्थम् १६२

समानेति तात्कालिकफललाभार्थमुत्तरकालीनफललाभार्थवायत्राजांतरेणसहान्यप्रतियानादिकर्मक्रियतेससमानयान
कर्मासंधिः यः पुनस्तत्रयाहि अहमत्रयास्यामिदति सांप्रतिकोत्तरकालीनफलार्थिनयेयक्रियतेसोऽसमानयानकर्मत्वेवंहिः प्र-
कारः संधिर्ज्ञातव्यः १६३ स्वयमित्यादि शत्रुजयरूपप्रयोजनार्थशत्रोर्व्यसनादिकं आकलन्यवस्त्यमाणमार्गशीर्षादेकालादन्य
दायथोक्तकालएववास्वयंकृत इति एकोविग्रहः अपकृतमपकारः भिन्नस्थापकारेराजांतरेण कृते भिन्नरक्षार्थमपरोविग्रह इत्येवं
द्विविधोविग्रहः गोविंदराजेन तु भिन्नेणचैवापकृत इति पठितव्याख्यातं च यः परस्वशत्रुः स विजिगापो भिन्नं तेनापकारे क्रियमाणे
व्यसनिनात्राधिति नस्माद्धिरिव तपाठाद्यौ ह्नेर्गोविंदराजतः संधितिप्रामृतिभिर्लिखितोस्वीकृतोभया १६४ एकाकिनइ
त्यादि आत्ययिकं कार्यशत्रोर्व्यसनादिकं न सिमन् अकस्माज्जाते शक्तस्यैकाकिनोयानमशक्तस्य भिन्नसहितस्य इत्येवं यानं द्विविध

समानयानकर्माचिविपरीतस्तथैवच तदाल्यायतिसंयुक्तः संधिर्ज्ञेयोद्विलक्षणः १६३ स्वयंकृतश्च
कार्यार्थमकालेकालएववा भिन्नस्यचैवापकृतेद्विविधोविग्रहः स्मृतः १६४ एकाकिनश्चात्ययिके-
कार्यप्राप्तयेदृच्छया सह तस्यच भिन्नेणद्विविधयानमुच्यते १६५ क्षीणस्यचैवक्रमशोद्वयात्पूर्वकृते
नवा भिन्नस्यचानुगोधेनद्विविधं स्मृतमासनम् १६६ बलस्यस्वाभिनश्यैव स्थितिः कार्यार्थमिन्द्रय-
द्विविधं कीर्त्यते ह्नेधषाड्गुणगुणवेदिभिः १६७ अर्थसंपादनार्थंचपीड्यमानस्यशत्रुभिः साधुषुव्यप-
देशार्थेद्विविधः सत्रयः स्मृतः १६८

मभिधायते १६५ क्षीणस्येति ग्राभज्जातिनेन दुकृतेन एहेकेन वा पूर्वकृतेन क्रं-
मशः क्षीणहस्तस्य कोशादिकस्य समुद्रस्यापि वा भिन्नानुगोधेन तत्कार्यपरक्षार्थमित्येचेद्विविधमासनं मुनिभिः स्मृतम् १६६ बलस्ये-
ति साध्यस्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थंबलस्यहस्तस्य आदेः सेनाधिपत्याधिष्ठितस्य एकत्र शत्रुचूषोपद्रववारणार्थमवस्थानमन्यत्र दुर्गदेशे
राज्ञः कनिषिद्धलाधिष्ठितस्यावस्थानमेवं संख्यादिगुणषट्कोपकारज्ञैः द्विविधं ह्नेधं कीर्त्यते १६७ अर्थेति शत्रुभिः पीड्यमान-
स्यशत्रुपीडानिवृत्तारव्यप्रयोजनसिद्ध्यर्थमसत्यामपि यानकाले पीडायामाविशन्नुपीडनशक्या असुकमयं महाबलं नृपतिमाश्रि

तदतिमर्विव्यपदेशोत्सादनार्थं बलवंतं सुपाश्रयणमेवाहिविधः संश्रयः स्मृतः १६८ यदेत्यादि यदोत्तरकालोभिश्रितमात्यनआधिक्यं
जानीयान्तदालेतलाले अल्पधनाद्युपक्षयः तदालल्पसंगीकृत्यापिसंधिमाश्रयेत् १६९ यदेति यदामाह्यादिकाः सर्वाः प्रकृतीः दानसंमा
नाद्यैरतीवशुभमन्येत आत्मानं च हस्त्यश्वकोशाद्यैः शक्तित्रयेण उपचितं तदा विग्रहमाश्रयेत् १७० यदेत्यादि यदात्मीयममात्यादिसैन्यं
हर्षयुक्तं धनादिना पुष्टं तल्लोजानीयात् शत्रोश्चाभात्यादि बलं विपरीतं तदा तलस्त्रीकृत्ययायात् १७१ यदेत्यादि यदा पुनर्वर्हनेन हस्त
श्रादिना बलेन चाभात्यादिगणपत्यादिपरिक्षीणो भवेत्तदा सामोपदाप्रदानादिना शत्रून् प्रसात्वयन् प्रपुल्लेनासनमाश्रयेत् १७२ मन्ये
तेति यदा यदाराजामर्गप्रकारेण बलीयांसमशस्यसंधानं च शत्रुभुल्येत तदा कतिचिद्बलमाहितः स्वयद्गुर्गमाश्रयेत् बलैकदेशेन च शत्रु

यदा वगच्छेदायत्यामार्धिक्यं धन्यमात्मनः तदा त्वेच्छाल्पिकापीडांतदासंधिसमाश्रयेत् १६९ यदा प्रकृ
ष्टामन्येत सुपास्तमकृतीर्भृशम् अल्फच्छ्रितं तथात्मानं तदा कुर्वीत विग्रहम् १७० यदा मन्येत भावेन
हृदं सुखं बलस्वकम् परस्य विपरीतं च तदा याथाद्विप्रमति १७१ यदा तु स्वात्यादिस्त्रीणां वाहनेन बलेन च
तदा सीतप्रयत्नेन शनैः सालपन्थरीन् १७२ मन्येत रियदाराजासवथा बलवन्तरम् तदा हि धाबल
कृत्वा साधयेत्कार्यमात्मनः १७३ यदा परबलानां तु गमनीयतमो भवेत् तदा तु संधिस्त्रिप्रथमिकं च
लिननूपम् १७४ निग्रहं प्रकृतीनां च कुर्याद्यो रिवलस्य च उपसेवेत तन्मित्यसर्वयत्नेयुरूपया १७५
यदितत्रापि संपश्येदोषं संधयकारितम् सधु-रुमेव तत्रापि निर्विशांकः समाचरेत् १७६

विशेषमाचरेत् एवं हि धाबलं
कृत्वा भिन्नसंग्रहादिकं स्वकार्यमाधयेत् १७३ यदेति यदा तु सैन्यानामथात्यादिप्रकृतिदोषादिनातिशयेन ग्राह्यो भवति बलं द्वेधं विधापदु
र्गम्ययेनोपि नात्तरक्षाक्षमः तदा शीघ्रमेव धार्मिकं बलवंतं च भजानमाश्रयेत्कादृशं तं बलवंतमित्याह १७४ निग्रहमिति यासां दो
षेणासीगमनीयतमोजातस्तां संप्रकृतीनां यस्माच्च शत्रुबलादस्य प्रयस्युत्पन्नं चोर्दयोरपि यः संधितो निग्रहक्षमस्तन्पंसर्वयत्नेषु
रुमिव नित्यं सेवेत १७५ यदेति अगतिर्काहि गतिः संधयोनोनामतत्रापि यदि संधयकृतं दोषं पश्येत्तदानीः संशयो भूत्वा शोभनमेव

युद्धं तस्मिन् काले समाचरेत् दुर्बलेनापि बलवतो जयदर्शनात् निहतस्य च स्वर्गप्राप्तिः १७६ सर्वोपायैरेति सर्वे सामादिकरुपायैः नीतिज्ञो राजान् आपतेत यथास्य भित्तो दासीनशत्रवोऽभ्यधिकान भवंति अधिक्येहि तेषां मोक्षोदाहो भवति धनलोभेन मित्रस्यापि शत्रवावृत्तेः १७७ आपतिरिति सर्वेषां कार्यणां माल्यानां मपि आयति सुत्तरकाले गुणदोषं विचारयेत् वर्त्तमानकालं च शीघ्रसंपादनाद्यर्थं विचारयेत् अतीतानां च सर्वकार्यणां गुणदोषौ किमेषां कृतं विधितं वा किं वा वशिष्टमित्येवं यथा वहिचारयेत् यस्मात् १७८ आपेति यः कार्यणां आगामिकगुणदोषज्ञः स गुणवत्कार्यमारभते दोषवत्परित्यजति यश्च वर्त्तमानकालो वावधार्य कार्यं करोति अतीते कार्येयः कार्यशेषज्ञः स तत्कार्यं समाप्तो तत्फलं भूते यस्मादेवं विधकालत्रयसावधानत्वात् न कदाचिन्

सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः यथास्याभ्यधिकान स्फुर्भिन्नो दासीनशत्रवः १७७ आ यति सर्वकार्याणां तदा लवच विचारयेत् अतीतानां च सर्वेषां गुणदोषं चिन्तयत् १७८ आयत्या गुणदोषज्ञस्तदा लोक्षिप्रनिश्चयः अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते १७९ यथैनन्नाभि सैदध्युभिन्नो दासीनशत्रवः तथैव सर्वविदध्यादेषां सामासिकानयः १८० यदा तु यानमतिष्ठेद रिराष्ट्रप्रतिग्रहः तदा नूनं विधानेन यायादरिपुरशनैः १८१ मार्गशीर्षेऽप्युभेमासि यायाद्यात्रा महो पतिः फाल्गुनवाथ च वैत्रमासौ प्रति यथावलम् १८२

शत्रुभिरभिभूयते किं बहुना १७९ यथेत्यादि यथै नं राजानं मित्रादय उक्तानवाधेरनुत्तथा सर्वसंविधानं कुर्यात् इत्येषां दोषिकेन यो नोतिः १८० यदेति यदा पुनः शक्तः सन् शत्रुराष्ट्रप्रति यात्राभारमेतदा अनेन वस्यमाणप्रकरणे शत्रुदेशमन्तरमाणो गच्छेत् १८१ मार्गशीर्षे इति यच्च तुरंगबलोपेतो राजा करि रथादिगामनविलंबेन विलंबितप्रयाणः तथा है मंतिकसस्य बहुलं च परराष्ट्रं निगमिषुः ससुपगमनाय शोभने मार्गशीर्षे मासि यात्रा कुर्यात् यः पुनश्च लाभो नोत्पत्तिः शीघ्रगतिर्वि सर्वसस्य बहुलं परराष्ट्रं धियाक्तः स फाल्गुने वैत्रे वा मासेऽस्य बलयोग्यकालानिति क्रमेण यायात् अतएव मन्त्र्ययापारपरं संसेपेण याज्ञवल्क्यवचनम् यदा सस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा क्रजेत् १८२ छ. छ.

अन्येति उक्तकालव्यतिरिक्तेषु यदात्मनोभिश्चितं जयमवगच्छेत् तदास्वबलयोग्यकाले त्रीषां दावापि हस्तस्वादिबलप्रायो वि-
 गृह्यैव यात्रां कुर्यात् - शत्रोश्चाभात्सादिप्रकृतिगोचरदण्डपरुषादिव्यसने जातेऽरिपक्षभृतायां तत्प्रकृताविप्रुक्तकालादस्य त्रीपि-
 यायात् १८३ कलेत्यादि संशोध्येति मूलस्वापदुर्गापद्धरूपेणाख्यिग्राहसंविधानं प्रधानपुरुषाधिष्ठितरक्षार्थसैन्यैकदेशस्था-
 पनरूपमिति विधानं कलायात्रोपयोगिनिर्वाहनाशुधर्मयात्राविधानं यथाशास्त्रं कलापरमंडलगतस्य च येनास्यावस्थानं भवति त-
 दुपगृह्यतदायान् भूत्पक्षानात्मसात् कलायात्राश्च कापटिकादीन् शत्रुदेशवार्त्तिज्ञापनार्थं प्रस्थाप्य सम्यक्तया जागलान् पादवि-
 कषिपयभेदेन त्रिभिर्पंथान् मार्गं शोधितनरुग्मादिच्छेदनिम्नोन्नतादिसमीकरणादिनां संशोध्य तथा हस्तस्वचरयपदातिसेना-
 कर्मकरात्मकवह्निपंथं बलं यथोपयोगमाहारौषधसत्कारादिनां संशोध्य सांपरायिकं संपरायः संग्रामः तदुपवितविधिना शत्रुदेशमा-

अन्येषु पितृकालेषु यदापज्येकवं जयम् तदायायादिगृह्यैव व्यसने चोत्थिते रिपोः १८३ कला-
 विधानं मूलेषु यात्रिकचरया विधि उपगृह्यात्मदत्तचचारान् सम्यग्विधाय च १८४ संशोध्य त्रिवि-
 धमार्गवह्निपंथं बलस्वकम् सांपरायिककलेन यायादिरिपुरंशैः १८५ शत्रुसेविनिभिन्ने च गृहेषु
 भूतनरो भवेत् गतप्रत्यागतैर्चैव सहिकृष्टनरो रिपुः १८६ दंडव्यूहेन तन्मागयायात्तु शकटेन वा व-
 राहमकराभ्यावास्तूया वा गरुडेन वा १८७

तरयागच्छेत् १८४ १८५ शत्रुसेविनाति यन्मित्रं गूढं कलाशत्रु-
 सेपतेयश्च भूत्यादिः पूर्वीविरागाद्गतः पश्चादागतः तयोः सावधानो भवेत् यस्मात्तावतिशयेन दुर्निग्रहो रिपुः १८६ दंडेति दंडाक-
 तिव्यूहं रचनादिदंडव्यूहः एवं शकटादिव्यूहा अपितत्रागे बलाध्यक्षो मध्ये रजानपश्चात्सेनापतिः पार्श्वयोर्दक्षिणस्तत्समीपे यो टकाः
 ततः पदातयः इत्येवं कृत्तरचनो दीर्घः सर्वतः समविन्यासो दंडव्यूहस्तेन द्यातव्यं मार्गं सर्वतोभये सति यायात् सूच्याकाशत्रयः पश्चा-
 त्पृथुलः शकटव्यूहस्तेन पृष्ठतोभये सति गच्छेत् सूक्ष्ममुखः पश्चाद्भागः पृथुमध्यो वराहव्यूहः एष एव पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहः
 ताभ्यां पार्श्वयोर्भये सति वजेत् वराहविपर्ययेण मकरव्यूहः तेनाग्रे पश्चाच्च उभयत्र भये सति गच्छेत् पिपीलिकापंक्तिरिव अग्रप

श्र्वाङ्गवेनसंहतरूपतयायत्रयत्रसैनिकावस्थानंशशीघ्रवीररुरुषमुखःसूचीव्यूहःतेनाग्रतोमयेसतियायात् १८७ यतइत्यादि यस्यादिशः शत्रुभयभाषांकेततस्यामेवबलंविस्तारयेत्समविस्तृतपरिमंडलोमधोपविष्टजिगीषुःपद्मव्यूहःतेनपुरान्भिर्गित्यसर्वदाकंपदनिवेनंकुर्यात् १८८ सेनापतीति हंस्त्रयश्चयपदाल्यात्मकस्यांगदशकस्यैकःपतिःकार्यःसत्त्वपत्तिकउच्यतेपत्तिकदशकस्यैकःपतिःसेनापतिरुच्यतेतदशकस्यैकःसेनानायकःसाएवचबलाध्यक्षःसेनापतिबलाध्यक्षीसमस्तास्तदिहसंघर्षयुद्धार्थंनियोजयेत् यस्याश्चादिशोयदाभयभाषांकेनदातामयेदिरंकुर्यात् १८९ गुल्मानित्यादि गुल्मान्मेन्यैकदेशान्आसितपुरुषाधिपूस्थानापसरणयुल्लार्थकृतमेरीपदहंशरवादिसंकेतान्अवस्थानयुद्धयोःप्रवीणान्भिर्भयान्अव्यभिचारिणःसेनापतिवज्जारद्भूदूरतःसर्वदिस्कृपास्वयंप्रवेशवारणाथशत्रुचेष्टापरिज्ञानायचनियोजयेत् १९० संहतेति अल्पान्प्रयोधान्संहतान्कृत्वावहून्नुन-

यतश्चभयभाषांकेततोविस्तारयेद्वलम् पद्मेनचैवव्यूहेननिविशेत्सदास्वयम् १८८ सेनापतिबलाध्यक्षीसर्वदिस्कृतिवैशयत् यतश्चभयभाषांकेत्वाचीनाकल्पयेद्विशम् १८९ गुल्माश्चस्थापयेदातान्कृतमज्ञान्समन्ततः स्थानेयुद्धेचकुशलानभिस्तुनविक्रारिणः १९० संहतान्प्रयोधयेदल्पान्कामविस्तारयेद्वहून् सूच्यावज्जगच्चैवेतान्ब्यूहेनव्यूहयाधयेत् १९१ स्पंदनाभ्यंसमयुद्धेदन्नुपेनोद्विपेक्षया दृष्टुगुल्माद्युतेचापैरभिनमायुधैःस्थले १९२ कुरुक्षेत्राश्चमत्स्याश्चपंचालान्शूरसेनजान् दीर्घास्तूष्णवृक्षवनरानग्रानीकेषुयोजयेत् १९३ यथेष्टंविस्तारयेत् सूच्यापूर्वोक्तपावज्जालेनव्यूहेनत्रिधा

व्यवस्थितवलेनचयित्वाप्रोधान्प्रयोधयेत् १९१ स्पंदनाभ्यैरित्यादि समभूभागेरथाभ्येनयुध्येततत्रतेनयुद्धमाभ्यर्त्तित्वाशुगतोदकेनौकाहस्तिभिः तर्गुल्माद्युतेधन्विभिर्गनिकटकपाषाणादिराहितस्थलेरुद्रफलककुनाद्यैरासुधैर्युध्येत १९२ कुरुक्षेत्राणि कुरुक्षेत्रभवान्मत्स्यान्विगाददेशनिवासिनः पंचालान्कान्यकुब्जाहिच्छत्राद्रवान्शूरसेनजान्माथुरान्मायेणपृथुशरीरशौर्याहंकारयोगान्सेनाग्रेयोजयेत् तथाभ्यदेशोद्रवानपिदीर्घघुदेहान्प्रोधान्पुल्याभिमानिनःसेनाग्रएवयोजयेत् १९३ महर्षयेदित्यादि बलंरचयित्वाजयेधर्मलाभाः अभिमुखहन्तस्यस्वर्गप्राप्तिःपलायनेतुमश्रुदुरितमहर्णनरकगमनं

च इत्याद्यर्थवादैः सुत्थार्थमोत्साहयेत् तांश्च योधान् क्रैनाभिप्रायेण हव्यंति कुप्यंति वेति परीक्षयेत् तत्थायोधानामरिभिः सहसु
 ध्यमानानामपिसौपथ्यनुपधिचेष्टावुध्येत् १९४ उपेत्यादि दुर्गाग्रयमदुर्गाग्रयगन्तरि पुंसदुर्ग्यमानमभ्यवेष्ट्यासीत अस्य च
 देशमुत्सादयेत् तत्थाव्हासान्नोदकेंधनाभिसर्वदाऽस्याप्रव्यसंभिप्राणादिना दूषयेत् १९५ भिंद्यादित्यादि शत्रोरुपजीव्याभितडा
 गादोभिनाशयेत् तत्था दुर्गमाकारादीन् भिंद्यात्तत्परिस्वाश्रये देन पूरणादिना निरुदकाः कुर्यात् एवंच शत्रून् शोकिते मेव सभ्यगव-
 स्तंदयेत् तथा शक्तिगृहोयात् रात्रौ च दक्काका हलिकादिशब्देन विज्ञासयेत् तदानींच १९६ उपेत्यादि उपजापार्हान् रिपुवंश्यान् राज्या
 धिनः क्षत्त्रान् मात्सादोश्च भेदयेत् उपजयेनात्मीप कृताचते पांचेष्टाजानीयात् शक्रमग्न हृदशादिना शक्रमफलसुक्ते देववगते निभयो
 जयेष्कुर्युध्येत् १९७ साम्नेत्यादि भीत्यादरदर्शनाहितकथनाद्यात्मकेन साम्नाहस्त्यश्चर्याहिरण्यादीनांच दानेन तत्प्रकृतीनात्

प्रहर्षयेद्भलं व्युद्भूतांश्च सम्यक्परीक्षयेत् चेष्टाश्चैव विजानीयादरीन् योधयतामपि १९४ उपरु
 ध्यारिमासीत्तराद्रुचास्योपपीडयेत् दूषयेच्चास्यसूततयवसान्नादकेंधनम् १९५ भिंद्याच्चैव तडा
 गानिमाकारपरिवास्तथा समवस्कदयेच्चैव रात्रौ विज्ञासयेत् तथा १९६ उपजप्यानुपजपेद्दुर्लभे तैव
 च तत्कृतम् युक्ते च देवेषु ध्येत जयमप्सरयेत् भीः १९७ साम्नादानेन भेदेन समस्तैरश्वेवापृथ
 क् विजतुं प्रयत्नतारिन्मसुद्धनकदाचन १९८ अनित्यो विजयाप्रसम्पदुश्यत युध्यमानयोः पु-
 राजयश्च भग्नमेतस्मादकृद्द्विविजयेत् १९९ त्रयागामप्युपायानां पूर्वोक्तानामसंभवे तत्था युद्धे
 तमपन्मो विजयेत्तरिपून्प्रयथा २०० दनुयाधिनांच राज्ञार्थिनां भेदेन एतैः समस्तैर्व्यस्तैर्विपयासामर्थ्यमनीजैर्हनु

यत्तं कुर्यात्तनुनः कदाचिद्वन्द्वेन १९८ अनित्येति यस्माद्वन्द्वमानयोर्वहुलबलत्वाद्यल्पबलत्वाद्यनपेक्षमेवानियमेन जय
 पराजयोदरयेत् तस्मात्सत्क्रपायांतरे सुद्धपरिहरेत् १९९ त्रयाणां भित्यादि पूर्वोक्तानां त्रयाणामपि सामादीनामुपायानामसा
 धकत्वेरातिजयपराजयसंदेहे पितृप्रयत्नवान् सम्यगपुध्येत् तथा शत्रून् जयेत् प्रयोजयेत् श्वलाभो अभिमुखमरणेन स्वर्गप्रा-
 प्तिः निः संदिग्धे तु पराजये युद्धादपसरणं साधयौ यथावदस्य निआत्मा तु सर्वदारक्ष इति मेधातिथिगोविंदराजो २०० ७

जिलेति परराष्ट्रं जित्वा तत्र ये देवाः तान् धर्मप्रधानांश्च ब्राह्मणान् भूमिस्वर्णादिदानसंभानादिभिः^{११} ;
 दानादिने च वेदं पूजनेन दाहपात्रवल्क्यः नातः परतरो धर्मो नृणां पापदुर्पातितम् विप्रैश्चोदीयते इदं व्याघ्रजाप्यं व्याघ्रयंसदा त-
 था देव ब्राह्मणा यमयैत इति भित्तित देशवासिनां परिहारान् दद्यात् तथा स्वाभिमतया यैरस्माकमपकृतं तेषां मया स्नातं मिदानीनि
 र्भयाः संतः स्मरंस्वव्यापारमनु तिष्ठंति अभया निरव्यापयेत् २०१ सर्वेषां भित्ति एषा शत्रुनृपा मात्यानां सर्वेषां मेव संक्षेपतोऽभि-
 प्रायं ज्ञात्वा तस्मिन् राष्ट्रे बलनिहतं राजवंशमेव राज्येऽभिषेचयेत् इदं कार्यं त्वया इदं नेति तस्य तद्मात्यानां च नियमं कुर्यात् २०२
 प्रमाणानीति तेषां च परकीयानां धर्मादनयेतानां चारान् देशधर्मतया शास्त्रेणाभ्युपेतान् प्रमाणीकुर्यात् एनं चाभिषिक्तममा-
 त्यादिभिः सह रत्नादिदानेन पूजयेद्यस्मात् २०३ आदानमिति यद्यप्यभिलषितानां द्रव्याणां ग्रहणं अधिक्य करदानं चाग्रिय

जित्वा संपूजयेद्देवान् ब्राह्मणांश्चैव धार्मिकान् प्रदद्यात्परिहारंश्च ख्यापयेदप्रयान् च २०१ स
 र्वांस्तु विदित्वा समामोसेन चिकीर्षितम् स्थापयेत्तत्र तद्दण्डय कुर्याच्च समयक्रियाम् २०२ प्रमाणा
 निचकुर्वन्ति तेषां धर्म्यान् यथोदितान् रत्नैश्च पूजयेदनेन प्रधानपुरुषैः सह २०३ आदानमग्रिय-
 कुरदानं च प्रियकारकम् अभीप्सीतानां मर्थानां काले युक्तं प्रशस्यते २०४ सर्वकर्मैर्दुर्मायत्तविधा
 नेदवमानुषे तयोर्दुर्वमनित्यनुमानुषविद्यते क्रिया २०५ सहवापि प्रजेघ्नकः स धिक्कृत्या प्रयत्न
 तः मित्रहिरण्यभूमिवासपश्यस्त्रिविधफलम् २०६

कारकमित्युक्तसर्गः तथापि समयविशेषे दानमादानं च
 प्रशस्यते तस्मात्तस्मिन् काल एव पूजयेत् २०४ सर्वमित्यादि यत्किंचित्संपादयन् तन्माज्जन्मानिति फलतु फलतु रूपैकमणिदे
 वशब्दाभिधेयेत ये ह लोकाजितमानुषशब्दवाच्ये व्यापारआयत्तं तयोर्मध्ये देवं तं यितुं मशक्यमानुषे तु पर्यालोचनमस्ति
 अतो मानुषहारेणैव कार्यमिदमेव पतितव्यम् २०५ सहेत्यादि एवमुपक्रमणीयेन शत्रुणां युद्धकार्यं यदि वा स एव मित्रं तेन च
 दत्तं हिरण्यभूम्येकदेशो वार्षितं एतच्च यथात्राफलम् तेन सह स धिक्कृत्या यत्नवान् व्रजेत् २०६ ७७ ७७ ७७

पार्थिव्याहमित्यादि विजिगावोरग्रंथतिनिर्यातस्ययः पृष्ठवन्तीन्पतिः देशाक्रमणाद्यान्तरतिसपाखिग्राहः तस्यतथाकुर्वतोयो
नियामकः तस्यानंतरोनृपतिः सआकंदः तावपेक्षयानव्यंभित्रीष्टतादमित्राहायाचाफलंगृह्णीत्यान्नावपेक्ष्यगृह्णन्कदाचि
नारुतेनदोषेणगृह्णाते २०७ हिरण्यभूमीति स्वर्णभूमिभोनेतयाराजानलद्विभेतिथयेदानींक्षशमव्यागाभिकालेदृष्टियुत
स्मिरंभित्रलब्ध्यावर्द्धते २०८ धर्मज्ञाभिति धर्मज्ञंरुतोपकारस्यस्मर्त्तसानुरागमनुरक्तंस्थिरकार्योरभंभीतिमह्यकृतिकयन्त-
भित्रमतिशयेनशस्यते २०९ ग्रास्तमित्यादि विद्वांसमहाकुलंविभ्रतंचतुरदानांउपकारस्मर्त्तोरस्मरवदुःखयोरैकस्वरूपशत्रुदु
कृच्छेदंपदितावदंतिनेनैवंविधशत्रुणासहसंधानव्यम् २१० आर्येतेत्यादि साधुत्वंपुरुषविशेषज्ञताविक्रान्तलक्षणल्लसंबदा

पाणिग्रहन्चसंमृश्यतयाक्रंदन्मंडले मित्राद्याव्यभिचाहायात्राफलमवासुयात् २०७ हिरण्य
सुमिसंगास्यापार्थिवोनतयैधत् यथाभिन्नप्रवलब्धाकृशमव्यापयतिक्षमम् २०८ धर्मज्ञंचकृत-
ज्ञचतुष्टयप्रकृतिमेवच अनुरक्तस्थिसारमल्लुभित्रयशस्यते २०९ प्राज्ञकुलीनभूतचदसदातारमे
वच कृतज्ञधृतिमतंचकष्टमाहुरिबुधाः २१० आर्यतापुरुषज्ञानशौव्यकर्णवादता स्थौल्यल
क्ष्यचमतप्रमुदासीनगुणोदयः २११ क्षेम्यामस्यप्रदानित्यपशकृष्टिकृशमपि परित्यजेत्तत्तुप्राप्त
मिमात्माथमविचारयन् २१२ आपदयधनरक्षहारान्नरक्षेन्नेवपि आत्मानंसततरक्षद्वारैर-
पिधनैरपि २१३

वस्यौल्लक्ष्यं बहुमदत्वं अतएव स्वर्कदान्यः स्थूललक्ष्यदानशौडाबहुमदेत्याभिधानिकाः स्थौल
लक्ष्यमर्थे असूक्ष्मदर्शित्वमिति तु मेधातिथिगोविंदराजयोः पदार्थकथनमनगमम् एतदुदासीनगुणसामर्थ्यतस्मादेव विधमुदा
सीनमात्रित्युक्तलक्षणेनाव्यरिणा सहोद्बध्यम् २११ क्षेप्त्वा मिति अनाभयादिकल्याणक्षमा मपि नदीमातृकतया सर्वदा सर्व
सत्त्वमदानमपि मत्तुरत्तणादियोगात् सकृद्विक्रीमपि भूमिमात्सरस्यार्थे अविंश्वमानो राजानिजरक्षाप्रकारांतराभावात् रित्यजेत्
यस्मात्सर्वविषयोपधर्मः स्मर्यते २१२ आपदर्थमित्यादि आपन्निवारणार्थं धनं रक्षणीयं धनपरित्यागेनापि दारान् रक्षेत् आ

त्मानं पुनः सर्वदादाराधनपरित्यागेनापिरक्षेत्सर्वत एवात्मानं गोपायीत भित्तिं कृत्वा शास्त्रीयभरणव्यतिरेकेणात्सरसा इत्यप
देशात् २१३ सहेत्यादि कोशक्षपप्रकृतिकोशभित्रस्वयसनादिकाः सर्वा आपदोद्युगपदतिशयेन उत्पन्ना ज्ञात्वानमो ह सुपे
यात् अपितु व्यस्तात्ममस्तान्वासामादीनुपायान् शास्त्रज्ञः संप्रयुज्यते २१४ उपेतारमिति उपेतारं आत्मानं उपेयं प्राप्स्यु-
पेयः सामादयः सर्वे ते च परिपूर्णा एतच्च यमवलंब्यथा सामर्थ्यं प्रयोजनसिद्धये यत्नं कुर्यात् २१५ एवमिति एवमुक्तप्रकारेण
सर्वजगन्मंत्रिभिः सह विचार्य अनंतरमाधुष्यासादिना व्यायामं कृत्वा मध्याह्ने स्नानादिकमाध्याह्निकं कृत्यं निर्वह्य भोक्तुं
तः पुरं विशेत् २१६ तत्रेति तत्रांतःपुरे आत्मतुल्यैर्भोजनकालवेदिभिरभेद्यैः सूपकारादिभिः कृतं सुष्ठु च परीक्षितं च कोशादिदं

महसर्वाः समुत्पन्नाः प्रसमीस्यापदोभृशम् संयुक्तांश्च विमुक्तांश्च सर्वोपायान् सृजेद्बुधः २१४
उपेतारमुपेयं च सर्वोपायांश्च कृत्स्नशः एतच्च यं समाश्रित्य भयं तताथ सिद्धये २१५ एवमुक्तमिदं
नैरहोद्यः परिचारकैः सपर्योक्षितं मन्त्राद्यमद्यान्त्रं भोक्तुं भूतः पुरं विशेत् २१६ तत्रात्मभूतैः काल
णियोजयेत् विषमैर्निचरलानि नियतोधारयत्सदा २१७ विषमैर्गदुःस्वस्थसर्वद्व्या
यनैः वेधाभरणसंयुक्ताः स्पृशयुः ससमाहिताः २१८ परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं व्यजनोदकसू
प्रसाधनैश्च सवालकारकेषु च २२०

मद्यात् २१७ विषमैरिति विषमैर्निचरलानि नियतोधारयत्सदा २१८ परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं व्यजनोदकसू
प्रसाधनैश्च सवालकारकेषु च २२०
शनिनसुविषमन्त्रद्वैष्टाचकोराक्षिणीरक्तेः प्रवतः विषापहं मंत्रिजपितमन्त्र
त् २१८ परीक्षिता इति स्त्रियश्च गूढचारदारेण कृतपरीक्षागुप्तायुधग्रहणाविषलिताभरणशंकया निरूपित वेधाभ्रणा अन
स्तानां तुल्येनैषु सर्वेषु चालकरणार्थं शुक्रव्यात् २२०

भक्तवानिति कृतभोजनश्चतत्रैवांतःपुरेभार्याभिः सह क्रीडेत् कालानतिक्रमेण च सप्तमो दिवसस्य भारोतत्र विहृत्याष्टमे भारे गुरु-
नः कार्यणिचिंतयेत् २२१ अलंकृत इति कृतालंकारः सन्नायुजीविनं वाहनानि हस्तस्य आदीनि सर्वाणि च शस्त्राणि स्वद्वादी-
नि अलंकाररचनादीनि पश्येत् २२२ संयोगेन गत्वेति ततः संयोगासनं कृत्वा तस्मात् देशात्कस्मांतरं विविक्ष्य कोष्ठावकाशम-
न्यद्रत्वा गृह्णाभ्यन्तरे धृतशस्त्रो र हस्याभिधा विना चराणां स्वव्यापारं शृणुयात्ततस्तत्परं संख्येयपरिचारिकस्त्रीवृतः पुनर्भोक्तुमंतः
पुरं विधेत् २२३ २२४ नत्रेत्यादि तत्रांतःपुरे वादित्रशब्दैः श्रुतिस्मरैः ग्रहपतिः पुनः किंचिद्भुक्तानातिवृत्तः कालानतिक्रमे
परागतमर्द्धमहरायारात्रौ स्वप्यान् ततो रात्रेः पश्चिमयामे च विभ्रातः सन्नुनिष्ठेत् २२५ एतदिति एतद्यथोक्तप्रकारमजारक्षण

मक्तवान् विहरे चैयस्त्रीभिरंतःपुरे सह विहृत्य तु यथा कालं पुनः कार्यणिचिंतयेत् २२१ अलं-
कृतश्च सप्तयुद्धासुधीयपुनर्जनम् वाहनानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च २२२ संख्यां चोपा-
स्य शृणुयादतव रश्मि शस्त्रभृत् र हस्या रत्यायिनां चैव मृणार्थिनां च चेष्टितम् २२३ गत्वा कस्मा-
ंतरं स्वन्त्युत्समनुज्ञाप्य तं जनम् प्रविशेद्भ्राजनार्थं च स्त्रीवृतोऽंतःपुरं पुनः २२४ तत्र भक्त्या पुनः कि-
ंचिन्नुयधौषः ग्रहपतिः संविशेत्तु यथा कालमुत्तिष्ठेच्च गतं कुम्भः २२५ एतद्विधानमिति छद्मरोगः
पृथिवीपतिः अस्वस्थः सर्वमेतत्तु मृत्युषु विनियोजयेत् २२६ इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगु-
प्रोक्तायां संहिताया राजधर्मानामसप्तमोऽध्यायः ७
व्यवहारान् दिदृक्षुस्तत्राह्मणैः सह पार्थिवः सत्रक्षेत्रं भिक्षुं चैव विनोतः प्रविशेत्सभाम् १

दिनीरोगो राजा स्वयमनुतिष्ठेत् अस्वस्थः पुनः सर्वमेतद्योग्यश्रेष्ठा मात्येषु समर्पयेत् २२६ इति श्रीकुङ्कुमद्वि-
रचितायां मन्वर्थमुक्तावल्यां सप्तमोऽध्यायः ७ छ छ व्यवहारमिति एवं विधिपदसमर्पणं दिक्षुः
प्रजानां रसुणादवातयति स्तासामेव नेतरविबादजपीडापरिहारार्थम् कृणादनाद्यष्टादशविवादे विरुद्धार्थिभ्यस्त्यर्थिवा

भयजनितसंदेहहारीविचारएवव्यवहारः तदाह काल्यायनः विनानार्थेहसंदेहेहरणंहारउच्यते नानासंदेहहरणाद्यवहार इतिस्मृतः तान्यवहारान्द्रुमिच्छन्द्रुमिच्छन्पृथिवीपतिर्वक्ष्यमाणैरभाल्यैश्चसप्तमाध्यायौक्तपंचांगमंत्रैः सहविनीतोवाचस्पतिपा दचापलविरहादनुष्ठनः अभिनर्ततेहनुपेवादिप्रतिवादिनाप्रतिभाक्षयादसंस्पृगमिथानेतत्त्वनिर्णयोनस्यात् तदहशोवक्ष्यमाणं सप्तमभिशोत् व्यवहारदर्शनेदं यजानामितरेतरपीडायांतत्त्वनिर्णयैरक्षणार्थवक्ष्यमाणदृष्टाहृष्टात्सककरणफलेनैवफलवत् १ तत्रेत्यादि तस्यांचसप्तमायाकार्यगौरवापेक्षायामुपविष्टोलघुनिकार्थेऽस्तितोपिचापाणिशब्दोबाहुपरः दक्षिणपाणिउद्यम्यअनुद्ध तवेपातंक्रान्तः पूर्वत्रागेंद्रियानोद्धत्ययुक्ततादृशः कार्यपाणिविचारयेन् २ प्रत्यहमित्यादि तानिचक्रणादानादीनिकार्याणि अष्टाद शस्तान्यवहारमार्गेषु विषयेषुपदितानिदेशजातिकुलव्यवहारगतैः शास्त्रावर्गैः साक्षिद्रव्यादिभिर्हेतुभिः पृथक्पृथक्प्रत्यहंविचारयेत् तान्येवाष्टादशगणयति ३ तेषामिति वेतनस्यैवचेति सीमोति स्थापुंसेति तेषामष्टादशानासंख्येयादाविहक्रणादानंविच

तत्रासीनः स्थितोवापिपाणिमुद्यम्यदक्षिणम् विनीतवेषाभरणः पथ्येत्कार्याणिकार्यिणाम् २ प्रत्यहदेशदृष्ट्वशास्त्रदृष्ट्वहेतुभिः अष्टादशसुमार्गेषु निबद्धानिपृथक्पृथक् ३ तेषामाद्यमृ पादानन्निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः संभूयचसमुत्थानदत्तस्थानपकमच ४ वेतनस्यैवचादानंसंविद अव्यतिक्रमः क्रयविक्रयानुशयोविवादःस्वामिपालयोः ५ धृति तस्यस्वरूपमुक्तंनारदेन ऋणंदेयमदंयंचयेन

पत्रयथाचरेत् दानग्रहणधर्माध्यतदृणादानमुच्यते ततश्चस्वधनस्यान्यस्मिन्अर्पणरूपोनिःक्षेपः अस्वाभिमतचकृतोविक्र यः संभूयचपाणिगादीनांक्रियानुष्ठानम् दत्तस्यधनस्यागत्रबुद्ध्याक्रोधादिनावाग्रहणम् कर्मकरस्यभूतेरदानम् कृतव्यवस्थ्यति क्रमः क्रयविक्रयेचकृतेपत्र्यान्नापादिप्रतिपत्तिः स्वामिपशुगालयोर्विवादः ग्रामादिस्वामाविप्रतिपत्तिः वाक्पाकष्यमाक्रोशानादि दे उपारुध्यंतादनादि स्तेयनिन्द्वेनधनग्रहणम् साहसंप्रसह्यधनहरणादि स्त्रियाश्चपरपुरुषसंपर्कः स्त्रीसहितस्य व्यवस्था यैतुकादिधनस्यचविभागः अस्मादिन्नीडाधर्मव्यवस्थापनपूर्वकपाक्षमेवादिप्राणियोधनम् इत्येवअष्टादशाएतानि व्यवहारमवृत्तेः स्थानानिसमावृपस्यप्राणिधूतरूपलेनधूतावांतरशेषत्वान् अष्टादशसंख्योपपत्तिः ६ ५ ७

६ ७ एषित्यादि एषु ऋणा दानादिषु व्यवहारस्थानेषु बाहुल्येन विवादोक्तुर्वर्तामनुव्याणां अनादिपारंपर्यागतत्वेन नित्यं धर्मसं-
वलब्धकार्यनिर्णयिकुर्यात् स्मृतिषु शब्देनान्यान्यापि विवादपदानि संतीति सूत्रयति तानि च प्रकीर्णकशब्देन नारदादृक्तानि अत-
एव नारदः नदृष्टयच्च पूर्वेषु भवतस्सात्प्रकीर्णकमिति ८ यदेत्यादि यदाकार्यताकुलतयारोगादिना वाराजा स्वयं कार्यदर्शनेन
कुर्यात्तदानदर्शनार्थं कार्यदर्शनाभिज्ञं ब्राह्मणं नियुज्यते ९ सोऽस्येति स ब्राह्मणोऽस्य राज्ञो द्रष्टव्यानि कार्यणिभिर्ब्राह्मणैः स
मायासाधुभिर्धीमिकैः कार्यदर्शनाभिज्ञैर्दृतः तामेव स मां प्रविश्य स्थितो नवानतु च क्रम्यमाणः तस्य चित्तव्याप्तेः पसंभवत्वात्ता
दृश ऋणा दानादीनि कार्यणिपप्येत् १० यस्मिन्निति यस्मिन् स्थाने चरत्यलुः सामेवोदितस्त्रयोपि ब्राह्मणा अवतिष्ठते राज्ञाधि-

सीमा विवादधर्मश्च पारुष्ये दंडवान्तिके स्तेयं च सहाहंसं चैव स्त्रीसंग्रहमेव च ६ स्त्रीसुं धर्मो विष्मा-
गश्च द्यातमाह्वय एव च पदान्यष्टादशोक्तानि व्यवहारस्थिता विह ७ एषु स्थानेषु स्मृतिषु विवादोच्यता
नृणाम् धर्मशास्त्रवृत्तमाश्रित्य कुलकार्या विनिर्णयिम् ८ यदा स्वयन्मकुल्यानुपपत्तिः कार्यदर्शनम्
तदानियुज्याद्विद्वत्स ब्राह्मणकार्यदर्शने ९ सोऽस्य कार्यणि स पश्येत्संस्मरेवाग्निभिर्दृतः स भामेव प्र-
विश्याग्र्यामासीनः स्थित एव वा १० यस्मिन् देशे निधीदति विभावद विदस्त्रयः राज्ञं स्वाधिकृतो विद्वान्
ब्रह्मणस्तां स मा विदुः ११ धर्मो विद्वत्स्त्वधर्मणः स मा यत्रापि तिष्ठते शल्यचास्य न कृतं ति विद्वद्वास्तत्र स-
भा सदः १२ सभावानप्रवेष्टव्यं वक्तव्यं वा स भजसम् अनुवन्ति श्रुवन् वापिनरो भवति किल्बिषी १३

कृतश्च विद्वान् ब्राह्मण एव प्रकृतत्वादतिष्ठते तां सभां चतुर्मुखं सभा भिवमन्यते ११ धर्म इति भाः प्रकाशः तया सह वर्तत इति
विद्वत्संहतिरेवान्न सभा शब्देनाभिमत यत्र देशे सभा विद्वत्संहतिरूपा न्यर्थः सत्याभिधानं जन्यो अनृताभिधानं जन्येनाधर्मेण
पीडित आगच्छति अर्थिप्रत्यर्थिनोर्मध्ये एकस्य सत्याभिधानादपरस्य सृषावादानेन सभा सदो अस्य धर्मस्य पीडाकरत्वात् शल्य
भिवाधर्मो नोद्धरति तदने एव तेनाधर्मशल्येन विद्वद्भवति यत एव भगः १२ सभा भिति सभा भगम्य व्यवहारार्थं तत्तत्प्रवेशेन क-

तैः यः पृष्टश्चेन्नदासत्यमेव कच्यम् अन्यथा नृष्णीभवतिष्ठमानो मुपावदन् उभयथापि स धः पापं प्रवर्ति मेधातिथिना तु स
भावानभवे ह्यव्यादिति क्रवेदपठितम् १३ यत्रेत्यादि यस्यां सभायां आर्थिप्रत्यर्थिभ्यां अधर्मेण धर्मेन दृश्यते यत्र च साक्षिभिः
सत्यमनृतेन नाशयते सभासदं मेक्षमाणानां ताननादृत्य ते प्रतीकारक्षमानभवन्तीत्यर्थः षष्ठीचानादर इति अनेन षष्ठी तत्र त एव
सभासदस्तेन पापेन हाता भवन्ति १४ धर्म इत्यादि यस्माद्धर्म एवानि कान्तो दृष्टानिष्टाभ्यां सह नाशयति नार्थिप्रत्यर्थिदिस एव ना
निकांतः ताभ्यां सह रक्षति तस्माद्धर्मेनानि क्रमणीयः साऽस्मान्त्वत्सहितान् अतिक्रान्तो धर्मोऽवधीदिति सभ्यानामुक्त्य
प्राद्विवाकस्य संबोधनमिदम् १५ दृष इत्यादि कामान्वर्षतीति दृषः दृषशब्देन धर्म एवाभिधीयत इति अलंशब्दो वारणार्थः य
स्माद्धर्मस्य यो वारणं करोति तं देवा दृषलं जानंति न जानि दृषलम् तस्माद्धर्मोऽच्छिद्यादिति धर्मव्यतिक्रमखंडनार्थे दृषलशब्दार्थ

यत्र धर्मो ह्यधर्मेण सत्यं यत्रानृतेन च हन्यते मेक्ष्यमाणानां हतास्तत्र सभासदः १४ धर्म एव हतो हति
धर्मो रक्षति रक्षितः तस्माद्धर्मेन हतं व्योमानो धर्मो हतोऽवधीत् १५ दृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरु
ते ह्यलम् दृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् १६ एक एव स हर्द्धर्मो निधने व्यनूयाति यः शरी
रेण स मन्त्रांशसर्वमन्याद्धिगच्छति १७ पादो धर्मस्य कर्त्तारं पादः साक्षिणमृच्छति पादस्तु सभासदस्स
वान् पादो राजानमृच्छति १८ राजा भवत्यनेनास्तमुच्यते च सभासदः एनो गच्छति कर्त्तारं निंदाहो
यत्र निंद्यते १९

निर्वचनम् १६ एक इत्यादि धर्म एवैको भिन्नं यो मरणेऽपि अभीष्टफलदानार्थमनुगच्छति यस्मादन्यत्स
र्वभार्यापुत्रादिशारेणैव सहा दर्शनं गच्छति तस्मात्पुत्रादिस्नेहापेक्षयापि धर्मेन हातव्यः १७ पाद इत्यादि दुर्व्यवहारदर्शनाद
धर्मसंबंधी चतुर्थभागोऽर्थिनमधर्मकर्त्तारं प्रत्यर्थिनं वा गच्छति परम्वतुर्थभागः साक्षिणमसत्यवादिनम् अन्यपादः सभास
दस्तु सर्वान् अधर्ममवृत्य निवारकान् व्यामोति पादस्तु राजानं व्रजति सर्वेषां पापसंबंधो भवतीत्यत्र विवक्षितम् १८ राजेत्यादि
यस्यापुनः सभायां मसत्यवादिनिंदाहोऽर्थिप्रत्यर्थी वा सस्य कृत्याय दर्शनेन निंद्यते तत्र राजानिष्यापो भवति सभासदव्यथापेन

नसंनयन्ते अर्थ्यादिकमेवकर्तारमुपैति १९ जातिमात्रेति ब्राह्मणजातिमात्रं यस्य विद्यते ननु ब्राह्मणकर्मन्तु ध्यानं वणिगादिव
 साह्यादिद्वारेण स्फुटन्यायान्यायनिरूपणक्षमो ब्राह्मणजातिरपि वा यस्य सौदिग्धार्थानां ब्राह्मणज्जवोतिसवत्तकयोग्यब्राह्मणा
 भावेन कचित्कार्यदर्शनं नृपतेर्भवेन्न तु धर्मिकोपिव्यवहारज्ञोऽपि भूदः ब्राह्मणो धर्मप्रवर्त्तेति विधानादेव भूदन्निवृत्तिः सिद्धा तु
 नन्तु भूदन्ति भूदन्निवेधयोग्यब्राह्मणभावे क्षत्रियवैश्ययोश्च भ्यनुज्ञानार्थः अतएव कात्यायनः यत्र विधीनविद्वान्स्यात्सोऽत्रि
 यन्तत्र योजयेत् वैश्यवाधर्मशास्त्रसंयुद्धं यत्नेन वर्जयेत्तस्मात् २० यस्येत्यादि यस्य राशो धर्मविवेचनं भूदः कुरुते तस्य पश्यत
 एवपैके गौरिव तद्राष्ट्रमयसन्नमवति २१ यदित्यादि यद्राष्ट्रभूदबहुलं बहुलपरलोकाभाववाद्याक्रांतं हि ज्ञान्यंतस्सर्वे दुर्भि

जातिमात्रोपजीवीवाकासंस्याद्ब्राह्मणश्रुवः धर्मप्रवक्तानृपतेर्न तु भूदः कथं न २० यस्य भूदस्तु कुरु
 तेराज्ञो धर्मविवेचनम् तस्य सीदति तद्राष्ट्रपैके गौरिव पश्यतः २१ यद्राष्ट्रभूदभूयिष्ठं नास्ति काक्रांत
 महिजम् विनम्यत्पाश्रुतत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम् २२ धर्मासनमर्थिश्चायसवीतागसमाहितः
 प्रणम्य लोकापलेभ्यः कार्यदर्शनमारभत २३ अर्थानया तु भूतुत्वा धर्माधर्मोच्चैकवलो वर्णक्रमेण
 सर्वाणि पश्येत्कार्याणि कार्याणाम् २४ बाल्यैर्विभावयेद्विगैर्भावमतगतनृणाम् स्वरवर्णगिताका
 रेभ्यः क्षवाचे प्रतिनच २५

क्षरोगपीडितं तन्शीघ्रं विनश्यति अन्गोऽप्यस्ताहुतिः सम्यगित्यस्याभावेन दृष्टिविरहात् उ
 पजात दुर्भिक्षरोगाद्युपजातशाल्यर्थकर्मभावाच्च २१ धर्मासनमिति धर्मदर्शनार्थमासन उपविश्य आच्छादितदेहोऽनन्यमना
 जोरुपात्स्यः प्रणामरुलाकार्यदर्शनमनुतिष्ठेत् २३ अर्थोऽिति प्रजारसणोच्छेदाद्यात्मका चैहिका अर्थानर्थो विदुर्वापरलोका
 र्धधर्माधर्मोक्तवलावतुरुध्ययथाविशोधनमवतिनथाकार्यार्थिनां कार्याणि पश्येत् बहुवर्णमेलके ब्राह्मणादिक्रमेण पश्येत् २४
 वाद्यैश्चिति वाद्यैः सरोदलैर्गौरित्यभिधानादेवावधारितव्यापारैः अर्थिप्रत्यर्थिनामतगतमभिप्रायं निरूपयेत् स्वरो गद्गदादिः व-
 र्णः स्थाभा विकवर्णादन्यादृशो मुखकालिमादिः दंशितमयोनिशस्रणादिः आकारो देहप्रवस्वेदरोमांचादिः चेष्टा हस्तस्कालनादि र्यस्मा
 त् २५

आकारौरेति आकारादिभिः पूर्वोक्तैः गत्यास्त्वल्पादादिकया अंगनर्गतमनोबुद्धिरूपेण परिणतमवधार्यते २६ बालदायेति अनाथ बालस्वामिकंपितृव्यादिभिरन्यायेन गृह्यमाणतावद्वाजारक्षेतयावदसौषट्त्रिंशदब्दादिकं ब्रह्मचर्यमित्याद्यक्तेन प्रकारेण गुरुरकुलान्त्समावृत्तौ न भवति तादृशस्यावश्यकबाल्यविगमात् यस्तथास्तथादिना बाल एव समावर्तते सोऽपियावदतीव बाल्यो भवति तावत्तस्य धनरक्षेत् बाल्यंच षोडश वर्षपर्यंतम् बाल आपोऽशाह्वीदिनानरदवचनात् २७ नशेत्यादि वशास्तवध्यास्तकृतदारानरपरिग्रहः स्वामीनिर्वाहार्थोपकल्पितधनोपायास्तनिरपेक्षः अतुनास्तत्रस्थेषु गोष्विति भर्तृकास्तनिकुलान्त्सपिंडरहितास्तसाध्वीषु च स्थेषु विधास्तयोगिणीषु च यद्वननस्यापि बालधनस्येव साक्षारक्षणं कर्तव्यम् अत्र चानेकशब्दे पादाने गोबलीवदन्यायेन पुनरुक्तिः

आकारैर्गिरितैर्गत्याचेष्टयाप्रापितेनच नैत्रवलकविकारैश्चगृह्यतैर्गतं तं मनः २६ बालद्वया
दिकरिक्थतावदजासुपालयेत् यावत्सस्यात्समावृत्तोयावच्चतीनशशवः २७ वशाऽपुत्रासूचै
वस्यादक्षणां निःकुलासूच एतिव्रतासूचस्त्रीषुविधवास्वातुरासूच २८ जीवतीनां तुतासायनद
रेषुः स्वबाधवाः तौच्छिव्याच्चौरदंडेन धार्मिकः प्रशिवीपतिः २९ मृणष्टस्वामिकरिक्थराजाज्यब्द
नित्यापयेत् अर्वाकृत्यब्दाद्दूरत्वामीपरेण नृपतिर्हरेत् ३० ममेदमितियोश्च यास्तौ सुयोज्यो यथा-
विधि सवाद्यरूपसरव्यादीन्स्वामीनद्वयमर्हति ३१

मइदंधनमित्यादिव्याजेनेयेवांधवास्तासांजीवंतीनांतदंगृहं नितानवस्यमाणचौरंदेडेननथामिक्वोरजादंडयेत् २९ प्रणष्टेति
आसातस्तामिकधनं राजाकस्यकिंप्रनष्टमित्येवपटहादिनाउद्घोष्यराजद्वारदोरक्षितवर्षत्रयंस्थापयेत् वर्षत्रयमध्येयदिधनस्वाम्या
गच्छति तदासाएवगृहणीयात् तदूर्ध्वंनुपतिर्विनीयुजोत ३० ममेदमित्यादि मदीयंधनमिति योवदति सकिंरूपं किंसंख्यांकंकुत्र
णष्टं तद्वनमित्यादिविधानेन प्रष्टव्यः ततो यदिरूपं संख्यादीन् संस्थानवदति तदा स तत्र धनं स्वामी तद्धनं ग्रहीतुमर्हति ३१ अवेदयान
इत्यादि नष्टद्रव्यस्य देशाकार्त्तौ अस्मिन्देसो अस्मिन्कालेनष्टमिति तथावर्णं सुकृद्याकारकटकत्वादिपरिमाणं च यथावद्वजानन्यनष्ट

व्यसमदंडमर्हति देशकालादिसंवादेः पुनः ३२ आददीतेति यदेतद्राज्ञाप्रनष्टद्रव्यं प्राप्तं तस्मात्पञ्चदशमं द्वादादं चारक्ष्यदिनि
 भिन्नं पूर्वेषां साधूनामयेधर्मदिति जानन्नराजागृह्णीयात् धनस्वाभिन्नो निर्गुणत्वापेक्षया येषद्वागादिग्रहणविकल्पः अवशिष्टस्वामि
 नैसमर्पयेत् ३३ मनयेति यद्रव्यं कस्मापि प्रनष्टमसत् राजपुरुषैः प्राप्तं रक्षासुक्तेः राक्षितं कृत्वा स्थाप्यं तस्मिन् द्रव्ये याश्चैराग्रगृह्णीया
 तान् हस्तिनायातयेत् गोविंदराजस्तु शताभ्याधिके वधदतिदर्शनात् अत्रापि शतं कर्णस्थमौल्लादिकं यहरणे वधमाह तन्न त
 त्रसंधि कृत्वा यच्चैर्यमिति यत्साम्येपि प्रनष्टराजस्तद्रव्यं हरणेनैव विशेषवधविधानात् शतादभ्याधिके वधदत्तस्य विशेषोपदि
 ष्टवधतरंगिष्यपत्वात् ३४ ममाप्यभितीति योमानुष स्वयन्निधिलब्ध्वा अन्येन वानिधौ प्राप्तो ममाप्यन्निधिं शिति वदति सत्येन ममाणे

अवेदयानो नष्टस्य देशं कालं च तत्त्वतः वर्णं रूपं प्रमाणं च तत्समं दंडमर्हति ३२ आददीताथ पञ्चदशमं
 मनश्चाधिरात्मान्पुनः दशमं द्वादादशवापिसंतां धर्ममनुस्मरन् ३३ मनश्चाधिरात्मानं द्रव्यं तद्व्यतिष्ठेद्वक्तैरधिष्ठित
 म् यास्तत्र चौरान् गृह्णीयात्तान् जनेभ्यो न धातयेत् ३४ ममाप्यभितियोऽभूयान्निधिसत्येन मानवः तस्या
 ददीत पञ्चदशराजा द्वादाशमेव वा ३५ अनृततु वदन् दंड्यः स्ववित्तस्याशमममम् तस्यैव वानिधानस्य
 संख्यायां ल्पग्यसी कलाम् ३६ विहास्तु ब्राह्मणो दृष्ट्वा पूर्वोपनिहितं निधिम् अशेषतां व्याददीत स
 र्वस्याधिपतिर्हंसः ३७ यतु पश्येन्निधिराजा पुराणं निहितं क्षितौ तस्मात् हि जभ्यो दत्वा हंसं दृक्कोशेन
 वेशयेत् ३८

न च स्वसंबंधं बोधयति तस्य पुरुषस्य निर्गुणत्वस्य गुणत्वापेक्षया ततो निधानात् अष्टभागं द्वादाशभागं राजा गृह्णी
 यात् अवशिष्टं तस्याप्ययेत् ३५ अनृतमिति अस्तीयं स्वीयमिति बुवन् स्वधनस्याष्टभागं दंड्यः यद्वा तस्यैव निधेरत्यंताल्पभागं गणयि
 त्यायेनावसादन्नागच्छति न विषयश्च लभते तं दंड्यः अल्पीयसीमितीयं कृतं निर्देशात् तस्मादन्योयं दंडः विकल्पश्च निर्गुणस्य गुणापेक्षः
 ३६ विहास्तित्यादि विहास्तु न ब्राह्मणः पूर्वमुपहितं निर्दिष्टं सार्वगृह्णीयात् न पञ्चदशमं दद्यात् यस्मात्सर्वस्य धनजातस्य प्रभूः अत
 एवोक्तम् सर्वस्वं ब्राह्मणस्येदमिति तस्मात्तरा निहितं विषयमेतद्वचनम् तथा च नारदः यरेण निहितं लब्ध्वा राजा त्वपहरेन्निधिम् रा

जा स्वाधीनियैः सर्वसर्पयां ब्राह्मणादृते याज्ञवल्क्यो व्याह राजालब्ध्या निधिं दद्यात् राज्ञेभ्योर्द्ध्वं हिजः पुनः विद्वानशेषमादद्यात् सर्व-
स्वप्रकर्तयतः अतोयन्येधातिथिगोविंदराजाभ्यां मभायमिति यो ब्रूयादिकृत्तं राजदेयार्थं निरासार्थं पित्रादिनिहितविषयत्वमेवास्व-
व्याख्यातम् तदनार्पम् नारदादिभ्युनित्यास्वाविपरीतं स्वकल्पितम् नमो धातिथिगोविंदराजव्याख्यानाभादिद्ये ३७ यंतिति यं पुनर-
स्वाभिकंपु रातनं भूयंतगतं निधिराजालभनेन स्याद्वास्त्रेभ्योर्द्ध्वं दत्त्वा ३८ मास्तीयधनागारं च प्रवेशयेत् ३८ निधीनामिति निधीनां
पुरातनानां अस्वकीयानां गिहद्राह्यणेतरलब्धानां स्रवणां द्युत्पत्तिस्थानां चार्द्धहरो राजायस्मादसौ रक्षति मूमेभ्यः प्रभुः ३९ दानव्य-
मिति पदं चोर्द्ध्वं कानामपदं तं द्राक्षाचौरैश्च आहत्य धनस्वाधिमोदेयम् तद्धनं राजा स्वयमुपयुजानश्चौरस्य पापं प्राप्नोति ४० जाति
जानेति धर्मान् ब्राह्मणादिजातिभिर्यतान् ग्राजनादीन् ज्ञानपदांश्च नियतं देशव्यवस्थितान् आस्तीयाविरुत्तान् देशजाति कुलधर्मैश्च

निधीनां तु पुत्राणानां धातूनामैव च क्षितौ अर्द्धमायस्त्रणाद्राजाभूमेरधिपतिर्हिंसः ३९ दानव्यं सर्ववर्णे
भ्यो राज्ञा चोर्द्ध्वं तं धनम् राजा तदुपयुजानश्चौरस्याप्रोत्तिकल्पिषम् ४० जातिज्ञानपदान् धर्मान् च
णीधर्माश्च धर्मावित् समीक्ष्य कुलधर्माश्च स्वधर्मं प्रतिपादयेत् ४१ स्वानिकर्माणि कुर्वाणा दूरं संतो
पिमानवाः प्रियाभवतिलोकस्य स्वस्वैकमण्यवस्थिताः ४२ नोत्सादयेत् स्वयं कार्यराजानां व्यस्य पूरुषः
न च प्रापितमन्वेन ग्रसेदर्थं कथंचन ४३ यथा न यत्नस्तृकृपाते भृगस्य भृगुसुः पदम् न येन तथानुमानेन ध-
र्मस्य नृपतिः पदम् ४४

आन्मार्थैरप्रतिषिद्धाः प्रमाणाभितिगोतमस्मरणत् अणीधर्मैश्च वणिगादिधर्मान् प्रतिनित्यत कुलव्यव-
स्थितान् ज्ञात्वा तदविरुत्तान् राजा व्ययहारेषु तद्धर्मान् व्यवस्थापयेत् तृप्सात् ४१ स्वानीत्यादि जानि देश कुलधर्मादिन्यासीय कर्मणि
तेष्ठतः स्वैस्ते च नित्यनैमित्तिकादौ कर्मणि वर्तमानाः दूरेषि संतः सान्निध्यनिबंधनस्नेहाभावे पिलोकस्य प्रियाभवति प्रासंगिकमि-
दमप्रियाय पुनः प्रकृतमाह ४२ नोत्सादयेदिति राजा राजनिमुक्तो वा धने लोभादिना कार्यमृणादि विवादं नोत्सादयेत् तदाह कात्यायनः
राजा तु न शिलेन धनलोभेन वा पुनः स्वयं कर्माणि कुर्वीत न गणाम विवादिनाम् न चार्थिना प्रत्यर्थिना वा आवेदितं विवादं धनादिलोभेनो-
पेक्षेत् ४३ यथेत्सादि यथा भृगुस्य शस्त्रहृतस्य रुधिरपातेः व्याधयं पदं स्थानं प्राप्नोति

सत्यमित्यादि व्यवहारदर्शनप्रवृत्तोरजाच्छलमपहायसत्यं पश्येत् तथार्थं च अर्थोऽपि आदित्वात्मत्वार्थोऽपि च अर्थवन्तं गोहिरण्य-
दिधनविषयस्थं व्यवहारं पश्येत् न त्वहमनेनाक्षिभिकोचनोपहसितइत्यादिस्त्वल्पापराधं आत्मानं च तत्त्वनिर्णये स्वर्गादि फलभागि-
नं साक्षिणः सत्यवादिनः देशकालं च देशकालोचितं स्वरूपं व्यवहारस्वरूपं गुरुलघुतादिकं पश्येत् ४५ सद्भिरित्यादि विद्वद्भिर्-
प्रधानैर्द्विजातिभिर्यदृश्यमानशाल्मनुष्ठितं न देशकुलजात्या किरुद्धमादाय व्यवहारनिर्णयं प्रकल्पयेत् एतत्सकलव्यवहारसाधार-
णं परिभाषात्मकमुक्तं संमतिः क्रणादानमधिकृत्याह ४६ अधमर्णेति अधमर्णार्थमित्यर्थं प्रयुक्तधनमित्यर्थं धनस्त्वभिनाशजा-
वोधितो वक्ष्यमाणलक्ष्यादिप्रमाणप्रतिपादितधनमुत्तममर्णस्याधममर्णप्रदापयेत् अधमर्णादुत्तमर्णाय दापयेदित्यर्थः कथं दापयेद-

सत्यमर्थं च संपश्येदात्मानमयसाक्षिणः देशं रूपं च कालं च व्यवहारविधौ स्थितः ४५ सद्भिरानुवर्ति-
यत्साम्राट्मिकैश्च द्विजातिभिः तद्देशकुलजातीनामविरुद्धं प्रकल्पयेत् ४६ अधमर्णार्थमित्यर्थमुत्तम-
र्णेन चोदितः दापयेद्वनिकस्यार्थमधमर्णाद्विस्मयितम् ४७ यैर्यैरुपायैर्यस्वमाप्नुयादुत्तमर्णिक-
तैस्तैरुपायैः संगृह्य दापयेदधमर्णिकम् ४८ धर्मेण व्यवहारं च लोकाचारितेन च प्रयुक्तसाधयेदर्थ-
पंचमेन बलेन च ४९ यत्सर्वसाधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् न स राज्ञाभियोक्तव्यः स्वकसमाधये धनम् ५०

साह ४७ यैर्यैरिति यैर्वक्ष्यमाणैरुपायैः संप्रयुक्तमर्थमुत्तमर्णोऽलभते तैस्तैरुपायैर्वशीकृतमर्थं दापयेत् तावुपायानाह ४८ धर्मेणे-
त्यादि धर्मादिना प्रयुक्तमर्थं साधयेत् तत्र धर्मानाह दृष्टमितिः कुरुत्वं संयं धिसंदिष्टे साम्नाचातुर्गमेन च प्रायेण वाक्मणीदाव्यो धर्मैष उदा-
हृतः देये धने धर्मेण स्यादिति पत्तौ व्यवहारेण न आचरस्यति अर्थोपव्यायमानं लिखति मेधातिथिस्त निस्तोयः सत्त्ववहारं दापयित-
व्यः अन्यत्कर्मोपकरणं धनं दलाकृषिवाणिज्यादिनाव्यवहारयितव्यः न दुत्यन्धं न तस्मात्सुगृह्णायादित्याह ४९ लोकादिभिर्निर्णयथाह बृहस्प-
तिः छयनायाचित्वार्थं मानीय मृणिका इत्यादि अन्यत्तादिवाहृत्य दापयेत् तत्र सोपधिः दास्युत्रपशून् हृत्वा कृत्वा हारोपवेशनम् यत्रा-
र्थं दाप्यते तर्धं स्वतन्त्रादिति मुच्यते यथासंगृह्मानीयताडनाद्यैरुपक्रमैः मृणिकोदाप्यते यत्र बलात्कारः प्रकीर्तितः ४९ यदित्यादि यत्र

नमर्णः संप्रतिपन्नमर्थमधमर्णत्वं यंबलादिना साध्यति सस्तीयंधनं सम्यक् साधयन् अस्मास्वनिवेद्या किमिति बलादिकं कृतवान्
सीति नराज्ञा निषेद्धव्यः ५० अर्थेदिति नाहमस्मीधारयामीति धनविषये अपह्नवानं अधमर्णं करणेन लेख्यसाक्षिदिव्यादिना प्रतिपा
दितमर्थमुत्तमर्णस्वराजाप्रदापयेत् दंडलेशं च अपह्नवे तु द्विगुणमिति वस्थमाणादशभागदंडान्यूनमपि दंडपुरुषशक्त्या दापयेत्
५१ अपेति उत्तमर्णस्वधनं देहीति सभायां प्रादुर्वाकेन उक्तस्याधर्मणस्वनासमीधारयामीति अपलापे सति अभियोक्तायादिश्यं ध
नमयोगदेशवर्ति साक्षिणा निर्देशोत् प्रायेण साक्षिभिरवस्थीमूर्त्वादि साधारणत्रण निर्णयात् साक्ष्यपुण्यासः अन्यहा करण
पत्रादिकथयेत् ५२ अदेश्यमिति अणदिरयेति असंभाष्य इति ब्रूहीत्यादि अदेश्यं यत्र देशे अधिमणस्य अणग्रहण काले सर्व
दावस्थानन्तसमवर्तानि निर्दिश्यन्वादेशादिकन्वैनन्ययानि निर्दिष्टमिति अपनयति यच्च पूर्वोक्तानर्थानि स्वार्थान् स्वीकृतान् विरुद्धान्

अर्थः पव्ययमानं तु करणेन विभावितम् दापयेद्धनिकस्यार्थं दंडलेशं च शक्तिः ५१ अपह्नवेऽध
मणस्य देहात्कृतस्य संसादि अभियोक्तादिशो देश्यकरणवान्यदुद्दिशत् ५२ अदेश्यं यच्च दिशति
निर्दिश्यापह्नुते च यः यथाधरोत्तरानर्थान् विगीतान्नावबुध्यते ५३ अपदिश्यापदेश्यं च पुनर्यस्वप
धावति संस्यकृप्रणिहितं चार्थं पृष्टः सन्नाभिनंदति ५४ असंभाष्ये साक्षिभ्यश्च देशसंभावने मिथः
निरुच्यमानमर्थं च नेच्छेद्यश्चापि निष्यतेत् ५५

वावगच्छति यच्च समग्रहस्तात्कवर्णस्य पलमनेन गृहीतमिति निर्दि
ष्टं निर्दिश्यमस्तु ग्रहस्ताद्गृहीतमिति एवमादिना यः पुनरपसरति यच्च सम्यक् प्रतिज्ञातमर्थं कृत्वा तत्रात्रावसाक्षिकं द
दिमादुवाकेन पृष्टः सन्नसमापत्ते यच्च संभाषणानर्हनिर्जनादिदेशो साक्षिभिः सहान्योन्यं संभाषते यच्च भाषार्थस्थि
यनितरा सुखमानप्रादुर्वाकेन प्रश्नं नेच्छेत् यच्च निष्यते तत्र तादृश्यवहागन्तुग्राह्यारव्यार्थं सास्थानान्स्थानांत
त् यच्च ब्रूहात्कृतो नाकिं ब्रूवीति उक्तसाध्यं प्रमाणे प्रतिपादयति पूर्वसाधनं अपरसाध्यं तद्योजनानाति असाधनमेव साध
नत्वेन निर्दिशति असाध्यमेव मानेन शाश्वतगतं धनुर्बोधिभित्वादि साध्यत्वेन निर्दिशति सतस्मात्साध्यावर्थं द्वायते ५३ ५४

५६ साक्षिणः संतीति साक्षिणो मम विद्यंत इत्युक्तत्वात् न निर्देशो लोको यो न निर्देशाति पूर्वोक्तैरेभिः कारणैर्हिस्यः प्राद्विवाकः
 पराजितं कथयेत् ज्ञातारः संति मे लुक्ता इति वापठः अत्र छंदसमिकारस्य परस्त्वम् ५७ अभियोक्तैति योऽर्थसिन् राजस्थाने
 निवेद्य माषायां न्यूयान्तदा विषयगौरवापेक्षया बध्यो लघुनिविषये दंड्यश्च धर्मतः स्यात्सत्यर्थिपुनर्यदिपक्षत्रयमध्ये न्यूयान्तदा धा
 र्मत्तरेव पराजितः स्यात्तत्तु उल्लेख ५८ यदिति यः प्रत्यर्थीयन्तु परिसाधनमपनयति अर्थावायस्य रिमाणधने भिष्यावदतितावधा
 भिक्ती अपह्नुति भिष्योक्तपनाद्दिगुणदंडरूपं दापनीयौ अथर्मज्ञाविति वचनात्तान् पूर्वोक्तपह्नुव भिष्योक्तिविषयमिदम् प्रमादादिना
 पलापमिष्याभियोगापह्नुवैद्दिगुणमिति शतदशमभागां वक्ष्यति ५९ पृष्टदिति धनार्थिनोत्तमार्गेण राजपुरुषाण्यपकर्षकृताद्दानः प्राद्वि

ब्रूहीत्युक्तश्च न न्यूयान्तुक्तं चन विभावयेत् न च पूर्वोपरं विद्यात्तस्मादर्थोत्सहयते ५६ साक्षिणः
 संति मे लुक्ता इति लोको यो न निर्देशाति पूर्वोक्तैरेभिः कारणैर्हिस्यः प्राद्विवाकः ५७ अभियोक्तान
 चैद्द्रयाद्व्यादंड्यश्च धर्मतः न चैत्रिपक्षत्तमया दंडसमिति पराजितः ५८ यो चावन्निह्वीना र्थमिष्या
 यार्थं विभावदुत्तौ नूयान्तुक्तं धर्मतः तौ नूयान्तुक्तं दंडसम ५९ पृष्टदप्यव्ययमानस्तु कृतावस्थोधने
 विषया अवरः साक्षिभिर्माल्यान्तु पञ्चाक्षणा सन्निधौ ६० यादृशा धनिभिः कार्याव्यवहारेषु साक्षिणः ता
 दृशांस्तु प्रयक्ष्यामि यथा वाच्यमन्तवन्तः ६१ गृहिणः पुत्रिणी माल्याः क्षत्रविद्भूदयो नयः अथ्युक्ताः
 साक्ष्यमर्हन्ति नये केचिदनापदि ६२

वाकेन पृष्टः सन्त्यदानधारया मीत्यपह्नुवानो भवति तदानुपत्यधिकृतप्राक्षणा समस्त
 अवरैः साक्षिभिः न्यूयवान्पूनायेषान्ते र्थिना प्रावनीयः ६० यादृशा इति धनिभिरुत्तमार्गादिभिः ऋणादानादिव्यवहारेषु यथा
 यिथाः साक्षिणः कर्तव्याः तथा विधानवदिव्यामि यथा वर्तते र्थिवक्तव्यं तमपि प्रकारं च क्ष्यामि ६१ गृहिण इति कृतदारपरियुहाः
 पुत्रवन्तः तदृशजाः क्षत्रियभूदवैश्यजानीयाः आर्थिनिर्दिष्टाः संतः साक्षित्वयोग्या भवन्ति ते हि कृतपरिकरपुत्रभयात्तद्देशवासिना वि
 रोधाच्च नान्यथा वदन्ति न तु ये केचित् ऋणादानादिव्यवहारेषु साक्षिणः स्युः आपदि तु वा दंडप्राप्त्यर्थं संयुहणादिभूक्तव्यतिरिक्ताः सा
 क्षिणो भवन्ति ६२

आसादत्यादि क्षत्रविद्वद्भूदयो नय इति उक्तलान्ततो ब्राह्मणपरिग्रहाय सर्वेषु वर्णेषु बुद्ध्याभिधानं सर्ववर्णेषु मुख्ये ये यथा रथवरात्तवा-
दिनः सर्वधर्मज्ञानोत्तरसहिताः तैसाक्षिणः कर्तव्याः उक्तविपरीतांश्च वर्जयेत् ६३ नार्थसंबन्धिनस्यादि अग्राधर्थसंबन्धिनोऽ-
मर्णाद्याः आसाभिभिन्नाणि सहायास्तत्परिचारकाः शत्रवः स्थानांतरायत कौटसाक्ष्याः रोगपीडिता महापातकादिदूषिताः साक्षि-
णो न कर्तव्याः लोभरागद्वेषस्मृतिभ्रंशादीनामन्यथाभिधानहेतूनां संभवात् ६४ न साक्षीति प्रफलात्साक्षिधर्मण प्रष्टुमयोग्य-
त्वात् न राजा साक्षी कार्यः फारुः सूयकारादिः कुशीलवोनदादिः तयोः स्वकर्मव्यग्रत्वात् प्रायेण धनलोभवत्वाच्चासाक्षित्वम् श्रोत्रियो
व्यथ्यनाग्निहोत्रादिकर्मव्यग्रतया न साक्षी लिंगस्थो ब्रह्मचारी संगतिर्गतः परिव्राजकः तयोरपि स्वकर्मव्यग्रत्वात् ब्रह्मा-
चासाक्षित्वम् श्रोत्रियग्रहणादध्ययनाग्निहोत्रादित्यग्रेतर ब्राह्मणस्यानिषेधः ६५ नाध्यधीन इति अध्यधीनोत्यंत परंतत्रोग

आत्ताः सर्वेषु वर्णेषु कार्याः कार्येषु साक्षिणः सर्वधर्मविदो लुब्धा विपरीतांस्तु वर्जयेत् ६३ नार्थसंब-
न्धिनो नात्तान सहायानरैरिणः न दृष्टदोषाः कर्तव्यानव्याध्यात्तान दूषिताः ६४ न साक्षी नृपतिः कार्यो
न कारककुशीलवो न श्रोत्रियो न लिंगस्थो न संगेभ्यो विनिर्गतः ६५ नाध्यधीनो न वक्तव्यो न दस्यु-
र्न विकर्मकृत् न दूरो न शिशुर्नैको नात्योन विकलेंद्रियः ६६ गर्तो न मत्तो नोन्मत्तो न क्षन्तृष्णो पपीडि-
तः न अभातो न कामातो न क्रुद्धो नापितस्करः ६७

दासो न वक्तव्यो विहितकर्मत्यागाद्धो कविगर्हितः दस्युः क्रूरकर्मा-
भवात् न बालोऽप्यतस्कर इति वक्ष्यमाणत्वात् विकर्मकृत् निषिद्धकर्मकारो एतेषां रागद्वेषादिसंभवात् न दूढः प्रायेण स्मृतिभ्रंश-
स्थायादयोरभ्यनुज्ञानार्थनिषेधवनम् अत्यं व्याडालादिः कर्मानभिज्ञातत्वात् विकलेंद्रिय उपलब्धिवैकल्यात् न साक्षी का-
र्यः ६६ गर्तो इति आर्तो बंधुविनाशादिना मनोभयादिना उन्मत्त उत्क्षेपधृतावेशादिना कृधापि पासादिना पीडितः अभर्त-
वर्त्तगमनादिना भित्तनः कामार्त उत्सृज्य क्रोधः चौरभ्यनसाक्षी कार्य इति सर्वत्र संबध्यते तत्रार्तादिर्बुद्धिवैकल्यात् चौरस्तथाभिर्क-
स्तात् ६७

स्त्रीणामित्यादि स्त्रीणामन्योन्यवहारेऽत्रणादानादौ स्त्रियः साक्षिण्यो भवति हिजानां ब्राह्मणक्षत्रियविशामदृशाः सजातीयाः साक्षिणाः स्युः एवं शूद्राः साधवः शूद्राणां चांडालादीनां चांडालादयः साक्षिणो भवेयुः एतच्च सजातीयसाक्ष्यभियानमुक्तलक्षणसजातीयसाक्ष्यसंभवे विजातीया अपि साक्षिणो भवन्ति अतएव याज्ञवल्क्यः यथाजातिरथावर्ण सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ६८ अनुभावातिगृहाम्पतरेः रणयादौ वाचोरादिकृतोपद्रवे देहोपघाते वा ताभ्यां दिकृतेयः कश्चित्तु पलभ्यते स चादिनोरेव साक्षी भवति न तु क्रणादा नादिवदुक्तलक्षणोपेतः तदेवोदाहरणात्स्पष्टयति ६९ स्त्रियापीति अंतर्वैशादादुक्तसाक्ष्यभावे सति स्त्री बालवृद्धशिष्यवंधुदामकर्मकरा अपि साक्षिणः स्युः नन्वस्थिरबुद्धिलादिना स्त्री बालादीनां कथमप्यत्रापि साक्षितमित्यत्राह ७० बालवृद्धेति बालवृद्ध-

स्त्रीणां साक्ष्यं स्त्रियः कुर्याद् हिजानां सदृशा हिजाः शूद्राश्च संतः शूद्राणामंत्यानामंत्ययो नयः ६८ अनुभावीतुयः कश्चिच्छ्रुत्यात्साक्ष्यविधादिनाम् अंतर्वैश्याण्यरण्यवाशरीरस्यापि चात्यय ६९ स्त्रियाप्यसंभवे काव्यबालेन स्थगिरेणाया शिष्येण वधूना वापि दासेन भृतकेन वा ७० बालवृद्धा तु राणाच साक्ष्येषु वदतां मुवा जानीयादस्थिरं वाचमुस्मिक्तमनसा तथा ७१ साहसेषु च सर्वेषु स्तयसंग्रहणेषु च वागदंडयाश्च पाकष्येन परीक्षेत साक्षिणः ७२ बहुलपरिगृह्णीयात्साक्षिद्वधेन राधिपः स मेधुतुगुणोत्कृष्टान् गुणिद्वैधे हिजोत्तमान् ७३

व्याधितानां उपप्लुतमनसां साक्ष्ये अचतुर्वदतां अस्थिरावाग्भवति अतस्तामनुमानेन जानीयात् यथोक्तम् वाग्भिर्भिषावयोऽङ्घ्रिगैरेति ७१ साहसेति गृहदाहादिषु साहसेषाचार्यस्त्रीसंग्रहणे वागदंडपाकष्ये च गृहिण इत्युक्तसाक्षिपरीक्षानकार्या स्त्रियाप्यसंभवे कार्यमित्यस्येयाय मुदाहरणप्रपञ्चः ७२ बहुलमित्यादि साक्षिणा परस्परविरुत्थानां बहुभिर्गुणैर्दुक्तं तदेव निर्णयार्थत्वेन राजा गृह्णीयात् समेषु तु निरुत्थार्थाभिधीषिषु गुणवतः प्रमाणीकुर्यात् गुणवतामेव विप्रमतिपत्तौ हिजोत्तमान् हिजेषु च उत्तमाः क्रियावन्त इत्यर्थः अतएव बृहस्पतिः शुणिद्वैधे क्रियायुक्ता इति गोविंदराजस्तु गुणवतां विप्रमतिपत्तौ हिजोत्तमान् ब्राह्मणान् प्रमाणीकुर्यादित्याह ७३ ७४ ७५

समदोति चक्षुर्यादौ साक्षाद्दर्शनात् औच्यत्वेऽप्यवगात् साक्ष्यसिध्यति तत्र साक्षी सत्यं वदन् धर्माधीभ्यां न मुच्यते सत्यवचनेन-
धर्मोपपत्तेर्दृष्टाभावेऽहान्यभावात् ७४ साक्षीत्यादि साक्षी दृष्टश्रुतादन्यादृशं साधुसाध्यावदन् अधोमुखानरकं गच्छति य-
रलोके च कर्मान्तरजन्यस्वर्गरूपफलादनेन पोषेन हीयते ७५ यत्रेत्यादि तमस्मिन् विषये साक्षी भवत्येव मकृतोपियत् किं
तत्र ऋणादानादिपथ्यनिवाकृपाकृत्यादिकं श्रुणोति तत्रापि साक्षी सपृष्टः सन् यथोपलब्धं कथयेत् अयं लकृतसाक्षी सामान्येन म-
नोक्तः अस्य ग्रामश्चादुवाकश्च राजानचेत्यादि नाना रदादिभिः पादुध्यमुक्तम् ७६ एक इत्यादि एकोऽलुब्ध इत्यत्राकारमश्लेषो
दृष्ट्यः एकोपि साक्षी लोभादि रहितः स्यात् अतएव व्यासः सुविहितश्च धर्मज्ञः साक्षी यत्रालुभूतवाक् प्रमाणमेकोपि भवेत् साह-
सोपुनिशोधतः सैयानि शिगोविंदराजाभ्यामेको लुब्धस्तसाक्षीत्यादिनिषेधितम् व्याख्यातं लोभात् एकः साक्षी न भवति एवं-

ममक्षददर्शनात्साक्ष्यं अवृणोच्चैव सिद्ध्यति तत्र सत्यं श्रुतं साक्षी धर्माधीभ्यां न मुच्यते ७४ साक्षी
दृष्टश्रुतादन्यद्विद्युवृन्नायससदि अवाङ्मयमप्येति प्रत्यक्षगच्छीयते ७५ यत्रानिबद्धोऽपी-
क्षेत श्रुणुयाद्वापि किंचन पृष्टस्तत्रापि तद्व्याख्या दृष्टश्रुतम् ७६ एको लुब्धस्तसाक्षीस्या-
दूह्यः शुच्योपि न स्थियः स्त्री बुद्धरस्त्रिरूतौ दोषेभ्योऽन्येपि ये हताः ७७ स्वभावेनेव यद्ब्रूतस्तद्वा-
द्यव्यावहारिकम् अतो यदन्यद्विद्युवृद्धमधीनं तदपाथकम् ७८

पि भवतीति स्थियः पुनरात्स शौचादियुक्ता बह्वोप्यस्थिरबुद्धितान्त्रणादानादौः पर्यालोचितव्यवहारैः साक्षिणेन भवंति अ-
पर्यालोचिने तु स्तेयवाग्दण्डपाकृष्यादौ स्त्रियाप्यसमवेकार्थमिति साक्षित्वमुक्तम् अन्येपि ये स्तेयादिदोषेभ्योऽस्तेपि पर्यालो-
तव्यवहारैः साक्षिणेन स्युः ७७ स्वभावेनेति यत्साक्षिणोभयादिव्यतिरेकेण स्वभावाद्यद्भ्युः तद्व्यवहारनिर्णयार्थं याह्ययत्
पुनः साभावि कादन्यत् कुतोपि कारणाद्दंति तद्धर्मविषयेभिः प्रयोजनं न भयाह्यम् ७८ सभांतरित्यादि सभा मध्यं साक्षि-
णः संभातान् आधिप्रत्यर्थिसमक्षराजाधिकृतो ब्राह्मणः प्रियोक्तिरन्यत्र वक्ष्यमाणमकारेण पृच्छेत् ७९ ४५ ४५

यद्वयोरिति यद्वयोरर्थिमत्यर्थिनोरनयोः परस्परमस्मिन्कार्ये चोद्धृतजानीयतत्सर्वसत्येन कथयत यतो युष्माकमत्र साक्षित्वम् ८०
 सत्यमिति साक्षी साक्ष्ये कर्मणि सत्यं वदन्त्यन्तरुक्तवान् ब्रह्मलोकान् भगवो निपुक्कलानि ह्यलोकेषु चात्कल्लुक्कलानि लभते परमा
 देशसत्यादिका वाक्चतुर्मुखेन पूजिता ८१ साक्ष्य इत्यादि यस्मात्साक्षी सृष्ट्वा वाक्कथयन् वरुणसंबधिभिः पाशैः सर्पिण्युभिः ज
 लोदरेण परतन्त्रीकृतः शतजन्मानिषावत् अत्यग्रं पीडयते तस्मात्साक्ष्ये सत्यं ब्रूयात् ८२ सत्येनेत्यादि यस्मात्सत्येन पूर्वजितानां द-
 पिपापात्साक्षी सुच्यते धर्मश्चास्य सत्याभिधानेन वृद्धिमेति तस्मात्सर्ववर्णविषये साक्षिभिः सत्यं वक्तव्यम् ८३ आत्येवेति यस्मा
 त्शक्राश्रमकर्ममिति ध्या आत्येवात्मनः शरणं तस्मादेवं स्वमात्मानं नराणां मध्यमादुत्तमं साक्षिणं मृषाभिज्ञानेनावज्ञासीः ८४

सप्तांतः साक्षिणः प्राप्तानर्थिमत्यर्थिसन्निधौ प्राङ्निवाको नुसुंजीत विधिनानेन सात्वयम् ७९
 यद्वयोरनयो वेत्यकार्येऽस्मिन् चोद्धृतमित्यर्थः तद्वत्सर्वसत्येन युष्माकं ह्यत्र साक्षिता ८० सत्यं साक्ष्ये
 सुवन्साक्षीलोकानां भूमितिपुक्कलान् इह चानुत्तमोक्तिं वागेषां ब्रह्मपूजिता ८१ साक्ष्येऽनुते वदन्-
 पाशैर्वध्यते वारुणे भृशम् विवशः शतमाजानीस्तस्मात्साक्ष्यं वदतुम् ८२ सत्येन पूयते साक्षी ब-
 भः सत्येन वदते तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं सर्ववर्णेषु साक्षिभिः ८३ आत्मवत्सात्मिनः साक्षी गतिरात्मा
 तथात्मनः भावमस्थ्याः स्वमात्मानं नृणां साक्षिणः सुत्तमम् ८४ मन्यते वपापकृतो न कश्चित्सत्यं यतो
 निनः तांस्तद्व्याः प्रपश्यति सुस्यं वातरपूरुषः ८५ द्यौर्भूमिरापो हृदयं च द्राक्कर्त्तिर्यमा निष्ठाः रा
 त्रिः सद्यैव धर्मश्च्युतज्ञाः सर्वदेहिनाम् ८६

मन्यत इति पापकारिण एव मन्यते अस्मान् धर्मप्रवृत्तान् न कश्चित्सत्यं
 तीति तान्युनर्वक्ष्यमाणान् देवाः पश्यन्ति स्वस्यां तरपूरुषः पश्यति ८५ द्यौरित्यादि द्युलोकपृथिवीजलहृदयस्थजीवचंद्रादित्या-
 न्निपमवायुरात्रिसंध्या इत्यधर्माः सर्वशरीराणां शक्राश्रमधर्मज्ञाः दिवादीनां चाधिष्ठातृदेवतास्ति सा च शरीरप्येकत्रावस्थायि
 तातत्सर्वजानातीति आगमप्रामाण्याद्देहांतदर्शनं तदंगीकृत्यैव सुक्तम् ८६ देवब्राह्मणेति प्रतिमादेवता ब्राह्मणसन्निधाने सुक्तेः

नृदिजातिप्रभृतीन्माड्युरवानुदस्त्युरगान्वास्यपृथगतः प्राड्विवाकः पूर्वाणहेकालेयाथातथ्यंसादस्यंपृच्छेत् ७ ब्रूहीत्यादि ब्रूही
 सेवराब्दसुच्चाप्यग्राह्यणपृच्छेत् सत्यंब्रूहीतिपार्थिवंक्षत्रियपृच्छेत् गोबीजस्तृवर्णापहारयेत्यापंतद्भवतोऽनुनाभिधानेस्यादि-
 लेववैश्यम् शूद्रं पुनः सर्ववैश्यमाणपार्थिवं संवध्ययादिमृषावदसीतिपृच्छेत् ८ ब्रह्मभइति ब्राह्मणंहतुः स्त्रीया
 यातिनश्चयेनरकादिलोकाश्चपिभिः स्मृताः येचमित्रद्रोहादिकारिणः येचोपकर्तुरपकारिणस्तेतवाभित्यावदतोभवेयुः ८९ जन्म
 प्रभृतीत्यादि हेयस्माधारयत्तयाजन्मतआरभ्यकिंचित्कृतं कृतंतत्सर्वं त्वदीयंकुक्षुरादिकंसंक्रामतिवदित्वमसत्यं ब्रवीषि ९०
 एकोहमित्यादि हेभद्र एक एवाहमस्मिजीवात्मक इति यदात्मानमन्यसे मैवं मंस्थाः यस्मादेव पापानां पुण्यानांचंद्रशमननाच्युनि

देवग्राह्यणसान्निध्यं सास्यंपृच्छेदृतं द्विजान् उदङ्मुखान्याङ्मुखान्वापूर्वाणहेवैश्वरिचिः शक्रचीन्
 ८७ ब्रूहीति ब्राह्मणपृच्छेत्सत्यंब्रूहीति पार्थिवम् गोबीजकाचनेवैश्यं शूद्रं सर्वं स्तृपातकैः ८८ ब्रू-
 हं मोयेस्मृतालोकायेचस्त्रीबालघातिनः मित्रद्रुहः कृतमस्यतेतस्तुभुवतोमृषा ८९ जन्मप्रभृति
 यकिंचित्पुण्यमद्रुषयाकृतम् तत्ते सर्वं भुनो गच्छद्वादि ब्रूयात्समन्यथा ९० एकोहमस्मीत्यात्मानं
 यत्वं कल्याणमन्यसे नित्यस्थितस्तद्दोषपुण्यपापैक्षितामुनिः ९१ यमोवैवस्वतो देवोथस्तवैषद्
 दिस्थितः तेनचेदविवादस्तेमागंगाभाकुरुत्तरगमः ९२

सर्वज्ञः तवत्तदयेपरमात्मानित्यमवस्थितः तथाचभृतिः
 द्वास्तृपर्णासहजासखायासमानं चक्षुषिरिक्षकजाते तयोरन्यः पिण्डं स्वादत्स्यनश्चन्योअभिचाकशीति ९१ यमइति सर्वस्य
 मनाघमः परमात्मावैवस्वतइति दंडधारित्वान् देवनाद्देवः यस्तवैषद्वादिमिच्छति तेन सह यथार्थकथनेन यदि तवाविवादः यदालम्ब्य
 नोगतमसावन्यज्जानाति त्वंचान्यथाकश्रयसितं दांतयीमिनासह विप्रतिपत्तिः स्यात् एवं चात्र सत्याभिधानेनैव निःपापः कृतकृत्यो
 सिपायनिर्हरणार्थमागंगाभाचकुरुक्षेत्रं यासीः मन्त्रकृते गायत्र्या गङ्गाकुरुक्षेत्रयोः साम्यं मत्स्यपुराणे व्यासेन स्फुटीकृतम् कुरुक्षेत्रं
 समागंगापवनतत्रावगाहितेति मेधातिथिगोविंदराजौ तु विवस्ततः पुत्रोपोयमोदक्षिणादिकृपतिर्लोकतः कर्णगोचरीभूत्

तत्तद्वदेयपरिष्कारितेन सह यदितवाधर्मकारित्वादिवा दोनास्ति तदा भागं भागं भागं कुक्षेत्रं यासीरिति व्याचक्षते १२ नग्न इति यः साक्ष्यं
असत्यं वदेत् स नग्नः कृतं मुण्डनं परिष्कारं धर्मः कर्परेणोपलक्षितः भिक्षार्थं शिशुकुलं गच्छेत् १३ अवाक इति यो धर्मं निश्चयं निश्चि-
तेन गृहः सन् असत्यं भूयात् स पापवान् अधोमुखो महांधकारे यो नरकं गच्छति १४ अध इति यः सभाप्राप्तः तत्त्वाद्यस्यायथा रथस्या
भिप्रायं अनुपलब्धं सुलोक्यादिसंस्तरेण न कथयति स नरोऽधव सकंदकान् गत्स्यान् भक्षयति स तस्य दुःखं प्रवृत्तौ दुःखं मेव महल्लभते
१५ यस्येति यस्य वदतः सर्वज्ञो तं यमीक्षि मयं सत्यं वदत्कृतान् तं भित्तिं शक्वेत् किं नु सत्यमेवाप्यवदति निर्विशंकः स पद्वान् तं स्मादन्त्यं
प्रशस्तं तं रं पुरुषं देवान् जानंति १६ यावत् इति यस्मिंस्तथा निमित्ते साक्ष्यं यत् सख्या कान् पित्रादि बांधवान् नरके योजयति तत् सख्यं

नग्नो मुण्डः कृपालेन भिक्षार्थं क्षुत्सि पासितः अंधः शत्रुकुलं गच्छेद्यः साक्ष्यं मनृतं वदेत् १३ अवाक इति
रास्तमस्वधे क्षुत्पिषीनं रं कर्त्तव्यं यः प्रत्यं वितथं नूयात् पृष्टः सन् धर्मं निश्चये १४ अधोमत्स्यानिवाग्मा
ति स नरः कंदकः सह यो भायते रथं वै कल्पमप्रत्यक्षं स भागः १५ यस्य विद्वान् हि वदतः क्षेत्रं सोनाभि शं
कते तस्मान् न देवाः श्रेयां सुलोक्यं कल्पं पुरुषं विदुः १६ यावतो बांधवान् यस्मिन् हति साक्ष्यं नृतं वदन् ताव
तः संख्यया तस्मिन् नृणां सोम्यानुपूर्वशः १७ पंचपन्थं नृतं हति दशहति गवान् नृतं शतमथ्या नृतं हति स-
हस्रं पुरुषान् नृतं १८ हति जातान् जाताश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् सर्वभूष्यं नृतं हति मास्मभूष्यं नृतं व-
दोः १९

कान् क्रमेण परिगणयामोच्यमानान् साधो नृणां अथवा यावतो बांधवान् यस्मिन् हति यावतो बांधवानां ह-
नन फलं प्राप्नोति तावत् सख्या कान् नृणां पञ्चदशेऽनृतं नित्यं भिदम् १७ पंचेति पञ्चविधेऽनृतं पंच बांधवान् नरके योजयति
पंचानां बांधवानां हननं फलं प्राप्नोति एवं दशगोविषये सख्या गौरं वंचेद् द्वायश्चिन्नगौरं वार्थम् १८ हंतीति हिरण्यार्थेऽनृतं व-
दन् जातान् प्रजातांश्च पुत्रं प्रभृतीन् नरके योजयति एषां हननं फलं प्राप्नोति भूमि विषये चानृतं वदन् सर्वमाणिनां हननं फलं प्राप्नोति
तस्माद्भूमि विषयेऽनृतं मावदो शितिविधिव्याभिधानम् वैदूर्यादिषु अनृतं वदन् भूमि विषयोपमाह १९

अप्सिन्ति तडागकूपयाहोदकाविषयोः दृते स्त्रीणां च भैरुना स्वोपभोगविषये अजोषु चरत्तेषु च क्तादिषु पाषाणमयेषु च दूरी
दिषु अनृते भूमितद्रूपमाह १०० एतानि एतानसत्यपाषाणदोषानधिगम्य दृष्टुतानतिक्रमेण सर्वमेवाजसातलतो ब्रूहि १०१
गौरक्षफाभित्यादि गौरक्षणाजीविनोचणित्याजीविनः सूपकारादिकारुकर्मजीविनः दासकर्मजीविनः प्रतिषिद्धजीविनो ब्राह्मणान्म
कृतसाक्ष्यदर्शनेन दूयतपृच्छेत् १०२ तद्वदन्ति तदेतत्सास्यमन्यथापि जानन्मनुष्यो धर्मण दद्यादिनाव्यवहारे अन्यथा वदन्त्य
गिलोकान्मन्त्रप्रमित्यस्माद्यदेतन्निमित्तविशेषेणासत्याभिधानं तां देवसंबन्धिनी वाचमन्यादयो वदन्ति कपुनस्तदसत्यं वक्तव्यमित्य
त आह १०३ ब्रूदति यस्मिन्व्यवहारे सत्याभिधाने सति ब्रूदत्येव्यस्त्रय्य ब्राह्मणानां बधः संपद्यते तत्रासत्यवक्तव्यस्यात् य
अप्सू भिविदित्याहुः स्त्रीणां भोगोचमैक्येन अजोषु चैव रत्नेषु सर्वेष्वभ्युपयेषु च १०० एतान्दो
षानवेक्ष्यत्यसंवाचनान्नृताभाषणे यथाश्रुतं यथाहृष्टं सर्वमेवाजसावद १०१ गौरक्षकान्वाणिजिक
स्तथाकारुकुशीलवान् प्रैष्यान्वात्सुषिकान् चैव विमान् ब्रूदवदचरेत् १०२ तद्वदन्मतेनार्थ
पुजनन्यव्यन्यथानरः न स्वगीच्छवतलोकाहवावाचवदतिताम् १०३ ब्रूदविदक्षचविप्राणाद्य-
न्नोक्तो भवेद्वधः तत्रवक्तव्यमनृतादिसत्यादिशिष्यते १०४ वाग्देवस्यैव चरुभिर्यजेरस्ते सर-
स्वतीम् अनृतस्यैनसस्तस्य कुर्वणानि कृतिपराम् १०५

तै एतच्च प्रमादस्त्रल्लिनाधर्मविषयत्वे न त्वत्तां धार्मिकसंधिकारस्तेनादिविषये तस्मादिविषये तस्मात्तत्तत्पाणरक्षणसत्यादिशिष्य
नृनुपापीयसीजीवनमिति नृचनजातु ब्राह्मणहत्यात्सर्वपापेष्वपि स्थितमिति मानुस्यदने दोषो यज्जीवनं चेन्न दधी
म उयदंडत्वादासः कथं नित्यं भवात् अत्रवचनेन ब्रूददिक्रमेणाभिधानं बधस्यागलत्वात् १०४ वाग्देवेति तैसाक्षिणोऽनृताभि-
धायिनो वाग्देवताकैश्चरुभिः सरस्वतीयजेरन् तस्यानृताभिधानजनितपापस्य च रुद्रांशुर्दि कुर्वणाः साक्षि बह्वलापे संस्नेदम् न त्वे
कस्येयसाक्षिणः कपिजन्मन्यायेन चरुयम् यद्यपि वाग्देवता केन्यसौ वाक्शब्देनैव देवतालंनसस्सतीयाब्देन विधिशाब्दस्य मन्त्रत्वेन

वः स्यादितिन्यायात्प्राप्यागवैसरस्सतीति श्रुतेर्वीक्ष्मरस्यत्योवेकार्थत्वात्सरस्सतीमित्यपसंहारः अत्रप्रकरणेचेदंप्रायश्चित्ताभिप्राया
 नंलाघवार्थम् तत्रक्रियमाणेशूद्रविट्क्षत्रियब्राह्मणवधविषयान्नतवादिनइत्यपिचक्ष्यस्यात् १०५ कूष्माण्डैरिति कूष्माण्डम-
 प्रापजुर्वेदिकार्यद्वादेवहेडनमित्येवमादयः तैर्मित्रदेवतायैष्टुतमनोऽहुयात् यथाविधिपरिस्तरणादित्वात्स्वधर्मणस्वगृह्योक्तेन
 उद्दुत्तमवरुणपाशाभित्येतपावरुणदेवताकया आपोहिष्ठादतिश्रुत्वेनवाब्देवताकेनजुहुयात् द्युतमग्नौवितिसर्वत्रानुषंगः १०६
 त्रिपस्तादिति अभ्याधितः साक्षीऽन्तरादानादित्यवहारेत्रिपक्षपर्यन्तंपरिदास्यान्यनवेत्ताद्विवादास्पदं सर्वमृणसुचमणस्यदद्यात्तस्य
 चसर्वस्यन्तरात्पदशमंभांगंराजोदंडं दद्यात् १०७ यस्येति यस्यसाक्षिणः उक्तसाक्ष्यस्यसमाहमध्येव्याध्यग्निदाहसन्निहितपु-
 त्रादिज्ञातिमरणानामन्यतममवतिदैवसूचितमित्याभिदोषत्वादृणसुचमणस्यदंडं च राजादाप्यः १०८ असाक्षिकेति अवि-

कूष्माण्डैर्वीपिक्कहुया द्युतमग्नौयथाविधि उदित्युच्चावावारुण्याश्रुत्वेनाब्देवतेनवा १०६ त्रिपक्षा
 दद्युवन्तास्यमृणादित्युनरोऽगादः तदृणमासुयात्सर्वदशवधंचसर्वतः १०७ यस्यदृश्येतसमाहादुक्त
 वाक्यस्यसाक्षिणः रोगोऽग्निज्ञातिमरणमृणदाव्योदमन्वसः १०८ असाक्षिकेष्टुत्वश्रेष्ठुमित्योविबद-
 मानयोः अविदंस्तत्सत्सत्यशपथेनापिलभयेत् १०९ महर्षिभिश्चद्वैवेत्युक्तायाश्चशपथाः कृ-
 ताः वृषिष्ठश्चापिशपथशोपेवयच्चेननृपे ११० नवृथाशपथकुथाल्स्वल्पव्यर्थेनरोबुधः दृथाहि
 शपथकुर्वन्मृत्सत्त्वेहचनश्यति १११

द्यमानेषुसाक्षिकेषुव्यवहारेषुपरस्परंविद्वदमानयोस्तद्वतोर्वलादित्यतिरेकेण
 सत्यमलभमानः प्राद्विवाकेनवक्ष्यमाणेनशपथेनउज्जयेत् १०९ महर्षिभिश्चेति सप्तविभिर्देवैश्चंद्रादिभिः सांदिग्धकार्यनिर्णया
 र्थंशपथाः कृताः वृषिष्ठोव्यनेनपुत्रशतंसाक्षितामितिचित्त्वामित्रेणाकुटः स्वपरिशुद्धयेपियवनापत्येस्तदाग्निराजनिशपथंनकारअ-
 नेकार्थत्वाद्भानूनांशपिरपिकरोत्यर्थः ११० नच्येति स्तल्येपिकार्येनदृथाशपथंपंडितः कुर्यात् दृथाशपथंकुर्वन्परलोकेइहलो-
 केनचनांशग्राप्नोति दृथाशपथप्रतिप्रसवार्थमाह १११ कामिनोविति बहुभार्यस्यनान्यामहं कामयेत्यमेवमत्ययसीतिएवंविशेषः

सुरतलाभार्थं कामिनीविषये विवाहविषये च मया अन्यानवोदयेत्यादौ गवार्थं धासाद्युपहारे च अग्नौ होमार्थं मिथनाद्युपहारे चो
ह्मणरक्षार्थं मंगीकृतधनादौ च धाशपथे पापन्भवति ११२ सत्येनेति ब्राह्मणसत्यशब्दोच्चारणेन शापयेत् क्षत्रियवाहनायुधं
मम निष्कलस्यादित्येवं वैयंगीबीजकांचनानिचममनिष्कलानिष्कः शूद्रं च सर्वाणि मे पातकानि स्युरित्येव शापयेत्कार्यगौरवला
पयापेक्षया ११३ अग्निमिति अग्निसन्निभं पञ्चाशत्यलिकमशालिकमशालमयः पिंडं हस्तद्वयवन्त्यस्तममाश्वत्थपत्रं शूद्रादिकं सप्त-
पदानि पितामहाद्युक्तविधानादाहारयेत् जलोक्तादिरहितजले चैनं निमज्जयेत् अशेषेति कर्त्तव्यता स्मृत्यन्तरे दोषा सुत्राणां दारा
णांच पृथक् शिरसि एनं स्पर्शयेत् ११४ यमिति यमदीप्तोऽग्निर्न दहति आपश्च यन्नोर्ध्वं न यमिनन्नाग्निमिव महती मासो निसृज्य

कामिनीषु विवाहेषु गवां प्रस्येत येंधने ब्राह्मणास्युपपत्तौ च शापयेनास्ति पातकम् ११२ सत्येन शाप
येद्दिप्रक्षत्रियवाहनायुधैः गोबीजकांचने वज्रं शूद्रं सर्वैस्तपातकैः ११३ अग्निवाहारयेद्देनमप्युर्वे
नन्निमज्जयेत् पुत्रदारस्यवाप्येन शिरसि स्पर्शयेत्पृथक् ११४ यमिहो न दहत्यग्निरापो नो न्यज्जय-
न्निच न चात्तिमृच्छति क्षिप्रमज्ञेयः शापयेत्युचिः ११५ वत्सस्वह्वाभिः शूस्तस्य पुरास्त्रात्राय वीक्षसा न्ना
ग्निद्रुद्राहरो मापस्येन जगतः स्पृशः ११६ यस्मिन् यस्मिन् विवादतु कोटिमास्यं कृतं भवेत् तत्तत्कार्यं
निवर्त्तनं कृतं चाप्यं कृतं भवेत् ११७ लोभान्मोहाद्वयान्मैत्रात्कामात्क्रोधात्तथैव च अज्ञानाद्बालभा
वाच्च मास्यविनयमुच्यते ११८

विश्वहोत्रेयः अत्र प्रकृतमर्थवादमाह ११५ वत्सस्येति यस्मात्पूर्वकाले वत्सनाम्न्यर्चने
लंब्याह्मणः शूद्रापलोसीत्येव कनीयसावैमात्रेयेणाभिक्नुष्टस्येनैतदेवमिति स यथार्थमग्निप्रविष्टस्वाग्निः सर्वस्य जगतः शुभार
कृत्तव्येनारुमृतः सत्येन हेतुना रोमैकमपि वह्निर्न दग्धवान् ११६ यस्मिन्मिति यस्मिन् यस्मिन् व्यवहारे साक्षिभिरनृतमुक्तमिति-
निश्चितं भवेत्तत्कार्यं समासमादिवृत्तं वाकः पुनरपि निवर्त्तयेत् यदपि चंद्रसमासपर्यंतं तात्नीतं तदपि पुनः परीक्षेत् ११७ लोभा-
दिति वक्ष्यमाणविशेषार्थं लोभादीन्पृथक् निर्दिशति लोभेन विपरीतज्ञानेन भवेन स्येन हेनकामेन क्रोधेनाज्ञानेनानवधाने

एषामिति एषांलोभादीनांमध्यादन्यतमस्मिन्निमित्तेसतियोगिण्यासाध्यकथयेत्तस्यदंडविशेषाणिचक्रमशोवादिष्यामि ११९
लोभादिति लोभेनमिण्याभिधानेसतियक्ष्यमाणानांसाहस्रदंडयः मोहेनप्रथमसाहस्रदंडयः स्यमाणभयेनचवक्ष्यमाणोमध्यमसाह-
स्रोर्मैत्रालयमसाहस्रचतुर्गुणम् १२० कामादिति स्त्रीसंभोगरूपकामानुरोधेनामिथ्यावदन्प्रथमसाहस्रदशगुणंदंडयः क्रो-
तुपरमध्यमसाहस्रत्रिगुणवक्ष्यमाणंअज्ञानत्वाद्दूशनेबालिशयात्अनवधानालगणशतमेवदंडयइतिसर्वत्रालुषंगः १२१ एतानिति
मलयरूपधर्मस्यापरिच्छेपार्थमसत्प्राधान्यधर्मस्यचवारणार्थमेतान्कोटसाध्यविषयेपूर्वैर्मुनिभिरुक्तान्दंडान्मन्वायोआहुःएतच्चसर्व-
कोटसाध्यमूयोमूयः कोटसाध्यकरणेषुच १२२ कोटसाध्यमिति क्षत्रियादीन्त्रैत्यगुणान्कोटसाध्यात्पूर्वोक्तेनदंडयित्वाधर्मि

एषामन्यतमेस्थानेयुःसाध्यमनृतंवदेत् तस्यदंडविशेषांस्तुप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ११९ लोभात्सह-
स्रदंडयस्तुसाहस्रवतुसाहसम् भयाद्दोमध्यमोदंडोर्मैत्रात्पूर्वचतुर्गुणम् १२० कामादशगुणहू-
वंक्रोधात्तुत्रिगुणपरम् अज्ञानाद्दूशनेपूर्णेबालिश्याच्छतमेवतु १२१ एतानाहुःकोटसाध्यमोक्ता
दंडान्मनीषिभिः धर्मस्याव्यभिचारार्थमधर्मनियमायच १२२ कोटसाध्यतुक्कुवाणारुन्वणान्धा-
र्मिकोन्तपः प्रवासयेद्दंडयित्वाब्राह्मणतुविवासयेत् १२३ दशस्थानानिदंडस्यमनुःस्वायम्भवोअथो-
न्तु त्रियुगैर्गुणानिस्तुरसुतोब्राह्मणोऽर्जन् १२४ उपस्थमुदरंजिह्वाहस्तोपादाचपचमम् चक-
नोसाचकणीचधनंदेहस्तथैवच १२५

गजास्तराष्ट्राद्विवासयेत् ब्राह्मणंतुधनंदंडव्यतिरिक्तेनस्तराष्ट्रान्भिःसारयेत् न-
गातुब्राह्मणंदृन्तालवर्षापेनवस्थितम् राष्ट्रादेनंबहिःकुर्यात्सामग्रधनमक्षतमितिधनसाहितंनिर्वसिनस्थाभिथास्यमानत्वात् गोवि-
दराजस्त पूनंदंडेनदंडयित्वानग्नंकुर्यान्इतिव्याचष्टे मेधातिथिस्तु ब्राह्मणस्यविवासस्तवासोपहरणगृहभंगोयेत्याचष्टे १२३
दशोति द्वैरुपगमोभिर्मुदंशदंडस्थानानिउक्तान्यानिक्षत्रियादिवर्णत्रयविषयेभवन्तिब्राह्मणःपुनर्महस्यपराधेअक्षतशरीरोदे-
शान्भिः सार्यते १२४ उपस्थेति लिंगादीन्येतानिदशदंडस्थानानि अनस्तदंगेनापराधेसतिप्रतिषेधगौरवापेक्षयातदंगानाडन

वेदनादिकर्तव्यम् अस्यापराधेयथाश्रुतं धनदंडः देहदंडोभारणं महापातकादौ १२५ अतुबंधमिति पुनः पुनरिच्छातोऽप
राधकरणमपेक्ष्यग्राभारण्यादिनाऽवस्थानं शब्दादिकं वा अपराधस्थायं स्वयंभारं पापसाधकारिणो धनशरीरादिसामर्थ्यमपराधंचरु
फलधुमागेन चालोव्यदंडनीयेषु दंडं कुर्यात् एतच्चाभिहिताभिधास्यमानदंडशेषभूतम् १२६ अधर्मेति जीवतः स्यादतिर्यशाः मृ
तस्य स्यातिः कीर्तिः यस्मादनुबंधाद्यनपेक्ष्यदंडनभिहृशोनाशनं भूतस्य च कीर्तिनाशनं परलोके च धर्मेति शान्तिं स्वर्गमिति बंधकं त
स्मान्तरि त्स्फजेत् १२७ अदल्यामिति राजादंडानर्हन् धनलोभादिना दंडयन् दंडाहं व्यासुरोधादिना उत्सृजन् महतीं सख्यमिति मा
मोति १२८ वाग्दंडमिति नसाधु कृतवानसि मे वं मूरुः काणीः इत्येवं वाङ्मूर्तिनिग्रथमापराधे गुणवतः कुर्यात् तथापि यदि नोपशा
स्यति तदाधिकं न्यमाजीवहानि स्तोपापस्य मूयादित्येव मादितस्य कार्यम् तदापि यद्यसन्मार्गीन्मनिवर्तितदाधनदंडमस्य तृतीयं कु

अनुबंधं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः सारापराधौ चालोक्य दंडं दंडयेषु पातयेत् १२६ अधर्मदंड
नलोके यशोभं कीर्तिनाशनम् अस्वर्गचिपूत्रापितस्मान्तपरिवर्जयेत् १२७ अदल्यान् दंडयन्तुरा
जादल्यान् वाप्यदंडयन् अयशोभं महाभातिनरकचवगच्छति १२८ वाग्दंडं प्रथमं कुप्याद्दिग्दंड
तदूनतरम् तृतीयं धनदंडं तु वधदंडमतः परम् १२९ वधेनापि यदा त्वेतान्मिद्यही तु न्नशङ्कयान्
तदेषु सर्वमप्येतन् प्रयुज्जीत चतुष्टयम् १३० लोकसंख्यवहाराथयाः सज्ञाः प्रथिताः क्रवि तांश्च तांश्च
प्यस्रवणानां ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः १३१ जालान्तरगते भानोयत्सूक्ष्मदृश्यते रजः प्रथमतस्तत्त्वमाणा
नात्र्यसरेणुप्रचक्षते १३२

यान् एवमपि चेन्नावतिष्ठते तदातः परं वधदंडं ताडनाद्यंगच्छेदरूपं तस्य कुप्यन्मिभारणम्
तो वक्ष्यामि वधेनापि यदा त्वेतामिति १२९ वधेनेति अस्तेनांगच्छेदेनापि दल्यान् वरोक्तुन्मिशङ्कयान् तदा एतेषु सर्वे वाग्दंडादि च
तुष्टयं कुर्यात् १३० लोकैति तांश्च रूप्यस्रवणानां ताः पणादिसंज्ञाः क्रयविक्रयादिलोकव्यवहारायै पृथिव्यां प्राप्तिदस्तादंडाधुपयोगा
र्थसाफल्येन कथयिष्यामि १३१ जालान्तेति गवाक्षानिवरस्वरश्मिषु यत्सूक्ष्मजो दृश्यते तद्दृश्यमानपरिमाणानां प्रथमं च सरेणुं व

अथैवमसरेणबोलिहोत्रैकापरिमाणेनज्ञेयान्तास्तिस्त्रोलिहोत्राजसर्वर्षोज्ञेयः तैराजसर्वर्षपास्त्रयोगोरसर्वर्षोज्ञेयः १३३
सर्वर्षादिति गोरसर्वर्षाः षट्प्रथमध्वोनस्थूलोनापिस्त्रुक्ष्णोयवोभवतित्रिभिर्वर्षैः कृष्णलंरुक्तिकेतिप्रसिद्धं पंचभिः कृष्णलैर्भविः षोड-
शमाषाः स्रवर्णः स्यात्तुल्लिगश्चायंपरिमाणवचनः १३४ पलमिति चत्वारः स्रवर्णाः पलस्यात् दशपलानिधरणं कृष्णालद्रयस
मंकृत्तातुलयाधृतंरूप्यमाषकोबोद्धव्यः १३५ तेषोडशेति तेषोडशस्त्रयमाषकारोव्यधरणंपुराणश्चराजतोरजतसंबंधीस्यात्
कार्षिकः ताम्रमयः कार्षापिपाः पणइतिवज्ञेयः कार्षिकश्चास्त्रायपलचतुर्यभागोबोद्धव्यः अतएवपलंकर्षचतुष्टयमित्याभिधा-
निकाः १३६ धरणेति दशस्त्रयधरणाभिरीष्यशतमानोज्ञातव्यः चतुर्भिः स्रवर्णैः निष्कः प्रमाणेनबोद्धव्यः १३७ पणेति पंचाशद-

असरेणवोष्टौविज्ञेयान्तास्त्रैकापरिमाणतः तैराजसर्वर्षपस्तिस्त्रुस्तेत्रयोगोरसर्वर्षः १३३ स्रवर्षाः षट्प्रथमो
मध्यस्त्रियवर्षेककृष्णालम् पंचकृष्णालकोमाषस्तेस्रवर्णस्तुषोडश १३४ पलस्रवर्णाश्चत्वारः पल्य
निधरणदश द्वेकृष्णालेस्रमभूतेविज्ञेयोरौष्यमाषकः १३५ तेषोडशस्याद्धरणंपुराणश्चैवराजतः कार्षी
पणंतुविज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः १३६ धरणानिदशज्ञेयः शतमानस्ताराजतः चतुःसौवर्णिकोनि
कोविज्ञेयस्तुप्रमाणतः १३७ पणानांज्ञेयतेसाद्धप्रथमः साहसः स्मृतः मध्यमः पंचविंशेयः सहस्रवर्ष-
वचोत्तमः १३८ ऋणेदेयप्रतिज्ञातेपंचकशतमहति अपन्हवेतद्विगुणतन्मनोरजुशासनम् १३९ व-
सिष्ठविहितांवृद्धिस्तुजेद्विजनिविवर्दिनीम् अशीतिभागगृह्णीयान्मासाद्द्विषिकः शतं १४०

धिकेद्वैशतेययम

साहसोमन्वादिभिः स्मृतः पंचशतानिमध्यमः साहसोज्ञेयः पणसहस्रंतुजतमसाहसोज्ञेयः १३८ ऋणेति मयोत्तमस्म्यधनं देय
मितिसमायामधमर्णेनोक्तेसत्यधमर्णः पणशतान्पणान्तालेवंदंडमहतिगदालुसमायामपिनकिंचिदस्मैधारयामीति एवमपल
पतितदापणशता दशपणान्तालेवंदंडमहति इत्येवंमनुस्मृतौ दंडप्रकारः १३९ वसिष्ठेति वसिष्ठेनोक्तांवृद्धिधर्म्यत्वाद्धनवृद्धिकरी
वृद्धिजीवीगृह्णीयान्तामेवदर्शयति शतेप्रयुक्तेअशीतिभागंप्रतिमासंवृद्धिगृह्णीयात् १४०

संभ्राल्येति यत्किंचिद्दृशवर्षाणीत्यनंतरं भोगेन स्वल्हानि वक्ष्यति तदपवादार्थं भिदम् दृश्यमाना गौरुश्लेष्मश्च हन्तुं दमनार्थं च प्र-
युक्तो बलीवद्दीपः एते मीत्या अन्येन तु फज्जमानाः कदाचिदपि स्वाभिनेन न्यतिप्रदर्शनाय इदं प्रीत्योपफज्जमानन्मनश्च यतीति वि-
वक्षितं सामान्योपक्रमं चेदं विरोधाभिधानाभितिनसुं सकलिंगता १४६ यत्किंचिदिति यत्किंचिद्वनजातं समक्षमेव प्रीत्यादि व्यतिरेके-
ण परे दर्शवर्षाणि फज्जमानं स्थायी प्रेक्षते माफक्षलेत्यादि प्रतिषेधोक्तिरन्ययतिनासीत ह्युयोर्यो भवति तस्य तत्र स्वाभ्यं निवर्तत इ-
ति भावः १४७ अजडोति जडो युद्धि विकलः न्यूनयोऽथ वर्षः योगंडः तथा च नारदः बालआघोडशाब्धत्सो गंडश्चापि शब्दतः स-
धनस्त्वासीपदिजडः योगंडश्च भवति तदीयदर्शनिषेधे च न फज्जते न दास्त्वाभिने व्यहारेण न घृततो भोक्तुरेव न हनं भवति १४८
प्राथमिनि बंधो ग्रामादि मर्यादा बालधनं निस्तेपो वासनस्थ मनात्वा यस्मिं दुं यन्निधाय तदति नारदोक्त उपनिधिलक्षणः दास्त्वादि

संभ्राल्या फज्जमाना निननयंति कदाचन धेनु रूश्लेव हन्तुं श्लेष्मश्च दम्यः प्रयुज्यते १४६ यन्तु किं-
चिद्दृशवर्षाणि सन्निधौ प्रेक्षते धनी फज्जमानं परे स्तूष्णीन्मसत ह्युमर्हति १४७ अजडश्च दपो
गंडोपिययेचास्य फज्जते भग्नतद्वाव हारेण भोक्ता तद्रव्यमर्हति १४८ आधिः सीमा बालधनं निक्षे-
पोपनिधिः स्थिरः राजस्वोत्रियस्वचन भोगेन प्रणयति १४९ यः स्वाभिनाऽननुज्ञातमाधिकं क्ते-
विचक्षणः तेनार्द्रदृष्टिर्मत्कित्या तस्य भोगस्य निष्कृतिः १५० कुसीददृष्टिर्दृष्टुपयनात्येति सकृदाह-
ता धान्ये स देलवे बाह्येनातिक्रामति पंचताम् १५१ स्त्रियो राजश्रीत्रियधना निउक्तेन दशवर्षभोगेन न स्वाभिनेन

पुंयतिनमोक्तुः स्वतं प्रजने १४९ यः स्वाभिनेति यो रूश्चादं वंधं स्वाभ्यनुज्ञा व्यतिरेकेण मूर्खे निन्दयेन फंक्ते तेन तस्य भोगस्य-
संश्रुद्वा र्वमर्द्रदृष्टिर्मत्कित्या बलभोगेन तु भोक्तव्ये बलाधिकं जाने सति सवर्द्धित्याग एवोक्तः १५० कुसीदोति रुद्धा धनप्रयोगः
कुसीदंतत्रया दृष्टिः सकृद्गृहीता सा हेतुगुणं नातिक्रामति मूलदृष्टिर्दृष्टुपयं भवति प्रतिदिनं प्रतिमासादि द्वात्वादतिनात्यर्थम् धा-
न्ये पुनर्दृष्ट्यादिः प्रयुक्ते स दृष्टा फले लूपत इति लवः ऊर्णालो मतस्मिन्वा हनीयेन बलीवद्दीपो प्रयुक्ते विरेपापि कालेन मूल-
धान्यादिना सद्रूपं च गुणतां नातिक्रामेदिति १५१ कृत्वा नुसारादिति कृताया दृष्टिर्दृष्टिर्नातिक्रामति राशेण वर्णक्रमेणोक्ता तस्याः शास्त्रा

नुसारं अधिकाव्यतिरिक्ता कृता अनोन्यादृष्टिरकृतैत्यर्थः किंतु कृता अपि दृष्टिः वर्णक्रमेण द्विकत्रिकशतानि द्रष्टव्यं भासेनास्या त-
थाच विष्णुः दृष्टिं ददधरकृता अपिवत्सराति क्रमेण द्विकत्रिकादिनेत्यर्थः किंत्वकृतदृष्टावपि विशेषांतरमाह कु-
प्तितात्स्यसरस्यपंथा इति कुसीदपथः अप्यमधमर्णयित् यद्द्विषयोक्तं पंचकशतं द्विजातेरपि गृण्हातीत्येव कुप्तिताः पंथाः पूर्वोक्तान्
न्येदृष्टिरादपकृष्टद्वैत्यं मन्वादय आहुः इयं चाकृता दृष्टिरुद्धारविषये याचना दूर्द्धोद्व्यातदाह कात्यायनः प्रीतिदत्तेन वर्द्धतया च
अप्रतिपाद्यतम् याच्यमानम् न दत्तं चेदूर्द्धते पंचकशतम् १५२ नातीति ममेकस्मिन्वा सिमासदृपे मासत्रये वा गतेन स्वदृष्टिं विगण-
य्य एकदा दातव्ये त्वेवं विधिनियमपूर्वकं दृष्टिग्रहणमुत्तमर्णः संवत्सरपर्यंतं कुर्यात् नातिक्रान्ते संवत्सरे नियमस्य दृष्टिं गृहीयात् न च श-
स्त्राददद्यात् सुक्तधर्म्य द्विकत्रिकशतानां अधिका गृहीयात् अधर्मत्वबोधनार्थो निषेधः चकृष्टुल्यादि चतुष्टयी चाशास्त्रीयान्न गृणह

कृतानुसारादधिकाव्यतिरिक्तानि सित्यति कुसीदपथमाहुस्तं पंचकशतमर्हति १५२ नाति सांवत्सरी-
दृष्टिन्मचादद्यात् पुनर्हरत् चकृष्टुः कालदृष्टिः कारिता कारिका चया १५३ अणदा तु मशक्तोयः क-
सुमिच्छेत्पुनः क्रियाम् सदस्वानिर्जिता दृष्टिं करणपरिवर्त्तयेत् १५४ अदर्शीयित्वा तत्र वहरण्यपरि-
वर्त्तयेत् यावती सप्तम दृष्टिस्तावती दातुमर्हति १५५

त्वाचकालिका दृष्टेर्दृष्टिश्चकृष्टिः कारिता अणिना कृता तत्र चकृष्टिः स्वरूपेणैव गार्हिता कालदृष्टिस्तद्विगुणाधिक्यहणेन
यिकाचा निवाहदोहादि कारितान् अणिकेन याऽनापत्काल एक उत्तमर्णविडया कृता चतस्रोपि दृष्टिराशास्त्रीयान्न गृण्हायात् तथाच ग्रह-
स्मृतिः भागोयत्तद्विगुणा दूर्द्धचकृष्टिश्च गृह्यते पूर्णे च सोदपथ्यात् यद्द्विधनदिगर्हितम् कात्यायनः अणिकेन कृता दृष्टिरधिका
संप्रकलिता आपकाल कृतानि सदा तव्या कारिता तथा अन्यथा कारिता दृष्टिर्न दातव्या कथंचन १५३ अणं दातुमिति योऽधमर्णो
धनदानासामर्थ्यात्पुनर्नित्यादि क्रियां कर्तुमिच्छेत्सामिर्जिता उत्तमर्णः सत्यतया आत्मासात् कृतां दृष्टिं कृत्वा करणं लब्धं पुनः कुर्यात्
१५४ अदर्शीयित्वेति यदि देवगत्या दृष्टिं हिरण्यमपि सप्तमये दातुं च शक्नोति तदा तद्दृष्टी त्वेव तत्रैव पुनः क्रियमाणे लैरव्यादौ च

रण्यादिशेषगोपयेत् यत्प्रमाणं चक्रवृद्धिर्ननदानां संभवति तद्दातुमर्हति १५५ चक्रवृद्धिर्भिति चक्रवृद्धिर्नात्र चक्रवृद्धिः
 कटादिभाररूपावृद्धिर्भिमता चक्रवृद्धिर्भाषित उत्तमर्णो देशकालव्यवस्थितः यद्विवासाणसीपर्यंतं लवणादिशकटेन वह्निभित्तदाम
 मेदं प्रकृतं दातव्यमिति वेतनरूपदेशव्यवस्थितिः यद्विवासां यावद्दह्निभित्तदामासंयुक्तं दातव्यमिति कालव्यवस्थितिः एवमभ्युपगमने
 शकालानि यमस्यो देशकालो देशादधूरयन् शकटादिना वह्नूलाभरूपफलं सकलं न प्राप्नोत्यपि तु १५६ समुद्रेति स्थलपथजलप
 थयाने निपुणादयद्देशपर्यंतं इत्यलालपर्यंतं उद्ग्रामेन सति एतावत्सामो गृहीतुं युक्त इत्येवं देशलाभधनज्ञावणिगादयो यां वृद्धितया
 विषये चावस्थापर्यंतं सैव न च व्यवस्थानाधिगमं धनप्राप्तिमिति प्राणम् १५७ यो यस्येति यो भूतुष्यो यस्य दर्शनाय प्रतिभूतिश्चे
 त्प्रथनदानकाले समाधमर्णो दिशिनियदिति सतं तस्मिन् काल उत्तमर्णस्यादर्शयन्तं दत्तुं येत् १५८ प्रातिभाष्यमिति प्र-

चक्रवृद्धिसमारूढो देशकालव्यवस्थितः अतिक्रामन् देशकालौ न तत्फलमवाप्नुयात् १५६ समुद्र
 यानकुशालादेशकालार्थद्विनिः स्थापयंतितु यावृद्धिसातत्राधिगमं प्रति १५७ यो यस्य प्रतिभूतिश्चे
 दर्शनायेहमानगः अदर्शयन् सततस्य प्रयच्छेत्स्वधनादृणम् १५८ प्रातिभाष्यं वृथादानमाक्षिकं सो
 रिक्चयत् दंडमुल्कावशेषचनपुत्रो दातुमर्हति १५९ दर्शनप्रातिभाष्येतु विधिः स्यात्पूर्वचोदितः दा
 नमिति फविप्रते दायादानपि दापयेत् १६० अदातरि पुनर्दाता विज्ञातप्रकृतादृणम् पञ्चात्याति फविप्र
 ते परीक्ष्येत्केन हेतुना १६१ निरादिष्टधनश्चेत्प्रतिभूः स्यादलधनः स्वधनादेव तद्दद्यान्निरादिष्ट इति स्थितिः

१६२ तिमूलैर्नयद्दयं धनं तस्यातिभाष्यं वृथादानं परिहासनामिदं पंडादिभ्यो देयत्वेन पित्रांगीकृतं द्यूतनिमित्तं करानिभित्तं च
 दंडयद्दयं दंडं मुल्कं च दृष्टादिदेयं तदवशेषं च पितृसंबन्धिनां पितरि मृतपुत्रो दातुन्नाहति १५९ दर्शनेति करानिभित्तं नयद्दयं दंडं
 प्रातिभाष्यं पुत्रो दातुमर्हतीति यो पूर्वोपदेशः स दर्शनमिति फवः पितुर्देयो ज्ञेयः दानमिति फवितु पितरि मृतपुत्रं च मृगं दापयेत् १६०
 अदानशीति अदातरीदानमिति फनो अन्यस्मिन् दर्शनामिति फविवाविज्ञातमिति भाष्यकारणमूलशोधो नो नित्यं न ग्रहणं
 यस्य तस्मिन् दत्तं तत्तमर्णः पञ्चाक्षेन हेतुना धनं प्राप्नुमिच्छेत्सति फवो भूतत्वात् तत्सु च स्वचादानमिति भूत्वेनादातृत्वादि लांशं क्वाह

निरादिष्टेति असौ दर्शनमिति मूः प्रत्ययप्रतिभूर्वायिदिनिरादिष्टधनः अधमार्गेन निमृष्टधनः यावता धनेनासौ प्रतिभूस्तच्छोधन
पर्यसिधनः तदा तस्मिन् देवतद्धननिरादिष्टोत्रनिरादिष्टधनसुबोलसुणयोच्यते ऋणसुत्तमणीयदद्यादिशास्त्रसंप्रदायः १६२
मत्तोन्वतेति मद्यादिना मत्तउन्वतो व्याध्यादिपीडितोपहृतास्वतंत्रबालहृदैरस्वतंत्रलेन पितृभ्रातृनियुक्तादिव्यतिरेकेण कृतत्र
णादानव्यवहारो न सिद्ध्यति १६३ सत्येति इदं मया सुष्ठेयमित्येवमादिकाया भाषालेख्यादिना स्थिरा कृतापियदिशास्त्र
स्यारंपर्यात्सद्यवहारचर्वाहिर्माष्यते सासत्त्वात् न भवति तदर्थो नासुष्ठेयः १६४ योगाधमनेति योगाशब्दश्चुलवान्
कविक्रयदानप्रतिग्रहाः क्रियन्ते न तत्त्वतोऽन्यत्राणिनिः क्षेपादौ यत्र च राजानो यातवस्तुनो निः क्षेपादिन कृतं तत्सर्वं निवर्त्तते १६५

मन्तोन्मत्तार्त्ताध्यधीनैर्बालेनस्थविरेणवा असंस्कृतकृतश्चैव व्यवहारो न सिद्ध्यति १६३ सत्यानभा
वो भवन्ति यद्यपि स्यात्प्रतिष्ठिता बहिः श्रेयसाध्यते धर्मो न्नियता द्यावहारिकात् १६४ योगाधमनविक्री
तं योगदानप्रतिग्रहम् यत्र वा व्युपधिपश्यत्तत्सर्वं निवर्त्तयेत् १६५ गृहाताया दिनष्टः स्यात् कुटुंबा
र्थकृतो व्ययः दातव्यबाधवस्तत्स्यात्यविभक्तैरपि स्वतः १६६ कुटुंबार्थः अधीनोपिव्यवहारयमान
रेत् स्वदेशे वा विदेशे या तज्यायान्मविचालयेत् १६७ ब्रूता ह तत्तत्बलाद्भुक्तं बलाद्यच्चापिलेखितम्
सर्वान्बलकृतानथानकृतान्मनु रग्रवीत् १६८ त्रयः परार्थी कुंश्यति सा क्षिणः प्रतिभूः कुलम् चत्वा
रस्तूपचर्यते विप्र आद्यावणिङ्गुपः १६९

असंख्यार्थतद्गणव्यापः कृतः तदा तद्वर्णाविभक्तैरविभक्तैश्च स्वधनादातव्यम् । ६६ कुटुबायेति
निस्त्रामिसंबधिकुटुबव्याय निमित्तान्कोष्ठिमा दृष्टवानिति ।

आत्मादिबलाद्भक्तप्रभृत्मादिबलाह्नेरित्तं चकृद्विषयादिमदंशिनैवेतलवन्धलं कृत्वा न्यवहारान्निवर्तनीयान्प्रसूराह १६८ त्रयः परार्थे इति साक्षिणः प्रतिभूः कुलं च धर्मोपव्यवहारप्रदद्यात्प्रप्राते परार्थे कुंशमनुभवतितस्याल्लेनेन साक्ष्यमातिभाव्यं व्यवहारवैलक्षणं

ननांगीकारयितव्याः चत्वारः पुनः ब्राह्मणोत्तमर्णवशिष्टाजानः पदार्थदानफलोपादानभ्रणद्व्यापणविक्रयव्यवहारैः क्षणरूपं कु-
र्वन्नाधनोपचयं प्राप्नुवन्ति तस्माद्भिन्नोदात्तरं आद्योत्तमर्णवशिष्टकृतेतारं राजाव्यवहृत्तरं बलेन न प्रवर्तयेत् पूर्वश्लोकाभिहितं
बलनिषेधस्यैवायमपचः १६९ अनादेयमिति स्वीकृत्य नोपि राजानां ग्राह्यमर्थगृहहायात् समृद्धौ पिस्त्वल्पमपि ग्राह्यं न न सत्यजे-
तृप्यस्मात् १७० अनादेयस्येति अग्राह्यग्रहणात् शास्त्रीयाद्याह्यपरित्यागात्तु राज्ञः पौरेरेसामर्थ्यरव्याप्यते ततश्च समेत्याधर्म-
पानरकादिभोगादिहाकीर्त्या विनश्यति १७१ स्वादानादिति न्यायधनग्रहणादूर्णानां सजातीयैः शास्त्रीयापरिणयनादिसंब-
धात्पुन्यहावर्णसंसर्गादूर्णसंस्कारादित्यन्नापिरस्सणादिति योजनीयं प्रजानां दुर्बलानां बलवद्भ्योरस्सणात्सामर्थ्यमुपजायते नृपस्य तन-
व्यासादिह लोकापस्त्रलोकोद्यवर्द्धनियन एवम् १७२ तस्माद्यमेति तस्माद्यम इव राजावशीकृतक्रोधो जितोद्विषः स्वकीयेषु मित्रया-

अनादेयन्नाददूतपरिस्वीयोपि पार्थिवः नचादेयं समृद्धौ पिस्त्वस्मभ्यर्थं सुत्सृजेत् १७० अनादे-
यस्य चादानादादेयस्य च वर्जनात् दोषं त्यं स्यात्तु राज्ञः समेत्येह च न शयति १७१ स्वादानादूर्णसं-
गतिं बलानां चरस्सणात् बलं संजायते राज्ञः समेत्येह च वर्द्धते १७२ तस्माद्यम इव स्वामी स्वयं हि त्वापि
याप्रिये वर्त्तते यास्य यावत्स्याजितक्रोधो जितद्विषः १७३ यस्त्वधर्मं गणकायाणि मोहात्कुप्यान्न शोधियः
अचिरान्तं दुरात्मानं वशीकुर्वीति शत्रवः १७४ कामक्रोधौ तु सयस्य योऽयान्धर्मं गणप्यति प्रजास्तमनु
वर्त्तते समुद्रमिव सिंधवः १७५

प्रियेपरित्यज्य मस्य चेष्टया सर्वत्र सास्यरूपया वर्त्तते १७३ यस्त्वधर्मं गेति यः पुनर्नृपति
ल्रीप्सादिव्यवहाराधर्मं जवहारादीभिकार्याणि कुरुते तं दुष्टचित्तं प्रकृतिपौरविरागास्त्रिममेव शत्रवो निगृह्णन्ति १७४ काम-
क्रोधेति यो राजारागद्वेषौ विहाय धर्मं गणकायाणि निरूपयति तं राजानं प्रजाभजते समुद्रमिव नद्यः नद्यो यथा समुद्रान्न निवर्त्तते तेन
वैकृत्यांति प्रजा अपि तस्मान् नृपाद निवर्त्तिन्यः तदेकतानां भवंतीति सास्यम् १७५ यः साधयन्तमिति योऽधमर्णो राजवच्छ भोह
मिति गर्वादुत्तमर्णं स्नेच्छया धनं साधयन्तं नृपे निवेदयेत् सराज्ञाभ्रणचतुर्थभागं दंडं तस्य तद्धनं दापनीयम् १७६ ५ ५

कर्मणापीति समानजातिरपक्वज्जातिश्चाधमर्णो धिनाभावे सति स्वजात्यलु रूप कर्मकरणेनापिसमंकुर्यात् निवृत्तोत्तमर्णाधमर्ण
व्यपदेशतया धनिकसममालानंकुर्यात् समजातिरत्राहणेतः कर्मणाशत्रविद्वद्भूदान्समानजातीयान्हीनास्तदापयेत् इति का-
त्यायनेन विशेषितत्वात् श्रयानुनरुत् कृष्टजातिर्न कर्मकारयितव्यः किंतु शर्मेः यथासंभवं तद्धनं दद्यात् १३७ अनेनेति
अनेन प्रोक्तप्रकारेण परस्परं विवदमानानां धर्मांसाद्व्यादिप्रमाणेन निर्णयार्थानि कार्याणि विप्रतिपत्तिरवदनेन राजासमीकुर्यात् १३८
कुलजइति संकुलमस्तु ते सदाचारवति धर्मवादिनि सत्याश्रिधायिनि बहुपुत्रादि परिजनेऽस्तु कृतौ मनुष्ये च भावान्निक्षेपस्था
पयेत् १३९ यो यथेति यो मनुष्यो येन प्रकारेण सुद्रासहितं समुद्रं वा स साक्षिकं यमर्थं सवर्णादियस्य हस्ते निक्षेपेत् सोऽर्थस्तेन निहं

यः साधयंतं छंदेन वेदयेद्भनिकं नृपे सराज्ञानं च तु भर्गं दाप्यस्तस्य च तद्धनम् १३६ कर्मणापिसमं
कुर्याद्भनिकाया धमर्णिकः समो व कृष्टजातिस्तद्दद्याच्छ्रेयस्ततच्छर्मेः १३७ अनेन विधिनाराजामि
थो विवदतानृणां साक्षिप्रत्ययभिद्भानिकायाणि समतान्थयेत् १३८ कुलजं हतं संपन्नं धर्मज्ञे स
त्यवादिनि महापक्षधिनित्यार्ये निक्षेपयन्निक्षेपेद्दुधः १३९ यो यथा निक्षेपेद्दुस्तयमर्थं यस्य मानवः
सतं यवग्रहीतव्यो यथा दायस्तथाग्रहः १८० यो निक्षेपेत्पंच्यमानो निक्षेपेत्तु नृपयच्छति सयाच्यः प्राड्वि
वा केन तन्निः क्षेतुरमन्विथौ १८१ सास्यभावे प्रणिधिभिर्विद्यो रूपा समन्वितैः अपदे शैश्च सन्यस्य
हिरण्यतस्मै तत्स्वतः १८२

तथैव आत्मीयस्मात्पुनः प्रकारेण समर्पणं तेनैव प्रकारेण ग्रहणं न्याय्यं सदुस्त्यापितं कृत्वा देन्नि
क्षेप्तास्तयमेव मुद्रांभित्वा दावदतिममेदं तु लथिला समर्पयेत्यभिधानं दंडाद्यर्थम् १८० यो निक्षेपेति यः पुरुषो दोहिमे निक्षिप्तं
हिरण्यं दिदृश्या भित्ते व निक्षेप्ता प्रार्थ्यमानस्तस्य यदान समर्पयति तदा निक्षेप्ता ज्ञापिते प्राड्विवा केन तस्य निक्षेपे तु रसन्निधौ याचनी-
यः किं कृत्वा किं याचनीय इत्याह १८१ सास्येति प्रथम निक्षेपे सास्यभावे स्वकीयसस्येऽप्यारपुरुषैः अतिक्रान्त बाल्यैः सौम्यादि
भिर्नृपे पदवादि व्याजाभिधायिभिर्हिरण्यं नितत्वेन तत्र निक्षेपयित्वा तेनैव चारपुरुषैः स निक्षेपधारा प्राड्विवा केन चारपुरुषा निक्षिप्त

सर्वर्णयान्यः १८३ सयदीति सनिक्षेपधारीयथान्यस्तंसमुद्रं चायथाकृतं कटककुटुदाकारेणरचितंयदितथैवप्रतिपद्येततस्यमस्ति
गृह्यतामिति तदापरेणपूर्वनिक्षेप्राद्गुवाकेवेदिनायन्निक्षेपमिष्यतेतत्रनकिंचिदस्तीतिज्ञातव्यम् १८३ तेषामिति तेषां
चारुपुरुषाणाम्यन्निक्षेपसंहिरण्ययथान्यस्तपरितन्यदद्यानदा द्वावपिनिक्षेपोज्ञापितचारसंबंधिनोसंपोद्यदापनीयः स्यादित्येवंरूपो
धर्ममिश्रपः योनिक्षेपमित्यादिस्त्योक्तचतुष्टयस्यचेष्टाएवपाठक्रमोभेधातिविशेषो जदेवादिभिर्निश्चितः गोविंदराजस्तु साक्ष्यभावेन
पिधिभिरीरित्त्योक्तोऽतएवपठितः नदात्तचार्यसंगतिः नवावृद्धास्मायादरः १८४ निक्षेपइति निक्षेप्यतइतिनिक्षेपः सुद्रोक्तम
गणितंवायन्निधीयतेस्तपनिधिः आह्वाणपरिभाजकवदुपदेशभेदः तौनिक्षेपोपनिधीनिक्षेपसिउपनिधातरिजीवितिप्रत्यनंतरे
नदीपुत्रादीनदनंतरेत्वनधिकारिणिकदाचिन्नदेयौयतस्तस्यपुत्रादेरपिपितुरसमर्पणाविनाशेनौनिक्षेपोपनिधीनम्यतः निक्षेप

सयदिप्रतिपद्येतयथान्यस्तंयथाकृतम् नतत्रविद्यतेकिंचिद्यत्परैरभियुज्यते १८३ तेषान्नदद्या
द्यदितुतद्विरुण्ययथाविधि उक्तोनिगृह्यदाव्यः स्यादितिधर्मस्साधारणा १८४ निक्षेपोपनिधीनित्य
नदयोप्रत्यनंतरे नश्यतोविनियानेतावनिपातेत्वनशिर्नो १८५ स्वयमेवतुष्टोदद्यान्मृतस्यप्रत्यनत
रे नसराज्ञानिगोक्तव्योननिक्षेपुत्थवधुभिः १८६ अच्छलेनैवचान्विच्छेत्तमर्थप्रोतिपूर्वकम् विचा
यतस्यवातुनसाम्नेवपरिसाधयेत् १८७ निक्षेपेष्वेषुसर्वेषुविधिः स्यात्स्वरिसाधने समुद्रेनामुयात्किं
विद्यदितस्मान्नसहरेत् १८८

धारिणाच्चेदौ स्यातांपुत्रादेः पितुश्चपुनरविनाशो कदाचिदविनाशिनो स्यातां तस्मादनर्थसं
देहान्नदेयौ १८५ स्वयमेवेति निक्षेपुर्धृतस्य निक्षेपधारी तद्गुवाधिकारिणिपुत्रादीनदनम्यर्थितः स्वयमेवयः समर्पयतिसराज्ञानि
क्षेपुः पुत्रादिभिर्विचर्यनदपित्यधितिः क्षिप्तमस्तीतिनाक्षेपमव्यः यदिकयंविद्वांतिः स्यात्तदा १८६ अच्छलेनैवेति तत्रस्थेधनांतरसद्
वलक्षणवाक्यं सामादिरपरिहारेणैव प्रतिपूर्वकं निश्चितुयात्तनुमुद्रादिनादिव्यादिदानेन निक्षेपधारिणः शीलमवेत्यधार्मिकोयमि
ति ज्ञात्वा साममयोगेन निश्चितुयान् १८७ निक्षेपेति सर्वेषु निक्षेपेषु अपक्रियमाणेषु एव साक्ष्यभावे स्यादित्पूर्वोक्तविधिनिर्णय

सिद्धोऽस्मात् सुद्रितादौ पुनस्तस्य निक्षेपधारी यदि च भ्रममुद्रादिना न किमप्यपहरेत्तदा तस्मिन्नापितेन किं दूषणं प्राप्नुयात् १८८ चो-
देरिति चौरैः सुविभक्तकेन देशान्तरं प्रापितं अग्निना वा दग्धन्निःक्षेपनिक्षेपधारी न दद्यात् यदि त्वस्य तस्मान्ना किंचिदप्यपहरति
१८९ निक्षेपस्येति निक्षेपस्यापह्नेतारमनिक्षिप्य याचितारं सर्वैः सामादिभिः उपाये वैदिकैश्च शपथैरग्निहरणादिभिर्नृपैर्नि-
रूपयेत् १९० यो निक्षेपमिति निक्षिप्तधनं योनसमर्पयति यस्या निक्षिप्तं प्रार्थयति तौ द्वौ स्वर्णमुक्तादौ महति विषये चौरव दंड्यौ
स्वल्पविषये तात्रादौ तत्समं दंडनीयौ १९१ निक्षेपेति निक्षेपापह्णानि क्षिप्तसमधनं दंडयेत् समाशिष्टत्वात् अनिक्षिप्य याचि-
तारमपि न च पुनरुक्तिः महत्त्वपराधे ब्राह्मणेतरस्वचौरवदिति पूर्वञ्चोकेन शरीरदंडस्यापि प्राप्तौ तन्निवृत्त्यर्थं भिदम् दापयेदिति

चौरैर्हृतं जलेनोदमग्निना दूग्धमेव वा न दद्याद् यदि तस्मात्सनसंहरंति किंचन १८९ निक्षेपस्यापह-
तारमनिक्षेप्तारमेव च सर्वैरुपायैरन्विच्छेच्छपथैश्च वैदिकैः १९० यो निक्षेपन्नापयति यस्या निक्षि-
प्य याचते तावुभौ चौरवच्छास्यौ द्वाव्यो वा तत्समदमम् १९१ निक्षेपस्यापह्णारतत्समदापयेद्दमम् त-
थोपनिधिहत्तारमविशेषेण पाथिवः १९२ उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यहरन्तुरः समहायः सहतव्यः
प्रकृशां विविधैर्वैद्यैः १९३ निक्षेपोयः कृतो येन यावाश्च कुलसन्निधौ तावानेव सविज्ञेयो विभ्रुवन् द-
डमहति १९४ मिथोदायः कृतो येन गृहीतो मिथ एव वा मिथ एव प्रदातव्यो यथादायस्तथाग्रहः १९५

यस्मात् न चार्त्तनेन पूर्वञ्चोक्तवैयर्थ्यम् अस्याप्रथमापराधविषयत्वात् पूर्वोक्ताप्यासे चोरोक्तमहासाहसादि धनदंडावरोधकत्वात् उप-
निधिमुद्रादि विहितानिहित धनम् तस्यापह्णारं कश्चित् विशेषण राजा दंडयेत् १९२ उपधेति राजालयिकृष्टः तस्मात्त्वारक्षाभिमान-
धनं देहि धनकन्यालाभोपकरणं वाः नृतमतिः यः परद्रव्यगृह्णाति सच्छादधनसहकारिसहितो बहुजनसमक्षं करणशिरश्छेदा-
भिर्नाना प्रकारैर्वधोपायैः राजा हंतव्यः १९३ निक्षेपेति यः स्वर्णादियवत्परमभिर्भितो येन साक्षिसमक्षं निक्षेपः कृतः तत्र परिमाण-
ादि विप्रतिपत्तौ साक्षिबचनान्तावानेव विज्ञातव्यः विप्रतिपत्तिकुर्वन् अव्येतदुक्तानुसारेण दंडदाय्यः १९४ मिथोदाय इति रहसि-

निक्षेपोपितो निक्षेपधारिणा चरहस्येव प्रत्यर्पणीयः न प्रत्यर्पणे साक्ष्यपेक्षं यस्मात् येनैव प्रकरणदानं तेनैव प्रकरणप्रत्यर्पणं दातव्यं इति श्रवणा निक्षेपधारिणो यं नियमविधिः यो यथा निक्षेपे हस्तं रति तु निक्षेपसु निर्णयमर्थं ग्रहीतव्य इति श्रवणात् अतो न पौनरुक्त्यम् १९५
 निक्षेपस्येति राजानि क्षिप्तस्य धनस्यासमुद्रस्य मुद्रादिद्युतस्य वा उपनिधिस्तु एतत्तथाभीत्या कतिचित् कालं भोगार्थमपि तस्यानेनोक्तप्रकरणेन्यस्तधनधारिणमपीडयन् निर्णयं कुर्यात् १९६ धिक्क्राणीते इति अस्वासीयः स्वाभिनात्माननुगतः परकीयं द्रव्यं धिक्क्राणीते चस्तुतश्चौरमचौरमत्मानं मन्यमानं तं साक्षित्वन् कारयेत् न कुञ्चविदपि प्रमाणानुर्यादित्यर्थः १९७ अवहार्येति एवंपरस्वविक्रयी यदि तस्माभिर्नोच्चादिपरत्वेन सान्वयः संबंधी भवति तदा षट्पणशतानि अवहार्यो दंडनीयः यदि पुनः स्वाभिनाः संबंधी न भवति अपसरश्च न स्यात् अपसरत्वेन नास्मात् सकाशादज्ञमित्यपसरः प्रतिग्रहकयादिः सयस्य स्वाभिर्न संबंधी भवति इति सूत्रादेः सकाशात्

निक्षिप्तस्य धनस्यैवं प्रीत्योपनिहितस्य च राजा विनिर्णयं कुर्यादक्षिपवन्त्यासधारिणम् १९६ धिक्क्राणीते परस्य स्वयोः स्वामी स्वाभ्यसमतः न तन्वयेत साक्ष्यं तु त्तनमस्तेन मानिनम् १९७ अवहार्यो भवेच्चैव सान्वयः षट्शतदमम् निरन्वयो नपसरः मातुः स्वाचौरकिल्बिषम् १९८ अस्वाभिना कृतो यस्तु दायो विक्रय एव वा अकृतः स तु विज्ञेयो व्यवहारपथा स्थितिः १९९ संभोगो दृश्यते पत्रनदृश्ये तागमः क्वचित् आगमः कारणतत्र न संभोग इति स्थितिः २०० विक्रयाद्यो धनं किंचिद्गृहीयात्कुलसंनिधौ क्रयेण सा विशुद्धं हिन्याय तोलमते धनम् २०१

भास्तिनदाचौरसंबंधिपापं प्रामोति दंडनीय इत्यर्थः १९८ अस्वाभिनेति अस्वाभिनायत्कृतं यदंतं विक्रीतं वा तदकृतमेव बोद्धव्यम् व्यवहारे यथा मर्यादा तया कृतं न भवतीत्यर्थः १९९ संभोग इति यस्मिन् वस्तुनि संभोगे विद्यते कथादिस्तु एतस्मात् भोगास्ति तत्रागम एव प्रमाणं भोग इति शास्त्रमर्यादा २०० विक्रयादिति विक्रीयते अस्मान्नि विक्रय देशो विक्रयः ततो यः क्रयधनं किंचिद्भाव हर्त्तुं समूहसमस्तं क्रियते क्रयो मूल्यतेन यस्या दृष्टं होयात् अतो न्यायनायास्वाभिर्विक्रेतृसकाशात् क्रयणाद्विशुद्धं धनं भवते २०१ अथेति अथ मूल्यमस्वामी विक्रेता मरणादेशात् रातिगम

नादिना हर्तुं शक्यते प्रकाशक्रयणेचासौ निश्चितः न दादंडानर्ह एव केताराजासुच्यते नष्टधनस्वामी च यदस्माभिर्नाशिक्रीतं द्रव्यं
केतुर्हस्ताच्छ्रित्यते अत्र च विधयोर्द्धमूल्यं केतुर्दत्त्वा स्वधनं स्माभिर्नाश्रित्य दाहं हस्यतिः बणिग्वीथीपरिगतं विज्ञातं राजपुरुषैः अ
विज्ञाताथ यात्कीर्तिर्विक्रेता यत्र वाधृतः स्वामी दलार्द्धमूल्यं तु ग्रहणहीयात्स्वकं धनम् अर्द्धद्वयोरपरहृतं तत्र स्याद्वावहारतः २०२
न्येति कुंकुमादिद्रव्यं कुंकुमादिना भिन्नीकृत्य लनविक्रयं न च्चासारसारमित्यभिधाय न च तुलादिना न्यूनन्यपरोक्षावस्थितान्तराणां
दिनास्थितिं रूपं अत्रास्त्वामि विक्रयसाहस्यदत्त्वा भिविक्रयदंड एव स्यात् २०३ अन्यांचेति श्रुत्कदेयाश्रुत्कव्यवस्था काले निरव
द्यां दर्शयित्वा यदि सावधावराय दीयते तदा द्वे अपिकन्येते नैवेकेन शक्येनासौ वरः परिणयत इति मनुराहं शुल्कग्रहणपूर्वककन्या-
यादानस्य विक्रयरूपतादर्थ्यकयविक्रयसाधर्म्येणास्याचाभिधानम् २०४ नोन्मनेति उन्मन्नायास्तथाकुष्ठवत्यायाचासुभ्रतभैरु

अथमूलमनाहार्यमकाशक्रययोधितः अदंडयोमुच्यते राजानाष्टिकोलभते धनम् २०२ नान्यद्
न्येन सप्तशृत्पुविक्रयमर्हति न चासारं न च न्यूनं न दूरेण तिरोहितम् २०३ अन्यांचेद्दर्शयित्वा न्यावा
ढः कन्यामूदीयते उभेते एकश्रुत्केन त्रहदित्यत्र वीन्मनुः २०४ नोन्मन्नायानकुष्ठित्यान च यासृष्टमैशु
ना पूर्वदोषानभिरव्याप्यमदाता दंडमर्हति २०५ अस्विगदिष्टतृतीयशस्वकमपरिहापयेत् तस्य क
मानुश्रुपणदेयौ शस्सहकतृभिः २०६ दक्षिणास्तत्र दत्तास्तस्वकमपरिहापयन् कृत्स्नमेव लभेता-
शमन्यूनैव च कारयेत् २०७ यस्मिन्कर्मणि यास्तु स्वरुक्ताः प्रत्यगदक्षिणाः स एव ता आददीत भजे
रन्सव एव वा २०८

नातस्यात्राह्मणादि विवाहात्पूर्वमुन्यादादीन्दोषान्नरस्य कथयित्वा दंडाहो निभवति तेनाकथने दंडदतिग
म्यते यस्तदोषवतां कन्याभितिव स्याति अथ संप्रभूय स मुश्चानमाह २०५ अस्ति गिति यज्ञोक्तवरणश्रुत् कथयदिकिं विलर्मक-
त्वा व्याध्यादिना कर्मत्स्यजति तदानस्येतरं अस्तिग्भिः पर्यालोच्य कृतानुसारेण दक्षिणां शोदेयः २०६ दक्षिणेति माध्यंदिन स
दक्षिणा काले दक्षिणास्तदत्तास्तव्याध्यादिना कर्मपरित्यजन्नुशाख्यात् कृत्स्नमेव दक्षिणा मागं लभेत्कर्मशेषं प्रकृतमन्येन
रयेत् २०७ यस्मिन्निति यस्मिन्कर्मण्याधानादौ अंगमंगं प्रति यादक्षिणा यत्संवेधेन युताः स्युः स एव ता आददीत न तच्छाग

मात्रं सर्वविषयगृह्यन्ति संशयः अत्र भित्तिं माह २०८ रथमिति केषां चित् शालिनाभाधानेऽध्वर्यवे रथो देयत्वेनास्मायते
ब्रह्मणे चाम्बः उद्गात्रे सोमऋषय ह न शक्यतमो व्यवस्थान्नान्नसामर्थ्याद्यादक्षिणायत्संबधत्तेन श्रूयते स एव तासा ददीत संप्रति यन्निवि
धाने दक्षिणा विभागमाह २०९ सर्वेषां भित्तिं तं शतेन दीक्षयतीति श्रूयते तत्र सर्वेषां षोडशानां त्रिलिङ्गमध्वर्ये सुरव्याक्रुतलिङ्गः होत्रक
र्युग्महोद्गातारः समग्रदक्षिणायास्ते अर्द्धहाराः अष्टचत्वारिंशो भ्राजो भवेति अत एव कात्यायनेन यद्वा दशाद्योऽप्यदतिप्रत्येकं दशशो
दानं विहितम् यद्यपि तस्यार्द्धपंचाशद्भवति तथापीह न्यूनार्द्धग्रहणेनापि रसे अर्द्धेन उच्यते सामीप्यादपरैर्भोजावरुणयोः प्रतिप्रस्थातृभ्रा
ह्मणाच्छ्रिभिमस्तोतारस्ते मुख्यलिङ्गुद्गात दक्षिणा र्द्धग्रहणेनार्द्धेन उच्यते तृतीयोऽच्छावाकूने धाम्नीध्रमिति हर्त्तारः ते सुरव्यात्विक्
ग्रहीतस्य तृतीयमंशं लभन्ते पादिनस्तु ग्रहणेन तृप्तं दक्षिणा एते मुख्यत्वे कृद्गातस्य चतुर्थमंशं ऋमते एतच्च षट्द्वितीयेभ्यः वत

रथं हरेत चाध्वर्युर्ब्रह्माधाने च वाजिनम् होता वापि हरेदस्य मुद्रा ताचाप्यनः क्रये २०९ सर्वेषां मर्दिनो
सुरव्यास्तदङ्कुना र्द्धेनोपरे तृतीयं नस्तृतीयांशं श्रूयतु रथोशाश्रवपादिनः २१० संप्रयस्मानि कर्माणि कुर्व
द्भिरिह मानवैः अननविधियोगेन कर्तव्या शक्यत्वात् २११ धर्मार्थयेन दत्तं स्यात्कस्मै चिद्वाचते धनम्
पश्चाच्च न तया तस्यान्वदेयतस्य तद्भवेत् २१२ यदि संसाधयेत्तत्सु दण्डाभिनवापुनः राजा दाप्यः स
वर्णस्यान्नस्य स्तोयस्य निष्कृतिः २१३ दत्तस्यैवोदितं धर्म्यायथा वदनपत्रिभ्या अत ऊर्ध्वमेव स्या भिवेत
न स्यान्नपत्रिभ्याम् २१४

स्वस्तुतीयेभ्यस्तिस्मश्रुतुर्थेभ्य इति सूत्रपता कात्यायनेन स्फुटोक्तम् २१० संभूयेति मिलित्वा गृह निर्माण
दो निस्तर्कमार्गि लोकेऽप्यपि स्मृता धार्यादिभिश्च मनुष्यैः कुर्वद्भिरनेन यज्ञदक्षिणा विधिना श्रयणेन व्यापाराद्यपेक्षया प्रागकल्पना कार्या
इदानीं दत्तानपकर्माह २११ धर्मार्थमिति येन यागादिकमार्थकस्यै चिद्वाचमानाय धनं दत्तं प्रतिश्रुतं चापश्चाच्च तद्धनमसौ यागार्थं निधिनि
युजीत तदा तत्तमपि ग्राह्यं प्रतिश्रुतं न देयं यदाह गौतमः प्रतिश्रुत्याग्रेऽधर्मसंयुक्ताय न दद्यात् २१२ यदिति यदि दत्तमसौ गृहीत्वा
लोभादहंकाराद्वा न लज्जति प्रतिश्रुतं वा धनं त्वेन गृह्णाति तदा तत्सर्वो रमायस्य सशब्दार्थे राजा स्रग्गं दंडं दापनीयो भवति २१३ दत्तस्येति

एतद्वत्तस्याप्रतिपादनं धर्मादनपेनंतदुक्तं अतोऽनंतरं भूतेरसमर्पणादिकं वक्ष्यामि २१४ स्मृत इति योष्मृतिपरिक्रान्तो व्याध्यपीडि-
तो यथानिस्तूपितं कर्माहंकारान् कुर्वन् कर्मनिस्तूपेण स्फवर्णादिकृष्णालान्यद्यौ दंडनीयः वेतनं चास्य न देयम् २१५ आर्त्त इत्यादि य-
दाव्याध्यादिपीडया कर्मन करोति यादृक् भाषितं तादृक् कर्म कुर्यात् वेतनं च चिरकालादपि लभेतैव २१६ यथोक्तमिति यत्कर्म यथाभा-
षितं पीडितोऽन्येन कारयेत्कर्मस्योवान् कुर्यात् नानापिकारयेत्तस्य किंचित् शेषस्य कृतस्य कर्मणो वेतनं न देयम् २१७ एषधर्म इति
याव्यवस्था वेतनादानास्य कर्मणो निःशेषेणोक्ता अतोऽनंतरं संविद्यतिक्रमकारिणं दंडादिव्यवस्थां विध्यामि २१८ योऽग्रामेति
मदेराशब्दाभ्यां तद्वास्मिन्नेलक्ष्यते संघो वणिगारिसमूहः इदमस्माभिः कर्तव्यं परिहार्यतामित्येवं रूपं संकेतं भत्यादिशपथेन कृत्वा त-

स्मृतो नानोर्त्तन कुर्याद्योदपार्त्तकर्म यथोदितम् स दंड्यः कृष्णालान्यद्यौ न देयं चास्य वेतनम् २१५ आर्त्तस्तु
कुर्यात्स्यस्थः सन् यथाभाषितमादितः सदीर्घस्यापि कालस्य तूच्छमेतं वेतनम् २१६ यथोक्तमर्त्तः स्फ-
वर्णो वायस्तत्कर्म न कुर्यात् न तस्य वेतनं दयमल्योनस्यापि कर्मणः २१७ एषधर्मोऽरियलेनोक्ता वेतना-
दानकर्मणः अतः ऋण्यस्यामि धर्मसमयभेदिनाम् २१८ योऽग्रामदेशसंघानां कृत्वा सत्येन संविदम् वि-
संवदेन्नेरोलोभान् यद्वा हिमवाभयेत् २१९ निगृह्य दापयेच्चैनसमयव्यभिचारिणम् चतुःस्फवणीन्सु-
विचारिणाम् २२० एतदंडविधिकुर्वान्दार्मिकः शुद्धिं योपतिः ग्रामजानि स मूहं सुभसमयव्य-
च २२२

भार्ये यो भरो लोभादिना निःकारमेतं राजाराष्ट्रान्निर्वासयेत् २१९ निगृह्येति अयचैनं संविद्यतिक्रमकारिणं निवे-
चतुःस्फवर्णान्यपि न कान् प्रलेकं चतुःस्फवर्णपरिभितान् राजतं च शतमानं विशाल्य धिक्करिका शतत्रयपरिमाणं त्रयमेतद्विषयला-
घयगौरवापेक्षया समन्वितं व्यस्तं राजा दंडं दापयेत् २२० एतदिति ग्रामेषु ग्राह्यजानि स मूहं सुभसमयव्यभि-
चिं धर्मप्रधानो राजानुमिच्छेत् २२१ क्रीलेति क्रीत्वा विक्रीय ना किंचिद्व्यं विनश्यत् रूपं स्थिराध्यस्व भिनाभ्यादियस्स लोके पञ्चान्तो

आयतेनसाधुमयाक्रीतमितिक्रीतंदशाहमधेप्रत्यर्पयेत् विक्रीतं चागृणहीयात् २२२ परेणेति दशाहाद्द्विक्रीतन्नत्यजेत्
 नापिविक्रीतं विक्रयिकोबलेन दापयेत् विक्रीतं बलेन गृह्ण परिजन्त्राज्ञापयता निदंड्यः २२३ यस्त्विति नोन्मत्तायादतिस्मा
 मान्येनोक्तंदंडविशेषाभिधानार्थमिदमुन्मादादिदोषानकथयित्वादोषवतीकन्यावराययः प्रयच्छति तत्स्वराजास्वयमादरेण यणव
 त्तिपणान् दंडं कुर्यात् अनुशास्य प्रसंगेनैतलकन्यागतमुच्यते २२४ अकन्येति नैयंकन्यास्ततयो निरयिभित्तोमनुव्योद्वेषेण झुंया
 तस्याउक्तदोषमविभाषयन्पणशतं राजा दंडमकल्पयेत् युक्तस्यास्याकन्येति वादिना दंडोयस्मात् २२५ पाणिग्रहेति अयमपणनु
 देवं कन्या अग्निमयसतेत्येवमादयो वैदिकामनुष्याणां मंत्राः कन्याशब्दव्यवणालकन्यास्वेव्यवस्थिताना कन्या विषये क्वचित् शास्त्रे
 र्मिवाहा मिसृष्टे व्यवस्थिता असमवेता आस्म्यात् अतएवाह ताः स्तनयो न यो वैवाहिकमंत्रैः संस्क्रियमाणा अपियस्मादपगतधर्मविवा

परेण तु दशाहस्थ न दद्यान्नापि दापयेत् आददानोदद्वैवराज्ञा दंड्यः शतानिषट् २२३ यस्तु दोष
 वती कन्या मनारब्धाय मयच्छति तस्य कुत्रान्तृपो दंडस्वयपूणावतिपणान् २२४ अकन्येति तु यः क-
 न्यां ब्रूयाद्द्वेषणमानयः स शतं प्राप्नुयाद्दंडनस्या दंडमदशयन् २२५ पाणिग्रहणिका मंत्राः कन्यास्व
 यप्रतिष्ठिताः नाकन्यासकृच्चिन्तृणालुप्तधर्मक्रियाहिताः २२६ पाणिग्रहणिकामत्रा निचयतदारल-
 क्षणम् तेषां निष्ठालुविशेषा विद्विः सप्तमेपदे २२७

हादिशालिन्यो भवन्ति नासौ धर्म्यो विवाह इत्यर्थः न तु स्तनयो न
 वैवाहिकमंत्रहोमादिनिषेधकमिदं यागर्षिणा संस्क्रियते न थाबोदुः कन्यासमुद्भवमिति स्तनयो नैरपि मनुनैर्यविवाहसंस्कारस्य ब-
 द्यमाणात्तात् देयलेन तु गांधर्वेषु विवाहेषु पुनर्वैवाहिको विधिः कर्त्तव्यश्चात्रिभिर्वर्णैः समयेनानि साक्षिक इति गांधर्वेषु विवाहेषु
 होममंत्रादिविधिरुक्तः गांधर्वेषु पगमनपूर्वकोपि भवति तस्य क्षत्रियविषये सधर्मलं मनुनोक्तं अतः सामान्यविशेषन्यायात् इतर
 विषयोयं स्तनयो निविवाहस्याधर्मलोपदेशः २२६ पाणिग्रहणिकेति वैवाहिकामत्रा निचयतं निश्चितं भ्रातृले निमित्तं मंत्रैर्यथाशा
 स्त्रप्रसूते र्भार्यालेन निच्यतेः तेषां मंत्राणां सखासप्तपदी भवेति मंत्रेण कल्पनया सप्तमेपदे भार्यात्वनिधत्तेः शास्त्रज्ञैः निष्प

निर्विजोयाएवंचसप्तपदीदानात्प्राप्तार्थत्वाभिप्यतेः सत्यनुशयेजह्यान्नोत्त्वम् २२७ यस्मिन्निति न केवलं क्रयएव अन्यत्रापि
यस्मिन् यस्मिन्संबधिलेनादौ कार्यस्य पश्चात्ता योजायते तमनेन दशहविधिना धर्मादिनयेते मागेनृपः स्थापयेत् २२८ पशुद्वि
ति गवादिपशुद्विषये स्वाभिनां पालानां व्यतिक्रमे जाते विवादं स स्वार्थं यथा तया व्यवस्थावस्थापि २२९ दिवेति दिवापय्यन्नां
पालहस्तन्यत्तानां योगक्षेमविवये पालस्य गर्हणीयता रात्रौ पुनः पालप्रत्यर्पितानां स्वाभिगृहस्थितानां स्वाभिन्नोदोषोऽन्यथा तु य
दिरात्रापि पालहस्तगता भवन्ति तत्र दोष उत्पन्ने पालएव गर्हणीयता अभ्योति २३० गोपः क्षीरेति योगोपालारव्यो भृत्यः क्षीरेण
न भ्रक्ता दिना स्वस्वाम्यनुज्ञाया धर्षितो गोम्यः अष्टाशमेकांशं भृत्यर्थं दुह्यात्साभक्तादिराहिते गोपाले भृतिः स्यात् एवं चैकगवीक्षीर

यस्मिन् यस्मिन् कृते कार्यस्येहानुशयो भवेत् तमनेन विधानेन धर्मे पशुधनिवेशयेत् २२८ पशु
पुस्वाभिनां च यपालानां च व्यतिक्रमे विवादं स प्रवस्थापि यथावद्धम तत्त्वतः २२९ दिवावक्तव्यता
पालरात्रौ स्वाभिनिर्दूहे योगक्षेमेऽन्यथा चैतु पालो वक्तव्यता मियात् २३० गोपः क्षीरभृतो यस्तस
दुह्याद्विशानो वराम् गास्याभ्यनुमते भृत्यः सास्यात्पाले भृते भृतिः २३१ नष्टविनष्टं कृमिभिः श्वहृतं
विषममृतम् हीनपुरुषकारेण मृदात्तालएव २३२ विषुष्यतु हतचौरैर्न पालो दातुमर्हति यदि
देशे च काले च स्वाभिनिःसृस्य शांसति २३३ कर्णाचर्म च वालाश्च बांस्ति स्नायुचरोचनाम् पशुषु स्वाभि
नो दद्यान्मृतं श्वगानि दशयेत् २३४

तं श्वभिः स्वादितं हतं विवरादिपातं मृतं दर्शनेन चैतत्पालसंबधि रक्षाकारव्यपुरुषव्यापाररहितं मृतं पलायितं गवादिपशुपाल
एव तु स्वाभिने दद्यात् २३२ विषुष्येति चौरैः पुनः पटहादि विषुष्य हतं पालो दातुन्मर्हति विषुष्येति चौराणां बहुल्यप्रबल
त्वकथनपरस्मान्निहिते देशे हरणकालानंतरमेवात्सीय स्वाभिनिः कथयति २३३ कर्णाचर्म स्वयं मृतेषु पशुषु कर्णचर्मलांगूल
प्रवाला न्नाभे रथोभागा स्नायुचरोचनाः स्वाभिनां दद्यात् अन्यानि च विन्हा निभृगसुरादो निदर्शयेत् २३४ अ-
७

अजायिकेति अजाय्य अविनाश्या अजायिकं वाच्यं प्रभृतीनि चेति ढं ढं कृद्वावः तस्मिन् जयायिकेष्टकैः परिहृतं सति पालेनाग
च्छ्रित्यामजामेडकां वा नेष्टको हन्यात्स पालस्य दोषः स्यात् २३५ तासां चेति तासां जयायिकानां पालेन नियमितानां यत्नाद्यदि
कश्चिदुक्तश्चिदुत्तुल्यलक्षितो यां कां विहन्त्यात्तल्लस्तत्र दोषभाक् २३६ धनुः शतमिति चतुर्हस्तो धनुः शस्यायष्टिः तस्याः
पातः प्रक्षेपो ग्रामसमीपे सर्वास्मिन् दक्षत्वादिहस्तशतानि त्रीन्यायष्टि प्रक्षेपान् यावत् पशुप्रचाराय सम्यक्पनानिदं संरोधपरिहारः कः
यः नगरसमीपे पुनर्यत्रिगुणः कर्तव्यः २३७ तत्राप्सरीति तस्मिन् परिहारस्थाने यदि केन विदन्ता एति कंधान्युपयते तच्चैतत्स शवो म
क्षेयुः तत्र पशुपालानां नृपौ दंडन कुर्यात् २३८ वृत्तिमिति तत्र परिहारस्थाने क्षेत्रे एति कंटकादिमयी तथा विधासुच्छिता कुर्यात् तथा

अजायिके तु संरुद्धेष्टकैः पाले त्वनायति यां मसत्सुष्टको हन्यात्पाले तत्किं ल्यवंप्रवेत् २३५ तासां चे
द्वक्कानां चरतीनां मिथो वने यामुत्सुत्यष्टको हन्यान् पालस्तत्र किं ल्यवो २३६ धनुः शतपशुहारो ग्रा
मस्य स्यात्समततः शम्यापातास्तथा वा पित्रियुगानगरस्य तु २३७ तत्रापरिहृतं धान्यं विहिंस्युः पशवो
यदि न तत्र प्रणये दंडन्वृत्तिः पशुरस्मिणाम् २३८ एतत्तत्र प्रकुर्वीत यामुद्धानि विलोकयन् छिद्रं च
वारयेत्सर्वं च सुकरं सुवालुगम् २३९ पथि क्षेत्रे परिहृतं ग्रामांतो यैः थवापुनः सपालः शतदंडा हो विपा
लान् चारयेत्पशून् २४० क्षेत्रे च न्येषु तु पशुः सपादपणमर्हति सर्वत्र तु स दोदयः क्षेत्रिकस्येति धारणा
२४१ अनिर्दशा हागां सूतां वृषां द्वे वपशूस्तथा सपालान् चाविपालान् चानदड्यान् मयुरं ब्रवीत् २४२

मपरपार्थेऽप्येन विलोकयेत्तस्यां च यत्किं चिच्छिद्रं च सुकरं सुवालुगं सुकरं प्रवेशयोग्यं तत्सर्वं माहृणयात् २३९ पथीति वर्त्य समीपग्रामस
मीपवर्तिनि वा परिहारस्ये क्षेत्रे दत्तवृत्तौ सपालः पशुः पालानि वा रितो रक्षादिना कथं चित्वा विधेयदाभक्षयित तदा पणधानं दंड्यः प
शोश्च दंडां सभात्साल एव दंड्यः विपालान् पुनर्भक्षणं प्रहृत्तान् क्षेत्रं पशुको निवारयेत् २४० क्षेत्रे वृत्ति वर्त्य ग्रामांतं व्यतिरिक्तेषु
पशुर्भक्षयन् सपादपणं दंडमर्हति अत्रापि पाल एव दंड्यः सर्वत्र क्षेत्रे पशुप्रभक्षितं फलस्वामिने पालेन स्वाभिना वा यथापराधं दातव्य
मिति निश्चयः २४१ अनिर्दशा हाभिनि प्रसूताम निर्गतं दशा हां तथा च नृकनूलां किं तोत्सुष्टुष्टुषा हरिहरादि प्रतिमां संबधिपशून्

पालरहितान्वासस्यभक्षणप्रवृत्तान्मसुरदंडधानाहउत्सृष्टवृषाणामपिगार्भार्थेगोकुलेपालेद्धरिणात्सपालत्वसंभवः २४३ क्षे
त्रियस्येति क्षेत्रकर्त्तृथपशसस्यभक्षणोऽयथाकालवपनादौचापराधेसतिथावतोरानभ्रागस्यतेनहानिःकृतांततोदशगुणदं
डःस्यात्क्षेत्रिकाविहितेभृत्यानामुक्तापराधेक्षेत्रिकस्यैवदशगुणार्द्धदंडःक्षेत्रसस्यभ्रमसंगाच्चेदमुक्तम् २४३ एतदिति स्वाभि
नापालानाचारक्षणादपराधेपशूनाचसस्यभक्षणरूपेधर्मप्रधानोभूततिरेतसूर्वोक्तकर्त्तव्यमनुतिष्ठेत् २४४ सीमाभिमिति द्यूयो
ग्रामयोर्मर्यादांप्रतिविप्रतिपन्नावुत्पन्नान्याज्यैषेमासिग्रीष्मरवितापससुक्लतृतातृप्रकटोभूतेषुसीमालिंगेषु राजासीमानिश्चि
तुपात् २४५ सीमावृत्ताभिति न्यग्रोधादीन्वृत्तान्क्षीरिणखंडुंबरादीन्चिरस्थायित्वात्सीमालिंगभूतात्कुर्वेति २४६ गुल्मा

क्षेत्रियस्यात्ययेदंडोभोगाहशगुणोभवेत् ततोऽर्द्धदंडोभृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रियस्यत् २४३ ए
तद्विधानमातिष्ठेद्भूमिकःपृथिवीपतिःस्वामिनाचपशूनाचपालानाचव्यतिक्रमे २४४ सीमाप्र
तिसमुत्पन्नेविवादग्रामयोर्द्वयोःज्येष्ठेमासिनयेत्सीमाक्रमकार्षेयषुसतुषु २४५ सीमावृत्ताभ्यक्तु
वीतन्यग्रोधाभ्यत्यक्तिसुकान् शाल्मलीन्सालतालान्क्षीरिणश्चैवपादपान् २४६ गुल्मान्वेणू
श्चयिविधानूशमीवल्लीस्यलानिच शरान्कुञ्जकृगुल्माश्चनथासीमाननश्यति २४७ तडागान्यु
दपानानिवाप्यःप्रस्त्रवणानिच सीमासधियुक्तार्थाणिदेवतायतनानिच २४८ उपच्छन्मानिचान्या
निसीमालिगानिकारयेत् सीमाज्ञानेनृणांवादीक्ष्यनित्यंलोकेविपद्यम् २४९

णंश्चभसुरकंदकत्वाल्यकंदकत्वादिभेदेननानाप्रकारासीमावृक्षान्वल्लताःस्थानानिह्रिभिसोन्नतभूभागान्शरान्कुञ्जकृगु
ल्माश्चप्रचुराःत्यभोगत्वेनादार्थपृथक्निर्दिष्टान्सीमालिंगभूतान्कुर्यात् एवंकृतेसीमाननश्यति २४७ तडागानिति तडा
गकुपदीर्घिकाजलनिर्गममार्गदेवगृहाणिसीमारूपेणग्रामदूयसंधिस्थानेषुकर्त्तव्यानि एतेषुसीमानिर्णयायविरव्याप्यकृते
उदकाद्यर्थिजनाऽपिश्रुतिपरंपरयाचिरकालेपिसाक्षिणोभवति २४८ उपच्छन्नानीत्यादि सीमानिर्णयेसर्वदाऽस्मिन्लोके

मनुष्याणां विप्रममज्ञानं दृष्ट्वा ३ भ्रिहितव्यतिरिक्तानि गूढानि चक्ष्यमाणानि सीमाविन्धानि कारयेत् २४९ अश्मेति यानीति प्रस्त
स्थिगोवालतुषभस्मकर्पटिकाशु फगोमयपकेष्टकां गारपाषाणकर्परसिकताअन्यान्यव्येवंप्रकाराणि कालोजनकार्यसा ३ स्थिम
तीनियानि निरकालेनापि भूभिरात्मसात् न करोति तानि ग्रामयोः संधिषु सीमायां प्रक्षिप्य लुंभेयेतानि सीमांतरेषु निधापयेदिति बृह
स्पतिवचनात् स्मृत्युल्लापणव्यातिरिक्तानि कुंभेषु कृत्वा यच्छन्नाभिभूमौ निरवायधारेयत् २५० २५१ एतैरिति विवदमानयो-
र्ग्रामयोः प्रारुक्तं रेतैरुक्तं विन्दै राजा सीमा मुनयेत् वसतोः पुनरविच्छिन्नया फलत्तया सीमानिर्णयोनतु त्रिपुरुषादिकतया तस्याधिः
सीमेति पदं दत्तत्वात् ग्रामद्वयसंधिस्थानाद्यादि प्रकृहेन च पारावारग्रामयोः सीमानिश्चिनुयात् २५२ यदीति यदि पच्छन्मकारा

अश्रमनो ३ स्यानि गोलालां स्तूषाभस्मकपालिकाः करषभिषु कुंगारां च्छुर्करावा लुकास्तथा २५० या
निचैव प्रकाराणि कालाद्भूमिं सूक्षयेत् तानि संधिषु सीमायामप्रकाशानि कारयेत् २५१ एतैरिति
ये सीमारजाविवदमानयोः पूर्वमुक्त्या च मततमुदकस्यागमेन च २५२ यदि सशय एव स्यात् लिंगाना
मपि दर्शनं साक्षिप्रत्यय एव स्यात् सीमावादि निर्णयः २५३ ग्रामीयककुलानां च समक्षसीम्नि सा-
क्षिणः प्रष्टव्याः सीमालिंगानि तयोश्चैव विवादिनोः २५४ तेषु शास्तु यथा भूयुः समस्ताः सीम्नि निश्चय
म् निवभीयात् तथा सीमा सर्वास्तांश्चैव नामतः २५५ शिरोभिस्ते गृहीत्वो वा स्त्रिविणो रक्तवाससाः स्रक्त
तैः शापिताः स्वस्त्वेनैव युक्ते समजसम् २५६

लिंगं दर्शनेपि प्रच्छन्नांगारादितु पाअसीस्थानांतं गीत्वा निस्वात्तान्यं-
सीमातरुन्यग्रोभः इत्यादिसमस्त एव यदि संदेहः स्यात् तदा साक्षिप्रमाण एव सीमाविवादनिश्चयो भवेत् २५३ ग्रामीति ग्रामिक-
जनसमूहानां ग्रामद्वयस्थानि युक्तयोर्वादि प्रतिवादिनोश्च समक्षं सीमाविषये सीमास्त्रिंशंसंदेहं लिंगानि साक्षिणः प्रष्टव्याः २५४ तै-
रिति तेषु साः साक्षिणः समस्ता द्वेधेन सीमाविषयेन प्रकरणनिश्चयं भूयुः तेन प्रकारेणाविस्मरणार्थं पत्रे सीमां लिखेत् ततांश्च स-
र्वानेयसाक्षिणो नाम विभागतो लिखेत् २५५ शिरोभिरेति तेषां क्षिण इति सामान्य अवगोपित रक्तस्त्रावाससाः सीमानं ये सुरितिया

नवत्स्यवचनान्तरक्तपुष्पमाद्यापरिणोलोहितवाससोमस्तकेष्टुल्लोष्टानिगृहीत्वायदस्माकंस्तुक्रतंतन्निष्फलंस्थादिनिवमा
लीयैः स्मरुतैः शापिताः संतः तांसीमांयथाशक्तिनिर्णयेयुः २५६ यथोक्तेति तेसत्यप्रधानाः साक्षिणः शास्त्रोक्तेनविधानेनविषी
यस्थानिष्याप्यभवंति अतथ्येनतुनिश्चिन्वतः प्रत्येकंपणशतद्वयदंडं दाप्याभवेयुः २५७ साक्ष्येति तत्रसंधिविवादसाक्ष्यभावे-
नतुर्दिशंसमतप्रवाः सामंतास्तस्त्वामिनः चलारोग्यामवासिनः साक्षिधर्मैणराजसमक्षंसीमाभिर्णयंकुसुः २५८ सामंतेति साक्षि-
धर्मैणराजसमक्षमनुभवेननिर्णयमकुर्वतांग्रामवासिनां ग्रामनिर्माणकालादारभ्यमौलानांपुरुषत्रसेणतद्ग्रामस्थानांसीमासाक्षि-
णामभावादसान्वक्षमाणास्तन्निर्दिष्टवचनचारिणः पृच्छेत् २५९ व्याधेति लुब्धकान्पक्षिवधजीविनः गोपालान्भत्स्यजीविनोमूलं

यथोक्तेननयंतस्तेपूर्यंतैसत्यसाक्षिणः विपरीतंनयंतस्तदाप्याःस्युर्दिशंतंदमम् २५७ साक्ष्यमा-
वेतुचत्वारोग्रामाः सामंतवासिनः सीमाविनिर्णयंकुसुः प्रयतारजसन्निधौ २५८ सामंतानामभावेतु
मौलानांसीमनिर्माणम् इमानप्यः सुपुजीतपुरुषान्वनगोचरान् २५९ व्याधच्छाकृत्तुनिकान्नापा-
क्कवन्तान्मूलस्वानकान् व्यालुग्राहास्तुच्छुहतीनन्याश्चवनचारिणः २६० तेपृष्ठास्तयथाऋषुःसीमा
संधिषुलक्षणेन तत्तथास्थापयेद्राजाधर्मैणग्रामयोर्द्वयोः २६१ क्षेत्रकूपतडागानामारामस्यगृहस्य-
च सामंतप्रत्ययोर्ज्ञेयः सीमासेतुविनिर्णयः २६२ सामंताभ्येन्मृधाऋषुःसेतोविवदन्तानृणाम् सर्वेपृथक्
पृथग्दड्यारान्नामभ्यमसाहसम् २६३

राटनजीविनः सर्पग्राहिणः शिल्पौ छवतीनन्यांश्चफलपुष्पेधनाद्यर्थेवनव्यवहारिणः
एतेहिस्त्वप्रयोजनार्थेनेनग्रामेणसर्वदावनंगच्छेयुः न द्वाभसीमाभिज्ञाः सम्भवति २६० तेपृष्ठादिति तेव्याधादयः पृष्ठास्सीमास्त
पेषुग्रामसंधिषुयेनप्रकारेणचिन्हंभूयुः तत्तेनैवप्रकारेणराजादयोधर्मयोःसीमाव्यवस्थापयेत् २६१ क्षेत्रेति एकग्रामेपि क्षेत्रकूप
तडागान्गृहणानीमासेतुविवादसमस्तदेशवासिसाक्षिप्रमाणकएवसर्वादाचिन्हनिष्कयोर्विज्ञेयोनव्याधादिसमाणकः २६२ सामंतो
सीमाचिन्हनिर्भिन्नविषयमानानामनुध्याजांश्चादिसामंतादेशवासिनोभिरव्याहृतुस्तदातेसर्वेयत्येकसाक्षात्प्रमसाहसंदंडनीचाःए

चासामंतरूपाणां पूर्वोक्तद्विशतोदसोऽज्ञेयः २६३ गृहमिति गृहतडागोद्यानक्षेत्राणामन्यतमंभरणं बंधनादिभयकथनपूर्वमाक्र
हरणोपंचपणशानानिदंडनीयः स्यात्स्वातंत्र्याद्विशतोदमः २६४ सीमेति लिंगसाक्ष्यभावेसीमायां परिच्छेत्तुमशक्यायां राजैवधर्म
ज्ञः पक्षपातरहितो ग्रामद्वयमध्यस्थं भूभियेषामेव ग्रामवासिनां उपकारातिशयोक्तमवतिन द्यतिरेकेणान्वमहा
दस्तेषामेव दद्यादिति शास्त्रव्यवस्था २६५ एष इति एषसीमानिश्चयोधर्मोनिःशेषेण उक्तः अत ऊर्ध्वं वाक्पाकृष्य वक्ष्यामि दंडया
रुष्यान्त वाक्पाकृष्यमवृत्तेः पूर्वमभिधानं अनुक्रमशुलांतु पाकृष्ये दंडवान्विके इति दंडशब्दस्यान्याथव्यवहारत्वात् पूर्वनिर्देशः २६६
शतमिति द्विजस्य चौरैस्त्याक्षरूपं कृषुत्काक्षत्रियः पणशतं दंडमर्हति एवं सार्द्धशतं द्वे वाशते लाघवगौरवापेक्षया वैश्यः शू-
द्रोऽप्येवं ब्राह्मणाकोशो नाडनारिहृत्पंचमर्हति २६७ पंचाशादिति ब्राह्मणः क्षत्रियस्योक्तस्त्याक्षरूपे कृते पंचाशत्पणान्दंडव्यः वै

गृहतडागभारामं क्षेत्रं वासीषया हरन् शतानि पंच दंडयः स्यादज्ञानाद्विशतोदमः २६४ सीमायाम
विषहृदायां स्वयंप्रज्ञैवधमवित् यदि शूद्रमिमेनेषासु प्रकारादिति स्थितिः २६५ एषोऽखिलेनाभिहि-
तो धर्मः सीमाविनिर्णये अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वाक्पाकृष्यविनिर्णयम् २६६ शतं ब्राह्मणमाकुरुषु क्ष-
त्रियादंडमर्हति वैश्योऽप्यर्द्धशतं द्वे वाक्पाकृष्यद्वस्तवधमर्हति २६७ पंचाशद्ब्राह्मणो दंड्यः क्षत्रियस्याभिशा-
सने वैश्ये स्यादर्द्धपंचाशच्छूद्रहादशकोदमः २६८ समवर्णे द्विजातीनां द्वादशौ वध्यतिक्रमे वादेष्वव-
वृत्तीषु पुनर्द्वहियुगं भवन् २६९ एकजातिर्द्विजातीस्तवाचादाकण्याक्षिपन् जिह्वायाः प्रासुयाच्छे-
दं जनयन् प्रभवो हिंसः २७० श्वेत्तूदेच यथोक्ताक्रोशो कृते पंचविंशतिर्द्विदशपणाः क्रमेण ब्राह्मणस्य दंडः स्यात् २६८

समेति द्विजातीनां समानजातिविषये यथोक्ताक्रोशो कृते द्वादशपणो दंडः अवचनौ येषु पुनराक्रोशवादेषु मातृभगिन्याद्यन्धाल
रूपेषु पुनर्देवेति न पुंसकनिर्देशात् शान ब्राह्मणमाकुरुष्येत्यादियदुक्तं तदेव द्विगुणं दंडरूपमवेत् २६९ एकैति शूद्रो द्विजातीन् पा-
तकादिना वाचाकुशपबिद्धाच्छेदलभेन् यस्मादसीपादास्त्वान्निष्कशंगाज्जातः २७१ नभेति अभिमोह आक्रोशः ब्राह्मण
रेत्वं यज्ञवत् ब्राह्मणापसदस्त्वाक्रोशेन नामजात्यादि ग्रहणं कुर्वतो लोहकीलोऽग्निना प्रदीप्तो दशांगुलो मुखेषु संभव्यः २७१

धर्मेति कथंविद्धर्मलेशमवागम्यायेने धर्मेति ह्येय इति ब्राह्मणस्याहंकारादुपदिशतोऽस्य दूदस्यमुखे कणयोश्चज्जलत्तैलं राजाप्रक्षेपयेत् २७२ श्रुतेति समानजातिविषयमिदं दंडलाघवात् ननु दूदस्य हिजात्याक्षेपविषयम् न लयेत न श्रुतम् न भवान् न देशजातो न तत्रैयजातिर्न तत्र शरीरसंस्कारमुपनयनादिकर्म कृतमित्याह कारणमिच्छा सुवनो हि शतं दंडाव्यः स्यात् वितथेनेति न तु तोयाविद्या नेम रुत्सादिभ्य उपसंख्यानमिति तृतीया २७३ काणमिति एकाक्षिकलं पादविकलं अन्यमपि वातयाविधं हस्ताद्यंगविकलं सत्ये नापिकाणादिशब्देन सुवनं अत्यन्तं लघुत्वात् कार्यापणं दंडाव्यः २७४ मातेति आक्षारितः क्षारितोऽभिशास इत्याभिधानिकाः आत्रादीन्यातकादिनाऽभिशापनं गुरोश्चपथानमत्यजचंदड्यः अत्राह स्मार्थादीनां गुरोपापाभिशापेन दंडसाम्यं समाधेयम् मेधातिथिस्तु

नामजृतिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः निःसृज्योऽयोमयः शंकुर्ज्वलन्नास्येदशांगुलः २७५ धर्मेपदेशदोषविभाणामस्य कुर्वतः तसमासेन येनैलवक्त्रे आने च पाथिवः २७६ श्रुतं देशं च जातिं च कर्मेशा शीरमेव च वितथेन सुवनं दण्डाव्यः स्याद्दिशतदमम् २७७ कृणवाप्यथवारजमन्यवापितथाविधम् तथ्येनापि सुवनं दण्डाव्यो दंडकाषापणावरम् २७८ मातरं पितरं राजायां भ्रातरं तनयं गुरुम् आक्षारयच्छतं दण्डाव्यः पथानं च ददुर्गः २७९ ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यामु दंडकार्ये विजानता ब्राह्मणे साहसः पूर्वः क्षत्रिये त्वेवमध्यमः २८० विद्वद्भूदयोरवमेव स्वजातिप्रतिपत्तयः छदवर्जप्रणयनन्ददस्येति विविनिश्चयः २८१

आक्षारणं भेदनमित्युक्तामातृपुत्रपित्रादीनां परस्परभेदनकर्तुरयं दंडमिधिरिति त्वारख्यातवान् २८२ ब्राह्मणेति ब्राह्मणक्षत्रियाभ्या परस्परं पतनीया क्रोशो कृतं दंडशास्त्रेन राजा दंडः कार्यः दंडमेव विशेषणाह ब्राह्मणे क्षत्रिया क्रोशिमिथ्यमसाहसः कार्यो ब्राह्मणा क्रोशिनिसुनः क्षत्रिये मध्यमसाहसः २८३ विदिति वैश्यभूदयोरन्योन्यजातिप्रतिपत्तनीया क्रोशो ब्राह्मणक्षत्रियवत् वैश्ये भूद्रा क्रोशिनिसुनः मध्यमसाहसः भूद्रे वैश्या क्रोशिनिसुनः मध्यमसाहसः इत्येव रूपं दंडस्य प्रणयनं जिह्वाच्छेदरहितं तथा च कर्तव्यमिति शास्त्रमिच्छयः एवं च कजाभिर्द्विजातोऽस्ति ति प्रागुक्तजिह्वाच्छेदो वैश्ये निवारितो ब्राह्मणक्षत्रिया क्रोशविषय एवावति-

एष इति एषोऽन्तर्गतो वाक्पाठ्यस्य यावदंडविधिकृतोऽन्तर्गतोऽनादंडपाठ्यस्य निर्णयं ब्रह्मणः २७८ येनेति अंत्यजः
 शूद्रोयेन केन चित्करचरणानि साक्षाद्दंडादिनाऽव्यवहितेन हि जातिप्रहारे तदेवांगमस्य छेत्तव्यमित्ययमनुरूपदेशः मनुग्रहण
 मादारायं अस्मैवोत्तरः प्रपंचः २७९ पाणिमिति ग्रहं तु पाणिदंडं वोद्यस्य पाणिच्छेदं लभते पादेन कोपात्स हरणे पादच्छेदं भामिति
 २८० सहेति ब्राह्मणेन सहामनोपविष्टः शूद्रः कृत्यात्तलोहकृतचिन्होपदेशो निर्वासनीयः स्मिन् वास्ययथानम्रियते तया छेदये-
 त् २८१ अवनेति दर्पणच्छेप्यणा ब्राह्मणानपमानयतः शूद्रस्य राजा हावोद्यो छेदयेत् मूलमक्षेपेणापमानयतो मेदं शर्द्धनकु
 पित्सितो गुदशब्दः तेनावमानयतो दर्पणममादात्तं गुदं छेदयेत् २८२ केशोद्यति दर्पणदित्यनुवर्त्तते अहंकारेण केशेषु गृह्यतः

एषदंडविधिः प्रोक्तो वाक्पाठ्यस्य तत्त्वतः अतर्द्धप्रवक्ष्यामि दंडपाठ्यनिर्णयम् २७८ येन केन
 चिदंगेन हि स्याच्चच्छेष्टमत्यजः छेत्तव्यं तत्तदेवास्य तन्मनोरजुशासनम् २७९ पाणि सुद्यम्य दंडवा
 पाणिच्छेदं नमहेति पादेन प्रहरन् कोपात्सादच्छेदुनमहेति २८० सहांसनमभिप्रेक्ष्य कृच्छ्रस्य पक्ष
 छजः कट्या कृता कोनिवास्यः स्मिन् वास्यावकृतयेत् २८१ अवनिष्ठावतो दपा हावोद्यो छेदयेत् मूलपः
 अवमनूयतां मेदं मवशर्द्धयतो गुदम् २८२ केशेषु गृह्यतो हस्तो छेदयेदविचारयन् पादयोर्दंडिका
 यांच ग्रीवायां वृषणेषु च २८३ स्वर्गमदुकुः शतं दंड्यालोहितस्य च दर्शकः मांसमन्ता तुषणि कान्यवा
 स्यस्त्वस्थिभेदकः २८४ वनस्पतीनां सवर्षासु पशूनां गवयायाश्च तथात आदमः कायो हि सायामिति धार-

णा २८५

शूद्रस्य पीडाऽस्य ज्ञानाजाने त्वविचारयन् हस्तो छेदयेत् पादयोः स्मश्रुणि च ग्रीवायां वृषणो हि सार्थं गृह्यतो
 च्छेदमेव कुर्यात् २८३ लगभेदेति चर्ममात्रभेदकस्तमानजातिर्न मूद्रः ब्राह्मणस्य दंडलाघवं पणशानं दंडनीयः तथा रक्तोत्सादको
 पिरातमेव दंड्यः मांसमेदाघणि प्लान् देयोऽस्थिभेदकस्तद्देशान्निर्वास्यः २८४ वनस्पतीति वृक्षाद्युद्भिदां सर्वेषां येन येन प्रका
 रेण उपभोगः फलपुष्पपत्रादिना उत्तममध्यमरूपो भवति तथात आ हि सायाम् व्युत्तमसाहसादिर्दंडो विधेय इति निश्चयः त

व्यादिनाकृतैचयानेनप्राणिहिंसाद्रव्यविनाशयोः कृतयोः सारव्याददंडोनास्त्योतिमसुराह २९१ यत्रैति यत्रसारथेरकौश
 लाद्यानमन्यथाव्रजति तत्र हिंसायामशिक्षितसारथ्यनियोगस्वामीद्विशतंदाप्यः स्यात् २९२ प्राजकेति यदिसारथिः कुशलः स्या
 नदासारथिरेवोक्तद्विशतं दमवस्पमाणं च मनुष्यमारण इत्यादिकं दंडमर्हतिनस्वामी अकुशलं तु तस्मिन्सारथिस्वामिव्यतिरिक्ता
 अन्येपियानारूढा अकुशलमारथिकयानारोहणात्सर्वेप्रत्येकं शतं शतं दंड्याः २९४ सचेति सचेत्याजकः संसुरवागतैः मत्तुरगवा
 दिन्मीरथांतरणवासरूढः स्वरथगमनानवधानक्षत्यक्समर्पणा क्षमः संकटेपिस्वरथतुरगान्मेरयन् तुरगैरथेनवारथावयवैर्वि
 प्राणिनोव्यापादयति तत्राविचारितो दंडः कर्त्तव्य एव सकृदपराधेकीदृशदत्याह २९५ मनुष्येति तत्रमनुष्यमारणेप्राजकस्यानय

छेदनेनैवंचत्राणां योत्करशम्योस्तथैवच आक्रंदेचाप्यपेहीतिनदंडमसुरब्रवीत् २९३ यत्रापव-
 मत्तेशुभमवैशुपयात्याजकस्यतु तत्रस्वामीभवेद्दंडयोहिंसायाद्विशतदमम् २९३ प्राजकश्चेद्भवेदात्मः
 प्राजकोदंडमर्हति सुगमस्थाः प्राजकैः नामेसर्वे दंड्याः शतं शतम् २९४ सचेत्तुपुथिसरूढः पशुभिर्वा
 रथेनवा प्रमापयेत्प्राणभृतस्तत्रदंडो विचारितः २९५ मनुष्यमारणोक्षितचौरवत् किल्बिषं भव-
 त् प्राणभृत्कमहत्सद्गोगजोष्ट्रहयादिषु २९६ कद्रकाणापमृनांतु हिंसायाद्विशतोदमः पचाश
 तुभवेदंडः शुभेषुभृगपक्षिषु २९७ गर्दभाजाविकानांतु दंडः स्यात्पंचमाधिकः माषकस्तु भवेद्दंडः
 श्वसूकरनिपातने २९८

धानात्थानेन हत एवचौरदंडोत्तमसाहसंभवेत्तनतुभारणरूपः प्राणभृत्कमहत्सद्गमितिअ-
 वणात् गोगजादिषुमहत्कप्राणिषुभारितेषुउत्तमसाहसस्यादपंचशतदंडोभवेत् २९६ कद्रेति कद्रकाणापमृनांजातिवि-
 शेषोपदिष्टमयानांवालादीनांवयसाचक्षिशोरादीनांमारणोद्विशतोदंडः स्यात् शुभेषुभृगेषुपक्षिषुचक्षुहंससा
 रसादिषुपक्षिषुहतेषुपंचाशतदंडोभवेत् २९७ गर्दभेति गर्दभछागेदकादीनापुनमारणेषुपंचरूप्यमाषकपरिमाणोदंडः स्यात्
 तत्रात्रहैरण्यमाषग्रहणंउत्तमशेनरत्नयुदलाभिधानात्तत्त्वसूकरमारणेषुपुनरैव्यमाषपरिमाणोदंडः स्यात् २९८ छ

भार्येति भार्यापुत्रादयः कृतापराधारज्ज्वावानिलधुनेषुशालाकयाताड्याभवेयुः शि क्षार्थोताउनविधानादत्रदंडापवादः २९९ पृ
ष्ठतइति रज्जादिभिरपिदेहस्यपृष्ठदेशोताडनीयाः ननुशिरसितक्तव्यतिरेकेणप्रहृणोवाग्दंडधनदंडरूपंचौरदंडंप्राप्तुयात् ३००
एवइति एषदंडरूपस्यनिर्णयोभिः शेषेणोक्तः अतऊर्ध्वंचौरदंडाविनिर्णयेविधानवक्ष्यामि ३०१ परमेति चौराणांनियमनेराजा
परममुत्कृष्टयत्नं कुर्यात् यस्याच्चौरनिग्रहाद्वाज्ञः स्व्यातिंनिरुपद्रवतयाराष्ट्रदृष्टिमेति ३०२ अभयेति हिअवधारणेचौराणांनिय
मनेनयोनृपतिः साधूनामभयंददातिसएवपूज्यः पूर्वेषांस्त्राध्योभवतिसत्रगवायनादिक्ततुविशेषयत्नयस्मान् सत्रभिवसत्रतदभ-
य दानाच्चौरनिग्रहंरूपाभयदक्षिणंसर्वदेवतस्यचृद्धिमेतिअन्यद्विनियनकालीनंनियतदक्षिणंचएतत्सर्वकालीनमभयदक्षिणं

भार्यापुत्रश्चदासश्चभ्रैव्योभ्राताचसौदरः प्राप्तापराधास्ताड्याः स्यूरज्यावेणुदलेनवा २९९ पृष्ठतस्त
शरीरस्थनोत्तमार्गकथंचन अतोन्मथ्यातुमहरन्प्रातः स्याच्चौरकिल्बिषम् ३०० एवोखिलेनाभिहि
तोदंडपाठ्यनिर्णयः स्तेनस्यातःप्रवक्ष्यामिषिध्दिदंडविनिर्णय ३०१ परमयत्नमातिष्ठेत्स्तेनानान्नि
ग्रहंचूपः स्तेनानान्निग्रहादस्यशरीराष्ट्रचवर्द्धते ३०२ अभयस्यहिद्योदानासपूज्यः सतततन्मृपः स
त्रहिक्वर्द्धतेतस्यसदवाभयदक्षिणम् ३०३ सर्वतोधर्मषड्गाराज्ञाभवतिरसतः अभमादिपिषड्ग-
गाभवत्यस्यस्वरसतः ३०४ यदधीतेयद्यजतेयद्ददानियदर्वति तस्यषड्गागभात्राजामस्यगभवतिरस
णात् ३०५ रक्षभमेणभूतानिराजावध्याश्वधानयन् यजतेहरहर्षज्ञैः सहस्रशतदक्षिणैः ३०६ चेतिवाक्यं

व्यतिरेककल्याणलंकारः ३०३ सर्वतइति मजारसुतोराज्ञः सर्वस्यमृतिदातुर्वणिगादेर्भृत्यदातुभ्यश्चोत्रियादेः सकाशान्धर्मष
भवतिअरक्षतआधर्मादिपिलोकेनकृतातयद्गागः स्यात्तस्माद्यत्नतः स्तेननिग्रहेणराजारक्षणंकुर्यात् नचमृत्तिक्रीतत्वात्
र्मषड्गोनेनसुक्तइतिवाक्यम् मृत्याधर्मषड्गोनेनचपरिक्रीतस्यशास्त्रीयत्वात् ३०४ यदेति यः कश्चिज्जपयागदानदेवताच्चिदोभिनिक
रोतितस्यराजापालनेनषड्गागमाप्नोति ३०५ रक्षेति भूतानिसर्वाणिस्थावरजगमादोनियथाशास्त्रंदंडप्रणयनरूपेणधर्मेणर

वयं श्वस्तेनादीन् ताडयन्मस्य हंलक्षदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेत नज्जन्यं पुण्यं आभोतीति भावः ३०६ योऽरक्षन्मिति यो राजारक्षामकु-
 र्वन् बलिधान्यादेः पद्मांगं आभ्यासिष्यः प्रभिमार्सवाभ्याद्रूपौषधिनियमेन आद्यं शक्तं स्थलजलपथादिना वणिज्याकारितेभ्यो नियतस्थ-
 नेषु द्रव्याः सुसारेणाग्राह्यादानमिति प्रसिद्धं प्रतिभागां फलकुसुमशाकतृणाद्युपायनं प्रतिदिनग्राह्यदंडव्यवहारशौचगृह्णहानिसमृताः
 सन्सदा एव नरकं याति ३०७ अरक्षितेति यो राजानरक्षति अथ च धान्यादिवद्भागं बलिरूपं गृह्णाति तत्सर्वलोकानां सकलपापहा-
 रिणं जानीयात् ३०८ अनपेक्षितमिति लंघितशस्त्रमार्थदं परलोकमावशांलिनमनुचितदंडादिना धनग्राहिणारक्षणा रहितम्
 करंधान्यादेर्भक्षितारं राजानं नरकमाभिनं जानीयात् ३०९ अधार्मिकमिति अधार्मिकचौरादिकमपराधापेक्षया त्रिभिरुपायैः प्र-
 यत्नेन नियमयेत्तानाह कारागारप्रवेशनेन निगडादिबंधनेन करचरणछेदनादिना नाप्रकारहिंसनेन ३१० निग्रहेणेति पापशा-

योऽरक्षन् बलिमादत्ते करं शक्तं च पार्थिवः प्रतिभागां च दंडं च सप्तघोनरकं व्रजेत् ३०७ अरक्षि-
 तारं राजानं बलिवद्भागहारिणम् तस्माद्दुःसर्वलोकस्य समग्रमलहारकम् ३०८ अनपेक्षितमर्थादना-
 स्ति कं विप्रलुपकम् अरक्षितारमन्तारनृपविद्यादधोगतिम् ३०९ अधार्मिकं त्रिभिर्न्यायेभिर्नृपही-
 यात्सर्वलतः निरोधेन न बंधेन विविधेन वर्धनं च ३१० निग्रहेण हि पापानां साधूनां समग्रहेण च द्विजा-
 तय इव ज्ञाभिः पूर्यते सततं नृपाः ३११ क्षतव्यं प्रफणानित्यक्षिपता कायिणान् नृणाम् बालघृष्टान्
 राणां च कुचताहितमात्मनः ३१२ यः क्षिप्तो मय यत्थाने स्तेनस्वर्गमहापते यस्त्वय्यव्यभिन्नसम तनर-
 कं तेन गच्छति ३१३

सिनानिग्रहेण साधूनां संग्रहेण द्विजानय इव महायज्ञादिभिः सर्वकालं नृपतयः पवित्रा कुर्वति तस्या-
 दधार्मिकान् निगृह्णीयात् साधून् श्रानुगृह्णीयात् ३११ क्षतव्यमिति कार्याधिप्रत्यर्थिनां दुःखेनाक्षेपोक्तिरच्यतां तथा बालघृष्ट-
 व्याधिनानां वक्ष्यमाणमात्सोपकारमिच्छना प्रफणानित्यक्षिपता कायिणान् नृणाम् बालघृष्टान्
 जालपते प्रफस्य दर्शनान्न सहते यः तेन नरकं गच्छति ३१२ राजेति स्कंधेति यद्यपि स्वर्गस्तेनैव कृदिप्रदत्त्यादिना प्राप्य श्वित्तमकर-

गेवक्ष्यतितथापिस्त्वर्णस्तेयं प्रतिराजस्वरूपदंडतामस्यदंडप्रकरणेदर्शयितुं पाठः ब्राह्मणस्वरूपस्यचौरैण सुक्तकेषीनवेगाद्गच्छताम
या ब्राह्मणस्वरूपमपहतमिति संख्यापयतां सुसत्त्वात्यमाधुंधंखादिरमयं वा दंडमुभयतस्तीक्ष्णाशक्तिं लोहमयं वा दंडस्त्वधेगृही-
त्वा राजसमीपंगच्छेन्नतो ब्राह्मणस्वरूपं हाव्यं हमतोऽनेन सुसत्त्वादिनामाव्यापादयत्येवं राजो वक्तव्यम् ३१४ ३१५ शासनेति
सुक्तमुत्तादिप्रहारेण प्राणपरित्याजनान्मृतकल्यस्थजीवतोषिपरित्यागात्वासचौरस्तस्मात्पात्यमुच्यते अतएव याज्ञवल्क्यः
मृतकल्पः प्रहारेण जीवन्पि विमुह्यतांति पुनस्तेन करुणादिभिरहत्वास्तेन स्यत्पापं तद्राजाप्राप्नोति ३१६ अन्नादिति अह्ना
हायस्तत्संयधियोज्यमस्ति तस्मिन्सौस्वपापं संक्रामयति त्रूणं हान्यमोक्तुः पापं भवतीति एतदत्र विवक्षितं न तु ब्रह्मन्मः पापन्मभ्य
नितथाभार्याव्यभिचारिणी जायते क्षममाणे समीरपापं संश्लेषयति शिव्यश्च संश्लेषकार्याद्यकरणजन्यं पापं गुरोसहमानेन स

राजास्तेन गंतव्यो मुक्तकेषीनधावता आचक्ष्माणेन तत्स्तेयमेवं कर्मास्मिंशाधिमाम् ३१४ स्तंभेमा
द्रायमुसल्लगुडं वा पिरवादिरम् शक्तिचोभयतस्तीक्ष्णाभायसदंडमेव वा ३१५ शासनाद्वा विमोक्षाद्वा
स्तेनः स्तेयादिसुच्यते अशासित्वा तु तं राजास्तेन स्यामोति किल्बिषम् ३१६ अन्नादेभ्यूणहामाद्विपत्यौभा
व्यापन्चारिणी गुरोः शिव्यश्च यज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ३१७ राजनिर्द्धूतदंडास्ते कृत्वा पापानि मा
नयाः निमलाः स्वर्गमायाति संतः स्मृतिनो यथा ३१८ यस्करज्जुषट्कृपाद्दृष्टिं द्याच्यः प्रपाम् स दं
डं प्राप्नुयान्माषन्तच्च तस्मिन्समाहरेत् ३१९ धान्यदशाभ्यः कुंभेभ्यो हरतोऽभ्यधिकवधः शेषेभ्यो कादशगु
णादाव्यस्तस्य चतुर्दशम् ३२०

तियाज्यश्च विधिमिति क्रामनूयाजके क्षममाणे पापं निःक्षिप्रतिस्तेन च राजत्सुपेक्ष्यमाणे पापं
समर्पयति तस्माद्वा राजास्तेनो निगृहीतव्यः ३१७ यजेति, स्वर्णस्तेयादो निपापानि कृत्वा पश्चाद्वा राजभिर्विहितदंडाभ्युध्याः संतः प्रति
बंधकदुरिताभावात् पूर्वोज्जितपुण्यवशेन साधवः स्मृततकारिण इव स्वर्गगच्छंति एवं प्रायश्चित्तव दंडस्यापि पापक्षयहेतुत्वमुक्तम्
३१८ यस्त्विति कूपसमीपे रज्जुषटयोः जलोर्ध्वधारणाय धृतयोरज्जुषट्वाहरेत्तयो वापानीयदानं गृहं विदारयेत्स मौर्वर्णमाषदंडमा
मुयात्पन्निर्दिष्टं तु मौर्वर्णमाषतत्रमकल्ययोदितिकात्वायनवचनात् तच्च रज्ज्वादितस्मिन्कूपे समर्पयेत् ३१९ धान्यमिति द्विपत्रशतं

द्रोणीं शितिद्रोणम्भकुंभः कुंभोऽप्योऽधिकं धान्यं हतवधः स च हर्तृस्त्राभिगुणवत्तापे क्षयाताडनांगच्छेदमारणो ज्ञे
 द्योऽप्युनरे कस्मादा रभ्यदशकुंभपर्यन्तहरणे निन्दुते कादशगुणदाप्यः स्वाभिन्वयापहतं दाप्यः ३२० तथेति यथा धान्येन वधोक्तं
 स्तथा तुलापरिच्छेद्यानां स्तवर्णरजतादीनामुक्तशानां च वाससां पश्चादानीं पञ्चशताधिके वधः कर्त्तव्य एव विषयसमीकरणं चात्र देश-
 कालापहर्तृजातिगुणापेक्षया परिहरणीय एव भुत्तरन्नापि ज्ञेयम् ३२१ पंचेति पूर्वोक्तानां पञ्चाशद्द्वयावदपहारे कृते हस्तच्छेदने
 मन्वादिभिरभिहितं शेषे कपलादारभ्य पञ्चाशत्सप्तपर्यन्तापहारे अपहतगुणादेकादशगुणदंडदाप्यः ३२२ पुरुषेति महाकुल-
 जातानामनुव्याणविशेषेण स्त्रीणां महाकुलमस्तूतानां ये धानान् चरत्त्वानां वज्रवैदूर्यादीनां अपहारे वधमर्हति ३२३ महेति महतां
 पद्भूनां हस्तस्यादिगोमहिष्यादीनां तथा खड्गादीनां शस्त्राणां कल्याणघृतादेश्चोषधस्य च दुर्भिक्षादिरूपकालं कार्यं प्रयोजनं च सदस-

तं याधरिममेयानां शतादस्यधिके वधः स्रवर्णरजतादीनामुत्तमानां च वाससाम् ३२१ पञ्चाशतस्त्वभ्यु-
 धिकं हस्तच्छेदनमिष्यते शेषे लेकादशगुणमूल्यादंडप्रकल्पयेत् ३२२ पुरुषाणां कुलीनानां नारीणां
 च विशेषतः सुगन्धानां चैव रत्नानां हरणवधमर्हति ३२३ महापद्भूनां हरणशस्त्राणां सोषधस्य च काल-
 मासाद्यकार्यं च दंडराजामकल्पयेत् ३२४ गोषु ज्वाह्वाणसंस्थासु स्तूपैश्च धूरिकायाश्च भेदने पद्भूनां हरणे च व-
 सद्यः कार्योऽङ्गपादिकः ३२५ सूत्रकार्षसिंघानां गोमयस्य गुडस्य च दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य
 तृणस्य च ३२६ वैष्णुवदलभाडानां लवणानां तथैव च मृन्मयानां च हरणे मृदोभस्थान एव च ३२७

द्विभियोगरूपं निरूप्य राजाताडनांगच्छेदरूपं दंडप्रकल्पयेत् ३२४ गोष्ठेति आस्य संबंधिनांगवापहारे वंध्यायाश्च गोर्वाह-
 नार्थनामा छेदने पद्भूनां चाने इकानां दंडमूयस्त्वाधागाधार्थानां हरणेऽनंतरमेव छिन्नाऽङ्गपादः कार्यः ३२५ सूत्रेति वैष्णुवैदलेति
 गतयेति अन्येति ऊर्णादिस्त्रत्रकार्षसिंघाणां क्षीरस्य च क्षीरस्य स्तूपैश्च धूरिकायाश्च भेदने पद्भूनां लवणानां तथैव च मृन्मयानां च हरणे मृदोभस्थान एव च ३२६
 कादीनां च कार्षसादिशब्दार्थानां प्रभिद्वानां च अपहारे कृतमूल्या हि गुणोदंडः कार्यः ३२७ ३२८ ३२९

३२८ ३२९ पुष्येष्टि पुर्येष्टि हरिते क्षौत्रस्थे धान्ये गुल्मलताक्षेषु परिहतेषु अनपाद्यतदृक्षेषु वृक्षमाणां श्लोके धान्या-
दित्युनिर्देशात्परिवनसंभवाच्च धान्येषु अन्येषु समर्थपुरुषभारहो र्येषु हतेषु देशकालाद्यपेक्षया कृत्वणस्य रौप्यस्य वापञ्चक-
प्यालमाषपरिमाणो दंडः स्यात् ३३० पशति अपासितेषु वृक्षेषु धान्येषु शाकादिषु चापहतेषु अन्ययोद्रव्यस्वामिनां संबंधः ये
न सहकश्चिदपि संबंधो नास्ति एकग्रामवासादिः तत्र शातं दंड्यः सान्ये तु पंचांशत्वाणोदयः खलस्थेषु च धान्येषु अयं दंडः तत्र हि
रिपूर्यते गृहेष्वेकादशागुणो दंडः प्रागुक्तः ३३१ स्यादिति यद्धान्यापहाशादिकं कर्मद्रव्यस्याभिसमक्षं बलात् हतं तस्माह संस्था
सहो बलतद्भवंसाहसं अतदहस्तेयदंडो न कार्यः एतदर्थं स्तेयप्रकरणस्यापाठः यत्पुनः स्वाभिपरोक्षोऽपहृतं तत्स्तेयं भवेत्तयच्च ह-

मत्स्यानां पक्षिणां चैव तैलस्य च घृतस्य च मांसस्य मधुन श्वैव यच्चान्यात्पशुसंभवम् ३२८ अन्येषां
च वमादीनामद्यानामोदनस्य च पक्वान्मानां च सर्वेषां तन्मूल्या द्विगुणोदमः ३२९ पुष्येषु हरिते धान्ये गु-
ल्मवल्लीनगेषु च अन्येषु परिहृतेषु दंडः स्यात्पञ्चकृद्यालः ३३० परिहृतेषु धान्येषु शाकमूलफलपुत्र-
निरन्वये शातं दंडः सान्वयेऽर्द्धशातं दमः ३३१ स्यात्साहसन्वन्यवत्प्रसभकमयत्कृतम् निरन्वय-
मवत्सैतयहृत्पापव्ययते च यत् ३३२ यस्त्यतान्युपकृतानि द्रव्याणि स्तन्येन्मरः तमाद्यदंडयेद्राजाय
श्वग्निचारयेद्गृहात् ३३३ येन येन यथागेन स्तेनो नृषु विचरते तत्तदहर्तृस्यामत्यादेशाय पार्थिवः
३३४ पिताचार्यः स्रद्धन्माताभार्यपुत्रः पुरोहितः नादंडयानामराज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मं न तिष्ठति ३३५

तैतदपि स्तेपमेव ३३२ यस्तेनाति यः पुनरेतामिच्छादिद्रव्याणि उपभोगार्थं कृतं संस्काराणि मनुष्यश्चीरयेत् यश्च ज्ञेताग्नि-
चाग्निगृहाच्चोरयेत्तत्राजप्रथमं साहसं दंडयेत् अग्निस्वामिनश्चाधानोपक्षयोदातव्यः गोविंदराजस्तलौ किंताग्निचोरयतो दंड-
स्याहृतदंस्तुम् अल्पापराधे गुणदंडस्यान्याप्यत्वात् ३३३ येनेति येन येनो गेन हस्तपादादिना येन प्रकरणसंधिच्छेदादिना चो-
रो मनुष्येषु विरुद्धनापहासादि कुर्वेष्टेन तस्य तदेवांगप्रसंगनिवारणाय राजा छेदयेत् तत्र धनस्याप्युत्कर्षपेक्षयाऽयमंगच्छेदः
३३४ पितेति पिताचार्यमित्रभ्रातृभ्रातृपत्नीपुत्रपुत्रोद्दितानां मथ्यात्स्वधर्मं यो नातिष्ठते स राजो दंडनीयो नास्ति अपि तु दंडनीया

कार्यंति यत्रापराधराजव्यतिरिक्तोजनः कार्षापणं दंडनीयो भवेत्तस्मिन्पराधराजापणसहस्रं दंडनीय इति निश्चयः स्वार्थे दंडतु
 फ्रमवे शयेत् ब्राह्मणेभ्यो वा दद्यात् ईशो दंडस्य वारुण इति वक्ष्यमाणत्वात् ३३६ अष्टेति ब्राह्मणेति तदोषगुणविभिक्षा इति स
 र्वत्र संन्यते यस्मिन्स्तेये यो दंडोक्तः सस्तेयगुणदोषज्ञस्य मूद्रस्याष्टाभिगपाद्यते गुण्यते इति अष्टगुणः कर्त्तव्यः षोडशगुणो गु-
 णदोषज्ञस्यैवैयस्य द्वात्रिंशद्गुणस्तथा विधक्षत्रियस्य चतुःषष्टिगुणो गुणदोषविदुषो ब्राह्मणस्य शतगुणो वा अष्टाविंशत्यधिक
 शतगुणो वा गुणातिशयापेक्षया ब्राह्मणस्यैव ३३७ ३३८ वानसस्त्यमिति आविरुद्धवनस्पतीनां पुष्पाणि स्ववदाददौ तफला
 निन्वापरिवृतानां इति गौतमवचनात् अपरिवृतवानस्य त्यादीनां मूलफलं होमीयान्यर्थं च दारुगोत्रासार्थं च तुणपरकीयमस्तेयं

कार्षापणं भवे दंडो यत्रान्यः शाकृतोजनः तत्र राजा भवे दंड्यः सहस्रमिति धारणा ३३६ अष्टापाद्यं
 तु मूद्रस्य स्तेये भवति किल्बिषम् षोडशे वतुषेयस्य सहस्रं त्रिंशत्स्त्रियस्य च ३३७ ब्राह्मणस्य चतुःषष्टिः
 पुणवापिशतं भवेत् द्विगुणा वा चतुःषष्टिस्तद्दोषगुणविभिक्षाः ३३८ वानसस्त्यमूलफलदोषग्न्यर्थं तथै
 व च तुणन्वगोभ्यां ग्रासार्थमस्तेयमनुरवतीत् ३३९ यो दत्तादायिनो हस्तास्त्रिंशत्सं ब्राह्मणो धनम् या
 जनाध्यापनेनापिय ग्रास्तेन स्तथैव सः ३४० द्विजोऽथ गः क्षीणं दृष्टिं ह्रीं विस्तू दू च मूलके आददानः पर
 स्तेनान्न दंड दानुमर्हति ३४१ असंधितानां संध्याता संधितानां च मोक्षकः दासाम्बरय हतान्चिमांसः स्या

मनुराहतस्तान्न दंडो नाप्यधर्मः ३३९ यो दत्तेति अदत्तादायिनश्चौरस्य हस्तात्तयो ब्राह्मणो या

चौरकिल्बिषम् ३४२

जनाध्यापनमिति ग्रहैरपि परकीयधनं ज्ञात्वा लब्धुमिच्छेत् स चौरवच्चौरतुल्यो ज्ञेयः अतः स इव दंड्यः ३४० द्विजेति द्विजाति-
 पथिकः क्षीणपायेयः ह्रीं विस्तू दंडो देवा मूलके परकीयक्षेत्रा दृष्टं हनू दंड दानयोगेन भवति ३४१ असंधीति अवबुद्धानामश्व
 दानां परकीयानां यो दर्पणवंधयिता वद्धानां मंदुरादौ मोचयिता यो दासाम्बरयापहारसंचो रदंडाभ्यास्तत्पुरुलक्ष्यपराधानु
 सारेण मारणां गच्छेद न धनाद्यपहाररूपो बोद्धव्यः ३४२ अनेनेति अनौनोक्तविधानेन राजा चौराभियमनं कुर्वणिः इह लोके

ख्यातिं परलोके चोत्तरुत्सुखं प्राप्नुयान् इदानीं साहसमाह ३४३ ऐन्द्रमिति सर्वाधिपत्यलक्षणं पदं रत्यातिं चानि शिनीमनुपक्षयो-
 चतिशयेन प्राप्तुमिच्छन् राजा बलेन गृहं दाहयन् ग्रहणकारिणमनुष्यं क्षणमपिनोपेक्षेत् ३४४ वागिति वाक्यारुष्यकृताच्चौराच्च
 दंडपाप्य कारिणश्च मनुष्यात्साहसकमनुष्योऽतिशयेन आपकारोद्भव्यः ३४५ साहसदति योरजासाहसे प्रवर्तमानं क्षमते स पा
 पकृतामुपेक्षणादधर्मवुल्याकिनश्यति उपक्रमभागे राष्ट्रे तथा सजनविद्वेषं गच्छति ३४६ नमित्रेति मित्रवाक्येन बहुधनप्राप्ता
 या सर्वभूतभयजनकान् साहसिकान् राजानं त्यजेत् ३४७ शस्त्रमिति आत्मनेति ब्राह्मणादिभिस्त्रिभिर्वर्णैः खड्गाद्यायुधैश्च हीत
 यं यस्मिन् काले वर्णानामप्यभिधानं साहसकारादिभिर्धर्मैः कर्तुं न दीयते तथा त्रैवर्णिकानामराजकेषु राष्ट्रेषु परस्वकागमनादि

अनेन विधित्वा राजा कुर्वाणस्तेन निग्रहम् यशोऽस्मिन् प्राप्नुयाद्धोके मेत्यच्चानुत्तमं सरवम् ३४३ ऐन्द्रं
 स्थानमभिमुपैक्य शस्त्राक्षयमव्ययम् नोपेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकमनसम् ३४४ वारदुष्टात्तत्सक
 राख्ये वदंते न वचिंसतः साहसस्य नरः कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ३४५ साहसे वर्तमानं तु यामर्षयति
 पार्थिवः स विनाशं ब्रजत्यासु विद्वेषाधिगच्छति ३४६ नमित्रकारुणाद्राजा विपुला हायनागमात् स
 मुत्सृज्य साहसिकान्सर्वभूतभयावहान् ३४७ शस्त्रद्विजातिभिर्ग्राह्यन्धर्मो यत्रापुरुष्यते द्विजातीनां
 नृवर्णानां विधुर्वेकालकारिते ३४८ आत्मनश्च परित्राणे दक्षिणानां च सगरे स्त्रीविप्रास्त्युपपत्तो च घ्नन्
 मेघानदुष्यति ३४९ गुरुवा बालसूदौ वा ब्राह्मणवा बहुकृतम् आततायिनमायात हन्यादवा विचारयन्
 ३५०

कालजनि ते स्त्रीसंगरादौ प्राप्ते तेषां त्वरक्षार्थं दक्षिणाधनगवाद्यपहारनिभित्तं च संग्रामे स्त्री ब्राह्मणरक्षार्थं च धर्मयुद्धे-
 न न्यगति कृतया परान् हिंसन् न दोषभागी भवति परमारणे व्यत्रसाहसदंडो न कार्यः ३४८ गुरुवेति गुरु बालसूद-
 नं ब्राह्मणानामन्यतमं वधो द्यतभागच्छंतं विद्यावितादिभिरुच्छेदं पलायनादिभिरपि स्वस्तिस्मृणाशक्तौ निर्विचारं हन्यात् अत-
 ए कउशनाः गृहीतशस्त्रमाततायिनं हलानदोषः कात्यायनश्च गृध्रादौ छेत्वेन मनुक्तः श्लोकमेव व्यक्तं व्याख्यातवान् आतता

विनिवृत्तरेतपः स्वाध्यापजन्तः वधस्तत्र नैव स्यात्तापं होनेव धो मृगुः मेधातिथिगोवंदराजौ तु स्त्रीविमास्युपपत्तौ च प्रनृधर्म
 णनदुप्यतीति पूर्वस्यायमनुवादः गुर्वीदिकमापह्न्यात् किमुतान्यमपीति व्याचक्षते ३५० नाततेति जनसमक्षरहमिवावधोद
 तस्यमारणे हंतुर्न काश्चिदपि अयमदंडः प्रायश्चित्तारब्धो दोषो भवति यस्य स्माद्धंतुगतो मनुष्यः क्रोधाभिमानिना देवताहन्यमानगतं क्रोधं
 विवर्द्धयति साहसं चामराधगौरवापेक्षया मारणां गच्छेदने धनग्रहणादयो दंडाः कार्यः इदानीं स्त्रीसंग्रहमाह ३५१ परदारेति पर
 दारसंभोगाय मयुतात्मदुष्यगणानुद्धेन सौष्ठु कर्त्तव्यादिभिरं कथित्वा देशान्निःसारयेत् ३५२ तदिति यस्मात्परदारा
 भिगमनात्संभूतो वर्णस्य संकरः संपद्यते येन वर्णसंकरेण विशुद्धपलोक्यजमानाभावात् अज्ञौ मास्ताहुतिः सस्यगादित्यमुपातिष्ठ
 त्यस्याभावे सति वृद्ध्या स्वजगन्मूढविनाशोऽधर्मो जगन्नाशापसंपद्यते ३५३ परं स्थिति तत्स्त्रीप्राथनादिदोषैः पूर्वसुखलब्धाभि

नात्तायिवधे दोषो हंतुर्मवति कश्चन प्रकाशं वा प्रकाशं वामन्युत्तमन्यु मृच्छति ३५१ परदाराभि
 मर्धेषु मयुतात्मनो ह्योपतिः उद्धेजगत्कुरेदुद्धेच्छिन्नयित्वा प्रवासयेत् ३५२ तत्समुत्थो हिलोकस्य
 जायत वर्णसंकरः येन मूलहरोऽधर्मः सर्वनाशाय कल्पते ३५३ परस्य पत्न्या पुरुषः स मावायाजय
 न्दरुहः पूर्वमास्मारितो दोषः प्रामुद्यात्पूर्वसाहसम् ३५४ अस्लनास्मारितः पूर्वमाभिभाषितकारणात्
 न दोषः प्रामुयात्किं चिन्महितस्य व्यतिक्रमः ३५५ परस्त्रियं यो भिवदसीर्थैः रण्ये वनेऽपि वा नदीनां
 वापि स भद्रसंसंग्रहणमाप्नुयात् ३५६

रपवादप्रार्थनाभिशापादिभिः पुरुष उचित कारणव्यतिरेकेण परप्रार्थया संसा
 यणं तुर्वन्मयमसाहसं दंडं प्राप्नुयात् ३५४ यस्तिथि यः पुनः पूर्वतत्स्त्रीप्रार्थनाभिशापरीहः केनचित् कारणेन जनसमक्षम
 भिमापणं कुर्यान्मसपुनर्दंड्यत्वादिदोषमाप्नुयात् तस्मान्न काश्चित्स्यापराधोस्ति ३५५ परेति तीर्थार्घ्यरण्यवननादिक निज्जनदे
 शोपलक्षणमात्रयः पुरुषः परस्त्रियमुदकप्रणमार्गैः रण्ये ग्रामाद्दिहिरुल्लमलताकीर्णैर्भिज्जने देशे वने बहु वृक्षसंततेन दीनांसंग-
 मे पूर्वमनादा रितोपिकारणादपि संभाषेत्संसंगं सहस्रपणं दंडवक्ष्यमाणं प्राप्नुयात् सम्यग्गृह्यते ज्ञायते येन परस्त्रीसंभोगा

भिलाषदत्तिसंग्रहणम् ३५६ उपचारेति स्वगंधालुलेपनप्रेषणाक्षपचारकरणंकेलिः परिहासालिंगनादिः अलंकारवस्त्राणां
स्पर्शनमैकरादुसनमित्येतत्सर्वसंग्रहणंमन्वादिभिः स्मृतम् ३५७ स्त्रियामिति यः स्यष्टुभनुचितेस्तनजघनादिदेशोस्त्रियंस्मृशे
तयावाघषलादिकेस्मृष्टः क्षमतेतदाऽन्योन्यांगीकरणेसर्वसंग्रहणंमन्वादिभिः स्मृतम् ३५८ अब्राह्मणेति अब्राह्मणोऽत्र
शूद्रः दंडभूयस्तात् ब्राह्मण्यामनिच्छत्सुनुत्तमंसंग्रहणप्राणातदंडाभोतिचतुर्णामपिब्राह्मणादोनावर्णानाधनपुत्रादीना
मतिशयनदाराः सर्वदारक्षणीयाः तेनप्रसंगनिवृत्त्यर्थः कृष्टसंग्रहणादपिसर्ववर्णेभिर्यद्रक्षणीया ३५९ भिक्ष्विति भिक्षा
जीविनः स्तुतिपाठकाः यज्ञार्थैकतर्दक्षिकाः सूपकारादयः भिक्षादिस्वकार्यार्थगृहस्त्रीभिः सहसंभाषणमनिवारिताः कुर्व्युः

उपचारक्रियाकेलिः स्पर्शपूषणवाससाम् सहस्रद्वामनंचैवसर्वसंग्रहणंस्मृतम् ३५७ स्त्रियं
स्मृशेददेशयः स्मृशेवांमवयेत्तया परस्परस्यानुमतेसर्वसंग्रहणंस्मृतम् ३५८ अब्राह्मणः संग्र
हणप्राणातदंडमहति चतुर्णामपिवर्णानादारारक्ष्यतमाः सदा ३५९ भिक्षुकावदिनश्चैवदक्षि
ताः कारयस्तथा संभाषणसहस्त्रीभिः कुर्व्युरग्रनिवारिताः ३६० नसंभाषापरस्त्रीभिः प्रतिषिद्धः स
माचरेत् नविद्मोभाषमाणस्तुसर्वगुण्डमहति ३६१ नैषचारणदारेषु विधिन्नात्सोपजोविषु सज्ज
यतिहेननारीन्निगूढाश्चारयतिच ३६२ किंचिदेवतु दाप्यः स्यात्संभाषाताभिराचरन् मैध्यास्तुचकम
क्तसुरहः मद्रजितास्तु ३६३

एवंचैषांसंग्रहणमावः ३६० नसंभाषामिति स्वाभिनाभिषिद्धः स्त्रीभिः संभाषणान्कु
र्यात्प्रतिषिद्धः संभाषणमाचरन्राजः षोडशभाषात्मकसर्वगुणदानयोग्योभवति ३६१ नैवदति परस्त्रिययोर्भिवदेदित्यादिसंभाषण
निषेधविधिर्नदगायनादिदारेषुनास्ति तथाभार्यापुत्रः स्वकांतनुरिक्तकल्पात् भार्येवात्माऽनयाउपजीवंतिधनलाभायतस्याला
भंसमंतेयेतेषुनटादित्यतिरिक्तेषापियेदापस्तेष्वप्येवंनिषेधाविधिर्नास्ति यस्माच्चारणाआत्सोपजोविनश्च परपुरुषानानीयतेः स्व
भार्येसंस्लेषयतेस्यमागताश्चअपुरुषान्मच्छन्नामृत्वास्वज्ञानंविभावयंतोव्यवहारयति ३६२ किंचिदिति निर्वर्जनदेशोच्चारणा

न्नोपजीविभिस्त्रिभिः संप्रापणं कुर्वन् स्वल्पदुःखं शंखाद्वादाप्यः तासां भविष्यदुदरत्तात्तादासीभिर्वदद्वाभिर्बोद्धाभिर्ब्रह्मचारि
 णाभिः संप्रापणं कुर्वन् किंचिद्दुःखमात्रं दाप्यः स्यात् ३६३ यो कामेति यस्तत्त्वजातिरनिच्छन्ती कन्यां गच्छति स तस्मिन्नादेव ब्राह्मणे
 सेलिङ्गच्छेदनादिकं वधमर्हति दच्छन्ती पुनर्गच्छन् वधाहोमिनुष्योनसवति ३६४ कन्यामिति कन्यां संप्राप्यार्थमुत्कृष्टजातिपुरुषं
 सेवमानां स्वल्पमपि दुःखं दत्तं न दापयेत् हीनजातिपुनः सेवमानां यत्नात् स्यापयेत् यथावा निवृत्तकामास्वात् ३६५ उत्तमामिति ही
 नजातिरुत्कृष्टाभिच्छेती जात्यपेक्षया गच्छेद नमारणात्मकं वधमर्हति समानजातीयां पुनरिच्छन्ती गच्छन्त्यादिपितामन्यते तदापि
 पुनः सुत्कृतं रूपमर्थं वा दद्यान्न च दुःखः साचकन्यातेनैवोदव्या ३६६ अप्रीतिर्योमनुष्यः प्रसह्य वलाकारेण समानजातीयां
 गमनं वर्ज्यमहंकारेणागुलिमक्षेपमात्रेणैव नाशयेत् स्य शीघ्रमेवागुलिद्वयच्छेदः कर्तव्यः षट्पणशानिचापं दुःखः स्यात्

योऽकामां दूषयेत्कन्यां सद्यो वधमर्हति सकामान्दूषयेत्कन्यो न वधमाप्नुयान्नरः ३६४ कन्याभिर्जने
 ती सुत्कृष्टं किंचिदपि दापयेत् जयन्त्य सेवमाना तु सयता वा सयेद्गृहे ३६५ उत्तमां सेवमानस्तज्जय
 न्यो वधमर्हति शूद्रकृद्द्यात्सेवमानः समाभिच्छेति तायादि ३६६ अभिषत्यतुयः कन्या कुप्योद्वेषणमा
 नवः तस्यां शक्यं अगुल्यादुःखं निषट्पणम् ३६७ सकामान्दूषयेत्कन्यानागुलिच्छेदमाप्नुयान्
 द्विशतं तु दमं दाप्यः प्रसगागिनिवृत्तये ३६८ कन्यैव कन्याया कुप्यतीत्याः स्याद्विशतोदमः शुल्कचहि
 गुणदद्याच्छिफ्राञ्चैवासुयादृश ३६९ यातुकन्याप्रकुर्यात्स्त्री सा सद्यो मोड्यमर्हति अगुल्योरववाच्छे
 दस्वरंणी दृहन्म तथा ३७० ३६७ सकामाभिति समानजातिरिच्छन्ती कन्यामंगुलिमक्षेपमात्रेण नाशयन्नागुलिच्छे
 दमाभोति किं त्विति प्रसाक्तिनिवारणाय द्विशतं दुःखं दाप्यः ३६८ कन्यैवेति याकन्यैव परामगुलिमक्षेपेण नाशयेत् तस्याद्विश
 तोदुःखः स्यात्कन्या शुल्कं च कन्यापितुर्दद्यात् शिफ्रांश्च दशमाप्नुयात् ३६९ यालिति यापुनः कन्या अंगुलिमक्षेपेण स्त्री
 नाशयेत्सा तस्मिन्नादेव शिशोमुद्वेगं अगुल्याः क्षेपादगुल्योरवच्छेदनं गर्दभेण त्वराजमर्गो न हनमर्हति ३७० भर्तेति यास्त्रीमव
 लधनिकापित्रादिबाधवद्वेषेण शीघ्र्यादिगुणद्वेषेण तपति पुरुषांतरोपगमनाच्छेदयेत् तां राजा बहुजनाकोणे दिशेभ्यः भिर्भि-

क्षयेत् ३७१ पुंसांमिति अनंतरोक्तज्जारं पापकारिणं पुरुषमयोमयशयने प्रज्वलितो राजा दाहयेत्तत्र शयनेनैव अयातिनः
 घानिनिःक्षिपेयुः यावत्पापकरीदधः स्यात् ३७२ संवत्सरोति परस्त्रीगमनेन दुष्टस्य पुंसो दंडितस्य च संवत्सरात्किमेणा-
 भिशस्तस्य पूर्वदंडाद्द्विगुणोदमः कार्यः तथा ब्राह्मणस्यागमने योदंडः परिकल्पितः चांडाल्यासहनिर्देशात्चांडालीगमनरूपः
 तथा चांडालीगमने योदंडः सहस्रत्वं सजस्त्रिप्रभिमिति संवत्सरे त्वतो ते यदीतामेव ब्राह्मणायतामेव चांडालीपुनर्गच्छति तदा
 णाः कर्त्तव्यः एतत्सर्वस्यैवोदाहरणद्वयब्राह्मणायगमने पिचांडालीगमनदंडप्रदर्शनार्थं सर्वस्यैव तु पूर्वाभिशास्तदंडितस्य सै-
 रातिक्रमे पुनस्तामेव गच्छतः पूर्वाद्द्विगुणोदंडो बोद्धव्यः ३७३ भूद्र इति भर्त्रादिभारक्षिता मरक्षिता वा हिजा निश्चयं यदि भूद्रो
 गच्छेत्तदा उरक्षितो रक्षारहितगच्छन् लिंगमसर्वस्वाभ्यां वियोजनीयः अत्रांगविशेषा अवर्णेपि आर्यस्य भिगमने लिंगोद्धारः सर्व

भर्त्तारं लघयेद्यात्तु स्त्रीज्ञातिगुणदर्पिता तांश्च भिः स्वादयेद्भजा संस्थाने बहु संस्थिते ३७१ पुमांसं दाह
 येत्पापशयने तस आर्यस्य अप्यादधुश्च काष्ठा नितत्र दह्येत पापकृत् ३७२ सवत्सराभिशास्तस्य दुष्टस्य
 द्विगुणोदमः ब्राह्मणसहसं यासे चांडाल्याता वदेव तु ३७३ भूद्रो गुप्तमगुप्तं वा हेजातं वर्णमावसन् अ-
 गुप्तमगसर्वस्वैर्गुप्तसर्वेण हीयते ३७४ वैश्यः सर्वस्वदंडः स्यात्सवत्सरनिरोधतः सहस्रं क्षत्रियोदंडयो
 मोड्यभूत्रेण चाहति ३७५ ब्राह्मणीयद्यगुप्ता तु गच्छेतां वैश्यपाथिवौ वैश्यं पंचशतं कुर्ष्यः क्षत्रियं तु सह
 स्त्रिणम् ३७६

स्वहरणं गोप्तांचेद्द्वोऽधिक इति गोतमवचनाद्धिं गच्छेदः रक्षितायां तु गच्छन् शरीरधनहीनः कर्त्तव्यः
 ३७४ वैश्य इति वैश्यस्य ब्राह्मणीगमने संवत्सरं बंधादनंतरं सर्वस्य ग्रहणरूपोदंडः कार्यः क्षत्रियागमने तु वैश्यश्च क्षत्रिया-
 तिवस्यति क्षत्रियो गुप्ता ब्राह्मणीगमने सहस्रदंडनीयः स्वरभूत्रेण चास्य मुंडनकर्त्तव्यम् ३७५ ब्राह्मणीमिति अरक्षिता तु ब्रा
 ह्मणीयां दिवैश्यस्त्रियौ गच्छतः तदा वैश्यं पंचशतं तु कुर्ष्यात् क्षत्रियं पुनः सहस्रदंडोपेतं वैश्ये चापंचशतदंडः भूद्रा फ्रमा-
 दिनां निगुणज्ञानमात्रोपजीवि ब्राह्मणीगमनविषयः तदितरं ब्राह्मणीगमने वैश्यस्यापि सहस्रदंड एव ३७६ ५

उसीति तावेवोच्चावपि क्षत्रियवैश्यौ ब्राह्मण्यारक्षितया सह कुतर्मे अन्यौश्चूद्रवत्स्वर्षणहीयेते इति दंड्यो यद्वा कठे आचक्ष्य द
 ग्धव्यौ तत्र वैश्यलोहितदर्मेः क्षत्रियं शरपत्रैर्विवेक्ष्य इति वसिष्ठोक्तो विशेषो ग्राह्यः पूर्वसहस्रं क्षत्रियो दंड्यो वैश्यः सर्वस्वमिच्छ
 कृत्वा दयं प्राणान्तिकं दंडो गुणवद्ब्राह्मणीविषयो बोद्धव्यः ३७७ सहस्रमिति रक्षिता विप्रा ब्राह्मणो बलेनोपगच्छन्सहस्रं दंड्य
 स्यात् इच्छंत्वा पुनः सकृन् योनेपंच शतानि दंडनीयो भवेत् ३७८ मौड्यमिति ब्राह्मणस्य भारणवधस्थाने शिरोमुडनं दंडः
 शास्त्रेणोपदिश्यते क्षत्रियादीनां पुनरुक्तेन घातेन दंडो भवति ३७९ न जालित्यादि ब्राह्मणं सर्वपापकारिणमपिकदा विन्नह
 न्यात् अपि तु सर्वस्वधुक्तमक्षतशरीरं राट्वा निर्वसयेत् ३८० न ब्राह्मणेति ब्राह्मणवधान्मान्मृथिव्यामधर्मो नास्ति तस्माद्वा-

उभयपितुनावेव ब्राह्मण्यगुप्तया सह विद्युतौ चूद्रवद्दंड्यौ दग्धव्यौ वा कटाग्निना ३७७ सहस्रं ब्राह्म
 णो दंड्यो गुप्ताविभावलाङ्गुलं शतानि पंच दंड्यः स्याद्विच्छत्या सहस्रगतः ३७८ मौड्यं प्राणान्तिकं द
 ङो ब्राह्मणस्य विधीयते इतरेषां तु वर्णानां दंडः प्राणान्तिको भवेत् ३७९ न जालु ब्राह्मणं हन्यात् सर्वपापे
 क्षपि स्थितम् राट्वा दनं बहिः कुर्यात्समग्रधनमक्षतम् ३८० न ब्राह्मणवधाच्चूयानधर्मो विद्यते क्वचि न
 स्मादस्य वर्धराजामनसापि न चिंतयेत् ३८१ वैश्यश्चेत्क्षत्रियां गुप्तां वैश्यां वा क्षत्रियो व्रजेत् यो ब्राह्म
 ण्यामगुप्तायां तां तु मौदंडमहतः ३८२ सहस्रं ब्राह्मणो दंडं दाप्योगुप्ते तु ते व्रजन् शूद्रायां क्षत्रियविशोः
 साहस्रं चाचक्ष्वेदमः ३८३

जामर्षपापकारिणो ब्राह्मणस्य मनसापि वध्नश्चितयेत् ३८१ वैश्यश्चेति रक्षितां क्षत्रियां
 यदि वैश्यो गच्छेत् क्षत्रियो वा यदि रक्षितां वैश्यां न दानं चोच्चाह्मण्यमगुप्तायां गमने यो दंडावुक्तो वैश्यं पंचशतं कुर्यात् क्षत्रियं तु सह
 स्रमिति ह्रावेव दंडो वैश्यक्षत्रियो र्षमृतः अयं च वैश्यस्य रक्षितक्षत्रिया गमने पंचशतं स्तोत्रं दंडो लघुत्वात् गुणवद् वैश्यस्य निगु
 णजातिमानोपजीवि क्षत्रियायाः शूद्राश्चात्यादिगमनविषयो बोद्धव्यः क्षत्रियस्य रक्षितवैश्यायां ज्ञानतो युक्तः सहस्रं दंडः ३८२
 सहस्रमित्यादि क्षत्रियां वैश्ये रक्षिते ब्राह्मणो व्रजन्सहस्रं दंडं दापनीयः शूद्रायां रक्षितायां क्षत्रियवैश्ययोर्गमने सहस्रमेव दंडः स्यात्
 ३८३

स्रत्रियेति अरक्षितस्रत्रियागमनेवैशेष्यपंचशताभिदंडः स्यात् स्रत्रियस्य अरक्षितगमनेगर्दिममूत्रेण सुडनं पंचशतस्वरूपं वा
दंडमाप्नुयात् ३८४ अयुमेति अरक्षितां स्रत्रियां वैशेष्यां दूदां चाद्वाह्मणो गच्छन्पंचशतानि दंडयः स्यात् अंतर्भवोऽलजः यस्मा
दधमो नास्ति चां डाच्छादितस्य स्थिगच्छन्सहस्रं दंडयः ३८५ यस्येति यस्य राज्ञो राज्ञे चोऽरः परदारगामी परुषवादी गृहदाहादि
साहसकाशी दंडपाकृष्यकर्त्ता चिनास्ति स राजा शक्रपुरयाति ३८६ एतेषां भिति एतेषां स्तेनादीनां पंचानां स्वराष्ट्रे नियमः सप्तमजा-
तीयपुराजस्रमधेरजा सामान्य कृत्वा हल्लोके च यशस्वस्यो भवति ३८७ अल्लिजमिति यो याज्यः अल्लिजं कर्मास्तु धानसमर्थं अति
पातकाद्विदोषरहितमृत्विग्वायाज्यमदुष्टं त्यजति तयोः शतं शतं दंडः कार्य इति दंडमसंगादिदसुक्तम् ३८८ नमतेति मातृपितृमा

स्रत्रियायामनुमायां वैशेष्यपंचशतं दमः मूत्रेण मौल्यमिच्छेत्तु स्रत्रियो दंडमेव वा ३८४ अयुमेति स्रत्रि
यावैशेष्ये मूद्रावाद्वाह्मणो मजन् शतानि पंच दंडयः स्यात्सहस्रं त्वत्यजस्त्रियम् ३८५ यस्य स्तेनः पुरेना
स्ति नान्यस्त्रीगोन दुष्टवाक् न साहसिक दंडो भिराजा शक्रलोकभाक् ३८६ एतेषां भियं हाराज्ञः पचा
नाविषये स्वकं साम्राज्यं कृत्स्नं जाल्यं धुल्योर्कंच वयशस्करः ३८७ अल्लिजयस्त्यजे द्याज्यो याज्यं च त्विन्त्य
जे द्यादि शक्तं कमण्यदुष्टं च तपो दंडः शतं शतम् ३८८ नमतेति पितान् स्त्रीनि पुत्रं स्त्यागमर्हति त्यज
न्मपति नानेनूराज्ञा दंडयः शतानि षट् ३८९ आश्रमेषु द्विजातीनां कार्ये विवदतां भियः न विद्वयान् नृ-
पो धर्मचिकीर्षन् हितमात्मनः ३९० यथा हितेन भ्यर्च्य ब्राह्मणैः सह पाथिवः सत्वेन प्रशमय्या दोस्त्वध
र्मं प्रतिपादयेत् ३९१

यपुत्राः त्यागमपोषणशुश्रूषणा द्यकरणात्संकनार्हति तस्मादेतान्पातकादि राहितान्पारित्यजन् एकै
कपरित्यागो राज्ञा षट् शतानि दंडयः ३८९ आश्रमेति द्विजातीनां गार्हस्थ्याश्रमविषये कार्ये अयं शास्त्राद्योनान्यं शास्त्रार्थ इति
परस्परं जान विचादानां राजास्वीय हितं चिकीर्षुरयं शास्त्रार्थ इति स दृशान्विशेषेण न भूयात् ३९० यथा हति यो यादृशी पूजा
मर्हति त तथा पूजयित्वा अन्ये ब्राह्मणैस्सह मथमं ग्रीत्या अपगतकोपं कृत्वा तत एवायः स्वधर्मः तंबोधयेत् ३९१ ध ध ध

प्राप्तीति निरंतरगृहयासीत्यातिवेश्यः तदंतरगृहवासी अनुवेश्यः यस्मिन्नुत्सवेविंशतिरन्ये ब्राह्मणा भोज्यं ते तत्र प्रातिवेश्यानुवेश्यौ
 प्रातिवेश्य ब्राह्मणातिश्रमकाराश्चेति विष्णुवचनात् ब्राह्मणौ भोजनाहोवह्नीजयन् ब्राह्मणउत्तरत्रहरणयादिग्रहणोप्यभाषेदंड
 मर्हति ३९२ ओत्रियेति विद्याचारवान्तथाविधमेवगुणवंतं विभक्त्यर्थे युविवाहादिषु प्रकृतत्वात् प्रातिवेश्यानुवेश्यौ एव भोजय
 तदन्तर्भोजिताद्गुणमन्दाप्योहिरण्यमायकंचराज्ञः ३९३ अपदति अथोवधिरः पंगुः संपूर्णसप्ततिवर्षः सप्तत्येति प्रकृत्यादिभ्य
 उपसंख्यानमिति नृतीया ओत्रियेषु धनधान्यशुश्रूषादिनोपकारकाः केन विदपि क्षीणकोषेणापि राजा त्वनुग्राह्यकरं नादापनीयाः
 ३९४ ओत्रियमिति विद्याचारवंतं ब्राह्मणं रोमिणं पुत्रविद्योगादिदुःखितं बालवृद्धदरिद्रमहाकुलभस्त्रतोदारचारितान् राजादानमा

प्रातिवेश्यानुवेश्यौ च कल्याणो विंशति हिजे अर्हो वभोजयन् विभोदंडमर्हति भाषकम् ३९२ ओत्रियः ओ
 त्रियसाधुं भूति कृत्येषु भोजयन् तदन्तर्हि गुणदाप्योहिरण्यं चैव भाषकम् ३९३ अधोजडः पाठसर्पीस
 तत्यास्याविरक्षयः ओत्रियेषु पकुर्वन् अन्दाप्याः केन चित्करम् ३९४ ओत्रियव्याधितो त्तो च बालवृद्धावकिं
 चनम् महकुलीनमाय्यचराभासं पूजयत्सदा ३९५ बाल्मर्ली फलके प्लस्तेने निज्यान्नेजकः शर्नः नच
 वासो भिवासाभिर्निर्हरन् च वासयेत् ३९६ तदुवायोदशपलदद्यादेकपलाधिकम् अतो न्यथापत्तमानो
 द्वाप्योद्वादशकंदमम् ३९७ सुल्कस्थानेषु कुशलाः सर्वपण्यविचक्षणः कुप्युरधयथापण्यं ततो विंश
 नृपाहरेत् ३९८

नाहितकरणैः संपूजयेत्सदा ३९५ बाल्मर्लीति शाल्मल्यादिष्टसंबंधि फलके अपरुषेजकः शर्नः शर्न
 नो मांसिग्रहान्दये नूनपरकीयेर्वस्त्रैरन्यवस्त्राणि नयेत् न चान्यवासंसि अन्यपरिधानार्थं दद्यात् यद्येयं कुर्यात्तदासोदंडयः स्यात्
 ३९६ तदुवाय इति तदुवायो वस्त्रनिर्माणार्थं दशपलाभिस्त्रंगृहीत्वा पितृभक्ष्याद्यभवेशादेकादशपलवस्त्रं दद्याद्यदिततो न्यूनं
 यानदाद्वादशपणान् दद्यात् स्यामिन्नवृष्टिः कर्त्तव्येय ३९७ सुल्केति स्थलजन्मपथव्यवहारतो राजा ब्राह्मणः सुल्कं तस
 अबस्थानेषु ये कुशलाः तेषामवपण्यानां सासासारज्ञाः तेषपण्येषु यमर्धमूल्यमनुरूपं कुर्युः ततो लाभपनां द्विशतिभागं राजगृहं यावत्

राज्ञ इति राज्ञः संबंधितयायानिविक्रयद्रव्याणिप्रख्याताभिजापयोगीनिहस्त्यश्वादीनिचतदेशोद्भवानिचमतिषिङ्गानिचययाहुर्भिक्षे
धात्यंदेशांतरननेयमिति तानि लोभाद्देशांतरनयतोवणिजः सर्वहरणं राजा कुर्यात् ३९९ शल्कमिति शुल्कमोक्षापउत्पयेनगच्छ
तिअकाले राजादौचाक्रयविक्रयं करोति शल्कसंडनार्थविक्रेयद्रव्यस्य अल्यां सरस्वावकिराजदेयमप्लपितमष्टगुणं दंडरूपतयादायः
४०० आगममिति कियतो दूरादागतमिति देशांतरीयद्रव्यस्यागमनं किय हूं रंगीयत इति स्वदेशोद्भवस्य निर्गमं किय लालस्थितं किय-
न्मूल्यं लभत इति स्थितं न आक्रियतो दृढिरित्यत्र कर्मकाराणां भक्ताच्छादनादिना कियानपक्षय इत्येवं विचार्य तथावणिजोऽंक्रेतृणां
यथापीडानप्रवतितथासर्वपण्यानां च यविक्रयो कारयेत् ४०१ पंचरात्र इति आगमनिर्गमोपाययोगादेः पण्यनाम निचतत्वात्

राज्ञः प्रख्यात भांडानि प्रतिषिङ्गानि च तानि निर्हरतौ लोभात् सर्वहारं हरन्तृपः ३९९ शल्कस्या
नपरिहरन् शल्काले च यविक्रयो मित्यावादी च सरस्वत्याने दाप्योऽष्टगुणमत्ययम् ४०० आगमं निर्गमं
स्थाननया दृढिस्त्यावुभौ विक्रयं सर्वपण्यानां कारयेत् क्रयविक्रयो ४०१ पंचरात्रे पंचरात्रे पक्षे प-
क्षे यागते कुर्वीत च वा मत्यक्षमर्धसंस्थापनन्तृपः ४०२ तुलामानं प्रतीमानं सर्वचस्यात्सुलक्षि
तम् षट्सप्तदस्रुचमासेषु पुनरेव परीक्षयेत् ४०३ पण्यानंतरे दाप्य योरुवोऽर्द्धपणान्तरे पादपशु
श्रयो विच्छिपादार्द्धरिक्तकः पुमान् ४०४ भांडपूर्णं नियाना निताप्य दाप्या निसारतः रिक्तभांडानि च
क्वचित्पुमांसं आपरिच्छदाः ४०५

अस्थिरार्थदीनां पंचरात्रे पंचरात्रे गते स्थिरप्रायार्थीणां पक्षे पक्षे गते वणिजामर्धविदं
प्रत्यक्षं नृपतिरातसु र्षैर्व्यवस्थां कुर्यात् ४०३ तुलेति तुलामानं सुवर्णदीनां परिच्छेदार्थं यत् क्रियते तत्सर्वं स्वनिष्कृपितं यथास्यात्
षट्सप्तदस्रुचमासेषु गतेषु पुनस्तत्सर्वं सप्तपुरुषैर्नृपतिः परीक्षयेत् ४०३ पणमिति भांडपूर्णं नियाना नीतिवस्यति तेन रिक्तश-
कटादियानंतरविषये पणदाप्य एवंपुरुषभारेर्द्धपणंतरपण्यं दाप्यः पशुश्रयगवादिः पणचतुर्थभागं भाररहितो मनुष्यः पणाष्टभागं
दापनीयः ४०४ भांडेति पण्यद्रव्यपूर्णं निशकटादीनि द्रव्यगतो लक्षपेक्षया द्रव्यरहितानि गोनीकं बलादिषु यत् किंचित्तापि दाग

अपरिच्छदादिरुद्धकपदार्थदानापेक्षयायत्किंचिद्वापनीयाः ४०५ शीर्षेति पूर्वपारावरेतरणार्थमुक्तं इदानीं नदीमार्गे दूराध्वानि
 गंतये प्रवलयगस्थिरोदकनद्यादिदेशाग्रीष्यवर्षादिकालापेक्षयातरभूत्यकल्पनीयं एतच्च नदीतीरेष्वो ह्ययमसमुद्रे तु वातार्थान्नयोत
 गमनत्वात्स्यायत्तलाभावेतरपण्याविशेषज्ञापकं नदीवाह्योजनार्दिकं नास्ति ततस्तत्रोचितमेव तरपण्यं ग्राह्यम् ४०६ गर्भिणीति
 संजातगर्भास्त्रीमासद्वयादूर्द्धतया प्रज्जितो भिक्षुर्गुनिर्वाणप्रस्थो ब्राह्मणाश्च लिङ्गिनो ब्रह्मचारिणः तरभूत्यंतरेन दाव्याः ४०७
 यन्मयीति नौकारूढानां यत्किंचिन्माधिकापराधेन नष्टद्रव्यं तन्नाविकरेव भिल्लित्वा यथाभागं दातव्यम् ४०८ एष नाविति नाविका
 पराधात्पुदुदकेनष्टतन्नाविकरेव दातव्यं पूर्वोक्तमनूदितं देविकेनास्ति नग्रह इति विधातुं नौयायिनामेव व्यवहारस्य निर्णय उक्तः
 देवोपजातवातादिनानौसंगेन धनादिनाशो नायिकानानंदः ४०९ वाणिज्यमिति वाणिज्यं कुसीदक्लृषिपथरक्षणनिर्वैश्यं कारयेत्

श्रीर्षाध्वनियथादेशं यथाकालं तरो भवेत् नदीतीरेषु तद्दिधात्समुद्रेनास्ति लक्षणम् ४०६ गर्भिणीतु
 हि मासादिस्तथा प्रज्जितो भूनिः ब्राह्मणां लिङ्गिनश्चैव न दाव्यास्तारिकंतरे ४०७ यन्नाविकिंचिद्वासा
 नौविशीयेतापराधतः तद्वासां रेव दातव्यं समागम्य सतो शतः ४०८ एष नौयायिनामुक्तो व्यवहारस्य नि
 णयः द्वासापराधतस्तोये देविकेनास्ति नग्रहः ४०९ वाणिज्यकारयेद्द्वैश्यकुसीदक्लृषिमेव च पशूनां
 रक्षणं चैव दास्यं नूदं हि जन्मनाम् ४१० क्षत्रियं चैव वैश्यं च ब्रह्मिणो दत्ति कृषिणो विभूयादान् नृणां
 स्येन स्यानि कर्माणि कारयन् ४११ दास्यं तु कारयच्छोभाद्वा ह्राणः संस्कृतान् हि जान् अनिच्छतः प्राप्त
 वत्साद्राज्ञादुदयः शतानि षट् ४१२

शूद्रं च राजा हि ज्ञातीनां दास्यं कारयेत् अकुर्वणो वैश्यश्च दूरो राजो दंडया वित्येव
 मर्यायामिहोपदेशः ४१० क्षत्रियमित्यादि ब्राह्मणः क्षत्रियवैश्यौ श्रुत्यप्राप्तेन पीडितो कुरुयास्यानि कर्माणि रक्षणं कुरुष्यादिति कार
 यन् ग्राह्याच्छादनादिना पोषयेत् एवं वलयान् द्वाद्राण तावुपगतानि यिन्न नृणां दंडनीय इति प्रकरणसामर्थ्याद्गम्यते ४११ दास्यं नि
 प्रमयतो भावः प्राप्तव्यं ब्राह्मणः कृतोपनयनान् हि ज्ञातीनां मिच्छतः प्रभूलेन लोभाद्वा स्य कर्मपादधावनार्दिकारयन् षट् शतानि दंडयः
 ४१२ शूद्रं नि नि शूद्रं पुनर्मत्तादिभूतमभूतं वा दास्यं कारयेत् तस्मादसौ ब्राह्मणस्तु दास्यायेव प्रजापतिना सुष्टः ४१३ छ छ

नस्मादसौ ध्वजाहृतलादिना दासत्वं गतः स तेन त्यक्तः स्वदास्याभावोऽपि शूद्रोऽब्राह्मणस्य दास्यान्नाविमुच्यते तस्मादास्यं शूद्र-
स्य स हजं कः शूद्रत्वजातिभिरदास्यमपनयति अहृद्यर्थमप्यवश्यं शूद्रेण ब्राह्मणादि हि जन्तुश्रूषाकर्तव्ये त्वेव परमेतत् अन्यथा वदस्या-
माणा दास्यं कुरणपरिगणनमनर्थकं स्यात् ४१४ ध्वजेति संज्ञासमासकाशाज्जितो भक्तलाभाद्युपगतो भक्तदासः तथा दासीपुत्रः मृत्ये-
न क्रोतोऽन्येन दत्तः पित्रादि क्रमागतः दंडादि धनशब्दार्थे स्त्रीकृतदास्यभावः इत्येतानि समाध्याहृतलादीनि दासत्वं करणानि ४१५
आर्येति पुत्रभार्यादासास्त्वयोः भीमिर्द्विना एव मन्वादिभिः स्मृता यस्मात् तदयं दत्तैर्जयंति यस्य ते भार्यादयस्तस्य तद्धनं भवति एतच्च-
भार्यादीनां पारतन्त्र्यप्रदर्शनार्थं परं अध्यगन्वादेः षड्विधस्य स्त्रीधनस्य वदस्यामाणा लातृधनसाध्याहृद्यर्थं कोऽपि देशार्थेन भार्यादीनां
पत्यधिकरणे पत्यर्थे पित्रागाधिकारस्य उक्तलातृस्त्रीपुंसयोर्मध्य एकधनेनातु मतिद्वारेण स्त्रिया अपि कर्तृत्वात् ४१६ विस्वब्ध

शूद्रं तु कारयेद्दास्यं कीतमर्जातमेव वा दास्यायेव हि शूद्रोऽसौ ब्राह्मणस्य स्वयं फका ४१३ नस्वामिना नि-
सृष्टाऽपि शूद्रो दास्याद्विमुच्यते निसर्गजं हितं तस्य कस्तस्मात्तदपोहति ४१४ ध्वजाहृतो भक्तदासो गृहजः
कीतद्विभो पैत्रिको दंडदासश्च स तेने दास्यो नयः ४१५ भार्यापुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः य-
तैः समाधिगच्छंति यस्य ते तस्य तद्धनम् ४१६ विस्वब्धं ब्राह्मणः शूद्राद्व्योपादानमाचरेत् न हितस्यास्ति
किं नित्यं भर्तृहार्थं धनो हि सः ४१७ वैश्यश्च शूद्रं यत्नेन स्वानि कर्माणि कारयेत् तौ हि च्युतौ स्वकर्मभ्यः
सौमयेतामिदं गतम् ४१८ अहन्यहं त्यवेक्षितकमात्तान्वाहनानि च आंयव्यवोचं नियता वाकराचक्रौ
वमेव च ४१९ मिति निर्विवेकितमेव मरुता दासः शूद्राद्धनग्रहणं कुर्यात् ब्राह्मणो यतस्तस्य किंचिदपि स्वनास्ति यस्माद्दत्तं

ब्राह्मणोऽसौ एवं चापि दत्तलादपि दासात् ब्राह्मणो धनं गृह्णन् राजा दंडनीय इत्येवमर्थमेतदुच्यते ४१७ वैश्येति वैश्यं कृष्यादि-
निःशूद्रं च द्विजातिशुश्रूषादीनि कर्माणि यत्नेन राजाकारयेत् यस्मात्तौ स्वकर्मभ्यश्च्युता वशास्त्रो यो पार्जितधनग्रहणमिदादिना ज-
गदाकुलीकुर्यात् ४१८ अहनीति प्रत्यहं तदधिकृतं द्वारेण प्राग्वत् दंडाहृद्यर्थं कर्मणान्निष्कृत्य तिनृपतिर्निर्मिरूपयेत् तथा हस्त-
श्चादीनि किमद्यप्रविष्टं किं निःसृतमिति स्फुवर्णं रत्नोत्पत्तिस्थानानि भ्रष्टागारं चावेक्ष्य तद्वाच्यं हारदर्शनासक्तोऽपि राजा धर्मान् परि-

त्यजेदिति दर्शयितुमुक्तस्यापि पुनर्वचनम् ४१९ एवमिति एवमुक्तप्रकारेण एतान् सर्वानृणां दानादीन् व्यवहारान् तत्त्वतो निर्णयेनान्न
 तन्वयनृपापसर्वपहायस्यार्गादिशामिरूपमुक्तद्वारां गतिलभते ४२० इति श्रीकुल्लुकभट्टविरचितायामन्ययसुक्तावल्यामष्ट
 मीऽध्यायः ८ ७ ७ पुरुषेति पुरुषस्य पत्न्याश्च धर्मायाहितेऽन्योन्याऽव्यभिचारिलक्षणवर्त्यो निवर्तमानयो
 संयुक्तविद्युक्तयोश्च धर्मान् पारंपर्यागतत्वेन नित्यान्वस्याभिदं पत्योः परस्परधर्मव्यतिक्रमे सत्यन्यतरज्ञानंदंडेनापि स्वधर्मव्यवस्थानं
 राज्ञा कर्तव्यमिति च्यवहारमध्येऽस्योपदेशः १ अस्तेति स्वैर्वैर्भर्त्रोदाभिः सदा स्त्रियः स्वाधीनाः कार्यो अभिषिद्धेष्वपि रूपसादिवि
 पयैषु मम सक्ता अपि आत्मयशाः कार्योः २ पिनेति पिता विवाहात्पूर्वस्त्रियं रक्षेत्यथाऽङ्गतीतदभावे पुत्राः तस्मान्न स्त्री कस्यां विदप्य
 वस्यायां स्वातंत्र्यं भजेत् भर्तारक्षति यौचन इत्यादिशायिकमभर्तुपुत्रायास्सन्निहितायाः पित्रादिभिरपिरक्षणान् ३ कालेदिति प्र

एवं सर्वानिमान् राजा च्यवहासान् संसापयन् अपोत्स्य किल्विषं सर्वं ग्रामोति परमांगतिम् ४२० ३
 तिमानवेधमशस्त्रैश्च गुरुभोक्तायां संहितायामष्टमोऽध्यायः ८ ७ ७ पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव धर्मवृत्तमिति धृताः संयोगविप्रयोगेन धर्मान् स्वामिशा म्वतान् १ अस्वतंत्राः
 स्त्रियः कार्योः पुरुषैः स्वर्दिशानि शम् विषयेषु च सज्जत्सः सस्याव्या आत्मनो वशे २ पितारक्षति को
 मारे भर्तारक्षति यौवने रक्षति स्थ विरेपुत्रान् स्त्रीस्वान् च्यमर्हति ३ कालेदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चा
 नुपयन्यतिः मृते भर्तारिपुत्ररक्तवाच्यी भातुरक्षिता ४ सूक्ष्मभ्योऽपि प्रसंगेभ्यः स्त्रियोरस्याविशेषतः
 द्रव्योर्हि कुलयोः शोकभावहेतुररक्षिताः ५

दानकाले पिता तामददन् गृहस्थो भवति प्रदानं प्राशुतो रिति गोतमवचनात्
 भर्तुः आकृष्टं दानं कालः पतिश्च भर्तु काले पत्नी भगच्छन् गृहणीयो भवति पत्यो मृते मानमरक्षन् पुत्रो नि दः स्यात् ४ सूक्ष्मेभ्य
 इति स्वल्पेभ्योऽपि दुःसंगेभ्यो दोः शील्यसंपादकेभ्यो विशेषेण स्त्रियोरक्षणीयाः किंपुनर्महद्भाः यस्मादुपेक्षितरक्षणाद्वयोः पितृ
 भर्तृगणयोः संतापदापयेसुः ५ इममिति सर्वेषां ब्राह्मणादिवर्णानां भार्यारक्षणलक्षणधर्मव्यवस्थायां श्लोकीत्यासर्वधर्मेष्वप्य-

उत्कृष्टं ज्ञानं तो अंधपंगवाद्योपि सार्योरक्षितुं यतेन च ६ स्वाभिनि यस्माद्भयोरक्षतोरक्षणं असंकीर्णविशुद्धापलोत्पादानेन स्व-
संततिनथाशिष्टसमाचारं पितृपितामहाद्यन्वयं आत्मानं विशुद्धसंतानमिभित्तौ द्वेदोहकलाभेन स्वधर्मच विशुद्धभार्यस्याधानादाय
व्यधिकपादस्पतिनस्मात्त्रियोरक्षितुं यतेनेति पूर्वस्याविशेषः ७ पतिप्रति पतिः शक्त्यरूपेण सार्यं संप्रविश्य गर्भमापाद्य तस्यां मा-
र्यायां पुत्ररूपेण जायते न तथा च शुक्तिः आत्मा वै पुत्रनामासीति जायायास्तदेव जाया खं यतोऽस्यां पतिः पुनर्जायते तथा च बद्धच आ-
ह्वरणं पतिर्जायां प्रविशति गर्भो मूलो ह मातरं तस्या पुनर्नवो मूलो दशमे मासि जायते तज्जाया जायामवति यदस्या जायते पुनः ततश्चा-
सीरक्षणीयेत्येतदर्थं नाम निर्वचनम् ८ यादृशमिति यस्माद्यादृशं पुरुषं शास्त्रेण गिहितं मतिविद्वानादृशं शास्त्रोक्तपुरुषमेव-

इमं हि सर्ववर्णानां पश्यंतो धर्ममुत्तमम् यतं ते रक्षितुं भार्या भर्तारो दुर्वला अपि ६ स्वां प्रसूतिं च रित्रं च
कुलमात्मानमेव च स्वधर्मं प्रयत्नेन जायारक्षन् हरि रक्षति ७ पतिभार्यासमविश्वगर्भो भूखे ह जायते
जायायास्तद्विजाया त्वयदस्या जायते पुनः ८ यादृशं भजते हि स्त्री स्मृतं सूते तथा विधम् तस्मात्त्रिजाविश्व
द्यै स्त्रियं रक्षेत्ययत्नतः ९ न कश्चिद्वाधितः शक्तः प्रसूत्युपरि रक्षितुम् एतैरुपाययोगैस्तथाभ्यास्ताः
परि रक्षितुम् १० अर्थस्य समग्रहचैनाव्ययैर्वैव नियोजयेत् शौचैर्धर्मैश्च पत्न्या च परिणाह्यस्य च क्षणे
११ अरक्षितो गृह रुद्धः पुरुषैरात्मकारिभिः आत्मानमात्मनायास्तरक्षयुस्ताः स्मरक्षिताः १२

नेनोत्कृष्टं निषिद्धपुरुषमेव नेन च निरुद्धं पुत्रं जनयति तस्मादपत्यविशुद्धयर्थं पत्नीं यत्नतोरक्षेत्यर्थं तस्मिन् रक्षणे येत्यत आह ९ जैति क-
श्चिद्द्वालात्संगोधादिना पि स्त्रियोरक्षितुं न्न शक्तस्तत्रापि व्याभिचारदर्शनात् किलेते वैस्वभागे रक्षणोपायप्रयोगे स्तारक्षयितुं सम-
र्थः तातु पायानाह १० अर्थेति धनस्य संग्रहणे विनियोगे च द्रव्यशरीरशुद्धौ भर्तुं व्यशुद्धादिकेऽन्वसाधने परिणाह्यस्य गृहोप-
करणस्य शय्यासनकुंडकाहादेरवेक्षणोपेक्षां विनियोजयेत् ११ अरक्षिता इति आत्मा स्वते आत्मा कारिणश्च तेऽपुरुषैर्गृहे
अव्यरक्षिता भवंति यादुःशीलतपानात्मानं रक्षति यास्तधर्मज्ञातया आत्मानमात्मनारक्षति ता एव स्मरक्षिता भवंति अतो धर्माद्य-

फलस्वर्गनिरक्रमाद्याद्युपदेशेन आसांसंयमः कार्यदिति सुख्यरक्षणापायकथनपरमिदम् १३ पानमिति मद्यपानं असत्पुरुषसं-
र्गः सत्रसिहविरहः इतस्तत आत्ममरणं अकालत्वापः परगृहनिवास इत्येता निषट् स्त्रिया व्यभिचार एव्य दोषजनकानि तस्मादेतेभ्यो
एतारक्षणायाः १३ नैता इति नैताः कर्मनोयं रूपं विचारयति न चासां यौवनादिके वयसि आदरो भवति किंतु स्वरूपं कुरूपं वा पुमानि
त्येतावतैव तसु पभ्रंजते १४ यौ अत्येति पुंसो दर्शने संभोगाद्याभिलाषशीलत्वात् क्तिन्स्यै यमिमात्स्यभावतः स्नेहरहितत्वाच्च ए
तायलेनापिलोके रक्षिताः सत्यो व्यभिचाराश्रयेण न भर्तृषु नि क्रियांगच्छति १५ एवमिति एवं श्लोकद्वयोक्तमासां स्वभावं हिरण्
गर्मसृष्टिकालजनितं ज्ञात्वा रक्षणां यमकुर्यात् १६ शय्येति शयनोपवेशनालंकरणशीलत्वं कामक्रोधानाज्जं

पानंदुर्जनसंसर्गः पत्याचधिरहोदनम् स्वमोन्यगोहवासश्च नारीसंदूषणानिषट् १३ नैता रूपं परीक्षते ,
नासावयमिसंस्थितिः स्वरूपविरूपपवापुमानित्येव भ्रंजते १४ यौ अत्येति च लचिन्ताच्च नैस्मत्त्वाच्च स्व
भावतः रक्षिताय लनोपीह भर्तृष्वेताविकुर्वते १५ एवमभावं ज्ञात्वा सा भ्रजापति निसर्गजम् परमयत्न
मातिष्ठेत् पुरुषोरक्षणाप्रति १६ शय्यासनमलकारकामक्रोधमनाजवम् द्रोहभावकुचयोचस्त्रीभ्या
मनुरकल्पयन् १७ नास्ति स्त्रीणां क्रियासंचरितधर्मव्यवस्थितः निरदिताह्मन्त्राश्च स्त्रियोऽनृत
मिति स्थितिः १८ तथाच श्रुतयो वक्ष्यो निगीतानि गमेष्वपि स्वालक्षय्य परीक्षार्थतासां शृणुत निष्कृतीः
१९

वपराहिंसाकुसिताचारत्वानिसर्गादीमनुः स्त्रियः कल्पितवान् तस्माद्यत्नतोरक्षणीयाः १७ नास्तीति जातकर्मादिक्रिय
स्त्रीणामत्रैर्नार्त्ति इत्येषा शास्त्रमर्यादाव्यवस्थितानतन् अमंत्रवत्सस्कारगणाभावाच्च निध्यापांतः करणाददियं ममाणं धर्मप्रमाण
श्रुतिस्मृतिरहितत्वान्मधर्मज्ञाजमंत्राः पापापनोदनं भ्रजपरहितत्वात् जाते पिपापे तन्निर्गजनाक्षमाः अनृतवदशक्ताः स्त्रियद
तिशास्त्रमर्यादानस्माद्यत्नतोरक्षणीया इत्यत्र तात्पर्यम् १८ तथाचेति व्यभिचारशीलत्वं स्त्रीणां स्वभाव इत्युक्तं तत्र श्रुतिप्रमाणत
योपन्यस्यति तथा वक्ष्यः श्रुतपोषहूनि श्रुतिवाक्यानि न चैतद्विद्यो ब्राह्मणास्मोऽब्राह्मणावैत्येव मादीनिभिगमेषु स्वालक्ष्यण्यं च्यभि

चारशीललंनलपरिज्ञानार्थपठितानिवासांशुनीनांमध्येयानिष्ठतिरूपाव्यभिचारप्रायश्चित्तभूतास्ताः श्रुतीः श्रुणुतएकस्याः श्रुतेर्व
द्वयमाणत्वात् श्रुतिश्रुणुतेत्यर्थः स्रुपांस्फुपोभवंतीतिहितोक्तवचने बहुवचनम् १९ यदिति काश्चित्सुत्रोभातुमनिसव्यभिचारम
वगम्यन्ते मनोवाक्कायकर्मभिः प्रतिव्यतिरिक्तं पुरुषं यानकामयते सापत्तिव्रताततोऽन्या अपत्तिव्रताममाना अपत्तिव्रतासती परगु
हान् गच्छतीत्यन्तप्रलुब्धैरपरपुरुषं प्रतिस्जानल्लोभा अप्रतत्पुरुषसंकल्पहुं हमातुरजोरूपैरतोमभापिता शोधयलितस्य स्थिया
व्यभिचारशीलस्यैतदितिकरणान्तं त्रपादत्रयं ज्ञापकं अयं चमंत्रायादिषु विनियुक्तं संप्रतिमानसव्यभिचारप्रायश्चित्त
रूपेण तस्य मंत्रस्याह २० ध्यायेति मन्त्रुरिभियं यत्किंचित्पुरुषांतरगमनरूमीमानसांचितयतितस्यमानसस्यव्यभिचारस्य एषमक
तोमंत्रः सम्यक्शोधनोमन्वादिभिरुच्यते भातेति श्रवणात्सुत्रस्यैवाप्रायश्चित्तरूपो मंत्रो भातुः २१ यादृगुणेनेति यथा रूपेण मन्त्रः

यन्मोमाना प्रलुब्धो मे विचरं स्यऽपत्तिव्रता तन्मरेतः पिता तृक्तामित्यस्यैतन्निदर्शनम् २० ध्यायत्यनि
ष्टं यत्किंचित्पाणिग्राहस्य चेतसा तस्यैषव्यभिचारस्य निहवः सम्यगुच्यते २१ यादृगुणेन भवन्नस्ती
संयुज्येत यथाविधि तादृगुणा सा भवतिसमुद्रणे वनिष्त्वा २२ अक्षमालावसिष्ठेन संयुक्ताऽधमयो-
निजा शारंगीमदपालेन जगामास्य हणीयताम् २३ एताश्चान्याश्च लोकेऽस्मिन् पुरुषप्रसूतयः उ-
त्कर्षयौ वितः प्राताः स्वैः स्वैर्मर्तुगुणैः परमैः २४ एषोदिता लोकात्रानित्यं स्त्रीपुंसयोः शरणा प्रेत्येह च
सरलोदकान् प्रजाधर्मान्निबोधत २५

असिद्धिनाऽप्राधुना वन्नस्ती विवाहविधिना संयुज्यते सा भर्तुसदृशगुणामयति य
था समुद्रेण संयुज्यमानानदीस्वादूदकापि क्षारजलाजयते भर्तुराक्षसमाना स्वस्त्रीरस्त्रणोपायातरोपदेशार्थमिदं अत्रोक्तं पृष्ट्वा-
नमाह २२ अक्षेति अक्षमालास्त्रीभिर्कृत्योनिजावसिष्ठेन परिणीता तथान्वदकामदपालाख्येन चरविणा संगता पूज्यतांगता २३
एता इति यद्यपि हेमकृतेन थापि प्रदर्शनार्थं त्वमनयोर्मत्वा एता इति बहुवचनं कृतं एताश्चान्याश्च सम्यक्वत्यादयो निरुद्धप्रसूतयः स्व
भर्तुगुणैः पुरुषैरस्मिन् लोकेऽल्लुष्टतां प्राप्ताः २४ एषेति एषलोकान् चाराजायापि निविषयः सदा श्रमभूतः इदानीमिह लोके परलो

केचउत्तरकालश्रमस्वरहेतून् किंक्षेत्रिणोऽपत्यसुतवीजिनइत्यादीन्वजाधर्मीन्पृणुत २५ प्रजेति यद्यव्यासारक्षणार्थेदोषा
 उक्तास्तथापि यद्यमतीकारोपां एतास्त्रियोमहोपकारागर्भोत्पादनार्थं बहुकल्याणभाजनभूताः वस्त्रालंकारादिदानेन संभानाद्भिः
 स्वगृहेणोष्माकरिण्यः स्त्रियः श्रियश्च गृहेषु तुल्यरूपानानयोर्विशेषो विद्यते यथाभिः श्रीकंगृहं न राजत्येवंभिः स्त्रीकमिति अपि च
 २६ उत्यादेति अपत्यस्य जननं ज्ञानस्य परिपालनं प्रतिदिनं चानिधिभिश्च भोजनादर्थे कव्यवहारस्य प्रत्यक्षं भार्ये विनिदानम् २७
 अपत्यमिति अपत्योत्पादनं युक्तमप्येतत् अप्यर्हिततत्त्वज्ञापनार्थं पुनरभिधानं धर्मकार्याणि अग्निहोत्रादीनि परिचर्य उत्कृष्टरति
 पितृणां मात्सर्ग्यापसजननादिना स्वर्गदत्तेन तत्सर्वभार्याधानम् २८ प्रतिमिति यास्त्रीमनोवाग्देहसंयतासतीति विशेषणोपादानसा
 मर्थ्यान्मनोवाग्देहेरेचनव्यभिचरतिस्मात्त्रिसिद्धिर्ज्ञानात्सर्गादिलोकानामिति इह लोके विशिष्टैः साध्वीसुच्यते २९ व्यभिचारेति

प्रजनार्थं महाभाराः पूजाहर्गृहदीप्तयः स्त्रियः श्रियश्च गृहेषु न विशेषोऽस्ति कश्चन २६ उत्पादनमपत्य
 स्य जातस्य परिपालनम् मत्सहलोकयात्रायाः प्रत्यक्षं स्त्रीनिबन्धनम् २७ अपत्यधर्मकार्याणि शुश्रूषा
 रतिरुक्तमा दूराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणां मात्सर्ग्यम् २८ पतिगानाभिचरति मनोवाग्देहसंयता साभि
 त्तुलोकानामिति सिद्धिः साध्वीति चोच्यते २९ व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्रीलोकप्रामोतिनिघ्नताम् सृगाल
 योनिं चाभोति पापरोगश्च पीडयते ३० पुत्रं प्रकटितं सद्भिः पूर्वजैश्च महाविभिः विन्वजन्त्यभिर्मपुण्यमुप
 न्यासमन्निबोधत ३१ भर्तुः पुत्रं विजानंति श्रुतिर्देधतु भर्तुरि आहुस्त्यादकं कंचिदपरं क्षेत्रिणा विदुः ३२

पुरुषान्तरसंपर्कात् स्त्रीलोके निघ्नतां जन्मान्तरं च सृगालजातिं प्राप्नोति पापरोगादिभिश्च पीड्यते पंचमाध्याये स्त्र्याधर्मोक्तम् ३
 तन्मोक्षद्वयं तदपत्यत्वेन महाप्रयोजनतया पुनः पठितम् ३० पुत्रमिति पुत्रमधिकृत्य शिष्टैर्मन्वादिभिः पूर्वमुत्सर्ज्यमहर्
 अभिहितमिव स्वभागं सर्वजनहितं विचारं पृणुत ३१ भर्तुरिति भर्तुः पुत्रो भवतीति पुनर्योमन्यते भर्तुरिहिः प्रकारादुतिर्वर्त
 तेनेविदुस्तदप्रबोदारमपि भर्तुरन्तेन पुत्रेण सुत्रिणमाहुः अन्येतु बोदारभर्तारमनुत्पादकमपि अन्यजनिनेन पुत्रेण पुत्रिणमाहुः
 ३२ क्षेत्रेति श्रोत्याद्युत्पत्तिस्थानं क्षेत्रं तन्नुल्या स्त्रीसुनिभिः स्मृता पुरुषश्च ब्रह्मादिवर्जितुल्यः स्मृतः यद्यपि रेतोवोजंतं श्रापित

दधिकरणत्वात्पुरुषो बीजं भित्तिव्यपदिश्यते क्षेत्रबीजसमायोगात्सर्वप्राणिनामुत्पत्तिः एवंचोभयोः कारणलस्याविशिष्टत्वात्-
 युक्तं विप्रतिपत्तिः कियत्संबंधि क्षेत्रं तस्यापत्यं उत यदोयं बीजं तस्येति ३३ विशिष्टेति क्षेत्रबीजं प्रधानं जयते यदर्थसु सायाभिति
 न्यायेनोत्पन्नो बीजिनो बहुध्रुवसो भस्य तथाव्यासत्रयं गृह्यं गादयो बीजानामेव सन्ताः क्वचित् क्षेत्रस्य प्राधान्यं यथायतं लब्जः प्रसीत
 स्पृष्टिपस्याति अत एव विचित्रा यं क्षेत्रे सत्रियायां ब्राह्मणोत्पादिता अपि दृतराष्ट्रादयः क्षेत्रियाः क्षत्रिणा एव पुत्रावभूवुः यत्र सु
 नवीजयोग्योः साम्यं तत्र गोदे व जनयितान दपत्यं भवति तत्र बीजप्रधान्या ये क्षंता व दाहुः ३४ बीजेति बीजक्षेत्रयोर्बीजप्रधानम-
 भिधीयते यस्मात्सर्वेषां भूतारब्धानां उत्पत्तिर्बीजगतवर्णस्वरूपादिविद्ध्यैः उपलक्षिता दृश्यते ३५ यादृशमिति यज्जातीये बीजं

क्षेत्रं भूतास्मृतानारी बीजं भूतः स्मृतः पुमान् क्षेत्रबीजसमायोगात्संभवः सर्वदेहिनाम् ३३ विशि
 द्दुकुत्रचिद्बीजं स्त्रीयोनिस्त्वेव कुत्रचित् पुंभूतसमयत्र सामस्तूतिः प्रशस्यते ३४ बीजस्य चैव यो-
 न्याश्च बीजसु लुप्तमुच्यते स यं भूतमस्तूतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता ३५ यादृशं तूच्यते बीजक्षेत्रकालो
 पपादिने तादृशो हति तत्तस्मिन् बीजं सैव्यजितशृणोः ३६ इयं भूमिर्हि भूतानां शाश्वती यो निरुच्यते
 न च यो निगुणान्काश्चिद्बीजपुष्पतिपुष्टिषु ३७ भूमावप्यककेदारैकालात्तानि कृषीबलैः नाना रूपा
 णि जायते बीजानीह स्वभावतः ३८ ग्रीहयः शालयो सुद्रास्ति लाभा वास्तथायवाः यथा बीजं प्ररोहंति
 लसुनानीक्षवस्तथा ३९

वीत्यादित्राष्पादिकाले वर्षादिना संस्कृते क्षेत्रे उपपद्यते तज्जातो यमेव तद्बीजमालीये वर्णादि
 भिरुपलक्षितं तस्मिन् क्षेत्रे जायते एवमन्यत्र प्रकारेण बीजप्राधान्यं प्रदर्श्यति रेकसु खेने दशीधितुमाह ३६ इयमिति हिरव-
 रणे इयमेव भूमिर्भूतारब्धानां तरुगुल्यलतादीनां नित्यायोनिः कारणं क्षेत्रात्सर्वत्वोक्तैरुच्यते न च भूस्यात्ययो निधर्मा
 श्विदपि भूत्संस्तृपलादीन् बीजस्वविषयेषु करकाडाद्यवस्थासंभजते भजत्यर्थत्वात्पुष्पानेः सकर्मता तस्माद्यो
 भावान् क्षेत्रमाधान्यं अपि च ३७ भूमाविति भूमावेकस्मिन् अपि केदारैकवर्षे वर्पनकालो तानि जीहि सुद्रादीनि नाना रूपाण्ये
 व बीजस्तमावाज्जायंते न तु भूमेरेकलादेकरूपानि भवंति तथाहि ३८ ग्रीहीति ग्रीहयः षटिकाः शालयः कलमाद्याः तथासु

दयोबीजस्वभावानि क्रमेण नाना रूपेण जायन्ते एवं च सति ३९ अन्यदिशि श्रीहरुक्तो मुद्रादिर्जायते इत्येतन्मसं भवति यस्मा
 ददेवर्वाङ्गोऽप्येतत्तदेव प्रायते एवं बीजगुणानुवर्तनात् क्षौद्रधर्मिनुवृत्ते अर्वाद्यादौ मनुष्येऽपि बीजमाधान्यम् संप्रति स्त्रिप्रधान्य
 मोह ४० तदिति तद्बीजं स हजप्रज्ञावतापित्रादिवत् शिष्टेन ज्ञानं वेदः एवं विज्ञानमपि तदंगादिशास्त्राणि तद्देविना आधुरिच्छत
 न कदाचित् परजायायां वपनीयम् ४१ अत्रेति अतीतकालज्ञास्मिन्नर्थे वायुमोक्ता गाथाः छंदोविशेषसुक्तानि वाक्यानि कथ्य
 नित्यथा परपुरुषेण परपत्न्यां विजिनवसव्यमिति ४२ नश्यतीति यथान्येन विद्धं मृगकृष्णासारं तस्मिन्नेव च्छिद्रे पश्चादन्यस्य विस्थितः -
 आविद्धः क्षिप्तः शरीरे निष्कलो भवति पूर्वहं वैव हतत्वात् तस्यैव तन्मूलजामात् एव परपत्न्या उ सं बीजं शीघ्रमेव निष्फलं भवति गर्भमग्रह-

अन्यदुर्तुजातमन्यदित्येतन्मोपपद्यते उच्यते यद्विद्यहीजं तत्तदेव प्ररोहति ४० तत्त्वाज्ञेन विनीतेन ज्ञान
 विज्ञानेन विदित्वा आसु कामेन वसव्यन्मजातु परयोषिति ४१ अत्र गाथा वायुगीताः कीर्त्तयति सुराविदः
 यथा बीजन्मवसव्यपुसा परपरिग्रहे ४२ नश्यतीति पुण्याविद्धः स्वेविद्धमनुविद्धातः तथानन्यातिवेक्षि
 मं बीजपरपरिग्रहे ४३ पृथोरपीमापृथिवीमायां पूर्वविदो विद्धुः स्थाणुच्छदुस्त्वकेदारमाहुः शल्यवतो
 मृगम् ४४ एतावानेव पुरुषो यज्जायात्मा प्रजनिह विमाः प्राहुस्तथा च तद्योभर्त्ता सा स्मृता गना ४५

पानं नरं क्षौत्रिणः सद्यः फललाभात् ४३ पृथो भिति इमा मपि पृथ्वीं पृथुना पूर्वपरिग्रहीतत्वात् अनेकराजसंबंधेऽपि पृथोभर्त्ता
 भित्यतीतज्ञानं तस्मात् स्थाणुच्छिद्रेति स्थाणुच्छिदः कर्मण्यप्येन स्थाणुमुत्पाद्य संक्रुतं तस्यैव तत्क्षेत्रं वेदति तथा शरादि
 शल्येन पूर्वशृंगोक्षिप्तं तस्यैव तं मृगमाहुः एवं च पूर्वपरिग्रहीतुः स्वाभिलाहो दुर्वापस्य भवति न जनयितुः ४४ एतावानिति नैकः
 पुरुषो भवति अपि तु भार्यास्य देहमपनीया पत्न्यानीत्येतत्परिमाण एव पुरुषः तथान्वजसनेय ब्राह्मणम् अर्द्धे ह वा एष आत्मनस्त
 स्मात् यज्जायानं विदते नैतावत्यजायते असर्वो हि तावद्भवति अथ ये देवजायां विदतेः यप्रजायते तर्हि सर्वे भवति तस्याचेतद्देवि
 दो विभावदं भियो भर्त्ता सैव भार्या स्मृतेति एवं च तस्यामुत्पादितं भर्तुर्वापस्य भवतीति यतश्च दंपत्यो रेच्यमतः ४५ ४६ ४७

नेति निष्क्रयविक्रयः विसर्गस्त्यागः नताभ्यांस्त्रीभक्तुर्भार्यात्वादयैत्येवं पूर्वप्रजापतिनास्मृतं नित्यं धर्ममन्यामहेत्येवं चक्रादिना
पिपरस्त्रियमात्मसात् कृत्वा तदुत्पादितापत्यं क्षेत्रिण एव भवति न गीजिनः ४६ सकृदित्यादि पित्रादिधनविभागो भ्रातृणां धर्मतः
कृतः सकृदेव भवति न पुनरन्यथा क्रियत इति तथा कन्यापित्रादिना सकृदे कस्मै दत्तान पुनरन्यस्मै दीयते एवं च अन्येन पूर्वमन्यस्मै
दत्तायां पञ्चाष्टिनादिभिः प्राप्तायां भिज्जनिमपत्यं न गीजिनो भवतीत्येतदर्थमस्योपन्यासः तथा कन्यातो न्यस्मिन्नपि गवादि
द्रव्ये सकृदेव ददानीत्याह न पुनस्तदन्यस्मै दीयत इति त्रीण्येतां निष्ठाधूनां सकृद्वन्ति यद्यपि कन्यादानस्य सकृत्करणं प्रकृतोपसु
क्तं तथापि प्रसंगादेशादानयोरपि सकृत्ताभिधानं सकृदाह ददानीत्यनेनैव कन्यादानस्यापि सकृत्करणसिद्धौ प्रकृतोपयोगित्वादेव
पृथगभिधानम् ४७ यथेति यथा गवादिषु परकीये स्वात्सृषमादिकन्निद्युज्यवत्सोत्पादको न तद्वागीत आपरकीयभार्यास्वपि

न निष्क्रयविसर्गभ्यां भक्तुर्भार्याविमुच्यते एवं धर्मी विजानीमः प्राक् प्रजापतिनिर्मितम् ४६ स-
कृदशो निपतति सकृत्कन्याप्रदीयते सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सतां सकृत् ४७ यथा गोश्चो
बुद्धासीषु महिव्यजाविकासु च नोत्पादकः प्रजाभागीतयैवान्यागनास्वपि ४८ यैः क्षेत्रिणोर्वा
जं वतः परक्षेत्रप्रवापिणः तैर्वैभ्यस्प्रजातस्य न लभते फलं कश्चित् ४९ यदन्वगोषु घृषभो वत्सा
नाज नयेच्छतम् गोभिना भवेत्ते वत्सामो यस्कादित साधमम् ५०

नोत्पादकः प्रजाभागी भवति ४८ ये इति
क्षेत्रस्वाभिनीयेन भवंति अथ गीजस्वाभिन्ः संतः परक्षेत्रे बीजं वपंति ते तत्र क्षेत्रजातस्य धान्यादेः फलं कश्चिदपि देशे न लभंत
इति प्रकृतस्य दृष्टान्तः ४९ यदन्येति यदन्यदीय गवीषु घृषभो वत्स शतानि पिज नयेत्सर्वं ते वत्साः स्त्री गवो स्वाभिनी भवंत्येव न
घृषभस्वाभिन्ः घृषभस्य यत्सु क्रसे च न तद्घृषभस्वाभिनी निष्फलमेव भवति यथा गोश्चो ब्रूत्यनेनोत्पादकस्य प्रजाभागी लब्ध
भवतीत्येतत्परत्वेन दृष्टान्तः अप्यंतु क्षेत्रस्वाभिन्ः प्रजाभागि लभंतीत्येतत्परत्वेन अतो न पुनरुक्तिः ५० तथैवेति यथा
गवादिगर्भेषु तथापत्यरहिताः संतः परकीयभार्यायां ये बीजं वपंति ते क्षेत्रस्वाभिनामेवापत्यलक्षणमर्थं कुर्वन्ति बीजसेन.

लुपत्यालं फलं भते ५१ फलमिति यदस्यासुत्यतेऽपत्यं तदावयोरुपयोरैवं यत्र नियमो न कृतस्तत्रभिः संहि रभमेयस्तेष्वि
 णोऽपत्यं चरतीत्याबीजास्तेत्रैव लयन् ५२ क्रियेति यदत्रापत्यं भाविष्यति तदावयोरैवेति नियम्येतत्स्तेत्रैव स्वाभिना बो जयपनार्थे य
 द्बीजिनो दीयते तस्यापत्यस्य लोके बीजिस्तेत्रिणो ह्यवशिष्टागिनौ दृष्टौ ५३ ओघेति यद्बीजं जलवेगवाताभ्यां अन्यदीयस्तेनादीनां
 तं यस्य स्तेत्रैजायते तत् स्तेत्रैव स्वाभिना एव तद्बीजं भवति न तु येन बीजमुत्सतत् फलं भते एव च स्वभावापन्नमेपापरभावाय गमनेन भा
 यं पुत्रो भवति तेनैव गमोपि स्तेत्रिणा एवापत्यमित्यनेन दर्शितम् ५४ एवेति एषैव व्यवस्था गवाश्वादीनां संततिं प्रतिज्ञातव्या यत्
 स्तेत्रैव स्वाभ्येव गवाभ्यादेः संततिस्त्वामीन तु चषभादिस्वामी नियमे तु कृते सत्येतयोरेव संततिस्त्वाम्यम् ५५ एतेति एतद्बीजयो-

तयैवास्तेत्रिणो बीजं परस्तेत्रैव वापि णः कुर्वति स्तेत्रिणा मर्थं न बीजीलभते फलम् ५१ फलं त्वनभि
 संघाय स्तेत्रिणां बीजिनां तथा ग्रत्यस्तेत्रिणा मर्थो बीजाद्यौ निगरीयसी ५२ क्रियां स्तुपगमान्वे
 तद्बीजायैव त्सदीयते तस्य ह्यभागिनौ दृष्टौ बीजीस्तेत्रिणैक एव ५३ ओघवाताहृतं बीज यस्य स्तेत्रैव प्र
 हति स्तेत्रिणैव तद्बीजनं वसा लभते फलम् ५४ एषधर्मा गवाश्वाभ्यस्य दास्तु द्रुजा वि कस्य च विह
 गमहि षीणां च विशेषः यस्य भवति ५५ एतद्दः साह फल्युत्तवीजिन्योः प्रकीर्तितम् अतः परं प्रवक्ष्या
 मियौ धिता धर्मभापदि ५६ भ्रातृज्यैष्ठस्य भ्रायायाशुरुपत्यं नुजस्य सा यवीयसस्तु याभायास्तु या
 ज्यैष्ठस्य सा स्मृता ५७ ज्यैष्ठो यवीयसो भायाय वीयान्वाग्रजस्त्रियम् पतितो भवता गत्या निशुक्ता वय
 नापदि ५८

न्योः प्राधान्या प्राधान्यं शुभा कमुक्तं जतोऽन्तरं स्त्रीणां संतानाभावे युक्तं व्यं तद्दस्याभि ५६ भ्रातृरि
 ति ज्यैष्ठस्य भ्रातृर्य्या भार्य्या सा कनिष्ठस्य भ्रातृर्युरुपत्नी भवति कनिष्ठस्य च भ्रातृर्यो भार्या सा ज्यैष्ठस्य भ्रातुः स्तुषासु निभिः स्मृ
 ता ५७ ज्यैष्ठ इति ज्यैष्ठ कनिष्ठ भ्रातृनरावितरेतरं भार्या गत्वा संतानाभावं विना निशुक्ता वपि पतितौ स्याताम् ५८ देवरेति सं
 तानाभावे स्त्रियापत्यादिरु कनिशुक्ता देवरादन्यस्माद्दासापि डाहस्य भाणयुता क्तादिनि यमवत्पुरुषगमनेनैव प्रजज्जत्वा द

यितव्या ईप्सितेऽपि धानमर्थाल्लार्थाक्षमपुत्रोत्पत्तौ पुनर्गमनार्थम् ५९ विधवेति विधवायामित्यपत्योत्पादनयोग्यपत्यभावा-
परमिदं जीवत्यापि पत्योऽभयोरपत्यदिगुरुनिमुक्तो धृताक्तसर्वगात्रो मौनो रात्रावेकपुत्रं जनयेत्तत्कथं चित् द्वितीयम् ६० द्वितीये-
ति अन्ये पुनराचार्यनियोगात्सुत्रोत्पादनविधिज्ञात्वा पुत्र एकपुत्र इति शिष्टप्रवादद निष्यन् न्नियोगप्रयोजनमन्यमानाः स्त्रीषु पु-
त्रोत्पादनं द्वितीयमर्थमन्यन्ते ६१ विधवेति विधवादि कात्यान्ययोगप्रयोजनगर्भधारणे यथाशास्त्रं संपन्ने सति ज्येष्ठो भ्राता क-
निष्ठमातृभ्रातृपरस्परगुरुवत्सुषावच्चल्यवहरेताम् ६२ निमुक्ताविति ज्येष्ठकनिष्ठभ्रातरौ यौ परभार्यायान्निमुक्तौ धृताक्तादि-
विधानं सत्कस्त्वेच्छातो यत्तेयाता तौ स्तुषागुरुदारगौ पतितौ भवेता एव न्नियोगमविधाय दूषयितुमाह ६३ नान्येति ब्राह्मणादि-

देवराहमपि डाहास्त्रियासस्य द्विमुक्ता प्रजेष्मिताधिगंतव्या संतानस्य परिरक्षये ५९ विधवायान्नि-
मुक्तस्तु धृताक्तो वार्यतो निशि एकमुत्पादयेत्पुत्रं द्वितीयं कथंचन ६० द्वितीयमेकं प्रजनमन्यते स्त्री-
षु तद्विदः अनितृत्तन्नियोगार्थं पश्यतो धमतस्तयोः ६१ विधवायान्नियोगार्थं नितृते तु यथाविधि-
गुरुवच्च स्तुषावच्च वर्त्तयतां परस्परम् ६२ निमुक्तौ यौ विधिं हित्वा वर्त्तयतां तु कामतः तावुभौ पतितौ-
स्यातां स्तुषागुरुतत्पगौ ६३ नान्यस्मिन् विधवानां नियोक्तव्या हि जातिभिः अन्यस्मिन् न हि निमुजा-
ना धर्महन्तुः सनातनम् ६४ नो दाहिकेषु मंत्रेषु नियोगः कीर्त्यते क्वचित् न विवाहविधासु क्तविधवावेद-
नंपुनः ६५ अयद्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मा विगर्हितः मनुष्याणामपि प्रोक्तावनराज्यप्रशासति ६६

भिर्बिधवास्त्रीभर्तुरन्यस्मिन् देवरादौ न नियोजनीयास्त्रियमन्यास्मिन् पुंजानाः ते स्त्रीणामेकपतित्वधर्ममनादि सिद्धान्ताशयेयुः
६७ नो दाहिकेक्षिति अयमणन्तु देवमित्येवमादिषु विवाहप्रयोजनकेषु मंत्रेषु क्वचिदपि शास्त्रायान्न नियोगः कथ्यते न च विवाहवि-
धायकशास्त्रेऽन्येन सुरुषेण सपुनर्विवाह उक्तः ६८ अयमिति यस्मादयं पशुधर्मबन्धी मनुष्याणामपि व्यवहारो विद्वद्भिर्निर्दिष्टः
योग्यमर्थमिदं केवेन राक्षसज्यकुर्वाणे तेन कर्तव्यतया प्रोक्तः अतो वेन त्वारभ्य प्रवृत्तौ यमादिभ्यां निनिर्गते ६९ ७५

समहीमिति सवेनोमहोसमायां पूर्वपालयन् अतएवराजपिओधोनतुधार्मिकत्वात्कामोपहतबुद्धिर्भ्रातृभार्यागमनरूपवर्णसंक
 रंभावर्त्तयत् ६७ ततइति वैनकालात्प्रतियोभृतभर्तृकारिदस्त्रियशास्त्रार्थज्ञानादपत्यनिमित्तदेवरादौनियोजयतितसाधवो
 नियतंगहृयंते अयंचस्वोक्तनियोगनिषेधः कलियुगविषयः तदाहृदहस्पतिः उक्ताभियोगासुनिनानिषद्गः स्वयमेवतु युगक्रमा
 दशव्योयकर्तुमन्यैर्विधानतः तपोज्ञानसमायुक्ताः कृतत्रेतायुगेनराः द्वापरचकलीनृणांशक्तिहाभिर्हिनिर्मिता अनेकथाकृताः
 पुत्राश्चपिभिन्न्यपुरातनैः नशक्यंतेधुनाकर्तुंशक्तिहीनैरिदंतनैः अतोपद्मोविंदरजेनयुगविशेषव्यवस्थाभज्ञात्वात्मवेदेवर
 भावेनियोगादनियोगपद्मः अयानितिसमनोषयाकल्पितंननुनिव्याख्याविशोधान्नादियामहे प्रायशोमनुवाक्येषुसुनिव्याख्य
 नमेयहि नापराधोस्मिचदुष्काहंसर्वविदः कुशीः नियोगप्रकरणत्वात्कन्यागतविशेषमाह ६८ यस्याइति यस्याः कन्याया

समहीमखिलां संजुनराजर्षिप्रवरः पुरा वर्णानांसंकरं चक्रे कामोपहतचेतनः ६७ ततः प्रभृति यो
 मोहात् ममीतपतिफास्त्रियम् नियोजयत्पत्यार्थं तं विगर्ह निसाधकः ६८ यस्याश्चियेतकन्यायावा
 चासत्यकृतेपतिः तामनेनविधानेननिजोविदूतदेवरः ६९ यथाविध्यधिगम्यनृशकुवस्त्रासुचित्र
 ताम् मियोभजेतामसवाल् कृत्वा कृदतादृती ७० नदत्वाकस्यचित्कन्यापुनर्दद्याद्विचक्षणः दत्त्वा
 पुनः प्रयच्छन् हि त्रामोतिपुरुषानृतम् ७१ विधिवत्प्रतिगृह्यापित्सजेकन्याविगहिताम् व्याधितान्
 विप्रदुष्टावास्तमनन्वोपपादिताम् ७२

वाग्दाने कृते सति प्रसर्त्ताश्चियते तामनेन वस्त्रभाणेनाद्युधानेन भर्तुः सोदरस्त्रा
 तापरिणयेत् ६९ यथेति सदेवरोविवाहविधिना एनां स्त्री कृत्यशकुवस्त्रां कायवाङ्मनः शौचशालिनीभागभग्नहणान्तरहस्त्रिभ
 तादृतावैकगारंगच्छेत् एवं कन्यायामियोगप्रकारत्वात् विवाहस्याग्रहाच्चगमनोपदेशाद्यसौवाग्दत्तातस्यैवतदपत्यं भवति ७०
 नदत्तेति कस्मैचिद्वाचाकन्यां दत्त्वा तस्मिन्मृतदानमुणदोषज्ञस्तामन्यसौनदद्यात् यस्मादेकस्मैदत्तान्यस्मैदत्तलुरुषानृतं सहस्य
 स्तुक्तदोषं यामोति सपदीकरणस्याजातत्वात् भार्यात्वानियत्तेः पुनर्दत्तांशं कायाभिदं वचनम् ७१ विधिवदिति अद्विरेव हि जग्मा

गाभिल्येवमादिविधानमतिगृह्यापिकन्यायैधव्यलक्षणोपेतानोरोगिणीक्षतयोनित्वाद्यभिषापवतीमधिकांगादिगोपनच्छ
मोपपादितांसमपदीकरणात्माकृजातोत्यजेततश्चतत्यागेदोषाभावइत्येतदर्थ्यन्तुत्यागार्थम् ७२ यस्त्विति यःपुनर्दोषव
तोकन्यादोषाननभिधायददतितस्यकन्यादातुर्दुरात्मनोदानंतत्यत्यपणेनव्यर्थकुप्यात् एतदपित्यागेदोषाभावकथनार्थम्
७३ विधायेति कार्येसन्तिमनुष्यः पत्न्याग्रासाच्छादनादिप्रकल्यदेशांतरंगच्छेत् यस्माद्ग्रासाद्यभावपीडितास्त्रोशीलवत्यपि
पुरुषांतरसंपर्कस्तेत् ७४ विधायेति भक्त्याच्छादनादिदत्त्वाप्योदेशांतरंगतेदहप्रसाधनपरगृहगमनराहितानोवेत् अद
स्यापुनर्गतेस्त्र्यनिर्माणादिभिरनिदिताशिलेनजीवेत् ७५ मोषितइति शुर्वज्ञासपादनादिधर्मकार्येनिमित्तमोषितःपतिर-
क्षीवर्षाणिपत्न्याप्रतीक्षणीयःऊर्ध्वपतिसन्निधिगच्छेत् तदाहवसिष्ठः मोषितपत्नीपंचवर्षणुषासीतऊर्ध्वपतिसकाशांग

यस्तदोषवतीकन्यामनूराख्यायोपपादयेत् तस्यतद्वितथंकुर्यात्कन्यादातुर्दुरात्मनः ७३ विधायतु
निष्कार्यायाःप्रवसेत्कायवान्नरः अहन्तिकर्षिताहिरस्त्रीप्रदुष्येत्स्थितिमत्यपि ७४ विधायमोषित
वृत्तिजीवेन्नियममास्थिता मोषितेत्स्वविधायैवृजिविच्छित्यैरगर्हितैः ७५ मोषितोधर्मकार्यार्थमती
ह्योहीनरःसमाः विद्यार्थपदयशाश्चवाकामार्थत्रास्तवत्सरान् ७६ संवत्सरमतीक्षेत्तद्विवतीयोषि
तपतिः ऊर्ध्वसंवत्सरास्तेनादायहत्वानसंवसेत् ७७ अतिक्रमेत्प्रसक्त्यामत्तरागर्तमेववा सान्न
मासान्परित्याज्याविभूषणपरिच्छदा ७८ उन्मत्तपतितक्लृबमर्बीजपापरागिणम् नत्यागोऽस्तिहिष
त्याश्चनचदायापवर्त्तनम् ७९

च्छेदितिविद्यार्थमोषितः षड्वर्षाणिपतीत्यः भिजविद्याविभाजनेनयशोर्थमपिमोषितः
पतिः षडेवमार्थतिरोपमोर्गार्थगतस्त्रीणिवर्षाणि ७६ संवत्सरमिति पतिर्विषयसंजातद्वेषास्त्रियंवधायत्यतीक्षेत्तत्तद्धर्म
पिहिवंतोस्वदत्तमलकारादिधनहत्वानोपगच्छेत् ग्रासाच्छादनमात्रंतुदेयमेव ७७ अतीति यास्त्राद्युतादिप्रमादवंतमदजन
कपानादिनामत्तव्याधिंवासुश्रूपाद्यकरणेनावजानानिसाविगतालंकारशय्यादिपरिच्छदात्रीन्मासान्नोपगतव्या ७८ उन्मत्त
मिति यातादिलोभाप्रकृतिस्त्यपतितमेकादशाध्यायेवत्समाणन्पुंसकमर्बीजवाध्यरेतस्त्वादिनावीजरहितंकुष्ठाद्युपेतंच

लप्रदर्शनपरन्तु नियमार्थं प्रायेण तावता कालेन गृहीतवेदो भवति त्रिभागवयस्कान् कन्याचोदुर्गो योग्येति गृहीतवेदश्चा मकु
 वणिको गृहस्थाश्रमस्ति निनविलंबेतेति सत्तर इत्यस्यार्थः १४ देवेति भगोर्यमासवित्तापुरंधिर्मह्यत्वाद्गृहपत्याय देवा इत्यादिम
 अलिङ्गात् प्रायेण देवेनाभ्यायितां पमिच्छं प्रतिनतुसेच्छयातोसती देवानां प्रियं कुर्वन् प्राप्ताच्छादनादिना सदा देवाद्युत्पन्नामपि योषयेत्
 १५ प्रजनेति यस्माद्गर्भग्रहणार्थं स्त्रियः स्रथागर्भाधानार्थं च भनुव्याः तस्माद्गर्भोसादनमेवानयोरभ्याधानादिरपि धर्मः पत्यासह
 साधारणः क्षीमेवसानावनोनादधीयाताभित्यादिदेदेऽभिहितः तस्माद्गर्भाविभ्रयादिति पूर्वोक्तस्य शेषः १६ कन्येति कन्या
 यादन्तश्रुत्वायासत्यामसंजातविवाहायायदिसुल्लदो गोस्त्रियतेतदो देवरायपित्रादिभिर्वाऽसौ कन्यादातव्यायदिसास्वीकरोति
 यस्यावियत इति प्रायुक्तं नियोगरूपं इदं तु श्रुत्कथ्य हणविषयम् १७ आददीतेति शास्त्रानभिज्ञः श्रद्धोपि पुत्रोददन् सुल्लेन गृ

देवदत्तां पतिर्भार्याविंदतेनेच्छयात्मनः तां साध्वीं विभ्रयाभित्युदेवानां प्रियमाचरन् १५ प्रजनार्थं
 क्रियः स्रथाः सतानार्थं च मानवाः तस्मात्साधारणो धर्मः श्रुतो पत्यामहादितः १६ कन्यायादन्त
 मुल्लायां स्त्रियतयदिश्रुत्कदः देवरायप्रदातव्यायदिकन्यानुमन्यते १७ आददीतनमूद्गोपि सु
 ल्लदुहितरददन् श्रुत्कहिगृणहन्कुरुते छन्नुदुहित्वविक्रयम् १८ एतत्पुनपरचकुन्नापरजातु
 माधवः यदन्यस्य प्रतिज्ञाय पुनरन्यस्य दीयते १९ नानुसुभुमाखेततपूर्वेष्वपि हि जन्मसु श्रुत्क
 सौतेनमूल्येन छन्नुदुहित्वविक्रयम् १००

गृहीयात् किंपुनः शास्त्रविद्विजातिः यस्मान् श्रुत्कगृहण्युत्तं दुहित्वविक्रयं
 कुरुतेन कन्यायाः पितेत्यनेन निषिद्धमपिश्रुत्कग्रहणं कन्यायामपि गृहीतश्रुत्काया शास्त्रोपनिषमदर्शनात् श्रुत्कग्रहणेशास्त्रो
 यत्वशंकायापुनस्तन्निषिध्यते १८ एतदिति यतत्पुनः पूर्वशिक्षानकदानित्कृतवन्तो नाप्यपरेवर्तमानकालाः कुर्वन्ति यदन्यस्य क
 न्यामंगीकृत्य पुनरन्यस्मै दीयत इति एतच्च गृहीतश्रुत्ककन्यामदत्त्वा कस्यचिन्कन्यायाभिनिगृहीत सुल्लविविषयम् १९ नैति पूर्व
 कल्पेन प्येतद्वत्ताभितिकदावित्त्वयन्यश्रुतवतो यत्सुल्लाभिधानेन मूल्येन कश्चित्साधुर्दुदुहित्वविक्रयमकाधीदिति श्रुत्कमि
 वेधार्थवातः १००

अन्योन्येति भार्यापत्योर्भरणांतयावत्तु धर्मार्थकोमेषु परस्परव्यभिचारः स्यादित्येव संक्षेपतः स्त्रीपुंसयोः प्रकृष्टोधर्मो ज्ञातव्यः तथाच सति १०१ नयेति स्त्रीपुंसौ कृतं विवाहो न तथा सदा यत्कुर्यात्तां यथा धर्मार्थकामविषये विपुक्तौ परस्परान्नव्यभिचरेताम् १०२ एष इति एष भार्यापत्यो रन्योन्यानु रागयुक्तो धर्मो युष्माकमुक्तः संतानाभावे चापत्यप्राप्तिरुक्ता इदानीं दीयत इति दायः पित्रादिभनतस्य विभागव्यवस्थां शृणुत १०३ ऊर्त्यमिति स्नातरो मिलित्वा पितृभरणार्द्धं विभागं हेतुमाह यस्मान्न पुत्राजीवतोः पित्रोस्तदायधने स्वाभिमानं भवति तालुरपि प्रकृतत्वात्पे नृकमित्यनेन भानृकस्यापि ग्रहणं अयं च पितृभरं रविभागेनोद्यतः पितुरिच्छाभावे दृष्टव्यः पितु रिच्छया जीवत्यपि तस्मिन् विभागः तदा ह याज्ञवल्क्यः विभागं चेत्सिताकुप्यदि

अन्योन्यस्याव्यभिचारो भवेदामरणांतिकः एष धर्मः संभासेन श्रेयः स्त्रीपुंसयोः परः १०१ तयानि त्वयते याता स्त्रीपुंसौ तु कृतक्रियौ यथानाभिचरेतां तौ विपुक्तावितरतरम् १०२ एष स्त्रीपुंसयो र्को धर्मो चोरितसहितः आपुं द्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागान्मिलोद्यत १०३ ऊर्त्यपि तु श्रमा तु श्वसं मस्य स्नातशः समम् भर्जनं पतृकृत्स्न्यमनीशास्ते हि जीवतोः १०४ ज्येष्ठ एव तु गृहयात्रा पियधनमशायतः शयास्तमुपजीवयुयं यैव पितरतथा १०५ ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्रो भवति मानवः पितृणामनृणश्चैव स तस्मात्सर्वमर्हति १०६ यस्मिन् नृणं सन्मथति येन चानत्यमं सुते स एव धर्मजः पुत्रः कामजा नितरा न्विदुः १०७

छया विभजेत् संकृता भिति यदा पुनर्ज्येष्ठो धर्मिको भवति तदा १०४ ज्येष्ठेति ज्येष्ठ एव पितृसंवंधिधनं गृहयात्रा कनिष्ठाः पुनर्ज्येष्ठं भक्ताच्छादनाद्यर्थं पितरभिवउपजीवेयुः एवं च सर्वेषां सहेवावस्थानम् १०५ ज्येष्ठेति उत्पन्नमात्रेण ज्येष्ठेन संस्कारराहितेनापि मनुष्यः पुत्रवान् भवति ततश्च नानुचस्य लोकोक्तोति श्रुतेः तथा मज्जया पितृभ्यदति श्रुतेः पुत्रेण जातमात्रेण पितृणामनृणश्च स इति अतो ज्येष्ठ एव धनमर्हति पूर्वस्य अनुजास्तेन सान्भावते रन् १०६ यस्मिन्मिति यस्मिन् जाते ऋणशोधयति येन जातेनामृतं लंभा मोति तथाच श्रुतिः ऋणमस्मिन्समुन्नयत्यमृतत्वचग

पतिमपरिचरं स्या गो न करणी यो न च न ग्रहणं करणीयम् ७९ मद्येति निमित्तमद्यपानरता असाध्याचारा भर्तुः प्रति कू
लाचरणशीला कुम्भद्रादिव्याधियुक्ता मृत्वादिताडनशीला भूततमतिव्ययकारिणीया भार्या भवेत्सा धिवेत्तव्या तस्या सत्यामन्यो विवा
हः कार्यः ८० वंथेति प्रथमं क्रतुमारम्भा विद्यमान प्रसूता अष्टमे वर्षे धिवेदनीया मृता पत्या दशमे वर्षे स्त्रीजनन्ये कादशेऽप्रियया
दिनी सद्य एव पद्युत्रा भवति पुत्रवत्प्राप्तुं तस्या धर्ममजा सपत्ने दारे नान्यां कुर्वति न्यतरा णयेतु कुर्वति त्यापस्तं बनिषेधादधि वेद
नन्न कार्यम् ८१ येति यापुनर्या धिता सती पत्यरनुकूला भवति शीलवती च स्यात्तामनुज्ञा व्यान्यो विवाहः कार्यः कदाचिच्चा-
सौनावमाननीया ८२ अर्थाति यापुनः कृतवेदना स्त्री कुपिता निर्गच्छति सा तदहरे वरज्ज्वादिना वस्त्रा स्यापनीया आकोप-

मद्यपसाधुदुत्ताच प्रति कूलाचया भवेत् व्याधिता वा धिवेत्तव्या हिंसाऽद्यमीच सर्वदा ८० वंथ्याष्ट
मेऽधिवेद्याब्दे दशमे तु मृते भजा एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वभियवादिनी ८१ यारोगिणी स्यात्तुहिता
सपत्ना च वशीलतः सानुज्ञा व्याधिवेत्तव्या नावमान्या च कर्हि चित् ८२ अधिविन्ना तु यानाशे निर्गच्छे
दुषिता गृहात् सा सद्यः सन्निरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसन्निधौ ८३ प्रतिषिद्धा पि चेद्या तु मद्यमभ्युदये
ष्वपि मेक्षा समजगच्छेद्दासादड्या कृणालानिषट् ८४ यदित्स्याश्चापराश्रये विदेरन्यो धितो हिजाः
तां सार्पणं क्रमेण स्याज्ये ष्वपूजा च वशम् ८५ भर्तुः शरीरसु श्रूषा धर्मकार्यं च न त्यक्तम् स्वाचैव कु-
र्यात्सर्वेषां न्नास्वजातिः कथंचन ८६

निवृत्तेः पित्रादिकुलसन्निधौ वा त्याज्या ८३ प्रतीति यापुनः क्षत्रियादिकार्या
भर्त्रादि निवारिता विवाहाद्युत्सवेद्यपि निषिद्धमद्यपि वेत्तव्यादि स्थानजनसमूहो वागच्छेत्तस्मात्सर्वणं कृणालानिषट् व्यव
हारप्रकरणगा दाज्ञादडनीया ८४ यदीति यदि हिजातयः स्वजातीय विजातीयोश्च उद्देहस्तदा तां सा हिजाति क्रमेण वा कुसं
मानदाय विभ्रागो लर्वा र्थज्ये ष्वलं पूजा च वस्त्रालंकारादिदानेन गृहं च प्रधानं स्यात् ८५ भर्तुरिति भर्तुर्देहपरिचर्यामन्ताना
दि स्वरूपान्धर्मकार्यं च भिक्षादानातिथिपरिवेशनहोमीयद्रव्योपकल्पनादि प्रत्याहिकं सर्वेषां हिजातीनां सजातिभार्यैव कुर्यात्तनुकदा

चिद्विजातीयेति ८६ यस्मिन् यः पुनः स्वजातीयया सन्निहिताया देहमुश्रूषादिकं कर्तव्यं विजातीयया मौख्यीत्कारयेत्स यथा-
 ब्राह्मण्याः भूद्वज्जातो ब्राह्मणचंडालः तथैव पूर्वैर्ऋषिभिर्दृष्टदतिपूर्वोच्युतः ८७ उत्कृष्टेति कुलत्वारोदिभिर्कृष्टाया सरू-
 पाय समानजातीययवरात्राभक्त्यामपि विवाहयेदष्टवर्षमिव धौनहीयते इति दक्षस्मरणात् तस्मादपि कालात्यागपिकन्या
 ब्राह्मणविवाहविधिना दद्यात् ८८ काममिति संजातार्त्तविपिकन्यावरमरणपर्यंतं पितृगृहे तिष्ठेत् न पुनरेनो विद्यागुणरहिताय
 कदाचिन् पित्रादिर्दद्यात् ८९ त्रीणीति पित्रादिगुणवन्तराया दीयमाना कन्या संजातार्त्तवासी त्रीणि वर्षाणि मतीक्षतवर्षत्रया
 त्वपुनरुभयमधिकगुणवरा लाभे समानजातिगुणवरं स्वयं वृणीत ९० अदीयेति पित्रादिभिर्दीयमाना कुमारी यथोक्तकाले यदि

यस्तत्तत्कारयेन्मोहात्सजात्या स्थितयान्यया यथा ब्राह्मणचंडालः पूर्वदृष्टस्तथैव सः ८७ उत्कृष्टाया
 भिक्षुपायवराय सुदृशाय च अमातामपिता तस्मै कन्या दद्याद्याविधि ८८ काममा मरणातिष्ठेद्दहे क
 न्यस्तु मस्यपि न चैव नाग्रपृच्छेत्सुगुणहीनाय कर्हिचित् ८९ त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेत् कुमार्युतु मतीक्षती
 ऊर्ध्वतु कालादे तस्मादिदं तस्मै दद्यात् ९० अदीयमाना भक्तारमधिगच्छ्यादस्त्यम् नूनः किं
 विदवा मीति न च यसाधिगच्छति ९१ अलं कारनाददीतपित्र्य कन्या स्वयवरा मातृकृत्मात्तदत्तवास्त
 नास्याद्यदि तदहरेत् ९२ पित्रे न दद्याच्छुक्लतुकन्या मृतमतीहरन् सहि स्वाभ्यादति क्रामे दत्तनाम
 तिरोधनात् ९३ त्रिंशद्वर्षोदहेत्कन्या दद्याद्वा दशवार्षिकम् अष्टवर्षाः षष्ठवर्षा धर्मसौदति सप्त
 रः ९४

भक्तारं स्वयं वृणुते तदासान किं नित्यं पंप्राप्नोति न च तत्पतिः पंपंप्राप्नोति ९१ अलमिति स्वयं वृत्तपति का कन्या वरसं
 करणात् पूर्वपितृभान् भ्रातृभिर्दत्तमलं कारतेभ्यः समर्पयेत् यदानां पर्येत दानौरी स्यात् ९२ पित्रे नेति ऋतुपुक्ता कन्या वरः परि
 णयन् पित्रेशु कुन दद्यात् यस्मात्सपिता ऋतुकार्यापत्योत्पत्तिनिरोधात् कन्यायाः स्वाभित्वादीयते ९३ त्रिंशदिति त्रिंशद्वर्षः पु
 भान्द्वा दशवर्षवयस्कामनोहारिणी कन्या स्रहं तत्तत्तर्हि शतिवर्षाः षष्ठवर्षा गार्हस्थ्य धर्मवसादं गच्छति तत्रावान् एतच्च योग्यका

-ऽतिपितापुत्रस्यजातस्यपरयेच्छजीवितोसुखमिति स एव पितुर्दमेण देतुनाजातः पुत्रो भवति तेनै केन एव अणापनयनाद्युपकारस्य क-
 तत्वात् इतस्तस्मात्तस्मान्मजान्मनयेनान्तिततश्च सर्वधनं गृह्णीयादित्येवायमपि विशेषः १०७ पिते वेति ज्येष्ठो भ्राता विभागाभावे-
 अनुजान् दत्तान् दत्तादिभिः पिते वधिष्ठयात् अनुजा अन्नातरः पुत्रादवज्येष्ठे भ्रातरि धर्माय वर्तेरन् १०८ ज्येष्ठ इति अकृत-
 विभागो ज्येष्ठो यदि धर्मिको भवति तदा अनुजानामपि तदनुयायित्वेन धर्मिकत्वात् ज्येष्ठः कुलं दृढिन् हनयति यद्यधार्मिको भवति तदा अनु-
 जानामपि तदनुयायित्वात् ज्येष्ठः कुलं न्नाशयति न यागुणवान् ज्येष्ठो लोके पूज्यतमः साधुभिश्चागर्हितो भवति १०९ योज्येष्ठ इति
 योज्येष्ठो अनुजेषु भ्रातृषु पितृवर्द्धनस्य पिते वसते वा गर्हणीयो भवति यः पुनस्तथानवर्तेत स मातुल्यादि बंधुवदवर्त्तनीयः ११० एवमिति
 एवमपि तस्मात्तस्मात्तः सह संगमेसुः यदि वा धर्मकामनया कृतविभागाः पृथग्वसेसुः यस्मात्पृथग्वस्थाने सति पृथक्पृथक् पंचमहाय-

पिते वृषालयेत्पुत्रान् ज्येष्ठो भ्रातृन् ववीयसः पुत्रवृत्त्या पितरैर्न ज्येष्ठे भ्रातरि धर्मतः १०८ ज्येष्ठः कु-
 लं कर्द्धयति विनाशयति वा पुनः ज्येष्ठः पूज्यतमो लोके ज्येष्ठः सद्भिरगर्हितः १०९ योज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिः
 स्यान्माते वसति यसः अन्येषु वृत्तियस्तस्यात्सप्तपूज्यस्तत्वं धुवत् ११० एवं सह वसेषु वा पृथग्वा ध-
 म्काम्यया पृथग्विवर्द्धते धर्मस्तस्माद्भ्रम्या पृथक् क्रिया १११ ज्येष्ठस्य विशउद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्हरम्
 ततोऽङ्गमध्यमस्य स्यात्सुखीयतु ववीयसः ११२ ज्येष्ठश्चैव कनिष्ठश्च सहरता यथोदितम् योज्येष्ठश्च
 निष्ठाभ्याते पास्यान्मध्यमधनम् ११३

ताद्यनुष्ठानधर्मैः तेषां वर्द्धते तस्माद्दिभागाभ्या धर्मार्थी तथा च बृहस्पतिः १०-
 नः पाकेन वसतां पितृदेवद्विगार्चनम् एकं सर्वे द्विगत्तानां देवस्याद्देहगृहे १११ ज्येष्ठस्येति उद्भिन्न इत्युक्तं ज्येष्ठस्यापि भक्त-
 साधारणधना दुःखविशति ततो भागः सर्वद्रव्येभ्यश्च यत्तु ज्येष्ठतद्दातव्यम् मध्यमस्य त्वारिंशत्ततो भागो देयः कनिष्ठस्य पुनर-
 शीति ततो भागो दातव्यः अवशिष्टधनं सप्तं कृत्वा विभजनीयम् ११२ ज्येष्ठश्चेति ज्येष्ठकनिष्ठौ पूर्वस्त्रोके यथोक्तसु उद्धारगृह्णीया-
 तौ ज्येष्ठकनिष्ठश्च्यतिरिक्तापे मध्यमास्तेषामेवांतां रुज्येष्ठकनिष्ठतामनपेक्ष्य मध्यमस्योक्तं चत्वारिंशद्भागः प्रत्येकदा तच्चः मध्य-
 मानामवांतां रुज्येष्ठकनिष्ठदेयभागौ वैषम्यवारणार्थमिदम् ११३ सर्वेषां भिति सर्वेषां धनप्रकाराणां मध्यान् यत्तु ज्येष्ठश्च

तद्गुणहीयात्सर्वद्रव्याच्चयद्दूरभिरुक्तमनूदिनंसमुच्चयबोधनाययच्चैकमपि प्रकृतद्रव्यं विधत्तेतदपि ज्येष्ठएवगृणहीयान्थाद-
 शतः यन्मूर्तिभिरागतमस्मरणान् दशभ्योगवादिपक्षस्यायैकं प्रकृतद्रव्यं विधत्तेतदपि ज्येष्ठएवगृणहीयान्थाद-
 वेषासमगुणत्वे तु ११४ उद्धरदति दशतः प्राप्नुयाद्दूरभिरुक्तमनूदिनंसमुच्चयबोधनाययच्चैकमपि प्रकृतद्रव्यं विधत्तेतदपि ज्येष्ठएवगृणहीयान्थाद-
 ननापियत्किंचिदस्य देयमिति द्रव्यं पूजायुद्धिरुक्तमनूदिनंसमुच्चयबोधनाययच्चैकमपि प्रकृतद्रव्यं विधत्तेतदपि ज्येष्ठएवगृणहीयान्थाद-
 रवेपम्यबोद्धव्यम् ११५ एवमिति एवमुक्तप्रकरणे समुद्धृतविंशद्भागधिके धने भगवान् भ्रातृणां कल्पयेत् विंशतितमभा-
 गादौ पुनरुद्धृतं द्रव्यं वक्ष्यमाणं भागकल्पनामवेत् ११६ एकेति एकोधिकं शहावशाविति यावत् ज्येष्ठपुत्रो गृणहीयान् अधिक-
 मर्त्यत्राशो साहसं शल्ये धादनं नरजातो गृणहीयात् कनिष्ठाः पुनरैकैकं शगृणहीयुरिति त्ववस्थितो धर्मः इदं तु ज्येष्ठतदनुजयोर्वि-

सर्वेषां धनजातानां मादृदीनां ज्येष्ठपुत्रः यच्च सानि शयं किंचिद्दूरशतं प्राप्नुयाद्दूरम् ११४ उद्धरानुदशा-
 स्तस्ति संपन्नानां स्वकर्मसु यत्किंचिदेव देयं तु ज्येष्ठपुत्रसमानवद्दूरम् ११५ एवमसमुद्धृतोऽहो रसमानं शो-
 न्यकल्पयेत् उद्धरितुद्धृतत्वे षाभिरुक्तमनूदिनंसमुच्चयबोधनाययच्चैकमपि प्रकृतद्रव्यं विधत्तेतदपि ज्येष्ठएवगृणहीयान्थाद-
 शमशयवीयांस इति धर्माव्यवस्थितः ११७ स्वेष्यो शोभ्यस्तु कन्याभ्यः प्रदद्याद्भ्रातरः पृथक् स्यात्त्वादशा-
 चतुर्भागपतिताः स्युरदित्सवः ११८

द्वादशगुणवत्त्वापेक्षया कनिष्ठानां च निरुणत्वे बोद्धव्यं ज्येष्ठतदनुजयोरधिक-
 दिनावस्थमाणेष्वेव भागेषु आत्मीयात्मीयान्नागाच्चतुर्भागपृथक् कन्याभ्योऽनूदाभ्योऽभिरुक्तमनूदिनंसमुच्चयबोधनाययच्चैकमपि प्रकृतद्रव्यं विधत्तेतदपि ज्येष्ठएवगृणहीयान्थाद-
 सन्तस्या एव संस्कारार्थमिति एवं दद्यात् तथान्वयान्न वल्क्यः असंस्कृतास्तसंस्कारार्थाभ्यां भिः पूर्वसंस्कृतैः भगिन्यभ्यां निजां-
 दद्यात्तु तुरीयकम् यदि भगिनी संस्कारार्थं चतुर्भागं दातुं नेच्छति तदापतिता भवेयुः एतेनैकजातीयवैमानेय भगिनी सद्भवे-
 पि सौ दय भगिनीभ्यश्चतुर्भागदानमवगंतव्यम् ११८ अजेति एकशफा अभ्यादयः धागमेधादि एकशफसहितं विभागका-

लोसमं कृत्वा विभक्तुमशक्यं तन्मिभ्रजोक्तिं तु ज्येष्ठस्यैव तत्स्यात् न तु तत्तुल्यद्रव्यांतरदानेन समो कृत्य विधीयवा तन्मूल्यं विभजे
 त् अजाविकमिति पशुं दृष्ट्वा हि प्रायैकवद्रावः ११९ यवीति कनिष्ठोऽथ द्विज्येष्ठभ्रातृभार्यायां निरयोगेन पुत्रजनयेत् दातेन पि-
 तृपितृव्येन सह तस्य दोत्रजस्य समो विभागः स्यान्न तु पितृवत्सोऽद्वारो भवति इति विभागव्यवस्थानियता अनियोगोऽत्यन्मस्यानें शि
 लोवद्व्याभिवद्यपि समेत्य भ्रातः सममित्युक्तं तथा व्यस्मादेवलिंगास्योत्रस्यापि स्मृतपितृकस्य पितृव्य विभागोऽस्तीति गम्यते १२०
 उपैति ज्येष्ठभ्रातुः दोत्रजः पुत्रोऽपि पितृवत्सोऽद्वारविभागीत्युक्तं इमांशं कानिराकृत्य पूर्वोक्तमेव ददयति अग्रधानं दोत्रजः पुत्रः प्रधा
 नस्य दोत्रिणः पितुर्दोत्रेण सोऽद्वारविभागग्रहणरूपेण संबध्यते दोत्र्यपि पितातद्वारेणापत्योत्सादने प्रधानं तस्मात्पूर्वोक्तेनैव धर्मेण
 विभागव्यवस्थारूपेण पितृव्येन सह तं दोत्रजं विभज्येदिति पूर्वस्यैव शेषः १२१ पुत्र इति यदि प्रथमो दायां कनीयानुत्रो जातः प-

अजाविकं सैकशकफल्मजातु विषमं भजेत् अजाविकं तु विषमं ज्येष्ठस्यैव विधीयते ११९ यवीयान्ज्ये
 ष्ठभार्यायां पुत्रमुत्पादयेद्यदि समस्तत्र विभागाः स्यादिति धर्मोऽव्यवस्थितः १२० उपसर्जनं प्रधानस्य
 धर्मतो नोपपद्यत पिता प्रधानं भजेतस्माद्धर्मं णतं भजेत् १२१ पुत्रः कनिष्ठे ज्येष्ठार्यां कनिष्ठार्याच्च
 पूर्वजः कथं तत्र विभागः स्यादिति चेत्संशयो भवेत् १२२ एकदृषमसुद्धरसहरतसपूर्वजः ततोऽपरः
 ज्येष्ठदृषास्तदूनास्वभात्ततः १२३ ज्येष्ठदृषस्तु जातो ज्येष्ठार्याहरहृषमर्षादृषा ततः स्वभात्ततः शेषाभ
 जेरन्मिति धारणा १२४

आदूदायां च ज्येष्ठः तदा तत्र कथं विभागो भवेदिति संशयो यदि स्यात्किं मातुरुदाहक्रमेण पुत्र-
 स्यन्येऽलमुनस्वजनमक्रमेणोतितदाह १२२ एकमिति पूर्वस्यां जातः पूर्वजः ऋषोः संज्ञाच्छंदसोर्वहुलमिति हस्त्वसंक्रमिद्योऽप्येकं
 ग्रहमसुद्धरगृह्णीयान्तः श्रेष्ठदृषभादन्येऽसंस्पृष्टाः श्रेष्ठदृषभाः ते तस्माज्ज्येष्ठिनेयात्मातृत्तजनानां कनिष्ठेयानां प्रत्येकं
 सैकशो भवतीति मातुर्दाहक्रमेण ज्येष्ठस्मृ १२३ ज्येष्ठ इति प्रथमो दायां पुनर्यो जातो ज्येष्ठार्याच भ्रातृभ्यो ज्येष्ठः सहृषमः योऽशोया
 सागवांता गृहीयात् पंचदशगा एकदृषाभित्यर्थः ततो नंतरं येऽन्ये बन्धोऽप्यो जातास्ते स्वभात्तभागत ऊरुज्येष्ठापेक्षया शेषाभागा

दिधिभजेरन्निनिश्चयः १२४ सदृशीति समानजातीयस्त्रीषु जातानां पुत्राणां जातिगतविशेषाभावे सति न मातृक्रमेण ज्यैष्ठ्यं
मृषिभिरुच्यते जन्मज्यैष्ठ्यानां तु पूर्वोक्त एव विधायिभागादिरुद्धारो बोद्धव्यः एवं च मातृज्यैष्ठ्यस्य विहितप्रतिषिद्धत्वात् षोडशीग्रहणा
ग्रहणवह्निकल्पः स च गुणवन्निगुणतया भ्रान्तृणां गुरुलघुत्वावगमाद् व्यवस्थितः अतएव जन्मविद्यागुणज्यैष्ठ्यं शशदाया दद्यात्पुत्रा
त् इति नृहस्यत्यादिभिर्जन्मज्यैष्ठ्यं विद्यादुल्लवर्णोद्धारोक्तवर्षोक्तः निगुणस्यैकवर्षमभिमितिर्भद्रगुणस्य च षषषोडशा इति मातृज्यै
ष्ठ्याव्यगणनरुद्धारो बोद्धव्यः मातृज्यैष्ठ्यविधित्वमुवाच मेधातिथिरवदत्तू गोविदराजस्तन्यतमजगीनकेवलं विप्र्राजन्मज्यैष्ठ्यं किं
तु १२५ अन्वेति स्वाभ्यासपयस्व्यो मंत्रज्योतिष्टोम इति द्रष्टव्याऽहोनाथप्रत्युत्तेन त्रयमथ संपुत्रेण पितरसुपविश्याह्वानं क्रियते अ
मुकापिताय जत इत्येवमृषिभिः स्मृतं तथा यमयोगिभिरेककालानि विष्णोरेकपि जन्मक्रमेण एकं ज्यैष्ठ्यं तास्मृतागर्भविधित्वं हुवचनं रूपं

सदृशस्त्रीषु जातानां पुत्राणामविशेषतः न मातृतो ज्यैष्ठ्यमस्ति जन्मतो ज्यैष्ठ्यमुच्यते १२५ अन्म
ज्यैष्ठ्येन चाह्वानं स्वाभ्यासपयस्वपि स्मृतम् यमयोग्यैश्च वगर्भेषु जन्मतो ज्यैष्ठ्यं तास्मृता १२६ अपुत्रोऽनेन
विधिना स्मृता कुर्वीत पुत्रिकां यदपत्यं भवेत्तस्या तन्मम स्यात्स्वधाकरम् १२७ अनेन तु विधानेन पु
त्राचक्रे यपुत्रिकाः विवृत्य यस्ववशस्य स्वयं दक्षः प्रजापतिः १२८ ददौ स दशधर्मा यकन्यपायत्रयो द
शा सोमाय राक्षसं कृत्य प्रीतात्मा सप्तविंशतिम् १२९

पत्यं जायते तन्मम आह ददौ देहि कंकरं स्यादिति कन्यादानकाले जात्रासहसंप्रतिपत्तिरूपेण विधानेन दुहितरपुत्रिकां कु
र्वीत् अत्र परंप्रतिपत्तिरूपमनुवादमाह १२७ अनेनेति दक्षः प्रजापतिः पुत्रोत्पादनविषयज्ञः स्ववशश्च दद्यात् यमनेनोक्तविधा
नेन कृत्स्नादुहितरः पूर्वपुत्रिकाः संप्रकृतवान् काले अथशब्दः १२८ ददाविति स दक्षोष्मा विपुत्रिका पुत्रलाभेन प्रीता
अलं कारादिना सन् कृत्य दशपुत्रिका धर्माय त्रयोदशकश्यपाय सप्तविंशतिं च दद्यात् विज्ञानां सोषधीनां च राक्षसे दत्तवान् स
न्येयामपि पुत्रिका करणी लिङ्गदशत्यादि च बन्दीनामपि पुत्रिका करणी १२९

ययौवेति अन्यस्यानीयः पुत्र आत्मावैपुत्रनामासीतिमंत्रलिङ्गत्तत्समाचदुहितातस्याअप्यगोभ्यउत्पादनात् अतस्तस्यापुत्रिका
यापितुरात्मस्वरूपायाविद्यामानायामपुत्रस्यमृतस्यपितुर्दत्तं पुत्रिकाव्यतिरिक्तः कथमन्योहरेत् १३० मातुषिति मातुर्धनं तत्तस्यामृता
यंकुमारीभाराएवस्यात्वनपुत्राणांतत्रभागः कुमारिचानूदाभिप्रेतातथागोतमः स्त्रीधनं दुहितृणामदत्तानामप्रतिष्ठितानांचअपुत्र-
स्यान्मातामहस्यदौहित्रएवमृकतत्वात्पौत्रिकेयः समग्रधनगृणहोयात् १३१ दौहित्रेति दौहित्रः प्रकृतत्वालौत्रिकेयएवतस्यमातामह
धनग्रहणं अनंतरोक्तजनकधनग्रहणपिंडदानार्थोयमारंभः पितृशब्दस्य तत्रैवप्रसिद्धत्वात् अन्यस्य पौत्रिकेयः पुत्रांतररहितस्यजन
कस्यसमग्रधनं गृह्णायात्सएवपितृमातामहाभ्यांदौपिंडोदयात् पिंडदानं आत्स्योपलक्षणार्थं पौत्रिकेयत्वेन जनकधनग्रहणपिंडदानया

ययौचात्मातथापुत्रः पुत्रेण दुहितासमा तस्यामात्मनितिष्ठंत्वांकथमन्योधनं हरेत् १३० मातुस्तु यौ
तंकथत्स्याकुमारीभाराएवमः दौहित्रएवचहरदपुत्रस्याखिलधनम् १३१ दौहित्रोह्याखिलधनस्य
मपुत्रस्यपितुर्हरेत् सएवदद्यादौपिंडोपित्रमातामहायच १३२ पौत्रदौहित्रयोर्लौकिकनविशयोऽस्ति
धर्मतः तथाहिमातापितरौसंभूतौतस्यदेहतः १३३ पुत्रिकायाकृतायातुमुदपुत्रोऽनुजायते समस्त
त्रविभागः स्याज्ज्येष्ठनानास्तिहिस्त्रियाः १३४ अपुत्रायाभृतायातुपुत्रिकायाकथंचन धनं तत्पुत्रिका
मनाहरेतेयाविचारयन् १३५

मोहनिमसार्यवचनम् १३२ पौत्रेति पौत्रपौत्रिकेययोर्लौकिकधर्मकृतेन कश्चिद्दिशो
पोल्लियस्मान्नयोर्मानापितरौतस्यदेहादुल्लान्धाविति पूर्वस्यैवानुवादः १३३ पुत्रिकेति कृतायापुत्रिकायायदितत्कर्तुः पुत्रोऽनंतरजा
यतेतदातपोविभागालेसमोविभागोभवेत् नोऽकारः पुत्रिकायेदेयः यस्माज्ज्येष्ठयाअपितस्याउद्धारविधयेज्येष्ठनानादरणीया
१३४ अपुत्रेति अपुत्रायापुत्रिकायांकथंचनभृतायांतदोयधनं तद्देवाविचारयन् गृह्णायात्पुत्रिकायाः पुत्रसमत्वेनानपत्यस्यप
लोराहितस्यभृतपुत्रस्यपितुर्धनग्रहणप्रसक्तौतन्निवारणार्थमिदं वचनम् १३५ अकृतेति अकृतायाकृतावेतिपुत्रिकायाएवदे
विधयंतत्रयदपत्यमवेदस्यातन्ममस्यात्सथाकरमित्यभिधायकन्यादानकालेवगनुमत्यायाक्रियते साकृताभिंसंधिमात्रकृतायागव्य

ययौनेति अन्यस्थानीयः पुत्रआत्मावेपुत्रनामासीतिमंत्रलिङ्गत्तत्समाचदुहितातस्याअप्यंगेष्यउत्पादनात् अतस्तस्यापुत्रिका
यांपितुरग्नस्वरूपायांविद्यमानायामपुत्रस्यमृतस्यपितृदन्तपुत्रिकाव्यतिरिक्तः कथमन्योहरेत् १३० मातुरिति मातुर्यदन्तत्तस्यामृता
यांकुमारीभागएवस्यात्नपुत्राणांतत्रभागःकुमारीचानूदाभिप्रेतातथागतमः स्त्रीधनंदुहितृणामदत्तानामप्रतिष्ठितानांचअपुत्र-
स्यनमातामहस्यदौहित्रएवमकृतव्याप्तौत्रिकेयः समग्रधनगृणहोयात् १३१ दौहित्रेति दौहित्रःप्रकृतलात्सौत्रिकेयएवतस्यमातामह
धनग्रहणंअनंतरोक्तेजनकधनग्रहणपिंडदानार्थोयमारंभःपितृशब्दस्यतत्रैवप्रसिद्धत्वात्अन्यस्यपौत्रिकेयःपुत्रांतररहितस्यजन
कस्यसमग्रधनगृणहोयात्साएवपितृमातामहास्यादौपिंडोदद्यात्पिंडदानंआत्सोपलक्षणार्थपौत्रिकेयत्वेनजनकधनग्रहणपिंडदानज्या

ययौवात्मातथापुत्रःपुत्रेणदुहितासमा तस्यामात्मनितिष्ठंत्सांकथमन्योधनंहरेत् १३० मातुस्तुयौ
तंकथ्यत्स्यात्कुमारीभागएवमः दौहित्रएवचहरदपुत्रस्याभिलधनम् १३१ दौहित्रोह्यखिलत्रयश्च
मपुत्रस्यपितृहरेत् सपत्नदद्याद्दौपिंडोपित्रेमातामहायच १३२ पौत्रदौहित्रयोर्लोकेनविशेषोऽस्ति
धर्मतः तयोर्हिमातापितरोसंभूतौतस्यदेहतः १३३ पुत्रिकायांकृतायातुयदिपुत्रोऽनुजायते समस्त
त्रविभागःस्याज्येषुतानानास्तिहिरियाः १३४ अपुत्रायांसृतायातुपुत्रिकायाकथंचन धनंतत्पुत्रिका
भन्ताहरेतयाविचारयन् १३५

मोदनिरासार्थवचनम् १३२ पौत्रेति पौत्रपौत्रिकेययोर्लोकेधर्मकृत्येनकश्चिदिशे
योस्त्रिस्मान्तयोर्मातापितरोतस्यदेहादुत्पन्नान्वितिपूर्नस्यैवानुवादः १३३ पुत्रिकेति कृतायांपुत्रिकायांपितृकर्मःपुत्रोऽनंतरजा
यतेतदातयोर्विभागफालेभमोविभागोभवत् नोद्धारःपुत्रिकायेदेयः यस्मान्ज्येषायाअपितस्याउद्धारविषयेज्येषुतानादरणीया
१३४ अपुत्रेति अपुत्रायांपुत्रिकायांकथंचनमृतायांतदीयधनंतर्ज्जेवाविचारयन्गृणहोयात्पुत्रिकायाःपुत्रसमत्वेनानपत्यस्वपा
त्तौनहितस्यमृतपुत्रस्यपितृयनग्रहणमसक्तौतन्निवारणार्थमिदंवचनम् १३५ अकृतेति अकृतायांकृतावेतिपुत्रिकायाएवद्वे
विध्यतत्रयदपन्यमनेदस्यातन्ममस्यात्सथागरमित्यभिधायकन्यादानकालेवननुमत्यायाक्रियतेसाकृताभिंसंधिमात्रकृतायागव्य

वहारेणनकुता नथागोतमः अभिसंधिमात्रात्पुत्रिकामेकेषामिति आतएवपुत्रिकाधर्मयंकर्येति मागन्विष्योद्योग्यमुक्तम् पुत्रिकेयं ह
ताभ्रकुतापुत्रसमानजातीयाद्दुरुक्तादयेनैर्दौहित्रेण पौत्रकार्यकरणात्पौत्रिकेयवान्मातामहः पौत्रेति याचासीतस्मै पिंडं दद्यात्
गोविंदराजस्वरुतावेत्यपुत्रिकेव दुहितान्तुत्रोपि मातामहधने पौत्रिकेय इव मातामह्यादिसले व्यधिकारीत्याह तन्नपुत्रिकायाः पु
त्रतुल्यत्वादपुत्रिकपुत्रिकार्योरेतुल्यत्वेन तत्पुत्रोक्तत्वात् लीयोर्यत्वादिति १३६ पुत्रेणेति पुत्रेण जातेन स्वर्गोदिलोकान्प्राप्नोती
ति पौत्रेण ते वैवचिरकालमवतिष्ठते तदंगनरपुत्रस्य पौत्रेणादित्यलोकं प्राप्नोति अस्मच्चदायभागमकरणे अभिधानं पितुर्द्वेन प
त्यादिसद्भावे पित्रस्य तदभावे पौत्रस्य इत्येवंपुत्रसंतानाधिकारबोधनार्थम् १३७ पुन्नाम्नेति यस्मात्पुन्नामधेयनरकालकृतः पि
तरत्रायते तस्मात् चाणान् आत्यनैव ब्रह्मण पुत्र इति शोक्तः तस्मान्महोपकारकत्वात् पुत्रस्य कुतर्दीयपुत्रसंतानस्य दायभागित्यभि

अकृतावाकृतावापि पूर्णं विदेत्सहशात्सतम् पौत्रेमातामहस्तेन दद्यात्सिंडं हरेद्धनम् १३६ पुत्रेण लो
कान्पुत्रयति पौत्रेणानत्यमश्नुते अथपुत्रस्य पौत्रेण ब्रह्मस्याप्रोतिविष्टयम् १३७ पुन्नाम्नो नरका
द्यस्मात्त्रायते पितरंरुतः तस्यात्पुत्र इति शोक्तः स्वयमेव स्वयं कृत्वा १३८ पौत्रदौहित्रयोर्ल्लोके विषो
वानोपपद्यते दौहित्रापितृसुत्रेन सतारयति पौत्रवत् १३९ मातुः प्रथमतः पिंडं निर्वपत्सुत्रिकासु
तः द्वितीयतुष्टुस्तस्यास्तृतीयतस्तितुः १४० उपपन्नो गुणैः सर्वैः पुत्रो यस्य तु दत्तमिदं स हरेत्
वतद्विद्वत्प्रसादाद्यन्यगोत्रतः १४१ निपूर्वदादर्थमिदम् १३८ पौत्रेति दौहित्रः पुत्रिकापुत्रः पुत्रदौहित्रयोर्ल्लोके कुरु

अत्रिद्वयोर्बो न संभाव्यते यस्माद्दौहित्रोपि मातामहं परलोकं पौत्रवन्निस्तारयति एतच्च पौत्रिकेयस्य पौत्रेण साम्यप्रतिपादनार्थं पुत्रिका
करणानंतरजातपुत्रेण सहधने तुल्यभागबोधनार्थम् १३९ मातुः रित्यादि पौत्रिकेयः प्रथममात्रे पिंडं द्वितीयमातुः पित्रे तृतीयमातुः
पितामहाय दद्यात् पित्रादीनां तु पित्रे मातामहाय चैककलारित्युक्तमेव पिंडदानम् १४० उपपन्नेति पुत्रादस्य हराः पितु
रेवेति द्वादशपुत्राणामेकस्य हरत्वं स्यति दशापरितु क्रमश इति औरसस्यैत्रजाभावे दत्तस्य पितुर्भक्त्य हरत्वं प्राप्तमेव अतः सत्य
व्योपसपुत्रे दत्तकस्य सर्वगुणोपपन्नस्य पितृभक्त्य भागायास्यर्थमिदं वचनं यस्य दत्तकः पुत्रोऽअथ यनादिसर्वगुणोपपन्नो भवति

मोः न्यगोत्रादागतोपि सत्यव्यसिरेपितृशिक्ष्यभ्रातृगृहयात् अतएवऔरसः पुत्रः पित्र्यस्य वस्मनः प्रफरिति औरसस्य सर्वोक्त
 यमिधानात्तेन नास्य समभागित्वं किंतु क्षेत्रज्ञोक्तप्रमाणित्वमेवास्त्व्याप्यम् गोविंदराजस्तऔरसक्षेत्रज्ञाभावे सर्वगुणोपपन्न
 स्येव दत्तकस्य पितृभ्रूयभ्रागित्वार्थमिदं वचनमभिसंबोधनं न कृत्रिमादीनां निगुणानां पितृभ्रूयभ्रागित्वं दत्तकस्य तु तत्पूर्वप्रदि
 तस्यापि सर्वगुणोपपन्नस्यैवेत्यन्याव्यलात् १४१ गोत्रेति गोत्रधने जनकसंबंधिनीदत्तकोन कदाचिदाहुयात् पिंडश्च गोत्रभ्रूय
 नुगाभीयस्य गोत्रभ्रूयैः प्रजतेन स्यैव सापिंडोदीयते तस्मात्सुत्रं दत्तो जनकस्य स्वपथापिंडश्चाद्वादितत्पुत्रकृत्कृन्निवर्तते १४२ अमि
 पुक्तेति योयुर्वीक्षितियोगं विना जातो यस्य स पुत्रायानियोगेनापि देवपादेः कामादुत्पादितस्ताहुर्मोक्तमेव जातोत्यन्तकामाभिलाषजो
 धनभागान्नादितः १४३ निसुक्तेति निसुक्तायामपि स्थिरं धृताभ्यक्तत्वादिति योगेति कर्तव्यतां विना पुत्रो जाताः सक्षेत्रिकस्य पितुर्दत्तं

गोत्रशिक्ष्ये जनयितुं न हरेद्विभक्त्यः क्वचित् गोत्रभ्रूयानुगः पिंडोऽप्यपैति ददतः स्वधा १४२ अनियु
 क्तास्तश्चैव पुत्रिण्यातश्च देवरात् उभौ तौ नाहौ भागजारजातकामजौ १४३ नियुक्तायामपि
 पुमान्नाय्यजातोऽविधानतः नैवाहः पितृकभ्रूयपतितोत्पादितो हि सः १४४ हरत्तत्र नियुक्तायां
 जातः पुत्रोऽयौ रसः क्षेत्रिकस्य तु न हो जं धर्मतः असवश्च सः १४५ धनयोर्विभृयद्वा तु भृतस्य स्थिर
 मेव च सौऽपत्यं भ्रातृरुत्साद्य दद्यात्तस्यैव तद्वनम् १४६

लक्ष्यन्नाहं नित्यस्मादसौ पतितेनोत्पादितः निसुक्तौ यौ
 विधिं हित्वेतेन पतितस्योक्तत्वात् १४६ हरेदिति तत्र निसुक्तायां योजानः क्षेत्रज्ञः पुत्रऔरसद्वधनं हरेत् तस्मात्तत्तस्य कार
 णमृतं वीजं तस्त्रैव स्तामिनेव तत्कार्यं करणत्वात् अपत्यमपि च धर्मनस्तदीयतत्परीयान्न्येष्टुमायाया पुत्रमुत्पादयेद्यदीत्य
 नेन क्षेत्रज्ञस्यापि नामहधनेपितृव्येन सह समभागस्य मोक्तत्वात् गुणवतः क्षेत्रज्ञस्य औरसवत्सोद्धारभागमास्यर्थमिदं औरस
 तुल्यत्वाभिधानम् १४५ धनमिति योऽनृतस्य भ्रातुः स्थावरजंगमं धनं पत्न्यारक्षणाक्षमया समपितरं देतं तं च पुष्णीयान् स
 नियोगपथं पणतस्यासुलादितस्य भ्रातु रपत्यस्य दद्यात् एतच्च धनयोर्विभृयान् भ्रातृभिरित्यभिधानात् विभक्तत्वात् विषयं यवीयान्

ज्येष्ठभार्यामिति सभागाभिधानात् १४६ येति यास्त्रीगुर्वीदिभिरनुज्ञातादेवराहा न्यतोवास्पांडित्युच्चमुत्यादयेत्सयदिक-
मजो भवति तदा तमन्वयभाजनमन्वाद्योवदंति अकामजएवन्त्यभागीसचव्याहृतो नारदेन सुखात्सुखपरिहरन्गार्थीचा-
ण्यसंस्थयन् कुले तदशेषे च संतानार्थेन कामत इति १४७ एतदिति समानजातीयास्तृतीयस्मरएकेन भर्त्रजातानामेव विभागवि-
धिर्चोद्व्यः इदानीं नानजातीयास्तृतीयबद्धेषु उत्पन्नानां पुत्राणां विभागं शृणुत १४८ ब्राह्मणेति ब्राह्मणस्य यदि क्रमेण ब्राह्म-
ण्याद्यान्यन्तो भार्या भवेयुः तदा तासां त्रिषूत्यन्येषु प्रयवस्यमाणो विभागविधिर्भर्त्नादिभिरुक्तः १४९ कीनाशेति कीनाशः कर्ष-
कः गवांसक्तो घोषो यानमभ्यादि जलं करो अगुरीयकादि वेशमगृहं च प्रधानं यावत् आशास्तेष्वेकः प्रधानं तूतिं श इत्येतद्ब्राह्मणी-
पुत्रस्योद्धारार्थं देयं अथ शिष्टं वस्यमाणरीत्या विभजनीयम् १५० अंशमित्यादि त्रीनंशान् ब्राह्मणो धनाद्गृह्णीयात् द्वादशान्

यानिसुक्तात्पुनः पुत्रं देवराहाप्यवासुयात् तृकामजमन्वयार्थं च योत्सन्नं च सते १४७ एत-
दिधूनि पित्रेय विभागस्यैकयोनिषु बद्धेषु च कजातानां नारदोऽपि विबोधत १४८ ब्राह्मणस्यानु-
पुष्यण च तत्सक्तयदि स्त्रियः तासां पुत्रेषु जातेषु विभागोऽयं विधिः स्मृतः १४९ कीनाशो गोघृषो यान-
मलकारश्च वेशमन्त्र विप्रस्योद्धारिकदयमकाशश्च प्रधानतः १५० अंशं दायाद्गृह्णीयाद्ब्राह्मणोऽपि
यास्तुतः वंश्याजः सार्द्धमेवाशमशमूद्रास्ततो हरत् १५१ सर्ववाक्मज्जजाततद्दशधा परिकल्प्य च ध-
र्मं विभागं कुर्वीत विधिनानेन धर्ममिति १५२ चतुरोशान् हरति प्रस्थानं शान् क्षत्रियास्ततः वैश्यापुत्रो
हरद्दशमशमूद्रास्ततो हरत् १५३

यास्तुतः सार्द्धं वैश्यापुत्रः अंशं शूद्रास्ततः एवं च यत्र ब्राह्मणी क्षत्रियापुत्रौ द्वावेव विद्येते
तत्र पंचधा कृते धने त्रयोभागा ब्राह्मणस्य द्वौ क्षत्रियापुत्रस्य अन्ये वै दिशा ब्राह्मणी वै श्यापुत्रादौ च कल्पना कार्या १५१ सर्वमिति
यद्वासवमव्ययकारमनुद्भूतोद्धारदशधा कृत्वा विभागधर्मो धर्मादनपेते विभागजनेन वस्यमाणविधिना कुर्वति १५२ चतुरइति
चतुरो भागान् ब्राह्मणो गृह्णीयात् त्रीन् क्षत्रियापुत्रौ द्वौ वै श्यापुत्रः एकं शूद्राजः अत्रापि ब्राह्मणी क्षत्रियापुत्रसद्भावे सप्तधा धने कृते
चत्वारो भागा ब्राह्मणस्य त्रयः क्षत्रियापुत्रस्य एवं ब्राह्मणी वै श्यापुत्रादौ द्विबहुषु च कल्पना कार्या १५३ छ छ छ छ

यद्यपीति यदिच्चाह्यगोद्विजादित्त्राशुसर्वस्वविद्यमानपुत्रः स्यात् अविद्यमानपुत्रोवातथापि मृदापुत्राधानंतराधिकारियः तन्मृदे
सदशमभागादधिकं धर्मितो न दद्यात् अयं च मृदापुत्रः श्रिषयेति यथादिद्यमानसजातिपुत्रस्य क्षत्रियावैभ्यामुत्रोसर्वस्वस्य हरी-
स्याताम् १५४ ब्राह्मणेति ब्राह्मणक्षत्रियवैभ्यानामृदापुत्रो धनभाक् न भवति किंतु यदेव धनमस्मै पिता दद्यात् तदेव तस्य भवेत् ए-
वं च पूर्वोक्तविभागनिषेधात् विकल्पः सत्त्वरुणवदगुणाय दत्तः अथवा अतृद्रमृदापुत्रविषयो यं दशमभागानिवेधः १५५ संभवर्णेति
द्विजातीनां समानजातिभार्यासूये पुत्राजानां स्तेमर्त्ये शयोद्धरं दत्त्वा अत्र शिष्टसमभागं कृत्वा ज्येष्ठे न स हान्ये विभजेत १५६ मृदेति
मृदस्त्वपुनः समानजातीयैव भार्योपदिश्यते नोक्तं यथा वक्तृत्वात् तस्यां च ज्ञानां स्तेयिद्विपुत्रशतमपि तदा समभागा एव भवेत् पुनर्नोद्ध-

यद्यपि स्यात्तु सत्त्वत्रोप्यसत्त्वत्रोपि वा भवेत् नाधिकं दशमाह द्याच्छूद्रापुत्राय धर्मितः १५४ ब्राह्मण
सत्त्रियविशां मृदापुत्रो न चरन्त्यभाक् यदेवा स्य पिता दद्यात् तदेवा स्य धनं भवेत् १५५ मृद्ववर्णासूये जा-
ताः सर्वे पुत्राद्विजन्मनाम् उद्धारं न्यायसे दत्त्वा भजेरन्ति तं समम् १५६ मृद्वस्य तु सवर्णवना न्यासा
य विधीयते तस्याजानाः समाशाः स्युर्यदि पुत्रशतं भवेत् १५७ पुत्रान् ह्येदं दशानाहं नृणां स्वायं फ-
लो भवतुः तेषां षड्भुजायादाः षड्दायादवाधवाः १५८ औरसः क्षेत्रजश्च यदत्तः कृत्रिम एव च गु-
दोत्पन्नोऽपि यिन्द्रश्च दायादावाधवाश्च षट्- १५९ कानीनश्च स होढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा स्य यं द-
त्तं च शीद्रश्च षड्दायादवाधवाः १६०

रः कस्य निन्नेदयः १५७ पुत्रानिति यान् ह्येदं दशानाहं रप्यगर्भो मिसुरा इतेषां
मथादायाः षड्वाधवाः गोत्रदायादाश्च तस्मादाधवल्लेन सपिंडसमानो दकानां पिंडो दकदानादिकुर्वत्यनंतरा भावे च गोत्रदायं गृहं
मिति पितृमृत्युभाक्तस्य पुत्रश्च तस्य हराः पितुरिति दशविधस्य पुत्राणां सेवस्वमाणलात् उत्तरं षट् न गोत्रधनं हरा भवति बाधया स्त-
भवंति तत्र च षु कार्यसु दकक्रियादिकुर्वति मेधा निश्चितं षड्दायादवाधवा इत्यादि उत्तरं षट् न गोत्रधनं हरा भवति बाधवा स्त-
थायनेन च षु लस्याभिहितत्वात् तदाह कानीनं च स होढं च क्रीतं पौनर्भवस्तथा स्य यदत्तं निपादं च गोत्रभाजः प्रचक्षते १५८ औरसद-
ति औरसादयो वस्य माणाः षट् च तस्य भाजो बाधवाश्च भवंति १५९ कानीनश्चेति कानीनादयो वस्य माणा लक्षणः षट् गोत्रच तस्य ह-

गनप्रवृत्तिं शोधवाच्यप्रवृत्तीतिव्याख्यातं औरसेनसहस्रैत्रजोदीनां पारंत्तुल्यलाशं कायात्तन्निशंसाथमाह १६० यादृशमिति तृणादिभिर्मितकुलितोदुपादिभिरुदकतरुन्यथाविधिमेषकुपुत्रैः क्षेत्रजादिभिः पारलोकिवन्दुः खंदुरुत्तरं माभ्योति इत्यनेन क्षेत्रजादीनां सुखो रसपुत्रवत्संपूर्णकर्मिकरणक्षमत्वेन प्रवृत्तीति दर्शितम् १६१ यदीति अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सन्तः उभयोरव्यसौ चरक्या पितृदत्तात्तन्धर्मतद्गतिशान्तं वल्लयोक्तं विधयेयदा क्षेत्रिकस्य पितुः क्षेत्रजानं तर्मा रसाः पुत्रो भवति तदा तौ रसा दोत्रजौ एकचरक्यौ एकस्य पितुर्घघिचरक्यौ हो भवतः तथापि घघस्य जनकसंवाधितदेवसगृह्णीयात्तन्मोत्रजः क्षेत्रिका पितुः पत्तुवत्स्यति पटुतु क्षेत्रजस्यांशं प्रदद्यात्तत्क्रान्नात् औरसो विप्रजन्दाय भितितत्सुत्र बहुलस्य प्रसुयाज्ञवल्क्यः ७ प्रयसंवाधिचरक्यहरलसुक्ततत्क्षेत्रिक पितुरोरसपुत्राभावे चोद्भूयम्-मेयानि शिगोविंदरजौ तु औरसमभिनिसुक्तापुत्रच विषयी-

यादृशं फलमाभ्योति कुपुत्रैः संतरं नृजलम् तादृशं फलमाभ्योति कुपुत्रैः संतरं स्तम्भः १६१ यद्येकचरक्य नो स्यातामौरसक्षेत्रजास्तनौ यस्य स्यत्पुत्रकचरक्यसतद्गृह्णीतत्तरः १६२ एकएवोरसः पुत्रः पित्र्यस्य वसुनः प्रक्तः शेषाणामानुशस्यार्थं प्रदद्यात्तु भजीवूनम् १६३ षष्ठतु क्षेत्रजस्याशमदद्यात्तु क्रान्नात् औरसो विप्रजन्दाय पित्र्यपचममेव वा १६४ औरसक्षेत्रजोपुत्रो पितृचरक्यस्य भागिनो दशापरतुक्त्रमशौ गोत्रचरक्यशा भागिनः १६५ स्वक्षेत्रसंस्कृताया तु स्य मुस्तादयेन्द्रियम् तमौरसं विजानीयात्पुत्रप्रथमकल्पितम् १६६ कर्त्तव्यं चोक्त्या च संते तन्न अनिसुक्तापुत्रस्याक्षेत्रजलाद निसुक्ताफत व्येत्यनेन तस्य चरक्यग्रह-

णानि येषां तपद्येकचरक्यस्थिनां विलयनं वाच्यं १६२ एकदति व्याख्यादिना मथमौरसपुत्राभावे क्षेत्रजादिषु कृतेषु पुत्रादौ षधादिना विगतव्याधेरौरसजलने सती दसुच्यते औरसार्त्वेकः पुत्रः पितृधनस्वामी शेषाणां क्षेत्रज्यतिरिक्तानां तस्य षष्ठांशादेव दस्यमाणत्वात् पापसंबंधपरिहाराय आसालादनदद्यात् १६३ षष्ठमिति औरसः पुत्रः पितृसंबंधिदयं विप्रजन् क्षेत्रजस्य षष्ठमंशं पंचमं वा दद्यात्तन्निर्णयसमुपापेक्षया यं विकल्पः १६४ औरसेति औरसक्षेत्रजोपुत्रासुक्त्रमंशेण पितृधनहरी स्यातां अन्येषु पुनर्दशदत्तकादयः चरमाभावेति पूर्वभावे परः परदत्तेवंक्रमेण धनं शाहराश्च १६५ स्वदति स्वभार्यायां कन्यावस्थायामेव कृतविवाहसंस्कारायां च

स्वयमुत्पादयेत्तु पुत्रं औरसं सुखं विधातुं स्वर्णायां संस्कृतायां सुखादितमौ रसपुत्रं विद्यादिति बोधाय न दर्शनात् सजातीययोः सैव
 सयमुत्पादितं औरसो ज्ञेयः १६६ यदिति यो भूतस्मिन् पुंसकस्य भगवतो धिव्याध्युपेतस्य भार्यायां दृताक्तत्वादिभिर्योग्यैर्गणगुरु
 भिर्युक्तायां जातं स क्षेत्रजं पुत्रो भन्वादिभिः स्थितः १६७ भातेति शुक्रशोणितसंभवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः तस्य प्रदानविक्रय
 प्रित्यागेऽप्युमातापितरौ भवत इति वसिष्ठस्मरणात् मातापितावापरस्पर्शज्ञायां पुत्रं परिग्रहीतुः समानजातीयं तस्यैव पुत्राभा
 वमभिन्नायामापदिनाति युक्तं तु भयादिना उदकपूर्वदद्यात् सदा त्रिमास्यः पुत्रो विज्ञेयः १६८ सदृशमिति यं पुनः समानजातीयपि
 नोः पारलौकिकत्रादादिकरणाकरणाभ्यामुणदोषो भवत इत्येवमादिज्ञपुत्रगुणैश्च मातापित्रोरासाधनादियुक्तपुत्रं कुर्वातुं स कृत्रि-

यस्तत्पुत्रजः प्रसीतस्य ह्नुवस्य व्याधितस्य वा स्वधर्मैर्णानियुक्तायां सपुत्रः क्षेत्रजः स्मृतः १६७ मातापि
 तावा दद्यात्तायमद्भिः पुत्रमापदि सदृशमिति सस्युक्तसद्वयादत्रिभः सन्तः १६८ सदृशतु नृकुर्वाद्यगुण-
 दोषविचक्षणम् पुत्रपुत्रगुणैर्युक्तसर्वविज्ञेयश्च कृत्रिमः १६९ उत्पद्यतुं दृढयस्य न च त्राक्षितकस्य सः स
 गृहे गृहोत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्य तत्पुत्रजः १७० मातापितृभ्यामुत्पद्यतयोरन्यतरावा यपुत्रपरिगृहो
 यादपविद्धः स उच्यते १७१ पुत्रवेशमनिकन्यातु यपुत्रजनयद्रहः तं कानि न वदेन्नाम्ना बोद्धुः कन्या
 समुद्भवम् १७२ यागार्भिणी संस्क्रियते ज्ञानाज्ञानापि वासती बोद्धुः सगर्भो भवति स हाट इति चो-
 च्यते १७३

मास्यः पुत्रो वाच्यः १६९ उत्पद्यदिति यस्य गृहे अवस्थिताया भार्या यापुत्रमुत्पादयेत् सजातीयो यं भवतीति ज्ञा-
 नेनैकस्मात्पुरुषविशेषाज्जातो सा विंतिन जायते स गृहे अपकाशमुत्पन्नस्तस्य पुत्रस्याद्यदीयायां भार्याया जातः १७० भातेति मा
 तापितृभ्यां सक्तयोरन्यतरमरणेन अन्यतरेण वात्यक्तपुत्रं स्वीकुर्यात्सोपविद्धस्य पुत्र उच्यते १७१ पित्रेति पितृगृहे कन्या
 यं पुत्रं अपकाशजनयेत् तं कन्यापरिणेतुः पुत्रेन्नाम्ना कानि न वदेत् १७२ येति यागर्भवती अज्ञानगर्भावापरिणीयते सगर्भस्त-
 स्या जातः परिणेतुः पुत्रो भवति स होट इति च्यर्णो दश्यते १७३ क्रीणीयेति यः पुत्रार्थमातापित्रो सकाशात् त्र्यं क्रीणीयात् स क्रीत

कस्तस्यपुत्रो भवति केतुर्गुणैस्तल्लोहीनोवाभवेनतत्रजातितः सादृश्यवैसादृश्ये सजातीयेष्वप्यप्रोक्तस्तानयेषुमुखाविधिशिष्टिनियाद्वा
वृत्त्येनमवेषाभवेपुत्राणासजातीयलाभिधानत्वेनमनावित्रीतव्यतिरिक्ताः सर्वपुत्राः सजातीयवोद्भवाः १७४ येति याभर्त्रापरि
त्यक्तामृतमर्तृकावास्वेच्छया अन्यस्यापुनर्भायाभूत्यायमुत्पादयेत्सल्लादकस्यपौनर्भवः पुत्रव्यत्ये १७५ साचेदिति मास्त्रीयद्यस्त
तयोनिः सत्यन्यमाश्रयेत्तदातेनपौनर्भवेनभर्त्रापुनर्विवादास्त्वसंस्कारमर्हति यद्वा कौमार्यमित्युत्सृज्यान्यमाश्रित्यापुनस्तमेवप्रत्या
गता भवति तदातेन कौमारेणभर्त्रापुनर्विवादास्त्वसंस्कारमर्हति १७६ सानेति योमुतमातापितृकस्त्यागोप्यितकारणंविनाहोवादि
भानाभ्यासत्वाच्चा आत्मानंयस्मैददातिसस्येयदत्तास्वः तस्यपुत्रोमन्वादिभिः स्मृतः १७७ यमिति विन्मास्वेवविधिः स्मृत इत्या

कीर्णयाद्यस्त्वपत्यार्थमातापित्रोर्यमंतिकान् सक्रीतकः कृतस्तस्यसदृशोऽसदृशोपिवा १७४ या
पत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वर्यच्छया उत्पादयेत्पुनर्भूत्वासौनभवत्येते १७५ सानेदस्ततयोनिः
स्याद्भूतप्रत्यागतापिवा पौनर्भवेनभर्त्रासापुनः संस्कारमर्हति १७६ मातापितृविहीनोयस्त्यक्त्वा
स्मादकारणान् आत्मानस्यशयेद्यस्मैस्त्वयदत्तस्तसः स्मृतः १७७ यद्वाह्मणस्तूद्रायाकामादुत्ता
दपस्तसम् सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवः स्मृतः १७८ दास्यावादासदास्यावायः शूद्रस्यस्तसम
वेत् सोऽनुज्ञातोहरदशमितिधर्मव्यवस्थितः १७९ क्षेत्रज्ञादीन्स्फतानेतानेकादशयथोदितान् पु
त्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः १८०

तवल्म्यदर्शनात्परिणीतायामेवशूद्रायां ब्राह्मणः कामार्थपुत्रजनये
स्तजीवन्नेवशवतुल्य इतिपारशवः स्मृतः यद्यप्ययं पितृपुत्राथार्थे आत्मादिकरोत्येवतथाय्यसंपूर्णपकारकत्वान्नशवव्यपदेशः
१७८ दास्यामिति धजाहता हुक्तलक्षणया दास्यां दाससंबन्धिन्वावादास्यां शूद्रस्ययः पुत्रो जायते सपित्रापरिणीतापुत्रैः समा
शभागो भवान्भवति अनुज्ञातस्तुल्यभागलभत इति शास्त्रव्यवस्थानियता १७९ क्षेत्रज्ञेति एतान्क्षेत्रज्ञादीन् एकादश
पुत्रान्पुत्रोत्पादनविधिलोपः पुत्रकर्तव्यश्चाद्वादिलोपश्चभाष्यदित्येवमर्थपुत्रप्रतिच्छंदात्सुनय आहुः १८० अ. अ.

यदिति यएतेक्षेत्रजादयोः न्यवीजोत्पन्नाः पुत्रा औरसपुत्रप्रसंगोक्तः तेयहजोत्पन्नास्तस्यैवपुत्राप्रवृत्तिनक्षेत्रिकादेरितिसत्यो
रमेपुत्रेषुत्रिकायांचसत्याननेकर्त्तव्या इत्येवंपरमिद अन्य बीजजा इत्येकादशपुत्रोपलक्षणाथस्त्वबीजजातावपिपौनर्भवशौद्रोक्त
नैव्यौ अतएवदृढहस्यतिः आन्यंविनायथातेलंसद्भिः प्रतिविधिः स्मृतः तथैकादशपुत्रास्तपुत्रिकोरसयोर्विना १८१ भ्रातृणा
मिति भ्रातृणामेकमातापितृकाणामधेयद्येकः पुत्रवान्स्यात् अन्येषुत्ररहितस्तदातेनैकपुत्रेणसर्वान्भ्रातृन्सपुत्रान्भलु
गहनतश्चतस्मिन्मतिअन्येषुत्रप्रतिभिधयोनकर्त्तव्याः सएवपिउदोशहरश्चप्रवतीत्यनेनोक्तं एतच्चपत्नीदुहितरश्चैवपितयौभ्यात
रस्ताथा तत्स्मृतादितियास्त्वल्म्यवृचनश्चात्पर्येताभावेबोद्धव्यः १८२ सर्वासामिति एकपतिकानांसांसांस्त्रीणांमध्येयद्येका
पुत्रवतीस्यात् तदनेनपुत्रेणसर्वास्ताः पुत्रयुक्तामनुगृह १८३ अयमिति औरसादीनांसर्वेषांपुत्राणांभक्तत्वात् औरसादी

यएतेऽभिहिताः पुत्राः प्रसंगान्द्वयबीजजाः यस्यतेबीजतोजातास्तस्यतेनेतरस्यतु १८१ भ्रातृया
मेकजातानामेकश्चपुत्रवान्भवत् सार्वास्तास्तेनपुत्रेणपुत्रिणामनुरव्वीत् १८३ सर्वासामेकप
त्नीनामकाचेत्पुत्रिणीभवत् सवास्तास्तेनपुत्रेणमाहपुत्रवतीमनुः १८३ अयमः अयसोलाभेया
पीयानृक्थमहति बहवश्चतुस्रदशाः सर्वेअथस्यभागिनः १८४ नभ्रातरोनपितरः पुत्रात्रक्थह
राःपितुः पिताहरदपुत्रस्यअथभ्रातरएवच १८५

तुपक्रम्यतेषांपूर्वः पूर्वः अयान्मएवदायहरः सचान्यान्विभृया
दितिविष्णुवचनात् औरसादीनांपुत्राणांपूर्वपूर्वाभावेपरः परक्रम्यमहतिपूर्वभाद्भावेपरसंवर्द्धनंसएवकुर्यात् एवंचसिद्धेयूद्रा-
पुत्रस्यद्वादशपुत्रमध्येपाठः क्षेत्रजादिसद्भावेधनानहलज्ञापनार्थत्वेनसाधकः अन्यथातुस्त्रिधावैश्यापुत्रवदीरसत्वात् क्षेत्रजादि
सद्भावेपिधनलभेस्तुर्वस्यपरसंवर्द्धनमात्रंजापवादतरविषयेद्रष्टव्यक्षेत्रजगुणवदुक्तपुत्रयोः पंचमंषष्ठवाभागं औरसोदद्यादिति
विहितत्वात् यदितुसमानरूपाः पौनर्भवादयोबहवः पुत्रास्तदासर्वेएवविभज्यन्त्रव्यगुणहासुः १८४ नैति नसोदरभ्रातरोन-
पितरः किंतु औरसाभावेक्षेत्रजादयोगेणपुत्राः पितृक्रम्यहराभवतीतिअनेनोच्यते औरसस्यतु एकवैरसः पुत्रइत्यनेनैवमि

दुत्वात् अविद्यमानसुख्यसुख्यपुत्रस्यपत्नीदुहितरहितस्त्वचपिताधनं गृह्णीतुः एतच्चैतन्तरं प्रपंच
विध्यामः इदानीं क्षेत्रज्ञानामप्यपुत्रपितामहादिधनेष्वधिकारं दर्शयितुमाह १८५ त्रयाणां भिति त्रयाणां पित्रादीनां उदकदानं क्रा
यं त्रिभ्य एव च तेभ्यः पिंडो देयः चतुर्थ्यपिंडो द्रुक् यो दाता पंचमस्या च संबंधो नास्ति तस्या द्युक्तोऽपुत्रपितामहादिधने गौणपौत्राणाम-
धिकारः औरसपुत्रपौत्रयोश्च पुत्रेण लोकान् जयतीत्यनेनैवात्र पितामहादिधनभागिलमुक्तम् १८६ अनंतर इति अस्य सामान्यव-
चनस्योक्तौ रसादिसपिंडमात्रविषयत्वे वैयर्थ्यं नित आनुक्तपत्न्यादिदायप्राप्त्यर्थमिदम् सपिंडमध्यात्मनि कुरुतरोयः सपिंडः पु-
मान् स्त्री वा तस्य मृतधनं भवति तत्रैक एवोरसः पुत्र इत्युक्तत्वात् एवमृतधने स्वाधिकारी क्षेत्रज्ञसु पुत्रं वृत्तं करोति यथोक्तं पंचमषष्ठ
वा भागं दद्यात् क्षेत्रज्ञादिपुत्राणां संबर्द्धनमात्रं कुर्यात् औरसमाभावे पुत्रि का तस्युच्यते इति एव च हरेदपुत्रस्यास्विलं धनमिलत्कला
दौरसपुत्ररहित एव तत्रापुत्रो विवक्षितः तदभावे क्षेत्रज्ञादाय एकादशपुत्राः क्रमेण पितृभूनाधिकारिणः परिणीतस्य द्वादशपुत्रस्तदश
मभागमात्राधिकरीनाधिकदशमाह द्यात् द्वादशपुत्रायेत्याद्युक्तत्वात् दशमभागावशिष्टधनं सन्नि कुरु सपिंडो गृह्णीतुः अत्र दशवि

त्रयाणां सुदकं कार्यं त्रिषु पिंडः प्रवर्तते चतुर्थः संप्रदातेषां पंचमो नोपपद्यते १८६ अनंतरः सपिंडा
द्यस्तस्य तस्य धनं भवेत् अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यादाचार्यः शिष्य एव वा १८७

भित्नी यदा हयानवल्क्यः पत्नीदुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा तत्कृतो गोत्रजो वंशुः शिष्यस्स ब्रह्मचारिणः एवामभावे पूर्वस्य
धनभागुत्तरांतरः स्वपितस्य द्वादशपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः बृहस्पतिरप्याह आभ्यायं स्मृतिं तत्रैव लोकाचारैश्च सूत्रिभिः शरीरादस्मृ
तजायापुण्यापुण्यफलसमा यस्य नोपरता भार्या देहं हतस्य जीवति जीवत्यहं शरीरे तु कथमन्यः समाधुयात् सकुल्यैर्विद्यमानैस्त-
पितृभ्रातृसनांभिभिः अपुत्रस्य प्रसीतस्य पत्नी तद्गृहहारिणी पूर्वप्रणीता भि होत्र भूते भर्त्तरित इह नम् विदेत्यतिमतानां शिष्यम
यस्य नाननः जंगमं स्थावरं हेमकुप्यं धान्यमथांबरम् आदाय दापयेच्छं दं मासा चान्मासिकादिकम् पितृव्यायु रदौ हि त्रान् भर्त्तृस्व
स्त्रीयमातुलान् पूजयेत्कथं पूतांभ्यां च दानायातिथौ ह्रियः तत्सपिंडा बांधवावायेतस्याः परिपेशिनः हिंस्युर्धना भितान् राजा
चौरैर्दंडेन शासयेत् बृहस्पतुः अपुत्राशयनं भर्तुः पालयतीति तस्मिन् पाल्ये वदद्यात्तत्सिद्धं कृत्स्नमर्थं लभेत्तत्र यदुक्तम् स्त्रीणां

तुजीवनं दद्यादिति संवर्द्धनमात्रवचनं न त्वशीलायाभिर्किसाविकारयौवनस्थपत्नीविषयं अतोर्यन्मोधातिथिनापत्नोनामंशभागिल्लं
 निषिद्धमुत्तमदंसं वदम् पत्नीनामंशभागिल्लं वृहस्पत्यादि संमतम् मेधाभिधिनिर्गुरुवृत्तं न ग्रीणाति संमतो भनः पत्न्यभावे व्युत्थिका
 दुहिता तदभावे पिता माता च तयोरभावे सोदर्यभ्राता तदभावे तत्सक्तः मातर्यपि च दत्तायां पितुर्भाता हरद्वनं इति वक्ष्यमाणत्वात्
 पितृमाता तदभावे अन्योपि सन्निकृष्टसंपिंडो मृतधनं गृह्णीयात् तद्यथा पितामह संताने ३ विधमाने मपितामह संतान एव तद-
 युक्तम् अत ऊर्ध्वसंपिंड संतानाभावे समानो दक आचार्यः शिष्यश्च क्रमेण धनं गृह्णीयात् १८७ सर्वेषां भिति एषामेव भाव इति
 वक्तव्ये संप्रदायभावाद् इति युक्तं तत्स ब्रह्मचार्यादेरपि धनं हारित्वार्थं सर्वेषां भावे ब्राह्मणावेदत्रयाध्यायिनो वाह्यांतरशौचयुक्ता
 भित्तेन्द्रियाधनहारिणो भवन्ति एव च पिंडदाः तथा सति धनिनो मृतस्य आन्दादिर्महाभिन्नं भवति १८८ अहाव्यं भिति ब्राह्म-
 णसंबंधिधनं राजाकदविद्वद्वादिभित्तिशास्त्रमर्यादा किं तु क्लृप्ताणां भावे ब्राह्मणभावेभ्योऽपि देयं क्षत्रियादि धनं पुनः पूर्वोक्तं त्वय्य

सर्वेषां भावे तु ब्राह्मणाऽत्र त्वय्यभागिनः त्रैविद्याः शूत्रयोर्दत्तास्तथा धर्मो न होच्यते १८८ अ-
 हाव्यं ब्राह्मणद्रव्यं राजानित्यं भिति स्थितिः इतरेषां तु वणानां सवाभावे हूरे नृपः १८९ सस्थितस्या-
 नपत्यस्य सगोत्रात्सुत्रमाहरेत् तत्र यदुत्पन्नं जातं स्यात्तत्तस्मिन्नातिपादयेत् १९० दौतृयो विवेद्या-
 तां द्वाभ्यां जातौ स्त्रियाधने तयोर्यद्यस्य पित्र्यस्यात्तत्स गृह्णीतनेतरैः १९१ हराभावे राजा गृह्णीयात् १८९ सं-

स्थितेति अनपत्यस्य मृतस्य भार्या समानगोत्रात् पुंसो गुरुमिच्छुक्ता सती नियोगधर्मेण पुत्रमुत्पादयेत् तस्मिन् मृतविषये यत्
 धनं जातं भवेत्तत्तस्मिन् पुत्रे समर्पयेत् देवराक्षसपिंडाद्वा इत्कत्वात् सगोत्राभिनियोगात् सार्थं तज्जन्यं त्वय्यभागित्वाद्यभिदम्
 १९० द्वाविति यद्येकत्र त्वय्येनो स्यातामित्योरसक्षेत्रजयोरुक्तमिदं त्वोरसपोनं सर्वविषयं दोषान्भोरसमस्तु मृतत्वात् बालाप-
 त्यतया स्वाभिधनं स्वीकृत्य पौनर्भवमर्चुः सकाशात्पुत्रांतरं जनयेत् तत्स्यापि च पौनर्भवस्य भर्तुर्मृतत्वात् त्वय्यहराभावात् पुनर्गृह-
 तवती पश्चात्तौ द्वाभ्यां जातौ यदि विवदेयातां स्त्रीहस्तगतधनं तया तयोर्यस्य यज्जनकस्य धनं स तदेव गृह्णीयात् न त्वन्यपि तु ज्योत्स्न-
 नकस्य १९१ जनन्या भिति मातरि मृतायां सोदर्यभ्रातरो भगिन्यश्च सोदर्या अनूदाभात्तु धनं समं कृत्वा गृह्णीयुः ऊदास्तु धनानु-

स्त्रियाभिः ब्राह्मणस्य नानाजातीयास्तस्मात्पुंस्त्रियादिस्त्रियामनपत्यपतिकार्यं मृतायां तस्याः पितृदत्तं धनं सजातिविजातिसापत्यं
 कन्यापुत्रसद्भावो विब्राह्मणीसापत्येयी कन्यागृणहीयतदभावे तदपत्यस्य तद्वत् भवेत् १९८ नैति श्वात्रादिबहुसाधारणान् कुटुंबाद्य
 नात् भार्याभिः स्त्रीषीरत्नालंकाराद्यर्थे धनसंयनन् कर्तव्यन्वापि च प्रत्युक्तं जातिनामन्तु धनादपिकार्यं न तश्च नैदं स्त्रीधनम् १९९
 पत्यावित्यादि भर्तृरिजीवितसंभवाभिर्योऽलंकारः स्त्रीभिर्दत्तः तस्मिन् मृते विभागकाले तेषु त्रादयो न भजेरन् भजमानाः पापिनो
 वेति २०० अनंशाविति नपुंसकपतिनजात्यं धर्मो विक्लोलभजजडमूकाश्च ये च कुणिपश्वाद्यो विक्ललेदियास्ते पित्रादि धनहरान्
 भवन्ति किंचुयासाच्छादनभागिनस्तदेवाह २०१ सर्वेषां भिः सर्वेषां पांडूवादीनां शास्त्रज्ञेन अत्युत्तरादिप्रायावज्ज

स्त्रियां तु यद्भवेद्विजितं पित्रादत्तं कथंचन ब्राह्मणीतद्धरे ल्कन्या तदपत्यस्य वा भवेत् १९८ न निर्हारं स्त्रि
 यः कुसुः कुटुंबाहुमध्यगात् स्वकादपि च किं हि स्वस्य भर्तुरनाज्ञया १९९ पत्यो जीवितयः स्त्रीभि
 रलंकारो धृतो भवेत् न तं भजेरन् दयादा भजमानाः पतति २०० अनंशोऽपि कुं बावपति तं जात्यधवधि
 रेतथा उन्मत्तजडमूकाश्च ये च केचिन्निरीदियाः २०१ सर्वेषां भिः पितुन्यायदा तु शक्त्या भनीधिणा
 ग्रासाच्छादनमत्यंतं पितो ह्युददद्भवेत् २०२ यद्यर्थिता तु दारैः स्यात् कुं बादीनां कथंचन तेषां
 मुत्पन्नतनूनामपत्यं दायमहति २०३ यत्किंचित्पितरि प्रते धनं ज्यैष्ठ्याधिगच्छति भागो यवीयमात
 त्रयदि विद्यानुपालितः २०४ अविद्याना तु सर्वेषां भीहातश्चैव न भवेत् समस्तत्रयि भागः स्यादपि
 अयदिति धारणा २०५

ग्रासाच्छादनं देयं अदत्तापी स्यात् २०१ यदिति कथंचनेत्यभिधानात् कुं बादयो विवाहानहं
 स्मृतिंतयदिकथं निदेशं विवाहेच्छा भवेत् तदा कुं बास्यक्षेत्रजउत्पन्ने अन्येषां मुत्पन्नापत्यानामपत्यं धनमागभवेति २०३ यत्किं
 दिति पितरि मृते सति स्मृताभ्यः महाविभक्तो ज्यैष्ठ्यः किंचित्स्वेन पौरुषे पाधनं लभते ततो धनात् विद्याभ्यासयत्तां किं भिः स्मृतं
 भागो भवति नेतरेषाम् २०४ अविद्यानाभिः सर्वेषां स्मृतं लुपि वाणिज्यादि च घृयायदि धनं स्यात् तदापि च्यवर्जितं तस्मिन्

धनेस्ताजितेसमोविभागःस्यात्तन्तद्दारःअपिच्यदितिअथयः २०५ विद्योति विद्यामैत्रिविवाहजितंमाधुपर्किकंमधुपर्क-
लेपूज्यतयायल्लब्धंतस्यैवतत्स्यात्तयाकैचित्पितरोत्सृक्कार्यमपवादः विद्याधनंनव्याहृतकालायायेन परभक्तप्रदानेनप्राप्ता
विद्यायदान्यतः तयाप्राप्तंनविधिनाविद्याप्राप्तंनदुच्यते उपन्यस्तेचयल्लब्धंविद्यायापणपूर्वकम् विद्याधनंतुतद्दिद्यात्विभागे
नविभज्यते शिष्यादालिज्यतःप्रश्नात्सदिरधमभ्यभिर्णयात् अज्ञानशसनाहादास्तृब्धप्राज्यधनाच्चयत् विद्याधनंतुतस्याहु
विभागोनविभज्यते अतोयन्येधातिथिगोविंदराजाभ्यामाधुपर्किकमालिज्यधनंव्याख्यातंतदयुक्तम् विद्याधनत्वात् २०६ आ
तृणाभिनि राजानुगमनादिकर्मणायोधनमर्जितुंशक्तोभ्रातृणांसाधारणधनंनेच्छतिसस्वीयादंशान्किंचिदुपजीवनदत्त्वाभ्या
तृभिःपृथक्कार्पणैर्नतत्तुत्रास्तत्रधनेकालांतरेनविबदंते २०७ अनुपमन्निति पितृधनानुपयानेनयत्तृव्यादिकेशादजयेत्

विद्याधनंतुंयदास्यतत्तस्यैवधनंभवेत् मैत्र्यमौद्वाहिकंचैवमाधुपर्किकमेवच २०६ भ्रातृणांय
स्तर्नेहतृधनुशक्तःस्वकर्मणा सनिभ्राज्यःस्वकादशात्किंचिदुत्तुपजीवनम् २०७ अनुपमन्न
पितृद्रव्यश्रमणयदुपाज्जितम् स्वयमीहितलब्धतन्नाकामादातुमर्हति २०८ पैतृकतुपिताद्
व्यसनवातयद्वासुयान् नतत्तुत्रैर्भजेत्साम्कामःस्वयमज्जितम् २०९ विभक्ताःसहजीवितो-
विभजैरन्युनयदि समस्तत्रविभागःस्याज्यैश्चतत्रनविद्यते २१० येषांज्यैष्ठःकूनिष्टोवादीयेताश
प्रदानतः स्त्रियेतान्यतरोवापितस्यभागानलुप्यते २११ सोदर्याविभजैरस्तसमैत्यसहिताःसमम्
भ्रातरोर्येचसंसृष्टाभगिन्यश्चसनाभयः २१२

तत्तत्स्वेद्यायासमभिच्छन्नभ्रातृभ्योदातुन्नाहतिं २०८ पैतृकमिति य
लुनःपितृसंबंधिनंतेनासामर्थ्येनोपेक्षितत्वादनर्वासंपुत्रः शक्त्यापामुयाजस्ययमजितमभिच्छन्त्युचैःसहनविभजनेत् २०९ विभ-
क्तादिति पूर्वमौत्थारंनिरुद्धारंवाविभक्ताभ्रातरः पश्चादेकीकृत्यधनंसहजीवितोयदिपुनर्विभागंकुर्वंतितदानत्रसमोविभागःज्ये-
ष्ठस्योद्धारोदेयः २१० येषामिति येषांभ्रातृणामध्येकश्चिद्विभागकालेप्रव्रज्यादिनास्वाशादयेन्युतोवाभवेनस्य भागोनलुप्येत्
किंतु २११ सोदर्याइत्यादि सोदर्याभ्रातरःसमागम्यसहिताःभगिन्यश्चसोदर्यास्तमेषांसमकृत्वाविभजैरन्तोदर्याणांसाप्त्या

नामपिमध्यात्त्वमिच्छीकृतधनत्वेनैकयोगक्षेमास्तौविभज्येयुःसमंसर्वेसोदर्याःसपत्न्यावाएतच्चपुत्रपत्नीपितृमात्रभावेद्रुच्यम्
 २१२ योज्येषुइति योज्येषोष्मातालोभाक्तनीयसोष्मातृवंचयत्सज्येषुष्मातृपूजाभूत्यःसोद्धारभागरहितश्चराजदंड्यश्चस्यात्
 २१३ सर्वेष्वेति अपतिनाअपियेष्मातरोद्युतवेषयासेवादिविकर्मासक्तास्तेअस्थानाहतिनचकनिष्ठेभ्योऽनलुकल्यज्येषुः
 धनादात्मार्थमसाधारणधनंकुर्यात् २१४ षोडश्यामिति षोडश्यापित्रासहावस्थितानांअविभक्तानांयदिसहधनार्जनार्थसुस्थानं
 भवेत्तदीविभागकालेनकस्यचित्पुत्रस्याधिकंपिताकदाचिद्दद्यात् २१५ ऊर्ध्वमिति यदाजीवतेवपित्रापुत्राणांभिच्छयाविभागःकृ-
 तः तदाविभागादूर्ध्वजानःपुत्रःपितरिस्मृतेपितृःअस्थमेवगृह्णीयात् येकृतविभागाःपित्रासहपुनर्मिच्छीकृतधनास्तैःसहासौपितरि-

योज्येषोषोविभिकुर्वीतलोभाद्द्वानृत्नयवीचसः सोज्येषुःस्यादुष्मागश्चनियंतव्यश्चराजभिः २१३ स
 र्वेष्वेवविकर्मस्थानाहतिष्मातरोधनम् नचादत्त्वाकनिष्ठेभ्योज्येषुःकुर्वीतयीतकम् २१४ षोडश्या
 मविभक्तानांयद्युस्थानंभवेत्सहःनपुत्रभागंविषमंपितादद्यात्कथंचन २१५ ऊर्ध्वविभागाज्जान-
 तृक्तपित्र्यमेवहरद्भनम् भस्मृष्टास्तेनवायेस्तुविभजेतमर्तःसह २१६ अनपत्यस्यपुत्रस्यमातादायभ-
 वासुयात् मातर्थ्यपित्रवृत्तायापितुमातादुरद्भनम् २१७ अरणोधनेचसर्वस्मिन्प्रविभक्तैयथावि-
 धिः पश्चादृष्येतयत्किंचित्सर्वसम्भतानयेत् २१८ वस्त्रपत्रमलकारकृतान्भसुदकस्त्रियः योग-
 क्षेमंप्रचारचनविभाज्यप्रचक्षते २१९

मृतेविभजेत् २१६ अनपत्येति अनपत्यस्यपुत्रस्यधनंमातागृहायासूचिणा
 हरैर्दत्तुंअस्यअकथमित्युक्तत्वात् इहमाताहरेदित्याज्ञावल्क्येनपितराविलेकशेषकरणात् विध्यानाचअपुत्रस्यधनंपत्यभिगा-
 मितदभावेदुहितृगाभितदभावेपितृगामीत्येकशेषस्यैवकृतत्वात्मातापितरौविभज्यगृह्णीयाताम् मातरिमृतायापत्नीपितृश्च
 नृष्मातृजाभावेपितुर्माताधनंगृह्णीयात् २१७ अणइति अणेपित्रादिधार्यमाणेधनेचदेयैसर्वस्मिन्प्रविभक्तैयथा
 द्यत्किंचित्येतत्कंअणधनंवाविभागकालेऽज्ञानसुपलभ्येततत्सर्वसमंकृत्वाविभजनीयंनतुशोध्यंयाद्वन्धवाज्येषुस्थोद्धारोदेयः २१८
 वस्त्रमिति वस्त्रवाहनमाभरणंअविभागकालेयद्येनोपभक्तंतत्तस्यैवविभाज्यंएतच्चनानिन्यूनाधिकमूल्यविषयंयत्तुबहुमूल्य

माभारणादिकृतद्विभाज्यमेवतद्विषयमेवविनियवत्त्वाभरणमिति बृहस्पतेनेर्विभागवचनं कृतान्ममोदनसत्स्कादितन्मविभजनीयं
तत्रातिप्रचुरतरमूल्यं सत्स्कादितावन्मात्रमूल्यधनेन कृतान्मन्वाकृतान्नेनपरिवर्त्यविभज्यतदिति बृहस्पतिवचनाद्विभजनीयमेवउ
दुर्लभादिगतं सर्वरूपमोग्यमविभजनीयम् स्त्रियोदास्याद्यायास्तस्य भागानभवंतितानविभाज्याः किंतुतुल्यं कर्मकारयितव्याः
यागक्षेममंधिपुरोहितादियोगक्षेमहेतुत्वात्प्रचारादिनां प्रचारमार्गः एतत्सर्वमन्वादयोऽविभाज्यमाहुः २१९ अयमिति एष
दापभागाः पुत्राणां क्षेत्रजादीनां क्रमेण विभागकरणप्रकारेण युष्माकमुक्तः इदानीं धृतं व्यवस्थां शृणुत २२० धृतमिति धृतसमाह्वयौव
स्यमाण नक्षत्राणां राजास्त्राणां निवर्तयेत्समादेतौ दोषौ शत्रो विनाशकारिणौ २२१ प्रकाशमिति प्रकटमेतच्चौख्यं यत् धृतसमा
ह्वयौ तस्मान्न निवारणे राजानित्यलमुक्तः स्यात् २२२ अमाणीति असकुशलादिभिरप्राणैर्यत्क्रियते तद्भोके धृतं कथ्यते यः

अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणां च क्रियाविधिः क्रमशः क्षेत्रजादीनां धृतधर्मनिबोधत २२० धृतं स
माह्वयं चैव राजास्त्राणां निवारयत् राजातकरणं वा तौ दोषौ दृष्टिर्वीक्षिताम् २२१ प्रकाशमेत
न्नास्कर्यं ह्येव न समाह्वयौ तयोर्नित्यप्रतीयात्तृपतियत्नवान्मवेत् २२२ अमाणिभिर्वीक्ष्यते त-
द्भोके धृतमुच्यते प्राणिभिः क्रियते यत्समाविज्ञेयः समाकथः २२३ धृतसमाह्वयचैव यः कुर्यात्कार-
येत वा तान्मवान् यातयेद्भजाभूद्वा द्विजलिगिनः २२४ कितवान्कुशौ लवङ्कुरान्याषडस्थ्याश्चमा-
नवान् विकर्मस्थान् शौडिकान्श्चक्षिप्रनिवासेषु सन् २२५

ससमाह्वयोज्ञेयः लोकप्रसिद्धयोरप्यनयोर्लक्षणकथनं परिहाराय २२३ धृतमिति धृतसमाह्वयैः कुर्यात्तयो वा सभिकः
कारयेत्तथा मपराधापेक्षया राजाहस्तच्छेदादिवधं कुर्यात् यज्ञोपवीतादिद्विजविन्दधारिणः श्रुदान् हन्यान् २२४ कितवेति
धृतादि सो विनो नर्तकगानान्वेदविद्विद्युतिस्मृतिबाद्यवतधारिण अनापादि परकर्मजीविनः शौडिकान्श्च पान्मनुष्यान् क्षिप्रं
रजाराद्रान्निर्वासेय इति कितवमसंगेनान्येषामप्यभिधानमत्र हेतुमाह २२५

एतदिति एतौकितवादयो गूढचौराज्ञोराष्ट्रेयसंतोभित्यं वंचनार्थकक्रियया सज्जनान् पीडयति २२६ द्यूतमिति नैदानाभिवपरं किंतु पूर्वस्थित्यन्वपिकले द्यूतमेतदतिशयेन वेरकरं दृष्टं अतः प्राज्ञः परिहासार्थमपितन्त्रसेवेत २२७ मच्छन्ममिति योमनुष्याः तत् द्यूतं गूढमकटवाक्यलासे वनस्य यथानृपतेरिच्छामवतिथ्याविधेर्दंडो भवति इदानीं पराजितानां धनाभावे सतीदमाह २२८ क्षत्रेति क्षत्रवैश्यमूद्राज्जातीयो निर्जनलेन दंडं दानुभसमर्थः तदुचितकर्मकरणेन दंडशोधनं कुर्यात् ब्राह्मणः पुनः यथा लाभं क्रमेण दद्यान्नकर्मकारयितव्यः २२९ स्त्रीति स्त्रीवालादीनां पुनः शिफावेषु दलप्रहारं रज्जुबंधनादिभिर्हर्मनं राजा कुर्यात् २३० येनियुक्तास्ति इति येषां वहागवे क्षणादिषु कार्येषु राज्ञा नियुक्ताः उत्कृष्टधनतेजसाधिकारं लभन्तः स्वाभ्यादीनां कार्यभ्याशयेऽयुः तान् गृहीतसर्वस्वा

एतेराष्ट्रेषु र्त्तमाना राज्ञः मच्छन्मन्तस्कराः विक्रमे क्रिययानित्यं बाधंते मद्रिकाः प्रजाः २२६ द्यूतमेतत्पुनराकल्पे दृष्ट्वैरकरमहत् तस्मा द्यूतन्त्रसेवेत हास्यार्थमपि बुद्धिमान् २२७ मच्छन्मन्वाप्रं काशं वा तन्मिषवतयानरः तस्य दंडविकल्पः स्याद्यथैष्टनृपतेस्तथा २२८ क्षत्रविदृष्टद्यूतयोनिस्तदददालुमशक्नुवन् आनृण्यं कर्मणा गच्छद्भिर्भ्रातृदद्याच्छूनैः २२९ स्त्रीबालान्मन्तं नृदूनादरिद्राणां चरागिणाम् शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान्पतिर्दमम् २३० येनियुक्तास्तु कार्येषु हन्तुः कार्याणि कार्यिणाम् धनोष्माणां पथ्यमानास्तान्निस्वात्कारयेन्नृपः २३१ कटशासनकतृश्च प्रकृतीनां च दूषकां नृस्त्रीबालब्राह्मणब्राह्म्याहत्यां हि दंडसेविनस्तथा २३२ तीरितचीनुशिष्टज्वयत्रं क्वचनयद्भवेत् कृतं तद्धर्मतो विद्यान्मन्तद्यूयोनिवन्तयेत् २३३

नृराजाकारयेत् २३१ कूटेति कूटं राजा जालेखकान् अमात्यानां च भेदकान् स्त्रीबालब्राह्मणधातिनां शत्रुसेविनश्च राजा हन्यात् २३२ तीरितमिति यत्र कृमिदृणादनादिव्यवहारे यत्कार्यं धर्मतस्तीरितं पारतीरकर्म समाप्ता विधितुं रादौ पठ्यते शास्त्रव्यवस्थानिर्णयिते अतुशिष्टं दंडपर्यंतं च नीतं स्यात् तत्कृतमंगीकुर्यात् न पुनर्निवर्त्तयेत् एतच्चाकारणान् अतः कारणकृतं निवर्त्तयेदेव २३३ अमात्या इति राजा मात्याः प्राद्विवाको वा व्यवहारे क्षणेनियुक्तो यदस्य

गव्यवहारनिर्णयकुर्युः तत्त्वयं राजा कुर्यात्पणसहस्रं नानन्दं येत् इदं चोक्तोचधनग्रहणोत्तरविषयं उक्तोचग्रहणे येनियुक्तस्त्वित्
कत्वात् २३४ ब्रह्महेति योमनुष्यो ब्राह्मणं हतवान् स ब्रह्महास्रापो हि जातिः पैष्ट्याः पाता ब्राह्मणस्य पैष्टी माध्वगौडो नांतस्फरो
ब्राह्मणस्त्वर्णहारिमनुष्यः कश्चिद्रूपत्वीगामात्येनेसर्वेऽत्येकमहापातकिनो बोद्धव्याः २३५ चतुर्णां भिति चतुर्णां भिव्ये वांम-
हापातकिनां प्रायश्चित्तमकुर्वतां शरीरं धनग्रहणेन च धनसंबन्धं अपराधानुसारेण धर्मदिनयेतं वस्त्रमाणंदंडं कुर्यात् २३६ गुरु
तल्प इति नाभ्याराज्ञाललाटे स्फः इति वस्त्रमाणलात् ललाटे चोक्तं स्थानमवगम्यतेतत्र गुरुपत्नी गमने यावज्जीवस्थापितं स
लोहेन ललाटे प्रगाढांति गुरुपत्नी गमनचिन्हं कार्यं एवं स्रापाने कृते पातुर्हर्षिस्स्राध्वजाकारं स्रवर्णापहारं सत्यपहर्षुः कुङ्कुमपा

अमात्याः प्राड्विवाको वायत्कुर्युः कार्यमन्यथा तत्त्वयं नृपतिः कुर्यान्तां स्सहस्रं च दंडयेत् २३४ ब्र-
ह्महाचक्रस्रापश्च स्तेघी च गुरुतल्पगः एते सर्वे पृथक् कर्तव्या महापातकिनो नराः २३५ चतुर्णां भिव्ये च
तेषां प्रायश्चित्तमकुर्वताम् शरीरं धनसंयुक्तं दंडधर्म्यं कल्पयेत् २३६ गुरुतल्पभगः कार्यः स्रा-
पाने स्राध्वजः स्तेयं च अपदं कार्यं ब्रह्महण्यशिराः पुमान् २३७ असंभोज्या ह्यसंयज्या असंप्रा-
प्या विवाहिनः चरयुः पृथिवीदीनाः सर्वधर्मबहिष्कृताः २३८ शान्तिं सर्वधर्मिभिस्त्वैतत्त्यक्तव्याः कृत
लक्षणैः निर्दयानिन्धमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् २३९ प्रायश्चित्तं तु कुर्वाणाः सर्ववर्णा यथोदि-
तम् नाभ्याराज्ञाललाटे स्युदाप्यास्तूतमसाहसम् २४०

दस्त्रं कार्यं ब्रह्महणिकबंधः पुमान् कर्तव्यः २३७ असं-
भोज्या इति अन्नादिकर्तने भोजयितव्याः न चैते याजनीयाः नाप्येते अध्यापनीयानां प्येतेः कन्यादानसंबन्धः कर्तव्यः एते च निर्दय-
त्वात् न्याचचारिष्योप्ययुक्ताः सर्वथोतादि कर्मवर्जिताः पृथिवीपर्यटयुः २३८ शान्तिं शान्तिः संबंधिभिर्मालुलादौरेते कृता-
कास्त्यजनीयाः न चैषां दयाकार्या नाप्येते नमस्कार्या इतीयमनोराज्ञा २३९ प्रायश्चित्तमिति शास्त्रमिहितं प्रायश्चित्तं पुनः कुर्वी-
णा ब्राह्मणादयस्त्रयो वर्णा राजाललाटे अंकनीयानमवेयुः उत्तमसाहसं पुनर्दंडनीयाः २४० च च

आगइति इतरे कृतवन्तस्त्वित्कत्तरुल्लोके श्रूयमाणमकामत इति चात्रापियोजनीयं तेनाकामत इति एष पराधेषु गुणवतो ब्राह्मणस्य
मध्यमसाहसोदंडः कार्यः पूर्वोक्तस्तूतमसाहसोनिगुणस्य दृष्टव्यः कामतस्तेष्वपराधेषु धनधान्यादिपरिच्छदसाहितो ब्राह्मणो देशान्ति
वर्षस्यः २४१ इतर इति ब्राह्मणादन्यपुनः क्षत्रियादयः एतानि पापानि अनिच्छतः कृतवन्तः सर्वस्वहरणमर्हति इदं च सर्वस्वहरणं पूर्वो
क्तोक्तमसाहसेन वृत्तपेक्षया व्यवस्थापनीयं इच्छया पुनरेषामेतेष्वपराधेषु प्रवासनं वधोर्हति प्रवासनं परासनं निस्सूदनं हिंसनमि
ति वधपर्यायं प्रवासनशब्दपठत्साभिधानिकाः २४२ नाददोतेति धार्मिको राजा महापातकसंबन्धिधनं न गृहीयान् लोभाभात् पुनः
संगृह्णन् महापातकदोषेण संयुज्यते कान्तर्हि दत्तधनस्य प्रतिपत्तिरित्येतदर्थमाह २४३ अजिह्वसि तद्दण्डनं न दद्यादिति लेप्रक्षि

आगः सुब्राह्मणस्यैव कार्यमभ्यमसाहसः त्रिवास्यो वा भवेद्वा द्वात्सद्व्यः सपरिच्छदः २४१ इतरे
कृतवन्तस्तपापान्येतान्यकामतः सर्वस्वहारमर्हति कामतस्तु प्रवासनम् २४२ नाददोतन्तृपः साधु-
महापातकिनो धनम् आदूदानस्तत्सोभात्तेन दोषेण लिप्यते २४३ अप्सु प्रवेश्य तं दंडवरुणाग्नौ
पपादयेत् सुतृप्तोपपन्नवा ब्राह्मण प्रतिपादयेत् २४४ ईशो दंडस्य वरुणो राजा दंडधरो हिंसः ई-
शः सर्वस्य जगतो ब्राह्मणो वेदपारगः २४५ यत्र वर्जयते राजा पापं कृद्ध्यो धनं गमम् तत्र कालेन जाय-
ते मानवा दीर्घजीविनः २४६ निष्यद्य ते च सस्यानि यथास्मानि विशापृथक् बालाश्च न प्रमीयंते विहृ-
तन् न च जायते २४७

पेदरुणापदधात् श्रुतसंपन्नब्राह्मणाववादधात् २४४ ईश इति महापातकिं दंडधनस्य वरुणः
स्वामी यस्माद् राजा मपि दंडधारित्वात् प्रफः तथा ब्राह्मणः स भस्ते वेदाध्यायी सर्वस्य जगतः प्रफः अतः प्रफत्वात्तो दंडधनमर्हति
२४५ यत्रेति निष्यद्यं त इति यत्र देशे प्रकृतं महापातकिनं राजानं गृह्णाति तत्र परिपूर्णं कालेन मनुष्या उत्पद्यंते दीर्घासुषश्च भव-
ति वैश्यानां च यैव धान्यादिसस्यान् युता भित्तयै च पृथक् पृथक् जायंते अकालेन बालाश्चि यंते दीर्घजीविन इत्येतेष्व्यादृशं यै बालानां पु-
नर्वचनं व्यंगं च किंचित् स्मृतमुत्पद्यते २४६ २४७ ब्राह्मणानि शरीरपीडाधनग्रहणादिना शूद्रमिच्छन्तो ब्राह्मणान् बाधमा-

नंछेवादिभिरुद्देशैर्विधोपायैर्नृपोहन्यात् ३४८ यावानिति अवध्यस्यवधेयावानधर्मोन्वृणतेः शास्त्रेणज्ञातः तावानेववध्यस्य
स्याोपिपयाशास्त्रं दडु कुर्वतोपमिः स्यात्तस्मात्तुक्रूर्यात् ३४९ उदितइति अष्टादशस्त्रणादानादिषुव्यवहारपदेषुपरस्परविवदमा
नपौरर्धिमत्सार्धिनोः क्रायनिर्णयोयंविस्तरेणोक्तः ३५० एवमिति अनेनोक्तप्रकारेणधर्मादनपेतान्निर्णयिकुर्वन् राजानानुरा
गात्देशानलब्धमिच्छेत्तलब्धांश्चसम्यक्कृयालयेन् एवंसम्यग्व्यवहारलब्धप्रदेशासावर्थमुक्तम् ३५१ सम्यगिति जागलंसस्यसू
पन्प्रदलकलीसासम्यगाग्निनदेशस्तत्रसमभाध्यायोक्तप्रकारेण कृतदुर्गश्चौरसाहसिकादिकं दकनिराकरणेप्रकृष्टयत्नसदाकुर्यात्

आस्त्रणान्पाधमानंतुक्रूमादवरवर्णजम् हन्याच्चित्रैर्विधोपायैरुद्देशनकरैर्नृपः ३४८ यावानवध्य
स्यवधेतावान्वध्यस्यमास्त्रणो अधर्मोन्वृणतेर्दृष्टोर्धर्मस्तविनियच्छतः ३४९ उदितोयंविस्तरूशोभिषो
विवदमानयोः अष्टादशस्त्रभागेषुव्यवहारस्वनिर्णयः ३५० एवधस्याणिकायाणि सस्य कुर्वन्महीप
तिः देशानलब्धास्त्रिप्सतलब्धांश्चपरिपालयेत् ३५१ सम्यङ्द्विविष्टदेशास्तकृतदुर्गश्चशास्त्रतः कट
कोद्दरणेनित्यमातिष्ठद्यत्नमुत्तमम् ३५२ रक्षणादायवृत्तानां कटकानांचशोधनात् नरद्रास्त्रिदिव्या
तिप्रजापालनतत्पराः ३५३ अशासस्तस्करान्यस्तुबलिगृणहानिपाथिवः तस्यप्रक्षम्यतेराष्ट्रस्वर्गा
च्चपरिहीयते ३५४ निर्भयतुभवेद्यस्यराष्ट्रबाहुबलाश्रितम् तस्यतद्दृतेमित्यंसिच्यमानइवदुःमः
३५५ द्विविधास्तस्कराच्चविद्यात्परद्रव्यापहारकान् प्रकाशाध्याप्रकाशाश्चचारचक्षुर्महीपतिः ३५६

३५२ रक्षणादिति यस्मात्साध्याचाराणांरक्षणाच्चौरादीनांचशासनात्प्रजापालनमुत्तराजानः स्वर्गिच्छति तस्मात्कटककोद्दरणेय
त्तुक्रूर्यात् ३५३ अशासन्निति यथापुनर्नृपतिश्चौरादीननिगाकुर्वन्वृद्धागाद्युक्तकरं गृणहानितस्मैराष्ट्रवासिनोजनाः कुप्यंतिक
मांतराजिनाप्यस्यस्वर्गशानिनेनदुष्कृतेनप्रतिबध्यते ३५४ निर्भयमिति यस्यराजोबाहुबियाश्रयेणराष्ट्रचौरादिप्रयत्नहितं प्र
यतितस्यमित्यंतद्विद्विगच्छतिउदकसेकेनेवृक्षः ३५५ द्विविधेति चारएवचौरज्ञानेहेतुत्वात्तत्रक्षयवयस्यासौराजानांरैरेव

दनयादिप्रकारान्यायेनपरधनग्राहिणोजानीयात् २५६, प्रकाशेति तेषांपुनश्चोशदीनांमध्याद्येतुलामतिमानल्लोष्टवचादिनाहि
 रणपादिपण्यविक्रयिणः परधनमनुचितेनगृह्णन्तितेमकाशवंचकास्तेनाः चौराः सदिच्छेदादिनागुमाऽटव्याअथाअपरधनंनगृह्णन्ति
 प्रच्छन्नवंचकाः किंच २५७ उक्तोचकाइति असम्यगिति एवमिति उक्तोचकायेकार्थिभ्योपधनं गृहीत्वाकार्यमयुक्तंकुर्यादिति औपाधि-
 काभयदर्शनात्पेधनमुपजीवंतिवंचकायेस्मवर्णादिद्रव्यगृहीत्वाऽपद्रव्यप्रस्येपेणवंचयंतिकितवाद्युतसमावृयेदेविनः धनपुत्र-
 लाभादिमंगलममलमादिरयपेयवर्तन्तेमंगलदेशवृत्ताः भद्राः कल्याणाकारप्रच्छन्नपापायेधनग्राहिणः ईक्षणिकाहस्तरवाद्यवल-
 कनेनशुभाशुभफलकथनजीविनः महामात्राहस्तिशिसाजीविनः चिकित्साकाः चिकित्साजीविनः असम्यक्कारिणइतिमहामात्रवि-
 कित्सकविशेषोपणंशिल्ययुक्ताश्चित्रलेखाद्युपायजीविनः तेष्वनुपजीव्यमानशिल्योपाययोत्साहनेनधनंनगृह्णन्ति पण्यस्त्रियश्चपर-

प्रकाशवंचकास्तेषांनानापण्योपजीविनः प्रच्छन्नवंचकास्तेतेयेस्तेनाटविकादयः २५७ उक्तोच-
 काश्चोपधिकावंचकाः कितयास्तथा मंगलादेशवृत्ताश्चभद्राश्चेक्षणिक्कैः सह २५८ असम्यक्का-
 रिणश्चैवमहामात्राश्चिकित्सकाः शिल्योपचारयुक्ताश्चनियुगाः पण्ययाधितः २५९ एवमादी-
 न्विजानीयात्प्रकाशांल्लोककटकानू निगूढचारिणश्चान्याननार्थान्नार्थलिङ्गिनः २६० तान्विदित्वा
 मत्सरितैर्गूढस्तूकर्मकारिभिः चौरैश्चानेकसंस्थानैः प्रोत्साद्यवशमानयेत् २६१ तेषादोधानभि-
 रव्याप्यस्वेस्वकर्मणितत्त्वतः कुर्वीतशासनराजासम्यक्सारपराधतः २६२

वशीकरणकुशलाइत्येवमादीन्प्र-

काशंलोकवंचकान्चौरैर्जनीयात् अन्यानपिप्रच्छन्नचारिणः गूढादीन्ब्राह्मणादिवेषधारिणोधनग्राहिणोजानीयात् २५८
 २५९ २६० तानिति तानुक्तान्वंचकान्संभ्यैः प्रच्छन्नेस्तत्कर्मकारिभिर्विगिजांवणिगभ्यएवमादिभिः पुरुषैरेतद्व्यतिरिक्तैः सप्तमाध्या-
 योपदिष्टकापटिकादिभिश्चारैरेकस्थानस्थैर्ज्ञात्वाप्रोत्साद्यसवशान्कुर्यात् २६१ तेषामिति तेषांप्रकाशाप्रकाशतत्स्कराणांस्वक-
 र्मणिचौर्यादीयेपारमार्थिकादोषाः संधिच्छेदादयः तान्त्वलोकप्रख्याप्यतद्गतधनशरीरादिसामर्थ्यपेक्षयाचरजादंडंकुर्यात् २६२

नहोति यस्माच्चौराणां पापाचरणबुद्धीनां विनीतवेषेणापृथिव्यां चरतौ दंडव्यतिरेकेण पापक्रियायां नियमं कर्तुमशक्यं अनेपादंडं
 कुर्यात् २६३ समेति जीरेति एवमिति सभाग्रामगरादौ नियतजनसंघं हस्त्यान् भूपाजलदानगृहं अपूपविक्रयवैशमपण्यस्त्रीगृ-
 हं नयान्नविक्रयस्थानानि चतुष्पथाः ग्रन्थातृष्टभूला निजनसमूहस्थानानि जीर्णवाटिका अटव्यः शिल्पगृहाणि शून्यगृहाणि अ-
 भ्यादिव नानि कृत्रिमोद्यानानि एवं प्रकारान्मेन्यैः पदानि समूहैः स्थावरजगमैः एकस्थानस्थितैः प्रचारिभिश्चान्य-
 पणार्थं चारयेत्सायेणैव विधेः न्नपानस्थीसंज्ञोगस्वप्रहर्षादुच्छेपणार्थं तस्मात्प्रवृत्तिं २६४ २६५ २६६ तदोति तेषां साहा-
 य्यं प्रतिपादयमानैस्तच्चरितानुवृत्तिभिः संधिच्छेदादिकमालुद्यानवैशिभिः पूर्वचौरैश्चाररूपैश्चौरमायानिपुणैः तस्करान्जानीयाद्

नहि दंडादुतेशव्यः कर्तुं पापविनिग्रहः स्तेनानां पापबुद्धीनान्निष्ठतंचरतां क्षितौ २६३ सभाप्रपा-
 पूपशालावैशमद्यान्नविक्रयाः चतुष्पथाश्चैत्यरक्षाः समाजाः प्रेक्षणानि च २६४ जीर्णोद्यानान्य-
 रण्ययानिकारुकावेशानानि च शून्यानि चाप्यगाराणि वनान्युपवनानि च २६५ एवं विधात्तृपोदेशान्यु-
 ल्लैः स्थावरजगमैः तस्करप्रतिषेधार्थं चारैश्चैव्युचारयत् २६६ तस्माद्धारयन्नुगतैर्नानाकर्मभू-
 दिभिः विद्यादुस्सादयेच्चैव निपुणैः पूर्वतस्करैः २६७ भक्ष्यभोज्यापदेशैश्च ह्यणानां च दर्शनैः
 शौच्यकर्मापदेशैश्च कुक्षुस्तथा समागमम् २६८ येन च नोपसर्गैर्युमूलप्रणिहिता अथ ये तान्यसिद्ध्यन्-
 पो हन्यात्समिच्चज्ञातिबाधवान् २६९

त्सादयेच्च २६७ भक्ष्येति तेषु पूर्वचौरैश्चैव भूता आगच्छतां स्मद्गच्छामः तत्र
 मोदकपांयं सोढीत्यन्धीमः इत्येवं प्रक्ष्यभोज्यव्याजेनास्माकंदेशे ब्राह्मणोस्ति सोभितार्थं सिद्धिजानातिनं पश्याम इत्येवं ब्राह्मणा-
 नां दर्शनैः कश्चिद्वैक एव बहुभिः सह योत्सनेन पश्याम इत्येवं शौर्यकर्मव्याजेन तेषां चौराणां राज्ञो दण्डधारकपुरुषैः समागमं कुर्या-
 हयेत्युच्य २६८ येदति ये चौरास्तत्र भक्ष्यभोज्यादौ नियमं हणं शक्या नोपसर्गैर्युतैश्च मूलैरज्ञानियुक्तपुण्यचौरवधेप्रणिहिताः सा-
 वधानमृताः न संगतिं मर्जतेनां चौरांस्तैश्चैव ज्ञात्वा तदेकतापन्नमिच्छन्नादिज्ञातिस्वजनसहितान् वलादाक्रम्याजान् हन्यान्

नहोदनेति धार्मिको राजा हतद्रव्यसंधिच्छेदोपकरणव्यतिरेकेणाभिव्यक्तचौरप्रावंनघातयोल्लुप्तद्रव्येणचौर्योपकरणेनचनिश्चि-
तचौरप्रावमविचारयन्घातयेत् २७० ग्रामेति ग्रामादिष्वपि केचिच्चौराणांचौरलंशालाभक्तदाः चौर्योपलुक्तभाडादिगृहाव-
स्थानयेददमितानपिनैरतयाद्यपराधगोचरापेक्षयाघातयेत् २७१ राश्ट्रेति येषां राश्ट्रपुरक्षानियुक्ताः येचसीमांतवासिनोऽङ्गराः स-
तः चौर्योपदेशमभ्यस्थाभवंतितान्चौरयस्त्रिंशदंडयेत् २७२ यश्चापीति याजनमतिग्रहादिनापरस्ययागदानादिधर्ममुत्पाद्यो-
जीयतिसधर्मजीवनो ब्राह्मणः सोपियोधर्ममर्थादायाच्युतोभवतितसपिस्वधर्मस्यरिष्वहं दंडेनोपतापयेत् २७३ ग्रामेति
द्वेनैतस्करादिः क्रियमाणेहितामंगेजलसेतुमंगेजाते क्षेत्रोपपन्नसंस्थानाशनेक्षुत्तिमंगेचेतिमेधातिथिः पथिचौरदर्शनेतन्निकट

नहोदनेनविनाचौरघातयेद्धार्मिकोनृपः सहोदं सोपकरणघातयेदविचारयन् २७० ग्रामेष्वपिचये
केचिच्चौराणाभक्तदायकाः भाडावकाशदाश्चैवसर्वास्तानपिघातयेत् २७१ राश्ट्रेपुरक्षाधिकृतान्
सामन्ताश्चैवचौदितान् अप्प्राघातेषुमध्यस्थान्शिष्याच्चौरानिवदुतम् २७२ यश्चापिधर्मसमयात्
च्युतोधर्मजीवुनः दंडेनैवतमज्योषित्वकान्दमोद्धिविच्युतम् २७३ ग्रामघातेहितामंगोपथिभाषाभि-
दर्शने शक्तिर्तानाभिधावर्तानिर्विस्थाः सपरिच्छदाः २७४ राज्ञः कोपापहृत्स्वभ्रतिकूलेषुचस्थिता
न घातयेद्विविधैर्दंडैररीणाचापजापकान् २७५ संधिछित्त्वानुयेचोध्यरात्रौकुर्वतितस्कराः तेषांछि-
त्त्वानृपोहस्तौतीक्ष्णभ्रूलनिवेशयेत् २७६

वर्त्तिनोयथाशक्तितोयेरक्षान्कुर्वतितेशय्यागवाञ्चादिपरिच्छदसहितोदे
शान्निर्वसनीयाः २७४ राज्ञ इति राज्ञोधनगृहात्तृधनापहारिणस्तथातदाज्ञाव्याघातकारिणः शत्रूणांचराज्ञासहवैरिष्टदिकारि-
णोअपराधापेक्षयाकरचरणजिह्वाछेदनादिभिर्निनामकारदंडैर्घातयेत् २७५ संधिभिनि योरात्रासंधिच्छेदंकृत्वापरधनतस्क-
रासुव्यतिषेराज्ञाहस्तद्वयंछित्वातीक्ष्णभ्रूलैः आरोपयेत् २७६ अंगुलीमिति पटत्रांनादिस्थितंस्ववर्णादिकं ग्रंथिमोक्षणेनयञ्चो-
रयतिसमग्रंथिमेदः तस्यमथमेद्वयग्रहणेअंगुलीच्छेदयेत् तेषांछिच्छेदयेत् तेषांछिच्छेदयेत् तेषांछिच्छेदयेत् तेषांछिच्छेदयेत्

वचनात् द्वितीयेग्रहणे हस्तपादौ छेदयेत्तृतीयेग्रहणे वाहोभिषवति २७७ अग्निदानमिति ग्रंथिभेदादिकारिणो विज्ञाय अग्निभक्त
शस्त्रावस्थानप्रदान्मुष्यत इति भोग्यश्चौरधनं तस्यावस्थापकान् चौरवद्वजानि गृह्णीयात् २७८ तडागोति यः स्नानं दानादिना ज
लोपकारकभागं सेतुं भेदादिना विनाशयति तमप्यमज्जनं प्रकाशं तरेण वाहन्त्यात् यद्वा यदि तडागं पुनः संस्क्रुयान्न दोत्तमं साहसं द
द्वयः २७९ को छेति राजसंवेध्यादिषु धनागारायुधहृद्यो देवप्रतिमागृहस्य बहुधनव्ययसाध्यस्य विनाशकान् हस्त्यश्चरयस्य चाप
हर्तृन् शीघ्रमेव हन्यात् यत्तु संक्रमज्जयं प्रतिमाभेदिनः पंचशतदंडं वक्ष्यति सोऽस्मादेव देवतागारभेदकस्य वधविधानान्मृन्मयपू
जितो दिनदेवताप्रतिमा विषयीचद्रध्वजः २८० यस्तिमिति यः पुनः प्रजार्थपूर्वकेन चित्कृतस्य तडागस्य उदकमेव गृह्णाति हस्ततडा

अंगुलीर्ध्रीं शिभेदस्य छेदयेत्प्रथमेग्रहे द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये वधुमर्हति २७७ अग्निदानम्
कदाच्येव तथा शस्त्रावकाशदानं सन्निधात्तु च माषस्य हन्याच्चौरिभिवेश्वरः २७८ तडागभेदकं ह
न्यादुष्कशुद्धवधेन वा यद्वा यिप्रति संस्क्रुयाद्वाप्यस्तूतमसाहसम् २७९ काष्ठागारायुधागारद्वता
गारभेदकान् हस्त्यश्चरयहर्तृश्च हन्याद्वा विचारयन् २८० यस्तु पूर्वनिविष्टस्य तडागस्योदकं ह
रेत् आगमवाप्यपाभिद्यास्तदाप्यः पूवसाहसम् २८१ समुत्सृजेद्राजभोग्यस्तमध्यमनापदि स
द्वोकाषपणोदद्यादमेध्यचासुशोधयेत् २८२ आपद्रतोऽथ वा वृद्धागभिणी बाल एव वा परिभा
षणमर्हति तच्च शाध्यमिति स्थितिः २८३ चिकित्सकानां सर्वेषां मिथ्याप्रचरता दमः अमानुषेषु प्र
थमोमानुषेषु तु मध्यमः २८४

गोदकनाशने वधदंडः प्रागुक्तः तथोदकगमनं मार्गं सेतुं बंधादिना योनाशयति सप्रथम-
साहसं दंड्यः २८१ समुत्सृजेति अनार्जः सनयोरालयेषु पुष्पकुर्वात्सापण हयं दंडं दद्यात्सत्त्वामेध्यं शीघ्रमेवापसारयेत् २८२
आपद्रत इति व्याधित वृद्धाभिणी बालानंदं नय्याः किंतु तेषु नः किंकृतमिति परिभाषणीयाः तच्चामेध्यं शोधनीया इति शास्त्रमर्या
दा २८३ चिकित्सकेति सर्वेषां कायशल्यादिभिषजं दुश्चिकित्सां कुर्वता दंडः कर्तव्यः तत्र गवांश्चादिविषये दुश्चिकित्सायां प्रथम

हसदंडोभानुषविषयेपुनर्मध्यमसाहसः २८४ संक्रमेति संक्रमोजलोपरिगमनार्थकाष्ठशिलादिरूपः ध्वजः चिन्हं राजद्वारादौ यष्टि-
पुष्करिण्यादौ प्रतिमाश्चक्षुःक्षुद्रमृन्मय्यादयस्तांसां विनाशकः पंचशतपणान्दद्यात् तच्च विनाशितं द्रव्यं पुनर्नवकुर्यात् २८५ अद्विने-
ति अदुष्टद्रव्याणां अपद्रव्यप्रक्षेपेण दूषणे मणीनां च माणव्यादीनां अभेद्यानां विद्रावणे वेद्यानामापि मुक्तादीनामनवस्थानवेधने प्र-
थमसाहसोदंडः कार्यः सर्वत्र परकीयद्रव्यनाशो द्रव्यांतरदानादिना स्वाभितुष्टिः कार्यी २८६ समैरिति समैः सममूल्यदातृभिः सहोत्कृ-
ष्टापकृष्टद्रव्यदानेन यो विषयमव्यवहरति तस्मिन् मूल्यद्रव्यं दत्वायः कस्यचिद्दुःसूल्यं कस्यचिदल्पमूल्यं गृह्णाति सोऽर्थबंधविशेषापेक्षया
प्रथमसाहसं दंडं प्राप्नुयात् २८७ बंधनेति याकारेति बंधनगृहाणि सर्वजनदृश्ये राजगृहपुत्रादिसंबंधिनः आकारस्य भेदकं तदीया

संक्रममध्यजयदीनां प्रतिमाभांच भेदकः प्रतिकुर्याच्च तत्सर्वं पंच दद्याच्छतानि च २८४ अद्विषिता-
नां द्रव्याणां दूषणे भेदनेन या मणीनामपेधे च दंडः प्रथमसाहसः २८६ समैर्हि विषमं यस्तु च रेह-
मूल्यतोपि वा स प्राप्नुयाद् भवपूर्वन्नरो मध्यममववा २८७ बंधनानि च सर्वाणि राजाभारगे निवेशयेत्तु दुः-
खिविताय न हृथ्ये न विहताः पापकारिणः २८८ याकारस्य च भेत्तारपरिखाणां च पूरकम् द्वाराणां च
वभक्तारं क्षिप्रमवमवासयेत् २८९ अभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो हि शतोदमः मूलकर्मणि चानासः कृ-
त्यास्तु विविधास्तु च २९० अबीजविक्रयौ चैव बीजास्तु च तथैव च मया दाभेदकैश्चैव विकृतप्राप्त्या
दुधम् २९१

नामेव परिरखाणां प्रशितारंतद्रुतानां द्वाराणां भंजकं शीघ्रमेव देशान्निवसयेत् २८८ २८९ अभिचार इति आ-
भिचार होमादिषु शास्त्रायेषु भारणोपायेषु लोकेषु च मूलनिरसनपदपांस्तु ग्रहणादिषु कृतेषु अनुत्पन्नमरणफलेषु हि शतपण-
ग्रहणरूपोदंडः कर्तव्यः मरणे तु भानुषमारणदंडः एव भानुषि तु भार्यादिव्यतिरिक्तैः असत्यैर्वीमोक्षधनग्रहणाद्यर्थविशकरणेन
यां कृत्या सूच्चाटना पाटवादिहेतुषु क्रियमाणा क्रानानामकारासु हि शतपणदंड एव कर्तव्यः २९० अबीजेति अबीजं बीजप्ररोहास-
मर्थं बीत्यादिप्ररोहसमर्थी भिति कृत्वा यो विज्ञाणी तेन याति शयमेव कतिचित् तत्कृष्टप्रक्षेपेण सर्वमिदं सोक्तं भीमिति कृत्वा यो विक्रीणी

तेयश्चामनगरादिसीमांविनाशयन्तिसविकृतनासाकरचरणकण्ठादिरूपवंधमाश्रुयान् २९१ सर्वेति सर्वकंटकानांमध्येअतिशयेनपापतमंभूवर्णकारंतुलान्छयकपपरिवर्त्तयिद्रव्यप्रक्षेपादिनाहे सादित्त्वैर्येनवर्त्तमानंअनुबंधापेक्षयागाविशेषेणसर्वदेहवारवंडशःच्छेदयेत् २९२ सीतेति सूध्यमाणश्वभिद्रव्याणांहलकुहालादीनामपहुरगोरखद्वादीनांचशस्त्राणांओषधस्यचकल्याणशृतादेःचैत्यैसत्कपयोगकालंतरकालापेक्षयाप्रयोजनपेक्षयाचराजादंडकुयान् २९३ स्वास्येति स्वाभीराजाअमालोमंत्र्यादिःपुरराज्ञःकृतदुर्गनियासनगरंराष्ट्रदेशःक्रोधोवित्तनिचयःदंडीहस्त्यश्चरागादांतंभिन्नविधंसप्तमाध्यायोक्तमित्येताःसप्तमकृतयोगानिसतांगमिंदराज्यभित्कच्यतेततःकिमित्याह २९४ सतेति आसाराज्यप्रकृतीनांसप्तानांकमे

सर्वकंटकपापिष्टहेमकारंतुपार्थिवः प्रवर्त्तमानमन्यायेच्छेदयेत्स्रवशःक्षुरैः २९२ सीताद्रव्यापुहरणशस्त्राणामौषधस्यच कालमासाद्यक्रोधचराजादंडपकल्पयेत् २९३ स्वास्यमालोपुरराष्ट्रकाषदंडोक्तहस्तया सप्तमकृतयोर्द्व्यताःसप्तागराज्यमुच्यते २९४ सप्तानांप्रकृतीनातुराज्यस्यासायथोक्तमम् पूर्वपूर्वरुतरगानीयाद्वासनमहन् २९५ सप्तागस्यहराज्यस्यविष्टब्धस्यत्रिदंडवत् अन्योन्यगुणवैशेष्यान्नाकिंचिदतिरिच्यते २९६

रस्यविनाशमपेक्ष्यपूर्वस्याऽपूर्वस्याविनाशविषयेगरीयोव्यसनंजानोयान् तथाहिभिन्यसनात्तबलव्यसनंगरीयःसंपन्नचलस्यैवानुग्रहेभामभ्यति एवंबलात्क्रोयोगरीयान्क्रोषनाशेवलस्यापिनाशान् क्रोपादाद्गरीयःराष्ट्रनाशेकृतःक्रोधोसतिःएवंराष्ट्राहुर्गनाशोपिदुर्गदेवयवसेधनादिसपन्नाद्राज्यरक्षासिद्धिःदुर्गदमालोगरयान्मृधानामात्यनाशेसर्वांगैकल्यात् अमात्यादपिआत्मासर्वस्यास्यार्थत्वात्तस्मादुत्तरापेक्षयापूर्वयत्नतोरक्षेत् २९५ सतेतिउक्तसप्तागचतोलोकेराष्ट्रस्यत्रिदंडवदन्योन्यसंबंधस्यपरस्परविलक्षणोपकारणान्नाकिंचिदगमधिकप्रवतियद्यपिपूर्वप्लोकेपूर्वपूर्वगस्याधिनयमुक्ततथाप्येयामंगानांमस्यादन्यस्यांगसंबंधिनमपकारमन्यदंगकुत्सनशक्नोतितस्मादुत्तरोत्तरंगमप्यपेक्षणीयोमित्येवपरोयमाधिस्यनिषेधःअत्रमसिद्धयतित्रिदंडमेवदृशतःतद्विचतुरस्रगोवालवेषुनादन्योन्यसंबंधन्नचतन्वाधेचिदंड

धारणशास्त्रार्थकश्चिद्विद्वोऽधिकोऽभवति २९६ तेष्विति यस्मान्नेषुतेषुसंपादेषुकार्येषुतत्तदंगस्थातिशयोभवतितत्कार्यमन्येनकत्तुम
शक्तः एवंचयेनंगेनयत्कार्यसंपाद्यतेतस्मिन्कार्येतदेवप्रधानमुच्यते ततश्चान्योन्यगुणविशेषादियदुक्तं तदेवावेनस्फुटीकृतम्
२९७ चारेणोति सप्तमाध्यायोक्तकापटिकादिनावलस्योत्साहयोगेनकर्मणांचहस्तिबंधवणिक्पथादीनामनुष्ठानेनजातांशत्रोरालम्ब
नश्चशक्तिराजसदाजानीयान् २९८ पीडनेति पीडनाभिमारकादीनिक्रमकोथोद्भवानिदुःखानिस्वप्नपरचक्रगतानिनेपांचगुरुल
युभावंपर्यालोच्यसंधिविग्रहादिकार्यमारभेत् २९९ आरभेतेति राजास्वराज्यदृष्टिपरापचयमिभित्तानिकार्याणि कथं चिदिदं सजा
तमितिच्छलान्यपि आरभ्यात्सनाखिन्मः पुनस्तान्यारभेतैवयस्मात्कर्माणिस्त्व्यमानसुरुषश्रीर्नितरांसेवतेतथानाब्राह्मणेनाना
श्रयेश्वरस्तीतिप्ररोहितापिशेषमैतिनचगुलुरुपेणकर्माणिफलनीतिराजोदासितव्यंयतः ३०० कृतमिति कृतत्रेताद्यापरकलयोरा

तेषुतेषुतुं कृत्येषुतत्तदंगंविशिष्यते येनयत्साध्यते कार्यतत्तस्मिन्श्रेष्ठमुच्यते ३०१ चारेणोत्साह
योगनक्रिययवचकर्मणाम् स्वशक्तिंपरशक्तित्वमित्यविद्यान्महापतिः ३०८ पीडनानिचक्रवर्गाण्यव्य
सनानितयैवच आरभेतततः कार्यसंचित्यगुरुलाघवम् ३०९ आरभेतैवकर्मणिआतः आतः पुनः
पुनः कर्माण्यारभमाणहिपुरुषश्रीर्निवर्तते ३१० कृतत्रेतायुगचैवहापरकलिरैवच राजोत्तानि
सर्वाणिराजाहियुगमुच्यते ३११ कलिः प्रकृतोभवतिसजाग्रहापरयुगम् कर्मस्वप्नुद्यतंस्त्रतावि
चरंस्फुल्लतयुगम् ३०३ इन्द्रस्यार्कस्ववायोअथमस्यवरुणस्यच चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याअथतेजोवृत्तं
पश्चरन् ३०३ नृएवचेष्टितविशेषाः तैरेवसत्यादिविशेषप्रवृत्तेः तस्माद्रजैवकृतादियुगमभिधायतेकीदृचैष्टितः कृता

दियुगमित्यतआह ३०१ कलिरिति अज्ञानालस्यादिनायदानिरुद्यमोरगजाभवतितदाकलिः स्यात् यदाज्ञानन्यागिनानुतिष्ठति
तदाहापरम् यदाकर्मानुष्ठानेअवस्थितस्तदात्रेता यथाशास्त्रपुनः कर्माण्यनुतिष्ठन्स्विकरति तदा कृतयुगतस्माद्राजाकर्मानु-
ष्ठानपरेणभाव्यमितिअत्रतात्पर्यमनुयास्तव्यकृतंयुगाद्यपलापे ३०२ इन्द्रस्येति इन्द्रादिवीर्यसंचाधिकोऽस्यानुरुक्तचरितंराजा
सुतिष्ठेत्तथाचराजाकंदकोद्गरेणप्रतापातुरागाभ्यामयुज्यद्रस्यचरितमनुतिष्ठेदित्याह ३०३ वार्षिकेति ऋतुसंवत्सरपक्षाअथ-

पेन इदमुच्यते यथा आवणादींश्चतुरोमासानिन्द्र सस्मादस्मिद्वयेवर्षेति एवमिन्द्रचरितं अनुतिष्ठन्न राजा स्वदेशायातसाधूनाभिलषितार्थैः पूरयेत् ३०४ अष्टाविति यथासूर्यो मासार्गशीर्षाद्यैश्च मासान् शशभिस्तो कंस्तोकं रसमीषन्नाफेमादत्ते तथाराजा शास्त्रोपकरणपीड्यामदाशङ्कादृण्हीयात् यस्मादेतदस्या कर्त्तव्यम् ३०५ प्रविष्येति यथा प्राणाण्योवासुः सर्वजंतुषु चतः प्रविश्य विचरति एवं चारहारेण स्वपरमंडलजालेषु चिकीर्षितार्थज्ञानार्थमतः प्रवेष्टव्यम् यस्मादेतन्मारुतं चरितम् ३०६ यमेति यद्यपि यमस्याशुभिर्जेनस्तस्यापि तन्निदकाच्चैकयोः शत्रुभिन्नयोर्थथापनः शत्रुभिन्नमरणकालेतुल्यवन्मियमयति एवमाज्ञाऽपराधकाले प्रजाः पणीयाः यस्मादेतदस्य याम्यव्रतम् ३०७ वरुणेनेति यो वरुणस्य रज्जुभिर्विधायितुमिष्टः स यथा तेना विंशक्तिः पार्श्वे ईद एव लक्ष्य

वार्षिकांश्चतुरोमासान् यथेन्द्रोऽभिभवर्षेति तथा भिवर्षे त्वं राष्ट्रकामैरिन्द्र व्रतं चरन् ३०४ अष्टोमासान् यथादित्यस्तोयहरति रश्मिभिः तथा हरेत् कुरराष्ट्रान्नित्यमकं व्रतं हितत् ३०५ प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतैः तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमतस्मिन् मारुतम् ३०६ यथा यमः प्रियदृष्ट्यो प्राप्ति काले नियच्छति तथा राजानि यतव्याः प्रजास्तद्भियमव्रतम् ३०७ वरुणेन यथा पार्श्वे ईद एवामि दृश्यते तथा पापानि गृह्णीयाद्भुतमेतद्विवारुणम् ३०८ परिपूर्णं यथा चंद्रहस्तादृष्यति मानवाः तथा मरुतयो यस्मिन्संचाद्रवति कोनृपः ३०९ व्रतापयुक्तस्ते जस्वीनित्यस्यात्पापकर्मसु दृष्टसाम तर्हि स्वश्च न दातुं यं व्रतं स्मृतम् ३१० यथा सर्वाणि भूतानि धराधारयते समम् तथा सर्वाणि भूतानि विविश्रतः पार्थिवं व्रतम् ३११

तेन तथा पापकारिणोऽविरंक्तिरनेन व्यावन्धयते तावच्छासयेत् यस्मादेतदस्य वारुणं व्रतम् ३०८ परिपूर्णमिति यथा पूर्णं दुर्दर्शनेन मनुष्याहर्षसुखादयं लेवमभात्यादयो यस्मिन् दृष्टे तुष्टिमुपगच्छंति संचंद्राचारचारी नरेन्द्रः ३०९ व्रतापयुक्तस्यादि पापकारिषु सदा दंडपातेन प्रचंडोऽनलसः स्यान् तथा प्रतिक्लृप्ता मात्यहिंसनशीलो भवेत् तदस्याग्नि संचंधिव्रतं स्मृतम् ३१० यथेति यथा प्राथिवी सर्वाणि उच्चावचाभिस्थावरजंगमानि उच्छ्राप कृष्टानि समं कृत्वा धारयते तद्भुवि हृद्

निकरुणवद्वृत्तानिनिदितरागित्त्वदानानायादिसर्वधृत्तानिर्स्वर्गधनदानादिनासामान्येनधारयतः पृथिवीसंबन्धिञ्चतंभवति ३११
एतैरिति एतैरुक्तोपायैरन्यैश्चानुक्तैरपिस्वर्गदिप्रयुक्तोराज्ञानलभः सन्स्वराष्ट्रेयैवौवावसेतियेचपरराष्ट्रे संतस्तद्देशमागत्यसुखं
तितान्द्रुषयप्रकाशनिगृह्णीयात्सोऽग्निर्भवतिवासुभ्येत्यादिनापूर्वमिद्वदुक्तमन्यादिरूपत्वं इहतुतद्गुणत्यागेनस्फुरीकृतमि-
त्यनुक्तः ३१२ परामिति कोषक्षयादिनामरुक्षामव्यापदमासोराजाब्राह्मणान्नमकोपयेत्तयस्मान्तेरुष्टः सवलवाहनं सद्यए
नरापाभिचाराम्याहस्युः तथाहि ३१३ यैरिति यैर्ब्राह्मणैरभिशापेनसर्वभस्मोग्निः कृतः ससुद्रश्चापेजलश्चन्द्रश्चक्षययुक्तः प
श्चात्स्तरितः सान्द्रकोपधिलाकोननश्येत् किंच ३१४ लोकानामिति येस्वर्गादिलोकान् परानन्यांश्चलोकपालान् सृजतीति सं-
एतैरुपायैरन्यैश्चयुक्तो नित्यमर्तं द्रितः स्तेनान् राजानि गृह्णीयात्स्वराष्ट्रे परएव च ३१२ परामव्याप
दमासो ब्राह्मणान्नमकोपयेत् तैर्दानं कुपिता हन्त्युः सद्यः सवलवाहनम् ३१३ यैः कृतः सर्वभस्मोग्नि
रपेयश्चमहादधिः क्षुचीचाप्यायितः सामः कोननश्येत्सकोप्यतान् ३१४ लोकानन्यान्सृजेत्युच्येत्येक
पालाश्चकोपिताः देवान्कुपितुर्देवाश्चकः क्षिणवस्तान्समृध्यात् ३१५ यानुपाभित्यातिष्ठतिलो-
का देवाश्चसपदा ब्रह्मचैवधनयेपाकोहिस्त्यात्तान्जिजीविषुः ३१६ अविहाश्चैव विहाश्च ब्राह्मणो
देवतमहत् प्रणीतश्चाप्रणीतश्चयथाग्निर्देवतमहत् ३१७ शमशानेष्वपि तेजस्वी पावकानेव दु
प्यति ह्यमानश्चयन्तेषुभूषणवाभिवर्हते ३१८

यात् अपि च ३१५ यानित्यादि यान्द्राहाणान्यजनयजनयानजनाध्यापनादिनाधनोपायत्वाच्चानजोवितुमिच्छन्कोहिं स्यात् एवंतर्हि
 स्थितिलभनेवेदएवचयेपांअभ्युदयसाधनतयायानाध्यापनादिनाधनोपायत्वाच्चानजोवितुमिच्छन्कोहिं स्यात् एवंतर्हि
 विद्युसंभ्राह्मणसंयतेत्यनआह ३१६ अविद्भानिति यथाहितोभाहितोपाग्निर्महतीदेवताएवंसूखोविद्वांश्चमरुष्टादेवेतेति ३१७
 श्मशानेषित्यादि एवंयद्यप्यनिष्टवर्ततेसर्वकर्मफलयापि ब्राह्मणाः पूज्याः परमदेवतंहिततृपयाग्निर्महानेजाः श्मशानेषावदहन्कार्ये

पिनेवदुष्टोऽसवकिंतिहपुनरपिपद्मेषु हूयमानोऽभिर्वदते ३१८ एवंयद्यपीति एवंकुस्मितकर्मस्त्वपिर्बोधयद्यपिब्राह्मणाः प्रवर्तते
तथापि सर्वप्रकारेण पूज्याः तथा प्रकृत्यन्तर्देवतं स्तुत्यर्थत्वाच्चास्त्यनयथाश्रुतार्थविरोधः शङ्कनीयः ३१९ क्षत्रस्येति क्षत्रियस्य
णान्मत्तिसर्वथापीडातुष्टतस्य ब्राह्मणा एवशायाभिचारादिनासम्यग्नियतानः यस्मात्क्षत्रियो ब्राह्मणास्तंभूतः ब्राह्मणबाहुप्रसूत
त्वान्थाच ३२० अद्वा इति जलब्राह्मणपाषाणेभ्योऽग्निक्षत्रियशस्त्राणिजातानि तेषां धितेजः सर्वत्र दहनाभिभवच्छेदना
र्थककार्यकरोति स्वकारणेऽजलब्राह्मणपाषाणाख्येषु दहनाभिभवच्छेदनरूपं कार्यन्नकरोति ३२१ नेति ब्राह्मणरहितस्त-
त्रियो रदित्त्वयातिशायिकपीठिकव्यवहारे क्षणादिधर्मविरहान् एवं क्षत्रियरहितोऽपि ब्राह्मणो न वर्तते रक्षाविनायागादिकर्मः

एवंयद्यप्यभिष्टेषु वर्तते सर्वकर्मस्तु सर्वथा ब्राह्मणाः पूज्याः परमं देवतं हितत् ३१९ क्षत्रस्यातिप्रष्ट-
स्य ब्राह्मणान्मत्तिसर्वशः ब्रह्मवत्सन्वित्यतुभ्यास्त्वचहि ब्रह्मासमवम् ३२० अद्वाग्निब्रह्मतः क्षत्रम-
रमनोलाहमुत्थितम् तेषां सवन्नगतजः स्तुत्यर्थोऽभिषुशास्यति ३२१ नाब्रह्मक्षत्रमृद्धोतिनाक्षत्रब्रह्म
वदते ब्रह्मक्षत्रमृद्धमिह चामुत्र वदते ३२२ दत्त्वा धनं तु विप्रेभ्यः सर्वदण्डमस्तुत्थितम् पुत्रैराज्य
समाप्त्यैः कुर्वीत प्रायणरणे ३२३ एवं चरसदा तुक्तो राजधर्मेषु पार्थिवः हितेषु चैव लोकस्य सुवर्त्त-
त्याम्रियोजयेत् ३२४ एवमितलः कर्मविधिकाराज्ञः सनातनः इमं कर्मविधिविद्यात्कर्मशो वैश्यभ्युद्-
योः ३२५

नियतेः किंतु ब्राह्मणः क्षत्रियश्च परस्परसंबद्ध एव ह लोके परलोके च धर्मार्थकाममोक्षावाप्त्या दृष्टिमेति दंडमक-
रणे चैवं ब्राह्मणस्तुतिः ब्राह्मणानामेवाधिपानामपि लघुदण्डप्रयोगनियमार्थयदा तु विशिष्टदृष्टिनिश्चितसिद्ध्या धिना वा आसन्नमृ-
त्कर्मवर्तितदा ३२२ दत्तेति महापातकव्यतिरिक्तविनिष्कावशिष्टसर्वदण्डयन ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा पुत्रैराज्यं समर्प्य सिन्नमृत्कः फलदा
तिशयप्राप्तये संश्रमे प्राणत्यागं कुर्यात् संश्रामासं भवेत्वनशनादिनापि ३२३ एवमिति एवमध्यायत्रयोत्तराजधर्मेऽपुच्यवहाव्यमाणो
राजा सर्वदा त्यक्तवान् प्रजाहितेषु सर्वांश्चतुष्टयांश्च नियोजयेत् ३२४ एष इति एतद्वाज्ञः कर्माचिन्तानं परंपर्यागततया नित्यं समग्रमुक्तं द

दानीर्वैश्यभूद्रक्रमेणवक्ष्यमाणंदंक्रमानुष्ठानंजानीयात् ३२५ वैश्यस्त्विति वैश्यः कृतोपनयनपर्यंतसंस्कारः विवाहादिकं कृतं जनी-
पिकायांवक्ष्यमाणायामं कृत्यादिकार्यपशुपालनेनचसदासमायुक्तः स्यात् पशुरक्षणास्य वात्तले पित्राधान्यस्यापनाथेष्टुथग्विधानंत
धाचोत्तरम्लोकाभ्यामाधान्यं दर्शयति ३२६ प्रजापतिरिति यस्माद्वृक्षापभून्मुष्णारक्षणाथं वैश्यायदत्तवान् अतोर्वैश्येनरक्षणी
यादतिपूर्वानुवादः प्रजाभ्यसर्वाः सृष्ट्वा ब्राह्मणायासोचदत्तवानिति यस्माद्वृक्षापभून्मुष्णारक्षणाथं वैश्यायदत्तवान् अतोर्वैश्येन
रुच्छानकार्याभितः कृत्यादितृप्तिसंभवेपिवैश्येनपशुरक्षणाभ्यं कुर्यात्तुर्वत्यन्यः पशुरक्षणाग्नकारयितव्याः
किंच ३२८ मणीति मणिमुक्ताविद्रुमलोहवस्त्राणांगधानां कर्पूरादीनां रसानां लवणादीनां उत्तममध्यमानां देशकालापेक्षया भू-

वैश्यस्तु कृतसंस्कारः कृत्वादारपरिग्रहम् धार्त्तयानित्युक्तः स्यात्पशूनांचैवरक्षणी ३२६ प्रजापति
र्हि वैश्यायसृष्ट्वापरिद्रुपशून् ब्राह्मणायचराक्षेत्रसर्वाः परिददेप्रजाः ३२७ नचवैश्यस्य कामः स्या
न्नरक्षेयपशूनि वैश्येनेच्छति नान्येनरक्षितव्याः कथंचन ३२८ मणिमुक्ताप्रवालानालोहानां तां
तवस्य च गंधानां च रसानां च विद्यादधूबलावलम् ३२९ बीजानां सुप्तिविच्छेत्स्यात्क्षेत्रदोषघृणास्य च
मानयोगं च जानीयान्तु लायोगाभ्यसवशाः ३३० सारांसारचक्रभाडानां देशानां च गुणान् लभामास्ता
मं च पण्यानां पशूनां परिवर्द्धनम् ३३१

ल्लोक्तपिपक्षवैश्यः जानीयात् ३२९ बीजेति बीजानां सर्वेषां वपनविधिज्ञः
स्यात् इदं बीजमस्मिन्काले तत्र संहरन्चोत्तं प्रयो हनीत्येवं तथेदमूषुरभित्सस्य प्रदमित्यादि क्षेत्रदोषघृणां ज्ञानं स्यात् मानोपा-
याभ्यस्य द्रोणादीन् तु लोपायांश्च संयोजनं तत्त्वो जानीयात् यथान्योन्यं च यति ३३० सारेति इदमुत्कृष्टमेतदपकृष्टमित्येकजा-
तीनामपि द्रव्याणां विशेषं जानीयात्तथा देशानां प्राक्प्राग्भिमादीनां कृत्विद्रुमस्य चेत्यादि देशगुणदोषो बुध्येत विक्षेपद्रव्याणां च
यत्ताकालेन इयानपचयउपचयोवेति विद्यात्तथाऽस्मिन् देशे काले अनेन च तृणोदकयवादिना पशवो वर्द्धन्ते अनेन क्षीयन्ति इति एतदपि
जानीयात् ३३१ मृत्येति गोपालमहीपालनामितीदमस्य देशमिति देशकालकर्मानुसूत्रं वैतर्नं जानीयात् गौडदाक्षिणात्यादीनां च

मनुष्याणां नाना प्रकाराभावाविक्रयाद्यर्थविद्यान्तथाददं द्रव्यमेवंस्थाप्यते अनेन च संयुक्तं चिरं तिष्ठतीति बुध्येत तत्तदं द्रव्यं
मस्मिन्देशो कालेन चेत्यन्ताविक्रीयत इति एतदपि जानीयान् ३३२ धर्मेणेति धर्मेण विक्रयादिना उक्तप्रकारेण धनद्वन्द्वोपकृत्य
लोकुर्यात् हि रण्यदिदानमपेक्ष्यानमेव प्राणिभ्यो विशेषेण दद्यात् ३३३ विमेति शूद्रस्य पुनर्वेदविदां गृहस्थानां स्वधर्मानुष्ठा
नेन यशोयुक्तानां यणित्तर्यासैव मरुहस्वर्गादिभ्यो हेतुर्दर्मः ३३४ शतमिति बाह्याभ्यन्तरीचोपेतः स्वजात्यपेक्षया उत्कृष्ट
हि जातिपरिचरणशीलोऽपुरुषाभावा निरहंकारः प्राधान्येन ब्राह्मणादयः तदभावे क्षत्रियवैश्यास्त्रयोपि स्वजाति उत्कृष्टास्तदाश्र
य उत्कृष्टां जातिं प्राप्नोति ३३५ एष इति एषवर्णनामनापदि चतुर्णामपि कर्मविधिर्दर्मोक्तः आपद्यपि स्तेवां धर्मः संकीर्णश्च इ-

स्त्यानां च मृतिं विद्याद्वा पाश्च विविधानृणाम् दुव्याणां स्थानयोगांश्च कथं विक्रयमेव च ३३२ ध
र्मेण च द्रव्यदृष्टावातिष्ठेद्यात्सु त्तमम् दद्याच्च सवसुतानामन्ममेव प्रयत्नतः ३३३ विप्राणा वेदवि-
दुषा गृहस्थानां यशस्विनाम् सुश्रुषैवलुशूद्रस्य धर्मेणैः श्रेयसः परः ३३४ शतचिरुत्कृष्टसुश्रुषुर्
द्वयानहकतः ब्राह्मणायाश्च यो नित्यसुत्कृष्टा जातिमश्नुते ३३५ एवोऽनापदि वर्णानां सुक्तः कर्म
विधिः शुभः आपद्यपि हियस्तेषां कर्मशस्त्रान्निबोधत ३३६ इति मानवधर्मशास्त्रे मृगुगो
क्तायां संहितायानवमोऽध्यायः ९ ७ अधीयारस्वयो वर्णीः स्वकर्मस्था
हि जातयः प्रभूया ब्राह्मणस्तेषां न्येताराविति निश्चयः १

विरचितायां मन्त्रार्थसुक्तावल्यानवमोऽध्यायः ९ ७ अधीयारस्वयो वर्णीः स्वकर्मस्था
संभवमिति तस्मिन्वाच्ये वर्णेष्वेवं संकीर्णानां सुततेः वर्णानुवादाद्यर्थे यिनि कस्य प्रधानधर्ममध्ययनं ब्राह्मणस्य चाध्यापन
मनुवदति ब्राह्मणादयस्त्रयो वर्णाः अध्ययनात् सुतस्वकमतिष्ठतारो वेदपठेयुः एषां पुनर्मध्ये ब्राह्मणा एवाध्यापनं कुर्यात् न स्त-
त्रियवैश्या वित्तयान्निश्चयः प्रभूया ब्राह्मणः पुनस्तेषां वित्तयेनेनैव क्षत्रियवैश्यापननिषेधसिद्धौ नेतराविति पुनर्निषेधव

चनंप्रायश्चित्तगौरवार्यं किं १ सर्वेति सर्वेषां वर्णानां जीव नोपायं यथाशास्त्रं ब्राह्मणो ज्ञानी याज्ञेयश्चोपदिशेत्स्वयंच यथोक्तवन्नि
यममनुतिष्ठेत् अत्रानुवादः २ वैश्ये व्यादिति जातकृषीत्यकृतिः कारणं हि रथ्यगर्भानि मांसं स्तूपकारणोत्कर्षी न्नियम्यते ३ नेनेति तथा
वेदाध्ययनाध्यापनव्याख्यानादियुक्तसातिशयवेदधारणात् अतएव ब्राह्मणश्चैवधारणादिति सातिशयवेदधारणेनैव ब्राह्मणोत्कर्ष
र्षजक्तः गोविंदरजस्तस्मान्न कर्मनानाधारणादिति व्याख्यातवान् तन्मक्षत्रियादिसाधारणादिस्थिरस्योपनयनस्य तस्य क्षत्रियाद्यपेक्ष
याथानस्यैव विधाने विरोधान् वर्णानामध्यापनं तुक्तपदेशयोर्ब्राह्मणा एवेत्यर्थः ३ ब्राह्मण इति ब्राह्मणादयस्त्रयो वर्णा हि ज्ञास्तेषां सुपन
यनविधानात् ब्रह्मः पुनश्चाहुर्द्योवर्णः एकजातिरुपनयनाभावात्संचमः पुनर्वर्णो नास्ति संकीर्णजातीनां तत्त्वत्तदवतमाना पितृजातिव्य
तिरिक्तजात्यंतरत्वं अयंच वर्णतोपदेशः शास्त्रे संव्यवहरणार्थः ४ सर्वेति ब्राह्मणादियुवर्षेषु चतुर्धपि समानजानां यास्यथाशास्त्रं प
तिरिक्तजात्यंतरत्वं अयंच वर्णतोपदेशः शास्त्रे संव्यवहरणार्थः ४ सर्वेति ब्राह्मणादियुवर्षेषु चतुर्धपि समानजानां यास्यथाशास्त्रं प

सर्वेषां ब्राह्मणो विद्यादृष्टकपायान्यथाविधि प्रभूत्यादितरेषु ब्रह्मस्वयंचैव तथा भवेत् २ वैशेष्यात्स
कृतिश्चेष्ट्यान् नियमस्य च धारणात् संस्कारस्य विशेषाच्च वर्णानां ब्राह्मणः प्रकृतः ३ ब्राह्मणः क्षत्रियो वै
श्वरूपयो वपणा हि ज्ञातयः चतुर्धा एकजातिस्तद्ब्रह्मनास्ति तु पंचमः ४ सर्ववर्णेषु तु ल्यासु पत्नीषु क्ष
तयोर्निषु आनुलोम्येन संभूतजात्यां शेषास्त एव ते ५

रिणां तासु अक्षतयोर्निषु आनुलोम्येन ब्राह्मणेन ब्राह्मण
क्षत्रियेण क्षत्रियायां दूत्येनानुक्रमेण ये जानास्ते माना पित्रोर्जात्या सुक्तास्तज्जातीया एव ज्ञातव्याः आनुलोम्यं ब्राह्मणचक्षत्रमदोपयुक्त
मुत्तरश्चोक्तोऽप्युपयोक्षते गवत्यादि वदयविशेषस्य ब्राह्मणजात्यभिव्यंजकाभावादेतद्ब्राह्मणादित्क्षणासुक्तम् अत्र च पत्नीया
हणादन्यपत्नीजनितानां ब्राह्मणादिजातित्वम् तथा च देवलः द्वितीये चतुर्थः पित्रासु वर्णायामजायते अत्रावददतिस्थितः ब्रह्म
धर्मसिंहासितः ब्रतहीनानसंस्कार्याः स्वर्गत्रास्वपियेकृताः उत्थादितः सर्वर्णेन ब्राह्मणादवबहिष्कृताः व्यासः ये तु जानाः समानासु सन्
स्मार्गस्मृतौ न्यथा यास्तं वल्क्योपि सर्वर्णेषुः सवर्णास्सु जायते हिंस्रजातयः इत्याभियाय विन्नास्तेषु विधिः स्मृत इति ब्रुवाणः परस्म-
त्सादितस्येव ब्राह्मणादिजातित्वं निश्चिन्नाय ५ स्त्रीष्विति आनुलोम्येनाव्यवहितवर्णजातीयासु मायास्मिहिजातिभिर्देवैरुत्पादिताः

पुत्राः यथा ब्राह्मणेन क्षत्रियायां क्षत्रियेण वैश्यायां तान्मातुर्हीनजान्तीत्यल्लोकादुद्धारणं हितात् पितृसदृशान् पुत्रान् पितृसजान्तीयान्
मन्वादय आहुः पितृसदृशान् गृहणान्मातृजातेरुत्कृष्टाः पितृजातिर्लोकादुद्धारः एतेषां च नामानि भूद्विभक्तिमाहिष्यकरण-
रव्याभिर्याज्ञावल्ग्यादिभिरुक्ताणि दत्तयज्ञैर्षालक्षणेनोक्ताः हस्तस्पर्शशिक्षा अस्त्रधारणं च भूद्विभक्त्यानाम् नृत्यगीतनस्तत्र
जीवनसंस्कारश्चात्र माहिष्याणां हि जातिस्तुष्ट्या धनधान्याध्यक्षता राजसंवागतः पुरस्त्वात्तत्पारशवोग्रकरणानां भिति ६ अनन्तरं
एव पारंपर्यगतनयानित्यो विधिरनन्तरभाष्ये हि सन्नायुक्तः एकेन द्वाभ्यां च व्यवहितास्तृप्त्यन्नानां यथा ब्राह्मणेन वैश्यायां क्षत्रियेण
भूदायां ब्राह्मणेन भूदायामिव स्य भाषणं धर्मादनपेत्तं विधिजानीयान् ७ ब्राह्मणादिति कन्याग्रहणादञ्जटायामित्यध्याहार्यं विन्ना
स्वैपविधिः स्मृत इति याज्ञवल्क्येन स्फुटोक्तत्वाच्च ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायां ऊढायामिव शारव्यो जायते भूद्वकन्याया भूदायां निषादलस्य

स्त्रीषण्णं तं रजातास्फुटौ रत्यादिनां स्फुटान् सदृशानेव तानाहुर्मनुदोषविगर्हितान् ६ अनन्तरा
स्फुटानां विधिरेषमनातनः द्वौ कातरास्फुटानां धर्म्यविद्यादिभ्यो विधिम् ७ ब्राह्मणाद्वैश्यकन्या
यामप्यश्वीनामजायते निषादः भूद्वकन्यायायः पारशवोच्यते ८ क्षत्रियाच्छूद्वकन्यायाः कुराचार
विहारवान् क्षत्रभूद्वकपुजतु रुद्रानाममजायते ९ विप्रस्य त्रिषु वणेषु नृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः वैश्य
स्य पूर्णचक्रास्मिन् षडेतेऽप्यसदाः स्मृताः १० क्षत्रियाद्वैश्यकन्यायां स्मृतो भवति जातिनः वैश्यान्मागध-
वैदहाराजविभागनास्फुटौ ११

द्यते यतः संज्ञानरेण पारशवोच्यते ८ क्षत्रियादिति क्षत्रियाच्छूद्वकन्याया भूदायां कुर-
वैश्यः कुरकर्म्मरजिम्ब क्षत्रभूद्वकप्रावउग्रारव्यः पुत्रो जायते ९ विप्रस्येति ब्राह्मणस्य क्षत्रियादित्रयस्त्रीषु क्षत्रियस्य वैश्यादिवर्ण-
स्त्रियोः वैश्यस्य च त्रयां वर्णत्रयाणां एतेषु षट्पुत्राः सवर्णपुत्रकार्ये क्षया अपसदा अवसन्तानि कृष्टाः स्युः एव भवन्तो मातुक्ता
प्रतिलोमानाह १० क्षत्रियादिति अत्र विवाहासंभवात् कन्याग्रहणं स्त्रीमात्रप्रदर्शनार्थम् ब्राह्मण्याक्षत्रियाज्जात्यास्तृत्तनामांसं
जायते वैश्याद्यश्चक्रमे क्षत्रिया ब्राह्मण्यो मागधवैदहारव्यो पुत्रो भवतः एषां च दत्तयोर्भुनक्तुं वा अभिधास्यते ११ ७ ७

शूद्रादिति शूद्राद्वैश्यास्त्रियाब्राह्मणापुत्रक्रमेणयोगवः क्षत्तानृणामधमश्चाडालश्चवर्णानांसंक्रोषेषुजनयितव्येषुतेवर्णसंक्राज-
यन्ते १२ एकांतर इति एकांतरेपिवर्णेब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायां वधः क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायास्तुत्रः एतावालुलोभ्येनयथास्पर्शाद्यर्होतद्वदेका-
तरेप्रतिलोभजननेपिशूद्रास्त्रियायां क्षत्तावैश्या ब्राह्मण्यां वैदहः एतावद्विस्पर्शादियोग्योविज्ञेयो एकांतरोत्पन्धयोः स्पर्शाद्यनुज्ञाना-
दनंतरोत्पन्नानां स्पर्शादियोग्यत्वं सिद्धं प्रवर्तिन आनश्चाडाल एवैकः प्रतिलोभतः स्पर्शादौ निरस्यते १३ पुत्रादिति मातृदोषादिति तूपन्य-
मेत् अनंतरग्रहणमनंतरवच्चैकांतर द्युतं रजजतिस्त्राषु आलुलोभ्येन उत्पन्नाः पूर्वसुक्ताः पुत्रास्तान्हीनजातिमान्दोषान्वातृदोष-
व्यपदेशानाचक्षते मानृपितृव्यतिरिक्तसंकरणजातिलेपि एषामातृजातिव्यपदेशकथनमानृजातिसंस्कारादिधर्ममास्त्यर्थम् १४

शूद्रादायोगवः क्षत्तांचडालश्चाधमो नृणाम् वैश्या राजन्यविप्रास्तुजायंते वर्णसंक्राः १२ एकांतरेत्वा-
लुलोभ्या दवधौद्यौयथास्मृतौ क्षत्रवैदेहकौतद्वत्प्रतिलोभ्ये पिजन्मनि १३ पुत्रायंतेनरस्त्रोजाः क्रम-
णाक्ताद्विजन्मनाम् ताननंतरनास्नस्तमानृदोषास्त्यचक्षते १४ ब्राह्मणादुग्रकन्यायामातृनानामजाय-
न्ते आप्मीराः वधकन्यायामायोग्यात्तु धिग्बयाः १५ आयोगवश्चक्षत्तांचडालश्चाधमो नृणाम् प्रति-
लोभ्येन जायन्ते शूद्रादुपमदास्त्यः १६ वैश्यान्मागधवैदेहो क्षत्रियास्तूतएवतु मतापमेत्ते जायंते परेष्वप-
मदास्त्यः १७ जातो निषादाच्छूद्रायां जात्या भवति पुक्कमः शूद्राज्जातो निषाद्यालुसर्वे कुटुकः स्मृ-
तः १८

ब्राह्मणादिति क्षत्रियेण शूद्राया सुत्पन्नाः उग्रान्मासौ कन्याचेति उग्रकन्यातस्यां ब्राह्मणादावृत्तनामाजायते ब्राह्मणेन-
वैश्याया सुत्पन्ना अचक्षानस्या ब्राह्मणादाभीरास्त्यो जायते शूद्रेण वैश्याया सुत्पन्ना आयोगवीतस्या ब्राह्मणाद्विग्वणो जायते १५
आयोगेति आयोगवः क्षत्तांचडालश्चमनुष्याणामधम इत्येते त्रयो व्यक्ते भवेयथा स्त्रिया ब्राह्मणाषु पुत्रकार्यादपगतास्त्यः शू-
द्राजायंते पुत्रकार्षीक्षमत्प्रतिपादनार्थं सुत्तानामप्येवां पुनर्वचनं एव सुत्तरन्मोके उक्तानामपि १६ वैश्यादिति क्षत्रिया ब्राह्मणयोर्मा-
गधवैदेहो क्षत्रिया ब्राह्मण्यास्तूतएवमातिलोभ्येनापदेपित्रयः पुत्रकार्यादपजायंते १७ जात इति निषादाच्छूद्रायां जातो जात्या-

लुक् सोमवति निषाद्योपुनः शूद्राद्यो जातः सकुटुम्बकनामा स्मृतः १८ क्षांतुरिति शूद्रेण वैश्यायं जातः क्षत्ताक्षत्रियेण शूद्रायां जा-
ताः ३ त्र्यातेन तस्यां जातः श्वपाक इत्युच्यते वैदेहकेन अबध्यां ब्राह्मणेन वैश्या जातायां वेण इति कथ्यते १९ द्विजातय इति द्विजातयः
संवर्णास्त्रिभुवनानुत्सादयते चेदुपनयनाख्यमत्र हीना भवेति तदा तान् कृतोपनयनान् ब्राह्म्या इत्यनया संज्ञा व्यापदिशेद
त ऊर्ध्वत्रयोप्येते इत्युक्तमपि ब्राह्मणत्वावर्णास्त्रिभुवनवदस्यापि उपकाराक्षमपुत्रलभदर्शनायैमास्मिन्संकीर्णप्रकरणे अनूदितम्
२० ब्राह्म्यादिति ब्राह्म्या ब्राह्मणात्सवर्णास्त्रिभुवनः ब्राह्मण्योपापस्वभावाच्चूर्जकं दको जायते तथा आवं त्यवात धानपुष्पधशैरवा
जायते एकस्मिन् वैतानि देशप्रदप्रसिद्धाभिनामानि २१ इच्छोमस्तु भवेति क्षत्रिया ब्राह्म्यात्सवर्णायां इच्छोमस्तु निच्छि विनट करणखसद्र-

क्षात्तुर्जातस्तथो ग्रायां श्वपाक इति कीर्त्यते वैदेहकेन लंबबध्मा सुतन्त्रो वेण उच्यते १९ द्विजातयः
सवर्णास्त्रिभुवनपुत्रानां स्तयान् तान्सावित्रीपरिचरान् ब्राह्म्यानि ति विनिर्दिशेत् २० ब्राह्म्या तु जायते
विप्रात्पापात्समूजकटकः आवं त्यवात धानोच पुष्पधः शैरवच २१ इच्छोमस्तु श्वराज न्या ब्राह्म्यान्नि
च्छि विरेवच नटश्च करणश्चैव रवमोद विड एवच २२ वैश्या तु जायते ब्राह्म्यात्संधन्वा च्चाख्य एवच क्राफ
षश्च विजन्मा च भैत्रः सात्वत एवच २३ व्यभिचार्यणवणानामवेद्या वेदनेन च स्वकर्मणा च त्यागेन
जायते वर्णसंकराः २४ संकीर्णयोनयो ये तु प्रतिलोमानुलोमजाः अन्योन्यव्यतिषुक्ताश्च तान्मवस्था
म्यशेषतः २५ सूतो वैदेहकश्चैव चंडालश्च नराधमः माराधः क्षात्तुर्जातिश्च तथाऽप्योगवच २६

विदारव्याजायते एतान्यव्येकस्यैव नामानि २२ वैश्यालिति वैश्यात्पुनर्ब्राह्म्यात्सवर्णायां संधन्वा चार्थकार्यकारुषा विजन्म भैत्रसात्वताख्या
यंते एकस्य चैतान्यपि नामानि २३ व्यभिचारेणेति ब्राह्मणादिवर्णानामन्योन्यस्त्रीगमनेन संसर्गादि विवाहेन उपनयनरूपस्वकर्मत्या
गेन वर्णसंकरो नाभजायते अतो युक्तमस्मिन् प्रकरणे ब्राह्मणानामभिधानम् २४ संकीर्णमिति ये संकीर्णयोनयः प्रतिलोमैरनुलोमैश्च
परस्परसंबंधात् जायंते तान् विशेषणवस्थाभि २५ सूत इति एते च दुक्तलक्षणाः सूतादयः उत्तरार्थमनूद्यंते २६ छ ७

एतेदति एतेपूर्वोक्ताः षट्प्रतिभिलोमजाः स्वयोनिरुक्ततोस्तत्किं वति यथाश्रुद्दणवैष्णवायां जानात आयोगवः आयोगव्यामेवमातृजातौ
 वैश्यायां मवरक्तस्त्रयि ब्राह्मणीयोनिषु च कारापकृष्टायाभापिश्रुद्दजातौ सवत्रसदृशान् वर्णान् जनयन्ति सदृशत्वं च न पित्रपेक्ष
 या किंतु मातृजात्यादिषु चातुर्वर्ण्यरूपेणाधिकगर्हितेषु त्रयोत्सत्तैर्वैश्यभाणत्वान् तत्सदृशान् पितृतोऽधिकगर्हितान् स्व-
 जातावपि जनयन्तीत्येतावदेवाप्राप्तत्वात् अनेन विधीयते किंतु जन्मवर्णेनोत्तमवर्णस्त्रिषु जनितलान् क्रियादुष्टा आयोगवाधाः
 प्रतिभिलोमजाः क्रियादुष्टाभ्यां च भाना पितृभ्यां तुल्याभ्यामपि जनिते आयोगवादिषु त्रेत्रसदृशं तत्र न रजनि तो ब्रह्म हंतुमाता पितृजनि तवत्
 अधिकदुष्ट एव न्याय्यः सुदब्राह्मणादिजातौ येन शब्दब्राह्मणपादिसजातीयायाजनि तः न तु क्रियादुष्टो मयजनि तोपि २७ यद्येति य-
 यान्न पाणां चणानां स्त्रियवैश्यशूद्राणां मध्याह्नयोर्वर्णयोः स्त्रियवैश्ययोर्गमने ब्राह्मणस्य तु लोभ्याह्नजस्य धने भजानो यायांच

एतन्बुद्धमहशान्वर्णान्जनयतिस्वयोनिषु मातृजात्यां प्रसूयते प्रवरासूचयोनिषु २७ यथात्रयाणां
वर्णानां ह्यथारत्नास्यजायते आनतयात्स्योन्यातु तथा बाल्येषु पिक्रमात् २८ तत्त्वापि बाल्यान् भूष
हस्तनौ व्यधिकदूषितान् परस्परस्पर्दादौषु जनयति विगर्हितान् २९ यथैव दूदो माह्वण्या बालान्
सुप्रसूयते तथा बाल्यान्तरबाल्यश्चासुवर्णमसूयते ३०

हिलो जापने एवं बाह्येषपि द्वात्रिंशद्वैश्याप्यां वैश्यद्वित्रियाभ्यां क्षत्रि
यात्राह्मण्योर्जातिवृत्तर्षापक्रमो भवति तद्भूजातप्रतिशोभापेक्षया हि जादुल्यप्रतिशोभमाशस्त्यार्थमिदम् मेधातिथिस्तु हि जलप्रति
पादक्रमे तत्पूर्वावचनमुपनयनार्थमिच्छाद् गन्धप्रतिशोभजास्तथर्महीना इति गौतमेन संस्कारनिषेधात् २८ तैचापि तितैचायोग-
वादयः षट्परस्परजातियास्तत्रार्थस्मिन् षट् हन् आनुलोम्ये व्याधिकृद्धान् सस्त्रिया बहिर्मुतान् जनयति तद्यथा आयोगवः क्षन्तुजा-
यायाभाल्लनो हीनतरं जनयति तथा क्षत्ताव्यायोगव्याभाल्लनो हीनतरं सुत्यादयति एवमन्येषपि प्रतिशोभे सुदृष्टव्यम् २९ यद्येवेति य
थात्राह्मण्योर्द्वौ पुरुषे चंडालास्त्यभाणि नमस्तूयते जनयति एव बाह्यश्चंडालादिभ्यो व्यपकृष्टधुत्रं प्रस्मृत्यते

एतदेव विस्तारयति ३० प्रति कूलमिति अत्र मेधातिथिगोविंदराजयोर्व्याख्यानंचातुर्वर्ण्यबाह्याश्रं डालक्षत्रायोगवाः शूद्रप्रभवा
रूप्यश्चातुर्वर्ण्यगच्छंत आत्मनो हीनतरान्परस्परपक्षया पक्षोत्कृष्टपंचदशप्रभवत्वात् वर्णान्संपादयंति तद्यथा चंडालः शूद्रा
या मात्मनो हीनतरं वै शपाक्षत्रिया ब्राह्मणीजातेभ्य उत्कृष्टजनयति एवं वै शपायांततो व्यपसदं क्षत्रियायां ब्राह्मणीजाता दुत्कृष्टज
नयति ततो पसदं क्षत्रियायां ब्राह्मणीजाता दुत्कृष्टततो पि हीनं ब्राह्मण्याजनयति एवं क्षत्रायोगवापि चातुर्वर्ण्ये चतुरश्रतुरोऽजन
यत इत्येते शूद्रे तरेभ्यः श्रं डालक्षत्रायोगवैभ्यः चातुर्वर्ण्ये हादशप्रभे दाउत्पाद्यंते आत्मना च चंडालक्षत्रायोगवा रूप्य इत्येवं शूद्रप्र
भवाः पंचदश उत्पाद्यंते एवं वै शपक्षत्रिय ब्राह्मणप्रभवाः प्रत्येकं पंचदश संभवति एवैषां हि आतुर्वर्ण्ये न स ह चतुः षष्ठिप्रभेदाप्रवर्तिते तु
परस्परगमने नाना वर्णान् जनयंति नैतन्मनो हरं पूर्वज्यो केषणां प्रति लोभजां प्राकृतलान् हिंस्तार कथनत्वाच्चास्य अपि श्लो
के प्रति कूलं वर्तमाना इत्युपादानात् प्रतीत्य लोभजा विषयः तथा च वैश्येय क्षत्रिय ब्राह्मणप्रभवान्श्च पंचदश

प्रति कूलं वर्तमानां बाह्या ब्राह्मणान् चतुर्षु नः हीना हीना च्छूयंते वर्णान् पंचदशौ चतु ३१

संभवंत्येवं षष्ठिरिति संगच्छते न च संभवमाने गौव द्यं यश्चिरुक्तान दुष्टतया शूद्रप्रभा वायोगवस्तु चंडाला एव चातुर्वर्ण्यसंज्ञापोपेताः
पंचदशगर्हिता इति वाच्यं यतो वैश्येय क्षत्रियाभ्यामपि प्रति लोभत उत्पादितानां त्रयाणां हीनत्वात् तैरपि चातुर्वर्ण्ये जनितानां गर्हितस्य तथा
बाह्यतरं बाह्याश्चातुर्वर्ण्ये प्रसूयत इति मनुने वा नंतरं स्फुटमुक्तत्वात् युवाभ्यामपि तथैव व्याख्यातत्वात् चातुर्वर्ण्ये न स ह चतुः षष्ठिरिति
सर्वे नैव मरुतम् न हि सकीर्णप्रकरणे शूद्रा चातुर्वर्ण्यगणनो विता किं न वर्णान् पंचदश प्रसूयंते इति श्रूयमाणं हादशजनानुत्क्राते चास्य
ना चंडालक्षत्रायोगवा रूप्य इत्येवं शूद्रप्रभवाः पंचदशो जिनियुक्तम् अपि चात्मना स ह पंचदश संपादयंतीति न स गच्छते असं पाद्य हाद
शात्मनः पंचदश संपाद्यंत इति च व्याख्याने ३ ध्याहार एव दोषः तस्मादेवं व्याख्यायते प्रति कूलं वर्तमानाः प्रति लोभजाः बाह्या हि ज प्रति
लोभजेभ्यो निरुद्धत्वात् शूद्रप्रभवयोगवस्तु चंडाला रूप्यः पूर्वज्यो कादनुवर्तमाने चातुर्वर्ण्ये स्त्रजाती एते षट्सहस्रानित्यत्र स-

जातस्तन्मस्य पितृतो गृहीतलान् आत्मापेक्षया बाह्यतान् प्रत्येकं पंचदशपुत्रान् जनयति तद्यथा आयोगवद्वातुर्वर्ण्य-
 स्त्रीषु चायोगव्या आत्मनो निरुद्धान् पंचपुत्रान् जनयति एवं सप्तृचांडालावपि प्रत्येकं पंचपुत्रान् जनयति इत्येवाह्यास्त्यपः पंचदशपुत्रान्
 जनयति तथा सुलोमने स्म्योहीना वैश्यक्षत्रियप्रभवा मागधर्वे देहस्तृता आत्मापेक्षया हीनान् पूर्ववच्चातुर्वर्ण्य स्त्रीषु सजातो प्रत्येकं पंच
 पुत्रान् जनयंतो हीना अपित्रयः पंचदशैव पुत्रान् जनयति एवं त्रिशदेते भवंति अथवा बाह्यशब्दो हीनशब्दश्च भ्रष्टे वप्रतिलोमजाना
 ह अथवा ह्या अंडालक्षत्रायोगवर्दे देहमागभधस्तृताः षट्पत्योक्तमुत्कर्षान् आतिलोम्येन स्त्रीषु वनमाना बाह्यतान् पंचदशैव पुत्रा
 न् जनयति तद्यथा चंडालाः क्षत्रियादिषु पंचस्त्रीषु क्षत्रायोगव्यादिषु न्यनस्तृषु आयोगवो वेदेत्यादि स्तृषु वेदे होमागधर्षिस्तृ
 स्योः मागधः स्तृस्योस्तृत् स्तृप्रतिलोमाभावात् प्रतिलोम्येन पंचदशैव पुत्रान् जनयति पुनरिति निदेशात् होनाः स्मृतादयश्चांडालजानाः

प्रसाधनोपचारस्तु मदासंदासजीवनम् सैरिंभवागुराद्यतिं स्मृते दस्युरयोगवे ३२ मैत्रेयकंतु वेदे हो
 माधूकसंयममुद्यते नूनप्रशस्तजस्तृयाद्यदाताडोरुगोदये ३३ निषादो मार्गवस्मृते दासन्मो कर्मजी
 विनम् केवन् मितियमाहुरायावर्त्तनिवासिनः ३४ स्मृतवस्तृष्टृत्कनारीगार्हितान्नाशानास्तृच भवत्या
 योगवीध्वेतेजानिहीनाः पृथक्त्रयः ३५

षट्पत्योत्तरमपकर्षान् आनुलोम्येनापि प्रतिलोमोक्तरीत्या स्वापेक्षया हीनान्
 पंचदशैव पुत्रान् जनयति एवं त्रिशदेते भवंति ३१ प्रसाधनेति कैशचरणादिप्रसाधनांगसंवाहनादि दासकर्मजीवनं पाशाबंधनेन मृ
 गादि वधारव्यवृत्त्यंतरजीवनसैरिंधनामानं सुखबाहुरुपज्जाना मिति श्लोके वस्त्यमाणो दस्युरायोगवस्तृजानो मृद्मृणवैश्यायास्तृपु-
 न्मायजनयति तच्चास्त्यसृगादिमार्गं देवपित्रैषधार्थे वेदितव्यम् ३२ मैत्रेयेति वैश्याद्वाह्यपुत्राजानो वेदेहः प्रकृतायामायोगव्यामित्रेया
 रव्यं भूपुरसाधिर्जनयति यः प्रानर्धटा माहल्यराज्यमृतीत्सततं सत्यर्थस्तोति ३३ निषादइति ब्राह्मणेन मृद्वायां जातो निषादः प्रागु
 क्ताया मायोगव्यां मार्गवं दासा परनामानन्वौ व्यवहारजीविनं जनयति आर्यवर्त्तदेशाचासिनः केवन् शब्देन कीर्त्तयति ३४ स्मृतेति सैरि
 धर्मैत्रेयमार्गवाहीनजानो यारुत्रयः स्मृतवस्तृष्टृत्कनारीगार्हितान्नाशानास्तृच भवन्ति ३५ ६२

एतदेव विस्तारयति ३० प्रति कूलमिति अत्र मेधातिथिगोविंदराजयोर्व्याख्यानंचातुर्वर्ण्यबाह्यश्रृङ्गालक्षत्रायोगवाः श्रृङ्गप्रभा
रूपश्चातुर्वर्ण्ये गच्छत आत्मनो हीनतरगन्धर्वापेक्षया पुरुषोत्कृष्टपंचदशप्रभवत्वात् वर्णान्स्पादयति तद्यथा चंडालः शूद्रा
यामात्मनो हीनतरं वैश्यादात्रिया ब्राह्मणीजातेभ्य उत्कृष्टं जनयति एवं वैश्यायां ततोप्यपसदं क्षत्रियायां ब्राह्मणीजाता दुःकृष्टज
नयति ततोपसदं क्षत्रियायां ब्राह्मणीजाता दुःकृष्टं ततोपि हीनं ब्राह्मण्यजनयति एवं क्षत्रायोगवापि चातुर्वर्ण्ये चतुरभ्यतुराजन
यत इत्येते श्रृङ्गेतरं भ्यश्रृङ्गालक्षत्रायोगवैभ्यः चातुर्वर्ण्यद्वादशप्रभेदा उत्पद्यन्ते आत्मना च चंडालक्षत्रायोगवास्त्रय इत्येवं श्रृङ्ग
प्रभाः पंचदश उत्पद्यन्ते एवं वैश्यपक्षत्रियब्राह्मणप्रभवाः प्रत्येकं पंचदशप्रभेदेति एवं षष्ठिश्चातुर्वर्ण्ये न स ह चतुः षष्ठिप्रभेदा प्रवर्तिते तु
परस्परगमनेनानावर्णान् जनयतीति नैतन्मनो हरं पूर्वव्योकेषण्णां भित्तिलोमजानां प्रकृतत्वात् हिंसा रकथनत्वाच्चास्य अत्रापि व्यो
के प्रति कूलं वर्त्तमाना इत्सुपादानात् तिलोममात्रविषयो यं श्लोको नानुलोमज विषयः तथा च वैश्यपक्षत्रियब्राह्मणप्रभवान् च पंचदश

प्रति कूलं वर्त्तमानां बाह्या बाह्यतरान् पुनः हीना हीनान् प्रसूयन्ते वर्णान् पंचदशैव तु ३१

संभवं त्वं षष्ठिरिति न संगच्छते न च संभवमात्रेणैव इयं षष्ठिरुक्तान् दुष्टतया श्रृङ्गप्रभायोगवस्तत् चंडाला एव चातुर्वर्ण्यसंज्ञानोपेतः
पंचदशगर्हित इति वाच्यं यतो वैश्यपक्षत्रियाभ्यामपि भित्तिलोमत उत्पादितानां त्रयाणां हीनत्वात् तैरपि चातुर्वर्ण्ये जनितानां गर्हितस्य तथा
बाह्यतरं बाह्यश्चातुर्वर्ण्ये प्रसूयत इति मन्युर्नैवानंतरं स्फुटमुक्तत्वात् युवाभ्यामपि तथैव व्याख्यातत्वात् चातुर्वर्ण्ये न स ह चतुः षष्ठिरिति
सर्वे नैव प्रकृतम् न हि संकीर्णप्रकरणे शब्दचातुर्वर्ण्यगणनोचितानि च वर्णान् पंचदशप्रसूयन्ते इति श्रूयमाणद्वादशजनैस्तु रक्ताते चाल
ना चंडालक्षत्रायोगवास्त्रप इत्येवं श्रृङ्गप्रभाः पंचदशोतिनश्चुक्तम् अपि चात्मना सह पंचदशसंपादयतीति न संगच्छते अस्मपाद्यद्वाद
शात्मनः पंचदशसं पद्यत इति च व्याख्यानेऽध्याहार एव दोषः तस्मादेवं व्याख्यायते प्रति कूलं वर्त्तमानाः भित्तिलोमजाः बाह्या हि जयति
लोमजेभ्यो निरुहत्वात् श्रृङ्गप्रभावयोगवस्तत् चंडालास्त्रयः पूर्वव्योकादनुवर्त्तमाने चातुर्वर्ण्ये स्वजातो एते षट् सप्तशानित्यत्र स-

तादयः प्रतिबोमजास्तो हृद्ग्रामाणो नैषासुपनयनमस्ति ४१ तप इति सजातिजानंत रजास्तपः प्रभावेण विस्वाभिन्नवद्बीजप्रभावे
 णान्मथयं गादिवत्कृतत्रेतादौ मनुष्यमध्यो जात्कल्पर्षगच्छति अपकर्षच वक्ष्यमाणहेतुना याति ४२ शनकैरिति इमावक्ष्यमाणाः
 क्षत्रियजातयः उपनयनादिक्रियालोपेन ब्राह्मणानां च याजनाध्यापनप्रायश्चित्ताद्यर्थदर्शनाभावेन शनैः शनैर्लोकैश्च दूततापसाः ४३
 पौत्रेति पौंड्रदिदेशोद्भवाः क्षत्रियाः संतः क्रियालोपादिना शूद्रत्वमापन्नाः ४४ सुखेति ब्राह्मणस्त्रयिवेश्यशूद्राणां क्रियालोपादि
 नायाजातयो बाह्याजातास्ते च समावाप्तुक्ता आर्यभाषोपेता वार्तादस्य वः सर्वे स्मृताः ४५ येदिति ये हि ज्ञानाभास्तुलोभ्येन उत्पन्नाः पडे
 ते उपसदाः स्मृता इति तेषामपि पितृतो जघन्यत्वेनापसदशब्देन भागभिधानादप्यध्वंसजास्ते हि जात्युपकारकैरेव निर्दिते वक्ष्यमाणैः

तपोबीजप्रभावे स्तते गच्छन्ति युगयुगे उत्कर्षचापकर्षेषु मनुष्ये धिहूजन्मतः ४२ शनकैस्तु क्रियालो
 पादिमाः क्षत्रियजातयः सुषलत्वं गता लोके ब्राह्मणादर्शनेन च ४३ पौंड्रकाश्चोद्भूद्विडाः कोबीजायव
 नाः शकाः पारुदापल्हवाश्चीनाः किराता दरदारः खशाः ४४ सुखबाहू रूपा ज्ञानाया ला कजातयो बहिः स्ते
 च्छचाश्चा र्यवाचः संवते दस्यवः स्मृताः ४५ ये हि ज्ञानाभपुसदायचापध्वंसजाः स्मृताः ते निर्दिते वन्त
 युहिज्ञानाभेव कर्मभिः ४६ स्मृतानाभं च भारथ्यमवज्ञानात्तिक्रान्तम् वेदहकानास्त्रीकायमागथाना
 वणिक्मथाः ४७ मत्स्यधातो निधादानात्त्वष्टिस्त्रायोगवस्थ च मृदाहूतुं च मृदूनां भारपथशक्तिहिसनम्
 ४८ क्षत्रुग्रपुष्कमानानु विलोको बधवधनम् धिग्वणानां च मकायवपणानां भाडवादनम् ४९

कर्मभिर्जवि

युः ४६ स्मृतेति स्मृतानाभं च दमनयोजनादिपथसारथ्यजीवनार्थं अंबधानां माकायशल्यादिनि क्रित्सायै देहकानां मतः पुरमागथानां
 स्थलपथवणिज्या ४७ मत्स्येति निषादानां सुक्तानां मत्स्यवधः आयोगवस्थकाष्ठतक्षणमेदां च वुं च मृदूनां आरण्यपशुमारणम्
 वुं च मृदूनां अवेदेहकचदिस्त्रियो ब्राह्मणेन जातो वीधायेनोक्तो बोद्धव्यो बंदो स्त्रीचक्षत्रियेण शूद्रायाजातो सोमैव द्या स्वा ४८ क्ष-
 त्रुमेति क्षत्रादीनां विलनिवासिगोधादिबधबंधनं धिग्वणानां ताद्विक्रयजीवनं च धिग्वणानां मिल्योशनसदर्शनात् अतएव कारस

कारावर इति वैदेह्यामेजायत इति उत्तरत्र अत्राणात् अत्रायाशां कायां सैव बध्यते निषादाद् वैदेह्याजातः कारावरास्य अयमच्छेदन
 कारिजायते अतएव औशनसे कारावराणां चर्मच्छेदनावरणमेव दृष्टित्वेनोक्तम् वैदेहकस्यैषिध्रमेदारव्यौ ग्रामबहिर्वांसिनौ अंत
 रानिर्देशाद् वैदेहकेन च वैदेहाजातस्य गार्हितवैदेहकस्याप्युनितत्वात् कारावरनिषादजाल्यो अत्राच्छोके सन्निधानात् कारावरनि
 षादस्त्रियोरेव क्रमेण जायते ३६ चंडालादिति वैदेह्यां चंडालात्पांडसोपाकारव्योवेणुव्यवहारजीवी जायते निषादेन च वैदेह्या
 मेवो हिंडिकारव्यो जायते अस्वचबधनस्थानेषु बाह्यभरसाणादो हिंडिकानाभित्यौ शनसे दृष्टिरित्युक्ता समानगता पितृकलोपिका
 रावरा हिंडिकयोर्दृष्टिभेदसंश्रवणात् व्यपदेशभेदः ३७ चंडालेनेति शूद्रायां निषादेन जातयां पुङ्गव्यां चंडालेन जातः सोपाका
 रस्यः यापत्समसर्वदासाधुभिर्निर्दितो मारणो विनापराधस्य मूलभूतस्य व्यसनं राजा देशेन मारणं तेन दृष्टिर्यस्य स जायते ३८ निष

कारावरो निषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते वैदेहिकां दध्रमेदौ बहिर्गाममतिश्रयो ३६ चंडालात्पांडु
 सोपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान् आहिंडिकानिषादेन वैदेह्यामेव जायते ३७ चंडालेन तु सोपाका
 मूलव्यसनं दृष्टिमान् पुङ्गव्या जायते यापः सदा सज्जनगर्हितः ३८ निषादस्थी तु चंडालात्पुत्रम
 त्यावसायिनम् श्मशानगोचरं सुते बाह्यानामपि गर्हितम् ३९ संकरजातयस्त्वनाः पितृमातृमुद-
 शिताः प्रच्छन्ना विप्रकाशावा वै दितव्याः स्वकर्मभिः ४० सजातिजानंतरजाः षट्सृक्ता हि जधभिर्णिः
 शूद्राणां तु सधर्माणाः सर्वे पञ्चसजाः स्मृताः ४१

निषादी चंडालात् अंत्यावसायिसंगं चंडालादिष्वयोपि दुष्टतमं श्मशान
 वासिनं तद्दृष्टिं च जनयति ३९ संकर इति वर्णसंकरविषये गताजातयो यस्य संयोजनयित्री अयं जनकः स एव जातीयः पितृमातृकथनपूर्व
 कं दर्शिताः तथा गूढाः प्रकटा वा तज्जालात्कदितकर्मानुष्ठानेन ज्ञातव्याः ४० सजातीति हिजाति समानजातीया समजाताः तथा तुलो-
 म्येनोत्पन्नाः आहूणेन क्षत्रियवैश्ययोः क्षत्रियेण वैश्यायामेव षट्पुत्रा हि जधभिर्णि उपनेयाः तानं नंतरजास्त्विति यदुक्तं तज्जा
 तिव्यपदेशार्थं संस्कारार्थं भित्ति कस्य चिद्धर्मः स्यात् अतएव हिजातिसंस्कारार्थं भिदं क्वचनम् येषु नरन्ये हिजातस्य न्या अपि स्त-

तादयः प्रतिबोधास्तो ह्यदधर्माणौ नैषासुपनयनमस्ति ४१ तप इति सज्जानिजानंत रज्जास्तपः प्रभावेण विस्वाभिन्नवद्वाजप्रभावे
 गान्ध्यायुगादिवत्कतत्रेतादौ मनुष्यमध्ये जातकृष्णं गच्छति अपकर्षं च वक्ष्यमाणं हेतुना याति ४२ शनकैरिति इमावक्ष्यमाणाः
 क्षत्रियजातयः उपनयनादिक्रियालोपेन त्राहणानां वयजनाध्यापनप्रापयश्चित्ताद्यर्थदर्शनाभावेन शनैः शनैर्लोकं भूदृतां प्राप्ताः ४३
 पौंड्रेति पौंड्रदिदेशोद्भवाः क्षत्रियाः संतः क्रियालोपादिना भूदूलभापन्ताः ४४ सुखेति ब्राह्मणस्य त्रिवर्षे षड्भूदृणां क्रियालोपादि
 नायाजातयोवाद्याजातास्ते च साधापुक्ता आर्यभाषोपेता वातदस्यवः सर्वस्मृताः ४५ येदिति ये हिजानाभानुलोभ्येन उत्पन्नाः षडे
 तैः उपसदाः स्मृता इति तेषामपि पितृतेजघन्यत्वेनापसदशब्देन प्रागभिधानादपध्वंसजास्ते हिजालुपकारकैरेव निर्दिते तैर्वक्ष्यमाणैः

तपोचीनप्रभावे स्तुते गच्छंति युगे युगे उत्कर्षं चापकर्षं च मनुष्ये धिहृजन्मतः ४२ शनकैस्तु क्रियालो
 पादिमाः क्षत्रियजातयः दृषलत्वं गता लोके ब्राह्मणादशनेन च ४३ पौंड्रकाश्चौड्रपिडाः कौबोजाद्यव
 च्छवान् च आर्याय वाचुः सवर्तदस्यवः स्मृताः ४५ ये हिजानाभपसदायं चापध्वंसजाः स्मृताः ते निर्दिते वर्तये
 यु हिजानाभे वक्रमभिः ४६ स्तुतानां मन्त्रसारथ्यमद्यथानां चिकित्सनम् वेदहकानां स्त्रीकार्यमागधाना
 वणिक्पथः ४७ मत्स्यगता निघादानां लघ्विस्त्रायोगवस्स्य च मेदाश्च चतुर्मुहनां भारण्यपशुहिसनम्
 ४८ स्तुतुग्रपुक्कसानां लुविलोको बंधवधनम् धिग्वणानां चर्मकार्यं वेणानां भौडवादनम् ४९

कर्मभिर्जनि
 युः ४६ स्तुतेति स्तुतानां मन्त्रदशनयोजनादिरथसारथ्यं जीवन्तं अं वधानां माकाय शल्यादि चिकित्सा वैदेहकानां मंतः पुरमागधानां
 स्त्र्यलपयचणिज्या ४७ मत्स्येति निषादानां मुक्तानां मत्स्यवधः आयोगवस्य काष्ठनक्षत्रं मेदाश्च चतुर्मुहनां भारण्यपशुमारणम्
 चतुर्मुहनां देहकृत्यं दिस्त्रियोर्माहिगणेन जातो वीधापनेनोक्तो बौद्धज्योत्स्नादीन् च क्षत्रियेण भूद्रायाजातो सोमैव ग्राह्या ४८ क्ष-
 त्रुमेति क्षत्रादीनां विन्ननिवाभिगोधादिबंधवधनं धिग्वणानां तद्विक्रयजीवनं च धिग्वणानां मिल्योशनसदर्शनात् अतएव कारव

रेभ्यः एषां च निच्छेदः वेणानां कांस्यमुरजादिवाद्यभ्रांडवादनम् ४९ चैत्येति ग्रामादिसभीपेरव्यातचक्षुश्चैत्यद्रुमः तन्मूलेश्वरश
नपर्वतवनसभीपेषु चामीप्रकाशकाः स्वकर्मभिर्नविं तो वसेयुः ५० चंडालेति वासांसीति प्रतिश्रयोनिवासः चंडालश्च पाकानां तु
ग्रामाद्बहिर्निवासः स्यात् पात्ररहिताः कर्तव्यायत्रलोहादिपात्रेनैर्भक्तैस्तत्संस्कृत्यापिन व्यवहर्तव्यं न चैषां कुक्कुरस्वरं न वृषभादि
वासांमिच शववस्त्राणि भिन्न शरावादिषु च भोजनं लोहं वलयदिचालं करणं सर्वदा च भ्रमणशीलं तस्मै ५१ न तैरिति ध
मानुधानसमये चंडालश्च पात्रैः सह दर्शनादिव्यवहारं न कुर्यात् तेषां च चरणदानग्रहणादिव्यवहारं विवाहश्च समानजानौ यैः स-
हान्यान्यं स्यात् ५२ अन्नमेवाभिः अन्नमेवा परायत्तकार्यसाक्षादेष्येन देयं किंतु ये व्यैर्भिन्नपात्रे दातव्यम् तेषां शत्रौ ग्रामनगरयो

चैत्यद्रुमश्च शानेषु शैलेषु पर्वनेषु च वसेयुरेते विज्ञानावर्तयंतः स्वकर्मभिः ५० चंडालश्च पचानां तु
बहिर्ग्रामात्प्रतिश्रयः अपुपात्राश्च कर्तव्याधनमेवाभ्यर्तुमम् ५१ वासांसि मृतचेलानि भिन्नभ्रांडेषु
भोजनम् काष्ठाचिसमलकारः परिज्याचनित्यशः ५२ न तैः संमयमन्विच्छत्सुषो धर्ममाचरन् व्यव
हारो भिर्यस्तेषां विवाहः सह ५३ अन्नमेवापराधीनं देयं स्याद्भिन्नभाजने रात्रौ न विचरंश्च स्त-
ग्रामेषु न गरेषु च ५४ दिवा चरं युः कार्यार्थे चिह्नितारजशासनैः अवाधवशवच्चैव निहरेयुरिति स्थि-
तिः ५५ वध्याश्च हन्तुः सततयथाशास्त्रं नृपज्ञया वध्यवासांसि गृहहंत्युः शय्याश्चाभिरणानि च ५६
वर्णापित्तमविज्ञानं नरकलुषयो निजम् आर्यरूपमिवानां र्गकर्मभिः स्वैर्विभावयेत् ५७

नर्पयदंत्युः ५४ दिवैति दिवा ग्रामादौ क्रयविक्रयार्थं राजाज्ञया चिह्नं कृतिताः संतः पर्वदंत्युः अनाथं च शवंग्रामान्निहरेयुरिति शा-
स्त्रमर्थोदा ५५ वध्याश्चेति वध्यांश्च शास्त्रानतिक्रमेण मूलारोपणादिना सर्वदा राजाज्ञया हन्तुः तद्गुरुशय्यालंकारांश्च गृहहंत्युः
५६ वर्णेति वर्णत्वादपेतं मनुष्यं संकरजातं लोकनस्सत्थालेनाविज्ञातं अतएवार्थसदृशं वस्तुतः पुनरनार्थ्यं निदिशानुसूपा भिन्वे-
द्याभिर्वक्ष्यमाणा भिन्निश्चिनुयात् ५७ अनार्यतेति निष्ठुरलपुरुषमाधिलिङ्गित्वविहिताः ननु स्यात्त्वानि संकरजातित्वं प्रसि

नृलोके प्रकटीकृतं नित्यस्मात् ५८ पित्र्यं वेति असौ संकरजातो दुष्टयोनिः पितृसंबंधिदुष्टस्मात्वंसेवते मातृसंबंधिवो भयसंबंधि-
 धिवान कदाचिदसावात्यकारणोपपितृशक्रोति ५९ कुलेति महाकुलप्रभूतस्यापियस्यो निसंकरः प्रच्छन्नो भवति समनुव्यो जन-
 कृत्यभावंस्तो कंभृतुर्यासेवत एव ६० यत्रेति यस्मिन्नाद्वै एते वंशसंकरावणा न दूषका ज्ञायते तदाद्वैराद्वै वा भिजनैः सह शीघ्रमेव न-
 शमंति तस्मादज्ञावर्णानां संकरो निरसनीयः ६१ ब्राह्मणेति गोब्राह्मणस्त्री बालानामन्यतरस्यापि प्रवित्राणार्थं दुष्टप्रयोजनानपे-
 क्षः प्राणत्यागः प्रतिन्योमजानां स्वर्गप्राप्तिकारणम् ६२ अहिसेत्यादि हिंसात्यागो यथार्थो भिधानम् अन्यायेन परधनस्याग्रहणं दु-
 ष्कलादिना विशुद्धिर्द्वै द्विषं पमदत्वे च धर्मसंक्षेपतत्त्वावुर्वर्ण्यानुष्ठेयं मुमुग्गह प्रकरणसामर्थ्यात्संकीर्णानामप्यऽयं धर्मो विदितव्यः

अनार्यनानि धुरताङ्कुरतानि क्रियात्मना पुरुषं व्यंजयंती ह लोके कलुषयो निजम् ५८ पित्र्यं वा भज-
 ने शीलमातुर्धो भयं मेव वा न कथं च न दुर्योनिः प्रकृतिस्तान्भियच्छति ५९ कुले सुरवेऽपि जातस्य य-
 स्य स्याद्यो निसंकरः स अयस्य वतच्छीलं चरोत्यमपि वादहु ६० यत्र त्वेते परिध्वंसाज्जायंते वर्णदूषकाः
 राद्विकैः सह तदाद्वै द्विषममेव विनश्यति ६१ ब्राह्मणार्थे गवांश्चादहत्यागो नु प्रस्कृतः स्त्री बालास्तु पुप-
 तौ च बालानां सिद्धिकारणम् ६२ अहिंसा सत्यमस्तेयशौचमिन्द्रियनिग्रहः एतं सामासिकं धर्मं चातुर्व-
 र्ण्यं ब्रवीन्मनुः ६३ शूद्राद्या ब्राह्मणाज्जातः श्रेयसा चेत्यजायते अथ यान्त्र्यं यसीजानि गच्छत्यासत
 माद्युगान् ६४

इदानीं सर्ववर्णेषु तुल्यास्त्विक्तकलक्षणव्यतिरेकेणापि ब्राह्मण्यादिदर्शयितुमाह ६३ शूद्रेति शूद्रायां ब्रा-
 ह्मणाज्जातः पारश्वारव्यो वर्णः प्रजायत इति सामर्थ्यात् स्त्रीरूपः स्यात् सायदि स्त्री ब्राह्मणेनोदासतो यस्मै तसो दुहितरमेव ज-
 नयति साप्यनेन ब्राह्मणेनोदासती दुहितरमेव जनयति साप्येव मेव संभवे सुगेजन्म निशरशारवास्त्यो वयोचिजमाधान्यान् ब्रा-
 ह्मण्यमाप्नोति आसतमाद्युगादि त्वभिधानात् रासमेजन्म नि ब्राह्मणः संप्रधान इत्यर्थः ६४ शूद्र इति एवं पूर्वोक्तोक्तिरीत्या शूद्रो-
 ब्राह्मणतायाति ब्राह्मण शूद्रतामेति ब्राह्मणो ब्राह्मणान् शूद्राया सुत्यन्तः पारश्वो ज्ञेयः स यादिपुमान् केवल शूद्रो द्रोह न तस्यापुमा

समेव जनयति सोऽपि केचन शूद्रोद्गोहाहेनापरंपुरां समेव मेजनयति सोऽप्येवं तदाऽत्राह्मणः सप्तमे जनयति मातः केवलं शूद्रजातं क्रमेण माभौ
मि एवं क्षत्रियादौ श्याञ्च शूद्रायां जातस्योत्कर्षापकर्षो जानीयात् किंतु जातेरपकर्षात् जात्युत्कर्षोऽपि युगेऽप्येव सप्तमे पंचमेऽपि वा इति याज्ञ
वल्क्यदर्शनाच्च क्षत्रियाज्जातस्य पंचमेव जनमभितुल्योत्कर्षापकर्षो बोद्धव्यो वै श्याज्जातस्य ततोऽप्युत्कर्षात् श्याज्ञवल्क्येनापिशब्देन प्रक्षा
तरस्य समगृहीतत्वात् दृढव्याख्यानुसंधाच्च तृतीयजन्यमितुल्योत्कर्षापकर्षोऽपि तृतीयोऽनेनैव न्यायेन ब्राह्मणेन वै श्यायां जातस्य पंचमेव
नभितुल्योत्कर्षो क्षत्रियायां जातस्य तृतीये क्षत्रियेण वै श्यायां जातस्य तृतीय एव ६५ अनार्येति एकः शूद्रायां दृढव्याञ्च
दायामपि ब्राह्मणादुत्पन्नोऽभ्यन्त्य ब्राह्मण्यां शूद्राज्जातः द्योर्मध्ये कर्त्तव्योऽभ्यन्त्यस्य अयस्त्वभिति चेत्संशयः स्यात् संशयबीजं च य
था बीजोत्कर्षात् ब्राह्मणान् शूद्रायां जातः साधुः शूद्रः एवं स्त्रीत्कर्षाद्वाह्मण्यामपि शूद्रेण जातः किमिति साधुः शूद्रो न स्यात् तत्र न

शूद्रोद्गोहाहेनाप्यतर्कमिति ब्राह्मणस्यैति शूद्रताम् क्षत्रियाज्जातमेवं तु विद्यादौ श्यात्तथैव च ६५ अनार्या
यां समुत्पन्नोद्गोहाह्मणानुयहच्छया ब्राह्मण्यामप्यनार्यास्तु श्रेयस्त्वकृते चैव ६६ जातानां यामना
श्यामायां दायो भवेद्गुणः जातोऽप्यनार्यादायामनाय इति निश्चयः ६७ तालुभावावप्यसंस्कारावि
निधमोऽप्यवस्थितः त्रैगुण्याज्जननः पूर्वोत्तरः प्रतिलोमतः ६८ स्रबीजं चैव स्रक्षेत्रे जातं स पद्यते यथा
तथाऽप्यज्जात आर्यायां सर्वसंस्कारमहति ६९ निर्णयमाह ६६ जात इति शूद्रायां स्त्रियां ब्राह्मणाज्जातः स्मृत्यु

क्तैः पाकयज्ञादिभिर्गुणैरनुधीयमानैर्लुक्तः प्रशस्यो भवति शूद्रेण पुनर्ब्राह्मण्याज्जातः प्रतिलोमत इत्यन्वयतया शूद्रमर्थं व्य-
नधिकारादप्रशस्य इति निश्चयः न्यायप्राप्तौ व्यर्थो वचनप्राणयादत्र बोध्यते ६७ तालुभाविनि प्रशवचंडालौ दावप्यनुपनेया
यिति व्यवस्थितानां शास्त्रमर्यादापूर्वः प्रशवः शूद्राज्जातत्वेन जातिवैगुण्यादनुपनेयः प्रतिलोम्येन शूद्रेण ब्राह्मण्याज्जातत्वात्
इत्युत्तरत्वेनानुपनेयः ६८ स्रबीजमिति यथाशोभनबीजं शोभनक्षेत्रे जातं समुद्रमवति एव हि जातिरिति स्त्रियां सवर्णिया
मानुलोम्येन च क्षत्रियावैश्ययोर्जातः सवर्णसंस्कारं क्षत्रियवैश्यसंस्कारं च सर्वौ तस्मार्त्तत्वात् हितं न च प्रशवचंडालावि
क्तदादर्थमिति तत्त्वदर्शनात् रागयुक्तस्यैवार्थस्यैवार्थमाह ६९ बीजमिति केचित् खंडिता बीजं स्तुवंति हरण्या दुस्त्यन्त्यं च

वन्ममिष्टजंतुंहिंसाबहुलांबलीवद्दीपगृधीनां कृषियत्नतस्त्यजेत् अतः यशुपालनाद्यभावे कृषिः कार्येति दृष्टव्यम् क्षत्रियोपि
 वेत्कृपादानाः क्षत्रियस्यायत्नीयवृत्त्यभावे वैश्यवृत्तिरस्तीत्यभिगम्यते ८३ कृषिमिति साध्विदंजीवनमिति कृषिकेचिन्मन्यते-
 सासुनज्जीविकासाधुभिर्निर्दितायस्माद्धलकुहालादिलो हमांतकाष्टमृमिष्टमिष्टजंतुश्च हति ८४ इदं तु दृष्टीति ब्राह्मणस्य क्षत्रि-
 यस्य चत्वीयवृत्तेरसमवेधमप्रतिपत्तिशोक्तनिष्ठातत्तत्त्वजतो वैश्येन यदि कृतव्यद्रव्यजाततद्भजितवस्यमाणवर्जनीयं यथन दृष्टिकर-
 विक्रेयं तानि वर्जनीयान्वाह ८५ सर्वेति सर्वान् चोद्यमानानधर्मान् यथासिद्ध्यति तलपाषाणलवणपशुमनुव्यान्ननविक्रीणीत
 रसत्वेनैव लवणस्यानिषेधसिद्धौ विशेषेण निषेधो दोषगौरवज्ञापनार्थः तच्च प्रायश्चित्तगौरवार्थमेव मन्यस्यापि पृथग्भिनेधे व्या-

वैश्यवृत्त्यापि जीवंस्तब्राह्मणाः क्षत्रियोपि वा हिंसाप्रायांपराधीनां कृषियत्नेन वर्जयेत् ८३ कृषिमा-
 ध्विति मन्यते सावृत्तिः सद्विगहिता मृमिष्टमिष्टांश्चैव हति काष्ठमयासुरवम् ८४ इदं तु दृष्टिर्वैकल्या-
 स्यजतो धर्मनेपुणम् विदपण्यमुद्धतोद्धारविक्रेयवित्तवृद्धनम् ८५ सर्वान् रसानपीहतकृतान् च तिलः
 सह अश्मनोलवणचैव पशवो यनमानुषाः ८६ सर्वचतोत्तरं शृणुक्षोभाविकानि च अपि चैत्सु
 ररक्तानि फलमूलतयोषधीः ८७ अपः शरून् विषमांससोमगन्धाश्च सर्वशः क्षीरक्षौद्रदुग्धिद्युततोल-
 मधुगुडकुशान् ८८ आरण्याश्च पशून् सर्वान् दक्षिणश्च वयसि च मदनो लिवलाक्षा च सर्वाश्च कशाफा-
 स्तथा ८९

रथेयः ८६ सर्वमिति सर्वं न तु निर्भिन्नं वस्तु कुसुमादिरक्तं वर्जयेत् शृणुक्षमांतं तु भयान्याविकलो ममवानि
 च यद्यलोहितान्यपि मवेयुः तथापि न विक्रीणीत तथा फलमूलगुडव्यादीनि वर्जयेत् ८७ अपदति जललोहविषमांससोम
 क्षीरदधिद्युतः तैलगुडदूर्मान् तथा गंधं वनिसर्वाणि कर्पूरादीनि क्षौद्रमाक्षिकमधुमधुच्छिष्टसंज्ञा मरसधूच्छिष्टेति याज्ञवल्क्येन प-
 ठितं वर्जयेत् ८८ आरण्यामिति आरण्यान् सर्वाण् हूस्त्यादीन् दक्षिणः सिंहदीनृतथापक्षिजलजंतून् मद्यादीन् एकशफान्वाश्वादी-
 न् न विक्रीणीत ८९ काममिति कर्षकः स्वमेव कर्षणेन तिलासुत्याद्यद्रव्यात्प्रेणभिर्यान्त्यत्यनंतरमेव न तु लाभार्थं कालांतरं म-

तद्विषयधर्मनिमित्तमिच्छतो विक्रीणीतनिषिद्धस्य तिलविक्रयस्य धर्मार्थमयं यतिप्रसवः ९० भोजनेति भोजनाभ्यांगदानव्यतिरिक्तं यदन्त्यन्निषिद्धं विक्रयादिति तानां कुरुते तेन पितृभिः सह कृमिलं प्राप्तः कुक्कुरपुरीषे मज्जति ९१ सद्य इति मांसत्वाद्वा लवणविश्रयैर्वा ह्यणस्तत् दण्डादेव पततीति दोषगौरवव्याख्यानार्थमेतत् पंचानामेव महापातकिना पातित्य हेतूनां वक्ष्यमाणत्वात् क्षीरविश्रयान् व्यहेण नृदत्ताग्रामोतिपतदपि दोषगौरवात्स्यायश्चित्तगौरवव्यापनार्थम् ९२ इतरेषामिति ब्राह्मणउक्तेभ्यो मांसादिभ्योऽप्यग्रमिति सिद्धान्तप्राप्त्यानां दृष्टान्तसमासरात्रविक्रयणेन वैश्यत्वंगच्छति ९३ रसेति रसागुडादयोरसैर्भृतादिभिः परिवर्त्तनीयाः लवणपुनः रसांतरेण न परिवर्त्तनीयं सिद्धान्तं चामान्येन परिवर्त्तनीयं तिलाधान्येन धान्यप्रस्थेनैत्येवंत-

कामसुत्याद्य कृष्या तु स्वयमेव कृषी बलः विक्रीणीततिलान् शूद्रान् धर्मार्थमन्विरस्थितान् ९० भोजनाभ्यांगदानाद्यदन्य कुरुते तिलैः कृमिभूतः श्वविष्यायां पितृभिः सह मज्जति ९१ सद्यः पतति मांसं न लाक्षया लवणेन च व्यहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ९२ इतरेषां तु पण्यानां विक्रयादिह कृमिभूतः ब्राह्मणः सप्तरात्रेण वैश्यभावन्य च्छति ९३ रसारसं निर्मातव्यानस्त्वलवणं रसैः कृतान्मेन कृतान्मेन तिलाधान्येन तत्समाः ९४ जीवेदं तेन राजन्यः सर्वेणाप्यनयगतूः न त्वयज्यायसी दृष्टिमाभिमन्येन कर्हिचित् ९५ योलोभादधर्मो जात्या जीवेदुःकृष्टकर्मभिः तराजानिधनकृत्वा क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ९६ वरस्वधर्मो विगुणो न पारक्यः स्तुष्टितः परधर्मण जीवद्वि सद्यः पतति जातिनः ९७

इति क्षत्रियः आपदं प्राप्तः एतेनेत्याभिधाय सर्वेणेत्याभिधानात् ब्राह्मणो चरतया निषिद्धेनापिरसादि विक्रयणेन वैश्यवज्जोत्तमपुनः कदाचिद्ब्राह्मणजीविका माश्रयेत् न केवलं क्षत्रियः क्षत्रियवदन्योपि ९५ योलोभादिति योनि कृष्टजातिः सन् लोभादुत्कृष्टजातिविहितकर्मभिर्जीवेत् तराजगृहीतसर्वस्वकृतानदानो मेव देशान्भिः सारयेत् ९६ वरमिति विगुणमपि स्वकर्मकस्तु न्याप्यनपरकोपं संपूर्णमपि प्रसमाज्जात्यंतरविहितकर्मणा जीवन्तः क्षणादेव स्वजातिनः पततीति दोषो वर्जनार्थः ९७ ध.

वैश्यदिति वैश्यः स्ववृत्त्याजीवितुमशक्नुवन् शूद्रवृत्त्यापि हिजानि शूद्रवृत्त्या उच्छिष्टभोजनादीन्यकुर्वन् वर्तेत निस्तीर्णापलम्भशः शूद्रवृत्तिनो निवर्त्तेत ९८ अशक्तुयन्ति शूद्रः हिजानि शूद्राणां कर्तुमक्षमः क्षुद्रवसन् पुत्रकलत्रः सूपकारादि कर्मभिर्जीवेत् ९९ यैरेति पूर्वोक्तकारुकर्मविशेषाभिधानार्थं दैत्यैः कर्मभिः कृतैर्हिजातयः यारिचर्यन्ते नानिच कर्माणि तद्दृष्ट्वा दीनि शिल्पानि च वित्रलिखितानि नानाप्रकाराणि कुर्यात् १०० वैश्येति ब्राह्मणो वृत्त्यभावादिनो अवसादं गच्छन् क्षत्रियवैश्यवृत्तिमनुतिष्ठेत् स्वधर्मो विगुण इत्युक्तत्वात् स्ववृत्तावेव वर्त्तमान इमांश्च्यमाणां वृत्तिमनुतिष्ठेत् अतश्च विगुणप्रतिग्रहादिस्ववृत्त्यसंभवे परवृत्त्या अथवा ज्ञेयम् १०१ सर्वेति ब्राह्मण आपदं प्रातः सर्वेभ्योऽपि निर्दिशतमेभ्यः क्रमेण प्रतिग्रहं कुर्यात् अत्रार्थान्तरन्यासो नामालंकारः यस्मात्पवित्र

वैश्यो जीवन् स्वधर्मेण शूद्रवृत्त्यापि वर्त्तयेत् अनाचरन् कार्याणि निवर्त्तेत च शक्तिमान् ९८ अशक्तुवंस्तु शूद्राणां शूद्रः कर्तुं हिजन्मनाम् पुत्रदारास्यं प्राप्तो जीवेत् कारुकर्मभिः ९९ यैः कर्मभिः प्रचरितैः शूद्राणां हिजातयः तानि कारुकर्माणि शिल्पानि विधेयानि च १०० वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन् ब्राह्मणः स्वपथि स्थितः अवृत्ति कर्षितः सीदन्निमं धर्मं समाचरेत् १०१ सर्वतः प्रतिगृह्णाया ब्राह्मणस्त्वनयगतः यवित्रदुष्यतीत्येतन् धर्मतो नोपपद्यते १०२ नाध्यापनाद्याजनाद्वा गृहीताद्वा प्रतिग्रहात् दोषा भवति विग्राणाज्ज्वलना बुसमाहिते १०३ जीवितास्य मापन्नो योऽन्नमसि यतस्ततः आकाशमिव पकेन स पापेन लिप्यते १०४ अजीगर्तः सुतं हतुमुपासप हसुक्षितः न चालिप्यत पापेन क्षत्यतीकारमाचरेत् १०५

गंगारथोदकादिना दुष्यतीत्येतन् शास्त्रस्थितानोपपद्यते यस्मात् १०२ नाध्यापनादिति ब्राह्मणानामापदि गृहीताध्यापनया जनप्रतिग्रहे र्धर्मो न भवति यस्मात् स्वभावतः पवित्रत्वेनाग्न्युदकतुल्यास्ते १०३ जीवितेति यः प्राणास्यं प्राप्तः प्रतिलोभजादन्नमश्नाति सोऽत रिक्षमिव कर्दमेन पापेन संबध्यते अत्र परकृतिरूपोऽर्थवादः १०४ अजीगर्त इति अक्षिरजीगर्तोरथो बुसक्षितः सत्पुत्रं शनः शोफनामानं संपंक्तीतं यदोगोशतलप्रायविशमिना मूलाहतुं प्रचक्रमेन च क्षत्यतीकारार्थं तथा कुर्वन् पापेन लिप्तः एतच्च वद्धं ब्राह्मणेभ्यः नः शोफास्यनेषु व्यक्तमुक्तम् १०५

श्वभांसाभिनि वांमदेवाव्यक्रधिर्हर्षाधर्मज्ञः स्फुधार्त्तः प्राणत्राणार्थंश्चभांसांस्त्वादितु भिच्छन्द्दोषेणानलितवान् १०६ प्ररद्वाजः
इति प्ररद्वाजव्युत्पत्तिः महातपस्वीपुत्रस्माहितोभिर्जनेनवेअरण्येउषित्वाकस्तोडितोदधनाभस्तस्थोबद्धोर्गःप्रतिगृहीतवान्
१०७ स्फुधार्त्तइति अविर्विश्वाभिर्त्रोधर्मार्थमज्ञः स्फुलीडितः चंडालहस्ताद्दुहोलाकुक्कुभजधनमांसंभक्षितुमध्यवसितवान् १०८
प्रतिग्रह्यादिति गृहीतानामव्यथापनयजनप्रतिग्रहाणामध्यात्वाह्युगस्यासत्प्रतिग्रहोनिष्ठः परलोकेनर्कहेतुः ततश्चापदि
प्रथमन्निदिताथापनयजनयोः प्रवर्तितव्यतदसंभवेत्सत्प्रतिग्रहद्वयं परमेतन् अत्र हेतुमाह १०९ यजनेति याजनाथापने
आपद्यनापदिचउपनयनसंस्कृतात्मनोर्हिजातीनामैवभिर्यतेप्रतिग्रहपुनर्निष्ठजानेः शूद्रादपिक्रियतेतस्मादसौताभ्यागार्हितः ११

श्वभांसाभिच्छन्द्दार्त्तोऽनुधर्मार्थमविवक्षणाः प्राणानांपरिक्षार्थं वामदेवोनलितवान् १०६ प्ररद्वाजः स्फु
धार्त्तस्तप्तपुत्रोविजनेवने बद्धोर्गःप्रतिग्रहाहृद्दोस्ताक्षणांमहातपाः १०७ स्फुधार्त्तश्चानुसंभ्यागाहिश्वा
भिर्त्रःश्वजाधनीम् चंडालहस्तादायधर्मार्थमविवक्षणाः १०८ प्रतिग्रहाद्याजनाद्वातथैवाध्यापनादपि
प्रतिग्रहः प्रत्यवरः प्रत्यविप्रस्यगार्हितः १०९ याजनाध्यापनैरित्युक्रियेतसंस्कृतात्मनाम् प्रतिग्रहस्तुकि
यतेमूद्रादव्यात्यजन्मनः ११० अपहोमैरपैत्येनोयाजनाध्यापनैः कृतम् प्रतिग्रहनिमित्तं तु त्यागनतप
सैवच १११ शिलोच्छ्रमव्याददीतकिंश्रीजीवन्यतस्ततः प्रतिग्रहाच्छिलः श्रयास्ततोऽप्युच्छः प्रशस्यते ११२
सीदद्भिः कुप्यमिच्छद्भिर्दूनवापृथिवीपतिः याव्यः स्यात्तन्नातके विप्रैरदित्सस्त्यागमहति ११३

णादसस्त्यतिग्रहयाजनाध्यापनैर्यदुपपन्नं तस्याचश्रितप्रकरणेवक्ष्यमाणक्रमेण जपहोमैर्नश्यति असत्यतिग्रहजनिं पुनः प्रतिग्रह
हीतव्यत्वागेनभांसंगोष्ठेपयः पीलेत्येवमादिवक्ष्यमाणतपसाऽपगच्छति १११ शिलोच्छेति ब्राह्मणः स्वहृत्साऽजीवनस्यतस्ततो
पिशिलोच्छ्रगृणहीनात् ननुतत्संभवेभूत्प्रतिग्रहं कुर्यात्प्रसात्प्रतिग्रहोऽस्ति शिलः प्रशस्तः संजयति कानेकधान्योन्नयनं शि-
लस्ततोऽप्युच्छः श्रेष्ठः एकैकधान्यादिगुडकोच्चयनमुच्छः ११२ सीदेति स्नातकैर्ब्राह्मणैर्पनामांवातधर्मार्थं कुटुंबावसादगच्छद्भिः

स्तवर्णरजतव्यतिरिक्तं धान्यवस्त्रादिकुप्यधनं यागाद्युपयुक्तं हिरण्याद्यपि आपत्यकरणास्तत्रियोष्युत् शस्त्रवर्तनोयाचितव्यः स्यात्
 पृथ्यदातुं चेच्छिनिष्कपणलेनावधारितः सत्याज्यो न यावन्नीप इत्यर्थः मेधातिथिगोविंदराजौ तु त्यागमहतीति तत्स्य त्यागो न वस्तव्यमिति
 व्याचक्षते ११३ अरुणं चेति अरुणमनुससस्यं क्षेत्रं तत्कृता दुससस्यात्यातिग्रहदोयराहितं तथा गोछागमेषादिरपयधान्यसिद्धार्थी
 नोमध्यात्पूर्वपूर्व अदुष्टम् ततश्चैषां पूर्वपूर्वसंभवे परः परोक्षेयः ११४ ससेति दयाद्याः सप्तधनं गमाः यथा धनाधिकारं धर्मदानपेतास्त
 त्रदायो न्वयागतपनलाभो निध्यादेः मेध्यादिलव्यस्य च ऋयः प्रसिद्धः एते त्रयश्चतुर्णामपि वर्णानां धर्म्याः जयधनं विजयत्वेन क्षत्रि
 यस्मपर्म प्रयोगो ह्यस्यादिपनस्य कर्मयोगश्चरूपिवाणिज्येणैव प्रयोगो वैश्यधर्मो सत्यनिग्रहो ब्राह्मणस्य धर्म्यः एवं चैतेषां धर्मलवच
 नादेतदभावे अन्येषां नापदिहितेषु एतनिकर्मकग्रवर्तितव्यं तदभावे चापदिहितेषु प्रकृते शिष्ये तदर्थमिति दितोच्यते ११५ विद्येति आ

अरुणं च कृतास्त्रे त्रदौ रजाधिकमेव च हिरण्यं धान्यमन्मन्च पूर्वपूर्वमदोपवत् ११४ सप्तवित्तागमाध
 म्यादायालाभः ऋयः प्रयुक्तः कर्मयोगश्च सत्यनिग्रह एव च ११५ विद्याशिल्पं भृतिः सेवागोरक्ष्यवि
 पणिः क्षुधिः धृतिर्भक्ष्यकुसीदं च दशजीवनहेतवः ११६ ब्राह्मणः क्षत्रियावापि हृद्भ्यैव प्रयोजयेत्
 कामतुल्यमुभयार्थं दद्यात्सापीयसे इत्येकम् ११७ चतुर्थमाददानोपि क्षत्रियो भागमापदि प्रजारक्षेत्
 परशक्त्या किंन्विषात्मिति मुच्यते ११८

पक्षकरणाज्जीवनहेतव इति निर्देशात् एषां मध्ये यथा ह्यस्यायस्यानापदि न जीवन्तया
 तस्यापद्यप्यनुज्ञायते यथा ब्राह्मणस्य भृतिर्मेकादि गंधर्वशिल्पादावपि ज्ञेयं विद्यावेदविद्याव्यतिरिक्तवेदातर्कविषापनयनादिविद्या
 सर्वयाभापदि जगनार्यन्तु ध्यति शिल्पगंधर्वशुक्त्यादिकरणं भृतिः प्रैव्यभावेन चेतनग्रहणं सेवापराज्ञा संपादनं गोरक्ष्यपशुपाल्यं
 विपिनिर्णिग्याकृषिः संप्रकृता एतिः संतोषः तस्मिन्सति अत्यकेनापि जीव्यते मेध्याभिज्ञासमूहः कुसीदं ह्यध्याधनमयोगः स्वयं
 कृतोपि इत्येभिदं गभिरापदि जीवनीयम् ११६ ब्राह्मण इति ब्राह्मणः क्षत्रियावापि हृद्भ्यादि धनमापद्यपि न प्रयुजीत किंतु निरुद्ध
 कर्मणापर्मार्थमनुकल्पितया ह्यस्यामप्युजीत इदानीं राज्ञा मापद्धर्ममाह ११७ चतुर्थमिति राज्ञो धान्यादानमष्टम इत्याद्युक्तं स

आपदिधान्यादेश्चतुर्थमपि भागं करार्थं गृणहन् परयाशक्त्या मजारक्षण अधिककरग्रहणपायेन न संबध्यते कस्मात्सुनरापद्यपिरा-
जोपिरक्षणमुच्यते यस्मात् ११८ स्वधर्म इति राज्ञः शत्रुविजयः स्वधर्मो विजयफलं युद्धमित्यर्थः मजारक्षणममुक्तः यदिकुतश्चिद्भयं
स्यात्तत्तदानसुद्धपराङ्मुखो भवेत् एवंच शस्त्रेण वैश्यान् दस्युः शस्त्रात् भयो रक्षितान् भयो धर्मादनपेतमासपुरुषैर्बलिमाहारयेत्कोसो बलिस्त-
माह ११९ धान्यदति धान्ये विंशउपचये वैश्यानामष्टमभागं तुल्कनाहारयेत् धान्यानां द्वादशोपि भागउक्तः आपद्यमष्टमउच्य-
ते अत्यन्तापदि प्रागुक्तं चतुर्थो वेदितव्यः तत्रापि विंशं ग्राह्यं तथा हि बल्यादीनां कार्यापिणस्थानानां विंशति तमं भागं तुल्कं गृह्णीया-
त्तत्रापि पचाशदग आदेशो राजापशुहरिण्ययोरित्यादि पंचाशदगउक्तः आपद्यं विंशउच्यते तथा शूद्राः कारवः सूयकारादयः
शालिनः तस्मादयः कर्मणो बोधोपकुर्वन्ति न तु तेभ्य आपद्यपिकरो ग्राह्यः १२० शूद्रस्त्विति शूद्रो ब्राह्मणसु शूषया जीवन्त्यादि हनि-

स्वधर्मो विजयस्तस्य नाहवे स्यात्स गच्छुः खः शस्त्रेण वैश्यान् रक्षित्वा धर्म्यमाहारयेद्वलिम् ११९ धान्ये
ष्टमं विंशं तुल्कं विंशं कार्यापिण्यवमम् कर्मपिकरणाः शूद्राः कारवः शालिनस्तथा १२० शूद्रस्तु हन्ति-
माकाक्षन् क्षत्रमाराधयेद्यदि धनिनं वाप्युपागच्छेव श्यशूद्रो जिजीविषेत् १२१ स्वर्गाद्यसु भयार्थं
वा विमानाराधयेत्तुभः जातं ब्राह्मणशब्दस्य साहस्यकृतकृत्यता १२२ विप्रसंवेव शूद्रस्य विशिष्टं कर्म
कीर्त्यते यदतोऽन्यदिदं कुरुते तद्वत्स्यस्य निष्फलम् १२३ प्रकल्यता तस्य ते हन्तिः स्वकुटुंबाद्यथा हतः श-
क्तिचावेक्ष्य दास्य च भृत्यानां च परिग्रहम् १२४

माकांक्षेत्तदा क्षत्रियं परिचर्य न दप्तावेधनिनं वैश्यं परिचर्य जीवितुमिच्छेत्
हि जाति सुशूषणा सामर्थ्यं तु भारुक्ता नि कर्मणि कुर्यात् १२१ स्वर्गार्थमिति स्वर्गप्राप्त्यर्थं स्वहन्ति लिप्सा र्थं वा ब्राह्मणानेव शूद्रः परिचरे-
तस्माज्जातो ब्राह्मणाभितोयमिति शब्दो यस्य शाकपाथिवादि त्वात्समासः सास्यशूद्रस्य कृतकृत्यता तद्वापदेशतया असौ कृतकृत्यो
भवति यत एवमतः १२२ विप्रेति ब्राह्मणपरिचर्येव शूद्रस्य कर्मतरेभ्यः प्रकृष्टं कर्म शास्त्रेऽभिधीयते यस्मादेतद्वातिरिक्तं यदसौ कर्म-
कुरुते तदस्य निष्फलं भवतीति पूर्वस्तस्यार्थं न स्वन्यनिवृत्तये पाकयद्वादीनामपि तत्तस्य विहितत्वात् १२३ प्रकल्येति तस्य परिचार .

द्रस्यपरिचर्यासामर्थ्यं कर्मात्साहेयुत्रांशदिभर्तव्यपरिमाणं चावेक्ष्यते ब्राह्मणेः स्वगृहादनुस्फुज्जोविकाकल्पनीया १२४ उच्छिष्ट
 भिति तस्मै प्रकृताश्रितशूद्राय प्रकृतावशिष्टान्नं ब्राह्मणेर्देयं एवं च न शूद्राय गतिदद्यात् न किञ्छिष्टमित्यनाश्रितशूद्रविषयमवतिष्ठ
 तेन स्माज्जीर्णविरूपासारधान्यज्जीर्णविरूपपरिच्छदोस्मै देयः १२५ न शूद्र इति लशकनादिभक्षणेन शूद्रेन किञ्चित्पातकं भवति न तु ब्र-
 ह्मवधादावपि अहिंसासत्यमित्यादेः श्रुतवर्ण्यसाधारणत्वेन विहितत्वात् न चाप्युपनयनादिसंस्कारमर्हति नास्याग्निहोत्रादिधर्मैश्च
 धिकारोस्ति अभिहितत्वात् न च शूद्रविहितत्वात्पाकयज्ञादिधर्मादस्य विषयः एवं चास्य सर्वस्य सिद्धाद्यत्वात् अयं श्लोक उक्त राशे वादः
 १२६ धर्मेति ये पुन शूद्राः स्वधर्मवैदिनो धर्ममाभिकामास्त्रैर्वर्णिकानामाचारमभिषिद्धमाश्रिताः ते नमस्कारेण भ्रमेण पंचयज्ञान्म
 हापयेदिति याज्ञवल्क्यवचनात् नमस्कारभ्रमेण न भ्रान्तिरहितं पंचयज्ञादिधर्मास्तुर्वाणान् प्रत्यवयति रव्यातिचलोकेलभते १२७

उच्छिष्टमन्नं दातव्यं ज्जीर्णाभिवसनानि च पुलाकाश्चैव धान्यानां ज्जीर्णाश्चैव परिच्छिदाः १२५ न शूद्रे पा
 तं कं किञ्चिन्न च संस्कारमर्हति नास्याधिकारो धर्मस्ति न धर्मास्य निषेधनम् १२६ धर्मैस्सिं वस्तुधर्मज्ञाः
 सतायुतमनुष्ठिताः मन्त्रवर्ज्यन्मदुव्यतिप्रशसायामुवति च १२७ यथायथा हि साहसं हतमातिष्ठत्यनस्तू-
 यकः तया तये मन्त्रासु च लोकाभ्यां त्वनिर्दिनः १२८ शक्तेनापि हि शूद्रेण न कुर्याद्यधनसंचयः शूद्रो हि ध-
 नमासाद्य ब्राह्मणानववाधते १२९ एतच्चतुर्णां वर्णानामापद्धर्माः प्रकृतिताः यान्सम्यगनुतिष्ठता
 व्रजन्ति परमारातिम् १३०

यथेति परगुणानिंदकः शूद्रो यथायथा हि जात्याचारमभिषिद्धमनुतिष्ठति न यातथा जनेन
 निर्दितादहलोके उत्कृष्टः स्मृतः स्वर्गादिलोकं च प्राप्नोति १२८ शक्तेनापीति धनजनिसमयेनापि शूद्रेण पोष्यवर्गसि चर्द्धनपंचय-
 सादृशत्वादाधिकबहुधनसंचयोन कर्त्तव्यः यस्मात् शूद्रो धनं प्राप्य शास्त्रानभिज्ञत्वेन धनमदात्तु शूद्रायाश्चाकरणात् ब्राह्म-
 णानेव पीडयतीत्युक्तस्यानुवादः १३१ एते इति अमी चतुर्णां वर्णानां आपद्यंतुष्वेयाधर्मोक्ता यान्सम्यगाचरंतो विहितानुष्ठाना-
 न्निषिदाः नानरणाच्च निष्पापतथा ब्रह्मज्ञानलाभेन परमारातिं मोक्षलक्षणालभन्ते १३० ७३ ७३

एवधर्मेति 'अयंचतुर्णां वर्णानामन्वारः समग्रतः कथितः अंतर्जल्येप्रप्रायश्चित्तानुष्ठानं श्रममभिधास्यामि १३१ इति श्रीकुल्लुक
सप्तद्विरचित्तायामन्यथे सुक्तावल्योदशमोऽध्यायः १० ६३ ६४ ६५ सांत्तानिकमिति नवैतामिति नन्वतः परमं प्रवक्ष्यामि
प्रायश्चित्तविधिं श्रममिति प्रायश्चित्तस्य वक्तव्यतया प्रतिज्ञातत्वात् सांत्तानिकादिभ्यो देयमित्यादेः कः प्रस्ताव उच्यते दानेनाकार्यकारिण
इति प्रागुक्तत्वात् दानेन वधभिर्जोक्तं सर्पादीनामशत्रुवन्नित्यादेभ्य वक्ष्यमाणत्वात् प्रकृतप्रायश्चित्तार्थकदानपात्रोपन्यासः प्रकृतोपयुक्त
एववर्णोपमधर्मादिव्यतिरिक्तप्रायश्चित्तादिनैमित्तिकधर्मकथनार्थत्वाच्चाध्यायस्य अन्यस्यापि नैमित्तिकधर्मस्यात्रोपन्यासो युक्तः २
प्रयोजनत्वाद्द्विराहस्यसांत्तानिको विवाहादर्थोपस्यमाणो अवश्यकर्तव्योतिष्ठोमादिघातविकीर्णः अध्वगः पांथाः सर्ववेदसः कृतसर्वस्व
दक्षिणविश्वजित्पागा विद्यागुरोर्ग्रासच्छादनादर्थः एवं पितृमात्रार्थविपिस्वाध्यायार्थत्वाध्यायार्थ्यनकालीना छादनाद्यर्थं ब्रह्मन्वा

एवधर्मविधिः कृत्स्नभ्यानुवर्ण्यस्य कर्तितः अतः परमं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं सुप्रसूतम् १३१ इति-
मानवेधमं शास्त्रेष्टगुणोक्तायां साहित्यायां दशमोऽध्यायः १० ६३ ६४ सांत्तानिकं वक्ष्यमाणं
मध्यगं सर्ववेदसम् गुणवर्धयितुं मात्रैस्त्वाध्यायश्च्युतापिनः १ नवैतान् रस्नातकान्विद्याद्ब्राह्मणान्धर्म
भिक्षुकान् निःस्वैभ्यां देयमेतैभ्यो दानं विद्याविशेषतः २ एतेभ्यो हि हिजांश्चेभ्यो देयमन्नसदक्षिणम् इ
तरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नां देयमुच्यते ३ सर्वस्वान्निराजानुयथाहं प्रतिपादयन् ब्राह्मणान्वेदविदुषोय
ज्ञार्थं च वेदक्षिणाम् ४ कृतदारोऽपराधान् भिक्षित्वा योधिगच्छति इति मात्रां फलतस्य द्रव्यदातुस्तु-
मेततिः ५

शुद्धपताणयोगी एतान्धर्मभिक्षाशीलान् रस्नातकान् जनीयात् एतेभ्यो निर्दनेभ्यो गोहिरण्यादिद्वय
तद्विदानं विद्याविशेषानुस्त्वपेण दद्यात् १ २ एतेभ्य इति एतेभ्यो न वब्राह्मणश्चेभ्यो अंतर्वेदिसदक्षिणमन्नं दातव्यम् एत
द्यातिरिक्तेभ्यः पुनः भिक्षुन बहिर्वेदि देयत्वेनोपदिश्यते धनदाने त्वनियमः ३ सर्वेति राजाधुनः सर्वस्वान्नमिमाणि मुक्तादीनि यागोपयो
ग्यानि च दक्षिणां धनं विद्यानुस्त्वपेण वेदविदो ब्राह्मणान् स्तीकारयेत् ४ कृतेति यः सभार्यः संतत्यर्थीदिनिमित्तं तरेणापरान्दान-
यान् भिक्षित्वा करोति तस्य रतिमात्रं फलं धनदातुः पुनस्तदुत्पन्नान्यपत्यानि भवंतीति निदानतिशयः नैवेदियेन धनं याचित्वा न्यो विवाहः

कर्त्तव्यं नाप्येवंविधाय नियमतो धनं देयमिति ५ धनानीति धन्नानि गोष्ठूहिरण्यादीनि शक्त्यनक्तिभेणेवा ह्यणे बुवेदो बहुविविक्तेषु पुत्रकलाधवसक्तेषु प्रतिपादयेत्तद्वाचस्वर्गप्राप्तिर्भवतीति ६ यस्येति यस्यावश्यप्यप्रणार्थवर्षत्रयपर्यन्तं तदधिकं वा भक्तदिस्वात्सुक्यात्म्यसौम्यागं कर्त्तुमर्हति नित्यस्य पुनर्यथा कथंचिदवश्यकर्त्तव्यत्वात् नार्थनिषेधः अतएव समांते सौमिकैर्मन्त्रैर्विरतिनित्यविषयत्वमुक्तवान् ७ अतइति त्रैवार्षिक्यनादित्यधने सति यः सौम्यागं करोति तस्य प्रथमसौम्यागो नित्योपिन संपन्नो भवति स ततो द्वितीययागं काम्यः ८ शक्तइति यो बहुधनत्वाद्दानशक्तः सन् अवश्यप्रणयेयं पितृमात्रादिज्ञातिजनैर्दोगत्यात् दुःस्वोपेतं स नित्यशौर्यमन्यस्योददाति स तस्य दानविशेषो धर्मप्रतिरूपको ननु धर्म एव मध्यापातो मधुरोपक्रमः प्रथमं यथा शक्तरत्नात् विषास्वादभ्या

धनानितुं यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् वेदवित्कं विविक्तेषु ग्रेत्यस्वर्गसम्भ्रुते ६ यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पयसि षट्सृष्टृत्तये अधिकव्यापिविद्येत स सौम्यापातुमर्हति ७ अतः स्वर्गाय सिद्ध्ययः सामपि ब्रतिहिजः सपीतसौमपूवापिन न स्याभातिरूपलम् ८ शक्तः पूजने दानास्वजने दुःस्वजीविनि मध्यापातो विषास्वादः सधर्मप्रतिरूपकः ९ षट्सुतानासु परोधेन यत्करोत्यौर्ध्वदहिकम् तद्बहुत्वस्वरसोदकजीवतश्च मृतस्य च १० यज्ञश्चेत्यतिरुद्धः स्यादेकैनागोनयज्वनः ब्राह्मणस्य विशेषपणधार्मिकसति राजनि ११ यो वैश्यः स्याद्बहुपशून्हीनः क्रतुरसौमपः कुटुंबात्तस्य तद्द्व्यभाहरेद्यज्ञसिद्धये १२

तेन रक्तफलत्वात् तस्मादेतन्नकार्यम् ९ षट्सुतानां भिति पुत्रदाराद्यवश्यमर्त्तव्यपाठनेन यत्पारलौकिकधर्ममुन्वादानादिकरोति तस्य दातुर्जीवितो मृतस्य च तद्दानं दुःस्वफलं भवतीति पूर्वीकीर्त्यादिदृष्टार्थदानप्रतिषेधः अयं तद्दृष्टार्थदानप्रतिषेधः १० यज्ञश्चेति यो वैश्य इति क्षत्रियादेर्धनमानस्य विशेषतो ब्राह्मणस्य यदि यज्ञ इतं रागसंपन्नो स त्यामेकैनागो न संपूर्णः स्यात् तदा यो वैश्यो बहुपञ्चादिधनः शक्यश्चादिरहितो असौमया जीतस्य गृहात्तदगोचितं द्रव्यं बलेन चौर्येण वाहरेत् एतच्च धर्मप्रधाने सति राजनिकार्यं स हि शास्त्रार्थमनुतिष्ठन्तं निगृह्णाति ११ १२ आहरेदिति यज्ञस्य द्विधांगवैकल्ये सति तानि त्रीणि चांगानि द्वेवांगे वैश्यादलाभे सति निर्विशकं शूद्रस्य गृहात् बलेन चौर्येण वाहरेत् य

स्माच्छूद्रस्य कृत्विदपि यज्ञसंबन्धो नास्ति न यज्ञार्थं धनं शूद्रादिभ्यो भिक्षेतेति वक्ष्यमाणप्रतिषेधः शूद्राद्यान् न स्यन्तु वल्लग्रहादेः
 १३ यदिति योनाहिनाग्निः गोशतपरिमाणधनआहिताग्निर्वाऽसौ मया जीगोसहस्रपरिभितधनः द्वयोरेपि गृहाभ्यां प्रकृतमगद
 यंत्रयं वाशीघ्रं ग्राह्येण न द्राप्यामा हरणीयं ग्राह्येण क्षत्रियाभ्यामपि ग्राह्येण आहरेत् क्षत्रियस्य तु अदस्तु स्विहर
 णं निषेधयिष्यति १४ आदानेति प्रतिग्रहादिना आदाने धनग्रहणं नित्यं स्यात्सौ आदानं नित्यः ग्राह्येणः तस्मादिष्टापूर्तं दानर-
 हितात् यज्ञांग्रहयन् यार्थं याचनायां कृतायां अदत्तो बलेन चौर्येण वा हरेत् तथा कृते अपहर्तुः स्यातिः प्रकाशते
 ष्टुमेति १५ तथैवेति सायं मातृजीनोपदेशात् त्रिरात्रोपवासं च तेन चतुर्थेऽहनि प्रातः सप्तमे भक्ते दानादि धर्मरा
 मर्थे चौर्यादिना हर्तव्यम् १६ खलादिति धान्यादिमर्दनस्थानां स्तेनाद्वा गृहादायतो वा अन्यस्मात्स देशात् धान्यं हीनकर्मसंबधि

आहरेत्त्रीणि वा हेवाकामं शूद्रस्य वेभ्यः न हि शूद्रस्य जनेषु कश्चिदस्ति परिग्रहः १३ योनाहिताग्निः
 शतरुरथप्वाचमहस्रगुः तयोरेपि कुटुंबाभ्यामाहरेद्विचारयन् १४ आदानं नित्यं च्चादातु राहरेदम-
 यच्छतः तथा यशोस्य प्रथमे धर्मश्चैव प्रवर्द्धते १५ तथैव सप्तमे भक्ते भक्तानि षडनभता अभ्यस्तन-
 विधानेन हर्तव्यं हीनकर्मणः १६ खलास्तेनाद्गारादायतो वाप्युपलभ्यते आख्यातव्यं तु तत्तस्मै पृच्छ
 तेषादिपृच्छति १७ ग्राह्येण स्वर्न हर्तव्यं क्षत्रियेण कदाचन दस्तु निश्चि योस्तु स्वमजीवन् हर्तुमर्ह-
 ति १८ योऽसाधुभ्योऽर्थमादाय साधुभ्यः संप्रयच्छति सकृत्वा ह्रुवमात्मानं सतारयति तावुभा १९

लभ्यते न तो हर्तव्यं यदि वा सौ धनस्वामी पृच्छति किं निमित्तं कृतं इति पृच्छते निमित्तं चौर्यादेर्वक्तव्यम् १७ ग्राह्येणोति-
 पि निमित्तेषु क्षत्रियेण ग्राह्येण स्य धनं ततो पृच्छत्वा तत्र हर्तव्यं समानन्यायतया तु वैश्यशूद्राभ्यां उत्क-

रुहृदिहिताननुष्ठापिनोः पुनर्ग्राह्येण क्षत्रिययो रत्यंतापादि क्षत्रियो हर्तुमर्हति १८ योऽसाधुभ्य इति यो हीनकर्मदि स्यः उ-
 त्कृष्टेभ्योऽभिहितेषु निमित्तेषु उत्कृष्टं यं ज्ञागादि साधनं कृत्वा साधुभ्य उत्कृष्टेभ्य च त्विगादि स्यो धनं ददाति स यस्याप
 हरति तद्दुरितं नाशयति यस्मै तद्ददाति तद्दौर्गत्याभिधातादित्येव दानव्यात्मानमुदुप कृत्वा दुःखान् मोचयति १९ छ. छ.

यद्भनमिति यज्ञशीलानां यद्भनं तद्वागादौ विनियोगात् देवसंविदां सोमन्यते यागादिभूत्यानां तु यद्भृत्यं तद्भर्मविनियोगाभावादासुरस्य
मुच्यते अतस्तदप्यपहृत्यागमपादनात् देवसंवन्यम् २० नतस्मिन्निति तस्मिन्नुक्तनिमित्ते चैर्यवत्कारं कुर्वणे धर्ममधुनोरा
जादं लन्नुक्यति यस्माद्वाशोमूढलाद्वाह्मणः क्षुधावसादमाप्नोति ततश्च २१ तस्येति तस्य ब्राह्मणस्यावश्यमपरायणपुत्रादिवगताला
श्रुताचारोचिततदनुकूपावृत्तिं कल्पयेत् २२ कल्पयित्वेति अस्य ब्राह्मणस्य जीविकाविधायशत्रुचौरादोः सर्वतोरक्षयेत् यस्माद्वा
ह्मणाद्रक्षितानस्य धर्मपङ्क्त्यांगमाप्नोति २३ नयज्ञार्थमिति यज्ञसिद्धये धनं ब्राह्मणः कदाचिन्मूढाद्याचेत् यस्माच्छूद्राद्यानि
त्यायज्ञकुर्वाणो भूतश्च डालाप्रवृत्तिं अतो याचननिषेधान्मूढादयान्ति तोपस्थितयज्ञार्थमप्यविरुद्धम् २४ यज्ञार्थमिति यज्ञसिद्धय

यद्भनं यज्ञशीलानां देवसंविदां हि दुर्बुधाः अयज्वनां तु यद्विदमासुरसं तदुच्यते २० नतस्मिन्धारयेदं
धर्मिकः प्रथिवोपतिः क्षत्रियस्य हि वालि स्याद्वाह्मणः सीदति क्षुधा २१ तस्य मृत्युजनज्ञात्वा स्वकुटु
बान्महोपतिः श्रुतशीले च विज्ञायति धर्म्याप्रकल्पयेत् २२ कल्पयित्वाऽस्य वृत्तिं चरस्तेन समततः रा
जा हि धर्मपङ्क्त्यागतस्मात्वाप्नोति रक्षितम् २३ नयज्ञार्थं धनं मूढादिभ्यो भिक्षेत कर्हिचित् यजमानो हि भि
क्षित्वा च डालः प्रेत्य जायते २४ यज्ञार्थं मर्थं भिक्षित्वा योनसं वयं यच्छति स्याति मासतो विप्रः काकतावा
शतं समाः २५ देवसं ब्राह्मणस्ववालभेनोपहि नस्तियः स पापात्मा परलोके गुह्योच्छिष्टेन जीवति २६
इष्टिर्वैश्वानरी नित्यन्निर्वपेदब्दपथ्ये कुसानां पृथुसोमानान्नि कृत्यार्थं मसं भवे २७ आपत्कल्येनया
धर्मं कुरुते नापदिहिजः सनाभोति फलं तस्य परत्रेति विचारितम् २८ धंधं नया चित्वा योजे सर्वन्ना विनियुक्ते

सशतं वर्षाणि भासत्वं काफलं वाप्राप्नोति २५ देवस्वमिति प्रतिमादिदेवतार्थं सुखं धनं देवस्वं ब्राह्मणस्वंच यो लोभादपहरति स पा
पस्वभावो जन्मान्तरे गुह्योच्छिष्टेन जीवति २६ इष्टमिति समाप्ते वर्षे हिताय वर्षस्य मृत्तिरशब्दपर्ययचैत्रसुक्तादिवर्षमवृत्तिः तत्र सं
स्ये वैश्वानरी भिक्षं विहितसोमयागासं भवेत्तदकरणदोषनिर्हरणार्थं सर्वदा मूढादित उक्तधनग्रहणरूपामिष्टिकुर्यात् २७ आपदि
ति आपदि हि तेन विधिनार्योऽनापदि धर्मानुष्ठानं हिजः कुरुते तस्य तत्परलोके निष्फलं भवतीति मन्यादिभिर्विचारितम् २८ ७९

विद्येति विद्येदेवात्येदेयैः साधैश्चतथाहविभिर्ब्राह्मणैर्भरणाद्भौतैरापत्कमुख्यस्य विधेः सोमादेर्वैश्वानर्यादिः प्रतिनिधिर-
नुष्ठितोऽसौमुख्यसंभवेकार्यः ननुमुख्यसंभवे २९ प्रभुरिति योमुख्यानुष्ठानसंपन्नः सन् आपद्दिहितेन प्रतिनिधिना अनुष्ठानं-
करोति तस्य दुर्बुद्धेः पारलौकिकं अप्सु दपक्षुपं प्रत्यवायपरिहारार्थं फलं च न भवति आपत्कल्येन यो धर्ममित्यनेनोक्तमप्येतत् शास्त्रा-
दराधनुनरुच्यते ३० नेति धर्मज्ञो ब्राह्मणः किंचिदप्यपकृतन्नराज्ञः कथयेत् अपितु स्वशक्त्यैव वक्ष्यमाणभिचारादिनापका-
रिणोभ्युत्थान् निगृणहीयान् नतश्च स्वकीयधर्मविरोधादपहृष्टापनाधकरणे सत्यभिचारादिनदोषायेत्येवं परमतमेतत् न त्वभि-
नारोविधीयते राजनिवेदनं वा निषिध्यते ३१ स्ववीर्यादिति यस्मात्त्वसामर्थ्याद्वाजसामर्थ्याच्च पराधीनराजसामर्थ्यापेक्षया

विन्दैश्च दुर्बुद्धैः साधैश्च ब्राह्मणैश्च महविभिः आपत्कमरणाद्भौतैर्विधेः प्रतिनिधिः कृतः २९ प्रभुः प्रथम-
कल्पस्यार्थाः नुकल्येन वृत्तते न सापराधिकतस्य दुर्भते विद्यते फलम् ३० न ब्राह्मणो वेदवृत्त किंचिद्राज-
निधर्मवित् स्ववीर्येण वतान् शिष्यान् मानवानपकारिणः ३१ स्ववीर्याद्वाजवीर्यञ्च स्ववीर्यबलवत्तरम्
तस्मात्त्वेनैवं वीर्येण निगृणहीयादरीन् हिजः ३२ श्रुतीरथर्वीगिरसीः कुयादित्यविचारयन् वाक्यशस्त्र-
के ब्राह्मणस्य तेन हन्यादरीन् हिजः ३३ क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदुपदमात्मनः धनेन वैश्यशूद्रौ तु जपहो-
मो हिजोत्तमः ३४ विधाता शासितावकाभौ ब्राह्मण उच्यते तस्मै नाकुशलं ब्रूयान्नस्यु फागिरमीरयेत् ३५

मर्थमेव स्वाधीनत्वाद्दलीयः तस्मात्त्वेन वीर्येणैव शत्रून् ब्राह्मणो निगृणहीयात्तत्किं स्ववीर्यमित्याह ३२ श्रुतीरिति अथर्ववेद-
गिरसीर्दृष्टाभिचारश्रुतीरविचारयत्कुर्यात् तदर्थमभिचारमनुमितिषेत् इत्यर्थः यस्मादभिचारमत्रोच्चारणात्मिका ब्राह्मणस्य वागेव
शस्त्रकार्यकरणात् शस्त्रेन ब्राह्मणः शत्रून् हन्यात् ३३ क्षत्रिय इति क्षत्रियः स्वपौरुषेण शत्रुतः परिभ्रवलक्षणात्मात्मन आपदन्नि-
स्तरेत् वैश्यशूद्रौ पुनः प्रतिकर्त्तुं धनदानेन ब्राह्मणस्त्वभिचारात्सर्वेभ्यो होमैः ३४ विधातेति विहितकर्मणामनुष्ठानावुपशिष्या-
दानाशास्ताप्राप्यजिज्ञासिधर्माणां वाक्सावर्कभूतभैशीप्रधानो ब्राह्मण उच्यते तस्मै निगृह्यतामयमित्येवं अनिष्टन्नभूयात् नानाव्याक्रो-

शंवाचं चारुं दंडधिरुं दंडरूपांतस्योच्चारयेत् ३५ नवैदंति कन्या अनुदापितरूपातथा अल्पाध्यायि मूर्खव्याध्यादिपीडितापुनीताः
 श्रोतान्सायं मातर्होमान् कुर्तुः हावयेदिति प्रसक्तवयं कन्यादीनां प्रतिषेधः ३६ नरक इति एते कन्यादयो होमकुवणान्नरकगच्छति
 यस्य तदग्निहोत्रं मतिनिधिस्तु पेणकुर्वीतसोऽपि नरकगच्छति तस्मात् त्र्योतकर्म प्रवीणः सप्तस्वेदाध्यायी होतकर्म्यः ३७ राज्ञाप
 त्यमिति आधाने राजापत्यमभ्यं प्रजापतिदेवनाकं धनसंपत्तौ सत्यां ब्राह्मणो दक्षिणामदत्त्वा कृते व्याधाने अनाहिताग्निर्भवति आधा
 नफलं नलभते तस्मादाधाने अभ्यदक्षिणा दद्यात् ३८ पुण्यानीति अस्थागान् शी कृतं द्रियः यज्ञव्यतिरिक्ता नितीर्यथात्रादौ निक
 र्मीणि पुण्याभिकुर्वीत न तु शास्त्रोक्तदक्षिणातोऽल्पदक्षिणैर्यजेत यज्ञोपकारार्थत्वाद् दक्षिणायाः स्वल्पेनाप्युद्देगादिदोषनिषेधार्थ

नवैकन्या नयुवतिर्नोल्पविद्यो न पालिशः होता स्यादग्निहोत्रस्य नार्त्तानां संस्कृतस्तथा ३६ नरके हि पतंत्येते
 जुहुतः सच यस्य तत् तस्माद्दूतान् कुशलो होता स्याद्देदपारगः ३७ प्रजापत्यमदत्त्वा भुवग्न्याधेयस्य दक्षिणा
 म् अनाहिताग्निभयति ब्राह्मणो विभवे सति ३८ पुण्यान्यन्याभिकुर्वीत अदधानो जिते द्रियः न त्वल्पदक्षिणी
 यैर्दोषैर्जने ह कथंचन ३९ इन्द्रियाणि यशः स्वर्गमायुः कीर्तिं प्रजाः पशून् हं त्वल्पदक्षिणो यज्ञस्तस्यान्नाल्प
 नो यजेत् ४० अग्निहोत्र्यपविद्याग्नीन् ब्राह्मणः कामकारतः चाद्रायणचरेन्मासवीरहत्यासमं हितत् ४१
 येऽमूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते कमलिजस्तो हि मूद्राणां ब्रह्मवादिसुगर्हिताः ४२

भिदं वचनम् ३९ इन्द्रि
 याप्तीति ऋक्षरादीनि द्रिद्रियाणि जीवतः स्व्यातिरूपं यशः स्वर्गायुषी मृतस्य स्व्यातिरूपां कीर्तिमपत्यानि पशून् भाल्यदक्षिणो य-
 ज्ञः नाशयति तस्मादल्पदक्षिणादानेन यागं न कुर्यात् ४० अग्निहोत्रीति अभिहोत्री ब्राह्मणः इच्छातोऽग्निभुसायमातर्होमान् कृत्वा
 मासंचाद्रायणचरेत् यस्माद्दीरः पुत्रः तस्याहत्याहननंतस्तुल्यमेतत्तथाचश्रुतिः वीरहृवाएष देवानां भवति योऽग्निमुद्रासयते अन्येतुमा
 समपविध्यैति समर्थयंति ४१ येऽमूद्रादिति येऽमूद्रादधिगम्यार्थं याप्यसामान्याभिधानेन याचनेन वा अर्थस्वीकृत्य दृष्ट्याग्न्युपसो विना
 भित्तियस्यमाणलिगादाधानपूर्वकमग्निहोत्रमनुतिष्ठंति तेऽमूद्राणामेव याजकाः न तु ते पातल्लभ्यवति ततस्ते वेदवादिषु निर्दिताः ४२

तेषामिति तेषांभूदधनाहिताग्निपरिचरिणांमूर्च्छाणांमूर्च्छिपादंदलाभूद्रः तैर्नदानेनसततंपरलोकोदुःखेभ्योभिस्तरतिननुयज-
मानानांफलमवर्ति ४३ अकुर्वन्मिति नित्यंयद्विहितंसंध्यापासनादिनैर्भित्तकचशिवस्पर्शदोस्मानादितदकुर्वन्तथाप्रतिषिद्धं हिं-
सायनुतिष्ठन्विहितनिषिद्धेषु अत्यंतासक्तिं कुर्वन्नरोभुव्यंजातिमानं प्रायश्चित्तमर्हति नन्विद्विषयार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतद्
निनिषेधात् निर्दिष्टपदेनैव प्रसक्तश्चेद्विषयार्थेषुपिसंगृहीतं अतः दृष्टकृन्वक्तव्यं उच्यते अस्थस्नातकमत्रेषु पाठात्तत्रव्रतानीमानि
धारयदिल्लपक्रमान्नायं प्रतिषेधः किंतु व्रतविधिः तद्वत्कुर्वन्निहितं कर्म त्यनेनैव शासलात्पृथक् कृन्वक्तव्यमिति चेन्न स्नातकेतरविषय-
त्वेनास्यसविषयत्वात् ४४ अकामतदिति अनुद्धिः कृतेपापे प्रायश्चित्तं प्रवर्तनीत्याहुः पंडिताः एके पुनराचार्याः कामतैः कृतेपापे प्रायश्चि-
तं प्रवर्तनीत्याहुः एतच्च पृथक् सुत्याभिधानं प्रायश्चित्तगौरवार्थं श्रुतिनिर्दर्शनादिति इन्द्रोयतोन्सालादुक्तेष्वः प्रायच्छन्तमस्मीला

तेषांसततमज्ञानांष्टवलाग्न्युपसोविनाम् पदामस्तकमाक्रम्य दानादुर्गाणिसंतरेत् ४३ अकुर्वन्निहितं
कर्म निर्दिष्टतचसमाचरन् प्रसक्तश्चेद्विषयार्थेषु प्रायश्चित्तीयतेनरः ४४ अकामतः कृतेपापे प्रायश्चित्तवि-
द्वेषुधाः कामकारकृतव्याहुरकस्मृतिनिर्दर्शनात् ४५ अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासेन सुहृति काम-
तस्तकृतं मोहात् प्रायश्चित्तैः पृथग्विधैः ४६ प्रायश्चित्तीयताप्राव्यदेवात्सर्वकृतेनवा नसंसर्गव्रजेत्सद्भिः
प्रायश्चित्तोऽकृतेर्द्विजः ४७

वागोत्सवदत्तसमजायतिमुपाधाय तस्मात्तमुपह्वंयं प्रायच्छादिति अस्थार्थः इन्द्रोयतोन्सालादु-
दत्तवान्सप्रायश्चित्तार्थं प्रजापतिसमीपं मरुमतत्स्यै प्रजायतिरूपहृत्वरत्यं कर्म प्रायश्चित्तं दत्तवान् अतः कामकारकृतप्य-
तम् ४५ अकामतइति अनिच्छातः कृतं पापं वेदाभ्यासेन रूढ्यतिनश्यति वेदाभ्यासेनेतिकामकृतविषयप्रायश्चित्तापेक्षया लघु-
प्रायश्चित्तोपलक्षणार्थं प्रायश्चित्तांतरेणापि विधानात्सारादेषादिव्यासूदतया पुनरनिच्छातः कृतं नानामकारैः प्रायश्चित्तैर्विद्याधनत-
योभिः सुलभ्यतीति गुरुप्रायश्चित्तपरं अतः पूर्वोक्तस्यैवायमव्याहारः यद्यपि अधिकारनिरूपणं यकृतप्रायश्चित्तं त्वनंतरं वक्ष्यति तथा-
प्यज्ञानात्सुप्रायश्चित्ताधिकारी ज्ञानात् गुरुप्रायश्चित्ते अधि क्रियत इति अधिकारिभिरूपणमेवेदम् ४६ प्रायश्चित्तीयतामिति

देयात्प्रमादादत्यशरीरकृतेन पूर्वजन्माजितदुष्टकृतेन क्षययोगादिभिः सृजितेन प्रायश्चित्तीयतां प्राप्य अकृते प्रायश्चित्ते साधुभिः सह-
याजनादिनासंसर्गनिगच्छेत् ४७ इहेति इहजन्मनि निषिद्धाचरणैः केचित्पूर्वजन्मकृतैः दुष्टस्वभावामनुभूयाः कौनरव्यादिकरूपविप-
र्ययं प्राप्नुवन्ति ४८ स्रवणेति पिशुन इति अन्नहर्तेति एवं कर्मैति ब्राह्मणसुवर्णचौरैः कुस्तिन्नरवत्वं प्राप्नोति निषित्यस्मरापः श्यावदंत-
तां ब्रह्महास्यशरीरित्यंशुक्रमायागामाधिकोपमेहनत्वं पिशुनो विद्यमानदोषाभिधायी दुर्गंधिनासत्वं अविद्यमानदोषाभिधायको दुर्ग-
ंधिशुखत्वं धान्यचौरैः गहीनत्वं धान्यादेरपद्रव्येण मिश्रणकर्त्ता अतिरिक्तागल्यं अन्नचौरो मंदानलत्वं अन्ननुज्ञाताभ्यामी मूकत्वचर-
चौरैः श्वेतकुट्टलम् अभ्यचौरैः रंजितं एवं बुद्धिवाक्यस्फुटञ्च विकलाविकृत रूपाः साधुविगर्हिताश्च प्राजन्माज्जितोपफ्रक्तदुष्टकृत

दोषहर्त्तामवेदयः काणो निर्वापकस्तथा हिंसाकृत्भिः सदायोगीवातांगः पारदारिकः

इह दुश्चरितैः केचिकेचित्पूर्वकृतेस्तथा प्राप्नुवति दुष्टमानो नरारूपविपर्ययम् ४८ स्रवर्णचौरैः कौन-
रव्यस्मरापः श्यावदंतताम् ब्रह्महास्यशरीरित्यंशुक्रमायागामाधिकोपमेहनत्वं पिशुनो विद्यमानदोषाभिधायी दुर्गंधिनासत्वं अविद्यमानदोषाभिधायको दुर्ग-
ंधिशुखत्वं धान्यचौरैः गहीनत्वं धान्यादेरपद्रव्येण मिश्रणकर्त्ता अतिरिक्तागल्यं अन्नचौरो मंदानलत्वं अन्ननुज्ञाताभ्यामी मूकत्वचर-
चौरैः श्वेतकुट्टलम् अभ्यचौरैः रंजितं एवं बुद्धिवाक्यस्फुटञ्च विकलाविकृत रूपाः साधुविगर्हिताश्च प्राजन्माज्जितोपफ्रक्तदुष्टकृत

सः ५३

शेषेणोत्पादने ४९ ५० ५१ ५२ चरितेति यस्मादभिष्टुजमनाशितमेनोयेस्ते अभिष्टुतैः सः अकृतप्रायश्चि-
त्ताः परलोकोपफ्रक्तदुष्टकृतशेषेण निर्दोषगणैः कुनसित्वादिभिर्जायते तस्माद्विशुद्धये पापनिर्हरणार्थं प्रायश्चित्तं सदा कर्तव्यं एवं भि-
न्नेषु होतोति तत्तनोभित्तिकमात्रं प्रायश्चित्तं किंलभिष्टुतैः स इत्कपादानात् तत्थाविशुद्धये चरितव्यमित्युपदेशात् पापक्षयार्थिना-
वाधिकारः तथा हि प्रायश्चित्तं हि चरितव्यमिति विधावधिकारापेक्षया फलमात्रे निर्देशादतिरात्रिसन्त्रया येन श्रूयमाणमेव विशुद्धय-
इति फलमधिकारिविशेषणं युक्त इमं मेवार्थं स्फुटयति याज्ञवल्क्यः विहितस्थानानुष्ठानान् निर्दितस्य च सेवनात् अनियुक्ताच्चैद्रियाणा-
नरः पतनमृच्छति तस्मात्तेनेह कर्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये पतनमृच्छति पापं प्राप्नोतीत्यर्थः विशुद्धये पापविनाशाय बहून्यवर्ग

गान्धोराचनृनृकान्याप्यतल्लयान् संसाराव्यतिथिपन्थे महापातकिनस्त्रिभानित्यादिनामहापातक्यादीनान्तरकादिभ्रातिवृत्त्यतिनन्त-
नैमिषिकमात्रलेभायश्चित्तानांसंगच्छते तस्माद्ब्रह्मवधादिजनितापक्षयार्थिनैवप्रायश्चित्तविधाधिकारइतिज्ञेयम् ५३ ब्रह्महस्येति
ब्राह्मणप्राणवियोगफलकोव्यापारोब्रह्महत्या नचसाक्षादन्यस्वामिसिज्यतेतथागोहिरण्यग्रहणादिनिमित्तकार्यकस्यापितदुद्देशेन-
ब्राह्मणभरणेब्रह्महत्यानन्वेवमिषुकारस्यापीषूत्सादनहारेणतथावध्यस्यापिहंतृगतमन्यूत्सादनहाराब्रह्महत्यास्यात् उच्यतेशास्त्रो-
पस्यब्राह्मणहंतृत्वप्रतीयतेसएवब्रह्महताअतएवशान्तातपः गोभूहिरण्यग्रहणैस्त्रीसंबंधकृतेऽपिवा यमुहिरण्यलज्ज्याणांस्तमाहुर्ब्र-
ह्मपातकृपंचान्यापिशस्त्रीयाण्येवब्रह्मवधमिभित्तानिज्ञेयानि तथारागात्तद्ब्रह्मत्यामादाद्वात्सतःपरतएववा ब्राह्मणयानयेद्यस्त-
तमाहुर्ब्रह्मघातकइति प्रयोजकस्यापिहंतृत्वशस्त्रीयम् तथानिषिद्धस्तरापानब्राह्मणस्तवणहिरण्यगुरुभार्यागमनएतेष्वसहसंभारः

ब्रह्महत्यास्तरापानंस्तेयगुरुर्वृणागमः महांतिपातकान्याहुः संसर्गश्चापितैः सहः ५४ अनृतंचसमुक्त-
चैराजगाभिवृषैरुनम् गुरोश्चालोकनिबधः समानिब्रह्महत्याया ५५ ब्रह्माइत्येतावेदनिंदाकोटसाक्ष्य-
स्तद्दूषः गार्हतानाद्ययोजधिः स्तरापानसमानिषट् ५६ निक्षेपस्यापहरणनराश्वरजतस्यच षड्भि-
वज्रमणीनांचरुक्मंस्तेयसमस्मृतम् ५७ रेतःसैकः स्वयोनीषु कुमारीष्वत्यजास्तच सरव्युः पुत्रस्यच-
स्त्रीषु गुरुतल्पसमविदुः ५८ संवत्सरेणपत्नीदित्येतानि महापातकान्याहुः महापातकंज्ञाचयंवस्यमाणस्योपपातका-

दि संज्ञालाघवार्थम् ५४ अनृतमिति जात्युत्कर्षनिमित्तमुत्कर्षप्राधन्यथा ब्राह्मणो ह भितिअब्राह्मणोब्रवीतिराजनिवास्तेनादीनां-
परेषांभरणफलकदोषाभिधानगुरोश्चानृतानांभिशंसनंतथाचगोतमः गुरोरनृतानांभिशंसनमितिमहापातकसमानीति एतानि ब्रह्महत्या-
समानीति ५५ ब्रह्माइत्येतेति ब्रह्मणअधीतवेदस्यानभ्यासेनविस्मरण असत्तास्त्राअयणेनवेदकुत्सनंसाक्ष्येभृषाभिधानं
ब्राह्मणस्यवधः निषिद्धस्यलक्षणादेर्महर्षणअनाद्यस्यगुरोधादेरदनम् मेधातिथिस्तन्मोक्षतइति संकल्ययदुज्यतेतदनाद्यमित्या-
चष्टे एतानिस्तरापानसमानि ५६ निक्षेपइति ब्राह्मणसर्वणव्यतिरिक्तनिःक्षेपस्याहरणंतथाभनुव्यतुरगरूप्यभूहिहोरकमणीनांह-
रणंसत्तवर्गस्तेपसुल्यम् ५७ रेतःसैकइति सौंदर्यमगिनीचंडालीसखिपुत्रभार्यास्तवपुत्रभार्यास्तयोरेतःसैकस्तगुरुभार्यागमनसमानमाहुः एतेषा

भेदेन समीकरणं यद्येन समीकरणं तस्य तेन प्रायश्चित्तार्थं यत्कोटसाध्यं स ह्यथोः सन्नापान समीकरणं ब्रह्महत्या प्रायश्चित्तं व स्यति त
 द्विकृत्यार्थं यत्पुनर्योरीक निर्वेधस्य ब्रह्महत्या समीकृतस्य पुनरुपरि द्वा ब्रह्महत्या प्रायश्चित्तनिर्देशः समीकृतानां न्यून प्रायश्चित्तं भव
 तीति ज्ञापनार्थं तथा च लोके राजसमाः स विवदत्सुते विवस्य न्यूनं तैव गम्यते अत्रोपदेशिक प्रायश्चित्ते अतिदिश्यातां प्रायश्चित्तं तन्मूने-
 प्रायश्चित्तं समीकृतानां इदानीं सुपपातकान्याह ५८ गोवध इत्यादि परि विवितानुजेनोदति कन्याया दूषणमिति ज्ञायतेति स
 र्वेति इधनेति अनाहितेति धान्येति गोहृन्ननं जानिकर्म दुष्टानां याजनं परपत्नीगमनं आत्मविक्रयः भ्रातृपितृगुरूणां च सुभूषाद्यकरणं
 सर्वदा ब्रह्मपुत्रत्यागः भवेदगिस्मरणं ब्रह्मोद्वेगं तेत्यनेनोक्तत्वात् अनेन स्वस्मार्तस्य त्यागः श्रौतानां भग्नि होत्र संयोग इत्यादिनां प्रागुक्तं निष्ठ
 त्तस्य च संस्कारभरणाद्यकरणं कर्तव्यं सा आदौ विवाहे कृतेनैव स्य परि वितित्वं भवति दाराग्नि होत्र संयोग इत्यादिनां प्रागुक्तं निष्ठ
 स्य परि वेत्तुत्वं तथैव कन्यायादानं तयोरेव विवाहो मादिरागे चार्त्तिज्यं कन्यायामैक्यन वर्जं मंगुली मस्ते पादिनाः दूषणं रतः सेकं पर्वत
 मैथुनेषु रतः सेकः स्वयोनीषु कुमारी चेत्यजासुच इत्युक्तत्वात् यतिविदं वृद्धिजीवनं ब्रह्मचारिणो भैथुनं तडागोद्यानं भार्यापत्यानां विक्र

गोवधोऽयाज्य संयाज्य पारदार्यात्मविक्रयाः गुरुभ्रातृपितृत्यागः स्वाध्यायान्योः सुतस्त्वच ५९

पः यथा कालमुपनयनं ज्ञात्वा तथान्नोक्तं अत ऊर्ध्वं त्रयोप्येतैयथा कालमसंस्कृताः इति बांधवानां पितृव्यादीनां अमनुद्यतिः प्रतिनि
 यतयेत न ग्रहणपूर्वकमध्यापनं प्रतिनियतं वेतनमदानपूर्वकमध्ययनं च अविक्रध्यादीनां तिलादीनां विक्रयः स्रवणीद्युत्पत्तिस्थानेषु राज्ञा
 मया अधिकातः महतां भवाहमतिबंधहेतूनां सेतुबंधादीनां भवत्तेन औषधानां जातिमात्रादीनां हिंसनं एतच्च ज्ञानपूर्वकाभ्यासक्रियायां-
 प्रायश्चित्तगोरेवात्पत्तुल्लूजानां औषधानां भित्तादिना वक्ष्यति तत्संक्रिंसाया प्रायश्चित्तलाघवाद्वाय्वीदित्वाणां वैश्यात् कृत्वा तदुप-
 जीवनं श्रेणादिपदेनानपराद्धस्य भारणं मंत्रौषधिवानवशीकरणं पाकादिदृष्टप्रयोजना र्थमात्रमेव दृक्षच्छेदं न अनातुरस्य देवपित्रासु हे श
 मन्तरेण पाकाद्यनुष्ठाननिर्दितां न्यस्य लक्षणदेः सकृदनिच्छया भक्षणं इच्छा पूर्वकाभ्यासभक्षणेषु पुनर्गीहितानां धर्मोर्जगिधिरित्युक्तत्वात्
 सत्यधिकारे अन्यथा न संवर्णादन्यस्य सारद्वयस्यापहारणं ऋणानां च ऋणिभिर्कृपावान्नसे जायते न दनं पकरणं श्रुतिस्मृतिविरुद्धं शा
 स्त्रविषयं नृत्यगीतवादित्रोपसेवं धान्यताम्रलोहादेः पशूनां च चौर्यो हजालीनां पीतमद्यायाः स्त्रिया गमनं स्त्रीभूद्वैश्यस्य भ्रियहननं अ

दृशार्थकर्मभावसुद्धिः एतत्सत्येकमुपपातकं बांधवत्याग इत्यनेनैवमात्रादीनां त्यागात्तोष्यथावचननिर्वाहं गितुं व्यादि बांधवत्यागेनाव-
श्यमेवमापश्चिन्तितं किंतु मात्रादित्यागायाश्चित्तात्तन्ममापिभवति ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ माह्यणस्ये
ति ब्राह्मणस्य देवदहं स्नादिना पीडा क्रियायदतिशयदुर्गंधितयाऽग्नेयं लज्जपुषादितस्य मद्यस्य चाग्नाणं कुटिलत्वं कतापु सिचमुखा
दीर्घैश्चुनदत्येतत्सत्यं कञ्जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ६७ स्मरति गर्दभतुरगोऽश्मृगहस्ति छागमेधमस्तस्य सर्पमहिषाणां प्रत्येकं वधः संकरीकर-

परिवृत्तिना तु जेनो दे परिचेदनमेव च तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ६० कन्याया दूषणं चै
व वात्सुर्ध्वग्रतत्पपनम् तडागारा मद्गाराणामपत्यस्य च विक्रयः ६१ ब्राह्मता बांधवत्यागाभृत्याध्यापन-
मेव च भृताच्चाध्ययनादानमपण्यनान्च विक्रयः ६२ सर्वाकरेऽप्यधीकारो महायज्ञप्रवर्तनम् आत्माथै च क्रियारंभो
नारच्याजीवोऽभिचारो मूलकर्म च ६३ इधनार्थमस्युकाणां दुर्भागा मवपातनम् आत्माथै च क्रियारंभो
निदितान्नादनतया ६४ अनाहिताग्नितास्तथ मृणानामनपक्रिया असञ्छास्त्राधिगमनकोशोल
व्यस्य च क्रिया ६५ धान्यकुल्यपशुस्तेयमद्यपश्चानिर्वेषणम् स्त्रीभूद्विद्वत्तत्रवधो नास्ति वयचोप-
पातकम् ६६ ब्राह्मणस्य रुजः कृत्यायातिरुद्धेयमद्ययोः जैस्त्यचमैश्चुनपुसिजातिभ्रंशकरं स्मृतम् ६७
खराश्चोऽश्वमृगभानामजाविकवधस्तथा संकरीकरणं ज्ञेयमनाहिमहिषस्य च ६८ निर्दितभ्यो धना-
दानवाणिज्यं भूदुस्रं वनम् अपात्री करुणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ६९ कृमिकीटवयो हत्यामद्यानु
गतं भोजनम् फलार्धः कुकर्मस्तेयमपेयं च मलावहम् ७० एतान्येनां सिसर्वाणि यथोक्ता निवृथक्पृथक्
ज्ञेयं वनरपक्षितानि सस्यद्भिर्बोधत ७१ गं ज्ञेयम् ६८ निर्दित इति अग्रतिशयत्वात्तदनेभ्यः प्रतिग्रहोवाणिज्यं भूदस्य परिच-

र्य्यं अनुताभिधानं इत्येतत्सत्येकमपात्रीकरणं ज्ञेयम् ६९ कृमिर्नास्ति रुमयः कृद्गन्तवः तेभ्य ईषत्स्थूलाः कीटाः तेषां वधः पक्षिणां
गतं यज्ञेयमपि शाकाद्येकत्रिण्ण्डकादौ कृत्वा मर्दनेन सहानीतं तस्य भोजनम् मेधातिथिस्तु मद्यानुगतमद्यसंस्पृष्टमाह तन्मन्त्रत्रयाय
रवात्फलकाष्ठपुष्पाणां चैवैष्येऽत्योऽपचयेऽपि अत्यंतं वै कुर्व्ये एतत्सत्येकमलिनीकरणम् ७० एतानि च हत्यादीनि पापानि भे-

देनयथोक्ताभिर्यथैवं त्रैतः प्रायश्चित्तकूपैर्नश्यंतैतानि शृणुत ७१ ब्रह्महेति यो ब्राह्मणं हतं वांस्वर्गने कुटो कृत्वा हतस्य शिरः कपालं
 दग्धावे अन्यस्यापि निहंत कृत्वा अरण्ये यो ह्यसु गच्छतः तापनिर्हरणाय द्वादश वर्षाणि वसेत् तत्र तं कुर्यात् अत्रापि कृतवपनो निवसेदिति व-
 स्यति अर्जुनोक्ता अग्निविशेषाद्वाः तथान्वयमः सप्तागाराण्यपूर्वाणि यान्यसं कल्पितानि च संविशन्तामि शानके विधूमे श्रुतकल्पने मू-
 णमेदेहि मे भिक्षामेनो विरव्याप्य संचरेत् एककालं च रेद्वै स्स तदलब्धो दं कृषिनेत् अपंच द्वादश वर्षाधिकविधिः ब्राह्मणस्य दानं कृतं ब्रा-
 ह्मणवधे इयं विश्रुतिरुदितामप्याकामतो ह्यिति वस्यमाणत्वात् द्वादशत्रियैश्च स्मृताणां तु क्रमेणैतं द्वादश वर्षाधिकं दिगुणं त्रिगुणं
 चतुर्गुणं च द्रष्टव्यम् यथोक्तं भविष्यपुराणे दिगुणाः द्वादत्रियानां तु वैश्यानां त्रिगुणाः स्मृताः चतुर्गुणास्तद्भूद्राणां पर्वदुक्ताम हस्त्यनाम्
 पर्वदुच्यव्रतं प्रोक्तं शब्दये पापकर्मणाम् यावद्भिर्ब्राह्मणे ब्राह्मणानां सप्तातनो दिगुणैः क्षत्रियाणां द्रष्टव्यव्यवहारदशनाद्याः सप्ताभ्य-
 वेचि शृणुणे वैश्यैर्वैश्यानां चतुर्भिः शूद्रैः शूद्राणां भित्तिसमाचक्षत्रियादीनां त्रयाणां व्रतं मापि दिगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं भित्तयः एतानि च म-

ब्रह्महाहा दशसभाः कुटो कृत्वा वने वसेत् भैसायात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरौ व्यजम् ७२ लक्ष्यं शस्त्र-
 मृतावास्या हि दुर्वा भिच्छयात्मनः मास्यं दात्मानमग्नौ वा समिदं भिरवाक् शिराः ७३

निगुणवत्कृतनिगुण ब्राह्मणहननविषयत्वेन भविष्यपुराणे व्याख्यातानि हंता चेत्तु गणवान्वीर अकामान् निगुणो हतः कर्तव्याभि मनुक्त-
 नि कृत्वा वै आश्चमेधिकम् ब्रह्महाहा दशाब्दनि कुटो कृत्वा वने वसेत् गच्छेदयं मृत्युं यवापि अकामा त्रिगुणे हते जातिशक्तिगुणापेक्ष-
 क इति कृतं तथा अनुबर्धादिविज्ञाय प्रायश्चित्तमकल्पयेत् इति विशवाभि च वचनात् प्रायश्चित्ताधिक्यमूहनीयम् कामं कृते तु ब्राह्मणव-
 धे हिगुणं ब्रह्मवधप्रायश्चित्तं चतुर्विंशतिवर्षं तदा हागिराः अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं न कामतः स्यात्लकाम कृतं यदु हिगुणं बुद्धिपूर्व-
 के ७२ लक्ष्यमिति धनुः शराद्यामुधधारिणां ब्रह्मवधपापक्षयार्थमयं लक्षीभूत इत्येवं जानतां स्वेच्छया बाणलक्ष्यभूतो वा वनिष्ठेत् याव-
 न्मृतो मृतकल्यो वा विश्रुद्येन दाहयाज्ञवल्क्यः संग्रामे वा होलस्य भूतः क्रुदिय वा मुशान् मृतकलाः प्रहारात्ते जीवन्ती पिवि श्रुत्यति अ-
 ग्नौ मदीसे वा धो सुस्वस्त्री न्वारान् शरीरं माक्षिपेत् नथा प्रास्वेत यथा क्षियेते त्यापसं च वचनात् एवं प्रक्षिपेत् एतत्यायाश्चित्तं हयमनन्तरे-
 पस्यमाणं च जेतवांश्च मेधेनेत्येव प्रायश्चित्तं त्रयाभिदं कामतः क्षत्रियस्य ब्राह्मणवधविषयमनुष्ठेयं कामेवल्लिखितं यथा व्याख्याने प्राविष्य

पुराणे लक्ष्यं शस्त्रं मृतां वा स्यात् विदुषा भिच्छयात्मनः प्रास्येदात्मानमनौ वा स भिद्धे त्रिर वा कृशिराः यजेत याज्वमेधेन क्षत्रियो विप्रया-
तकः प्रायश्चित्तत्रयं स्येतत्सा त्रियस्य प्रकीर्तितम् क्षत्रियो निगुणो धीरं ब्राह्मणं वेदपारमम् निहत्या कामतो धीरं लक्ष्यः शस्त्रं मृतो भवेत्
न तु वेदविदं धीरं ब्राह्मणं चाग्निहोत्रिणम् निहत्या कामादात्मानं क्षिपेदन्नाव वा क्षिराः निगुणं ब्राह्मणं हत्वा कामतो गुणवान्गृहं यद्वा
वा अश्वमेधेन क्षत्रियो यो मदीपतिः ७३ यजेतेति यजेत वा अश्वमेधेनैत्यनंतरं व्याख्यातं स्वर्गितायाग विशेषेण गोसवेन वा अभिजिता वि-
श्वजिता वा त्रिवृता अग्निमृता वा याजयेत् एतां निचाज्ञानतो ब्रह्मवधे प्रायश्चित्ता निजैवर्णि कस्य विकल्पितानि तदुक्तं भविष्यपुराणे स्वर्गि-
ता देव्यद्वीर कर्मणां पृथनापत्ते अनुष्ठानं हि जातो नावधेत्समिति पूर्वके ७४ अथ निति वेदानां मध्यादेक वेद जप नृस्सत्याहारः संयतो द्वि-
यो ब्रह्म हत्यापापनिर्हरणायोजना शतं गच्छेत् एतदथ ज्ञानं कर्तुं जातिमात्रं ब्राह्मणवधे त्रैवर्णिकस्य प्रायश्चित्तं तत्रात्र भविष्यपुरा-

यजेत वा अश्वमेधेन स्वर्गिता गोसवेन वा अभिजिह्वजिह्वा त्रिवृताग्निमृतां पिवा ७४ जपन्वान्यत
मं वेदुषो जनानां शतं मजेत् ब्रह्म हत्यापनोदायमित्तमुद्दिश्यते द्वियः ७५ सर्वं सर्वं देविदुषे ब्राह्मणा यो प
पादयेत् धनवाजी वृक्षाया लगुहं वा स परिच्छदम् ७६ हविष्यं भूगां नुसरन्मतिस्त्रोतः सरस्वतीम् ज
पेद्वा निपताहारं त्रिवेदस्य संहिताम् ७७

गो अयमेव स्त्रोकः पठितो व्याख्यातश्च जातिमात्रं यदपि ग्रहं हन्यादमतिपूर्वं
क्रमं वेदं विच्चाग्निहोत्रं च तदा तस्य प्रवेदिदम् ७५ सर्वस्मिति सर्वसंवावेदविदे ब्राह्मणा यदद्यात् यावद्दूनं जीवनाय समर्थं गृहं वा गृ
होपयोगिपधनधान्यादियुतं अतः सर्वसंवा गृहवासं परिच्छदद्यात् जीवनायालमिति वचनात् जीवनपर्याप्तं सर्वस्व गृहं वा दद्यात् न ततो
ऽल्प एतच्च जातिमात्रं ब्राह्मणवधे ब्राह्मणस्य प्रायश्चित्तम् तथाच भविष्यपुराणम् जातिमात्रं यदा हन्यात् ब्राह्मणं ब्राह्मणो गृहं वेदा-
न्यासविहीनो वै धनवानग्निवर्जितः प्रायश्चित्तं न दाकुर्यादिदं पापं विशरस्ये धनवाजीवनायालगुहं वा स परिच्छदम् ७६ हविष्येति
नीचारादिह विष्यान्मत्ते जीविस्त्वातप्रसरणादारभ्य पृथ्विमादवस्त्रोतः प्रति सरस्वतीं यायात् एतच्च जातिमात्रं ब्राह्मणवधे ज्ञानपूर्वके
तथा भविष्यपुराणे जातिमात्रे हेतुविशेषे देवं द्रमति पूर्वकम् हंता यदा वेदहीनो धनेन च स वेदतः तदेतत्कल्पयेत्तस्य प्रायश्चित्तं निबो
धमे हविष्यसुकरे ह्यपि मतिस्त्रोतः सरस्वतीम् अथ वा परिमिताहारस्थान्मन्वेदसंहिताम् संहिताग्रहणान्पदक्रममव्युदासः

अत्रापिमाविष्यपुराणीयोविशेषः जातिमानंतुयोहन्त्यात्विमंत्वमतिपूर्वकम् ब्राह्मणोर्त्यंतगुणवान्तनेनेदंपरिकल्पयेत् अथैवा
 निपताहारं स्विर्वेदस्यसांहिताम् ऋचोयजुर्विषामानिजैविद्यात्यंस्त्रोक्तम् ७७ कतेति इदानींसमाप्ते द्वादशवर्षे इत्कपदेशात् द्वाद
 शवार्षिकस्यविशेषमाह लूनकेयनक्षमसुर्यो ब्राह्मणाहितैरतः गोब्राह्मणोपकारान् कुर्वन् ग्रामसमीपे गोष्ठपुण्यदेशाद्युहासूलान्यतम
 निवसेत् नवनेकुटीरुत्तेत्यस्यविकल्पार्थमिदम् ७८ ब्राह्मणार्थइति यज्ञांतद्वादशवार्षिकेतरान्युदकाहंसकाद्याकृतब्राह्मणस्यगो
 वीपत्रिजाणार्थमाण्यपित्सन्नब्रह्महत्यामुच्यते गोब्राह्मणानांतत परित्राणायासृतोपिमुच्यते ७९ अथइति स्तेनादिभिर्ब्रा
 ह्मणसर्वेस्तेऽपन्ह्यमाणेतदानयनार्थनिर्व्याजयथाशक्तिप्रयत्नं कुर्वन्तत्रत्रिवारान् युद्धं प्रवर्त्तमानो नानोतेपिसर्वस्वे ब्रह्महत्यापाप्नुव
 त्

कृतवापनोनिवसेद्ग्रामांतो गोत्रजोपिवा आश्रमेच ससमूलेवागो ब्राह्मणहितैरतः ७८ ब्राह्मणार्थेगवार्थे
 वासधः प्राणान्परित्यजेत् मुच्यते ब्रह्महत्यागोसागो ब्राह्मणस्यच ७९ त्रिवारं प्रतिरोद्धावासर्वस्व
 मवभित्यवा यिमस्यतन्निमित्तं वाप्राणालाभे विमुच्यते ८० एवंइदवतो नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः स
 माप्ते द्वादशवर्षे ब्रह्महत्यां व्यपीहति ८१ शिष्टावाभूभिर्देवानो न रदवसमागमे स्वर्गोऽवप्नुयस्मानो
 हयमेधे विमुच्यते ८२

मुच्यते अथवाप्रयमवारएवविप्रसर्वस्वंप्रदत्तं जिलाअर्पयति तयापिमुच्यते यद्वा धनापहारक
 स्तेनः स्वैमेव ब्राह्मणसंवर्द्धनमरणं प्रकर्त्तते न चादायाधपदत्तधनदानेन तं जीवयति तदायितन्मिभित्ततस्य प्राणालाभे ब्रह्महत्यापापा
 मुच्यते एतदितरप्रकारांतरेण तु रक्षणे गोसागो ब्राह्मणस्य चेत्यानुकृतिः ८० एवमिति एवमुक्तप्रकारेण सर्वदा नियमोपहितः स्त्रीसं
 योगादिभ्यस्त्य संयतमनाः समाप्ते द्वादशवर्षे ब्रह्महत्यापापनाशयति एवं ब्राह्मणस्य इत्यादिसर्वयज्ञांतद्वादशवार्षिकस्य बोद्धव्यम् ८१
 प्राच्छेति अथमेधे ब्राह्मणानां मृत्तिनां सत्रियस्य यजमानस्य समागमेषु ब्रह्महत्यापापशिष्टानि वेद्यं अवप्नुयस्मानो ब्रह्महत्यापा-
 पान्मुच्यन्ते द्वादशवार्षिकस्योपसंस्कृतत्वात् अंतर्जमेवेदं प्रायश्चित्तं तथान्यमपि व्यपुराणे यदा तु गुणवान्निमोहत्वा विप्रं तु निर्युणम्
 अकामास्तदागच्छेत्स्नानं चैवाश्रमेधिकम् गोविंदराजस्तु अश्रमेऽपि विवर्जितसकलप्रायश्चित्तं योपेत अस्य प्रकृत द्वादशवार्षिक

प्रायश्चित्तस्यानरागवपुश्चरान्तेनैव शक्तिरित्याह तदुक्तं मविष्यसुराणवचनविरोधान् ८२ धर्मेति यस्माद्ब्राह्मणो धर्मस्य कारणं
ब्राह्मणेन धर्मोपदेशोक्तते धर्मादुद्धानात्तत्रानास्त्याग्र्यान्तमन्वादिष्टिरुच्यते तांभ्यां ब्राह्मणस्तत्रियास्यां स मूलाग्रधर्मतरुनिधत्तेः तस्मान्नेषा
समागमे अन्धमेधेपापं निवेद्या च मृथ्यस्तान्तः शक्यं तोति अस्मै विरोधः ८३ ब्राह्मण इति ब्राह्मण इत्यन्तिमात्रेणैव किंपुनः शुनादिभिर्देवा
नामपि पूज्यः सततं मनुष्याणां लोकस्य प्रत्यक्षं सत्त्वं प्रमाणं तदुपदेशस्य प्रामाण्यात् यस्मात्तत्र वेद एव कारणं वेदमूलकलादुपदेशस्य यत एवम
तः ८४ तेषां भित्ति तेषां विदुषां ब्राह्मणानां मध्ये वेदज्ञास्त्रयोपि किं मुक्ताधिकाः यत्प्रापनिर्हरणाय प्रायश्चित्तं ब्रह्मः तस्यापि नाविश्रुद्धये भवति
यस्मादिदुषां चाक्मावयित्री ततश्च मकाशप्रायश्चित्तार्थं विदुषामपि परिषदस्वकार्यरिहस्य प्रायश्चित्ते पुनरेतन्नास्ति रहस्यत्वं विरोधान् ८५

धर्मस्य ब्राह्मणो मूलमग्रं रजन्त्युच्यते तस्मात्समागमे तेषां मेनो विस्वाय्यश्रुत्युति ८३ ब्राह्मणः सप्तवे
नैव देवानां मपि देवतम् प्रमाणं चैव लोकस्य ब्रह्मात्रेव हि कारणम् ८४ तेषां वेदविदो ब्रह्मयुक्तयोर्व्येनः
स्फुरिष्कृतिम् सातेषां पावनं यस्यात्पवित्रं विदुषां हि वाक् ८५ अतो न्यतममास्थाय विधिं विप्रः स
माहितः ब्रह्महत्याकृतं पापं व्यपाहत्यात्मवत्तया ८६

अत इति अस्मात्प्रायश्चित्तगणादन्यतमं प्रायश्चित्तं ब्राह्मणादिः
संयतमना आश्रित्य मशस्तार्थतया ब्रह्महत्याकृतं पापमप्रनुदति एतच्च ब्रह्मवधादिप्रायश्चित्तविधानं सकृत्पापकरणं विषयं पापावृत्तौ
त्वावर्तनीयं पनसिगुरुगुरुगुणिलघूभिर्दतिगोतमस्मरणान् पूर्णैवानस्यनस्त्रातद्ब्रह्महत्यामत्तचरेत् इति बहुभारणोप्रायश्चि
तबहुलस्य वस्यमाणत्वाच्च विधेः प्राथमिकादस्माद्द्वितीयो हि गुरुं स्मृतम् तृतीयो त्रिगुणभोक्त इति गोतमस्मरणान् गृहदाहादिनासु
गपदनक ब्राह्मणहने तु प्रविष्य पुराणीयो विशेषः ब्राह्मणो ब्राह्मणवीर ब्राह्मणो वा बहून्गृह निहत्सु गपदीर एकं प्राणांति कं
रेत् कामतस्तमं दाहेन्याद्ब्राह्मणान् स्मरसततम् तदात्मानं दाहेन्यौ विधिना येन तच्छ्रेण एतच्चाज्ञानविषयसर्वमेवेतत् तथा अक्रा
मनो यदा हन्यात् ब्राह्मणान् ब्राह्मणो गृह चरेदनेन त्यागोरेवावत्याणपरिणयम् एतच्चाज्ञानवधे प्रकृतत्वाद्गुणपन्थारणविषयं क्रम
भारणोतु विधेः प्राथमिकादस्मादित्यावृत्तिविधायकं वेदवचनात् ८६

हत्वेति प्रकृतत्वाद्ब्राह्मणगर्भविषयं स्त्रीपुंनपुंसकलेनाविज्ञातं सत्रियवैश्यचयागप्रवृत्तं हत्वा आत्रेयान्वस्त्रियं ब्राह्मणान् तथा त्रेयीच
 ब्राह्मणीभित्तियमस्मरणात् हत्वा ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं कुर्यात् आत्रेयीचरजस्वलाञ्जलुस्त्रातोच्यते रजस्वलाञ्जलुस्त्रातामात्रेयीभित्ति
 वसिष्ठस्मरणात् एवं चानात्रेयी ब्राह्मणीवधे त्रेयीवधोक्तं स्त्रीभ्युद्विष्टक्षत्रवध इति यच्चरश्लोके कृत्वा च स्त्रीसद्वद
 धमिति तदोहिताग्निब्राह्मणस्य ब्राह्मणीभार्याविषयम् तथा चार्गिराः आहिताग्ने ब्राह्मणस्य हत्वा पलोमनिदिताम् ब्रह्महत्याव्रतं
 कुर्यात् आत्रेयीभस्त्रयेव च ८७ उक्तेति हिरण्यभूष्यादियुक्तसाक्ष्ये अनृतसुक्ताशुरोश्च भित्त्याभिशापसुत्याद्यानिक्षेपं च ब्राह्मणसू
 र्यादिन्यद्रजतादिद्रव्यं सत्रियादेः सवर्णमपि चापहृत्य स्त्रीवधे च यथा व्याख्यातं कृत्वा भित्त्रं च ब्राह्मणहत्वा ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं कुर्या
 त् ८८ इयमिति एतत्सुप्रायश्चित्तविशेष उपदेशमन्तरेणाकामनो ब्राह्मणवधे अभिहितं कामतस्तु ब्राह्मणवधेनेयमिह कृतिः नैतल्या

हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् राजन्यवैश्यौ चैजानावात्रेयीमेव च स्त्रियम् ८७ उक्तं चैवानृतं
 साक्ष्यमतिरुध्य गुरुतया अपहृत्य च निःक्षेप कृत्वा च स्त्रीसद्वद्वधम् ८८ इयं विशुद्धिरुदिताम-
 माप्या कामतो ह्यजम् कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिनिविधीयते ८९ सारापीत्वा हि जामाहा दग्निवर्णा
 सारापिबेत् तथा सकार्ये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः ९०

यश्चित्तं किल तोहि गुणादि क्रमरणात् सकामिति प्रायश्चित्त-
 गौरवार्यं न तु प्रायश्चित्ता प्रार्थयम् कामतस्तं कृतं मोहान्तं प्रायश्चित्तैः पृथग्विधैः इति पूर्वोक्तविरोधात् ८९ सारापिबेत् साराशब्दः यैश्चैत
 मात्रेभ्यस्त्वो न तु गौडो माधीषु चित्तयानुगतैरुक्षुणाभावात्सत्ये कं च शक्तिरूपेण शक्तित्रयकल्पना गौरवप्रसंगात् गौड्यादिमदिरास्त्रगुणा
 हत्वापि साराशब्दप्रयोगोपपत्तेः अतएव सविष्यपुराणे सारापेक्षीमुख्योक्तानतस्यास्तितरे समे यैश्चाः पानेन नैतासां प्रायश्चित्तं निबो
 धत यमेनोक्तम् महाबाहोसभाः सर्वाभिदितामदयोगतः एतास्माभित्तिर्निरूपेक्षी एतासां गौडो माधीषैश्चीनां प्रकृतानां मध्ये यैश्ची-
 पानेन नैतासां प्रायश्चित्तं सारापीत्वा हि जामाहादिनिबोधतेत्यर्थः मुख्यां सारापेक्षीं रागादिव्यामूढतया हि जौ ब्राह्मणादिश्च पलाअग्नि
 वर्णसंस्कारापिबेत् तथा साराशरीरे निर्दग्धे सति हि जस्तस्मात्स्यापान्मुच्यते एतच्च गुरुत्वात् कामकारकतस्तस्य पानविषयम् तथा च दृढस्यतिः

सस्त्रापनेकामकृतेज्जलंतीतांविभिःक्षिपेत् सुरवेतयासानिर्दयोसृतःशब्दिमवाभुयात् ९० गोमूत्रमिति गोमूत्रजलगोक्षीराव्यष्ट
तगोभयरसानामन्यतममिन्स्पर्शकृत्वायावन्मरणंपिबेत् ९१ कणान्वेति अथवाविहृतवासाजटावान्सरामाजनचिन्हः सूक्ष्म
वयवान् आकृतैर्लतिलवामात्रावेकवारं संवत्समपर्यन्तं स्त्रापानपापनाशानार्थं भाक्षयेत् इदमबुद्धिपूर्वकं असुरव्यसरापानेदष्टव्यम् न
तुरगुणतरवैकल्पिकं लघुत्वान् ९२ मरेति यस्मान्दुलपिष्टसाध्यत्वात्समा अन्धमलमलशब्देन स्त्रपापमुच्यते तस्माद्वाह्येण क्षत्रियैश्वा
पेक्षीं स्त्रां न पिबेयुः इत्यनेन प्रतिषेधे साति एतदन्तर्क्रमे स्त्रापीलेति श्रायश्चित्तं अन्धमलानुवादश्चपेक्षीनिषेध एव स्फुटः त्रैवर्णिकस्य मनुने
वोक्तः ९३ गोदीति शराडेन कृतासागोदी एव पिष्टेन कृतापेक्षीमधुः तत्तदुच्येः कृतासामाध्यो एव त्रिः प्रकरा सराजा

गोमूत्रमग्निवर्णवापिवेदुदकमेव वा पयो घृतं वा मरणाद्गोशब्दसमेव वा ९१ कणान्वाभक्षयेदब्दपिण्या
कवासकृन्निशि सुरापानापस्तुत्यर्थं बालवासाजटीध्वजी ९२ सरावेमलमन्नानापापमाचमलमुच्यते त
स्माद्वाह्येण रजन्यौ वैश्यश्च न स्त्रा पिबेत् ९३ गोदीपिष्टे च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा मरु यथैवैकतथा
सर्वानपातव्याह्रिजोत्तमैः ९४ यक्षरक्षः पिशाचान्धमद्यं मांसं सरासवम् तद्वाह्येण न भोज्यं देवानाम-
भ्यताहविः ९५

रासास्मिन्निबोधनमितरस्त्रापेक्षयाद्वाह्येण तस्य गोदीयाध्योपानेयायाश्चित्त गोप्यार्थम् यथावैकापेक्षीसु
सस्त्रापूर्ववाक्यनिषिद्धत्वात् त्रैवर्णिकस्यापेक्षया तथा पूर्वगोदीमाध्योच्चक्षिजोत्तमैर्नपातव्या ९४ यक्षेति मद्यमत्र निषिद्धपेक्षीगोदीमा
ध्योच्यति पिक्तं न विधेयं चोद्ध्यं तात्याह लुलस्तः यानसद्वाक्षमाध्योक्त्वा जूरं तालमैक्षवम् माध्वीकुंदां क्रमादीकमैरेयन्नाभिरकेरजम्
सामान्यानि ह्रिजातीनां मद्यान्येकादशैव च द्वादश लुलस्तु शराभद्यं सर्वेषामभयमस्तु तम् मांसं च प्रतिषिद्धं सराचन्मिषकाशयोक्ता अस्त्युत इ
ति भास्येनोभयानामवस्था विशेषः मद्यः कृतसंसाधनो संज्ञातमद्यस्वभावः यमधिकूल इदं लुलस्त्योक्तमायश्चित्तम् द्वाष्टे स्फटं कं सरजूरपन
सादेश्ययो रसः सद्योजातं तु पीत्वा तु व्यहन्क्षुद्गो ह्रिजोत्तमः एवं मद्यादि च लुष्टयं यक्षरक्षः संबन्धेन ततस्तद्वाह्येण देवानां हविर्भक्षय
तानाशिनयम् निषिद्धायाः स्त्राया इहोपादानं यक्षरक्षः पिशाचान्ननयानि दार्थम् अत्र केचिद्देवानामभ्यताहविर्निति पुलिगमिदं शा-

ब्राह्मणस्य पुंसां यमधमप्रतिषेधो न स्थिरा इत्याहुः तदसन् पतिलोकं न सायाति ब्राह्मणो यासु सतां पिबेत् इहैव सायनी गृध्रां मूकरी चो
 पजायते इति याज्ञवल्क्यादिस्मृतिविरोधात् ९५ अमेध्य इति ब्राह्मणो भक्ष्यपानमदभूदबुद्धिः सन् अशुचौ वापते तं वेदवाक्यं वा उच्चार
 येत् ब्रह्महत्याधकार्यं कुर्यात् अतस्ते न भक्ष्यपानं कुर्याति पूर्वस्यैवालुवादः ९६ यस्येति यस्य ब्राह्मणस्य कायगतं ब्रह्मजीवात्प्राप्तं क
 वारमपि भक्ष्येनाप्यन्येन याचैकवारमपि यो ब्राह्मणो भक्ष्यपित तस्य ब्राह्मण्यव्यपेति भूदनां समाभोगेति तस्मान्मद्यं सर्वथैव न पातव्यं ९७
 एवेति इदं स्नापनं नित्यपापस्य नाना प्रकारं प्रायश्चित्तमभिहितं तस्मात्परं ब्राह्मणं सर्ववर्णहरणपापस्य निष्कृतिं वक्ष्यामि ९८ सुवर्णेति
 अपद्वलं सर्ववर्णं ब्राह्मणस्य यतः स्वयमभिनिशाता तपस्वरणात् ब्राह्मणं सर्ववर्णचोरो ब्राह्मणो राजानं गत्वा ब्राह्मणं सर्ववर्णापहारस्वीयं क
 र्मेकथयन्मम निग्रहं करोति ब्रूयात् ब्राह्मणमहं नमृत्युमात्रमदर्शनार्थम् प्रायश्चित्तो यत्नेन रदति प्रकृतत्वात् क्षत्रियादीनां च प्राय-

अमेध्ये वापते च नो वैदिकं वाप्युदाहरेत् अकार्यमन्यकुर्वाद्वा ब्राह्मणो मदमोहितः ९९ यस्य काय
 गतं ब्रह्म भक्ष्येनाप्यन्येन सकृत् तस्य व्यपेति ब्राह्मण्यं भूदलं च स गच्छति ९७ एषा विचित्राभिहित्ता
 स्नापानमन्यनिष्कृतिः अतः कृत्वैव प्रक्ष्यामि सर्ववर्णस्तथ निष्कृतिम् ९८ सर्ववर्णस्तथ कृद्दिग्भोजानाम
 भिगम्य तु स्वकर्मत्वापयन् ब्रूयान्नाम भूयाननुशास्ति ९९ गृहीत्वा सुसलराजा सकृद्व्याप्तुं तत्स
 यम् वधेन शक्यं तस्तेनो ब्राह्मणस्तपसे वतु १०० श्रित्ताभिधानात् ९९ गृहीत्वैति स्तुथेनादाप सुसलमित्यादौ

कृत्वा ततो नापि तु सत्वादि कं गृहीत्वा स्तेपकारिणं भुज्यमेकवारं राजा त्वं भूद्व्यात् स च तस्तेनो वधेन सुसलाभिधानेन हतो मुक्तो पि वा सु
 निरिति याज्ञवल्क्यस्मरणात् मृतो वा मृतकत्वे वा जीवन्तस्मात् प्रापानुच्यते ब्राह्मणः पुनस्तपसे वलेव कारदर्शनात् तथा च न जानु ब्रा
 ह्मणं हन्यात्सर्वपापेष्वस्थिनाभितनपसे वस्तुत्ययति अतएव मन्थव्यं व्याख्यानपरे भविष्यपुराणे यदेतद्वचनं वीर ब्राह्मणस्तपसे ववा न
 नैनस्वरणादि हन् ब्राह्मणस्य स्मराधिप तपसे वलेनेने हन्मतिषेयो वधस्तु वाशब्दश्च क्षत्रियादीनामपि तपोविकल्पार्थः ब्राह्मणस्य तु
 तप एवेति नियमो ननु ब्राह्मणस्यैव तपः अतएव भविष्यपुराणे इतरेषामपि भिन्नो नमिति पथ्यत इति तदेव तप आह १०० तपसेति
 तपसा स्मरणं स्तेपे वस्तुन पापं हि ज्ञो निर्हन्तुं शक्यं अरण्यं दृष्ट्वा त्याग्य च मत्स्यं हविष्यं द्रुगं मुक्तं तत्कुर्यात् एतच्च द्वादशवार्धिक

हेशगौरवान् द्वात्रिंशदानीं मरणेन विकल्पितत्वाच्च ब्राह्मणसंघिन्ः स्रवणीपहरणे पंचकृष्णालकोभाधस्ते स्रवणस्फोडयति
स्रवणपरिमाणद्वयव्यन्मनतोन्यूनस्य परिमाणपेक्षयामनूक्तपरिमाणस्य द्वाहो न्याय्यत्वात् यत्सधिकपरिमाणं भविष्यपुराणे श्रु-
यते तत्तथा नुबधविशिष्टापहारे त आविधया श्रित्तविषयमेव तथा भविष्यपुराणे द्वात्रिंशद्यास्त्रयोवर्णाभिर्गुणाद्वायनत्पराः गुणा
द्वयस्य तु विषयपंचभिरुक्तपहारे त निष्कानेकादशतया द्रव्यात्मानं तु पावके सुन्दर्युर्मरणाद्दोषचरे द्रव्यात्माश्रुत्यये १०१ ए
तेरिति ब्राह्मणस्रवणस्तेयजनितपापमोक्षिर्ज्ञतेर्हिजो निर्हरेत् त्र्यंमतपसो द्वयोक्तत्वात् एतैरिति च ह्रस्वचनसंबधा
मपि मायाश्रितं कत्सानीयमिति ज्ञापनार्थम् गुरुस्त्रीगमनं निमित्तपुनः पापमोक्षिर्वस्यमाणैः मायाश्रितैर्निर्हरेत् १०२ शुांति

तपसाऽपहृतुत्कृत्कस्रवणस्तेयजं मलम् चीरवासाद्दिजोऽरण्ये चरेद्ब्रह्महणो ज्ञतम् १०१ एतैर्वर्तरे
पोहेतपापस्तेयकृत् हिजः गुरुस्त्रीगमनीयतु ज्ञतं रभिरपातु देत् १०२ गुरुतल्यभिभाष्येनस्तमसं
प्यादयो मयः सुमीज्वलती स्वाच्छिव्यन्मृत्कनासविस्तृथ्यति १०३ स्वयवाशिभ्रष्टवणावुत्कृत्पादाय
चाजलो नैर्भतो न्दिशमातिष्ठदा निपातादजिह्वागः १०४ खद्वांगीचीरवासावाप्तमन्तुलो विजनेवने आ
जापत्यचरेत्कच्छुम्बद्धमेकसमाहितः १०५ चाद्रायणवात्रीन्मासानभ्यस्ये न्नियतं द्वियः हविष्येण यवा
ग्वावा गुरुतल्यापनुत्तये १०६

दो निष्कर्माणी न्यक्तत्वात् गुरुः पिता तल्यं भार्या गुरुतल्यं गुरुभार्या तद्गामी गुरुभार्या ग-
विख्याप्यलो ह मयेतमशयने स्वप्यात्लो ह मयी स्त्री प्रकृतिं कृत्वा न्यलती मालिग्य मृत्कनात्माविशुद्धो भवति १०३ स्वयंवेति
ववालिगद्यषणो छित्वा अंजलीं कृत्वा यावत् शरीरपातमवक गतिः सन्दक्षिणपश्चिमादिशंगच्छेत् एवं उक्तमायश्रित्तद्वयं गुरुत्मा
त्सवर्णगुरुभार्या विषयज्ञानतोरेतो विसर्गपर्यन्तं मैशुन विषयम् १०४ खद्वांगीति खद्वांगपट्टद्रव्यधलाच्छूनः केशनखलोम
धारिसंयतमन्नाभिर्जनेवने वर्षमेकं प्राजापत्यं ज्ञतं चरेत् एवं च वस्यमाणमायाश्रितं चलपुलात्तभार्यादि फलमेणाज्ञानविषयबोद्धव्यम्
१०५ चाद्रायणमित्यादि यद्वा गुरुभार्या पापनिर्हरणाय सम्यते द्वियः फलमूलादिना हविष्येण नीवासादिकृतयवाग्वावात्रीन्मासान् चोद्वा

यणान्याचरेत् एतच्च पूर्वोक्ताद्गिलघुत्वात् असाध्वीमसवर्णांवाशुरुप्राथम्येच्छनोद्रष्टव्यम् १०६ एतैरित्यादि एभिर्भुक्तव्रतैर्ब्रह्महत्या
दिसहपातकाकारिणः पापैर्भिर्हरैः युः गोवधाद्युपपातकाकारिणः पुनर्वस्वभाषाप्रकारेणानेकरूपव्रतैः पापानिभिर्हरैः युः १०७ उपैति अ
नेनविधिनयस्ति नियावलुलकउपपातकमुक्तोगोपानोविधिलयवागूरुषेण प्रथममासंयवान्यिबेत्स शिशवंमुंडितशिरालून्मथ्युः तेन
हतगोचर्मणाच्छादितदेहोभासनयमेवगोष्ठेवसेत्तगोष्ठेप्रेषान्तरेत्नानंसयतेन्द्रियः कृत्रिमलवणवर्जितहविष्यमन्मसैकाहंशुक्तादितोये
न्दिमायद्वितीयतृतीयमासवन्धीयात् मासद्वयमेवदिवामातमानुगच्छेत्तासाचगवाश्वुरग्रहारादूर्ध्वसुस्थितस्तिष्ठन्मास्वादयेत्क
द्वयमादिनाताः परिचर्यपणम्यन्चरात्रौभित्तादिकमनुवेच्छउपविष्टआसीततथाशनिविगतकोधः उल्लिखितासुगोषुपञ्चादुनिष्ठेनृत्नवेच

एतैर्व्रतैरुपोहेसुर्महापातकिनोभुलम् उपपातकिनस्त्वमेभिर्भिर्नानाविधैर्व्रतैः १०७ उपपातकसंयुक्तो
गोमोमासयचान्येवत् कृतवापोवसेद्गोष्ठेचर्मणातेनसहृतः १०८ चतुर्थकालमन्धीयादक्षारलवणमि
तम् गोमूत्रेणान्तरैर्त्नानहोमासोनियतन्द्रियः १०९ दिवानुगच्छेद्ग्रास्तास्ततिष्ठन्तूर्ध्वरजः पिबेत् शुश्रू
षिलानमस्कुलरात्रौवीरासनं वसेत् ११० तिष्ठतीथनुतिष्ठत्तुव्रजतोषुलनुव्रजेत् आसीनास्तस्यासी
नोनियतोवीतमत्सरः १११ आतुरामभिशस्तावाचोरव्याघ्रादिभिर्मयैः पतितोपकलङ्गनावासवोपाथैर्वि
मोचयेत् ११२ उर्ध्वोवर्षतिशीतं वामाकृतं वातिवास्तुशम् नकुर्वीतात्सुनस्त्राणगोरुत्वातुशक्तिः ११३
आत्मनोयदिवान्येषागृहेसेत्रेथुवाखलं मस्यतीन्मकथयेत्सिबतचववत्सकम् ११४ अनेनविधिना
यस्त्वेगोम्रागामसुगच्छति सगोहत्याकृतं पापंभिर्भिर्मासैर्व्यपाहति ११५ परिचर्यमंतोषुपञ्चातनः परिचर्यमेतु

परिशरासुगोषूपयितुं व्याधित्वा चौरव्याघ्रादिप्रयहेत्तुभिराक्रांतां पतितो कर्हमलङ्गनां वा यथाशक्तिमोचयेत् तच्छात्र्यो आदित्ये
तपतिमेधेनवर्षति शीतं चोपस्थितं मारुते च तस्यैवातिगौर्यथाशक्तिरक्षामकृत्वा आत्मनस्त्राणं नकुर्वीत यथात्मनो अन्येषां वागो
हेदोत्रैरवनेषु मस्यादिमक्षपकुर्वीत वत्सचक्षीरं पिबंतन्नकथयेत् अनेनोक्तविधानेनयोगोम्रागाः परिचरतिसगोवधजनितपा
पं त्रिभिर्मसैरपनुदति १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ७९

वृषभेति वृषएकादशोयासांताः सम्यगनुष्ठितप्रायश्चित्तोद्घातु अविद्यमानेतावधिनसर्वस्वेददोष्यो ब्राह्मणेभ्योदद्यात्
११६ एतदेवेति अपरेतूपपातक्रिनोचस्यमाणानकृतिर्विजिताः प्रापिर्हरणार्थमेतदेवगोवधप्रायश्चित्तंचाद्रायणवालपुलाकुपुःचा
द्रायणतुल्यपुनपपातक्रेणातिशक्तिगुणाद्यपेक्षयायोजनीयम् ११७ अवेति अवकीर्णविष्यमाणः काणेनगर्दभेनराजोच
यत्नेनत्रेणानिर्भलास्यादेवतायजेत् ११८ हुलेति ततोनिर्भलेगर्दभवपादिहोमान्प्रथावच्चतुष्यथेकृतातदन्तेसमासिंचतुमारुत
इत्येतयाऽन्तुमारुतंद्रुहस्पत्यनीनाद्युतेनाहुतीर्जुह्यादप्रसिद्धलादवकीर्णवतोत्तलक्षणमाह ११९ कामतइति इच्छातोद्विजः अव
कीर्णमिवेहलाग्रहस्यचरीचयोधितमितिवचनात्त्रोत्तानीशुक्रोत्तगंज्रहचर्यस्यातिक्रममनकीर्णरूपं सर्वज्ञायेदविदः ग्रहः १२० मारुत

वृषभैकादशाग्राश्वदद्यात्सत्वरितंघृतः अविद्यमानेसर्वस्वेदविश्वोनिवेदयेत् ११६ एतदेववृषतंकुर्गु
रुपपातकिनोद्विजाः अवकीर्णवर्जसुहृथंचाद्रायणमथापिवा ११७ अवकीर्णतुकाणेनगर्दभेनच
तुष्यथे पाकयज्ञविधाननयजेतनिर्भरतिन्निशि ११८ हुलाग्नौविधिवद्भोमानततश्चसमेत्युचा वृतेद्रु
रुवन्हीनाजुहुयात्सपिषाहुतीः ११९ कामतोरेतसःसैकघृतस्थस्यसहजन्मनः अतिक्रमघृतस्याहुद्भमज्ञा
ग्रहवादिनः १२० मारुतपुरुहूतचरुगुपावकमेवच चतुरोवनिनोऽभ्येति ब्राह्मतेजोऽवकीर्णिनः १२१ एत
स्मिन्नेनसिमातेवासिलागर्दभाजिनम् सप्तागारांश्चरेद्द्रक्षस्वकमपरिकीर्तयन् १२२ तेष्योलब्धेनभैक्षेण
वर्तयन्नेककालिकम् उपस्पृशश्चिषयणत्वब्देनसविकल्प्यति १२३

भिति व्रतचारिणोवेदाध्ययननियमानुष्ठानजंते-
नः तदवकीर्णिनः सतोमरुदिन्द्रुहस्पतिपावकांश्चतुरः संक्रामतिअतस्तेभ्यआहुतीर्कहुपातइत्याज्याहुतेरयमनुवादः १२१ एतस्मि
न्निति एतद्विन्वकीर्णव्येपापउत्पन्नेपूर्वोत्तगर्दभयागादिहलागर्दभचर्मपरिधायतिहारीतस्मरणात्सगर्दभसंबंधिचर्ममाचतोव
गृहस्पोलब्धेनभैक्षेणएककालमाहारं कुर्यात्प्रातर्मध्यदिनेषुचस्थानमाचरन्संवत्सरेणैवविकल्प्यति १२३

जातीति ब्राह्मणस्यरुजः कृत्येत्यादिजातिप्रशङ्कर्मोक्तं त्वध्यादन्यतमं कर्मविशेषं दृच्छ्यातः कृत्वा चक्ष्यमाणं सातपन्समाहसाध्यकुर्व
तु अमिच्छातः पुनः कृत्वा माजापत्यवक्ष्यमाणं चरेत् १२४ संकरेति स्वराभ्योऽेत्यादिना संकरकरणान्युक्ता निनिदिते प्रयोधनादानमि
त्यादिना चापात्री किरणान्युक्तानिते वांमध्यादन्यतममिच्छातः कृत्वा चां द्रायणमासं शक्ये कुर्व्यात् कृमिकोटवयो हत्येत्यादिना मालिनो क
रणान्युक्तानितन्मध्यादेकमिच्छातः कृत्वा त्रिजत्रयवागूक्थिता मन्थीयान् १२५ तुरीय इति ब्रह्महत्यातुरीयो भागः त्रैवार्षिकरूपः द्वा
दशवार्षिकस्य चतुर्थो भागः एतच्च प्रायश्चित्तं स्त्रीभूद्रविट् सत्रवध इति उपपातकत्वेनोपदिष्टं त्रैवार्षिकत्वापेक्षया गुरुत्वात् एतस्य सस्मि
यस्य कामतो वधे दृष्ट्यं वैरेयसाध्याचारे क्यमतो हेतुः अष्टमो भागः सार्द्धवार्षिकं व्रतं नृदे एतन्मते द्वादशव्यंनवमासिकम् १२६
अकामत इति अबुद्धिपूर्वकं पुनः क्षत्रियं निहत्य एवमेनाधिकं सहस्रं यासां गवांता आसन्मुस्यथ ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् १२७ अयदमिति

जातिप्रशङ्करं कर्म कृत्वा न्यतममिच्छया चरेत्सातपन् कच्छुर्भाजापत्यममिच्छया १२८ संकरापात्रकृ
त्यास्तु मासं शोधनमेदवम् मलिनो करणीयेषु ततः स्याद्वाव करुभ्यहम् १२५ तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रि
यस्त्वयै स्मृतः वैश्ये घृमांशो वृत्तस्यैभूद्रज्ञयस्तु वाडशः १२६ अकामतस्तुराजन्यविनिपात्य हि ज्ञान
मः घृषभैकसहस्रागा दद्यात्सत्वरितव्रतः १२७ अयदचरेद्ब्रह्मनियतो जटी ब्रह्महृणो व्रतम् वसदूरतरंग्या
माहृक्षमूलनिकेतनः १२८ एतदेव चरेदब्दमायध्विर्न हि जोत्तमः प्रमाप्य वैश्य एतस्य दद्याच्चैकशतं
गवाम् १२९ एतदेव व्रतं कृत्स्नघणमासान्भूद्रहचरेत् एषभैकादशावापि दद्याद्दिप्रायगाः सिताः १३०

यद्वासंयतो जटायान् ग्रामादिमृकृष्टवृक्षमूले कृतनिवासो ब्रह्महृणियदुक्तं ब्रह्महाहा दशसमा इत्यादितद्वर्धत्रयं कुर्यात्तननुतुरीयो-
ब्रह्महत्याया इत्यनेन पुनरुक्तिर्विच्यजटी दूरतरंग्यामात् एक्षमूलनिकेतन इति वचनात् व्यतिरिक्तशवशिरोध्वजधारणादिसकल
धर्मनिवृत्त्यर्थत्वादस्य ग्रंथस्य अकामाधिकाशचाच्च ददमकामतः अतएवांगलाधवाद्युचितम् १२८ एतादिति एतदेव दद्यात् शवार्धि
कव्रतमकामतः साध्याचारे वैश्यं निहत्य वर्षमेकं ब्राह्मणादिः कुर्यात् एकाधिकं वा गाशतं दद्यात् १२९ एतादिति एतदप्यकामतः
इदमेव व्रतं भूद्रहाषभसं चरेत् एषभएकादशो यासां गवांताः सुक्लृवण ब्राह्मण्यदद्यात् १३० माजरीरेति विडालनकुलचाप

मे कुरु कुरो गोपे च का कानामे के कं हलाभूद्रहलाभ्रतं स्त्रीभूद्रवध इत्युपातकप्रयश्चित्तं गोचधद्यतं चाद्रायणं चरेत् न तु भूद्रयेत्यस्तु
 गो उयोत्तादिभ्याश्चित्तं पपास्यलधुत्तात् न चाद्रायणमयेत्यतः कामतो अस्यासादि विषये द्रष्टव्यम् १३१ पयं दति अबुद्धिपूर्वकमार्जा-
 रादीनां वधे निरात्रं क्षीरं पिबेत् अयमं दानललादि नानुसमर्थः निरात्रं प्रतियोजनमभ्यनोजनेत् अत्राशक्तस्त्रिरात्रन् द्यास्त्रायान् तत्रा
 न्यक्षमास्त्रिरात्रं आपो ही घे लादि स्तूक जपेत् ययोनरं लधुत्तात् पूर्वपूर्वसंभवे उत्तरोत्तरं परिग्रहः न तु वैकल्पिकः १३२ अश्विमिति संपूर्ण-
 त्वाभ्यास्यणापयति क्षणाय लोहं उदद्यात् नपुंसकं हलापलालभारं भीमकचमाषकं ब्राह्मणाय दद्यात् १३३ द्युतेति सूकरे हते द्युतपूर्णं
 भटन्नाह्यणाय दद्यात् क्षितिर्निर्वासि क्षिणि हते च तु राटकपरिमाणं निलं दद्यात् शुके हते द्विवर्षं वत्सं क्रौंचाख्यं पक्षिणां हलात्रिवर्षं वत्
 नाह्यणाय दद्यात् १३४ हलेति हंसं बलाकामधूरवानरं श्येनं मासारख्यं पक्षिणामन्यतं महत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात् १३५ नासदिति अ

भार्जापुनः कुलौ हलान्चापं भंडुकमेव च श्वगोथोल्लूककां कांश्चाभूद्रहलाभ्रतं चरेत् १३१ पयः पिबेच्चिरात्रं
 वा योजनं वा उध्वनोजनेत् उपसृशेत् सवत्यावाप्तुं क्वाब्दे वतं जपेत् १३२ अश्विकाश्यायिमी दद्यात् सप्यं
 हत्वा हि जनिम् पलालभारकषं देवमाषकं च कमाषकम् १३३ द्युतकुंभवश हेतु निलद्रोणं तु नितिरौ शुके
 द्विहायनवत्सं क्रौंचं हत्वा त्रिहायनम् १३४ हलाहंसं बलाकं च बकं बर्हिणं मेव च वानरं श्येनं मासारख्यं
 शयि ब्राह्मणाय गाम् १३५ वासी दद्याद्भूय हलापचनीलान् पथान्नाजम् अजमेधावनं द्वाहं रहरं हलं कहाय
 नम् १३६ कव्यादां रक्तं मुगान् हत्वा धेनुं दद्यात् सयस्विनीम् अत्रव्यादान् वत्सतरि सुभूहत्वा तु रुध्यालम् १३७
 जीनकामु कवस्ता वीन्युथं दद्याद्द्विभुहं च तुर्णामपि पिषाणान् चारि हत्वा उनवस्थिताः १३८

न्यं हलावत्त्रं दद्यात् हस्तिनं हलापं च नीलान् पथान् दद्यात् लोकां छागमेधौ हलाद्युधं दद्यात् गर्धं महला एकवर्षं वत्सं दद्यात् १३६
 कव्यादां निति आममासं माक्षिणो भृगान् व्याघ्रादीन् हत्वा बहुक्षीयं धेनुं दद्यात् आममासां भक्षकान् दह रिणादीन् हत्वा भौटवत्सिकां दद्या
 त् १३७ हलास्त्वर्णं रुध्यालं रक्तिकां दद्यात् १३७ जीनेति ब्राह्मणादि वर्गस्त्रियो लोभा दुल्लथापकं धुपुरुषव्यभिचारिणो हत्वा ब्राह्म-
 णादि क्रमेण चर्मपुटधनुः छागमेधान् श्युत्यर्थं दद्यात् १३८ दानेति अभिमन्युनीनाम भावादानेन सर्वपापनिर्हरणं कर्तुं भस्ममर्थो ब्रा

गादिः मृत्येकं वधे कृच्छ्रं प्राथम्यात् प्रजापत्यां हि ज्ञः प्रापन्मिह रणार्थं चरेत्सर्पद्वयं श्वाश्विं काव्यायसीदध्मादिभ्येवमारभ्यैतत्पर्यं तागृहान्
 १३९ अस्थीति अनस्थिमाह नय्यात् अस्थिमतां प्राणिनां कृत्वा सादीनां सहस्रस्य वधेऽद्भुतं प्रायश्चित्तमोपदेशिकं कुर्यान् अस्थिरहि
 तानां च शकटपरिमितानां वधे तदेव प्रायश्चित्तं कुर्यात् १४० किंचिदिति अस्थिमतां कृद्भजतूनां कृत्वा सादीनां प्रत्येकं वधे किंचिदेव द
 द्यात् अस्थिमतां वधे पणो देयः स्वर्गस्यैति स्मरणं किंचिदेवेति पणो बोद्धव्यः अनास्थिमतां तु भूत्वा स कुणादीनां प्रत्येकं वधे प्राणायामेन
 शक्यं भवति प्राणायामश्च सव्याहृतिकां स भणवोऽस्माद्वित्री शिरसा स हृत्त्रिः परेदायत प्राणाः प्राणायामः स उच्यते इति वासिष्ठमोक्तं क्षणोत्रा
 द्याः १४१ फलेति फलदानं आत्मा दीनां वृक्षाणां गुल्मानां कुञ्जकादीनां वल्लीनां शुद्ध्या दीनां लतानां वृक्षशरासक्तानां पुष्पितानां च वी
 रुध्यां कुञ्जां दीनां प्रत्येकं छेदने पापप्रभोचनार्थं सावित्र्यादि चक्रशतं जपनीयं इधनार्थं मशुकाणां दुःसागमवपातनं भित्वा देरुक्पातक

दानेन वधनिर्णयकं सर्पादीनामशक्रवन् एकैकशस्त्रैरेकच्छूहि जः पापापनुत्तये १३९ अस्थिमतां तु सखा
 नां सहस्रस्य भमापणे पूर्णैश्चानस्य नस्त्रा तुद्भुहत्या मर्तचरेत् १४० किंचिदवतु विप्राय दद्यादस्थिमता वधे
 अनस्त्रांचैव हिंसायां प्राणायामेन सुच्छति १४१ फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यं मृकृशतम् गुल्मवल्लीलता
 नां च पुष्पितानां च वीरुधाम् १४२ अन्नाद्यमानां सत्यानां रसजानां च भवशः फलपुष्पाः इवानां च घृतमाशोवि
 शो धुनम् १४३ कृष्टजानां मोषधीनां जानां च स्वयमेव दद्यात् १४४ नैव तैरप्याद्यं स्यादेनो हिंसा भद्रवम् नानाज्ञानकृतं कृत्स्नं शृणुतानां धर्मस्य १४५ मध्ये पठितस्य गुरुभयश्चि

न्नाभिधानात् इदं फलवद्दद्यादित्तेने लघुभयभित्तं सकृदबुद्धिपूर्वकविषयं वेदितव्यम् १४२ अन्नाद्येति अन्नादिषु जानां गुडा
 दिरसजानां च उदुं गरादिफलसंभवानामधूकादिपुष्पाः इवानां च सर्वप्राणिनां वधे घृतमाशनं पापशोधनम् १४३ कृष्टेति कर्षणपूर्व
 कजानां मोषधीनां धादिनां वने च स्वयमुत्पन्नानां निःप्रयोजनच्छेदने क्षीराहारः एवैकमहोगोरुगमनं कुर्यात् १४४ एतैरेति
 एषि रक्तपापैर्हिंसाजनितपापज्ञानाज्ञानकृतं मिह रणीयं दानीमभस्य भक्षणं प्रायश्चित्तं वस्य भक्षणं शृणुत १४५ अज्ञानादिति म
 हापातकप्रकरणव्यवधानेनास्यान्मानात्नेदं मुख्यं यैद्यसुराविषयं वचनम् किंतु तदितरविषयं तत्र यथाचैकातथा सर्वगोडीमाध्यमै

रयमद्यमस्युष्टनभक्तादिरसंवाशयहिजातयस्त्रयोवर्णा पुनरुपनयनसंज्ञेति १५० वपनमिति शिशोमुष्टनमेवत्यथमष्टनं
 दधारणमैस्त्रिजत्रातानिचमधुभांसस्त्रीवर्जनयुतानिमायाश्चित्तानिपुनरुपनयनेहिजातीनान्भवति १५१ अभोज्यादिति अभोज्या
 भानान्माओत्रियरुतेयदे इत्याद्युक्तानामन्भक्तकाजलमिश्रितसंस्तुरूपेणववायवायानयोग्यान्कुत्वाससरात्रपिबेत् अ
 मुचिनेवविषयेमत्यांभक्तान्चरुच्छ्रुमितिहस्तुथोप्यायेमायाश्चित्तमुक्तेनसहैवकल्पितविकल्पश्चकर्तुंशस्तथपेक्षः तद्याहिजातिस्त्री
 णायुच्छिष्टंयूद्रोच्छिष्टंवाभक्ताएतदेयकुर्यात्पाकव्यादयूक्तोद्ग्राणाभिस्त्यादिनायद्विशेषमायश्चित्तंनतन्निधेदृमांसंभक्त्यादमेवकुर्या
 त् १५२ युक्तेति यामिस्त्रिभाषतोमधुगादिरसानिकान्दयोगेनोदकपयिणामादिनास्तुभावमजंतिताभिस्तुक्तानिकवायान्विभीतकादीन्
 कथितानिप्रमथिषिस्थान्यपिपीत्वायावन्मज्जीर्णानिमयंतितावदरुचिःयुक्तोभवति १५३ विदुराहेति ग्राम्यस्तुकररवरोष्टुगुणलवानर

वपनंमेवलादंडोभैक्ष्यवर्थाद्यतामिच निवर्ततेहिजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणि १५१ अभोज्यानांतुसु
 त्कान्स्त्रीयूद्रोच्छिष्टमवच अभ्यामासमभक्ष्यचससरात्रयवाल्पिबेत् १५२ शुक्तानिचकषायांश्चपी-
 त्वामेध्यान्यपिहिजः तावद्भूवत्यप्रयतोपावत्तन्मजजत्यधः १५३ विदुराहस्वरोद्ग्राणागोमायोः कपिकाकरोः
 माय्यमूत्रपुरीषाणिहिजंश्चाद्राघणचरेत् १५४ सुकृणिस्तुक्तामांसानिभोज्यानिचकषानिच अज्ञान-
 चेवसूनास्यमेतदेवअतचरेत् १५५ कव्यादस्तूराद्ग्राणाकुक्कुदानाचभक्षणं नरकाकरवरापांचतत्त-
 कच्छीवशीधनम् १५६ काकानांभूतपुरीषंवाहिजातिभक्तान्चांद्राणकुर्वान्शोधनंयत्तुच्छत्राकंविदुराहंनेत्यनेनविदुरा

हयामकुक्कुदयोर्विदुर्वकभक्षणपचमाध्योप्रायश्चित्तमुक्ततदभ्यासविवेक्याख्यातंइदंलनभ्यासाविषयेतत्त रुच्छ्रुमित्यविशेषः
 १५४ सुकाणीति वाय्यादिनाशोषितानिमांसानिस्तुक्ताभूस्त्यादिमप्रदानिच्छत्राकानिभक्त्याभूतिमंयादृष्टजवाच्छत्राकंभक्षयंतिये
 अस्यभक्षान्निविजानीयात्इतियमेनरुक्ष्यस्यापिनिषेधान्दृषिणमांसंवाऽमस्यमांसमितिभक्ष्याभक्ष्यतयापन्नज्ञानंतथाहिमास्थान-
 स्नानतौपदानीतनहुत्वाचाद्राघणमेवकुर्यात् १५५ कव्यादिति आभमांसमक्षिणांमाय्यस्तूकरोद्ग्राभ्यकुक्कुदानांथामानुषका-
 क्नाइमानाम्येकंशुद्विदुर्वकभभक्षणंनरुच्छ्रुमायश्चित्तम् १५६ मासिकेति योअस्यचारीब्राह्मणोभक्षितक्याहसंवे

रव्यसुरासाम्ययोपनभितरमद्यापेक्षयाब्राह्मणस्यार्थाश्रितगौरवारथमित्युक्तं गौडोमाधीचपीलागोतमोक्तं तत्तु कृच्छ्रकृत्यापुनः सं-
स्कारेणैव तुल्यमिति तथाच गोतमः अमत्यामद्यपानेययोधृतमुदकवापुमत्सह तम कृच्छ्रः ततोऽस्य संस्कारः इत्यमेव व्याख्यातं भविष्यसु-
राणे अकामतः कृते पाने गौडोमाध्योन्वेषाधिप तम कृच्छ्रविधानं स्यात् गोतमेन यथोदितम् बुद्धिपूर्वकं तु पैथीतरमद्यपाने माणांतिकं
अभिर्देश्यमिति शास्त्रमर्पदा तथा गौडोमाध्योऽज्ञानात्पाने मरणनिषेधादितरमद्यापेक्षया गुरुत्वाच्च मानवमेव कृणान् वा मक्षयेदच्छमि-
ति मायाश्रितमुक्तं अतएव गौडोमाध्योः कामतः पानान् हतोऽभविष्यपुराणे यद्वाऽस्मिन्नेव विषये मानवीं प्रकल्पयेत् कृणांवाभक्ष-
येदच्छपिण्याकवास कृन्निशि कृरापापापनुत्सर्गबालवासाजटीपेथी गौडोमाधीव्यतिरेकपुलस्त्योक्तपानसादिनवविधम-
द्यस्य प्रत्येकं पानेन धुलात्संस्कारमात्रमेव केवलं अन्यहालधुलात्प्रायाश्रितं ब्राह्मणस्य युक्तम् बुद्धिपूर्वपानसादिमद्यपानेन तु मतिपू-

अज्ञानाद्धारुणीपीत्वासंस्कारेणैव तुल्यमिति मतिपूर्वमभिर्देश्यं प्राणांतिकमिति स्थितिः १४६ अपः सुरा-
भोजनस्यामद्यमांडस्थितास्तथा पचरात्रपिवेत्यपीत्वाशंसपुष्पाश्रितं पयः १४७ स्पृष्ट्वादत्वाच्च मदिरो वि-
धिवत्प्रातिगृह्यत्वं शूद्रोच्छिष्टाश्च पीत्वापः कुशवारिपिवेत्त्यहं १४८ ब्राह्मणं स्तरापस्य गंधमाद्यायसो-
मपः प्राणानप्सु त्रिरायम्यधृतमाशय विशुद्ध्यति १४९ अज्ञानात्प्राशयविषमूत्रं स्तरासंस्पृष्टमेव च पुनः सं-
स्कारमर्हति त्रयोवर्णाद्विजातयः १५० वंस्तरापाने कृते वैज्ञानो गृहं कृच्छ्रमिति कृच्छ्रो भवतः पुनः संस्कार एव हीति भाविष्य-

पुराणीयमन्यद्विधं मुन्यंतरोक्तम् १४६ अप इति पैथी स्तरा मांडे तदितरमद्यमांडेऽयं स्थिता अपः सुरासगंधवर्जिताः पीत्वाशंसपु-
ष्पाश्चौषधिप्रक्षेपेण पक्कं क्षीरं न तूदकं शंसपुष्पाविषकेन क्षीरेण कर्तयेदिति बौधायनस्मरणान् पचरात्रं पिवेत् स्तरामद्योः सर्वत्रैव गुरु-
कृत्तुमायादिसाभिधानात् इहापि ज्ञानादितरमकारभेदेन विषयसमीकरणं समाधेयम् वाचनिकमेव प्रायश्चित्तं साध्यमिति
तिथिराह १४७ स्पृक्षेति स्तरास्पृष्ट्वादत्वाच्च स्तिवाचनपूर्वकं च मतिगृह्यत्वं शूद्रोच्छिष्टाश्च अपः पीत्वा मतिगृह्यास्तु पादानात् ब्राह्म-
णोदमं क्षयितमुदकं च हापिबेत् १४८ ब्राह्मणस्तित्यादि ब्राह्मणः पुनः कृतसोमयागः स्तरापस्य पुनः संबंधिने गंधं ब्राह्मणलभमर्थे प्राण-
यामत्रपं कृत्वा धृतमाशय विशुद्ध्यति १४९ अज्ञानादिति विद्वद्राहादोनां वस्यमाणत्वान् अशुद्धिपूर्वकं मनुष्यसंबंधिस्त्वसुरां वं वाप

यमद्यस्मासंस्पृष्टं भक्तादिरसंवाप्यदिजातयस्योवर्णा पुनरुपनयनमर्हति १५० वपनमिति शिमोमुंडनमेवत्याधानं
 उधारणमैस्त्राणि व्रतानि च मधुमांसस्त्रीवर्जनयुता निमायाश्चिन्ता निपुनरुपनयने हिजातीनान्भवति १५१ अभोज्या इति अभोज्या
 न्नानात्मा श्रोत्रिय कृते यज्ञे इत्याद्युक्तानामन्नाभक्ताजलभिश्चितसंस्कारैर्णयवागूरुणैर्वायवान्यानयोग्यान्कृत्वा सततगत्रिबेत् अ
 सुविन्नेव विषये मत्स्याभक्ताचरेः कृच्छ्रमिति तु र्थाध्याये आर्यश्चित्तमुक्तेन सह वै काल्यतं विकल्पश्च कर्तृशक्त्यपेक्षाः तथा हि जातिस्त्रा
 णासुच्छिद्रुद्रोच्छिद्राभक्ताहारतदेव कुर्यात्तथा क्रव्यादभूकरोऽष्टाणाभिस्त्यादिनायद्विशेषमायाश्चित्तं निषिद्धमांसं भक्ता इदमेव कुर्या
 त् १५२ मुक्तेति यानि सत्त्वापानोभयुरादिरसानि कलयोगेनोदकपरिणामादिना म्लभा वज्रजितानि भुक्ता नि कषायान् विभीतकादीन्
 कथितानि जमनिषिस्थान्यपि पाल्यायावन्नजीर्णा नि भवंति तावदशुनिःशुक्रयो भवति १५३ विदुरो हेति ग्राम्यसूक्तं रसरोष्ट्रमुगलवल्लर

वपनमेवलादंडोभौस्यचर्पाव्रतानि च निवर्तते हिजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि १५१ अभोज्यानां तु मु
 त्कोन्नस्त्रीयूद्रोच्छिद्रमवच जग्धमांसमभक्ष्य च सततगत्रयवाप्येत् १५२ मुक्तानि च कषायांश्च यो
 त्वासेध्यान्यपि हिजः तावद्भवत्यप्रयतोयावन्नन्नजल्यथः १५३ विदुराह स्वरोऽष्टाणागोमायोः कषिकाकयोः
 ग्राम्यभूत्रसुरीषाणि हिजंश्चाद्राघणचरेत् १५४ सुकृणिभुक्तामांसानि भोमानि कवकानि च अज्ञातं
 चैव सुनास्यमेतदेव व्रतचरेत् १५५ क्रव्यादसूकराष्टाणाकुक्कुटानां च भक्षणं नरकाकरोवराणां च तप्तं
 कृच्छ्रविशोधनम् १५६

काकानां भूत्रपुरीषादि जातिभक्तानां द्रायणं कुर्वान् शोधनं यत्तुच्छत्राकं विदुराहं चेत्यनेन विदुरा
 हनामकुक्कुटयोर्बुद्धिपूर्वकभक्षणे पचमाध्योयायाश्चित्तमुक्तं तदभ्यासविषये व्याख्यातं इदं लभ्यासविषये तप्तं कृच्छ्रमित्यविरोधः
 १५४ सुक्राणीति वाय्वादिना शोषितानि मांसानि भुक्तामूस्यादिमभयानि च्छत्राकानि भक्तामृमिजं यावृक्षजं वा छत्राकं प्रक्षयति ये
 ब्रह्मास्तान् विजानीयात् इति यमेन एव सस्याधिनिषेधात् हरिणमांसं वाऽभक्ष्य मांसमिति भक्ष्याभक्ष्यतया पन्नज्ञातं तथा हि सास्थाने-
 स्मृनांतो यदानीत तद्रुक्तांचा द्रायणमेव कुर्यात् १५५ क्रव्यादेति आममांसमक्षिणाग्राम्यसूकरोष्ट्रग्राम्यकुक्कुटानां तथा मानुषका-
 कर्गाहमानां मत्स्ये कनुदिपूर्वकमांसभक्षणे वस्यमाणं तप्तं कृच्छ्रमायध्वितम् १५६ मांसिकेति यो ब्रह्मचारी ब्राह्मणो भासितः आहूतं देव

प्रायश्चित्तवक्ष्यमाणान्वात्सल्यदुर्यकुयत्नाभिने ३ पृहृतं द्रव्यनिर्वात्योति सर्वस्मै यथाप्राप्यन्ति शेषः १६४ तस्येति शब्दस्य मोदकादेः भोज्यस्य
पायसादेः यानस्य शकृदादेः शय्याया आसनस्य च युयमूलफलानां च प्रत्येकमपहरणे पंचगव्यपानं विशोधनम् १६५ तृणेति तृणकाष्ठवृक्षा
णां सुकान्नस्य च तंडुलादेः वस्त्रचर्ममांसानां मध्ये एकस्याप्यपहरणे त्रिरात्रमुपवासचरेत् १६६ मणीति मणिमुक्ताविद्रुमताम्ररुथलो
हकांस्योपलानां प्रत्येकमपहरणे द्वादशाहं तंडुलकणमक्षणकुप्यत्सर्वचित्रसकृदभ्यासदेशकालद्रव्यस्वामिगुणादौ शक्त्यपेक्षया उत्त
रापकृष्टद्रव्यापहोदिविषयसमीकरणसमाधेयम् १६७ कापसिति कार्पासकृमिकोषणानि वस्त्राणां द्विशफैकशफस्य गौरव्यादेः पक्षि
णां शुक्रादीनां गंधानां च दनमश्नुतीनां रुज्याभ्यप्रत्येकं हरणे च्यहं क्षीराहारः स्यात् अत्रापि पूर्ववद्विषयसमीकरणपरिहारः स्वाभिनयो

भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च युयमूलफलानां च पंचगव्यं विशोधनम् १६५ तृणकाष्ठद्रुमाणां
च शकृत्कान्नस्य गुडस्य च चैलचर्ममिषाणां च त्रिरात्रस्यादभोजनम् १६६ मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रज
तस्य च अयः कांस्योपलानां च द्वादशाहं कृणान्नता १६७ कार्पासकृत्तृजोणां द्विशफैकशफस्य च पक्षि
गंधोपधीनां च रुज्याभ्यैव च्यहपयः १६८ एतैर्वर्तैरपोहेतुपापस्तपस्कृतां द्विजः अगम्यागमनीयतुर्वर्तै-
भिरपानुदेत् १६९ गुरुतल्पव्रतकुयाद्रुतैः सिक्तास्त्रयोभिषु सरस्युः सुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीषु त्र्यजास्तु
१७० पैतृषस्यो भगिनीस्वस्त्रोयाभातुरवच मातुश्च भ्रातुस्तनयागत्वाचा द्रायणचरत् १७१

तृष्टापकृष्टद्रव्य

समर्पणादपि च नानादेकं रूपमायश्चित्ताविरोधः १६८ एतैर्भित एतैर्कैः स्तैर्यजनितपापं हि ज्ञातिरपानुदेत् अगम्यागमननिमित्तं पुन
एषिर्वक्ष्यमाणो वर्तैर्निर्हरेत् १६९ गुरुतल्येति त्रयोभिषु मोदयं भगिनीषु तथा भिषु भार्यास्तुत्रपत्नीषु कुमारीषु चोडालीषु मल्ये करे
तः सिक्ता गुरुदारगमनमायश्चित्तं कुर्यात् अत्रापि ज्ञानाभ्यासाद्यनुबन्धापेक्षया मरणांतिक अतएव तैः सिक्ता कुमारीषु चोडालीषु च
ज्ञासुच सपिंडापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते इति यमेन मरणांतिकसुपदिष्टं ज्ञानान्तरात् १७० पैतृषस्येति भित्ति पितृषु कृत्वा
तृषसु अहुद्विहतरं भगिनीमातुश्च सोदर्यं भ्रातुर्द्विहतरं सोदर्यं भगिनीभिवनिधिद्वगमनागत्वाचा द्रायणं कुर्यात् १७१

एतादृशं निष्पन्नाः पौतृधुसेष्याद्याः भार्थार्थ्येभ्योऽज्ञानोद्बुद्धे तत्त्वतिलेन बांधवत्वेन तानोपेतव्याः यस्मादेतानुपयन्तु पागच्छन् नरकं याति
असंपिडावयामातुरिलनेन निषेधं भिदोदाक्षिणात्पाचारदर्शनिनिषेधदादर्थ्यं युनर्वचनम् १७२ अमेति अमानुषीषु वडवादासु
नगदि तय्यागोष्वकीर्णसंवत्सरं ग्राप्तापत्यं चरेत् इति शंखालिखितादिभिरुक्तप्रयश्चित्ताभिधानात् तय्यारजस्वलायां यो नितश्चान्य
त्रस्त्रियां जलेरेत सेकं कृत्वा पुरुषः सातपनं कृच्छ्रं कुर्यात् १७३ मैथुनमिति यत्र देशोक्तापि पुरुषे मैथुनं सेवित्वा स्त्रियां गोयाने शक-
दादौ जले दिवा काले मैथुनं च सविलासवस्त्राभ्यामायात् १७४ चंडालेति चंडालस्यात्यजानां च म्लेच्छशरीरादीनां अज्ञानतोऽप्राह-
णः स्त्रियां गत्वा ते वाचान् भक्त्युपेतः प्रतिगृह्य पतनियति तस्य प्रयश्चित्तं कुर्यात् एतच्च गुरुलाक्षाभ्यामतो भोजनमिति ग्रहविषयम्

एतास्मिन् स्तुभ्योऽर्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् शान्तिलेनानुपेयास्तोः पतति ह्यपयन्त्ययः १७२ अमानु-
षीषु पुरुषसदव्यायामयो निषु रेतः सिक्ताजले चैव कृच्छ्रं सातपनं चरेत् १७३ मैथुनं तु सभासे व्यपु-
सियायि ति वा हजः गोयानेष्कदिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् १७४ चंडालास्तु स्त्रियां गत्वा सुक्ता-
चमति गृह्य च पतत्यज्ञानतो विप्रोऽज्ञानात्साम्यं तु गच्छति १७५ विप्रदुष्टां स्त्रियं भक्त्या निरुध्यादकवेभ्यो नि-
यत्सु सः परदारेषु तच्चैनाचारं यद्व्रतम् १७६ साच्युनः मरुत्ये तु सदृशोऽप्यचिता कृच्छ्रं चाद्रायणं चैव
तदस्याः पावनं स्मृतम् १७७ यत्करोत्येकत्रात्रेण वृषलासे वनाद् हजः तद्भिक्षाभ्युपनिष्यंति भिवर्षे व्यप-
हति १७८

शान्तुते पांगमनं कृत्वा समानतां गच्छति एतच्च प्रयश्चित्तगौरवार्यम् १७५ विप्रदुष्टाभिति विशेषणमदुष्टाभिच्छया
व्यभिचारिणीमित्यर्थः प्रतीतिरुध्यात्सतीकार्येभ्यो निवर्त्य नियतबद्धाभिवर्गकगृहे धारयेत् यच्च पुरुषस्य सजातीयपरदारगमने प्राय
श्चित्तं तदेवोपाकारयेत्तत्र स्त्रीणां मर्दप्रदातव्याभित्यद्यद्विश्वादिभिरुक्तं तदनिच्छया व्यभिचारं कर्तव्यम् १७६ साच्येति सा-
स्त्रीसजातीयगमने सकृद्दृष्टाकृतप्रयश्चित्तायादिभ्यः सजातीयेनाप्यभित्तासतीतं नृमनं कुर्यात्तदास्याः प्रायश्चित्तं प्राज्ञाप
द्रायणं च मन्यादिभिः स्मृतम् १७७ यदिति वृषत्यत्र चंडालोऽप्यभित्तगौरवान् चंडालीगमने यदेकत्रात्रेण ब्राह्मणः प्रायश्च

इदं शाश्वतं साधिव्यादिकं जपन् अभिर्विधरेषु नुदति न थाचापस्तंबः यदेकरात्रेण करोति पापं कृथां वर्णं ब्राह्मणः सेवमानः चतुर्थका-
 लउदकं आत्मजापीति भविष्येति द्यौर्हति पापम् मेधातिथिस्त इत्यमेव व्याख्यातवान् गौर्विदराजस्त अक्रमपरिणीत श्रुद्गगमनमा-
 यश्चिन्तमिदमाह १७८ एवेति इयं हि साः प्रस्य भक्षणेन स्तेयागम्यागमनकारिणां चतुर्णामपि पापकृतां विशदिरुक्ता इदानीं साक्षा-
 त्यापकृदिः सहस्रसर्गिणाभिमावक्ष्यमाणाः संसुद्धोऽशृणुत १७९ संवत्सरेणेति पतितेन सहस्रसर्गमाचरन् एकयानगमन एकसासनोपव-
 शन एकपंक्तिभोजनरूपांस्सर्गानाचरन्संवत्सरेण पतितं तु याजनाध्यापना द्यौनात्संवत्सरेण पतति किंतु सद्य एवेत्यर्थः अध्यापनम-
 ओपनयन पूर्वकं सावित्री आवाणं याजनादीनां च सद्यः पातित्यमाह देवलः याजनं यो निबंधं स्वाध्यायं सहभोजनम् कृत्वा सद्यः पतयेति
 पतितेन न संशयः विष्णुः आसंवत्सरात्यतः पतितेन सहचरन् सहयानासनाभ्यासयोगान्त्तु सद्य एवाहि बोधायनः संवत्सरेण पतति

एषां पापकृतामुक्ताचतुर्णामपि पितृकृतिः पतितैः संप्रयुक्तानाभिमाः शृणुत निष्कृतीः १७९ संवत्सरेण प-
 तति पतितेन सहचरन् याज्ञनाध्यापना द्यौनान्तु यानासनाशनात् १८० यो येन पतितेनैवांससर्गया-
 तिमानवः सतस्य व्रतं कुर्यात् ससर्गविशुद्धय १८१ पतितस्योदककार्यसमिद्धे बोधि वैर्वाहिः निर्दिते ह-
 नि सायान्हेनात्सु लिङ्गगुरुसन्निधौ १८२ दासी घटमपां पूर्णपर्यस्येत वत्पदा अहोरात्रमुपासीरन् शोच-
 बोधैः सह १८३ पतितेन सहचरन् याजनाध्यापना द्यौनात्सद्यो न शयनासनादिति गौर्विदराजस्त याजनादीनां त्रयाणां संव-

त्सरेण पातित्य हेतुं लसहासनादीनां लघुत्वान्न संवत्सरेण किंतु तस्माद्दूर्ध्वमपतिव्याचष्टे अस्मदीयमनुव्याख्यासु निव्याख्यानुसारिणी-
 नैनांगौ गिंदराजस्य कल्पनामनुकंधाह १८० यो येनेति पतितशब्दोऽयं पापकारिवचनः सकलपापिनामा विशेषपादान् एषां पतितानां मध्ये
 यो येन पापकारिणा सह पूर्वोक्तः ससर्गकरोति सतस्यै च व्रतं कुर्यात् भिन्नं कुर्यात् ननु मरणातिक्रियाभिहातं तदपि व्रतं संसर्गिणा क्रियमा-
 णं ब्रह्म हादशमा इत्यादिकं पादहीनं कर्तव्यम् तथा च व्यासः यो येन संसृजे हर्षं सोपितत्समतामियात् पादद्यून् चरेत् सोपितस्य तस्य
 व्रतं हिजः १८१ पतितस्येति महापातं किनो जीवत एव मेतस्योदकक्रियावक्ष्यमाणे गीतासापेदेः समानोदकैश्च त्रयामाह हिः कृत्वा ज्ञातिभ्र-
 लिकगुरुसन्निधाने रिक्तायानवभ्यांतिथौ दिनांतं कर्तव्यम् १८२ दासीति सपिंडसमानोदकप्रयुक्ता दासी उदकपूर्णं घटमेतव दिति दत्ति

याभिमुखीभूय पादेन क्षिपेत् पृथ्यासि निरुदको भवति तदनु ते सपिंडास्समानोदकैस्स हाहोरात्रमशौचमाचरेयुः १८३ नियन्ते रन्ति तं
स्मात्पतितास्सपिंडादीनां संभाषणमेकासमोपवेशानन्तरं यैः ऋक्थमदानं सांत्सारिक्यदौ निमंत्राणादिरूपोलोकव्यवहारएतां निनिवर्ते
रन् १८४ ज्येष्ठेति ज्येष्ठस्य यत्प्रत्यक्षलानादिकं कार्यं तत्तस्य न कार्यं ज्येष्ठलभ्यं च तस्य विशालच्छादिकं धनं न देयं यद्यपि ऋक्थमदानम
तिविधादेवाप्युद्गरप्रतिषेधः भिदः तथापि यथैयसंस्त्यात्यर्थमिन् दूधते तस्यैव ज्येष्ठस्य संव्यं धनं सोद्गारांशं तदनुजोशुगाधिकोलसते
१८५ प्रायश्चित्त इति कृते पुनः पतितेन प्रायश्चित्ते सपिंडसमानोदकास्तेनैव कृतं प्रायश्चित्तेन सह पवित्रजलाधारं स्नात्वा जलपूर्णं न्नं व
यं दमक्षिपेत् इह न वधदग्रहणाहासीघटः कृतोपयोगिघटः प्रतीयते १८६ सति स कृतं प्रायश्चित्तः तं पूर्वोक्तघटं जलमध्ये क्षिप्तततः
सर्वाय भवनं प्रविश्य यथापूर्वं सर्वाणि ज्ञाति कर्माणि कुर्यात् १८७ एतादिति स्त्रीष्वपि पतितास्स एव मेव पतितस्योदकं कार्यमित्यादि

निवर्ते रन्त्यतस्मात्संभाषणसहासने दायाद्यस्य प्रदानं च यात्रा चैव हि लौकिकी १८४ ज्येष्ठता च निवृ
त्ते तज्येष्ठा वाप्यन्यत्पद्वन्म ज्येष्ठांशं मासु याच्ञास्य यवीयान् गुणतोधिकः १८५ प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णकु
प्रमपान्नवम् तेनैव सार्द्धमास्ययुः स्नात्वा पुण्येजलाशये १८६ सत्पूजत घटमास्यमविश्य भवनं स्वकम्
सर्वाणि ज्ञाति कार्याणि यथापूर्वं समाचरेत् १८७ एतदेव विधिकुर्याद्योषिषु पतितास्वपि वस्त्रान्नपान
देयं तु वसेयुश्च गृहातिके १८८ एनस्मिभिरनिणित्तेनार्थी किंचित्सहाचरेत् कृतनिर्णेजनांश्चैव न
युगुप्सत कहंचित् १८९ बालघ्राश्च कृतमाश्च विशद्धानपि धर्मतः शरणागतं हतृश्च स्त्रीं हतृश्च
न सवसेत् १९० विधिं सत्रादिसपिंडसमानो कवर्गः कुर्यात् आसाच्छादनाभिपुनरास्थो देयानि गृहसमीपे चासां वा सार्थकु

दार्दयुः १८८ एनस्मिभिरिति पापकारिभिरकृतप्रायश्चित्तेः सहदानमतिग्रहादिकमर्थं किंचिन्नास्तु निष्ठेत् कृतप्रायश्चित्तान्नैव कदापि
दपि पूर्वकृतपापत्वेन निदेक्षितं पूर्ववद्वाकृरेत् अस्यापवादमाह १८९ बालघ्राति बालयो हतवान् कृतोपकारं अपकाराचर
णेन यो विनाशितवान् प्राणरक्षार्थमागतं यो हतवान् स्त्रियं च यो व्यापादितवान् एतान्यथावक्तुं प्रायश्चित्तानपि संसर्गितयानपरिव
सेत् १९० येषां भिति येषां ब्राह्मणस्त्रियविशां आनुकल्यं काले उरपनयनं यथाशास्त्रं कृतवान् तान् आजापत्य यं काराधित्वा यथा

शास्त्रमुपनयेन् यत्तु योत्रवल्ल्यादिभिर्ब्राह्मण्यस्तोमादिप्रायश्चित्तसु कृतेन स हास्यगुरुलोपवमनुसंधायजातिशक्त्याद्यपेक्षो विकल्पो संतव्यः
१९१ प्रायश्चित्तमिति येमतिषिद्धमूदसंविनो हि जास्ते चोपनीता अपि अनधीत वेदाः प्रायश्चित्तं कर्तुं भिच्छन्ति ते चा मव्येत त्याजा पत्यादि
त्रयमुपदिशेत् १९२ यदिति गर्हितेन कर्मणा भिषिद्धं प्रतिग्रहादिना ब्राह्मणाय हनमर्जयित तत्स्य धनस्य त्यागेन जपत पोष्यावदस्य
प्राणाभ्यामुद्धति धनस्यार्गेन च प्रायश्चित्तविधानान् बहुमूल्ये च कर्मसुरगदौ अल्पमूल्ये च लोहादौ परिशुद्धौ ते तु ल्य प्रायश्चित्ताभिधान
मुपपन्नं गवमक्रिय विरूपादावपि १९३ अपिलेति त्रीणि सावित्रा सह स्वाणि जपित्वा गोष्टे वा मांसं दोरा हाशो असत्यातिग्रहजनिता त्या
पान्मुक्तो भवति मूदमतिग्रहादावपि एतदेव प्रायश्चित्तं द्रव्यदोषेण च दानदोषेणापि प्रतिग्रहस्य गर्हितत्वाविशेषादिति १९४ उपवासेति

ये पां हि ज्ञानांसाविनीनास्तु चैतयथाविधि तांश्चारयित्वा त्रींस्तु न्यथा विध्युपनाययेत् १९५ प्रायश्चि
त्तं निर्वर्तयित्वा कर्मस्थारूये हि ज्ञाः ब्रह्मणा च परित्यक्ता स्तेषामप्येतदादिशेत् १९२ यद्गर्हितेनार्जयति
कर्मणा ब्राह्मणार्थनम् तस्योत्सर्गेण युध्यति जप्येन तपसे च १९३ अपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सह स्वाणि
समाहितः मांसगोष्ठपयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्यमतिग्रहान् १९४ उपवासकृशतनुगोम्रजास्तु न रागतम् प्रण
तमतिपृच्छेयुः साम्यसौम्ये च्छर्माति किम् १९५ सत्यमुक्ता तु विमेषु विकिरेद्यवसगवाम् गोभिः प्रवर्ति
ते तौ ये कुक्ष्यस्तस्य परिग्रहम् १९६ ब्राह्मणानां याजनकृत्वा परेषामत्यकमेव अभिचारमहो न च त्रिभिः कृ
च्छ्रेष्वपाहति १९७

केवलदोरादरेण इतरभोजनव्यावृत्त्या कृशदहं गोष्ठात्वालागतं प्रणतं न भिषूतं किमस्माभिः सह साम्यमिच्छ
मिषुनरसत्सर्गत्रय हन्त करिष्यसीति एव धर्म ब्राह्मणः परिपृच्छेयुः १९५ सत्यमिति सत्यमेतत्सुनरसत्सर्गत्रय हं न करिष्यामीत्येवं ब्राह्म
णे पूज्ज्नायासंगवां दद्यात् तस्मिन् यवसं प्रस्यमाणे देशे गोभिः पवित्रा कृतलातीर्थाभूते ब्राह्मणास्तस्य संव्यवहारे स्वीकारं कुर्युः १९६
ब्राह्मणाभिनि ब्राह्मणामर्तुर्व्यत्र यो व्येते इत्युक्ता नामादि याजनं कृत्वा पितृगृहीदित्यतिरिक्तां च त्रिभिर्दोहैर्दोहिकदाहस्यात्पादिक
त्वा अभिचारं च न्येनादिकं अभिचारोऽनभिचारणीयस्य अहो न यागाविशेषः अहो न यजनमभ्युधिकरमिति युतेः त्रिरात्रादितस्य यजनं कृत्वा
त्रिभिः कृच्छ्रेष्वित्युच्यते १९७

शरणागतमिति शरणागतं परित्राणार्थमुपगतं शक्तः सन्नुपैषते हि जातिरनध्याप्यं च वेदमध्याप्यतज्जनिनं पापं संवत्सरं यवाहारो
 १५ तदति १९८ अथ गृहानेति कुक्कुरश्च गृहालभार्हमनर अथ वराहा दौर्ग्रस्यैश्चाभमांसादेर्मज्जिरादिभिर्द्विष्टः प्राणायामेन शक्यमिति
 १९९ पशान्मेति अपांश्वार्येयपतिताः स्तेनक्रीबा इत्यादिनोक्तास्तेषां विशेषतोऽनुपदिष्टप्रायश्चित्तानां मांसस्य हर्म फल्कात्तृतीयोऽङ्गि
 सापंभोजनं वेदं संहितानयो देवकृतं सैनसौ अवयजनमसीत्यादिना उद्गात्राः श्रुतिर्मेत्रैर्होमः प्रत्येकं कार्यः एतत्समुद्दिष्टपापशोधनम्
 २०० उद्रयानमिति उद्रैरुक्तं यानं शकटादि एव वरयानमपि तत्कामत आरुह्य अव्यवधान उद्रवरयाभ्यां याने प्राणायाम बहुल्यन्म
 ग्रश्च कामतः स्नानं कृत्वा प्राणायामेन सुस्थो भवति २०१ विनेति असन्निहितजलोजलमध्ये वा मूत्रपुरीषं वा कृत्वा स वासा बहिर्ग्रा-
 मातनघादौ स्नात्वा गां च स्पृश्या विमुद्गो भवति २०२ वेदेति वेदविहितानां कर्मणामग्निहोत्रादीनां अनुपदिष्टमायश्चित्तविशेषाणां

शरणागतं परित्यज्य वेदं विष्ठाव्यचर्हिजः संवत्सरं यवाहारस्तस्यापमपसेयमिति १९८ अथ गृहालवरैरेदं शो
 ग्रार्थैः कृत्याद्दिरेव च नरात्सोऽष्टवराहैश्च प्राणायामेन शक्यमिति १९९ पशान्न कालतामासमंहिताजप एव
 वा होमाश्च स कलानित्यमयात्तम्यानां विशेषधनम् २०० उद्रयानममारुह्य वरयानतु कामतः स्नात्वा तु विमो
 दिग्वासाः प्राणायामेन शक्यमिति २०१ विनाद्भिरङ्कवात्थार्तः शरीरं सन्निवेश्य च संचलो बहिराप्तुत्यगा
 मालभ्य विशुध्यति २०२ वेदोदितानां नित्यानां कर्मणा समतिक्रमे स्नानं कृतं तलोपचप्रायश्चित्तमभोजनम्
 २०३ हुंकार आह्मणस्योक्तात् कारचरारीयसः स्नात्वा नश्चन्महः शेषमभिवाद्य प्रसादयेत् २०४ ताडयित्वा
 तृणैर्नीपिकठे वा बध्य वा ससा विवादो विनिर्जित्य ग्रणिपत्य प्रसादयेत् २०५ अवगूथ्य त्वब्धशतं सहस्र-
 मभिहत्य च निर्घांसया आह्मणस्य नरकं प्रतिपद्यते २०६ चण्डरिलोपे स्नातकं वतानां चतुर्थाध्यायोक्तानामति क्रमे सत्ये

का होपवासं प्रापश्चित्तं कुर्यात् २०३ हुंकारमिति हूं तूं णूं स्थीयता भित्वा क्षेपं ब्राह्मणस्य कृत्वा त्वं कारं च विवादाधिकृत्य उक्ता अभिवाद
 नं कालादारभ्याहः शेषं यावत्स्नात्वा भोजनं निवृत्तः पादोपग्रहणेनापगतकोप कुर्यात् २०४ ताडयित्वेति प्रकृतं ब्राह्मणं तृणैर्नापिताडयित्वा
 कंठे वा बध्य वा ससा वा क्लेशहेन जिला प्रणिपतेन प्रसादयेत् २०५ अवेति ब्राह्मणस्य हनेन च्छयाददमुद्यम्य वर्षशतं नरकं प्राप्नोति दंडा

दिनापुनः प्रहृत्यवर्षमहस्रं नम्रकं प्राप्नोति २०६ शोणितमिति प्रहृतस्य जाहाणस्य रुधिरं यावत्संख्यकान् रजः कणान् मूत्रौ पंडो करो
तितावत्संख्यकानि वर्षमहस्रं शोणितवत् शोणितोत्थादको नम्रकं वसेत् २०७ अवेति जाहाणस्य हननेच्छया दंडाद्युधामने कृच्छ्रं कुर्यात्तदं
ज्जदिमहारेदने अतिकृच्छ्रं वक्ष्यते इत्युक्तं २०८ अनुक्तेति अनुक्तप्रायाध्विन्नानां यथाप्रतिष्ठो
मवधादिकृतानां निहरणार्थं कर्तुः शरीरधना निशामर्थं मवेक्ष्य पापचक्रालाज्ञानां ज्ञानसकृदादृश्यनुबन्धादिरूपेण प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्
२०९ यैरिति यैर्हेतुभिर्मनुष्यैः पापान्यपत्तुदतितान् पापनाशहेतून् देवधिपितृभिरनुष्ठितान् पुण्याकवद्व्याभि २१० व्यहमिति प्राजाप
त्यस्य कृच्छ्रमान् रन्दिजातिराद्यदिनत्रयमातं फेजोतं प्रातः शब्दोयं भोजनानामौचित्यमासादिवाकालपरः अतएव वसिष्ठः व्यहंदि

शोणितं यावतः पांसून् संगृह्णाति महीतले तावत्संख्यकान् रजः कणान् मूत्रौ पंडो करोति २०७ अवगूर्य
चरे कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने कृच्छ्रं कुर्यात्तदं शोणितं २०८ अनुक्तमिति शोणितं
तु पापानामपत्तुतये शक्तिं चावेक्ष्य पापचक्रालाज्ञानां ज्ञानसकृदादृश्यनुबन्धादिरूपेण प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् २०९ यैरिति यैर्हेतुभिर्मनुष्यैः
पापान्यपत्तुदतितान् पापनाशहेतून् देवधिपितृभिरनुष्ठितान् पुण्याकवद्व्याभि २१० व्यहमिति प्राजाप
त्यस्य कृच्छ्रमान् रन्दिजातिराद्यदिनत्रयमातं फेजोतं प्रातः शब्दोयं भोजनानामौचित्यमासादिवाकालपरः अतएव वसिष्ठः व्यहंदि

शोणितं यावतः पांसून् संगृह्णाति महीतले तावत्संख्यकान् रजः कणान् मूत्रौ पंडो करोति २०७ अवगूर्य
चरे कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने कृच्छ्रं कुर्यात्तदं शोणितं २०८ अनुक्तमिति शोणितं
तु पापानामपत्तुतये शक्तिं चावेक्ष्य पापचक्रालाज्ञानां ज्ञानसकृदादृश्यनुबन्धादिरूपेण प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् २०९ यैरिति यैर्हेतुभिर्मनुष्यैः
पापान्यपत्तुदतितान् पापनाशहेतून् देवधिपितृभिरनुष्ठितान् पुण्याकवद्व्याभि २१० व्यहमिति प्राजाप
त्यस्य कृच्छ्रमान् रन्दिजातिराद्यदिनत्रयमातं फेजोतं प्रातः शब्दोयं भोजनानामौचित्यमासादिवाकालपरः अतएव वसिष्ठः व्यहंदि

पवासं दत्तेतत्सांतपनं कृच्छ्रं भूतं यदा तु गोमूत्रादिषट्प्रत्येकं षट्दिनान्युपमन्य सप्तमो दिने चोपवासः तदा महासांतपनं भवति तथा च
यास्तृप्त्यनः कुशोदकं च गोक्षीरं दधि सूत्रं शकृदहृतम् अग्न्यापरे ह्युपवसेत् कृच्छ्रं सांतपनं च न प्रुथक् सांतन द्वयैः षडहः सोपवासि
कः सप्ताहं न तु कृच्छ्रोऽयं महासांतपनं स्मृतम् २१२ एकैकमिति आति कृच्छ्रं हि ज्ञातिरनुतिष्ठन् प्रातः सायमर्था चित्तादिरूपेण व्यहृणि
त्रीणि त्रीणि पूर्ववत् अन्यच्च अहं न किंचिदुज्जीत २१३ तमेति तप्त कृच्छ्रं च न हि ज्ञातिः अहमुष्णोदकं च अहमुष्णक्षीरं च अहमुष्णाद्युतं
अहमुष्णा वायु एकाग्रस्नानं कुर्वन् संयतवान् पिबेत् अत्र पराशरोक्तो विशेषः षट्पलं तु पिबेत् पश्चिमपलं तु पयः पिबेत् पलमेकं पिबे
त्सपिस्तप्त कृच्छ्रं विधीयते २१४ यत्तात्स्रन इति विगता नवधानस्य संयतेन्द्रियस्य षडंशं हर्मभोजनमेव पराकारव्यः कृच्छ्रः सकृदाद्यतिता
रतम्येन गुरुलघुसमफलपापापनोदनः २१५ एकैकमिति सायं यातुर्मध्याह्ने शुक्लानं कुर्वाणः गौर्णमास्यां पचदशधा सा न शित्वा ततः ।

एकैकं ग्रासमभ्यायात् व्यहृणि त्रीणि पूर्ववत् अहं चोपवसेदत्यमति कृच्छ्रं च न हि ज्ञः २१३ तप्त कृच्छ्रं च
स्त्रियोजलक्षीरघृतानिलान् प्रति अहं पिबेदुष्णान्सकृत्त्वायीसमाहितः २१४ यत्तात्स्रनोऽग्रमत्तस्य षडंशं
हर्मभोजनम् पराकोनाम कृच्छ्रोऽयं सवपापनोदनः २१५ एकैकं द्वांसयसिङ्गं कृष्णानु कुचवद्धयेत् उपस्पृश
स्त्रिषवणमेतच्चाद्रायणं स्मृतम् २१६ एतमेव विधिकृत्स्नमाचरेद्यवमध्यमे शुक्लपक्षादिनियतं अरश्वाद्राय
णव्रतम् २१७ अष्टावशौसमभ्यायासिङ्गान्मध्यं दिने स्थिते नियतात्मा हाविष्याशीयति चाद्रायणं च न २१८

प्रतिपुङ्गुमैर्णैकं ग्रासं हासयेत्तथा चतुर्दश्यामेको ग्रासः संपद्यते ततोऽभावास्थायामुष्यं शुक्रमतिपत्तमभृतिभिरेकैकं च द्विं नयेत्
एव गौर्णमास्यां पचदशग्रासाः संपद्यंते एतत्सिपालिकोमध्याख्यं चाद्रायणं स्मृतम् २१६ एतमिति एतमेव पिङ्गहासद्वि त्रिषवणस्मा
नात्सकपवमध्याख्यं चाद्रायणं शुक्लपक्षादिनः कृत्वा संयतेन्द्रियश्चाद्रायणमनुतिष्ठन् आचरेत् ततश्च शुक्रमतिपदमारस्य एकैकं
पिङ्गवद्धयेत् यथा गौर्णमास्यां पचदशग्रासाः संपद्यंते ततः कृष्णमतिपदमारस्य एकैकं पिङ्गं द्वासेयेत् यथा अभावास्थायामुपवासो भ
वति २१७ अष्टावशौसमभ्यायासिङ्गान्मध्यं दिने स्थिते नियतात्मा हाविष्याशीयति चाद्रायणं च न २१८

चतुरः प्रातरितिः प्रातश्चतुरोरासान्भूयात् अस्तमिते च सूर्ये चतुरोरासान् प्रक्रीत एतच्छिश्नां द्रायणं सुनिभिः स्मृतम् २१९ यथे
 ति नीवासादिह विषयसंविधानां प्रासानां देशे शते चत्वारिंशदधिके कदाचित्सोऽश कदाविदुषवास इत्येवमाद्यनियमेन यथा कश्चिच्छिश्ना
 सेन सप्तवान् सुजानश्चंद्रसंलोकतां याति एवं पापस्यार्थमभ्युदयार्थं च ददमुक्तं अतएव याज्ञवल्क्यः धर्मायं यथरे देतं चंद्रस्यैतिसंलो
 कताम् ६० छेदुत्तं शर्म कामस्तुमहती श्रियमाभुयात् अतः प्राजापत्यादिकृच्छ्रमपि अभ्युदय फलाभितया ज्ञवल्क्येनोक्तम् २२० एतदि
 ति एतच्चाद्राण्यां व्रतं कदादित्यवस्रमकृतं अमहर्षिभिः सह सर्वपापनाशाय गुरुधुपापापेक्षया सकृदावृत्तिप्रकारेण कृतं व्रतं २२१
 महेति महाव्याहृतिभिर्मूर्खैः स्वरेताभिः आल्यहविरेनादेयैर्जुहोतिषु विधीयते इति परिशिष्टवचनान् आल्येन मत्स्यं ह होमकुर्वीत
 चतुरः प्रातरुन्ध्यायात् पिंडान्विभ्रः समाहितः चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचांद्रायणं स्मृतम् २१९ यथा क
 यचित्सिडानां तिस्रोऽशीतोऽसमाहितः मासेनाभ्यन्त हविष्यस्य चंद्रस्यैतिसंलोकताम् २२० एतद्रुद्रास्त
 द्यादित्यावसवश्चाचरन् व्रतम् सवांकुशलमोक्षाय मरुतश्च महर्षिभिः २२१ महाव्याहृतिभिर्होमः कृत
 यः स्वयमन्वहम् अहिंसासत्यमक्रोधिमान्वचसमाचरेत् २२२ त्रिरहस्त्रिभिर्नाशायाचसवासजलमा
 विशीत् स्त्रीमूद्रपतितांश्ववनाभिर्भाषत कर्हन्ति २२३ स्थानां समान्या विहरदशक्तोऽधः शयीत वा
 ब्रह्मचारी व्रती च स्याद्गुरुदेवहिजाचर्कः २२४ सावित्री च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तिजः सर्वेष्वेव व्रतेष्वेवं
 प्राप्य श्रितार्थमादृतः २२५ अहिंसासत्याक्रोधविनाशानि चानुतिष्ठेत् यद्यप्येतान्निपुणार्थतया विहितानि तथापि व्रतांग
 तयाप्यसुपदेशः २२२ त्रिभिः अहनि रात्रावादिभ्यश्चावसानेषु रूपाण्यसत्त्वोत्तं द्यादिजलमग्निं शत एतच्च पिपासामध्ययमध्यचा
 द्रापुणेतरे चाद्राण्या विषयम् तयोरुपस्य शत्रिष्ववणमित्युक्त्वा त्त्वाभ्युदपतिते अहसहयावद्व्रतं कदाचित्संभाषणं न कुर्यात् २२३ स्वा
 नेति अहनि रात्रौ कुपस्थित आसीनः स्यात् न तु शयीत असमर्थो नु स्यादिलेशयीत न रवद्विदो ब्रह्मचारी स्त्रीसंयोगरहित व्रतः व्रती मो
 जीरं डादित्युक्तः पालाशधारयं दंडं सुनिर्मोक्षमेव लभितयमवचनस्मरणान् गुरुदेवब्राह्मणानां च पूजको भवेत् २२४ सावित्री
 मिति सावित्री च सदा जपेत्पवित्राणि चार्थमर्षणादीनि यथा शक्तिजपेत् एतच्च यथा चाद्राण्यां तद्ग्राभापत्यादिकृच्छ्रेषु पितृत्वान् प्राप्य
 श्रितार्थमनुतिष्ठेत् २२५

एतौ हि जातयः शोऽध्याम्रतौ राविः कृतैः न सः अनाविः कृत पापांस्तमंत्रैर्होमैश्च शोधयेत् २३६ स्व्यापनेनानुना
पेनतपसाऽध्ययनेन च पापकृत्स्नमुच्यते पापात्तथादानेन चापि हि २३७ यथायथा नरोऽधर्मस्वयंकृत्वा लुभाष
ते तद्द्यातथा त्वेवाहिंस्तेनाधर्मणमुच्यते २३८ यथायथा मनस्तस्य दुःकृतं कर्म गृहीति तस्यातथा शरीरतमे
नाधर्मणमुच्यते २३९ कृत्वा पापं हि सतप्य तस्मात्पापात्समुच्यते नैव कुयपुनरिति निवृत्त्या पूयते तु सः २३०
एवमंचित्यमनसा प्रेत्य कर्म फलोदयम् मनोवाङ्मूर्तिभिर्नित्यं शर्मकर्म समाचरेत् २३१ अज्ञानाद्यादिवाज्ञा
नात्कृत्वा कर्म विगृहीतम् तस्मादिमुक्तिमन्विच्छन् द्वितीयन्मसमाचरेत् २३२

एतौ हि जातयः शोऽध्याम्रतौ राविः कृतैः न सः अनाविः कृत पापांस्तमंत्रैर्होमैश्च शोधयेत् २३६ स्व्यापनेनानुना
पेनतपसाऽध्ययनेन च पापकृत्स्नमुच्यते पापात्तथादानेन चापि हि २३७ यथायथा नरोऽधर्मस्वयंकृत्वा लुभाष
ते तद्द्यातथा त्वेवाहिंस्तेनाधर्मणमुच्यते २३८ यथायथा मनस्तस्य दुःकृतं कर्म गृहीति तस्यातथा शरीरतमे
नाधर्मणमुच्यते २३९ कृत्वा पापं हि सतप्य तस्मात्पापात्समुच्यते नैव कुयपुनरिति निवृत्त्या पूयते तु सः २३०
एवमंचित्यमनसा प्रेत्य कर्म फलोदयम् मनोवाङ्मूर्तिभिर्नित्यं शर्मकर्म समाचरेत् २३१ अज्ञानाद्यादिवाज्ञा
नात्कृत्वा कर्म विगृहीतम् तस्मादिमुक्तिमन्विच्छन् द्वितीयन्मसमाचरेत् २३२

शुतापाबुवाद्दति २३९ कृतेति पापं कृत्वा पश्चात्संतप्य तस्मात्पापान्मुच्यते इत्युक्तमपि नैव कुयपुनरित्येवमनूदितं यदा तु पश्चात्तापो
नैव पुनः करिष्यामीति एवं कृत्स्नं निवृत्तिरूपं संकल्प्य फलकः स्यात् दास्यत रातस्मात्पापात्पूतो भवतीति एतच्च निवृत्तिरूपं संकल्प्य प्रकाशाप्रका
शभाषाभित्तंगा विधानार्थम् २३० एवमिति एवं शुभाशुभानां कर्मणां परलोकादद्यानिष्टफलं मनसा विचार्य मनोवाङ्मूर्तिः शर्ममेव
सर्वं कर्म कुर्यात् इष्टफलत्वात् नानुभूतं नरकादिदुःखहेतुत्वात् २३१ अज्ञानादिति प्रमादादिच्छातो वा निषिद्धं कर्म कृत्वा तस्मात्पा
शुक्तिमन्विच्छत्सु नस्तम्रकुर्यात् एतच्च पुनः करणे भाषाभित्तंगा रैवार्थम् अतएव देवलः विधेः प्राथमिकादस्माद् द्वितीये हि युगं प्रवेदिति

जीवात्मानेनाधर्मणमुक्तो भवति अयम

यस्मिन्निति अस्य पापकारिणो यस्मिन् प्राप्यस्मिन्नाख्येऽनुष्ठितेन चित्तस्य संतोषः स्यात्तस्मिन् तदेव प्राप्य भवितं तावदावर्त्तयेत्तथा वनम-
सा संतोषः प्रसादश्च स्यात् २३२ तप इति यदेतत्सर्वदेवानां भुव्याणां स्फुरन्तं स्यात्तपः कारणं तपसैव च तस्य स्थितिः तपोऽन्तर्बुधैः प्र-
गियते देवादि स्फुरन्तं तपसा जननादोदिष्टं वेदार्थैर्कृत्तं उक्तमाजापत्यादि प्राप्य भवितं तावदोतावबोधनं तपो राजन्यस्य स्फुरन्तपः वैश्यस्य कृषिवाणिज्यपाशुपाल्या-
कथनम् २३२ ब्राह्मणस्येति ब्राह्मणस्य ब्रह्मचर्यस्य कवेदोतावबोधनं तपो राजन्यस्य स्फुरन्तपः वैश्यस्य कृषिवाणिज्यपाशुपाल्या-
दिकृतपः शूद्रस्य ब्राह्मणपरित्यातप इति वर्णविशेषेण तर्कबोधनार्थम् २३५ अथ य इति ऋषयो वाङ्मनः कायनियमोपेताः फ-
ल्गुलनायुमस्ताः तपसैव जगत्प्रस्थावरसाहितं यथियं तस्मिन् स्वर्गात्संलोकाजयमेकदेशस्थाः संतो निध्यापान्तः करणाः अर्कवर्षणपञ्च्यंति

यस्मिन् कूर्मपर्वस्य कृते मनसा स्यादल्लायवम् तस्मिन् स्तावत्तपः कुर्याद्यावत्तुष्टि करं भवेत् २३३ तपोमूल-
मिदं सवदेव भानुषकं सत्तपम् तपोमध्यबुधैः प्रोक्तं तपोतवेदोर्षाभिः २३४ ब्राह्मणस्य तपोज्ञानतपः क्ष-
त्रस्य रक्षणम् वैश्यस्य तु तपोयान्ततपः शूद्रस्य सैव नम् २३५ अथ यः संयतात्मानः फल्गुलानि लाशनाः
तपसैव प्रपन्न्यति त्रैलोक्यसत्त्वाचरम् २३६ औषधान्यगदो विद्यादेवो च विविधा स्थितिः तपसैव ममि-
द्या तपस्तथा हि साधनम् २३७ य इत्तरयद्गुरुपयद्गुरुयश्च दुष्करम् सर्वतु तपसा साध्यतपो हि दुरति-
करम् २३८ महापातं किन श्रेयं शोभाकारिणः तपसैव सुतेन मुच्यते किल्बिषान्ततः २३९
कीटाश्चाहि पतंगान् श्वपुशवश्च वयसि च स्थावराणि च भूतानि दिव्यानि तपो बलान् २४०

औषधानिति २३६ औषधानिति
पानवर्गादावबलस्थितिः इत्येतां तपसैव प्राप्यते यस्मान्न पशूनां प्रतिभित्तम् २३७ यदि तपः यद्गुरुः सेवनीयते यद्गुरुः सत्त्वितपदानि
यद्गुरुः सेवनीयते तपसा रीरेण बलं ब्राह्मणस्येति यद्गुरुः सेवनीयते तपसा रीरेण बलं ब्राह्मणस्येति यद्गुरुः सेवनीयते तपसा रीरेण बलं
साधितुं शक्यते यस्मादतिदुष्करकार्यं करणं सर्वतपसा साध्यते तपो र्द्वन्द्वशक्तिः २३८ यदेति ब्रह्महत्यादि महापातककारिणोऽन्येऽप्य-
नन्नाद्यनर्पकारिणः तपसैव कृत्स्नरूपेणानुष्ठितेन तस्मात्पापान्मुच्यंते उक्तस्यापि पुनर्वचनं प्राप्य भवितं तावदावर्त्तयेत्तथा वनम-
सा संतोषः प्रसादश्च स्यात् २३९ शिवा इति कीटसर्पशूल

भपमुपक्षिणः स्यात्पराणि च दृक्ष्यगुल्मादीनि मृतानि तोषो माहात्येन स्वर्गायति इति ह्यस्मादौ कपोतोपाख्यानादिषु पाक्षिणो व्यग्निमने
 शादिकुजपुस्तपनीमिभ्युपतुं श्रीदानां फल्गाति सह हुरुवंतस्तमर्तपः तेन च द्वाण कल्मषा अविकारि कजन्मांतरं कृतेन सकृतेन दिव्यो
 २४० यत्किंचिदिति यत्किंचित्सापमनो गारदे हेमनि वाः कुर्वन्ति तत्सर्वं पापन्विर्देहं तितपसैव तपोधना इति तप एव धनमिव रक्षणाय येषां ते
 तपोधनाः २४१ तपसैवेति प्राप्यश्चित्ततपसा स्वीण पापस्य व्यास्यस्य योगो हवीर्षि विद्याः प्रतिगृणहंति अभिलषिता रथोन्मय मयच्छंति २४२
 मजापतिरिति हि उरुष्यगार्भः सकललोकोत्पत्तिस्थितिमलयुग्मसुः तपः करणपूर्वकमेवैवमथमकरोत् तथैव भूषयो वसिष्ठादयस्तपसैव म
 वंतः संपन्नाः २४३ इत्येतदिति सर्वस्यास्य जंतोर्बहुलं भजन्त्यतपसः प्रकाशात् इत्येवं देयाः प्रपश्यतः तपोमूलमिदं सर्वमभिलाषितपोमाहाः
 त्वं प्रवदंति २४४ वेदंति यथाशक्ति तत्त्वं वेदाध्ययनपंचमहायज्ञलुष्टानमपगधसहिष्णुत्वमित्येता निमहापातकजनिता न्यपि पापा-
 यत्किंचिदेनः कुर्वन्ति मनोवाङ्मूर्तिभिर्जनाः तत्सर्वं निर्दुहं त्यामुतपसैव तपोधनाः २४१ तपसैव विमुक्तस्य
 ब्राह्मणस्य दिवी कृतः इत्याश्च प्रतिगृणहंति कामान्सर्वदयति च २४२ प्रजापतिरिदं शास्त्रं तपसैवास्तृजत्स्य
 सुः तथैव वदानुषस्तपसा प्रतिपेदिरे २४३ इत्येतत्तपसो देवामहाभाग्यमचक्षते सर्वस्यास्य प्रपश्यन्तस्त
 पसः पुण्यमुत्तमम् २४४ वेदाभ्यासां न्वहं शक्त्या महायज्ञं क्रियास्तमा नाशयत्याश्रुपापानि महापातक
 जाल्यपि २४५ यथैधस्तेजसावन्तिः प्रासन्निर्दहति क्षणात् तद्वाज्ञानाग्निना पापसर्वदहनं विवेदित
 २४६ इत्येतदेन सासुक्तं प्रायश्चित्तं यथाविधि अत ऊर्ध्वरिह स्यान्नाप्रायश्चित्तं निबोधत २४७ सव्याह-
 ति मणवकाः प्राणायामास्तपोऽपि अपि पूरणं हणमासात्पुनस्त्यहरहः कृताः २४८ निशोधनाशयंति किमुतान्यानि
 २४५ यथेति यथाग्निः काष्ठान्वाहन्नाग्निस्रणेनैव तेजसाग्निः शेषं करोति तथा ज्ञानाग्निना पापं सर्वं वेदार्थज्ञो ब्राह्मणो नाशयति इत्येत
 न्पुरमाद्युज्जानस्येतत्पापस्योक्तं पञ्चापनार्थमेतत् २४६ इत्येतदिति इत्येतद्ब्रह्मादीनां पापानां काशानां प्रायश्चित्तं यथावि
 ध्यं भिहितं अत ऊर्ध्वमपकाशानां प्राणायामाश्चिन्त्यं तु न अयं चोको गोविंदराजेनाल्लिखितः मेधातिथिना लुलिखित एव २४७
 सव्याहनेति सव्याहति सप्तगवाः सावित्रा शिरोयुक्ताः पूरककुंभकरचक्रादि विधिना मत्सहोदशमाणा यामाः कृताः आसात् ब्रह्म

मपि निष्पापं कुर्वन्ति अपिशब्दादिदेशिकब्रह्महात्याप्रायश्चित्ताधिकृतसमपि एतच्च प्रायश्चित्तं हि जातानामेव न स्थाप्युदादेर्मन्त्रानधिकारात् २५८ कौत्साभिति कौत्सेन ऋषिणा अपनः शोभ्युचदधमिति एतत् सूक्तं वसिष्ठेन ऋषिणा दृष्टं च प्रतिस्तोमेति रुषमनुशिष्य इत्येवं च माहिर्वाहिनीणामवोस्तित्येतत् सूक्तं श्रुद्वय एतोन्विद्रंस्तवाभ्युद्धमित्येतास्ति स्म ऋचः अकृतं भासमहरहः षोडशकृत्योपि जपित्वा सुरापोपि विसृज्यति अपिशब्दात् आतिदेशिकस्मरणानप्रायश्चित्ताधिकृतोपि २५९ सकृदिति ब्राह्मणसूत्रं पितृहत्यास्यवाभस्यपलितस्य एतत् सूक्तं प्रकृतत्वात् भासमेकं प्रत्यहमेकं चारं जपित्वा शिवसंकल्पं च यज्ञाग्रतो दूरमित्येतद्वाजसनेयके यत्पठितं तज्जपित्वा सुवर्णमपहृत्याक्षिपमेव निष्पापो भवति २५० हवीति हविष्यांगमजरं स्तर्विदामे कोन विशति ऋत्वा नतमं होन दुरितमित्यष्टौ इति वा

कौत्सं जप्त्वा पदत्येतद्वासिष्ठं च प्रतीत्युचम् माहिर्वाहं हृत्य अस्मरामोपि विमुक्त्यति २५९ सकृज्जप्त्वा स्वामीय शिवसंकल्पमेव च अपहृत्य सूत्रं तु क्षणाद्भवति निर्मलः २५० हविष्यं तोयमप्यस्य नतमं हरतीति च जपित्वा पोरुषं सूक्तं सूच्यते गुरुतल्पगः २५१ एनसास्युल्लसूक्ष्माणश्चिकीर्षन्मपनोदनम् अवैत्युचं जपेदब्धयस्त्रिचदोभतीति वा २५२ प्रतिगृह्यामिति ग्रीह्यं भक्तकाचान्नविगृहीतम् जपेत्स्तरत्समदीयं पूयतमानवरुह्य हात् २५३ सोमारोदं तु बर्कना भासमप्यस्य शक्यमिति स्तवत्यामाचरन् स्नानमर्थ्यस्याभिति च तद्वचम् २५४

इति मे मनः शिवसंकल्प इति च सूक्तं महत्त्वशीर्षिषुरुष इति एतच्च षोडशं सूक्तं भासमेकं प्रत्यहमप्यस्येति अत्र गणात् प्रकृतत्वात् षोडशाभ्यासात् जपित्वा गुरुदारुगः तस्मात्पापान्मुच्यते २५१ एनसाभिति स्थूलानां पापानां महापातकानां सूक्ष्माणान्कषपातकादीनां निर्हरणं कर्तुं भिच्छन् अचर्तं हेवो वरुण नमो भिरित्येतामृचं यस्त्रिचदं वरुणदेव्ये जने इत्येतां च त्वं इति वा इति मे मन इत्येतत् सूक्तं संवत्सरमेकवारप्रत्यहं जपेत् २५२ प्रतिगृह्येति स्मरूपतो महापातकियनत्वादिना वा प्रतिगृह्यामिति गृह्याचान्नस्त्रिपावकालप्रतिगृहसंसर्गदुष्टं भक्ततात्तरत्समादिधावतीत्येतां च त्वं अतस्त्रिजपित्वा च हनत्सात्पापान्मुच्यः पूतो भवति स्नानमर्थ्यस्याभिति च तद्वचं वा २५३ सोमेति सोमारुद्राधारये श्यामस्वयमिति च तन्मन्त्रः अर्यमावरुणं

भिन्नचेतिऋद्धपुनर्धातुस्थानं कृत्वा मासमेकं मूलैकमभ्यस्य च बहुपाणो विवृत्यति बहुधा पिपापेषु तत्रैकैकं प्रायश्चित्तं कार्यमिति ज्ञापकः
भिदम् २५४ अद्भद्भिनि एनस्तीत्यागिशोयात्सर्वेष्वेव पापेषु द्द्रुमित्रं वरुणमग्नित्रय इति एताः सप्तभूतौ षण्मासं जपेत् अमशस्ता मूत्र
पुरीषोत्सर्गादिकं जलकृत्वा मासं भैक्षप्रोजोषवेत् २५५ मंत्रैरिति देवकृतस्येत्यादिभिः शाकलहोमैः संवत्सरं घृतहोमं कृत्वा नमस्कृत्य
अद्वयेतां वाऋत्वं संवत्सरं जपित्वा महापातकमपि पापं हि जातिरपहंति २५६ महापातकेति ब्रह्महत्यादि महापातकयुक्तो भिक्षाल
भ्याहारो वर्षमेकं संसर्पेत् द्रियो गवा मनुगमन्कुर्वन् यः पावमानो विद्यादिभूतत्वे अन्वहमभ्यासेन जपित्वा तस्मात्पापा हि शूद्रो भवति
२५७ अरण्य इति त्रिभिः पराकैः दूतो भंत्र ब्राह्मणात्मिकां वेदं संहितां अरण्ये वा त्रयं अभ्यस्य वा प्रयतो ब्राह्मण्यंतरशौचयुक्तसर्वे

अद्भद्भिं द्रुमित्रं भित्येतदेन स्थी सप्तकं जपेत् अमशस्तं तु कृत्वा पुन मासमासीत भैक्षमकृ २५५ मंत्रैः शा
कलहोमीये रब्दहुला धृतं हिजः सगुर्वप्यपहृत्येन जप्त्वा नमस्कृत्य चम् २५६ महापातकं संसृज्जोऽनु
गच्छेद्भ्रातृमाहितः अस्य स्याद्दूदपावमानो भिक्षुहारो विमुद्धानि २५७ अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य प्रयतो वेद
साहितान् सुच्यत पातकैः सर्वैः पराकैः शोधितस्त्रिभिः २५८ अहतनुपवसेद्धूक्तस्त्रिहोऽस्युपयन्म
गः सुच्यत पातकैः सर्वैस्त्रिजपित्वाऽयमवर्षम् २५९ यथाऽयमेधः क्रतुरादसर्वपापापनोदनः तथाऽय
मवर्षं सूक्तसर्वपापापनोदनम् २६० हत्वा लोकानपीमास्त्रिभूतं पियतस्ततः ऋग्वेदधारयन्विमो
नेनः प्रामीति किंचन २६१ ऋक्संहितां त्रिरभ्यस्य यजुषा वा समाहितः सास्त्रा वा सरहस्थानां सर्वपापैः प्रमु
च्यते २६२ महापातकैः सुच्यते २५८ अहमिति त्रिरात्रमुपवसन्नयतः प्रत्यहं प्रातर्मध्याह्नसायंकालेषु स्थानं कुर्वन् त्रिषण्मासा-

न काल एव जले निमज्ज्य ऋतं न सत्यं चेति सूक्तमयमवर्षं त्रिराहृतं जपित्वा सर्वैः पापैः सुच्यते तत्र गुरुलघुपापापेषु क्षयापुरुषशस्त्रयाद्यपेक्ष
याचावर्तनीयम् २५९ ययेति यथाऽयमेधयागः सर्वयागश्रेष्ठः सर्वपापक्षयहेतुस्तथाऽयमवर्षणसूक्तमपि सर्वपापक्षयहेतुमिति अयमवर्ष
णसूक्तोत्कर्षः २६० हत्वेति भूरादिलोकत्रयमपि हत्वा महापातक्यादीनामप्यन्ममन् ऋग्वेदस्यारयन्विमादिः न किंचित्पापं प्राप्नोति ऋ
ग्वेदं हस्वभाप्यञ्चित्तार्थमुत्तरहस्यपापे कृते ऋक्संहितां भंत्र ब्राह्मणात्मिकां मभ्यसेत्तदाह २६१ ऋगिति ऋक्संहितां भंत्र ब्राह्मणात्मि

कान्तुमंत्रासिकां अनंतरं वेदे त्रिवृत्तीति तस्य वमर्षान् यजुषां वा मंत्राक्षणां संहितां साम्नां वा ब्राह्मणोपनिषत्संहितां वारत्रयमस्य
स्य सर्वपापैः प्रमुक्तो भवति २६२ यथेति अरगाद्यात्सनात्रि रावर्त्तत इति त्रिवृत्तूयथामहाहृदं प्रविश्य लोहं विशीर्य तेन थासर्वदुश्चरिभोजि
रुतिवेदे विनश्यति त्रिवृत्स्वमेवाह २६३ अत्र इति अत्र चक्रद्वयत्राः यजूर्षिजमुर्मत्राः सामानिष्ट हृदयतरादीनि नाना प्रकाराणि अन्यान्ये-
षां त्रयाणां पृथक् पृथक् मंत्राक्षणाभिप्रेतवृद्धे दोषानव्योय एनं वेदसवेद विद्भवति २६४ आद्यमिति सर्ववेदानामाद्यं यद्ब्रह्म वेद
सारं अकारोकारमकारात्संक्लेन न्यक्षरं यत्र यो वेदाः स्थिताः सो न्यस्त्रिवृद्धेः प्रणवाव्यो गौपनीयः वेदमंत्रश्चेष्टलात् परमा-
र्थोभिधायकलान् परमार्थं क्लेनधारणजपाभ्यामोसहेतुलाच्चयस्तं स्वरूपतोः र्थतश्च जानाति सवेदवित् प्रायश्चित्ते बहु सुनिभतलो

यथा महाहृदं माप्यक्षितं लोहं विनश्यति तया ह्युत्थारितं सर्ववेदे त्रिवृत्तिमज्जति २६३ अत्रोयजुंषिचा-
न्यानि सामानि विधिनिच एष ज्ञेयस्त्रिवृद्धे दोषा वेदनमवेदवित् २६४ आद्ययज्यक्षरब्रह्म त्रयोय-
स्मिन्प्रतिष्ठिताः सगुह्योऽन्यस्त्रिवृद्धे दोषस्तं वेदसवेदवित् २६५ इति मानवे धर्मशास्त्रे मृगु-
क्त्या संहिताया एकादशोऽध्यायः ११ ७ वातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नो यमुक्तो धर्मस्तुल्यान
य कर्मणां फलनिर्द्दिशसन्तस्ततः पराम् १ सतानुवाच धर्मात्मा महर्षिर्मानवो मृगुः अस्य सर्वस्य शृ-
णुत कर्मयोगस्य निणयम् २ सुभाशुभफलकर्ममनोवाग्दहसंभवम् कर्मजागतयो नृणां सुत्तमाधमम
धर्माः ३ ननाद्यन्मयोक्तं सारव्यान् संसुभिर्गिरांत इजध्वं गुणज्ञाः नैतन्व्येधातिथिरभिदधेनापि गोविंदराजो व्याख्यातारो न

जगुरपरप्यन्यतो दुर्लभं वः २६५ इति श्रीकुच्छूकमट्टविरचितायामन्यर्थमुक्तावल्यां मनुस्मृत्या वेदादशोऽध्यायः ११ ७ ७
चातुर्वर्ण्येति हे पाप रहित ब्राह्मणादिवर्णचतुष्टयस्य सांतर प्रभवस्यार्थमर्थः त्वयोक्तः इदानीं कर्मणां श्रमास्तुभ फलमाप्तिं परां ज-
न्मांतरमभवापरमार्थं रूपा मस्माकं मूर्हीति महर्षयो मृगुमवोचन् १ संतानिति सधर्मप्रधानो मनोरपत्यात्मा मृगुरस्य सर्वस्य कर्म
संबंधस्य फलनिश्चयं शृणुतेति नानाहर्षिनिब्रवीत् २ शक्येति मनोवाग्दहहेतुकं कर्म विहित निषिद्धरूपं सुखदुःखफलकं तज्ज-
न्या एव मनुव्यतिर्यगादिभावेनोत्कृष्टमध्यमाधमापेक्षया मनुष्याणां गतयोजनान्तर प्राप्तयो भवति कर्मशब्दश्चात्र न कायचेष्टाया-

मेव किंतु ममेदं स्वभित्सि संकल्परूपयोगादि ध्यानरचनादावपि क्रियाभावे वर्तते ३ तस्येति तस्य दोहसंबन्धिनः कर्मणः उत्कृष्टमाध्य-
माधमतायात्रिभकारस्यापि मनोवाक्कायाश्रितस्य वक्ष्यमाण दशलक्षणोपेतस्य मन एव प्रवर्तकं जानीयान् मनसा हि संकल्पितमुच्यते
क्रियते च तथोत्तैरिरीयोपनिषदितस्मात् यत्पुरुषो मनसा अभिगच्छति तद्वाचावदति तत्कर्मणा करोतीति तानि दशलक्षणानि कर्माणि द-
र्शयितुमाह ४ परद्रव्येति कथं परधनमन्यायेन गृह्णामीत्येवं चिंतनं मनसा ब्रह्मवधादि निषिद्धांस्तानि परलोकः देह एवास्मेति
अतद्ब्रह्म इत्येवं त्रिः प्रकारमनुभूय फलं मानसं कर्मात्तत्रापि परित्तु द्विष्य त्रिविधं भूयः फलं मानसं कर्म यद्वा स्मृम फलं कर्म तु मयस्यैव म-
क्रान्तत्वात् ५ पारुष्यमिति अभियाभिधानमसत्यभाषणं परोक्षोपरद्रुषण कथनं सत्यस्यापि राजदेशोपरि वार्त्तादेर्भिः प्रयोजनं वर्ण-
नं इत्येवं चतुः प्रकारमनुभूय फलं वाचिकं कर्म भवेत् एतद्विपरीतं प्रियसत्यपरगुणाभिधानं श्रुतिपुराणादौ च राजादि चरित कथनं शुभफलं

तस्येह त्रिविधस्यापि त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः दशलक्षणयुक्तस्य मनोविद्यात्ववर्तकम् ४ परद्रव्येषु भि-
ध्यानमनसा निष्ठचित्तनम् यितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ५ पारुष्यमनृतं चैव पैशून्यं चापि
सर्वशः असंबद्धं प्रलापश्च वाङ्मयस्याच्चतुर्विधम् ६ अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः परद्रा-
रोपसंवाच शरीरत्रिविधं स्मृतम् ७ मानसमनसं वायुमुपसृक्तं स्मृत्वा सुभम् वाचावाचक्रुतं कर्म काय-
नैव च कायिकम् ८ शरीरजैः कर्मदोषैर्यथीति स्थावरतान्त्ररः वाचिकैः पक्षिमृगतामानसैरत्यजानिता
म् ९ ६ अदत्तानामिति अन्यायेन परस्वग्रहणमशास्त्रोपहिंसा परदारगमनमित्येवं त्रिप्रकारमनुभूय फलं शरीरं कर्म एतद्विपरी-

तंत्रयं शुभफलम् ७ मानसमिति मनसा यत्कृत्तुं न दुष्कृतं वा कर्म कृतं तत्फलं सत्स्वदुःखरूपमिह जन्म निजन्मांतरे वामनसंवायमु-
पसृक्तं एव वाचाकृतं स्मृत्वा सुभं वादारेण मधुरगद्गदभाषित्वादिना शरीरं स्मृत्वा सुभं शरीरद्वारेण सत्कृचं दनादिभियोपभोगव्याधित-
त्वादिना सुभं वानितस्मात्पत्येन शरीरमानसवाचिकानि धर्मरहितानि कर्तयेन्न कुर्व्याच्च ८ शरीरेति यद्यपि पापिष्ठानां शरीर-
वाचिकमानसिकान्येव त्राणि पापानि संभवन्ति तथापि मयदि मायशो अधर्ममेव सेवते धर्ममन्यमिति बाहुल्याभिप्रायेण इति व्याख्या-
तं बाहुल्येन शरीरकर्मणोपैर्युक्तः स्थावरतं मातृपः प्राप्नोति बाहुल्येन वाक्चतुः पक्षितं भूगलं वा बाहुल्येन मनसा कृते श्र्यां डालादित्वं
प्राप्नोति ९

वाणिनि दमनंदः वाङ्मनः कायानांदः निषिद्धाभिधानासत्संकल्पप्रतिषिद्धव्यापारत्यागेन बुद्धावस्थिताः सत्रिदंडोत्कच्यतेन
 नुदंडत्रयमात्रेण इत्याभ्यन्तरदंडत्रयप्रशसा १० त्रिदंडमिति एवन्निषिद्धवागादीनां सर्वभूतगोचरतयादमनं कृत्वा एतद्मनात्मक
 मेव कामक्रोधौ नुनियम्यतमोसावातिलक्षणं सिद्धिं भुव्योलभते कोसौ सिद्धिमाप्नोतीत्यत आह ११ यदिति अस्म्यंलोकसिद्ध
 स्यात्प्रापकारकत्वादात्मनः शरीराख्यस्ययः कर्मसम्पन्नोऽर्थितातं क्षेत्रज्ञं पंडितावदतिथः पुनरेष व्यापारानुक्रमोति शरीराख्यः स पृथि
 व्यादिभूतारब्धत्वात् भूतात्सौचित्येति पंडितैरुच्यते १२ जीवेति जीवशब्दोऽयमहत्तरः येनेतिकरणविभक्तिनिर्देशात् उज्जरस्त्वोकेचतानु
 भीभूतसंपृक्तौ महान् क्षेत्रज्ञ एवेति तत्त्वशब्देन प्रत्यक्षमर्षात् शरीरक्षेत्रज्ञातिरिक्तोऽंतः शरीर आत्माख्यत्वादात्म्याजीवाख्यः

वागदंडोऽथ मनोदंडः कायदंडस्तथैव च यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदंडोति स उच्यते १० त्रिदंडमेतन्निक्षि-
 प्य सर्वभूतेषु मानवः कामक्रोधौ तु संयम्यततः सिद्धिं नियच्छति ११ योऽस्यात्मनः कुर्याद्विज्ञातक्षेत्रज्ञं प्रच-
 क्षते यः कुर्यात्तु कर्माणि स भूतात्सोच्यते बुद्धेः १२ जीवसंज्ञोऽंतरात्मान्यः सहजः सर्वदेहिनाम् येन वेदय-
 त सर्वस्वरुदुःखं च जन्मरु १३ तानुभूतसंपृक्तौ महान् क्षेत्रज्ञ एव च उच्चावचेषु भूतेषु स्थितं तव्याप्यति
 भूतः १४ असंख्यमूर्त्यस्तस्य निष्यति शरीरतः उच्चावचानि भूतानि सततं च घटयति याः १५ पंचभ्य ए-
 व मात्राभ्यः प्रत्यदुष्कृतिनाम्भृणाम् शरीरयातनाधीयमन्यदुत्पद्यतेऽवम १६

सर्वक्षेत्रज्ञानां सहज आत्मातस्या
 मेः तस्य विभियोगात् येनाहंकारेन्द्रियरूपतया परिणतेन कारणभूतेन क्षेत्रज्ञः प्रतिजन्म सत्त्वं दुःखं चानुभवति १३ ताविति तौ दोमह
 क्षेत्रज्ञौ पृथिव्यादियंच भूतसंपृक्तौ वस्थभाणं सर्वलोके वेदस्मृतिपुराणादिप्रसिद्धतया तमिति निर्दिष्टं परमात्मानं सुकृष्टापकृष्टसत्त्व
 व्यवस्थितमाश्रित्यतिष्ठतः १४ असंख्येति अस्म्यपरमात्मनः शरीरादसंख्यमूर्त्यो जीवाः क्षेत्रज्ञाद्येनांतरमुक्तालिङ्गशरीरावच्छि-
 न्नावेदांत उक्तप्रकारेणैव विस्फुलिङ्गाभिः संनित्यामूर्त्ययत्कृष्टा पृष्टा भूतानि देवरूपतया परिणतानि सर्वदा कर्मसुमेरयेति १५
 पंचभ्य इति पंचभ्य एव पृथिव्यादिभूतेभ्योऽदुष्कृतकारिणामनुष्याणां पीडानुभवप्रयोजकं जरायुजादेर्देहव्यतिरिक्तं दुःखं वसाहिष्युशरी-
 रं परलोके जायते १६ ध्रु

तेनेति तेन निर्गतिं शरीरेण ता यमकारिता या तनादुच्छतिर्नो जीवाः स्मृत्स्नानुभूतस्थूलशरीरनाशो ते घेवारं भकभूतभागेषु यथा
स्मृत्स्थीयते तत्संयोगिनामूला अवतिष्ठत इत्यर्थः १७ सोऽनुभूयेति शरीरिभूतस्मृत्स्मादिलिङ्गशरीरावच्छिन्नो भविष्यदशब्दस्य स्थि-
परसंगे धार्य विषयो भोगजनित यमलोकोदुःखाद्यनुभूयानंतरं भोगादपहतपाप्माभावेन महत्तरमात्मनो महावीर्योद्वावाच्ययति १८
ताविति तस्मिं हृत्परमात्मनो अनलसौतस्थजीवस्य धर्मेषु केषां च पापं सह विचारयतः याभ्यां धर्मा धर्मिण्यां युक्तो जीवः परलोको हलो
कयोः स्मृत्यदुःखे प्राप्नोति १९ यदीति स यदि जीवो भानुषट्शायां बाहुल्येन धर्ममनुतिष्ठति अल्पं चाधर्मं तदतरेरेव वृथिव्यादिभूतैः
स्थूलशरीररूपतया परिणतैर्दुक्तैः स्वर्गस्मृत्यमनुभवति २० यदीति यदि पुनः स जीवो भानुषट्शायां बाहुल्येन पापमनुतिष्ठति अल्पं च

तेनानुभूयता यामीः शरीरेणेह या तनाः तास्वैव भूतमात्रा समुत्थीयते विभागशः १७ सोऽनुभूयास्वरवोद-
कान्दीषान्विषयसंगजान् व्यपेतकत्वबोध्यते तावो यो भो महोजसौ १८ तौ धर्मं पश्यतस्त्वस्य पापचातं दि-
नो सह याभ्यां प्राप्नोति स पृक्तः सत्येह च सुखासुखम् १९ यद्याचरति धर्मं स प्राप्नुयात् १७ धर्ममल्पशः तैरेव
चावृता भूतैः स्वर्गस्मृत्यमुपाप्नुते २० यदि तु मायशोधं सेवेत धर्ममल्पशः तैर्भूतैः स परित्यक्तो यामीः प्रा-
प्नोति यातनाः २१ यामीः स्मायातनाः प्राप्य स जीवो वीतकल्मषः तान्येव पच भूतानि पुनरप्यति भागशः
२२ एता ह स्वास्थ्यजीवस्य गतीः स्वेनैव चेत्सा धर्मतो धर्मतश्चैव धर्मद्वयात्सदा मनः २३ सत्त्वरजस्तमश्चैव
त्रीन्विद्यादात्मनो गुणान् यैव्याप्यमान् स्थितो भावान् महान्तर्वानशेषतः २४ पुण्यतदा तैरेव भूतैर्मानुषदेहरूपत

या परिणतैस्त्यक्तो भूतः सन्तरं पंचम्यएव मात्राभ्य इत्युक्तं शोत्यायातनानुभवोचितसंपातकठिनदेहो यामीः पीडाभ्यनुभवति २१
यामीरिति स जीवो धर्मकारिता स्ताः पीडास्तेन कठिनदेहेनानुभूयततो भोगेनापहतपाप्मात्पञ्चजरासुजादिशरीरारम्भकान्दुष्टि-
व्यादिभूतभागानां धितिर्दृष्टिमानुषशरीरं गृह्णातीत्यर्थः २२ एता इति अस्य जीवस्य एता धर्मा धर्मदेहेतुकाः स्वर्गनरकादुपभोगोचित-
प्रियाप्रियदेहप्राप्तिरुतः करणे ज्ञात्वा धर्ममनुष्ठाने मनः सदा संगतं कुर्यात् २३ सत्त्वमिति सत्त्वरजस्तमोऽसिन्नाणि वस्त्वभाण गुणलसा-
णानि आत्मीयकारकत्वादात्मनो महती गुणान् जननीया त्वैव्यामो महान् स्थान् स्थावरजंगमरूपान्यदर्थान्निःशेषेण व्याप्य स्थितः २४

यदिति यद्यपि सर्वमेवेदं त्रिगुणं तथापि यत्र देहे एषां गुणानां मध्ये र्यो गुणो यदा सा कल्पेनाधिको भवति तदा तद्गुणलक्षणबहुलं तदे-
हि नं करोति संमृतिस्मादीनालक्षणमाह २५ सत्यमिति यथा र्थावभासो ज्ञानं तत्सत्त्वस्थलक्षणं एतद्विपरीतमज्ञानं तन्मोलक्षणवि-
षादाभिलाषमानसकार्पेयजोलक्षणस्वरूपं तु मत्स्वरजस्तमसाभीत्यभीतिविषादात्मकतथा च भवंति भीत्यभीतिविषादात्मका प्रका-
शशृणुति निभयार्था अन्योन्याभिभवजननमिथुनदृप्तश्रयगुणा एतच्चैषां स्वरूपमनतरश्लोकत्रयेण वक्ष्यति एतेषां सत्त्वादिगुणानामेते-
तज्ज्ञानादिसर्वपाणि व्यापकलक्षणम् २६ तन्नृति तंस्मिन्नात्मनि यत्सवेदनभीति युक्तं मत्स्यमितकुशप्रकाशरूपं भवंति वेतु तत्सत्त्व-
ज्ञानीयात् २७ यस्ति यत्पुन संवेदनं दुःखार्थवृत्तमन एव सत्त्वमुद्धात्मभीतेरजनकसर्वदा च शरीरेणा विषयस्पृहात्पादकं तत्स्वनि-
वारकलाह्यति पदं रजोजानीयात् २८ यस्ति यत्पुनः सदसद्भिदेकसूत्रं अस्फुटविषयाकारस्वभावमतुर्कणीयस्वरूपमेतं करण

यो यदैषां गुणो देहे सा कल्पेनातिरिच्यते सतदा तद्गुणमायं करोति शरीरेणम् २५ सत्त्वं ज्ञानं तन्मो-
ज्ञानं रगद्वयोरजः स्मृतम् एतद्व्याप्तिमदेतेषां सर्वभूताश्रितं वपुः २६ तत्र यत्सीतिसंयुक्तं किंचिदात्मनि-
लक्षयत् न शान्तमिव युद्धाभिसत्त्वतदुपधारयेत् २७ यत्तु दुःखमभायुक्तमभीतिकरमात्मनः तद्भजो-
प्रतिपविद्यात्मततं हारिदेहिनाम् २८ यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तविषयात्मकम् अमृतं कर्म विज्ञेयं
तमस्तदुपधारयेत् २९ त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां यः फलोदयः अग्नौ मध्यो जघन्यश्च तमवक्ष्याम्य-
शेषतः ३० वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः धर्मक्रियात्मानि च सात्त्विकगुणलक्षणम् ३१

बहिः करणाभ्यादुद्गीतं तन्मोजानीयात् एषा च गुणानां स्वरूपकथनं सत्त्वदृश्यवस्थितौ यद्भवतां भवितव्यमित्येतत्संयोजनक-
म् २९ त्रयाणामिति एतेषां सत्त्वादीनां त्रयाणामपि गुणानां यथा क्रममुत्तममध्यमाधमरूपोयः फलोत्पादकः तद्विशेषेण वक्ष्या-
मि ३० वेदेति वेदाभ्यासमाज्ञापित्यानुष्ठानं शास्त्रार्थविबोधमृदायीं दशोचमिन्द्रियसंयमोदानादिधर्मानुष्ठानमात्मध्यानपर-
तागतसत्त्वारव्यगुणस्य कार्यम् ३१ आरंभेति फलार्थं किमनुष्ठानशीलता अल्पेण धेये वै क्लृप्य निषिद्धकर्मचरणं अजस्रं शब्दा-
दिविषयोपभोग इत्येतद्भोजोभिधानगुणस्य कार्यम् ३२ लोभ इत्यादि अधिकाधिकथनस्पृहानिद्रात्मता कार्पण्यं येभ्युत्पन्न-

लोकप्रावृत्तिरान्तरपरिलोपः याचनशीलत्वधर्मीदिवनवधानं इत्येतन्नामसाभिधानस्य गुणस्य लक्षणम् ३३ त्रयाणाभ्यपत्ति ए
पासस्तादीनां त्रयाणाभ्यपि गुणानां त्रिषु कालेषु भूतमविव्यहर्त्तमानेषु विधमानानां भिदवद्व्यमाणासाक्षेपिकक्रमेण गुणलक्षणज्ञात
व्यम् ३४ यदिनि यत्कर्मकृत्वा कुर्वन् करिष्यन् च लज्जावांन्मावति कालत्रये हयोपव्यत्रचेति विवक्षितं तत्सर्वतमः कार्यत्वात्तमोभिधानं-
गुणलक्षणं शास्त्रविदा बोद्धव्यम् ३५ येनेति इह लोके महतीं श्रियं प्राप्नोतीत्येतदर्थमेव यो यत्कर्म करोति न परलोकार्थेन्न च तत्कर्म फ
लासंपत्तौ दुःखी भवति तद्रजः कार्यत्वाद्गुणगुणलक्षणं विज्ञेयम् ३६ यदिनि यत्कर्म वेदार्थं ज्ञातुमिच्छति यच्च कर्म चिरन्त कालत्रयेपि
न लज्जति येन येन कर्मणा स्मृत्यनुष्ठिजो येन तत्सत्त्वात्प्यगुणस्य लक्षणं ज्ञेयम् ३७ तमस इति कामप्रधानता तमसो लक्षणं अर्थ

आरम्भरूचिता धैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः विषयोपसेवाचाजस्वरजसं गुणलक्षणम् ३२ लोभः स्वमाधु
तिः क्रौर्यन्नास्तिक्यमिन्नवृत्तिता याचिष्युना प्रमादश्च तामसं गुणलक्षणम् ३३ त्रयाणाभ्यपि चैतेषां गु
णानां त्रिषु निष्ठताम् इदं सामासिकं ज्ञेयं क्रमशोगुणलक्षणम् ३४ यत्कर्म कृत्वा कुर्वन् करिष्यन् च वल-
ज्जति तज्ज्ञेयं विदुषां सवतामसं गुणलक्षणम् ३५ येनास्मिन्कर्मणा लोके रव्यातिमिच्छति पुक्लताम् न
च शोचत्यसपन्नोति हेतुयतु रजसम् ३६ यत्सर्वेण च्छति ज्ञातुं यन्न लज्जति चाचरन् येन तु ध्याति चात्मास्य
तत्सत्त्वगुणलक्षणम् ३७ तमसो लक्षणं कामो रजसस्तत्तु च्यते सत्त्वस्य लक्षणं धर्मः श्रेष्ठमेवायथा-
भारम् ३८ येन यस्तु गुणैर्नैषां ससारान्धातिपद्यते तान्समासेन वदस्याभिसर्वस्यास्य यथाक्रमम् ३९ देवत्व
सात्त्विकायातिमनुष्यत्वचराजसाः एतैर्यत्कृतामसानित्यमित्येषां त्रिविधागतिः ४० निष्ठतारजसः धर्मप्रधानता

सत्त्वस्याेषांच कामादीनां उत्तरोत्तरस्य श्रेष्ठत्वकामादर्थः श्रेयान् अर्थमूलत्वात्कामस्य ताभ्यांच धर्मः तन्मूलत्वात्तयोः ३८ येनेत्या
दि एषां सत्त्वादीनां गुणानां मध्ये येन गुणेन सर्वकर्तव्येण यागतीर्त्तविः प्राप्नोति ताः सर्वस्यास्य जगतः क्रमेण वदस्याभि ३९ देवत्वमि
ति ये सत्त्वहता वयस्थिताः ते देवत्वं याति ये तु रजो हृत्त्ववस्थिताः ते भन्तुत्यत्वे येन मोहनिस्थाः ते तिर्य्यक्त्वच इत्येषां त्रिविधाजन्मा
गतिः ४० त्रिविधेति यासत्त्वादिगुणत्रयनिमित्ता त्रिविधाजन्मांतरग्यातिरुक्ता सा देशकालादिभेदेन ससारभूतकर्ममोहाच्चा

धममध्यमेनमभेदेनपुनस्त्रिविधाबोद्धव्या ४१ स्थावरादिति स्थावराष्टादयः ह्रमयः सूक्ष्माः प्राणिनः तेष्वर्धषत्स्थूयः कीटाः न
 थातस्यसर्पकूर्मपशुमृगाश्चैत्येयानमोनिभित्ताजयन्यागतिः ४२ हस्तिनश्चेति हस्त्यश्चबृहदस्लेच्छसिंहव्याघ्रसूकराः तमोयुणनिभित्ता
 मय्यमागतिः गर्हितादितिस्लेच्छानांस्वरूपाः ४३ चारणाश्चेति चारणानटादयः स्रपर्णाः पक्षिणः छदनाकर्मकारिणः पुरुषाराक्ष
 साः पिशान्नाश्चैत्येयानमसीधूतमागतिः ४४ झल्लादिति झल्लामल्लाः क्षत्रियावृत्रात्यात्सवर्णायासुत्सन्ना दशमाध्यायेत्तज्ञेयाः तत्र झ-
 ल्लाथिप्रहरणाः मल्लाबाहुयोधिनाः रंगावतारकानटाः शस्त्रजोविद्युतपानप्रसक्ताश्चपुरुषाअधमारजसीरातिर्ज्ञेया ४५ राजानइति
 राजानोअभिपिक्ताजनपदेवराः तथाक्षत्रियारजपुरोहिताश्चशास्त्रार्थकलहप्रियाश्चएवाजनसीरातिर्मध्यमाबोद्धव्या ४६ गंधर्वा

त्रिविधात्रिविधेष्वानुविज्ञेयगौणिकीरातिः अधमामध्यमाउत्तमकर्मविद्याविशेषतः ४१ स्थावराः ह्रमिका
 टाश्चमूल्याः सर्पाः सकच्छपाः पशवश्चमृगाश्चैवजयन्यातामसीरातिः ४२ हस्तिनश्चतुरंगाश्चबृहदस्लेच्छा
 श्वगहिताः सिंहाव्याघ्रावराहाश्चमध्यमातामसीरातिः ४३ चारणाश्चसुपणाश्चपुरुषाश्चवदामिकाः रक्षा
 सिचपिशान्नाश्चतामसीधूतमागतिः ४४ झल्लामल्लानटाश्चवपुरुषाः शस्त्रहन्तयः द्युतपानप्रसक्ताश्चजय
 न्यारजसीरातिः ४५ राजानः क्षत्रियाश्चैवराज्ञांचैवपुरोहिताः वादुदुर्मधानाश्चमध्यमारजसीरातिः ४६
 गंधर्वागुह्यकायक्षाविबुधानुचराश्चये तथेवाप्सरसः सर्वराजसीधूतमागतिः ४७ तापसायतयोविमर्ये
 चर्वमानिकागुणाः नक्षत्राणिचर्देल्याश्चप्रथमासात्विकीरातिः ४८ यज्वानश्चयौदेवावेदज्योतीषिव
 त्सराः पितरश्चैवसाध्याश्चद्वितीयासात्विकीरातिः ४९

इति गंधर्वागुह्यकाराक्षसाजातिविशेषाः पुराणादिप्रसिद्धाः येन
 देवानुयायिनोविद्याधरादयः अप्सश्चदेवगणिकाः सर्वादित्येवारजसीमथेजल्लक्षणागतिः ४७ तापसाइति वानप्रस्थाभिक्षवोब्राह्मणा
 च अप्सरसोव्यतिरिक्तापुथ्यकादिविमानचरिणीनक्षत्राणिर्देल्याश्चैत्येवासात्वनिभित्ताधमागतिः ४८ यज्वानइति यागशीलाः
 तथर्पयौदेवावेदाभिमानिन्यश्चदेवताविग्रहन्तः इतिहासप्रसिद्धज्योतीषिध्रुवादीनिवत्सराइतिहासदृष्ट्याविग्रहन्तः पितरः सो

मपादयः साध्याश्चदेवयोनिविशोपादत्तेषासस्त्वनिभिन्तामध्यमागतिः ४९ ब्रह्मेति चतुर्वदनोविश्वस्तृजश्चर्मर्षिच्यवादयः धर्मे
वान् अव्यक्तचर्माख्यमसिद्धचतस्रद्वयतदधिष्ठानदेवताद्वयमिहविवक्षितअचेतनगुणत्रयमात्रस्योत्तमसात्त्विकगतित्वानुपपत्तः
एतांचतुर्वदनाद्यात्मिकमस्तनिभिन्ताबुद्ध्यागतिर्षडितावदति ५० एष इति एषमनोवाक्कायरूपत्रयमेवेन त्रिः प्रकारस्य कर्मणः स
त्तरजस्तमोभेदेन त्रिविधः पुनः प्रथममध्यमोत्तमभेदेन त्रिविधः सर्वप्राणिगतः समग्रो गतिविशेषः कात्स्न्येनोक्तः सार्वभौतिक इत्यस्मि
धानान् अनुक्ता अप्यत्र गतयोद्बुद्ध्याः उक्तगतयस्तु प्रदर्शनार्थाः ५१ इंद्रियाणां विषयेषु प्रसंगेन निषिद्धाचरण
प्रायश्चित्तादिधर्मानुष्ठानेन मूढाभ्युप्यापसदाः कुस्तितागतीः आमुवंति ५२ यांयामिति अयं जीवो येन येन पापेन कर्मणा दुह्लोके ह
तेन यद्यज्जन्ममाभ्योतितस्तत्कर्मणश्चतुर् ५३ बहू गति ब्रह्महत्यादिमहापातककारिणो बहू चर्षसहस्रान् सम्यं क

ब्रह्माविश्वस्तृजोर्धर्मोर्मिहानव्यक्तमेव च उत्तमां सात्त्विकीमेतां गतिमाहुर्मनीषिणः ५० एष सर्वः समुद्दिष्ट
स्त्रि प्रकारस्य कर्मणः त्रिविधस्त्रिविधः कुल्लभः ससारः सार्वभौतिकः ५१ इंद्रियाणां प्रसंगेन धर्मस्यासौवन
न च पापान्संयानि संसारानाविदांसो न राधमाः ५२ यांयां योनिं तु जीवो येन येन ह कर्मणा क्रमशो याति
लोके स्मिंस्तत्तत्सर्वं निबोधत ५३ बहू न्वर्षणा न्योरान्न रकान्याप्य न त्सयात् संसारान्यतिपद्यते महा
पातकिनस्त्वमान् ५४ अस्मूकुरस्वरूपाणां गोजाविमृगपक्षिणाम् चंडालपुं कसानां च ब्रह्महृदयोनिमु
च्छति ५५ कर्मिकोदपतंगानां विडुजान् च वपक्षिणाम् हिस्त्राणां च वसत्त्वानां सरापो ब्राह्मणो व्रजत् ५६
लूता हि सरदानां च तिरश्चां चां शुचां रिणाम् हिस्त्राणां च पिशाचनां स्तेनो विप्रः सहस्रशः ५७

व्यतहुपभोगसया
तदुच्छ्रितशेषेण वस्यमाणान्जन्मविशेषान् आमुवंति ५४ श्रेति कुंकुरसूकरगर्दभश्च गोजोच्छ्रागमेधमृगपक्षिचंडालमापु
निषादेन मूढायां जातानां संबन्धिनं जातिं ब्रह्माग्रामोति तत्र पापदशगौरवापेक्षया क्रमेण सर्वयोनिमासिर्बोद्धव्या एव सुत्तरत्रापि
५५ कर्मिति कर्मिकोदशालानां पुरीषमक्षिणां हिंसनशीलानां च व्याघ्रादीनां प्राणिनां जातिं स्मरपो ब्राह्मणो गच्छति ५६ लूताहेति
ऊर्णनाम सर्पकृकलासानां जलचराणां च तिरश्चां कुभीरादीनां पिशाचादीनां हिंसनशीलानां च योनिंसुवर्णहारि ब्राह्मणः सहस्रश
न्यामोति ५७

नृणोति नृणानां दूर्वादीनां गुल्मानाममकांडादीनां लतानां गुडव्यादीनां आमसमक्षिणां गुग्मादीनां दंष्ट्रिणां सिंहानां कुर्यक्रमशा-
लिनां वधशीलानां च व्याघ्रादीनां जातिं शतवारान्यामोति गुरुद्वारगामी ५८ हिंसा इति येषां निवधशील्यास्ते आमसां शानोभाज-
नादयो भवंति अभक्ष्यभक्षिणो ये ते कृमयो जायंते महापातकव्यतिरिक्ता आरास्ते परस्परमांसस्थादिनो भवंति ये चांडालादि रोगा-
भिन्नैर्मेतास्याः प्राणिविशेषा जायंते ये नान्यस्त्रीनिषेविण इति छंदः समानत्वात् स्मृतीनां सर्वविधयश्छंदसि विकल्प्यंते इति पि-
सर्गलोपे च द्वायलोपे च सवर्णदोषः ५९ संयोगमिति यावत् कालीनपतितसंयोगेन पतितो भवति तावत् कालं ब्रह्मादिभिश्च तु-
र्भिः सह संसर्गकृत्वा परेषां च स्त्रियगत्या ब्राह्मणकृपणां द्वायदपहृत्य एकैकपापकारेण ब्रह्मराक्षसो भूतविशेषो भवति ६० मणीति
मणीन्माणि क्वादीनि मुक्तापि दुर्मौचनानि धिभन्विचस्त्वानि विडूर्यहारकादीनि लोभेन हत्वा स्त्रीयभ्रमाहिनां स्वर्यकारणो न जायते

नृणगुल्मलतानां च क्रव्यादां दंष्ट्रिणामपि कुर्यक्रमकृतां चैव शतशो गुरुतल्पगः ५८ हिंसा भवति
क्रव्यादाः कृमयोऽभक्ष्यभक्षिणः परस्परान्दिनस्तेनाभेताऽत्यस्त्रीनिषेविणः ५९ संयोगपतितैर्गुत्वा
परस्य वचयो धितम् अपहृत्य च विप्रश्च भवति ब्रह्मराक्षसः ६० मणिमुक्ताप्रवाला निहत्वा लाभन
मानवः विविधानि क्रमत्वा निजायते हेमकट्टिषु ६१ धान्यहत्वा भवत्यारवुः कांस्यहं सो जलप्लवः मधु-
दंशः पयः काकारसंभ्रानकुलोद्यतम् ६२ मांसगृध्रो वपां भक्ष्यते लतैर्लपकः स्वगः चोरी वा कस्तल-
वणबलाकाशकुनिर्दधि ६३ कौशेयमिति निरिहत्वा क्षीमहत्वा तु ददुरः काप्यासतातवको चोगोधागां
वाग्गुदो गुडम् ६४ केचित्तु हेमकारपक्षिणमात्रस्योते ६१ धान्यमिति धान्यमपहृत्य मूषिको भवति कांस्यहत्वा हंसः ज-

लं हत्वा दुवारव्यः पक्षीमाक्षि कं हत्वा दंशः क्षीरं हत्वा काकः विशेषोपदिष्टगुडलवणादिव्यातिरिक्तमिक्षादिरसं हत्वा श्वाभवति घृतं
हत्वा नकुलो भवति ६२ मांसमिति मांसं हत्वा गृध्रो भवति वपां हत्वा मुनामा जलचरो भवति तैलं हत्वा तैलपायिकारव्यः पक्षी ल-
वणहत्वा चोराव्यस्रः कीटः दधिहत्वा बलाकारव्यः पक्षी जायते ६३ कौशेयमिति कीटकोषनिर्मितं वस्त्रं हत्वा निम्तिरिन्मा-
पक्षी भवति क्षीमकृतं वस्त्रं हत्वा मण्डूकः कापिसमयं पटं हत्वा कौश्यास्वः प्राणी गुडं हत्वा वाग्गुदनामा शकुनिर्भवति ६४ ७

धुच्छुदरिभिः संगंधिद्रव्याणिकम्पूर्यादीनिहृत्वा लुच्छुदरिभिर्वति वास्तूकादिपञ्चशाकं हृत्वा मधूरः सिद्ध्यन्मोदनमस्तकादिना
नामफारकं हृत्वा मधुविधारव्यः प्राणी अकृतान्नं तु मीहियवादि कं हृत्वा शल्यकसंज्ञो जायते ६५ बक इति अग्निं हृत्वा वकारव्यः पक्षी
जापने गृहोपयोगिभ्यूपसुसलादिहृत्वा भित्त्यादिषु मृत्तिकादि गृहकारिभ्यः सः कीटो भवति कुसंम्रादि रक्तानिवासां सिंहत्वाचकोरा
रव्यः पक्षी जायते ६६ हक इति मृगहृत्तिने चा हृत्वा हकारव्यो हस्तपक्ष भवति घोटकं हृत्वा व्याघ्रो भवति फलमूलं हृत्वा मर्कटो भ
वति स्त्रियं हृत्वा भस्त्रुको भवति पाणायमुदकं हृत्वा नानाकारव्यः पक्षीयानां निशाकटादीनि हृत्वा उष्ट्रो भवति यश्च नृपुंक्त
गो भवति ६७ यद्वेति यत्किंचिदसारमपि परद्रव्यभिच्चातो मातुषो अपहृत्य पुरोडाशादिकं तु हविरे हुतं भक्तकालि रिवंति न

धुच्छुदरिः शक्रान्द्राधान् पञ्चशाकं तु बर्हिणः श्र्याविकृतान्नं विविधमकृतान्नं तु शल्यकः ६५ बको भव
ति हृत्वा निगृहकरीत्युपस्करमूरक्तानि हृत्वा वासां सिजायते जीवजीवकः ६६ हको मृगे भव्याघ्रोऽथ फल
मूलं तु मर्कटः स्त्रीसृक्षः स्तोककावारियानां न्युष्टुः पशूनजः ६७ यद्वातद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः अव
श्र्यायति त्रिच्युत्तजरायां च बाहुन हविः ६८ स्त्रियां व्यतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः एते यामेव जन्तुना
भार्यालसुपयातिताः ६९ स्त्रेभ्यः स्त्रेभ्यस्तु कर्मभ्यश्च्युतावणां हृत्वा पदि पापान्सहृत्वा ससारान् मेध्यतां याति श
नुषु ७० वाताः श्रुत्वा सुखः प्रेतो विप्रो धर्मात्सवकाच्युतः अमर्ध्रकुणपाशी च क्षत्रियः कटपूतनः ७१ मैत्रा
क्षज्योतिकः प्रेतो वैश्वो भवति पूयभक् चैलाशकश्च भवति श्रुदो धर्मात्सवकाच्युतः ७२

प्येतेन प्रकारेण इच्छातः परस्वमपहृत्य पापं प्राप्नुवंति तेन पापेन च कृतान्नं तूनां भार्यालं प्रतिपद्यते एवं निषिद्धाचरणफलात्प्राप्ति
धाय अनुनाविहिताकरणफलविपाकमाह ६९ स्त्रेभ्य इति ब्राह्मणादंश्च शरीरेवणां आपदविनापंचयज्ञादिकर्मत्यागिनी वस्यभागा
कुक्षितायोनिः प्राप्यततो जन्मांतरे शत्रुदासत्वं प्राप्नुवंति ७० वाताशीति ब्राह्मणः स्वकर्मभ्रष्टश्च हृत्वा तं भ्रष्टज्वालासुखः प्रेतविप्रो
या जायते क्षत्रियः पुनर्नष्टकर्मपुत्रिषयश्च भो जीकटपूतनास्थः प्रेतविशेषो भवति ७१ मैत्रेति वैश्वो भ्रष्टकर्ममैत्राक्षज्योतिकना

मापूयमस्रः मे तोजन्मांतरं भवति मित्रदेवता कलान्धैत्रः पायुस्तदेवास्संक्रमीं दिवं तज्ज्योतिर्यस्य समैत्रा क्षज्योतिकः पृथोदरादित्वान्
ज्योतिषः षकारलोपः शूद्रः पुनर्भृष्टकर्मचैलाशाकारव्यः प्रेता भवति चैलं वस्त्रं तसंबंधिनीयूकामभ्यातीति चैलाशकः गोविंदराजस्तु
चैलाशाकारव्यः कीटश्चैल इत्युच्यते तद्भक्षश्च भवतीत्याह तदक्षुक्मेतास्त्वग्राणि विषोषमकरणात् ७२ यद्येति यथायथाशब्दा
दि विषयान्वियलोलुपानि तांतं सेवंते तयातथा विषये सेवते चां प्रावीण्य भवतीति ततः ७३ तदति तैः इत्यधियस्तेषां निबद्ध विषयो
पमोगानामभ्यासतारतम्यान्नामुतासुगर्हितं तारगर्हितं तमासुतिर्यगादियोनियुदुःस्वमनुभवंति ७४ तामिस्त्रादि स्थिति सं
प्रासुवंति इति पूर्वम्लोको कस्यमिहोत्तरानुवर्तते तामिस्त्रादिषु चतुर्थाध्यायोक्तेषु चोरेषु दुःस्वानुभवं प्रासुवंति तथाऽसिपञ्च-
वनादीनि वधनच्छेदनास्मिकान् नरकान्मासुवंति ७५ विविधा इति विविधपीडनं काकादीर्मक्षणांतयातमवालुकादीन् कुंभीपाका-

यथायथा निषेवंते विषयान्विषयात्मकाः तयातथा कुशलतातेषां तेषूपजायते ७३ तैः इत्यासात्कर्मणांते
षांपापानामल्पबुद्धयः संप्रासुवंति दुःस्वान्तितामुतास्विहयोनिषु ७४ तामिस्त्रादिषु चोरेषु नरकेषु विवर्त-
नम् असिपञ्चवनादीनि बंधनच्छेदनाच्च ७५ विविधाश्चैव संपीडाः काकोलूके च मक्षणम् करं भवा
लुकातापान्कुंभीपाकाश्च दारुणान् ७६ संप्रवाश्च वियोनीषु दुःस्वप्रायास्तनित्यशः क्षीतातपाभिघातांश्च
विविधानि प्रयानि च ७७ असंस्कृद्भ्रमवासुषु वासजन्मच दारुणम् बंधनानि च कष्टानि परमेष्वत्यलमेव च
७८ बहुप्रिय वियोगांश्च संप्रवासं चैव दुर्जनैः द्रव्यार्जनं च नाशं च मित्राभिप्रस्य चाज्जनम् ७९ जरां चैव प्र-
तीकारा व्याधिभिश्चोपपीडनम् क्लेशाश्च विविधास्तास्तांस्तृप्त्युमेव च दुर्जन्यम् ८० शंभ्वनरकान् दारुणान् प्रासुवं-

ति ७६ संप्रवांश्चेति संप्रवान्तिर्यगादिजातिषु नित्यं दुःस्वबहुलास्तृप्त्यंति प्रासुवंति न तत्र शीतातपादि पीडनादिना नाम प्राणि च प्रासु-
वंति ७७ असंस्कृदिति पुनः पुनर्गर्भस्थानेषु वासः संसृणति च योनिर्गन्नादिभिर्दुःस्वबहुलं तस्याश्च शृंगुल्लादिभिर्विधनादि पीडा मनु-
भवंति परदासत्वं च प्रासुवति ७८ बंधुपियेति बंधवैः सद्द्विः सह वियोगान् दुर्जनैश्च सह एकत्रावस्थानं धनार्जनं प्रयासं धनविना-
शं कष्टेन मित्रार्जनं शत्रुमादुर्भावप्रासुवंति च ७९ जरां भिति जरां चाविद्यमानप्रतीकारां व्याधिभिश्चोपपीडनं क्षतिपासादिना च नाना-

नैव व्याख्या इदानीमैहिकामुष्मिकश्रेयः साधनत्वमेवात्मज्ञानस्य स्पष्टयति ८६ वैदिकेति वैदिकेषुनः कर्मयोगपरमात्मौपा-
सनाख्येसर्वाण्येतानि पूर्वम्लोकोक्तानि ऐहिकामुष्मिकश्रेयांसि स्तस्मिन् उपपन्नानि विधीः क्रमशः संप्रयति अथवा सर्वाण्येतानि
नीतिवैदाभ्यासादन्येव परामृष्यते परमात्मज्ञाने वेदाभ्यासादिति तमेतं वेदानुवचनेन विविधं तियज्ञेन दानेन तपसानाशकेने
तिथ्युतिविहितान्तेनांतर्भवति ८७ सुखेति वैदिकं कर्मात्रिज्योतिषोमादिप्रतीकोपासनादिचतुष्टये तत्स्वर्गादिस्त्वप्राप्तिकरं स-
सारप्रवृत्तिहेतुत्वात्सहस्रारख्यं वैदिकं कर्म तथा हिः श्रेयसं मोक्षस्तदर्थं कर्मनैः श्रेयसिकं संसारनिवृत्तिहेतुत्वात् निवृत्ताख्यमित्येवं
वैदिकं कर्म हि मकारं वेदितव्यं एतदेव स्पष्टयति ८८ इहेति इह कास्य साधनं दृष्टिहेतु कारीयागादिरत्र स्वर्गादिफलसाधनं-

वैदिके कर्मयोगे तु सर्वाण्येतान्धशेषतः अंतर्भवति क्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन् क्रियाविधौ ८९ सत्त्वाभ्युद-
यिकं चैव नैः श्रेयसिकमेव च प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ८८ इह चासुत्रवाकास्यप्रवृत्तकर्म
क्रात्यति निष्कामज्ञानपूर्वसु निवृत्तमुपदिश्यते ८९ प्रवृत्तं कर्म संसृज्य देवानामेति साम्यताम् निवृत्तं
सर्वमानस्तप्नुतान्यत्यतिपच ९० सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि समपश्यन्नात्मयाजीस्वा
राज्यमधिगच्छति ९१

ज्योतिषोमादितत्कामतया क्रियते तत्संसारप्रवृत्तमित्युच्यते दृष्टादृष्टफलकामनारहितं तु
न ब्रह्मज्ञानाभ्यासपूर्वकं संसारनिवृत्तिहेतुत्वात् निवृत्तमित्युच्यते ८९ प्रवृत्तमिति प्रवृत्तकर्माभ्यासेन देवसमानगमित्वं तत्फलं
कर्मणा माभोति एतच्च प्रदर्शनार्थमन्यफलकेन कर्मणा प्रवृत्तेन फलान्तरमपि यामोति निवृत्तकर्मभ्यासेन पुनः शरीरारंभकानि-
पंचभूतानि अतिष्णामतिमोक्षमाभोतीत्यर्थः ९० सर्वेति सर्वभूतेषु स्थावरजंगमात्मकेषु अहमेवात्मरूपेणास्मि सर्वाणि भूता
नि परमाणुपरिमाणसिद्धिनिमित्येव परमात्मन्यासन इति सामान्येन यो यावज्जीवं ब्रह्मापणन्यायेन ज्योतिषोमादिकुर्वन्स्वेन या
जने प्रकाशत इति स्वराद्ब्रह्मतस्य सावः स्वाराज्यं ब्रह्मत्वं लभ्यते मोक्षमाभोतीत्यर्थः तथा च श्रुतिः सर्वस्वत्वं ब्रह्म यजनादिभिः
शांतउपासीत तथा च यजुर्वेदमंत्रः यस्तत्सर्वाणि भूतानि ज्ञात्यन्येवाजुपश्यति सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ९१ ७

यथेति शारूप्योदितान्यपि अग्निहोत्रादीनि कर्माणि परिहृत्य ब्रह्मार्थानां द्रियजयप्रणयोपनिषदादि वेदाभ्यासेषु ब्राह्मणोपलब्धु-
यान् एतच्चैषां भोक्तोपायान्तरं गोपायत्वमदर्शिनार्थनित्वमिहोत्रादिपरित्यागपरत्वमुक्तम् १२ एतदिति एतदन्तर्ज्ञानवेदाभ्यासादि-
हिजातेर्जन्मफलत्वापादकत्वात् जन्मनः साफल्यविशेषेण ब्राह्मणस्य समादेतस्याप्यहिजातिः कृतकलोभवति प्रकाशं देणा इदानीं
वेदादेव ब्रह्मज्ञानव्यभिप्रदर्शयितुं वेदभूशं समाह १३ पितृदेवैति पितृदेवमनुष्याणां हव्यकल्याणदानेषु वेद एव च स्फुरिवच्च
स्फुरन्स्वरतन्प्रमाणत्वादसन्निरूप्य फलकं कव्यदानादौ प्रमाणान्नानवकाशान् अशक्यं च वेदशास्त्रं कर्तुमनेनापौरुषेयतोक्ता अ-
प्रमेयं च भोक्ता सादिन्यायनिरपेक्षतया अनवगम्यमानतया अप्रमेयमेवं व्यवस्था ततश्च भोक्ता साक्षात्कारणाद्यं भोक्त्रं सर्वत्र ह्यात्मकं

ययोक्तान्यपि कर्माणि परिहाय हिजोत्तमः आत्मज्ञाने शमोचस्यादेदाभ्यासे च यत्नवान् १२ एतद्भिजन्म
साफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः प्राप्य न तु कृतकृत्यो हि हिजो भवति नान्यथा १३ पितृदेवमनुष्याणां वेदश्च
स्फुरः सनातनम् अशक्यं चाप्रमेयं च वेदशास्त्रमिति स्थितिः १४ यावेदं ब्राह्मणः स्मृतया चाश्वकाश्वकुह
द्वयः सर्वास्मानि फलाः प्रत्यन्तमो निष्ठाहिताः स्मृताः १५ उत्पद्यते च्यवंते च यान्यतो न्यानि कानि चित्
तान्यर्वाक्कालिकृतयानि फलान्यनृतानि च १६ चातुर्वर्ण्यत्रया लोकाश्च त्वारश्चाश्रमाः पृथक् भूतम
व्यस्रविध्यं च सर्ववेदासां सिद्ध्यति १७

वेदार्थजानीयादिति त्ववस्थितम् १४ यावेदं ब्राह्मण इति याः स्मृतयः वेदमूलान्
भवन्ति दृष्टार्थान्यानि चैतत्सर्वं दत्तात्सर्गो भवतीत्यादौ नियात्रिचासनकर्ममूलानि देवताः पूर्वोदिभिराकरणात्मकानि वेदश्रुत्यानि च
वर्कदर्शनानि सर्वाणि परलोके निष्फलानि यस्मान्नरकफलानि तानि गम्यादितिः स्मृतानि एतदेव स्पष्टयति १५ उत्पद्यते इति या-
न्यतो वेदादप्यन्यमूलानि च कानि चित् शास्त्राणि गौरुषेयत्वात् उत्पद्यन्ते एवमाश्रुविनश्यति तानि च इदानीं तनत्वा निष्फला नि अस-
त्यस्तु शास्त्राणि न स्मृत्यादीनां तु वेदमूलत्वादेव प्रमाण्यम् १६ चातुर्वर्ण्यमिति ब्राह्मणोऽस्य सुखमासीदित्यादि वेदादेव चातुर्वर्ण्यमि-
ध्यति ब्राह्मणाभूतमातापितृजनितत्वं भित्तदुपजीवितया स्वर्गादिलोकोपि वेदादेव प्रसिद्धः एवं ब्रह्मचर्याद्याश्रमा अपि चत्वारो

वेदमूलकत्वाद्देवादिवप्रसिद्धयंति किंचिदतीतं च मानं भविष्यं च सर्वमग्नौ ग्रास्त्राहुतिः सम्यगित्यादिन्यायेन वेदादे-
वप्रसिद्धाति ९७ शब्दइति यद्दहलोके परलोके च शब्दादयो विषयाः प्रयुज्यन्ते प्रसूयन्ते तैरिति प्रसूतयः प्रसूतयश्च गुणाश्चेति
सत्त्वरजस्तमोरूपाः तन्निबन्धनवैदिककर्महेतुत्वात् वेदादेव प्रसिद्धोति ९८ विभर्त्तीति वेदशास्त्रं नित्यं सर्वभूतानि धारयति-
तथा च हविरग्नौ हूयते सोमिनादित्यसु स र्पतिवेदः तत्सूर्यारश्मिभिर्वर्षितेनान्धं भवति अथेह भूतानां सुत्यन्ति स्थितिश्चेति-
हविर्जायत इति ब्राह्मणं तस्माद्देदशास्त्रमस्य जंतोर्वैदिककर्मधिकारिपुरुषस्य प्रकृष्टं पुरुषार्थसाधनं जानंति ९९ सेनापत्यमि-
ति सेनापत्यं राज्यं दण्डप्रणेतृत्वं सर्वभूत्याधिपत्यादीन्येतत्सर्वं तत्प्रयोजनं वेदात्मकशास्त्रज्ञ एवाहंति १०० यथेति यथाह

शब्दस्पर्शश्चिरूपं चरसौ गंधश्च पंचमः वेदादेव प्रसूयंते प्रसूतिगुणकर्मतः ९८ विभर्त्तिसर्वभूता-
नि वेदशास्त्रसन्नातनम् तस्मादेतत्परमन्यैर्यजन्तोरस्य साधनम् ९९ सेनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वं
मेव च सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदूहंति १०० यथाजातबलो वह्निर्दहत्याद्रानपि दुमान् तथा
दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः १०१ वेदशास्त्रार्थतत्त्वशो यत्र तत्राश्रमवसनं इहैव लोकेति सु-
न्मप्रह्मभूयाय कल्पते १०२ अज्ञेभ्यो गंधिनः श्रेष्ठाम्रं शिष्यो धारिणो वराः धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रे-
ष्ठा ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः १०३ तपोविद्या च विप्रस्य निःश्रेयसकरं परम् तपसा किल्बिषहंति विद्या
याऽभुतमभ्युते १०४

द्वौ निगार्द्रानपि दुमान् दहत्येवं गंधतोऽर्थतश्च वेदज्ञः प्रतिषिद्धाद्याचरणादिकर्मजनितं पाप-
मात्मनो नाशयति एवं च केवलस्वर्गापवर्गादिहेतुः किंतु निवृत्तिहेतुरिति दर्शितः १०१ वेदशास्त्रार्थेति यस्तत्त्वतो वेदं त-
दर्थं च कर्म वेदात्मकजानां तिस्रस्त्यनैमित्तिककर्मानुगृहीतं ब्रह्मज्ञानं ब्रह्मचर्याद्याश्च भावास्थितो अस्मिन्नेव लोकेति षष्ठ-
हत्वाय कल्पते १०२ अज्ञेभ्य इति उपभयोः प्रशस्यत्वे सति अन्यतरातिशयविषयायां श्रेष्ठ इतीदृशो विधानादीषदध्ययनाश्र-
माः तैश्चो गंधाद्येतारः श्रेष्ठाः तैश्चोऽधीतं गंधधारणसमर्थः श्रेष्ठाः तेन गंधिनः पठितं विस्मृतं गंधा बोद्धव्याः अथैवैद्यो अ-

धीतग्रंथार्यज्ञाः भ्रुकृष्टाः तेऽस्योऽनुष्ठातारः १०३ तपइति तपः स्वधर्मवृत्तित्वमिति तावदर्शनात् आश्रमविहितं कर्म आत्म-
ज्ञानं च ब्राह्मणस्य मोक्षसाधनं तत्र तपसोऽवांतरव्यापारमाह तपसा पापमपहंति ब्रह्मज्ञानेन मोक्षमाप्नोति तथा च श्रुतिः वि-
द्यां चाविद्योच्चर्यस्तीर्त्तौ भयं सह अविद्यया मृत्योर्त्वा विद्यया मृत्यमश्नुते विद्यतोऽन्यदविद्या कर्म मृत्युदुःखसाधनत्वात् मृत्युः
पापं मृत्युर्यएवायमनुना व्याख्यायोक्तः १०४ प्रत्यक्षमिति धर्मस्वतत्त्वावबोधमिच्छता प्रत्यक्षमनुमानं च धर्मसाधनमूतद्-
व्यगुणजानि तत्त्वज्ञानाय चाशास्त्रं च वेदमूलं स्मृत्यादिरूपज्ञानाप्रकारधर्मस्वरूपविज्ञानाय स्रगिदितं कर्त्तव्यं तदेव च प्रमाण
अयमनोरभिमतं उपमानार्थापित्यादेऽन्यानुमानानर्भावः १०५ आर्षमिति ऋषिदृष्टत्वात् आर्षवेदं धर्मोपदेशं च तन्मूलत्वं

प्रत्यक्षां चानुमानं च शास्त्रं च विधिधारा मसूत्रं यथं स्रविदितं कार्यं धर्मसुद्धिमभीप्सता १०५ आर्षध-
र्मोपदेशं च वेदशास्त्राऽविरोधिना यस्तर्केणानुसंधत्ते स धर्मवेदनेतरः १०६ नैः श्रेयसमिदं कर्म य-
द्योद्भूतमशेषतः मानवस्यास्य शास्त्रस्य रहस्यसुपदिश्यते १०७ अनाम्नातेषु धर्मेषु कथस्यादिति
चैद्भवन् यशिशाम्राह्मणाद्भूसुः स धर्मः स्यादशकितः १०८ धर्मेणाधिगतो येऽस्तु वेदः स परिरुहणः
तेशिषा ब्राह्मणाद्भूयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः १०९

त्यादिकं यस्तद्विरुद्धेन भीमांसादित्यायेन विचारयति स धर्मज्ञाना-
तिनस्तु भीमांसाभिज्ञः धर्मं करणं वेदो भीमांसाचेति कर्त्तव्यतास्थानीया तदुक्तं भट्टवार्तिककृता धर्मप्रीयमाणो हि वेदेन कर-
णात्मना इति कर्त्तव्यता प्रागंभीमांसापूरयिष्यति १०६ नैः श्रेयसमिति एतन्निः श्रेयससाधनं कर्म निः शेषेण यथावदुदितम् अ-
त ऊर्ध्वमस्य मानवशास्त्रस्य रहस्यं गोपनीयमिदं वक्ष्यमाणं व्युत्पन्नं १०७ अनाम्नातेष्विति अस्य शास्त्रस्यासमस्त धर्माभि-
सारं व्यबोधयति सामान्यविधिमात्रेषु विशेषेणानुपदिष्टेषु कथं कर्त्तव्यं स्यादिति यदि संशयो भवेत्तदा यं धर्मं वक्ष्यमाणत्वात् क्षणाः
शिषा ब्राह्मणाद्भूसुः सतत्र निश्चितो धर्मः स्यात् १०८ धर्मेणेति ब्रह्मचर्याद्युक्तधर्मेण यैरंगभीमांसाधर्मशास्त्रपुराणाद्युपल्लिख्ये

वेदोऽधिरातः ते ब्राह्मणाः श्रुतेः प्रत्यक्षीकरणे हेतवो ये श्रुतिं पतित्वा तदर्थं सुपादशं तिते शिष्टा विज्ञेयाः १०९ दशेति यदि वहवः
 संतोऽवहितान् भवन्ति तदा दशावराच्यवराच्येति वृक्षमाणलक्षणाय स्याः सापरिषत्तत्तदभावे त्रयोऽवराय स्याः सा वा सदा चराय प
 र्मनिश्चिनुयात्तन्धर्मत्वेन स्वीकुर्यात्तन्धर्मसंपदेत् ११० त्रैविद्य इति वेदत्रयसंबंधशास्त्रात्राध्येतारः श्रुतिस्मृत्यविरुद्धन्यायशा
 स्त्रज्ञो भीमासात्यकतर्कविन् निरुक्तज्ञो मानवादिधर्मशास्त्रवेदी ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्था इत्येवादशावरापरिषत्स्यात् १११ अ
 त्वेदविदिति अरुणश्च सामवेदशास्त्रांयोऽध्येतारः तदर्थं शास्त्रत्रयः साधर्मसंदेहान्नासाधेयवरापरिषद्बोद्धव्यात्तदभावे ११२
 एकोपीति एकोपिवेदार्थयर्मसोयंधर्मनिश्चिनुयात् प्रकरोधर्मः सर्वोद्धव्यो न वेदानभिज्ञानां दशभिः सह सौरस्युक्तः वेदविदश्च

दशावरायापरिषदंधर्मपरिकल्पयेत् अथवा पापिष्टत्तस्थातंधर्मनिश्चालयेत् ११० त्रैविद्यो हेतुक
 स्तुक्तीनैरुक्तो धर्मपाठकः त्रयश्चात्रमिणः पूर्वपरिषत्स्याद्दशावरा १११ अनेवेदविद्यजुर्विचक्षमासंवेद
 विदवच्च अथवा परिषज्ज्ञेयाधर्मसंशयनिर्णये ११२ एकोपिवेदविरुद्धमर्थव्यवस्थयिद्भिर्ज्ञातमः सविज्ञेयः
 परोधर्मो नानाज्ञासु दितोऽयुतैः ११३ अत्रतानाममत्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् सहस्रशः समेता
 नापरिषत्सनाविद्यन्ते ११४

ब्रह्मोऽयं वेदार्थधर्मज्ञपरः एतच्च ओषोपलक्षणम् स्मृतिपुराणमीमांसान्यायशास्त्रज्ञोऽपि गुरुपरंपरोप
 देशविद्यापि तथा केवलं शास्त्रमाश्रित्यन कर्तव्यो विनिर्णयः सुक्तिहाच विचारे तु धर्महाभिः प्रजायते तेन बहु स्मृतिज्ञोऽपि यदि सत्य
 दृष्ट्याप्यश्विन्नादिधर्मज्ञानाति तदनेनाप्येकेन धर्मरुक्तः प्रकरोधर्मो ज्ञेयः अतएव यमः एको द्वौ चात्रयो वापि यद्भूयुर्दर्मपाठकाः स
 धर्म इति विज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ११३ अत्रतानामिति साविच्यादिब्रह्मचारिजनरहितानां मंत्रवेदाध्ययनरहितानां ब्राह्मणजानि

मात्रधारिणांच हूनामपि भिलितानां परिषत्वंनास्ति धर्मनिर्णयसामर्थ्याभावात् ११४ यंवदंतीति तमोशुण बहुलां भूर्वाः
धर्मप्रमाणवेदार्थेन भिन्ना अतएव प्रश्नविषयधर्मो विदः प्रायश्चित्तादि धर्मयं पुरुषप्रत्यक्षप्रतिशतितदीयं पापशतयुगं भूत्वा चा
वफान्वहन् भूजते ११५ एतद्वदति एतन्निःश्रेयससाधकं प्रकृष्टधर्मादिकं सर्वयुष्माकमभिहितं एतदनुतिष्ठन् ब्राह्मणादिः पर
मार्गतिस्वर्गापवर्गस्थां प्राप्नोति ११६ एवमिति सप्तागवान् श्रेयार्थिदिसंयुक्तो द्योतनाद्देवो मनुकृत्प्रकारेण इदं सर्वधर्मस्य परमा
र्थं सुश्रुषु शिष्येभ्यः आगोपनीयं लोकाहितेच्छयाममेदं सर्वमुक्तवानिति श्रुगुर्महर्षिनाह एवमुपसंहृत्य महर्षिणां हिताय उक्तम्
पि आस्तज्ञानं प्रकृष्टमोक्षोपकारकतया पृथक्कृत्याह ११७ सर्वमिति सद्भावमसद्भाववैयर्थ्यसंब्राह्मणो जानन्न ब्रह्मस्वरूपमात्म

यंवदंति तमो भूतां भूर्वाधर्ममनाद्विदः तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृननुगच्छति ११५ एतद्वोऽभिहितं स
र्वन्निःश्रेयसकरं परम् अस्मादज्ञत्त्युतो विप्रः प्राप्नोति परमार्गं तस्मिन् ११६ एवं सप्तागवान् देवो लोकां
हितकाम्यया धर्मस्य परमगुह्यममेदं सर्वमुक्तवान् ११७ सर्वमात्मानि सुपश्येत्स चासच्च समाहि
तः सर्वस्थात्मानि संपश्यन्नाधमं कुरुते मनः ११८ आत्मेव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम् आ
त्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगशरीरिणाम् ११९

सर्वमात्मत्वेन पश्यन् रागे द्वेषाभावात् अधर्मे मनो न कुरुते एतदेव स्पष्टयति ११८ आत्मेवेति इन्द्राद्याः सर्वदेवताः परमात्मे
व सर्वान् आत्मात्परमात्मनः सर्वजगदात्मन्येवावस्थितं परमात्मपरिणामत्वात् हिरवधारणार्थं परमात्मे वैधांसे च ज्ञादोनां कर्म
संबंधजनयति तथाच स्मृतिः एष ह्येव साधु कर्मकारयति यमूल्बे निनीषाति एष ह्येवासाधु कर्मकारयति यमधो निनीषतीति इ-
दानीं वक्ष्यमाण ब्रह्मध्यानविशेषोपयोगिताया देहिदिकाकाशादिषु वाध्याकाशादीनां लयमाह ११९ स्वमिति मनसमिति बाह्या-
काशासु दराधवच्छिन्नशरीराकाशेषु छिन्नमेकत्वेन धारयेत् तथाचैषास्पृशकारणभूतैर्देहिकवायौ बाह्यवासु औदर्यचाक्षुषतेज-
२१९

रग्निमूर्त्ययोः प्रकृतं तेजः दैहिकस्त्वग्लक्ष्मणाः आत्माः शुधिव्यादयः शरीरपाश्चिद्विभागेषु भग्नसिचंद्रश्रोत्रेदिशाः पादोर्द्वये-
विष्णुम् बलेहरं वागिद्वये अग्निम् पाश्चिद्वये भिन्नमुपस्थेद्वये प्रजापतिर्लीनमेकत्वेन भावयेत् एवमाध्यात्मिकमूलादिकं लीन-
मेकत्वेन भावयित्वा योयमग्न्यादीनां दैहिकादिभ्यो यच्च कर्मणां फलं प्रतिनियतं तत्सर्वपरमात्मानं तथा चैतस्य चक्षुरस्य प्रशासने
गीताप्ययति तथा प्रचक्ष्मादिस्तपति भयान्तपतिमूर्त्युः भयार्दिद्व्यवायुश्च मुल्काद्भवति पंचमदिति १२० १२१ प्रशासितार-
भिति प्रशासितारन्वितारं ब्रह्मादिस्तं च यद्व्यतिन्यचेतनाचेतनस्थजातैः योयमग्न्यादीनामीध्यादिभ्यो यश्चादिह्यादीनां भि-
मणादिभ्यो यश्च कर्मणां फलं प्रतिनियतमेतत्सर्वपरमात्माधीनं तथा चैतस्य वाक्स्तरस्य प्रशासनोद्ग्राह्यपुनर्निवृत्तिः तथा भयान्द-
स्यानिस्तपति भयान्तपतिमूर्त्युः भयार्दिद्व्यवायुश्च मुल्काद्भवति पंचमदिति तथा अणोरणीयांसं सर्वस्वित्यान्तयाचक्षुतिः बाला

स्वं सन्निवेशयेत्सेषु चैष्टनस्पृशनिऽनिलम् पक्तिदृष्ट्योः परं तेजः स्नेहोऽपोगां च मूर्तिषु १२० मनसो-
र्द्विदिशाः श्रोत्रैः कान्ते विष्णुबले हरम् वाच्यानि भिन्नमुल्सर्गं प्रजने च प्रजापतिम् १२१ प्रशासितारसेव-
यो मणीयांसमयोरपि रुक्माप्रस्वमधीगम्य विद्यान्तपुरुषपरम् १२२ एतमेकैव द्रव्यमग्निमनुमन्य य-
जापतिम् दद्रमेकै परेशाणामपरं ब्रह्मशास्वतम् १२३

प्रशतसागस्य शतधा कल्पितस्य च भागोजो ब्रौति विद्वेषः सत्वा
नं त्यागकल्पते रुक्माप्रं यद्यप्यशब्दस्य र्शमरूपमव्ययमित्याद्युपनिषदां रूपं परमात्मनो भिषिद्धम् तथाप्युपासनाविशेषेऽप्यु-
द्भक्तवर्णाभिम् अतएव यएषोऽनयादित्यो हिरण्यमय इत्यादिछादोऽप्योपनिषत्समधीगम्य दृष्टान्तो यम् स्वमधीसदृशज्ञानाद्वा
यथास्वमधीः चक्षुःसादिद्याहोर्द्वयोपरमे मनोभावेन ज्ञान्यत एवमास्वधीरपि अतएव व्यासः नैवास्मिन् चक्षुषा आलोचनशिष्टैर-
पीर्द्वयैः मनसा तु मसन्नेन गृह्णते सूक्ष्मादर्शिभिः एवं विधं परमात्मानमनुचिन्तयेत् १२३ एतमिति एतंच परमात्मानं अग्नित्वेन
यात्रि कश्च पासते तेन यातमेकमग्निं रत्न्यादिधर्मोऽप्यासने अन्येषु नः स्मृतात् स्मृतात्स्वप्राख्या प्रजापतिरूपतयाऽप्यासने एकैपुनरेव

र्य्ययोगादिद्रुतपतयाउपासते अपरेषुनः प्राणत्वेनोपासतेसर्वाणिभूरादिदमानिभूतानिप्राणमेवाभिसंशतिप्राणमूर्तिनद-
त्वादित्युतिदर्शनात् अपरेषुनरपगतप्रपंचात्मकसर्वदा आनंदस्वरूपपरमात्मानमुपासतेमूर्त्तामूर्त्तस्वरूपेचब्रह्मणिसर्वाएवो-
पासनास्त्युतिप्रसिद्धाभवन्ति १२३ एष इति एष आत्मासर्वान्प्राणिनः पंचभिर्भूयिष्यादिति सदाभूतैः शरीरारंभकैः परिगृह्यपू-
र्वजन्मानित कर्मापेक्षयापस्थितिविनाशोरथादिचक्रवत् असंकुटपावर्तमानैः आमोक्षात्संसारिणः कुर्वन्ति इदानींमोक्षत्वेनो-
क्तसर्वधर्मश्रेष्ठतयासर्वत्रपरमात्मादर्शनमनुष्ठेयत्वेनोपसंहरति १२४ एवंयःसर्वभूतेष्विति एवंसर्वभूतेषुचात्मानमित्याद्यक्त-
प्रकारेणयः सर्वेषुभूतेषु अवस्थितमात्मानमात्मनापश्यन्ति सं ब्रह्मसाक्षात्कारात्परमश्रेष्ठपदस्थानं ब्रह्मप्राप्नोति तत्रालं तं लीयते सु

एषुसर्वाणिभूतानिपंचाभिर्व्याप्यमूर्तिभिः जन्ममृद्विद्वत्स्यैर्नित्यं संसारयति चक्रवत् १२५ एवंयः
सर्वभूतेषु पश्यत्यात्मानमात्मना ससर्वसमाप्तमैतत् ब्रह्माप्नोति परंपदम् १२५ इत्येतन्मानवंशाख्यं
भूतयुगोक्तपठनूद्भिजः भवत्याचारवान्भित्ययथाप्राप्तुयादितिम् १२६ इतिमानवेष-
मशारब्धभूतयुगीकायांसाहितायाद्वादशोऽध्यायः १२ समाप्तमनुसाहिता ५१ ५२ ५३ ५४

क्तोभवतीत्यर्थः १२५ इत्येतदिति समाप्त्यर्थ इति शब्दः एतत्स्थितिशारब्धभूतयुगोक्तं द्विजातिः पठन् विहितानुष्ठान-
निषिद्धवर्जनात्सदाचारयान् भवति तत्रापोक्षितं च स्वर्गापवर्गादिरूपांगनिप्राप्तुयादिति १२६ सारासारवचः प्रपञ्चविधोमे-
धातिथेश्चावुरीक्षोक्तं वस्तुनिगूढमल्पवचनाद्गोविंदराजो जगौ ग्रंथोऽस्मिं धरणीधरस्य बहुशः स्वातंत्र्यमेतावतास्पृष्टमानवमर्थ-
तत्त्वमखिलं वक्तुं कृतोयश्चमः १ प्रायोमुनिभिर्विदुतं कथयत्येषामनुस्मृतेरर्थम् दशभिर्ग्रन्थसहस्रैः सप्तदशयुता कृतावृत्तिः २
सेयं मया मानवधर्मशारब्धे व्याधियिदृतिविदुषां हिताय दुर्बोधजानेदुरितक्षयाय भूयान्तो मे जगतामधीशः ३ इति वारोदिन-
दनावासीयादिवाक्यात्मजश्रीमत्कुल्लूकभट्टविरचितायामन्वर्थमुक्तावल्यामनुवृत्तौ द्वादशोऽध्यायः समाप्तः इति श्रीकुल्लूक-
भट्टविरचितामन्वर्थमुक्तावली समाप्ता ५१ ५२ ५३ ५४ श्रीकृष्णार्पणमस्तु श्रीरस्तु शुभमस्तु ५१ ५२ ५३ ५४

श्रीमुलेस्वरजीकेनजीक श्रीमहाशरणछोडजीकामंदरमेंमहंतमथुरादासजीरामदासजीजीसकीपोथीस्ते

छापखानामेंछपाई.

हेंपुस्तकवापूसदाशिवशेटहेगिष्टेशेद्वेअवर्धनकरयाणींआपलेछापखान्यांतछापिलेंमुकाममुंबई.
शके १७८० कालसुक्तनामसंवत्सरैवैशाखमासेशुक्लपक्षेनृतीयांतिथींशृगुवासरैतद्दिनेसमाप्तः ६९

इति सटीकमनुस्मृतिः समाप्ता.